

Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana

Actes del IX Congrés de la CCEPC

Cervera, 21 i 22 de febrer de 2014

Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana

Actes del IX Congrés de la CCEPC
(Cervera, 21 i 22 de febrer de 2014)

• *Publicacions de la Coordinadora
de Centres d'Estudis de Parla Catalana - 8* •

Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana

Actes del IX Congrés de la CCEPC
(Cervera, 21 i 22 de febrer de 2014)

Amb la col·laboració de la Secció Filològica
de l'Institut d'Estudis Catalans

Directors de l'edició:
Narcís Figueras i Capdevila
Josep Santesmases i Ollé

COORDINADORA DE CENTRES D'ESTUDIS DE PARLA CATALANA
INSTITUT RAMON MUNTANER
FUNDACIÓ PÚBLICA INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCS
COSSETÀNIA EDICIONS

Editen:

Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana
Institut Ramon Muntaner
Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs
Cossetània Edicions

Primera edició: novembre 2014

Cossetània Edicions • C. de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 602 591 • Fax 977 614 357
cossetania@cossetania.com • www.cossetania.com

© dels textos: els autors
© d'aquesta edició: els editors

Fotografia de la coberta: *Universitat de Cervera*.
E.X. Parcerisa. Institut d'Estudis Ilerdencs. Servei d'Arxiu i Lligats

Fotografia de la contracoberta: *Fragment de l'esbós preparatori del timpà del pati interior de la Universitat de Cervera*
realitzat per Jaume Padró, que representa la saviesa. Arxiu Comarcal de la Segarra

Disseny i composició: Imatge-9, SL

Amb el patrocini de:

Amb el suport de:

Activitat vinculada a:

Impressió: Open Print

ISBN: 978-84-9034-283-1

Dipòsit legal: DL T 1434-2014

Índex

PRESENTACIÓ. <i>El IX Congrés de la CCEPC: les terres de parla catalana després dels decrets de les Noves Plantes durant el segle XVIII</i> per Narcís Figueras i Capdevila i Josep Santesmases i Ollé (editors).....	13
PRESENTACIÓ. <i>La llengua als diversos territoris després de les Noves Plantes</i> per Isidor Marí i Mayans (president de la Secció Filològica de l'IEC, 2010-2014)	17
CONFERÈNCIA INAUGURAL. <i>Els decrets de Nova Planta: lleis de Castella o experiment absolutista?</i> per Agustí Alcoberro (Universitat de Barcelona, director del Museu d'Història de Catalunya, 2008-2014)	21
CONFERÈNCIA. <i>Una illa sense Nova Planta? Les institucions menorquines després del Tractat d'Utrecht</i> per Miquel Àngel Casanovas Camps (Institut Menorquí d'Estudis).....	33
ÀMBIT 1	
Sistema polític i elits locals: règim municipal, hisendes locals i fiscalitat	
PONÈNCIA. <i>Pagar les guerres. Una càrrega fiscal sobre els ajuntaments catalans en els segles XVII i XVIII</i> per Llorenç Ferrer i Alòs (Universitat de Barcelona).....	49

ÍNDIX

PONÈNCIA. <i>Les elits polítiques valencianes després de la Nova Planta: continuïtat o canvi?</i> per M. del Carmen Irlés Vicente (Universitat d'Alacant)	91
RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT I per Max Turull Rubinat (Facultat de Dret, Universitat de Barcelona)	103
COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT I	
<i>La Nova Planta front un senyoriu monacal</i> per Domènec Miquel i Serra (Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès).....	117
<i>El pas cap a un nou règim municipal: el cas de Lluçmajor (1715-1730)</i> per Antoni Tomàs i Cebrián (Universitat de les Illes Balears / Universitat de Barcelona)	129
<i>El poder municipal a Lleida després de la Guerra de Successió</i> per Quintí Casals Bergés (Universitat de Lleida).....	137
<i>Bàndols i conflictivitat en els governs municipals de Cambrils de la segona meitat del segle XVIII</i> per Manel Tarés i Lagunas (Centre d'Estudis Cambrilencs)	149
<i>Guerra, endeutament municipal i reformisme borbònic</i> per Jordi Casas i Roca (Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès).....	165
<i>L'endemà de la derrota catalana de 1714 i les dures imposicions borbòniques a Begues</i> per Víctor Mata i Ventura (arxiver historiador, vicepresident del Centre d'Estudis Beguetans, director de Dos Punts Documentació i Cultura SL)	175
<i>Seqüeles del 1714: el canvi en la governança local. El cas de Gavà</i> per Josep Campmany Guillot (Centre d'Estudis de Gavà)	189
<i>De mercès reials a exilis polítics</i> per Domènec Miquel i Serra (Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès).....	205
<i>Privilegis nobiliaris atorgats pels reis de la casa de Borbó a persones aveïnades a les comarques meridionals del Principat de Catalunya (1700-1808)</i> per Salvador-J. Rovira i Gómez (Centre d'Estudis d'Altafulla)	215
<i>Estratègies i formes despòtiques del control i l'exercici del poder local: el cas de Vila-rodona a la segona meitat del segle XVIII</i> per Josep Santesmases i Ollé (Centre d'Estudis del Gaià)	225

ÍNDEX

ÀMBIT 2

Una economia en transformació: especialitzacions productives, xarxes comercials i dinàmiques gremials

- PONÈNCIA. *Comerç i xarxes comercials transpirinenques. Quina evolució al segle XVIII?*
per Patrici Pojada (Universitat de Perpinyà, Centre de Recerques Històriques
sobre les Societats Mediterrànies) 241
- PONÈNCIA. *L'articulació econòmica del territori a Catalunya després de la Nova Planta*
per Jaume Dantí i Riu (Universitat de Barcelona) 253
- RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DELS ÀMBITS 2 I 3
per Antoni Jordà i Fernández (catedràtic d'Història del Dret i de les Institucions,
Universitat Rovira i Virgili) 269
- COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 2
- La burgesia de les terres de l'Ebre en el marc de les companyies arrendatàries
i comercials de les acaballes de l'Antic Règim*
per Agustí Agramunt Bayerri (Universitat Rovira i Virgili, Grup de Recerca
Ideologies i Societat a la Catalunya Contemporània) 283
- Sentmenat, segle XVIII. El cadastre de Patiño, la seva elaboració i aplicació.
Evolució econòmica i social després dels decrets de Nova Planta*
per Lluís Solà Martí (Grup d'Amics del Museu Arxiu de Sentmenat) 297
- Vida i treballs de les dones a Mont-roig del Camp (1700-1800). Ruptures
i continuïtats*
per Marc López González (Universitat Rovira i Virgili) 307
- El pensament econòmic català del segle XVII. Una proposta interpretativa*
per Andrea Ricci (Grup de Recerca d'Història Moderna Manuscrits, UAB) 321

ÀMBIT 3

Transformacions socials i conflictivitat: mobilitat social, xarxes de relació familiar i espais de sociabilitat

- PONÈNCIA. *Aproximació als mercats alimentaris locals de la Catalunya setcentista
i a les seves dinàmiques polítiques i socials*
per Mercè Renom Pulit (Grup Treball, Institucions i Gènere de la Universitat
de Barcelona / Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat) 333
- PONÈNCIA. *Possessions, accés a la terra i mercat de treball a Mallorca
després de la Nova Planta*
per Gabriel Jover Avellà (Universitat de Girona) 351

ÍNDIX

COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 3

- Catalans, valencians i menorquins a Gibraltar al segle XVIII*
per Martí Crespo (filòleg i periodista) 369
- Tensions de nova planta i límits del reformisme il·lustrat. L'avalot del pa de Vic de 1789*
per Laia Portet i Codina (doctoranda, Universitat Pompeu Fabra) 381
- Resistència i subsistència de dues localitats austracistes de l'antic comtat de Cocentaina: Alcosser i Gaianes*
per Sergi Silvestre Pérez (Universitat de València) 395
- Els Falguera i la seva presència al Baix Llobregat: actuació política i evolució d'un patrimoni durant la Guerra de Successió*
per M. Luz Retuerta Jiménez (Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat) 405
- Bigàmia i inquisició a les terres de Lleida. El procés de Pedro Llamas. 1749*
per Antoni Llamas i Mantero (Grup d'Història del Casal, Mataró) 419
- L'actitud dels borbònics envers la població civil. El cas de Sant Just Desvern*
per Coral Torra i Pannón (Centre d'Estudis Santjustencs); Juli Ochoa i González (Centre d'Estudis Santjustencs / Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat) 429
- El jurament al rei després de les Noves Plantes. Un instrument d'entreteniment i de propaganda política*
per Alexandra Capdevila Muntadas (doctora en història, tècnica en documentació) 455
- De Vilassar a «Vilassars». El naixement d'un nou municipi al segle XVIII*
per Alexis Serrano Méndez (Centre d'Estudis Vilassarencs) 467

ÀMBIT 4

Cultura i renovació de les idees: llengua, ensenyament, producció científica i literatura

- PONÈNCIA. *La cultura científica, tècnica i professional a la Catalunya setcentista. Una mirada des de la història social*
per Joaquim M. Puigvert i Solà (Universitat de Girona) 485
- TAULA RODONA. *La llengua als diversos territoris després de les Noves Plantes*
- La llengua catalana i el decret de Nova Planta*
per Josep M. Nadal (Universitat de Girona / Institut d'Estudis Catalans) 511

ÍNDIX

<i>Unes reflexions sobre llengua i literatura, després de la desfeta d'Almansa, al País Valencià</i> per Vicent Josep Escartí (Universitat de València)	519
<i>El decret de Nova Planta no és pas una fita fonamental de la història lingüística del país</i> per Joan-Lluís Marfany (Universitat de Liverpool, Regne Unit)	527
<i>El «Decreto de Nueva Planta» de Mallorca i tipus de textos en català en el segle XVIII</i> per Joan Miralles (Universitat de les Illes Balears / Institut d'Estudis Catalans)	531
RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 4 per Maria Garganté Llanes (Universitat Pompeu Fabra / Universitat Autònoma de Barcelona)	541
COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 4 <i>El fons Barraquer de l'Arxiu Nacional de Catalunya, 700 anys de genealogia i patrimoni</i> per Carles Serret i Bernús (historiador, responsable de l'Arxiu Històric Municipal de Sant Boi de Llobregat); Roger Mirabent i Zenón (Universitat de Barcelona)	553
<i>La Il·lustració a comarques: Manuel Barba i Roca al Penedès</i> per Ramon Arnabat Mata (Institut d'Estudis Penedesencs / Universitat Rovira i Virgili)	565
<i>«Las primeras letras deben comprender el leer y escribir únicamente en español». La llengua a l'escola</i> per Tura Clarà (Amics de Besalú i el seu Comtat, Centre d'Estudis)	583
<i>La situació de l'ensenyament després del decret de Nova Planta: la instrucció a Reus</i> per Josep Fàbregas Roig; Judit Vidal Bonavila (Universitat Rovira i Virgili)	593
<i>L'establiment de la Universitat a Cervera. Les novetats en l'organització de l'ensenyament superior. L'arxiu de la Universitat de Cervera</i> per Montserrat Garrich (Esbart Català de Dansaires)	611
<i>Un inventari de llibres d'una llibreria de Cervera (1760)</i> per Josep M. Llobet i Portella (UNED, Cervera)	623
<i>De confraria d'escultors a gremi de tallistes. Conflictivitat i soccament corporatiu en el decurs del segle XVIII a Barcelona</i> per Lluïsa Rodríguez Muñoz (historiadora)	637

PRESENTACIÓ

El IX Congrés de la CCEPC: les terres de parla catalana després dels decrets de les Noves Plantes durant el segle XVIII

Narcís Figueras i Capdevila

Josep Santesmases i Ollé

Editors

Com en les vuit edicions anteriors i fidel a un costum establert de bons resultats, la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana va convocar, en aquesta ocasió a la ciutat de Cervera, un conjunt d'investigadors de tots els territoris de la llengua catalana, per celebrar el seu habitual Congrés biennal els dies 21 i 22 de febrer de 2014. L'objectiu d'aquesta convocatòria —que es dugué a terme conjuntament amb la fundació privada Institut Ramon Muntaner, la fundació pública Institut d'Estudis Ilerdencs i la Paeria de Cervera— era de permetre la presentació d'aportacions científiques amb la màxima amplitud territorial i també amb l'orientació d'explorar la situació generada després de la implantació de les dites Noves Plantes, és a dir, les conseqüències de tot ordre que generà la resolució de la Guerra de Successió, i no pas únicament centrades en els fets bèl·lics en si mateixos, ja prou tractats fins ara i en altres jornades i col·loquis ja previstos. La Coordinadora es proposà, en acollir-se a aquesta orientació, fer un servei a la comunitat investigadora i als diversos territoris i entitats de recerca territorialitzada als quals es deu en primer terme.

Les guerres trasbalsen extraordinàriament la societat al llarg de la seva durada. Però, a més, condicionen un llarg temps posterior, sigui quina sigui la «pau» que s'instaura. I la realitat de qualsevol època, sempre té enllaços amb les conseqüències del desen-

volupament i els resultats dels períodes conflictius anteriors. La quotidianitat de cada moment és fruit de molts processos històrics i la pau històricament ha estat construïda a partir de les conseqüències de les guerres. El coneixement històric dels períodes bèl·lics necessita complementar-se amb el dels períodes de «pau» i a l'inrevés.

Es tractava, doncs, en aquest congrés de presentar a través del conjunt d'aportacions una visió temàticament i territorialment àmplia de recerques dutes a terme en l'àmbit local i centrades en el funcionament de la societat del segle XVIII. Es tracta d'exemples de les possibilitats reals de la recerca que es realitza hores d'ara i un estímul i un model per continuar-ne fent, sobre aquest llarg període que s'obrí en finalitzar les convulsions bèl·liques de l'inici del nostre Setcents.

Realment, hom s'adona que hi ha moments concrets de la història que tenen tot l'interès i els ingredients per ser objecte de commemoracions de relleu, fins i tot podríem afirmar que d'incidència en el present, com ara els que donen peu al Tricentenari que acabem de tancar. Són períodes que, a més dels aspectes commemoratius, necessiten generar recerca històrica en profunditat i actualitzar-ne les visions i les anàlisis, com pensem que ha estat el cas. Cap commemoració no tindria sentit, o en faríem una aplicació esbiaixada, si es configurava damunt d'una base històrica feble, poc documentada o poc contrastada. Hi ha, però, altres períodes igualment necessitats d'un aprofundiment historiogràfic continuat que, en canvi, difícilment trobaran oportunitats commemoratives per posar-se en primera línia de l'actualitat informativa. Aquestes èpoques necessiten, tant com les altres, el coneixement de les societats locals per entendre'n la globalitat. I és aquí on, com sempre, aflora la necessitat de la trobada, de la confluència de la recerca duta a terme des dels departaments universitaris i la que generen i publiquen els centres d'estudis locals i comarcals, de la recerca que analitza les institucions i les estructures de poder i l'organització social en el seu conjunt i la que se centra en les dinàmiques de funcionament de la societat en l'àmbit local. Únicament a partir d'aquestes oportunitats de confluència —que des de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana i l'Institut Ramon Muntaner estem compromesos a continuar propiciant— podem fer emergir un mosaic prou plural, divers, representatiu i el més complet possible de la vida social d'un temps, en aquest cas del segle XVIII.

El congrés s'estructurà en quatre àmbits temàtics, per a cadascun dels quals el Comitè organitzador convidà dos ponents i establí un relator de les comunicacions que es rebessin, amb la mateixa amplitud territorial. Foren ponents del primer àmbit, «Sistema polític i elits locals: règim municipal, hisendes locals i fiscalitat», els professors Llorenç Ferrer (Universitat de Barcelona) i M. del Carme Irlés (Universitat d'Alacant), i hi actuà com a relator Max Turull (Universitat de Barcelona). Per a l'àmbit 2, «Una economia en transformació: especialitzacions productives, xarxes comercials i dinàmiques gremials», es convidà Patrici Pojada (Universitat de Perpinyà) i Jaume Dantí (Universitat de Barcelona); mentre que per a l'àmbit 3, «Transformacions socials i conflictivitat: mobilitat social, xarxes de relació familiar i espais de sociabilitat»

PRESENTACIÓ

hom confià les ponències a Mercè Renom (Grup Treball, Institucions i Gènere de la Universitat de Barcelona, i Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat) i a Biel Jover (Universitat de Girona). Exercí de relator de les comunicacions dels àmbits 2 i 3 Antoni Jordà (Universitat Rovira i Virgili). Pel que fa a l'àmbit 4, «Cultura popular i renovació de les idees: llengua, ensenyament, producció científica i literària», hom va preveure una primera ponència encomanada al professor Joaquim M. Puigvert (Universitat de Girona) i, en lloc d'una segona ponència, hom acordà la celebració d'una taula rodona sobre «La llengua catalana als diversos territoris després de les Noves Plantes», que fou alhora l'expressió de la cooperació estreta entre la Coordinadora de Centres d'Estudis i la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, destinada a noves experiències. Igualment el congrés va disposar de dues conferències, la inaugural a càrrec d'Agustí Alcoberro, i la del professor Miquel Àngel Casanovas sobre l'especial situació de Menorca el segle XVIII.

El desplegament d'una activitat científica com aquesta, que reuní un centenar de persones a Cervera i que generà una trentena de comunicacions, significà, com en cada ocasió anterior, un considerable esforç per als organitzadors, entitats de la societat civil, integrades en gran part per voluntaris. Les sessions van poder ser seguides en *streaming* i ho varen fer 150 persones.

L'elecció de Cervera com a seu del congrés responia a la voluntat de trobar un escenari representatiu del segle XVIII i un espai —el de l'antiga universitat— on d'alguna manera ens sentíssim físicament «acompanyats» pel llegat històric i arquitectònic. I també tenia la seva base en la nostra voluntat fundacional i permanent de descentralitzar, d'escampar territorialment les activitats més representatives de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana i de l'Institut Ramon Muntaner. L'amplitud de les instal·lacions de la universitat, les aules, els patis, l'aula magna, la sala de l'antiga biblioteca —on vam celebrar les sessions—, els llargs passadissos, ens van endinsar en l'ambient de l'època i ens submergien en les circumstàncies històriques que s'hi troben simbòlicament condensades. L'acolliment i la disponibilitat per part de la Paeria de Cervera foren incondicionals, val a dir-ho, i l'espai escollit no únicament va funcionar a la perfecció, sinó que ha rebut una valoració molt positiva per part dels assistents.

Com a testimoni d'aquelles jornades cerverines i per contribuir, doncs, un cop més a l'avenç del coneixement, tant les ponències encarregades o les aportacions a la taula rodona com les conferències, les relatories i les diverses comunicacions les trobareu en aquestes pàgines. Les oferim als investigadors i a la societat amb la satisfacció de la regularitat acomplerta i com a penyora del compromís de continuïtat amb la recerca sense adjectius i sense fronteres territorials dins de la nostra cultura compartida.

PRESENTACIÓ

La llengua als diversos territoris després de les Noves Plantes

Isidor Marí i Mayans

President de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (2010-2014)

Amb aquest títol va tenir lloc, el 22 de febrer de 2014, una taula rodona organitzada conjuntament entre la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (CCEPC) i la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, com a darrer acte del IX Congrés de la CCEPC, que girava entorn del tema «Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana».

Era el darrer acte d'aquell congrés, però no era pas la primera ocasió en què la Secció Filològica col·laborava amb la Coordinadora, ni serà pas la darrera. En els darrers anys, la relació entre les dues institucions ha progressat de manera altament satisfactòria per a les dues parts, i noves perspectives de cooperació futura s'han afegit a les que ja havíem conegut en el passat.

En efecte, era tan freqüent com natural que la Secció Filològica hagués comptat, des de fa molts anys, amb bona part dels Centres de la CCEPC en el moment d'organitzar les visites que du a terme anualment a localitats diverses dels territoris de llengua catalana. En aquestes jornades anuals, la nostra Secció estableix contacte amb els estudiosos de cada zona i programa amb ells unes sessions acadèmiques públiques, a part de fer-hi la reunió ordinària de treball de la corporació, reservada als seus membres.

La utilitat d'aquestes visites per a la Secció és evident, i això justifica que s'hagin mantingut al llarg de diverses dècades, des del temps que presidia la Secció Filològica el Dr. Badia i Margarit. Conèixer de primera mà l'estat de les recerques sobre la llengua

i la cultura de la zona, i per part de les persones que hi han intervingut més directament, és una font d'informació valuosíssima perquè la feina de la Secció Filològica es pugui basar en la realitat més actual de la societat per a la qual treballa. Al mateix temps, confiem que aquestes visites i jornades serveixin per a donar a conèixer les activitats de la Secció i obrir relacions profitoses amb les entitats culturals i les institucions de cada territori.

Això es produïa, com deia abans, i des dels mateixos inicis d'aquestes visites, amb la col·laboració lògica i natural dels centres d'estudi de cada localitat: així va ser ja des de la primera ocasió, en què la Secció Filològica va visitar Eivissa i Formentera, l'any 1990, amb l'inestimable suport de l'Institut d'Estudis Eivissencs, aleshores presidit per l'enyorat historiador Joan Marí Cardona.

L'any 2013, aquestes cooperacions habituals van fer un salt qualitatiu amb l'organització conjunta entre la Secció i la CCEPC, representada pel Centre d'Estudis Selvatans, de les jornades anuals, que tingueren lloc a Santa Coloma de Farners i van tenir un relleu especial amb la commemoració del centenari de les Normes Ortogràfiques de l'IEC i del naixement de Salvador Espriu.

Des d'aquell moment, la CCEPC i la Secció Filològica van compartir el propòsit d'incrementar les col·laboracions. Aquesta és la raó que la Secció Filològica veïés com a idònia la possibilitat de participar en la commemoració del tricentenari de 1714 sumant-se al IX Congrés de la CCEPC que havia de tenir lloc a Cervera els dies 21 i 22 de febrer. Ens va semblar immediatament una opció molt més adequada que no promoure pel nostre compte un acte aïllat més, entre la densa programació d'activitats que ja estaven anunciades.

L'acollida de la CCEPC va ser magnífica des del primer moment, i l'entesa en l'enfocament que calia donar a la nostra intervenció va resultar facilíssima. Així es va perfilar la taula rodona que dóna títol a aquests mots, en la qual es van analitzar els efectes lingüístics de les Noves Plantes.

Ara que ja en coneixem el resultat, podem ratificar que va ser un encert en el disseny i en la realització. Per part de la Secció Filològica hi van intervenir Josep M. Nadal, membre de la Secció i professor de la Universitat de Girona, que va emmarcar el debat i en va fer la moderació, i Joan Miralles, també membre de la Secció i professor de la Universitat de les Illes Balears. Els participants proposats per la CCEPC van ser Vicent Escartí, professor de la Universitat de València, i Joan Lluís Marfany, professor de la Universitat de Liverpool.

Les seves aportacions van ser diverses, no sols per la perspectiva territorial de cadascun dels participants o per l'enfocament de les seves intervencions, sinó també per la valoració que van fer dels efectes dels decrets de Nova Planta sobre la situació de la llengua catalana.

Això va donar lloc a un debat viu i enriquidor, en el qual es van combinar dades documentals ben interessants amb la disjuntiva entorn de l'existència d'un canvi qua-

PRESENTACIÓ

litatiu —una ruptura de l'estatus sociopolític preeminent que fins aleshores tenia el català— o bé d'un procés evolutiu de marginació creixent, sense solució de continuïtat respecte al predomini que la llengua castellana ja havia adquirit entre els sectors dirigits abans de les Noves Plantes.

Amb vistes al futur preveiem que es consolidarà aquesta cooperació institucional i que prosseguirà en diverses modalitats, perquè no sols tenim el mateix àmbit d'actuació, sinó que compartim molts dels objectius, i és probable que les ocasions d'emprendre iniciatives conjuntes es multipliquin en benefici de les dues parts i, sobretot, de la nostra societat.

CONFERÈNCIA INAUGURAL

Els decrets de Nova Planta: lleis de Castella o experiment absolutista?

Agustí Alcoberro

Universitat de Barcelona

Director del Museu d'Història de Catalunya (2008-2014)

Tradicionalment, les historiografies catalana i espanyola han presentat els decrets de Nova Planta com la imposició als antics regnes de la Corona d'Aragó de les lleis i institucions de Castella. Amb aquests, la vella Monarquia Hispànica, d'arrel diguem-ne confederal, hauria donat pas a una realitat essencialment uniforme, l'Estat espanyol —per bé que també amb un àmbit d'excepcions: les anomenades Províncies Exemptes del País Basc i Navarra. En els últims anys s'ha anat obrint pas, però, una altra línia d'interpretació. Avui tendim a considerar que, en realitat, els models aplicats als diversos regnes de la Corona d'Aragó van anar molt més enllà d'una simple còpia literal de les lleis castellanes: que van ser un experiment absolutista de nou tipus que només es podia aplicar plenament en territoris de conquesta. Però les Noves Plantes no només van ser diferents a les lleis i al govern de Castella: també van ser notablement diferents entre elles. Això ja havia estat notat (per exemple, per Eugeni Gay i Escoda),¹ tot

¹ Josep M. GAY ESCODA (1997), *El corregidor a Catalunya*, Madrid, Marcial Pons. Sobre les Noves Plantes, vegeu especialment també: Joan MERCADER RIBA (1968), *Felip V i Catalunya*, Barcelona, Edicions 62; Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ (1990), *Gobernar con una misma ley. Sobre la Nueva Planta Borbónica en Valencia*, Alacant, Diputació d'Alacant; Gregorio COLÁS LATORRE (2007), «Los decretos de Nueva Planta en Aragón: una involución política», a *L'aposta catalana a la Guerra de Successió, 1705-1707*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, p. 373-388; Agustí ALCOBERRO (2007), «Crisi i consolidació de la Nova Planta borbònica (1719-1725)», a J. Albareda (ed.), *Una relació difícil. Catalunya i l'Espanya moderna*, Barcelona, Base, p. 233-259; José M.

relacionant-ho amb el moment històric de la creació de cada Nova Planta. Penso que la diversitat legal també té a veure amb un altre factor: ni més ni menys que les diverses tradicions de govern de cada un dels regnes —que eren molt més diferents del que de vegades es presenta darrere del concepte, comú i alhora ambigu, de Corona d'Aragó.

La realitat que emergeix és la d'una diversitat i pluralitat institucional, legal i política tot al llarg del segle XVIII. És probable que aleshores ja no puguem parlar de Monarquia Hispànica, entesa com una monarquia composta, sobretot perquè aquest concepte implica una pluralitat de sobiraniaes que, evidentment, no eren compatibles amb l'absolutisme. Però tampoc no sembla gens clar que puguem parlar d'un Estat espanyol, si per Estat entenem un aparell que aplica en el conjunt del seu territori una mateixa llei, uns mateixos impostos i uns mateixos models de govern.

Però anem a pams. Un primer factor a abordar en aquesta reflexió és la literalitat dels decrets de Nova Planta, en especial pel que fa a l'assimilació dels territoris conquerits de nou a les lleis de Castella. Com és sabut, en aquest punt, el text més rotund és també el més precoç. Em refereixo al decret d'abolició dels furs d'Aragó i de València de 1707. En l'argumentació d'aquest text, Felip V expressa

mi deseo de reducir todos mis Reinos de España a la uniformidad de unas mismas leyes, usos, costumbres y tribunales, gobernándose igualmente todos por las leyes de Castilla, tan loables y plausibles en todo el universo.

Justament això és el que es decreta aleshores: que els regnes «se reduzcan a las leyes de Castilla, y al uso, práctica y forma de gobierno que se tiene y ha tenido en ella y en sus tribunales sin diferencia alguna en nada».

Ni el nou decret de Nova Planta d'Aragó, de 1711, ni el de Mallorca, de 1715, no s'expressen en aquest punt amb la mateixa rotunditat. De fet, cal anar al precedent immediat del decret de Nova Planta de Catalunya per trobar un contingut similar. Em refereixo a l'article 13 del tractat de pau hispanobritànic signat en el marc de la Pau d'Utrecht de 1713. El text, sobre el qual pesa encara el compromís adquirit per Anglaterra amb els catalans al Pacte de Gènova de 1705, afirma el següent:

Vist que la reina de la Gran Bretanya no cessa d'instar amb summa eficàcia perquè tots els habitants del Principat de Catalunya [...] conservin intactes llurs antics privilegis, el rei Catòlic, en atenció a S.M. britànica, concedeix i confirma en el present a qualssevilla habitants de Catalunya [...] tots aquells privilegis que posseeixen el habitants de les dues Castelles, que de tots els pobles d'Espanya són els més amats del rei Catòlic.

En aquest cas, l'argot i l'argúcia diplomàtics presenten la supressió de la legislació pròpia i la imposició d'una legislació forana ni més ni menys que com una concessió de

INURRITEGUI (2008), *Gobernar la ocasión. Preludio político de la Nueva Planta de 1707*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.

drets. La reina Anna i els seus ministres en van tenir més que de sobres per espolsar-se els escrúpols morals o legals —si és que mai en van tenir— per signar la pau. I Felip V i els seus implícitament confirmaven allò que ja havien afirmat en textos anteriors: que Catalunya, en tant que nació rebel, havia quedat sotmesa només al dret de conquesta i, doncs, a la voluntat absoluta i il·limitada del monarca. A Utrecht, doncs, i per pressió britànica, Felip s'hauria vist obligat a concedir als catalans les lleis castellanes, contra la seva voluntat inicial, ja que allò que els tenia reservat era força més dolorós.

La lectura literal dels textos precedents pot portar a afirmar que els decrets de Nova Planta no van suposar altra cosa que la projecció de les lleis de Castella als regnes vençuts de la Corona d'Aragó. Ho corroboren també els textos sorgits del pensament polític castellà de caràcter arbitrista o catalonòfob del segle precedent, que consideraven que la diversitat de lleis i de sistemes fiscals dins la Monarquia Hispànica constituïa un factor negatiu per a Castella i clarament disgregador per al conjunt de la Monarquia. Quevedo havia escrit sobre aquest tema alguns poemes brillants (i no va ser l'únic a fer-ho). I el comte duc d'Olivares havia definit el 1624, en el seu Gran Memorial dirigit secretament a Felip IV, com «el negocio más importante de su monarquía el hacerse rey de España». A la qual cosa afegia, en termes didàctics,

Quiero decir, señor, que no se contente Vuestra Majestad con ser rey de Portugal, de Aragón, de Valencia, conde de Barcelona, sino que trabaje y procure, con consejo maduro y secreto, para reducir estos reinos de que se compone España al estilo y leyes de Castilla, sin ninguna diferencia.

També s'expressen en aquesta mateixa línia alguns dels grans textos de reflexió política sorgits en l'entorn dinàstic després de la derrota catalana de 1652. Però allò que es va imposar a la fi de la Guerra de Successió als regnes de la Corona d'Aragó va superar de molt allò que hauria suposat la legalitat castellana, de contingut força més tradicionalista i moderat. Com han assenyalat, entre altres, Enrique Giménez i José M. Iñurrategui, la legalitat sorgida de les Noves Plantes va ser en realitat un experiment de nou tipus, que només va poder ser aplicat amb èxit a causa de la condició dels regnes de la Corona d'Aragó com a països militarment vençuts.

El Decret de 1707 va causar una profunda estupefacció entre els valencians lleials a Felip V, popularment coneguts com a *botiflers*. Però els primers assaigs de protesta en les pròpies files borbòniques van ser tallats amb una violència inusual. Com assenyalen els dietaris d'Isidre Planes (*Sucesos fatales...*) i de Vicent Josep Ortí, aquest darrer editat recentment per Vicent Josep Escartí,² la publicació d'un manifest en què alguns reputats botiflers valencians demanaven humilment la derogació del decret va ser contestada en termes extrems. Els seus primers signants, que havien patit repressió durant el breu

² Vicent J. ESCARTÍ (2007), *El «Dario» de Josep Vicent Ortí i Major. Estudi i edició*, València, Bancaixa.

període de domini austriacista a València, van ser empresonats a Pamplona. I el que resulta encara més revelador dels nous temps i més atroc: l'impressor va ser condemnat a mort i executat. No cal dir que des d'aquell moment es va imposar el silenci.

Resulta significatiu que tota la producció memorialística i historiogràfica del filipisme de la Corona d'Aragó va restar inèdita —Planes i Ortí, per a València, i Agustín López de Mendoza, comte de Robles, i las seves *Memorias para la historia de las guerras civiles de Espanya*, per al regne d'Aragó—; o bé van haver de publicar-se a l'estranger, com el *De bello rustico valentino* del pare trinitari valencià Josep Manuel Minyana, imprès a l'Haia en la molt llunyana data de 1752, gràcies a les gestions de l'exiliat austriacista Joan Basili de Castellví i Coloma, comte de Cervelló. Fins i tot els hagiogràfics *Comentarios de la Guerra de España e historia de su rey Felipe V el Animoso*, del sard Vicente Bacallar y Sanna, marquès de San Felipe, van ser impresos a Gènova, república neutral, el 1725, i tot seguit prohibits als regnes de Felip V —on la seva primera edició és de 1790. I la *Historia civil de España, sucesos de la guerra y tratados de paz desde el año 1700 hasta el 1735* del franciscà alacantí Nicolau de Jesús Belando, que es començà a publicar a Madrid el 1740, va ser finalment prohibida també per les autoritats.³

D'altra banda, els relats produïts a Catalunya durant la guerra van ser sistemàticament censurats i destruïts, de vegades pels seus mateixos autors o posseïdors, que temien que poguessin caure en mans de les autoritats d'ocupació. Això s'esdevingué amb la *Gaceta de Barcelona*, també coneguda com a *Continuación del Diario del Sitio y Defensa de Barcelona*, la publicació dels defensors del cap i casal, que va arribar a imprimir 42 números —i de la qual avui, tot i la seva gran difusió, només comptem amb unes poques edicions completes.⁴ Altre tant es va esdevenir amb els *Anales de Cataluña*, de Narcís Feliu de la Penya, editats a Barcelona el 1709.⁵ Segons un decret publicat el 12 de març de 1716 pel capità general Francisco Pío de Saboya Moura, marquès de Castel-Rodrigo, aquesta «obra, distribuïda en tres volúmenes, en mucha parte contiene materia muy maliciosa, sediciosa y perjudicial al Estado», motiu pel qual

³ Agustín LÓPEZ DE MENDOZA, conde de ROBRES (2006), *Memorias para la historia de las guerras civiles de España desde la muerte de Carlos II*. Ed. de J.M. Iñurrítegui, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales; Josep M. MINYANA (1985), *La Guerra de Sucesión en Valencia. De bello rustico Valentino*. Ed. de F.J. Pérez i Durà i J.M. Estellés y González, València, Institució Alfons el Magnànim; Vicente BACALLAR Y SANNA, marquès de SAN FELIPE (1957), *Comentarios de la Guerra de España e historia de su rey Felipe V, el Animoso*. Ed. de Carlos Seco Serrano, Madrid, Atlas. Hem plantejat una visió de conjunt a: Agustí ALCOBERRO (2007), «"Monarquia moderada" i "llibertat de la pàtria". Notes sobre el pensament polític de l'austriacisme castellà a l'exili», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 27, p. 173-196.

⁴ Mireia CAMPABADAL (ed.) (2008), *Diario del sitio y defensa de Barcelona (1713-1714)*. Estudi introductor i d'A. Alcoberro i X. Camprubí, València, Tres i Quatre.

⁵ Narcís FELIU DE LA PENYA (1999), *Anales de Cataluña*. Estudi introductor de J. Sobrequès i Callicó, Barcelona, Base (reedició facsímil de l'original publicat el 1709).

se prohibe, ordena y manda que cualquier persona que tenga las dichas obras, bajo las mismas penas, las deba también entregar enteramente en mano y poder de dicho secretario [de la Junta Superior de Justicia y Gobierno de Cataluña].

Aquest alt funcionari s'havia d'encarregar personalment de l'«expurgació» de l'obra, i eliminar-ne els capítols posteriors a la mort de Carles II.

L'autocensura va afectar també els dietaris institucionals, i en especial el *Dietari de la Generalitat de Catalunya* i el *Manual de Novells Ardots*, o Dietari del Consell de Cent, que esdevenen particularment lacònics, o fins i tot muts per als mesos del darrer setge de 1714.⁶ I es van estendre als dietaris privats, dels quals tan sols n'hem pogut rescatar unes poques excepcions.⁷

D'aquesta manera, els grans textos cronístics i historiogràfics de l'austriacisme català van ser redactats a l'exili, però tampoc no van ser editats aleshores. Com és sabut, la millor crònica de la Guerra de Successió són les enciclopèdiques *Narraciones históricas* de Francesc de Castellví, que han estat custodiades al Haus-, Hof- und Staatsarchiv de Viena durant gairebé tres segles.⁸ Castellví no es va limitar a aplegar tota mena de fonts documentals, que va editar generosament. També va accedir a nombrosos arxius privats, va mantenir correspondència amb alguns dels protagonistes dels esdeveniments que relata, que en moltes ocasions van redactar textos per a ell, i va utilitzar un gran nombre de fonts orals. La seva gran capacitat per contrastar informacions d'orígens molt diversos, i el pla temporal en què va realitzar la seva obra, en especial durant el segon quart del segle XVIII, després de la Pau de Viena, doten les *Narraciones históricas* d'una sòlida objectivitat i d'un sorprenent nombre de detalls erudits de gran interès. Entre els autors de l'exili cal destacar també Josep Plantí, que va ser jutge de l'Audiència de Sardenya i senador a Milà. Plantí va escriure textos de referència en els àmbits de la cronística i del pensament polític, que tampoc no van veure a la llum. Més sort va tenir el *Teatro de desdichas*, publicat a Milà el 1718 per un eclesiàstic castellà exiliat. Aquest text és alhora una justificació política i una crònica de la Guerra de Successió i del darrer setge de Barcelona escrita des de la perspectiva dels grans vençuts de la Corona de Castella.⁹

⁶ Aquest període queda registrat respectivament a: Josep M. SANS I TRAVÉ (dir.) (2007), *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. X (anys 1701 a 1713), Barcelona, Generalitat de Catalunya (pròleg de J. Albareda i E. Martí); i a *Manual de Novells Ardots, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní* (1975), vol. 28, 1712-1714, Ajuntament de Barcelona.

⁷ Agustí ALCOBERRO i Mireia CAMPABADAL (ed.) (2014), *Cròniques del setge de Barcelona de 1713-1714*, Barcelona, Barcino.

⁸ Francesc de CASTELLVÍ (1997-2002), *Narraciones históricas*, Ed. de J.M. Mundet i J.M. Alsina, Madrid, Fundación Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, 4 vols.

⁹ Agustí ALCOBERRO (2007), «Una visió de la Guerra de Successió des de l'exili: el *Teatro de desdichas* (Milà, 1716)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 18, p. 9-31.

Reprenem, però, la cronologia dels decrets de Nova Planta. Com és sabut, es tracta de quatre textos jurídics: el de 1707 per als regnes d'Aragó i de València; el de 1711, de nou per a Aragó, després de la breu recuperació del regne per part dels aliats; el de 1715 per al regne de Mallorca. I finalment, el de 1716 per a Catalunya. Tots van abolir les constitucions i lleis dels regnes respectius i van generar una nova legalitat que, amb major o menor intensitat, pretenia estendre institucions i principis consolidats a les lleis castellanques als territoris històrics de la Corona d'Aragó.

Tanmateix, les diferències entre les quatre Noves Plantes són molt notables, la qual cosa té molt a veure amb tres factors: les conjuntures històriques en què van ser publicades; la composició social de l'austriacisme i del filipisme en cada un dels regnes; i fins i tot la diversa tradició política i institucional de cada un. En altres mots: no hi ha un règim o sistema únic i general de Nova Planta.

D'aquesta manera, a tall d'exemple, el decret de 1707, el primer, va abolir fins i tot el dret civil als regnes d'Aragó i València, la qual cosa va generar una situació caòtica, ja que els juristes valencians i aragonesos desconeixien el dret civil castellà; i que aquest disposava d'un gran nombre d'excepcions, costums i pràctiques específiques, que tan sols parcialment es podien trobar compilades. Per aquest motiu, quan es va reintroduir la Nova Planta a Aragó (però no a València), l'any 1711, després d'un breu període de domini austriacista, no es va imposar de nou el dret civil castellà, la qual cosa va suposar la confirmació del dret civil foral aragonès. Aquest tema ja no es va ni plantejar per a Mallorca i Catalunya. Cal dir, doncs, que en aquest punt la cronologia va jugar una mala jugada als valencians. L'experiència de 1707 va actuar en aquest cas de laboratori per a les autoritats d'ocupació.

En sentit invers, el decret de Nova Planta de Mallorca va resultar el més modest i indulgent amb la legislació anterior, fins al punt que els aspectes de continuïtat prevalen en molts punts respecte als elements de ruptura. Així, aquest decret, publicat el 28 de novembre de 1715, manté en essència l'Audiència preexistent i es limita a variar l'organisme del qual depèn l'illa en termes metropolitans, o, si es vol, colonials. L'article dos confirma que els ministres de l'Audiència i el regent que la presideix «han de conèixer de las causas civiles y criminales de la forma que lo hacían antiguamente». I el quatre, el més innovador, afirma:

En el modo de proceder en las causas civiles y criminales, número de escribanos y ministros inferiores, arancel de derechos y lo demás se observarán las pragmáticas y estilos antiguos, teniendo entendido que las apelaciones que antes se interponían al Consejo de Aragón se interpondrán y admitirán en adelante para el Consejo de Castilla. Y si sobre estas cosas antiguas hubiere alguna que necesite de reformatión, me la consultará y propondrá la Audiencia.

Cal dir que la suposada novetat (el traspàs de competències del Consell d'Aragó al de Castella) no és exactament tal, ja que el primer havia estat suprimit el 1707 i les seves competències havien estat transferides al Consell de Castella. Per si en quedava

algun dubte, el caràcter moderat del nou text destinat a Mallorca queda reblat al seu article 15:

En todo lo demás que no está comprendido en este decreto es mi voluntad y mando se observen todas las reales pragmáticas y privilegios con que se gobernaba antiguamente la isla y reino de Mallorca, menos en las causas de sedición y lesa majestad. Y en las cosas de guerra quedará por ahora todo libre a la disposición de mi comandante general.

A València, a més, es va optar per imposar com a darrera instància d'apel·lació una Chancillería, a la manera de Castella, mentre la resta de decrets van optar per fundar unes Reials Audiències que —com hem vist de manera extrema per al cas mallorquí— manifesten importants punts de continuïtat amb l'ordre habsbúrguic, que aleshores s'abolia. La diferència entre una i altra institució no era en cap cas menor. Les Chancillerías eren presidides per un jutge, mentre que les Audiències ho havien estat, en la seva dimensió més pròpiament política, per un lloctinent o virrei, i d'ençà d'aleshores ho van ser per un capità general. La decisió, en aquest punt, es va prendre més des del pragmatisme que des de la ideologia. O, en paraules de José Patiño, intendent de Catalunya i president de la seva Junta Superior de Justicia y Gobierno, «atendiendo a la calidad del país, genio de los catalanes y constitución actual de las cosas». És a dir, d'acord amb el diagnòstic que havia fet el principal ideòleg del decret de Nova Planta de Catalunya en el seu informe previ:

[...] aquel grande orgullo está abatido, y [los catalanes] respetan ya los preceptos de V.M. y a la Justicia, no por afecto y amor, sí por la fuerza superior de las armas, de modo que la quietud y obediencia debe afianzarse en éstas [...], que serán siempre el brazo fuerte para ladear y asistir a los ministros de Justicia.

Un motiu més, doncs, per posar l'Audiència sota el paraigua (i l'autoritat) del capità general.

Un exemple diferent, però no menor, ens el proporciona el món universitari. En aquest àmbit els règims sorgits de la Nova Planta van mantenir totes les universitats dels regnes de València, Aragó i Mallorca, tot i que en alguns casos amb importants modificacions en la seva estructura i en la seva composició docent. Contràriament, a Catalunya es van tancar totes les universitats, i se'n va constituir una de nova a Cervera, una ciutat amb nul·la tradició universitària, però que va al·legar com a principal mèrit (avui sabem que amb notables exageracions)¹⁰ el seu filipisme precoç. En aquest cas, penso que cal fer notar el paper clau que van jugar els professors i alumnes de la Universitat de Barcelona en l'oposició al primer regnat de Felip V (1700-1705).

¹⁰ Josep M. LLOBET I PORTELLA (2013), *Documents de la Cervera austriacista durant la Guerra de Successió (1705-1713)*, Cervera, Museu Comarcal de Cervera.

Efectivament, aquesta universitat comptava l'any 1700 amb uns mil cinc-cents estudiants (en una ciutat que en cap cas superava els 50.000 habitants), que provenien de tot el Principat, i es va convertir en un important focus de subversió contra la nova dinastia. El conflicte al voltant de la titularitat de les càtedres de filosofia, que enfrontava tomistes (de formació dominicana), amb el suport del Consell de Cent, i suaristes (de formació jesuítica), amb l'aquiescència de la Monarquia, va derivar en un greu conflicte de competències entre les dues institucions. D'altra banda, els estudiants de la Universitat de Barcelona, o Estudi General, van protagonitzar diversos enfrontaments violents amb els del Col·legi de Nobles de Cordelles, en mans de la Companyia de Jesús, on predominaven els estudiants d'adscripció botiflera. No és gens estrany, doncs, que les autoritats borbòniques d'ocupació decidissin el setembre de 1714, davant la imminència del nou curs escolar, traslladar la universitat a la molt lleial ciutat de Cervera. La decisió, aleshores provisional, va esdevenir llei tres anys més tard. I aleshores va suposar també el tancament de les altres universitats catalanes. La nova universitat de Cervera va romandre durant més d'un segle, però no va poder superar l'esclat de la Revolució Liberal, que va retornar els estudis superiors a Barcelona. En aquest cas, doncs, la nova legalitat borbònica es va forjar en termes de proporcionalitat amb la magnitud de les forces enemigues: la universitat catalana va ser literalment liquidada i creada *ex novo*, cosa que no havia passat als altres regnes de la Corona d'Aragó.

Probablement, però, la major diversitat de tractaments es va produir en els sistemes de mobilització militar. Com és sabut, després de la Nova Planta, Catalunya va ser eximida del sistema de quintes, a diferència dels altres regnes de la Corona d'Aragó. En aquest punt, el Principat va mantenir el sistema de lleves voluntàries, que tan sols compartia aleshores amb Navarra i el País Basc. L'intent d'imposar el sistema de quintes va provocar el motí de 1773 a Barcelona i en altres localitats catalanes. L'èxit d'aquest moviment va permetre mantenir el sistema tradicional de mobilització militar fins ben entrat el segle XIX (amb la contrapartida aleshores, però, d'unes quantes penes de mort).

Ara bé, l'àmbit en què és més possible detectar una correlació entre les Noves Plantes i les tradicions dels regnes no és en cap cas menor. Em refereixo, ni més ni menys, que a les noves fiscalitats. Aquí, com és sabut, la diversitat comença ja en les nomenclatures: Equivalent a València, Contribució Única a Aragó, Talla General a Mallorca i Cadastre a Catalunya —si ens referim només als impostos directes. Allò que tenien en comú les noves contribucions era la voluntat d'imposar una quota fixa per a cada regne que suposés de fet l'equiparació al pes fiscal de Castella. En el cas català, això va suposar elevar la fiscalitat directa fins a la xifra mítica d'un milió de pesos castellans (cosa que va significar, com he explicat en un altre lloc,¹¹ multiplicar per 7,3 la fiscalitat directa

¹¹ Agustí ALCOBERRO (2005), «El Cadastre de Catalunya (1713-1845): de la imposició a la fossilització», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 25, p. 231-258.

que pagaven els catalans durant la guerra, com a conseqüència dels serveis votats a les Corts Generals de 1701 i 1705). El caràcter de «cupo», o quota fixa, que probablement pretenia evitar possibles maniobres a la baixa per part dels contribuents, va convertir paradoxalment el cadastre en un impost fossilitzat a mitjà termini, ja que la pressió fiscal per càpita va caure en una etapa de gran creixement econòmic —i ho va fer més en les àrees on el creixement va ser més gran.

Però, més enllà del càlcul genèric de les quotes, l'estructura i el funcionament dels nous impostos gairebé no va tenir cap altra similitud. En aquesta diversitat és possible constatar elements profunds de continuïtat amb la fiscalitat foral. Així, els dos únics territoris en què es van introduir criteris de proporcionalitat i riquesa són Mallorca i Catalunya, justament els àmbits on ja s'havien aprovat i aplicat anteriorment. En el cas del Principat, el nou criteri, que superava el model dels fogatges en què totes les unitats familiars pagaven per igual, ja va ser acordat al Parlament de Joan Josep d'Àustria de 1653. I va ser ratificat tant a la Cort General de Felip V de 1701 com a la Carles III de 1705. És com a resultat d'aquests acords que Josep Aparici va iniciar un inventari general de la riquesa del país, que després va ser utilitzat pels gestors del cadastre borbònic.

Però els règims sorgits de les Noves Plantes no tan sols eren diferents entre ells. També eren substancialment diferents del dret públic castellà. Des de la perspectiva de l'historiador, i més enllà fins i tot de les disquisicions estrictament jurídiques, cal esmentar dues diferències essencials.

D'una banda, les noves realitats polítiques van tenir un decisiu component d'ocupació militar, que es va prolongar durant més d'un segle, com ha assenyalat, entre altres, Lluís Roura.¹² La militarització permanent de la vida quotidiana resulta extremadament visible a les grans ciutats, i en especial a Barcelona, on l'exèrcit va ocupar la nova Ciutadella militar (construïda a partir de 1715), el castell de Montjuïc, les muralles i diversos grans edificis que ja havien tingut funcions militars (com les Drassanes) o que van abandonar les seves funcions civils després de 1714, com la Universitat.¹³ Com és prou sabut, la prohibició de construcció al Pla de Barcelona es va prolongar fins al 1855 —la qual cosa explica la magnitud de l'Eixample que aleshores va projectar Ildefons Cerdà, d'unes dimensions més pròpies de les ciutats del Nou Món. Però la pressió de l'exèrcit va ser visible a tot el territori. Com ha assenyalat Roura, els efectius militars a Catalunya mai no van ser inferiors als 25.000 homes durant tot el segle XVIII. L'hegemonia de l'exèrcit va quedar reblada pel fet que el capità general constituïa la primera autoritat a cada regne i que, com hem vist, entre les seves atribucions hi havia la presidència de la Reial Audiència, allà on es van dotar d'aquesta institució.

¹² Lluís ROURA (2006), *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Vic, Eumo.

¹³ Albert GARCIA ESPUCHE (2009), *La ciutat del Born. Economia i vida quotidiana a Barcelona (segles XIV a XVIII)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.

L'altra gran novetat va ser la creació de les intendències, amb la figura del superintendent a cada regne i els seus delegats locals. Les intendències provenien directament del model fiscal francès, i havien començat a funcionar amb ocasió de la Guerra de Successió per garantir el pagament de les tropes. La primera va ser la del front d'Extremadura, creada el 1711. Va ser encarregada a José Patiño, el qual, el 1713, encara en plena guerra, es va fer càrrec de la intendència de Catalunya, des de la qual va dirigir el procés de creació del Cadastre. Així, amb la pau, la intendència es va fer càrrec dels vells i dels nous impostos, i també del pagament de l'administració reial —la qual cosa va donar lloc a força suspicàcies i rivalitats amb la Reial Audiència.

Alguns comentaris sobre aquesta darrera institució. A Catalunya, el fet que la Reial Audiència ocupés la Casa dels Diputats, o Palau de la Generalitat, va simbolitzar de manera plàstica el seu triomf sobre la institució històricament rival. L'Audiència no va abandonar la plaça de Sant Jaume fins al 1908. La seva composició va aplegar els jutges botiflers, que havien hagut d'exiliar-se després del triomf austriacista de 1705, i jutges castellans. Aquesta fórmula mixta es va mantenir al llarg del temps.

En alguna ocasió ja he fet notar que, a diferència dels alts càrrecs de l'exèrcit i la hisenda, la principal característica de l'Audiència va ser la seva continuïtat, la qual cosa, a mitjà termini, va augmentar el seu poder real, fins i tot més enllà d'allò que les lleis precisaven. L'Audiència de Catalunya va resultar clau en situacions extremes, com la Guerra de la Quàdruple Aliança (1718-1720).¹⁴ En especial, l'estiu de 1719 la guerrilla es va desplegar per la pràctica totalitat del territori, liderada per Pere Joan Barceló, *Carrasquet*, amb diner i armament francès, mentre les tropes comandades pel duc de Berwick excepcionalment penetraven a la Península per Guipúscoa amb l'objectiu d'arribar a Madrid i depositar Felip V.

En aquell context, amb el país revoltat per la guerrilla i les tropes regulars enviades al front basc on s'iniciava la invasió francesa, l'Audiència va prendre una resolució que anava molt més enllà de la llei i que canviava la filosofia seguida fins aleshores per les autoritats d'ocupació. Efectivament, l'Audiència va decidir ni més ni menys que armar als propietaris de viles i ciutats mitjanes, fins i tot més enllà de l'adscripció política que haguessin tingut a la Guerra de Successió —la qual cosa trencava amb els decrets de prohibició d'armes, que fins aleshores s'havien aplicat amb un evident excés de zel. Aquest va ser l'embrió dels mossos d'esquadra. Penso que resulta evident la seva continuïtat amb les formes de mobilització popular d'abans de 1714 —els sometents i sagramentals—, tot i que ara la milícia era liderada per la «gent d'ordre» local i controlada de prop pels corregidors.

¹⁴ Joaquim ALBAREDA (1997), «L'alçament dels Carrasquets contra Felip V», a R. Arnabat (ed.), *Moviments de protesta i resistència a la fi de l'Antic Règim*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 63-79; Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ (2005), «Conflicto armado con Francia y guerrilla austracista en Cataluña (1719-1720)», *Hispania*, LXV/2, 220 (maig-agost), Madrid, p. 543-600; Agustí ALCOBERRO (2007), «Crisi i consolidació...».

La Guerra de la Quàdruple Aliança va tenir un final ambivalent. De fet, va ser l'única guerra que Felip V va perdre de manera clamorosa. Les tropes filipistes que havien conquerit Sardenya el 1717 i que maldaven per fer-se amb Sicília el 1718 van haver de retornar al port de Barcelona, reduïdes a la meitat dels seus efectius, cosa que prova la duresa dels combats. Però Felip V es va consolidar com a rei d'Espanya, i cap dels estats aliats no va qüestionar el «cas dels catalans», que ja havia esdevingut un afer intern. Per la seva banda, la milícia de Guipúscoa es va mobilitzar contra la invasió francesa. Aquest comportament va ser premiat per Felip V: després de la caiguda de Giulio Alberoni, el desembre de 1719, les províncies basques i Navarra van recuperar les duanes (i, en definitiva, els furs) que havien estat de fet suprimides durant el seu govern. Només a partir d'aleshores té sentit parlar de «províncies exemptes» i fins i tot del manteniment del règim foral propi per a aquells territoris.

La guerra va tenir també altres efectes personals. Els comandaments militars que havien defensat Barcelona el 1714 que aleshores es trobaven empresonats a Hondarribia i Pamplona van ser traslladats, a causa de la proximitat de la guerra, a l'alcàsser de Segòvia. Allí van restar fins al seu alliberament el 1725. Aquesta mesura va afectar, entre altres, els generals Joan Baptista Basset i Ramos, que va morir a Segòvia el 15 de gener de 1728, i el general Josep Bellver i Balaguer, que aleshores es va exiliar a Viena, on va morir, ja centenari, el 5 d'abril de 1732. Tanmateix, el general Francesc Sans Miquel i de Monrodon va optar el 1718 per acceptar comandar la milícia de Guipúscoa, motiu pel qual va obtenir l'indult de Felip V. Sans es va desplaçar tot seguit a Barcelona, però finalment va optar també per marxar a Viena, on va morir el 4 de gener de 1757. Per la seva banda, Carrasquet es va exiliar als dominis de l'emperador Carles VI a la fi de la Guerra de la Quàdruple Aliança. El trobem en les successives guerres internacionals, sempre comandant cossos de voluntaris hispànics exiliats. Com no podia ser d'altra manera, va morir en combat la nit del 3 al 4 de setembre de 1743 a la localitat de Breisach el Vell, al Rin, frontera entre l'Alemanya habsbúrguica i la França borbònica.

Una reflexió final, a mode de conclusió. A mitjan segle XVIII, els èxits econòmics dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó van generar alguns projectes que pretenien estendre els seus nous models polítics i fiscals a Castella. Cal dir que aquest fet coincideix amb el moment en què la generació que havia aplicat les Noves Plantes accedeix als màxims càrrecs de la monarquia. Malgrat això, com és prou sabut, tots els intents de crear una Contribució Única o Cadastre a Castella van fracassar ostensiblement.

En aquest punt poden semblar pertinents uns quants comentaris. D'una banda, resulta paradoxal el propòsit d'estendre el model polític i fiscal dels regnes de l'antiga Corona d'Aragó a la Corona de Castella si admetem que aquell model s'havia construït amb el propòsit de «reducir dichos reinos al estilo y leyes» d'aquesta. Sembla prou evident, doncs, que els coetanis eren plenament conscients que el nou model catalanoaragonès i el vell model castellà no eren precisament idèntics.

I encara més: que en la disjuntiva entre l'un o l'altre, el model castellà assenyalava aleshores un menor nombre d'atribucions a l'Estat, és a dir, la presència d'un més gran nombre d'excepcions i exempcions personals, locals o estamentals. I, és clar, uns models de càlcul de la fiscalitat que resultaven, en origen, i per contrast, molt més relaxats.

Així, el règim polític i fiscal tradicional de la Corona de Castella va superar totes les proves del mal anomenat reformisme borbònic. I el Regne d'Espanya va arribar al segle XIX i a la Revolució Liberal com una realitat essencialment fragmentada. L'Estat espanyol restava pendent de construcció; i ja no parlem de la nació espanyola.

CONFERÈNCIA

Una illa sense Nova Planta? Les institucions menorquines després del Tractat d'Utrecht

Miquel Àngel Casanovas Camps

Institut Menorquí d'Estudis

1. INTRODUCCIÓ

Menorca és un cas peculiar entre els territoris de l'antiga Corona d'Aragó, ja que per a aquesta illa la Guerra de Successió tingué un desenllaç sorprenent. Revoltats contra Felip V l'octubre de 1706, l'aixecament austriacista va ser esclafat el gener de 1707 i com a represàlia, el governador borbònic desfermà una dura repressió que inclogué la suspensió dels furs i privilegis. El setembre de 1708, tanmateix, un exèrcit austriacista sota el comandament del general James Stanhope conquistà Menorca i l'arxiduc Carles restituí el sistema foral. Però Menorca no romangué gaires anys sota domini austriacista. Ni tan sols fou recuperada per Felip V al final de la guerra. Ben al contrari, igual que Gibraltar, Menorca va ser peça de canvi en les negociacions de pau i, d'acord amb l'article 11è del tractat d'Utrecht, passà a la sobirania britànica. Així, doncs, durant bona part del segle XVIII Menorca fou possessió britànica, fora del parèntesi d'ocupació militar francesa de 1756-1763, durant la Guerra dels Set Anys. L'agost de 1781, un exèrcit espanyol desembarcava al nord de Maó i, després d'un llarg setge, aconseguí la rendició de la fortalesa de Sant Felip el febrer de 1782. Menorca

s'incorporava així de fet a la monarquia borbònica. De dret ho féu l'any següent, en virtut del tractat de Versalles.¹⁵

Després de la conquesta militar, les autoritats espanyoles d'ocupació i el govern de Carles III sol·licitaren nombrosos informes per conèixer les particularitats de la seva nova possessió, en particular el sistema de govern i el funcionament de les institucions. En aquest context, el jurat de la Universitat de Maó Pere Pons Portella presentà un memorial al tinent de rei —segon comandant militar de l'illa, jeràrquicament inferior al governador— Joaquín de Guevara, que entre altres coses afirmava:¹⁶

Algunos españoles que han venido a la isla con el ejército de su Majestad Católica han quedado suspensos de ver los menorquines, después de setenta años que la isla de Menorca ha sido dominada de ingleses, sin novedad alguna, ni en la religión, ni en la manera de gobierno, gobernados y atados a los fueros de Aragón de la misma forma y manera que se gobernaban cuando fue cedida por los reyes de España. Este tipo de pensamiento, que causa admiración, nos da un mérito extraordinario; porque de preciso se nos ha de atribuir a una vigilante constancia y firmeza en la religión católica romana sin que nos haya hecho falta el Santo Tribunal¹⁷ para mantenerla incorrupta, y en no mudar en manera alguna de régimen y leyes de las que teníamos cuando éramos dominados de España; de lo que los ingleses siempre nos han nombrado españoles como gentes separadas de sus costumbres, aunque ahora no faltan algunos que nos llaman ingleses por vilipendiarnos con los españoles, a cuyo fin siempre se ha cuidado de hacer confirmar nuestros privilegios y mantener nuestra religión católica romana, como desde la dominación de los franceses nos la confirmó el presente rey de Inglaterra Jorge 3º.

El fragment que acabem de reproduir ens sembla especialment interessant per emmarcar el tema que ens ocuparà en les pàgines següents. Voldríem ressaltar dues idees bàsiques. En primer lloc, els menorquins, setanta anys després del canvi de sobirania, eren considerats «espanyols» pels britànics pel fet de tenir uns costums i una cultura totalment diferents. En segon lloc, el concepte d'espanyolitat del jurat Pere Pons Portella es fonamentava en la religió catòlica i els furs i les lleis privatives de Menorca. I atès que aquests furs eren els d'Aragó —és a dir, els que tenia Menorca quan era dins la Corona d'Aragó abans de 1713—, l'espanyolitat dels menorquins de 1782 s'ha d'en-

¹⁵ El període britànic de la història de Menorca ha generat una abundantíssima bibliografia que, per motius d'espai, no ens és possible de ressenyar aquí. Vegeu una síntesi recent a Miquel À. CASASNOVAS (2011), *Enciclopèdia de Menorca, tom XI. Història III, volum I. De la Menorca britànica a la consolidació de l'estat liberal (1712-1854)*, Barcelona, Obra Cultural de Menorca.

¹⁶ Es tracta de l'encapçalament d'un memorial en què l'autor s'esforça en fer un resum de la història de Menorca posant especial esment en l'època britànica, per tal de demostrar d'alguna manera les seves afirmacions anteriors. Vegeu Francesc HERNÁNDEZ SANZ (1911), «Documento interesante. Noticia sobre la isla de Menorca», *Revista de Menorca*, p. 300-311 i 377-384.

¹⁷ El Sant Ofici de la Inquisició.

tendre a la manera austriacista, no a la pròpia de la monarquia borbònica posterior a les noves plantes.

Tenia raó Pons Portella, però, quan afirmava que els menorquins continuaven «governados y atados a los fueros de Aragón de la misma forma y manera que se gobernaban cuando fue cedida por los reyes de España»? Havien passat debades setanta anys sense alterar ni una coma del vell ordenament juridicopolític? O bé els britànics hi havien introduït variacions més o menys substancials? Fins a quin punt era interessada l'asseveració del jurat maonès davant de la possibilitat que Carles III apliqués alguna mena de Nova Planta a l'illa que acabava de conquerir?

2. LES INSTITUCIONS FORALS ABANS I DURANT LA GUERRA DE SUCCESSION

El règim politicoinstitucional de Menorca era fruit d'una llarga evolució iniciada després de la conquesta de 1287 per Alfons el Liberal de Catalunya-Aragó. Buidada l'illa de la major part de la seva població musulmana originària, fou colonitzada per gentes procedent sobretot de Catalunya i Mallorca —en puritat, per descendents dels colons catalans de Mallorca— mentre que s'hi feia extensiva la legislació que Jaume I el Conqueridor i Jaume II de Mallorca havien promulgat a la resta de l'arxipèlag des de 1229. Amb els segles, però, Menorca va arribar a comptar amb la seva pròpia legislació, fruit dels successius privilegis atorgats pels monarques de Mallorca, la Corona d'Aragó i la Monarquia Hispànica.¹⁸ Així, doncs, encara que els furs i privilegis de Menorca tenien un important substrat comú amb els de la resta de l'arxipèlag, estaven adaptats a la realitat insular. Menorca esdevenia així un territori autònom dins del Regne de Mallorca i Illes a ell Adjacents,¹⁹ que tenia en el Consell General el seu màxim òrgan polític. El Consell General menorquí era totalment autònom del Gran i General Consell de Mallorca i dels jurats del Regne, als quals només se'ls reconeixia la preeminència honorífica. Les autoritats reials, però, sí depenien jeràrquicament de les de Mallorca. Així, el governador de Menorca estava subordinat al lloctinent o virrei de Mallorca, mentre que el procurador reial de Mallorca tenia un lloctinent a Menorca per a l'administració del patrimoni de la Corona. També l'Audiència de Mallorca tenia jurisdicció sobre Menorca i, com a tota la Corona d'Aragó, l'últim escaló polític i judicial era el Consell d'Aragó.

Atès que el Regne de Mallorca era l'únic de la Corona d'Aragó que no tenia corts pròpies, la funció de representació del cos polític anava a càrrec dels consells generals

¹⁸ Aquests privilegis foren compilats en el formulari conegut com el *Llibre Vermell*, conservat a l'Ajuntament de Ciutadella. Vegeu Antoni M. ARAGÓ i Rafael CONDE (1977), *El Llibre Vermell de Ciutadella*, Barcelona, Banca Catalana.

¹⁹ Aquest era el nom que es donava a les Balears. Tanmateix, el regne de Mallorca es circumscrivia a l'illa major, mentre que Menorca i les Pitiuses eren les «illes a ell adjacents».

de cada illa. Per tant, la pràctica del pactisme no estava totalment absent de les Illes, si bé és obvi que front al poder reial els consells generals, inclòs el de Mallorca, eren molt més febles que no les corts dels regnes peninsulars. Així i tot, es donava la reciprocitat de pacte entre el monarca i l'illa: un nou monarca era reconegut pels menorquins en la mesura que, mitjançant el seu virrei a Mallorca, jurava respectar els privilegis de Menorca. Així es va fer per última vegada el 16 de desembre de 1701 quan fou reconegut Felip V de Castella i IV d'Aragó després de la preceptiva jura dels privilegis pel virrei Francisco Miguel de Pueyo. Ara bé, també és cert que la Universitat General de Menorca, de la qual el Consell General n'era l'òrgan deliberatiu, feia temps que passava per una llarga crisi per les tibantors internes —la secular rivalitat entre les dues principals poblacions de l'illa, ubicades a cada extrem de Menorca: la capital, Ciutadella, a ponent, i Maó, a llevant— i el creixent intervencionisme dels governadors i els altres oficials reials, així com el major protagonisme que guanyaven els militars d'una guarnició prou nombrosa en relació amb la població illenca.²⁰

En efecte, Menorca tenia una peculiaritat respecte de les altres illes, la militarització del territori. Certament, l'illa tenia una guarnició de tropes reials des de l'any 1536. Arran de la importància creixent importància estratègica del port de Maó, no només anà guanyant pes la guarnició militar, sobretot l'acantonada a la fortalesa de Sant Felip (a l'entrada del port de Maó), sinó que s'enfortiren les prerrogatives del seu alcaid, que cap al final del segle XVII ja rivalitza amb el governador, resident a Ciutadella. Aquesta mena de diarquia militar es resolgué ja en plena Guerra de Successió quan Felip V decidí que tot el poder polític i militar recaigués en el nou alcaid de Sant Felip, el brigadier Diego Leonardo Dávila (1706), que desbancava el qui havia estat fins aleshores governador de l'illa, Francesc Falcó.

Si feia temps que els menorquins veien d'alguna manera amenaçats els seus privilegis i furs pels representants del poder reial, l'entronització de Felip de Borbó fou acollida amb recel. I els primers anys del regnat de Felip V semblaven confirmar els temors d'un creixent intervencionisme reial. Encara que en l'aixecament austriacista d'octubre de 1706 hi confluïren nombrosos factors, no cal dubtar que un dels més importants fou la defensa del sistema foral.²¹

Però l'aixecament austriacista del 19 d'octubre estava abocat al fracàs des del moment que l'illa comptava amb una nombrosa guarnició, reforçada per un batalló francès

²⁰ Vegeu Miquel À. CASASNOVAS (2003), «La crisi de la Universitat General de Menorca durant el segle XVII», *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Actes. Volum III*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, p. 139-152.

²¹ Sobre la Guerra de Successió a Menorca, vegeu Micaela MATA (1980), *1705-1713. Menorca. Franceses, angleses y la Guerra de Sucesión*, Maó, Ateneu de Maó; José Luis TERRÓN PONCE (1981), *La Guerra de Sucesión en Menorca. Causas, hechos, consecuencias*, Maó, Museo Militar San Felipe; Josep JUAN VIDAL (2008), *La conquesta anglesa i la pèrdua espanyola de Menorca com a conseqüència de la guerra de Successió a la Corona d'Espanya*, Palma, El Tall.

d'infanteria de marina. A més, els austriacistes menorquins no comptaven amb el suport de l'armada angloholandesa de l'almirall Leake, que acabava d'abandonar la Mediterrània després d'haver forçat els aixecaments de Mallorca i Eivissa el setembre anterior. Parapetats rere els sòlids murs de la fortalesa de Sant Felip, el governador Dávila i els seus oficials es limitaren a esperar reforços des de França. Quan aquests arribaren, el dia de cap d'any de 1700, passaren al contraatac. En efecte, després de derrotar l'improvisat exèrcit rebel en les proximitats de Sant Felip (batalla de Biniatop, 5 de gener), les tropes borbòniques ocuparen ràpidament tota l'illa. L'11 de gener els emissaris de la Universitat General pactaren la capitulació de Ciutadella. Els comandants borbònics acceptaren totes les condicions de la Universitat General només amb la intenció d'aconseguir una ràpida rendició de la capital, però en el fons reconeixien que eren excessivament benignes: perdó general, no desarmament de la població, prohibició de realitzar lloves, possibilitat de sortir de l'illa aquells que ho desitgessin, respecte a les hisendes, manteniment de tots els càrrecs institucionals... I, és clar:²²

Que sean mantenidos todos los privilegios de la isla, demás gracias y mercedes concedidas por el señor rey Phelipe V y de sus antecesores, buenos usos y como se observaba, y se ha observado hasta el día 19 de octubre del año pasado de 1706.

Tanmateix aquesta benignitat durà ben poc. El governador Dávila no s'accontentà a no respectar alguns dels articles de la capitulació i començà la repressió contra els vençuts. En realitat, estava buscant un pretext per desfermar una dura repressió i el trobà quan tingué notícia que es preparava una segona conspiració austriacista que havia d'esclatar el 25 de març. Hi ha seriosos dubtes de si aquest pla era real o bé fou una invenció de Dávila i els seus col·laboradors per tal de justificar la duríssima escalada repressiva que s'esdevingué poc temps després; personalment ens inclinem per la segona hipòtesi. El 23 de març féu empresonar el presumpte cap de la conspiració, el qual delatà nombroses persones que hi estaven implicades. El governador, al capdavant d'un fort contingent militar, recorregué l'illa capturant austriacistes: ordenà execucions sumàries, empresonà ostatges i requisà armes i municions, no només dels particulars, sinó també de les universitats. La repressió se saldà amb desenes de persones executades, deportades o condemnades a galeres. Els seus béns foren confiscats per la Corona.²³ Com a culminació de la repressió, Dávila deixà en suspens els privilegis de l'illa i suprimí les insaculacions; els jurats, consellers i altres càrrecs municipals foren nomenats directament pel governador en qualitat de representant del rei. La decisió s'adoptà el mes d'abril i, si bé no conservem el document del decret, el coneixem per

²² Arxiu Històric Nacional (AHN), Estat, lligall 323. El text de les capitulacions ha estat publicat per Micaela MATA (1980), p. 129-130.

²³ Foren executades a la forca un mínim de 36 persones (la xifra real podria ser lleugerament superior).

la carta del governador al secretari de despatx de Guerra i Hisenda, José de Grimaldo, de 4 de juny de 1707:²⁴

[...] tengo los Comunes de esta isla suspensos de los privilexios de que di cuenta en la misma carta de 20 [d'abril] porque en esta coyuntura interesa al Real servicio se gobiernen como se les ordenare y no por sus establecimientos que estos han sido mui dañosos y en particular en la hera presente.

El governador actuà per iniciativa pròpia, però tant Lluís XIV com Felip V aprovaren expressament les seves mesures. Així, el Rei Sol es congratulà pel fet de «privar els habitants de Ciutadella dels privilegis conservats en la primera capitulació i dels quals s'han mostrat indignes».²⁵ Menorca va ser el primer territori foral de la Corona d'Aragó a perdre els seus privilegis, tot avançant-se així a la Nova Planta d'Aragó i València, promulgada pel rei el 29 d'abril de 1707. Paradoxalment, com veurem més endavant, fou també l'últim a conservar-los.²⁶ D'altra banda, Felip V extingí el Consell d'Aragó, amb el decret de 15 de juliol de 1707, i ordenà que Menorca i Sardenya (en teoria també les altres Balears, tot i que romanien sota control austriacista) passessin a la jurisdicció del Consell d'Itàlia.

L'1 de novembre, el governador Dávila convocà els jurats a Sant Felip per tal d'assabentar-los de la reforma institucional que havia decretat. El governador justifica la seva decisió «por quanto habiendo los naturales de esta isla faltado dos veces a la obediencia del Rey Nro. Sr., negando el vasallaje y juramento que habían prestado». Elimina la supremacia política de Ciutadella, la capital, que passava de tenir 12 representants al Consell General a només 4. Els mateixos representants havia de tenir cadascuna de les universitats foranes, Maó, Alaior i es Mercadal. A més, en tost de reunir-se a la seu de Ciutadella, les sessions del Consell General tindrien lloc al castell de Sant Felip en presència de l'assessor de la Governació, Rafael Guàrdia,²⁷ que havia d'actuar com a corregidor i sancionaria, juntament amb el governador, les resolucions d'aquella assemblea insular desvirtuada.²⁸

Tanmateix, la solució adoptada a Menorca no fou exactament igual a la presa per Felip V per a València i Aragó. Si als regnes peninsulars s'havia decretat la imposició de les lleis i els usos de govern de Castella, tot trencant així amb la tradició anterior, a Menorca el que hi ha és més aviat una adaptació del vell Consell General als designis centralistes i intervencionistes del governador. La finalitat última era anorrear l'auto-

²⁴ AHN, Estat, lligall 323, sense foliar.

²⁵ Mícaela MATA (1980), p. 143.

²⁶ Miquel À. CASASNOVAS (2000), *Enciclopèdia de Menorca. Tom X. Història II. De la conquesta cristiana a la guerra de Successió*, Maó, Obra Cultural de Menorca, p. 244.

²⁷ Un dels més abrandats filipistes de l'illa, delator de la segona conspiració, i ascendit per Dávila al càrrec d'assessor en premi pels seus serveis.

²⁸ Arxiu Històric Municipal de Ciutadella (AHMC), llibre 6è de Consells Generals, f. 608.

nomia de les universitats i, en especial, del Consell General, com a màxim òrgan de representació de Menorca, i introduir les reformes pertinents perquè els municipis quedessin totalment subordinats al poder reial, de manera que servissin d'eficaç corretja de transmissió de les seves decisions.²⁹ El 16 de desembre tingué lloc a Sant Felip la primera sessió del Consell General reformat. Fou també l'última.

3. LA CESSIÓ DE MENORCA A LA GRAN BRETANYA

El 14 de setembre de 1708 un petit exèrcit d'uns 3.300 homes, 1.700 dels quals eren anglesos, desembarcava al sud-est de Menorca, a pocs quilòmetres de la fortalesa de Sant Felip. La intenció de l'almirall Leake i del general Sir James Stanhope, que comandava les tropes sobre el terreny, era conquerir l'illa per aconseguir fer-se amb el gran port natural de Maó com a base d'hivernada de la flota anglesa. Ben pocs menorquins varen estar disposats a defensar la causa de Felip V. Més aviat reberen com a alliberadores les tropes de Stanhope i les ajudaren a transportar els pertrets i a preparar el setge de la fortalesa. El setge, però, fou breu: Dávila i el comandant de les tropes franceses, La Jonquière, capitularen el 29 de setembre.

Stanhope havia confirmat, de manera provisional, els privilegis de Menorca mentre s'esperava la ratificació per part de Carles III.³⁰ La vida institucional recuperà el seu pols habitual i foren elegits nous jurats i consellers. El 20 de novembre es reuní el Consell General a la seva seu de Ciutadella. El primer acord fou enviar un síndic a Barcelona perquè el monarca confirmés els privilegis de l'illa. Tanmateix, Stanhope actuava a la seva manera i estava decidit a maniobrar perquè Menorca, ara sota la sobirania més teòrica que no real de Carles III, anés a parar a mans de la Gran Bretanya. No ens pertoca ara detallar aquí les complexes negociacions diplomàtiques que culminaren en el tractat d'Utrecht.³¹ Més aviat ens centrarem en la situació en què quedà l'ordenament jurídic i institucional de Menorca arran de la signatura del tractat d'Utrecht.

El 17 de juny de 1712, tretze mesos abans de la signatura del tractat, la reina Anna de la Gran Bretanya anunciava al Parlament la possessió de Menorca i Gibraltar. El 9 de novembre arribava a Maó el duc d'Argyll, en qualitat de plenipotenciari de la reina i governador titular de Menorca. Tres dies més tard, anunciava a les estorades autoritats illenques el canvi de sobirania, alhora que expulsava amb males maneres el governador austriacista. Argyll es comprometé, en nom de la sobirana, a respectar l'*statu quo* insular: «Habiendo asegurado a vuestras Mercedes en nombre de nuestra reina por su mandato, de la constitución de todos sus derechos y privilegios tanto en lo eclesiástico como en lo secular.» Tanmateix, els jurats generals encara desconfiaven

²⁹ Miquel À. CASASNOVAS (2000), p. 244-245.

³⁰ Val a dir que Stanhope no tenia prerrogatives per actuar d'aquesta manera en nom del rei.

³¹ Sobre això vegeu especialment les obres ja citades de Micaela MATA (1980) i Josep JUAN (2008).

de les intencions britàniques i presentaren al nou governador una petició de set punts, els primers dels quals eren la conservació de la religió catòlica romana i la confirmació dels privilegis, les pràctiques i els costums amb els quals sempre s'havien governat els menorquins. Argyll accedí en aquests dos aspectes crucials, però no en altres, com ara la petició de mantenir les duanes als ports. Els menorquins sempre s'aferraren a aquestes promeses del duc d'Argyll, formulades en nom de la reina, perquè encara que el tractat d'Utrecht assegurava la lliure pràctica de la religió catòlica (no els privilegis del clergat, punt gens intranscendent), no deia res de la conservació dels privilegis.³²

En efecte, ni el tractat preliminar de 27 de març de 1713 ni el definitiu signat a Utrecht el 13 de juliol no mencionaven per a res el sistema institucional de l'illa. L'article 11è del tractat, dedicat a la cessió de Menorca, garantia el lliure gaudi de béns i honors dels menorquins, però això s'entenia a títol particular, no col·lectiu, per la qual cosa no s'hi podia englobar el dret públic, si bé aquest va ser respectat de fet. Ara bé, mai cap representant reial no va jurar el respecte als vells furs i privilegis insulars en nom del seu sobirà. Simplement es deixava fer, com una raresa que complaïa els habitants de l'illa, però era vista amb una certa sorpresa pels mateixos anglesos. Molts anys més tard l'enginyer militar John Armstrong considerava que si els illencs havien volgut continuar regits pel que ell considerava lleis opressives —en tost de les liberals de la Gran Bretanya— era per la influència de juristes i clergues, en la seva opinió els únics interessats a mantenir la situació.³³ Fos com fos, el cert és que mentre els menorquins pretenien mantenir el sistema jurídic i institucional tradicional en la seva integritat aferrant-se a la promesa del duc d'Argyll, els tinents governadors que regien l'illa i els seus superiors de Londres pensaven que tenien les mans lliures per introduir els canvis que ells consideraven oportuns perquè el tractat d'Utrecht no deia res sobre l'àmbit particular. Aquesta interpretació divergent, és clar, fou una font inesgotable de conflictes i problemes entre les autoritats menorquines i el govern britànic i els seus agents a l'illa.³⁴

4. DESPRÉS D'UTRECHT: CONTINUÏTAT I CANVI (1713-1782)

Durant tot el període britànic els menorquins posaren un èmfasi especial a garantir dos aspectes que ells consideraven absolutament fonamentals: els privilegis, garants del seu ordenament polític, jurídic i institucional; i la religió catòlica. Recordem que això són els dos puntals que assenyalava el jurat Pere Pons Portella en el seu informe al tinent

³² Miquel À. CASASNOVAS (2011), p. 28.

³³ John ARMSTRONG (1752), *The History of the Island of Minorca*, Londres, C. Davis, p. 96-97.

³⁴ Des de l'òptica britànica, és molt interessant el llibre de Desmond GREGORY (1990), *The Illusory Prize. A History of the British Occupations of Minorca between 1708 and 1802*, Londres-Toronto, Associated University Press.

de rei Joaquín de Guevara. Era, en definitiva, el que els diferenciava dels anglesos. No ens podem fixar aquí en la qüestió religiosa, que mereixeria per ella mateixa un treball monogràfic. Sí, en canvi, ens interessa veure els trets de continuïtat i de canvi en el sistema jurídic i institucional. Ens centrarem en tres grans àmbits: l'exercici de l'autoritat reial representada per la Governació i el Reial Patrimoni; el sistema municipal; i, finalment, l'administració de justícia.

4.1. La Governació i el Reial Patrimoni

Durant tot el domini britànic, la màxima autoritat política era el governador, que assumia les funcions dels antics governadors espanyols, per bé que la seva principal responsabilitat era la de defensar l'illa i tenir cura de la nombrosa guarnició militar (uns 2.500 homes en temps de pau) i de la base naval de Maó. Els governadors, tanmateix, solien ser absentistes, ja que el nomenament requeia en un personatge rellevant. Per això, es nomenava un tinent governador que era qui exercia les seves funcions a l'illa.³⁵ A més de la seva responsabilitat com a comandant militar, el governador era el cap de l'administració reial a l'illa, la màxima autoritat política i el jutge de les causes civils i criminals, en la seva qualitat de president del tribunal de la Reial Governació. Potser amb la finalitat de fer una certa delimitació de funcions entre els afers militars i els civils, el duc d'Argyll decidí l'any 1713 crear el càrrec de governador de paisans, que recaigué en Joan Miquel Saura Morell, el líder de l'aixecament austriacista de 1706. Es tractava, però, d'un càrrec buit de contingut, amb funcions poc definides, subordinat en tot cas al tinent governador. Saura no va exercir pràcticament el seu càrrec perquè els afers civils foren controlats sempre pel tinent governador Richard Kane.³⁶ El càrrec de governador de paisans desaparegué molt aviat.

En cas d'absència, el tinent governador era substituït de manera interina pel coronel més antic dels regiments britànics de la guarnició. Aquí hi trobem una ruptura respecte de la situació precedent, ja que abans del domini britànic el substituït era el batle general. Els britànics mai no volgueren que un menorquí ocupés la governació de manera interina, encara que en alguna ocasió la Universitat General sol·licità, infructuosament, que es respectés l'antic costum.

Per a l'exercici del seu càrrec, els governadors i tinentes governadors comptaven amb l'assessorament de juristes illencs, experts en el dret privatiu menorquí i bons conei-

³⁵ El càrrec requeia sempre en un militar, amb una graduació mínima de coronel. Molt sovint era un general (brigadier, major general o tinent general).

³⁶ El coronel Richard Kane, natural d'Irlanda del Nord (1662-1736), havia acompanyat el duc d'Argyll en la presa de possessió de Menorca, el novembre de 1712, ja en qualitat de tinent governador. La seva etapa de govern fou extraordinàriament dilatada, ja que es prolongà fins la seva mort, el 30 de desembre de 1736, només interrompuda per les seves estades a Londres i Gibraltar. L'any 1733 fou nomenat governador titular de Menorca i el 1735, ascendit a brigadier general.

xedors de la idiosincràsia dels seus conciutadans. En realitat, moltes de les mesures adoptades van ser inspirades per aquests assessors, ja que els governadors britànics ni coneixien les lleis ni la peculiar cultura política ni el rerefons de la societat illenca, amb tot el seu complex joc d'equilibris, solidaritats, interessos i conflictes. També és cert que molts dels governadors estaven poc interessats en el govern civil, que per a ells era un engrony agreujat per les diferències idiomàtiques, culturals i religioses.³⁷

Essent l'illa domini reial, l'administració del Reial Patrimoni tenia una rellevància primordial. Tampoc aquí els britànics introduïren canvis, ja que es mantingué el sistema de recaptació de drets i tributs reials. El superàvit del Reial Patrimoni era molt considerable i s'aplicava a obres de fortificació. La gestió del Reial Patrimoni es regí per les antigues reglamentacions insulars i estava en mans de menorquins nomenats pel governador. Com és obvi, es trencà l'antiga dependència —que es remuntava a l'edat mitjana— del lloctinent de procurador reial menorquí respecte del procurador reial de Mallorca. El canvi més substancial, encara que transitori, pel que fa a l'administració del Reial Patrimoni tingué lloc durant l'ocupació francesa de 1756-1763, quan el govern de Lluís XV nomenà un intendent que, entre moltes altres funcions, havia de gestionar les rendes reials de Menorca.³⁸ En ser retornada l'illa a la Gran Bretanya al final de la Guerra dels Set Anys, es tornà a la situació anterior.

4.2. Les universitats i el règim municipal

Des del moment de la conquesta d'Alfons el Liberal, Menorca constituïa un únic municipi regit per la Universitat de Menorca, amb seu a Ciutadella. Després de múltiples canvis en el règim municipal durant la segona meitat del segle XIV i primeres dècades del XV, la sentència arbitral del governador Galceran de Requesens (1439), confirmada per Alfons el Magnànim, fixava l'organització del mapa municipal que, a grans trets, perdurà durant segles. De fet, l'esquema, salvant les distàncies, era similar al de Mallorca. Tots els càrrecs eren elegits pel procediment d'insaculació.³⁹ Tanmateix, les tensions creixents entre les dues principals viles, Ciutadella i Maó, acabà posant en crisi el sistema en un procés que va conduir les universitats foranes a emancipar-se progressivament de la tutela de la capital, al llarg del segle XVII. Així, a partir de la Concòrdia de 1660 la Universitat General, encara que mantingué la seva preeminèn-

³⁷ Cal fer notar que la llengua habitual de comunicació (si més no l'escrita) entre els governadors britànics i les autoritats civils insulars era el castellà, amb alguna excepció notable que feia servir el català; gairebé mai s'utilitza l'anglès, llengua que la immensa majoria de menorquins ignorava.

³⁸ Els intendents constituïen l'espina dorsal de l'administració francesa des del segle XVII ençà i havien estat importats a Espanya per Felip V. Durant els set anys d'ocupació francesa desenvolupà aquest càrrec a Menorca Antoine de Causan, el qual, a més de gestionar el Reial Patrimoni, tenia cura de tot el relacionat amb el subministrament, l'allotjament, la disciplina i les pagues de la nombrosa guarnició (uns sis mil homes) i la supervisió de les universitats.

³⁹ Miquel À. CASASNOVAS (1992), *La Universitat General de Menorca durant l'edat mitjana*, Ciutadella, El Iris.

cia teòrica com a màxima institució insular, quedà reduïda a una mancomunitat de municipis amb escasses competències reals.

Aquesta era la situació que s'havien trobat els britànics en fer-se amb la possessió de Menorca. Atès que des d'un primer moment les universitats i, de manera especial, la de Ciutadella, esdevingueren un dels principals nuclis d'oposició a la gestió del tinent governador Kane, aquest optà per debilitar la preeminència de la capital i afavorir la seva rival, la vila de Maó. En efecte, sabent Kane que els grups oligàrquics maonesos volien donar el cop de gràcia a la capital insular, fou prou hàbil com per atiar les rivalitats entre ambdues viles i convertir Maó en la capital de fet, ja que hi traslladà la seu de la Governació i dels tribunals reials sota la dependència directa del governador. D'altra banda, tot i que formalment no abolí la Universitat General, en la pràctica la deixà totalment inoperant en no autoritzar, a partir de 1716, la reunió del Consell General. També deixà les universitats sense alguns dels seus principals recursos econòmics, els drets de duana, en declarar francs tots els ports de l'illa, alhora que s'accentuà el control del governador en els procediments d'insaculació. Totes aquestes i d'altres iniciatives eren contràries als vells privilegis de Menorca. Per això, la Universitat General protestà de manera vehement davant del govern britànic que, tanmateix, ratificà les decisions adoptades pel Kane.

Mort Richard Kane, les tibantors continuaren amb els seus successors, sobretot durant el govern del general William Blakeney (1748-1756). Blakeney fins i tot aconseguí que els quatre municipis illencs fessin un front comú davant de les seves contínues ingerències. L'any 1752 el Consell Privat de Sa Majestat publicà una reglamentació que delimitava les funcions militars dels governadors de les civils, la qual cosa havia de clarificar les seves competències i la relació que mantindrien amb les Universitats. El conflicte, tanmateix, continuà i Blakeney aconseguí que el Consell Privat tornés enrere en la seva decisió. Una nova reglamentació de l'11 d'agost de 1753 retornava al governador la capacitat d'intervenir en els afers interns dels menorquins. El pols continuà en els anys següents i no pogué ser totalment resolt perquè el 18 d'abril de 1756 les tropes franceses del duc de Richelieu desembarcaven a Menorca i, després d'un cruent setge, aconseguiren la capitulació de la fortalesa de Sant Felip.

Encara que les relacions dels municipis menorquins amb els ocupants francesos foren força més cordials que no amb les autoritats britàniques, no cessà la intervenció dels governadors i els seus funcionaris en els afers interns de les universitats. La Universitat de Ciutadella havia sol·licitat, infructuosament, que es tornés a la situació de partida, és a dir, retorn de la seu del govern insular i dels tribunals reials a Ciutadella i recuperació de l'autonomia política de la Universitat General respecte dels governadors. No s'aconseguí res d'això i, en canvi, la fiscalització financera de les universitats a càrrec de l'intendent francès, el qual intentà dur a terme una política de sanejament de les endeutades hisendes municipals. El retorn de Menorca a mans britàniques l'any 1763 no suposà canvis apreciables en el funcionament de les universitats un cop separat

l'ensurt inicial, quan el tinent governador James Johnston notificà als jurats de Menorca que els privilegis de l'illa no estaven de cap manera reconeguts per la Pau de París i que, en tot cas, el seu eventual manteniment quedava a l'albir dels dominadors i de la bona actitud que mostressin els illencs. Els menorquins protestaren i no únicament a Londres, sinó també a Madrid i Roma perquè tant Carles III d'Espanya com la Santa Seu pressionessin el govern britànic. Les gestions fructificaren i Jordi III, mitjançant el seu secretari d'Estat, comte de Halifax, hagué de reconèixer que, en efecte, el tractat de París no implicava, a diferència del que suposava el tinent governador, fer *tabula rasa* del sistema institucional i jurídic vigent a l'illa perquè es limitava a restituir Menorca a la Gran Bretanya en el mateix estat en què els francesos l'havien trobada. En conseqüència, i d'acord amb els arguments al·legats pels menorquins, es tractava de tornar a la situació regulada pel tractat d'Utrecht de 1713. Una situació que no experimentaria canvis substancials durant tota aquesta segona etapa de domini britànic, fins al desembarcament de les tropes espanyoles l'agost de 1781.

4.3. L'administració de justícia

La cessió de Menorca a la sobirania britànica al final de la Guerra de Successió havia de tenir importants conseqüències des del punt de vista judicial.⁴⁰ La primera i més immediata va ser el trencament de la dependència dels tribunals menorquins respecte dels de Mallorca, que passava a formar part d'una potència estrangera. Així, el tribunal de la Reial Governació quedava deslligat de la Reial Audiència de Mallorca, tot i que el governador britànic assumia les mateixes prerrogatives judicials que els seus predecessors espanyols i continuava essent el jutge suprem de Menorca, amb l'auxili de l'assessor. També el tribunal del Reial Patrimoni quedà immediatament deslliurat del procurador reial de Mallorca. Segons el jurista Francesc Seguí, el lloctinent del procurador reial quedà sota la dependència directa del tresorer major de la Hisenda Reial de Londres (el Lord Treasurer), el qual el nomenava. Pel que fa als altres tribunals, la Cúria del Sant Ofici va ser suprimida l'any 1715 (supressió ratificada el 1721), mentre que pel que fa a la Cúria Eclesiàstica, el tinent governador Richard Kane ordenà el maig de 1714 que no es fessin apel·lacions als tribunals eclesíastics de Mallorca, tot i que Menorca continuava subjecta a aquell bisbat i que el bisbe no havia resignat la jurisdicció. L'any 1721 Kane ratificava aquest extrem en el decret d'1 de desembre, en el qual formulava una bateria de 17 punts encaminats a limitar la influència del clergat.

⁴⁰ Sobre aquesta qüestió vegeu Román PIÑA (2006), «Las fuentes del Derecho sobre la dominación británica», en *Homenaje a Miguel Coll Carreras*, Palma, Govern de les Illes Balear; Miquel À. CASASNOVAS (2003), «La reforma judicial de Richard Kane (1733)», *Publicacions des Born* núm. 13, p. 117-151; Luis GARAU (2002), «Conflictos y leyes en una sociedad plural: un ejemplo en la Menorca del siglo XVIII», a Antonio MORALES (coord.) (2003), *1802. España entre dos siglos. Sociedad y cultura*, Madrid, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, p. 213-220.

Trencats, doncs, els vincles de dependència amb els tribunals mallorquins, les apel·lacions s'havien d'enviar a Londres. El Govern de Jordi I no havia establert a Menorca un tribunal d'apel·lació, per la qual cosa els litigants recorrien les sentències per sistema a Anglaterra en un intent, si més no, de guanyar temps i retardar així l'execució de la sentència. L'any 1720, Richard Kane intentà solucionar aquest extrem ordenant que, malgrat que s'apel·lés a Londres, es posés la sentència en execució previ pagament d'una fiança a la cúria per garantir els drets de l'apel·lant en cas de sentència favorable. Aquest decret va ser ratificat i ampliat el juliol de 1728, quan Kane establí que només es pogués apel·lar a Londres quan l'import fos superior als 500 lliures.

Un altre canvi important va ser la creació d'un nou tribunal, el del Vicealmirallat, subordinat a la Cort de l'Almirallat de Londres. L'abril de 1720 Richard Kane notificà als jurats de l'illa que no era necessària l'elecció de nous batles cònsols aquell any en quedar suprimides les seves cúries. Les competències dels batles cònsols de Maó i Ciutadella foren transferides als nou tribunal del Vicealmirallat, el qual, a més, assumia també les referents a corsaris, contraban i naufragis. El nou tribunal tenia la seu a Maó, amb jurisdicció sobre el conjunt de l'illa. Estava presidit pel governador, amb el títol de vicealmirall i integrat per dos jutges militars, un mariscal i un secretari. Els dos jutges militars eren auxiliats per sengles juristes menorquins, els primers nomenats dels quals foren els doctors Joan Seguí i Sanxo i Joan Font.

Finalment, Kane traslladà els tribunals reials a Maó, tot contravenint els privilegis de l'illa. El febrer de 1722, en efecte, el governador ordenà el trasllat dels tribunals de la Reial Governació i del Reial Patrimoni a Maó, amb tota la seva documentació i funcionaris. Tanmateix, el governador i els seus assessors en matèria jurídica devien ser conscients que calia redactar una reglamentació que sistematitzés les ordenacions anteriors i posés ordre en la més aviat caòtica situació dels tribunals menorquins. El resultat va ser la *Nueva regulación para los pleitos y compromisos* (1733), que al llarg de catorze articles pretenia agilitar la pràctica processal, potenciar l'arbitratge extrajudicial mitjançant la intervenció de compromissaris, regular el procediment de les apel·lacions i tallar els abusos dels professionals de la justícia regulant els honoraris d'advocats, procuradors i escrivans, entre altres aspectes.⁴¹

Durant la breu ocupació francesa de l'illa es van introduir alguns canvis importants. En primer lloc, el tribunal de la Governació fou subordinat al Tribunal Sobirà del Rosselló, amb seu a Perpinyà, on calia acudir per apel·lació. En segon lloc, es prengué la decisió de dividir el tribunal de la Governació en dues sales, civil i criminal, amb assessors diferents. I, en tercer lloc, el tribunal del Vicealmirallat quedà subordinat al de Marsella. En recuperar l'illa l'any 1763, el govern britànic decidí tornar a la situació anterior a la conquesta francesa de 1756 i reunificà les dues sales de la Governació. Uns

⁴¹ Miquel À. CASASNOVAS (2003).

quants anys més tard, tanmateix, l'acumulació de causes aconsellà de separar novament el tribunal en dues sales, civil i criminal, fet que quedà definitivament instituit l'any 1771.

5. CONCLUSIÓ

Menorca, com hem tingut ocasió de veure, és un cas totalment atípic de pervivència de les antigues institucions dins dels territoris que havien format part de la Corona d'Aragó. La cessió de l'illa a la Gran Bretanya arran del tractat d'Utrecht va fer possible aquesta situació i estalvià als menorquins un règim de Nova Planta com el que patiren València, l'Aragó, Catalunya i la resta del regne de Mallorca. Ara bé, això no vol dir que els britànics haguessin respectat en la seva integritat l'ordenament foral ni de bon tros. Ben al contrari, els britànics van introduir els canvis que van considerar pertinents per tal de controlar millor les universitats i afermar el seu domini sobre l'illa, encara que per això haguessin de contravenir uns privilegis que, d'altra banda, no tenien una empara legal clara des del moment en què el tractat d'Utrecht no els havia reconegut. Els menorquins, això sí, van utilitzar tots els instruments que van tenir al seu abast per defensar el que, juntament amb la religió catòlica, els individualitzava com a poble front als dominadors. Fins i tot després de tornar Menorca al domini espanyol, es van mantenir les antigues institucions i privilegis —per bé que cada cop més aigualits—, tot essent Menorca d'aquesta manera una anomalia dins de l'Espanya borbònica. La decadència de les institucions menorquines continuà durant el primer terç del segle XIX fins que quedaren definitivament abolides en consolidar-se el règim liberal a Espanya durant els primers anys del regnat d'Isabel II.

ÀMBIT 1
SISTEMA POLÍTIC I ELITS
LOCALS: RÈGIM MUNICIPAL,
HISENDES LOCALS I FISCALITAT

PONÈNCIA

Pagar les guerres. Una càrrega fiscal sobre els ajuntaments catalans en els segles XVII i XVIII

Llorenç Ferrer i Alòs¹

Universitat de Barcelona

Les guerres acostumen a estudiar-se des de la perspectiva militar o des de les conseqüències socials i polítiques, però poques vegades hom respon les preguntes de qui i com es paguen les guerres. I sobre aquest tema volem parlar en aquesta ponència.

Podríem dir que les guerres es paguen fonamentalment per quatre vies: 1) la via fiscal —incrementar la recaptació via impostos—; 2) via inflació —fabricar moneda per pagar els deutes que genera la guerra—; 3) via degradació del capital col·lectiu —venda d'actius, reducció de totes les partides de manteniment ordinari, manteniment de l'exèrcit a partir dels recursos del territori...—, i 4) via endeutament intern o extern. Per entendre les conseqüències de les guerres dels Segadors i Successió hem d'analitzar com es van comportar aquestes quatre vies a Catalunya.

Abans, però, cal fer èmfasi en un altre aspecte que va condicionar de forma important el finançament de les guerres a Catalunya. A partir del segle XVI, la formació dels Estats moderns amb les seves monarquies al capdavant va anar paral·lela a la formació d'un exèrcit permanent format per personal retribuït capaç de defensar l'Estat i fins i tot d'enlairar territoris veïns. Així mateix calia tenir la força fiscal suficient per pagar els

¹ Professor del Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona, llferrer@ub.edu, <https://sites.google.com/site/llferreralos>.

soldats de forma regular. La Corona de Castella va fer aquesta evolució, Catalunya, no. Antoni Espino (Espino, 1997) analitza les causes de per què a Catalunya no va sorgir un exèrcit modern. En primer lloc, perquè a l'edat mitjana la defensa de Catalunya es va organitzar a partir de les milícies urbanes que pagaven les diverses ciutats quan hi havia alguna mena d'emergència. Les hosts urbanes estaven mal preparades pel seu caràcter voluntari i funcionaven de forma independent unes de les altres. La realitat feia que era molt difícil mobilitzar una quantitat important de contingents. En segon lloc, la debilitat demogràfica del Principat —i, per tant, fiscal— no permetia mobilitzar un exèrcit important. I en tercer lloc, la defensa de Catalunya en el període dels Àustries corresponia a l'exèrcit reial. D'una banda la presència de l'exèrcit a Catalunya fou dèbil —la monarquia tenia altres fronts— i la defensa de Barcelona va continuar en mans de la milícia urbana. En el segle XVII van aparèixer dues situacions contraposades: quan l'exèrcit reial va haver de lluitar contra la invasió francesa el país va haver de patir els allotjaments de soldats i tots els problemes que això comportava; quan la Generalitat es va enfrontar a la Monarquia durant la Guerra dels Segadors i durant la Guerra de Successió, el país es va trobar sense exèrcit, sense organització militar de cap tipus, sense experiència i sense capacitat fiscal per pagar els soldats. I sense exèrcit sols es podia subsistir amb aliances externes com va passar les dues vegades. En el Pacte de Gènova (1705) Catalunya es comprometia a aportar 6.000 homes, mentre Anglaterra n'aportava 10.000 i en el setge de Barcelona de l'any 1714, la ciutat era defensada per 5.500 homes davant de 40.000 de l'exèrcit borbònic (Espino, 1997: 119).

En la Guerra dels Segadors i la Guerra de Successió, la Generalitat tenia escassos recursos i, el pes econòmic de les guerres va recaure fonamentalment sobre els municipis i la mobilització humana, també. Els deutes de les guerres marcaren de forma molt important les economies municipals.

1. LA FEBLESA FINANCERA DE LA GENERALITAT

La Generalitat era la institució que havia d'assumir el paper d'Estat en cas de guerra i assumir la direcció de l'exèrcit català, però el principal problema era que tenia molt poca capacitat financera i fiscal i, per tant, no podia fer front a les despeses derivades d'una guerra.

La Generalitat cobrava alguns impostos indirectes que depenien de la conjuntura econòmica de cada moment per garantir-ne els rendiments. L'impost de la bolla (sobre els teixits que es fabricaven a Catalunya, que significava el 64% dels ingressos), el dret de duana (20%), el dret de galeres (11%) i altres (5%). Entre 1599 i 1629 havia ingressat un total de 5.107.855,62 lliures, que significava 170.261,8 lliures l'any de mitjana (Fernández de Pinedo, 1997: 69).

Altres dades confirmen aquests ingressos. Entre 1626 i 1701 les entrades havien estat de 8.706.000 lliures, que signifiquen una mitjana anual de 116.080 lliures menys que el

període anterior. En un altre lloc s'estimava una mitjana d'ingressos de 125.000 lliures a l'any i es feia constar que la ciutat de Barcelona en recaptava el doble (Carrera Pujal, 1947: 321). Però no sols els ingressos eren escassos, sinó que el panorama del segle XVII era desolador quan es tenen dades més a fons del seu destí. En aquest període s'havien lluit 189.445 lliures de censals amb condonació del deute; 224.103 lliures de censals amb les corresponents pensions, però quedaven per lluir 744.074 lliures i es devien 1.674.000 lliures de pensions de censals endarrerides. Els crèdits de la Generalitat reputats incobrables pujaven 800.000 lliures. Un autèntic desastre financer (Carrera Pujal, 1947: 321). Dels ingressos, el 36,3% anaven per pagar pensions de censals sense retornar ni una lliura de capital.

Un exèrcit de 5.000 homes que cobressin, com era habitual, 4 sous al dia, tenia un cost de 365.000 lliures anuals (Espino, 2006). Era un exèrcit irrisori comparat amb els soldats que tenien exèrcits de monarquies veïnes, i la Generalitat sols en recaptava 125.000 i en tenia una bona part d'hipotecades en interessos de deutes. Sembla evident: Catalunya no podia tenir un exèrcit i menys el podia liderar la Diputació del General. Només el podien pagar les ciutats i viles, però a costa de quedar endeutades fins al capdamunt.

2. LA CAPACITAT ECONÒMICA DE LES UNIVERSITATS

Ciutats i viles necessitaven alguna mena d'ingressos per fer front a la gestió de qüestions que afectaven al comú dels veïns. El sistema fiscal més primitiu consistia en el repartiment de talles entre els vilatans, pagant tots el mateix o establint alguna mena de diferència en funció de la riquesa. Les guerres del segle XIV portaren als comtes rei a demanar continus donatius a les ciutats i viles, sobretot les d'origen reial, que, per poder-los pagar, havien de recórrer al crèdit. El comte rei, per facilitar que les universitats poguessin pagar, va donar privilegis per establir imposicions o recàrrecs sobre el consum. Així naixia una imposició fiscal de tipus indirecte que s'anà generalitzant a totes les universitats i que esdevingué permanent. Les demandes del rei seran constants durant la centúria i, a poc a poc, l'endeutament crònic i estructural serà un dels problemes de les universitats.²

Les universitats, doncs, van generar una estructura d'ingressos fixos que es basaven en les imposicions d'origen medieval, però, al mateix temps van anar invertint en béns i drets que els poguessin donar ingressos. Al mateix temps van assumir serveis, com ara les carnisseries, fleques o abastament de blats, que buscaven assegurar el subministrament a la població amb resultats econòmics dispersos. El resultat és una base

² Coneixem molt bé tot aquests processos d'endeutament municipal a l'època medieval a partir dels treballs de Moreno Baget, 1997; Ortí Gost, 2007; Torras Serra, 1999; Verdés, 2004; Sánchez Martínez, 1993 i 1999.

fiscal diferent d'una ciutat a una altra, ja que els ingressos que eren importants en un lloc no ho eren en un altre. Cal assenyalar una altra idea: les universitats van invertir en obres públiques i en compra de drets, malgrat la pressió dels deutes. Com sempre l'endeutament és ambivalent: pot ser bo i pot ser dolent, depèn de com es gestioni.

2.1. L'exemple de Manresa

Algunes notes sobre Manresa ens permetran seguir la configuració del sistema fiscal de la ciutat. El sistema fiscal estava format pels elements següents:

- Les *imposicions*, que es van anar configurant en diversos privilegis al llarg del segle XIV i que foren ratificades el 30 d'agost de 1380 (Torras, 1998). Aquestes imposicions eren: els diners per lliura i pes de rei,³ el sou per càrrega major de verema i 8 diners per càrrega menor que entrava a la ciutat, el sou per quartera de blat mòlt a la ciutat⁴ i el delme de grans de la batllia ample.⁵
- Altres drets qualificats d'*immemorials*, dels quals no en sabem l'origen (probablement del segle XIV): dret a vendre civada i avena, mesura de l'oli, venda de pesca salada, balances del peix fresc, carnisseries, glaç i taverna, taules de les fires, trentè de grans per finançar el manteniment de la sèquia i la mesura del vi.⁶
- *Establiments i compres directes*: molí de les Ubagues (comprat el 1540), delme de les veremes de les parròquies de la batllia ampla (donat el 1580), molí del Salt (comprat el 1600), heretat de l'Angla de Manresa (comprada el 1602), dret de rasora —4 diners per quartera de blat que es ven el dia del mercat— establert per la batllia el 1605, compra de dos pous de glaç a la riera de Rajadell (un el 1616 i l'altre el 1656), establiment de l'escrivania pública i arxiu (1645), compra del molí del Travessa (1653), establiment de la batllia per fer molins des del molí d'en Travessa al molí de la Ciutat (1673), compra del mas de la Botjosa de Sallent (1684), compra del mas de la Riera de Santpedor (1703), el molí Nou (construït per la ciutat), tres forns per coure pa establerts per l'abat de Santes

³ Tot i el privilegi reial, en algun moment part d'aquest dret va ser alienat perquè una part es comprà a Francisco Alzamora i Miquel d'Aymerich de Sallent el 1426 (Privilegis de Manresa, AHCM).

⁴ Aquestes dues darreres es podien posar o treure en funció de les necessitats de la ciutat. El 1754 es van deixar de pagar definitivament.

⁵ El terme medieval de Manresa estava dividit en diverses parròquies que es van anar independitzant com a universitats independents. El cobrament de delmes afectava tots els pobles d'aquest terme antic (Sant Fruitós de Bages, Valldelshorts, Santpedor, Juncadella i Torroella). No és clar que aquests delmes fossin de la ciutat des del segle XIV, ja que una sentència del batlle general del 1593 deia que la ciutat els posseïa per establiment de Bernat Miquel i el 1605 van haver de signar una concòrdia amb el bisbe de Vic per clarificar què cobrava cadascú (Privilegis de Manresa, AHCM).

⁶ És molt probable que aquestes imposicions es derivessin del privilegi de 1380 en què es reconeix el dret de mesuratge a la ciutat, entre altres.

PAGAR LES GUERRES

Creus, herbes de diversos masos dels voltants de Manresa adquirits en moments diferents (les del mas Torra, comprades el 1572).⁷

L'any 1741 en una anàlisi de la situació econòmica de la ciutat, es dividien els ingressos en tres grups que recollien tots els drets que hem esmentat:

– Imposicions ⁸	4.498,00 lliures
– Establiments ⁹	4.338,00 lliures
– Propis ¹⁰	4.303,65 lliures

El que ens interessa remarcar és que, malgrat els problemes econòmics de l'Ajuntament —i ho podríem fer extensiu a altres— la universitat de Manresa va poder adquirir una bona part de propis i ésser receptora de diversos establiments (alguns amb censos importants, com l'escrivania, que significava 240 euros d'ingrés anual) al llarg dels segles XVI i XVII. L'endeutament no impedia la inversió o finançava la inversió.

Aquests drets eren arrendats periòdicament, ja que es considerava que era la millor manera d'optimitzar els ingressos i de garantir quantitats fixes i estables, tot i que hi havia anys que no tenien arrendataris i la universitat havia de recórrer a l'administració directa. Cal constatar un altre element important. En aquests drets no hi ha fiscalitat directa; per tant, gairebé tots els ingressos depenien de la conjuntura econòmica i tenien un comportament cíclic: si l'economia anava bé, els arrendataris pagaven més; i, si anava malament, els ingressos se'n ressentien. Les despeses, en canvi, tenien un caràcter fix. Els dèficits ordinaris estaven condicionats per aquesta estructura dels ingressos.

En el complex entramat municipal cal afegir el que eren administracions de serveis municipals que tenien comptabilitats específiques.¹¹ Les universitats se sentien amb la responsabilitat de resoldre almenys dos serveis: l'abastament de blat i pa, subjecte a oscil·lacions de preus molt acusats arran de la variabilitat de les collites i que creava molts problemes d'abastiment a la població, i l'abastament de la carn, a través de carnisseries públiques que en garantissin també el subministrament. Tot i que pot haver-hi

⁷ Totes aquestes informacions sobre l'origen dels ingressos de la ciutat provenen dels lligalls Privilegis de la Ciutat (AHCM) (Canyelles, 1896), *Entradas de gasto de la Ciudad de Manresa notadas a los 12 de julio de 1741*, Fons Racional, AHCM.

⁸ Aquí s'hi inclourien: els 6 diners per lliura (però no la lleuda), el sou i 8 diners per càrrega de verema, el sou per quartera molta a la ciutat, el trentè de grans i les mesures.

⁹ Glaç i taverna, dret a vendre civada i avena, mesura de l'oli, forns, pesca salada, balances de peix, aiguardent a la menuda, carnisseries, taula de les fires i rasora del blat.

¹⁰ Arxiu, delme de veremes, delme de les olives, delme de grans, mas Angla, heretat de la Riera, forns de la ciutat, dret de lleuda, molins, molí Nou i peça de terra al costat del molí d'en Travessa.

¹¹ Barcelona també tenia aquesta administració paral·lela (Danti Riu, 1993: 507-509).

molta diversitat de solucions, a Manresa les dues eren responsabilitat de l'Ajuntament i tenien una comptabilitat independent.¹²

L'administració del blat i del pa era la més complicada i inestable. El blat escassejava en les males collites, podia ésser acaparat, el preu es disparava i desapareixia del mercat. Es produïen fams i dificultats per poder sembrar l'any següent (Renom, 2002; Thompson, 1979). Els avalots eren freqüents i les universitats per evitar-los controlaven la venda de grans i la fabricació de pa. Si els preus es disparaven podia vendre per sota de cost, però aleshores s'endeutaven per finançar la diferència. Aquestes institucions municipals foren les que garantien una certa estabilitat en els preus. De fet, hi ha notícies d'endeutament per comprar blat a molts municipis del comtat d'Empúries (Gifre Ribas, 1996), a Tarragona (Recasens Comes, 2001), a Lleida (Passola, 1997), a Arenys de Mar i Mataró (Capdevila, 2010) i a Barcelona (Danti Riu, 1993).

A partir de l'administració del blat, hom detecta que en les administracions municipals existien despeses extraordinàries que apareixien de forma freqüent i per a les quals el finançament ordinari no arribava i que desestabilitzaven la comptabilitat municipal. O potser dit d'una altra manera, les universitats sabien que hi havia despeses corrents però també altres d'extraordinàries que, en el fons, acabaven essent estructurals i calia finançar. A les compres de cereal que hem vist n'hem d'afegir altres: compra de propis (molins, castells, delmes...), pestes, construcció d'esglésies i capelles, construcció i reparació de ponts i muralles, donatius al rei i al senyor, devaluacions de moneda i, sobretot, despeses de guerra.¹³

Les despeses extraordinàries no es podien pagar de cop, ja que eren massa elevades. Calia, aleshores, recórrer al deute, que tampoc hagués estat suficient si haguéssim fet servir el model que fem servir avui dia. El sistema censal fou la solució, ja que permetia multiplicar el deute sense fer créixer excessivament la despesa i, en menor mesura, el recurs a les taules de canvi municipals. La inflació dels preus o els canvis en els valor monetaris també hi podien ajudar.

2.2. La revolució dels censals

Un dels mecanismes que va revolucionar l'endeutament municipal i va permetre portar-lo a límits impensables fou l'aparició dels censals i violaris (Ferrer Alòs, 1983;

¹² Durant el segle XVII les administracions de les fleques i de els carnisseries eren autònomes. Se n'han conservat uns quants quaderns de liquidació i uns quants llibres i podem afirmar que, dels pocs anys que tenim, mai va haver-hi un balanç negatiu, però no sabem si ho podem generalitzar. Es conserven també alguns documents de la credencieria de grans, que es cuidava de comprar blat a la Segarra per al mercat municipal i per abastir les fleques. Pràcticament no en sabem res i, a Manresa, la documentació no s'ha conservat més enllà d'uns quants quaderns que no en permeten una reconstrucció.

¹³ Vegeu per a Barcelona (Danti Riu, 1993); per a Tarragona (Recasens Comes, 2001), Arenys de Mar i Mataró (Capdevila, 2010); sobre Lleida (Passola, 1997).

Tello, 1986). El crèdit medieval era l'usurari: diners que es deixaven per un temps i a uns interessos molt elevats. Els censals i violaris van apareixen el primer terç del segle XIV i constituïren una autèntica revolució (Ortí Gost, 2007).

El canvi es produí en el moment que aparegueren institucions i particulars que el que els interessava era percebre una renda. Si algú pagava la renda anual, per què havien de recuperar el capital i tornar-lo a invertir? Així va aparèixer un préstec en què el capital no s'havia de tornar mentre es paguessin les pensions o interessos cada any. El censal era, per tant, un préstec perpetu que generava una pensió anual que equivalia a un interès del 7%. El violari era la mateixa filosofia, però s'extingia l'obligació de tornar el capital a la mort de la persona que l'havia deixat i, a canvi, es pagava una pensió molt més alta del 14%. Amb aquesta eina, qualsevol quantitat de despesa corrent es podia convertir en la pensió d'un capital enorme, ja que el capital no s'havia de tornar mai. D'altra banda, el capital es podia vendre a una altra persona mentre tingués la garantia que qui tenia el censal pagaria la pensió anual, és a dir, es podia convertir en paper moneda en determinades transaccions.

Posem un exemple, si la ciutat de Manresa creava una imposició que rendia 1.000 lliures, podia convertir aquesta quantitat en la pensió d'un censal de capital 10.500 lliures (al 7%),¹⁴ que es podia convertir en 33.333 lliures si el tipus d'interès es reduïa al 3%. Mentre es pagués la pensió cada any, el capital no s'havia de retornar. De cop i volta els ajuntaments es trobaren amb un instrument que els permetia demanar quantitats de diners molt copioses per fer front a tota mena de despeses i que estaven molt per damunt dels seus ingressos.

Anem a fer una comparació teòrica entre un sistema de crèdit en què s'ha de tornar el capital (per exemple, en un termini de 10 anys) i que es paga un interès del 5% i un altre en què el capital no s'ha de tornar mai però es paga el 5% d'interès del capital viu. Actualment un ajuntament només pot tenir un deute viu equivalent al 75% del seu pressupost. Partim, doncs, d'un que tingués un pressupost de 3.666.666 euros; es podria endeutar fins a 2.750.000 euros.

Per no complicar l'exemple, aquest capital es tornaria en 10 anys. Per mantenir estable cada any aquesta quantitat de deute viu hauria d'amortitzar 500.000 euros i de-

¹⁴ Aquesta quantitat es podria incrementar si els interessos baixessin, d'acord amb la taula següent:

PENSIÓ	INTERÈS	CAPITAL
1.000	7	14.285,71
1.000	6	16.666,67
1.000	5	20.000,00
1.000	4	25.000,00
1.000	3	33.333,33

manar-ne cada any 500.000 euros. Per aquests diners pagaria el 5% del capital pendent, que seria 137.500 euros. Entre amortització i interessos disposaria de 637.500 euros. Com hem vist, amb aquesta quantitat disposaria d'un deute viu estable de 2.750.000, que significarien el 75% del pressupost ordinari.

Si utilitzéssim el sistema de censal, els 637.500 euros es convertirien en pensions d'un capital, és a dir, que l'ajuntament hauria pogut demanar fins a 12.750.000 lliures, que equival al 347% del pressupost ordinari. Si els interessos baixaven aquesta quantitat encara podria créixer més: per exemple, amb els censals al 3% d'interès, aquest ajuntament s'hagués pogut endeutar fins a 21.250.000 lliures, 579% del pressupost ordinari de l'ajuntament. La capacitat d'endeutament de les universitats era enorme amb aquest instrument.

El sistema, però, tenia un límit. Com que no s'amortitzava mai capital, si s'havia d'incrementar el deute, les solucions que hi havia eren o apujar les imposicions (per poder demanar més capital) o abaixar els interessos de les pensions, que també donava per poder incrementar el capital. Si això no era possible, i això passava quan la capacitat fiscal arribava al límit o quan els ingressos queien per la conjuntura, aleshores apareixia una crisi de deute, ja que no es podien pagar les pensions. Aleshores el sistema entrava en crisi i calia buscar altres solucions. Cal dir, però, que el volum de capital pendent era molt elevat quan la crisi es produïa.

2.3. La creació de taules de canvi

La primera *taula de canvi* es va crear a Barcelona el 14 de desembre de 1400 i va estar pensada per ajudar una malmesa economia municipal (Banco Español de Crédito, 1947; Ortí Gost, 2007; Usher, 1969-1970). D'entrada, hi havia un problema de desfasament d'ingressos i despeses, ja que els primers se solien retardar respecte als segons i, per poder pagar, calia recórrer a canvistes privats. A més, les diverses administracions (del blat, carnisseries, etc.) tenien comptabilitats separades difícils de controlar; la coexistència de monedes bones i dolentes permetien especular a canvistes que actuaven a favor dels seus interessos i, finalment, també hi havia problemes de guarda de diners insegurs en mans privades. La idea era, doncs, senzilla; es podia crear una taula de dipòsits comuns que podia guardar tots els diners que entraven i sortien a l'ajuntament, diners de particulars, i reduir l'especulació amb les monedes. A més, es podien acceptar dipòsits de particulars per guardar-los i obligar a dipositar els diners que estaven embargats a l'espera de sentència. Eren diners que no eren de la ciutat, però que podien fer-se servir per fer front a les crisis de tresoreria.

Els dipòsits no eren retribuïts, però els particulars sí que podien fer pagaments d'un dipòsit a un altre sense moure diners i els albarans que se signaven per ésser pagats per la taula es convertien en moneda de pagament. Aquests dipòsits tenien, a més, dos avantatges: eren guardats amb seguretat i eren retornats en bona moneda, ja que la

taula feia també el paper de drenar la moneda falsa o dolenta. Així, la moneda líquida es quedava més temps a la taula.

Des del moment de la seva implantació, les universitats que en van tenir cobraven i pagaven a través dels comptes de la taula. Així, el compte de fleques de l'any X recollia tots els ingressos i pagaments de l'administració de les fleques, i el compte del clavari, els ingressos i despeses de la universitat. Podem intuir, però, que quan hi havia problemes de liquiditat o de manca de diner; els comptes municipals podien quedar en descobert, és a dir, podien tibar dels diners guardats a la taula, amb la idea que ja els tornarien en un altre moment. Com que era impensable que tots els particulars traguessin els diners al mateix moment i hi havia diners de soltes que podien estar bloquejats durant molt temps, es calculava que la universitat podia disposar del 30% dels diners de la taula sense que això portés problemes; més enllà, era perillós (Passola, 1999).

D'aquesta manera la ciutat no sols millorava la gestió de la seva tresoreria i aprofitava avantatges fins aleshores en mans de canvistes, sinó que a la pràctica incrementava la possibilitat d'augmentar el deute sense cap mena de cost. A Barcelona, per exemple, el 1449 el deute en censals generats pel municipi era de 148.780 lliures, els censals generats per préstecs al rei, 63.292, i els deutes a la taula, 117.230 —el 35,6% del deute total (Ortí Gost, 2007). És evident que Barcelona tenia gastades 117.230 lliures finançades a cost zero, a diferència dels censals pels quals s'havia de pagar interessos.

En el segle xv es crearen les taules de Barcelona i Palma de Mallorca (1401), Perpinyà (1404), València (1407), Tarragona (1416) i Girona (1443), però fracassaren totes menys la de Barcelona. A finals del segle xvi es crearen la taula de Girona (1568) (Marquès i Carbó, 1935); Tarragona (1585) (Recasens Comes, 2001); Lleida (1589), Cervera (1599) (Llobet Portella, 1985); Manresa (1603); Vic (1583) (Passola, 1999) i Olot (1614). Es van crear a les principals ciutats de Catalunya, cap de corregiment, excepte Vilafranca del Penedès, Mataró, Talarn i Puigcerdà. Les taules podien recollir fons de tot el territori proper a la ciutat, però només eren avantatges per a les ciutats que en tenien. La resta d'universitats no van disposar d'aquest instrument que els permetia augmentar la capacitat d'endeutament.¹⁵

2.4. Els efectes de la inflació i dels canvis en els valors monetaris

Un altre element que esmorteïa o augmentava eren els canvis monetaris i la inflació. El sistema monetari funcionava a través de monedes d'or, plata i coure, que tenien un

¹⁵ Des d'un punt de vista metodològic cal advertir que no totes les taules funcionaven igual. Per exemple, pels llibres de la de Vic hi passava tota la comptabilitat municipal, fins i tot els diners rebuts a censal eren ingressats al compte del clavari i al compte del que prestava els diners com un deute de la taula. En canvi, a Manresa, la taula només gestionava les administracions del blat i de la carn, la resta d'ingressos i despeses es feien des del racional i clavari de la ciutat. Aquesta diferència fa que a Vic la taula reculli tot el deute municipal, mentre a Manresa només el recull parcialment, perquè una altra part es troba en la comptabilitat municipal (Passola, 1999).

valor intrínsec (el metall que portaven) i un valor nominal (el que es donava a cada moneda de forma oficial (un sou, un diner...)). Aquests dos valors havien de ser iguals però no sempre ho eren a causa del canvi en el preu dels metalls o a la manipulació de la quantitat de metall en les monedes per obtenir-ne benefici (si el valor nominal era més alt que el valor del metall és obvi que qui emetia moneda hi guanyava). D'altra banda, circulaven monedes de diversa procedència, pes i llei diferents, la qual cosa provocava que els comptes es fessin en moneda de compte inexistent de forma física (lliures, sous i diners), que era com s'indicaven els preus.

Les possibilitats d'especulació amb les monedes fou enorme, i això explica els canvis de valor, depreciacions, ressegellats i retalls de la moneda. Els preus en la moneda de compte es podien mantenir, però podia haver-hi molt negoci amb les monedes que es feien servir. Les universitats que emetien moneda (Barcelona, sobretot i altres ciutats en determinats moments) podien beneficiar-se de les diferències entre el preu nominal i el valor intrínsec; podien rebre moneda en un moment determinat per un valor en moneda de compte, que podia canviar si les monedes es depreciaven anys després... Però també es podien perdre diners quan les ciutats més grans feien feina de sanejament monetari i retiraven moneda dolenta i en donaven de bona.¹⁶

L'exemple de Vic ho mostra perfectament. El deute de la ciutat ha estat calculat en moneda de compte i segons el valor de la dobla d'or, que es va devaluar al llarg de tot el segle XVII. Evidentment, no és clar que Vic tingués dobles d'or suficients per poder pagar en aquesta moneda, però és obvi que la devaluació jugava a favor de la disminució del deute real.

DEUTE EN MONEDA DE COMPTE I SEGONS VALOR DE LA DOBLA D'OR					
<i>Any</i>	<i>Deute en moneda de compte (lliures)</i>	<i>Índex</i>	<i>Valor de la dobla</i>	<i>Deute públic segons el valor de la dobla</i>	<i>Índex</i>
1591	9.705	100,0	100	9.705	100,0
1611	14.664	151,1	100	14.664	151,1
1631	27.689	285,3	73	20.212,97	208,3
1651	89.826	925,6	25	22.456,5	231,4
1669	262.364	2.703,4	40	104.945,6	1.081,4

Font: Passola, 1999.

¹⁶ És el que va passar l'any 1611 a gairebé totes les ciutats de Catalunya. A Tarragona les alteracions monetàries costaren a la taula 5.833 lliures, que el municipi mai va pagar (Recasens Comes, 2001: 204-205). A Manresa, per exemple, la taula de canvi arrossegava 3.697.8 lliures de la reducció de monedes feta l'1 de març de 1612 (Llibre 17è de la Taula de Manresa, AHCM).

Segons aquest quadre, el deute de Vic en moneda de compte s'hauria multiplicat per 27, mentre que segons el valor de la moneda d'or només s'hauria multiplicat per 10,8. I una observació més pertinent, el 1651 el deute s'hauria multiplicat per 9 i segons el valor de la dobla, només per 2,3. És un simple exercici per mostrar que aquests elements monetaris també influïen sobre el volum i la càrrega del deute municipal.¹⁷

Aquestes vies ajudaven a suportar o minimitzar el deute municipal, però, el fet que el capital demanat a censal no es retornés portava a un carreró sense sortida: s'arribava a un límit que col·lapsava les finances municipals amb l'endarreriment massiu de les pensions i les obligacions. Les guerres continuades des de mitjan segle XVII augmentaren el deute de forma tan extraordinària que portaren les universitats a la ruïna.

3. GUERRA DE SEPARACIÓ I ENDEUTAMENT MUNICIPAL¹⁸

Més amunt hem definit la situació. La Diputació del General no tenia recursos per bastir un exèrcit; per tant, la càrrega de la guerra va recaure sobre les universitats. L'impost del batalló (Millàs Castellví, 2003) havia de servir per pagar un exèrcit de 5.000 homes que havien de lluitar durant la guerra. Costava 45.000 lliures al mes el seu manteniment i els recursos havien de sortir de les ciutats i viles que o bé ho assumiren directament o bé feren talles per fer-hi front. Després van venir els sometents o les partides ciutadanes que eren enviades a diversos fronts i eren pagats i armats per la universitat. Inversió en fortificacions si feia el cas, pas de tropes que destruïen collites i s'abastien sobre el terreny i, per acabar-ho d'arreglar, la pesta de 1652 —la més forta de la centúria. Les despeses de guerra directes i indirectes es van disparar i les universitats es trobaren amb una nova despesa extraordinària de molt més volum que l'habitual i no tenien diners per fer-hi front. Per pagar totes aquestes despeses van recórrer a la creació de censals, emissió de moneda, utilització massiva dels recursos de la taula allà on n'hi havia, a noves talles i imposicions i tota mena d'enginyeria financera. El resultat: un volum de deute impagable que carregava sobre el que ja tradicionalment s'havien sumat per fer front a despeses extraordinàries d'altres èpoques.

¹⁷ Sobre l'evolució del sistema monetari i del valor de les monedes podeu veure: Crusafont, 1996 i 2001; Ventura, 1984; Mateos Royo, 2011; Vilar, 1964-1968: II, 365-368.

¹⁸ L'endeutament municipal no és un fenomen exclusivament català. De fet, el problema de les despeses extraordinàries i la feble estructura de l'Estat que les ha d'utilitzar per a la recaptació de diversos impostos es produeix a altres indrets. Vegeu per a Castella: García García, 1996. Per a França: Felix, 2000; Guignet, 2000; Maillard, 2000.

3.1. La venda de censals

La guerra és selectiva i no afecta a tothom per igual. Hom pot estar en el radi d'operacions i patir les tropes de forma directa o estar lluny, i, a més, no totes les universitats eren iguals quant a estructura d'ingressos i despeses. Els deutes i la seva intensitat no tingueren el mateix efecte arreu.

Sense taula de canvi i sense capacitat d'emetre moneda les universitats sols podien recórrer a la venda de censals per finançar la despesa de guerra i, al mateix temps, degradar la seva economia ordinària deixant de pagar pensions de censals anteriors. El resultat, un espectacular increment del volum censal i de les pensions a pagar i un retard en el pagament d'aquestes. De fet, coneixem poc com es contractaven aquests censals. Com és possible que hi haguessin persones disposades a deixar diners si coneixien les dificultats de la hisenda municipal?

Realment sabem molt poc de com es capturaven els capitals. És probable que en el procés de la guerra hi haguessin préstecs semiforçosos derivats de la conversió de deutes en censals com a única via per cobrar o també individus que sabien la seva força per pressionar la universitat i cobrar després. Tot i així, l'estructura de censals que coneixem d'algunes ciutats coincideix en el mateix: una part important dels censalistes eren institucions eclesiàstiques, beneficis eclesiàstics, causes pies o administracions diverses que eren els que més interessats estaven a finançar les seves estructures amb les pensions dels censals. A Cervera, per exemple, el 1661 el 62,2% del capital era en mans d'aquestes institucions (Tello, 1995: 255); a Terrassa els eclesiàstics tenien el 46,9% del total el 1659 (Hernández, 1996: 37-45), en el comptat d'Empúries, institucions i particulars eclesiàstics tenien el 46,3%, i a Manresa, el 1670, suposava el 57,7% del capital.¹⁹ Probablement aquestes institucions se sentien més obligades a prestar diners si la universitat els necessitava, ja que formaven part de la mateixa xarxa.

No tenim dades globals de l'endeutament. Diversos treballs aporten notícies i xifres no sempre fàcils d'interpretar i comparar, i són, per tant, aleatòries. Tot i que la geografia no és completa, tot apunta que l'endeutament va afectar totes les universitats amb un grau diferent d'intensitat.

En el quadre 1 hem recollit diverses notícies de càrrega de deute de diverses viles i ciutats de Catalunya al voltant de 1660, quan ja s'havia acabat la Guerra dels Segadors i ja es podia fer balanç. A vegades tenim el deute censal, a vegades les pensions endarrerides o les pensions anuals a pagar, els ingressos anuals de la universitat, el deute a la taula en un parell de ciutats i el deute total. Hem intentat calcular el deute per habitants a partir de les dades de població de 1716 recalculades a partir de la revisió que vàrem fer de la població de Catalunya considerant els naixements de cada poble (Ferrer Alòs, 2007).

¹⁹ *Bilans de les entradas y eixidas de la Ciutat de Manresa, 1670*, Fons Racional, AHCM.

PAGAR LES GUERRES

QUADRE I. DEUTE DE DIVERSES VILES DE CATALUNYA DESPRÉS DE LA GUERRA DELS SEGADORS									
<i>Comarca</i>	<i>Ciutat</i>	<i>Any</i>	<i>Capital deute</i>	<i>Pensions</i>	<i>Ingressos</i>	<i>Deute a la taula</i>	<i>Total</i>	<i>Habitants</i>	<i>Deute/ habitant</i>
Alt Empordà	Roses	1665	16.000	14.000	500		16.000	1.236	12,9
Alt Empordà	Selva de Mar	1668	13.081	650	150		13.081	1.121	11,7
Alt Empordà	Torroella de Fluvià	1665	3.400	500	10		3.400	212	16,0
Bages	Manresa	1671	77.500	10.227	8.800	69.008	146.508	8.634	17,0
Baix Camp	Castellvell del Camp	1660	7.000				7.000	622	11,3
Baix Camp	Reus	1661	108.600	5.400			108.600	7.181	15,1
Baix Ebre	Tortosa	1655	374.988				374.988	6.616	56,7
Baix Empordà	Palau-sator	1660	10.250				10.250	300	34,2
Barcelonès	Barcelona	1653			202.000		5.666.791	48.658	116,5
Camp de Tarragona	60 viles Camp de Tarragona	1661	200.000				200.000		
Garrigues	Arbeca	1660	68.000				68.000	1.027	66,2
Urgell	Vilagrassa	1659	12.409				12.409	360	34,5

<i>Comarca</i>	<i>Ciutat</i>	<i>Ary</i>	<i>Capital deute</i>	<i>Pensions</i>	<i>Ingressos</i>	<i>Deute a la taula</i>	<i>Total</i>	<i>Habitants</i>	<i>Deute/ habitant</i>
Urgell	Bellpuig	1660		25.000				904	0,0
Maresme	Arenys de Mar	1693	11.050		557		11.050	2.236	4,9
Montsià	La Sènia	1660	30.000				30.000		
Montsià	Alcanar	1652	35.118	11.784			35.118	827	42,5
Noguera	Castelló de Farfanya	1660	6.000				6.000	852	7,0
Osona	Vic	1669					262.364	8.370	31,3
Priorat	Cornudella	1660	26.000	8.000			26.000	1.043	24,9
Segarra	Tora	1660	15.390				15.390	997	15,4
Segrià	Lleida	1653		9.536			420.000	5.945	70,6
Tarragonès	Tarragona	1662	115.840	25.860	6.154	46.956	162.796	7.118	22,9
Urgell	Castellera d'Urgell	1659		10.667				310	
Vallès	Les Franqueses del Vallès	1657	20.000				20.000	1.300	15,4

Font: Capdevila, 2010; Danti Riu, 1998; Gifre Ribas, 1996; Güell, 2012; Maristany Tió, 2003; Olivares, 1995; Passola, 1997; Recasens Comes, 2001; Serra, 1988.

El resultat, que s'ha de prendre en precaució perquè les dades dels pobles són extretes de treballs qualitatius, mostra que el deute per capita podia variar molt d'un lloc a un altre. Barcelona era la més endeutada amb 116,5 lliures per habitant; seguia Lleida, 70,6, i Tortosa, 56,7; però també hi havia ciutats importants com Manresa (17), Tarragona (22,9) o Reus (15,1), que era relativament baix. Podia haver-hi pobles petits amb pocs deutes com Castelló de Farfanya (7) o Arenys de Mar (4,9), o amb deutes considerables. El problema d'aquest capital censal era que havia generat moltes pensions no pagades i el problema era fer-hi front. La major part d'universitats estaven ofegades en aquest moment i no era fàcil trobar sortides.

3.2. L'emissió de moneda i la crisi monetària

Una de les vies tradicionals de finançar la guerra fou encunyar moneda. Es va agafar la moneda bona de vuit rals i se'n va emetre de cinc rals; també es va multiplicar la moneda de sis diners de billó, que havia de tenir una mica de plata i va acabar essent aram pur. Foren els coneguts *sisens*. A Catalunya van haver-hi trenta ciutats que van emetre moneda amb la seva pròpia marca. L'escassetat d'or i plata va convertir els sisens de coure pur en moneda fiduciària (valia per la fe que s'hi tenia no pel metall que portava) i, en conseqüència, el preu de l'or i la plata es va disparar. La inflació va ser galopant (Crusafont, 1996).²⁰

Manipular la moneda i posar-la en funcionament ajudava a finançar la guerra per part de les ciutats que en van emetre, però ben aviat l'alça dels preus va provocar nous moviments especulatius. Amb la plata i l'or pels núvols i amb la pràctica habitual de fer servir la unitat de compte, molts particulars van cancel·lar censals i deutes que havien creat amb moneda d'un valor diferent. Així mateix, les taules de canvi van veure com molta gent obria i ingressava en els seus comptes sisens de forma massiva. Intuïen que serien devaluats i la taula faria el que sempre havia fet, que era pagar amb moneda bona una moneda que no valia res i assumiria la diferència.²¹ Això explica l'augment dels comptes particulars en determinades taules (Passola, 1999: 87) i el problema que va plantejar a la major part de municipis quan el sisè va ser devaluat i va passar a valdre 1,5 diners en lloc de 6 diners.

El desgavell monetari s'havia de resoldre. Calia que les monedes d'or i plata tornessin a un preu raonable, però per a això calia eliminar els sisens de la circulació i emetre nova moneda senzilla de més valor. El 1653, acabada la guerra, es va acordar devaluar el sisè, que passava de sis diners a un i mig i començar la seva retirada (Carrera Pujal, 1947: 291). Els qui tenien sisens —la gent més senzilla— hi perdien, però també és

²⁰ Es calcula que es van emetre 52 milions de peces de sisens, 31,6 milions d'ardits i 2,7 milions de monedes d'un diner. En total, 1.576.400 lliures de valor. De plata no se'n va produir gaire perquè escassejava.

²¹ Vegeu, per exemple, el que havia passat el 1611 i la pràctica de la taula de Girona (Marquès i Carbó, 1935).

cert que els preus van baixar i recuperar la normalitat. Es van establir uns terminis per als canvis de moneda.

Les universitats que tenien taules havien vist com havien entrat milers de sisens a preus diferents segons la inflació, precisament a l'espera que els serien retornats en bona moneda. Qui havia d'assumir el cost de la devaluació? L'agost de 1659 es publicava una pragmàtica en què els diners de les taules s'havien de tornar lliura per lliura, fet que significava un cost enorme. D'altra banda, les taules havien gastat tot el numerari a finançar la guerra. Començà un conflicte entre les universitats que es negaven a pagar i els particulars que ho reclamaven.

A totes les taules van guanyar les universitats. Els comptes en moneda antiga foren tancats i es deixaren morts a l'espera d'una concòrdia en què els creditors acceptessin reduir el valor dels diners devaluats (passaren a anomenar-se *comptes vells de la taula*). Només aleshores passaren amb el nou import al llibre de *comptes nous* que es va obrir el 1659.²² Encara que amb resistència per part d'algun particular, la majoria acceptaren la reducció i, per tant, assumiren una bona part del deute.

3.3. La utilització dels recursos de la taula

A les ciutats que hi havia taula, aquesta fou una font de recursos per al finançament de la guerra a costa de portar-la a la bancarrota. No cal dir que en aquesta institució hi havia els diners de soltes i els diners de particulars. La universitat ja n'havia disposat en els seus comptes creditors per fer front a necessitats de despeses extraordinàries anteriors, però se situava a l'entorn del 30%, quantitat que es considerava prudent. Les despeses continuades de guerra portaren a disposar de tot el líquid disponible de forma directa o reconvertint-lo en nova moneda per treure'n encara més valor. El 1659 les caixes de les taules catalanes estaven buides i els particulars podien pagar transferint diners de compte a compte però no podien disposar d'efectiu perquè no n'hi havia. En algunes caixes, com les de Barcelona, els dipòsits creditors foren convertits en censals i retribuïts amb la pensió corresponent. Aquesta era una manera forçosa de fer créixer el capital venut a censal.

A Tarragona, per exemple, el 1662 el deute de la ciutat pujava 168.976 lliures i 26.973 provenien de diners que s'havien tret de la taula dels dipòsits que es tenien en custòdia (Recasens Comes, 2001: 219).

Hauríem de concloure que, després de la Guerra dels Segadors, els principals municipis estaven en fallida, carregats de censals els uns i havent tibats de diners que no eren seus quan es tenia taula els altres. Com fer front a aquests deutes extraordinaris que desbordaven les possibilitats de les hisendes locals? Les solucions foren diverses i

²² Vegeu sobre aquesta creació de comptes vells i comptes nous (Carrera Pujal, 1947: 120), la concòrdia de Manresa de 1670 (Passola, 1999: 43).

PAGAR LES GUERRES

les que s'adoptaren tingueren a veure amb les relacions de força locals, la capacitat de resistència davant dels creditors, les possibilitats reals de fer-hi front... La càrrega no sempre es va repartir de la mateixa manera i algunes solucions adoptades, molts anys després encara, estaven pendents d'aplicació.

Tot i que les universitats van pledejar per demanar que fossin perdonades les pensions, en la major part de casos el pagament del deute s'acabà amb la signatura d'una concòrdia entre la universitat i els creditors, en els quals figurava un programa de com fer front al deute. La geografia actual és incompleta, ja que respon a les dades que provenen de les investigacions realitzades però apunta que va afectar a tot Catalunya (Olivares, 1995; Gifre Ribas, 1996).

TAULA 2. POBLES QUE SIGNAREN CONCÒRDIES PER FER FRONT ALS DEUTES MUNICIPALS			
<i>Poble</i>	<i>1a concòrdia</i>	<i>2a concòrdia</i>	<i>3a concòrdia</i>
Castelló	1662		
Empúries	1662		
Torroella de Fluvià	1665		
Fortià	1666		
Viladamat	1667		
La Selva	1668		
Roses	1668		
Castelló	1668		
Ventalló	1678		
Cadaqués	1699		
La Bisbal	1662		
Girona	1664	1666	1685
Madremanya	1670		
Cervià	1672		
Palamós	1679		
Begur	1682		
Cabanes	1688		
Peralada	1690		
Vilanova	1696		
Vall-llobrega	1721		
Cervera	1661		
Vilagrassa	1659		
Tarragona	1663	1670	

<i>Poble</i>	<i>1a concòrdia</i>	<i>2a concòrdia</i>	<i>3a concòrdia</i>
Lleida	166?	1679	1683
Arenys de Mar	1669	1683	1693
Vilassar	1688		
Barcelona	1669		
Tàrrega	1659	1666	
Terrassa	1659	1670	1702
Reus	1661	1664	
Manresa	1670		

Font: Gifre Ribas, 1996; Capdevila, 2010; Danti Riu, 1998; Güell, 2012; Maristany Tió, 2003; Olivares, 1995; Passola, 1997; Passola, 1999; Serra, 1988.

Podria semblar que el problema de fons eren les pensions endarrerides, però en realitat s'era conscient que s'havia superat en escriure el volum de capital i que les pensions anuals que se'n derivaven eren impossible de pagar amb els emoluments anuals de les universitats. Calia, per tant, reduir el volum del capital si es volia fer viable en el futur el pagament i l'economia de la mateixa universitat. Així doncs, la negociació anava en dues direccions: *a)* els creditors volien que s'incrementés la fiscalitat per assegurar cobrar i, a més, calia fixar quins ingressos de la universitat es dedicarien exclusivament al pagament dels deutes; i *b)* les universitats intentaven, a la pràctica, realitzar quites de pensions per assegurar el retorn del capital. Els resultats foren molt diversos: a vegades el pagament del deute acabava amb redelmes i talles per assegurar el pagament i en altres en quites ben evidents.

4. L'EXEMPLE DE MANRESA: LA CONCÒRDIA DE 1670

Després de la Guerra dels Segadors i el que va comportar i la pesta de 1652, la ciutat no podia fer front als deutes que s'havia carregat. Tenia dos fronts oberts: les pensions de censal endarrerides i les que anaven caient i tot el líquid de la taula que s'havia gastat utilitzant els dipòsits particulars. Respecte a la taula hi havia una polèmica sobre en quina moneda s'havien de tornar els dipòsits que s'havien creat amb sisens, si segons el valor del moment de dipositar els diners o amb la devaluació que s'havia produït posteriorment. Els particulars reclamaven la primera via, la ciutat oferia tornar-los devaluats.

Totes les ciutats catalanes que tenien taula i que havien gastat tots els diners líquids disponibles van convertir els antics dipòsits en comptes vells i van obrir nous comptes de dipòsits oferint la possibilitat de devaluar els vells dipòsits i convertir-los en nous.

PAGAR LES GUERRES

A Manresa això ja va començar el 1661 i, tot i que els dipositants s'hi resistien, alguns ja van començar a fer el canvi. No hi perdien més del que havia perdut tothom amb la devaluació. La conversió, però, era molt lenta i la concòrdia ho accelerà. El 1670 la situació havia madurat perquè la concòrdia fos acceptada per fer front a la delicada situació financera.

El 1670 disposem d'un document en què es precisa l'estat econòmic de l'Ajuntament. La situació no era de les pitjors del Principat.²³

– Deute de pensions endarrerides	10.226,50 lliures
– Memorial detallat del compte vell de la taula i soltes no ajustat (no devaluat)	64.683,70 lliures ²⁴
– Moneda reduïda i ajustada (devaluada)	3.148,10 lliures
– Comptes creats de nou a la taula	2.809,60 lliures
Total deutes any 1670	80.867,90 lliures

Les obligacions anuals de l'Ajuntament eren:

– Ingressos (mitjana 1667-1669)	8.897,10 lliures
– Despeses de salaris (consellers i oficials)	2.176,75 lliures
– Despeses ordinàries anuals	2.568,00 lliures
– Pensions de censals i censos diversos	3.872,10 lliures
Total despeses	8.616,10 lliures ²⁵

Cal destacar que les pensions dels censals que es pagaven cada any corresponien a un capital de 73.124 lliures. Amb aquests números, es podien pagar les pensions anuals, però no quedava res per poder fer front als deutes esmentats més amunt.

De fet, els ingressos de la universitat que gestionava el racional no incloïa dues administracions que solien ésser rendibles anualment: la carnisseria i les fleques. En el memorial es calculava els ingressos mitjans de la carnisseria (1667-1669) i donava uns ingressos de 567,6 lliures any, però no es parlava de les fleques (sí que es farà a la concòrdia).

²³ *Bilans de les entradas y eixidas de la Ciutat de Manresa*, 1670, Fons Racional, AHCM.

²⁴ De fet, els números no acaben de lligar. El 1671 tenim un quadern en què s'anoten els diners que ja s'havien ajustat des de 1661. La llista dóna una quantitat de capital de 31.015, 25 lliures, que es van convertir en 12.691,8 lliures. Quedaven per ajustar 17.915,4 lliures, que es van convertir en 7.629,8 lliures. Un capital total de 48.930,65 lliures s'havia reduït i convertit en 20.321,6 lliures (un 40% de devaluació mitjana). Les xifres no coincideixen en els números de la concòrdia, tal vegada perquè hi havia altres conceptes aquí no recollits.

²⁵ La situació era molt diferent a Reus. El 1662 en aquesta ciutat els ingressos eren de 7.550 lliures i el pagament de creditors compromès en la concòrdia de 1661 era de 6.813 lliures. Una quantitat del tot inassumible (Maristany Tió, 2003: 196-205).

Amb aquests números, la universitat va proposar una concòrdia als creditors que no tenien gairebé cap altra opció que acceptar-la i es va signar el 1671. Es comprometia, en primer lloc, a posar del comte de clavari 2.000 lliures (dels ingressos normals) que es farien servir per quitar censals i 1.000 lliures dels comptes de carnisseries i fleques que serien per anar pagant els dipòsits del compte vell.

Per poder cobrar el compte vell calia acceptar obligatòriament l'ajust de moneda. Els deutes s'anirien pagant tot respectant l'ordre dels que havien acceptat la reducció. Els que no ho acceptessin es posarien a la cua a l'hora de cobrar. Els censalistes acceptaven cobrar mitja pensió cada any, excepte l'Hospital de Pobres Malalts, Infants Orfes i Convent de Santa Clara que les cobrarien senceres. Destinarien 2.000 lliures a quitar de censals i a reduir-ne el capital. L'acord quedaria suspès en cas de guerra, donatiu al rei o enderroc de la sèquia, i la universitat podria fer servir aquests diners per fer-hi front.

La ciutat va començar a complir la concòrdia i va funcionar relativament bé fins la dècada de 1680, que les guerres amb França van tornar a incrementar els deutes i, per tant, es van tornar a endarrerir els pagaments de pensions i dels dipòsits del compte vell.²⁶

De tot plegat hauríem de deduir-ne que, en el cas de Manresa, no van caure nous impostos, els ciutadans van pagar el mateix que ja pagaven per préstecs extraordinaris i una part de l'ajust va caure amb els creditors, que van veure com la moneda es devaluava, que tardarien molt temps a recuperar els diners i com els censalistes cobraven només la meitat de la pensió (2,5% anual front al 5%). No a tot arreu l'ajust es va produir de la mateixa manera.

A Barcelona també es va oferir la possibilitat de devaluar els dipòsits del compte vell però es van convertir en censals que cobraven el 4% de pensió (a Manresa no foren retribuïts) (Passola, 1999: 43) (Danti Riu, 1998: 30-31). A Vic, els dipòsits de soltes es van convertir en censals al 3% i les altres comptes es van devaluar amb el compromís de tornar-los en 20 anys (Passola, 1999: 108). A Lleida se succeïren les concòrdies i, en totes, les pensions de censal van anar disminuint (1,25% el 1683) (Passola, 1997). En la concòrdia de 1668-1669 de Barcelona també es pagaven la meitat de les pensions i la resta servia per tornar capital (Danti Riu, 2003). Les concòrdies de l'Empordà funcionaren de la mateixa manera —pagar pensions un any i quitar capital l'altre— però els creditors exigien que alguns ingressos de la universitat quedessin lligats al retorn del deute i, en altres llocs, s'imposaren redelmes (onzens, dotzens o quinzens de les collites de la població) per poder fer front als deutes que s'havien d'anar liquidant (Gifre Ribas, 1996). Els creditors podien prohibir que es demanessin més censals mentre es tornava el deute i, a vegades, ells mateixos eren els qui cobraven i feien efectiu el redelme. A Tàrrrega també van implantar el desè sobre diversos productes per fer front als deutes (Farré Targa, 1992: 107-122).

²⁶ El mateix va passar a Reus i a altres ciutats (Maristany Tió, 2003).

Si en aquests llocs els censalistes i dipositants de taula van haver de pagar en part el deute, en altres llocs s'apujaren les imposicions i en uns quants es feren talls directes entre la població per recaptar més. El 1663 i 1671 es feren talls a Tarragona a 2 lliures per cada mil de valor del patrimoni (Recasens Comes, 2001). A Arenys de Mar també fou habitual pagar talles durant tot el segle XVII per fer front als deutes (Capdevila, 2010). A Reus es pagava la vàlua, que suposava 8 sous per cada 100 lliures de valor del patrimoni i es va apujar fins a 12 sous en no poder fer front a les pensions (Maristany Tió, 2003: 196-205).

En aquest punt, una pregunta s'imposa: aquesta càrrega que sembla enorme va deixar sense marge de maniobra les universitats? Els consistoris intentaven pagar les pensions tal com s'havien compromès però no feien res extraordinari per retornar més diners. Ni que siguin notícies esparses, es continuaren fent inversions d'una certa envergadura. A Roses, tot i el deute, s'invertí en la compra d'un castell (Gifre Ribas, 1996). A Manresa, entre 1661 i 1674, es va construir l'edifici monumental que es volia destinar a palau episcopal (Sarret Arbòs, 1925: 374) i, el 1684, es va comprar el mas de la Botjosa. Les inversions no es deturaven, en detriment dels creditors. També va haver-hi ajuntaments que van haver de vendre patrimoni per fer front als deutes, com el de Montblanc, que es va vendre el molí de Llorac a carta de gràcia el 1661, i el 1691 els altres cinc molins per 11.238 lliures (Puig Tàrrrech, 1999).

5. LA GUERRA AMB FRANÇA

Si l'economia municipal s'estabilitzà després de les concòrdies, la guerra amb França i els allotjaments de soldats sobre el territori es convertiren en un altre episodi extraordinari que tornà a tensar la hisenda municipal. Les ciutats formaren companyies de soldats que havien de pagar²⁷ i van haver de demanar censals. El deute va tornar a créixer de forma imparable. A Vic entre 1681 i 1697 s'havien gastat més de 84.000 lliures (Passola, 1999: 109). Els comptes de Manresa del racional de Manresa també reflecteixen dèficits permanents que es van aguditzant cap a la darrera centúria del segle.

²⁷ 17 de juny de 1692, dues companyies de 70 homes amb els seus oficials; 20 d'abril de 1694, s'aporten 400 lliures per reedificar la muralla de Berga; 4 d'abril de 1694, companyia de 74 soldats amb els seus oficials (4 sous dia per soldat; 1 dobla d'entrada i 1 vestit); 6 de maig de 1696, es forma una altra companyia de 50 homes; 22 de maig de 1697, donen 1.550 lliures per als efectes de subvenció de la guerra; 28 de maig de 1697, es ven un censal de 1.000 lliures perquè no es tenen diners; 5 de juny de 1697, subministrament de 300 homes armats i es venen 1.000 lliures a censal per a les despeses del sometent (Sarret Arbòs, 1925).

TAULA 3. DÈFICITS A LA COMPTABILITAT DE MANRESA (1661-1710)	
<i>Dècada</i>	<i>Dèficit/superàvit</i>
1661-1670	390,65 lliures
1671-1680	11.771,80 lliures
1681-1690	16.659,97 lliures
1691-1700	8.027,15 lliures
1701-1710	26.297,55 lliures
Total	62.395,90 lliures

Font: Llibres del racional de Manresa, AHCM. Elaboració pròpia.

Les xifres de la taula 3 mostren dèficit creixent gairebé en tots els exercicis. En cinquanta anys s'enfilava a 62.000 lliures, però aquests es concentraven en la dècada 1680-1690 i en la dècada de la Guerra de Successió, que arribava al màxim (26.297,60 lliures). Les xifres s'han de matisar, perquè si es complia la concòrdia s'havien de treure 2.000 lliures per pagar deutes i no es podia comptar amb els ingressos de les carnisseries, que servien per fer front al deute dels comptes vells de la taula. El deute podria amagar que s'estava pagant deute vell, però cap al final de la centúria difícilment era així.

Els allotjaments de soldats desgastaven fiscalment el territori. Les universitats s'organitzaren per repartir els costos de la manutenció. A Sallent, per exemple, se signà una concòrdia el 1685 en què es clarificava com es pagaven les talles i s'allotjarien els soldats entre la vila i les cases de pagès del terme (Solà, 1920). L'acord era la millor manera de reduir els conflictes.

I en aquest entorn de complicacions financeres per la guerra amb França, va arribar la Guerra de Successió, un conflicte que tornà a recaure sobre les universitats. La història es repetia sense haver-se pogut recuperar dels desastres anteriors. I va caldre recórrer de nou a tots els recursos disponibles.

6. MÉS ENDEUTAMENT AMB LA GUERRA DE SUCCESSIÓ

La nova guerra que començava a Catalunya obria una nova demanda de recursos en la mateixa línia que l'anterior. Les Corts celebrades a Barcelona el 1702 (de banda de Felip V) i el 1706 (de banda de Carles III) acabaren amb la petició d'un donatiu que les ciutats catalanes estaven disposades a satisfer. L'import era de 1.900.000 lliures en deu anys més 100.000 lliures de reparació de greuges. Començava un repartiment general que requeia sobre les universitats, les úniques que podien organitzar la recaptació. La Diputació i l'Ajuntament de Barcelona es van comprometre a constituir dos regiments de 500 homes i es van haver d'endeutar en 150.000 lliures per poder-lo pagar (González, 1995: 181-183).

Les universitats eren les que acabaren fent front a la petició de sometents, de bagatges i recursos diversos que gastaven el capital social present i generaven deutes de futur. Una descripció del que va passar a Santpedor mostra les diverses vies amb què el conflicte anava gravant les universitats. En primer lloc, les convocatòries continuades del sometent o la milícia vilatana, que es reclutava per sorteig o rodolins; cada soldat rebia 4,5 sous al dia i un pa i una meitadella de vi. Entre 1705 i 1714 va haver-hi l'aïxecament de 17 partides diferents de sometents, 5 al servei de les tropes filipistes, unes quantes del bàndol austriacista i, al final de la guerra, dos sometents més a favor dels filipistes. En segon lloc, els allotjaments, que s'intentaven repartir de forma equitativa entre tots els veïns; el 1710 van pagar el tall de ral de plata a cada família per allotjar els soldats. En tercer lloc, els bagatges, encomanats a diversos traginers per transportar armes i aliments i ferits de guerra i presoners. En quart lloc, els subministraments a un i altre exèrcit, que feien particulars que després eren carregats al municipi. En cinquè lloc, talls extraordinaris, com els del sometent (8 sous per habitant), els talls de terratinents i els talls de ral de planta. El resultat d'aquesta política a favor dels uns i a favor dels altres era un creixement de la despesa, que va passar de 1.451 lliures el 1704 a 4.930 lliures el 1713 i 7.805 lliures el 1714, i un augment de l'endeutament per fer-hi front (Vila, 2011).

La universitat intentava que el preu de la guerra fos repartit, però no sempre era possible controlar-ho, i per evitar desastres majors estaven disposades a contribuir a l'exèrcit que els passava a la vora, fos quin fos. Unes quantes notes d'un pagès de Santa Susanna a Pineda en el Maresme reflecteixen aquest desgast que patia la societat arran de la guerra: els francesos «feran un gros destacament a Tordera, que se n'amportaren en dos vegadas que i anaren, segons se diu, més de sis o set-sentes quarteras de blat i se'n manaren moltes personas, que per rescatar-los agueran de pagar més de quatre mil lliuras». A Blanes també pagaren, però els francesos no hi entraren perquè els pagaren abans. On hi havia cavalleria de Carles III «no es estat de ningun profit porque casi feian tant de mal com los enemichs». «I després al cap de dos dias [...] feran altra destacament i anaren a Pineda i se n'aportaren casi sent quarteras de blat i se'n manaren los jurats, que los an tinguts a la prezó de Gerona més de dos mesos i per rescatar-los se n'an fet 900 doblas.» Els de Calella també foren segrestats i hagueren de pagar «sinc-sentas i tantas doblas». «I en quant an als soldats i micalets de Carlos Terser teniam sempre las portas tancadas i per las finestras los donavem alló que demanaven», «per ací em tingut gran estrago de soldats, que ne teníam las casas plenas, sino que no a durat sino deu o dotze dias» (Simon, 1993: 87-89). La guerra la pagava la gent del territori, i una part d'aquests pagaments acabaven carregant sobre la universitat.

A les ciutats grans passava el mateix però a l'engròs, i el resultat final va ser, de nou, el creixement del deute i la utilització de tots els fons de les taules de comuns dipòsits. I en acabar el mateix problema —menys conegut, però— de deutes impagables i la necessitat de signar concòrdies per mirar de reduir-los. A diferència de la Guerra dels

Segadors, la inflació no va aparèixer perquè es va poder emetre moneda de plata en quantitat suficient gràcies al pagament dels exèrcits estrangers i es va mantenir l'equilibri amb la moneda de coure (Vilar, 1964-1968: II, 431-449).

Les dades, però, són més escadusseres que respecte a la Guerra dels Segadors. A Barcelona s'enumeraven les despeses des que havia entrat l'arxiduc: 5.200 lliures per adornar el Palau Reial; 105.000 per a un préstec al rei; 2.200 per a neteja d'un fossar i altres despeses de fortificacions; 1.350 per reedificar un tros de muralla, i 6.000 per reparar-ne d'altres; 2.400 al governador per evitar que hi haguessin fraus a les portes; 5.800 per a llenya i oli als quarters; a més censos per valor de 150.000 lliures i les pensions i el préstec dels gremis (Carrera Pujal, 1947: 325). La taula estava tancada el juliol de 1706. Es van treure 100.000 lliures de diners de lluïcions de censals a cens i en van crear un altre de 50.000 lliures. La garantia era augmentar dos diners per lliura el dret de la neu (Carrera Pujal, 1947: 140). A Girona, el 25 de gener de 1711 la taula havia entregat 46.131 lliures, probablement tot el diner disponible, fet que va significar el final de la taula (Marquès i Carbó, 1935: 64). A Cardona, el consell i el comú van destinar 38.000 lliures a les obres del castell i altres serveis de guarnició quan els ingressos ordinaris no arribaven a 2.000 lliures (Galera Pedrosa y Pancorbo Picó, 2011: 15).

La Guerra de Successió l'havien pagat el territori i les universitats per la via de talles, endeutament i utilització dels dipòsits de la taula allà on n'hi havia, i els exèrcits estrangers, que aportaren plata i estalviaren la inflació virulenta que hi havia hagut durant la Guerra dels Segadors. Les arques municipals estaven, en general, exhaurides i, de nou, van haver-se de posar en marxa mecanismes per reduir o pagar el deute.

7. DE NOU L'EXEMPLE DE MANRESA: DUES CONCÒRDIES PER FER FRONT AL DEUTE MUNICIPAL

La política de pagament del deute es va articular a l'entorn de dues concòrdies, una realitzada amb *Quotidianes Distribucions de la Seu de Manresa*, la principal institució creditora, a qui calia garantir que cobraria després dels favors que l'Església havia fet durant la Guerra de Successió, sobretot en l'etapa final, que es fa signar l'any 1721 i una altra amb la resta de creditors, signada el 1724 (Ferrer Alòs, em premsa).

Els deutes eren els següents:

A Quotidianes Distribucions de la Seu de Manresa

– pensions endarrerides	11.620,0 lliures
– compte vell de la taula reduïda (la doble de valor 16 lliures a 5,6 lliures)	1.380,0 lliures
– compte nou de la taula	5.959,0 lliures

PAGAR LES GUERRES

Total endarrerits	18.959,7 lliures
– Pensions anuals a pagar	1.227,9 lliures
– Capital de diners rebut a censal	24.558,0 lliures
<i>A la resta de creditors</i>	
– Pensions endarrerides	39.525,8 lliures
– Censos endarrerits	1.683,4 lliures
– Del compte vell de la taula	36.516,1 lliures
– Del compte nou de la taula	19.652,1 lliures
Total endarrerits	97.377,4 lliures
– Censos anuals a pagar	504,4 lliures
– Pensions anuals a pagar	2.249,8 lliures
– Capital de diners rebut a censal	44.996,0 lliures

En total es devien 116.337 lliures d'endarrerits, a les quals calia afegir el pagament de 3.982,1 cada any de pensions de censals i censos que corresponien a un capital de censal també a retornar algun dia de 69.554 lliures.

Els ingressos corrents de la universitat eren d'11.000 lliures, dels quals calia descomptar salaris (3.278,05 lliures), despeses ordinàries i les pensions de censals i censos (511,25 lliures), que vencien anualment i no deixaven marge per amortitzar i pagar el deute endarrerit.²⁸ Fou per fer-hi front que es van signar dues concòrdies.

7.1. La concòrdia amb Quotidianes Distribucions de la Seu de Manresa del 1721²⁹

Després de dures negociacions amb aquesta institució, l'acord a què es va arribar fou el següent:

- Per garantir els acords, la ciutat es comprometia a pagar 400 lliures de la recaptació del delme de cereals i 600 lliures dels sis diners per lliura, que sumaven la quantitat de 1.000 lliures anuals.
- Les 1.000 lliures es destinarien un any a pagar pensions de censals i l'altre a extinció de censals i a pagar els dipòsits de compte vell i nou de la taula.
- Cada any es faria un sorteig entre tots els censals i comptes de taula i els que sortissin serien cancel·lats.
- Un cop pagats censals i comptes de taula, les 1.000 lliures servirien per pagar pensions endarrerides.

²⁸ *Bilans de les entrades y eixidas de la Ciutat de Manresa, fet en lo mes de novembre de 1722*, Fons Racional, AHCM.

²⁹ Concòrdia entre el Capítol de la Seu de Manresa i la Universitat de Manresa sobre els censals que devia la Universitat, Not. Felix Soler, 21-V-1721, AHCM.

A l'any següent començava el procés de quitació i pagament de pensions. La principal dificultat d'aquest procediment és que era cert que es reduïa el capital, però les pensions que es deixaven de pagar s'anaven acumulant i creixent de forma exponencial. El 1749, moment en què tenim un recompte de la situació i, després de lluir 1.000 lliures cada any, el resultat era el següent: el capital que quedava pendent era de 17.433 lliures, que donaven un rendiment de 817,6 lliures. S'havia reduït capital i pensions, però les pensions endarrerides s'havien més que doblat i ja arribaven a 24.987,15 lliures. Hem fet una estimació de quan la ciutat acabaria de pagar a Quotidianes Distribucions si complís estrictament l'acord i les pensions es mantinguessin en el 5%: el 1721 partia d'11.330 lliures de pensions endarrerides; el 1750 arribaríem a la quantitat màxima de deute amb 22.830 lliures i, a partir d'aquest any, començaria a disminuir fins a arribar a deute 0 el 1787. Haurien passat 67 anys per poder fer net.

7.2. La concòrdia amb els creditors particulars a Manresa de 1724³⁰

La resta de creditors i l'Ajuntament no es van posar d'acord fins el 1724, que van signar una concòrdia per abordar el deute pendent. L'argumentació que es donava presentava una imatge probablement més dramàtica del que realment era:

[...] per rahó dels treballs tant universals com particulars que han causat les guerres passades en lo present Principat de Catalunya y en dita Ciutat y per rahó dels gastos que aquella ha fet y suportat axí de contribucions, donatius com per altres molts gastos excessius y per rahó de molts infortunis que ha patit se troba carregada de molts y diferents mals y obligacions y en particular ab molts censals.

Les dificultats per pagar aquests deutes s'argumentava dient que els ingressos ordinaris eren d'11.000 lliures i, entre les despeses, hi havia el pagament de les tropes, 1.100 lliures de Reial Cadastre, salaris per valor de 3.328,05 lliures, festes i reparacions d'infraestructures —que suposaven 2.500 lliures— i, a més, argumentaven que havien de fer una Casa de la Ciutat totalment necessària per a les diverses funcions. A més, no es podien apujar els emoluments —«estan en la major part en la misèria impossibilitats»— i si s'apujaven al gent marxaria de la ciutat. Era, per tot això, que no podien pagar i, per evitar una cadena de plets que perjudicaven a tothom, proposaven fer una concòrdia en els termes següents:

- a) L'1 de novembre de 1724 pagarien una pensió de censal a tots els qui haguessin signat la concòrdia.
- b) Un any després es faria un sorteig entre tots els creditors i es lluirien censals i les pensions endarrerides per valor de 2.241,35 lliures.

³⁰ Not. M. Bohigas, 1-V-1724, AHCM.

- c) El 1726, la mateixa quantitat es destinaria a pagar pensions, el següent a amortitzar capital i pensions i, així successivament, fins a l'extinció del deute.
- d) Per garantir el pagament, l'Ajuntament oferia el dret a cobrar un sou per quartera de farina que es molia als molins de la ciutat i el dret de 6 diners per lliura i pes de rei (menys 600 lliures que ja estaven hipotecades per Quotidianes). Aquests diners es dipositarien a la taula i des d'aquí es farien els pagaments.

La proposta implicava abordar l'amortització del capital, cobrar una pensió cada dos anys (reduir l'interès al 2,5%) i esperar a cobrar la resta de pensions quan hom tingués la sort que el seu censal fos amortitzat. Hem realitzat un quadre d'amortització teòric per saber quan acabaria l'amortització del deute si no hi havia cap incident greu. Hem pressuposat que tot censal quan es lluïa i sortia en el sorteig no tenia pensions endarrerides (la qual cosa sabem que no era certa i, per tant, l'amortització del capital era molt més lenta perquè calia fer front a les pensions endarrerides del censal sortejat). Una visió optimista, per tant, ens diu que el capital s'hauria amortitzat el 1761 i la totalitat de les pensions el 1781.

Qui eren els censalistes? La llista de censals i pensions endarrerides mostren que només el 19,6% del capital era en mans de persones laiques, mentre que la resta era en mans de convents, beneficis, rectors i altres institucions. El deute municipal no feia mal a l'activitat productiva de la ciutat, sinó a institucions que vivien precisament del cobrament de pensions de censals i un dels problemes que tenien eren els endarreriments. Es tractava, però, que cobressin, i així ho van anar fent al llarg del segle.

8. LES LIQUIDACIONS DE LES TAULES DE CANVI

Des de la Guerra dels Segadors, els comptes de particulars de les taules de canvi van començar a ésser residuals, ja que havien perdut la confiança de particulars. Continuava essent obligatori dipositar diners embargats i molts comptes eren conseqüència dels ingressos i les despeses relacionats amb la comptabilitat municipal. A Tarragona, a finals de la guerra, els comptes eren residuals, ningú reclamava i els de soltes pujaven 8.216 lliures (Recasens Comes, 2001). A Girona, la taula es va tornar a obrir el 1719 i es va tancar el 1740 amb un saldo deutor a institucions i particulars de 74.430 lliures, que es devien arrossegar del temps de la guerra. El 1748 es va donar dos mesos per reclamar i 232 (49,1%) reclamaren els seus diners (49.627,4 lliures, el 66,6%). Només es van reconèixer 17,588,7 lliures, de les quals sols se'n van pagar el 65,1%, perquè no hi havia més diners. La quita va ser espectacular. Després de 94 anys alguns només van poder cobrar el 15% dels deutes que van poder justificar (Passola, 1999: 74). A

Barcelona, la taula es va tancar per manca de liquiditat i els dipòsits van ser convertits en censals obligatoris a diferència d'altres llocs (Passola, 1999: 44).³¹

Aquesta teòrica pèrdua de diners s'ha de relativitzar. Molts comptes eren de soltes —embargats— amb molts anys de permanència sense que se n'hagués clarificat el destí, de particulars relacionats amb l'administració municipal i d'institucions eclesiàstiques diverses. En alguns llocs es va cobrar a llarg termini, en altres es va produir una quita efectiva i no es van arribar a fer mai efectives.

9. CONCÒRDIES I IMPOSICIÓ DE PARTS DE FRUITS

El nou deute acumulat als anteriors no devia ésser igual a tot arreu, però sembla que va afectar de forma generalitzada. En uns llocs fou més i en altres menys, i el marge per fer-hi front fou diferent d'un lloc a un altre. A Manresa la concòrdia no va significar cap nova imposició ni cap redelme, simplement una part dels ingressos anuals estaven destinats a pagar els compromisos de la concòrdia. Fou aquesta la solució de les ciutats més grans? A Cervera es va signar una concòrdia el 1743 per fer front a les 1.500 lliures de pensions anuals i 30.000 lliures de capital. La universitat es comprometia a pagar 3.000 lliures anuals, un any a pagar pensions i l'altre a lluir capital. Aquesta quantitat significava el 40% dels ingressos, però no es van imposar noves càrregues fiscals (Tello, 1995: 258).

En molts altres llocs, la guerra havia portat a vendre censals, però quan no s'hi podia fer front no tenien cap altra opció que vendre per un temps o a carta de gràcia una part de la collita dels veïns de la universitat. Amb els diners pagats, la universitat pagava els deutes i els interessos del préstec eren els fruits que tots els veïns pagaven. Coneixem prou bé molts exemples de les terres de Lleida. Miralcamp havia venut a carta de gràcia el 1712 un vintè de les collites per 4.500 lliures. Sunyer, un vintè el 1710 per 2.500 lliures. Fullella, un 12è a carta de gràcia per 5.200 lliures. Anglesola, un onzè i un trentè. Talladell, el 1716, pagava un vintè que havia venut per fer la nova església i per a les despeses de guerra. La Sentiu, un vintè. Golmés havia venut un 22è de tots els fruits a la Companyia de Jesús per 17.600 lliures, entre altres exemples (Vicedo, 1991: 296-300). En aquests casos, hi havia sempre un pagès, un comerciant, una institució que era la beneficiària d'aquest deute comunal que la guerra havia provocat. Els veïns el pagaven no a través del pressupost de la universitat com a Manresa o a Cervera, sinó directament de les seves collites.

³¹ Tenim poca informació del que va passar a Barcelona amb tot el volum de deute després del decret de Nova Planta. El 16 de setembre de 1718 es va sancionar el *Reglamento de gastos y dotación anual del cuerpo politico común de la ciudad de Barcelona*, que reduïa l'aportació a 45.000 lliures, quan el 1712 encara n'havia ingressat 230.000 lliures (Mercader Riba, 1968: 163-165).

Altres vegades el pagament d'una part de la collita era la manera de respondre a la concòrdia que s'havia de signar. Les universitats de Riudarenes, Sils, Vallcanera ingressaven només 60 lliures dels monopolis municipals. Havien venut censals per valor de 7.730 lliures (6.430 lliures venuts durant la guerra). El 1749 devien 2.692 lliures de pensions endarrerides. El 1751 signaren una concòrdia amb els creditors en què acceptaren un 24è durant 12 anys: un any es pagarien les pensions dels censals i un altre es tornaria capital (Borrell Soler, 1996). A Santa Coloma de Farners va passar quelcom similar. El 1744 el capital de censal era de 14.091 lliures, les pensions de 704 lliures i els ingressos de 400 lliures. Es devien més de 3.000 lliures de pensions endarrerides. El 1748 se signava una concòrdia en què s'acceptava pagar carregant un redelme del 10% sobre les collites del terme durant 20 anys. Un any es pagarien pensions i l'altre es tornaria el capital (Borrell Soler, 1996).³²

Alguns municipis que tenien terres comunals pogueren refer-se dels deutes establint-les al vintè, com feren a Alguaire, o venent a carta de gràcia les pastures comunals (Badosa Coll, 1985). En definitiva, hipotecaven el seu patrimoni.

10. L'EVOLUCIÓ DEL DEUTE AL LLARG DEL SEGLE XVIII

Com va evolucionar aquesta càrrega del deute al llarg del segle XVIII? Hem apuntat més amunt que el deute a censal era la via que es tenia per fer front a situacions extraordinàries. Diversos elements van contribuir a amortir el deute que s'havia acumulat:

a) Un segle sense guerres, gaires penúries ni despeses extraordinàries. Fins a finals de segle no es va produir la Guerra Gran i després la Guerra del Francès, de les quals en sabem molt poc des d'un punt de vista financer. Durant aquest llarg període es pogueren anar pagant les parts acordades en les concòrdies.

b) Les conseqüències del creixement econòmic. És conegut que el segle XVIII fou un segle de creixement de la població i de creixement econòmic generalitzat tant a nivell agrícola com a nivell protoindustrial. Aquests elements havien de provocar un increment dels ingressos municipals que estaven gairebé tots ells relacionats amb la conjuntura i, en conseqüència, una pèrdua del pes de les pensions i amortitzacions anuals sobre el total pressupostat, i un increment de la producció agrària, que permetia amortitzar o reduir els redelmes que alguns pobles s'havien imposat.

Coneixem diversos exemples de les terres de Lleida. Molts pobles havien hagut de recarregar els seus habitants amb onzens i vintens de les collites per fer front als deutes com hem vist més amunt. Sovint els havien venut a carta de gràcia a l'espera de poder retornar el capital. El valor de la part de la collita venuda millorava amb el creixement

³² El 1730 a Vilanova de la Muga i Peralada s'imposà un 20è; el 1731 a Fortià i el 1734 a Bellcaire (Borrell Soler, 1996: 105). També tenim notícies de redelmes a Móra d'Ebre (1760), Castellar (1760), Gandesa (1760), Crespià (1760), Montagut (1760), Artesa de Segre (1764). (Badosa Coll, 1985).

agrari el que donava més guanys al comprador del redelme. Davant d'això molt municipis optaren per revendre el redelme a una altra persona per un preu més alt, quitar l'antic i guanyar-hi diners o per reduir el percentatge a pagar fins a extingir-lo del tot. Enric Vicedo n'aporta diversos exemples (Vicedo, 1991: 296-300). Miralcamp havia hagut de crear un 20è el 1712 venut a carta de gràcia per 4.500 lliures. El 1742 el tenia Francesc Freixa, comerciant de Reus, per un preu de 5.000 lliures. El 1763 fou venut a un grup de pagesos, que pagaren aquesta quantitat per un 10è de la collita durant cinc anys i un 27è el darrer any. D'aquesta manera, i gràcies al creixement agrari, Miralcamp s'alliberava del 20è que havia hagut de crear a començaments de segle.

c) La puja de preus durant el segle XVIII. Les diverses sèries de preus apunten a un creixement dels preus durant el segle XVIII, la qual cosa havia de contribuir a reduir el pes del deute sobre el total d'ingressos de les universitats, ja que el deute s'expressava en quantitats fixes. L'increment de preus feia més suportable el deute.

A Reus, l'increment dels ingressos municipal fou la causa de la reducció del pes de les lluçions de censals i la possibilitat de reduir-los de forma significativa. Les pensions de censals passaren de 5.119 lliures el 1746 a 1.720,7 el 1780 i els ingressos pràcticament es doblaren (Andreu Sugranyes, 2003: 387-388).

d) La reducció de les pensions de censals al 3% i les polítiques municipals de la monarquia. La gran càrrega de censals que tenien els municipis pot explicar que el rei Ferran VI promulgues la Real Pragmàtica de 6 de juliol de 1750, segons la qual les pensions de censal es reduïen del 5% al 3% tal com ja s'havia fet a la Corona de Castella el 1705 (Pezet y Graullera, 1986: 123-125).³³ Aquesta reducció fou aplicada a les noves pensions que vengien, però les pendents es continuaven calculant al 5%. La reducció permetia tenir més diners per amortitzar, ja que cada any s'hi dedicava una quantitat concreta, i que el deute no s'incrementés de forma tan ràpida.

Així mateix, el 1760 es va crear la Comptadoria General i les Comptadories de les Intendències amb la voluntat de controlar els comptes municipals. Els ajuntaments pagarien el 15 per mil dels seus ingressos per finançar el nou mecanisme de control i havien d'enviar cada any un imprès detallat de la situació comptable (Danti Riu, 1988; Giménez Chornet, 1988). Es detallava el deute (tant el capital que es devia com les pensions endarrerides a començament i final d'any) i, per primera vegada, s'incorporava el concepte de pendent de cobrar i pagar que ajudava a clarificar millor els comptes. La documentació generada permetia un major control de les finances locals i una comptabilització millor del deute viu i de la seva amortització. La reforma buscava, precisament, reduir l'enorme volum del deute local.³⁴

³³ Aquesta és l'opinió d'aquests autors que aporten dades de diversos municipis del País Valencià de voltants de 1750, carregats de censals i pensions endarrerides (Pezet y Graullera, 1986).

³⁴ Una excel·lent descripció d'aquesta reforma i la nova organització administrativa (García García, 1996). No sabem si aquests resums es guarden a l'Arxiu de la Corona d'Aragó o si es poden trobar a l'Arxiu General

10.1. De nou el cas de Manresa

Volem utilitzar el cas de Manresa per valorar què havia passat amb el deute municipal després de tots aquests elements que es van produir al llarg del segle XVIII. Els llibres de comptabilitat de la ciutat recullen que les dues concòrdies es van anar complint any darrere any. Se sortejavan censals per la quantitat establerta i es pagaven les pensions per la quantitat establerta —ni una lliure més, ni una lliure menys. Cada any sortien de les arques municipals 1.220,3 lliures a la Seu de Manresa per la concòrdia de 1721, 2.141,8 lliures per la de 1724 i 228,8 lliures de censals que no entraven en la concòrdia.

Un recompte de 1741 indicava que es devien a la Seu de Manresa 20.400 lliures de pensions endarrerides (s'havien incrementat) i 7.339 lliures de dipòsits de compte vell i nou de la taula. Als afectats de la segona concòrdia se'ls devien 47.000 lliures de pensions endarrerides i les mateixes quantitats dels dipòsits de comptes vells i nous. El que es constatava era el que ja hem insinuat més amunt; s'havien quitat alguns censals però les pensions endarrerides —a causa que es pagaven un any per altre— s'havien incrementat. Només en el moment que el capital de censal fos petit les pensions podrien començar a disminuir. El 1741 entre pensions endarrerides i dipòsits de la taula el deute pendent era, sense comptar el capital dels censals, de 130.889 lliures. La situació no havia millorat gaire.

A Manresa es guarda còpia dels impresos que s'enviaren a la Junta de Propios y Arbitrios dels comptes municipals i ens permet reconstruir l'evolució del deute a partir de 1761.³⁵

TAULA 4. EVOLUCIÓ DEL DEUTE CENSAL A MANRESA (1761-1785)			
<i>Any</i>	<i>Capital pendent final d'any</i>	<i>Pensions pendents final d'any</i>	<i>Deute total</i>
1761	31.108	83.118	114.226
1762			0
1763			0

de Simancas. És una font important per conèixer l'estat de l'endeutament dels municipis. Un resum de 1760-1771 de 11.540 pobles de tot l'Estat indica que els ingressos l'any eren de 70.855.529 rals i les despeses de 67.236.983 rals. El capital censal o endeutament municipal pujava 958.569.704 rals, 13 o 14 vegades els ingressos ordinaris. De fet, ens caldria conèixer el muntant de les pensions endarrerides o deute pendent per valorar encara més aquesta xifra (Giménez Chornet, 1988: 43). A diversos pobles de la província de Sevilla, l'endeutament municipal segons les Respostes del Cadastre d'Ensenada de 1752 no arribava al 10% (Núñez Roldán, 1988). A la Rioja, utilitzant el mateix mètode l'endeutament municipal significa a l'entorn del 12,7% de la despesa municipal, quantitat també assumible (Moreno Fernández, 2002: 68). El 1769 les pensions de censals significaven el 22,1% dels ingressos i el deute viu deu vegades més els ingressos. A Catalunya, significava el 19,1% i sis vegades els ingressos. No sabem el volum de les pensions endarrerides (García García, 1996: 110).

³⁵ Carpetes del racional 1761-1785, Fons Racional, AHCM.

LLORENÇ FERRER

<i>Any</i>	<i>Capital pendent final d'any</i>	<i>Pensions pendents final d'any</i>	<i>Deute total</i>
1764			0
1765			
1766	20.410	76.073	96.483
1767	21.779	73.785	95.564
1768	20.779	73.868	94.647
1769	21.786	71.340	93.126
1770	23.996	70.852	94.848
1771	23.093	68.694	91.787
1772	22.087	68.749	90.836
1773	22.087	69.529	91.616
1774	20.393	69.497	89.890
1775	19.291	66.534	85.825
1776	19.291	65.193	84.484
1777	18.291	64.337	82.628
1778	17.291	61.720	79.011
1779	17.291	58.845	76.136
1780	17.291	58.837	76.128
1781	17.291	57.525	74.816
1782			
1783			
1784			
1785	14.291	33.753	48.044

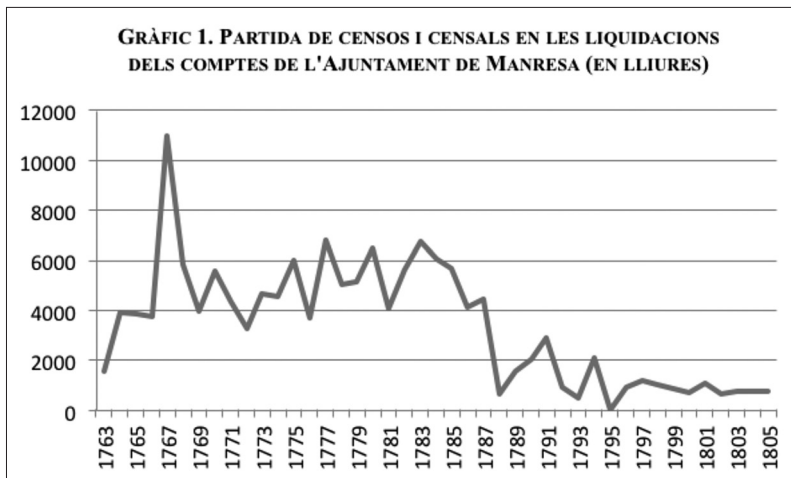
Font: Carpetes del racional 1761-1785, Fons Racional, AHCM.

L'any 1761 el deute municipal era de 83.118 lliures de pensions endarrerides i 31.108 lliures de capital de censal. En total, 114.226 lliures. No sabem si entre aquests deutes hi havia els dipòsits de la taula que s'arrossegaven a mitjan segle XVIII. Si no hi fossin, el deute no era gaire inferior al que hi havia el 1741. És cert, però, que, a partir d'aquest any, el deute va anar disminuint progressivament, uns anys més que altres fins a arribar a 1785 amb un deute total de 48.044 lliures, un 42% del punt de partida, i el pagament s'havia accelerat els darrers anys.³⁶

³⁶ Això mateix va passar a Granollers (Danti Riu, 1988: 68).

És cert que la ciutat no havia tingut cap pressa a pagar pensions i capital. Es limitava a complir les concòrdies i encara no sempre com es veu en l'evolució de les dades. Els creditors van haver d'acceptar les regles de joc imposades. Tot i així cobraren totes les pensions —des de 1750, reduïdes— i el capital, ni que fos vuitanta anys després. L'economia municipal va poder assumir el retorn dels deutes sense gaires problemes, els ingressos havien augmentat, però, sobretot, no hi havia hagut despeses extraordinàries que tornessin a fer la vola més gran.³⁷

Però en el moment que la reducció del deute era més gran i més ràpida, el 1786 es van deixar de pagar les pensions endarrerides i de lluir censals «que se denegaron a ellos sin causa, ni justo motivo que sea conocido por los suplicantes».³⁸ El 23 de juliol de 1789 els canonges de la Seu demanaven que es paguessin els censals i les pensions d'acord amb la concòrdia de 1721, com s'havia anat fent des d'aleshores. Què havia passat? Què havia provocat aquesta quita sobtada? Fou una pràctica generalitzada a tots els ajuntaments o només al de Manresa?

En el gràfic 1 adjunt hem comptabilitzat els recursos que es dedicaven a pagament de censos, pensions de censals i lluïments i es pot observar com l'any 1786 cau en picat aquesta partida i des d'aleshores s'hi destinen molt pocs diners. No sabem si la liquidació del deute fou una quita del que quedava pendent, les dades sembla que així ho manifesten. En percentatges la partida destinada a censos, censals i impostos va

³⁷ Granollers també viu un període de bonança econòmica la segona meitat del segle XVIII que li permet reduir el deute municipal de forma substancial fins el 1790 (Danti Riu, 1988). El mateix va passar a Reus (Andreu Sugranyes, 2003).

³⁸ Carta de la Seu de Manresa a l'Ajuntament demanant tornar a cobrar les pensions de censals, 23-VII-1789.

passar de significar el 40% de les despeses de l'Ajuntament a situar-se a l'entorn del 5-6%. En aquest sentit, l'Ajuntament va sanejar els deutes a finals del segle XVIII fent servir diverses vies: no pagant més del que tocava en les concòrdies, la millora dels ingressos que havia permès complir amb el pagament, la reducció de les pensions de censals del 5% al 3% i la quita pràctica de finals del segle XVIII.

Va ser així a tot Catalunya? A les planes de Lleida aquesta era la impressió, però també és cert que la càrrega del deute es va arrossegar durant molts anys i, fer-hi front, va significar una part molt important del pressupost municipal.

11. LA CÀRREGA DEL DEUTE MUNICIPAL

No n'hi ha prou de constatat l'endeutament estructural dels municipis i el seu pes sobre el pressupost municipal. Cal plantejar-se si aquest deute ofegava les economies familiars i les economies locals o era relativament suportable. Les dades de Manresa ens permeten fer unes quantes reflexions sobre el tema.

11.1. El pes del deute sobre el pressupost municipal

En la concòrdia de 1671, la ciutat estimava uns ingressos de 8.897 lliures i els censos i les pensions de censals pujaven anualment 3.872,1 lliures, és a dir, el 43,5% cada any,³⁹ i els salaris, el 24,4%. L'any 1722, quan es feien números per intentar signar una nova concòrdia, s'afirmava que l'Ajuntament ingressava 11.000 lliures i havia de pagar entre censals i censos el 36,3%, i a aquesta càrrega se li havia d'afegir el pagament del cadastre, que significava un altre 14,5%.⁴⁰ El 1741, quan les dues concòrdies estaven ben definides, els ingressos pujaven 13.139,65 lliures (hi havia fleques i carnisseries); a pensions de censals i censos hi dedicaven el 31,1%, i al cadastre, el 10,4%.⁴¹ Tot i una reducció per increment dels ingressos, una tercera part dels ingressos anaven al deute.

A partir de 1763 tenim la comptabilitat agrupada per partides i en les despeses n'hi ha una de fixa que assenyala «Censos, censales y tributos». Dins d'aquesta hi havia tots els deutes que la ciutat pagava cada any. Podem veure en el gràfic que fins a 1787 pràcticament aquesta partida se situava al voltant del 40%.⁴² I sembla que en altres ciutats similars passava el mateix (Passola, 1997; Tello, 1995: 258).

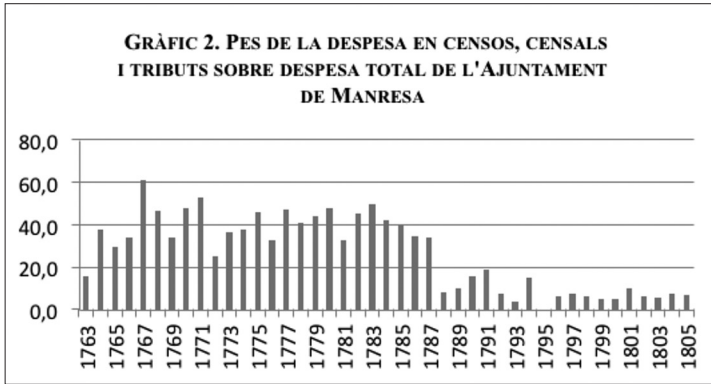
³⁹ Aquest percentatge s'hauria de reduir lleugerament si comptéssim com a ingressos les carnisseries i les fleques, que solien tenir un rendiment positiu (les carnisseries, 567,6 lliures anuals entre 1666 i 1668).

⁴⁰ *Memorial del que deu pagar la ciutat en lo mes de desembre de 1722*, Fons Cadastre, AHCM.

⁴¹ *Entradas del gasto de la ciudad de Manresa notadas a los 12 de julio de 1741*, Fons Cadastre, AHCM.

⁴² *Carpetes del racional 1761-1785*, Fons Racional, AHCM.

PAGAR LES GUERRES

Podríem concloure que les ciutats que tenien un cert volum el que era normal era dedicar una part molt important del seu pressupost al crèdit extraordinari que havien de demanar durant les emergències. Les concòrdies no se signaven per pagar-lo, sinó perquè hi havia endarreriments molt elevats quan la quantitat era massa alta i els ingressos fluctuaven a la baixa per la conjuntura. En el segle XVIII s'hi va afegir el pagament del cadastre i els recàrrecs que periòdicament es feien. Si traiem els salaris i les festes quotidianes que es pagaven de l'erari públic, no quedava gaire per invertir en la millora de les ciutats.

Quin pes tenia la fiscalitat municipal i la part de deute que s'arrossegava sobre els ingressos de la ciutat o la renda de la gent? No tenim gaires vies per acostar-nos a una pregunta que és fonamental, atès que el deute era un dels grans problemes de les hisendes locals. El deute pot semblar gran, però no sabem el que pesava sobre les rendes dels ciutadans.

TAULA 5. IMPOSTOS MUNICIPALS PER HABITANT A MANRESA
(SEGLES XVII-XVIII)

<i>Període</i>	<i>Ingressos</i>	<i>Població</i>	<i>Impostos/ habitant</i>	<i>Índex</i>	<i>Sou / kg blat</i>	<i>Quart/ blat</i>	<i>Índex</i>
1596-1600	5.378,0	4.560	1,2	100,0	44,5	0,5	100,2
1672-1676	12.005,0	5.660	2,1	179,8	48,0	0,9	167,1
1716-1720	13.765,4	9.535	1,4	122,4	77,0	0,4	70,9
1793-1797	15.167,4	15.980	0,9	80,5	171,7	0,1	20,9

Si donem per bones aquestes dades,⁴³ després d'explicar com han estat elaborades, hom pot concloure que la fiscalitat municipal per capita va augmentar la primera meitat del segle XVI per arribar al màxim després de la Guerra dels Segadors, després va començar a baixar a causa de l'increment de la població i a finals de segle XVIII es pagava el 80% de començaments de finals del segle XVI i el 40% menys que per la Guerra de Successió. Si ho calculem en quantitat de blat que es pagaria a l'Ajuntament, el descens encara és més fort. Es manté l'increment fins la Guerra dels Segadors, però després de 1714 es pagaria la meitat del que es pagaria a l'anterior guerra i a finals de segle, el 18% el 20% de finals del segle XVI. El 40% d'aquests pagaments serien per fer front al deute. El pes de la fiscalitat per capita va baixar de forma significativa i encara es va poder fer front al deute.

Què suposava per capita? Els ingressos eren diferents segons els grups socials, tot i que podríem suposar que en ésser indirectes tots els ciutadans pagarien a la pràctica una quantitat similar. Lògicament pesaria més en les rendes més baixes. En el quadre següent hem calculat el sou teòric anual d'un paleta i d'un peó de la construcció (Feliu, 1991: 94-95) i el percentatge que, sobre aquest sou, representava el que es pagava d'impostos a l'Ajuntament. Es podrien fer dues reflexions: una, que el percentatge és molt baix (se situa entre el 0,9%/2,2% en els paletes i 0,6%/2,8 en els peons) i, dues, que va disminuir de forma significativa al llarg de tot el període estudiat, fins i tot en el moment més crític de mitjans segle XVII, el pes real dels impostos va tendir a disminuir fins a arribar al 0,3% a finals del segle XVIII en els paletes i 0,6 en els peons.

TAULA 6. TANT PER CENT DEL SOU DE DETERMINADES PROFESSIONS PAGAT D'IMPOSTOS A L'AJUNTAMENT					
<i>Anys</i>	<i>Sou anual mestre paleta (lliures)</i>	<i>Pagament Ajuntament</i>	<i>% Sou paleta</i>	<i>Sou anual peó (lliures)</i>	<i>% Sou peó</i>
1596-1600	53,7	1,2	2,2	42,2	2,8
1672-1676	137,8	2,1	1,5	86,3	2,5
1716-1720	157,5	1,4	0,9	81,0	1,8
1793-1797	299,9	0,9	0,3	150,1	0,6

⁴³ La procedència de les dades que s'utilitzen mereix una explicació, ja que s'han produït diverses manipulacions. Els ingressos inclouen les carnisseries, que consten a part en el segle XVII i en alguns anys del segle XVIII. No tenim dades del segle XVI, per la qual cosa hem atribuït una quantitat estimada de 1.500 lliures tenint en consideració les dades disponibles dels altres anys. A partir dels naixements que ens dona Pere Pallàs (Pallàs Valls, 1906), hem deduït la població considerant que la natalitat era del 40 per mil. Pallàs no dona dades de 1716-1720, per la qual cosa hem fet una extrapolació. No trobem fiables les dades que aporta Vilar per al 1718 a partir dels arguments que hem desenvolupat en un altre lloc (Ferrer Alòs, 2007). Els preus del blat procedeixen de les mitjanes mòbils que aporta Feliu (1991).

Aquestes dades que s'aporten són molt precàries i tenen els seus problemes de representativitat i de càlcul, però és una aproximació a la càrrega fiscal.⁴⁴ El resultat, i probablement valdria per a les ciutats mitjanes de Catalunya, mostra que el pes del deute va tendir a disminuir amb el pas del temps i que suposava un pes molt elevat. El problema de l'endeutament, segons aquestes dades, era un problema per a la universitat i la relació amb els creditors (la major part institucions eclesiàstiques que necessitaven l'ingrés), però ho era menys per als ciutadans.

Aquesta reflexió no serviria a tot arreu. Hem vist com molts pobles van haver de carregar redelmes per fer front a l'augment del deute. En aquest cas la càrrega era ben clara: un vintè significava un 5% de la collita i potser un 5% de la renda o de l'ingrés. En aquest cas, el creixement de la producció agrària va ajudar a disminuir el redelme fins a eliminar-lo al llarg de la centúria. Si fos així, el deute, en aquest cas, també tendia a disminuir. Però devia haver-hi situacions de tota mena, atesa la diversitat de les situacions dels municipis.

12. CONCLUSIONS

Les universitats, que gestionaven recursos col·lectius, estaven abocades de forma periòdica a despeses extraordinàries copioses (obres públiques, compres de blat, pestes, donatius al rei i, sobretot, guerres). L'única manera de fer-hi front per no posar en perill les economies locals era recorrent al crèdit i assumir en el pressupost ordinari un pagament important de volum de deute.

La incorporació del censal com a instrument de crèdit es va convertir en una autèntica revolució: permetia convertir tots els diners disponibles en pensions d'un capital que podia assolir xifres enormes. D'aquesta manera, les despeses extraordinàries tenien un límit molt més alt. El capital no s'havia de tornar i sols calia mantenir el compromís de pagar les pensions cada any. Algunes universitats van constituir una taula de canvi que proporcionava liquiditat i diner sense cap cost tot disposant dels diners de particulars i de soltes que hi havia dipositats. Així augmentaven la capacitat d'endeutament.

El sistema funcionava relativament bé si no hi havia despeses extraordinàries que el desbordessin. A Catalunya la Guerra dels Segadors, després la guerra contra França i finalment la Guerra de Successió, portaren el sistema al límit. El deute i les pensions van augmentar, les pensions es van endarrerir fins a quantitats molt elevades i els diners de les taules de canvi es van exhaurir deixant els particulars al descobert.

La Guerra dels Segadors fou la primera gran crisi. Com pagar el deute? Va haver-hi solucions molt diverses. Una de les habituals fou la signatura d'una concòrdia entre

⁴⁴ Hem utilitzat el salari d'un paleta i un peó (Feliu, 1991) i hem pressuposat 225 dies de jornal. Lògicament és pressuposa que es treballa tot l'any i que no hi ha altres ingressos complementaris. A partir d'aquí hem calcular el tant per cent del sou que es pagaria a l'ajuntament d'impostos.

els censalistes i la universitat i també aquells individus que havien dipositat diners a la taula abans de la devaluació monetària dels sisens. La solució va passar per convertir les antigues partides de la taula en compte vell i devaluar-les d'acord amb el canvi de valor de la moneda i es va assignar una quantitat per anar retornant els diners. Una altra quantitat es destinava a pagar pensions un any i tornar capital un altre, de tal manera que a la llarga només s'haurien de tornar interessos pendents.

Evidentment no totes les universitats eren iguals ni els creditors i els regidors tenien la mateixa força negociadora, fet que explica que en molts llocs es van haver de crear redelmes (onzens, vintens...) perpetus o durant un temps fins a pagar el deute pendent; o es van fer talls i repartiments entre els veïns que es podien mantenir durant uns quants anys o es va haver de vendre patrimoni.

El retorn dels deutes es va estroncar amb la guerra amb França i es va tornar a disparar durant la Guerra de Successió. Allotjaments, sometents, bagatges, donatius al rei i als diversos exèrcits foren les causes que deterioraren els patrimonis locals i carregaren de nou de censals i endarreriren les pensions antigues. Els ajuntaments es trobaren en la mateixa situació que després de la Guerra dels Segadors. Noves concòrdies de retard de pensions i lluïment de censal amb la garantia d'ingressos municipals, redelmes, talls i repartiments foren les vies utilitzades per fer front a la nova situació.

Durant el segle XVIII no van haver-hi guerres ni necessitat de grans despeses extraordinàries que tornessin a fer-lo créixer, es va produir un creixement econòmic i demogràfic que feia créixer els ingressos i el valor de les collites allà on es pagaven redelmes, la puja de preus i les polítiques de l'Estat de reducció de les pensions de censals del 5% al 3% i les noves normes d'administració municipal ajudaren a reduir el pes del deute. Censos i censals, però, podien continuar significant el 40% dels ingressos de les universitats. A Manresa, no accelerà la lluïció fins després de 1760 amb les pensions reduïdes i molt capital lluït. Tot i així, l'Ajuntament deixà de pagar les pensions cap al 1786 i fou aleshores quan el pes del deute es va reduir de forma evident.

Si els ajuntaments tingueren molts problemes per fer front als deutes pendents, no sabem si realment la fiscalitat municipal era molt onerosa per als ciutadans. Hem realitzat dues aproximacions a partir del cas de Manresa i es pot veure que els impostos per habitant van incrementar-se fins la Guerra dels Segadors, però es produir una baixada real tant a nivell nominal com a nivell de compra de blat al llarg del segle XVIII i que el pes sobre l'ingrés d'un paleta i un peó evolucionà del 2,2% a finals del segle XVI al 0,6% a finals del segle XVIII. No sembla, per tant, que la càrrega per habitant fos onerosa, i va tendir a disminuir amb el pas del temps.

L'endeutament municipal produïa, això sí, una transferència de renda important des dels ciutadans que pagaven les seves imposicions fins a institucions religioses variades (convents, beneficiats, administracions, causes pies...) i a alguns particulars que vivien de renda, tot i que progressivament s'anaren apartant del préstec a les universitats. Aquestes institucions, si bé cobraren, van haver d'acceptar grans retards

en els pagaments i algunes quites parcials en les pensions o en les partides de taula. Els interessos rendistes les feien interessades en el deute municipal i, al mateix temps, en moments de dificultat ajudaven a finançar el seu funcionament. En llocs on els deutes es pagaven amb redelmes, es podia especular amb els productes agraris en el supòsit que els cobressin els creditors, tal com es podia fer amb els arrendaments municipals.

És indiscutible el volum de deute que acabaren arrossegant les universitats arran de les guerres. Si en algun aspecte cal aprofundir és el pes que aquest deute va tenir sobre els ingressos familiars i sobre l'activitat econòmica de les ciutats i viles.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- ANDREU SUGRANYES, J. (2003). «El segle XVIII». A: ANGUERA, Pere. *Història general de Reus. II. L'època moderna. Els segles XVI, XVII i XVIII*. Reus: Ajuntament de Reus, p. 230-410.
- BADOSA COLL, E. (1985). «Endeudamiento colectivo y desaparición de bienes comunales: Catalunya 1750-1800». A: *III Congreso de Historia Económica*. Segòvia.
- BANCO ESPAÑOL DE CRÉDITO (1947). *La «Taula» de Cambio de Barcelona (1401-1714)*. Barcelona: Banco Español de Crédito.
- BORRELL SOLER, M. (1996). «L'endeutament municipal selvatà en la primera meitat del segle XVIII». *Quaderns de la Selva*, núm. 9, p. 103-113.
- CANYELLES, M. (1896). *Grandesa i antiguitat de Manresa*. Manresa.
- CAPDEVILA, A. (2010). *Entre la vinya i el comerç: els orígens de l'expansió econòmica del Maresme a l'època moderna*. Girona: Documenta Universitaria.
- CARRERA PUJAL, J. (1947). *Historia política y económica de Cataluña del siglo XVI al XVIII*. Barcelona: Bosch.
- CRUSAFONT, M. (1996). *Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics*. Barcelona: Crítica.
- (2001). *Història de la moneda de la Guerra dels Segadors. Primera República Catalana (1640-1652)*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.
- DANTI RIU, J. (1988). «La hisenda municipal a Catalunya el darrer terç del segle XVIII: la ciutat de Granollers (1774-1793)». *Pedralbes*, núm. 8, p. 65-73.
- (1993). «La hisenda municipal de la ciutat de Barcelona al segle XVI: el miratge del redreç». *Pedralbes*, núm. 13, p. 505-512.
- (1998). «L'endeutament municipal a Catalunya i Nàpols», *Pedralbes*, núm. 18, p. 25-37.
- (2003). «Els creditors del Consell de Cent de Barcelona a la segona meitat del segle XVII». *Pedralbes*, núm. 23, p. 750-764.
- ESPINO, A. (1997). «¿Existió un ejército catalán en la época moderna?». *Manuscrits*, núm. 15, p. 115-120.

- (2006). «La mobilització militar catalana durant la Guerra de Successió». *Manuscripts*, núm. 24, p. 125-150.
- FARRÉ TARGA, M.À. (1992). «De l'endeutament municipal a Tàrrrega i la recerca de solucions: la concòrdia de 1659». *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 4, p. 107-122.
- FELIU, G. (1991). *Precios y salarios en la Catalunya moderna. I. Alimentos. II. Combustibles, productos manufacturados y salarios*. Madrid: Servicio de Estudios del Banco de España.
- FELIX, J. (2000). «Les finances urbaines au lendemain de la guerre de Sept Ans». A: *Les finances en Province sous l'Ancien Règime*. París: Ministère de l'Économie, des Finances et de l'Industrie, p. 179-228.
- FERNÁNDEZ DE PINEDO, E. (1997). «La participación fiscal catalana en la monarquía hispánica (1599-1640)». *Manuscripts*, núm. 15, p. 65-96.
- FERRER ALÒS, L. (1983). «Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 4, p. 101-128.
- (2007). «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir de sèries parroquials». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 20, p. 17-68.
- [En premsa]. «Finances i deute municipal a Manresa en els segles XVII i XVIII. L'efecte de la guerra dels Segadors i la guerra de Successió». *Miscel·lània d'Estudis Bagençs*, núm. 12.
- GALERA PEDROSA; PANCORBO PICÓ, A. (2011). «La Guerra de Successió a la vila i al castell de Cardona». *Dovella*, núm. 107, p. 11-17.
- GARCÍA GARCÍA, C. (1996). *La crisis de las haciendas locales. De la reforma administrativa a la reforma fiscal (1743-1845)*. Valladolid: Junta de Castilla y León.
- GIFRE RIBAS, P. (1996). «Universitat endeutades i fiscalitat comunitària. Les universitats del comptat d'Empúries». *Recerques*, núm. 33, p. 53-75.
- GIMÉNEZ CHORNET, V. (1988). «La Comptadoria general de propis i arbitris: eficàcia d'una reforma borbònica». *Estudis. Revista d'Història Moderna*, p. 35-49.
- GONZÁLEZ, M. (1995). «El govern de l'arxiduc Carles III». A: *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans. Desfeta política i embranzida econòmica, segle XVIII*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 172-185.
- GÜELL, M. (2012). «Reus, vila oberta. Els primers anys de la Guerra de Separació». *Manuscripts*, núm. 30, p. 15-54.
- GUIGNET, P. (2000). «Logiques financières, contraintes étatiques externes et fluctuations conjoncturelles: l'inégale originalité du modèle financier des grandes villes de la France du Nord au XVIII siècle». A: *Les finances en Province sous l'Ancien Règime*. París: Ministère de l'Économie, des Finances et de l'Industrie, p. 229-258.
- HERNÁNDEZ, B. (1996). «Deute públic i elit política a Terrassa durant la segona meitat del segle XVII». *Terme*, núm. 11, p. 37-45.

- LLOBET PORTELLA, J.M. (1985). *La «Taula de Canvi» de Cervera y su entorno socio-económico (1599-1715)*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- MAILLARD, J. (2000). «Les ressources de la ville d'Angers au XVIIIe siècle». A: *Les finances en Province sous l'Ancien Régime*. París: Ministère de l'Économie, des Finances et de l'Industrie, p. 167-178.
- MARISTANY TIÓ, C. (2003). «Els segles XVI i XVII». A: ANGUERA, Pere: *Història general de Reus. II. L'època moderna. Els segles XVI, XVII i XVIII*. Reus: Ajuntament de Reus, p. 13-230.
- MARQUÈS I CARBÓ, L. (1935). *Una històrica institució municipal de caràcter econòmic: la taula de canvi i comuns dipòsits de la ciutat de Girona*. Barcelona: Impr. S. Rosàs.
- MATEOS ROYO, J.A. (2011). «Política estatal y circulación monetaria en la Corona de Aragón durante el siglo XVII: la depreciación de la moneda de plata». *Studia Historica. Historia Moderna*, núm. 33, p. 203-234.
- MERCADER RIBA, J. (1968). *Felip V i Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- MILLÀS CASTELLVÍ, C. (2003). «Una aplicació de la fiscalitat en la Guerra dels Segadors: el tribut del batalló al Papiol i a Sant Andreu de la Barca». *Materials del Baix Llobregat*, núm. 9.
- MORENO BAGET, J. (1997). «Els impostos sobre la renda a Catalunya: redelmes, onzens i similars». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 27, p. 903-968.
- MORENO FERNÁNDEZ, J.R. (2002). «La hisenda municipal preindustrial entre la lògica econòmica i la lògica social i el cas de la muntanya de la Rioja (s. XVIII)». *Recerques*, núm. 44, p. 61-90.
- NÚÑEZ ROLDÁN, F. (1988). «Haciendas municipales en el reino de Sevilla a mediados del siglo XVIII». *Historia, Instituciones, Documentos*, p. 89-132.
- OLIVARES, J. (1995). «Plets i endeutament comunal en la immediata postguerra dels Segadors». *Recerques*, núm. 33, p. 333-72.
- ORTÍ GOST, P. (2007). «Les finances municipals de la Barcelona dels segles XIV i XV: del censal a la taula de canvi». *Quaderns d'Història*, núm. 13, p. 257-282.
- PALLÀS VALLS, P. (1906). *Topografia mèdica de Manresa*. Barcelona.
- PASSOLA, A. (1997). *Oligarquia i poder a la Lleida dels Àustria*. Lleida: Pagès Editors.
- PASSOLA, J.M. (1999). *Els orígens de la banca pública. Les taules de canvi municipals*. Sabadell: AUSA.
- PESET, M.; GRAULLERA, V. (1986). «Els censals i la propietat de la terra al segle XVIII valencià». *Recerques*, núm. 18, p. 107-140.
- PUIG TÀRRECH, R. (1999): «L'endeutament comunal a la guerra dels Segadors a la Conca de Barberà (1651-1652)». *Butlletí del Museu*, núm. 8 (hivern), p. 10-11.
- RECASENS COMES, J.M. (2001). *La Taula de Canvi i de dipòsits de Tarragona i la ciutat del seu temps (1584-1749)*. Tarragona: Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver.

- RENOM, M. (2002). «El control dels preus dels proveïments a Sabadell i la funció d'una nova cultura política a la darrereria del segle XVIII». *Quaderns d'Història*, núm. 7, p. 191-207.
- SÁNCHEZ MARTÍNEZ, M.E. (1993). *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*. Barcelona: CSIC.
- (1999). *Fiscalidad y finanzas urbanas en la Cataluña medieval*. Barcelona: CSIC.
- SARRET ARBOS, J. (1925). *Història de l'estat polític i social de Manresa*. Manresa.
- SERRA, E. (1988). *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*. Barcelona: Crítica.
- SIMON, A. (1993). *Pagesos, capellans i industrials de la marina de la Selva. Conjunt de diaris i memòries personals de Catalunya dels segles XVI-XVIII d'un mateix entorn geogràfic*. Barcelona: Curial.
- SOLÀ, F. (1920). *Història de Sallent*. Vic.
- TELLO, E. (1986). «La utilització del censal a la Segarra del set-cents: crèdit rural i explotació usurària». *Recerques*, núm. 18, p. 47-72.
- (1995). *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra (1700-1860)*. Lleida: Pagès Editors.
- THOMPSON, E.P. (1979). «La economía moral de la multitud en la Inglaterra del siglo XVIII». A: THOMPSON, E.P. *Tradición, revuelta y consciencia de clase*. Barcelona: Crítica, p. 62-134.
- TORRAS, M. (1998). *Els privilegis del «Llibre Verd»*. Manresa: Parcir.
- TORRAS SERRA, M. (1999). «El deute públic a la ciutat de Manresa a la Baixa Edat Mitjana». A: SÁNCHEZ, M. *Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Catalunya medieval*. Barcelona: CSIC, p. 155-183.
- USHER, A.P. (1969-1970). «La Banca de Depósito en Barcelona (1300-1700)». *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, p. 157-181.
- VENTURA, J. (1984). «Les equivalències monetàries oficials a Catalunya a principis de l'Edat Moderna»: A: *I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Barcelona: Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona, p. 435-441.
- VERDÉS, P. (2004). «“Administrar les pecúnies e béns de la Universitat”. La política fiscal i les estratègies financeres d'un municipi català a la Baixa Edat Mitjana (Cervera, 1387-1516)». *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. XV, p. 181-191.
- VICEDO, E. (1991). *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del Setcents. Producció, propietat i renda*. Barcelona: Crítica.
- VILA, M. (2011). «Santpedor durant la Guerra de Successió». *Dovella*, núm. 107, p. 45-47.
- VILAR, P. (1964-1968). *Catalunya dins l'Espanya Moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Barcelona: Edicions 62.

PONÈNCIA

Les elits polítiques valencianes després de la Nova Planta: continuitat o canvi?

M. del Carmen Irles Vicente

Universitat d'Alacant

És ben conegut que després de l'abolició dels furs, i la promulgació dels decrets de Nova Planta, es van produir canvis ben significatius pel que fa a l'administració territorial i municipal en tot l'espai geogràfic que fins aleshores havia conformat la Corona d'Aragó, però no és tan coneguda la incidència d'aquesta mesura sobre les elits locals que havien desenvolupat els principals càrrecs de govern.⁴⁵

El tema que ens proposem analitzar en aquest treball és l'abast de la mesura reformista pel que fa a la continuïtat de les elits locals en l'àmbit valencià, concretament a les principals ciutats i viles, aquelles que es van convertir en cap de corregiment a partir de 1708. Al llarg de l'exposició comprovarem que encara que la presència de les antigues elits va ser majoritària en bona part de l'espai valencià —i fins i tot es va considerar un mèrit quasi imprescindible per accedir al govern municipal haver format part dels consells locals al llarg de l'etapa foral—, en determinades poblacions, i en èpoques ben definides del segle XVIII, s'incorporaren personatges aliens a eixa elit tradicional, en alguns casos de manera puntual, en altres quasi permanent. També intentarem

⁴⁵ Aquest treball ha estat desenvolupat en el marc del projecte d'investigació HAR2011-27062, finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació.

diferenciar les continuïtats i els canvis ocorreguts en les elits de poder local i en la seua participació en l'administració municipal des de l'etapa foral fins a finals del segle XVIII.

Tant abans de l'abolició dels furs, quan els càrrecs eren provistos mitjançant el procediment insaculatori, com després que s'instaurara l'ajuntament de regidors de provisió règia, els principals càrrecs de govern en l'àmbit local foren conferits a personatges que tenien un status social acomodat: cavallers i ciutadans. Els títols nobiliaris, que havien quedat marginats de l'exercici d'aquests càrrecs fins als anys cinquanta del segle XVII, tendrien les portes obertes per a la seua incorporació al govern local després de 1707. De fet, quan Pedro Larreategui i Colón, president de la Chancillería de València, projectà quina havia de ser la composició de l'Ajuntament de la ciutat de València, el principal objectiu que es fixà fou, precisament, l'ennobliment de la institució. Per a aconseguir aquest propòsit res millor que seleccionar personatges que posseïen títols nobiliaris —com més millor— per a ocupar els càrrecs de regidor.

Entre els noms dels vint-i-quatre proposats pel president de la Chancillería per a conformar el primer ajuntament de regidors de designació règia figuraven personatges que posseïen el títol de comte —com els comtes del Castellar, Almenara, Carlet,⁴⁶ Real, Sumacàrcer, Parcent i Faura—, però també el de marquès —cas del marquès de l'Escala, Albaida, Mirasol i Malferit. Les raons de Larreategui per a recomanar que tots els regidors posseïen la condició nobiliària radicava, bàsicament, en la consideració de premi o recompensa que, segons ell, el càrrec tendria per a l'estament, atès el suport majoritari que aquest havia donat a Felip V al llarg de la Guerra de Successió;⁴⁷ un premi que seria molt més apreciat per aquests si se'ls confiava en exclusiva, sense que cap altre grup participara en l'administració del municipi:

[...] será muy distinto el aprecio que de los regimientos harán los nobles, viendo que sólo ellos los ocupan, que cuando se admitiesen otros, aunque buenos, de inferior clase.⁴⁸

El projecte de Larreategui buscava reproduir l'estructura de poder dels ajuntaments castellans, i per a aconseguir l'objectiu no dubtà a proposar cavallers, o nobles, per a conformar el *cabildo* de regidors, i ciutadans per a constituir el de *jurados*; era una idea que compartia amb el governador militar de València, Antonio del Valle, com va reconèixer en un escrit adreçat al secretari de la Cambra de Castella:

Y respecto de que en todas las ciudades de Castilla hay regidores y jurados, y todos componen el cuerpo de ciudad, aunque con distinción según su esfera; y los jurados,

⁴⁶ Malgrat haver estat proposat per Larreategui, i consultat per la Cambra de Castella, Felip V disposà la substitució del comte de Carlet pel de Cervelló en practicar el primer nomenament de regidors per a la ciutat de València, en Archivo Histórico Nacional (AHN). *Consejos*. Llig. 18.328. *Conde de Carlet*.

⁴⁷ La fidelitat mostrada per la major part de l'estament nobiliari havia estat reconeguda pel mateix Felip V en el decret de 29 de juliol de 1707, a *Novísima Recopilación de las Leyes de España*, llib. III, tít. III, llei II.

⁴⁸ AHN. *Consejos*. Llig. 18.328. *Pedro Larreategui a Juan Milán*, València, 22 de novembre de 1707.

aunque no caballeros, deben ser en todas partes hombres de buen nacimiento y calidad, como los que aquí tienen los ciudadanos, discurrimos D. Antonio del Valle y yo que el ayuntamiento de esta ciudad debía componerse de regidores, todos caballeros de la mayor nobleza de aquí, y jurados, los ciudadanos del mejor porte, esfera y calidad.⁴⁹

De tota manera, des de la cort es buscava assentar el nou règim sense que cap interferència de l'antic model foral poguera malbaratar-lo, i així es reconegué de manera expressa en descartar parcialment la proposta de Larreategui. La cambra de Castella deixà clar que la coincidència entre el nom que rebia el segon cos de ciutat en Castella —*jurados*— i els càrrecs executius dels consells forals —*jurats*— constituïa suficient raó per a desestimar la reproducció exacta del model castellà; d'ahí la idea d'introduir únicament regidors als ajuntaments valencians:

[...] no tiene por conveniente el que en aquella ciudad haya jurados, antes sí desea que aun el nombre de estos oficios quede sepultado en el olvido.⁵⁰

El projecte de Larreategui, de tota manera, s'aplicà parcialment; per una banda, perquè el rei també donà pas a l'entrada dels ciutadans al capdavant de les regidories, encara que agrupats en una segona classe —la de ciutadans o de l'estat general, com també fou anomenada—; per altra, perquè l'estament nobiliari no vegué clars els avantatges de formar part d'un ajuntament que tenia limitades les seues competències, sobretot en l'àmbit econòmic. A més a més, l'atractiu honorífic que per a personatges d'un status inferior revestia el càrrec tampoc no existia per als nobles; més aviat es donava la situació contrària, com quedà palès una vegada es posara en marxa el nou model municipal, moment en què fins i tot es van patir greus agravis honorífics com s'observa en les paraules de l'intendent Rodrigo Caballero, qui referia el mes de maig de 1713 el següent:

[...] hubo alguno que no quiso tomar, como no ha tomado, la posesión [...]; hubo otros que, aunque la tomaron, no han servido los empleos nunca [...]; y otros, que apreciaron más esta honra, se han desdeñado siempre de que les presida en las procesiones, o funciones públicas, el alcalde mayor.⁵¹

És clar que qui posseïa un títol nobiliari no podia admetre ser precedit per un simple lletrat en cap moment ni situació.

Si bona part dels nobles titulats als qui es confià una regidoria el 1707 no prengueren possessió del càrrec,⁵² o si ho feren no tardaren molt de temps a desentendre's

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ AHN. *Consejos*. Llig. 18.328. *Resolución de 28 de noviembre de 1707*.

⁵¹ AHN. *Consejos*. Llig. 18.328. *Rodrigo Caballero a Juan Milán*, València, 15 de maig de 1713.

⁵² Dels trenta-dos regidors designats per Felip V al desembre de 1707 únicament vint-i-quatre juraren el càrrec, setze cavallers i els huit ciutadans. No prengueren possessió els comtes d'Almenara, Real, Parcent i Cervelló, i es donà el cas que poc temps després fins i tot aquest darrer s'exilià a terres controlades pels austriacistes.

de les obligacions que comportava l'exercici d'aquell, també és cert que anys després, al llarg de tot el segle, hi van haver titulats que accediren a una regidoria, com també personatges que van ser ennoblits mentre posseïen la condició de regidor. La principal diferència entre aquells i aquests radica fonamentalment en l'antiguitat de la possessió del títol; els primers —els nomenats en 1707— pertanyien a les principals famílies de la ciutat de València, amb títols datats, de vegades, feia un segle o més; els segons posseïen títols de concessió més recent.

Per descomptat que fou a l'Ajuntament de València on s'instal·laren major nombre d'individus dotats d'un títol nobiliari al llarg del segle, però cal tenir present que també en altres ciutats o viles de l'antic regne, convertit en província en el segle XVIII, van ocupar una regidoria nobles que posseïen l'esmentat signe distintiu. Fou el cas de San Felipe —l'antiga Xàtiva—, on s'assignaren dues regidories perpètuas «por juro de heredad» i facultat de nomenar substitut o «teniente» el 1714 el duc de Berwick i el marquès de Grimaldo;⁵³ també en aquest cas l'objectiu era clar: recompensar aquells personatges amb qui el rei es trobava en deute pels serveis prestats en la pacificació del territori durant la Guerra de Successió.⁵⁴ A començament del segle XIX es troben novament exemples de concessió de regidories a personatges rellevants de la política estatal; un dels quals fou el príncep de la Pau, Manuel Godoy, a qui li va ser confiada una regidoria en l'Ajuntament de València el 1798, al de Peníscola el 1803 i, finalment, al d'Alacant el 1806.⁵⁵

La presència de títols nobiliaris en altres municipis cap de corregiment resulta anecdòtica; la menor existència de nobles titulats residint en les esmentades poblacions fou la responsable d'eixe reduït nombre de regidors que en posseïen. De tota manera cal apuntar que a Morella Luis de Usategui, marquès d'Usategui, s'incorporà a l'Ajuntament el 1756; també a Castelló, un posterior titular d'aquest títol, Francisco de Paula Alonso de Usategui, assumí idèntic càrrec el 1797. A Ontinyent tres regidors posseïen el mateix títol —de marquès de Colomer—, dos dels quals compartiren, fins i tot, nom i cognom: Francesc Colomer —el primer entre 1709 i 1728, el segon del 1754 a 1790.⁵⁶ El tercer marquès de Colomer va accedir a l'Ajuntament en 1804. També

⁵³ En tractar-se de regidories perpètuas «por juro de heredad», al llarg del segle —i a mesura que anaren produint-se els òbits dels titulars— posseïen la condició de regidors de San Felipe els hereus del títol nobiliari.

⁵⁴ A més de Berwick i Grimaldo, el 1714 es van concedir altres dos regidories semblants en la ciutat de San Felipe a Tobias de Bourck i Patricio Laules; ambdós irlandesos com Berwick, vegeu AHN. *Consejos*. Llig. 18.347 i 18.348. Sobre les trajectòries professionals desenvolupades per aquests, vegeu Isaïes Blesa Duert (2005), *Un nuevo municipio para una nueva monarquía. Oligarquías y poder local. Xàtiva, 1707-1808*, València, Universitat de València.

⁵⁵ María del Carmen Irles Vicente (1996), *Al servicio de los Borbones. Los regidores valencianos en el siglo XVIII*, València, Edicions Alfons el Magnànim, p. 147-148.

⁵⁶ El 1804 novament s'incorporà un marquès de Colomer a l'Ajuntament d'Ontinyent, però en aquesta ocasió amb un cognom diferent; es tractava de Cristóbal de Mergelina Pando, qui havia accedit al títol com a conseqüència de la política matrimonial practicada.

Rafel Maria Puigmoltó, comte de Torrefiel, s'incorporà a l'Ajuntament ontinyentí a començament del segle XIX, concretament en 1816.⁵⁷

Hem parlat abans de com el 1714 Felip V nomenà quatre regidors perpetus «por juro de heredad» per a l'Ajuntament de San Felipe. Aquesta mesura cal situar-la en l'òrbita de les diverses empreses atípiques utilitzades per a castigar la rebeldia de la ciutat de Xàtiva —destrucció de la població i construcció de nova planta; canvi de nom utilitzant l'onomàstic del rei, etc.⁵⁸

Sembla evident que encara que el decret de 29 de juny de 1707 parlara d'assimilar el territori valencià a la pràctica i costum existent a Castella «sin diferencia alguna en nada», eixa igualtat mai no arribà a ser completa. De fet, pràctiques com la venalitat dels càrrecs públics, tan habituals a Castella, foren rebutjades en un primer moment en els territoris orientals de la monarquia, i únicament s'hi va recórrer, amb un caràcter marcadament temporal, quan l'hisenda règia es trobà en greus dificultats econòmiques, a finals dels anys trenta. Ens detindrem una mica en aquest aspecte.

Quan a començament de la dècada dels trenta quedà vacant la regidoria que des de 1709 havia ocupat Lluís Boyer en l'Ajuntament d'Alacant, un altre alacantí, Lluís Lombardon, va presentar un memorial al rei en sol·licitud de la plaça. En l'escrit, a banda d'assegurar que reunia els requisits necessaris per a ocupar el càrrec, Lombardon afegia un oferiment en metàl·lic per tal d'aconseguir el nomenament desitjat: 1.000 pesos. Malgrat la quantitat oferida, la venda no es va produir a causa de l'existència d'un informe elaborat per la Cambra de Castella, en el qual afirmava que no constava:

[...] en la Secretaría haberse concedido en los Reinos de la Corona de Aragón regimiento por compra o servicio pecuniario a sujeto alguno por su vida (como lo solicita este pretendiente), siendo cierto que si se hiciesen ejemplares en esto se seguirían muchos inconvenientes, pues en tantas ciudades tan principales e importantes, y que muchas son plazas fuertes (de que es una la de Alicante) no entrarían por este medio de compra o servicio pecuniario a ser regidores —como conviene— los sujetos de la mayor distinción en ellas y de más acreditado celo al real servicio, en cuyas seguras basas fundan legítimamente su confianza para ser atendidos de la real memoria y dignación de V.M. en la provisión de estos empleos.⁵⁹

Lombardon no fou l'únic alacantí disposat a lliurar una determinada quantitat de diners a canvi d'entrar a formar part del consistori de la ciutat. Un parell d'anys després que aquell plantejara la possibilitat, Tomàs Vidal i Alcocer féu un oferiment semblant, en aquest cas de 45.000 reals, a canvi d'aconseguir una regidoria amb caràcter perpetu, com també la comissió de sanitat i drets d'ancoratge que fins aleshores havia

⁵⁷ La presència de nobles titulats al capdavant dels principals ajuntaments valencians pot seguir-se a María del Carmen IRLÉS VICENTE, *Al servicio de los Borbones...*, p. 333-348.

⁵⁸ Isaïes BLESÀ I DUET (1994), *El municipi borbònic en l'Antic Règim: Xàtiva (1700-1723)*, Xàtiva, Ajuntament de Xàtiva, p. 32-58.

⁵⁹ AHN. *Consejos*. Llig. 18.333. *Consulta de la Cámara de Castilla*, 20 de novembre de 1730.

posseït com a administrador del port. També aquesta vegada la Cambra de Castella desaconsellà l'adopció de la mesura esmentada.⁶⁰

Malgrat els plantejaments a què hem fet menció, a finals de 1738 la situació canvià radicalment, un reial decret datat el 30 de desembre, i completat per un altre de 27 de gener de l'any següent,⁶¹ va obrir les portes dels ajuntaments a tots els qui tingueren diners i ganas d'entrar-hi. Aquest mecanisme fou utilitzat en quasi totes les poblacions valencianes cap de corregiment per un determinat nombre d'individus que aspiraven a incorporar-se a l'administració del seu ajuntament; unes vegades foren personatges de l'elit local els qui van comprar les regidories; altres passaren al patrimoni particular de gent completament aliena a l'oligarquia local. Foren bona mostra del primer cas, exemples com els de Joan Francesc Viudes, qui malgrat ser titular d'una plaça de regidor vitalici en l'Ajuntament d'Oriola no dubtà a pagar 20.000 lliures a canvi d'aconseguir la perpetuïtat en el càrrec per als seus descendents, en adquirir una regidoria perpètua «por juro de heredad». També Francesc Ruiz Villafranca, Josep Reig o Pere Maseres, tots descendents d'insaculats, i integrats en l'oligarquia que portava controlant l'Ajuntament oriolà des de la instauració del consistori de regidors, es perpetuaren al capdavant d'aquest ajuntament en comprar una regidoria.⁶² Així mateix, a Alacant l'única regidoria venuda «por juro de heredad» passà a mans d'Ignaci Burguño, fill de qui fora regidor degà en el primer ajuntament borbònic de la ciutat, i germà de Francesc, capitular en exercici i membre d'un dels llinatges amb major tradició en el consistori, en el qual tenien representació des del segle XIV.⁶³

Com en altres aspectes, fou també a València on els decrets als quals en referim introduïren modificacions de major factura en els tradicionals ocupants del consistori. De fet, molts dels compradors de regidories eren naturals d'àrees més o menys allunyades de la ciutat del Túria; entre els qui vingueren de poblacions pròximes —almenys instal·lades en territori valencià— cal citar Atanasi Castillo, veí de Gandia; Pere Pascual i Ciscar, natural d'Oliva; Llorenç Merita, d'Alcoi; o Josep Miralles i Cebrián, de Benassal. Per altra banda, i encara que establert a València, Manuel Fernández de Marmanillo era natural de la Rioja.⁶⁴

⁶⁰ AHN. *Consejos*. Llig. 18.333. *Consulta de la Cámara de Castilla*, 7 de maig de 1732.

⁶¹ El decret de 30 de desembre era de menor abast, ja que fou promulgat únicament per a l'àmbit valencià, en tant que el de 27 de gener disposava la venda de càrrecs públics en les terres compreses dins del que havia estat l'antiga Corona d'Aragó.

⁶² María del Carmen IRLES VICENTE (1990), «Venta de regidurías en un municipio del sur valenciano: Orihuela (1739-1741)», a *Actas del I Congreso de Jóvenes Historiadores y Geógrafos*, Vol. II, Madrid, Editorial de la Universidad Complutense, p. 213-221.

⁶³ Verónica MATEO RIPOLL (1994), *Oligarquía y poder en el siglo XVIII. La familia Bourgunyo de Alicante*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, p. 51-58. També Armando ALBEROLA ROMÀ (1984), *Jurisdicción y propiedad de la tierra en Alicante (ss. XVII y XVIII)*, Alacant, Ajuntament/Universitat, p. 118-128.

⁶⁴ Encarnación GARCÍA MONERRIS (1991), *La monarquía absoluta y el municipio borbónico*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 157-208.

A més dels qui adquiriren una regidoria en el bienni 1739-1741 cal valorar la presència de personatges aliens a l'oligarquia local que en altres moments del segle van comprar a aquells l'esmentat càrrec de regidor, o bé el van heretar, com Bernardo Bertodano, un militar, nascut a Cartagena de Índias.

També a Oriola van adquirir una regidoria José González Ampuero i Francisco Pérez de Asiain —ambdós nascuts al nord peninsular, el primer en terres càntabres, el segon navarres.

La incorporació de personal aliè a l'oligarquia tradicional que havia assumit el govern del municipi va propiciar en nombroses ocasions una certa inestabilitat en l'àmbit local.⁶⁵

Aquesta presència forana en l'administració dels municipis valencians no era nova; de fet, Felip V manifestà el 1715 la seua voluntat de repartir les regidories de la ciutat de València per mitat entre castellans i valencians, com ja havia fet anys abans a l'hora de dotar de personal la principal institució juridicogovernativa del territori valencià: la Chancillería. L'alarma que la mesura causà entre els camaristes de Castella —la qualificaren de «novedad nunca vista en las Castillas»— ajudà perquè finalment no prosperara.⁶⁶

Com en altres aspectes, també a l'hora de fixar un nivell de rendes mínimes per a accedir a la titularitat d'una regidoria es tingueren molt presents els criteris vigents abans de l'abolició dels furs. De fet, el mateix comte d'Albalat, oïdor de l'Audiència de València,⁶⁷ es feia ressò d'aquesta exigència a meitat de segle quan assenyalava:

[...] no se admitan sin que tengan al menos cuatrocientos pesos de renta para que estos empleos no se tomen por arbitrio para comer y por sólo el disfrute, que por lo regular debe ser muy corto.⁶⁸

L'oïdor valencià encertava plenament quan feia aquesta apreciació, com podem comprovar en llegir la llastimosa queixa de Nicolau Valor, un alcoià que en rebre la notícia que havia estat proposat i designat per a una regidoria en l'Ajuntament d'Alcoi no dubtà un moment a presentar la renúncia. En el memorial adreçat al rei per a aconseguir l'exoneració, Valor feia una valoració ben negativa del càrrec, en assenyal·lar:

⁶⁵ María del Carmen IRLES VICENTE, «Venta de regidurías...», p. 220-221.

⁶⁶ María del Carmen IRLES VICENTE (1995), *El régimen municipal valenciano en el siglo XVIII. Estudio institucional*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, p. 98-102.

⁶⁷ Sobre el currículum personal d'Albalat, Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ (2006), *Los servidores del rey en la Valencia del siglo XVIII*, València, Institució Alfons el Magnànim / Diputació de València, p. 534-535.

⁶⁸ AHN. *Consejos*. Llig. 18.352. *El conde de Albalat a Francisco Campo de Arbe*. València, 11 de maig de 1745. Quatre-cents pesos era la quantitat exigida, en el privilegi d'insaculació atorgat per Felip IV el 1648 a la ciutat de València, a qualsevol aspirant a entrar en una de les borses existents (David BERNABÉ GIL (2012), *Privilegios de insaculación otorgados a municipios del Reino de Valencia en época foral*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, p. 19 i 385).

[...] es puramente odioso el empleo, así por los pagos de la media anata, costas del despacho, y de las residencias a que se les precisa a los regidores, como por no tener asignado salario por falta de propios, ni percibir otra utilidad ni emolumento alguno, de forma que por todo ello es indispensable la ruina [...] de cualquiera que sea regidor de dicha villa.⁶⁹

Encara que la major part dels edils de les principals entitats locals valencianes van aconseguir que se'ls assignara una dotació salarial, aquesta fou molt escassa,⁷⁰ habitualment menor que la rebuda durant l'etapa foral. Les quantitats oscil·laren entre les 15 lliures finalment assignades el 1776 als capitulars alcoians —i que ja cobraven els d'Ontinyent des de 1759— i les 80 —que disposaven en Alacant a partir de 1734—; entre ambdós quantitats se situà una variada gamma de possibilitats, que anava de les 20 lliures que percebien els regidors de Castelló, a les 25 d'Alzira, 30 de València, Oriola o San Felipe; 40 de Peníscola o 50 de Morella. Els únics capitulars que no aconseguiren cap sou foren els de Xixona, malgrat que el 1711 havien acordat fixar una assignació de 25 lliures, la mateixa que percebien els jurats xixonencs en l'època foral.

* * *

Comentades algunes de les característiques del marc general implantat en l'àmbit local com a conseqüència de la Nova Planta, m'agradaria entrar a considerar algunes de les peculiaritats que envoltaren els personatges que assumiren el càrrec de regidor.

Per començar caldria establir una primera diferència en funció de si l'agraciat amb un regidoria desenvolupà les tasques assignades al càrrec o en féu un ús merament honorífic; és a dir, si s'ocupà de l'administració del municipi o no i, en aquest últim cas, quina fou la raó.

Encara que no pot atribuir-se-li tota la responsabilitat,⁷¹ és cert que la venda de regidories propicià l'existència de regidors ocupats en funcions diferents a les merament locals, com podia ser el servici al monarca en l'exèrcit, la carrera corregimental, d'administració de justícia en un tribunal reial com una Audiència, al capdavant d'un consolat, etc.

Encara que aquesta simultaneïtat de tasques no fou exclusiva de la ciutat de València, és cert que fou allí on trobem major nombre d'implicats en aquesta situació. En comentarem un parell de casos, un d'ubicat a l'Ajuntament de València, un altre al d'Oriola. També cal assenyalar que de vegades l'accés a la regidoria era anterior a la incorporació

⁶⁹ AHN. *Consejos*. Llig. 18.331. *Memorial de Nicolás Valor*.

⁷⁰ María del Carmen IRLES VICENTE, *El régimen municipal...*, p. 185-190.

⁷¹ Abans i després que es posaren a la venda les regidories, es donaren múltiples exemples de capitulars que abandonaven l'exercici de les tasques municipals per a centrar-se en altres ocupacions desenvolupades lluny de la població en la qual posseïen el títol de regidor.

a l'altre càrrec, en tant que en els altres ocorria just el contrari. Un exemple del primer cas seria Pasqual Ruiz Villafranca, i del segon, Lluís Almunia.

Pasqual Ruiz Villafranca, regidor d'Oriola des de 1753, començà una important carrera com a corregidor de capa i espasa superada la dècada dels setanta, després de ser designat per al corregiment d'Hellín el 1776. Una vegada completat el trienni passà a Salamanca en 1780, i d'allí a Ronda l'any 1783. Finalitzat el temps d'exercici en aquesta població andalusa, assumí una tasca semblant en Còrdova el 1787.

El capità de cavalleria Lluís Almunia, marquès d'Almunia, per la seua part, havia començat la carrera en l'exèrcit a principis de segle participant en la Guerra de Successió i intervenint en alguns dels esdeveniments més significatius d'aquella, com foren la batalla de Saragossa i Brihuega, o el setge de Barcelona. Finalitzat aquest conflicte prengué part en les expedicions italianes adreçades a recuperar els territoris recentment perduts. En Nàpols participà en el bloqueig i presa de Gaeta i Càpua, mentre que en Sicília l'activitat més destacada s'havia centrat a Mesina i Siracusa. La incorporació d'Almunia a l'Ajuntament de València es produí anys després, concretament el 1747, i s'allargà fins l'any 1762.

Malgrat el que hem comentat pel que fa a la presència de nobles titulats al capdavant dels consistoris, la venda de regidories en el bienni 1739-1741, o les intromissions de Felip V designant per a l'administració dels principals ajuntaments valencians individus no nascuts, i fins i tot no residents, amb caràcter permanent en ells, cal indicar que les poblacions esmentades seguiren essent administrades, en bona part, per les mateixes famílies que havien assumit el seu govern durant l'etapa foral.

En aquest sentit, si fem una ullada als cognoms dels qui posseïren les regidories en les principals ciutats i viles valencianes al llarg del segle XVIII trobarem que coincideixen en bona part amb els de qui s'havien encarregat de la seua administració en època foral, dels qui descendien, freqüentment. La ciutat d'Alacant en fou un bon exemple.

Si ens fixem en les llistes d'insaculats, o en la relació de famílies que ocuparen els principals càrrecs de govern al llarg de l'etapa foral, i les comparem amb la nòmina de regidors que assumiren la titularitat en l'Ajuntament d'Alacant a partir de 1709 i fins al 1808, comprovarem que hi ha una elevada coincidència de cognoms. Els Burguño, Salafranca, Fernández de Mesa, Pasqual del Pobil, Mingot, Canícia, Colomina, Berenguer de Marquina, entre altres, van assumir l'administració de la ciutat almenys des del segle XVI i fins a començament del XIX sense que hi haguera cap obstacle que ho dificultara.⁷²

⁷² De vegades calia remuntar-se molt més enrere per a trobar la primera participació d'un membre d'aquestes famílies al capdavant del poder local; fou el cas, per exemple, dels Bourgunyo. Diversos integrants d'aquesta família posseïren la titularitat de les principals magistratures alacantines des del segle XIV: justícia, jurats, consellers, síndic, clavari.

Com a Alacant, també a la resta de poblacions cap de corregiment bona part de les regidories foren confiades a personatges que havien estat insaculats o que eren descendents directes d'altres que ho havien estat; així ho constatem a Castelló.

El 1705 figuraven en la llista d'insaculats Josep Castell, Geroni Vallés, Pere Giner de Bou, Pere Breva, Pere Roig i Vicent Martí, entre altres.⁷³ Quatre anys més tard, quan es configurà el primer ajuntament de designació règia a la capital de la Plana, Josep Castell i Vicent Martí s'hi incorporaren com a regidors; en el mateix consistori s'integraren Jaume Giner —germà de l'esmentat Pere— i Fèlix Roig; uns quants anys després passaren a formar part de la institució altres membres de les famílies Giner, Roig, Breva, Vallés, Castell o Martí.

A la vila d'Alcoi, Basili Puigmoltó, Vicent Descals, Ignaci Sempere i Antoni Valor, tots agraciats amb una regidoria el 1709, figuraven en la llista d'insaculats de 1707; també Josep Sampere de Marcelino, que es va incorporar el 1720 com a regidor, havia desenvolupat anteriorment el càrrec de *jurat*.⁷⁴

A la ciutat d'Oriola, el 75% dels noms seleccionats per Felip V per a dotar de regidors l'Ajuntament el 1716 i 1717 figuraven a les llistes d'insaculats dels anys 1703 i 1706;⁷⁵ quasi la pràctica totalitat del 30% i 25% restant l'integraven familiars pròxims a aquests.

També a la ciutat de València continuaren assumint el govern del municipi —amb les excepcions que hem comentat abans— les mateixes famílies que ho havien fet a l'època foral, com els Adell, Castellví, Catalá, Cebriá, Centelles, Costa, Despuig, Dolz, Escolà, Escrivá, Escuder, Esplugues, Ferragut, Ginart, Giner, Guillem, Insa, Sessé, Valda, Valeriola, etc.⁷⁶

Un exemple concret de la continuïtat familiar al capdavant de l'administració municipal en època foral i en època borbònica la representaren els Bas de Morella. Els primers Bas en arribar ho feren en temps de la conquesta de València. Des de 1600, any en què va aconseguir la vila el privilegi d'insaculació, diversos membres de l'esmentada família foren insaculats en la borsa primera o major. Entre aquests cal esmentar Miquel de Bas, insaculat en 1600; Geroni de Bas i Vives, que va exercir com a justícia en 1670, 1674, 1680, 1683, 1686, 1695, i com a jurat en cap en 1687, 1693 i 1697; i Geroni Faust de Bas i Miró, que ocupà el càrrec de justícia en 1707.

⁷³ Arxiu Municipal de Castelló. *Judiciari Alexandri*. Sig. 200.

⁷⁴ Arxiu Municipal d'Alcoi. *Cabildos*, 1707-1723. Sig. 47. Una relació de les famílies que amb major freqüència assumiren el govern de la vila d'Alcoi al segle XVII es pot trobar a Carme MARTÍ I VILAPLANA (1990), «La insaculació a Alcoi al segle XVIII», *Actes del Congrés d'Estudis de l'Alcoià-Comtat*, Alcoi, p. 95.

⁷⁵ Les circumstàncies especials que envoltaren la formació del primer Ajuntament oriolà de nomenament reial poden consultar-se a María del Carmen IRLES VICENTE, *El régimen municipal...*, p. 81-91.

⁷⁶ José María DOÑATE SEBASTIÁ (1977), *El libro del bien y del mal. Estudio preliminar, edición facsímil e índices*, València, Anubar.

Després de l'abolició dels furs, Josep Bas en 1709, Geroni Faust de Bas el 1716 i Felip Bas i Febrer en 1790, assumiren el càrrec de regidor a l'Ajuntament de Morella.⁷⁷

A més de la continuïtat familiar que va existir entre els titulars de les administracions municipals foral i borbònica, un altre aspecte que cal apuntar és la patrimonialització de què foren objecte les regidories al llarg del temps que estigué vigent aquest sistema.

Entre els múltiples exemples que podríem citar de famílies que tingueren representació quasi continuada en un ajuntament durant tot el segle XVIII —sense que es tractara de regidories adquirides mitjançant compra— podem mencionar els Ramón. Joan Batiste Ramón i Gargallo fou el primer a accedir a una regidoria a l'Ajuntament de València; designat per Felip V el desembre de 1707, estigué al capdavant del consistori fins a 1714 en què va morir. Posteriorment, el seu fill Josep Francesc —entre 1728 i 1747—, el seu nét Vicent —entre 1757 i 1765— i el seu besnét Josep Raimon —de 1771 a 1805— ocuparen el càrrec de regidor, tot seguint l'exemple de Joan Batiste.⁷⁸

El cas de Joan Batiste no fou excepcional; de fet, si ens fixem en els cognoms dels qui regiren el consistori de la capital valenciana al llarg del segle XVIII trobarem que els Buzarán, Cebrián, Danvila, Despuig, Encina, Insa o Falcó de Belaochaga, entre altres, es repeteixen en dos o més ocasions com a titulars de regidories.

A Alacant, els Burguño, Alcaraz, Arques, Bevià, Canicia, Rovira o Salafranca tingueren presència a l'Ajuntament durant quasi tot el segle. També a Alcoi es pot parlar de un quasi monopoli de les regidories per part dels Merita, Descals,⁷⁹ Almunia, Gisbert, Valor, Puigmoltó o Sempere.

De Joan i Damià Merita —que eren germans— cal dir que foren agraciats amb una regidoria l'any 1709 en el primer Ajuntament alcoià de dotació règia, i que romangueren al capdavant del consistori fins al 1749. En diversos moments del segle també accediren a idèntic càrrec Joaquim Merita i Cerdà, Josep Merita i Sempere, Joan Merita i Almunia, Pasqual Merita i Asensi o Josep Merita i Anaya.

Els Merita no tan sols participaren activament en la política municipal alcoiana; de fet, també ho feren en la capital valenciana després que Llorenç Merita comprara una regidoria per *juro de heredad* el 1739.

Si als municipis esmentats es veu clarament l'existència d'una forta patrimonialització què dir de la ciutat de Peníscola, on cinc famílies —els Ayza, Cardona, Martí,

⁷⁷ AHN. *Consejos*. Llig. 18.340. *Memorial de Felipe de Bas y Febrer*. Morella, 7 de febrer de 1789.

⁷⁸ Sobre els Ramón, AHN. *Consejos*. Llig. 18.351, 18.352 i 18.353.

⁷⁹ Per a conèixer els entrebancs d'aquesta família alcoiana resulten molt interessants els treballs de Primitivo J. PLA ALBEROLA (1993), «La Jurisdicción Alfonsina como aliciente para la recolonización del territorio», *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, 12, p. 79-139; (2011), «La carta puebla de un lugar sin nombre», *Alberri*, 21, p. 77-155; (2012), «Señorío y repoblación a fines del siglo XVIII. Dificultades tras la fundación del Lugar Nuevo de San Rafael (1773)», a María José PÉREZ ÁLVAREZ i Alfredo MARTÍN GARCÍA (ed.), *Campo y campesinos en la España moderna*, Universitat de Lleó, p. 497-509; o «La Sarga, solar de los Descals», a *Homenaje al Dr. Antonio Gil Olcina* [en premsa].

Sales i Simó— ocuparen el 64% de les places de regidor o, si reduïm més el cercle, constatem que dos d'aquestes —els Cardona i Ayza— assumiren el 36%.

Un cas semblant es donà a Xixona; allí set famílies —els Aracil, García, Garrigós, Rovira, Picó, Soler i Verdú— assumiren el 75% de les regidories dotades entre 1709 i 1808; en aquest municipi el percentatge de les dues famílies que més càrrecs ocuparen —Aracil i Rovira— arriba al 31,4%.

La continuïtat familiar al capdavant del consistori, a la qual m'he referit repetidament, encara estava molt present a finals del segle XVIII; de fet, els memorials tramitats per molts dels aspirants a una regidoria continuaven fent referència als càrrecs desenvolupats pels seus ascendents en èpoques més o menys llunyanes, a l'espera que poguera servir-los d'aval per aconseguir l'objectiu final: incorporar-se a l'ajuntament. Un exemple concret ens l'aporta Salvador Escolà, qui sol·licitava incorporar-se al consistori de la ciutat de València

en atención a haber merecido sus abuelos y bisabuelos, y otros ascendientes suyos, el timbre de haber estado insaculados para el gobierno de la ilustre ciudad de Valencia, y con este motivo haber logrado el honor de sortear y ejercer con celo que es notorio varias veces el empleo de jurado, y otros oficios mayores en el gobierno antiguo de ella (pues ya en los años de 1452 y siguientes les obtuvieron).⁸⁰

Per a concloure cal indicar que hi ha un marcat continuisme entre el personal que desenvolupà el poder local en les principals ciutats i viles valencianes abans i després de la Nova Planta, encara que, com és lògic, per diverses raons —polítiques, econòmiques, biològiques...— es produïren algunes modificacions, en el sentit de noves incorporacions, però també desaparició de famílies vinculades tradicionalment al poder local; la condició vitalícia de les regidories, contraposada al caràcter anual dels càrrecs de jurats i el buit temporal que calia mantenir entre l'exercici d'un càrrec i el següent, podrien tenir-hi molt a veure.

⁸⁰ AHN. *Consejos*. Llig. 18.353. *Memorial de D. Salvador Escolá y Climent*. València, 3 de febrer de 1792.

RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 1

Sistema polític i elits locals: règim municipal, hisendes locals i fiscalitat

Max Turull Rubinat

Facultat de Dret, Universitat de Barcelona

1. PRESENTACIÓ

El primer àmbit temàtic del congrés amb el títol de «Després de les Noves Plantes» està dedicat als aspectes més polítics i institucionals de la societat, com són l'organització municipal i el rol de les elits socials i el sistema financer i tributari dels municipis. Aquest primer àmbit recull deu comunicacions que, des d'anàlisis sobretot locals, cobreixen una part significativa del territori, especialment del Principat. Com es podrà veure en els textos corresponents, s'hi estudien sobretot tres grans temes: *a)* en primer lloc el govern municipal: l'estructura i la planta dels municipis, les reformes municipals i el rol polític del govern municipal, en la doble possible direcció, de representativitat o de corretja de transmissió jeràrquica; *b)* també és recurrent l'estudi de la fiscalitat municipal, i especialment el paper del deute públic i el pes de l'endeutament; *c)* i finalment hi ha els estudis sobre la conflictivitat social i política i les estratègies i les dinàmiques personals i familiars. Deu comunicacions, doncs, que generen, amplien, consoliden o matisen coneixements, i deu aportacions que s'incardinin en el coneixement ja construït i amb els marcs teòrics disponibles (Albareda, Alcoberro, Fontana, Mercader, Torres i Ribé i altres) citats a les corresponents bibliografies i notes. I comunicacions, en fi, que, lluny de ser deu aportacions aïllades, acaben constituint noves peces del trencaclosques historiogràfic que ha de permetre entendre i comprendre millor la Catalunya posterior al decret de Nova Planta.

I és que és un bon moment, aquest, per posar en valor les aportacions historio-
gràfiques locals —d'escala «micro»— com a aportacions imprescindibles i necessàries
a partir de les quals generar, després, les síntesis i els grans manuals. Són casos com
aquests que assenyalarem els que, a més a més, permeten conèixer amb precisió el
«clima» social i polític del nostre país, percepcions que sovint es perden en la «gran»
història. Algunes —per no dir totes— realitats i inèrcies locals segueixen presentant
particularismes que semblen allunyar-les de l'estàndard finalment teoritzat, però, ¿és
que finalment la història «general» del país no és la suma —i quelcom més— d'una
infinitat de particularismes?

Canvis i continuïtats, certament, que coexisteixen en un mateix moment històric.
Les recerques que ha promogut aquest congrés i que ara es publiquen mostren pre-
cisament la complexitat de les societats històriques. Pierre Vilar assenyalava que no
existeixen els models històrics «químicament» purs: en una formació social determi-
nada, a més dels elements propis del «present», sempre hi trobem, també, elements
que encara sobreviuen del passat i elements que prefiguren o s'avancen al futur. Per
això és tan encertat el lema del congrés, perquè ensenyarà que la Catalunya posterior
al 1715 no és un país pla, pobre, homogeni i uniforme, sinó tot el contrari, és un país
complex, ric en matisos, arrelat a la tradició i alhora en plena transformació social,
econòmica, política i cultural.

D'altra banda, la intensitat social i política i la particularitat del moment històric que
vivim a Catalunya 300 anys després de la Nova Planta, ens obliga, com a historiadors,
a ser doblement rigorosos i doblement exigents en l'anàlisi i la interpretació del nostre
passat. Precisament els historiadors som els qui millor sabem que la història mai no
es repeteix, que cada moment històric és únic, singular i diferent, per molt que pugui
assemblar-se a altres, i doncs, en definitiva, que la Història configura el que som com
a país, però alhora no ens hi obliga a res. Som hereus del passat, certament, però som
col·lectivament lliures per decidir, sense que la Història ens hagi de dictar el futur. Per
això és tan important fer bé la nostra feina i no errar en les vies de comunicació entre
present i passat. És legítim que des del nostre present —quan volem decidir el nostre
futur com a país— mirem el passat. Però mirem-lo amb el màxim rigor, exigència i
honestedat, convençuts que digui el que digui el passat —un passat probablement no
exempt de contradiccions, igual que el present—, seguirem sent lliures per decidir-ho
tot.

A continuació recordarem els trets essencials del nou marc jurídic i institucional
que va inaugurar la Nova Planta a Catalunya i després presentarem la relatoria de les
comunicacions que integren el primer àmbit del congrés i de la publicació de les actes.
Hem classificat la síntesi de les deu comunicacions en els tres subàmbits temàtics que
abans hem indicat: organització municipal, finances i fiscalitat i dinàmiques personals,
familiars i socials.

2. EL DECRET DE NOVA PLANTA PER A CATALUNYA

El decret de Nova Planta per a Catalunya va ser signat pel rei el dia 9 d'octubre de 1715, però per comunicar-lo s'hi va incorporar una cèdula datada el 16 de gener de 1716. Aquest decret, que establia una nova planta de la reial audiència de Catalunya, venia després que Felip V hagués signat els decrets per a l'Aragó i València el 1707 i un nou decret per a l'Aragó el 1711 modificant l'anterior. No és pas el moment, ara, d'assenyalar el context bèl·lic del Decret ni l'escenari europeu en el qual cal inserir l'episodi. Recordarem, però, que el DNP va servir, entre d'altres, per imposar la sobirania règia en aquells regnes i territoris hispànics en què la sobirania del rei no havia acabat de triomfar. Efectivament, a Catalunya, des de la Cort de Barcelona de 1283 (3a CYADC I, 1, 15, 1), el monarca havia de comptar amb «l'aprovació i el consentiment» dels estaments reunits a les Corts per aprovar «constitucions generals». Durant tota l'època moderna, per tant, un mateix monarca es trobava actuant, pel que feia a la creació del dret, de manera ben diferent quan ho feia a Castella que quan ho feia a Catalunya. En el primer cas l'exercici de la sobirania no trobava obstacles, mentre que en el segon la situació politicojurídica era diferent. El DNP acabà amb aquesta situació asimètrica i a partir d'aleshores, i invocant el dret de conquesta, la sobirania règia s'imposà a tots els territoris de la corona, sense excepció. Per fer-ho, el DNP per a Catalunya suprimia les institucions públiques pròpies del Principat, les quals, assenyaladament les Corts, mantenien prerrogatives en la creació del dret que dificultaven el triomf de la voluntat reial. El DNP, per tant, suprimia tot el dret públic i les institucions que el creaven, o sigui, les Corts, la Generalitat i l'organització municipal, i s'implantava el model castellà. En canvi, el DNP permetia el manteniment —però com si fos de nou concedit, no pas com una reminiscència ni una resistència de passat— del dret civil, el dret penal, el dret processal i el dret mercantil que s'aplicaven aleshores a Catalunya. No ho deia pas amb aquesta literalitat, sinó que ho expressava referint-se al dret aplicable a les diverses sales de la nova audiència de Catalunya. Sobrevivia el dret privat, el dret penal i el Consolat de Mar, però sobreviuen tocats de mort, cristal·litzats, ja que amb el DNP desapareixien les institucions que l'havien creat i que el renovaven, i és que a partir d'aleshores el monarca Borbó ja no creà més dret específic per a cadascun dels antics regnes de la corona, sinó que ho va fer amb caràcter general per a tota la corona. En l'àmbit municipal és ben sabut que desapareixia tot el règim municipal alçat des del segle XII i tot el sistema fiscal i financer dels municipis.

L'abast i l'impacte d'aquestes mesures ha estat prou estudiat i valorat com per insistir-hi més. No obstant, convé precisar —redoblant, com hem dit, l'exigència de rigor— el detall i els àmbits més afectats per la destrossa institucional i jurídica de la nova planta. Mantenint el dret privat, penal, processal i mercantil que s'aplicaven a Catalunya, el DNP no va suprimir, per tant, la totalitat de les «Constitucions i Altres drets de Catalunya», compilades el 1588 i de nou el 1704, sinó que de les disposicions allí recollides en va suprimir aquelles que afectaven el dret públic, o sigui, la creació del

dret i, en canvi, van seguir vigents les constitucions referents al dret privat, penal i mercantil. D'altra banda, convé recordar que a Catalunya s'aplicava de manera ordinària, i sovint i de fet davant del dret propi (tot contravenint el que obligaven les mateixes constitucions), el dret romà justinianeu i el dret canònic —l'anomenat aleshores *ius commune*. A grans trets, aquesta era, doncs, l'estructura de la situació institucional després del DNP: les institucions públiques i el dret públic —tot incloent-hi la creació del dret per part d'òrgans propis del país— havien estat totalment suprimits i, en canvi, podem referir-nos a la pervivència, per bé que cristal·litzada i privada d'evolució o renovació, del mateix sistema jurídic que l'havia creat, del dret privat, penal i mercantil.

3. RESUM DE LES COMUNICACIONS PRESENTADES EN AQUEST ÀMBIT

3.1. Comunicacions referides a l'organització municipal

3.1.1. *Domènec Miquel i Serra (Sabadell, 1947; llicenciat en Història per la Universitat de Barcelona, i membre del Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès): «La nova planta front un senyoriu monacal»*

El text relata com s'aplicà l'organització municipal en un senyoriu monacal, tot remarquant, però, la singularitat del monestir de Sant Cugat: les poblacions de l'entorn són reials i el monestir de Sant Cugat havia esdevingut un reducte aristocràtic, gelós defensor dels seus privilegis.

La comunicació compara l'organització municipal de Sant Cugat abans de la nova planta i després. Abans del DNP el sistema electiu incorporava un procés insaculador, des de 1596 (privilegi de Felip II), amb un consell general, tres jurats i un consell dels dotze. Es descriu l'evolució del sistema electiu fins a 1717, amb ajustaments i canvis que obeïen a la mateixa lògica del sistema, com per exemple l'acord amb el paborde major el 1638 segons el qual no esdevenia obligatori d'acceptar el càrrec que l'atzar havia decidit. L'any 1717 es va procedir a l'última elecció amb el sistema i el procediment vigents fins aleshores. L'autor fixa un període de transició entre 1717 i 1721 i a partir d'aquesta data ja entrarà en vigor el nou sistema, tot i no haver-se conservat el document fundacional. La pràctica institucional va acabar amb el recurs a l'atzar i la insaculació, i va entrar en funcionament un règim de cooptació, en què «els elements díscols o discrepans, doncs, no tenien cap possibilitat d'accedir a un càrrec, com tampoc els que no formessin part del cercle dominant».

La comunicació mostra amb dades la reiteració en els càrrecs municipals abans i després del canvi institucional de 1717: entre 1700 i 1717 hi ha un índex de repetició d'1,645, mentre que entre 1721 i 1729 l'índex de repetició és de 2,277.

L'autor es qüestiona si hi hagué una suavització del règim feudal després del DNP. La resposta és negativa: «La implantació de la Nova Planta a Sant Cugat no va suposar una suavització del senyoriu que exercia el Monestir a través del paborde major. Tot

el contrari. L'anul·lació del privilegi d'insaculació en l'elecció dels càrrecs municipals donava més àmplies facultats al paborde per triar els regidors al seu plaer i, com s'ha vist, va disminuir el nombre de persones que hi tenien accés.» Un episodi molt il·lustratiu en aquest sentit és va produir en el ball de Carnestoltes de 1740, amb el conflicte entre el batlle reial —convé recordar que el monestir havia venut el 1649 part de la jurisdicció criminal— i batlle baronial. La tensió ocasionada pel protocol en aquell esdeveniment va arribar al mateix rei, que no va dubtar a desautoritzar el seu propi batlle alhora que va mantenir i reforçar el del monestir. Per tant, el rei va renunciar a unificar i imposar la seva voluntat i va mantenir els privilegis eclesiàstics. I és que, «No se inove», recordava la Real Cámara de Castilla el 1741.

La dimensió fiscal i financera és present en la comunicació, tot descrivint de quina manera augmentà la pressió fiscal entre els habitants com a conseqüència de les vendes de censals per pagar tant Carles III com Felip V: «La pressió fiscal arriba a ser tan alta que alguns propietaris de masies han de vendre peces de terra per fer front al seu deute i evitar ésser embargats per la totalitat de terres.»

3.1.2. *Antoni Tomàs i Cebrián (col·laborador a la Universitat de les Illes Balears):*
«*El pas cap a un nou règim municipal: el cas de Lluçmajor (1715)*»

L'autor planteja la comunicació a partir d'unes preguntes sobre l'acció borbònica a les illes: el tractat de Nova Planta, va provocar una ruptura en l'àmbit municipal? El pas d'universitat a ajuntament, fou tan brusc? Però la pregunta més insistent consisteix a saber qui eren els membres de l'administració municipal: hi ha balls de noms o és un poder manejat per uns pocs? Es podria arribar a pensar que a Mallorca no es va viure una guerra civil? I, doncs, què hi ha més continuïtats o canvis?

Després de recordar com es produí i s'aplicà el DNP a Mallorca, l'autor recorda quins càrrecs municipals hi havia (batlle reial, jurats, consellers i assistents) i quins van continuar (batlle i regidor). Segueix la trajectòria d'alguns personatges que ocupen reiteradament càrrecs i constata que els mateixos noms se succeeixen entre 1715 (el DNP per a Mallorca és del 1716 i s'aplicarà a Lluçmajor el 1718) i els anys posteriors. «Però, segons el que hi ha a les actes, es pot pensar que no hi ha existit cap guerra [...] i sobretot el final, va més enllà de les rivalitats entre faccions que volen un o altre rei. Aquesta política de repressió postguerra i la famosa postura de vencedors i vençuts no es veu gens clara en el cas de Lluçmajor, perquè si fos així no es repetirien persones com Antoni Catany o Climent Ferretjans en els càrrecs municipal d'una i altra organització. És sabut que a Mallorca no hi va haver cap enfrontament bèl·lic, però tampoc civil; hi havia interessos d'alguns sectors socials i econòmics sobre un i altre monarca, però més enllà d'això, no hi havia una disputa real per arribar a un extrem violent. Per tant, es fa difícil veure la guerra per la successió de la Corona dels Regnes Hispànics com un enfrontament civil.»

L'autor conclou que Mallorca va aplicar el DNP a la seva manera, tot conservant no poques continuïtats de l'època precedent.

3.1.3. *Quintí Casals Bergés (doctor en Història; Premi Josep Lladonosa d'Història Local, Universitat de Lleida): «El poder municipal a Lleida després de la Guerra de Successió»*

Es tracta d'un article molt ben documentat a partir de bibliografia i fonts arxivístiques; molt clar i centrat a explicar l'estructura i el funcionament del nou ajuntament, i sobretot la diferència institucional entre municipis d'època Àustria i d'època borbònica. Els grans canvis vindrien donats pel pas de l'autonomia vers la jerarquia i perquè el nou municipi es convertiria clarament en una peça de l'engranatge de l'estat absolut.

En primer lloc l'autor explica l'estructura del govern de la Paeria de Lleida a l'època precedent al DNP, amb el Consell General de 50 membres i els 4 paers, i el sistema de la insaculació. A continuació, proposa una cronologia de l'evolució de l'estructura de l'ajuntament borbònic: fase transitòria entre 1707 i 1711; reforma provisional el 1711; i aplicació municipal del DNP el 1719, quan es liquida del tot l'antic règim de la Paeria d'origen medieval. Els nous regidors del nou ajuntament són triats per la Reial Audiència de Barcelona entre nobles afectes al nou règim. I aviat es perceben diversos moviments a la societat lleidatana: moviments oportunistes d'algunes famílies locals per obtenir més poder que altres; afavoriment d'algunes famílies nobles, ni que fossin secundàries, per penetrar en el teixit social local; persecució i bandejament de la noblesa austriacista; escassetat de nobles solvents i competents i afectes al règim borbònic; i incorporació molt tardana, fins la segona meitat del segle XVIII, de nobles que havien jurat les corts austriacistes. Per damunt dels regidors de la Paeria hi havia els alcaldes majors (on hi havia corregidor) i els batlles (on no hi havia corregidor), i encara en un nivell superior, hi trobàvem el corregidor (en les capitals de corregiment).

Després d'analitzar la planta municipal i la seva dimensió social, l'autor se centra en les atribucions i les competències de l'ajuntament borbònic, que foren molt més limitades que les de la Paeria de l'època precedent. I finalment la dimensió política, on l'autor assenyalava com l'actuació de l'ajuntament fou jeràrquicament controlada per un marcat ordre descendent: pel capità general, la Reial Audiència, el corregidor i finalment l'alcalde major. L'ajuntament no era una institució autònoma, sinó que va esdevenir simplement una peça més, l'última, de l'engranatge de transmissió del poder absolutista.

3.1.4. *Manel Tarés i Lagunas (Centre d'Estudis Cambrilencs): «Bàndols i conflictivitat en el governs municipals de Cambrils de la segona meitat del segle XVIII»*

L'autor se centrarà en la conflictivitat política i social a Cambrils i les reformes municipals del segle XVIII fins el 1805. Es tracta d'una explicació molt clara sobre

l'estructura i el funcionament de l'ajuntament borbònic de Cambrils. Amb els regidors anuals, que eren el resultat de ternes proposades pels regidors sortints, amb una mena de pseudocooptació, es produïen enfrontaments i queixes constants a la Reial Audiència perquè no es respectaven les incompatibilitats previstes i per ser persones incapaces. Es van detectar nous conflictes els anys dels mandats dels regidors vitalicis, quan la corona havia posat a la venda els càrrecs públics municipals per obtenir diners: hi hagué enfrontaments constants entre almenys dues faccions d'edils, i existí un moviment veïnal que reclamà el retorn als regidors anuals, reclamació a la qual l'Estat proposava que els opositors a les reformes recompressin els càrrecs i els donessin al municipi, tot pagant-los, naturalment, a les persones que els havien comprat anteriorment. Aquest conflicte és explicat amb cert detall en la comunicació: els partidaris de càrrecs vitalicis contra els partidaris de càrrecs anuals, comtessa que gràcies a la pressió veïnal, es va resoldre el 1748 retornant a l'antic sistema de càrrecs anuals. No obstant, això obrí la porta a la lluita —ara en el nou marc— per imposar nous lideratges. I de nou es documenten els mateixos motius de queixa: corrupció, incapacitats, incompatibilitats, etc.

Segons l'autor, tantes queixes, corrupció i nepotisme van dur Carles III a una sèrie de reformes de l'administració municipal catalana: el 1761 s'introdueix el càrrec de síndic procurador general, que aviat va caure en la mateixa dinàmica social i política que els regidors, i el regidor degà; el 1766 es va produir una veritable reforma administrativa amb la creació dels càrrecs de diputats del comú (per al control de la gestió dels cabals públics) i síndic presoner (per fiscalitzar l'acció dels regidors i defensar els drets dels ciutadans). Cal tenir en compte que ambdós tipus de càrrecs eren escollits per sufragi a dues voltes, fet que va suposar una veritable novetat en el sistema. Aviat van suscitar-se conflictes de caràcter corporatiu entre regidors i diputats i síndics. El 1786 el rei impulsava una nova reforma a l'Ajuntament de Cambrils i s'allargava el mandat dels regidors anuals fins a tres anys, ja que en fer-ho cada any no es trobava gent prou apta atesos els requisits de carència i d'incompatibilitat i perquè amb un any no es treia prou profit de la gent idònia que no disposaven de prou temps de conèixer els mecanismes de la gestió. Al tombant de segle es respirava de nou un clima de crispació política local constant. Tant va ser així que el 1805, davant de tanta tensió, els veïns van proposar al Consejo de Castilla un sistema d'insaculació per a batlle, regidors i síndic procurador. L'expedient el va gestionar l'alcalde major de Montblanc i es va implantar, tot i que el nou règim d'insaculació va acabar sent més tancat que el que hi havia hagut abans de la nova planta, ja que ara només hi entraven individus d'extracció benestant.

L'autor conclou la comunicació assenyalant, com ho havia fet Torras i Ribé, que «la insaculació de finals del segle va representar la consolidació en el poder d'un reduït nombre de persones, vint o trenta a cada població, que pel nou procediment disposaven del monopoli absolut i consagrat per la llei del govern municipal durant un llarg període de temps». «El model municipal borbònic estava esgotat, enquistat com estava a fer prevaler les persones més benestants de la societat i sense capacitat de solucionar

els diversos problemes que havien anat sorgint amb els anys. Però la pressió popular fou determinant per aturar, almenys temporalment, aquells moments més àlgids de desgovern i abusos de poder. Això és el que hem pretès demostrar amb el cas particular de la vila de Cambrils. Tanmateix, la immediata Guerra del Francès alterà transitòriament i amb violència la quotidianitat d'aquella societat catalana dinàmica i vigorosa. I encara restaven uns quants anys perquè caduqués el sistema borbònic d'organització municipal abans no s'implantessin les reformes liberals, encara tan poc estudiades per la historiografia local de moltes localitats.»

3.2. Comunicacions referides a la hisenda i fiscalitat municipals

3.2.1. *Jordi Casas i Roca (Barcelona, 1954; doctor en Història per la Universitat Pompeu Fabra, i membre del Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès): «Guerra, endeutament municipal i reformisme borbònic»*

L'autor exposa com l'endeutament municipal va ser un mal crònic més que no pas conjuntural: la crisi baixmedieval es recuperava molt lentament i gairebé va empalmar amb la del segle XVII, amb la Guerra dels Segadors i la guerra amb França, fet que va suposar gairebé mig segle ininterromput de guerra; a aquest període el va seguir la Guerra dels Nou Anys i la Guerra de Successió, que va acabar de reblar el clau d'unes hisendes locals que mai s'havien recuperat del tot. La comunicació, d'altra banda, no se centra en cap municipi concret i per contra maneja moltes dades de molts indrets diferents del Principat, la qual cosa serveix per veure la tendència en un àmbit més general.

La Guerra de Successió es va produir a Catalunya en un context d'endeutament gravíssim, on s'hi van superposar les despeses de guerra pròpiament dites i les despeses destinades a consolidar el nou règim. Respecte d'aquest panorama desolador, l'autor maneja una gran quantitat de dades que mostren una situació d'un deute incontrolable arreu del país: Santa Coloma de Farners, Riudarenes —i més municipis de la Selva i el Baix Empordà—, Cambrils, etc. I justament va ser en aquest context de deute incontrolable que es van dictar les mesures reformistes de Carles III. La instrucció reformista de 1760 posava, a través de la Comptadoria General de Propis i Arbitris, el govern de les hisendes municipals en mans del Consejo de Castilla. La diagnosi que es feia de la situació de les hisendes locals era sens dubte encertada: els municipis no disposaven de suficients *propis* (és a dir, béns municipals arrendats) per abordar satisfactòriament les seves obligacions, per la qual cosa s'havien endeutat endossant el pagament de la càrrega financera i l'eventual amortització de crèdits als arbitris imposats sobre el consum bàsic. Cal assenyalar que a Catalunya els béns de propis eren minúsculs i el gruix dels ingressos des de mitjan segle XV i de forma progressiva procedien de l'arrendament del que se'n digué *drets privatius*, que també gravaven els queviures més bàsics.

L'autor sosté que diverses disposicions del Consejo de Castilla anaven ben encaminades per posar ordre a les hisendes locals: es va generar una normativa molt garantista a favor dels ajuntaments i menys respecte dels creditors. Però alhora que es pretenia controlar el deute, «les necessitats de la corona es fixen en els fons municipals». Per tant, a finals del segle XVIII, vers 1790, s'havia finançat de nou la Corona però a penes s'havia aconseguit amortitzar el deute.

Per concloure, la comunicació es fixa en el cas de Sabadell: «Si fem una mirada de llarga durada, és a dir, la que va des de la signatura de la concòrdia fins a 1773, poc més de cent anys, el 64% de la redempció de censals s'havia produït abans de 1704, mentre que entre 1705 (de fet a partir de 1730) i 1773 només se n'havia lluit l'altre 36%. Dit amb unes altres paraules, en aquest llarg període de temps, només es van destinar 171 lliures/any a redimir censals, mentre que les previsions eren de 425 (850 cada dos anys) [...]. Dit amb unes altres paraules: no sembla que la política impulsada des de 1760 a través de la Comptadoria General de Propis i Arbitris, afecti especialment l'evolució del deute sabadellenc; de fet, entre la data de recepció de l'esmentat reglament, on es fixen els criteris a seguir a partir d'aleshores, i el 1790, només s'amortitzen unes 300 lliures. En definitiva, s'imposaren les dinàmiques locals, amb totes les seves insuficiències, més que no pas la retòrica oficial (també amb totes les seves insuficiències, lligades a les necessitats hisendístiques de la Corona).»

3.2.2. *Víctor Mata i Ventura (arxiver historiador, vicepresident del Centre d'Estudis Beguetans): «L'endemà de la derrota catalana de 1714 i les dures imposicions borbòniques a Begues»*

Es tracta d'un article molt ben documentat amb fonts i bibliografia. L'autor explica com Begues, amb 169 habitants censats al segle XVIII, es va veient submergida en la guerra i en les seves conseqüències repressives. La comunicació mostra de manera molt gràfica i suggeridora el clima asfixiant que devia viure la població.

Si el març de 1709 la vila havia de fer front al pagament d'un servei sol·licitat per Carles III, el 1713 ja es documenten les primeres demandes de Felip V, que ja no s'aturaren. D'una banda, el municipi es trobava en una situació de subjecció i repressió fiscal: donatius a Felip V; nova realitat impositiva amb el cadastre (1716-1845), impost de la palla (per mantenir els cossos de cavalleria propers a Begues), impost de la sal; diversos serveis personals: allotjaments, bagatges, material militar, llenya i farratge. I d'una altra banda, i simultàniament, un ambient de guerrilla i repressió que es va anar apoderant de la regió: algunes partides d'irreductibles van mantenir l'activitat en zones de muntanya, i Begues fou una d'aquestes zones el 1717. La guerrilla va viure un cert ressorgiment de la mà de França, que en aquell moment s'oposava a Espanya en la Guerra de la Quàdruple Aliança (1718-1720), quan la població serví d'amagatall

de voluntaris i com a conseqüència l'Estat imposava feixugues càrregues i mesures repressives per controlar la guerrilla; i el govern, en fi, va voler armar les autoritats municipals i que aquestes assumissin la persecució dels guerrillers, per bé que no van trobar la col·laboració desitjada ni entre la població local ni entre les autoritats municipals.

3.2.3. *Josep Campmany Guillot (Museu de Gavà, Centre d'Estudis de Gavà, Revista Materials del Baix Llobregat): «Seqüeles del 1714: el canvi en la governança local. El cas de Gavà»*

Durant la Guerra de Successió el municipi va més que duplicar el deute acumulat, fet que va obligar el govern local a prendre mesures extraordinàries: el 1720 es fixava un nou impost local per valor d'1/15 de la collita anual dels pagesos i el 1724 s'arribava a una concòrdia amb els creditors. Però l'endeutament provocat per la guerra no es pot considerar superat fins la segona meitat del segle XVIII, quan s'havien eixugat 3/4 parts del deute. Aquesta situació era la conseqüència del que havia passat els últims anys de la guerra: el 1713 s'havia establert un nou impost personal o capitació, que va desencadenar un aixecament general a principis de 1714. Amb el pretext d'impedir l'abastament d'armes i vitualles de les tropes austriacistes, l'exercit filipista va aprofitar per cobrar el tribut saquejant Gavà, Begues i Castelldefels. Algunes fonts parlen d'un saqueig exhaustiu.

L'autor assenyala que allò que en època dels Àustries havia estat una tasca puntual i anecdòtica del govern local, el cobrament dels donatius al monarca quan es feien Corts, a través dels fogatjaments del regne i l'elecció de síndics locals que se n'encarregaven de forma puntual, ara passava a ser una feina consubstancial al govern municipal. Els poders locals adquirien una funció important dins de la nova fiscalitat de la corona.

Acabada la guerra, la regió va viure un rebrotament guerriller contra la pressió fiscal que s'havia intensificat amb motiu de la nova guerra d'Espanya el 1718 contra quatre potències europees. Acabada aquesta guerra, aleshores la repressió del moviment guerriller va ser molt dura. I és que el govern de l'Estat volia implicar les autoritats municipals en aquesta repressió i en la persecució de la dissidència, tot prenent que actuessin de corretja de transmissió de la superioritat. El govern local es va convertir en un instrument de control i de repressió, i va deixar de ser un instrument local de representació de la col·lectivitat, com ho havia estat abans del DNP.

D'altra banda, l'autor també analitza alguns aspectes de l'aplicació de la nova planta municipal el 1718. Es procedeix a una anàlisi dels regidors de Gavà entre 1718 i 1808. Les dades mostren que 14 famílies van acaparar 2/3 parts dels càrrecs i 7 famílies van concentrar gairebé la meitat dels càrrecs municipals. El panorama de l'accés als càrrecs de gestió municipal és, com en altres indrets, d'endogàmia, de falta de control democràtic, de corrupció i de falta de tensió per defensar l'interès col·lectiu.

3.3. Comunicacions referides a les dinàmiques personals, familiars i socials

3.3.1. *Domènec Miquel i Serra (Sabadell, 1947; llicenciat en Història per la Universitat de Barcelona, i membre del Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès): «De mercès reials a exilis polítics»*

Es tracta d'una comunicació que és un exercici de microhistòria sobre els itineraris que van recórrer dos personatges importants en el marc del conflicte i la postguerra. Assenyala l'autor que «El monestir de Sant Cugat del Vallès és un exemple d'aquest conflicte entre persones dins una comunitat tancada, com és la monacal, els membres de la qual poden defensar posicions polítiques diferents, però que, en teoria, estan units per uns llaços de fraternitat que haurien de prevaler per sobre les discrepàncies. Alhora, estan sotmesos al dret civil, que els mana obeir el rei, i el dret eclesiàstic, que a la noció de falta hi afegeix la del pecat i la via penal de l'excomunió. Per què triar el cas específic del monestir de Sant Cugat? Perquè és l'únic que en el període de la guerra va ser regit per dos abats, els dos van ser presidents de la Generalitat i els dos, també, patiren l'exili, un per cada bàndol.»

El primer dels personatges és Baltasar de Montaner i Çacosta, que va ser abat de Sant Cugat del Vallès entre els anys 1696 i 1711. L'any 1683 havia estat elegit diputat eclesiàstic i com a tal, segons l'autor, «president de la Generalitat». Participà a les Corts de 1701-1702 i va ser un dels autors de la tercera compilació de les «Constitucions i altres drets de Catalunya». Finalment Felip V li va premiar la col·laboració proposant-lo com a bisbe de Vic. Aleshores Barcelona va ser ocupada per Carles III i Montaner fugí a Madrid amb les tropes felipistes, fugida que no va ser ben vista ni ben viscuda al seu monestir de procedència. El cas és que Montaner, que només havia estat proposat per a la nova dignitat, no acabà sent nomenat bisbe de Vic perquè Carles III proposaria un altre nom que sí seria nomenat; Montaner tampoc va poder tornar al monestir de Sant Cugat, romanent asilat polític a Madrid, on moriria el 1711.

El segon personatge és Antoni de Solanell, que exhauria el seu mandat com a «president de la Generalitat», segons l'autor, i que seria proposat abat de Sant Cugat per la reina Cristina just el 18 març de 1714 (un dia abans que la reina abandonés Barcelona), dignitat de la que prendria possessió el mes de juliol, quan Felip V havia proposat un altre candidat, Jaume Oliver. El 1715 començava la repressió contra els eclesiàstics austriacistes i en aquest context, fra Jeroni Oliver, un representant de Felip V va pretendre «segrestar» els fruits i les rendes del monestir però sense substituir l'abat, el nomenament del qual corresponia al Papa. Va ser quan va intervenir el paborde Llupià, oposant-se a una part de les pretensions de Jeroni Oliver. Però també es va oposar a permetre el manteniment de l'abat «legítim» Antoni de Solanell. Per tant, Llupià, aprofità la repressió felipista per aconseguir poder a costa de l'austriacista Solanell i acabà sent nomenat abat de Sant Cugat per Felip V.

3.3.2. *Salvador-J. Rovira i Gómez (Centre d'Estudis d'Altafulla): «Privilegis nobiliaris atorgats pels reis de la casa de Borbó a persones aveïnades a les comarques meridionals del Principat de Catalunya (1700-1808)»*

El gruix de la comunicació és la relació de 60 persones que foren beneficiàries d'un privilegi reial d'ennobliment «a les comarques meridionals de Catalunya», entre els regnats de Felip V i Carles IV. Per a cada cas l'autor assenyala l'any, la professió i el contingut del privilegi o l'estatus al qual s'accedia. La llista va acompanyada d'un breu esbós biogràfic de cada individu. La relació de personatges ennoblits va acompanyada d'un cert tractament estadístic de les dades i d'algunes reflexions inicials i finals: «Sota els Borbons, especialment a partir de Ferran VI, sorgí una noblesa que pot ser qualificada de serveis la qual obtingué privilegis i títols com a premi per la feina feta a favor de l'Estat. Aquesta visió creixé sota Carles III que desitjà una noblesa preparada i en condicions per desenvolupar el paper de classe dirigent; en altres paraules, el que el rei volia era reformar, situar i modernitzar la noblesa a fi que pogués afrontar amb possibilitat d'èxit els nous temps i les noves idees que sorgien aleshores». L'autor conclou que la burgesia, especialment negociants i professionals liberals, va ser la gran beneficiada d'aquesta operació, que va suposar una manera d'aburgesar la noblesa.

3.3.3. *Josep Santesmases i Ollé (Vila-rodona, 1954; Centre d'Estudis del Gaià, i president de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana): «Estratègies i formes despòtiques del control i l'exercici del poder local: el cas de Vila-rodona a la segona meitat del segle XVIII»*

La comunicació reconstrueix de manera minuciosa i precisa el perfil biogràfic de Pau Marrugat, un personatge «singular» i malvat encastat dins l'organigrama municipal de Vila-rodona.

Les coordenades històriques bàsiques de la vida de Marrugat se situen a Vila-rodona, vila que és ubicada en les divisions administratives existents des de les vegueries fins el Corregiment de Vilafranca del Penedès, amb una demografia que va triplicar la població durant el segle XVIII, passant de 411 a 1500 habitants i dins de la jurisdicció senyorial del domini del bisbe de Barcelona. En aquest context Pau Marrugat va marcar negativament la història de Vila-rodona en la part central de la segona meitat de s. XVIII. L'autor de la comunicació reconstrueix el seu perfil biogràfic a partir d'un informe del rector Francesc Mir escrit vers 1785. Marrugat havia estat, consecutivament, mestre d'escola, escrivà, notari i secretari municipal entre 1763-1779. Des de la secretaria de l'ajuntament va convertir-se en l'autèntic governant de Vila-rodona. Va cometre diversos fraus i corruptes i finalment, el 1777, va ser apartat del càrrec i inhabilitat per la Reial Audiència. Marrugat, però, va reparèixer a la vida pública el 1785 rere un dels bàndols polítics de la vila intentant tornar a moure els fils de l'ajuntament acon-

seguint que hi entressin un seguit de regidors ineptes. Dos nous informes, de 1788 i v. 1785, descriuen l'actuació d'aquests personatges. A partir dels anys 1790 Marrugat perd influència i capacitat de manipulació i mor l'any 1797.

El període «Marrugat» va constituir un parèntesi atípic en la lluita clàssica de bàndols. Ell obeïa a d'altres paràmetres polítics. Quan va morir, es van reproduir les lluites entre sectors i el poder local tornà a quedar concentrat en unes poques famílies.

COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 1

La Nova Planta front un senyoriu monacal

Domènec Miquel i Serra

Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès

El senyoriu monacal de la vila i el terme de Sant Cugat del Vallès constituïa una singularitat vers les poblacions del seu entorn, la major part de les quals de caràcter reial o de sota la tutela d'un noble, com era el cas de Cerdanyola. Quan amb la Nova Planta es formà el corregiment de Mataró, que abraçava tot el Vallès, estava integrat per 77 municipis, dels quals 70 eren reialencs i només 7 de senyoriu. Fins i tot dins aquests 7 esdevé una raresa, ja que no pertany a una corporació eclesiàstica col·legiada com altres, la Cartoixa de Montalegre, per exemple, sinó que per formar-ne part hi ha l'exigència prèvia de posseir quatre quarts de noblesa, de forma que el monestir de Sant Cugat havia esdevingut un reducte aristocràtic, gelós defensor dels seus privilegis. Tot i que l'ideal absolutista de Felip V era l'uniformització dels seus súbdits, tampoc li era fàcil acabar amb unes maneres de fer seculars, molt més si un monestir com aquest li havia proporcionat el seu suport des del primer moment de la confrontació. El seu abat, Baltasar de Montaner, presidí l'ambaixada que en nom de la Generalitat l'anà a rebre a la ciutat de Lleida, el 1702, en el seu primer viatge a Catalunya, el serví en les Corts, s'encarregà de la nova publicació de les Constitucions del país i, quan l'arxiduc ocupà Barcelona, el seguí a la Cort de Madrid. D'altra banda, el seu reial patronat li permetia controlar el monestir nomenant els alts càrrecs que el regien, de forma que atorgant discriminadament les seves dignitats podia premiar fidels alhora que apartava els possibles crítics del poder. Així, doncs, deixà que els monjos s'adaptessin

a la nova organització política del país, amb un marge de confiança, perquè ho fessin com millor els semblés. Mentre en la majoria de poblacions els nous ajuntaments ja es van implantar el 1719, a Sant Cugat es retardà fins a 1721; mentre en altres bandes es tendí a la creació de regidors vitalicis, a qui es conserva el vell costum dels dos anys de purga que impossibilitaven la continuïtat en el càrrec.

1. L'ORGANITZACIÓ MUNICIPAL

1.1. Abans de la Nova Planta

Algunes actes notariaus, poques, recollides en els llibres de batllia ens permeten conèixer l'organització municipal de Sant Cugat en el segle XVII.⁸¹ A la base seguia existint el Consell General, integrat pel conjunt de caps de casa, sempre majors de 25 anys i amb l'expressa condició que fossin homes. Les dones encara no tenien cap mena de dret polític i, per tant, fins i tot les vídues riques i amb fills no en formaven part. Cada 1 de gener, es convocava el Consell General a l'església de Sant Pere d'Octavià, amb l'autorització prèvia del paborde major, senyor jurisdiccional de vila. L'objectiu de la reunió era elegir els càrrecs anuals dels tres jurats, el consell dels dotze i els diversos oficis. El nombre d'assistents depenia en gran mesura de la bonança del temps. Una plujada, un fred intens o una nevada justificava que no hi participessin els qui vivien més lluny i fins alguns de més a prop.

L'acte estava presidit pel mateix paborde o, alternativament, per un procurador seu, i comptava amb la presència del batlle, el nunci i el notari de la Cort baronial. Els vilatans tenien el dret de portar un segon notari per aixecar la seva pròpia acta. El sistema electiu era el procediment insaculador, que tenien des de l'any 1596 per un privilegi del rei Felip II. Això significa que en les bosses del sorteig prèviament s'havien exclòs els noms dels membres del Consell General que es trobessin en temps de purga de càrrec (3 anys per als jurats), els deutors o els qui mantinguessin plets amb el comú de la vila. El cerimonial era sempre el mateix. En primer lloc s'escollien els tres jurats de l'any. Reglamentàriament el primer jurat havia de ser un habitant de la vila, mentre que el segon i el tercer eren de masies del terme, sense importar la parròquia. Com en altres poblacions, calia establir un delicat equilibri entre la representació dels veïns de la vila o nucli urbà i la part forana o masies disperses pel terme. Existien, doncs, dues bosses diferenciades, de la primera s'extreia un únic rodolí i dos de la segona. Les extraccions del sorteig calia que fossin acceptades pels interessats i després aprovades per unanimitat dels presents. Cada jurat rebia la quantitat de 10 lliures per pagar-se la gramalla i una gorra plana.

⁸¹ AHPSP0: 09Q2. Llibre de batllia 1636.

A continuació es procedia a la formació del Consell dels Dotze, com se l'anomena en la documentació oficial. Aquest òrgan corporatiu intentava donar continuïtat al govern, de manera que una meitat estava integrada pels tres jurats de l'any anterior, que automàticament esdevenien consellers en el mandat següent, i els tres jurats acabats d'escollir. L'altra meitat s'obtenia mitjançant sorteig insaculador atzarós, també de les dues bosses, vila i terme.

Quant als oficis municipals, estaven oberts a tots els insaculats. S'extreien de la bossa general i no importava que poguessin sortir en més d'una elecció i fins i tot hi ha exemples en què acceptaren tres oficis simultàniament. El 1637, per exemple, Pere Pau Solà va ser escollit clavari, oïdor de comptes i prohoms de tares. L'ordre de les eleccions dels oficis varia d'un any per l'altre, tot i que en general s'acostumava a començar pel clavari o responsable de tots pagaments. La seva tria es feia per doble volta. En la primera s'extreien tres noms que havien de ser aprovats tant pel Consell General com pel paborde, i a continuació es col·locaven en una segona bossa d'on sortia l'escollit. Seguien els dos oïdors de comptes, extrets directament. No s'ha trobat cap norma escrita, però es constata la reiteració que el clavari de l'any sigui un dels dos oïdors de comptes que havien de revisar l'exercici anterior. També sembla que es procurava que aquest càrrec no recaigués en ningú del Consell dels Dotze, potser per a dotar-lo de més independència, però no sempre és així.

Els dos prohoms de tares sortien de la bossa general i amb extracció única. L'ofici requeria molta equanimitat en haver de mitjançar en els conflictes entre veïns, sobretot en danys produïts per invasió de bestiar aliè en finca pròpia. Pel que fa als talladors, encarregats de distribuir proporcionalment a cada veí les contribucions globalment assignades a la vila, els pocs anys que els coneixem sempre són membres del Consell dels Dotze, llevat d'alguna rara excepció, però no sabem amb certesa si es tractava d'un ofici reservat. En qualsevol cas s'intentava que fossin el màxim de representatius, dos del nucli i dos de la part forana. I, encara, en els del nucli, que un fos de la part alta i l'altre de la baixa. Finalment hi ha el nomenament de mostassaf. Tot i que es tracti d'un ofici municipal, el mercat era propietat del monestir, el qual també tenia taverna oberta a la vila en clara competència amb la del comú. El procediment, doncs, era mixt. Es feia una primera extracció a sort de tres persones i el paborde triava d'entre aquestes.

El component atzarós del sorteig pretenia aportar igualtat d'oportunitats per a tots els caps de cases. Tanmateix el gran problema era que alguns no volien formar part d'aquests òrgans de govern i, en cas de sortit escollits, presentaven mil i una excuses per no acceptar el càrrec (des de viure a més d'una hora de camí, a xacres cròniques de salut, vellesa, etc.). Això podia obligar a repetir una i altra vegada el sorteig fins a trobar qui acceptés. Per resoldre el tema, el 1638 aprovaren de comú acord amb el paborde major reduir la insaculació a 30 habilitats, 10 dels quals serien de la vila i 20 del terme. Per ser habilitat, a més de no incórrer en les restriccions habituals, havia d'existir el compromís previ d'acceptar el càrrec que els toqués, fos quin fos. A aquest

efecte s'instituï un nou ofici que era el d'habilitador, en nombre de sis i expressa condició que cap de tots fos membre del Consell dels Dotze. Semblantment eren escollits per sorteig. Aquesta restricció del cos d'elegibles a la pràctica admetia manipulacions i podia conduir a la formació d'elits polítiques, ja que malgrat que els reglamentaris anys de purga evitaven la continuïtat en el càrrec, no impedia que seguissin en el Consell.

1.2. Després de la Nova Planta

El sistema d'organització municipal descrit es va mantenir durant tota la Guerra de Successió i els primers anys posteriors, de manera que la darrera elecció es va produir el 1717.⁸² Més endavant es degué atendre l'ordre de l'intendent Patiño manant que els jurats fossin prorrogats indefinidament en l'exercici de les seves funcions fins el moment en què fos comunicat el nou sistema de nomenament. Dins el corregiment de Mataró, Sant Cugat constituïa una raresa, per ser de jurisdicció senyorial. Aquesta singularitat no deixava de resultar molesta, molt més quan l'objectiu centralitzador de l'absolutisme era crear pautes uniformitzadores. Per acabar-ho de complicar, el senyor del lloc era una institució eclesiàstica, el monestir, amb què convenia estar en bones relacions. El seu abat, Baltasar de Montaner, havia mostrat una fidelitat tan gran a la persona de Felip V que, en ser ocupada Barcelona per l'arxiduc, no havia dubtat a fugir i exiliar-se a Madrid, on, com a recompensa, va rebre el títol d'arquebisbe de Mèxic, poc abans de morir. D'altra banda, el paborde major, Josep de Llupià, que exercia de senyor jurisdiccional del terme, també havia tingut un comportament semblant de fidelitat i no sols privà l'austriacista abat Solanell de les seves rendes i casa, en compliment de les reials ordres rebudes, sinó que, tot excedint-les, forçà el seu exili.

Un reglament de 1717 establia que els senyors jurisdiccional podrien continuar elegint els seus propis batlles, però per a fer efectiu el nomenament els caldria l'aprovació superior del Real Acuerdo de la Província, que comprovaria els seus antecedents. En el cas de Sant Cugat, el batlle baronial era, almenys des de 1713, Pau Serra Bogunyà, que ho continuarà essent fins el 1724, com a mínim, sense cap impediment. Com que era un representant del poder senyorial, el paborde triava la persona que més li convenia en cada moment, sense que l'exercici del càrrec tingués cap mena de límit temporal, és a dir, era *ad nutu*, mentre el paborde no disposés el contrari o l'interessat no presentés la seva dimissió justificada.

Pel que fa a l'òrgan de govern de la vila, el 1717 encara se celebrà l'habitual sorteig del dia 1 de gener, en què resultaren escollits Pere Marcet, paraire, Maurici Serra, boter, i Jacint Casas, pagès. Aquesta és una composició anòmala, ja que trenca amb la norma que el jurat primer ha de ser de la vila, però els altres dos són sempre pagesos del terme. En aquesta ocasió apareixen dos menestrals evidentment radicats en el

⁸² ACA. Notarials de Sant Cugat del Vallès. Vol. 142 a 153.

nucli urbà i un sol pagès de la part forana. Se'n desconeix la causa, però alguna cosa començava a canviar. D'altra banda, en un document notarial ja se'ls anomena *regidors*, a desgrat que aquest títol no s'apliqués fins quatre anys més tard, el 1721, i que l'acte fos, encara, una reunió del Consell dels Dotze. Com en tota transició hi ha una barreja d'elements antics i nous. De fet, a la vila, el títol de jurat amb tractament d'honorable es va mantenir fins a finals de 1720.

A Sant Cugat del Vallès, la introducció del nou govern municipal es produeix el 1721. Per desgràcia no s'ha trobat, de moment, cap document de nomenament, ni cap acta de constitució del nou Ajuntament. Per nombre d'habitants, li van correspondre 5 regidors i només coneixem els noms a través dels contractes notarians d'arrendament de la carnisseria, taverna i fleca. Pel que es dedueix de les posteriors renovacions, la durada del càrrec continuà essent d'un sol any, seguit d'altres dos de purga. El paborde Llupià, doncs, aplicà una singular interpretació en la qual permet la supervivència de les garanties tradicionals per evitar la perpetuació del poder municipal en mans d'un grup reduït i descarta la presència de càrrecs vitalicis que es donaran en altres bandes.

El reglament per a poblacions de règim senyorial permetia que els regidors sortints fessin una proposta de tres noms per a cada càrrec, entre els quals triava el paborde major aquells que més li abellien. Aquesta fórmula deixa de ser atzarosa i a la pràctica es converteix en cooptació. Els elements díscols o discrepans, doncs, no tenien cap possibilitat d'accedir a un càrrec, com tampoc els que no formessin part del cercle dominant. D'altra banda, almenys pel que fa a la primera etapa, fins 1730, el nombre d'individus seleccionats és molt reduït, ja que a la pràctica només es formen tres equips consistorials (A, B, C), els quals adopten la dinàmica successora ABC, ABC, ABC, amb petites variacions de composició i de posició dins l'ordre de regidors. Únicament en els anys 1728 i 1729, dels quals encara no s'ha trobat la relació completa, sembla que alguns individus mostrin continuïtat, tot eludint els dos anys de purga, però cal una comprovació més acurada. En tot cas coincideix amb l'ascens de Josep de Llupià a l'abadia i el nomenament d'un nou paborde major. Aquesta és una etapa encara per estudiar.

1.3. La reiteració en el càrrec

Si observem el que succeeix entre 1700 i 1717 (els tres anys posteriors 1718-1720 es descarten per repetició forçada) trobem que les 51 places de jurat van ser ocupades per 31 persones diferents, cosa que ens dóna un índex de repetició d'1,645. Aquesta reiteració elevada es deu, en bona part, que els càrrecs se sortejaven únicament dins el grup dels 30 habilitats, els quals, encara que cada any experimentessin una certa mobilitat, eren essencialment els mateixos. L'obligada exclusió dels jurats en els anys de purga feia possible l'entrada de nous candidats, que podien ser no tan nous, si no altra volta antics jurats que haguessin completat el lapse d'absència i les lògiques substitucions per vellesa o defunció.

Per contra, si el que observem és el període de 1721 a 1729, trobem que el nombre places de regidor va ser de 45, tenint en compte que en 4 d'aquestes en desconeixem el nom del titular, les quals van ser ocupades només per 18 persones. Això ens dona un índex de repetició de 2,277, molt superior. Si s'hagués seguit amb el mètode tradicional d'insaculació, fins i tot restringit únicament als habilitats, tot aplicant l'índex obtingut en la fase precedent es dedueix que les regidories haurien estat ocupades per 25 persones. Per tant, la realitat és que, a Sant Cugat, el nou sistema s'esdevé un 28% més restrictiu.

L'evidència també és molt clara quan observem els percentatges dels diversos trams de repeticions. Entre els jurats, el nombre de persones que només ho seran una vegada i no repetiran supera àmpliament la meitat. Són individus que no defugen la seva obligació social si són escollits, però que tampoc la cerquen especialment. En el cas dels regidors el seu percentatge cau a menys d'una tercera part, com es pot veure en la taula següent:

HO SÓN:	JURATS	REGIDORS
	1700-1717	1721-1729
1 vegada	54,84%	16,67%
2 vegades	25,81%	44,45%
3 vegades	19,25%	33,33%
4 vegades		5,55%
Total	100,00%	100,00%

Les xifres ens mostren de forma palesa com es va produir una concentració del poder municipal en menys mans, una petita elit política, a desgrat del manteniment dels dos anys de purga que establien una discontinuïtat forçada. Caldria ampliar aquest estudi per veure quina va ser l'evolució al llarg de tot el segle XVIII.

De les 18 persones que formen els nous ajuntaments, 1721-1729, 10 d'aquestes havien ocupat el càrrec de jurat en l'etapa prèvia.⁸³ El primer regidor de 1721, per exemple, va ser el ferrer Salvador Llobateres, que ja havia exercit de jurat el 1709 i 1713, sota el govern de l'arxiduc. No va repetir més, però s'ha de tenir en compte que ja havia complert els 50 anys. L'edat, però, no té per què ser un obstacle. Hi ha el cas de Josep Anglís, fuster, que va ser jurat l'any 1701, regnant Felip V, però també en 1706 i 1710, amb l'arxiduc Carles, i tornarà a ser regidor el 1723 i el 1728, a punt de complir els 70 anys. Un cas semblant és el de Gabriel Borrell, amb petites variacions en quant a les dates. No sembla, doncs, que haver estat jurat en temps de l'arxiduc

⁸³ ACA. Notarials de Sant Cugat del Vallès, Vol. 148, 152 i 153.

suposés cap demèrit. De fet, dels cinc regidors del primer consistori felipista, quatre ho havien estat i només hi ha una nova incorporació, la del sastre Fèlix Miquel, valldoreixenc que passa a viure a la vila i ocupa la cinquena regidoria en 1721, però que se situa en la primera el 1724 i 1727. Una segona novetat a destacar és la presència de Joan Alsamora, regidor primer en els anys 1722 i 1725. En un document de 1715 encara consta com a ciutadà de Barcelona que havia comprat l'antic mas Andarrocada o Mestres o Torre de Sorribes, segons qui fos el seu propietari, avui Can Alsamora dins el terme de Rubí. El 1721, però, ja figura com a «mercader de Sant Cugat del Vallès». Es tractava, doncs, d'un propietari inicialment absentista, que explotava la finca mitjançant un masover i que com a màxim hi passava l'estiu. Però, per la raó que sigui, no sols hi acabarà vivint, sinó que s'implicarà en la gestió de la cosa pública local. La resta, llevat d'un altre menestral de la vila, són pagesos del terme, tres dels quals propietaris mitjans i altres dos simples masovers de llarga durada.

2. DESFER-SE DEL JOU FEUDAL

La implantació de la Nova Planta a Sant Cugat no va suposar cap suavització del senyoriu que ja exercia el monestir a través del paborde major. Tot el contrari. L'anul·lació del privilegi d'insaculació en l'elecció dels càrrecs municipals donava més àmplies facultats al paborde per triar els regidors al seu plaer i, com s'ha vist, va disminuir el nombre de persones que hi tenien accés. Tanmateix, l'absolutisme reial i la voluntat de control i centralització del seu funcionariat obria una petita escaleta a aquells vilatans que volien acabar amb la singularitat feudal i que pretenien ser tractats com una vila reial més. El pretext fou que, l'any 1649, el monestir havia venut al rei els seus drets sobre la justícia criminal del terme, tot quedant-se únicament amb la civil. Això facilità que, el 1738, un propietari rural, personatge d'ordre i lluny de tota sospita, assolís ser nomenat batlle reial pel que feia a la citada justícia criminal. El seu àmbit d'actuació era limitat a quatre grans delictes: segrest de persones, incendis intencionats, homicidis i agressions en camí reial. Res a veure, doncs, en el normal funcionament de la vila que restava sota l'autoritat del batlle baronial del monestir. El paborde major va entendre que es tractava essencialment d'una distinció honorífica i que en cap moment envaïa les seves competències. L'argúcia, però, era que, ni que fos per unes funcions limitades, es tractava d'un representant del rei i com tal podia presidir i autoritzar reunions públiques.

La topada es va produir en el ball de Carnestoltes de 1740, quan els organitzadors no sol·licitaren el preceptiu permís senyorial i consideraren suficient el del batlle reial i la seva presència presidint-lo. Però, el paborde major va entendre que s'havia atemptat contra la seva autoritat i s'hi presentà acompanyat del seu batlle baronial i notari per aixecar acta dels fets, tot prohibint la continuació del ball i imposant multes de viva veu. L'única cosa que aconseguí fou una riota general i que fossin trets a empentes.

L'afer passà a la Reial Audiència, que defensà al batlle reial, ja que ella mateixa l'havia nomenat. Llavors els monjos elevaren una súplica a la Real Cámara de Castilla, contestada el 1741 amb una reial cèdula on es mana «no se inove». És evident que el rei no volia tenir problemes amb l'Església i ja li estava bé que el monestir s'encarregués de mantenir l'ordre entre els seus vassalls. El batlle reial fou cessat i no se'n nomenà cap altre. El plet va costar als monjos la no menystenible quantitat de 2.200 lliures, però les donaren per ben invertides, ja que havien preservat i fins i tot consolidat la seva jurisdicció senyorial.

Aquest no va ser un incident esporàdic, sinó que cal emmarcar-lo dins un estat general de malcontentament dels vilatans amb el monestir, que va esclatar després de la marxa de l'abat Llupià, nomenat bisbe de Lleó. Hi van haver diversos fronts oberts. El primer torna a ser la carnisseria. Malgrat que els monjos l'havien arrendat a cens perpetu al comú de la vila, ara volen tornar a intervenir en el preu de venda de la carn i en la supervisió de les tabes dels altres arrendaments públics: la taverna i la fleca del comú. Fins i tot sembla que hi ha un intent d'establir una segona carnisseria del monestir, tot fent competència a la municipal. Pel que fa als oficis municipals, també volen tenir la darrera paraula en l'elecció del clavari anual, tal com ja feien amb el mostassaf. Un segon front és amb el bisbat. Els monjos, com a propietaris de la parròquia de Sant Pere d'Octavià, imposen una sèrie de restriccions que no agraden ni als feligresos, ni al bisbe. Aprofitant la visita pastoral, el bisbe concedeix que la parròquia pugui fer les seves pròpies celebracions litúrgiques, ja que fins aquell moment els feligresos estaven obligats a assistir a l'església del monestir en determinades diades. Això originarà un altre plet presentat davant la Reial Audiència en defensa dels privilegis feudals que gaudien els monjos i acabarà rebent el domer, a qui li seran retirades les llicències. La darrera qüestió fa referència al pagament d'impostos, sobretot de l'anomenat cadastre personal. El monestir com a tal està exempt, i un xic abusivament interpreten que també tots aquells treballadors subordinats que integren l'anomenada *família* del monestir. El problema és que el que deixen de pagar es repercuteix sobre la resta d'habitants de la vila i terme. Ha d'intervenir l'intendent, que especifica que només n'estan exceptuats els criats al servei de l'abat o dels monjos amb ofici, però no la resta. Tot i això, sumen deu persones.

3. GUERRA, CADASTRE I ENDEUTAMENT MUNICIPAL

El tema de les finances municipals de la vila i terme encara roman inèdit i tot just l'ha començat a estudiar el doctor Jordi Casas. Fem aquest advertiment previ perquè no sabem en quines condicions es va arribar al segle XVIII, però ben segur que per tots els esdeveniments del segle precedent devia existir una quantitat més o menys important de deute acumulat en forma de censals.

La primera gran despesa a què es veu forçat el comú de la vila no és pròpiament de guerra, ja que es tracta del pagament del donatiu voluntari al rei Felip V, aprovat en les Corts de 1702. L'any 1704, els jurats, amb llicència prèvia i acord unànime del Consell General, demanen al paborde que els doni permís per vendre un censal mort de capital de 1.200 lliures. El comprador és l'egregi senyor comte de Formiguera. L'operació es repeteix l'any següent amb un nou censal de 1.000 lliures amb garantia de la Universitat i personal dels singulars que la formen, i encara d'un tercer de 200 lliures que compra el paborde Francesc Ferrer. La celebració de Corts de Felip V, doncs, no fou pas gratuïta i a la vila li costà un endeutament de 2.400 lliures, quantitat irretornable amb els minso ingressos municipals, que prou feina tenien per pagar les pensions.

La situació es complica aquell mateix any de 1705, quan la vila és ocupada com a base de rereguarda per les tropes angleses aliades de l'arxiduc, que preparen el setge de Barcelona. Segons el manuscrit anònim, Lord Peterborough s'instal·la a la casa abacial, el príncep de Darmstadt a la pabordia del Penedès, la cavalleria en el claustre baix i la infanteria a l'alt. Un document posterior ens informa que el forn del monestir va fer 6.000 pans de munició i que diversos particulars aportaren 25 quarteres de blat i mestall per a aliment dels cavalls, ja que no hi havia suficient civada en el terme.⁸⁴ D'altra banda, el dia 10 de setembre, els jurats van resoldre formar un petit cos de voluntaris del sometent local, com a tropes auxiliars en l'assalt del castell de Montjuïc que es produí el dia 15, i on trobà la mort el citat príncep de Darmstadt. Per fer front a la despesa es contractà un nou censal de 400 lliures, que l'any següent s'amplià amb un segon de 700 lliures i un tercer de 200 lliures més. En total se sumaren altres 1.300 lliures al deute. El concepte més eteri de «servei al rei Carles III» originà diversos censals al llarg de 1706, per un total d'almenys 930 lliures més.

El comú, però, va intentar liquidar, si més no, alguns petits préstecs circumstancials, com les 100 lliures d'un violari venut a un notari barceloní, el 1708, amb pensió anual del 15 lliures, tres vegades superior a la de censal. La situació d'estretors econòmiques es va anar accentuant amb el temps, de manera que el 1713, per pagar una ajuda a Sa Majestat per les necessitats de guerra, els cal fer un censal de 43 lliures, 7 sous i 7 diners, just la quantitat que els falta i ni un diner de més, però que ningú els vol deixar sense garanties. La darrera despesa consignada en els llibres notariais és un darrer censal de data 1 de juliol de 1714, i capital de 1.000 lliures que venen a Isidre Margenat, el ric propietari de la vila que el 1738 assolí el nomenament de batlle reial. El global del deute només del segle XVIII s'aproximava a les 5.700 lliures per a una població que el cens de 1719 estimava en 465 habitants, exclosos els del monestir. El deute per capita superava les 12 lliures. Un treballador guanyava al mes 9 lliures i 12 sous, tot suposant que tingués feina cada dia.

⁸⁴ ACA. Notariais de Sant Cugat del Vallès. Vol. 145.

La realitat és que malgrat el deute acumulat seguiren existint endarreriments. El 14 d'abril de 1717 es va presentar a la vila Pedro Mosi, sergent major del regiment de Parma disposat a cobrar com fos els endarreriments del donatiu al rei dels anys 1713 i 1714. Tot plegat sumava la quantitat de 5.700 rals de plata. Com que l'intendent és conscient de la penúria financera del país, l'ha autoritzat a cobrar la meitat en gra i l'altra meitat en vi, o altrament començarà a hipotecar els béns dels singulars de la vila.

Això obre una delicada negociació en la qual participa el batlle per part del monestir i els tres jurats de la vila. Finalment acorden que el primer termini de gra es pagarà al juliol i el segon, de vi, a l'octubre. Mentre, però, el sergent romandrà a la vila i viurà a l'hostal a compte del comú. Més despeses encara.

A partir de 1718 comencen a aparèixer els deutes de particulars per endarreriments de cadastre, els quals han de ser liquidats pel comú i que sumen a altres de talles no pagades. La pressió fiscal arriba a ser tan alta que alguns propietaris de masies han de vendre peces de terra per fer front al seu deute i evitar ésser embargats per la totalitat de terres. Jaume Bell, per exemple, ven una peça de 6 quarteres a un ciutadà de Barcelona, i no és l'únic. Ramon Ganduixer, tutor dels pubills Cortès, talla uns arbres i ven la fusta per poder pagar 30 lliures. Antoni Serra, masover de la Torre Negra, deu 65 lliures de talles i ha de demanar un préstec amb garantia de cedir l'arrendament d'un camp durant dos anys. Josep Casanoves ven un censal de 400 lliures pels mateixos motius. En algunes ocasions hi ha propietaris forans que es neguen a pagar per raó de privilegi, com és el cas dels marquesos de Rupit, que a més al·leguen que el comú encara no els ha retornat els diners que els va deixar i que en tot cas que passin comptes i una cosa per l'altra. Cal recordar que el marquès de Rupit, felipista declarat, la casa del qual va ser assaltada per la turba austriacista el 1705, ara posseïa el càrrec de regidor degà de l'Ajuntament de Barcelona.

També hi ha Andreu Trullés, propietari de la Torre de la Llebre, mercader i ciutadà de Barcelona, que presumeix d'haver estat nomenat comissari per la formació del cadastre al Vallès i es considera exempt. El 1716 protesta pels allotjaments de tropes assignats (els soldats han molestat la seva muller) i creu que no ha de pagar les quinzenades. Se li contesta que una cosa poden ser els privilegis personals i una altra les obligacions del mas que ha comprat. Fins i tot eleva una queixa a l'intendent Patiño, el qual contesta que no sigui molestat quan als allotjaments, pagant, això sí, quantitats compensatòries, però que el mas ha de contribuir com tots els altres a les quinzenades. Els jurats, sense atendre a més raons, procedeixen a un embargament preventiu, tot començant per una coberteria de plata, seguint per les olles de coure de cuina, els matalassos, llençols i flassades que acabaran a la subhasta pública, i que cobriran poc més de la meitat del deute.

El comú inicia operacions de refinançament del deute. El 1718, per exemple, liquida i llueix un censal de 600 lliures que tenia amb el rector d'Olorda, però ho fa venent-ne un altre d'igual valor al monestir —cal suposar que més favorable. Així i tot

té problemes de liquiditat en els pagaments a la Hisenda felipista i sovint ha de recórrer a préstecs a curt termini, 180 lliures a retornar en quatre setmanes o 250 lliures en un mes i mig. En un cas de 1721, de 300 lliures i termini de dues setmanes, s'especifica que el sastre Antoni Farreres les ha deixat graciosament i sense interès. Però, en altres ocasions que no es parla d'interessos, poden estar incorporats a la quantitat a restituir, és a dir, que la xifra deixada realment fos inferior. En general tots aquests préstecs a curtíssim termini són cedits per particulars de la mateixa vila, cosa que demostra que, a desgrat de tot, encara quedava qui tenia un raconet.

En conclusió: el nou sistema d'ajuntaments va resultar d'accés més restrictiu, a desgrat que a Sant Cugat es va conservar la tradició dels anys de purga que impedièn la continuïtat en el càrrec. En segon lloc, els intents d'afeblir al jou feudal del monestir fracassaren, tant en el camp civil com en l'eclésiàstic. La Reial Cèdula de 1741 ho deixa molt clar, «no se inove». L'únic petit triomf és assolir que alguns treballadors del monestir també contribueixin al pagament de cadastre. Els il·lustres senyors monjos, però, seguiren exempts.

El pas cap a un nou règim municipal: el cas de Lluçmajor (1715-1730)

Antoni Tomàs i Cebrián

Universitat de les Illes Balears

Universitat de Barcelona

El tractat de Nova Planta, imposat per Felip V, va provocar ruptura en el àmbit municipal? El pas d'universitat a ajuntament fou tan brusc? Però la pregunta que més ens demanarem serà: qui eren els membres de l'administració municipal? Hi ha balls de noms o és un poder manejat per uns pocs? Així podríem arribar a pensar que a Mallorca no es va viure una guerra civil? Què hi ha més continuïtats o canvis? Aquest treball se centrarà en els membres de l'administració local, més concretament en el que esdevindrà Ajuntament de Lluçmajor. Ajudant-nos pel cadastre de 1702, intentarem apropar-nos, tant com sigui possible, a la realitat econòmica d'alguns dels personatges que més es repeteixen entre els anys 1715 i 1730.

A principis de juliol de 1715 capitulà Ciutat de Mallorca (que a partir de llavors es coneixerà amb el nom actual, Palma), i amb aquesta, la resta d'illa i poc després la Pitiüsa major. Ràpidament varen ser molts d'organitzacions municipals que varen agenollar davant l'entrada del cavaller d'Aspheld,⁸⁵ les negociacions amb aquest darrer foren força estables. La postura d'Aspheld mostrà una cara dialogant que no es va veure al regne de València, tot i que no acceptà les mesures que donaven més potestats als

⁸⁵ AMLL, LA-9, f. 54v. AMLL: Arxiu Municipal de Lluçmajor. LA: Llibre d'actes.

jurats en àmbit militar, estigué a favor d'un seguit de qüestions, però que no les podia prendre ell, ho havia de fer el comarca. Aquestes mesures que es varen pactar foren:

- Respectar el patrimoni i els privilegis dels eclesiàstics i dels particulars refugiats en lloc sagrat.
- Conservar la Santa Inquisició.
- Conservar la Universitat Literària de Mallorca i tots els seus privilegis.
- Que els mallorquins i estrangers que volguessin abandonar l'illa tinguessin tres mesos per poder vendre les seves propietats immobles i mobles que no s'enduguessin, ni tampoc cap impediment per treure el líquid d'aquestes ventes.
- Manteniment del sistema monetari mallorquí.

A part d'abolir tots els privilegis del Regne que frenaven l'autoritat militar, també recomanar eliminar tots aquells que anessin en contra del poder suprem de la Corona. A més, s'ha de saber que d'Aspheld estigué a favor de mantenir el sistema insaculació sempre que es formessin nous sacs, de manera que només podrien ser elegides persones fidels al monarca.

La solució final no fou la proposada, ja que Felip V escoltà més les recomanacions del Consejo de Castilla, en les quals prevalien més el dret de conquesta sobre la unificació de l'organització municipal que no les del cavaller d'Aspheld. Ja que un poc més d'un mes després de la capitulació de ciutat ja estava enllestit el text del decret de Nova Planta que afectà l'antic Regne de Mallorca, i s'imposà el dia 28 de novembre del mateix any. Pel que fa al regim municipal de les viles mallorquines, els regidors foren nomenats per la Real Audiència.⁸⁶

Abans d'entrar en matèria, veurem quins són els càrrecs que s'observen als llibres d'actes de Lluçmajor just abans i després de la implantació del decret de Nova Planta. Posteriorment en farem una relació dels personatges que feren aquest servei. Un dels càrrecs que es manté, després del famós decret, és el batlle reial, una figura que era originària de la estructuració institucional feta per Jaume I del Regne de Mallorca, i era de nomenament reial. Alfons el Magnànim a la sentència de Tívoli (1447) institueix el mètode d'insaculació, o *sort i sac*, a mitjans del segle xv. Els batlles eren triats entre candidats amb designació reial extrets per sort; per tant, el monarca tenia potestat de triar els qui més li convenien. Aquesta funció, pel que fa a la resta de municipis mallorquins, també era de nomenament reial (o pel lloctinent), entre tres o quatre electes estrets, membres de la mà major de cada població (els ciutadans), a sort en un consell municipal. Aquests batlles representaven la autoritat directa del rei en el municipi i presidien els consells locals; s'encarregaven de la justícia de primera instància, causes

⁸⁶ Miquel DEYÀ BAUZÀ (2004), «Les novetats politicoinstitucionals: el decret de Nova Planta. El seu nou sistema de govern i la seva evolució», a Ernest Belenguier (2004), *Història de les Illes Balears. Volum III. Del segle XVIII borbònic a la complexa contemporaneïtat*, Barcelona, Edicions 62, p. 11-20.

civils i censos. La duració en el càrrec era anual i els batlles havien de presidir els actes de la seva universitat i participar en les habilitacions de candidats per ser sortejats.⁸⁷

A les actes anteriors a la Nova Planta, també hi trobem els jurats, que sorgiran a la resta de pobles a partir del segle XIV i s'ocuparan del govern municipal, com per exemple de l'avituallament del blat de la localitat, la hisenda municipal, el repartiment de talles i contribucions, el manteniment i la reparació de la xarxa viària, les obres en la parròquia, el proveïment d'aigua, els pous, els serveis municipals (carnisseries, peixateria, escrivanies), l'ensenyament, les festes públiques, la beneficència i altres assumptes que afectessin la localitat. Els jurats eren elegits mitjançant el règim d'insaculació entre candidats habilitats prèviament. Altres càrrecs que també hi podem trobar són els consellers que assessoraven sobre les qüestions que ells consideraven;⁸⁸ el darrer grup són els assistents, que personalment són els qui més m'intriguen, ja que solen ser persones que abans ja han exercit un càrrec o bé com a jurat o bé com a batlle reial; la primera impressió en veure-ho és com si formessin una oposició al nou grup de govern municipal,⁸⁹ però aquesta hipòtesi es comença a esfondrar en el moment que quan els regidors podien haver estat dos antics batlles o jurats de governs diferents. Tant els consellers com els assistents, després de l'estiu de 1818, desapareixen; els jurats es transformaran en la figura castellana del regidor i els batlles reials continuaran sortint a les actes.⁹⁰

Com es podrà observar a continuació, la nova organització del municipi de Lluçmajor no es durà a terme fins l'octubre del 1718, havent passat tres anys de la redacció de la Nova Planta; es veu clar que per a un canvi tan brusc dins l'administració es necessita un temps força raonable, com també passarà a Palma;⁹¹ Pere Antoni Mataró, pertanyent d'una nissaga molt important de notaris llucmajorers,⁹² passarà a ser el primer batlle reial amb regidors. Però abans d'endinsar-nos en la nova institució de l'Ajuntament (almenys per a les poblacions de l'antiga Corona d'Aragó), farem un repàs d'alguns dels personatges que surten més sovint a les actes, tot començant primer pels batlles i després pels regidors. També els relacionarem amb la seva hisenda, tot establint una comparació entre l'antiga i la nova administració local pel que fa a les persones que ocuparan les seves funcions. El cadastre de 1702 el podem consultar al V volum del la

⁸⁷ Josep JUAN VIDAL (1996), «III. Jueces y oficiales reales: batles, veguers y mostassafs» i «Las instituciones de gobierno del Reino. El sistema Insaculatorio», a *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca: siglos XV-XVII*, Palma, El Tall, p. 206-248.

⁸⁸ AMLL, LA-9, f. 54r.

⁸⁹ AMLL, LA-9, f. 54r i 5r.

⁹⁰ AMLL, LA-9, f2r. [Aquest document és dins el mateix Llibre d'actes però no segueix un ordre cronològic estricte, es poden trobar amb el títol *Libro de las actas del ajuntamiento que comienza desde 1718 hasta 1731.*]

⁹¹ Eduardo PASCUAL RAMOS (2011), «De jurados a regidores. La designación de los primeros regidores del ayuntamiento de Palma», *Millars* (Castelló de la Plana), XXXIV, p. 60-61.

⁹² Miquel DOLÇ i DOLÇ (coord.), *Gran enciclopèdia de Mallorca*, volum 10, Palma, Promomallorca, p. 348.

Historia de Lluçmajor, de l'historiador Bartomeu Font i Obrador,⁹³ que gràcies a la seva gran feina de transcripció ens aporta molta informació sobre el municipi del llebeig de Mallorca. S'ha d'advertir que no és una feina gens fàcil, perquè hi ha cops que no concorden els personatges i cercar per un llinatge a un poble és força costós, poden ser dues famílies diferents amb un mateix cognom. Per facilitar la recerca i l'article, hi ha un apèndix on es mostra un seguit de noms dels càrrecs que s'ocupen entre el 1715 i 1730. Ara tan sols farem un petit mostreig d'algunes d'aquestes persones.

Començarem pels qui foren batlles; en primer lloc, s'hi col·loca Antoni Catany, que fou batlle reial l'any 1715, just després és assistent fins el 1718, quan s'aplica la nova administració el trobem com a regidor del 1718 al 1720 (amb Pere Antoni Mataró com a batlle reial) i repeteix càrrec de batlle del 1722 al 1724. Antoni Catany posseeix una casa (o cases) estimada en 225 lliures i una possessió, anomenada *el Rafal*, estimada en 5.400 lliures.

El segon és Andreu Clar, que va entrar com a conseller el 24 de juny de 1715 i el mateix any fou elegit batlle reial fins el 1718, el darrer batlle de l'antiga administració; no passa ni un any i l'anomenen regidor, que ho exercirà fins el 1720 i repetirà el 1722. Andreu Clar, segons el cadastre, tenia una casa (o cases) estimades en 400 lliures.

Pere Antoni Mataró serà el primer batlle reial de la Nova Planta, però abans ja el trobem com a assistent (els anys 1715 i 1716) i jurat el 6 de juny de 1718, tot sent batlle reial els dos anys posteriors. Com ja hem esmentat abans, els Mataró són una nissaga de notaris molt important a Lluçmajor, però en el cadastre no els trobem; tot i que hi ha un prevere Clement Mataró, l'únic amb aquest mateix llinatge, que posseeix cases i un molí de vent estimades en 200 lliures i 600 lliures en cases.

Després ve Climent Ferretjans, conseller del 1716 al 1718, regidor l'estiu de 1720,⁹⁴ fou batlle reial entre els anys 1724 i 1727, un any després ho serà una altra vegada del 1728 a l'any 1730. Aquí ja hem d'anar més amb compte, ja que trobem dos Ferretjans que podrien ser parents del primer, tant pot ser Joan Ferretjans, que té cases estimades en 300 lliures i possessions de 43.375 lliures, o bé pot ser Jaume Ferretjans, que posseeix cases estimades en 200 lliures, 400 i 450 en terres, i 4.500 lliures en les rotes de Son Monjo i Ca s'Hereu. Tant un com l'altre només deixen entreveure que Climent Ferretjans prové d'una família que no tenien problemes econòmics, força adinerada. Podria ser, amb marge d'error, que fos un fill d'un dels dos.

El darrer que ocupa el càrrec de batlle reial és Miquel Tomàs, des de l'any 1727 fins al 1730, però que ja el trobem com a conseller el 24 de juny de 1715. Possiblement sigui el posseïdor de les terres de Cala Pi estimades en 1.100 lliures, Son Simó de 700 lliures, cases i molí de vent de 250 lliures, i la possessió de l'Aresteta estimada en

⁹³ Bartolome FONT I OBRADOR (1986), *Història de Lluçmajor*, Palma, Miramar, volum V, p. 123-147.

⁹⁴ Pel mal estat d'algunes de les pàgines del llibre d'actes, no podem saber si l'any 1721 va continuant fent feina com a regidor.

1.400 lliures. També hi trobem Pere Tomàs, que compta amb la possessió de Cala Pi de 1.750 lliures.

Hi ha regidors que foren anys anteriors jurats o consellers; no són tots però n'esmentarem uns quants per poder veure la continuïtat d'aquestes persones. Antelm Salvà és un dels exemples més clars, jurat l'any 1715, el 13 de febrer de 1716 i el 6 de juny de 1718; el nomenaren regidor entre els anys 1718 i 1720, també hi és present amb el mateix càrrec el dia 29 d'octubre de 1722 i dels anys 1724 al 1726. Antelm Salvà posseïa Ca's Frares, casa estimada en 6.000 lliures.

Joan Contestí primer fou assistent els dos primers anys, després el trobem com a jurat del 1716 al 1718; aquest darrer any tornarà a ser jurat dia 6 de juny; ocuparà el càrrec de regidor de 1720 a 1722 i de 1726 a 1728. No l'hem pogut trobar al cadastre del 1702, però hi ha un tal Francesc Contestí que possiblement sigui familiar seu, ja que té 18 quarterades a Marroig estimades en 150 lliures, o també Llorenç Contestí, que posseeix una casa estimada en 175 lliures.

El cas de Climent Clar resulta curiós, el veiem com a assistent els anys 1715, 1716 i el 6 de juny de 1718, i torna a aparèixer el 1722 i entre 1724 i 1726. El seu nom sol venir sempre acompanyat de la propietat Son Felip, estimada en 4.500 lliures. Antoni Puig el trobarem com a jurat (1715 i 1716) i conseller (1716 i 1718) i només exerceix com a regidor el 29 d'octubre de 1722; posseeix una casa estimada en 200 lliures.

Gabriel Pou fou conseller només una vegada (24 de juny de 1715) i el nomenaren regidor de 1722 a 1724. Ben igual que Bernat Salvà, conseller entre 1715 i 1716 i regidor els mateixos anys que Gabriel Pou, amb Antoni Catany com a batlle reial. Rafel Contestí també el nomenaren regidor els mateixos anys, però anteriorment ocupà el càrrec de conseller el 1716 i el 1717. Francesc Aulet només és una vegada conseller, el 24 de juny de 1715 i és convocat per servir com a regidor el 3 d'agost de 1720 i entre els anys 1726 i 1728.

Pere Mut, Pere Joan Sbert i Guillem Avellà són regidors sense haver tingut cap càrrec anteriorment entre els anys 1728 i 1730. Antoni Tomàs i Antoni Garcies només seran consellers entre els anys 1715 i 1718; i Joan Taverner només serà jurat els anys 1715, 1716 i 1718.

Aquests darrers personatges no han estat relacionats amb el cadastre perquè, com s'ha dit no fa gaire, cercar els familiars, sobretot pares, és força complicat a un poble. A més ja ha quedat clar el nostre propòsit: veure com les persones amb alt poder adquisitiu es podien dedicar al servei de la universitat i després ajuntament de la vila.

Per concloure aquest breu treball en què es pretenia mostrar aquestes continuïtats a l'hora d'ocupar càrrecs municipals, voldria compartir el meu neguit sobre la qüestió de si realment la Guerra de Successió fou un enfrontament civil a Mallorca? Tampoc és intencionat voler fer un judici tan agosarat partint de l'exemple d'un poble dins un marc cronològic tan curt; després d'això s'haurien de fer comparatives amb els anys anteriors i posteriors, amb actes d'altres poblacions de Mallorca (en els mateixos

anys), o ampliant-ho a la resta de territoris de la Corona d'Aragó. Però, segons el que hi ha a les actes, es pot pensar que no hi ha existit cap guerra, ni fins i tot botifarres ni austracistes. Aquesta guerra, i sobretot el final, va més enllà de les rivalitats entre faccions que volen un o l'altre rei. Aquesta política de repressió postguerra i la famosa postura de vencedors⁹⁵ i vençuts no es veu gens clara en el cas de Lluçmajor, perquè si fos així no es repetirien persones com Antoni Catany o Climent Ferretjans en els càrrecs municipals d'una i altra organització. És sabut que a Mallorca no hi va haver cap enfrontament bèl·lic, però tampoc civil; hi havia interessos d'alguns sectors socials i econòmics sobre un i altre monarca, però més enllà d'això, no hi havia una disputa real per arribar a un extrem violent. Per tant, es fa difícil veure la guerra per la successió de la Corona dels Regnes Hispànics com un enfrontament civil; sols sumant-hi els esdeveniments es deixaria com un conflicte internacional, un fet per mesurar qui tenia més força dins Europa, en què en termes econòmics la gran victoriosa serà Anglaterra.

El sistema municipal sí que canvia amb el decret pel que fa a la minvada de participació en els organismes locals i l'ocupen persones amb una capacitat econòmica benestant, però el que ho fa conservador és el fet que siguin les mateixes persones que ja ocupaven els càrrecs, és a dir, que els qui tenen càrrecs de gran rellevància a les universitats de les viles, com els batlles o jurats, són els mateixos que també ocuparan les batllies i regidories al nou ajuntament. S'ha volgut vestir aquest nou model d'organització municipal de «modernitat», tot comparant-lo amb el d'insaculació perquè es pot triar el més convenient a la voluntat reial, però no veuen que amb el nou s'accentua encara més, perquè ara ja no s'elegeix un entre uns quants (dóna un poc de marge per jugar amb la sort), ara es triarà a dit qui ha d'ocupar un determinat càrrec. Tampoc es pot dir que el decret arrasi amb totes les figures administratives de l'antiga administració, hi haurà alguns elements que seran continuadors d'una Mallorca que adaptarà a la seva manera les obligacions del decret de Nova Planta.⁹⁶

Un altre dels punts que hi havia a favor era el Cadastre del 1702, tot llevant-li tan sols alguns petits problemes ja esmentats; era relativament senzill trobar les persones i les seves possessions. Aquests personatges no realitzen evasions fiscals, perquè són els qui es poden permetre pagar grans taxes.

Per altra banda, l'estudi de les institucions municipals en els inicis del segle XVIII, tant abans, durant, com després de la guerra, pot aportar gran informació sobre el conflicte i la seva evolució i resolució. Seria interessant que els joves historiadors que ens apassiona l'època moderna contribuïssim a desenvolupar aquesta recerca, que encara té molt a dir. L'exemple exposat tan sols és un petit tast del molt que pot donar.

⁹⁵ Eduardo PASCUAL RAMOS (2011), p. 60.

⁹⁶ Antonio PLANAS ROSSELLÓ (2004-2006), «La pervivencia del derecho mallorquín tras los decretos de Nueva Planta», *Ius Fugit* (Saragossa), 13-14, p. 409-437.

L'altre punt a remarcar és la necessitat de millorar molts dels arxius municipals de l'illa, i faig una crida a les institucions balears perquè es posin d'acord, i intentin aportar alguna ajuda per ordenar o fins i tot informatitzar el document (sense perdre mai l'original). La Universitat de les Illes Balears, més concretament, els responsables del deganat d'història, també haurien de tenir en ment la possibilitat d'oferir unes pràctiques externes a joves estudiants; així podran reforçar els seus coneixements en paleografia, fonts documentals i aconseguir-los fer veure un camí per poder fer els seus propis treballs i tesis doctorals, sobretot en aquests moments on ser jove i aconseguir un treball senzill i digne són dos termes que no van de la mà.

El poder municipal a Lleida després de la Guerra de Successió

Quintí Casals Bergés

Universitat de Lleida

1. RESUM

En aquesta comunicació es fa una anàlisi del canvi per imposició que suposà la implantació del sistema municipal borbònic a l'Ajuntament de Lleida després de l'entrada de les tropes borbòniques i la promulgació del decret de Nova Planta (1716). Fins aquell moment, el govern municipal de Lleida era la Paeria, típic sistema representatiu assembleari municipal de Catalunya en què tots els veïns de sexe masculí podien participar mitjançant la insaculació en el govern de la seva ciutat.

Després de l'aplicació de la nova normativa municipal s'observa que, entre 1707 i 1766, el govern de la ciutat es reduí del consell general de 50 membres i 4 paers de tots els grups socials de la ciutat en temps dels Àustria, a un corpus de 8 regidors més altres càrrecs estatals, tots pertanyents a la noblesa, de l'ajuntament borbònic. La finalitat del canvi, en últim terme, era reduir l'autonomia del poder municipal català per subjectar-lo al central i homogeneïtzar el sistema administratiu estatal.

2. LA PAERIA EN LES DARRERES DÈCADES DEL XVII I PRIMERS ANYS DEL XVIII⁹⁷

La Paeria fou la forma de govern de l'Ajuntament de Lleida fins els canvis engegats pel reformisme borbònic després de la Guerra de Successió (1716).⁹⁸ A Lleida l'ajuntament en temps dels Àustria estava organitzat per un «Consell General», nucli de govern polític de la Paeria, compost de 50 individus, que provenien per insaculació de les dues bosses de la mà major (15 individus: 7 cavallers i 8 ciutadans honrats/doctors), d'una bossa de la mà mitjana (15 més pertanyents als col·legis de notaris, mercaders, cirurgians, apotecaris i adroguers) i d'una altra de la mà menor (altres 15 artesans i pagesos), mentre que els cinc consellers restants formaven part de les germanors professionals i religioses de la ciutat, que hi accedien per tornos.⁹⁹

Durant la Guerra de Successió (1702-1714) entre els Borbó i els Àustria, Lleida es declarà austriacista, com la majoria de ciutats catalanes després del pacte de Gènova del 20 de juny de 1705, ja que aquesta dinastia semblava garantir les institucions i llibertats municipals catalanes. Tanmateix, la victòria final del pretendent Felip d'Anjou, dels Borbó, davant les tropes austriacistes suposà la liquidació de la Paeria com a ens representatiu del poder pluralista local a Lleida i la seva transformació en un ajuntament absolutista inspirat en el model castellà establert per a la resta de l'Estat espanyol.¹⁰⁰

3. L'AJUNTAMENT BORBÒNIC

Lleida, que era una de les portes de Catalunya, fou de les primeres del Principat en caure en mans dels borbònics, ja que el 10 de novembre de 1707 capitulà després de patir 70 dies de setge —la massacre del Roser, en què moriren 700 civils— i el saqueig de la ciutat. A partir d'aquella data ja no es tornà a escollir mai més un consell per insaculació anual, tal com preveia el sistema municipal lleidatà.

En primer lloc, de 1707 a 1711 el sistema de govern, tot i l'absència de noves insaculacions, fou el mateix i amb les mateixes persones que l'últim ajuntament insaculat en 1706. A pesar d'aquella inicial permissivitat de Felip V, a partir de 1711 es féu una primera remodelació del govern municipal a Lleida, tot abolint el sistema de consells

⁹⁷ Aquest tema més ampliat a Quintí CASALS BERGÉS, (2002), *Polítics de Lleida. El poder local i les seves mutacions a través del temps (1716-1868)*, Lleida, Universitat de Lleida.

⁹⁸ El 20 d'agost de 1264, Jaume I de Catalunya i Aragó concedí als còsols de Lleida, a partir de llavors anomenats *paers*, el privilegi de la Paeria. Josep LLADONOSA (1974), *Història de Lleida*, Tàrraga, Camps i Calmet, vol. II, p. 52-53. Per conèixer les atribucions de govern dels paers a fons podeu consultar Antoni PASSOLA (1997), *Oligarquia i poder a la Lleida dels Àustria*, Lleida, Pagès, p. 167-184.

⁹⁹ Antoni PASSOLA (1997), *Oligarquia i poder ...*, p. 158.

¹⁰⁰ Josep LLADONOSA (1974), *Història de Lleida*, p. 606. A Catalunya cada població restava regida per privilegis específics concedits pels seus respectius senyors jurisdiccionals (el rei, senyors feudals i altres baronies com les eclesiàstiques). Josep Maria TORRAS (1983), *Els municipis catalans de l'Antic Règim, 1453-1808*, Barcelona, Curial, p. 144-149.

que havia caracteritzat la Paeria. Així, fins el 4 de març de 1719, data en la qual es posà en pràctica la legislació del decret de Nova Planta per a Catalunya (1716), una junta governativa encapçalada pels quatre paers que havien estat insaculats en 1706 (el donzell Francesc Guiu, el ciutadà honorat Josep Casanoves, Esteve Miret de la mà mitjana i Francesc Puigcantó de la menor), i completada amb altres 20 vocals nomenats per «Real Beneplácito» de Felip V féu les funcions de govern en la ciutat.¹⁰¹

El decret de Nova Planta pretenia substituir el poder del consell d'habitants per la voluntat del rei, expressada a través de la Reial Audiència de Catalunya, i, en segon lloc, limitar el personal polític que havia de gestionar el comú. El text deia: «[...] en la ciudad de Barcelona ha de haber veinte y cuatro regidores, y en las demás ocho, cuya nominación me reservo. [...] Todos los demás oficios que había antes en el principado [...] no expresados en este mi Real Decreto, quedan suprimidos y extintos.»¹⁰²

Per tant, la reforma reduí la representativitat de la societat de cada municipi català en els seus ajuntaments. Els principis bàsics de la nova legislació tenien com a objectiu suprimir les assemblees deliberants, la formació d'ajuntaments compostos de regidors, la supeditació dels municipis al rei i la limitació del poder local.

Els regidors foren triats per la Reial Audiència de Barcelona, delegada per la Corona, en les capitals de corregiment entre els pretendents que formulaven la seva sol·licitud, de manera que l'escollit era nomenat per al càrrec de forma vitalícia, la majoria de les vegades, o perpetua per «juro de heredad» (transmissible als descendents directes de l'individu nomenat), en molt poques ocasions.¹⁰³

A Lleida, per tant, després d'efectuar-se els primers nomenaments en 1719 per la Reial Audiència, els regidors foren els encarregats de gestionar la nova corporació de govern local. Tanmateix, la nova reorganització administrativa a Catalunya subjectava el poder municipal a uns nous càrrecs de superior categoria. En primer lloc, Catalunya era considerada en conjunt com una Capitania General, igual que la resta regions espanyoles. El Principat es distribuïa a partir de llavors en 12 corregiments que substituïen les 18 vegueries. A banda del corregidor, que actuava com un governador polític i militar

¹⁰¹ Josep Maria TORRAS (1988), «L'etapa de provisionalitat institucional borbònica en els municipis catalans durant la guerra de Successió (1707-1716)», *Pedralbes*, núm. 2, p. 127-148. A Mataró, de 1715 a 1718, el govern municipal estigué en mans d'una comissió integrada per 6 militars, 11 negociants i 8 artistes menestrals. Pere MOLAS (1972), *Societat i poder a Mataró (1718-1808)*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, p. 73.

¹⁰² Pere MOLAS (1972), *Societat i poder...*, p. 73-74.

¹⁰³ El decret de Nova Planta decretava que «nos pertenece a Nos y Real Audiencia, libre y absolutamente, y sia proposicion ni concurso de los mismos pueblos, la eleccion de regidores». Antoni SANMARTÍ (1805), *Colección de órdenes relativas a la Nueva Planta de la Real Audiencia de Cataluña*, Lleida, Escuer, p. 173-174. En la documentació consultada s'ha localitzat la informació que Baltasar de Riquer, Joan Baptista Tàpies, Antoni Mallada Pujol i Alexandre Montserrat foren nomenats regidors perpetus. Els regidors perpetus podien nomenar un substitut, així el cavaller Joan Baptista Tàpies en 1754 cedí el seu lloc al doctor Antoni Sabata.

dins el corregiment, la nova legislació també determinava que per damunt dels regidors hi hauria un nou funcionari, l'alcalde major, que actuava com un gestor del consistori.

Amb aquesta nova disposició, a diferència del sistema municipal austriacista en què els òrgans de govern territorials i els locals de cada població estaven compartimentats en competències distintes entre ells, el règim absolut implantat pels Borbó, còpia exacta del que es donava a Castella, pretengué subjectar el poder municipal al que emanava de la Corona. La coordinació de funcions entre cadascun dels càrrecs que havien de gestionar el poder polític a Catalunya fou l'element clau de subjecció, i garantí la subordinació de cada delegat a mesura que es descendia en la piràmide de govern borbònic.¹⁰⁴

El corregidor era l'instrument de control municipal de la monarquia, ja que presidia les sessions del comú en les capitals de la demarcació, s'immiscia en els debats que allí ocorrien i solia sotmetre a les seves directrius als regidors.¹⁰⁵ En una escala inferior de poder se situaven els alcaldes majors i els batlles, que, tot i estar per sota del corregidor, tenien les mateixes atribucions que aquells en els districtes geogràfics que els havien assignat els seus superiors. El càrrec d'alcalde major tenia una càrrega simbòlica més gran que la del batlle i, per tant, només es reservà la seva designació per a les capitals del corregiment i les ciutats més importants del Principat, mentre que per a la resta de municipis es designava un batlle.¹⁰⁶

El batlle era l'encarregat de representar i defensar els interessos del senyor jurisdiccional —ja fos el rei o un altre individu—, era el cap de govern en el municipi i conservava les atribucions d'administració de justícia en nom del senyor, que era qui l'escollia per al lloc per dos anys, encara que en molts casos se repetien els nomenaments en una mateixa persona.¹⁰⁷

En conjunt, en els primers anys d'implementació del règim borbònic, per a l'elecció dels regidors, s'apostà per individus favorables al nou sistema absolutista. Els primers regidors nomenats foren nobles que s'havien distingit en la defensa de la causa de Felip V en la Guerra de Successió, o que, com a atenuant, s'havien mantingut neutrals.¹⁰⁸ La tasca no fou fàcil, ja que la majoria de cavallers lleidatans havien jurat les Corts de Barcelona de desembre de 1705 a març de 1706 a favor de l'arxiduc Carles d'Àustria,

¹⁰⁴ Joan MERCADER (1957), *Els capitans generals (segle XVIII)*, Barcelona, Vicens Vives, p. 51-52.

¹⁰⁵ Josep Maria TORRAS (1983), *Els municipis catalans...*, p. 169-170.

¹⁰⁶ El corregiment de Lleida tenia un alcalde major en la seva capital i un altre a Balaguer, mentre que en la resta de poblacions la representació l'assolia el batlle. Josep Maria TORRAS (1983), *Els municipis catalans...*, p. 151.

¹⁰⁷ Prim BERTRAN (1986), «Els senyors jurisdiccionalis i els càrrecs dels municipis de les terres de Lleida a les acaballes del regnat de Carles III (1785)», *Miscel·lània. Les terres de Lleida al segle XVIII*, Lleida, IEL, p. 90.

¹⁰⁸ Joan MERCADER (1969), *Felip V i Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, p. 88-91. A València i Castelló els primers ajuntaments estigueren formats per individus amb una indubtable fidelitat al nou sistema. Encarnación GARCÍA MONERRIS (1991), *La monarquía absoluta y el municipio borbónico*, Madrid, CSIC, p. 103; María del Carmen IRLES (1996), *Al servicio de los Borbones. Los regidores valencianos en el siglo XVIII*, València, Alfons el Magnànim, p. 123-126.

cosa que feia que la Reial Audiència reconegués «la penuria de sujetos conocidamente afectos a su Majestad».¹⁰⁹

El triomf definitiu dels Borbó en el conflicte propicià la represàlia, en forma de segrest dels seus béns, dels partidaris austriacistes. La divisió en faccions de l'elit nobiliària féu que s'identifiquessin uns guanyadors, que ocuparen el poder local a partir de 1719, i uns perdedors que, tot i la seva condició aristocràtica, foren relegats a un segon pla polític i, en alguns casos, espoliats dels seus béns.¹¹⁰

A pesar que la realitat apuntava a una certa neutralitat en una part dels nobles lleidatans, el cert fou que hi hagué nissagues que amb gran oportunisme aprofitaren el moment de confusió ocasionat pel conflicte per adquirir influència en el municipi i marginar els seus veïns rivals austriacistes.

Per a la Corona era fonamental comptar amb el suport d'una part de l'elit de la comunitat en un territori que majoritàriament li era hostil. Per tant, no dubtà a reforçar el poder d'algunes famílies lleidatanes com els Gomar, els Guiu, els Llopis i els Queraltó, que no eren de les més destacades fins llavors socialment entre els privilegiats de la ciutat, com una estratègia més per legitimar el canvi dinàstic i reforçar el seu poder en els municipis més allunyats del centre.¹¹¹

Altrament, els més fervents seguidors austriacistes de l'elit de nobles i ciutadans honrats del municipi —els Sagarra, els Marañoso, els Desvalls, els Berenguer i els Ager— patiren una marginació política total, el segrest dels seus béns i una persecució que en alguns casos acabà per desintegrar els seus patrimonis i el nucli biològic de les seves famílies.¹¹²

Davant aquesta tessitura, el dilema de la nova administració implantada a Catalunya degué ser complicat de resoldre; per això no ha d'estranyar que fins el 4 de març de 1719 no es liquidés del tot el govern de la Paeria i es constituís el nou ajuntament projectat.

La crua realitat era que a Lleida hi havia escassetesa de nobles, com a la resta de Catalunya;¹¹³ no tenien, tot exceptuant els Riquer, un poder econòmic comparable als

¹⁰⁹ Josep LLADONOSA (1974), *Història de Lleida*, p. 606.

¹¹⁰ *L'Avenç*, núm. 253, p. 20-64.

¹¹¹ A València, el canvi dinàstic també afavorí l'ascens i la consolidació social d'un grup de poderosos enfront a un altre. Encarnación GARCÍA MONERRIS (1993), «Los nuevos hidalgos y el poder local en la crisis del Antiguo Régimen. El caso valenciano», dins M. LAMBERT-GORGES (ed.), *Les élites locales et l'état dans l'Espagne Moderne du XVI au XIX siècle*, París, CNRS, p. 270.

¹¹² Pere Molas també ha notat que els nobles austriacistes matoronins també foren marginats de les tasques de govern municipal fins ben entrat el segle XVIII. Pere MOLAS (1993), «Los regidores de Mataró, una élite local en la Cataluña borbónica», a *Les élites...*, p. 254.

¹¹³ L'índex de nobles que hi havia a Lleida en el segle XVIII era de 0,89%, mentre que a Espanya la mitjana era del 8,3% i a Catalunya en 1787 hi havia 1,56 nobles per cada 1.000 habitants. Jaume VICENS VIVES (1972), *Historia social y económica de España y América*, Barcelona, Vicens Vives, p. 9; Lluïsa PLA i Àngels SERRANO (1995), *La societat de Lleida al Set-cents*, Lleida, Pagès, p. 71; Manuel SANTIRSO (2002), «Los últimos señores de Cataluña», *Hispania Nova*, núm. 2, p. 8; i Josep Maria TORRAS (1983), *Els municipis catalans...*, p. 238-240.

nobles castellans o andalusos, a banda de la seva poca influència en la Cort, i,¹¹⁴ per acabar-ho d'adobar, s'havien manifestat majoritàriament austriacistes.¹¹⁵

A principis del XVIII, las cases amb llinatge reconegut no sobreeixien la quinzena¹¹⁶ i la dels ciutadans honrats tot just la desena.¹¹⁷ A aquest grup s'hi podien afegir els doctors en lleis, principalment, i en medicina, els alts funcionaris i algun militar local, que també gaudien de privilegi en vida i que, en conjunt, dibuixaren l'oligarquia dominant en el municipi de 1719 a 1766.

Davant aquest panorama, a pesar que Josep Lladonosa al seu dia citava el nom de 8 regidors per al primer ajuntament borbònic, en el llibre d'actes de la corporació de l'any 1719 només apareixen els noms de cinc individus que prengueren possessió del seu càrrec en aquella data.

Els escollits foren els cavallers Josep Oliver Boteller, Francesc Guiu, Narcís Olzinelles, Baltasar de Riquer i Pere Gomar. D'aquests, se sap que els Gomar foren fidels als Borbó,¹¹⁸ els Guiu també i els Riquer, emparentats amb els Guiu, intentaren passar despercebuts en el conflicte de successió, tot i que Baltasar jurà les corts celebrades a Barcelona en 1705-1706 a favor de Carles d'Àustria.¹¹⁹ La mateixa Reial Audiència reconegué que a Lleida havia estat necessari «incluir algunos individuos que si bien en esta parte no tienen mérito particular, tampoco se han señalado en cosa grave en deservicio de Su Magestad».¹²⁰

L'any següent, moria Josep Oliver Boteller i s'incorporaren dos nous cavallers a l'ajuntament com a regidors, Alexandre de Montserrat Eva i Ignasi de Gomar Llopis, per configurar un cos municipal de sis regidors. En 1723, s'afegia als anteriors el cavaller Francesc Xavier Gras (que provenia d'un llinatge de nobles de Barbens),¹²¹ i en 1729 un

¹¹⁴ A Castelló es manifestaren els mateixos problemes amb l'estament noble local. Otlíia MARTÍ (1997), *Un liberalismo de clases medias. Revolución política y cambio social en Castelló de la Plana (1808-1858)*, Castelló, Diputació de Castelló, p. 60.

¹¹⁵ Josep LLADONOSA (1974), *Història de Lleida*, p. 571-572.

¹¹⁶ Les nissagues de nobles de Lleida, a començaments del XVIII, eren: els Queraltó, Riquer, Ager, Montserrat, Oliver de Boteller, Gomar, Guiu, Sagarra, Marañosa, Tàpies, Gallart, Olzinelles i Llopis. Arxiu Municipal de Lleida (AML), veïnat de 1725, caps 1606.

¹¹⁷ Les famílies de ciutadans honrats de la ciutat eren: els Ortiga, Pastor, Casanoves, Mallada, Picons, Querol, Bayona, Biosca, Sabata, Bullfarines, Pallàs i Paris. AML, veïnat de 1725, caps 1606.

¹¹⁸ Concretament, els noms de Francesc Guiu, Tomàs Capdevila, Agustí Llopis, Pere Gomar, Josep Oliver, Baltasar Riquer, Narcís d'Olzinelles i Francesc Gras. Josep LLADONOSA (1974), *Història de Lleida*, p. 606-607.

¹¹⁹ Martí DE RIQUER (1998), *Quinze generacions d'una família catalana. D'un dia a un altre*, Barcelona, Quaderns Crema, p. 215.

¹²⁰ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Audiència, consultes, reg. 120, p. 150-153 (del 15.09.1716). Josep Maria TORRAS (1983), *Els municipis catalans...*, p. 229.

¹²¹ Josep Francesc Gras guanyà el grau de cavaller el 10.07.1702 per gràcia de Felip V. Era fill de Jaume Gras, de Lleida, i natural de Barbens, elevat a ciutadà honorat de Lleida per Felip IV el 13.07.1655. Francisco José MORALES ROCA (2006), «Officialium Cataloniae (IV). Regidores del Ayuntamiento de Lérida», *Hidagüia*, número 316-317, p. 458.

altre dels fidels a la causa borbònica, l'antic veguer Agustí Llopis;¹²² però algunes baixes (Guiu i Olzinelles moriren aquell mateix any) continuaren impeding la formació d'un ajuntament complet amb vuit regidors.

Des del mateix moment de la reforma, hi hagué períodes en què coincidiren elements d'una mateixa família en els llocs de govern del consistori, amb la qual cosa la representativitat social quedà totalment monopolitzada entre unes quantes nissagues lleidatanes.¹²³ Així, per exemple, de 1720 a 1726 coincidiren dos membres de la família Gomar en l'ajuntament, de la mateixa manera que de 1733 a 1737. Per un altre cantó, Francesc Guiu era oncle de Baltasar de Riquer, ambdós en el comú de 1719 a 1724. Agustí Llopis era cosí carnal de Jaume de Gomar Llopis.¹²⁴ Gaspar Tàpies i Baltasar Tàpies eren germans i compartiren lloc de 1740 a 1747, i el citat Gaspar i Joan Bautista Tàpies, fill de Baltasar, ho feren de 1748 a 1755. Antoni Queraltó Sabata era oncle de Joan Baptista Queraltó Montserrat, i ambdós romangueren junts en l'ajuntament de 1757 a 1759. Finalment, Francesc Gallart de Riquer, nebot de Baltasar de Riquer, que fou el seu tutor després de la mort del seu pare, romangué com a regidor conjuntament amb el seu oncle de 1739 a 1744, i amb el seu cosí Felip Marià de Riquer, que heretà el lloc del seu pare, de 1745 a 1762.¹²⁵

A tot això, altres nobles de la ciutat com els Marañoso i els Ager, que havien jurat les Corts de Barcelona de 1705-1706, no foren designats per als llocs municipals fins ben entrada la segona meitat del segle XVIII. Concretament, Anastasi Ager, el primer del llinatge que fou nomenat regidor, no formà part de l'ajuntament fins el 1776, i Marià Marañoso, el primer d'aquesta nissaga, fins el 1782, quan la penúria de cavallers lleidatans havia arribat al llindar d'escassetat.¹²⁶

Amb tot, els vuit llocs de regidor no es cobriren, per primer cop, fins al 1739, vint anys després de la formació del primer ajuntament borbònic,¹²⁷ per la promulgació dels

¹²² Els Llopis aparegueren insaculats sempre com a ciutadans honrats i Morales Roca ens informa que Agustí Llopis era ciutadà honorat de Barcelona, però Agustí morí com a noble. AML, Llibre d'Ànimes; Arxiu Històric de Lleida (AHL) protocol notarial 461; Antoni PASSOLA (1997), *Oligarquia i poder...*, 927; Francisco José MORALES ROCA (2006), «Officialium Cataloniae (IV)...», p. 457; i Josep LLADONOSA (1974), *Història de Lleida*, p. 606.

¹²³ Tot i que el decret de Nova Planta contemplava «normes d'inhabilitació per parentiu fins al quart grau de consanguinitat i segon d'afinitat». Josep Maria TORRAS (1983), *Els municipis catalans...*, p. 199.

¹²⁴ Josep LLADONOSA (1974), *Història de Lleida*, p. 606.

¹²⁵ Encara que el poc entusiasme que despertà el càrrec de regidor degà en Felip Marià féu que aquest el cedís durant un llarg període, de 1746 a 1760, al seu lloctinent, el ciutadà honorat de Barcelona i doctor en lleis Pere Tudela. Martí DE RIQUER (1998), *Quinze generacions...*, p. 573-574.

¹²⁶ Els Marañoso, concretament Ignasi Marañoso Granada, patí el segrest dels seus béns després de la Guerra de Successió, cal suposar que pel seu posicionament en el conflicte. En aquesta mateixa tessitura es trobaven altres nobles lleidatans con Anton Berenguer, Dídac Pallarés, Aleix Sagarra Canet i el ciutadà honorat Anton Pastor. En cap d'aquests casos, curiosament, els citats individus foren nomenats com a regidors. AML, inventari de béns dels veïns de Lleida en 1720, registre 935.

¹²⁷ Els regidors de 1739 eren: Jaume de Gomar i Llopis (cavaller i regidor degà), Gaspar Tàpies (cavaller i regidor segon), Antoni Queraltó (cavaller i regidor tercer), Baltasar de Riquer (cavaller i regidor quart), Raimon

decrets de 1738-1739 que permeteren la venda dels càrrecs de regidor a la Corona d'Aragó amb caràcter vitalici o hereditari «perpetuamente para siempre jamás». ¹²⁸ Tanmateix, cal suposar que l'audiència catalana preferí deixar vacant algun lloc abans que donar-lo a algun individu que no li despertava confiança. ¹²⁹

La venalitat dels llocs fou abolida al cap de poc temps, en 1741, però alguns individus ja havien formalitzat la compra. El regidor «per juro de heredad» podia fer servir l'ofici «por teniente, ceder, traspasar, renunciar y disponer en vida y muerte». La Corona podia rescatar el càrrec, però la realitat era que aquest només es perdia per delictes d'heretgia, lesa majestat o homosexualitat. ¹³⁰

A l'ajuntament, els càrrecs es repartiren respectant la jerarquia social que havia en la ciutat. De 1719 a 1735, tots els llocs de regidor foren a parar a les mans de la noblesa local, i no fou fins el 1735 que va recaure el primer nomenament en un ciutadà honrat, Marià Biosca, que també era doctor en ambdós drets. ¹³¹ Per tant, l'elit que dirigí la ciutat de 1719 a 1766 estigué formada, per ordre d'importància en el consistori, per nobles, cavallers, donzells, ciutadans honorats i doctors en lleis, quadre 1. ¹³²

QUADRE I: CONDICIÓN SOCIAL DELS REGIDORS ABSOLUTISTES (1719-1766)

CONDICIÓN	1719-1766	
Noble/cavaller	14	82,35%
Ciutadà honrat o doctor	3	17,65%
Total	17	

Font: AML, llibres d'actes de l'ajuntament de 1719 a 1766.

A banda, la distribució dels llocs de govern es feia seguint al peu de la lletra la jerarquia social entre ells. En el lloc més alt de decisió se situava el regidor degà, que

Montserrat (cavaller i regidor cinquè), Francesc Gallart i de Riquer (cavaller i regidor sisè), el doctor en ambdós drets Marià Biosca i Anglesull (ciutadà honrat i regidor setè), i Antoni Mallada i Pujol (ciutadà honrat i regidor vuitè). AHL, llibre d'actes de l'ajuntament de 1739.

¹²⁸ Tanmateix, hi ha autors que opinen que el sistema de nomenar els regidors perpetus, molt comú a Castella, no tingué la mateixa repercussió a Catalunya. Josep Maria TORRAS (1983), *Els municipis catalans...*, p. 184.

¹²⁹ A València, fins el 1739 tampoc es cobriren tots els llocs de regidor. Encarnación GARCÍA MONERRIS (1993), «Los nuevos hidalgos...», p. 270. L'autora assenyalava com a causa fonamental d'aquest fet que la Corona decidí vendre, per l'esmentat Reial Decret de 27 de gener de 1739, càrrecs municipals en la Corona d'Aragó.

¹³⁰ Pere MOLAS (1972), *Societat i poder...*, p. 87.

¹³¹ A València dels 32 regidors nomenats en 1708, 24 eren cavallers i 8 ciutadana honorats. Encarnación GARCÍA MONERRIS (1991), *La monarquía absoluta...*, p. 108-109. A Castelló durant el set-cents el municipi estigué en les mans d'unes poques famílies. Otilia MARTÍ (1997), *Un liberalismo de...*, p. 61. A Mataró, el canvi de govern es féu a favor de les famílies nobles de la ciutat. Pere MOLAS (1972), *Societat i poder...*, p. 169.

¹³² A Mataró els regidors foren ciutadans honorats, doctors i terratinents i mercaders en expansió. Pere MOLAS (1993), «Los regidores...», p. 253-266. Dels tres ciutadans honorats que entraren en el consistori entre 1719 i 1766, un ho va fer per substituir un noble i era doctor en lleis, un altre era doctor en lleis (Marià Biosca Anglesull) i un ciutadà honrat (Francesc Mallada Pujol).

havia de ser noble o doctor, essent nomenat el de més alta graduació.¹³³ La resta, del segon al vuitè regidor, anaven baixant en l'escala administrativa del consistori per la categoria social a la qual pertanyien i, dins d'aquesta, s'imposava l'antiguitat.

El regidor degà era l'encarregat de proposar els temes a debat en el comú, respondre com a representant del consistori davant els delegats del govern central i moderar les sessions de l'ajuntament. Com que es votava en veu alta i tenia prioritat en el vot, el degà podia actuar com un element de coacció.¹³⁴

Cada regidor, inclòs el primer vot, s'encarregava d'una sèrie de comissions en què es dividia el govern de la ciutat, rebia al voltant de les 200 lliures a l'any de sou, més algunes primes estipulades, i tenia dret a anar armat amb una espasa.¹³⁵

En definitiva, les atribucions de l'ajuntament borbònic foren molt més limitades que dels de la Paeria austriacista. A més, foren controlades, seguint la nova escala jeràrquica, pel capità general, la Reial Audiència, el corregidor i l'alcalde major. Aquestes funcions se centraven en la resolució de tasques quotidianes com l'abastament alimentari, l'urbanisme, les obres públiques, la beneficència, l'ensenyament, la percepció dels impostos per a l'Estat i el manteniment de l'exèrcit.¹³⁶ Per cobrir la gestió d'aquests apartats es crearen unes comissions específiques encapçalades per un regidor, fins el 1766, per les quals cobrava uns ingressos extraordinaris. Amb el nou organigrama, el poder de decisió del consistori i la seva capacitat de gestió no fou autònoma com en temps dels Àustria, de manera que l'ajuntament s'inserí com una peça més, l'última, de l'engranatge de transmissió de poder absolutista, que anava del rei, cap absolut de l'Estat per dret diví, al municipi.

4. CONCLUSIÓ

El canvi de règim municipal austriacista pel borbònic ocasionà la pèrdua de poder representatiu de la comunitat, ja que de participar tots els veïns en el govern de consells municipals amples del temps dels Àustria es passà a la participació única i reduïda de 8 regidors pertanyents a l'elit social de la ciutat.

¹³³ Antoni SANMARTÍ (1805), *Colecció de ordenes*, p. 122; Josep Maria TORRAS (1983), *Els municipis catalans...*, p. 206; i Joan MERCADER (1968), *Felip V i Catalunya*, p. 323-429.

¹³⁴ Antoni SANMARTÍ (1805), *Colecció de ordenes*, p. 122; i Josep Maria TORRAS (1983), *Els municipis catalans...*, p. 206.

¹³⁵ Pere MOLAS (1972), *Societat i poder...*, p. 86. Concretament, a Lleida els inventaris dels regidors Antoni Miquel de Queraltó (mort en 1771) i Baltasar Tàpies (mort en 1768) confirmen que entre les seves possessions s'hi trobava una espasa i altres armes de foc. AHL, inventaris, protocol notarial 1.062. Torras diu que un conseller austriacista solia rebre 150 lliures de mitja anual, mentre que amb el canvi borbònic, en la dècada de 1720, el sou mig era de 100 lliures, inferior a l'anterior. A Barcelona un regidor cobrava 3.211 rals de sou anuals, però a Girona 150 lliures, Cervera 161, Vic 150 i Tortosa 150. Josep Maria TORRAS (1983), *Els municipis catalans...*, p. 202-203.

¹³⁶ Real Cédula Instructoria de 1718. Pere MOLAS (1972), *Societat i poder...*, p. 99.

D'una altra banda, el factor polític en l'elecció fou determinant, ja que només es cercaren individus afins a la causa borbònica i es marginà als propers als Àustria dins la mateixa categoria social.

En l'àmbit administratiu, s'homogeneïtzà i centralitzà el poder municipal a tot l'Estat, de manera que l'Ajuntament de Lleida es reorganitzà de soca-rel i es simplificà el seu funcionament a qüestions molt superficials i de tràmit, ja que les decisions de major rang estaven en mans d'altres institucions i càrrecs com els corregidors i alcaldes majors.

Finalment, a partir de llavors el poder municipal restà sotmès al poder estatal i fou com un instrument més de la política centralitzadora de la nova monarquia, de manera que els càrrecs municipals foren uns mers funcionaris al servei dels dictats de l'absolutisme i les normes que emanaven del seu govern.

BIBLIOGRAFIA

- BERTRAN, Prim (1986). «Els senyors jurisdiccionalis i els càrrecs dels municipis de les terres de Lleida a les acaballes del regnat de Carles III (1785)». *Miscel·lània. Les terres de Lleida al segle XVIII*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- CASALS BERGÉS, Quintí (2002). *Polítics de Lleida. El poder local i les seves mutacions a través del temps (1716-1868)*. Lleida: Dalmau.
- GARCÍA MONERRIS, Encarnación (1991). *La monarquía absoluta y el municipio borbónico*. Madrid: CSIC.
- GARCÍA MONERRIS, Encarnación (1993). «Los nuevos hidalgos y el poder local en la crisis del Antiguo Régimen. El caso valenciano». A: M. LAMBERT-GORGES (ed.), *Les élites locales et l'état dans l'Espagne Moderne du XVI au XIX siècle*. París: CNRS.
- IRLES, María del Carmen (1996). *Al servicio de los Borbones. Los regidores valencianos en el siglo XVIII*. València: Alfons el Magnànim.
- LLADONOSA, Josep (1974). *Història de Lleida*. Tàrraga: Camps i Calmet, vol. II.
- MARTÍ, Otilia (1997). *Un liberalismo de clases medias. Revolución política y cambio social en Castelló de la Plana (1808-1858)*. Castelló: Diputació de Castelló.
- MERCADER, Joan (1957). *Els capitans generals (segle XVIII)*. Barcelona: Vicens Vives.
- MERCADER, JOAN (1969). *Felip V i Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- MOLAS, Pere (1972). *Societat i poder a Mataró (1718-1808)*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.
- MOLAS, Pere (1993). «Los regidores de Mataró, una élite local en la Cataluña borbónica». A: M. LAMBERT-GORGES (ed.), *Les élites locales et l'état dans l'Espagne Moderne du XVI au XIX siècle*. París: CNRS.

- MORALES ROCA, Francisco José (2006). «Officialium Cataloniae (IV). Regidores del Ayuntamiento de Lérida». *Hidaguía*, número 316-317.
- PASSOLA, Antoni (1997). *Oligarquia i poder a la Lleida dels Àustria*. Lleida: Pagès.
- PLA, Lluïsa i SERRANO, Àngels (1995). *La societat de Lleida al Set-cents*. Lleida: Pagès.
- RIQUER, Martí DE (1998). *Quinze generacions d'una família catalana. D'un dia a un altre*. Barcelona: Quaderns Crema.
- SANMARTÍ, Antoni (1805). *Colección de órdenes relativas a la Nueva Planta de la Real Audiencia de Cataluña*. Lleida: Vida de Escuer.
- SANTIRSO, Manuel (2002). «Los últimos señores de Cataluña». *Hispania Nova* [en línia, consultada 17.02.2014], núm. 2.
- TORRAS, Josep Maria (1983). *Els municipis catalans de l'Antic Règim, 1453-1808*. Barcelona: Curial.
- TORRAS, Josep Maria (1988). «L'etapa de provisionalitat institucional borbònica en els municipis catalans durant la guerra de Successió (1707-1716)». *Pedralbes* [Barcelona: Universitat de Barcelona], núm. 2, p. 127-148.
- VICENS VIVES, Jaume (1972). *Historia social y económica de España y América*. Barcelona: Vicens Vives.

Bàndols i conflictivitat en els governs municipals de Cambrils de la segona meitat del segle XVIII

Manel Tarés i Lagunas

Centre d'Estudis Cambrilencs

1. RESUM

La introducció del règim municipal borbònic amb un ajuntament de regidors de renovació anual, més limitat que els antics consells, generà nombrosos conflictes de poder entre bàndols i figures personals que pretenien acaparar el poder municipal. A Cambrils (Baix Camp) es produí un episodi de conflictivitat política durant els anys quaranta amb l'ajuntament de regidors vitalicis, primer de caràcter intern entre el regidor degà i els altres membres del consistori i, tot seguit, el conflicte transcendí a la població, que aconseguí revocar l'ajuntament vitalici després d'una forta pressió veïnal. Posteriorment, els episodis de conflictes polítics se succeïren de manera quasi contínua fins a l'inici de la Guerra del Francès. Els registres de la Reial Audiència van plens de queixes de veïns i regidors que mostren les rivalitats presents entre els diversos bàndols polítics de la població.

Les reformes carolines dels anys seixanta no resolgueren la situació. Els regidors acceptaren amb dificultat l'ampliació del nombre de càrrecs públics als ajuntaments, especialment en aquells casos que aquests fiscalitzaven les actuacions dels regidors. L'epíleg de tot plegat fou la introducció d'un sistema d'insaculació per a la tria dels ajuntaments. Era l'any 1806 i ja quedava poc temps per un canvi d'època.

2. INTRODUCCIÓ

El règim borbònic implantat després de la Guerra de Successió comportà un nou model de govern municipal a Catalunya, homologable al tradicional dels municipis castellans. La valoració d'aquest model ha estat realitzada per diversos historiadors, notablement Torras i Ribé (1983 i 2003), que ha bastit una rigorosa visió general a partir de l'estudi de diversos ajuntaments catalans del segle XVIII. Aquesta centúria fou un període clau per a la societat catalana, durant la qual experimentà canvis profunds (econòmics, demogràfics, etc.), mentre que la pressió fiscal i militar del règim borbònic no minvava. Aquest decalatge entre la societat civil i el poder polític provocà malestar en forma de demandes de millores socials i polítiques, pel que fa a la pressió fiscal, l'abastament del comerç, el control dels preus, les quintes militars o la millora dels governs municipals, entre altres. Aquestes protestes no només es feren evidents a la capital catalana, sinó arreu. El desgovern de molts ajuntaments, tacats per casos de favoritismes i excessos d'autoritat, posà en peu de guerra amplis sectors de població, vehiculats pels gremis i per col·lectius de veïns (faccions, lligues, parcialitats, d'acord amb la terminologia d'aquell temps).¹³⁷ Després d'uns primers decennis de reconstrucció del país, el recanvi generacional a partir de la segona meitat de la centúria contribuï a estendre les protestes contra els defectes dels governs locals. Aquesta comunicació analitza l'evolució d'aquest moviment a la vila de Cambrils (Baix Camp) i complementa alhora un estudi publicat recentment sobre la implantació de l'ajuntament borbònic en aquesta localitat (Tarés, 2013).

3. ELS AJUNTAMENTS BORBÒNICS

Cal tenir present l'organització del govern municipal borbònic per entendre la conflictivitat que generà en algunes poblacions. En el cas de les viles que no eren cap de corregiment —que són l'àmbit d'aquesta comunicació—, el decret de Nova Planta i altres reglaments successius establiren la formació d'un ajuntament de regidors renovables anualment, a més d'un batlle i un sotsbatlle. El nombre regidors s'estenia entre un i set segons la demografia del lloc: a Cambrils, correspongueren sis regidors. Entre aquests destacava el regidor degà o primer, que dirigia les sessions dels ajuntaments i en tenia la preeminència. El càrrec s'adjudicava, normalment, a la persona de més rang social i el seu predomini sobre el consistori era evident. De fet, el règim

¹³⁷ En aquest treball, hem volgut utilitzar el terme *bàndol*, el qual, però, no s'ha d'entendre amb l'accepció habitual en història medieval, és a dir, aquella que el defineix com una agrupació de persones amb llaços de parentiu que lluiten, sovint amb violència, per fer-se amb parcel·les de poder en l'àmbit municipal. En el nostre cas, el bàndol tindria més aviat el significat de partit o divisió dins una població, amb comunitat d'interessos amb vista a la gestió dels afers municipals, i amb un grau de definició força més lax que els bàndols medievals.

borbònic comportà l'aristocratització del govern municipal, cosa que no sempre fou possible en aquells municipis més petits, on la quantitat de nobles era molt minsa (a Cambrils, només els Peirí gaudien del títol de cavallers). En aquestes localitats, doncs, la classe social més benestant estava formada per advocats, metges, notaris, apotecaris, cirurgians, negociants i pagesos hisendats.

Era la Reial Audiència, des de Barcelona, qui sentenciava el nomenament dels ajuntaments a partir de les propostes que els trametia l'ajuntament sortint. Els regidors presentaven al corregidor una proposta de dos noms per cada càrrec (l'anomenada *terna*), ratificada pel regidor degà. Aquest sistema de cooptació, tan diferent a l'anterior procés d'insaculació dels consells municipals tradicionals, es revelà com un gran generador de conflictes interns en els municipis catalans del segle XVIII. Sovint, les parcialitats generaven tensions a l'hora de triar els candidats a la batllia o el regidorat, ja que cada bàndol empenyia per imposar els seus. Malgrat que els consistoris només tinguessin una durada d'un any, diversos interessos convergien en un o dos grups de possibles candidats a ocupar els seients de l'ajuntament. Si un bàndol aconseguia prevaler, s'assegurava la reproducció dels seus membres en el govern local (Torras, 2003: 79-80).

Unes de les primeres eines a què s'aferraven els qui protestaven pel nomenament d'un nou regidor o impugnaven un candidat de la terna eren els requisits d'inhabilitació recollits en la normativa borbònica. Les incompatibilitats previstes pretenien evitar situacions de nepotisme i detenció del poder en mans d'uns quants, així com assegurar un mínim de correcció en les persones designades. Les normes d'inhabilitació per parentiu marcaven que els regidors entrants no havien de tenir vincles familiars directes (fins als cosins germans inclosos) amb els cessants de l'ajuntament anterior. Altres causes d'inhabilitació prohibien ser deutor amb el municipi, haver incorregut en fraus demostrats o ser una persona manifestament incompetent.

Les transgressions d'aquestes normes, però, eren habituals i en trobem diversos exemples a Cambrils al llarg de tot el segle, alguns dels quals són reveladors d'autèntics episodis de conflictivitat política local. Així, l'abril de 1769, Josep Bru sol·licitava a la Reial Audiència que Josep Borràs i Antoni Alegret, proposats a regidors, no fossin tinguts en compte «por considerarse perjudiciales al Común»: el primer per ser metge i haver d'ocupar-se dels malalts del poble i per tenir deutes amb la vila; l'altre, per estar processat i per comptes pendents del temps en què fou regidor (ACA, R. Aud. 916 f. 213). Aquell any, l'ajuntament no fou constituït fins al 19 de juny. Aleshores, els regidors cessants s'hi oposaren perquè, deien, no havien triat cap dels nous regidors i, a més, al·legaven que aquests tampoc no complien els requisits legals de parentiu (ACA, R. Aud. 916 f. 478). Una mica més tard, a l'agost, el regidor degà Pere Lloberes fou substituït per Isidre Benages, perquè es denuncià que el primer estava emparentat amb el síndic personer Josep Dalmau (ACA, R. Aud. 916 f. 474). Però també hi hagué malestar per part dels regidors entrants. Així, Joan Planes s'havia ofès perquè l'havien col·locat en sisè lloc quan anteriorment havia ocupat càrrecs d'ordre més elevat a

l'ajuntament (ACA, *R. Aud.* 916 f. 492v). Planes no volia acceptar el seu nomenament i exhibia els seus recursos (una casa de les «acomodadas de la villa») i la seva veterania política al costat d'uns companys més joves, els regidors quart i cinquè, per sobre seu, uns sastres «que apenas pueden mantener su familia». Aquests prejudicis socials eren propis de l'època i el model borbònic de govern municipal no féu cap altra cosa que legitimar-los en reservar la majoria dels càrrecs a les classes més benestants.

Altres protestes presentades qüestionaven la capacitat d'una persona concreta per exercir el regidorat o la batllia. Per exemple, el març de 1766 el procurador síndic Gabriel Gimbernat desaprojava el nomenament de Josep Martí Aliern com a regidor degà, «pues le falta expedición, inteligencia y experiencia necesarias y apenas sabe de leer ni escribir» (ACA, *R. Aud.* 913 f. 10). Gimbernat proposà d'intercanviar el segon regidor, Pere Lloberes, pel primer, però no li fou acceptat. Un altre exemple és aquest del 1772, en què els regidors, encapçalats per Lluís Homdedéu i Joan Martí Roca, impugnaren el nomenament del doctor Pau Massó com a regidor degà, perquè «por ningún título le corresponde la precedencia a los regidores 2º y 3º por no tener circunstancias relevantes de capacidad y haberes, inteligencia práctica, ni experiencia en las cosas del Común, pues jamás ha exercido tal empleo y assí no es dicho Massó merecedor de él, ni de preceder á los referidos, á que se añade ser hombre ruidoso» (ACA, *R. Aud.* 919 f. 246).

En altres ocasions, en canvi, s'incideix més en el caràcter revoltós d'una persona, com la vegada que l'hisendat Francesc Ribes escriví a la Reial Audiència el 1805 demanant «exonerar del cargo de Bayle de la misma á Juan Planas que va propuesto en primer lugar por ser un joven sin reflexión, de un genio revez, díscolo y alborotado, con otros defectos» (ACA, *R. Aud.* 1225 f. 51). Val a dir que, en aquest cas, Planes acabà ocupant la batllia aquell any.

4. LIDERATGES DISCUTITS (1740-1760)

Moltes de les denúncies que es feien contra regidors i candidats a regidors per transgressió de normes d'inhabilitació tenien un rerefons en lluites entre lideratges diferents en una mateixa localitat. Es documenten diversos casos de líders polítics forts, amb un considerable poder de convocatòria. Aquells que s'hi oposaven empraven els mecanismes legals disponibles per denunciar una determinada circumstància a les autoritats superiors i maldar per un canvi de tornes. A Cambrils, com en moltes altres poblacions, es visqué un període especialment convuls en aquest sentit durant els anys de mandat dels regidors vitalicis. En efecte, arran del decret reial que posava a la venda els càrrecs públics municipals, amb la finalitat de recaptar cabals per a la monarquia, el juny de 1740 sis cambrilencs adquiriren les regidories de l'ajuntament a títol vitalici (Tarés, 2013: 113-130). Eren pagesos benestants i negociants, que ja tenien experiència en ajuntaments anteriors i disposaven de prou recursos per invertir en aquesta compra.

Des del primer moment, les reunions de l'ajuntament de regidors vitalicis palesaren l'enfrontament constant entre almenys dues faccions d'edils.

Aviat es formà un moviment de veïns que advocava pel retorn al sistema anterior de regidors anuals a Cambrils. Per assolir-ho, les autoritats borbòniques demanaven, com a pas previ, la recollida de firmes d'una majoria de la població i, després, la recompra dels càrrecs amb els diners dels veïns interessats en la recuperació de les regidories, mai del patrimoni municipal ni a través de taxes extraordinàries. La quantitat, que havia de ser restituïda als regidors perpetus, equivalia als diners que aquests havien desemborsat en la compra. L'assoliment de l'objectiu dels opositors als regidors vitalicis no fou gens fàcil, ja que el contraatac dels regidors vitalicis i els seus partidaris fou ferotge i féu fracassar diverses vegades els intents del grup opositor. Tot plegat, havia coincidit amb un conflicte obert entre la comunitat de preveres de la parròquia i els frares del convent agustí pel trasllat d'aquests darrers al santuari del Camí, llavors en reconstrucció. Aquesta operació havia estat facilitada pel consistori de 1736, però tenia el rebuig explícit d'una part de la classe benestant, favorable als interessos del rector Josep Anton Peirí. Les disputes dins les reunions de l'ajuntament entre els dos bàndols de regidors i entre les dues institucions religioses de la vila s'havien traslladat a la resta de la població.

Després de diversos intents, el desembre de 1748 els veïns aconseguiren el retorn a l'antic sistema de renovació anual dels regidors. Una auditoria comptable manada el 1750 per les autoritats borbòniques evidencià pràctiques fraudulentas i irregulars dels regidors vitalicis (Tarés, 2013: 130-132). Altres anomalies durant els anys immediatament posteriors motivaren la suspensió de diversos regidors el juny de 1750, però el nou ajuntament de l'any següent també suscità força polèmica entre la població (ACA, *R. Aud.* 400 f. 59 i 131). El desfalc en la gestió municipal generà les protestes dels creditors de la vila, als quals es devia un muntant elevat per pensions endarrerides de diversos censals, i també revifaren conflictes amb municipis veïns per drets fiscals sobre determinades partides de terra.

L'operació de venda d'oficis públics provocà molts conflictes en la majoria d'ajuntaments catalans i deteriorà greument la solvència de la institució municipal. S'observa a Cambrils una creixent involucració dels veïns en el desig d'arreglar els problemes del govern municipal, que, en algunes ocasions, mobilitzà una bona part de la col·lectivitat local. No es pot considerar que aquestes protestes fossin canalitzades per les corporacions gremials, atès la feble presència d'aquestes a diferència d'altres localitats (Torras, 2003: 125-127). Les denúncies procedents de Cambrils van totes firmades almenys per una o dues persones, normalment benestants, i no ens consten escrits anònims o signats sota pseudònims col·lectius com els que fa referència Torras en alguna població.

Un cop foragitats els regidors vitalicis del govern cambrilenc i desapareguts els seus dos homes forts, Gabriel Roca i Josep Sans, el terreny quedà abonat per a nous lideratges que maldaren per predominar sobre la població. Precisament, el juny de 1755, el

batlle Vicent Forés denunciava les interferències de determinades famílies en el govern municipal. Antoni Sangenís s'havia convertit en l'home fort del poble, com mantenien amb certa ironia els testimonis cridats pel batlle (AHT, *Man. Not.* 616, 14/06/1755):

[...] dan a entender que la casa del común de esta villa se ha transferido a casa de Antonio Sangenís, familiar del Santo Officio, uno de los principales motores de los ánimos de los particulares de esta villa, pues que en dicha su casa es en donde van dichos Josep Bassedas, Josep Folch y Josep Corts [regidors], y allí y no en la casa de la villa, se tratan las cosas del común.

Sangenís topava amb un altre lideratge fort, Isidre Benages. El mariner Josep Alegret denunciava que, des del 1759, l'ajuntament estava governat per Benages —que també havia estat batlle en el bienni 1753-1754— i els seus partidaris, entre els quals parents seus (ACA, *R. Aud.* 909 f. 1). Això comportà que la Reial Audiència decidís de suspendre el nomenament dels nous regidors de 1760 i en nomenés de nous a la primavera de març (AHCB, *R. Aud.* 6.A.I-4 f. 88). Un simple repàs dels noms que integraven aquell ajuntament (Ribes, Mir i Benages, principalment) demostra que el poder estava detingut en mans d'algunes de les famílies més benestants o, almenys, aquelles que tenien més interessos econòmics.

El cartipàs polític de l'any següent continuava, de nou, ple de defectes. Es pot treure l'entrellat d'aquella situació gràcies a una declaració jurada que feren tres pagesos de la vila l'abril de 1761 (AHT, *Man. Not.* 621 f. 202). Hi detallaven les relacions de parentiu que hi havia entre alguns càrrecs municipals i arrendataris de béns comunals, de manera que es palesava l'entramat d'interessos existents. Destaca el regidor degà, Francesc Ribes, que havia estat secretari recentment i era nebot d'Isidre Benages, aleshores arrendatari i receptor de les carns. Els tres declarants apuntaven, també, que alguns d'aquests polítics tenien encara causes obertes amb motiu de la seva gestió a l'ajuntament. També l'any següent es produïren disputes sobre la proposta de regidors presentada per Francesc Mir (ACA, *R. Aud.* 909 f. 65*v* i 89). Els nous regidors de 1762, llavors, volgueren testificar davant de notari que no tenien vincles de parentiu entre ells (AHT, *Man. Not.* 5323 f. 29). Tanmateix, la major part d'aquests eren membres de l'oligarquia local que trobem als ajuntaments al llarg de tot el segle: Sangenís, Gimbernat, Verniol, Lloberes. La coalició entre Benages, Ribes i Mir, però, havia estat desbancada.

Les protestes es repetiren encara els dos anys següents. Pau Soldevila, que havia estat a l'ajuntament anteriorment amb Ribes i Mir, impugnà les propostes de regidors per al 1764 perquè, deia, tenien lligams de parentiu i incomplien altres normes d'inhabilitació, mentre que altres eren arrendataris del municipi i encara «otros por la poca pericia que tienen en cosas del mismo común». Unes quantes setmanes després, Nicolau Benages, que també havia estat a l'ajuntament anteriorment, repetí la denúncia i sol·licità «que para dichos oficios queden elegidos personas desinteresadas» (ACA, *R. Aud.* 910 f. 603; 911 f. 12). Tot plegat, indica que els problemes en el govern municipal cambrilenc no

havien desaparegut. De fet, el gener de 1765, Gregori Cabrer, regidor quart, tingué la valentia de manifestar les pràctiques abusives dels altres regidors (ACA, *R. Aud.* 912 f. 6):

los actuales Regidores y los de cinco años á esta parte se van cubriendo unos á otros el mal uso que han hecho de los bienes del Común dándoles diferente destino, pretenden los actuales cubrirse por el mismo modo, nombrando á este fin sujetos que están entrenados en el mismo manejo y de los que actualmente están empleados ó parientes próximos de ellos.

A la Reial Audiència no li féu gens de gràcia aquest escrit i acusà Cabrer d'haver fet «supuestos y falsos motivos». Però uns quants mesos més tard, Miquel Bassedes Soler i altres completaren les denúncies de Cabrer: «[...] una pandilla que continua de muchos años á esta parte en la villa, por cubrirse unos y otros Regidores toma la conducta y versación menos conveniente al Común y particulares sobre sus intereses» (ACA, *R. Aud.* 912 f. 291v).

5. LA REFORMA MUNICIPAL DE CARLES III A CAMBRILS

La conflictivitat municipal que existia en nombrosos municipis, la infracció de normes de govern municipal i els casos de corrupció, nepotisme i tants altres vicis polítics obligaren el rei Carles III a implantar un conjunt de reformes durant la dècada dels seixanta. En primer lloc, el 1761, s'introduí el càrrec de síndic procurador general als ajuntaments catalans. Aquesta novetat no es pot considerar pròpiament una mesura de reforma, sinó que es pretenia implantar un càrrec ja present als ajuntaments castellans, però que no havia estat traspassat al seu moment a l'ordenament municipal borbònic per a Catalunya. El síndic procurador havia de tenir un paper especial de fiscalització i control en qüestions referents a proveïments, preus de mercat i arrendaments municipals, precisament aquelles més susceptibles de generar conflicte social. No obstant això, es requeria una persona *principal* del poble, la qual cosa l'allunyava de la classe popular i desvirtuava la seva existència. Tots les persones que hem documentat a Cambrils ocupant aquest lloc fins al final del segle eren nobles, notaris i hisendats, els mateixos quadres que ocupaven les regidories degana i segona. Alguns síndics estigueren al càrrec durant sis anys seguits, el doble del que estava estipulat, i encara alguns d'aquests ocuparen també el seient de regidor en alguna ocasió. El síndic procurador era triat amb el mateix mètode que per a la resta de regidors, la qual cosa feia possible que aquests controlessin plenament les persones que preferien que ocupessin el nou seient. Tot plegat implicava que l'actuació dels síndics procuradors restés engolida per la dels regidors, confosa en la dinàmica de l'ajuntament, com si en fossin uns regidors més.

La veritable reforma administrativa arribà el 1766 amb la creació dels càrrecs de diputats del comú i síndic personer. La missió dels diputats era el control de la gestió dels cabals municipals. A Cambrils, hi pertocaren tres diputats, que s'havien de

responsabilitzar de les obres, l'administració de l'hospital i el control de la despesa, respectivament. El síndic personer havia de fiscalitzar l'acció dels regidors i defensar els drets dels ciutadans, sobretot en temes d'interès general i quotidià, com eren el proveïment d'aliments, les obres públiques o la celebració de fires i mercats. Les seves funcions, tanmateix, es confonien sovint amb les del síndic procurador general. A partir del 1768, la reglamentació permetia que els diputats i el personer tinguessin veu i vot en tot allò que es tractés a l'ajuntament, com qualsevol altre regidor (Torras, 2003: 162), tot i que no podien firmar pòsses de lliurament (ACA, *R. Aud.* 916 f. 577v). A més, participaven a la Junta Local de Propis i Arbitris, que s'havia creat l'octubre de 1769.

El sistema d'elecció d'aquests càrrecs consistia en un sufragi a dues voltes, una veritable novetat. En la primera volta els veïns que fossin contribuents masculins seculars, repartits per barris (o, en altres llocs, per gremis o confraries), elegien vint-i-quatre comissaris electors; en la segona volta, aquests comissaris triaven els nous càrrecs municipals, sense que en cap cas fos permesa la participació dels membres de l'ajuntament. La intromissió d'aquests darrers, però, no era infreqüent. A Cambrils, el 1784 un grup de trenta-cinc veïns impugnaren la votació dels comissaris electors perquè haurien rebut pressions per part d'un bàndol (ACA, *R. Aud.* 931 f. 224v i 240). També, el 1805, en uns anys de forta crispació política a la vila, Francesc Ribes, Ramon Soler i altres veïns denunciaren el batlle i els regidors «por la mancomunación texida y practicada por estos en la nominación de comisarios electores para la elección de Diputados de aquel Común al efecto de ser nombrados los de su facción» (ACA, *R. Aud.* 1225 f. 214). Dos anys més tard, també es produïren queixes del regidor degà Joan Roca, Josep Ignasi de Peirí i altres veïns per la intromissió del batlle Josep Sangenis en l'elecció (ACA, *R. Aud.* 1227 f. 185v i 200v). L'any següent, el batlle Josep Martí consultà si l'elecció s'havia de fer per vots públics o secrets (ACA, *R. Aud.* 1228 f. 119v). Aquest punt era important, perquè el vot a veu alçada comportava el perill de coacció a la llibertat del vot (Hernando, 2001: 413-414).

En general, els diputats i els síndics personers eren persones d'extracció més popular que la resta dels membres de l'ajuntament. Un cop d'ull general als noms que hem documentat per a Cambrils ens fa suposar que, efectivament, era així amb els diputats. En canvi, almenys els primers síndics personers pertanyien al grup de poder tradicional. En general, però, els nous càrrecs possibilitaven una participació més directa de les classes populars en el govern municipal. La seva funció a l'ajuntament, tot i que restringida, no era ben vista pels regidors a causa del control fiscalitzador que exercien sobre la seva gestió i els prejudicis socials propis del seu temps. Aquest nou element del joc polític creà tensions i l'elit dominant tancà files per defensar la seva preeminència en el govern local, fins aleshores indiscutida des de la implantació del règim borbònic.

El setembre de 1768 els regidors cambrilencs protestaren pels conflictes freqüents que sorgien amb els diputats i el síndic personer en temes d'administració dels drets municipals (ACA, *R. Aud.* 915 f. 916). Els diputats qüestionaven les mancances en

l'abastament de carn de moltó i porc, i la poca qualitat del pa venut a la fleca. L'estiu següent, criticaren la decisió d'enviar un regidor a Barcelona per resoldre uns afers, perquè consideraven que era suficient amb manar-li a l'advocat que la vila tenia contractat a la capital (AMCAM, *Act. Mun.* 1768-1769). L'acció dels diputats i els personers fou especialment batalladora amb les diverses impugnacions a les propostes de regidors. Un conflicte d'aquest tipus es produí amb les propostes de regidors per al 1778, les quals foren impugnades pel fet de concórrer-hi excepcions de parentiu i connivència amb els arrendataris de drets municipals (ACA, *R. Aud.* 924 f. 665v; 925 f. 93). La Reial Audiència ordenà al batlle que es repetissin les propostes de regidors, «advirtiéndoles que no estaban obligados á seguir la proposición que hiciera el regidor Decano» (ACA, *R. Aud.* 925 f. 93v). Encara l'última proposta no acabà de satisfer els diputats i el personer, ni tampoc el batlle i el regidor degà, ja que havien descobert que el nou regidor segon, Josep Guasc, tenia «vicios de jugador, bebedor de aguardiente y otras» (ACA, *R. Aud.* 925 f. 201).

De nou, hi hagué impugnacions a les propostes de regidors per al 1782 —en aquest cas, també amb el concurs del síndic procurador Josep de Peirí—, així com per a l'any següent, per defectes en les propostes presentades (ACA, *R. Aud.* 928 f. 598v; 929 f. 510v i 543). Una altra denúncia, alçada pel diputat Joan Budí, la documentem a les propostes de regidors per al 1787 i encara més denúncies a les propostes per al 1797 (ACA, *R. Aud.* 934 f. 56; 1216 f. 447).

En altres ocasions, era el síndic procurador general qui exercia la seva acció fiscalitzadora, tot i la seva proximitat amb els regidors. Per exemple, Miquel Bassedes Coll denunciava les propostes de batlle i regidors per al 1793 per motius de «edad, deuda del común, pandilla con el Regidor Decano y Baile y demás», i recordava que el notari Gabriel Gimbernat (que havia de substituir el secretari de l'ajuntament, cosí de Bassedes, recentment destituït) i el regidor degà Francesc Roca estaven imputats per un cas de «crecidos caudales del común indevidamente extraídos» (ACA, *R. Aud.* 1212 f. 1109; 1213 f. 372). També, cal destacar una queixa conjunta del síndic procurador, un diputat i el regidor tercer, com a membres de la Junta de Propis, per les maneres que tingué el regidor degà d'imposar un candidat seu per a majordom de propis el 1791 (ACA, *R. Aud.* 1211 f. 296).

D'altra banda, els regidors, amarats d'un fort corporativisme, també utilitzaren els mecanismes habituals de denúncia a la Reial Audiència per desacreditar determinats síndics i diputats molestos. Per exemple, el 1769, foren denunciats el diputat Pere Carbonell i el síndic personer Josep Dalmau per trobar-se condemnats a causa dels deutes del seu regidorat del 1758 (ACA, *R. Aud.* 916 f. 577 i 769v), per la qual cosa foren cessats. Un altre cas de belicositat amb els càrrecs fiscalitzadors de l'ajuntament s'esdevingué el 1781 (ACA, *R. Aud.* 928 f. 436 i 677). El maig, els regidors no volien acceptar el síndic personer Nicolau Pallejà per raó del seu parentiu amb un dels diputats. Deien, a més, que no li acompanyava el seu caràcter, ja que «por su genio altivo,

se ve aborrecido de suerte que en los pocos días que sirvió de Personero era llamado por antonomasia el Síndico hallador [és a dir, busca-raons]». L'octubre, el regidor degà Francesc Cava es discutí amb el diputat Antoni Alegret i li posà «la mano encima con ademán de desafiarle», i també es querellà contra el procurador síndic Salvador Planes. Aquests casos documentats, però, són massa escassos com per poder parlar d'una veritable oposició continuada de l'oligarquia de poder cap als nous càrrecs d'extracció popular, com la que ha detectat Torras Ribé en algunes poblacions (Torras, 2003: 175).

6. UN MODEST INTENT DE REFORMA DE L'AJUNTAMENT CAMBRILENC

Entre finals dels anys setanta i la dècada dels vuitanta, sorgien conflictes gairebé cada vegada que es feia nova proposta de regidors anuals a Cambrils. Ja hem exposat anteriorment algunes de les denúncies dels diputats i el personer, però també n'hi hagueren per part dels regidors, com les presentades contra les propostes de regidors per al 1779 i el 1780 (ACA, *R. Aud.* 926 f. 76 i 680). En tots dos casos, s'al·legava la violació de les normes d'incompatibilitat per parentiu.

Durant aquests anys es produí l'afer Martí i Roca. A finals de desembre de 1780, un grup de veïns, encapçalat pel batlle sortint Josep Verniol, s'oposà contra el nomenament de Joan Martí Roca per ocupar la batllia de Cambrils. L'atacaven amb els següents supòsits: «[...] su escandalosa vida y conducta, por ser un hombre bajo, pues es biznieto de cortante [carnisser] y porque la elección en este sugeto causará en aquel público y sus familias disensiones y ruidos perjudiciales» (ACA, *R. Aud.* 928 f. 13). Aquí trobem novament una típica manifestació de prejudici de classe social, pròpia d'aquesta època. Tanmateix, no ens pot deixar de sorprendre que es reculés fins al besavi per trobar una màcula en la genealogia d'aquesta persona. Martí i Roca recordava que el seu pare havia sofert atacs similars quan fou proposat com a regidor el 1746. Malgrat les queixes, la Reial Audiència es mantingué ferma en el nomenament del nou batlle (ACA, *R. Aud.* 927 f. 700v; 928 f. 13 i 49).

La gestió de Martí i Roca fou qüestionada diverses vegades. El febrer de 1781, per exemple, el majordom de propis Ambrosi Cuder denunciava les amenaces que havia rebut del batlle i els regidors per haver-se negat a entregar-los una certa quantitat de diners de forma improcedent. El funcionari declarava que aquests diners només servirien «por mero antojo de los que lo quieren» i sospitava que «en ello habrá fin particular» (AMCAM, *Memorials*, 71). Aquell any, afloraren diverses irregularitats en el cobrament del cadastre i dels arrendaments públics i, també, es produïren disputes en l'elecció de diputats i personer.

Novament, Martí i Roca rebé una forta oposició quan fou proposat com a regidor degà per al 1784. Denunciava els estratagemes dels seus opositors, «practicando los medios más estraños que pudo sugerirlos su malicia al efecto de impedir su nombramiento», sempre per «poder ellos gobernar el pueblo para sus particulares ideas»

(AMCAM, reg. 69.14). Però el grup de vint-i-dos veïns encapçalats per Francesc Ribes, Ambrosi Cuder i Ramon Soler que presentaren la protesta desacreditaven Martí i Roca com a «hombre de mui malas costumbres, escandaloso y mala fama» i li recriminaven el temps que havia exercit de batlle «por sus injusticias y tropelías» (ACA, *R. Aud.* 930 f. 427v). En conjunt, presentaven una valoració molt negativa de la situació del govern municipal amb aquests termes:

Que es notoria la parcialidad y ruina que reina en dicha Villa para entrar en el gobierno político y económico de ella, cuias discordias toman maior incremento con no poco dolor y perjuicio de la quietud y tranquilidad pública [...]. Es constante que dicho gobierno de algunos años á esta parte se confiere á solo rústicos y nada inteligentes en este manejo y aún prefiriendo á otros bastante instruidos y visibles de la Villa con un despotismo continuo en las Propuestas de Regidores.

Finalment, davant aquesta oposició, fou nomenat Josep Verniol per a regidor degà. Com que es produïren més protestes, al cap d'unes quantes setmanes fou substituït per Francesc Lloberes. Aquesta decisió es prengué com a mesura de pacificació dels ànims de la vila i la Reial Audiència establí que no entrés ningú a l'ajuntament que hagués format part dels consistoris entre els anys 1780 i 1782 (ACA, *R. Aud.* 931 f. 147v). En tot aquest afer hi tingué un paper especial el diputat Josep Vidal Benages, que havia denunciat la malversació de fons a l'ajuntament, cosa que motivà una comissió investigadora de l'alcalde major de Tarragona. Vidal continuà batallant per fer net «de los que se retenían el mando de dicha villa por los excesos que han cometido» i el 1784 denunciava la presència encara de membres a l'ajuntament que havien exercit en aquell període, entre els quals el mateix batlle, Antoni Sengenís (ACA, *R. Aud.* 931 f. 212 i 224v).

La tensió viscuda al govern cambrilenc durant aquest període motivà la implantació d'una tímida reforma de la composició de l'ajuntament, similar al que ja es practicava en altres localitats. En efecte, en els ajuntaments de regidors anuals, aquests conviuen amb el càrrec de síndic procurador, de durada triennal, cosa que resultava incoherent. Amb l'allargament de l'estada dels regidors a l'ajuntament es feia més difícil incórrer en incompatibilitats de parentiu i s'esperava més estabilitat en els consistoris, però també un afermament més gran de l'oligarquia local. De fet, la Reial Audiència recomanà aquest sistema als ajuntaments afectats per conflictes polítics (Torras, 2003: 199): Reus, per exemple, l'aplicà el 1774. El 18 de juny de 1785, l'Ajuntament de Cambrils, amb Gabriel Gimbernat com a regidor degà, sol·licità al Consejo de Castilla l'allargament dels regidorats fins a tres anys (ACA, *R. Aud.* 585 f. 84v). En el seu escrit manifestaven els perjudicis que comportava la renovació anual, especialment el fet que les normes d'incompatibilitat per parentiu i els períodes de carència disminuïen el nombre de persones disponibles i facilitava que accedissin als oficis municipals persones poc preparades. L'escrit dels cambrilencs assegurava que la renovació anual afectava negativament la gestió del municipi, especialment l'assistència a les nombroses

tropes de pas que s'hi allotjaven. També feia referència a la ignorància i el poc temps de servei dels regidors, que provocaven que el municipi no sabés treure partit d'alguns dels seus drets; suposem que es referien, per exemple, al dret de lleuda, el qual havia estat objecte d'un plet amb la comunitat marinera, resolt amb un acord el maig de 1777 (Tarés, 2013: 207).

Cal dir que el pagès Josep Vidal, el que havia destapat l'afer de malversació uns quants anys abans quan era diputat i que continuava denunciant les males pràctiques de nepotisme, s'oposà al nou sistema de periodicitat triennal en els càrrecs de regidors (ACA, *R. Aud.* 933 f. 102v). Tanmateix, les autoritats borbòniques concediren l'allargament dels regidorats mitjançant una Reial Provisió del 10 de febrer de 1786. Amb aquest nou sistema, que entrà en vigor el 10 de març, només es renovaven dos regidors cada any, en l'ordre cinquè i sisè el primer any, tercer i quart el segon any, i primer i segon el tercer any.

7. L'ESCALADA DE MALESTAR AL TOMBANT DE SEGLE

Certament, la implantació d'aquesta reforma municipal consistent en allargar a tres anys el servei dels regidors permeté concentrar el poder en mans d'unes quantes persones, les quals podien prou bé aliar-se i formar un bloc monolític. Les queixes aparegueren aviat a tot arreu. A Cambrils, el síndic personer Mariano Ducet denunciava, el 1794, que: «[...] no obstante de componerse aquella Villa de muchos sugetos hacendados y de graduación sin la menor excepción, repara que aquel Ayuntamiento no propone sino de sus afectos y parciales y de parentesco» (ACA, *R. Aud.* 1214 f. 425v). El maig d'aquell any, una part dels comissaris electors, encapçalada per Francesc Lloberes, «no pueden pasar en silencio las intrigas que hubo en este nombramiento [dels diputats i el personer] recaído en sujetos los menos abtos del Pueblo». Denunciaven l'aliança que havien format el batlle i altres partidaris seus «circulando los empleos en ciertos individuos». L'espurna que provocà aquest nou conflicte local fou la intervenció fraudulenta del batlle en l'elecció dels diputats i el síndic personer (ACA, *R. Aud.* 1214 f. 189):

Que el Baile iba por los Barrios diciendo a los electores nombrasen al que nombraría Joseph Martí Regidor y Francisco Ribas Decano, llamándoles el Síndico Procurador en su casa haciéndoles la misma previsión. Que estos son hechos mui escandalosos y la elección mui violenta.

En canvi, una altra part dels comissaris electors, encapçalats pel doctor Josep Borràs, negava la denúncia de Lloberes i els altres, els quals estarien «resentidos de no aver salido los sujetos que ellos querían» (ACA, *R. Aud.* 1214 f. 200v). També l'any següent, diversos comissaris electors, encapçalats per Ambrosi Cuder i Francesc Lloberes, denunciaren irregularitats en l'elecció de diputats i síndic personer, ja que hi votaren alguns regidors (ACA, *R. Aud.* 1215 f. 141 i 260). Tot i que les autoritats donaren per nul·la l'elecció,

l'ajuntament respongué a les acusacions dient que eren falses i que Cuder i Lloberes «se han declarado enemigos de la tranquilidad. Que al tiempo del alistamiento para el remplazo del ejército movió y alteró el Pueblo y la quietud llegando al extremo de arreglarse uno a quitar la vara del Baile» (ACA, *R. Aud.* 1215 f. 255v).

Al tombant del segle, l'ambient polític a Cambrils estava molt enrarit per tots aquests incidents. Aquest clima de crispació comportà una situació de pràctica ingovernabilitat del municipi i acabà tenint conseqüències polítiques. La tardor de 1805, un grup de veïns (encapçalat per Francesc Lloberes, Joaquim Sans Bargalló, Josep Martí Compte i Carles Clanxet) denuncià les corrupteles del bàndol dominant a la localitat: «tres o quatro personas de la misma población se han apoderado del Gobierno de ella, ocupando de continuo los empleos de República y en su defecto aquellos sujetos de su parcialidad y devoción.» Aquestes persones incorrien en «cualquier tropelía por tal de contener con el miedo y el terror a los descontentos y ofendidos de su despotismo, mantenerse en sus empleos y abusar de los caudales públicos» (ACA, *R. Aud.* 1023 f. 361v-374v). Les persones que estaven al davant d'aquest grup de poder eren Agustí Verniol, aleshores síndic procurador, el batlle Joan Planes, el regidor degà Fernando Roca i el secretari Miquel Bassedes. Verniol era presentat com:

[...] hombre de baxos principios, pero inquieto, artificioso, intrépido y de suio dominante ha logrado con el tiempo el mando absoluto de dicha villa formando un partido entre personas de las mismas circunstancias que las suyas de cuyo corto y reducido círculo no saben los destinos municipales, y acerca este particular han sido estos coligados tan poco mirados y reservados que no han dudado proferir una y muchas veces que serían Regidores los que ellos quisiesen y que los tenían ya nombrados para veinte y más años.

El conflicte esclatà amb l'afer Pere Escarriu. Aquest mestre de primeres lletres havia estat contractat per l'ajuntament, però hi renuncià per discrepàncies amb els regidors i s'establí com a mestre en un estudi particular. Aquesta mesura no fou gens ben vista per l'ajuntament ni el batlle, que consideraven que perjudicava el nou mestre públic, Josep Grifoll (ACA, *R. Aud.* 1225 f. 59v i 60), i maldaren per prohibir-li, tot i que les autoritats superiors permetien que poguessin exercir dos mestres alhora. En realitat, entre Escarriu i l'ajuntament existien diferències, perquè el primer estava aliat amb els veïns que lamentaven els abusos del bàndol governant. En un text extens preparat per Francesc Lloberes i altres per denunciar la situació de l'ajuntament cambrilenc al Consejo de Castilla s'explicava que Escarriu havia caigut en desgràcia per haver reprès un alumne seu, fill del regidor degà Fernando Roca (ACA, *R. Aud.* 1023 f. 361v-374v). Els veïns s'indignaren amb aquest incident i s'organitzaren per portar els seus fills a l'estudi particular d'Escarriu. El corregidor de Tarragona, després d'investigar la situació, conclugué que les disputes tenien el seu origen en «el sistema y entusiasmo con que don Salvador Gimbernat y socios se han propuesto sostener en la enseñanza del maestro Pedro Escarriu, al paso que el Ayuntamiento y otros con no menos tezon intentaban expelerle y que subsista el otro maestro José Grifoll» (ACA, *R. Aud.* 1171

f. 30v). També s'acusava Escarriu d'estar «sostenido por algunos sujetos reboltosos y dotados de espíritu de partido» (ACA, *R. Aud.* 1225 f. 59v).¹³⁸

Al mateix temps, es produïen protestes pel nomenament dels comissaris electors per la tria dels diputats i el personer i per la imposició d'uns gravàmens per sufragar la contractació d'un altre metge (ACA, *R. Aud.* 1225 f. 214; 1171 f. 4v). En aquest darrer cas, la Reial Audiència proposà de celebrar un Consell General obert per debatre la mesura. En resum, els veïns elaboraren la llista següent de greuges contra les autoritats municipals (ACA, *R. Aud.* 1023 f. 372):

[...] que usan mal de los fondos públicos, que promueven todo genio de parcialidades por tal de sustener su honroso despotismo, que con este motivo sobrecargan de contribuciones voluntarias al Pueblo, que vexan a los vecinos á quienes miran con desafecto con bagajes insoportables, que los atropellan de todas maneras, que por el espíritu de partido desprecian la enseñanza de los jóvenes, y otros obgetos de pública utilidad.

8. LA IMPLANTACIÓ DEL MÈTODE D'INSACULACIÓ

El conflicte obert a Cambrils comportà mala maror a la vila i provocà divisions i discrepàncies. Tot plegat motivà que en un escrit de l'11 de novembre de 1805, els veïns proposessin al Consejo de Castilla la implantació del procediment d'insaculació per a l'elecció dels càrrecs de batlle, regidors i síndic procurador (ACA, *R. Aud.* 1023 f. 371v-373a; 1171 f. 133v; 1226 f. 236). L'ajuntament demanà que no s'encomanés el procés de reforma del govern municipal al corregidor de Tarragona ni a l'alcalde major, «a quienes sin ánimo de injurias tienen por sospechosos con motivo del expediente sobre Magisterio [referint-se a l'afer Escarriu]» (ACA, *R. Aud.* 1226 f. 251). Finalment, la comissió fou donada a l'alcalde major de Montblanc el 7 de febrer de 1807 (ACA, *R. Aud.* 1172 f. 84v; 1226 f. 287v), que concloué que era factible introduir una reforma en el govern cambrilenc: «Que la villa de Cambrils está dividida en dos partidos, sin embargo no dexan de allarse sugetos de probidad integridad y de interés de quienes se puede echar mano para formar las listas de los insaculados» (ACA, *R. Aud.* 1171 f. 133v). Altres poblacions que havien sofert disputes provocades pel mal govern, també havien adoptat la solució de reintroduir el procediment insaculatori, com Valls, Flix o Torredembarra el 1803 (Torras, 2013: 203). D'altra banda, el comissari també proposà que el mestre Pere Escarriu fos allunyat de la vila: «[...] habiendo solo quedado Escarriu con cinco o seis discípulos de los vecinos que por sus intrigas avía sabido atraer á su partido en los que sin duda se conservaría la raíz de la cizaña pues peligraría atraer otros y volverse á encender el fuego devorador de la discordia» (ACA, *R. Aud.* 1172 f. 85).

¹³⁸ Un afer similar amb disputes entre el regidor degà i el mestre es produí a Cambrils el 1764, en què el mestre fou acomiadat per una desavinença (Tarés, 2013: 317).

L'alcalde major de Montblanc confeccionà la insaculació del govern municipal per a cinc anys, al cap dels quals es revisarien els noms de la bossa. Tot i que no coneixem els noms dels insaculats, cal pensar que s'hi posaven els de les persones més benestants. Amb això, la reintroducció de la insaculació diferia molt del procediment homònim anterior a la Nova Planta, més obert socialment. La primera desinsaculació s'efectuà el 20 de maig de 1806 i fou aprovada pel Consejo el 22 d'octubre (ACA, R. Aud. 1027 f. 214). Mentrestant, el 23 de maig s'havia format un nou ajuntament i a finals d'any encara esperava instruccions sobre com havia de posar ordre als comptes de la vila. Quan al canvi d'any tocava fer nova insaculació, es presentà una proposta firmada per seixanta-tres veïns, encapçalats per Francesc Lloberes, Salvador Gimbernat, el síndic procurador i el personer, per manifestar defectes en la insaculació (ACA, R. Aud. 1027 f. 214). Els veïns demanaven allargar el mandat de l'ajuntament per a tot l'any 1808, ja que no havien tingut temps de posar els comptes en ordre, perquè «los primeros cuidados de mis partes [dels regidors insaculats] se dirigieron á tranquilizar los ánimos e inveteradas discordias de aquellos moradores». La insistència dels veïns obligà la Reial Audiència a manar triar els regidors primer i segon i deixar per més endavant la desinsaculació dels altres càrrecs (ACA, R. Aud. 1228 f. 96v).

Com bé assenyalà Torras i Ribé (1983: 369), «la insaculació de finals del segle va representar la consolidació en el poder d'un reduït nombre de persones, vint o trenta a cada població, que pel nou procediment disposaven del monopoli absolut i consagrat per la llei del govern municipal durant un llarg període de temps». El model municipal borbònic estava esgotat, enquistat com estava a fer prevaler les persones més benestants de la societat i sense capacitat de solucionar els diversos problemes que havien anat sorgint amb els anys. Però la pressió popular fou determinant per aturar, almenys temporalment, aquells moments més àlgids de desgovern i abusos de poder. Això és el que hem pretès demostrar amb el cas particular de la vila de Cambrils. Tanmateix, la immediata Guerra del Francès alterà transitòriament i amb violència la quotidianitat d'aquella societat catalana dinàmica i vigorosa. I encara restaven uns quants anys perquè caduqués el sistema borbònic d'organització municipal abans no s'implantessin les reformes liberals, encara tan poc estudiades per la historiografia local de moltes localitats.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- HERNANDO, María Pilar (2001-2002). «Las elecciones de síndico personero y diputados del Común en la ciudad de Valencia a principios del siglo XIX». *Saitabi* (Universitat de València), núm. 51-52, p. 401-432.
- TARÉS, Manel (2013). *La introducció del règim borbònic a la vila de Cambrils. De la Guerra de Successió a les reformes dels anys seixanta del segle XVIII*. Tarragona: Diputació de Tarragona.

MANEL TARÉS

TORRAS I RIBÉ, Josep M (1983). *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808)*.
Barcelona: Curial.

— (2003). *Los mecanismos del poder. Los ayuntamientos catalanes durante el siglo XVIII*.
Barcelona: Crítica.

SIGLES DELS ARXIVS CONSULTATS: ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), AHT (Arxiu Històric de Tarragona), AMCAM (Arxiu Municipal de Cambrils).

Guerra, endeutament municipal i reformisme borbònic

Jordi Casas i Roca

Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès

1. L'ENDEUTAMENT MUNICIPAL, UN MAL CRÒNIC

No diem res de nou si afirmem que els municipis catalans, primer les universitats i a partir de la Nova Planta borbònica els ajuntaments, patiren pràcticament des del seu naixement un endeutament estructural (o, si es vol amb altres paraules, crònic). A la baixa edat mitjana es tractà de finançar l'expansió catalanoaragonesa per la Mediterrània occidental, la qual cosa provocà una inflació de censals a partir de la segona meitat del segle XIV, que portà moltes universitats a la fallida econòmica.¹³⁹ La lenta sortida de la crisi baixmedieval, amb l'embranchida demogràfica i econòmica del que Albert Garcia Espuche ha batejat com a *segle decisiu*, va permetre equilibrar unes hisendes exhaustes i fins i tot parar el cop a un endeutament que semblava no tenir fi.

Sens dubte, el segle XVII i especialment la seva segona meitat pot ser qualificat com el pitjor per a les hisendes municipals catalanes i, en concret, pel que fa al seu endeutament. Entre la Guerra dels Segadors (1640-1652) i la guerra amb França de la darrera dècada del segle, Catalunya esdevé pràcticament i de forma quasi permanent un camp de batalla. Les despeses de tot tipus s'acarnissen amb les hisendes locals:

¹³⁹ Vegeu una breu síntesi a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (2007), «Algunas consideraciones sobre el crédito en la Cataluña medieval», *Quaderns d'Història* (Barcelona), núm. 13, p. 9-26.

allotjaments, bagatges, subministraments a l'exèrcit d'un i altre bàndol, contribucions especials de guerra, organització de batallons o participació en altres... El capital dels censals venuts pel Consell de Cent barceloní el 1653 superava lleugerament la quantitat d'1.100.000 lliures, de les quals només un 37% eren anteriors a 1640.¹⁴⁰ L'any 1654 el Consell parla de tornar a l'«estado de pingüe fortuna» d'abans de la guerra; i cinc anys després una comissió d'advocats i assessors de l'òrgan municipal dirà que «es tanta la pobreza universal de las universidades, ciudades y pueblos del Principado y de esta Ciudad de Barcelona por lo excesivos y continuos gastos de la guerra, que no pueden pagar a sus acreedores, no solo libra por libra, pero ni aun con reducción y baja de la moneda». Segons Carreras i Candi, la ciutat haurà gastat, entre 1640 i 1659, 830.772 lliures en despeses de guerra, una suma extraordinària si tenim en compte que els seus ingressos anuals no assolien les 200.000 lliures. Podríem aportar altres exemples, però no és el lloc de fer-ho.¹⁴¹

La guerra de la darrera dècada de segle, l'anomenada Guerra dels Nou Anys (1689-1697) i la Guerra de Successió (1705-1714), reblaren el clau de la crisi de les hisendes locals catalanes. Per il·lustrar-ho aportarem els exemples de la Bisbal d'Empordà¹⁴² i Valls.¹⁴³ La Bisbal arribà a l'any 1683 amb un deute acumulat de 27.700 lliures i una càrrega financera de 1.385 lliures/any. El gruix d'aquest deute corresponia al període 1640-1659, exactament un 59%. La guerra dels noranta, en concret la batalla del Ter de maig de 1694, afegeix un deute de 7.560 lliures; una quantitat quasi calcada a les despeses originades pels dos exèrcits: 7.438 lliures (cal tenir en compte que disset partides no es quantificaren). L'exèrcit de Carles II durant la primera meitat de l'any 1694 i el de Lluís XIV des del 27 de maig d'aquell any, originen una despesa per un import de 945 lliures (pa, vi, blat, ordi, transport de material, animals i material d'hospital); i l'exèrcit francès entre octubre de 1694 i gener de 1695 fa una despesa de 6.473 lliures (3.835 amb rebut i 2.638 sense). Per pagar aquesta despesa es venen 68 censals d'un import mitjà de 111 lliures, els quals són comprats majoritàriament per artesans (sabaters, blanquers, calderers, sastres...) i professionals (notaris, negociants, botiguers, apotecaris...) de la vila.

¹⁴⁰ Jaume CARRERA PUJAL (1946-1947), *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*, Barcelona, Bosch, Casa Editorial, II, p. 278, 280 i 286 (les citacions en les dues últimes); i Francesc CARRERAS I CANDI (1916), *Geografía general de Catalunya. La ciutat de Barcelona*, Barcelona, Establiment Editorial d'Albert Martín, p. 724-729.

¹⁴¹ En tot cas i pel que fa al comtat d'Empúries, vegeu Pere GIFRE I RIBAS (1996), «Universitats endeutades i fiscalitat comunitària. Les universitats del comtat d'Empúries, 1659-1705», *Recerques*, núm. 33, p. 53-75.

¹⁴² Arxiu Comarcal del Baix Empordà, Hisenda, 106 (censals).

¹⁴³ ACA, Monacals-Hisenda, 3617 («Libre de Debit y Credit dta. Vila de Valls fet en lo Any 1687»); es tracta d'un volum que va arribar probablement des del convent dels mercedaris de Barcelona i d'aquí al fons actual, recull de forma poc ordenada i sense continuïtat cronològica molta informació sobre la hisenda vallesca des de finals de segle XVII fins a mitjans de segle XVIII, en alguns apartats constitueix un vertader llibre de caixa.

2. GUERRA DE SUCCESSION I ENDEUTAMENT

Ara passem a la vila de Valls i entrem ja al període aquí estudiat, és a dir, el que s'obre amb la Guerra de Successió i, més concretament, amb la Nova Planta borbònica de 1716. La vila no arriba a la guerra, precisament, amb una situació econòmica folgada. Havia signat una concòrdia amb els creditors que arribava fins a l'any 1697. L'1 d'octubre de 1693 n'havia signat una altra amb la comunitat local de preveres, amb la qual tenia compromès un crèdit de 2.630 lliures i uns endarreriments en pensions de 2.180 lliures, els quals es pagaren entre 1694 i 1701, però quedaren penjades les pensions de 1693, 1695 i 1697, les quals no es pagaren fins el 1720, arran d'una nova concòrdia del 24 d'agost de 1717. També sabem d'una altra concòrdia del 19 d'octubre de 1700, de la qual se'n beneficien, entre altres, el matrimoni Sagarra. En aquest context d'endeutament es produeix la nova guerra. El 15 de maig de 1708 el brigadier del regiment de cavalls de dragons reials d'Anglaterra signa haver rebut entre març i maig d'aquell any 2.403 lliures (17 lliuraments), que inclouen 265 lliures de farratge; per les mateixes dates el coronel del mateix regiment es compromet a restituir les 2.930 lliures 8 sous que ha rebut durant el mateix període; en total, doncs, 5.333 lliures 8 sous. Però la despesa més important es produeix a partir del 10 de juliol de 1713, quan les tropes de Felip V entren al Camp de Tarragona pel coll de Balaguer. Cal diferenciar, però, les despeses pròpiament de guerra de les posteriors, les destinades a consolidar el nou règim. Comencem per les primeres. Entre la data esmentada i la caiguda de Barcelona, la vila es gasta en qüestions bèl·liques un total de 20.134 lliures 18 sous 9 diners. No està gens malament per a una vila que aleshores tenia uns 3.000 habitants! Les despeses, per ordre d'importància, foren en concepte de: persecució i espionatge de sediciosos (austriacistes, en definitiva) i defensa respecte aquests; allotjament de regiments a la vila i entorn (menjar, llum, cases...); subministrament de blat, palla, civada i pa a Tarragona; subministrament de grans i palla al setge de Barcelona; reparació de muralles, torres, portals, i, per últim, les despeses de dos síndics que es posaren a les ordres de les noves autoritats (300 lliures, que no eren poca cosa).¹⁴⁴ Les despeses de consolidació del nou règim no seran tan elevades, però poc n'hi faltarà; pujaran un total de 15.302 lliures fins a mitjans de 1726, import que les autoritats municipals

¹⁴⁴ Coneixem també l'endeutament que provocà la guerra al Consell de Sant Cugat del Vallès, entre l'agost de 1706 i el juliol de 1714 s'endeutà per un import de 2.968 lliures 7 sous 10 diners (quasi deu vegades els ingressos ordinaris anuals de l'últim quart de segle XVII), una bona part amb censals venuts al monestir benedictí de la vila. Un darrer exemple: la petita vila de Sant Pere d'Osor, davant l'amenaça del comandant de les tropes castellanques que es trobaven a Sant Hilari, decidí manllevar diners a censal per pagar el donatiu de palla i llenya, el censalista exigí garanties i, com a conseqüència, el veguer de Vic exigí el compromís de lluir el censal en qüestió i tots els altres de la vila el primer dia de la pròxima Quaresma, per la qual cosa es decidí fer una talla. Dec la informació sobre Sant Cugat a l'historiador local Domènec Miquel, a qui li ho agraeixo. Les dades d'Osor a l'Arxiu Comarcal de Santa Coloma de Farners, Osor, Llibre d'actes 1701-1740 (V245).

dividiran en dues parts. Vegem-ho. Entre 1715 i mitjans de 1719 les despeses representaran 6.262 lliures, repartides, per ordre d'importància, en allotjaments de soldats a la vila, subministraments a la guarnició de Tarragona (llençols, flassades i màrfegues), despeses dels soldats aquarterats a la vila, homes i materials enviats a la construcció de la Ciutadella, farratge per a les cavalleries de pas i manteniment de l'hospital de Tarragona. Pel que fa al període comprés entre el 29 de juny de 1719 i mitjans de 1726, el gruix de la despesa se l'emportarà la creació i posada en funcionament de l'esquadra de Valls dels Veciana, inicialment 150 homes dividits en tres cossos de 50 cadascun, la qual cosa representarà a la vila una despesa de 3.950 lliures, el 29% del total del període, la resta se l'emportaran les obres de reparació de muralles i portals i la construcció d'un quarter, l'espionatge dels sediciosos i la defensa de la vila respecte aquests i el transport de material a Tarragona. En total, si sumem els tres períodes contemplats, tenim una despesa de 35.437 lliures. No sabem quants d'aquests diners es recuperaren i, per tant, no estem en condicions d'afirmar quin percentatge de la quantitat esmentada es convertí en deute municipal, però no hi ha cap dubte que aquesta forma de finançament jugà un paper crucial. Ens atrevim a afirmar que la situació financera generada per aquesta guerra tingué molt a veure amb el fet que la vila hagués de vendre la carta de gràcia a Francesc Vilar, adroguer de Barcelona, per un import de 3.042 lliures 10 sous 6 diners tres arrendaments municipals per un període de tres anys (1722-1724), amb un interès del 5%. L'exigència d'efectiu devia tenir molt a veure amb la necessitat d'aconterar els creditors censalistes.

3. UN DEUTE IRRETORNABLE

Valls és només una mostra d'una situació generalitzada. Si fem un salt i ens situem a les comarques de la Selva i el Baix Empordà,¹⁴⁵ observem una situació desoladora. La llista de municipis i, sobretot, la quantitat de pensions endarrerides de pagament el 1735 és colpidora; entre parèntesi la quantitat de lliures degudes: Caçà de la Selva (8.170), Castelló d'Empúries (1.200), Empúries i l'Escala (33.878), Llagostera (5.052), Maçanet de Cabrenys (300), Peralada (5.100), Riudarenes (2.642), Riudellots de la Selva (2.593), Santa Coloma de Farners (3.000, en aquest cas la dada és de 1744), Vilamalla (2.851) i Vulpellac (2.600). Els ajuntaments hauran d'establir redelmes o desens, divuitens, vintens i trentens sobre les collites per poder pagar el deute: Vilanova de la Muga i Peralada (1730), Fortià (1731), Bellcaire (1734), Sant Hilari Sacalm (1750), Llagostera (1752) o Brunyola (1759). I hauran de signar concòrdies amb els creditors com fan la

¹⁴⁵ Miquel BORRELL SABATER (1996), «L'endeutament municipal selvatà en la primera meitat del segle XVIII», *Quaderns de la Selva*, núm. 9, p. 103-113; la cita a la pàgina 107.

Bisbal i Sant Feliu de Guíxols el 1722 o Santa Coloma de Farners (1744) i Riudarenes (1752). Anem a veure els dos darrers casos.

El 1744 l'Ajuntament de Santa Coloma té un deute de 14.091 lliures, el qual li genera una despesa anual de 704 lliures i uns endarreriments en pensions, com ja hem dit, de 3.000 lliures. Els ingressos ordinaris són de 400 lliures/any. Aquell any l'òrgan municipal acorda demanar l'aplicació d'un desè o redelme durant vint anys a la collita de tots el grans d'espiga, fesols, raïm i cànem, la qual cosa calcula que li aportarà unes 500/600 lliures/any. L'any 1747 el Consell Reial demana un informe a la Reial Audiència, la qual verifica la certesa de les dades i informa sobre l'origen dels censals: «[...] sirvieron los cuatro de ellos para pagar pensiones vencidas de los otros censos, otro se aplica para pagar una carta de pago del Real Catastro del año de 1719 que por las turbulencias ocasionadas por los fusileros de Francia que en dicho año se introdujeron en aquellos parajes, no se pudo cobrar de los contribuyentes a dicho Real Tributo.» El 5 de febrer de 1748 el Consell de Castella ho aprova i immediatament l'Ajuntament signa una concòrdia amb els creditors: un any es pagaran les pensions de tots els censals i l'altre es redimiran capitals per sorteig (una fórmula, d'altra banda, antiga i que practican molts ajuntaments). A Riudarenes les coses no són gaire diferents. Un informe del 18 de gener de 1740 diu que la vila té uns ingressos de 80 lliures i unes despeses fixes de 381 (sense incloure la càrrega financera). Els capitals dels censals puguen 7.730 lliures i els endarreriments de les pensions 1.198; destaquem que el 83% de l'endeutament és del període 1711-1713 i la resta dels anys 1694-1696, els dos darrers període bèl·lics en definitiva. El 1749 les pensions endarrerides ja signifiquen 2.692 lliures i els ingressos ordinaris han baixat a 24 lliures. L'Ajuntament demana a la Corona d'imposar un vint-i-quatrè a totes les collites, la qual cosa és concedida el 25 de novembre de 1751, amb l'obligació de fer una concòrdia amb els creditors censalistes, la qual se signa a principis de 1752 i és calcada a la de Santa Coloma de Farners.

Ara fem un altre salt i passem a Cambrils,¹⁴⁶ on les coses anaren una mica millor. Poc abans de 1711 la vila tenia vius 29 censals (una bona part en mans eclesiàstiques, aspecte que era habitual des del segle xv en tot el Principat, però és un tema en el qual aquí no entrarem). El capital pujava a 29.000 lliures i les pensions significaven 1.450 lliures/any. Aproximadament quaranta anys després el capital havia baixat lleugerament, era de 22.190 lliures, i la càrrega financera en la mateixa proporció; però els endarreriments de les pensions assolien 41.930 lliures, una xifra que quasi doblava el capital. Potser és el moment de dir (de fet, ja ha quedat apuntat) que el gran problema financer dels ajuntaments estigué en el pagament dels endarreriments acumulats; com veurem quan parlem de Sabadell, anys després d'haver-se lluit alguns censals encara

¹⁴⁶ Manel TARÉS I LAGUNAS (2013), *La introducció del règim borbònic a la vila de Cambrils. De la Guerra de Successió a les reformes dels anys seixanta del segle XVIII*, Tarragona, Diputació de Tarragona / Ramon Berenguer IV, p. 132-133 i 196-198.

pagava les pensions pendents d'aquests. Tornem a Cambrils. Per fer front a la situació l'Ajuntament disposava, un cop descomptades les despeses ordinàries, de 1.748 lliures, amb les quals pretenia pagar les pensions corrents i destinar 500 lliures/any a amortitzacions. Els creditors no tingueren paciència i l'Ajuntament hagué de recórrer a la Reial Audiència perquè els aplaqués; entre aquests hi havia el capítol de canonges de Tarragona, que tenia embargats els quatre arrendaments d'ingressos municipals més importants (un altre creditor en tenia embargats uns altres tres). Malgrat tot, el 1760 s'havia avançat considerablement pel que fa a capitals i pensions en curs; el capital s'havia reduït a 13.291 lliures i la càrrega financera a 398 lliures, resultat de l'amortització de capitals i de la baixada el 1750 de l'interès del 5% al 3%. Això sí, els endarreriments encara eren considerables: 23.354 lliures (cal tenir en compte que una part de la rebaixa es devia a la baixada d'interès acabada d'esmentar, aplicada des de 1751). I amb això hem arribat al 1760, és hora, doncs, d'explicar els intents impulsats des d'aquella data per la Corona per rebaixar l'endeutament municipal.

4. REFORMISME MUNICIPAL I ENDEUTAMENT

No és aquí el lloc per parlar de la política reformista impulsada per Carles III i els seus ministres durant la dècada dels seixanta pel que fa a l'organització municipal i a la seva hisenda; hi ha obres que en parlen a bastament.¹⁴⁷ En tot cas, és d'obligada menció la Instrucció que anava inserida en el Reial Decret de 30 de juliol de 1760: «Instrucción que manda S.M. observar para la administración, cuenta y razón de los Propios y Arbitrios del Reyno.» Aquesta posava, a través d'una Comptadoria General de Propis i Arbitris, el govern de les hisendes municipals en mans del Consell de Castella. La diagnosi que es feia de la situació de les hisendes locals era sens dubte encertada: els municipis no disposaven de suficients *propis* (és a dir, béns municipals arrendats) per abordar satisfactòriament les seves obligacions, per la qual cosa s'havien endeutat endossant el pagament de la càrrega financera i l'eventual amortització de crèdits als arbitris imposats sobre el consum bàsic (cal dir que a Catalunya els béns de propis eren minúsculs i el gruix dels ingressos des de mitjan segle xv i de forma progressiva procedien de l'arrendament del que se'n dirà *drets privatus*, que també gravaven els queviures més bàsics); a més, calia sumar-hi la mala administració d'aquests fons per part de les autoritats locals, malgrat les instruccions de les successives autoritats. Així,

¹⁴⁷ Vegeu Javier GUILLAMON (1980), *Las reformas de la administración local durante el reinado de Carlos III. Un estudio sobre dos reformas administrativas de Carlos III*, Madrid, Instituto de Estudios de Administración Local; Josep M. TORRAS I RIBÉ (1983), *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808)*, Barcelona, Curial, p. 289-370; i, sobretot, Carmen GARCÍA GARCÍA (1996), *La crisis de las haciendas locales. De la reforma administrativa a la reforma fiscal (1743-1845)*, Junta de Castilla y León / Consejería de Educación y Cultura, especialment p. 151-275.

doncs, calia un control estricte de les hisendes locals (que a la Corona de Castella era secular i a la d'Aragó s'imposava des de feia uns cinquanta anys), destinat a reduir els arbitris, objectiu al qual es renunciarà aviat, i, en la mesura del possible, reduir el deute. Pel que fa a la primera qüestió, la Comptadoria General de Propis i Arbitris, un cop conegudes les dades dels municipis, anirà subministrant amb comptagotes a cadascun un reglament d'ingressos i despeses al qual s'hauran d'ajustar de forma estricta. Respecte al deute, la mateixa Instrucció, en el capítol XVII, proposava fer invertir els arbitris en allò que els motivà, «para que con sus sobrantes se rediman hasta donde alcancen los censos impuestos sobre ellos, para libertar por cuantos medios dicte la prudencia humana á sus pueblos del gravamen que suponen sobre los principales alimentos». Durant els anys següents s'aprovaren un seguit de mesures en aquest sentit:¹⁴⁸

Ordre de la Comptadoria General de Propis i Arbitris del 6/IX/1667. Després de cobertes les despeses marcades pel reglament que va rebent cada municipi des de la Comptadoria General, els sobrants s'han de repartir de la següent manera: 2/3 per a la redempció de censals i 1/3 per a pagament d'endarreriments. En ambdós casos tenen preferència els creditors que facin més rebaixa.

Ordre de la Comptadoria General de Propis i Arbitris del 25/IX/1768. El censalista no pot obligar l'Ajuntament a destinar més de la meitat dels sobrants a redimir un censal, independentment del que digui l'escriptura de constitució. Una decret del Consell de Castella del 22/V/1773 estableix que cal redimir per meitats els censals inferiors a 100 rals (10 lliures) i per terços els superiors a aquesta quantitat.

Decret del Consell de Castella del 18/I/1772 dirigit a l'intendent de Catalunya: els ajuntaments no estan obligats a pagar les pensions als censalistes que no justifiquin adequadament l'origen del censal i la seva propietat, tenen un any per fer-ho, per tal que el censal sigui habilitat per la Intendència; els censalistes argumenten la pèrdua dels documents i el fet de cobrar les pensions i, molts d'aquests, estar compresos en concòrdies entre creditors i ajuntaments.

Decret del Consell de Castella del 27/VI/1772 expedit arran d'una consulta de l'intendent de Catalunya. El fet que els censals estiguin inclosos en els reglaments municipals no eximeix els seus propietaris de presentar els justificants pertinents a la Comptadoria provincial per a la seva habilitació, això sí, es redueix el termini a sis mesos; si no es presenten o l'intendent considera la documentació insuficient, se suspèn el pagament de pensions i el propietari té dret a recórrer a la Reial Audiència.

En definitiva, és una normativa molt «garantista» pel que fa als ajuntaments: els creditors han de demostrar la seva condició de forma inqüestionable, les redempcions es fan en funció dels sobrants dels cabals municipals un cop fetes les despeses previstes

¹⁴⁸ Nueva Colección de los Reales decretos, instrucciones y órdenes de S.M. para el establecimiento de la contaduría general de propios y arbitrios del reyno, Madrid en la imprenta real, año de 1803, document número 17.

als reglaments i s'ha de guardar un equilibri entre redempció i pagament d'endarreriments. Ara bé, una cosa és la normativa i una altra ben diferent la realitat. S'aconseguí l'objectiu? Les dades generals ens indiquen que no. Ni els sobrants foren els previstos inicialment en els reglaments que reberen els ajuntaments, ni les necessitats financeres de la Corona, especialment les de caràcter bèl·lic de finals de segle, ho permeteren. Anem a veure les dades.¹⁴⁹

Segons la Comptadoria General de Propis i Arbitris, el 1769, en l'Espanya metropolitana, exceptuades les províncies basques i el regne de Navarra, els ajuntaments tenien un deute acumulat de 798.406.281 rals de billó, que generaven uns rèdits de 16.606.424, la qual cosa representava un 22,1% dels ingressos municipals. A Catalunya el capital era de 33.109.223 rals i els rèdits de 1.041.383, és a dir, un 19% dels ingressos municipals. Ocupava el quart lloc pel que fa a capital i rèdits, per darrere de l'Aragó, Madrid i València, però el sisè en termes relatius (relació rèdits / ingressos municipals). Pel que fa a la suma del capital degut i els rèdits endarrerits, excedia de molt la xifra d'1.000.000.000 de rals (fins i tot es considerava que podien estar a prop dels 2.000.000.000).

Però les necessitats de la Corona es fixaren en els fons municipals i retallaren la capacitat de maniobra d'aquests. El 2% establert per la Instrucció de 1760 sobre els ingressos de propis i arbitris per finançar les despeses administratives del ram es transformà en un 4% el 1739. Anys després augmentà a un 7%, un terç del qual era per a les despeses administratives tradicionals i la resta per a despeses d'institucions de la capital de regne (hospicis de Madrid i San Fernando, casa dels consells, escola de veterinària i fàbriques d'Alcaraz). L'any 1794 es passà al 17%, els deu punts percentuals augmentats s'havien de destinar a l'amortització de vals reials (deute de l'Estat). A això cal sumar-hi que el 1792 s'estableix que els sobrants municipals s'han de destinar a l'amortització de vals reials durant vuit anys, la mesura se suprimeix l'any 1796, però ja s'havien recaptat 48.826.868 rals (a Catalunya més de 3.000.000). El 1798 s'estableix que la meitat dels sobrants municipals s'han de destinar a l'amortització de vals reials i l'altra meitat a un préstec amb interessos per desempenyorar el ram d'abastos de Madrid, el 1820 encara es cobrava, però els municipis mai no recuperaren el capital prestat, ni cobraren els interessos.

Davant tot això, com quedà l'objectiu d'amortitzar el deute? Sens cap mena de dubtes força lluny de les intencions inicials. El 1790 el deute pujava a 632.351.727 rals, un 21% inferior a 1769. Si hi sumen els rèdits endarrerits, el total era de 792.044.614 rals, una xifra molt inferior a la de vint-i-un anys abans. Ara bé, si l'import total dedicat entre 1760 i 1792 a redimir censals i pagar rèdits endarrerits era de 283.326.055 rals, l'import dels ingressos municipals destinats a finançar la Corona en un sentit ampli

¹⁴⁹ Procedeixen de l'obra de Carmen García García (1996), *La crisis de las haciendas locales*, p. 228-275.

era més o menys de 480.000.000, un 69% superior. Només que aquells sobrants que calculava el 1769 la Comptadoria, ni més ni menys que un 22,1% dels ingressos totals!, s'haguessin mantingut constants i s'haguessin destinat a redimir censals (2/3) i pagar endarreriments (1/3), la quantitat destinada entre 1769 i 1792 hauria estat de 398.554.176 rals, significativament superior a l'import real.

5. ELS LÍMITS DE LA POLÍTICA SOBRE EL DEUTE, EL CAS DE SABADELL¹⁵⁰

La vila de Sabadell establí una concòrdia amb els seus creditors el 15 d'abril de 1666, quan el deute acumulat era de 22.061 lliures i la càrrega financera (pensions) de 1.103 lliures/any. El compromís era lluir un any censals i l'altre pagar pensions, destinant-hi cada any 1.500 lliures; aviat es veié que això era inassumible, el 1685 les 1.500 lliures foren reduïdes a 850, quelcom molt més ajustat als ingressos reals. El 1689 les pensions endarrerides des de 1665 importen 5.568 lliures, és a dir, s'ha pagat un 30% menys del previst. En aquella data queda per fer el setè (1679), vuitè (1681), novè (1683), desè (1685) i onzè (1687) sorteigs de lluiació. Entre 1686 i 1704 s'ha aconseguit destinar una mitjana de 845 lliures/any al deute, però només s'ha aconseguit lluir censals per un import de 3.226; força inferior al període anterior a 1679, 8.255 lliures.

Entre 1739 i 1773 la vila segueix preveient destinar a pagar pensions i lluir censals, tal com s'establí el 1685, 850 lliures/any, les quals surten d'un seguit d'arrendaments municipals: pesca, fleques, drets o imposició, hostal i taverna (a voltes per separat), mesures, dret de l'oli i, més esporàdicament, grans i escrivania. Ara bé, la quantitat real no assolix el previst, ja que sempre hi ha altres urgències; de les 28.900 lliures que s'havien de destinar entre 1739 i 1773, només se n'ingressen 11.488 (amb 13 sous i 4 diners), un 40% del previst. Al marge del previst a la concòrdia, entre l'1 de setembre de 1765 i el 15 de juny de 1769 s'arrenda la carnisseria per un import de 1.450 lliures, amb aquest import l'arrendatari ha de lluir directament sis censals i les seves pensions endarrerides; en total, 1.212 lliures.

En definitiva, entre 1705 i 1766 (de fet, entre 1730 i la segona data), s'han aconseguit lluir censals per un import de 5.434 lliures. De tal manera que l'any 1771, quan Sabadell rep el reglament interí d'ingressos i despeses, té un capital viu de 4.570 lliures i una càrrega financera de 137; quantitat aquesta darrera que s'ha vist beneficiada de la rebaixa de l'interès, que, com molt bé recordava el nou reglament interí de 1773, «corresponden al respecto de tres por ciento, en lugar de los ocho mil, y quinientos reales anuales que se entregaban à los electos de la concordia». Les coses no es mogue-

¹⁵⁰ Arxiu Històric de Sabadell, Hisenda, AMH 946/2 (Llibre de les pensions o censals que fa la vila de Sabadell...) i AMH 946/3 (Llibre d'electes de la concòrdia entre la vila de Sabadell i els seus creditors, 1667-1739); i ACA, Monacals-Hisenda, 2069 (1740. Cartoixos de Montalegre. Concòrdies concernents a Sabadell; és un llibre nou i, com s'indica, aquest es fa perquè al llibre vell hi ha «coses dubtosas, y no estar en deguda forma»).

ren durant els anys següents, ja que el 1790 el capital era de 4.228 lliures. Si fem una mirada de llarga durada, és a dir, la que va des de la signatura de la concòrdia fins a 1773, poc més de cent anys, el 64% de la redempció de censals s'havia produït abans de 1704, mentre que entre 1705 (de fet, a partir de 1730) i 1773 només se n'havia lluit l'altre 36%. Dit amb unes altres paraules, en aquest llarg període de temps, només es van destinar 171 lliures/any a redimir censals, mentre que les previsions eren de 425 (850 cada dos anys). Però allò que realment havia avançat poc, com en tants altres municipis, era el pagament de pensions endarrerides, el 1773 es devien per aquest concepte 12.674 lliures, quasi el triple del capital viu. Cal afegir que el principal creditor era la cartoixa de Montalegre i que el seu procurador era qui portava la comptabilitat de la concòrdia. El 12 de desembre de 1773 l'esmentat procurador feia la darrera anotació al llibre de comptes. Fent referència al reglament definitiu que havia rebut la vila aquell any, anotava que «no se deben pagar los salarios de electo de la concordia», es tractava, evidentment, del seu salari, 10 lliures/any i, a més, afegia que «segons les reals ordenansas del que queda liquit se deuen emplear dos parts per lluïció de censals y la restant tercera part per pagar las pencions al que farà major gracia». Aspecte aquest darrer que ja ens és conegut i que, de fet, regia des de setembre de 1667. Pel que fa a la «major gracia», no s'havia de preocupar, ja que la cartoixa monopolitzada el deute municipal (un 92%, ni més ni menys!).

Resumint: quan Sabadell rep el reglament que fixa els seus ingressos i les seves despeses i, per tant, l'import que ha de destinar a redimir censals i pagar pensions, ja ha fet un esforç important per reduir el deute, això sí, molt per sota del que s'havia previst inicialment, de tal manera que ja ha reduït a menys de la meitat el que tenia a principis de segle XVIII (1704), esforç que es concentra entre 1730 i 1760 (entre aquesta segona data i 1769 només es redimeixen 1.795 lliures). Dit amb unes altres paraules: no sembla que la política impulsada des de 1760 a través de la Comptadoria General de Propis i Arbitris afecti especialment l'evolució del deute sabadellenc; de fet, entre la data de recepció de l'esmentat reglament, on es fixen els criteris a seguir a partir d'aleshores, i el 1790 només s'amortitzen unes 300 lliures. En definitiva, s'imposaren les dinàmiques locals, amb totes les seves insuficiències, més que no pas la retòrica oficial (també amb totes les seves insuficiències, lligades a les necessitats hisendístiques de la Corona).

L'endemà de la derrota catalana de 1714 i les dures imposicions borbòniques a Begues

Víctor Mata i Ventura

Arxiver historiador

Vicepresident del Centre d'Estudis Beguetans

Director de Dos Punts Documentació i Cultura SL

1. LA GUERRA DE SUCCESSIÓ A BEGUES

1.1. Conflicte i conseqüències

No tenim notícia documentada del posicionament polític que prenen les autoritats municipals, el clergat i la població de Begues en els primers anys de la Guerra de Successió a la corona espanyola iniciada el 1701. De forma semblant als casos de Gavà i Sant Climent de Llobregat, on està provada la filiació austriacista dels seus rectors i la d'alguns propietaris de finques de Gavà i Castelldefels,¹⁵¹ també existia a Begues algun tipus de suport als partidaris de Carles d'Àustria. Un dels consellers que el setembre de 1714 van rendir la ciutat de Barcelona a Felip V era el notari Josep Llaurador, administrador de la baronia d'Eramprunyà i posseïdor d'una finca a Begues que li fou confiscada en acabar la guerra.¹⁵² Per contra, sí que coneixem els partidaris del bàndol borbònic. Francesc de Copons i Grimau i Francesc de Bournonville i de Perapertusa,

¹⁵¹ Josep CAMPANY I GUILLOT (2012), *Gavà i Eramprunyà al segle XVII de la Guerra dels Segadors a l'Onze de Setembre de 1714*, Gavà, Amics del Museu de Gavà / Centre d'Estudis de Gavà, p. 149-154 (col·lecció La Nostra Gent, núm. 9).

¹⁵² Conxita SOLANS RODA i Maria Rosa BONDIA DOMPER (2001), *Begues*, Valls, Cossetània Edicions, p. 39 (Col·lecció Creu de Terme, núm. 14).

barons proindivisos d'Eramprunyà, es van declarar filipistes des de l'inici del conflicte, també l'hereu i nebot del primer, Agustí de Copons i Copons.¹⁵³

El 17 de maig de 1704, la temptativa de setge de Jordi d'Harmstradt a Barcelona provoca la revenja del virrei Velasco i la posterior repressió, empresonament i exili de molts partidaris de l'arxiduc Carles. Quasi un any després, el 20 de juny de 1705, el pacte de Gènova, signat per les autoritats catalanes i el govern britànic, formalitza l'entrada en guerra de Catalunya amb el bàndol austriacista. Una esquadra aliada conquereix Barcelona a Felip V i Carles III jura els privilegis el 29 de novembre de 1705.¹⁵⁴ Els beguetans formalment no es veuen afectats per les intrigues austriacistes, ni per els enfrontaments amb el poder constituït de Felip V. Tampoc els afecten les operacions militars que van donar lloc al setge i la posterior conquesta de Barcelona. En general el conflicte, fins aquí, no recau sobre la població més enllà de l'anada i vinguda de tropes.

Conforme avança la guerra i es multipliquen els combats, algunes comunitats locals com Begues es veuen afectades per disposicions governamentals de caràcter financer, sobretot després de 1708 quan augmenten les endèmiques dificultats econòmiques del bàndol austriacista.¹⁵⁵ La primera notícia de la participació de Begues en el conflicte es produeix el 25 de març de 1709. La universitat de Begues ven un censal de 100 lliures a canvi d'una pensió anual de 20 lliures, per satisfer uns serveis no especificats que sol·licita el rei Carles III, probablement destinats a finançar la guerra.¹⁵⁶

Dos mesos més tard es fa palesa la influència que exerceix el conflicte sobre els catalans i l'estat d'efervescència partidista d'alguns beguetans, car la guerra era cada vegada més propera i es coneixen els abusos de les tropes filipistes sobre la població.¹⁵⁷ La visita pastoral diocesana de l'11 de maig de 1709 així ho deixa entreveure. El visitador ordena als beguetans no entrar armes de foc ni banderes al temple parroquial. Tres anys després, els combats a Barcelona i la seva zona d'influència obliguen el bisbat a suspendre les visites per repte de guerra.¹⁵⁸ La mort d'un home per una escopetada, mentre transitava per el camí ral, prop de can Grau del Coll de Begues confirma aquesta prevenció diocesana.¹⁵⁹

El 8 d'agost de 1712, poc després de l'anunci de la renúncia de Felip V a la corona francesa i del consegüent armistici francobritànic, es torna a tenir notícia de la

¹⁵³ Josep CAMPANY (1998), «La Guerra de Successió a Gavà i Eramprunyà (1700-1720)», *Materials*, núm. 18 (Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat), p. 89-90.

¹⁵⁴ Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ (2010), *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Barcelona, Crítica, p. 142-148.

¹⁵⁵ Josep Maria TORRAS I RIBÉ (2007), *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, p. 231-233.

¹⁵⁶ AHPB, Fons Municipal, UC 69.

¹⁵⁷ Josep Maria TORRAS I RIBÉ (2007), *La Guerra de Successió i...*, p. 212-214.

¹⁵⁸ BONDIA I SOLANS, *Begues...*, p. 338.

¹⁵⁹ Josep Renart, veí de l'Hospitalet de Llobregat. AHPB, Fons Parroquial, UC: 166, 1714.

implicació de Begues en la conflagració que encara no afectava directament el terme d'Eramprunyà. Per segona vegada, les autoritats austriacistes demanen una aportació monetària, destinada a pagar els soldats, proveir de farratge els cavalls i adquirir bestiar de tir («matxos») per transportar material.¹⁶⁰

El tractat d'Utrecht signat el 14 de març de 1713, ratificat a Catalunya el 22 de juny per les autoritats franceses i austríaques d'amagat de les institucions catalanes, mitjançant el Conveni de l'Hospitalet de Llobregat, fa efectiva la retirada dels darrers 20.000 soldats austríacs. Catalunya restava a mercè de la geoestratègia de les potències europees i sense la protecció militar dels aliats. En aquest escenari els darrers partidaris borbònics fugen de Barcelona, entre aquests Francesc de Copons, un dels barons proindivisos d'Eramprunyà, la qual cosa provoca el segrest dels seus béns, el 5 d'octubre de 1713, entre els quals la meitat de la baronia d'Eramprunyà. L'altra meitat li havia estat confiscada a l'altre baró indivís, Francesc de Bournonville el 1712, per uns fets ocorreguts el 1708 en el castell de Conques.

1.2. El darrer any de guerra a Begues

A finals de juliol de 1713, un fabulós exèrcit comandat pel duc de Populi s'apressa a encerclar Barcelona i ocupar el territori que l'envolta. Els primers enfrontaments a Eramprunyà no es fan esperar, el 6 i 16 d'agost es produeixen sengles combats a la zona de Gavà Viladecans i Sant Climent¹⁶¹ i altres poblacions properes. Begues no tenia més remei que satisfer les necessitats d'abastiment dels combatents i esquivar les dures represàlies borbòniques, freqüents a la comarca. Són especialment colpidores les violències emprades pels contendents en els pobles de Corbera de Llobregat i Castellví de Rosanes.¹⁶²

L'ocupació nominal que exercia l'estat borbònic a tot el territori català era un fet i Begues no n'era una excepció. Per la qual cosa arriben les primeres demandes de numerari per part de l'exèrcit d'ocupació. Segons uns comptes municipals, els particulars de Begues van haver de lliurar durant l'any 1713, un total de 1.137 lliures al consell de guerra de Felip V en concepte de danys de guerra i de manteniment de tropes.¹⁶³

El control de les muntanyes al sud de la ciutat de Barcelona es va convertir en objectiu prioritari de l'exèrcit català. El 10 d'abril de 1714, mitjançant una carta xifrada, Antoni Desvalls i de Vergós, marquès del Poal, informa als consellers de Barcelona que el capità Francesc Armiges es dirigia als pobles d'Eramprunyà, Corbera i el Penedès,

¹⁶⁰ Jaume Grau compra el censal de 250 lliures a canvi de 12 lliures i 10 sous de pensió: AHPB, Fons Municipal, UC 2.

¹⁶¹ Vegeu l'anàlisi dels fets de Josep CAPMANY, a *Gavà i Eramprunyà...*, p. 168-170.

¹⁶² Josep CAPMANY, *Gavà i Eramprunyà al segle XVII...*, p. 164.

¹⁶³ Vicente MEDINA VICIOSO (2004), *Can Romagosa de Begues*, Barcelona, Ediciones Rondas, p. 149.

per reclutar homes per assetjar Sitges (n'aconsegueix reunir uns 600).¹⁶⁴ El 14 de maig es produeixen uns fets que mostren la crueltat de la guerra i la desesperació dels contendents del bàndol català. Uns voluntaris procedents Corbera detenen el batlle de Begues, Josep Petit de mas Traval i exigeixen un rescat de 4 dobles d'or. El 27 de maig el fa efectiu Jaume Romagosa del seu patrimoni personal.¹⁶⁵ Aquest episodi probablement està relacionat amb els combats i les accions per conquerir Sitges. Veiem que un dia després de fer-se efectiu el rescat, el marquès del Poal escriu als consellers de Barcelona informant de la conquesta de Sitges i de l'apressant necessitat de municions i diners per mantenir la posició que finalment es veu obligat a abandonar.¹⁶⁶

Els darrers dies abans del sotmetiment de Barcelona tornem a tenir notícies dels combats a la marina del Llobregat i a Begues. Una dramàtica carta del tinent coronel Jeroni Calveria¹⁶⁷ adreçada als consellers de Barcelona el 29 d'agost de 1714, n'és testimoni.¹⁶⁸ Des d'un lloc indeterminat de la costa del Garraf, en espera d'embarcar 70 quarteres de blat cap a Barcelona, una tempesta marítima frustra l'operació que tenia encomanada pels consellers. Mentrestant, el capità Josep Badia, comandant del magatzem d'embarcament, anuncia l'arribada imminent d'una tropa enemiga de 2.000 homes procedent de Castelldefels. Per la qual cosa Calveria i altres tres oficials es veuen obligats a fugir i cercar aixopluc en les muntanyes de Begues. El grup d'oficials s'amaga de l'enemic fins arribar a Begues i allí cerca refugi per no ser descoberts. Mentrestant, el 29 d'agost de 1714, Calveria assisteix a l'assalt de la població per part d'un destacament filipista que buscava municions a les cases del poble, el resultat del registre va ser d'algunes cases saquejades i una de cremada.¹⁶⁹

2. SUBJECCIÓ I REPRESSIÓ

2.1. Els donatius de 1714 a Felip V

Una vegada ocupat el territori, i abans d'acabar la guerra, entre novembre de 1713 i finals de 1715, les autoritats borbòniques van exigir als jurats de Begues diverses

¹⁶⁴ Original a AHCB, Secció Consell de Cent, Cartes Comunes 1714, carta 125. Vegeu també Francesc DE CASTELLVÍ (1997), *Narraciones históricas*, vol. 4, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada, p. 80.

¹⁶⁵ VICENTE MEDINA VICIOSO, *Can Romagosa de Begues...*, p. 150.

¹⁶⁶ AHCB, Secció Consell de Cent, Cartes comunes 1714, cartes 120, 220, 227, 228.

¹⁶⁷ El tinent coronel Jeroni Calveria no consta en les llistes d'oficials. Però sí que existeix un tinent coronel de cavalleria del Regiment de dragons de Sant Miquel, anomenat Joan Calveria, que pot ser la mateixa persona: SANTIAGO ALBERTÍ (2006), *L'Onze de Setembre*, Sant Boi de Llobregat, p. 177-178. El tornem a trobar a Barcelona, el 6 de setembre de 1714 com ajudant de camp d'Antoni Villarroel: FRANCESC DE CASTELLVÍ, *Narraciones históricas...*, p. 218.

¹⁶⁸ AHCB, Consell de Cent, Cartes comunes, 1BX-127.

¹⁶⁹ D'acord amb Josep Campmany a Gavà es reproduceix el registre i saqueig del poble per decomissar les municions.

aportacions monetàries, destinades a finançar les despeses de la guerra i el proveïment de l'exèrcit. El 10 d'octubre de 1714, el consell de guerra va demanar a Begues 756 lliures.¹⁷⁰ Poc mesos després van exigir altres 450 lliures en concepte d'allotjament d'oficials, despeses de la tropa i material per a l'exèrcit.¹⁷¹

Per a un municipi com Begues de 169 habitants censats,¹⁷² la quantitat dinerària acumulada era pràcticament impossible de satisfer. D'entrada els representants municipals van mostrar el seu desacord, i les autoritats van respondre amb la detenció del batlle Josep Petit de mas Trabal.¹⁷³ Solament hi havia una opció possible pagar les quantitats requerides mitjançant l'endeutament del municipi. Des de gener de 1714 fins a 1715, la universitat de Begues es reuneix periòdicament en consell general per tornar a endeutar el municipi mitjançant la creació i venda de diversos censals.¹⁷⁴ L'emissió de deute la compren alguns caps de casa locals i persones i entitats religioses d'altres poblacions.¹⁷⁵

Quatre dècades després, l'any 1752, es posa en evidència que, des de 1749, la universitat de Begues havia deixat de pagar 1.150 lliures de pensions de censals de les 2.656 lliures corresponents als donatius fets a Felip V des de 1713. Joan Antoni Roca, veí de Vilafranca, successor del censal comprat per la Comunitat de Preveres de Vilafranca va pledejar contra la universitat de Begues per l'impagament de pensions. El 6 de juliol de 1752, els representants municipals manen que cada propietari dipositi durant 5 anys consecutius una quantitat de blat en la botiga municipal, i amb els guanys obtinguts de la seva venda, pagar els endarreriments.

La fatiga dels deutors va provocar la suspensió de pagaments d'algunes pensions, la qual cosa no va fer més que agreujar el litigi amb els creditors i l'augment del deute econòmic. Finalment, el 15 de juliol de 1764, la universitat de Begues decideix cancel·lar el deute originat el 1713. El termini de pagament es programa a cinc anys, també mitjançant aportacions de blat. Les males collites d'aquell període van allargar el termini de lluita dels censals fins 1772.¹⁷⁶

¹⁷⁰ BC, Arx. 644, reg. 7040/1, f. 11.

¹⁷¹ Dada procedent de l'arxiu patrimonial de Can Romagosa. Vegeu Vicente MEDINA, *Can Romagosa de Begues...*, p. 149.

¹⁷² F. Xabier GUAL I REMÍREZ i Carles MILLÀS I CASTELLVÍ (1999), *La població del Baix Llobregat a l'època dels Àustria*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, p. 129.

¹⁷³ BONDIA I SOLANS, *Begues...*, p. 39.

¹⁷⁴ AHPB, Fons Municipal, UC 2. Els protocols notarials de Domènec Sagau, rector de Begues contenen les actes dels consells municipals dels anys 1709-1714.

¹⁷⁵ Vegeu el llibre de comptes que enregistra les pensions dels censalistes entre 1716 i 1744 a AHPB Fons Municipal, UC 39.

¹⁷⁶ AHPB, Fons Municipal, UC 20.

2.2. Una nova realitat impositiva: cadastre, sal, palla...

Un dels principals objectius de Felip V va ser la formació d'una nova fiscalitat adreçada a Catalunya, la figura central era el Reial Cadastre, efectiu des de 1716 fins a 1845. En les petites comunicats locals com Begues, la tramitació del cadastre requeria sobre l'organització municipal, que s'encarregava d'identificar els objectes tributaris, recaptar les quantitats assignades i lliurar-les a la Intendència General de Catalunya.¹⁷⁷ L'impost es concretava en tres conceptes: cadastre reial, cadastre industrial i l'anomenat cadastre personal (n'eren exempts nobles, eclesiàstics i altres privilegiats). L'aplicació sobre el territori va topar amb dificultats de caire administratiu, inexactituds i frau, car no era fàcil canviar el secular sistema impositiu català. Una provisió reial del 3 de març de 1718 emesa pel Consell de Castella i rebuda a Begues prohibia a les ciutats, viles i pobles de Catalunya recaptar impostos entre els veïns de la forma que era costum abans de 1714, la qual cosa indica la dificultat d'estendre aquesta figura impositiva a tots els racons del país.¹⁷⁸

Begues no era una excepció en els problemes i irregularitats que va comportar la recaptació del cadastre a tot Catalunya. En un memorial dirigit a l'autoritat competent, els regidors de Begues asseguraven que en el període que va de 1716 a 1721 els contribuents beguetans havien ingressat al Reial Cadastre 12.885 rals d'ardit de més, a causa d'un error de la comptadoria general. Declaren que els pertocava pagar 5.853 rals d'ardit cada any, quantitat exagerada, però no la desorbitada suma de 8.012 rals de l'any 1716, els 8.725 rals de 1717 o els 8.124 de 1720. Per la qual cosa reclamen el retorn de 12.885 rals o un descompte en propers pagaments. No tenim notícia del retorn de la quantitat reclamada, però en posteriors períodes fiscals es normalitza el pagament.¹⁷⁹

Una altra contribució militar que pren força i es fa efectiva durant molt de temps va ser l'anomenat *impost de la palla*, destinat a mantenir els cossos de cavalleria amb caserna propera a Begues. Generalment, els transports de palla, llenya i farratge fets des de Begues es dirigien als magatzems que l'exèrcit disposava a Sant Boi de Llobregat i a la caserna de cavalleria de Martorell, altres es conduïen directament a les casernes de les Drassanes de Barcelona o a la guarnició del Portal de l'Àngel de Barcelona. El primer servei detectat és de 1719, Josep Fornaguera anuncia al batlle i els regidors de Begues el repartiment de palla anual per a la guarnició de cavalleria de Barcelona. L'incompliment dels terminis de pagament sovint se sancionava amb l'enviament de tropes a casa del deutor. L'any 1768 Begues encara fa un pagament monetari en concepte del transport de palla als magatzems d'intendència de Martorell.

¹⁷⁷ Vegeu AHPB, Fons Municipal, Sèrie Comptes B02.02.01. Recull les entrades i sortides de numerari i la tributació del període 1680-1759.

¹⁷⁸ AHPB, Fons Municipal, UC 121.

¹⁷⁹ AHPB, Fons Municipal, UC 208.

Una figura fiscal important era l'impost de la sal, que gravava el comerç i el consum obligatori d'aquest producte monopolitzat per l'Estat. A Begues es va exigir des de 1717 fins a 1818. Una ordre impresa del 16 de juny de 1717 emesa per l'intendent general Josep Pedrajas mana als jurats de Begues l'obligatori compliment i consum de sal, la consignació de recepció i el pagament del servei de correu.¹⁸⁰ La nova organització fiscal també va suposar la introducció d'altres exaccions: paper segellat, manteniment de fusellers per a la seguretat veïnal o el servei de correu oficial o *veredero*.¹⁸¹

2.3. Serveis personals: allotjament, bagatges, material militar, llenya, farratge

Des de 1714 estan documentades les obligacions del municipi i dels beguetans envers el militaritzat estat borbònic. Una ordre de l'intendent José Patiño de l'11 d'octubre deixa ben clares les exigències, extorsions i imposicions que havien de produir-se en el futur. Ordena al batlle, els jurats i la població de Begues, el proveïment de llenya i la fabricació de 4.000 quintars de guix, per reconstruir els edificis afectats per la guerra.¹⁸² L'obligació de complir amb les dures imposicions fiscals, polítiques i militars de les autoritats es tradueix en tot tipus de serveis personals: proveïment de palla i farratge a l'exèrcit; fabricació de material militar per a les tropes aquarterades a Barcelona i Martorell; allotjament i manteniment d'oficialitat i tropa; prestació de serveis personals de missatgeria; cessió de carros i homes per el transport d'armes, bagatges i oficials.

El servei directe a l'exèrcit es va convertir en quotidià pels beguetans. El 10 de juliol de 1717, Josep Fornaguera, subdelegat de l'intendent general de Catalunya, ordena al batlle i els regidors de Begues que per necessitats del servei d'artilleria, fabriquin 1.100 mànecs d'alzina o roure.¹⁸³ Durant l'any 1718 segueix demanant serveis per a l'exèrcit, ordena al batlle i els regidors que paguin les despeses ocasionades de serrar i fabricar 400 cintes per a la guarnició militar de Barcelona.¹⁸⁴ Un altre servei recurrent eren els serveis de transport, essencials per garantir el subministrament logístic als magatzems i quaters militars. Per exemple la prestació de 10 carros grans per transportar l'equipatge dels oficials de la Reial Guàrdia Valona, cos d'elit de l'exèrcit espanyol.¹⁸⁵ Els serveis encara es van prorrogar durant molts de temps, els anys 1740 i 1745 els beguetans encara prestaven serveis militars i allotjaments per a la tropa.¹⁸⁶

¹⁸⁰ AHPB, Fons Municipal, UC 215. Vegeu més documents a la sèrie B02.03.03. Impost de la sal.

¹⁸¹ AHPB, Fons Municipal, B02.02. Comptabilitat municipal.

¹⁸² BONDIA I SOLANS, *Begues...*, p. 41.

¹⁸³ AHPB, Fons Municipal, UC 309.

¹⁸⁴ AHPB, Fons Municipal, UC 312. Per a aquest any vegeu també: UC 123, UC 311.

¹⁸⁵ AHPB, Fons Municipal, UC 311. Vegeu també: UC 312-315.

¹⁸⁶ Vegeu AHPB, Fons Municipal, UC 332 - UC 337.

3. BEGUES ZONA DE GUERRILLERS

3.1. conflicte, guerrilla i repressió

La caiguda de Barcelona el 1714 i la desfeta del castell de Cardona el 1715 van significar la fi de la resistència militar organitzada i la dispersió de la classe política que li donava suport. Algunes partides d'irreductibles encara van seguir fent escadusseres incursions en zones de muntanya; Begues era un d'aquests àmbits. Per tal de combatre'ls, les autoritats van desplegar l'exèrcit amb l'objectiu d'apaivagar qualsevol principi de revolta. És així com el 15 d'agost de 1717, l'intendent general Josep Pedraja ordena al batlle i els jurats de Begues el lliurament de 6.323 reals, destinats a mantenir i proveir l'exèrcit desplegat sobre el territori. En cas de no complir els terminis de pagament estipulats, el subdelegat Fornaguera amenaçava amb «ocupar los poblats omissos, menjant y bevent a gastos de sos naturals».¹⁸⁷ Disposem d'altres evidències del desplegament d'efectius militars a la zona de Begues i dels múltiples serveis de suport que demanaven.¹⁸⁸ Tot plegat estableix els principis bàsics d'ocupació i subjecció, destinats a atemorir la població i impedir qualsevol tipus d'aixecament popular.

3.2. Guerra de la quàdruple aliança

Un nou conflicte europeu sorgeix quatre anys després de la rendició de Barcelona l'11 de setembre de 1714. La política territorial revisionista del tractat d'Utrecht que posa en pràctica Felip V i el seu assessor el cardenal Julio Alberoni és en l'origen del conflicte. Entre 1718 i 1720, la guerra es desenvolupa en diversos fronts. França, antiga aliada d'Espanya esdevé ara la seva enemiga. La guerrilla, no desapareguda totalment des de la fi de la Guerra de Successió, va reprendre l'activitat. Però, l'acceptació de les condicions de la Quàdruple Aliança per part de Felip V, el gener de 1720, aboca als francesos a retirar-se de Catalunya i abandonar a la seva sort els combatents catalans. Des de llavors el declivi de l'activitat guerrillera va ser constant.¹⁸⁹

Begues no va ser aliena al conflicte, una vegada més les muntanyes que envolten la població van servir d'amagatall a les partides de voluntaris. Durant l'any 1719 coneixem diverses iniciatives governamentals, destinades a combatre la guerrilla que afecten la vida i el territori dels beguetans. El subdelegat del superintendent general, Josep Fornaguera s'encarregava d'executar-les amb autoritarisme i crueltat.¹⁹⁰ El 19 de gener de 1719, mana al batlle i els regidors de Begues subministrar i carregar 170 estaques,

¹⁸⁷ AHPB, Fons Municipal, UC 119.

¹⁸⁸ AHPB, Fons Municipal, Sèrie Allotjaments, bagatges..., B05.01.

¹⁸⁹ Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ (2005), «Conflicto armado con Francia y guerrilla austracista en Cataluña (1719-1720)», *Hispania*, LXV/2, núm. 220 (maig-agost), Madrid, p. 543-600.

¹⁹⁰ Vegeu aquesta informació a AHPB, Fons Municipal, UC 314, 316, 318, 325 i 326.

i altres estris a la guarnició del Portal de l'Àngel de Barcelona.¹⁹¹ El 27 de març el marquès de Castel Rodrigo, capità general de Catalunya, comunica al batlle de Begues la prohibició, adreçada als veïns, d'absentar-se del poble més de vint-i-quatre hores seguides, sense disposar de permís.¹⁹²

A la tardor del mateix any, l'activitat dels voluntaris catalans va en augment, per la qual cosa el comandant de la plaça de Martorell demana la compareixença dels batlles i regidors de Sant Andreu de la Barca, Corbera de Llobregat, Vallirana i Begues, zona de relleu complicat i, per tant, de difícil control militar.¹⁹³ La qual cosa força les autoritats a reclutar homes per enviar-los a la zona més conflictiva situada a Sant Boi, en conseqüència els revoltats cerquen abric a les muntanyes properes de Montbaig i Garraf, alguns es dirigeixen a Begues.¹⁹⁴

El 30 de desembre, pocs dies abans de la seva mort a mans de la guerrilla, Fornaguera comunica al Comú de Begues l'obligatorietat de pagar el manteniment d'un alferes i deu soldats que s'allotgen a Sant Boi de Llobregat,¹⁹⁵ eren part dels 50 soldats que li donaven escorta. Josep Fornaguera i Alòs, actiu filipista en el setge de Barcelona, mor el 16 de gener de 1720, per raó de la resposta dels pobles de la zona de Sant Boi (entre les quals Begues), al pes dels allotjaments, el cobrament del cadastre i la prestació de l'impost de la palla. La guerrilla, molt activa a la zona, el va localitzar i estrangular a casa seva durant la matinada del 16 de gener. En el mateixencontre també van morir el seu nebot i 15 soldats de l'escorta.¹⁹⁶

Les autoritats van respondre enèrgicament amb l'enviament de tropes comandades per l'alcalde major. L'objectiu era represaliar i capturar els presumptes 150 voluntaris, autors de les accions guerrilleres a la zona del Llobregat, la majoria naturals de Sant Boi i dels pobles de la rodalia. El 15 de maig el batlle i els regidors de Begues reben ordres d'aprovisionar el Regiment de Dragons de Bèlgica, que sota el comandament del marquès de Castel Rodrigo controlava aquest territori.¹⁹⁷ Els presoners capturats en la batuda van ser jutjats, un dels quals era Josep Romagosa, veí de Begues, alliberat pel seu baix nivell d'implicació i per la intercessió dels barons d'Eramprunyà. La mateixa crònica estableix que a partir d'abril de 1720 les muntanyes de Begues van ser

¹⁹¹ També a AHPB, Fons Municipal, UC 317, 318, 325 i 326.

¹⁹² Arxiu Can Romagosa, vegeu l'anàlisi de Vicente MEDINA, *Can Romagosa de Begues...*, p. 151.

¹⁹³ AHPB, Fons Municipal, UC 327, 30-10-1719.

¹⁹⁴ Jaume CODINA I VILA (1986), «Guerrilles i guerrillers a Sant Boi», a *Guerrilles al Baix Llobregat*, Sant Feliu de Llobregat, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, p. 139.

¹⁹⁵ AHPB, Fons Municipal, UC 328, 20-12-1719.

¹⁹⁶ L'intendent Rodrigo Caballero va destinar Josep Fornaguera a Sant Boi amb l'ordre de cobrar l'impost de la palla i posar-se al servei governamental. Vegeu l'obra d'Antonio MUÑOZ GONZÁLEZ i Josep CATÀ TUR (2005), *Repressió borbònica i resistència catalana*, Madrid, Muñoz Catà Editors. També Jaume CODINA I VILA, «Guerrilles i guerrillers a Sant Boi», p. 133-137, exposa els fets que van portar a la mort de Josep Fornaguera.

¹⁹⁷ AHPB, Fons Municipal, UC 83.

lloc d'actuació del sometent de Sant Boi, format per 90 homes a les ordres de Josep Parellada de la Buiga, que segons la font citada per Jaume Codina: «Sempre anaban per la montanyas de Begas posan sentinellas per los turons perseguin los voluntaris o carrasquets.»¹⁹⁸

3.3. Lliurament d'armes als regidors de Begues

Entre altres iniciatives per combatre la guerrilla i els seus col·laboradors, la Reial Audiència de Catalunya va definir una seguit d'actuacions dirigides al municipis del corregiment. Es concretaven en el lliurament d'armes als representants municipals i senyorials i l'aplicació de mesures dissuasives contra els voluntaris catalans. Es van executar entre els anys 1720 i 1723. A Begues van rebre armes el batlle i els regidors.¹⁹⁹

Per impedir l'aixopluc dels carrasquets, el 22 de gener de 1721, Josep Francesc d'Alòs i Rius, alcalde major del corregiment de Barcelona, mitjançant l'alguatir Francesc Cortada, ordena enderrocar les barraques i coves construïdes dins les muntanyes, boscos i llocs solitaris, excepte les pletes dels pastors de Gavà, Castelldefels, Viladecans, Begues... Ramon Sadurní, batlle de Begues, respon que en tot el territori no hi ha cova ni barraca alguna per demolir. L'informe de l'alguatir recull altres respostes del batlle de Begues en referència a la inexistència de desperfectes produïts en propietats, l'absència de persones autoritzades a portar espasa i la inexistència de fàbriques d'armes de foc i de pólvora. Reconeix no saber de ningú que hagi cobrat emoluments per perseguir a facinerosos, la qual cosa pressuposa el poc grau d'afecció a la causa governamental. També informa que no hi ha cap beguetà franc d'allotjament de soldats, indicatiu de la generalització de les normes coercitives contra la població.

La identificació i la persecució dels voluntaris fugitius continua mitjançant interrogatoris a les seves famílies. Els batlles i regidors del corregiment van ser comminats a identificar els veïns fugits a França sota pena de càstig. Fins i tot, es va obligar les esposes i els fills de refugiats a França a delatar els seus marits i pares, sospitosos d'haver participat en les passades turbulències.

El 21 de juny de 1721, el marquès de Castel Rodrigo, capità general de Catalunya, emet un ban en resposta a una súplica de perdó dels guerrillers més significats que van seguir Pere Joan Barceló, àlies *Carrasquet*, principal líder de la revolta. Entre els noms de la llista hi figuren dos beguetans, l'hereu Figueres,²⁰⁰ i un tal Truoy. Se'ls mana que com-

¹⁹⁸ Manuscrits de Magí Castells i Comas (1798-1874), pagès de Sant Boi, citats per Jaume CODINA a «Guerrilles i guerrillers a Sant Boi», p. 137.

¹⁹⁹ AHCB, Arxiu del Veguer, Armes, exèrcit, policia, XXXV-3 (1720-1721).

²⁰⁰ Probablement es tracta d'Antoni Figueres, casat amb Maria Nicolau l'11 d'abril de 1722 (UC 2319, AHPB). L'any 1716, és jurat municipal i com a tal certifica que a Begues hi viuen 47 homes de 14 a 60 anys. (UC 346, AHPB).

pareguin deu dies després de la publicació de l'edicte davant la Reial Sala del Criminal de la Reial Audiència, per donar raó del delicte de lesa majestat i altres il·legalitats.

4. CONCLUSIONS

La situació de Begues a pocs quilòmetres de Barcelona, la complicada orografia del terreny i l'existència del camí ral que va de Barcelona a Vilafranca del Penedès, fan del terme de Begues un punt immillorable per l'actuació de les tropes catalanes en el darrer tram de guerra i per l'acció guerrillera fins ben entrada la segona dècada del segle XVIII.

L'ocupació del territori i la posterior repressió exercida sobre els seus habitants van ser utilitzades pel bàndol borbònic per desgastar psicològicament la població catalana, majoritàriament favorable a la causa austriacista. La qual cosa permet entendre l'estat d'efervescència social i exaltació política que expressaven els beguetans el 1709. El mateix any que la universitat de Begues comença a endeutar-se per complir les primeres aportacions a Carles III per fer front a les despeses de la guerra.

Des del mes de juliol de 1713, Begues es transforma en escenari de la guerra i participa en la lluita armada amb l'aportació d'homes i amb suport logístic. Els darrers dies del setge de Barcelona esdevé zona d'aprovisionament militar del bàndol català. Per la qual cosa, entre el 28 i 29 d'agost de 1714, l'exèrcit filipista saqueja i crema unes quantes cases de Begues.

La nova organització de govern i les formes fiscals que preveia el decret de Nova Planta cauen com una llosa sobre Begues: impostos desconeguts fins llavors (cadastre, palla, sal...), serveis a les autoritats i a l'exèrcit, aportacions dineràries per mantenir l'exèrcit. Per la qual cosa, durant la major part del segle XVIII, més de la meitat de les despeses municipals de Begues es destinaven a fer front a la repressió econòmica en concepte de deute de guerra.

La guerra de la quàdruple aliança va incrementar l'activitat guerrillera, la qual cosa va comportar l'augment de tropes governamentals i una forta repressió contra els voluntaris catalans que lluitaven de nou contra Felip V. El sometent que es forma per acabar amb els anomenats *carrasquets del Baix Llobregat*, mostra fins a quin punt Begues era zona d'operacions de la guerrilla i de desplegament de l'exèrcit. L'existència de beguetans en les llistes dels carrasquets més significats i buscats a tot Catalunya, el lliurament d'armes al batlle i els regidors de Begues per combatre la guerrilla, i les mesures coercitives i repressores del corregidor per sotmetre definitivament la zona del Llobregat i Eramprunyà, són proves concloents de la implicació dels beguetans.

5. RECURSOS D'INFORMACIÓ

5.1. Fons d'arxiu consultats

- AHPB: Arxiu Històric de la Parròquia de Begues
- AHCB: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
- BC: Biblioteca de Catalunya
- ABE: Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà (família Girona)
- ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó
- Arxiu de masia de Can Sadurní de Begues
- Arxiu de masia de Can Tèrmens de Begues
- Arxiu de masia de Can Romagosa de Begues

5.2. Principal bibliografia utilitzada

- ALBAREDA I SALVADÓ, Joaquim (2010). *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*. Barcelona: Crítica.
- ALBERTÍ, Santiago (2006). *L'Onze de Setembre*. Sant Boi de Llobregat: Ròmul Brotons.
- ALCOBERRO I PERICAY, Agustí (2005). «El cadastre de Catalunya (1713-1845): de la imposició a la fossilització». *Pedralbes, Revista d'història moderna*, núm. 25, Barcelona.
- BURGUEÑO, Jesús (2009). «Els geòmetres del cadastre de Catalunya». *Cuadernos de Geografía*, núm. 86. Universitat de València.
- CAMPMANY I GUILLOT, Josep (2012). *Gavà i Eramprunyà al segle XVII de la Guerra dels Segadors a l'Onze de Setembre de 1714*. Gavà: Amics del Museu de Gavà / Centre d'Estudis de Gavà (col·lecció La Nostra Gent, núm. 9).
- CAMPMANY, Josep (1998). «La Guerra de Successió a Gavà i Eramprunyà (1700-1720)». *Materials*, núm. 18. Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat.
- CASTELLVÍ, Francesc de (1997). *Narraciones históricas*, vol. 4. Madrid: Fundación Francisco Elías de Tejada.
- CODINA VILA, Jaume (1986). «Guerrilles i guerrillers a Sant Boi». A: *Guerrilles al Baix Llobregat*. Sant Feliu de Llobregat: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat.
- FARGAS, Mariela; CAMPMANY, Josep; MATA, Víctor (2010). «Begues 1714, la Guerra de Successió i les seves conseqüències». *Quaderns de la Fundació Nous Horitzons*. Barcelona.
- FERRO I POMÀ, Víctor (2009). *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins el decret de Nova Planta*. Barcelona: Eumo Editorial.
- GIMÉNEZ LÓPEZ, Enrique (2005). «Conflicto armado con Francia y guerrilla austracista en Cataluña (1719-1720)», *Hispania*, LXV/2, núm. 220 (maig-agost), Madrid, p. 543-600.

- GUAL I REMÍREZ, F. Xabier; MILLÀS I CASTELLVÍ, Carles (1999). *La població del Baix Llobregat a l'època dels Àustria*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.
- MEDINA VICIOSO, Vicente (2004). *Can Romagosa de Begues*. Barcelona: Ediciones Rondas.
- MUÑOZ GONZÁLEZ, Antonio; CATÀ TUR, Josep (2005). *Repressió borbònica i resistència catalana*. Madrid: Muñoz Catà Editors.
- PÉREZ FRÍAS, Pedro Luis (2003). «Unidades extranjeras en el ejército borbónico español del siglo XVIII». A: *Los extranjeros en la España moderna*. Màlaga.
- SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume (2011). *L'Onze de Setembre i Catalunya, guerra resistència i repressió*. Barcelona: Editorial Base.
- SOLANS I RODA, Conxita; BONDIA I DOMPER, Maria Rosa (2001). *Begues*. Valls: Cossetània Edicions. (Col·lecció La Creu de Terme, núm 14)
- SOLÉ I COT, Sebastià (2008). *El gobierno del principado de Cataluña por el Capitán General y la Real Audiencia —el Real Acuerdo— bajo el régimen de nueva planta (1716-1808)*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- TORRAS I RIBÉ, Josep Maria (2005). *Felip V contra Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.
- (2007). *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.

Seqüeles del 1714: el canvi en la governança local. El cas de Gavà

Josep Campmany Guillot
Centre d'Estudis de Gavà

1. LES FINANCES MUNICIPALS EN LA POSTGUERRA DE SUCCESSIÓ

[...] dits regidors i universitat prometeren, a dits Acrehedors, pagar-los en cada any [...] per lo qual fi, dits regidors se imposaren un vintè de tots fruits que recollirien en dita Parròquia i terme de Gavà.²⁰¹

Gavà tenia, a inicis del segle XVIII, 68 focs i 224 habitants.²⁰² Pel que fa a l'economia, a partir del capbreu d'Eramprunyà de 1699-1708 vam poder determinar les xifres següents, que ens seran d'utilitat per quantificar la pressió fiscal i l'impacte econòmic de la guerra.²⁰³

²⁰¹ Comptes municipals 1724-1736, de pagament de censals. Col·lecció del Centre d'Estudis de Gavà. Fons d'Alfons Gibert. Carpeta 90.

²⁰² Josep IGLÉSIAS (1974), *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana / Rafael Dalmau, p. 649.

²⁰³ Josep CAMPMANY GUILLOT (2012), *Gavà i Eramprunyà al segle XVII: de la Guerra dels Segadors a l'Onze de Setembre de 1714*, Gavà, Associació d'Amics del Museu de Gavà / Centre d'Estudis de Gavà.

TAULA I. DADES MACROECONÒMIQUES DE GAVÀ A INICIS DEL SEGLE XVIII

Valor mitjà de la collita local anual	30.512 ll.
Excedent local anual mitjà	2.430 ll.
Excedent familiar anual mitjà	36 ll.
Prestacions senyoriales anual als barons	1.809 ll.

Font: elaboració pròpia a partir dels capbreus de la baronia d'Eramprunyà.

El comú tenia com a béns propis la carnisseria, l'hostal, la fleca, la tenda i la taverna, que proporcionaven ingressos regulars per pagar les despeses habituals (culte, representacions, sou del mestre, etc.), així com 65 lliures anuals en pensions de cinc censals de 1.292 lliures de capital.²⁰⁴ L'arrendament de la fleca, l'hostal i la taverna produïa unes 40 lliures anuals, i el de la tenda unes 30 lliures. Del de la carnisseria no en tenim informació.²⁰⁵

Ara bé, durant la guerra, el municipi va més que duplicar el deute acumulat: dos gavanencs, Ciprià Fetjò i Joan Amat, van prestar 434 i 140 lliures, respectivament,²⁰⁶ es va vendre un censal de 103 lliures que acabà en mans del notari Francesc de Toda i Gil,²⁰⁷ i un altre de 1.000 lliures als hereus del comerciant Antoni Pau Duran.²⁰⁸ En total, això representava un cost de 114 lliures anuals en pensions. Al final del conflicte, cada any calia satisfer més de 148 lliures en interessos, cosa que resultava impossible.

Per fer front a la situació, la comunitat local va adoptar, el 21 de maig de 1720, una mesura extraordinària: crear un nou impost local. En concret, cada pagès cedia el quinzè de la seva collita anual, que era arrendat al millor postor durant dos anys. Tenint en compte la taula 1, el valor del quinzè rondava les 2.000 lliures, és a dir, pràcticament tot l'excedent disponible. Tot i això, després d'una subhasta guanyada

²⁰⁴ Col·lecció del Centre d'Estudis de Gavà. Fons d'Alfons Gibert. Carpeta 90.

²⁰⁵ AHPN, notari Ignasi Teixidor, 909/20, f. 12 i 12r de 1734, i f. 14v-18v de 1735.

²⁰⁶ La manca de pagament de les pensions d'aquests préstecs va motivar un plet a la cúria de la baronia, que el 1721 va sentenciar a la universitat de Gavà a pagar les set pensions endarrerides d'aquests censals. AHPN, notari Ignasi Teixidor, 909/13, f. 70 de 1721.

²⁰⁷ El censal es va escripturar el 24 de novembre de 1721, però, com explica l'escriptura, es va crear el 1714 «pro subvencione militibus Regis et exercibus Domini nostre Regis (quod Deus incolume servet)», tot i que aleshores «non invenimus modum neque formam» perquè en aquella ocasió «Barcelona civitas erat ultimo assedio oppressa». El censal es va posar a nom de Miquel i Josep Cortés, pare i fill, masovers del doctor Toda, que el va comprar, probablement complint la paraula donada el 1714, el 25 d'agost de 1722. AHPN, notari Ignasi Teixidor, Manual, 909/13, f. 88-90 de 1721 i f. 61 de 1722.

²⁰⁸ Sobre els Duran: Gemma GARCÍA FUERTES (2004), «De la conspiración austracista a la ntegración a la nueva planta: la familia Duran, máximo exponente de la burguesía mercantil en el siglo XVIII», *Espacio, Tiempo y Forma, serie IV, historia moderna* (Madrid), 17, p. 143-162.

per Miquel Esparducer, només s'aconseguien 366 lliures anuals,²⁰⁹ i amb prou feines es van poder pagar unes quantes pensions endarrerides.

Per redreçar la situació, el 1724 es va signar una concòrdia amb els nou creditors del comú. D'una banda, ells acceptaven reduir les pensions a la meitat. D'alguna manera, anticipaven la reducció de totes les pensions de censals del 5% al 3%, que més endavant, el 1750, decretà Ferran VI. D'altra banda, els regidors es comprometien a pagar la totalitat de les mitges pensions degudes fins llavors, a pagar-les puntualment d'aleshores ençà, i també anar lluint els censals, un per un, seguint un ordre aleatori. Per fer-ho possible, es va arrendar, durant quatre anys, el vintè de la collita,²¹⁰ cosa que, segons la taula 1, equivalia a 1.525 lliures anuals, gairebé dos terços de l'excident anual local disponible per terme mitjà.

Inicialment, l'impost del vintè havia de durar només quatre anys. Tot i això, la gestió no va sortir com s'esperava. La subhasta no va tenir lloc fins al 13 de maig de 1726, i el preu també va ser reduït: 1.450 lliures pels quatre anys. I encara només es cobraren realment unes 1.316 lliures. Amb aquest escenari, el pagament de pensions i el lluïment de censals es va alentir molt, i l'impost del vintè es va haver de prorrogar: el 1731 es va tornar a subhastar, i el 29 de juny d'aquell any s'atorgava per 1.360 lliures, de les quals només se'n cobraren 1.127, perquè hi havia veïns que es negaven a pagar.²¹¹

D'acord amb els comptes conservats, entre 1724 i 1736 només es van pagar 645 lliures en les pensions dels sis censals que s'havien acollit a la concòrdia, però amb retards de cinc o sis anys, i també es van lluir tres censals per 1.650 lliures. La resta d'ingressos, 148 lliures, es van gastar en tràmits i salaris de gestió. Altres dos censals, un de 200 lliures i un altre de 322 lliures, no es van poder lluir fins al 1765 i 1776, respectivament.²¹² De la resta no en sabem res. En qualsevol cas, l'endeutament municipal provocat per la guerra no es pot considerar superat fins a la segona meitat del segle XVIII, quan s'havien eixugat tres quartes parts i restava un cost en pensions anuals assumible pel comú.

²⁰⁹ AHPN, notari Ignasi Teixidor, 909/13, f. 3 de 1721 i f. 1v i f. 5v de 1722.

²¹⁰ La concòrdia es va signar el 7 de març de 1724 davant del notari Ignasi Teixidor. No hem pogut localitzar-la al manual corresponent aquest notari i aquest any a l'AHPN, però tot d'altres documents s'hi refereixen.

²¹¹ AHPN, notari Ignasi Teixidor, Manual, 909/21, f. 64v.

²¹² Col·lecció del Centre d'Estudis de Gavà, fons d'Alfons Gibert, carpeta número 90.

TAULA 2. EVOLUCIÓ DEL DEUTE EN FORMA DE CENSALS DE L'AJUNTAMENT DE GAVÀ A INICIS DEL SEGLE XVIII

<i>Any</i>	<i>Lluïcions</i>	<i>Valor restant</i>
1700		1.292 ll.
1714		2.969 ll.
1726	200 ll.	2.769 ll.
1729	700 ll.	2.069 ll.
1731	200 ll.	1.869 ll.
1735	400 ll.	1.469 ll.
1736	150 ll.	1.319 ll.
1765	200 ll.	1.119 ll.
1776	322 ll.	797 ll.

Font: elaboració pròpia a partir dels comptes municipals de 1724-1736, el buidat dels protocols d'Ignasi Teixidor entre 1712 i 1741 de l'AHPN, i altres escriptures de lluçió, còpia de les quals formen part de la col·lecció del Centre d'Estudis de Gavà.

2. LES NOVES IMPOSICIONS FILIPISTES I EL PAPER MUNICIPAL: CAPITACIÓ DE 1714 I CADASTRE

[...] las tropas [...] li aportaren tot quant aportave demunt, además del robo havian fet en sa casa, de tal manera que casi del tot lo deixaren en cueros.²¹³

Durant el setge de Barcelona, l'11 de desembre de 1713, els filipistes van establir un impost personal o capitació, conegut com a *quinzenades*, per finançar l'exèrcit.²¹⁴ A Gavà li tocà abonar 1.156 lliures. Per fer-nos una idea de l'abús que això representava, tinguem present que, del donatiu al rei aprovat a la Cort de 1702, que s'havia de cobrar també en forma de capitació, Gavà havia d'abonar 1.050 lliures al llarg de set anys, o sigui, 150 lliures anuals.²¹⁵

²¹³ ACA, Reial Audiència, Plets Civils, 28.200.

²¹⁴ Salvador SANPERE I MIQUEL (1905), *Fin de la Nación catalana*, Barcelona, tipografia L'Avenç, p. 301-303.

²¹⁵ El repartiment de la capitació de 1714: Josep Aparici, 1714-1725, *Tanteo de la taxa del Catastro*, BC, Arx. 644, reg. 7040/1, f. 11. El repartiment del donatiu aprovat a la Cort de 1702: Josep Aparici, 1714-1725, *Antiga planta per lo donatiu. La primera xifra es la que jo avia señalat a cada comú, y la segona es la que ha resolt la Ille. Junta aguda rabó de totes las notitias tenia*, BC, Arx. 644, reg. 7040/2, f. 29 i 29v.

La capitació venia en un any en què la sega havia estat interrompuda per topades armades a Gavà i Viladecans (agost de 1713) i,²¹⁶ per tant, va ser mal rebuda. De fet, tot el país estava exhaurit per la guerra, i el nou impost va desencadenar, a inicis del 1714, un aixecament general, amb noves topades armades a Castelldefels.²¹⁷ Ara bé, tot coincidint amb l'empitjorament del setge, augmentà també la pressió per cobrar l'impost, i ens consta la visita de l'exèrcit el 29 d'agost (Sant Agustí). Amb l'excusa d'impedir l'abastiment d'armes i vitualles a la ciutat,²¹⁸ va aprofitar per cobrar-lo, tot saquejant Gavà, Begues i Castelldefels.²¹⁹

Tenim fins a set testimonis que expliquen,²²⁰ davant notari, la incursió filipista, quan «la tropa del destacament que baixà de Begues en lo dit die de Sant Agustí,²²¹ [...] sacajà lo dit lloch de Gavà y casas circumvehinas».²²² Un saqueig exhaustiu: «[...] en lo dit dia de Sant Agustí, del any mil setcents catorse, las tropas de Sa Magestat (que Déu lo guarde),²²³ [...] despanyant totas las caxas, se aportaren tot lo que trobaren en ellas, de robas, diners de plata, or, grans y demás que los aparegué.»²²⁴ En alguns casos, l'espoli assolí proporcions increïbles:

[...] anant en la tarde en casa de dit Joan Bruach [...] véu que no sols en dit dia havian robat las tropas las ditas cosas y robas que ell, testis, tenia [...] de tal manera que véu no havian deixat en dita casa ninguna cosa bona, per haver-se'n-ho tot aportat las tropas lo dit dia al matí, ja casi cerca lo mitgdia. Y encara ohí a dir, ell testis, públicament a diferents personas de dit lloch de Gavà, que en dit dia las ditas tropas despullaren al dit Joan Bruach y li aportaren tot quant aportave demunt, además del robo havian fet en sa casa, de tal manera que casi del tot lo deixaren en cueros.²²⁵

La imatge gràfica de Joan Bruach —propietari del mas Bruach, a l'embocadura de la vall de la Sentiu, prop del camí ral de Begues a Castelldefels— deixat mig nu a la intempèrie, és prou explícita de l'impacte de les exaccions borbòniques, dels mètodes expeditius utilitzats per cobrar-les, i de la por que va escampar l'exercici sistemàtic del terror militar.

²¹⁶ *Gazeta de Barcelona. Continuación del diario del sitio de Barcelona, publicada a 18 de Agosto de 1713*, Barcelona, Rafael Figueró, 1713, p. 2. També: Francesc DE CASTELLVÍ (1999), *Narraciones históricas*, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pércopo, vol. III, p. 673.

²¹⁷ Francesc DE CASTELLVÍ (2002), *Narraciones históricas*, vol. IV, p. 80.

²¹⁸ Francesc DE CASTELLVÍ (2002), *Narraciones históricas*, vol. IV, p. 185 i 271.

²¹⁹ Una referència de l'atac a Castelldefels i Begues, a l'AHCB, Lletres comunes originals 1B. X-127, f. 357.

²²⁰ ACA, Reial Audiència, Plets Civils, 28.200.

²²¹ Testimoni de Maria Romeu, vídua de Francesc Romeu.

²²² Testimoni de Jeroni Planas, de Gavà.

²²³ Testimoni de Josep Mortàs, d'Olivella.

²²⁴ Testimoni de Josep Roig, de Gavà.

²²⁵ Testimoni d'Isidre Ferrer.

La nova fiscalitat va culminar amb la implantació del cadastre, el juny de 1716.²²⁶ Segons la llista d'Aparici, la quota assignada a Gavà, aquell 1716, era de 885 lliures.

TAULA 3. TAXA DEL CADASTRE DE 1716 IMPOSADA A GAVÀ, SEGONS ELS PAPERS D'APARICI

<i>Quota del Cadastre a Gavà de 1716</i>	<i>1716</i>
Cadastre per terres, cases i bestiar	345 ll.
Cadastre per censos i censals	114 ll.
Cadastre personal	426 ll.
TOTAL	885 ll.

Font: BC, Arx. 644.

L'any 1717, la contribució local va ser minorada a 603 lliures anuals. Tot i això, la pressió fiscal representava més d'un terç de l'excedent anual mitjà, quadruplicava el cost de les pensions de censals, que fins llavors eren l'única despesa comunitària d'importància, i quadruplicava la pressió fiscal votada a les Corts de 1701-1702. Entre 1724 i 1739 —vint-i-cinc anys després de la fi de la guerra— la combinació de les quinzenades, la quota del cadastre i la imposició del quinzè i el vintè va superar de llarg la totalitat de l'excedent pagès disponible i van posar en perill la mateixa supervivència física dels residents.

En aquest nou marc fiscal, les autoritats municipals van ser dotades d'una extraordinària responsabilitat. D'una banda, entre 1714 i 1715 havien hagut de respondre a unes enquestes i fer unes descripcions que van servir per determinar la quota a pagar per cada municipi.²²⁷ D'altra banda, un cop coneguda la quota —que no depenia d'ells— s'havien de fer càrrec de distribuir-la entre els veïns, d'acord amb les instruccions de la intendència.

Així doncs, allò en època dels Àustries havia estat una tasca puntual i anecdòtica del govern local, el cobrament dels donatius al monarca quan es feien Corts, a través dels fogatjaments del regne i l'elecció de síndics locals que se n'encarregaven de forma puntual, ara passava a ser una feina consubstancial al govern municipal. Els poders locals adquirien una funció important dins de la nova fiscalitat de la corona.

²²⁶ Agustí ALCOBERRO (2005), «El cadastre de Catalunya (1713-1845): de la imposició a la fossilització», *Pedralbes* (Barcelona), núm. 25, p. 231-257.

²²⁷ Vegeu, per exemple, el cas de Castelldefels, a AHPN, notari Ignasi Teixidor, Manual, 909/13, f. 6v-7v de 1721.

3. LES RESISTÈNCIES A LA NOVA FISCALITAT I EL NOU PAPER DE BATLLES I REGIDORS

[...] vingué altra forsa de soldats. Pujaren a Begas, Prengueren [...] lo batlle de Gavà y tornaren a dormí en Semboy.²²⁸

L'elevada pressió fiscal va generar un gran malestar. Això explica la predisposició popular a formar partides de guerrillers, tot repetint l'aixecament contra els filipistes d'inicis de 1714. La nova guerra de 1718 entre Espanya i quatre potències europees va encoratjar l'aixecament d'aquestes partides, sota el comandament del Carrascllet.

L'intent d'enquadrar la població en una milícia per fer front als carrascllets era impopular, com explica el santboià Magí Castells, i molts joves del delta del Llobregat preferien engruixir-ne les files abans que servir el govern. Ningú no dubtava de la natura antifiscal del moviment guerriller: un informe, que qualifica de «malícia» l'aixecament, explica que «todo aquel pueblo [Sant Boi], e ymmediatos, de donde son naturales los más de estos sediciosos, que llegan a número de 150 [...] han ejecutado la malicia [...] para evitar las expresadas cobranzas que se estaban ejecutando».²²⁹

L'agost de 1719, els carrascllets entraren en alguns pobles i robaren les armes custodiades pels filipistes. Eramprunyà estava infestat de guerrillers. Un document de 1720, referit a una masia de Gavà, explica que «siendo como es dicha ereditad sita al pie del Castillo y Montanyes del Emprunyá, ha perdido todas las cosechas y lo que se cogía en ella por razón de refugiarse allí mucha parte de la gente sediciosa, quienes se lo han llevado todo».²³⁰

Tot i això, quan a finals de 1719 la guerra acabà amb la pau de l'Haia i les tropes tornaren, es reprengué la repressió. Al delta, això tenia un nom: Josep Fornaguera. Encarregat per Patiño, l'any 1713, de cobrar la capitació a la zona del Llobregat,²³¹ el 1715 havia tornat per fer-se càrrec de l'administració dels béns segrestats. A inicis de 1720 es va establir a Sant Boi, des d'on, amb l'ajuda de l'exèrcit, reclamava pagaments endarrerits. Fou en aquesta tessitura que, el 16 de gener de 1720, una partida de guerrillers entrà a Sant Boi i l'assassinà. Alguns dels soldats que l'acompanyaven també moriren, i la resta va fugir.

²²⁸ Jaume CODINA VILÀ (1986), «Guerrilles i guerrillers a Sant Boi», a *Guerrilles al Baix Llobregat*, Barcelona, Centre d'Estudis del Baix Llobregat i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 140.

²²⁹ AGS, Guerra Moderna, suplement, lligall 224. Citat per Antonio MUÑOZ GONZÁLEZ i Josep CATÀ TUR (2005), *Repressió borbònica i resistència catalana (1714-1736)*, Madrid, Muñoz Catà Editors, p. 236.

²³⁰ «Autos de información sobre petición de bonificación de obras a instancia de Jerónimo Aravítg, vecino de Barcelona, en una casa situada en Gavà». ACA, Reial Patrimoni, BGRP, Processos, 1719, núm. 5.

²³¹ AGS, Guerra Moderna, suplement, lligall 225. Citat per Antonio MUÑOZ GONZÁLEZ i Josep CATÀ TUR (2005), *Repressió borbònica...*, p. 235-236.

La represàlia va ser dura. La mateixa tarda de l'assassinat, des de Barcelona, s'envià un destacament de 100 cavalls que ocupà Sant Boi «para que tomase información de este echo, y pussiese en prisión los que resultasen culpados». El 24 de gener, els soldats ocuparen els pobles d'Eramprunyà i s'endugueren presos l'hereu de can Romagosa, de Begues, Pere Mas, de Sant Climent, i el batlle de Gavà, Llorenç Tintorer. Tots eren membres de famílies importants, i van ser interrogats per esbrinar l'autoria de l'assassinat.

La repressió, ferotge, aconseguí acabar amb l'aixecament però, en el transcurs d'aquests esdeveniments, s'anà configurant una nova dimensió dels càrrecs municipals: el batlle i els regidors eren els cridats a donar explicacions davant de les autoritats filipistes en cas de rebel·lia o d'accions antigovernamentals. D'alguna manera, i sense que això es fes constar formalment, se'ls dotava d'una nova funció: la de corretja de transmissió de la superioritat. Així, per exemple, batlle i regidors eren els encarregats de custodiar, sota severes penes, les armes que s'havien de repartir en cas d'atac per part dels carrasquets. S'esdevé així un nou concepte de poder local, que de resultes del canvi en el procediment de nomenament, esdevé més un instrument local de control i repressió que no un instrument local de representació de la col·lectivitat, com era abans del decret de Nova Planta.

4. DE REPRESENTANTS COL·LECTIUS A INSTRUMENT REPRESSIU: ELS AJUNTAMENTS BORBÒNICS

[...] en est any se han fet grans frauds al comú, [...] essent lo batlle y regidors los que ensenyen lo camí als demés vehins.²³²

El decret de Nova Planta suprimí les magistratures locals. A Gavà, això va comportar la fi dels jurats elegits per votació. Així mateix, el decret extingí el Consell General, que era l'àmbit on es discutien els afers importants. El Decret es va aplicar el 1718, amb la formació del primer consistori local de nova planta. Curiosament, aquests tres regidors encara s'autodenominaven *jurats*.²³³ En el cas de municipis baronials com Gavà, es passava d'un sistema d'autogovern representatiu a un sistema de nomenaments en què els regidors sortints feien la proposta de ternes, de les quals els barons elegien els nous regidors, sota supervisió de l'Audiència. Un sistema que, de forma natural, conduïa cap a l'endogàmia.

²³² Relació de l'estat de la baronia d'Eramprunyà, any 1746. Font: ABE, Caixa 1, lligall 43. Copiat a l'AJSV, fitxes, 4/65/146/1. Publicada a l'annex de la comunicació presentada al simposi *Espanya contra Catalunya: una mirada històrica (1714-2014)*, Barcelona, 2013.

²³³ Plet civil a la cúria de la baronia d'Eramprunyà entre un candelero de cera i els regidors de Gavà, 1718. ACA, Reial Audiència, Plets Civils, núm. 21063.

Hem pogut completar gairebé tota la llista de càrrecs municipals de Gavà de l'època borbònica, que publiquem a l'annex. Circumscriuint l'anàlisi al període de 1719 a 1808 —a partir del 1808 el sistema queda molt alterat— hi ha 412 càrrecs disponibles, dels quals en coneixem els titulars en 401 ocasions: La mostra, doncs, és força significativa, i abraça el 97% dels càrrecs al llarg d'un segle.

El primer que es constata és que, en aquests cent anys, només 14 famílies acapararen dues terceres parts dels càrrecs; i encara 7 famílies en controlaven gairebé la meitat. Eren els principals terratinents i amos de masies residents al poble: Tintorer, Amat de la Font del Ferro, Gelabert de can Roig, Bruach, Carbonell de can Dardena, Llong i Vinyes de la Sentiu. Tot dividint la centúria en tres períodes, l'acaparament de càrrecs no és constant, sinó que a mitjan segle l'Ajuntament sembla menys monopolitzat, tal com es veu a la taula 4, que mostra el percentatge de càrrecs ocupats per les famílies més introduïdes a l'Ajuntament. L'efecte és conegut en altres indrets,²³⁴ on la introducció del síndic procurador, d'elecció veïnal, va trencar el monopoli local del poder. Ara bé, a Gavà, la novetat va durar poc: aviat, les famílies poderoses van saber com controlar l'elecció, i van recuperar el seu predomini.

TAULA 4. PERCENTATGE DE CÀRRECS ACAPARATS, PER A CADA PERÍODE, PEL CONJUNT DE 3, 5, 7, 10 I 14 FAMÍLIES MÉS INTRODUÏDES EN EL GOVERN MUNICIPAL

<i>Període</i>	<i>3 famílies</i>	<i>5 famílies</i>	<i>7 famílies</i>	<i>10 famílies</i>	<i>14 famílies</i>
1719-1747	28,3%	41,6%	50,4%	58,4%	68,1%
1748-1777	19,0%	29,6%	38,7%	51,4%	64,1%
1778-1808	23,3%	35,6%	44,5%	53,4%	64,4%

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'ACA i l'ABE.

L'endogàmia i la manca de control democràtic dels regidors comportava el relaxament del deure de vetllar pels interessos col·lectius. Un bon exemple d'això és un esdeveniment que, per bé que anecdòtic, retrata aquests consistoris: és un procés civil a la cúria de la baronia a causa d'un deute impagat per comprar cera per al culte religiós. El deute havia estat reconegut l'any 1718 pels regidors i el batlle, però no es va pagar, i va ser reclamat judicialment el 1729.²³⁵ El procés s'eternitzà, mentre els regidors cada any anaven donant la culpa als anteriors o traspassaven el deute als posteriors. En cap dels documents s'hi veu voluntat real de bona governança.

²³⁴ Mercè RENOM (2009), *Conflictes socials i revolució: Sabadell, 1718-1823*, Vic, Eumo, p. 63-66.

²³⁵ «Causa de Francisco Martí, cerero de la ciudad de Barcelona, contra Ciprian Fetjó y Riera, Lorenzo Tintorer y Juan Amad, labradores y regidores en 1718 del lugar y término de Gavà. Sobre la reclamación de pagos por la cera que tomaron de la botica del demandante por cuenta de la iglesia de Gavà». ACA, Reial Audiència, Processos Civils, 21063.

De fet, la corrupció municipal sembla la tònica general. Un informe elaborat per encàrrec dels mateixos barons ho posa de manifest en una data tan tardana com el 1746: «[...] en est any se han fet grans frauds al comú, pues de l'hostal hi havia qui en donava 150 ll. mes y no se ha volgut la dita, y en la carnisseria també se han comès semblants frauds.»²³⁶

L'anònim autor de l'informe es queixa també de la connivència dels regidors amb el joc: «La taverna y hostal tots los dies y nits és fet una casa de joch y un camaret de menjar y beure per los amos de cases y mossos seus [...] essent lo batlle y regidors los que ensenyen lo camí als demás vehins, y lo Batlle persebeix 8 ll. tot al any per les cartes que deixa tenir al hostaler, tot lo que és contra las reals ordes.» I explica algunes irregularitats en la gestió dels béns comunals, i conclou que cal una reforma profunda de la governança local. La resposta arribà l'any 1755, en forma d'unes noves ordenances locals dictades pels barons.²³⁷

5. CONCLUSIÓ

Estan estos [...] pobles perduts [...] y los béns dels comuns van a rodar per no donar comptes los regidors, necessitant tot de un gran redrés.²³⁸

A Gavà, el pes dels deutes adquirits durant la guerra va obligar el comú a establir l'exacció del vintè de les collites. Això, més les noves impositcions borbòniques, deixaren pràcticament sense excedents l'economia local. La pressió fiscal s'havia multiplicat per quatre, comparada amb la de 1702, cosa que afavorí l'aixecament dels Carrasclats de 1719-1720, que tingué forta repercussió al delta del Llobregat. La resistència armada a la nova planta borbònica existí, tot i que una brutal repressió la pogué, finalment, doblegar.

D'altra banda, la nova planta del govern municipal, que va deixar de ser d'elecció popular i acció col·lectiva per esdevenir d'elecció baronial i endogàmic, va donar una nova dimensió als ajuntaments. A través del control dels nomenaments, el que abans eren càrrecs locals representatius esdevingueren una baula més en la cadena repressiva, fiscal i de control de la població. Aquest canvi bàsic de la funció municipal, i dels seus actors, més pendents d'agradar qui els nomenava o amenaçava que no pas de defensar els interessos col·lectius, va fomentar l'aprofitament particular dels càrrecs i la descurança dels afers comunitaris.

²³⁶ Relació de l'estat de la baronia d'Eramprunyà. Font: ABE, Caixa 1, lligall 43. Copiat a l'AJSV, fitxes, 4/65/146/1.

²³⁷ Josep CAMPMANY GUILLOT (2007), «L'edat moderna», a *Castelldefels, temps d'història*, Castelldefels, Ajuntament, p. 229.

²³⁸ Relació de l'estat de la baronia d'Eramprunyà. ABE, Caixa 1, lligall 43. Copiat a l'AJSV, fitxes, 4/65/146/1.

SEQÜELES DEL 1714: EL CAS DE GAVÀ

ANNEX. LLISTA DE BATLLES, REGIDORS I SÍNDICS DE GAVÀ DURANT L'ÀNTIC RÈGIM (1718-1832)²³⁹

<i>Any</i>	<i>Batlle</i>	<i>Regidor degà</i>	<i>Regidor segon</i>	<i>Regidor tercer</i>	<i>Síndic procurador</i>
1718		Ciprià Fetjó i Riera	Llorenç Tintorer	Joan Amat	
1719	Llorenç Tintorer	Cebrià Fetjó i Riera	Joan Amat	Pau Campamà*	
1720	Llorenç Tintorer	Josep Valls de la Roca	Domènec Amat	Bertomeu Bonet	
1721	Llorenç Tintorer	Miquel Bonet	Isidre Palau	Francesc Soteras	
1722	Llorenç Tintorer	Victorí Torrents	Magí Comas	Felip Guitart	
1723	Llorenç Tintorer	Joan Bruach	Joan Solina, ferrer	Miquel Piñana	
1724	Josep Valls de la Roca	Joan Amat	Jaume Cirerol	Gabrie Serra	
1725	Josep Valls de la Roca	Josep Vallès	Jaume Carbonell	Gabriel Comes	
1726	Bertomeu Esparducer	Domènec Amat	Jaume Mas de Bruguers	Benet Palau	
1727	Bertomeu Esparducer	Miquel Sadurní	Josep Ramoneda	Joan Campamà	
1728	Bertomeu Esparducer	Benet Gelabert**	Jaume Vinyes	Isidre Ferret	
1729	Bertomeu Esparducer	Josep Valls	Antoni Amat	Pere Margarit	
1730		Joan Bruach	Pau Panyella	Miquel Bonet	
1731		Llorenç Tintorer	Benet Gelabert	Francesc Roig	
1732		Domènec Amat	Josep Ramoneda	Joan Tintorer	
1733		Josep Valls de la Roca	Jaume Carbonell	Magí Comas	
1734	Josep Valls	Jaume Mas de Bruguers	Pau Panyella	Antoni Amat	
1735	Josep Valls				

²³⁹ Fonts: ACA, Reial Audiència, Registres, sèrie de nomenaments de batlles, regidors i síndics. ACA, Reial Audiència, Processos civils, núm. 21063. AHPN, notari Ignasi Teixidor, Manuals, 909/20, 909/21 i 909/23. ABE, fons digitalitzat, UC 497, *Documentos relativos a nombramientos de bailes y regidores, síndicos y otros cargos en la baronía.*

JOSEP CAMPANY

<i>Any</i>	<i>Batlle</i>	<i>Regidor degà</i>	<i>Regidor segon</i>	<i>Regidor tercer</i>	<i>Síndic procurador</i>
1736	Bertomeu Esparducer	Joan Amat	Josep Ferret	Pau Satlari	
1737	Bertomeu Esparducer	Benet Gelabert	Climent Bassolas	Manel Guilleres	
1738	Benet Gelabert***	Llorenç Tintorer	Josep Valls de la Roca	Joan Sabater	
1739	Benet Gelabert	Josep Ramoneda	Pau Pañella	Bertomeu Vadell	
1740	Domènec Amat	Pere Margarit	Magí Comas	Baldiri Trullàs	
1741	Domènec Amat	Jaume Vinyes	Josep Day, cirurgià	Antoni Amat	
1742	Domènec Amat	Joan Esparducer	Pau Satlari, teixidor	Joan Cubit	
1743	Jaume Viñas	Benet Salavert	Miquel Piñana	Francesc Corbera****	
1744	Jaume Viñas	Josep Valls	Pere Vadell	Josep Ferret	
1745	Joan Esparducer	Magí Comas	Joan Motas	Antoni Guasch	
1746	Joan Esparducer				
1747	Tomàs Llong	Pau Satlari, teixidor	Joan Cubí	Francesc Tintorer	
1748	Tomàs Llong	Joan Sabatés, ferrer	Josep Ferret	Joan Amat	
1749	Joan Esparducer	Benet Gelabert	Pau Satlari, teixidor	Batista Nicolau	
1750	Joan Esparducer	Joan Torrents	Antoni Guasch	Joan Valls	
1751	Agustí Gelabert	Francesc Tintorer	Joan Motas	Joan Bassolas	
1752	Agustí Gelabert	Pere Vadell	Batista Micolau	Joan Piñana	
1753	Joan Sabatés	Joan Amat	Nicasi Espinós	Miquel Ivern	
1754	Joan Sabatés	Thomas Llonch	Benet Gelabert	Joan Cubí	
1755	Miquel Ivern	Agustí Gelabert	Antoni Guasch	Pau Coll	
1756	Miquel Ivern	Joan Amat	Pau Satlari, teixidor	Benet Bori	
1757	Francisco Tintorer	Climent Riera	Josep Ferret	Jaume Mas	
1758	Francisco Tintorer	Agustí Gelabert	Batista Nicolau	Josep Bruach	
1759	Climent Fetjó i Riera	Thomas Llonch	Vicenç Inglés, cirurgià	Llorenç Martí	

SEQÜELES DEL 1714: EL CAS DE GAVÀ

<i>Any</i>	<i>Batlle</i>	<i>Regidor degà</i>	<i>Regidor segon</i>	<i>Regidor tercer</i>	<i>Síndic procurador</i>
1760	Climent Fetjó i Riera	Francesc Tintorer	Francesc Bassolas	Francesc Parés	
1761	Tomàs Llong	Joan Amat	Antoni Guasch	Mariano Tomàs	Jaume Vinyes
1762	Tomàs Llong	Climent Riera	Vicenç Inglés, cirurgià	Josep Bassolas	Jaume Vinyes
1763	Bertomeu Corretja	Josep Carbonell	Baldiri Roig	Josep Satlari, teixidor	Jaume Vinyes
1764	Bertomeu Corretja	Joan Torrents	Jeroni Espinós	Joan Pinyana	Jaume Mas
1765	Tomàs Llong	Batista Nicolau	Benet Bori	Miquel Bonet	Jaume Mas
1766	Tomàs Llong	Anton Guasch	Josep Bruach	Jeroni Ramoneda	Jaume Mas
1767	Climent Riera	Joan Piñana	Josep Bassolas	Miquel Tintorer	Jaume Vinyes
1768	Climent Riera	Joan Torrents	Llorenç Plana	Ramón Parés	Jaume Vinyes
1769	Joan Amat	Jaume Mas	Josep Satlari	Salvador Bruach	Jaume Vinyes
1770	Joan Amat	Tomàs Llong	Miquel Tintorer	Josep Campamà	Benet Bori
1771	Joan Torrents	Anton Guasch	Miquel Bonet	Fèlix Bassolas	Benet Bori
1772	Joan Torrents	Joan Piñana	Agustí Gelabert	Pau Margarit	Benet Bori
1773	Miquel Bofill	Joan Amat	Josep Satlari	Francesc Molet	Tomàs Llong
1774	Miquel Bofill	Josep Carbonell	Salvador Bruach	Josep Thomàs	Tomàs Llong
1775	Antoni Guasch	Jeroni Espinós	Benet Bori	Josep Campamà	Tomàs Llong
1776	Antoni Guasch	Joan Amat	Jaume Campamà	Climent Gelabert	Climent Riera
1777	Miquel Tintorer	Josep Carbonell	Josep Satlari	Fèlix Bassolas	Climent Riera
1778	Miquel Tintorer	Jaume Mas	Agustí Gelabert	Josep Campamà	Climent Riera
1779	Miquel Bofill	Jeroni Ramoneda	Llorenç Vallès	Francesc Planas	Baldiri Roig
1780	Miquel Bofill	Joan Piñana	Climent Bassolet	Joan Bruach	Baldiri Roig
1781	Joan Amat	Climent Riera	Joan Torrents menor	Pau Campamà	Baldiri Roig
1782	Joan Amat	Agustí Gelabert	Joan Carbonell	Pau Margarit	Jeroni Ramoneda
1783	Esteve Lluçia	Josep Campamà	Fèlix Bassolas	Joan Carbonell	Jeroni Ramoneda
1784	Francesc Tintorer	Joan Bruach	Joan Campamà	Francesc Corretja	Jeroni Ramoneda
1785	Ramon Monpó, paleta	Pere Margarit	Joan Gayralt	Antoni Molet	Agustí Gelabert

JOSEP CAMPMANY

<i>Any</i>	<i>Batlle</i>	<i>Regidor degà</i>	<i>Regidor segon</i>	<i>Regidor tercer</i>	<i>Síndic procurador</i>
1786	Ramon Monpó, paleta	Climent Gelabert	Climent Pausas, espartenyer	Pau Carbonell	Agustí Gelabert
1787	Francesc Corretja	Miquel Tintorer	Joan Torrents	Joan Sabatés	Agustí Gelabert
1788	Francesc Corretja	Pau Campamà	Joan Amat	Pere Bori	Josep Carbonell
1789	Esteve Lluçia, fuster	Josep Campamà	Antoni Molet	Pau Font	Josep Carbonell
1790	Esteve Lluçia, fuster	Miquel Tintorer	Ramon Monpó	oan Pujades	Josep Carbonell
1791	Francesc Enrich	Francesc Corretja	Baldiri Ferreras (a) Tardà	Miquel Bonet menor	Joan Bruach
1792	Francesc Enrich	Joan Sabatés, ferrer	Joan Amat	Joan Pujades	Joan Bruach
1793	Pau Font	Antoni Molet	Pere Bori	Pere Bruach	Joan Bruach
1794	Pau Font	Antoni Molet	Pere Bori	Pere Bruach	Miquel Tintorer
1795	Joan Torras	Ramon Monpó, paleta	Josep Enrich	Agustí Gelabert	Miquel Tintorer
1796	Joan Torras	Joan Amat	Andreu Montaner	Jaume Estapé	Miquel Tintorer
1797	Joan Bruach	Pere Margarit	Fèlix Bassolas	Ramon Monpó	Pau Carbonell
1798	Joan Bruach	Josep Enrich	Agustí Gelabert	Esteve Sabater	Pau Carbonell
1799	Miquel Tintorer	Joan Pujades	Miquel Bofill	Joan Gelabert	Pau Carbonell
1800	Miquel Tintorer				Ramon Monpó, paleta
1801	Joan Petit, del mas Traval	Joan Petit dit Montroig	Joan Mas		Ramon Monpó, paleta
1802	Joan Petit, del mas Traval				Ramon Monpó, paleta
1803	Pau Carbonell	Joan Amat	Pau Prats	Francesc Condomines	Joan Bruach
1804	Pau Carbonell				Joan Bruach
1805	Joan Torres	Ramon Monpó, paleta	Jaume Mas, carreter	Jeroni Cuscullana	Joan Bruach
1806	Joan Torres	Miquel Tintorer	Andreu Montaner	Pau Amat	Jaume Estaper
1807	Pau Viñas y Dardena	Pere Margarit	Miquel Bofill	Antoni Piñana	Jaume Estaper
1808	Pau Carbobell	Pere Bori	Josep Coll	Miquel Rosich	Jaume Estaper

SEQÜELES DEL 1714: EL CAS DE GAVÀ

<i>Any</i>	<i>Batlle</i>	<i>Regidor degà</i>	<i>Regidor segon</i>	<i>Regidor tercer</i>	<i>Síndic procurador</i>
1809	Joan Torres	Pau Reventós	Joan Massana	Miquel Morell, fuster	
1810	Joan Torres	Joan Llonch	Antoni Molet	Ramon Espinós	
1811	Ramon Monpó	Miquel Bonet	Joan Guinot	Pau Enrich	
1812	Ramon Monpó	Josep Amat	Baldriri Mitjans	Josep Torrents	
1813	Joan Ros				
1814	Joan Ros	Josep Coll			
1815	Antoni Tintorer	Andreu Bernal	Pere Comas, espardenyer	Àngel Bori	Francesc Gelabert
1816	Antoni Tintorer	Antoni Estapé	Francesc Mas	Joan Amat	Francesc Gelabert
1817	Pau Carbonell	Joan Ros	Jacint Piñana	Salvador Guinot	Francesc Gelabert
1818	Pau Carbonell	Pere Comas, espardenyer	Ramon Campmany	Llorenç Bou	Antoni Piñana
1819	Josep Torrents	Miquel Bofill	Joan Bruach	Baldiri Sabatés, ferrer	Antoni Piñana
1820	Josep Torrents	Antoni Tintorer	Jaume Panadés	Francesc Ros	Antoni Piñana
1821					
1822					
1823					
1824	Joan Torrents	Antoni Tintorer	Jaume Panadés	Francesc Thos	Antoni Piñana
1825	Climent Domènech	Llorenç Bou	Antoni Reventós	Joan Guinot	Ramon Espinós
1826	Joan Amat / Pau Enrich	Josep Sanfeliu	Josep Enrich	Joan Guardiola	Miquel Morell, fuster
1827	Pere Comas, espardenyer	Joan Mestres	Pere Bruach i Sanjes	Pere Joan Amat	Francesc Muntada, paleta
1828	Miquel Bofill, menor	Josep Torrents	Jaume Rigol, espardenyer	Joan Mitjans	Antoni Piñana
1829	Joan Ros	Josep Amat	Josep Font	Jaume Oriol	Joan Bruach i Cirarol
1830	Miquel Morell, fuster	Josep Enrich	Pau Reventós, menor	Joan Prats, fuster	Manel Ros
1831	Jaume Estaper	Pere Albet	Francesc Rigol	Baldiri Carbonell Viñas	Francesc Muntada, paleta
1832	Pau Enrich	Joan Bruach	Josep Mestres	Joan Campmany	Esteve Sabatés, ferrer

(* Substituit per Miquel Piñana; (**) substituit per Magí Comas; (***) inicialment els barons havien escollit Josep Valls; (****) substituit per Joan Guinot.

De mercès reials a exilis polítics

Domènec Miquel i Serra

Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès

No hi ha dubte que la Guerra de Successió fou una conflagració europea en la qual cada un dels països mirava pels seus propis interessos. Tanmateix, quan ens plantejem que succeí en un lloc determinat, dins una petita localitat i lluny dels grans esdeveniments bèl·lics, ben sovint ens podem trobar confrontacions sordes entre partidaris d'un o altre pretendent, que a voltes tenen components d'autèntica guerra civil, de venjances o de servilisme per aprofitar una oportunitat de promoció personal, encara que fos trepitjant un altre. O que totes aquestes coses es trobin barrejades alhora, en proporcions diferents.

El Monestir de Sant Cugat del Vallès és un exemple d'aquest conflicte entre persones dins una comunitat tancada, com és la monacal, els membres de la qual poden defensar posicions polítiques diferents, però que, en teoria, estan units per uns llaços de fraternitat que haurien de prevaldre per sobre les discrepàncies. Alhora, estan sotmesos al dret civil, que els mana obeir el rei i el dret eclesiàstic, que a la noció de falta hi afegeix la del pecat i la via penal de l'excomunió. Per què triar el cas específic del monestir de Sant Cugat? Perquè és l'únic que en el període de la guerra va ser regit per dos abats, els dos van ser presidents de la Generalitat i els dos, també, patiren l'exili, un per cada bàndol.

El primer d'aquests és Baltasar de Montaner i Çacosta, que va ser abat de Sant Cugat del Vallès entre els anys 1696 i 1711. Era descendent d'una nissaga de juristes

de la Segarra: rebesnét d'Hug, nomenat cavaller en les Corts de 1599; besnét d'Hipòlit, doctor del Reial Consell; nét d'un segon Hipòlit, fill de Pere de Montaner i Solanell, i de Teresa Çacosta i de Sunyer. Per banda de la seva àvia paterna, doncs, estava emparentat amb Antoni de Solanell, el seu successor a l'abadia. Ell mateix era doctor en dret, ja que exercia de consultor jurídic del govern català en el moment de ser elegit abat. També la seva vocació política tenia arrels familiars: el seu avi havia estat ambaixador de la ciutat de Barcelona davant la Cort del rei Felip IV, l'any 1664, i regent de la tresoreria de Catalunya, tot essent premiat amb un títol de noblesa l'any 1669.²⁴⁰

Sabem molt poc de la primera part de la vida de l'abat Montaner. Degué professar en el monestir de Ripoll, on obtingué l'ofici de paborde de Berga, dignitat que el 1683 li va permetre ser escollit diputat eclesiàstic i, com a tal, va ser el 110 president de la Generalitat de Catalunya. El seu va ser un mandat difícil a causa de la guerra amb França, declarada oficialment el mes de novembre de 1683. Un dels primers problemes que va haver d'enfrontar fou la reial ordre de crear un terç de 400 homes per defensar la frontera, cosa que implicava una forta i extraordinària despesa per a la institució. El mes de març de 1684 el mariscal Bellesfonds penetrà en l'Empordà amb 16.000 soldats, sense que res pogués aturar-los, tot arribant a amenaçar la ciutat de Girona, que va haver de ser defensada pel virrei Alexandre de Bournonville amb el gruix de l'exèrcit.

La pau de Ratisbona, l'agost de 1684, no va retornar la calma al país. El perill seguia existint i justificava la permanència d'un exercit reial sobre el territori. Però la incapacitat mostrada per la intendència militar i la hisenda reial, en part a causa d'una interrupció de l'arribada de plata americana, ben sovint forçava els soldats al pillatge per mantenir-se. La tensió amb la població civil anava en augment, sobretot després d'unes plagues de llagostes que malmeteren les collites. Com a president de la Generalitat Montaner no sols havia de reclamar el pagament de les tropes, sinó també la millora de les defenses frontereres. La tensió social va esclatar poc després que ell hagués completat el seu trienni i retornat a la vida monacal, de forma que va ser el seu successor qui es va haver d'enfrontar amb la revolta dels Gorretes o Barretines, el 1687. El rei Carles II l'acabà recompensant, deu anys després, amb la concessió de l'abadia de Sant Cugat, el 1696, que portava dos anys vacant.

El dia de Tots Sants de 1700 moria el rei Carles II. Quinze dies més tard, Felip V era proclamat nou rei en el palau de Versalles. El reconeixement per les Corts de Castella es va produir el 8 de maig de 1701, però, el 7 de setembre se signava el pacte de l'Haia pel qual Anglaterra, Holanda i el Sacre Imperi proposaven com a candidat alternatiu al tron a l'arxiduc Carles. Seguint els consells del seu avi, Felip V marxà vers Barcelona, tot aturant-se a Saragossa per jurar els furs d'Aragó. Baltasar de Montaner

²⁴⁰ FRANCISCO J. MORALES ROCA (1983), *Próceres habilitados en las Cortes del Principado de Cataluña*, Madrid, Ed. Hidalguía.

serà un dels tres ambaixadors que, en nom de la Generalitat, l'anaren a rebre a la ciutat de Lleida. El dia 3 d'octubre, ja a Barcelona, jurava les Constitucions de Catalunya i anunciava la seva intenció de convocar Corts Generals. Les inaugurarà el dia 12, sols una setmana més tard.

Baltasar de Montaner va ser un dels grans dignataris eclesiàstics que assistiren a les Corts de 1701-1702. La seva signatura es troba immediatament després de la dels bisbes. Un dels acords adoptats va ser fer una nova edició de les *Constitucions i altres drets de Catalunya*, tot prenent com a punt de partida la publicada el 1588-1589, a la qual calia afegir tot allò que s'havia aprovat en les Corts de 1599, en aquelles de 1702 i actualitzar els índexs. Per portar a terme la tasca es formà una comissió de tres persones que representessin els tres estaments, els quals tindrien cura de l'edició i correcció. Els triats foren Baltasar de Montaner, abat de Sant Cugat, que actuava de president, i els doctors Josep de Solà, donzell, i Salvador Massanès, ciutadà de Barcelona. Felip V no deixarà de premiar-li aquesta diligència amb un nou ascens personal en la carrera eclesiàstica. I d'altra banda, l'abat manté un tracte absolutament cordial amb virrei Velasco, fins al punt de cedir-li unes relíquies de sant Sever per a la seva devoció personal.²⁴¹ Cal recordar que una petició semblant havia estat negada al rei Felip II, amb l'excusa que els monjos necessitaven una autorització papal per poder-se'n desprendre.

Molt breument i com a simples referències, el 15 de maig hi ha la declaració oficial de guerra entre els aliats d'una banda i Espanya i França de l'altra. La composició dels bàndols canviarà, segons el moment i les circumstàncies. El 12 de setembre de 1703, l'arxiduc és coronat rei a Viena. L'abat Montaner comença a mostrar preocupació pel canvi que pot esdevenir i, el 29 de gener de 1704, nomena procurador seu a Madrid fra Josep Ramon, de l'orde dels jerònims. El 28 de maig el príncep de Darmstadt fa un primer intent de conquerir Barcelona, ciutat a la que bombardeja sense èxit i s'ha de retirar. Però, el 20 de juny de 1705, se signa el pacte de Gènova, pel qual Catalunya es passa al bàndol de l'arxiduc. El 22 d'agost la flota anglesa arriba davant la ciutat i es prepara el setge. Segons el *Manuscrit anònim*, el monestir de Sant Cugat és ocupat per l'exèrcit anglès.²⁴² Lord Peterborough s'instal·la en el palau Abacial, mentre que el príncep de Darmstadt s'aposta a la pabordia del Penedès. El claustre baix serveix per albergar la cavalleria i l'alt la infanteria, malgrat les queixes dels monjos.

La posició de l'abat és molt clara. Com a diputat va acceptar el jurament de Felip V de respectar les constitucions del país, i ell, personalment i en nom del seu braç, li va prestar fidelitat. Al seu entendre aquestes actuacions eren sagrades, fetes lliurament i no tenien marxa enrere, ja que faltar-hi era perjuri i suposava una traïció al rei. Però, els esdeveniments el sobrepassen per totes bandes; no sols té el monestir ocupat per

²⁴¹ ACA. Notarials de Sant Cugat del Vallès, vol. 145.

²⁴² José de PERAY (1931), *San Cugat del Vallés, su descripción y su historia*, Barcelona, Impr. Casa de Caridad.

l'«enemic», sinó que el 14 de setembre de 1705 un grup del sometent local, vassalls directes dels monjos, el desobeeixen i s'uneixen a les tropes del príncep de Darmstadt en l'assalt del castell de Montjuïc. El 9 d'octubre el virrei Velasco acorda la capitulació de ciutat i en els dies posteriors es produeixen motins populars i el saqueig d'algunes cases de destacats filipistes, entre les quals la del marquès de Rupit, senyor de Torre Negra a Sant Cugat. L'abat resta totalment atemorit pel que li pugui succeir, ja que Felip V ha recompensat la seva pública fidelitat proposant-lo com bisbe de Vic i pensa que la distinció pot fer-lo objecte de dures represàlies per part del nou poder polític. Així, quan el 21 d'octubre l'arxiduc permet marxar un vaixell amb els filipistes més recalcitrants, l'abat Montaner serà un dels passatgers. Després es refugia a la Cort de Madrid. Però, amb l'atabalament de les circumstàncies, no va tramitar amb prou diligència la sol·licitud de les butlles pontificies, que, de bisbe electe, l'havien de convertir en bisbe efectiu. Quan ho féu, les circumstàncies bèl·liques i polítiques havien canviat. La ciutat de Vic feia temps que s'havia declarat partidària de l'arxiduc i Roma no va trobar prudent nomenar un botifler tan manifest com el seu guia espiritual. La seu, doncs, va romandre vacant fins 1710 i mai fou seva.

La fugida de l'abat a Madrid no va ser ben rebuda al monestir de Sant Cugat. A tots els efectes i, mentrestant no obtingués la butlla papal de nomenament episcopal, seguia essent el legítim detentor de l'abadia. L'arxiduc havia promès respectar tots càrrecs eclesiàstics nomenats per Carles II i, en conseqüència, els monjos entenien que ningú discutiria la seva dignitat abacial. A més, argüien que ni l'abat havia fet res que pogués molestar l'arxiduc, ni els soldats que havien ocupat transitòriament el monestir havien fet danys als edificis, ni ofès la seva persona, més enllà de les lògiques molèsties. I, d'altra banda, si el problema era el seu títol de bisbe electe, sempre hi podia renunciar. En aquells moments el monestir vivia una situació curiosa, ja que, atès que els pabordes major i de palau eren persones d'edat avançada, en lloc d'habilitar procuradors que els alleugessin les tasques de llurs oficis com era habitual, es nomenaren pabordes coadjutors amb dret a succeir-los en el càrrec. L'operació, realitzada l'any 1703, va requerir el vistiplau del rei Felip V abans de tramitar les corresponents butlles apostòliques i la presa de possessió s'efectuà a mitjans de 1704.²⁴³ El coadjutor de pabordia major i en nom seu senyor jurisdiccional de la vila i terme va ser Josep de Lluprà i de Roger, personatge obertament filipista que tot just s'estrenava, però que jugà un important paper en la posterior repressió de l'abat Solanell, austriacista.

El primer problema que discutiren els monjos després de la precipitada fugida de l'abat va ser l'econòmic. Si els havia abandonat, tenia dret a seguir gaudint de les rendes i porcions alimentàries vinculades al càrrec? La situació era del tot irregular. Un dels canons del Concili de Trento preveia la «continua i personal presència de l'abat en el

²⁴³ ACA. Notarials de Sant Cugat del Vallès. Vol 145.

seu monestir», la qual només podia ser dispensada pel president de la Congregació, en el cas d'haver d'atendre una funció pública i, tot i així per un termini màxim de tres mesos cada any. L'opinió monacal dirigida pel paborde Llupià va ser que no, ja que l'absència s'havia produït sense permís, tenia caràcter indefinit i la residència s'havia fixat fora de l'àmbit territorial de la província claustral tarraconense, en un monestir adscrit a la Congregació de Sant Benet de Valladolid, rival de la catalana. La pèrdua del llibre de les deliberacions capitulars d'aquest període fa difícil saber com van anar els debats, però per documents posteriors queda clar que si l'abat va privar els seus monjos de la seva paternal direcció, ells li respongueren privant-lo de tot sosteniment econòmic. És a dir, entengueren que la seva fidelitat a ultrança al rei l'havia portat a trencar el sagrat deure respecte als seus monjos, que també havia jurat complir en el moment que li atorgaren la possessió de l'abadia.²⁴⁴

Els pocs documents notariais de l'època parlen de vicari general, «l'abat absent en part remota». El 1706 ho és el prior, Gaspar de Senispleda; el 1709, el monjo Antoni Tord. En cap moment van retirar-li l'obediència, ni consideraren una situació de seu vacant, ni l'arxiduc va manar el segrest de les rendes. Ni tampoc els monjos li negaren les seves rendes, només requerien la seva presència per pagar-les. Mentre, les acumulaven en un compte de la caixa comuna per si un dia retornava. El 1710, Carles III proposà com a bisbe de Vic Manuel de Santjust, que obtingué la butlla pontifícia i prengué possessió de la mitra. L'abat Montaner, doncs, deixà de ser bisbe electe i continuà residint al monestir de San Martín de Madrid, com a exiliat polític. Felip V, en resposta, encara tindrà un altre gest vers ell i el proposarà com a arquebisbe de Mèxic. Però Baltasar de Montaner ja és un home massa vell i xacrós per emprendre l'aventura americana. Agraí a Sa Majestat la seva deferència i, ara sí, renuncià. Morí el dia 7 de setembre de 1711. El dia 28 del mateix mes, Madrid és ocupat durant 51 dies per les tropes de Carles III. La mort de l'abat encara ocasionà un darrer conflicte. Qui s'havia de quedar amb el seu espoli, el monestir de Sant Cugat o el Madrid? Solució salomònica: el que tenia a Madrid restaria allà i les rendes no pagades, a Sant Cugat.

Baltasar de Montaner és un exponent d'aquest aspecte de guerra civil que va tenir el conflicte successori. Mentre l'abat, antic president de la Generalitat, va ser un dels felipistes més abrandats i patí l'exili per aquesta causa, el seu nebot i fillol, Baltasar de Montaner i de Ramon, fou un dels partidaris de la resistència a ultrança i resultà ferit en la defensa de Barcelona, prop del Born, l'11 de setembre de 1714. El seu nom apareix en la llista de represaliats de Patiño. Un altre nebot, Pere, fou coronel del regiment de la Diputació del General i morí en combat en el setge de Cardona de 1711.

El decés de l'abat deixà el monestir, ara sí, en situació de seu vacant. Pertocava al rei proposar un nou abat i Felip V ja tenia candidat, Jaume Oliver, exabat de Santes

²⁴⁴ AHPSP0, 03Q3: «Discurso de hecho y derecho sobre el abad Solanell».

Creus. Però, la sobtada mort de l'emperador Josep I fa que tot canviï. Carles III esdevé hereu del Sacre Imperi. La conjuntura internacional i els interessos particulars de cada país també varien. El 29 de gener de 1712 comença el Congrés d'Utrecht, en el qual els aliats abandonaren Catalunya a la seva sort. El 14 de març de 1714 se signà el pacte d'evacuació de les tropes estrangeres. Com una darrera ficció de govern, el dia 18 la reina Cristina proposà com a abat de Sant Cugat Antoni de Solanell, que esgotava el seu mandat de president de la Generalitat, el 120, i fins llavors era abat de Sant Pere de Galligans. Just l'endemà, el 19, la reina abandonava Barcelona, tot deixant Starhemberg com a lloctinent. La ràpida tramitació de les butlles papals li van permetre prendre possessió de l'abadia el 12 de juliol. El dia 22 deixava de ser president i la seva substitució no fou gens fàcil. Van ser necessàries tres eleccions perquè finalment l'escollit acceptés un càrrec que seria ingrati per les circumstàncies. El mateix succeí en el braç militar. Quant al braç reial es trià el doctor en dret Antoni Grasses, que era l'assessor jurídic de la cort judicial del paborde Llupià, a Sant Cugat del Vallès.

El capgirament de les aliances i de la guerra feren que alguns nobles es refugiessin al monestir, tot pensant que seria un indret respectat per l'enemic, fos qui fos. Ara bé, aquest acolliment no va ser una acció caritativa i gratuïta, sinó que els asilats hagueren de pagar la seva pròpia despesa. N'hi ha dos exemples prou significatius. El primer és el noble valencià Felip de Berenguer i Dentensa. Com que havia fugit precipitadament, es trobava mancat de recursos financers. Però això no fou cap problema. Els monjos li compraren un censal mort per valor de 500 lliures i una pensió anual de 25. Els diners provenien de l'acumulació de rendes no pagades a l'abat i de l'administració de misses i aniversaris i foren efectives en la taula de canvi de Barcelona. Com que no tenia la documentació necessària per oferir una garantia hipotecària de béns immobles, la marquesa de Tamarit li prestà el seu aval i prometé pagar per ell les pensions anuals. El segon és el de D. Francesc de Sabater i de Meca i la seva muller, naturals de Cervera. Justifiquen la seva estada i penosa situació econòmica «pels contratemps de la guerra». No era un personatge qualsevol, ja que havia participat en les Corts de 1702 i de 1705, i era parent del monjo Ramon de Meca i Sabater. També van vendre un censal de 500 lliures a l'abat i la caixa comuna, per poder sufragar el seu manteniment.

La darrera etapa d'Antoni de Solanell com a president de la Generalitat, va ser feixuga. La marxa de l'emperadriu va donar major protagonisme a la Conferència dels Tres Comuns (Generalitat, Consell de Cent i braç militar), que encara feren gestions davant les Corts dels antics aliats sense cap èxit. L'anunciada retirada de les seves tropes i la marxa del virrei Starhemberg plantejaren la necessitat de decidir com es governaria el país. Finalment acordaren la reunió de la Junta de Braços, que, per ser legal, havia de convocar la Generalitat, com ja s'havia fet en la Guerra de Separació. Solanell, tot i el seu evident austriacisme, estava convençut de la inutilitat d'acordar una resistència a ultrança i proposava arribar a un pacte amb Felip V que evités el vessament inútil de sang i procurés salvar el màxim de vides humanes per poder reconstruir el país. Fins i

tot va convocar una junta de teòlegs que aconsellessin quina postura havia d'adoptar el braç eclesiàstic, la qual, sense arribar a un acord, recomanà l'abstenció. El dia 27 de juny el virrei surt de la ciutat per no tornar-hi. El 30 es reuneix l'esmentada Junta de Braços, que per protocol li pertocava presidir a l'abat Solanell.

Solanell, però, es debatia en el conflicte de consciència entre la posició pactista, més encaminada a salvar vides que pensant en les Constitucions, i la bel·licista a ultrança, que preveia guanyadora. El fet és que l'abat no va acudir a la reunió amb el pretext «d'estar desganat» (malalt) i va haver-la de presidir el diputat del braç militar. Va ser un subterfugi per no enfrontar-se amb una situació molt incòmoda? O realment és que havia psicopatitzat les tensions dels darrers dies i es trobava físicament indisposat? Caldria estudiar amb més detall el seu comportament en les sessions següents de la Junta de Braços. El dia 12 de juliol, per exemple, mentre la Junta atorgava el comandament militar a Villarroel, Solanell havia abandonat Barcelona i era al monestir de Sant Cugat per prendre possessió de la seva abadia. Tan malalt no devia estar. El dia 16 la citada Junta suspengué les sessions i el 22 finia el mandat triennal de president de la Generalitat. Solanell desapareix discretament de l'escena política i retorna a la vida monàstica.

La repressió posterior a l'11 de setembre de 1714 es va adreçar contra aquelles persones que s'havien significat en la resistència contra el rei, però també contra aquelles altres que «no estan en la obediència de nostron Rey Felip quint», a les quals els foren confiscades les propietats. En el cas de Sant Cugat del Vallès en resultaren afectades 14 masies, totes de propietaris de Barcelona, de forma que es detallen els masovers de cada una i les quantitats de grans i vi que han de donar a l'arrendador del segrest. La subhasta pública va sortir per un mínim de 850 lliures més despeses. El 1715 va començar la repressió contra els càrrecs eclesiàstics proposats per l'arxiduc Carles. Pel que fa als abats benedictins el primer en caure fou el de Serrateix, seguit del de Camprodon.

El diumenge 10 de març, fra Jeroni Oliver, monjo de Santes Creus, es va presentar al monestir de Sant Cugat, demanant ser rebut immediatament pel vicari general, a qui exigí que convoqués d'urgència la comunitat, sense l'abat, a la sala Capitular, ja que els havia de presentar una Reial Cèdula de Sa Majestat Felip V. En aquesta se'l nomenava «ecónomo sequestrador de los frutos útiles y porciones que tocan y pertenecen a dicha abadia». També deia que «no embaraza el que fray D. Antonio de Solanell tenga tomada posesión de la misma en virtud de nombramiento del Archiduque y de las bulas que obtuvo».²⁴⁵ El motiu és molt clar, la proposició feta per Carles III, rei intrús des de la seva òptica, havia atemptat i anava en «perjuicio de mis Derechos y Regalias». Per tant, també s'havia considerar intrús l'abat. El Capítol, probablement assabentat del

²⁴⁵ AHPSPPO, 03Q3: «Discurso...». També a Pere Vivó (2006), *El monestir de Sant Cugat a partir dels monjos i enllà*, Barcelona, Ed. Mediterrània.

que havia succeït en altres bandes, no hi posà cap objecció. Seguint el costum de la comunitat nomenà dos comissionats perquè tot seguit donessin possessió de la casa abacial a l'esmentat segrestador. Únicament existí un punt de discrepància: segons la cèdula també havien de lliurar-se les porcions *victuals* (alimentàries), i el paborde Llupià s'hi oposà fortament, tot dient que mai havien format part del segrest de rendes, com podien provar llargament. Oliver, doncs, optà per cedir en aquest punt, però demanà que, almenys, tampoc li fossin concedides a l'*intrús*.

Els dos comissionats i el segrestador anaren a la casa de l'abat, on aquest ja els esperava, i Oliver li va lliurar una còpia de la cèdula, que va rebre «con la devida reverència». Acte seguit, l'abat va abandonar la seva residència, perquè l'enviat del rei en pogués prendre possessió. Transitòriament, Solanell va demanar acolliment al prior, que l'hostatjà a casa seva. El segrest de rendes no implicava l'anul·lació de la dignitat eclesiàstica: el rei únicament proposava un candidat, però qui el nomenava era el papa i només ell podia revocar-lo, cosa que no succeí ni en aquest ni amb cap altre cas. Per tant, la seva autoritat espiritual sobre el monestir seguia íntegra. L'endemà convocà nou Capítol per resoldre la seva singular situació, tot demanant li fossin mantingudes les porcions alimentàries per al seu sosteniment i se li assignés un lloc decent per viure, ja que no volia faltar a les seves obligacions com a abat. Tot i que no s'han conservat les actes, documents posteriors deixen entreveure que existí una divisió d'opinió entre els monjos. Qui realment va prendre la iniciativa repressora en aquell moment va ser el paborde major, Josep de Llupià, en una declarada actitud d'hostilitat vers l'abat Solanell. No sols fa que li neguin les porcions, sinó també la possibilitat de tenir una altra casa. I quan el monjo dispenser preguntà com havia de repartir en les distribucions diàries, Llupià respongué que tractés l'abadia com si fos seu vacant. L'abat, doctor en dret, intentà que els tres pabordes reflexionessin sobre la injustícia que cometien amb aquesta determinació. L'endemà es reuniren de nou, però Llupià seguí mostrant-se inflexible. Era l'hora de passar comptes i, a la pràctica, tot negant-li els aliments i l'habitació, l'estaven foragitant del monestir, ja que li calia cercar on i de què viure. La interpretació del càstig que feia el paborde anava molt més lluny del que manava aquesta primera cèdula reial.

Arribats a aquest punt, Solanell decideix comunicar els fets a l'abat de Sant Pau del Camp, president de la Congregació, per veure com ha d'actuar. El vespre del mateix dia 13 rep la resposta: atesa la situació, se li concedí llicència per abandonar el seu monestir i anar on volgués. El president no podia fer res més, cada monestir benedictí és autònom i pren les seves decisions. Cinc dies després de l'arribada del segrestador, l'abat sortia vers l'exili i es refugiava en el monestir de Sant Jeroni de Vall d'Hebron, només a dues hores de camí a peu del seu. Hi residí onze anys, fins a obtenir el reintegrament reial, el 1726. Des d'allí, l'abat seguí regint el monestir en els aspectes espirituals per mitjà d'un vicari general, i també insistint en el seu dret de rebre les porcions alimentàries. En el *quasi contractus* que suposa la professió monacal, el vot

de pobresa resta compensat amb el benefici de les porcions alimentàries i l'habitació. D'altra banda, canònicament els monjos no podien considerar «intrús» l'abat, perquè posseïa les butlles pontificies de nomenament i ells mateixos les havien reconegut vàlides i li havien concedit la possessió. Per tant, l'objecció esgrimida per Llupià que la cèdula reial «dificultava el título y todos sus derechos» no tenia consistència jurídica i només era un gest de servilisme vers el monarca que l'havia proposat com a paborde.

La divisió de la comunitat resta palesa un any més tard. El 5 de maig de 1716, a instància del paborde del Penedès i altres monjos, Llupià accedí a pagar-li 3 dobles d'or al mes per al seu sosteniment, però «no en nom de porcions ni per porcions», sinó com un subsidi voluntari i amb la condició expressa que havia de renunciar a qualsevol ulterior reclamació dels seus drets. Les porcions abacials estrictament alimentàries valien 10 dobles al mes en aquell moment, la vestimenta i l'habitació a part. El sou d'un mestre de cases, o d'un mestre fuster o sabater, casat i pare de família era inferior a les 3 dobles, amb les quals no sols havia de fer front a les despeses d'alimentació, sinó també de vestir, lloguer de la casa i qualsevol altra. L'abat no acceptà la iniqua proposició de la renúncia forçada i Llupià retirà l'oferta culpant-lo de refusar el seu gest de «bona voluntat». No sembla cap casualitat que el 29 d'agost arribés una segona cèdula reial al monestir, tot insistint que el nomenament de Solanell «era nula e injusta elección [...] forma grave perjuicio de los derechos de Su Real Corona» i manant-li que s'abstingués d'exercir qualsevol acte referit a l'abadia i als monjos que no el reconguessin com a abat.²⁴⁶

El redactat de la segona cèdula, però, encara devia semblar ambigu a algú que volia una condemna exemplar i explícita. És evident que el rei podia privar l'abat d'actuar en els afers terrenals, d'exercir la jurisdicció baronial de Canals o del Vendrell, però, i en els espirituals i de direcció de la comunitat? El 1717 encara hi haurà una tercera cèdula reial en la qual es rebla el clau. No va existir ineficàcia policial com suposava Vivó,²⁴⁷ sinó un intent de legitimar una acció injustificable protagonitzada per alguns monjos en expulsar *de facto* l'abat del monestir. Expulsió que no havia estat manada pel rei i, per tant, *de iure*, continuava residint en ell, encara que transitòriament tingués llicència per romandre en un altre monestir. En aquesta darrera cèdula es reconeix «no habérsele, hasta ahora, intimado ni notificado expulsión», ni tampoc s'ordena específicament en aquest document, sinó tan sols «que deje de ejercer cualesquiera actos de dicha abadia no solo en lo temporal sino tambien en lo espiritual». De fet, el rei ja havia sol·licitat del papa l'anul·lació de tots els càrrecs eclesiàstics proposats per l'arxiduc, que mai fou atesa. El silenci de Roma provocà una enrabiada reial i la congelació de les relacions diplomàtiques durant dos anys. Resta comentar un darrer aspecte d'aquesta tercera cèdula, que afegeix:

²⁴⁶ ACA. Notarials Sant Cugat, vol. 153, full solt intercalat.

²⁴⁷ Vivo (2006).

«[...] procure indagar si hay otros intrusos de esta especie y me dé aviso de ello para se pueda executar con ellos lo mismo.» És evident que no es refereix a altres monestirs, sinó que és una clara amenaça vers els membres discrepants de la comunitat. Ja hem plantejat la seva divisió interna i els que es mostraren favorables a l'abat hagueren de patir les pressions del paborde Llupià, vertader home fort en aquests anys. El 1715, per exemple, el virrei manà investigar el dispenser major i el seu pare. Algú li degué suggerir.

Les coses comencen a canviar el 1720, després de signar-se la Pau de l'Haia. Un estudi posterior del cas, basat en el dret canònic, demostra jurídicament la injustícia comesa amb l'abat en negar-li les porcions viduals i adverteix que el pecat no pot admetre absolució si prèviament no s'ha procedit a la restitució de les quantitats denegades.²⁴⁸ És molt possible, doncs, que el paborde Llupià hagués de renunciar a les seves posicions radicals per la pressió exercida dins la comunitat. El 2 de juny de 1721 el Capítol acorda concedir el benefici d'una mongia a l'abat Solanell. Es tracta d'una subtilesa interpretativa, no li donen porcions com a abat, sinó com a monjo profés de casa. Però, l'acord és també un desafiament al rei, ja que en el Llibre de Deliberacions Capitulars fan constar que «l'abat està exiliat a Sant Jeroni», és a dir, en contra el manaven les reials cèdules, el segueixen reconeixen com a tal.

Malgrat que els dos abats haguessin estat presidents de la Generalitat, no sofriren persecució i exili per aquest motiu. La vertadera causa de la repressió va ser el fet d'haver estat recompensats pel rei amb un càrrec eclesiàstic superior. Montaner, com a bisbe de Vic proposat per Felip V, i Solanell, abat de Sant Cugat per l'arxiduc. En ambdós casos això tingué repercussions en la comunitat.

La Pau de Viena de 1725 va permetre el retorn dels càrrecs eclesiàstics promoguts per l'arxiduc a les seves dignitats respectives. El 21 de gener de 1726 Solanell envia una carta al Capítol comunicant l'alçament del segrest i esperant no trobar oposició al seu retorn. Alhora, la Reial Audiència també tramet còpia del manament reial que l'abat Solanell fos reintegrat en l'abadia, fruits i rendes. En les paraules de l'acte, dóna gràcies a Déu per «haver-lo restituit a la seva residència i a l'amable companyia dels monjos».²⁴⁹ Morirà el mateix any, el 15 de setembre de 1726.

Seguia existint un teòric abat electe des de 1705, l'exabat de Santes Creus Jaume Oliver, promocionat per Felip V, però morí poc temps després. El nou escollit va ser Francesc d'Albarca, llavors paborde de Berga del monestir de Ripoll, però també morí abans de prendre possessió. Després de dos anys de seu vacant, el rei nomenà el paborde Josep de Llupià, que finalment assolí la seva recompensa. Una de les primeres actuacions fou plantificar el seu escut armes en el portal d'accés a l'abadia. Vuit anys més tard, el rei l'elevà a la mitra episcopal de Lleó.

²⁴⁸ AHPSPO, 03Q3: «Discurso...».

²⁴⁹ Vivó (2006).

Privilegis nobiliaris atorgats pels reis de la casa de Borbó a persones aveïnades a les comarques meridionals del Principat de Catalunya (1700-1808)

Salvador-J. Rovira i Gómez

Centre d'Estudis d'Altafulla

Sota els Borbó, especialment a partir de Ferran VI, sorgí una noblesa que pot ser qualificada de serveis, la qual obtingué privilegis i títols com a premi per la feina feta a favor de l'Estat. Aquesta visió creixé sota Carles III, que desitjà una noblesa preparada i en condicions per desenvolupar el paper de classe dirigent; en altres paraules, el que el rei volia era reformar, situar i modernitzar la noblesa a fi que pogués afrontar amb possibilitat d'èxit els nous temps i les noves idees que sorgien aleshores.

Ésser noble al segle XVIII tenia considerables avantatges, ja que a més de la preeminència social i de l'ús d'espasa, permetia gaudir d'exempcions i privilegis. A tot això s'afegiren altres circumstàncies com el fet que Felip V reservà l'usdefruit del poder municipal a la noblesa, la qual quedà, a més a més, exonerada del pagament del cadastre personal i de la servitud d'haver d'allotjar militars a casa.

Durant el set-cents l'ennobliment resultà fàcil per als burgesos enriquits, ja que, com bé ha dit Fontana, en la intenció dels monarques borbònics hi havia la voluntat no ja d'ennobrir la burgesia, que també, ans d'emburgesir la noblesa.

A continuació, considerarem l'evolució de la concessió de privilegis i títols a persones aveïnades a les comarques meridionals de Catalunya durant els regnats de Felip V, Ferran VI, Carles III i Carles IV:

FELIP V (1700-1724 / 1724-1746)

<i>Beneficiari</i>	<i>Professió</i>	<i>Privilegi</i>	<i>Any</i>
Anglès, Ignasi ²⁵⁰	hisendat	cavaller	1739
Blanxart, Francesc ²⁵¹	advocat	ciutadà honrat	1712
Borràs, Agustí ²⁵²	doctor en medicina	ciutadà honrat	1702
Cadena, Francesc ²⁵³	funcionari	<i>hidalgúia</i>	1746
Deona, Francesc ²⁵⁴	hisendat	cavaller	1702
Fontanilles, Manuel ²⁵⁵	negociant	ciutadà honrat	1702
Jardí, Josep-Mateu ²⁵⁶	hisendat	ciutadà honrat	1745
Martí, Bernat ²⁵⁷	negociant	ciutadà honrat	1702
Peirí, Joan ²⁵⁸	hisendat	ciutadà honrat	1737
Peirí, Joan	hisendat	cavaller	1741
Plana, Joan ²⁵⁹	hisendat	cavaller	1701

²⁵⁰ Jeroni d'Anglès i Pastor era fill d'Ignasi Anglès, doctor en medicina, i de Teodora Pastor. El privilegi de cavaller el rebé com a compensació per les extorsions realitzades pels miquelets al seu pare i per la iniciativa que tingué de fundar la població de la Torre de les Cases o de Sant Pere d'Alcanar. Es casà amb Marianna de Ferran i Reiner, d'Uldecona.

²⁵¹ Francesc Blanxart i Costa, doctor en dret, era fill del també doctor en dret Joan Baptista Blanxart i de Francesca Costa. El 6 de gener de 1712 el Consello Municipal de Tarragona li concedí el privilegi de ciutadà honrat de matrícula. Celebrà noces tres cops i es guanyà la vida com a advocat.

²⁵² Agustí Borràs era doctor en medicina i metge del Capítol Catedral de Tarragona. Fou cònsol en cap de la ciutat els anys 1699 i 1711. El 6 de gener de 1702 aconseguí el privilegi de ciutadà honrat. Es casà dues vegades i redactà les darreres voluntats el 7 de setembre de 1708.

²⁵³ L'asturià Francesc de Cadenas Fernández, fill de José Cadenas i de Francisca Fernández, s'establí a Tarragona, on fou controlador de l'hospital reial i administrador de la renda del tabac. Va contraure dos matrimonis: el primer amb Antònia Carlier i Manyer, i el segon amb Antònia Palau i Maimó. Morí a Tarragona el 10 de març de 1780 als 79 anys.

²⁵⁴ Francesc de Deona i Torres aconseguí el privilegi de cavaller el 28 d'agost de 1702. Visqué a cavall de Tortosa i Benifallet. La seva muller fou una Perramon.

²⁵⁵ Manuel Fontanilles i Esbert era fill de Jaume Fontanilles i de Caterina Esbert. Rebé les aigües baptismals el 28 de novembre de 1659. Fou un dels principals negociants siscentistes de Torredembarra.

²⁵⁶ Josep-Mateu Jardí, conegut com del Portal, era de Tivissa i fill d'un altre Josep-Mateu Jardí. Va prendre per muller Josepa Revull i de Fanega.

²⁵⁷ Bernat Martí i Bellver nasqué a Tamarit però passà a viure a Altafulla. Es dedicà als negocis i aconseguí fer-se amb un extens i sòlid patrimoni. S'esposà amb Brígida Valls i Folc i amb Contesina Martí i Montseny. Traspassà l'any 1715.

²⁵⁸ Joan de Peirí i Gavalda nasqué a Cambrils l'any 1680. Era fill de Josep Peirí i Pastor, doctor en dret i hisendat. Es casà en primeres núpcies amb Isabel Domènec i en segones amb Bernarda de Giner. Morí el 13 de gener de 1768.

²⁵⁹ Joan de Plana i Queralt era fill de Bernat Plana i de Maria Queralt. Celebrà dues noces: les primeres amb Àngela Sort i les segones amb Concòrdia Torres. Deixà aquest món el 20 de novembre de 1718.

PRIVILEGIS NOBILIARIS ATORGATS PELS REIS DE LA CASA DE BORBÓ...

<i>Beneficiari</i>	<i>Professió</i>	<i>Privilegi</i>	<i>Any</i>
Ribalta, Pere ²⁶⁰	hisendat	ciutadà honrat	1702
Roig, Lluís ²⁶¹	hisendat	cavaller	1717
Veciana, Pere Màrtir ²⁶²	cap d'esquadres	ciutadà honrat	1741

FERRAN VI (1746-1759)

<i>Beneficiari</i>	<i>Professió</i>	<i>Privilegi</i>	<i>Any</i>
Aixemús, Josep ²⁶³	comerciant	ciutadà honrat	1752
Armengol, Antoni d' ²⁶⁴	noble	baró de Rocafort de Queralt	1747
Dalmau, Francesc ²⁶⁵	hisendat	cavaller	1756
Ferran, Ramon ²⁶⁶	jurista	cavaller	1746
Ferran, Ramon	jurista	noble	1746
Figueres, Josep ²⁶⁷	doctor en dret	cavaller	1751
Folc, Francesc ²⁶⁸	hisendat	cavaller	1752
Freixe, Jaume ²⁶⁹	comerciant	ciutadà honrat	1753
Marc, Salvador ²⁷⁰	comerciant	ciutadà honrat	1751

²⁶⁰ Pere Ribalta, fill de Pere-Jeroni Ribalta, estigué casat amb Gertrudis Martí i Bellver. La seva mort s'esdevingué el 4 de setembre de 1709 i fou soterrat a la tomba que els Ribalta tenien davant l'altar de Sant Cosme i Sant Damià de l'església parroquial de Sant Martí, de Vilallonga.

²⁶¹ Lluís de Roig i de Magrinyà era fill del doctor en drets Josep Roig i de Francesca de Magrinyà, veïns de Tivenys. Es casà amb Isabel de Gastald. Morí l'any 1740 o el 1741.

²⁶² El vallenc Pere Màrtir Veciana i Sevit (1706-1763) era fill de Pere-Antoni Veciana, fundador dels Mossos d'Esquadra i batlle de Valls. Fou el segon comandant dels Mossos d'Esquadra. S'esposà amb Francesca Dossat i Gassol.

²⁶³ Francesc Aixemús i Figuerola, botiguer de teles, fou fill i hereu de Gabriel Aixemús. S'inicià en els negocis com a botiguer de teles, però no tardà gaire a adquirir la condició de comerciant. Es mullerà amb Teresa Morell.

²⁶⁴ Antoni d'Armengol i d'Aimeric, fill d'Antoni d'Armengol i d'Agulló, fou el setzè baró de Rocafort de Queralt. L'any 1747 aconseguí la confirmació o revalidació de la baronia.

²⁶⁵ Francesc Dalmau i Mas aconseguí el privilegi de cavaller, però aquest fou atorgat en cap del seu pare Francesc Dalmau i Capsir, amb la qual cosa també resultaren ennoblits la resta de germans. Es casà amb Gertrudis Mas. Va fer testament l'1 de febrer de 1713.

²⁶⁶ Ramon de Ferran i Biosca fou alcalde major i tinent de corregidor de Tarragona de 1725 a 1749, en què deixà el càrrec per haver estat nomenat alcalde del crim de la Reial Audiència de Barcelona, de la qual arribà a ser oïdor. Contragué dos matrimonis; el primer amb Teresa de Valls i de Pallarès i el segon amb Maria Egipcíaca de Braçó.

²⁶⁷ Josep Figueres i Gavaldà, natural de Riudoms, era fill d'un altre Josep Figueres, familiar del Sant Ofici, i d'Engràcia Gavaldà. Era doctor en dret i també fou familiar del Sant Ofici. Estigué casat amb Teresa de Grau i de Sunyer. Traspassà l'any 1757.

²⁶⁸ Francesc de Folc i de Lluç nasqué a Vinyols i els Arcs del matrimoni format per Lluís Folc i Teresa de Lluç el maig de 1698. Es casà amb Teresa de Peirí i deixà aquest món l'any 1763.

²⁶⁹ Jaume Freixe i Cabestany nasqué a Reus l'any 1670. Alternà l'ofici de pareire amb la pràctica dels negocis. Contragué dos matrimonis: el primer amb Magdalena Cases i el segon amb Magdalena Martí.

²⁷⁰ Salvador de Marc i Bellver veié la primera llum a Reus l'agost de 1718 i tancà els ulls al seu palau de la rambla de Santa Mònica, de Barcelona, el 14 de novembre de 1787. Prengué per muller Teresa Santgenís i Costabella l'any 1737. Fou un prototipus del burgès català setcentista.

SALVADOR-J. ROVIRA

<i>Beneficiari</i>	<i>Professió</i>	<i>Privilegi</i>	<i>Any</i>
Miró, Pau ²⁷¹	comerciant	ciutadà honrat	1755
Miró, Pau	comerciant	cavaller	1757
Miró, Francesc ²⁷²	jurista	cavaller	1752
Segarra, Josep ²⁷³	hisendat	cavaller	1756
Segarra, Josep	hisendat	noble	1756
Virgili, Pere ²⁷⁴	cirurgia	<i>hidalguia</i>	1754

CARLES III (1759-1788)

<i>Beneficiari</i>	<i>Professió</i>	<i>Privilegi</i>	<i>Any</i>
Bellet, Vicent ²⁷⁵	militar	marquès de Bellet	1778
Bofarull, Josep ²⁷⁶	comerciant	ciutadà honrat	1760
Bofarull, Josep	comerciant	cavaller	1772
Bofarull, Josep	comerciant	noble	1774
Fàbregues-Boixar, Joan ²⁷⁷	advocat	ciutadà honrat	1775
Gavaldà, Antoni ²⁷⁸	doctor en dret	cavaller	1773
Gavaldà, Francesc ²⁷⁹	eclesiàstic	cavaller	1773
Gavaldà, Pere ²⁸⁰	hisendat	cavaller	1773
Garcia, Pere-Joan ²⁸¹	comerciant	ciutadà honrat	1784
Garcia, Francesc ²⁸²	comerciant	ciutadà honrat	1784

²⁷¹ Pau Miró i Clavaguera nasqué el 1695 i l'any 1720 s'esposà amb Maria Marc i Bellver, germana de Salvador Marc. Morí el juny de 1773.

²⁷² Francesc de Miró i Roig nasqué vers 1704. Es casà amb Maria Sabater i Cases. Fou batlle de Mascalvó.

²⁷³ Josep de Segarra i de Baldric vingué a aquest món a Valls el 1724 i el deixà a Barcelona el 1784.

²⁷⁴ Pere de Virgili i Bellver (1699-1776) nasqué a Vilallonga del Camp del matrimoni de Pere-Joan Virgili i Ferrer amb Francesca Bellver i Taubi. Impulsà el Col·legi de Cirurgia de Cadis i arribà a ser primer cirurgià de cambra del rei.

²⁷⁵ Vicent de Bellet i Marco (Tortosa, 1726-1782) era fill de Joan-Esteve de Bellet i Samsó i Manuela de València. Es casà dos cops: el primer amb Adriana Douchez i Dangoustaores i el segon amb Felipa Witz de la Bouchardrie i de València. Va ser regidor vitalici de Tortosa. L'èxit social ple l'assolí l'any 1760 en ser distingit amb el marquesat de Bellet de Mianes.

²⁷⁶ Josep de Bofarull i Gavaldà prengué per muller Maria Miquel i Pagès. Fou regidor i batlle de Reus, batlle de Mascalbó i subdelegat de Marina de Reus i Salou. La pràctica del comerç a l'engròs li permeté fer-se amb una gran fortuna, Traspassà a Reus l'any 1779.

²⁷⁷ Joan Fàbregues-Boixar i Casanova (Tortosa, 1719-1791) era fill de Pere Fàbregues-Boixar i Anna Maria Casanova, pagesos tortosins. Es casà amb Maria Ponç.

²⁷⁸ Antoni de Gavaldà i Simó, doctor en dret, era fill d'Antoni Gavaldà i Baldric, doctor en medicina, i de Maria Simó. Fou jutge local i d'apel·lacions de Reus i castlà de l'Esplugu de Francolí.

²⁷⁹ Francesc de Gavaldà i Simó era germà d'Antoni. Seguí la carrera eclesiàstica. Morí l'any 1787.

²⁸⁰ Pere de Gavaldà i Simó era germà d'Antoni i Francesc. Seguí la tradició familiar i esdevingué doctor en medicina. Prengué per muller Teresa Rigolf i Figueres.

²⁸¹ Pere-Joan Garcia i Font es dedicà als negocis i aconseguí una fortuna remarcable. Fou vicecònsol de la República de Gènova a Reus. Estigué casat amb Cecília Pi.

²⁸² Francesc Garcia i Font era germà de Pere-Joan.

PRIVILEGIS NOBILIARIS ATORGATS PELS REIS DE LA CASA DE BORBÓ...

<i>Beneficiari</i>	<i>Professió</i>	<i>Privilegi</i>	<i>Any</i>
Grases, Manuel ²⁸³	militar	ciudadà honrat	1773
Güell, Antoni		ciudadà honrat	1774
Marc, Salvador	comerciant	cavaller	1773
Marc, Salvador	comerciant	noble	1773
Morenes, Carles ²⁸⁴	apotecari	ciudadà honrat	1773
Morenes, Carles	apotecari	cavaller	1773
Nicolau, Ramon ²⁸⁵	comerciant	ciudadà honrat	1773
Nicolau, Ramon	comerciant	cavaller	1773
Pinyol, Josep ²⁸⁶	advocat	ciudadà honrat	1781
Sabater, Bonaventura ²⁸⁷	comerciant	ciudadà honrat	1780
Sunyer, Francesc ²⁸⁸	comerciant	ciudadà honrat	1775
CARLES IV (1788-1808)			
<i>Beneficiari</i>	<i>Professió</i>	<i>Privilegi</i>	<i>Any</i>
Alemaný, Josep-Francesc ²⁸⁹	advocat	ciudadà honrat	1796
Blai, Pere ²⁹⁰	hisendat	ciudadà honrat	1790
Castellví, Felip ²⁹¹	comerciant	ciudadà honrat	1804

²⁸³ Manuel Grases i Sabater era fill de Josep Grases i Ribes i Clara Sabater. Féu carrera militar dins l'Armada i així, el 1786, era capità de fragata i tinent de rei de la plaça de Roses. S'amullerà amb Ramona Seguí i Tarradelles. El 18 de maig de 1773 aconseguí la rehabilitació al seu favor del privilegi de ciudadà honrat que Carles III l'arxiduc havia concedit al seu besavi Francesc Grases.

²⁸⁴ Carles de Morenes i de Caçador tingué per pares Tomàs Morenes i Móra i Manuela de Caçador i Pasqual. Es casà dos cops: el primer amb Maria Bertran i Deulofeu i el segon amb Maria Rubies i Brufal. Seguí la tradició familiar i fou apotecari com el seu avi i el seu pare. L'1 de juny de 1778 fou nomenat regidor de l'Ajuntament de Tarragona. Morí el maig de 1809.

²⁸⁵ Ramon de Nicolau i Ferrer (Reus, 1722-1779) era fill de Marià Nicolau i Querol i Maria Àngels Ferrer i Ponç. L'any 1748 s'esposà amb Maria Francesca de Miró i de Marc. Seguí la línia d'activitat mercantil del seu pare i aconseguí arrodonar la fortuna familiar. Sentí, com els seus parents els Marc i els Miró, la pruija de la noblesa i inicià la cursa vers ella amb l'adquisició del senyoriu de Saraís.

²⁸⁶ Josep de Pinyol i Gil de Frederic és l'hereu de Joan Pinyol i Alaix i degué néixer cap a l'any 1727. Celebrà noces amb Joaquina Osset i de Latorre. Fou advocat dels Reials Consells de Tortosa i dels ramaders tortosins i procurador jurisdiccional de Patüls.

²⁸⁷ Bonaventura Sabater i Marc era fill d'Antoni Sabater i Cases. Es casà amb Francesca de Miró i de Folc. Esdevingué síndic procurador de la baronia d'Escornalbou.

²⁸⁸ Francesc Sunyer i Marsal nasqué a Reus l'any 1716. Contragué tres matrimonis: el primer amb Maria Ferrer i Blanc, el segon amb Maria Janer i Carnicer i el tercer amb Tecla Veciana i Dosset.

²⁸⁹ Josep-Francesc Alemaný i Massó (Tarragona, 1773-1801). Contragué matrimoni amb Ignàsia Carbonell i Avellà.

²⁹⁰ Pere Blai i Domènec es mullerà amb Maria Guardiola. L'any 1787 reivindicà el privilegi de cavaller que Carles III l'arxiduc havia atorgat al seu besavi Francesc Blai i Guiu, però s'hagué acontentar amb un de ciudadà honrat. Morí l'any 1804.

²⁹¹ Felip de Castellví i Ambròs fou un actiu home de negocis. De 1775 a 1804 fou batlle de Marina de diversos pobles riberencs com Flix, Ascó o Vinebre. Estigué casat amb Francesca Pàmies.

SALVADOR-J. ROVIRA

<i>Beneficiari</i>	<i>Professió</i>	<i>Privilegi</i>	<i>Any</i>
Castellví, Antoni ²⁹²	negociant	ciudadà honrat	1805
Castellví, Felip	comerciant	cavaller	1807
Córdoba, Antoni ²⁹³	comerciant	ciudadà honrat	1799
Córdoba, Antoni	comerciant	cavaller	1800
Escofet, Francesc ²⁹⁴	comerciant	ciudadà honrat	1798
Escofet, Francesc	comerciant	cavaller	1800
Escofet, Joan ²⁹⁵	apotecari	ciudadà honrat	1799
Fàbregues-Boixar, Joan ²⁹⁶	advocat	baró de la Font de Quinto	1790
Galli, Leonard ²⁹⁷	cirurgia	noble	1799
Gimbernat, Antoni ²⁹⁸	cirurgia	noble	1790
Guardiola, Joan ²⁹⁹	hisendat	ciudadà honrat	1793
Guardiola, Joan	hisendat	cavaller	1796
Gutiérrez de Pando, A. ³⁰⁰	funcionari	<i>hidalguia</i>	1799
Magrinyà, Josep ³⁰¹	hisendat	ciudadà honrat	1795
Marc, Bonaventura de ³⁰²	noble	baró Torre d'en Dolça	1801

²⁹² Antoni Castellví i Ambrós, nat a Flix el 1752, era germà de Felip, amb qui realitzava operacions comercials.

²⁹³ Comerciant tortosí casat amb Anna Navàs, que rebé els privilegis de ciudadà honrat i de cavaller el 14 d'agost de 1799 i el 4 de desembre de 1800, respectivament.

²⁹⁴ Francesc Escofet i Plana es casà amb Maria Lledó i Trabal. Era adroguer de professió, ofici que alternà amb la pràctica dels negocis, almenys fins a l'any 1787.

²⁹⁵ Joan Escofet, apotecari de professió, era natural i veí del Vendrell.

²⁹⁶ Joan Fàbregues-Boixar i Ponç era notari. S'esposà amb M. Teresa Talarn de Velarde i Serrano de Aparicio. El 1777 esdevingué regidor de l'Ajuntament de Tortosa. Com a diputat de la seva ciutat assistí a les Corts que juraren el príncep Carles (el futur Carles IV) com a príncep d'Astúries i el fet li fou recompensat amb el títol de baró de la Font de Quinto.

²⁹⁷ Leonard de Galli i Bover era fill del florentí Leonardo Galli Uberecini i d'Isidra Bover. Nasqué a Tarragona el juny de 1750. Cirurgia de professió, esdevingué cirurgia de cambra del rei, catedràtic del Col·legi de Cadis i membre de la Reial Acadèmia Medicopràctica de Barcelona. Carles IV li premià els seus serveis concedint-li el privilegi de noble del Principat de Catalunya per a ell i els seus familiars, ja que fou atorgat en cap del seu pare.

²⁹⁸ Antoni de Gimbernat i Arboç nasqué a Cambrils l'any 1734 i morí a Madrid el 1816. Fou deixeble de Pere Virgili i arribà a ser primer cirurgia de cambra de la cort.

²⁹⁹ Joan Guardiola i Mas era de l'Aleixar. Sentí la pruija de l'ennobliment i aprofità l'oferta de privilegis nobiliaris feta per Carles IV per ajudar a costejar les obres del port de Tarragona per sol·licitar-ne primer un de ciudadà honrat i, després, un de cavaller.

³⁰⁰ Antoni-Ignasi Gutiérrez de Pando nasqué a Tarragona del matrimoni format per Antonio i Francisca Gutiérrez de Pando. S'esposà amb Joaquina de Folgueres. Durant la Guerra del Francès s'incorporà a la milícia urbana de Tarragona el 6 d'abril de 1811 i fou nomenat capità primer de la quarta companyia. Després de l'assalt de la ciutat fou obligat a formar part com a regidor de l'ajuntament afrancesat. Morí a Tarragona l'any 1855.

³⁰¹ Josep Magrinyà i Girona nasqué a la Selva del Camp del matrimoni de Pau Magrinyà i Maimó, baró de la Montoliva, i de Cecília Girona. Contragué dos matrimonis: el primer amb Teresa Magrinyà i el segon amb Antònia Vidal. El seu privilegi de ciudadà honrat és un dels oferts per a les obres del port tarragoní.

³⁰² Bonaventura de Marc i Santgenís nasqué a Reus, on fou batejat el 15 de juliol de 1753. Als 17 anys es mullerà amb Isabel Virgili i Àlvarez. Participà en la vida municipal reusenca i arribà a ser regidor degà i batlle. A

PRIVILEGIS NOBILIARIS ATORGATS PELS REIS DE LA CASA DE BORBÓ...

<i>Beneficiari</i>	<i>Professió</i>	<i>Privilegi</i>	<i>Any</i>
Martí, Antoni ³⁰³	hisendat	noble	1790
Martí, Francesc ³⁰⁴	militar	noble	1790
Milà, Pere ³⁰⁵	comerciant	ciudadà honrat	1795
Morenes, Carles ³⁰⁶	apotecari	baró de les Quatre Torres	1790
Oriol, Antoni ³⁰⁷	noble	marquès de la Roca	1789
Pinyol, Josep	advocat	cavaller	1799
Vall, Maties ³⁰⁸	hisendat	ciudadà honrat	1798
Vignau, Manuel ³⁰⁹	comerciant	ciudadà honrat	1796

ANÀLISI DELS PRIVILEGIS I TÍTOLS SUARA RELACIONATS

La relació anterior mereix fer una sèrie de consideracions.

En primer lloc tenim la concessió de 70 privilegis (ciudadà honrat —35—, *hidalgua* —3—, cavaller —24— i noble —8—) i 6 títols (barons de Rocafort de Queralt, Font de Quinto, Torre d'en Dolça i Quatre Torres, i marquesos de Bellet de Mianes i de la Roca).

Encara que les concessions nobiliàries són 76, els beneficiaris d'aquestes només són 61, per tal com n'hi ha que en reberen més d'una. És el cas de Joan Peirí (ciudadà honrat i cavaller), Ramon Ferran (cavaller i noble), Salvador Marc (ciudadà honrat, cavaller i noble), Pau Miró (ciudadà honrat i cavaller), Josep Segarra (cavaller i noble), Josep Bofarull (ciudadà honrat, cavaller i noble), Carles Morenes (ciudadà honrat i cavaller), Ramon Nicolau (ciudadà honrat i cavaller), Felip Castellví (ciudadà honrat i cavaller),

finals de 1795 sol·licità un títol nobiliari i el Consell de Castella, el 1796, es mostrà favorable a la concessió del títol de baró de la Torre d'en Dolça sempre que fes un donatiu de 30.000 rals. El títol es féu efectiu l'any 1801.

³⁰³ Antoni de Martí i Gatell era conegut com Martí d'Ardenya per haver nascut en aquest poble del Baix Gaià. En primeres núpcies es casà amb la rica pubilla l'altafullenca Maria Franquès i Gatell. Heretà un ric patrimoni i invertí en botigues, societats i fàbriques d'indianes. Fou membre fundador de la Societat d'Amics del País de Tarragona, de la qual en fou tresorer. Morí a Altafulla el 19 d'agost de 1794.

³⁰⁴ Francesc de Martí i Gatell, germà d'Antoni, nasqué a Ardenya el 10 de gener de 1740. Seguí la carrera militar i es mullerà amb M. Concepció Bassarrate. Traspassà a Barcelona el 10 d'abril de 1822.

³⁰⁵ Pere Milà i Rosines era botiguer, comerciant i familiar del Sant Ofici. Es vinculà als Marc pel seu matrimoni amb Francesca Marc i Bellver, germana de Salvador de Marc. Al final de la seva vida sol·licità i obtingué un dels privilegis de ciudadà honrat que Carles IV havia atorgat per finançar les obres del port de Tarragona. Expirà a Reus el 26 de novembre de 1783.

³⁰⁶ Carles de Morenes i de Caçador obtingué el 12 de novembre de 1789 el títol de baró de les Quatre Torres que es féu efectiu el 7 de febrer de 1790.

³⁰⁷ Antoni d'Oriol i de Montagut era fill de Josep d'Oriol i Antolí i de M. Antònia de Montagut i de Nogués. Nasqué a Tortosa el 1752 i hi morí el 1798. Fou regidor de l'ajuntament tortosí.

³⁰⁸ Maties de Vall i Nolla era natural de les Borges del Camp. Es casà amb Magdalena Cabrer i Ferran i traspassà a Tarragona el 28 de desembre de 1821.

³⁰⁹ Manuel Vignau nasqué a Auloron, població de Bearn. Establert a Reus, es mullerà l'any 1775 amb Teresa de Miró i Bové. Era l'apoderat a Reus de la firma Robert Herrier i Cia.

Antoni Córdoba (ciudadà honrat i cavaller), Francesc Escofet (ciudadà honrat i cavaller), Joan Guardiola (ciudadà honrat i cavaller) i Josep Pinyol (ciudadà honrat i cavaller).

Respecte dels títols els de baró de la Font de Quinto i el de les Quatre Torres foren concedits a Joan de Fàbregues-Boixar i Carles de Morenes, respectivament, com a premi per haver assistit en representació de les ciutats de Tortosa i Tarragona, respectivament, a les Corts que proclamaren el futur Carles IV com a príncep d'Astúries. De manera semblant, el marquesat de Bellet de Mianes fou atorgat a Vicent de Bellet i Marco per haver assistit en representació de Tortosa a l'acte de jurament de fidelitat a Carles III que tingué lloc a Madrid l'any 1760. En el cas de Bonaventura de Marc foren les contribucions en diners i homes a la Guerra Gran el que el feren mereixedor del títol de baró de la Torre d'en Dolça.

La decisió de Carles IV de concedir 22 privilegis de noblesa —4 de noble, 8 de cavaller i 10 de ciudadà honrat—, els quals serien posats a la venda per obtenir diners per a les obres del port de Tarragona, cridaren l'atenció de molts que veieren en l'operació una ocasió única per entrar a gaudir de la noblesa o de millorar la posició que ja tenien dins l'estament. Entre els veïns de les comarques meridionals que els sol·licitaren i obtingueren figuren: Pere Milà, Josep-Francesc Alemany i Massó, Josep Magrinyà i Girona, Manuel Vignau, Felip i Antoni Castellví i Ambrós, beneficiats amb un privilegi de ciudadà honrat, i Joan Guardiola i Mas, que aconseguí un privilegi de cavaller.

La gran beneficada per l'ennobliment durant el segle XVIII fou la burgesia. La burgesia setcentista de les comarques meridionals es repartia entre dos grups: el dels negociants i el de les professions liberals. En algunes poblacions, com Reus o Flix, predominava el primer, mentre que en altres, com Tarragona, ho feia el segon.

Els burgesos gairebé sempre arribaren a la noblesa després de:

- a) acreditar fidelitats més o menys autèntiques a la causa filipista durant la Guerra de Successió;
- b) demostrar que es disposava de patrimoni i rendes més que suficients per mantenir el ritme de vida propi de l'aristocràcia;
- c) fer valer serveis a la milícia per part d'algun familiar;
- d) indicar les vinculacions amb llinatges nobles o acreditats per la seva puresa de sang; i
- e) haver lliurat a Hisenda el donatiu corresponent.

Aquests nobles nous presenten, en la majoria dels casos, avantpassats força humils d'artesans, botiguers o petits comerciants, que establiren amb treball i diligència les bases de l'èxit econòmic dels seus descendents, aconseguit gràcies a un ampli ventall d'activitats econòmiques que van del préstec i els arrendaments dels drets senyorials al comerç de tot tipus de mercaderies, tot passant per la participació en boteria, negocis marítims, fàbriques d'indianes o companyies d'assegurances. Per a tots aquests burgesos, l'ennobliment tenia el valor de la promoció social de situar-se per damunt del comú

de la gent de poder gaudir, en definitiva, del reconeixement del qual es consideraven mereixedors pels seus èxits econòmics innegables i que no els era reconegut a causa del seu origen burgès i, sovint, força humil. La pruija de l'ennobliment era sentida més que pel fet de la noblesa en si per l'ascens en la jerarquia social i els avantatges diversos que comportava, atès que la condició de noble permetia gaudir de privilegis fiscals i legals.

La majoria de les persones ennoblides sota els Borbó restaren agraïdes als monarques que els havien promocionat i quan en tenien l'oportunitat ho demostraven a bastament. Aquest és el cas, per exemple, dels Bofarull reusencs, que feren de la seva casa un homenatge i una mostra ferma en pedra d'adhesió a la dinastia borbònica i, així, al saló noble de la seva residència, feren pintar a Pere-Pau Muntanya dues pintures al bell mig del sostre del saló noble dedicades a evocar i exaltar les figures dels monarques Carles III i Carles IV amb la seva muller Maria Lluïsa de Borbó. Era la manera de manifestar la gratitud que tenien envers als sobirans que els havien ennoblit.

Totes les comarques meridionals tenen alguna persona agraciada amb un privilegi o títol, tret de dues: el Priorat i la Terra Alta. Sota els Borbó les dues comarques que tradicionalment sempre havien aconseguit tenir més gent ennoblida —el Tarragonès i el Baix Ebre— es veieren superades per la del Baix Camp pel fet que els seus veïns es trobaven més pròxims que no pas els de les altres dues comarques al que aleshores es considerava que calia tenir per obtenir un privilegi o títol. El Camp de Tarragona (Tarragonès, Alt Camp i Baix Camp) acaparà amb 56 concessions quasi les tres quartes parts dels privilegis i títols atorgats, ja que n'aplegaren el 74,66%, mentre que les altres set comarques s'hagueren d'accontentar amb la quarta part.

BIBLIOGRAFIA

- ALBIOL MONNÉ, Rafael (1998). *Pere Virgili (1699-1776). Fundador dels Reials Col·legis de Cirurgia d'Espanya*. Barcelona: Fundació Uriach.
- BORONAT, R.; CARAVACA, D.; GURRERA, A.; RÀFOLS, D. (1997). «Els Plana de Vilallonga del Camp». *El Codony*, núm. 15, p. 4-7.
- FERNÁNDEZ, Roberto (2001). *Carlos III*. Madrid: Arlanza Ediciones.
- FLUVIÀ I ESCORSA, Armand (2004). «Revalidación de dos baronías catalanes: Eroles y Rocafort de Queralt». *Anales de la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía*, volum VIII/I, p. 387-402.
- FONTANA, Josep (1988). *La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868*. Barcelona: Edicions 62.
- GÓMEZ URDÁÑEZ, José Luis (2001). *Fernando VI*. Madrid: Arlanza Ediciones.
- GÜELL I JUNKERT, Manuel (1996). «El acceso de la burguesía de Tarragona al estamento nobiliario (siglo XVIII)». A: *La burguesía española en la edad moderna*. Vol. I. Valladolid: Universitat de Valladolid, p. 491-516.

- PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà (1984). *L'aristocràcia al Baix Camp. El llinatge Torrell, Folc i Nicolau (1484-1984)*. Reus: Edicions del Centre de Lectura de Reus.
- RÀFOLS, D.; GURREA, A.; CARAVACA, D.; BORONAT, R. (1997). «Els Ribalta de Vilallonga del Camp». *El Codony*, núm. 14.
- ROIG VIDAL, Joan (2008). *Nobles i benestants al Montsià*. Benicarló: Onada Edicions.
- ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J. (1993). «Els reusencs Josep i Francesc Grases i Gralla i els seus descendents setcentistes». *Quaderns d'Història Tarraconense*, XII, p. 103-123.
- (1994). *La burgesia mercantil de Reus ennoblida durant el segle XVIII*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.
- (1999). *Els Martí, de pagesos benestants i mercaders a nobles del Principat de Catalunya*. Altafulla: Centre d'Estudis d'Altafulla.
- (1999). *Els nobles de Tortosa (segle XVIII)*. Tortosa: Centre d'Estudis Francesc Martorell.
- (2000). *Rics i poderosos, però no tant. La noblesa a Tarragona i comarca al segle XVIII*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona.
- (2003). *Els March, darrers senyors de Creixell i Roda de Berà*. Valls: Cossetània Edicions.
- (2003). «Els Peirí, de Cambrils (segles XVII i XVIII)». *Paratge*, núm. 16, p. 33-40.
- (2006). *Els nobles del Baix Camp (segle XVIII)*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- (2006). «Notes d'arxiu sobre els Armengol, barons de Rocafort de Queralt». *Aplec de Treballs*, núm. 24, p. 109-116.
- (2007). «Els Magrinyà, barons de la Montoliva». *El Codony*, núm. 52, p. 2-6.
- (2009). *Els Castellarnau, senyors del ferro*. Tarragona: Arola Editors.
- (2011). «Els nobles de Valls (segle XVIII)». *Quaderns de Vilaniu*, núm. 60, p. 57-84.
- (2012). «Els Fontanilles, ciutadans honrats de Barcelona (s. XVII-XIX)». *Recull de Treballs*, núm. 13, p. 118-148.
- *Els nobles de la Ribera d'Ebre (edat moderna)*. Estudi inèdit.
- *Els nobles de Tarragona (segle XIX)*. Estudi inèdit.
- SALES, Núria (1962). *Història dels Mossos d'Esquadra. La dinastia Veciana i la policia catalana el segle XVIII*. Barcelona: Editorial Aedos.

Estratègies i formes despòtiques del control i l'exercici del poder local: el cas de Vila-rodona a la segona meitat del segle XVII

Josep Santesmases i Ollé

Centre d'Estudis del Gaià

1. CONFIGURACIÓ DEMOGRÀFICA, SOCIAL I ADMINISTRATIVA DE VILA-RODONA A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVIII

1.1. La situació politicoadministrativa de Vila-rodona

Vila-rodona és una població amb municipi propi, situada a la part de llevant de la comarca de l'Alt Camp, limitant amb el Penedès. Malgrat això ens cal constatar que a l'Antic Règim mai va formar part de les delimitacions territorials on estaven incloses la major part de les poblacions del Camp de Tarragona. És per això que cal considerar que les delimitacions polítiques, religioses i/o administratives actuals s'ajusten molt més a la realitat de les relacions de veïnatge social entre pobles i a les de proximitat física amb les ciutats que exerceixen més raonadament distintes menes de capitalitat: comarca, província i seu episcopal. Les que podem contemplar històricament sempre van estar encarades cap a llevant: vegueria, corregiment, bisbat i domini senyorial.

A partir de la nova divisió territorial del Principat que va substituir les vegueries, arran de la promulgació del decret de Nova Planta, Vila-rodona va estar adscrita al corregiment de Vilafranca del Penedès formant part de la línia ponentina situada a la ratlla del riu Gaià. Anteriorment, en les divisions en vegueries, també havia format part de la vegueria de Vilafranca. També hem de tenir present que fins l'any 1957 va

pertanyer al bisbat de Barcelona. A més, a l'Antic Règim, el bisbe de Barcelona era el baró de la vila, el senyor jurisdiccional.

Aquest és un fet que històricament va presentar dicotomies entre la pràctica quotidiana i l'oficial. Ho podem il·lustrar esmentant, per exemple, que si bé a finals del segle XVIII pertanyia al corregiment de Vilafranca, a les tabes d'alguns arrendaments municipals es contemplaven els preus del mercat de Valls,³¹⁰ població del corregiment de Tarragona, i no els de Vilafranca, o que quan calia buscar un predicador per la quaresma o altres festes assenyalades s'anava sovint a Tarragona, tot i que era d'un altre bisbat. En aquests exemples no hi hem de veure altra raó que la utilització del sentit comú davant de la distància i la proximitat.

1.2. Demografia comparativa

En el quadre següent veurem l'evolució demogràfica de Vila-rodona durant el segle XVIII, en la mesura que les dades de les fonts obtingudes ens ho permeten. Malgrat les diferents procedències i sistemes de recompte ens queda clar el gran augment de població experimentat, fet que s'ajusta a les característiques generals de l'època. Podem observar, doncs, la triplicació de la població al llarg d'un segle.³¹¹

LA POBLACIÓ DE VILA-RODONA			
<i>Any</i>	<i>Veïns</i>	<i>Habitants</i>	<i>Font</i>
1718		411	Relación general de el vezindario de el Principado de Cathaluña... 1718
1759	179	895	AHC, Valls, Notaris de Valls, Joan Andreu, núm. 874
1762	140	700	AHC, Vilafranca, Llibre Comú de la Cort del Bartlle, Núm. 18 (1743-1784)
1787		1.532	Cens de Floridablanca
1790	250	1.250	Qüestionari de Francisco de Zamora
1804		1.500	ADB, Visites Pastorals, 1804/2, 1809/1816

En el context del corregiment de Vilafranca, que incloïa el territori que anava des dels municipis assentats a l'esquerra del Gaïà fins a una línia entre Esparraguera i Sitges,

³¹⁰ Josep SANTESMASES I OLLÉ (1995), *Els arrendaments municipals del segle XVII a Vila-rodona. Testaments de Vila-rodona, segles XVII-XIX*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, p. 29.

³¹¹ *Notes taula*: El 1718, hi ha inclosos els 29 habitants de la Serra i els 10 de Vilardida. El 1759, a partir de les xifres de veïns fem un càlcul aproximat dels habitants multiplicant-les per cinc. Per tant, són números aproximats. El 1762, Vilardida tenia 4 veïns, uns 20 habitants. El 1787, en el nombre d'habitants hi ha inclosos els 60 habitants de la Serra i el 44 de Vilardida. El 1790, Vilardida devia tenir 7 veïns, és a dir, uns 35 habitants.

Vila-rodona no era una població petita. Segons la dades de 1762 estava situada en la onzena posició entre més de 70 municipis que formaven el corregiment. Tot seguit, en el quadre següent veurem relacionades les poblacions més grans que Vila-rodona i les més properes incloses també al corregiment de Vilafranca.³¹²

COMPARATIVA ENTRE LA POBLACIÓ DE VILA-RODONA, I LES POBLACIONS MÉS POBLADES I MÉS PROPERES DEL CORREGIMENT DE VILAFRANCA	
<i>Població</i>	<i>Veïns</i>
Vilafranca	477
Sitges	404
Esparreguera	385
Sant Sadurní	281
Piera	202
Ribes	200
El Vendrell	200
l'Arboç	170
Capellades	150
Vila-rodona	140
La Llacuna	112
El Pont d'Armentera	92
La Pobla de Montornès	90
La Bisbal i Ortigos	73
Querol i Esblada	55
Albinyana	52
Bonastre	47
Salomó	40
Pontons	40
Rodonyà	39
Montagut	33
Puiginyòs	33
Llorenç del Penedès	30
Vespella de Gaià	29
El Montmell	25

³¹² Pel que fa a les poblacions, s'esmentava que faltava Igualada; per tant, la donem com a existent.

<i>Població</i>	<i>Veïns</i>
Masllorenç	20
Selma	19
Sant Jaume del Domenys	18
L'Albà	16
Marmellar	14
Aiguamúrcia	13
Les Ordres	13
Selmella	9
Masarbonès	9
Montferri	6
Vilardida	4
Aiguaviva	1

Segons el cens de Floridablanca de 1787 se situava en el novè lloc. Igualada era 3,5 vegades més gran que Vila-rodonà i Vilafranca, 2,5 vegades.³¹³ En referència a les poblacions de l'actual comarca de l'Alt Camp, ocupava la quarta posició darrere de les de Valls, Alcover i el Pla de Santa Maria.

1.3. El domini senyorial

Des de l'època de la repoblació cristiana Vila-rodonà i el Montmell van estar lligats al bisbe de Barcelona, no tant sols com a prelat sinó com a senyor jurisdiccional. En el període que estudiem³¹⁴ comprovarem com, alguna vegada, el bisbe de Barcelona farà valer la seva condició de baró de la vila. Ramon Arnabat ha estudiat els dominis jurisdiccionals al corregiment de Vilafranca a finals del segle XVIII i hi ha establert diverses tipologies.³¹⁵ Hem de veure com el 25,2% dels pobles i el 36,8% dels habitants eren de jurisdicció reial. El 71,5% dels pobles i el 60,5% dels habitants depenien de jurisdiccions senyorials. Aquestes darreres podem dividir-les en dominis senyorials abadencs, eclesiàstics, seculars i d'ordres militars. El més importants eren els seculars, la noblesa laica, que tenien el 42,3% dels pobles i el 25,1% de la població. Els senyoriis vinculats a monestirs —Montserrat, Sant Cugat del Vallès, Pedralbes,

³¹³ Les poblacions més grans que Vila-rodonà eren Igualada, Vilafranca, Sitges, Esparraguera, el Vendrell, Capellades, Ribes i Piera.

³¹⁴ En un treball més extens que denominem: «Espai, demografia, església i poder. Vila-rodonà al segle XVIII».

³¹⁵ Ramon ARNABAT I MATA (1996), *Vins, aiguardents, draps i papers. Economia i societat al Corregiment de Vilafranca al tombant dels segles XVII i XIX*, Vilafranca del Penedès, Museu de Vilafranca.

Poblet i Santes Creus— significaven el 16,2% dels pobles i el 21,2% de la població. Els dominis de les ordes militars eren insignificants, d'un 0,8% i d'un 0,3% de pobles i població. En el cas que inclou Vila-rodona, al domini eclesiàstic hi pertanyien el 12,2% dels pobles i el 14% de la població. En tenien el bisbe de Barcelona i el capítol catedralici de Barcelona. El senyoriu de Vila-rodona no va estar sotmès, doncs, a canvis de llinatges senyorials per raó de vendes o herències, sinó que sempre fou exercit per la mitra barcelonina.

2. PAU MARRUGAT, GENERADOR DE CONFLICTES

2.1. El personatge

Apuntada la configuració geogràfica, politicoadministrativa i senyorial de Vila-rodona, entrarem de ple en la descripció del personatge que farà omplir més pàgines —informes, cartes, expedients— a la segona meitat del segle XVIII, a Vila-rodona i entenem que no a fi de bé. Ens referim a Pau Marrugat, el qual marcarà negativament, de manera contundent, la part central d'aquestes dècades. Tot ens fa pensar que va ser una persona sense escrúpols, un busca-raons de primer ordre, maquiavèl·lic, fals, cobejós de poder, malversador, etc. Marrugat va marcar i va condicionar la política i la vida pública local, primerament ocupant la secretaria de l'Ajuntament i més tard movent els fils per posar homes de la seva corda i domini a la casa de la vila.

Farem en primer lloc un esbós biogràfic del personatge, tot basant-nos sobretot en un informe extens de 20 folis que per les característiques de la lletra podem atribuir al rector Francesc Mir, escrit a l'entorn de l'any 1785. En el document es manté una clara actitud de reprovació de la conducta de Pau Marrugat, iniciat amb una sentència definitiva: «Se quexa del mal concepto en que lo han puesto, y se verá luego como el con sus procedimientos se lo ha ganado.»

Pau Marrugat, natural de Piera, va arribar a Vila-rodona l'any 1756, com a mestre d'escola. Davant la seva pobresa el van protegir i emparar diverses persones, com ara el metge Dr. Guasch, que el va mantenir a casa seva durant molt de temps, o Isidre Valentí i Josep Gavaldà. Aquests favors no tan sols no els va tornar sinó que aquestes persones van ser víctimes de les malvestats de Marrugat:

[...] pero poco después olvidado del beneficio les correspondió con injurias, a Valentí formandole una sumaria maliciosa, a Gavaldá engañandole a que firmase un vale de cantidad, que no devia, como despues se dirá, y al Dr. Guasch haziendo que un primo hermano del mismo Dr. Guasch, que se hallava Bayle, lo executase llevandose prendas de su casa, porque se resistió a pagar cierta contribucion de que era exempto por razon de su facultat, como en efecto mandó el Sor. Corregidor de Villafranca D. Pedro Valenciano que se le restituyese todo.

Passats uns quants anys fent de mestre d'escola, va voler canviar d'ofici, i passar-se a escrivà,³¹⁶ per a la qual cosa practicà només durant uns vuit dies amb Pere Joan Thomas, escrivà que exercia aleshores a Vila-rodona. Thomas es va negar a certificar que Marrugat havia fet tot el temps de pràctica que s'exigia per assolir la professió.³¹⁷ Tanmateix, Marrugat amb testimoniatges falsos va aconseguir passar a exercir d'escrivà l'any 1760.

Per aconseguir diners que necessitava es va valer del rector Pere Gotor, que li va deixar 75 lliures; de Salvador Golofré, pagès de Vila-rodona, i de Joan Francesch de l'Albà, que van agafar un censal de la rectoria del Pont d'Armentera de 200 lliures, confiats amb la paraula donada de Marrugat i assegurà que el rescataria ell. Amb aquestes 275 lliures va marxar del poble, i tornà al cap d'un temps afirmant que ja era notari reial.³¹⁸

Als favors rebuts, Marrugat hi va respondre generant conflictes. Amb el rector fent-li acusacions injustes, rebatudes fins i tot pel bisbe Josep Climent; Pere Gotor estripà el rebut per trobar la pau, fins que, finalment, cansat d'una constant persecució, va renunciar a la rectoria. Salvador Galofré i Joan Francesch hagueren de fer-se càrrec del retorn de les 200 lliures.

La seva professionalitat com a notari era posada en qüestió, amb exemples de particulars i d'ajuntaments:

Empezó a hazer de escribano, y a poco tiempo vieron la dificultad en sacar las escrituras, que por mas instancias no se puede lograr, sin embargo de tener, de muchos, pagados sus salarios, y aun el derecho de hypoteca, de lo que se sigue la nulidad de las escrituras.

Però a part del qüestionament professional ens cal veure com actuava sense escrúpols i amb enganys, no complint amb deutes que contraïa. D'exemples n'hi ha molts. Uns deutes de fins a 1.700 lliures amb Josep Coll de Valls, que li havia anat avançant diners, i que no reconeixia; trobem Josep Soler Girona refugiat a l'església quan el volien empresonar per haver fiat Marrugat; uns honoraris de 200 lliures —no reconeguts per Marrugat— de l'advocat barceloní Dr. Guarda; la utilització d'un pobre com a fiador, tot vestint-lo «con casaca» i fent-lo acabar a la presó per incompliment; l'obtenció d'una casa i de terres amb el compromís, no complert, de pagar els deutes d'una herència; fer signar un rebut al rector de Ribes del pagament d'uns censals que afectaven unes terres amb l'excusa que es trobava casualment en aquella població amb el compromís, tampoc complert, d'enviar-li de seguida els diners; el cobrament de

³¹⁶ *Escrivà*: El qui tenia al seu càrrec la redacció i l'autenticació d'actes i de contractes posats en pública forma i de les actuacions judicials, governatives i administratives (DIEC2).

³¹⁷ Marrugat va aconseguir que Josep Gavalrà i Jaume Rius testimoniessin davant del batlle Antoni Guardià, que aleshores l'afavoria, tot manifestant que Pere Joan Thomàs negava el certificat a Marrugat per malícia. Amb aquestes declaracions va fer-ne fer escriptura pública a N. Bages, escrivà de Reus i amb la força del document va posar-se a exercir d'escrivà.

³¹⁸ «[...] con admiracion de la gente, pues los constava no aver practicado el tiempo prescrito.»

diners que havia de fer el clavari com a dipositari i que va recaptar ell, sense posar-los a les arqués municipals, i, finalment, havent-lo fet pres, foren satisfets pels seus amics; una altra signatura d'un rebut a l'avançada d'un comerciant de Vilafranca que va subministrar palla al comú, sense cobrar després; el mateix en la compra d'una terra a Vila-rodona; dificultats en el cobrament dels pagesos que li subministraven vi per a la seva fàbrica d'aiguarent; etc.

La perversió de les formes d'actuació per trobar testimonis per a provar falsedats que li interessava propagar arribava al punt de valer-se d'una estratègia. Quan li contestaven negativament a la pregunta «No has sentit dir tal cosa?», replicava «No m'ho has sentit dir a mi?». D'aquesta manera obtenia testimonis. Trobem relatat un cas concret de l'aplicació d'aquesta tàctica:

Assí lo hizo con Pablo Ferrando labrador de dicha Villa. Lo encontró el Sup^e.³¹⁹ cierta noche baxo la ventana de la Retoria de aquella Villa, y le dixo: *No has hoído decir, que Pablo Ricart hurtó en la Plaça de Valls un saco de trigo?* (Era Ricart enemigo del Sup^e.) Le respondió Ferrando no averlo hoído decir. Le replicó el Sup^e: *No me lo hoies decir a mi?* Pero conociendo Ferrando el engaño, dice que lo envió a pecear y que lo testificara.

Pau Marrugat va exercir de secretari municipal des de 1763 fins a 1779 i és en aquest temps quan controlà el poder local i es convertí, tal com s'afirmava, en el «unico governante» i en un pou de conflictes inexistents amb anterioritat, segons afirmava el rector Francesc Mir:

Pero lo que he hoyido de los Viejos es: Que los Vecinos de dicha Villa, antes de estar allí el Sup^e., no savian el camino de recurrir a la Real Sala, ni de formar sumarias, como se les ha enseñado el Sup^e.; Que si avia renillas entre ellos se las componian sin moverse de la Villa, o bien recurrían al Ilmo. Baron de dicha Villa, que le obedecían prontamente, como consta en muchos papeles que se hallan arxivados, ni se apelavan de sus disposiciones a la Real Sala, como alguna ocasión lo ha hecho el Sup^e.

2.2. El despotisme en l'exercici del poder

El que ens interessa sobretot en aquest article és veure les formes d'exercici i control del poder utilitzades per Marrugat, tot entenent-les com a fórmules gairebé de manual emprades sovint, abans i ara també, i que caldria interpretar des de la seducció que emana del mateix poder, quan esdevé insaciable i despòtic. En aquest sentit són molt interessants les reflexions recollides en l'esmentat informe:

[...] de manera que en 1766 viendo su dispotismo en el nombramiento de Regidores, recurrieron los Vezinos de aquella Villa (no a la Real Sala) sino al Ilmo. Baron, exponiendo que el Sup^e. proponia para gobernantes personas de su facción, y menos inteligencia,

³¹⁹ Es refereix a Pau Marrugat.

a los cuales el mandava y le obedecian a ciegas para hacer qualquier atentado, muchos de ellos le servian de peones, y hacian los trabajos de su casa (yo lo he visto) que como no les correspondia ni el nombre de Regidores, se manifestavan como endiosados, con la insignia y casusava risa a la gente (yo lo he visto). A los que no adoptavan sus pareceres, los declarava enemigos y procehiya contra ellos. Todas las noches comparecian sus Regidores en su Casa, allí los instruia de lo que queria obrasen, solia amenazarlos, diciendo: *haced que entren a gobernar los otros que ya la pagareys*, hay quien lo oyó.

Es posava molt d'èmfasi remarcant la poca capacitat intel·lectual dels regidors, que eren presentats com a persones totalment subordinades als dissenys de Marrugat. Aquesta subordinació algunes vegades els havia costat cara:

Como los Regidores no hacían sino lo que el mandava, no cumplian las leyes, ni la justicia, y por esso se vieron varias veces multados, sin saber muchas veces porque; pues el no les dava razon de las cosas, y como los dos, o tres por lo regular eran pobres, tenian que prestar el dinero para la multa, que a mi consta, y decian: *ahora pagamos el regidorage*. Antonio Ricart y Marimon, fue 3 veces Regidor decano, para dicimular la risa que le hacian de la multa, ha confessado varias veces: que el Sup^e., a el y a los demas los hacia vaylar como el queria, ni sabian lo que hacían; es dicho Ricart hombre tan tribal, que la justicia lo haria cantar todos los secretos del Sup^e.

Segons es contava a l'informe, durant els catorze anys que Marrugat va ser secretari, i fins i tot després, se li havia sentit a dir que a ell no li convenia la pau. Es definien aquests anys com a anys de disturbis. S'explicava el cas ocorregut al regidor degà Joan Ricart, l'any 1778, quan va impedir a Marrugat l'entrada a la casa de la vila per anotar els vots de l'elecció de diputats. Marrugat i el batlle, Salvador Guivernau, que era amic seu, agafaren pel coll i les cames al regidor degà per portar-lo a la presó. Aquest, tot demanant auxili, cridà: «Assistència al rei!» Marrugat a aquesta exclamació contestà: «Jo sóc el rei!» El rector Mir analitzava què significava la paraula *pau* per Marrugat i valorava la situació de tranquil·litat aconseguida en perdre Marrugat les regnes del poder:

El nombrará tener paz quando dispoticamente y sin contradiccion puede gobernar, y sujeta a todos; y quando no, estará el Sup^e. inquieto, y sin paz. Pero en verdad logra aquella Villa paz y tranquilidad publica de despues que el Sup^e. no gobierna.³²⁰

L'any 1777 Pau Marrugat va haver de deixar la secretaria municipal per irregularitats en l'atorgament d'arrendaments del comú, en alguns dels quals n'hauria estat jutge i part. A causa d'això la Reial Audiència va prohibir a Marrugat l'exercici de l'ofici de secretari municipal a qualsevol indret del Principat. Un dels motius era l'endarreriment

³²⁰ Posava com a testimonis d'aquesta pau monjos de Santes Creus i el provincial del servites. Deien els monjos de Santes Creus que ja es podia anar a Vila-rodonà perquè hi havia tranquil·litat.

de deutes d'arrendaments que s'arrossegava des de 1771. L'any 1775 el Reial Consell havia determinat que es fessin efectius en caixa els deutes dels comuns del Principat. Als arrendataris deutors de Vila-rodonina se'ls va concedir una moratòria que no compliren. Pau Marrugat segons sembla era el qui tenia majors deutes, amb unes 1.500 lliures per liquidar. Segons contava el regidor degà Josep Bru al bisbe en una carta, en bona part era conseqüència de la seva manera de viure:

Y por decirlo todo de una vez, Illmo Sr vive tan enredado, gasta en tal despotismo, que son mucho mas sus deudas, que lo que tiene, y que quantas mas prorrogas se le derán, tanto mas le imposibilitaran a pagar el total, ni parte de lo que esta debiento como se ha visto en tantas prorrogas que ha tenido.³²¹

Part dels membres de l'Ajuntament volien demanar una prorroga, però no tots, com ara el regidor degà, que manifestava al bisbe que li guardessin el secret de la carta, ja que si Marrugat ho arribés a saber «no estaria seguro en ninguna parte». Bru havia manifestat al bisbe, davant la seva voluntat d'intercedir en l'ajornament dels pagaments, que «beneficiar a hijos delincuentes es propio de ternuras de padre». Finalment sembla que es va aconseguir la liquidació de deutes, fet que suposava uns ingressos substancials que es preveien destinar a la lluita de tots els censals del comú.

2.3. El conflicte com a argument de la lluita per a l'obtenció del poder

L'any 1785 és un any del qual se'n conserva una abundosa documentació, que ens apropa a la vida política vila-rodonina. Any en què reapareix documentalment Pau Marrugat, l'exsecretari de l'Ajuntament. Ens podria semblar que, des que fou expellit de la secretaria de Vila-rodonina i alhora impedit d'exercir aquest ofici en qualsevol ajuntament del Principat, hagués desaparegut del mapa. No fou així. Durant aquests set o vuit anys, va estar al darrere d'alguns dels bàndols que es disputaven el poder local.

Ens ho confirma la citació següent:

Que Marrugat dende que es expellido de Secretario del Comun no teniendo de que comer, ha procurado todos los años, con el fin de bolver a aquel estado, mover todos los animos de la gente ruhidosa menos cautos y de menos representación de aquella Villa para hacer representaciones contra el Ayuntamiento y sus propuestas.³²²

Els síndics procurador i personer, Josep Gumbet i Damià Güell, respectivament, el mes de febrer 1785, presentaven, al Reial Acord, un extens informe emmarcat en les lluites que Marrugat atjava per posar homes de la seva corda i guanyar el control a

³²¹ ADB, Parròquies que foren del bisbat de Barcelona, Parròquia de Vila-rodonina, Carta del regidor degà Josep Bru al bisbe Gavino de Valladares, 9.7.1777.

³²² ADB, Mensa Episcopal, títol 15, Informe signat pel batlle, Josep Soler i Soler; pel regidor degà, Joan Galvà; i tres regidors, Joan Rubert, Marià Ravell i Pau Ventosa, 15.5.1785.

l'Ajuntament. La història és llarga i ens centrarem bàsicament en les formes d'actuació davant l'exercici o la lluita per a l'obtenció del poder, maneres de fer que es repeteixen constantment en la història, perquè no són pròpies i exclusives d'un temps o d'una època determinada sinó que formen part de la condició humana. Alguns fragments de l'informe:

[...] como se vio privado de ser Secretario de dicho Ayuntamiento y de otros qualesquiera de Cathaluña ha sido siempre mas un declarado enemigo suio; de modo que en todos asuntos ha procurado fomentar, promover, y maquinari las mas injustas prosecuciones contra el Ayuntamiento valiendose para ello de sugetos incautos, o de mui mala condicion, y estos sin duda son los disturbios de que pueden hablar dichos Gavaldá y sus compañeros.³²³

Es tracta de l'exercici i el discurs per generar conflicte com a sistema i argument:

Es dicho Marrugat sugeto acostumbrado a paliar las pretenciones que propone por si, y por medio de sus incautos partidarios con terminos de aparecer la Paz, y quietud quando a la verdad es lo que mas aborrece, y quien con sus estrañas maquinaciones la perturba, y destruye.

Repetidas veces se le ha ohido decir que para el no convenia la quietud, y sosiego de la Villa, y que lo que le acomodava eran los disturbios por las ganancias que de ellos le resultavan y se redundavan.

2.4. La utilització de les persones

D'informes i d'opinions expressades demostrant la ineptitud de les persones vinculades a Pau Marrugat proposats per a regidors o que ja n'exercien n'hi ha molts. En general responen a diversos criteris, alguns molt repetits: ser en primer lloc uns titelles manats per Marrugat, no saber ni llegir ni escriure, ser bastos i ignorants, tenir mal geni, haver malversat el patrimoni familiar, estar lligat a oficis de poca consideració com carnisser («cortante de carnes»), tenir defectes físics (manco, gairebé cec, sord), ser uns pobres jornalers, tenir conductes poc edificants com ser «tabernero» o haver estat enxampat robant. En reproduïrem un que té dues fonts, les dels membres disconformes de l'Ajuntament amb la proposta que atjava Marrugat l'any 1788 i la del rector Francesc Mir.³²⁴

³²³ ADB, Mensa Episcopal, títol 15, Còpia de l'informe dels síndics Josep Gumbet i Damia Güell, 10.2.1785.

³²⁴ ADB, Mensa Episcopal, títol 15, maig 1788.

ESTRATÈGIES I FORMES DESPÒTIQUES DEL CONTROL I L'EXERCICI DEL PODER LOCAL

INFORME DELS MEMBRES DE L'AJUNTAMENT DISCONFORMES AMB LA PROPOSTA	INFORME DEL RECTOR FRANCESC MIR
<i>Josep Vives</i>	
Es Fianza del Escrivano Marrugat, para la Curia en la Casa, muy íntimos los dos, frecuente las tabernas y anda mucho de noche.	Es moso arrojado para qualquier atentado, poco temeroso de Dios y está en muy mal concepto, en la Villa y fuera de ella, de los muchos que saven sus malos procedimientos en cierta cosas.
<i>Antoni Rabadà</i>	
No sabe leer, ni escribir: es hijo de Bautista Rabadà en quien concurren los mismos defectos, tabernero y que ba de noche.	En prueba de lo que se ha dicho de el, pocos meses haze estuvo detenido en casa, y en cama, porque rondando muy de noche lo hirieron en la cabeza dandole piedras.
<i>Antoni Galofré</i>	
Es hijo de Pablo Galofré, tiene iguales defectos que su Padre, muy Joven y Partidario de Marrugat.	Es muy muchacho, que por esso no tiene aun dirección alguna de su Casa y le aran hazer lo que les parezca por ser poco advertido.
<i>Magí Miró</i>	
No sabe leer ni escribir, talento rudo y partidario de Marrugat.	Es tan ignorante que dudo sepa los cargos de Regidor y lo que debe hacer y ará tambien lo que le diga Marrugat o sus compañeros.
<i>Josep Saumell</i>	
Es hombre alborotador, anda mucho de noche, partidario de Marrugat y por Apodo llamado Carnestoltas.	Es atrevido para obrar quanto le diga Marrugat, y se ha valido de el para representar, que por esso fue apremiado por el Real Acuerdo, ni usa reflexion en nada, ni tiene respeto a Personas.
<i>Francesc Bonet</i>	
Es casado con una hija de un Cortante, no sabe leer ni escribir, partidario de Marrugat.	Está mal conceptuado, como se ha dicho de Vives, por los mismos motivos, y se vale Marrugat de el por sus enredos.
<i>Isidro Sentis</i>	
No sabe leer, ni escribir, está mal visto por ser de genio inquieto y inclinado a hurtillos.	Es muy rudo, ve muy poco y ará lo que Marrugat y Compañeros quieran.
<i>Salvador Rubert</i>	
No sabe leer ni escribir, intimo de Marrugat.	Tambien es muy ignorante y facil para conceder a lo de Marrugat y Compañeros.

Com podem comprovar l'opinió que predominava era que les persones proposades eren de baixa categoria propícies per ser dominades i manades totalment per Marrugat. Es tracta d'una clàssica estratègia de poder quan vol ser absolut o no ser qüestionat: procurar sempre la utilització de persones que pels seus coneixements, posició social o capacitat mai puguin fer ombra de cap mena, ni cap qüestionament de poder.

2.5. El final d'una època. La decadència i la mort de Pau Marrugat

Pau Marrugat va morir el 16 d'octubre de 1797 a l'edat de 66 anys. Amb la seva mort es tancava definitivament una llarga època on el conflicte va ser el pa de cada dia. No en fou l'estratègia sinó que gairebé es va convertir en l'objectiu: només veure l'enorme paperassa que va generar fa pensar que es van dilapidar moltes energies que de cap manera podien ser beneficioses per a la població vila-rodonina. Si gairebé són de manual les estratègies emprades per Marrugat per obtenir, controlar o aconseguir el poder, també ho és una fi com la seva. Són històries que gairebé mai acaben bé per a personatges com Marrugat, que no tenen mesura en l'ambició del poder.

Marrugat, més que ser només un problema local, va començar a fer nosa a les autoritats del corregiment per la seva conducta porfídiosa, conflictiva i insubordinada. Per exemple, l'alcalde major de Vilafranca l'any 1788 opinava el següent:

[...] quan necesario es de que al mismo se le pongan límites para que se contenga en sus procedimientos y sirviere de escarmiento al mismo y algunos otros, que son sus Partidarios.³²⁵

A la dècada dels 90 s'estroneja la documentació generada pels conflictes. Podem intuir que les coses havien canviat. L'any 1792 l'Ajuntament va presentar al bisbe la terna per al nomenament del batlle per als anys 1793 i 1794. Els tres noms que hi figuraven en algun moment o altre havien estat enfrontats amb Marrugat: Gregori Guinovart, Josep Soler i Soler i Bartolomé Parera. La proposta estava signada per l'Ajuntament en ple, cosa que feia temps que no es veia.³²⁶ També ho estava per Francesc Valentí i Jover, com a escrivà de l'Ajuntament, que també s'havia enfrontat amb els homes de Marrugat. Per tant, això ens demostra que Marrugat no havia pogut col·locar cap regidor més a l'Ajuntament.

Marrugat, però, fins gairebé poc temps abans de la seva mort va continuar presentant recursos contra les propostes de batlle i regidors, sense poder aconseguir res durant els darrers anys. Probablement havia perdut les influències i havia provocat el

³²⁵ ADB, Mensa Episcopal, títol 15, Informe de l'alcalde major de Vilafranca dirigit al Reial Acord, 2.6.1788.

³²⁶ ADB, Mensa Episcopal, títol 15, 20.10.1792. L'Ajuntament que firmava la proposta de la terna per elegir el batlle estava constituït de la manera següent: batlle, Bernat Recasens; regidor degà, Llorenç Domingo; regidors, Marià Ravell, Josep Andreu i Joan Soler; diputats, Josep Bru i Ramon Saumell; síndic personer, Llorenç Domènech; síndic procurador, Josep Gumbet.

cansament i saturació de les autoritats superiors. Com a exemple de la seva pèrdua total de poder podem esmentar l'opinió expeditiva a un darrer recurs presentat al bisbe per al nomenament del batlle. A l'última hi anotaren a 31 de desembre de 1796: «No ha lugar al antecedente recurso. Despachese el Nombramiento del Bayle y guardese este expediente.»

A partir de la pèrdua de poder o influència de Marrugat ens interessa constatar el retorn del mecanisme de reproducció del poder local concentrat en unes quantes famílies formades pel metge, pels apotecaris, pels manescals, pel notari Francesc Valentí i per alguns pagesos propietaris, és a dir, per les classes més benestants i socialment més valorades que es reproduïa familiarment i s'anava alternant en els càrrecs. Com diu Josep M. Torras Ribé, l'elecció per terna es convertia pràcticament en un mecanisme de cooptació, d'elecció a dit, ja que la Reial Audiència elegia sempre els proposats en primer lloc, sabent que eren els que gaudien de la confiança del regidor degà i del grup dominant. En l'Ajuntament vila-rodoní de la dècada dels 90, ja fora de la influència de Marrugat, veiem com continuen els noms que havien estat batlles. És a dir que el bisbe, com a senyor jurisdiccional, gairebé sempre va nomenar batlle un representant d'aquest grup dominant. On Marrugat va tenir més ascendent, on va poder aconseguir part dels seus propòsits va ser a la Reial Audiència en el nomenament de regidors. Si com sembla, a nivell general, la conflictivitat no va ser l'excepció en la presentació de ternes per a l'elecció de regidors, perquè s'hi jugava el predomini dels grups dominants, sí que hem de constatar que en el cas vila-rodoní les lluites no venien de la confrontació entre grups de poder local clàssics, sinó entre un grup d'aquestes característiques, tradicional en el context d'una societat organitzada, i Pau Marrugat, que responia a uns altres paràmetres de poder, a uns altres objectius, a uns altres mètodes. Pau Marrugat era un home que no provenia d'aquest sector tradicionalment dirigent, sinó que la seva ascendència venia d'un nivell inferior. Però la seva ambició barrejada amb la inexistència d'escrúpols el situaren en la lluita, colze a colze, pel poder per uns fins de lucre i de domini personals. I es per això que Pau Marrugat va proporcionar cotes de poder a personatges que difícilment n'haurien ocupat, en una situació «normal», tot utilitzant-los com a mers instruments de la seva ambició, no pas com a alternativa a les famílies i persones tradicionalment dominants.

ÀMBIT 2
UNA ECONOMIA EN
TRANSFORMACIÓ:
ESPECIALITZACIONS
PRODUCTIVES, XARXES
COMERCIALS I DINÀMIQUES
GREMIALS

PONÈNCIA

Comerç i xarxes comercials transpirinenques. Quina evolució al segle XVIII?

Patrici Pojada

*Universitat de Perpinyà, Centre de Recerques Històriques sobre les Societats Mediterrànies
(CRHiSM)*

Com sabem, els Pirineus mai no van representar un obstacle a les relacions entre les poblacions que n'ocupaven cada vessant. No sols la muntanya sinó també la frontera política a poc a poc construïda. Si remuntem uns quants segles enrere, recordarem el refugi que va constituir Catalunya per als darrers càtars occitans perseguits per la Inquisició o, més tard, el corrent migratori occità cap a la mateixa Catalunya que va ser estudiat per Jordi Nadal i Emili Giralt i, després, pels seus seguidors. Els Pirineus no eren sols una zona de pas d'emigrants sinó també de mercaderies i, probablement, el comerç era una activitat destacada de les muntanyes on les petites viles eren centres comercials actius i atractius que «albergaven» mercaders i marxants nombrosos a més d'ésser llocs de fires importants.¹

Els estudis fets sobre els segles XVI i XVII tendeixen a indicar el dinamisme d'aquest comerç transpirinenc.² Però sembla que un canvi aparegui entre el final del segle XVII i el segle XVIII. Quin paper va tenir la Successió d'Espanya en aquesta evolució? Abans

¹ A tall d'exemple, vegeu Patrici POUJADE (2008), *Une société marchande. Le commerce et ses acteurs dans les Pyrénées modernes (haut Pays de Foix, vers 1550-1700)*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, 2008.

² En trobareu una mostra als estudis recollits a Jean-Michel MINOVEZ i Patrici POUJADE (2005), *Circulation des marchandises et réseaux commerciaux dans les Pyrénées, XIIIe-XIXe siècle*, Tolosa, CNRS / Universitat de Tolosa / Le Mirail, col.l. Méridiennes.

de respondre aquesta pregunta, haurem de dibuixar el context dels intercanvis transpirinencs i transfronterers, és a dir, explicar llur context «jurídic», presentar els productes, les xarxes i llurs actors. Després, ens interrogarem sobre el paper de la Guerra de Successió mateixa i sobre la utilització del comerç com a arma de guerra. Per acabar, analitzarem unes quantes evolucions que ens dóna a conèixer el segle XVIII a partir d'alguns exemples singulars però significatius.

1. QUINA ERA LA SITUACIÓ ALS SEGLES XVI I XVII?

1.1. Les condicions «jurídiques» de les relacions comercials

Els intercanvis comercials a través de la frontera terrestre dels Pirineus es beneficiaven d'un conjunt de tractats i privilegis que concernien les poblacions frontereres. Andorra i la Vall d'Aran, per citar dos casos vinculats a Catalunya, gaudien, des d'aquest punt de vista, d'uns privilegis, renovats periòdicament, que tenien en compte llur caràcter geopolític molt particular. No podem entrar en el detall d'aquests privilegis; acontentem-nos per tal d'il·lustrar-los de citar un tros de l'Índex dels privilegis d'Andorra contingut dins del *Manual digest* andorrà del 1748:³

[Els andorrans] gosan del privilegi de poder comerciar dins de Fransa, encara que sia en temps de guerres contra de la España. [Gaudeixen] del privilegi de poder extràurer en qualsevol temps, encara que sia de guerres contra de España, del Regne de Fransa los gèneros comestibles, com és blat, pa, llegums, y altres grans, vi, oli, bous, vacas, obelles, moltons, y tot gènere de carn, y mercaderies, per lo pro ús, de las Valls. [Gaudeixen] del privilegi de poder extràurer, qualsevol gènere de mercaderias de Fransa per manutenció de las Valls, sens pagar dret algun.

Referint-se a Andorra, el *Manual digest* de 1748 precisava les condicions en les quals aquests tractats eren signats i renovats entre les valls:

Dos Parròquias de las Valls [d'Andorra], que són Canillo y Ordino gosan de la facultat de enviar sos bestiar en certas, y determinadas, montañas de Fransa, que pasturar. [...] com també tenen la facultat de enviar tots los anys sis deputats a jurar la Pau y Concòrdia, vulgarment las *Paisserias* en los llochs de Siguer, Gestìes y Llercol, y dos altres en los llochs de la Parròquia de Miglos, en tots los quals los deuran fer bon gasto y despesa. Gosan del privilegi de no estar subjectas, antes be ser exemptas de represàlias per qualsevol causa, títol, motiu, y rahó, en tot temps tant de pau; y encara que sia en temps de Guerra entre la Fransa y España.⁴

³ ANTONI FITER I ROSSELL (1748), *Manual digest de les Valls neutras de Andorra* (manuscrit), folis 285 i 287.

⁴ «Índex dels privilegis, franquesas y exempcions que gosan los habitants de las Valls de Andorra en las terras y dominis del Regne de Fransa», a *Manual digest de las Valls neutras de Andorra*, folis 285-288.

Aquest text esmenta les «païsseries» o sigui els tractats de «l·ligues i patzeries» que lligaven unes quantes comunitats pirinenques entre elles, de qualsevol costat de la frontera que fossin. El model d'aquests convenis fou signat el 22 d'abril de 1513, al Pla d'Arrem, al Comenge, a la frontera entre les Corones de França i d'Aragó a uns pocs metres de la Val d'Aran, on es van trobar representants de més de vint valls occitanes, catalanes i aragoneses per a signar-hi un tractat de catorze articles redactat en occità. Emblemàtic, aquest text fou vigent durant els segles XVI, XVII i part del XVIII. Hi són incloses tres «temàtiques» principals que indiquen la importància que tenien les relacions transpirinenques per a la gent de la muntanya: acords de pau, convenis de lliure comerç en temps de pau com de guerra, ajornament de les guerres entre les monarquies. A més d'aquesta gran «patzeria» de 1513, unes altres valls —en especial catalanes, de Coserans i del comtat de Foix, per citar exemples de l'est dels Pirineus— tenien convenis bilaterals del mateix tipus com ara Èrce (Coserans) i Tavascan (vall de Cardós) o Vicdessòs (comtat de Foix) i Vall Ferrera. Més encara, sense tenir convenis tan vinculants, la Cerdanya i comunitats del comtat de Foix comerciaven fins i tot en temps de guerra si ens referim, per exemple, al que ens ensenya el *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà*, que esmenta que el 1543 «fouc fet comers entre lo comptat de Cerdanya y Capsir de una part ab lo comptat de Foix y terra de Donosà, per ser guerra entre los reys d'Espanya y Fransa» o que el 1554 «se féu comers ab los del comptat de Foix y Donosà».⁵ Igualment, durant les guerres de religió i la guerra hispanofrancesa de la fi del segle XVI, el comte de Foix i rei de Navarra, vintguit rei de França (Enric IV), va reconèixer, el 1595, als habitants de les universitats de l'alt comtat de Foix (com ara la vila d'Ax i el poble de Merens,⁶ o del Donasà),⁷ el privilegi de «trafiquer et négocier en blés, vins et autres choses et d'assurer leur bétail sur les montagnes, en temps de guerre de Couronne à Couronne, avec les habitants de Cerdagne et de Capcir».

1.2. Els productes del comerç transpirinenc

L'existència dels tractats dels quals acabem de parlar l'explica la importància de les relacions transfrontereres a l'època moderna, particularment el comerç que facilitaven. El comerç a través de la frontera terrestre de les monarquies de França i d'Espanya podia representar una part notable del comerç entre ambdues monarquies, però per la falta de fonts vertaderament quantitatives és molt difícil saber quins volums i quantitats representava. Abans de veure ràpidament els productes interessats pels intercanvis

⁵ *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà* (1977), editat per Salvador Galceran Vigué, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, p. 40-41.

⁶ Segons Felix PASQUIER (1888), *Coutumes de la ville d'Ax sur Ariège, 1241-1391, 1676*, Foix, Veuve Pommès, p. 50, art. 39.

⁷ Claudine PAILHÈS (2000), *Du Carlit au Crabère. Terres et hommes de frontière*, Foix, Conseil Général de l'Ariège / Archives Départementales, p. 296-297.

transpirinencs, hem de precisar que en el sentit sud-nord, tot venint de la península Ibèrica, el comerç es limitava, més o menys, a la trilogia llana, sal i oli, mentre que en el sentit nord-sud, els productes eren molt més diversos com ho podem comprovar fent una llista, inacabable doncs inacabada, del que passava: productes tèxtils de totes menes, calçats de couro, barrets, objectes de merceries (vetes, fils, agulles...), quincalleria i eines diverses (ganivets, claus, pales, campanetes, ganxets, recipients...), baralles (jocs de cartes), tabac, sucre, objectes religiosos, peixos, bestiar, etc. I encara no hi comptem el comerç dels productes alimentaris que subministraven les altes valls, molt sovint gràcies als privilegis comercials esmentats més amunt. Tot i que la gran diversitat esmentada, el comerç de nord a sud es basava en productes més presents i emblemàtics com solien ser els muls o les capes de pastor, per exemple.

La llana anava a fornir la matèria primària de les fàbriques gascones o llenguadocianes locals o continuava el seu camí fins a les localitats «industrials» llenguadocianes com ara Eishalabra, Limós o Tolosa. L'intendent del Llenguadoc Lamoignon de Basville, al final del segle XVII, explicava la importància del comerç de la llana per a la seva província:

[...] le principal commerce de la ville de Toulouse consiste en laine d'Espagne que les marchands font venir, sçavoir: celles de la vallée d'Andorre en Catalogne, par Dax [= la vila d'Ax] et par Saint-Béat de Comminges, celle de Castille par Bagnères-de-Luchon, celles d'Aragon et de Navarre par le lieu d'Arreau dans la vallée d'Aure mais beaucoup plus par Oléron [= Oloron, al Bearn].⁸

No podem recordar com caldria ací la importància que tenia el tràfic de la sal de Cardona cap a les terres del nord dels Pirineus o cap a la Cerdanya. Per exemple, des de l'edat mitjana, el comtat de Foix gaudia del privilegi de poder comprar i emprar aquesta sal catalana, mentre que, al seu entorn, la sal del monopoli reial francès, consumida per exemple al Llenguadoc veí, era molt més cara. Els privilegis foixencs per comprar la sal podien ser utilitzats per fer entrar més quantitat de sal que la que necessitaven els habitants per tornar-la a vendre al Llenguadoc... de contraban. Va passar una mica la mateixa cosa quan, el 1660, la monarquia francesa va crear la imposició de la gabella de la sal a la nova província de Rosselló: de sobrada, el comerç legal de la sal de Cardona cap al Rosselló es va convertir en comerç il·legal. Veiem, amb aquest cas, un efecte profund de decisions polítiques sobre les xarxes comercials: el tractat dels Pirineus fou, abans del segle XVIII, un canvi estructural tocant el comerç transpirinenc.

Quant al comerç cap al sud, de la llista que hem indicat més amunt, en destaquen, doncs, els muls i les capes i, més generalment, tot tipus de teixits que abastaven les botigues instal·lades a Catalunya. Les capes berneses eren un producte rellevant d'aquest comerç. Produïdes al Bearn i comercialitzades pels mercaders de la petita vila de Pontac,

⁸ Françoise MOREIL (1985), *L'intendance de Languedoc à la fin du XVIIe siècle. Edition critique du mémoire «pour l'instruction du duc de Bourgogne»*, París, CTHS, p. 230.

alimentaven un corrent comercial que seguia el nord dels Pirineus, d'oest a est, fins a Narbona. Una de les vies terrestres cap a Catalunya i Andorra seguia la vall d'Arieja i l'alt comtat de Foix; una altra passava per la Vall d'Aran però en trobem una mica a tot arreu. La venda de capes formava un sistema més complet en el qual els mercaders bearnesos se les podien fer pagar amb llana, oli d'oliva, cordellats o cavalls. Pel que fa al comerç mular es fa evident la importància d'una vall com l'Aran quan, el 25 de març de 1636, el virrei d'Aragó va demanar al rei que reconegués els privilegis dels aranesos, malgrat la Guerra dels Trenta Anys, perquè el seu regne necessitava les mules de França que entraven per aquest pas. Una xarxa comercial dinàmica unia l'Alvèrnia i la península Ibèrica, passant per les valls pirinenques, on, molt sovint, es criaven les mules comprades joves a les fires alverneses o de Roergue. Mercaders emigrants alvernesos i llemosins resseguien els mateixos camins per anar a tenir les seves botigues a Catalunya, on jugaven un paper fonamental.

1.3. Els actors de la xarxa: emigrants i botigues

Els mercaders vinguts d'Alvèrnia i del Llemosí animaven les xarxes comercials que relligaven el massís Central i la península Ibèrica passant per Tolosa, a través dels Pirineus. A la capital del Llenguadoc, s'abastaven a crèdit amb mercaderies que portaven a les botigues que tenien a Catalunya. Els llocs d'implantació d'aquestes botigues, situades a la Catalunya occidental, formaven un eix nord-sud entre la conca de Tremp, al nord, i el Camp de Tarragona, al sud, passant per Lleida i llocs com Tàrrega i sobretot Cervera, que eren vertaders nexes entre Barcelona i Lleida, al contacte dels camins de traginers que baixaven dels Pirineus i de les carreteres que arribaven a Tarragona. Cervera jugava un paper important de mercat i de vincle entre la xarxa barcelonina, la de la Catalunya occidental i la de la regió de Tarragona, com ho va demostrar Jaume Dantí.⁹ Això explica que més d'un mercader emigrant passat per Tolosa hi tingui la seva botiga. Ens fa l'efecte que hi hauria estudis interessants a fer sobre aquest tema a partir dels documents ceriverins...

Aquestes colònies mercaderes, com també les dels perolers (calderers), vinguts d'Alvèrnia i Llemosí s'instal·laren als esmentats pobles sense rompre els seus lligams, estrets, amb la parròquia d'origen. Així, continuaven les seves anades i tornades, de vegades durant diverses generacions, com ho il·lustra clarament l'exemple de la família dels Lavernha, baula fonamental de la xarxa comercial que relligava Catalunya i Tolosa per la vall d'Arieja i Andorra. En tenim constància almenys entre 1655, quan tenien botiga a Sant Julià de Lòria, i 1715, quan un dels seus membres va morir a Lleida, on tenia una botiga de teles. També sabem que tenien una botiga a Tàrrega

⁹ Jaume DANTÍ I RIU (2005), «Barcelona i la xarxa urbana catalana als segles XVI-XVII», a *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna*, Barcelona, Dalmau, p. 25-30.

el 1686. S'integraven totalment a la xarxa d'introducció dels tèxtils a Catalunya, tot i que s'interessessin també per altres productes com la llana, que enviaven de Catalunya cap a Tolosa, o la sal de Cardona, que negociaven cap a Languedoc, o encara els peixos, que compraven a Tolosa per vendre'ls a Catalunya. S'ha d'insistir en el paper destacat que jugava la ciutat de Tolosa com a centre d'abastament d'aquests mercaders emigrants, com si Tolosa, d'una certa manera, fes de «capital» comercial de la Catalunya interior abans del segle XVIII. Moltes vegades organitzats en companyies familiars, envoltats de criats, mossos, aprenents, marxants ambulants, generalment contractats al país, tots aquests mercaders van crear i fer viure xarxes molt actives del comerç transfronterer modern. Fins i tot, és interessant notar que la localització de les botigues d'aquests mercaders emigrants a la Catalunya del segle XVII anuncia la xarxa de carreteres catalana del segle XVIII, a la materialització de la qual potser hi van ajudar.

2. COMERÇ I XARXES DURANT LA GUERRA DE SUCCESSIÓ: UNA ARMA DE GUERRA?

Per comprendre el que passà al segle XVIII, s'ha de començar per veure els canvis ocorreguts durant la Guerra de Successió d'Espanya en el camp del comerç transfronterer i dels privilegis que el permetien. Per tenir-ne una idea més precisa, ens centrarem més en el cas de la Vall d'Aran, que, fa temps, vam estudiar més detalladament.¹⁰ El seu exemple ensenya ben bé, pensem, l'evolució general que van conèixer les relacions comercials transpirinenques i transfrontereres a una zona molt més àmplia. L'efecte de la guerra i del canvi dinàstic s'hi fan ressentir profundament.

2.1. Les decisions franceses

Al mes de juliol de 1703, l'intendent de Montalbà, Legendre, havia impedit que es prohibís el comerç dels blats de Gascunya cap a la Vall d'Aran, com ho demanava l'administració reial francesa. En efecte, l'intendent, molt coneixedor de la situació local pirinenca de Comenge, Coserans i comtat de Foix, sabia que els fronterers vivien del comerç transfronterer i que els guanys trets d'aquest comerç els permetien de pagar les imposicions a la monarquia, imposicions cada cop més feixugues a causa de les guerres. Doncs, en certa manera, l'Estat era interessat a mantenir el comerç obert cap a una Catalunya enemiga que havia apostat per l'arxiduc. Però, d'altra banda, els perills del lliure comerç aparegueren amb evidència al mateix administrador quan vi-

¹⁰ Patrice POUJADE (1998), *Une vallée frontière dans le Grand Siècle. Le Val d'Aran entre deux monarchies*, Aspèth, Pyrègraph.

sità la fira fronterera de Sent Beath¹¹ (Comenge) del 1705. Tènia por que els aranesos abastessin els exèrcits de l'arxiduc amb muls que solien comprar a aquesta fira. En aquest sentit, amenaçar de rompre el comerç, o fins i tot rompre'l, podia esdevenir una arma política i econòmica molt potent per fer rendir els enemics. Així, ho intentaren els francesos a la tardor del 1706 quan la fortalesa de la Vall d'Aran, Castèth-Leon, caigué a mans dels Àustria: els soldats de la guarnició foren enviats a Barcelona com a presoners i els militars francesos suspengueren els tractats de lligues i patzeries per tal d'obtenir l'alliberament dels presos borbònics. Però els aranesos, tot veient arribar la fira de Sant Martí, es queixaven d'aquest tancament del comerç que els volien imposar. La intervenció del rei de França permeté, el 9 d'octubre, que els tractats de patzeries fossin restaurats contra la promesa feta pel capità austriacista de la nova guarnició de Castèth-Leon, que ho faria tot per obtenir l'alliberament dels presoners emportats a Barcelona. La fira es va tenir, com cada any, però amb la presència de soldats francesos molt vigilants, potser per observar si els aranesos no aprofitaven la fira per comprar productes i animals destinats als exèrcits austriacistes.

La Guerra de Successió posa de relleu d'una part la força dels tractats comercials, en temps de guerra, que finalment foren aplicats, però també, d'altra banda, llur feblesa, ja que foren suspesos durant un quant temps mentre que foren creats precisament per corregir, fins i tot suprimir, els efectes econòmics nefastos de les guerres sobre les poblacions pirinenques. El context d'aquesta guerra, quan els Borbons tenien els trons de França i d'Espanya (tot i que contestats) i quan Catalunya anava amb els Àustries, no era gens favorable al manteniment dels tractats de lligues i patzeries.

El 1708, l'intendent Legendre va tornar a rompre el comerç, però quan arribà la data de la fira de Luixó,¹² el féu obrir l'11 d'octubre de 1709. Els arguments utilitzats per l'administrador evidencien la importància econòmica de la fira pels fronterers del regne de França:

Étant informé qu'il se fait un commerce considérable de marchandises et de bestiaux à la foire de Bagnères de Luchon, étant nécessaire qu'il se puisse faire avec toute sorte de liberté et sûreté pour les habitants frontaliers en conformité du traité des lieux [*sic*] et passeries qui a été touiours inviolablement observé en paix comme en guerre. Nous faisons deffence à toute sorte de personnes de saisir ny arrêter aucun effait des Espagnols que ce soit pendant le tems de la foire prochaine dudit Bagnères de Luchon à peine de cinq cens livres d'amende et de répondre de tous les dépens dommages et intéréts. Fait à Montauban, le onsième octobre 1709.

¹¹ Sent Beath, a uns pocs quilòmetres de la frontera nord de la Vall d'Aran, era el principal lloc d'abastament dels aranesos, on anaven cada setmana. La seva fira de Sant Martí era una gran cita comercial per a tota la regió, particularment pel feia al comerç dels muls.

¹² La fira de Luixó (Banhèras de Luishon) és l'altra gran fira de Comenge, on els aranesos anaven a comprar.

Com també ho precisa Núria Sales,¹³ veiem que el comerç no era pas totalment romput el 1709 i 1710 al moment del Gran Hivern, que fou, al regne de França, un any molt difícil. Segons aquesta autora, el 1709, gràcies als seus tractats comercials, la gent del comtat de Foix van vendre 18.000 moltons als «espanyols» a través de la Vall d'Aran. L'any 1710, la guerra no va impedir als aranesos i catalans anar a les fires de Sent Beath, Sent Guironç i Luixó. El 1710, un filipista denunciava que Sent Beath hagués esdevingut una mena de plataforma d'abastament de les tropes de l'arxiduc: «[...] por aquella villa de San Beate los de Urgel, Ribera de Pallás y araneses habrán pasado más de cinco mil bueyes y más de veinte mil carneros.» El gener del 1711, l'intendent féu detenir un mercader de Sent Beat que, treballant per banquers de Tolosa, aranesos i comengesos, feia comerç de bestiar amb les tropes de l'arxiduc.

El que diem de la Vall d'Aran es pot aplicar també a Benasc; l'intendent Legendre havia demanat que no es comerciés amb els «Aranois, Bénasquois et autres sujets rebelles» el 24 de març de 1711 i havia fet plaçar soldats per tal que verificuessin l'aplicació de la seva decisió. Sis mesos després, més o menys, Benasc (16 de setembre) i la Vall d'Aran (12 d'octubre) queien a les mans dels Borbons. A partir d'aquí, «les Espagnols fidèles à leur Roi, sont venus porter leurs marchandises et bestiaux» durant una fira de Sent Beath, que fou un èxit. Aquest cop, els tractats comercials foren reconeguts però en una situació molt particular, ja que els Borbons controlaven ambdues bandes de la frontera política. Era, doncs, un context d'aplicació dels privilegis molt diferent del que passava al segle XVII, quan els monarques eren enemics. Dit això, quan la frontera es tancava, el contraban de grans, bestiar, cavalls i muls, amb la complicitat dels duaners de Luixó i Sent Beath, permetia que el comerç continués...

2.2. Del costat de la Vall d'Aran

La documentació conservada a la Vall d'Aran dona la imatge d'un comerç que es continuava malgrat unes dificultats que l'obstaculitzaven. Els aranesos es queixaven a l'intendent que, encara que tinguessin privilegis de lliure comerç en temps de guerra com de pau, els habitants i els taulers del regne de França no els hi volien reconèixer. El 1707, explicaven que els feien pagar 31 sous 10 diners per cada cap de bestiar comprat a França, mentre que solien pagar 25 sous. Amb tot això tenien moltes dificultats per comerciar. En el sentit contrari les coses no funcionaven millor. Per exemple, els comerciants de fusta de la frontera francesa es queixaven que se'ls imposaven a la sortida de la Vall d'Aran un dret sobre la fusta que treien de la vall. No sabem ben bé qui els feia pagar aquest dret; potser l'administració catalana. Podem pensar que les tropes de l'arxiduc estacionades a la Vall mantenien la frontera militarment tancada contra les

¹³ Núria SALES (1984), *Senyors, bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII*, Barcelona, Empúries, p. 174-175.

incursions enemigues, tot afegint-se a les actuacions dels Borbons instal·lats de l'altre costat de la frontera. Veiem dues lògiques que s'oposen: la de les autoritats militars franceses i la dels catalanoaustriacistes que necessitaven abastament. Aquests eren sostinguts pels aranesos per als quals el tràfic transfronterer era vital. Per a les autoritats militars borbòniques, la suspensió dels privilegis comercials era una vertadera arma de guerra, una eina que va poder ajudar o afavorir la invasió francesa i la presa de la fortalesa aranesa de Castèth-Leon a l'octubre del 1711. En tot cas, és el que volien els militars quan prohibien el comerç, i ho van aconseguir. Però, els aranesos necessitaven comerciar amb les dues bandes, és a dir, comprar al Comenge i vendre a Catalunya i l'Aragó; en especial els muls que recriaven dins la vall. Un cop passats sota els Borbons, la via comengesa s'obria, però el Pallars no era pas encara controlat del tot pels filipistes. Així, els aranesos no sabien si el governador de la Vall els autoritzaria a anar a la fira de Pasqua de Vilaller.¹⁴

3. QUINA REALITAT HI HAVIA AL SEGLE XVIII?

3.1. El funcionament normal en temps de pau?

A partir del 1711, la guerra s'allunyà dels Pirineus centrals, i les lligues i patzeries es tornaren vigents o havien de tornar a la normalitat. La pau de 1713 s'acompanyà d'una amnistia general de Felip V, però l'Aran fou sotmès al baró de Les; a partir d'aquell moment el seu governador, que, autòcton i filipista des del primer moment, utilitzà el seu càrrec per afirmar el seu poder sobre la Vall, particularment sobre el tràfic comercial, que devia representar una font d'ingressos importants. El 1715, la lleuda que havia imposat fou criticada per no ser conforme als privilegis dels aranesos i la degué suprimir per tornar als privilegis que els aranesos tenien durant el regnat de Carles II. Segons el *Mémoire concernant les plaintes des marchands et autres frontaliers de la ville de Saint-Béat contre le gouverneur, juge et habitants de la vallée d'Aran*,¹⁵ des d'agost de 1716, el governador imposà un dret de 10%, especialment sobre la fusta aranesa que baixava cap al regne de França pel riu Garona. Com que els mercaders no volgueren pagar el dret, les seves mercaderies i fustes foren embargades i aquests mercaders van recórrer davant de la Reial Audiència barcelonina, que va demanar que les mercaderies penyorades els fossin retornades (octubre de 1717). És del tot probable que la decisió fou aplicada però l'any 1724 i encara el 1740, la recaptació del mateix dret havia tornat i, a més, el governador reial havia establert un dret de 5% sobre les mercaderies entrades a la Vall per als súbdits de França. Molt més a l'oest dels Pirineus, però indicant una mateixa evolució

¹⁴ Trobem aquesta pregunta en un document de l'Archiu Istoric Generau d'Aran (fons Joan Chiquet, núm. 2298, 21/3/1712), però no sabem si el governador els va autoritzar o no a anar a l'esmentada fira.

¹⁵ Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Audiència, llig. 234.

general, el 1714, el governador de Jaca prohibí l'exportació dels grans i calgué esperar al 1717, és a dir, uns quants anys després de la pau, per tal que el consell d'estat francès autoritzés que tornés a començar el comerç dels animals a través la frontera pirinenca.

3.2. L'evolució al segle XVIII

Al nostre entendre, el segle XVIII, començant per la Guerra de Successió d'Espanya, introduí un canvi important i accelerà l'evolució cap al declivi dels tractats comercials i lligues i patzeries, i afectà profundament el comerç i les xarxes comercials transfrontereres. Les suspensions del privilegis comercials, utilitzades com a arma de la guerra —arma eficaç, a més a més— assenyalen una potent intromissió dels estats monàrquics en un domini on les valls tenien fins ara el protagonisme principal, almenys des de la gran patzeria del 1513 pel centre dels Pirineus i la de 1514 (tractat de Canfranc) per la part oriental. Si volem caracteritzar d'una paraula l'evolució general, podríem dir que els convenis transfronterers esdevingueren només fets locals, tot just tolerats quan no qüestionaven els interessos superiors dels reialmes, que, d'ara endavant, controlaven millor cada costat de la frontera política. Per exemple, l'any 1740, el rei de França Lluís XV encara no havia pas confirmat els privilegis duaners dels aranesos i, en conseqüència, els taulers francesos no els volgueren pas distingir dels altres súbdits del rei d'Espanya pel que fa al pagament dels drets comercials. El 1756, els privilegis encara no eren pas reconeguts pel sobirà francès i, de més, els còsols de Sent Beath havien creat una nova imposició, el pontatge, tot pretextant que no era pas contrari a les lligues i patzeries. Una cosa semblant tocava els aragonesos de Sallent de Gállego, a la vall de Tena, que es queixaven, el 1736, d'haver de pagar un dret de porta creat pels bearnesos de la vall d'Ossau, amb qui tenien relacions comercials des de feia segles. D'aquestes queixes en tenim testimoniades els anys 1746, 1749, 1761, 1780, 1784 o 1785; la qual cosa significa que duraren molt de temps. Als Pirineus centrals, una miqueta més a l'oest de la Vall d'Aran, l'any 1725, els síndics de la vall d'Aura (Comenge) adreçaren una súplica a Felip V denunciant que el director de les Salines d'Aragó els fes pagar un impost sobre la sal quan els habitants d'aquella vall conduïen els seus ramats a hivernar a l'Aragó. Si hi afegim el rebuig mutu de les valls d'Aura i aragoneses d'abastar-se amb blat els anys 1724 i 1729, tot demostra amb claredat una degradació de les relacions transfrontereres, vingudes cada vegada més complicades.

Tot això obstaculitzava el comerç entre les valls amb el menyspreu dels antics convenis de lligues i patzeries, que els aragonesos defensaven potser perquè en tenien menester. Com que no podien obtenir la supressió del dret de porta, els diputats de Tena es giraren vers l'administració francesa i, finalment, l'intendent obligà l'any 1786 el tauler del dret de porta a anunciar les tarifes i no a suprimir-lo... Teòricament, l'antic acord entre Tena i la vall d'Ossau era vigent, però la vall d'Ossau no el respectà —com en el cas de Sent Beath i la Vall d'Aran— i, d'altra banda, el poder central francès intervingué però no en favor del tractat. Per què els bearnesos d'Ossau i els comenge-

sos de Sent Beath imposaren aquests nous drets de porta i de pontatge tot sabent que dificultarien el comerç amb Tena i l'Aran?

Al segle XVIII, el comerç transpirinenc es mantenia probablement important, tot i la manca d'estudis de conjunt d'aquesta activitat, si no fos, per exemple, el d'Annie Brives, que concerneix Bigorra i l'Aragó.¹⁶ Però, per molt important que fos, el comerç transfronterer ja no era una necessitat vital i, a poc a poc, els nord-pirinencs del regne de França es van girar cap a la plana i al mercat interior francès. Cal dir, per exemple, que en aquesta part de Gascunya, el segle XVIII fou el segle de les construccions de nombroses carreteres noves, particularment durant el període de l'intendent d'Étigny (1751-1767), el qual féu construir la carretera de Luixó a Montrejeau per on s'arriba fàcilment a Tolosa, la de la vall d'Aura fins a Aush, altres a la Bigorra, una a la vall d'Ossau, una altra a la vall d'Aspa, etc., tot modificant totalment les condicions de la circulació dels homes, de les mercaderies i del comerç. Aquesta nova xarxa de carreteres il·lustra la voluntat de les autoritats reials franceses d'orientar els intercanvis comercials de la Gascunya pirinenca (és a dir, gairebé tota la vessant nord dels Pirineus) cap al mercat francès. La voluntat explícita era el desenclavament de les valls, és a dir, vincular-les a les capitals regionals i, d'aquí, al centre polític de la monarquia. Però, aquesta intenció significà un cop molt dur a les relacions comercials transpirinencs, ja que, d'ara endavant, gràcies a carreteres millors, seria més fàcil comerciar totalment cap a la plana i amb la plana que utilitzar els vells camins de muls que creuaven la muntanya. A més a més, cal tenir en compte els efectes del «proteccionisme» espanyol, que cercava la modernització i el desenvolupament de la producció i del mercat interiors. Aquest moviment necessitava, de la mateixa manera, que les relacions comercials s'orientessin cap a les planes i a les grans ciutats i que, finalment, els veïns es giresin l'esquena.

Per tot això, el contingut dels tractats es reduí a les soles convencions pastorals, buidats del seu significat més polític que li donaven les famoses clàusules d'ajornament de les guerres. Michel Chevalier,¹⁷ tot evocant els acords entre Seix (Coserans) i l'Aran de 1744, escrivia que les patzeries es limitaven d'ara endavant a la garantia de la seguretat recíproca dels ramats. Una carta enviada pels còsols de Seix als de Salardú el 24 de juliol de 1767¹⁸ indica que les lligues i patzeries només foren confirmades els anys 1744 i 1763, quan, normalment, s'havia de fer cada any. De la mateixa manera, entre Bigorra i l'Aragó, Annie Brives observa que els vells tractats han caigut en desús i que els vincles entre els dos vessants s'han, a poc a poc, aflluixat. L'absència de guerra als Pirineus del segle XVIII va fer, potser, oblidar les antigues obligacions... que, finalment,

¹⁶ Annie BRIVES (1984), *Pyrénées sans frontière. La vallée de Barèges et l'Espagne du XVIIIe siècle à nos jours*, Argelers/Gasòst, Société d'Etudes des Sept Vallées, 221 p.

¹⁷ Michel CHEVALIER (1984 [1956]), *La vie humaine dans les Pyrénées ariégeoises*, Tolosa, Milan-Résonances, p. 453.

¹⁸ Institut d'Estudis Ilerdencs (Lleida), C/44, 24/07/1767.

no apareixien com tan necessàries en un moment en què la frontera política s'havia fet més present malgrat la presència de Borbons de cada banda. Les antigues xarxes de comunicacions i relacions, com les antigues solidaritats, anaven cada vegada més disminuint. El cas aranès, malgrat la seva situació geopolítica particular (al nord dels Pirineus, on s'abastava fàcilment, però sota la sobirania espanyola), ensenya bé l'evolució general de les xarxes comercials. En efecte, com ho demostra Maria Àngels Sanllehy, que citarem per acabar: «L'àrea d'atracció dels mercaders de la Val d'Aran s'estenia en direcció nord i sud. En l'època moderna hi va haver una tendència progressiva a la vinculació amb el mercat sud. Mentre que al segle XVII els blats procedien del nord, al XVIII procedien del sud.»¹⁹ I el fenomen s'accentuà al segle XIX i encara més al XX.

Encara que s'hauria d'estudiar molt més detalladament, en especial per veure realment quina evolució va tenir el comerç transpirinenc sobre l'activitat dels mercaders de la ciutat de Tolosa, podem dir que la Guerra de Successió d'Espanya va tenir conseqüències fortes sobre les xarxes comercials i en va canviar les condicions. Hem de posar aquest fenomen en el context més general de la materialització de la frontera política sobre l'espai i sobre els esperits, conseqüència de les guerres dels segles XVI i XVII i de la de Successió d'Espanya. Aquesta darrera no és l'única responsable de les evolucions que hem indicat, però, probablement, les accelerà. A més, el rebuig dels Borbons topava, o es conjugava, amb la francofòbia alimentada per les guerres de la fi del segle XVII, que van fer de Catalunya un dels seus teatres. La presència de soldats francesos, forta a la zona nord i muntanyenca de Catalunya, propagà un fort sentiment antifrancès. Són aquests francesos que són tractats de «gavatx porc» quan encara, el 1702, el futur Felip V era a Barcelona, on acabava de jurar les Constitucions catalanes. Sense dubte, la Guerra de Successió d'Espanya distengué els vincles seculars entre terres occitanes i catalanes, fins i tot entre els comtats nord-catalans i el Principat. Al Rosselló també nasqué una imatge negativa dels principatins... La Revolució Francesa i els seus canvis institucionals i polítics, amb la represa de la guerra i després el segle XIX, amb la construcció dels pretesos «estats nació», aniran encara més contra les antigues relacions i solidaritats.

¹⁹ Maria Àngels SANLLEHY I SABI (2007), *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII): dels usos comunals a la dependència econòmica*, Tremp, Garsineu, vol. 2 (*El marc econòmic*), p. 295.

PONÈNCIA

L'articulació econòmica del territori a Catalunya després de la Nova Planta

Jaume Dantí i Riu
Universitat de Barcelona

Resulta especialment interessant plantejar-se l'estudi del segle XVIII, sobretot de la primera meitat, des de la perspectiva del canvi i de la continuïtat.²⁰ Més enllà de les conseqüències concretes de la Guerra de Successió, són ja prou nombrosos els estudis que mostren com les transformacions econòmiques de Catalunya en aquell segle, igualment que les de València i les de Mallorca, es van fonamentar en els processos iniciats anteriorment i que, per tant, s'han d'entendre en termes de continuïtat, malgrat els efectes de la guerra i les Noves Plantes.

En aquest sentit, doncs, l'objectiu del treball és el d'aprofundir en el procés d'articulació econòmica del territori a Catalunya, que ja s'havia consolidat a les darreres dècades del segle XVII i que s'enfortia en el segle XVIII. D'altra banda, ens fixarem particularment en el paper fonamental que dins d'aquest procés hi van tenir les anomenades xarxes urbanes de segon ordre, per tal de diferenciar-les de la xarxa principal entorn de Barcelona, amb la qual podien estar més o menys vinculades.

Malgrat l'advertiment ja llunyà de P. Vilar quan, referint-se al període de 1640 a 1714, deia que calia comptar amb les forces que suposaven les «petites viles» com Valls,

²⁰ Aquest treball forma part del projecte de recerca «La red urbana catalana y las relaciones transpirenaicas en los siglos XVII-XVIII», HAR2012-32655, del Ministerio de Economía y Competitividad.

Vic o Mataró i no exclusivament amb Barcelona,²¹ o quan Jaume Torras en relació amb la indústria de la llana del segle XVIII considerava que no es podia representar com un sistema entorn d'un únic astre sinó, en tot cas, com una nebulosa en la qual destaquen un cert nombre d'estrelles,²² molt sovint encara es continua centrant l'atenció en el lloc capdavanter de la ciutat de Barcelona, que sens dubte el va tenir, ja que difícilment pot explicar el conjunt de transformacions que responien a dinàmiques diferents més o menys paral·leles.

Dues limitacions caracteritzen també bona part de la historiografia sobre el tema. En primer lloc, la fixació prioritària en el segle XVIII, deguda sovint a la major riquesa documental i, per tant, amb poques possibilitats de relació amb el període anterior. En segon lloc, l'escassetat de treballs de síntesi que incorporin les aportacions de les valuoses monografies disponibles.²³ És, doncs, amb l'aproximació a una certa visió de conjunt que es pot aprofundir en la configuració i el desenvolupament de les xarxes urbanes catalanes, així com resseguir l'itinerari d'algunes famílies que confirmen el nivell d'articulació del territori.

1. APROXIMACIÓ DEMOGRÀFICA

La recuperació de la població catalana a partir de 1670, encara que no fou de manera continuada i amb diferències significatives entre unes zones i altres, és un aspecte per comprendre les característiques d'un redreç que va permetre superar la crisi de mitjan segle, va arribar fins a la guerra i es va reprendre un cop passat aquell conflicte. La necessària correcció dels recomptes de 1717-1718 i 1787, a través dels índexs de natalitat d'una mostra de prou abast, confirmen la important ocultació en el primer cas, que podria oscil·lar entre el 50 i el 69%, i també una subestimació en el cens de

²¹ Pierre VILAR (1989), «Prolèg», a Núria SALES, *Els segles de la decadència, segles XVI-XVIII*, Barcelona, Edicions 62, p. 14.

²² Jaume TORRAS (2007), *Fabricants sense fàbrica. Els torelló d'Igualada (1691-1794)*, Vic, Eumo, p. 213.

²³ Entre altres: Albert GARCIA ESPUCHE (1989), *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Madrid, Alianza Editorial; Isabel LOBATO (1995), *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial. Barcelona 1650-1720*, Sevilla, Universitat de Sevilla; Joan GIMÉNEZ BLASCO (2001), *Mataró al segle XVII. Un microcosmos en moviment*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana; Jordi ANDREU SUGRANYES (1986), *Economia i societat a Reus durant la crisi de l'Antic Règim*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs; Agustí SEGARRA I BLASCO (1994), *Aiguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*, Vic, Eumo; Assumpta MUSSET I PONS (1997), *Catalunya i el mercat espanyol al segle XVIII: els traginers i els negociants de Calaf i Copons*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Benet OLIVA (2000), *La generació de Feliu de la Penys. Burgesia mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*, Lleida, Ed. Universitat de Lleida; Francesc VALLS JUNYENT (2004), *La Catalunya atlàntica. Aiguardents i teixits a l'arrencada industrial catalana*, Vic, Eumo; Jaume TORRAS ELIAS (2007), «Transformacions agràries i indústria rural. Qüestions obertes», *Estudis d'Història Agrària*, 20, p. 155-163; Patrice POUJADE (2011), *Le voisin et le migrant. Hommes et circulations dans les Pyrénées modernes (XVIIe-XIXe siècle)*, Rennes, Presses Universitaires.

Floridablanca de l'ordre de l'11 al 26%.²⁴ El resultat de l'esmentada correcció constata que la intensitat del redreç havia estat més important del que al seu moment havia considerat P. Vilar i posteriorment J. Nadal, tot i l'aturada de la guerra, i alhora que el creixement del segle XVIII no va ser tan intens com s'havia afirmat.²⁵ La població catalana entorn de 1718 oscil·lava entre els 610.694 i els 687.948 habitants, mentre que la de 1787 estava entre 1.001.231 i 1.126.248 habitants, tot essent més versemblants el punt de partida més elevat i el d'arribada més baix, amb un creixement, per tant, que no era del doble sinó només d'un 70%.

A part de l'interès de les dades globals per a la interpretació general del període, resulta especialment significativa per a l'anàlisi de l'articulació del territori la constatació que els creixements de població més importants durant el segle XVIII es van registrar a les comarques més buides de ponent —al Segrià a mitjan segle XVII havien quedat pobles sencers totalment deshabitats—, particularment a les terres de l'Ebre, així com al Camp de Tarragona, a la Conca de Barberà, al Priorat i al Penedès; el creixement mitjà va correspondre a la Catalunya Central, les Comarques Gironines i les del voltants de Barcelona; mentre que el creixement menor es va registrar a l'àrea pirinenca, tot essent una mica superior el de la Cerdanya, el Ripollès i el d'Osona.

Aquesta evolució diferencial mostra la importància dels desplaçaments de població cap aquelles àrees menys habitades i que per aquesta mateixa raó oferien unes majors possibilitats d'accés a la terra. Amb tot, per les conseqüències de la crisi del segle XVII, s'hi van fer presents les limitacions que imposaven els senyors a les llicències de cultiu, sense la possibilitat de subestablir, i fins i tot a les emfiteusis amb el manteniment del valor de certs drets. Per tot plegat el creixement fou més lent, sobretot a la segona meitat del segle, tal com ho demostren els treballs d'E. Vicedo.²⁶ D'altra banda, els desplaçaments també es van dirigir cap aquelles zones on s'havia accentuat l'especialització agrícola i la corresponent vinculació comercial a les darreres dècades del segle XVII, com havia succeït al Camp de Tarragona i en menor mesura al Penedès.²⁷

La localització d'un creixement mitjà a l'àrea central i entorn de Barcelona també contribuïa a la consolidació del que ja eren les zones amb més població del Principat

²⁴ Dades que es desprenen de l'important treball de Llorenç FERRER ALÒS (2007), «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària*, 20, p. 17-68.

²⁵ Pierre VILAR (1966), *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, Edicions 62, vol. III, p. 13-181; Jordi NADAL (1983), «La població», a Joaquim Nadal i Farreras i Philippe Wolff (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona, Oikos-tau, p. 65-94.

²⁶ Vegeu com a síntesi, Enric VICEDO (2007), «Les transformacions del món rural de les terres de Lleida. Els límits d'un creixement. Segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària*, 20, p. 69-88.

²⁷ Antonio MORENO i Luis NAVARRO (1979), «La recuperació demogràfica en la primera mitad del siglo XVIII en el Baix Camp», a *1r Col·loqui d'Història del Camp Tarragona*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenenses Ramon Berenguer IV, p. 65-76. En l'estudi es constata que de les persones casades a Reus entre 1690 i 1730 el 40% eren forasters i més del 50% d'aquests eren jornalers agrícoles.

i al mateix temps ratificava la capacitat d'atracció que exercia la ciutat cap i casal. Tot i que el creixement més intens de la capital fou en el darrer terç del segle, la ciutat ja registrava un creixement dels baptismes estimat en un 21% entre 1700 i 1719 i, deu anys més tard, un 12% més. Sense tenir encara estudis precisos de la immigració, que era sobretot interna, hi ha informacions diverses sobre la nombrosa presència de forasters en diversos oficis; pot servir d'exemple el del sector de la construcció, en el qual els aprenents de mestre de cases i de fuster a la primera meitat del segle estava per sobre del 80%.²⁸

D'altra banda, el mateix estudi de L. Ferrer confirma una altra diferenciació en la intensitat del creixement durant el segle XVIII: les poblacions grans, de més de quatre mil habitants, van tenir un augment mitjà dels naixements del 162%, mentre que els pobles més petits va ser de poc més del 68%. Alhora també s'observa que les ciutats de més de vuit mil habitants van iniciar l'alça pràcticament continuada a partir de 1720, mentre que els més petits no ho feien fins a partir de 1750. Amb tot, la jerarquia de viles i ciutats configurada a finals del segle XVII va canviar molt menys durant bona part del segle següent, fet que demostra que els desplaçaments de població es van continuar dirigint cap aquelles viles i ciutats que ja havien tingut un creixement de la seva activitat econòmica abans de la guerra i que el van seguir tenint un cop passada.

2. CONFIGURACIÓ DE LES XARXES URBANES

L'anàlisi de l'articulació econòmica del territori de Catalunya en el segle XVIII ha de tenir present l'impacte de la crisi de mitjan XVII, així com el redreç de les darreres dècades d'aquell segle. L'aportació d'A. Garcia Espuche planteja un inici avançat, des de mitjan segle XVI, del procés de descentralització sota la perspectiva del comandament de Barcelona sobre les poblacions amb una certa producció manufacturera.²⁹ D'altra banda, no hi ha dubte del mateix fet i de la corresponent desurbanització de la manufactura a partir de final del segle XVI i sobretot des de 1620, tal com havien comprovat P. Vilar o P. Molas.³⁰ Aquesta constatació també s'emmarcava en la recerca

²⁸ Manuel ARRANZ HERRERO (2001), *La menestralia de Barcelona al segle XVIII. Els gremis de la construcció*, Barcelona, Proa, p. 113-123. L'atracció de la ciutat fou molt més forta a la segona meitat del segle, tal com comprova Pilar LÓPEZ GUALLAR (2011), «La població de Barcelona, 1680-1830: fonts, historiografia i estat de la qüestió», a *XII Congrés d'Història de Barcelona. Historiografia barcelonina. Del mite a la comprensió*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

²⁹ A. GARCIA ESPUCHE (1989), *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Madrid, Alianza Editorial.

³⁰ P. VILAR (1964), *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, Edicions 62, vol. II, p. 318-325; Pere MOLAS I RIBALTA (1977), *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Barcelona, Curial, p. 70-75.

d'una sortida a les exigències fiscals de la ciutat i en el recurs a una mà d'obra més barata en el camp, alhora que suposava un augment de la pluriactivitat en les zones rurals.

Com és sabut, el redreç que s'iniciava a partir de 1660-1670 es fonamentava en la transformació de la producció agrícola d'algunes zones del Principat que optaven per una especialització en la vinya i en la fruita seca vinculada clarament a les majors possibilitats que n'oferia la comercialització. Paral·lelament creixia la producció manufacturera fora de Barcelona, sobretot la tèxtil però també d'altres com podien ser la del vidre o la metal·lúrgica.³¹ En aquest sentit, doncs, s'estrenyia la vinculació entre el món urbà i el món rural, ja que productes i capitals circulaven d'una àrea a l'altra.

Formava part d'aquella mobilitat creixent la protagonitzada per alguns fills de mestres, especialment de paraires i de botiguers, de la xarxa urbana més directament relacionada amb Barcelona, que es desplaçaven a la capital i contribuïen al seu redreç, sense perdre la vinculació amb l'àrea de procedència que també participava de la mateixa recuperació. És significatiu el nombre d'aquells desplaçats que es van integrar plenament a la societat barcelonina, a voltes a més per la via del matrimoni, tant en l'àmbit estrictament econòmic com també en l'institucional, del gremi o del Consell de Cent, tot protagonitzant importants processos d'ascens social. Entre aquells són prou coneguts els Feliu de la Penya, els Feu, els Guàrdia, els Matas, els Puiguriguer o els March. Tots ells van participar en el redreç de finals del segle XVII, alguns esdevingueren austriacistes reconeguts i una part significativa encapçalà la represa un cop acabada la guerra.

Cal fer notar, però, que el procés de descentralització i desurbanització no fou exclusiu de la gran ciutat, sinó que també es va desenvolupar en altres viles i ciutats com Girona o Vic, igualment com succeïa a València o a Perpinyà. En tots els casos l'efecte fou la configuració d'una àrea d'influència més ben travada del que havia estat fins aleshores, de manera que es convertia en la seva pròpia xarxa. Així, per exemple, tot i que Girona havia tingut un lloc important dins de la xarxa barcelonina, configurà la seva amb viles que es convertien en nodes fonamentals com ho van ser Olot, Figueres o Sant Feliu de Guíxols.³²

La ciutat de Vic resulta un cas interessant en la seva funció d'articulació del territori. Tenia la particularitat de ser un node important de la xarxa barcelonina al mateix temps que creava la seva àrea d'influència com a ciutat mercat que abastava no només Osona sinó també part del Vallès i del Bages. En el primer aspecte, Vic estava situada al bell mig de l'eix Barcelona-zona pirinenca i per aquest motiu era significativa la presència

³¹ Joan GIMÉNEZ BLASCO (2001), *Mataró al segle XVII. Un microcosmos en moviment*, p. 481-544; Eudald GRAELLS (1972), *La indústria de claus a Ripoll. Contribució a l'estudi de la Farga catalana*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajoana.

³² Jaume DANTÍ I RIU (2005), «Barcelona i la xarxa urbana catalana als segles XVI-XVII», a J. Dantí (coord.) *et al.*, *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna*, Barcelona, Rafael Dalmau, p. 30-37.

de mercaders de la capital comprant teixit de llana o cuirs, o arrendant el dret de bolla, cosa que els facilitava un cert control sobre aquella producció tèxtil. De la mateixa manera, des de finals del segle XVI paraires i botiguers vigatans es traslladaven a Barcelona i iniciaven un procés d'ascens social que els portà a assolir el títol de ciutadà honrat.³³

En el segon aspecte, la desurbanització de la producció tèxtil de la ciutat de Vic cap a l'entorn va contribuir a la creació d'una xarxa urbana pròpia que es sobreposava a l'àrea d'incidència del mercat. Els pobles de Sant Hipòlit de Voltregà, Taradell, Sant Julià de Vilatorrada, Manlleu, Torelló o Tona es van convertir en centres manufacturers importants, entre els quals sobresortiren pel seu desenvolupament Sant Hipòlit i Torelló. Amb aquella configuració les poblacions establien una relació principal, fins i tot de certa dependència, amb la ciutat de Vic i no pas amb Barcelona. Tot i que el factor articulador d'aquella àrea era la manufactura de la llana, també s'ha de tenir en compte la circulació de pells, cuirs i armes. La mateixa funció la va exercir Manresa en relació amb una àrea de la Catalunya Central, en aquell cas a través de la pell i els claus i de la seda en ple segle XVIII.³⁴

També cal observar el paper d'altres poblacions que feien la funció de centres de distribució de productes de subsistència, de matèries primeres i d'algunes manufactures pròpies, a part de les arribades d'altres indrets, tot constituint igualment la seva xarxa, ja fos a la Catalunya Central, a les terres de ponent o a la zona pirinenca, com fou el cas de Solsona. En aquest sentit resulta paradigmàtica l'evolució de la vila de Valls que ja havia tingut un creixement important des de mitjan segle XVI, amb un primer augment de la producció vitícola, però que va rebre un impuls encara més fort a la segona meitat del XVII, mentre paral·lelament es desenvolupava la producció d'estamenyes i també la manufactura de la pell, amb el corresponent protagonisme de paraires i blanquers. En aquest context, a final del segle XVII eren notables les relacions que mantenien alguns mercaders vallencs amb les companyies barcelonines dels Feu-Feliu i amb la de l'holandès Kies.³⁵ Alhora, el mercat de Valls feia una funció essencial de redistribució de blat procedent del Camp de Tarragona i de l'Urgell, tot contribuint a l'abastament de la ciutat de Barcelona ja fos per terra, via Vilafranca, o per mar, via Tarragona. L'àrea d'incidència, doncs, arribava de Tarragona a Lleida i Balaguer i fins a Barcelona. D'altra banda, mantenia una relació particular amb els mercats i les fires de Santa Coloma de Queralt, on hi aportava teixits, Verdú, Montblanc i Balaguer mateix. Des de les darreres dècades del XVII també havia intensificat la relació amb Reus, que

³³ A. GARCIA ESPUCHE (1989), *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, p. 149-160.

³⁴ Llorenç FERRER ALÒS (2011), *Sociologia de la industrialització. De la seda al cotó a la Catalunya Central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona, Fundació Noguera.

³⁵ Francesc OLIVÉ (1989), «Valls. De la crisi del segle XVI a la recuperació econòmica del segle XVIII. La ciutat, les viles i la comarca: un estudi de la terra i de la seva gent al llarg de l'Antic Règim», tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.

fins aleshores era només complementària, pel que era el començament de la producció i de la comercialització de l'aiguardent que esdevindria molt més important entrat el segle XVIII.³⁶ A partir de 1720 Valls va afermar l'àrea d'incidència del seu mercat amb una atracció gairebé exclusiva sobre l'Alt Camp i molt forta sobre les Garrigues, la Conca de Barberà i el Tarragonès, i menys intensa però important sobre l'Anoia, el Baix Penedès i l'Urgell. Alguns botiguers vallencs, com els Baldrich o els Elies, també es feien presents a Barcelona i a zones de la Catalunya Central.

Finalment, s'ha de subratllar la funció essencial i més coneguda que exercien algunes viles i pobles costaners com a centres de recepció i distribució de productes d'àrees interiors més o menys extenses, a part de la seva pròpia producció. Poblacions com Sant Feliu de Guíxols, Mataró, Tarragona o Reus lligada amb Salou, van esdevenir pols fonamentals per a l'articulació del territori i alhora factors cabdals tant del redreç com del creixement posterior. Al mateix temps, la principal dedicació a l'exportació aportava una certa compensació al desequilibri comercial que generava la important activitat importadora del port barceloní.³⁷

Sant Feliu de Guíxols havia tingut una estreta vinculació amb Girona durant el segle XVI i especialment en relació amb la importació i l'exportació de teixits que va caure de manera aguda i persistent durant la crisi del XVII. Per contra, des de finals d'aquell segle i en el XVIII l'activitat s'orientava més cap a l'exportació de suro —a Alacant, Màlaga, Cadis, Barcelona i en general a la costa catalana— i s'intensificava progressivament cap a França i l'Atlàntic, i també amb més atenció al comerç de fusta per fer bótes i barrils, a part de la que manufacturaven els boters i barrillers de la població.³⁸ També exportaven fruita seca, castanyes i avellanes, sobretot cap a València. Tota aquella activitat comportava la interrelació amb les àrees d'explotació forestal de la Serralada Litoral i Prelitoral, les Alberes, les Gavarres i la zona del Baix Montseny (Empordà, Gironès, la Selva, Osona, el Vallès Oriental). Aquest mateix tipus d'activitat comercial es feia, a un nivell inferior, des de Lloret, Blanes o Tossa.³⁹ I encara, més enllà del que era l'àrea principal, Sant Feliu esdevingué un port de sortida de la producció metal·lúrgica de claus i de ferro del Ripollès, si bé en menys volum de la que anava a Barcelona o a Mataró, que es dirigia cap a València, Mallorca, Gènova i a la mateixa costa catalana.

³⁶ Josep MORELL TORRADEMÈ (1994), *Demografia de Reus i la seva àrea de mercat a l'època moderna*, Tarragona, Diputació de Tarragona. L'autor parla del «triangle de l'aiguardent» en referir-se a Salou, Reus i Valls.

³⁷ Josep FONTANA (1955), «Sobre el comerç exterior de Barcelona en la segona mitat del siglo XVII. Notas para una interpretació de la coyuntura catalana», *Estudios de Historia Moderna*, 5, p. 197-218.

³⁸ A. JIMÉNEZ NAVARRO (1986), *Sant Feliu de Guíxols*, Girona, p. 34-35; Joan BOADA I RASET (1984), «Aproximacions a les transformacions del litoral català a la primera meitat del segle XVIII, el cas de Sant Feliu de Guíxols», a *Actes: Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. I, Barcelona, Edicions Universitat, p. 267-279.

³⁹ ACA, Generalitat, D-13, 50, 58.

L'evolució seguida per les viles de Sitges i Vilanova i la Geltrú respon a la conti-nuïtat del procés de redreç de finals del segle XVII i alhora a la funció articuladora que analitzem, si bé amb la particularitat que, d'una banda, eren nuclis de referència en la xarxa barcelonina i, de l'altra, de la respectiva àrea interior. L'activitat comercial de Sitges, fins a 1670, estava estretament vinculada a l'abastament de blat i de vi (malvasia) a Barcelona, juntament amb altres productes com oli, farina o roldor. Al mateix temps, però, feia de port del Penedès, tal com ho reflectia la presència fixa de mercaders de Vilafranca. Tampoc pot menystenir-se la importància de la manufactura pròpia i de l'entorn (sobretot de la població de Ribes) com era la del bargalló (cabassos, senalles i escombres) que es comercialitzava en grans quantitats. A partir de 1670 s'aprecia, però, una progressiva orientació cap a la Mediterrània (Gènova, València, Mallorca, Eivissa), així com de la via atlàntica cap a Anglaterra, amb participació de mercaders i capital barceloní.⁴⁰ Aquell canvi s'accentuà un cop superada la Guerra de Successió.⁴¹

Vilanova i la Geltrú també abastava Barcelona de blat i de vi (claret i blanc), però ja tenia una major dedicació al comerç de cabotatge i amb una creixent importància de l'aiguardent que es repartia per tota la costa catalana i també cap a Holanda.⁴² Aquell desplegament comercial, que s'intensificà en el segle XVIII, exigia, per tant, una àrea àmplia de proveïment, tant de vi com d'aiguardent. D'altra banda, la dinàmica del desenvolupament econòmic de la vila tampoc era aliena a la presència de capital de les companyies barcelonines, en aquest cas la de Pau Feu.⁴³

La vila de Reus és un dels casos més paradigmàtics tant de la continuïtat del creixement econòmic com del paper d'articulació en el territori tenint present la seva vinculació amb el port de Salou, tal com és ben conegut.⁴⁴ Va participar de la recuperació de finals del segle XVII a través de l'exportació sobretot d'aiguardent, però també de vi, d'ametlles i d'avellanes, resultat del canvi vers una agricultura dirigida a la comercialització. Ens interessa, doncs, constatar l'abast de la incidència de la vila sobre un espai que anava des del Camp de Tarragona a l'Urgell i al Penedès, on la possibilitat de l'exportació va impulsar l'esmentada especialització agrícola. El mateix dinamisme econòmic atreia companyies i capitals, tant barcelonins com estrangers, no només

⁴⁰ ACA, Generalitat, D-14, 21.

⁴¹ Maria Josep MONTSERRAT I ROBERT (1985), *Estudi econòmic de Sitges durant el segle XVIII. Població, agricultura i evolució urbana*, Sitges, Estudis Sitgetans.

⁴² Vicenç CARBONELL I VIRELLA (1988), *El món agrari vilanoví fins al segle XVIII*, Vilanova i la Geltrú, Institut d'Estudis Penedesencs.

⁴³ Albert VIRELLA I BLODA (1990), *L'aventura ultramarina de la gent de Vilanova i la Geltrú i la nissaga del Samà*, Vilafranca del Penedès, Museu de Vilafranca.

⁴⁴ Jordi ANDREU SUGRANYES (1986), *Economia i societat a Reus durant la crisi de l'Antic Règim*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs; Agustí SEGARRA I BLASCO (1994), *Aiguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*, Vic, Eumo; Francesc VALLS JUNYENT (2004), *La Catalunya atlàntica. Aiguardents i teixits a l'arrendada industrial catalana*, Vic, Eumo.

per l'aiguardent sinó també per la resta de productes com podien ser les ametlles de l'Urgell.⁴⁵ A les darreries del segle XVII ja era important l'exportació nord-atlàntica, feta amb vaixells anglesos, però també la que es feia per la Mediterrània a través dels genovesos que treien aiguardent, vi negre, bescuit i botes. Entre els productes importats que des de Reus s'introduïen cap a l'interior hi havia el bacallà, les pells o el tabac, que eren comercialitzats per mercaders reusencs, alhora que també s'hi feien presents nombrosos aragonesos que constituïts en companyia els anaven a cercar juntament amb la producció pròpia de fruita seca i de sola.

La davallada per la guerra i les seves conseqüències va comportar el descens d'aquell comerç fins a 1720-1730, quan va tornar a refer-se, amb un major impuls a partir de 1760, tot aprofitant la crisi francesa. Tot i així, mentre el 1685 a Reus només hi havia una fàbrica d'aiguardents, el 1728 ja en constaven vint-i-una; prova que l'activitat no s'havia estroncat i el retorn al creixement era efectiu. En la nova situació, abans que el comerç cap a Amèrica via Cadis prengués més volada, es refeia la sortida cap Holanda i augmentava la dedicació als ports de la costa nord (Arenys de Mar, Blanes, Mataró, Palafrugell o Roses) on hi feien arribar l'aiguardent a canvi de fusta per a botes, grans i manufactures.

3. MANUFACTURA TRADICIONAL, ACTIVITAT COMERCIAL I ARTICULACIÓ DEL TERRITORI

Tot i que una part important de l'impuls de l'activitat comercial catalana de les darreres dècades del segle XVII venia, doncs, d'aquella especialització agrícola, tampoc fou menor l'aportació derivada del creixement de la producció manufacturera, sobretot de la tèxtil però també de la metal·lúrgica, la de la pell i altres. Una part de la comercialització d'aquests productes es feia a Catalunya mateix, però una altra part molt significativa s'afegia als productes agrícoles que es dirigien cap al mercat peninsular i també a l'exportació. Les conseqüències de tot plegat es poden observar en la major dedicació al transport, l'augment dels traguiners que complementaven així la dedicació a l'activitat agrària.⁴⁶ S'intensificava la distribució d'aquells productes a qualsevol indret del Principat i molt especialment es constata la presència arreu de la Península, a part de les destinacions principals de Sevilla i Cadis, de corresponsals dels mercaders catalans que s'afegien als barcelonins establerts de feia temps.

⁴⁵ ACA, Generalitat, D-23, 915. El cònsol anglès Joseph Shallet, el gener de 1699, carregava al mateix temps aiguardent i un volum considerable d'ametlles.

⁴⁶ Un reflex del creixement d'aquella activitat són els privilegis que rebia el Gremi de Llogaters de Mules de Barcelona (confraria de Sant Antoni Abat), el de 1676 i el de més abast de 1720, que va ser confirmat amb el de 1760, que li permetien concentrar bona part del transport amb la resta de l'Estat.

Els estudis d'Ernest Lluch, de Núria Sales i d'Assumpta Muset han posat de manifest el nivell que arribà a assolir la dedicació al transport per part dels traginers de poblacions de l'interior com Tortellà, Copons i Calaf. Una població com Tortellà, amb una important dedicació al teixit de la llana, tenia 6 traginers a mitjan segle XVII, el 1700 en tenia 8 i el 1750 arribava a 18.⁴⁷ La dedicació al transport a Calaf ja era significativa des del segle XIV; el geògraf Josep Aparici (1708) subratllava la importància de la vila per a aquell ofici, s'havien situat en els principals centres econòmics —Barcelona, Mataró— des d'on es desplaçaven cap a Castella, a l'Aragó o cap a França, per portar-hi tot tipus de productes i especialment blat; a partir de mitjan segle XVIII és quan sobresortia la companyia dels Cortadelles. En aquest darrer període els negociants de Calaf i de Copons eren presents a tot el mercat peninsular.⁴⁸

Troblem també bons exemples de la fluïdesa de les relacions comercials interiors que enllacen l'abans i el després de la guerra. La producció drapera d'Esparreguera i d'Olesa, estudiada per X. Gual i C. Millàs pel que fa als segles XVI i XVII i per A. Muset la referida al segle XVIII, proveïa sobretot, entre 1674 i 1677, les botigues de Barcelona, però també les del Maresme (especialment Mataró), Girona, l'Empordà (Figueres), les del Vallès, Osona, el Bages, la Selva, el Penedès, la Cerdanya, el Camp de Tarragona (Reus i Valls), el Priorat i la Segarra.⁴⁹ Es tractava, doncs, d'una capacitat i d'un radi de distribució que ja abastava no només els grans centres de consum i d'exportació sinó també bona part de Catalunya. Un segle després, entre 1770 i 1780, els draps d'aquelles dues poblacions es trobaven pràcticament en els mateixos indrets amb la incorporació del Berguedà.

Un altre cas prou diferent és el de la vila firal de Balaguer, situada en un important encreuament de camins, que feia una clara funció de distribució com a node dins de la xarxa que abastava bona part del nord de Lleida i que alhora participava de la relació àmplia de Tarragona amb la zona pirinenca i de Barcelona amb l'Aragó.⁵⁰ Es tractava d'una ruta secundària molt transitada, que al mateix temps coincidia amb el pas de les carrerades del Pirineu aragonès, del Pallars i de la Ribagorça cap als plans de la Noguera i del Segrià; així hi circulaven productes ramaders, bestiar i llana,

⁴⁷ Ernest LLUCH (1993), «Pròleg», a Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La comarca de l'Anoia a finals del segle XVIII. Els «qüestionaris» de Francisco de Zamora*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 5-21.

⁴⁸ Núria SALES (1991), *Mules, ramblers i fires s. XVIII-XIX*, Reus, Edicions Centre de Lectura de Reus; A. MUSET (1995), «El transport per terra entre Catalunya i la resta de regions espanyoles al segle XVIII», *Recerques*, 31, p. 73-92; A. MUSET (1995), «Los arrieros y comerciantes de Calaf y Copons y su implantación en el mercado español en el siglo XVIII», *Revista de Historia Industrial*, 8, p. 193-208.

⁴⁹ A. MUSET (1989), «Protoindustria e industria dispersa en la Cataluña del siglo XVIII. La pañería de Esparreguera y Olesa de Montserrat», *Revista de Historia Económica*, VII, 1, p. 45-67; Xabier GUAL I REMÍREZ, Carles MILLÀS I CASTELLVÍ (2002), *Olesa de Montserrat en època dels Àustria. Demografia i societat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

⁵⁰ Maria Josep VILALTA (1990), *Balaguer a la Catalunya moderna: creixement econòmic i estabilitat social (segles XVII i XVIII)*, Lleida, Pagès Editors.

cap a les fires de Verdú, Bellpuig, Cervera, Vilafranca, Santa Coloma de Queralt i fins a Tortosa. Hi arribaven una gran diversitat de productes: pesca salada (arengades), formatges mallorquins, arròs, teixits i aiguardent des de Reus i Salou; des de l'Aragó arribaven la sal (de Peralta) i els teixits (mitges i cordellats), mentre sortien cap aquell destí productes propis com la sola i el cànem; i des de Barcelona es proveïen productes d'importació, sobretot espècies, salaons i quincalleria.⁵¹ En el segle XVIII es va mantenir bàsicament la mateixa activitat i els mateixos productes, però el creixement important de la producció de cànem a l'horta de Balaguer va comportar una major relació amb Vic, Cardona i Cervera com a centres manufacturadors d'aquell teixit.⁵²

4. ARTICULACIÓ DEL TERRITORI I CONFIGURACIÓ DE LA BURGESIA COMERCIAL DESPRÉS DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ

Tal com ha demostrat Josep M. Torras, no hi ha dubte dels efectes de la repressió borbònica en l'àmbit personal i des de la perspectiva econòmica, ja abans de l'acabament de la guerra i més encara posteriorment.⁵³ Les confiscacions de béns foren molt nombroses, encara que no de grans quantitats, i en alguns casos van provocar la misèria dels inculpatos, sense poder-se recuperar fins molt després de 1725.⁵⁴ D'altra banda, també s'han de considerar els efectes inicials del cadastre que tot i el descens d'un 40% que les autoritats borbòniques van haver d'aplicar entre el de 1716 i el de 1718, per la impossibilitat de ser cobrat i per la resistència que generà, va suposar una fort augment de la fiscalitat, de l'ordre d'un 30%, que alhora coincidia amb la penúria de gra que afectà el Principat entre 1715 i 1716.⁵⁵ La repressió va arribar fins i tot al control de la correspondència comercial establert el 1716 als mercaders barcelonins, que van haver de declarar sobre els corresponsals que tenien a Europa i se'ls va prohibir mantenir contactes per carta i comercials amb els que tenien a Roma perquè es considerava que estaven vinculats amb els austriacistes exiliats en aquella ciutat.⁵⁶ Amb tot i a falta d'estudis més precisos, sembla que la repressió va ser més dura sobre els privilegiats que s'havien distingit en la defensa de la causa de Carles III i de la resistència que no

⁵¹ ACA, Generalitat, D-33, 1187.

⁵² P. VILAR (1966), *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, Edicions 62, vol. III, p. 342-343.

⁵³ J.M. TORRAS I RIBÉ (2005), *Felip V contra Catalunya. Testimonis d'una repressió sistemàtica (1713-1715)*, Barcelona, Rafael Dalmau, p. 212-216.

⁵⁴ Virginia LEÓN SANZ (2003), «Felipe V y la sociedad catalana al finalizar la Guerra de Sucesión», *Pedralbes*, 23, II, p. 271-294.

⁵⁵ Eduardo Escartín (1981), «El castro catalán. Teoría y realidad», *Pedralbes*, 1, p. 253-265; Antoni SEGURA I MAS, «El catastro de Patiño en Cataluña (1715-1845)», a Antoni Segura i Mas i Inmaculada Canet Rives (coord.) (1988), *El Catastro en España*, Madrid, vol. 1, p. 31-46.

⁵⁶ J.M. TORRAS I RIBÉ (1990), «Els corresponsals del comerç català amb Europa al començament del segle XVIII», *Recerques*, 23, p. 115-138.

pas sobre els membres de la burgesia mercantil, de manera que es poden constatar en aquest grup social més continuïtats que trencaments, tal com ja havia observat Benet Oliva en el Maresme amb l'anomenada generació Feliu de la Penya.⁵⁷

En el sentit de la continuïtat, doncs, es constata l'ascens i la significació d'aquells menestrals o botiguers que s'havien traslladat a Barcelona i ja s'havien integrat a la societat de la ciutat a finals del segle XVII, la major part dels quals havien optat per l'austriacisme de manera més o menys activa. A partir de 1720 apareixen com a capdavanters del creixement comercial, alhora que contribuïen a afermar la interrelació entre la producció manufacturera i el comerç de fora de Barcelona i l'impuls que sorgia de la mateixa ciutat. Aquest fou un itinerari seguit per un cert nombre de famílies entre les quals ens fixarem amb les vallesanes dels Guàrdia de Castellterçol i dels Puiguriguer de Granollers, ambdues paradigmàtiques del procés esmentat.

Els Guàrdia era una família de paraires de Castellterçol, un dels centres de la xarxa barcelonina amb un major creixement de la producció de teixit de llana des de la segona meitat del segle XVI, durant el segle XVII i amb un salt encara més important en el XVIII, amb una progressiva atenció en la qualitat.⁵⁸ Al mateix temps també es van introduir en el negoci del comerç del glaç a Barcelona, una activitat en expansió a tota l'àrea del Moianès. A la dècada de 1680 Jaume Guàrdia constituïa una companyia de transport de glaç, conjuntament amb els també paraires Jacint Pineda i Jaume Bricfeus, que es convertirien poc temps després en arrendataris d'aquell proveïment a la ciutat amb la incorporació del cavaller Pau Feu, membre del sector més actiu de la burgesia barcelonina.⁵⁹

Els fills Jaume i Melcior Guàrdia i Pineda es van traslladar a Barcelona, el primer com a pareire i el segon aviat com a botiguer de tall. Jaume Guàrdia esdevingué administrador de la companyia de subministrament de glaç, en la qual hi participaven altres membres amb l'origen comú a Castellterçol i amb dedicació a la indústria de la llana però que ja havien accedit a l'estament de mercaders i fins al de privilegiats, cas de Pere Bricfeus (cavaller) i Josep Tayadella (ciudadà honorat). Tot i el trasbals de la guerra, Jaume Guàrdia va mantenir l'administració del glaç; ho era encara entre 1715 i 1719, així com era el titular de la Casa de la Neu del carrer de Bonaire, documentada en les excavacions del Born. Melcior Guàrdia va fer fortuna amb el comerç de teixits, però alhora, just acabada la guerra, participava en l'arrendament del dret de bolla, en el proveïment del pa i també en l'arrendament del glaç al costat d'altres mercaders

⁵⁷ Benet OLIVA I RICÓS (2001), *La generació de Feliu de la Penya. Burgesia mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, p. 212.

⁵⁸ L'any 1703 el gremi de paraires es dotava de noves ordenances que fixaven les exigències sobre la qualitat; vegeu Antoni PLADEVALL I FONT (1991), *Castellterçol. Història de la vila i el seu terme*, Vic, Eumo, p. 273-274.

⁵⁹ Jaume DANTÍ I RIU (2008), «Món rural i món urbà. Els Guàrdia de Castellterçol, paraires i arrendataris del glaç», *Pedralbes*, 28, p. 887-904.

capdavanters com els Alegre, els Matas o el mateix Joan Pau Canals. Jaume Guàrdia i Morera, fill del Melcior, continuava la projecció familiar amb la preocupació per la innovació, havia viatjat «para instruirse en las reglas del comercio», i així es convertia en fabricant d'indianes i mercadejava arreu de la Península.⁶⁰ De tot plegat se'n despreguà l'assoliment del títol de ciutadà honorat (1733) i la tinença per compra de la jurisdicció de Marmellar.

Com la major part d'aquella burgesia, els Guàrdia també van compartir l'opció austriacista, encara que sense una especial significació, fet que explica la seva ràpida adequació a la nova realitat política, sense dificultats per continuar el seu itinerari econòmic i social. En qualsevol cas, el pare Jaume Guàrdia havia participat en el braç reial de les corts de 1705-1706 i el fill Jaume va testificar en defensa de Jaume Bricfeus, que havia estat un defensor molt més destacat d'aquella causa.

Els Puiguriguer, amb arrels pageses, eren botiguers de teles de Granollers a mitjan segle XVII. Ja aleshores establiren relacions econòmiques amb mercaders que protagonitzaven el redreç d'aquell període, com podia ser Josep Mates de Mataró, amb qui participaren en l'exportació de fruita seca, o amb la companyia barcelonina dels Feu-Feliu de la Pena.⁶¹ Alhora, la identificació amb els plantejaments de Narcís Feliu de la Pena es va posar de manifest quan Pau Puiguriguer participà com a síndic de Granollers a les corts de 1701-1702 i hi defensà les mateixes propostes econòmiques que formulava l'autor del «Fenix de Catalunya». Joan Puiguriguer, un dels fills cabalers de Pau, fou qui se situà a Barcelona, on el 1684 era admès a la confraria de mestres botiguers i poc després s'incorporava com a soci i administrador de la botiga de la companyia de Pau Feu i Salvador Feliu de la Pena. Aquella integració es consolidava encara més en la vessant social amb el casament que realitzava amb Maria Rosa Clarina, nissaga barcelonina de corredors d'orella. Dins del nucli més dinàmic d'aquella burgesia, Joan Puiguriguer diversificava els seus negocis amb la participació en l'arrendament de la bolla i especialment en el proveïment de gra a l'exèrcit en entrar a la companyia de Johan Kies i Arnald de Jäger, entre altres.⁶² Un dels resultats d'aquella trajectòria fou el pas de botiguer a mercader de llotja, que assolí el 1705. Paral·lelament accedia a la Diputació del General i en plena guerra va ocupar diversos càrrecs en el Consell de Cent, entre 1712 i 1713 com a prohom en representació de l'estament de mercaders.

Joan Puiguriguer, però, no sembla que tingués una significació política compromesa tot i haver estat creditor de Carles III i tenir relacions econòmiques amb austriacistes destacats com els Dalmases i els Vilana-Perlas. En el setge final de 1713 va sortir de la ciutat juntament amb el seu fill Josep, motiu pel qual els seus béns van ser segres-

⁶⁰ ACA, Reial Audiència, vol. 161.

⁶¹ Jaume DANTÍ I RIU (2013), «Del redreç a l'expansió. Els Puiguriguer abans i després de la Guerra de Successió», *Pedralbes*, 33.

⁶² AHPB, Notari Rafael Albià, «Liber tercius concordie», 818/88 (24/04/1690).

tats.⁶³ Va retornar a Barcelona el 1715 i aleshores feia constar que les cases que tenia al carrer de Montcada i al dels Assaonadors estaven deshabitades i mig derruïdes per les bombes caigudes durant el setge. La manca de significació va facilitar la recuperació de les propietats i el 1716 ja havia refet les cases i continuava la seva activitat comercial. Quan morí, el 1727, el seu testament i l'inventari posterior reflectien un alt nivell de riquesa; l'enterrament davant l'altar major de Santa Maria del Mar n'era un signe.⁶⁴

La situació econòmica dels Puiguriguer s'havia gestat a la segona meitat del segle XVII, però es va mantenir i engrandir durant la mateixa Guerra de Successió. La seva activitat comercial es desenvolupava tant al Mediterrani com a l'Atlàntic, amb factors a Gènova i a Càller i amb presència a Cadis i a Gibraltar. La vocació atlàntica la dirigia sobretot cap a Europa, amb l'exportació de vins i aiguardents i la importació de bacallà i de teixits, però també constava alguna relació amb Amèrica, orientació que es confirmà cap a mitjan segle XVIII. La capacitat econòmica es feia palesa en la diversitat d'inversions entre les quals sobresurten, a part de la citada companyia Feu-Feliu, la vinculació amb la companyia de Pau Dalmasés i la participació financera amb tot un seguit de vaixells.⁶⁵

Josep Puiguriguer i Clarina, l'hereu, fou qui consolidà aquella trajectòria familiar, no només amb el manteniment d'una importat capacitat creditora, com l'assoliment del contracte de proveïment d'eixàrcia a la marina hispànica, sinó sobretot per la seva implicació en el comerç amb Amèrica: va promoure amb els Gibert i els Alegre una primera expedició a Veracruz (1745) i fou un dels creadors de la Reial Companyia de Barcelona el 1755.⁶⁶ Com un dels capdavanters del procés de creixement econòmic de Catalunya de mitjan segle XVIII, també participà en la constitució definitiva de la Junta de Comerç de Barcelona, institució que representava els interessos de la minoria dirigent d'aquella burgesia ascendent i que alhora significava l'entrocament amb l'antic Consolat.⁶⁷ D'altra banda, els Puiguriguer botiguers de Granollers havien mantingut igualment la seva activitat mentre un fill, Pau Puiguriguer Quintana, que també es traslladà a Barcelona com a aprenent de comerç, a partir mitjan segle se situava en el comerç amb les Índies, on seria nomenat ajudant de la factoria de la Companyia de Barcelona a Puerto Rico i fins i tot apoderat general de la companyia per a Amèrica; amb el retorn i amb una fortuna considerable es convertia en un dels membres més destacats de la Junta de Comerç a partir de 1774 i fins entrat el segle XIX.⁶⁸

⁶³ ACA, Audiència 137, fol. 204-207.

⁶⁴ AHPB, Notari Pau Ricós, «Llibre de testaments», 922-14 (28-07-1722).

⁶⁵ AHPB, Notari Pau Ricós, «Llibre d'inventaris i encants», 922-15.

⁶⁶ BC, Fons Baró de Castellet, arx. 358, borrador Alegre i Gibert 1740-1747. P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. IV, p. 503-505. Vegeu també C. MARTÍNEZ SHAW, *Cataluña en la carrera de Indias*, p. 163.

⁶⁷ P. MOLAS i RIBALTA (1977), *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Barcelona, Curial, p. 263-305.

⁶⁸ BC, Junta de Comerç, llig. V, núm. 26.

Així doncs, les evolucions seguides pels Guàrdia i pels Puiguriguer, com les d'altres, confirmen que la configuració de la burgesia comercial barcelonina es realitzava amb la incorporació fonamental de membres que procedien de la xarxa urbana consolidada abans de la Guerra de Successió. Formaven part del grup social que havia optat majoritàriament per l'austriacisme, encara que en algun cas sense significació, en percebre que era en el marc del bàndol aliat on podrien mantenir el redreç que havien protagonitzat. Malgrat tot, una bona part de les mateixes famílies va continuar encapçalant la transformació econòmica del segle XVIII.

5. MÉS CONTINUÏTAT QUE CANVI

Tal com es desprèn de les diverses aproximacions realitzades, cada cop és més evident la necessitat d'aprofundir en els precedents, a la segona meitat del segle XVII, per poder interpretar amb cura els diversos aspectes de la Guerra de Successió a Catalunya, els seus efectes i les característiques de l'evolució econòmica catalana del segle XVIII. La guerra, en els últims anys, havia aturat la recuperació però no l'havia estroncat, ja que malgrat la devastació, la varietat i la profunditat de les mesures repressives, i les conseqüències dels tractats d'Utrecht des de la perspectiva econòmica, es va reprendre amb certa rapidesa aquella tendència encetada dècades abans, tot i que no arribés el gran creixement fins a la segona meitat de la centúria.

Entre els factors que contribuïren a la superació d'aquell tràngol s'hi troba la continuïtat de la xarxa urbana que s'havia constituït entorn de Barcelona, però també d'aquelles altres que hem vist que es consolidaven a partir de 1660 i que articulaven una gran part del territori. El tram de les relacions a l'interior del Principat, amb els corresponents enllaços cap al mercat peninsular i a l'activitat exportadora, es van fer presents pràcticament sense canvis tot just acabada la guerra i amb una dinàmica creixent a partir de 1720. D'altra banda, tot i la importància cabdal de Barcelona i de la seva xarxa, tant en la producció, com en el comerç i en els capitals, la resta de xarxes «secundàries», amb poca o cap dependència, van continuar també el seu propi desenvolupament. Així doncs, ports com Mataró, Blanes, Vilanova, Tarragona o Salou, van mantenir un moviment important entre 1660 i 1720, ni que fos amb les fluctuacions pròpies de les diverses circumstàncies i amb l'obligada adequació a la nova situació en haver perdut la que havia estat l'essencial escala portuguesa. Com diu I. Lobato, «Barcelona ocupava un lloc central però de cap manera hi regnava en solitari, sinó que compartia brillantor amb altres ciutats costaneres catalanes».⁶⁹

⁶⁹ Isabel LOBATO FRANCO (2011), «Relacions comercials entre Catalunya i Andalusia als segles XVI i XVII», a J. Dantí (coord.), *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, p. 127.

Pel que fa al caràcter de l'evolució econòmica si més no de la primera meitat del segle XVIII, també es confirma que fonamentalment es tracta de la consolidació de les transformacions iniciades abans de la Guerra de Successió, tant en l'àmbit productiu com en el comerç, cas de la mateixa orientació atlàntica que aleshores se centrà en Cadis, però sense deixar tampoc la dedicació mediterrània. La nova realitat política borbònica no era, doncs, en la base d'aquell creixement econòmic sinó més aviat hi era la important articulació del conjunt del territori que s'havia configurat anteriorment i que no va fer més que intensificar-se.

RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DELS ÀMBITS 2 I 3

Una economia en transformació: especialitzacions productives, xarxes comercials i dinàmiques gremials

Antoni Jordà i Fernández

*Catedràtic d'Història del Dret i de les Institucions
Universitat Rovira i Virgili*

1. INTRODUCCIÓ⁷⁰

Les comunicacions que s'han presentat als àmbits número 2,⁷¹ i número 3,⁷² inclouen un total de dotze treballs que requereixen un cert deteniment per tal de fer la valoració conjunta.

Seria bo que abans d'iniciar el comentari i la valoració de les comunicacions es pugui fer una certa reflexió sobre algunes qüestions que ja s'han plantejat en les ponències i de les quals les comunicacions també se'n fan ressò.

⁷⁰ Agraïeix a la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana la invitació per fer la relatoria de diverses comunicacions del seu IX Congrés, «Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana», que va tenir lloc a Cervera els dies 21 i 22 de febrer de 2014.

⁷¹ Àmbit 2: estudis sobre les diverses activitats productives d'homes i de dones: innovacions, progressos o decadències; les confraries i organitzacions gremials: conflictes i evolució; estudis sobre les activitats mercantils, la traginaria, les companyies comercials, els destins peninsulars i marítics; els professionals en l'àmbit local; paper dels arrendaments i dels sistemes de crèdit.

⁷² Àmbit 3: transformacions socials i conflictivitat: mobilitat social, xarxes de relació familiar i espais de sociabilitat. Estudis sobre l'evolució de les estructures socials; el xoc d'interessos entre les elits; el conflicte entre governats i governants; els conflictes senyorials; les accions col·lectives d'homes i dones en defensa de drets: la subsistència, l'aigua, l'ensenyament; les solidaritats i accions benèfiques; les activitats socials.

L'estudi de la Guerra de Successió i les seves conseqüències ha estat tradicionalment centrat en els aspectes polítics i, fins a cert punt, els de tipus jurídic i institucional.

Tanmateix, en l'àmbit econòmic i social s'ha avançat relativament poc des que es van fer els estudis pioners sobre el Cadastre (Mercader Riba, Joaquim Nadal, etc.) i, des d'una perspectiva més global, sobre la recuperació i expansió econòmica catalana a càrrec de Pierre Vilar. S'ha de dir, però, que el detall d'aquests processos no és encara conegut a fons. Per això les comunicacions que es presenten avui ajuden a ampliar la nostra perspectiva global sobre el tema.

Són comunicacions i autors molt diversos: els treballs són, en alguns casos, continuació de temes ja analitzats anteriorment; en altres, noves vies d'exploració i recerca. En qualsevol cas, fer-ne un resum és necessari per destacar algunes de les seves aportacions més notables. S'han agrupat les comunicacions en tres grans eixos: Economia i Societat, les Actituds, i les Idees i les Realitats.

2. ECONOMIA I SOCIETAT

2.1. La burgesia de les terres de l'Ebre en el marc de les companyies arrendatàries i comercials de les acaballes de l'Antic Règim

Per Agustí Agramunt Bayenni, Universitat Rovira i Virgili. Grup de Recerca Ideologies i Societat a la Catalunya Contemporània (ISOCAC, SGR-1390).

Segons l'autor, ens manquen encara estudis que tractin a fons la qüestió de la colonització capitalista del camp. Per això es proposa en aquest article examinar el procés d'expansió d'una empresa com la dels Cortadellas i la Companyia d'Aragó a partir del 1770. Aquesta Companyia ha estat ja analitzada des de perspectives diferents, com es demostra en la bibliografia consultada i en altres treballs (que l'autor no esmenta, però sens dubte coneix).⁷³ L'autor vol analitzar l'activitat desenvolupada per les companyies arrendatàries de rendes senyorials i la seva repercussió econòmica en el territori, a partir d'un llibre de comptes de les operacions comercials en cereals a la ribera de l'Ebre de 1778 a 1792.

L'aportació més destacada se centra a descriure i analitzar l'explotació comercial dels arrendaments cerealístics de la Companyia d'Aragó, a partir de dos elements: la ubicació dels arrendaments i els punts de concentració logística i exportació.

⁷³ Antoni BERGA I LÓPEZ (1985), «L'activitat comercial de la família Cortadellas de Calaf (1750-1777): els precedents de la Companyia d'Aragó» (tesi de llicenciatura, Tarragona, Universitat de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, Departament d'Història Moderna); i Rafael MUÑOZ MELGAR (1985), «La compañía de Aragón en Calaf (1777/1799)» (tesi de llicenciatura, Tarragona, Universitat de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, Departament d'Història Moderna).

El control dels arrendaments eren les «administracions», i els seus comptes els gestionaven els col·lectors, que comptabilitzaven els volums de producció i els costos derivats del seu transport als punts de concentració, i que per motius pràctics l'autor anomena *nodes*. El posicionament geogràfic dels nodes era de suma importància i incidirà en la pèrdua de pes específic de Tortosa sobre els territoris de la regió septentrional del seu corregiment, ja que situava els altres nodes al nivell i amb equitat de funcions de la vella capital. Els casos paradigmàtics seran, per tant, Mequinensa i els Masos de Móra (l'actual Móra la Nova). Tanmateix, no queda clar per què Tortosa no era un node per a la Companyia d'Aragó. Per acabar la seva anàlisi del tema, ens ofereix dues aportacions igualment interessants.

En primer lloc, les relacions entre la Companyia d'Aragó i les diverses empreses que hi treballaven en una relació de subordinació, però no exempta de certa autonomia. En segon lloc, la importància dels circuits de pagament, amb la utilització de les lletres de canvi i la necessitat de comptar amb establiments bancaris solvents i preparats per fer front a la gran diversitat de mecanismes financers existents (vals, assegurances marítimes, lletres, etc.).

Tot plegat ens porta a reflexionar sobre la importància de les companyies arrendatàries pel que fa a la mobilització dels recursos econòmics en les terres de l'Ebre (carreters, jornalers, llagoters), que amb el seu potencial suplantem la burgesia local. Tanmateix, aquesta circumstància va impulsar l'aparició de la possibilitat de fer negocis i d'especialització en intermediació comercial, oferta de mitjans de transport i com a observadors dels mercats regionals.

2.2. Sentmenat, segle XVIII. El cadastre de Patiño, la seva elaboració i aplicació. Evolució econòmica i social després dels decrets de Nova Planta

Per Lluís Solà Martí, Grup d'Amics del Museu Arxiu de Sentmenat.

L'autor presenta una aproximació a la situació real de la vila de Sentmenat en el moment de l'elaboració i aplicació posterior del Cadastre. Per aquest motiu, examina amb cert deteniment l'enquesta que des de la Intendència es va enviar a tots els pobles, viles i ciutats catalanes el 1716. Les respostes a les diverses qüestions són una font extraordinària d'informació sobre l'economia i la societat catalanes del moment. Així ho valora l'autor, que partint de la publicació ja fa uns quants anys de les respostes sobre Sentmenat, realitza una sèrie de consideracions sobre l'estructura urbana de la vila i del terme, la demografia, l'estructura agrària, etc. Val a dir que en alguns àmbits, molt pocs (els conreus i l'activitat industrial tèxtil) se'ns ofereix una certa interpretació de la valoració posterior d'aquests sectors a la pròpia vila.

Del conjunt del treball, en un sentit més ampli, caldria assenyalar les consideracions següents:

a) La validesa de les informacions de les enquestes d'elaboració cadastral: en realitat és una radiografia d'un moment determinat, que pren més importància si es comparen amb les dades reals de l'aplicació del Cadastre. Tot plegat, permetria fer una anàlisi comparativa i dinàmica de la localitat examinada.

b) Les afirmacions globals sobre les causes i conseqüències de la Guerra de Successió han de ser molt curoses amb les fonts documentals i bibliogràfiques. Afirmacions com que la Guerra de Successió «va comportar, com sabem, la pèrdua de totes les institucions i drets catalans i que es va reflectir per escrit en el decret de Nova Planta de 1716»; «dins de les noves estructures polítiques, el país es va dividir en corregiments. El Vallès quedà enquadrat tres anys després, junt amb el Maresme, en el corregiment de Mataró i, en l'àmbit judicial, adscrit al partit judicial de Terrassa»; o que «el Cadastre [...] fou una nova manera de contribuir a les arques de l'Estat i que substituï el sistema de pacte que hi havia antigament entre les institucions catalanes i el rei», etc. necessiten una major concreció i argumentació científica.

c) Finalment, la valoració del Cadastre és un tema que actualment, després dels estudis més recents sobre el tema (iniciats per Joaquim Nadal, Pierre Vilar, etc.), es considera que va ser un instrument per impulsar el creixement econòmic de Catalunya, entre altres motius, pel manteniment dels tipus de gravamen. Tanmateix, l'autor considera que la conseqüència de la guerra fou l'enfortiment «del sentiment d'identitat», que va permetre «el desenvolupament econòmic i industrial del segle XIX a Catalunya».

2.3. Catalans, valencians i menorquins a Gibraltar el segle XVIII

Per Martí Crespo, filòleg (UB) i periodista.

L'article té per objecte l'estudi de la presència de catalans, valencians i menorquins a Gibraltar el segle XVIII. El 1704 fou ocupada la plaça pel príncep de Hessen-Darmstadt, virrei de Catalunya del 1698 al 1701 amb Carles II i comandant de l'estol aliat a la Mediterrània per nomenament de l'arxiduc Carles. Amb el príncep hi anaren entre dos centenars i tres centenars de soldats i voluntaris majoritàriament catalans i valencians.

Del tema n'hi havia poques referències, més enllà de les dades aportades per Feliu de la Peña. L'autor assenyala, però, que abans, durant el segle XVII, Gibraltar ja havia rebut de forma intermitent l'arribada de catalans i valencians, principalment comerciants i gent de mar, que acabaren configurant una mena de petita colònia i deixant una petjada fins i tot en la toponímia (*Catalan bay*).

Quan el príncep Hesse es retirà cap a Catalunya, alguns d'aquells catalans i valencians es van quedar a Gibraltar, i l'autor examina la seva trajectòria personal i familiar. Gibraltar es va convertir en un centre comercial i estratègic d'importància, i punt d'atracció de castellans (andalusos), genovesos, portuguesos, anglesos, maltesos i també, a partir del 1713, menorquins, considerats súbdits britànics. Menorquins que en diverses etapes aniran arribant al penyal, com mostren els registres dels arxius parroquials, fins que al segle XIX altres circumstàncies polítiques i econòmiques modificaren la situació.

El treball es presenta bàsicament com un estudi descriptiu de la bibliografia existent sobre el tema, un tema certament encara poc conegut. Caldria saber més coses dels catalans, valencians i menorquins a Gibraltar: els recursos econòmics, l'activitat que desenvolupaven, quin estatus jurídic tenien, quines relacions mantenien amb els seus antics llocs d'origen, etc.

2.4. Tensions de Nova Planta i límits del reformisme il·lustrat. L'avalot del pa de Vic de 1789

Per Laia Portet i Codina, doctoranda, Universitat Pompeu Fabra.

Tot i l'aparent prosperitat econòmica del segle XVIII català, les crisis alimentàries que van tenir lloc ens presenten un panorama més ajustat de la veritable expansió del segle XVIII català. Inicialment, l'estudi de Moreu Rey va focalitzar l'atenció als rebomboris del pa barcelonins. El pas dels anys ha possibilitat noves recerques i interpretacions sobre el tema. L'autora assenyala que, certament, el cas barceloní junt amb Sabadell i Mataró, és el més conegut i estudiat, però que altres episodis mereixen també un estudi (Olot, Sitges, Martorell, Sant Feliu del Llobregat, Sant Vicenç dels Horts o Cervera). Aquest és també el cas de Vic, que és analitzat amb una doble perspectiva: unes estructures socials i econòmiques rígides, i unes implicacions en la política de la Nova Planta i del reformisme il·lustrat en l'àmbit municipal.

La bibliografia emprada és adequada, i utilitza fons documentals de l'arxiu municipal de Vic, i de l'arxiu episcopal de Vic.

L'article presenta inicialment una panoràmica de les crisis de subsistència a l'Antic Règim català. Ens diu que «els avalots del pa de Vic, Barcelona, Sabadell i Mataró comparteixen un seguit de característiques que permeten dissenyar i incloure'ls dins d'una tipologia de revolta. Tanmateix, cada un prengué una forma particular i tingué unes conseqüències específiques». Les diferències entre els diversos rebomboris poden atribuir-se, segons l'autora, a les especificitats locals i a les característiques del sistema d'aprovisionament de cada municipi.

Els avalots de Vic es desenvoluparen igual que els de Sabadell, Mataró i Barcelona: negociació amb les autoritats locals, violència, pacificació, repressió i càstig. En el cas de Vic s'observa un element diferenciador, el «caràcter justicier» de l'avalot contra els forners particulars. Aquest fet permet a l'autora analitzar com s'organitzava el proveïment del pa a Vic; una qüestió clarificadora que convindria ubicar-la en un espai més destacat de l'article.

Pel que fa a l'ordre públic i l'acció repressiva de les autoritats, destaca la proximitat de França i del seu procés revolucionari, que condicionà una certa flexibilitat en les penes imposades als avalotadors.

Les conclusions finals podríem dir que són «per elevació» a una anàlisi més global o general del tema. Així, ens comenta que «el rebombori de Vic posa de manifest la

incapacitat de fer casar els interessos del comú amb les aspiracions d'un grup creixent d'individus que veien en l'obertura del comerç i en les temptatives de liberalitzar l'economia la via per expandir els seus negocis i acumular capital».

Sembla evident, també, que la monarquia utilitzà la revolta com una excusa per intervenir en les estructures de poder municipals.

2.5. Resistència i subsistència de dues localitats austriacistes de l'antic comtat de Cocentaina: Alcosser i Gaianes

Per Sergi Silvestre Pérez, Universitat de València.

Els estudis sobre la Guerra de Successió i les seves conseqüències al regne de València han proliferat en les darreres dècades, tot aportant noves llums sobre al qüestió. Els treballs d'àmbit general de Carme Pérez Aparicio, i els d'anàlisi més concret o local, com els de Josep Lluís Santonja i Cardona, Vicent Terol i Reig o Primitivo Pla Alberola, han presentant una panoràmica fins a cert punt diferent del tema, tot donant un protagonisme a aquests territoris «eclipsats» pel desenllaç català i barceloní de la Guerra de Successió.

L'autor presenta una aproximació a l'anàlisi de dues localitats situades a l'antic Regne de València, més concretament dintre dels límits de l'històric comtat de Cocentaina: Alcosser i Gaianes. Són viles que participaren en la segona Germania i patiren repressió per aquest fet (1693), que es posicionaren a favor dels austriacistes i que van patir les conseqüències de la guerra en forma de crisi demogràfica i de subsistències. L'autor fa un ràpid repàs, amb la bibliografia adient sobre la segona Germania (Sebastià García Martínez, James Casey, Manuel Ardit Lucas, etc.), i conclou que el resultat, fracassat, de la revolta «va avivar l'odi cap als senyors i el desig de revenja. Així doncs, amb el començament de la Guerra de Successió tan sols estrenar el segle XVIII, es brindà l'ocasió perfecta i esperada per dur endavant la revenja i reprendre les reivindicacions antisenyorials».

Després d'aquesta anàlisi, l'autor examina les actituds i reaccions austriacistes d'aquelles viles durat la Guerra de Successió, en especial a partir de la derrota d'Almansa (1707), quan es va fer patent uns certs intents de resistència a les noves autoritats borbòniques. Amb documentació de l'Archivo Histórico Nacional observem la repressió practicada, i les conseqüències de tot tipus que va rebre la població. Fonts notariales i d'altres registres documentals parroquials ens mostren unes localitats aclaparades per la crisi de subsistències i les malalties, com confirmaren al seu moment els estudis de Terol, Pla o Santonja.

Com a conclusió, l'autor ens ofereix «unes evidències de l'actuació, participació i resistència dels veïns de dues localitats de no més de 200 habitants, davant les tropes borbòniques; i com els efectes de la guerra de successió incidiren en ells». Tanmateix, la seva darrera afirmació, «es van resistir al poder borbònic amb l'objectiu, entre altres

coses, d'aconseguir les seues reivindicacions envers el règim senyorial, i que ja havien estat apaivagades l'any 1693», requeriria una major anàlisi empírica dels fets per extreure les conclusions adequades.

2.6. Els Falguera i la seva presència al Baix Llobregat: actuació política i evolució d'un patrimoni durant la Guerra de Successió

Per M. Luz Retuerta Jiménez, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat.

L'article té per objectiu l'estudi de l'actuació política de la família Falguera durant la Guerra de Successió, així com la seva evolució posterior, especialment en l'àmbit patrimonial. Amb anterioritat, l'autora ja s'ha referit a qüestions relacionades amb el tema en diversos treballs.

Els Falguera eren una família de mercaders de Barcelona, que va assolir cert relleu durant el segle XVII amb l'adquisició de terres a la zona del rec Comtal, a Sant Martí de Provençals, i al Pla del Llobregat (sobretot a Sant Feliu de Llobregat, però també a Sant Just Desvern, Sant Joan Despí, Sant Boi de Llobregat i Molins de Rei). L'autora ja havia analitzat anteriorment la importància d'aquestes inversions, tant des del punt de vista econòmic com de prestigi social.

Tot plegat, durant la segona meitat del sis-cents, van iniciar un procés d'ascens social (ciudadans honrats, cavallers) i ocuparen càrrecs importants en l'administració del país (Consolat de Mar, Consell de Cent, Junta de Braços). Amb una selecció adient de la bibliografia existent, i amb fons documentals notariais, i de l'ACA (Consell d'Aragó, Batllia, etc.), l'article segueix les vicissituds de la família durant i després de la Guerra de Successió.

Inicialment, els Falguera manifestaren el seu suport al rei Felip V, tot i que part de la família també tenia simpaties i vinculacions familiars amb els austriacistes. Iniciada la guerra a Catalunya, el seu austriacisme va ser, segons l'autora, més una actitud convencional que no pas de convenciment.

La victòria borbònica no va significar la desaparició de la fortuna i el prestigi dels Falguera. Van continuar mantenint càrrecs importants a les institucions (el primer rector de la Universitat de Cervera, el canonge Josep Rius Falguera; Ignasi Rius, oïdor de la Reial Audiència, etc.), i malgrat la confiscació inicial de les seves propietats, les van recuperar posteriorment. Fins i tot van aconseguir ser arrendataris de rendes de béns segrestats a altres austriacistes pel fisc.

Els Falguera augmentaren de forma ostensible el seu patrimoni immobiliari: la comparació que fa l'autora, una de les aportacions més interessant de l'article, dels inventaris dels béns de Jaume Falguera (1698) i de Ramon Falguera (1752) és prou evident. A més, en destaca que els Falguera passaran de ser una família amb una riquesa fonamentada en els negocis, el comerç, el crèdit a les institucions i les rendes agrícoles, a una basada especialment en la molinaria i les rendes agrícoles i urbanes.

Val a dir, finalment, que aquesta empenta econòmica es va acompanyar d'un cert reconeixement polític, en oblidar el passat austriacista i assolir càrrecs en l'ajuntament borbònic de Barcelona (Josep Falguera Asprer, regidor perpetu).

Les conclusions de l'estudi ens palesen l'actuació d'una família benestant barcelonina, que tenia prou influència en els dos bàndols de la Guerra de Successió. La seva actitud fou considerada dubtosa per les autoritats borbòniques, la qual cosa no va impedir tant el seu engrandiment econòmic com, a la llarga, un reconeixement social i polític.

3. LES ACTITUDS

3.1. Bigàmia i inquisició a les terres de Lleida. El procés de Pedro Llamas, 1749

Per Antoni Llamas i Mantero, Grup d'Història del Casal. Mataró.

L'article presenta una anàlisi sobre un procés inquisitorial barceloní del segle XVIII sobre un cas de bigàmia. Amb una estructura analítica diversificada, l'autor examina amb cert deteniment (però que ben segur caldria completar) els fonaments religiosos del matrimoni catòlic, i la intervenció de la Inquisició i jurisdicció competent en els delictes de bigàmia.

Amb les bases teòriques de la religió catòlica, es va construir un model social i jurídic en què «la indissolubilitat del matrimoni no es podia posar en dubte, qualsevol altra resposta al problema queia en el pecat i, per tant, en la possible punició d'aquest, tot i que hi havia una escletxa en què es podia dissoldre amb la mort del marit o bé la infidelitat». Però la infidelitat quedà tipificada com a adulteri, tant des de la seva vessant moral (pecat) com jurídica (bigàmia).

El Concili de Trento, al segle XVI, reaccionà davant de la reforma protestant de Luter, en què el matrimoni no tenia rang de sagrament i es permetia el divorci. Trento va establir una doctrina clara pel que fa al cas, tot evitant per mitjà de les amonestacions matrimonials els problemes de parentesc entre els cònjuges, d'anteriors matrimonis secrets o bé la mateixa bigàmia. La presència de testimonis, el consentiment dels nuvis i la mateixa presència del sacerdot en l'acte matrimonial donaven total validesa jurídica a l'acte.

A Catalunya es va establir que els bigams fossin jutjats pels tribunals civils, excepte que es posés en dubte la idea que el matrimoni era un sagrament, o bé que es pogués tenir dubtes de fe. Aquest darrer terme obria les portes de bat a bat a la intervenció del Sant Ofici, de tal manera que finalment la Inquisició va veure reconeguda la potestat exclusiva en la persecució del delicte. Hi ha notícies del fet que fins a mitjans del segle XVI la Inquisició no va tenir gaire interès per perseguir aquest delicte, però

després de Trento el nombre de processats per aquest tema va augmentar de manera considerable respecte a èpoques anteriors.

L'autor analitza un procés inquisitorial del segle XVIII iniciat per una denúncia contra Pedro Llamas davant del tribunal de la Inquisició, presentada per un pare teresià al tribunal de Barcelona. En l'inici del procés el fiscal que porta a terme la causa, fa un resum sobre el tema processal de què es tracta.

El relat i comentari sobre el procés (conservat a l'AHN) és prou descriptiu del que va succeir: les fases procedimentals, la denúncia, els actors, els testimonis, la conclusió, les penes imposades, etc. Tot i que l'autor compara el cas amb altres similars, seria convenient ampliar les fonts bibliogràfiques i documentals per poder elaborar unes conclusions més elaborades.

3.2. Vida i treballs de les dones a Mont-roig del camp (1700-1800). Ruptures i continuïtats

Per Marc López González, Universitat Rovira i Virgili.

L'autor analitza els efectes i les conseqüències que la Guerra de Successió va tenir en la vida de les dones de la vila de Mont-roig (Baix Camp). Aquest objectiu el concreta en tres àmbits diferenciats: les cures, la reproducció i la producció. Amb un bon aparat bibliogràfic, l'article permet resseguir l'activitat de la protecció i cura de la família, la seva organització i el desenvolupament de les tasques domèstiques. Amb fonts majoritàriament de tipus secundari, l'autor conclou que no s'han pogut establir ruptures en el paper de les dones, ja que «van continuar sent les protagonistes de les seves llars, cuidant la família, durant tot el període». Conclusió, per altra banda, ben lògica.

Pel que fa a la reproducció, l'autor analitza especialment el paper dels capítols matrimonials i la seva importància en la vida rural. La manca de consulta de referències bibliogràfiques jurídiques fa que l'autor plantegi algunes consideracions poc adequades, en especial les relacionades amb la continuïtat del dret civil català després de la Guerra de Successió.

La producció de béns agrícoles s'analitza a partir de bibliografia que no és específica ni especialitzada de la qüestió, la qual cosa no li permet aprofundir en la temàtica.

L'única gran diferència entre l'abans i el després de la Guerra de Successió és el Cadastre, que provocà que les dones «començaren a treballar més intensament en les tasques productives, com anar a vendre els excedents de producció al mercat de Reus, per poder aconseguir els diners necessaris per fer front al nou impost». En definitiva, com el mateix autor es pregunta, «sabem realment què fou de les dones durant el conflicte?».

Cal valorar si la perspectiva de gènere és la més adequada per a aquest tipus de recerques històriques.

3.3. L'actitud dels borbònics envers la població civil. El cas de Sant Just Desvern

Per Coral Torra i Pannón, Centre d'Estudis Santjustencs, i Juli Ochoa i González, Centre d'Estudis Santjustencs i Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat.

Els autors analitzen en aquest treball tres fets que fan referència als habitants de Sant Just Desvern durant l'etapa final de la Guerra de Successió. La bibliografia és adequada, i es treballa amb documentació conservada bàsicament a l'Arxiu Històric Municipal de Sant Just Desvern.

El treball, molt descriptiu, ens presenta el marc polític i militar en què fou elaborat el «conveni d'Hospitalet», que deixava als catalans totalment aïllats davant Felip V. Durant el setge de Barcelona, Sant Just Desvern va quedar comprès dins de la immediata rereguarda filipista. Tanmateix, ni els grans propietaris locals ni el conjunt de la població de Sant Just no s'havia significat especialment fins aquell moment d'una manera oberta per cap dels dos bàndols en conflicte.

El primer document analitzat, del 30 de setembre del 1713, és la confirmació de la protecció i salvaguarda que va oferir el duc de Pòpoli, capità general de l'exèrcit borbònic, als habitants de Sant Just. El document es conserva a l' Arxiu Històric Municipal de Sant Just Desvern.

El segon document analitzat fa referència als fets ocorreguts la nit del 27 al 28 de desembre de 1713, quan un grup d'homes va apoderar-se d'un ramat de gairebé mil ovelles que servien per abastir les tropes filipistes i, traspassant les línies borbòniques, van conduir-lo a la zona defensada per l'artilleria catalana, amb gran alegria del Consell de cent barceloní. Com a represàlia, les tropes de Felip V mataren i feriren algun civil, i reclamaren als pobles del voltant la compensació econòmica adient.

El tercer cas analitzat és el de les imposicions econòmiques derivades de la guerra, especialment el Cadastre. A Sant Just Desvern, no hi havia tropes hostatjades, però va haver de contribuir notablement al sosteniment de les tropes del territori, sense oblidar els abusos y vexacions sobre la població civil. Les autoritat locals de Sant Just van reclamar a l'intendent José Patiño, però aquest els obligà, abans d'estudiar la petició, a lliurar 500 quintars de palla per a les tropes (19 de juny del 1715).

Els autors conclouen que aquest exemple de microhistòria «poden ajudar a entendre la història i veure-la com una cosa propera, no com una ciència abstracta i deshumanitzada».

4. LES IDEES I LES REALITATS

4.1. El pensament econòmic català del segle XVII. Una proposta interpretativa

Per Andrea Ricci, Grup de Recerca d'Història Moderna Manuscrits, UAB

L'autor planteja en aquest article una atractiva proposta per analitzar i conèixer el pensament econòmic català durant el segle XVII. Aquest és un àmbit força orfe d'estudis. En efecte, les que van desenvolupar Ernest Lluch i Oriol Junqueras fan referència, respectivament, als segles XVIII i XVI. Jaume Carrera Pujal va fer una gran obra de recopilació, sense anàlisi, de diversos textos. L'autor ha treballat la qüestió en la seva tesi doctoral recent, centrada a finals del segle XVII.

Per avançar en aquesta direcció, ens presenta una proposta metodològica d'interpretació: basant-se en la teoria del mercantilisme de Lars Magnusson,⁷⁴ que considera que en realitat no va existir el mercantilisme com a tal, sinó la creació d'un vocabulari específic «per tractar d'economia i argumentar propostes diverses». Tot plegat, aboca a la consideració de dues posicions o propostes: la que defensava l'intervencionisme i el reglamentisme en la transformació econòmica d'un país, i la que defensava la posició contrària, és a dir, el mercat lliure sense traves.

Partint d'aquest model teòric, discutible evidentment, l'autor considera que es pot traslladar i aplicar a la Catalunya del segle XVII. Per fer-ho, ha analitzat fins a vint-i-un textos datats entre 1611 i 1700, escrits per magistrats de la Reial Audiència, per juristes, per institucions gremials o consells municipals, conservats a la Biblioteca Universitària de Barcelona i a la Biblioteca de Catalunya.

L'autor aporta una primera aproximació als textos, mitjançant la qual arriba a una sèrie de conclusions interessants per ser desenvolupades amb major amplitud:

- a) Una nova manera de veure i viure l'economia, més enllà dels valors morals.
- b) El desenvolupament de dues posicions enfrontades: acceptació de l'autarquia com a forma d'ocupar tota la població; o bé integració i ampliació dels mercats amb el comerç lliure sense intervenció de les autoritats.

La síntesi d'aquestes posicions fou defensada («filtrada» en diu l'autor) per Feliu de la Peña, amb una concreció pràctica a les Corts de Barcelona del 1701-1702 i 1705-1706.

Val a dir que si el plantejament i l'anàlisi dels textos és enriquidor i aclaridor, encara ho és més la seva perspectiva en afirmar que després del 1714 «hi ha elements de continuïtat» amb la política impulsada per Felip V en l'àmbit de protecció de les manufactures locals o la ruptura del monopoli comercial andalús amb Amèrica.

⁷⁴ Lars MAGNUSSON (1994), *Mercantilism. The shaping of an economic language*, Londres, Routledge.

4.2. El jurament al rei després de les noves plantes. Un instrument d'entreteniment i de propaganda política

Per Alexandra Capdevila Muntadas, doctora en Història i tècnica en documentació.

Alexandra Capdevila Muntadas presenta una aportació sobre la importància del jurament reial a Catalunya després de la Guerra de Successió. En concret, el de l'efímer rei Lluís I, l'any 1724, que va regnar entre gener i agost d'aquell any. L'autora examina diversos documents, conservats a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, que algunes ciutats catalanes (en concret, Mataró, Vic, Cervera i Girona) van confeccionar per enaldir la figura del monarca i organitzar els actes de proclamació del nou rei, des de la recepció de la cèdula reial fins a l'organització de tots els actes i esdeveniments festius de celebració. Per aquest motiu, i amb la bibliografia analitzada, realitza una aproximació interessant a la qüestió.

Perquè, efectivament, amb la Nova Planta van desaparèixer les institucions polítiques catalanes i els seus sistemes de funcionament, tot essent substituïdes per les castellanes. En aquest àmbit, la tradició castellana consistia a proclamar l'assumpció al tron del nou monarca arreu del regne, enfront dels actes de jurament davant les Corts que existien als regnes de la Corona d'Aragó. El que observa l'autora és la utilització a Catalunya d'aquest acte de proclamació com un instrument de propaganda de la fidelitat dels súbdits envers la nova monarquia borbònica instaurada recentment.

Val a dir, també, que aquests actes es consideraven no solament un instrument de la simbologia del poder, sinó també una manera festiva i popular de celebrar un gran esdeveniment. Tot plegat, aboca l'autora a reflexionar sobre algunes qüestions entorn de la pretesa fidelitat i lleialtat envers la monarquia borbònica era una manifestació de submissió de les autoritats locals per guanyar-se la simpatia de la Corona.

La temàtica que es planteja, com a eix central de l'article, és la contraposició entre el jurament tradicional del rei a Catalunya davant les Corts, i la «proclamació» del rei a Castella. Tanmateix, s'hauria de revisar aquest plantejament, ja que els monarques castellans també prestaven jurament davant les Corts, on rebien també el jurament dels seus súbdits. El que canviarà al segle XVIII és que es convocaran Corts de la Monarquia, amb assistència de representants d'algunes ciutats catalanes, per rebre el jurament del nou rei o del futur rei, príncep d'Astúries. Així, es van convocar Corts el novembre del 1724 (príncep Ferran, futur Ferran VI), el juny del 1760 (príncep Carles, futur Carles IV), setembre del 1789 (príncep Ferran, futur Ferran VII), juny del 1833 (Isabel II).⁷⁵

⁷⁵ Per exemple, vegeu Juan Luis CASTELLANO (1990), *Las Cortes de Castilla y su Diputación, 1621-1789: entre pactismo y absolutismo*, Madrid; i José Luis BERMEJO CABRERO (1993-1994), «En torno a las Cortes del antiguo régimen», AHDE, LXIII-LXIV, p. 149-233.

Tot plegat, per valorar adientment la importància del jurament dels reis a Catalunya abans del segle XVIII i per comparar-lo després del decret de Nova Planta seria aconsellable examinar els aspectes no solament festius sinó també polítics i jurídics del dit acte.

4.3. De Vilassar a «Vilassars». El naixement d'un nou municipi al segle XVIII

Per Alexis Serrano Méndez, Centre d'Estudis Vilassarencs.

L'autor examina un aspecte singular de les conseqüències de la Guerra de Successió, com és la creació, per segregació, d'un nou municipi al segle XVIII: el cas de Vilassar de Mar, sorgit l'any 1784 de l'antic municipi de Sant Genís de Vilassar o Vilassar de Dalt. La documentació emprada es conserva a l'Arxiu Diocesà de Barcelona, l'Arxiu Parroquial de Sant Genís de Vilassar, l'Arxiu Comarcal del Maresme i l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

L'autor havia ja examinat anteriorment el creixement demogràfic i urbanístic del que seria Vilassar de Mar, junt amb altres estudis sobre l'economia local. El panorama canvia singularment a partir del 1717, amb l'obligatorietat de la matriculació de la gent de mar que, segons l'autor, provocà «sense cap mena de dubte la primera separació fiscal i jurisdiccional de la comunitat del veïnat de mar. En endavant els mariners, pescadors i tots aquells que treballaven en les feines derivades del mar foren separats dels pagesos que al veïnat marítim de Vilassar eren una minoria».

Altres factors que acabaren per consolidar una «identitat» pròpia dels habitants del nucli marítim fou la progressiva manca de representació en l'ajuntament, i la construcció d'una església i cementiri propis.

A partir de l'any 1782 s'iniciaren les gestions per tal d'obtenir la concessió reial de formar un nou municipi, segregat de Sant Genís de Vilassar. El procés finalitzà l'any 1784, amb una reial resolució autoritzant la creació del nou municipi. El procés posterior (fitació del nou terme, nomenament de l'ajuntament, repartiment de rendes, etc.) acabaren allargant el procés de segregació, que podríem dir que culminà l'any 1837 amb el nomenament d'un rector titular de la parròquia.

En el conjunt del treball s'observa un element descriptiu de la bibliografia i documentació emprades, tot i que, tractant-se d'un tema de creació, per segregació, d'un nou municipi, hauria estat aconsellable la consulta tant de la legislació del moment com de bibliografia especialitzada pel que fa al cas.

COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 2

La burgesia de les terres de l'Ebre en el marc de les companyies arrendatàries i comercials de les acaballes de l'Antic Règim

Agustí Agramunt Bayerri

*Universitat Rovira i Virgili, Grup de Recerca Ideologies i Societat a la Catalunya
Contemporània (ISOCAC, SGR-1390)*

1. EL MARC CRONOLÒGIC I CONCEPTUAL DELS ARRENDAMENTS

La historiografia està d'acord a afirmar que el segle XVIII constitueix una centúria d'expansió i superació de la crisi econòmica del segle XVII.⁷⁶ El creixement demogràfic anà acompanyat d'una expansió agrària sense precedents que ultrapassà les fronteres de producció fins aleshores establertes, gràcies a un creixement tant quantitatiu (en hectàrees en explotació) com qualitatiu, amb la introducció de millores en la productivitat dels cultius.

Aquestes condicions, comunes a tota l'Europa occidental, s'implantaren sobre unes relacions de producció feudals, tot produint, com a resultat, una conjuntura de preus alcista, tant pel que fa al preu dels cereals com al dels arrendaments dels drets senyoriais i de la renda agrària en general. Aquesta conjuntura alcista posicionà el món rural en unes perspectives de guany sense precedents que va atreure onades d'inversió.

⁷⁶ Aquest article és la síntesi d'un capítol de la meua tesi doctoral en procés d'elaboració, «Economia i societat a la regió catalana de l'Ebre al segle XIX», realitzada en el marc del grup de recerca reconegut per la Generalitat de Catalunya ISOCAC (SGR 09-1390) de la Universitat Rovira i Virgili i amb el suport del Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació de la Generalitat de Catalunya.

Aquest nou context que Kriedte situa a Anglaterra i França assolí proporcions que arribaren a duplicar o fins i tot triplicar el preu dels arrendaments entre 1730 i 1739, i 1780-1789.⁷⁷ A Catalunya, Pierre Vilar, tot treballant amb dades dels arrendaments del Patrimoni Reial, descriu un context de preus per a la segona meitat del segle XVIII «d'una alça que no es fa mai enrere», especialment a partir de la dècada dels anys 70 del segle XVIII.⁷⁸ Igualment, per a les rendes senyorials, Caminal, Canales, Solà i Torras mostren que durant la dècada dels anys 70 del segle XVIII l'ingrés senyorial mantingué un creixement sostingut fins al 1779, mentre que en termes monetaris l'expansió es mantingué fins a mitjans de la dècada dels anys 80. A això seguí una dècada més de descens ràpid per mostrar una lleugera recuperació al tombant de segle. La Guerra del Francès (1808-1814) esdevingué el definitiu atzucac a la renda agrària senyorial tradicional.⁷⁹

Aquesta conjuntura favorable, acompanyada pel decret de lliure comerç amb Amèrica (1778), es convertí en tot un revulsiu per a l'economia catalana, la qual consolidà la seva expansió comercial per terreny peninsular mitjançant la progressiva conquesta de mercats, tant litorals com interiors.⁸⁰

La major part dels estudis existents sobre la colonització capitalista peninsular afecten la qüestió merament comercial i disposem d'un gran ventall d'estudis que analitzen i aprofundeixen en aquesta expansió mercantil, però són menys els que aborden la qüestió de la colonització capitalista del camp.⁸¹ Els estudis que hem consultat tradicionalment se situen sobre l'Aragó, el principal àmbit d'explotació de les companyies arrendatàries de drets feudals, les quals eren vistes com un pas més de la projecció exterior de les seves inversions, especialment si tenim en compte el procés d'expansió d'una empresa com la dels Cortadellas i la Companyia d'Aragó a partir del 1770.⁸²

⁷⁷ Peter KRIEDTE (1987), *Feudalismo tardío y capital mercantil*, Barcelona, Crítica, p. 140-141.

⁷⁸ Pierre VILAR (1987), *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona. Edicions 62, p. 446.

⁷⁹ Montserrat, CAMINAL, Esteban CANALES, Angels SOLÀ, i Jaume TORRAS (1978), «Moviment de l'ingrés senyorial a Catalunya (1770-1835). Els arrendaments de la casa de Medinaceli», *Recerques*, 8, p. 58 i 59.

⁸⁰ Sobre el paper del comerç català al mercat peninsular, vegeu els múltiples estudis sobre mercats i transports terrestres, especialment Assumpta MUSSET (2004), *Traginers i negociants de Copons (s. XVIII)*, Barcelona, Pòrtic, o *Catalunya i el comerç peninsular al segle XVIII* (1994), Universitat de Barcelona; així com alguns articles de la mateixa autora: «Els transports per terra entre Catalunya i la resta de regions espanyoles al segle XVIII» (1995), *Recerques* núm. 31 i «La conquesta del mercat peninsular durant la segona meitat del segle XVII» (1988), *Pedralbes* núm. 8, 1.

⁸¹ Sobre l'espai de comerç peninsular català hi ha grans treballs de referència, Assumpta MUSSET (1997), *Catalunya i el mercat espanyol al segle XVIII: els traginers i els negociants de Calaf i Copons*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Jaume TORRAS (1993), «La construcció del mercat», a *Els espais de mercat. II Col·loqui Internacional d'Història Local*, València, Diputació de València; Núria SALES (1991), *Mules, ramblers i fires (s. XVIII-XIX)*, Reus, Centre de Lectura; o l'obra de Josep FONTANA (1998), *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*, Barcelona, Edicions 62.

⁸² Guillermo PÉREZ (1984), «Capital comercial catalán y periferialización aragonesa en el siglo XVIII. Los Cortadellas y la Compañía de Aragón», *Pedralbes* núm. 4.

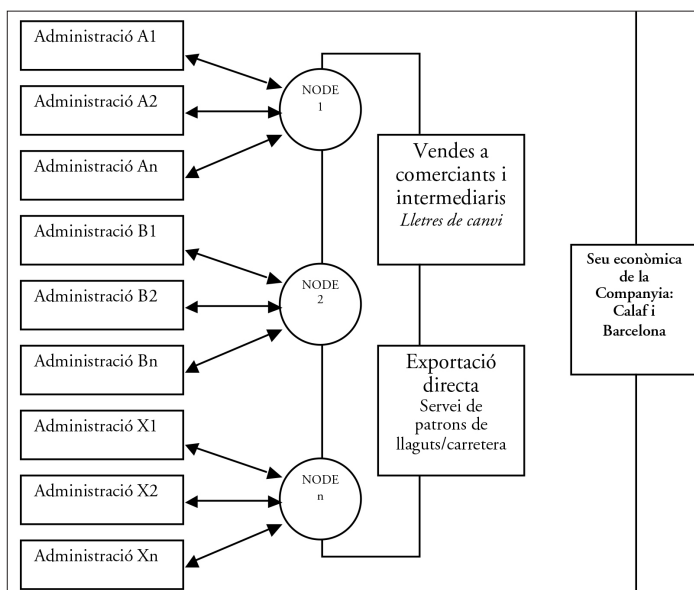
2. ACTIVITAT I IMPLANTACIÓ REGIONAL. L'EXEMPLE DE LA COMPANYIA D'ARAGÓ

L'activitat desenvolupada per les companyies arrendatàries anava molt més enllà de la simple recol·lecció i exportació dels fruits que produïa un determinat senyoriu, consistia en la reconversió de tot el teixit econòmic d'un territori per orientar-lo a l'exportació.

Per poder apreciar el mode d'implantació territorial d'aquestes empreses disposem de la documentació organitzativa i comptable de la Companyia de Calaf de la família Cortadellas, coneguda com la Companyia d'Aragó per ser el regne veí el principal espai d'inversió i arrendament de rendes senyorials. Aquest fons extraordinari es troba conservat a l'Arxiu Històric de Tarragona.

Atesa la gran varietat d'inversions que realitzava l'empresa de la família Cortadellas, nosaltres hem seleccionat un llibre de comptes de les operacions comercials en cereals a la ribera de l'Ebre.⁸³ La font que hem escollit ens és especialment útil, ja que ens insinua una arquitectura empresarial molt complexa i detallada, amb la qual cosa podem predefinir-ne el model de gestió. L'anàlisi i l'observació atenta del contingut del llibre de la comptabilitat ens porta a pensar que el funcionament de les explotacions era quelcom similar al croquis que tot seguit explicarem.

MODEL EXPLICATIU DE L'EXPLOTACIÓ COMERCIAL DELS ARRENDAMENTS CEREALÍSTICS DE LA COMPANYIA D'ARAGÓ (1778-1792)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades localitzades a l'AHT, fons comercial. La Companyia d'Aragó, C17. «Vendas de la Rivera de Ebro desde las de 1778, a las de 1792 inclusive i es lo ultim [sic]. Resumen».

⁸³ Arxiu Històric de Tarragona (d'aquí en endavant, AHT), fons comercial. La Companyia d'Aragó, C17. *Vendas de la Rivera de Ebro desde las de 1778, a las de 1792 inclusive i es lo ultim [sic]. Resumen.*

La base de l'organització de la Companyia ve determinada per dos factors principals: la ubicació dels arrendaments i els punts de concentració logística i exportació. El control dels arrendaments eren les administracions. Si hem de jutjar per com ho presenta la documentació, les administracions eren les unitats individuals d'explotació i, com a tals, tenien balanços propis.⁸⁴ Els comptes de les administracions, gestionades per la figura del col·lector, comptabilitzaven els volums de producció i els costos derivats del seu transport als punts de concentració, que per motius pràctics anomenarem *nodes*.⁸⁵ Pensem que els nodes eren els nuclis d'actuació i direcció de la Companyia sobre el territori d'actuació. Des d'allí, personatges com Francesc o Josep Cortadellas, Pere Vallès o Isidre Bosch realitzaven les vendes. Aquests punts eren principalment Mequinensa i els Masos de Móra, i, pensem que Tortosa també ho era. Sobre aquests territoris, la Companyia no tenia arrendaments, però sí que adquiria llocs d'emmagatzematge com ara graners o sitges i també els habitatges dels representants de la Companyia.

Un cop la producció de les administracions era emmagatzemada als nodes i es produïen les vendes, els balanços de cada administració es tancaven, fet pel qual considerem les administracions com a unitats autogestionables. A les vendes es discernia quina era la procedència de la mercaderia venuda entre totes les administracions de l'empresa, i pensem —ja que en cap cas la documentació emet aquesta valoració— que això es devia a la necessitat de controlar els preus i els costos per contrastar-ho amb els marges de beneficis radicats a partir del preu dels arrendaments.

Entre el passiu de les administracions es contemplava la gestió de l'arrendament, les despeses de personal, les despeses de transport, les de mesuratge i emmagatzematge. A partir d'aquí s'establí un preu de mercat.

L'elecció del posicionament dels nodes era de summa importància i incidirà de forma directa en la pèrdua de pes específic de Tortosa sobre els territoris de la regió septentrional del seu corregiment, atès que situava els altres nodes al nivell i amb equitat de funcions de la vella capital. Els nodes són sempre punts de fàcil accés per via terrestre i amb capacitat per embarcar mercaderies per via fluvial. Els casos paradigmàtics seran, per tant, Mequinensa i els Masos de Móra (l'actual Móra la Nova).

La primera localitat recollia les produccions dels arrendaments aragonesos de la riba del Cinca i Osca, a més de ser el punt de sortida de la mercaderia dirigida al mercat lleidatà. Així mateix, els Masos de Móra realitzava una funció idèntica, tot recollint les produccions del sud de l'actual província de Saragossa, la Ribera de l'Ebre i la Terra

⁸⁴ Argavieso, Monzón, Huesca, Albalate de Cinca, Ballobar, Alcolea, Vinaced, Yelsa, Mallen, Lagunarota, Ascó, Horta de Sant Joan, Miravet i Ulldecona.

⁸⁵ Gaspar Feliu, en el seu estudi sobre la companyia arrendatària d'Altafulla, destaca per sobre la resta la figura del col·lector. Per a ell, eren socis locals (capitalistes o assalariats), coneixedors de la població i dels drets que s'havien de pagar, i que, per tant, en depenia el bon funcionament de la recol·lecció; i, per tant, dels beneficis de la companyia. Gaspar FELIU (1985), «El negocio de los arrendamientos de rentas señoriales: examen de un libro de cuentas», *Revista Historia Económica*, III, 1, p. 34-35.

Alta, a més de ser la porta de sortida cap al Camp de Tarragona, pel Priorat. Aquesta orientació comercial quallarà a la concepció de l'economia interregional i, a mesura que la navegació fluvial entrarà en crisi, punts com els Masos de Móra seran autèntics referents per a la futura projecció de carreteres, especialment la carretera de Tarragona i Reus a Alcolea del Pinar.

Pérez Sarrion, al seu article monogràfic sobre la Companyia d'Aragó, en realitza una descripció estructural amb força similituds a la que presentem aquí. Hi descriu una àmplia gama de funcions de la *factoria* (concepte que fa referència a la unitat d'explotació i que equival al terme *administració* quan s'hi remet a nivell comptable).⁸⁶ A banda de les funcions d'emmagatzematge i d'administració de les rendes senyorials, afirma que la companyia és la introductora del crèdit rural.

Tot i introduir una orientació capitalista a l'agricultura, els arrendaments es feren sobre territoris de secà amb una inestabilitat de producció pròpia de l'agricultura tradicional. Per tant, la possibilitat d'accés a crèdit per a la pagesia era imprescindible per assegurar les futures campanyes de sembra i, per extensió, per assegurar la continuïtat de l'arrendament.

Un cop la mercaderia estava inventariada, emmagatzemada i amb un preu definit, es portava a terme la venda. A partir dels múltiples casos observats, veiem que podien donar-se tres possibles casuístiques. En primer lloc, hi ha la venda a intermediaris. Trobem a la documentació múltiples noms que és impossible que tots estiguessin vinculats en el si de la Companyia, però la seva aparició habitual ens porta a pensar que eren clients d'aquesta.⁸⁷ La Companyia, doncs, realitzava *remeses* a comerciants que actuaven d'intermediaris o comissionats, el negoci dels quals consistia a apropiarse de la plusvàlua que es podia carregar sobre el preu dels grans en tant que el portaven des dels nodes de la Companyia als centres de consum. Es tractava de comerciants i patrons autònoms que utilitzaven la Companyia com a proveïdor majorista de grans per a les seves activitats d'exportació al litoral peninsular, especialment Catalunya i València.

En segon lloc, hi ha els patrons de llaguts i traguiners assalariats per la Companyia. Aquesta eventualitat ha estat comprovada als llibres de comptes i ho ratifica el fet que els costos de transport, així com els preus de mesuratge que s'havia de fer a Tortosa, eren comptabilitzats al passiu d'algunes remeses. Eren, per tant, costos interns, indicador força convincent per creure que la Companyia encara mantenia el control sobre aquella mercaderia.

⁸⁶ Guillermo PÉREZ (1984), «Capital comercial catalán y periferiarización aragonesa en el siglo XVIII. Los Cortadellas y la Compañía de Aragón», *Pedralbes* núm. 4, p. 210-212.

⁸⁷ Segons Pérez Sarrion, entre el maig del 1778 i el maig del 1807, la companyia dels Cortadellas mantenia 68 comptes corrents oberts de clients. Guillermo PÉREZ (1984), «Capital comercial catalán y periferiarización...», p. 194.

I, finalment, hi ha la venda directa. Aquesta opció l'ha verificat l'estudi de Rosa Pijuan, la qual recopilà la procedència de les lletres de canvi que arriben a la factoria barcelonesa de la Companyia d'Aragó, tot diferenciant-ne les comptabilitzades a l'actiu i al passiu de l'empresa.⁸⁸ El major volum d'aquestes, procedents de la regió de l'Ebre, es trobava a l'haver dels seus balanços i procedia majoritàriament de l'administració de la Companyia a Ulldecona, dirigida per Isidre Soler i Solanes, amb un valor de 50.242 lliures (anys 1793-1799), i la de Ramon Castellar a l'administració de Benissanet, amb un valor de 34.784 lliures (anys 1796-1801). Entre ambdues partides, i tenint en compte que entre l'haver de la factoria barcelonesa de la Companyia d'Aragó hi havia un total de 492.981 lliures, el comerç de la regió de l'Ebre suposa un 17,25% dels seus ingressos. Però el més interessant és que l'emissor d'aquestes lletres són majoritàriament companyies estrangeres, especialment franceses, que compraven els productes agrícoles a l'agent de la Companyia per exportar-los.

És a dir, que la Companyia d'Aragó retingué una part important del mercat dels comissionistes i suplantà durant els últims anys del segle XVIII la burgesia autòctona que hagués pogut acumular els capitals comercials derivats d'aquesta activitat i per reinvertir-los amb més activitat econòmica més endavant. Tanmateix, la imbricació de la Companyia d'Aragó amb l'economia local fou decisiva. Dinamització del mercat de bestiar, del sector arrier, del mercat bracer, etc. són aportacions que no es poden menystenir.

3. ELS LÍMITS CONFUSOS ENTRE UNA EMPRESA SUBORDINADA I UNA EMPRESA AUTÒNOMA

Fins aquí s'ha analitzat l'estructura orgànica o funcional de les companyies arrendatàries implantades sobre un territori, però l'objectiu del treball passa per oferir una interpretació més o menys acurada de com reaccionà o com s'adaptà la burgesia a una onada de colonització comercial d'aquella magnitud. Tot seguit n'abordarem la qüestió a partir d'estudis de cas.

Entenem que la principal conseqüència de l'arribada de les companyies arrendatàries és l'aparició d'un ventall de possibilitats fins aleshores inexistents. Per primera vegada la renda feudal es mobilitzava a gran escala i les economies s'integraven i supeditaven per satisfer les necessitats de les regions més desenvolupades.

Hom podria donar com a vàlida una interpretació matisada del grau d'autonomia de la Companyia d'Aragó sobre el territori en el qual tenia els arrendaments, ja que

⁸⁸ Maria Rosa PIJOAN (1985), *La factoria barcelonesa de la Companyia d'Aragó (1792-1801)*, tesi de llicenciatura. Dirigida per Lluís Navarro Miralles. Facultat de Filosofia i Lletres de Tarragona. Universitat de Barcelona. p. 287 i 305-308.

a efectes pràctics desconeixem la profunditat i la constància de les relacions entre l'empresa arrendatària i les petites societats locals, i el més probable és que existís una àmplia gama de grisos que fa difícil determinar on acaba l'activitat d'una i comença l'activitat de les altres en allò referent a la direcció de les exportacions.

Aquest raonament rau de l'observació d'altres tipus de documentació que, malgrat escapar-se del marc conceptual de les companyies d'arrendaments, sí que poden resultar aplicables en un context de relacions entre proveïdors i comerciants. Aquesta documentació són els copiadors de cartes i expedients oberts als seus clients d'algunes empreses catalanes a Tortosa, ja sigui com a subministradors de mercaderia tèxtil o com a compradors de productes agrícoles.

Un dels casos coetanis a les companyies arrendatàries i potser més exemplificatius que s'han pogut localitzar respecte a aquest tipus de relacions comercials és el de Josep Morris i Cia, i el seu corresponsal tortosí Pedro Martín. Josep Morris i Cia era una de tantes companyies dedicades a la importació i exportació d'una gran varietat de productes, tant agraris com primeres matèries o manufactures. Aquesta empresa disposava de nombrosos corresponsals per tot el litoral català i valencià, els posicionaments dels quals són l'àrea que ens ocupa: Tortosa, Vinaròs i Benicarló.⁸⁹

A Barcelona estant, Josep Morris sovint es cartejava amb Pedro Martín, el qual s'encarregava de comprar productes agraris com el blat de moro o faves i de la seva exportació als destins com Cartagena o València a compte de Josep Morris i Cia.⁹⁰ Des de Barcelona, li reclamaven que els costos de transport resultaven massa elevats i que possiblement seria més convenient embarcar les mercaderies en societats més grans que poguessin oferir nòlits més econòmics. Així mateix, també sabem que Josep Morris i Cia, a títol particular, importava seda procedent de l'Aragó —possiblement adquirida als comerciants vinculats a alguna companyia d'arrendaments— i la comprava a l'engròs per poder especular amb els pics de demanda.

Casos com aquest permeten interpretar que el fet que un comerciant tingués vinculació amb una determinada companyia major no significa que no tingués negocis i operacions pròpies. Pedro Martín exercia d'enllaç local d'aquella empresa i n'organitzava els nòlits dels vaixells, però a la vegada tenia negocis particulars com a comerciant de seda que poc o res tenia a veure amb Josep Morris i Cia. De fet, Pedro Martín també l'hem localitzat durant la segona meitat de la dècada dels anys 70 del segle XVIII comerciant i realitzant comandes de seda filada per Macià Sunyer de Reus.⁹¹ Tot apunta

⁸⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (d'aquí en endavant, AHCB), fons comercial. B21 1782-1784.

⁹⁰ AHCB, fons comercial. B21 1782-1784. Octubre del 1782.

⁹¹ AHCB, fons Sunyer, top. 74, *Llibre per copias de cartas de Macià Sunyer, 1776*, p. 152 i s. L'empresa de Macià Sunyer era una de les mostres més representatives del dinamisme de la capital del Baix Camp. En tancar l'exercici del 1777, per exemple, els set socis de la companyia, entre els quals Macià i el director, el seu germà Francesc, es van repartir uns beneficis de 128.333 lliures, 6 sous i 8 diners, una fortuna més que notable. Entre els negocis que hem pogut identificar en aquest període, hi havia una fàbrica d'aiguardent, els cercols de ferro,

que Pedro Martín exercia d'agent intermediari comercial de diversos empresaris forans de Tortosa, dels quals n'era el seu home a peu de mercat.

4. EL MERCAT DE LLETRES DE CANVI

Cal fer notar que, vistos els comptes corrents que tenia oberts Macià Sunyer amb personatges com Pedro Martín o Joan Navàs, es tractava d'un comerç unidireccional, és a dir, no hi havia contrapartida en mercaderia, únicament els comerciants ebrencs oferien primera matèria a canvi de diners.

Aquest tipus de relació feia necessari que l'empresa de Sunyer disposés sempre de diner en efectiu, fet que no era habitual, ja que la major part del capital de la companyia la tenien en forma d'estoc. Per aquest motiu, en aquest tipus de relacions comercials hi jugava un paper important el mercat de lletres de canvi regional, ja que, a falta d'entitats financeres especialitzades, aquest paper l'exercia el comerciant amb més capital circulant; aquest, en el Reus de l'època, no era altre que la companyia de March i Tilebein, els quals ja tenien intencions d'especialitzar-se en el sector.⁹² Així, des de Barcelona, els March, amb qui sí que tenien relacions comercials els Sunyer, endossaven les lletres de canvi a Sunyer a partir del compte corrent comercial que tenia amb la companyia de March i Tilebein i les enviava via correu postal als comerciants tortosins, els quals empraven les mateixes lletres de canvi en els seus propis negocis, tot reendossant les mateixes butlletes, o bé les bescanviaven a Barcelona o als agents que els March poguessin tenir al territori.

Aquests circuits monetaris eren especialment importants a l'hora de lubricar l'economia, sobretot en un context d'orientació exportadora com era la catalana.⁹³ El problema de fons, tanmateix, no era el de realitzar els pagaments, sinó les dificultats legals que impedièn la instauració d'un sistema bancari d'orientació comercial i industrial, ja que

negocis en botigues, magatzems i fàbriques, el «negoci a Càdiz» i participació a la societat pesquera de Joan Salgado de Barcelona, a més de la fàbrica de mocadors i veles de seda que regentava Macià Sunyer.

⁹² La Companyia de March i Tilebein el 1777 ja eren socis d'un dels primers bancs de Catalunya, el Banco de Fondos Perdidos, que estava destinat a aquesta funció. Durant un contenciós que mantingué aquest banca amb la seva competència, el Banco de Cambios de Barcelona, l'any 1777, vinculat al comerciant Juan de Llarard, aquest argumentava que els bancs eren necessaris per cobrir el valor dels fruits i les manufactures. En lloc de pagar en diners, s'endossen lletres de canvi a altres ciutats com Saragossa, València o Madrid. L'efectiu no sempre està disponible, deia, i el trasllat del diner és lent i perillós, fet que posava en perill els circuits comercials. Biblioteca de Catalunya (d'aquí en endavant, BC), fons Junta de Comerç, lligall LVIII, caixa 81, núm. 5. p. 45.

Sobre les empreses comercials dels socis Marc i Tilebein, Mercè LÓPEZ (1991), *Un exemple del comerç català del s. XVIII: els March de Reus*, Reus, Centre d'Estudis Josep Iglésies. El llibre major de la companyia comercial de Salvador de March i Christiano Andrés Tilebein es troba l'Institut Municipal de Museus de Reus (IMMR, 1194).

⁹³ Per aprofundir més en el funcionament de les lletres de canvi, Pilar NOGUÉS-MARCO (2011), «Tipos de cambio y tipos de interés en Cádiz en el siglo XVIII (1729-1788)», *Estudios de Historia Económica* núm. 58, p. 12-13.

l'única institució creditícia legalment vigent era el Monte de Piedad, creat a Barcelona, que, sota la direcció dels administradors de la Mitra barcelonina limitava el seu marc d'actuació al petit crèdit com a alternativa a l'ascens de la usura, però que no admetia entrar en «una infinidad de contingencias y eventos que ocurren en el dilatado ramo del comercio».⁹⁴

Els bancs d'orientació moderna es començaren a fundar durant la segona meitat de la dècada dels anys 70 del segle XVIII com a resultat d'una forta pressió a les institucions polítiques i econòmiques que acabaren per superar els esforços obstinats del monopoli dels dipòsits en mans de la tradicional taula de canvis de Barcelona o del limitat Real Giro.

L'objectiu de tant el Banco de Fondos Perdidos com el de la Compañía de Banco de Cambios de Barcelona era oferir diners a partir del descompte de lletres de canvi i vals, així com l'establiment de serveis d'assegurances marítimes, vinculades també a la creació de fons destinats a cobrir econòmicament els riscos de la pràctica comercial.⁹⁵

5. TIPOLOGIES DE LES RELACIONS COMERCIALS A PARTIR DELS EXEMPLES DELS CLIENTS DE LES TERRES DE L'ÈBRE DE LA COMPANYIA FIDEL MORAGAS I CIA

Així mateix, el cas més explícit que hem trobat a l'hora d'analitzar les col·laboracions entre capital mercantil català i burgesia autòctona el trobem en el Fons de la Família Moragas, de Valls, conservat i inventariat a l'Arxiu Històric de Tarragona.

La família Moragas, especialment l'empresa Fidel Moragas i Fills, havia erigit una petit imperi comercial, tot partint d'una sòlida base econòmica sorgida de la prosperitat del negoci de la seda una generació anterior. Fidel Moragues, segons Olivé, responia a l'ofici de fabricant de llanes i botiguer de panys i teles, però els llibres comptables reflecteixen una activitat molt més variada i multisectorial, que oferia gran seguretat i solvència a les seves inversions.⁹⁶

Aquesta condició convertí la seva empresa en un punt d'enllaç de bona part dels negocis d'importació i exportació que circulaven per la costa mediterrània. Gràcies a aquest fet, disposem dels expedients que la seva companyia tenia oberts a cada ciutat amb la qual hi tenia negocis, i Tortosa era una d'aquestes, especialment durant les dues primeres dècades del segle XIX, moment en el qual l'empresa dels Sunyer hi va perdre gairebé tot el contacte i un període del qual precisament en sabem molt poc. Hem

⁹⁴ Jaume CARRERA (1947), *Historia política y económica de Cataluña*, vol. III, Barcelona, Bosch, Casa Editorial, p. 268.

⁹⁵ Jaume CARRERA (1947), *Historia política y económica...*, p. 273-280.

⁹⁶ Enric, OLIVÉ (1998), *Els Moragas. Història íntima d'una família de notables (1750-1868)*, Tarragona. Diputació de Tarragona, p. 45-46.

comptabilitzat fins a 13 expedients de 13 societats o comerciants tortosins amb els quals aquella empresa hi tenia relacions, 11 de Tortosa i 2 d'Amposta.⁹⁷ Cap d'aquestes, però, és el suficientment extensa per poder aprofundir en el que era l'activitat econòmica d'aquells comerciants, però sí que n'hem pogut establir una categorització en funció de quin era el grau d'implicació, relació o sotmetiment de la burgesia local respecte als Moragas.

En primer lloc, distingim relacions contractuals de *subarrendament*. Tal és el cas de l'expedient entre la Moragas i Cia i la societat Escofet i fill. En Fidel Moragas havia adquirit els drets de la novena decimal de les diòcesis catalanes de part del duc d'Híjar, i en subarrendà la de la mitra tortosina a Escofet i fill per a la collita del 1804-1805.⁹⁸ Respecte a aquesta operació varen sorgir problemes que acabaren en un plet a l'Audiència Reial; atès que si bé el subarrendament valia 36.105 lliures catalanes a pagar a terminis, Escofet en deixà a deure 12.755, les quals es negava a entregar a causa del fet que dels 91 pobles de la diòcesi que havien de pagar la novena decimal, només n'efectuaren el pagament 13. Els greuges d'uns i altres demanant la corresponent indemnització derivà al plet judicial esmentat. Independentment d'això, el que aquí cal ressenyar és que per assolir els drets sobre les rendes del territori de Tortosa, la burgesia local havia de dirigir-se i comprar-los a burgesies foranes. Tanmateix, aquesta era una relació contractual entre iguals, i no es pot considerar Escofet com a client dels Moragas.

El mateix succeeix amb la *participació en empreses de capital mixt*. Fidel Moragas tenia com a apoderat de la seva empresa a Tortosa i el nord de Castelló Joan Moragas, veí de Tarragona, però que passava llargues temporades a Tortosa. Joan Moragas, al març del 1809, participava com a soci capitalista del nòlit d'algun vaixell, com en el cas del llagut *El Canario* amb 32 tones de capacitat, pilotat pel patró de la matrícula de Tortosa Domingo Arbonés, i que, juntament amb la societat Ramisa i Fill, vídua d'Albanés i fills i Bernardo Sacanella, havien realitzat el nòlit de 618 canes de fusta de roure.⁹⁹ Segons el tipus de contracte al qual havien arribat, els costos i beneficis d'aquest nòlit, Fidel Moragas i Cia, mitjançant el seu apoderat a la regió, hi participava en una quarta part, juntament amb els altres capitalistes, encara que al final, Joan Moragues comprà els drets dels altres socis.

Malgrat l'existència dels altres models esmentats, la tasca d'*intermediació comercial* serà el model d'interacció comercial més comuna entre la burgesia tortosina i la de la resta de Catalunya amb interessos al sud del Principat.

⁹⁷ Joan Barceló (1816), Carles Busquets (1816), Nicolau Cid (1809), Vicenç Cuello (1806), Josep de Escofet i Cia (1804-1807), Francesc Guardiet (1806), Ramon Jordana (1805), Magí Josa (s/d), Francesc Xavier Larrosa (1821), Jaume Lledó i Traval (1807), vídua de Passanau i fill (1805), Felip Remisa (1794-1814) i Bernat Sacanella (1804-1818).

⁹⁸ AHT, fons Moragas, top. 2320.

⁹⁹ AHT, fons Moragas, top. 2613.

Aquest model tenia com a finalitat l'obtenció de mercaderies per part del comerciant capitalista, en aquest cas, la companyia de Fidel Moragas. El negoci de l'exportació consistia a saber en tot moment les necessitats d'un determinat mercat regional i ser coneixedor de les disparitats de preus d'algun determinat producte a diversos punts del Principat i del litoral mediterrani. Aquesta informació l'obtenia a partir d'una extensa xarxa d'observadors i lloctinents que informaven puntualment de la situació a escala regional. Aquesta figura, com ja s'ha esmentat, era la de Juan Moragas, però aquest es valia dels comerciants autòctons perquè li prepararessin les comandes que rebia des de Barcelona. Així doncs, la forma d'actuació consistia en el fet que el comerciant tortosí rebia la comanda d'un determinat producte, i el comerciant s'encarregava de recollir-lo entre els productors del territori, preparar-lo i deixar-lo a punt per ser embarcat al port de Tortosa o al port dels Alfacs. El comerciant tortosí li passava la factura on detallava l'origen de la mercaderia, el preu al qual ho havia pagat, els costos de transport fins al port, la càrrega i descàrrega del producte, la mà d'obra emprada i els costos d'emmagatzematge (ja sigui amb la compra de bótes o pipes, en cas de ser mercaderia líquida com l'oli o el vi, o en caixes i dipòsits) i els impostos que gravaven la mercaderia, com ara lleudes, imperiatges, ribatges, mesuratges, etc. Al final del còmput, s'hi afegia una comissió del 2%, que entenem que era el preu del servei d'intermediació.

El transport al punt de comercialització algunes vegades apareix comptabilitzat com un servei més, i altres no. Quan ho fa, el comerciant estipula a la mateixa factura el patró del vaixell contractat, la càrrega, el punt de destí i el consignatari que havia de recollir-ne la mercaderia.¹⁰⁰

Finalment, esmentem el model de *contractació*, que podria assimilar-se a l'anterior, però designa acords entre parts a llarg termini. Aquest és el cas del contracte entre Remisa i Fill i Fidel Moragas i Fill per al subministrament de sal a les gabelles de Barcelona, Mataró, Blanes, Sant Feliu, l'Escala, Vilanova i Tarragona entre 1805 i 1808.¹⁰¹ Acordaren que subministraria entre 80.000 i 90.000 faneques de sal —com a mínim— anualment, i que el preu es determinaria en funció del preu de mercat, inclòs el transport, a partir dels informes segellats pels administradors de cada gabella en funció de la sal importada per Ramisa. Aquest era un contracte important i que assegurava uns ingressos fixos a tres anys vista per al comerciant tortosí i per a qui tenia els drets d'explotació de les salines del delta.

Cal esmentar, igualment, la importància d'aquestes comandes comercials, ja que activaven l'economia regional donant sortida als seus productes agraris i alimentaven

¹⁰⁰ El model d'intermediació descrit s'ha perfilat a partir dels expedients d'en Ramon Jordana amb una comanda de 100 quintars de sabó (3/8/1805), l'expedient de Francisco Javier Larrosa, amb una comanda de 478 càntirs d'oli (17 pipes d'oli) (24/1/1821) i l'expedient de vídua de Passanau i fill amb 280 quarteres de civada (13/12/1805). AHT, fons Moragas, top. 3685, 2466 i 2714 respectivament.

¹⁰¹ AHT, fons Moragas, top. 2613.

tota una indústria complementària —o subalterna— basada en productes i serveis necessaris per a aquella mobilització de recursos: en primer lloc, en destaquem el sector de llaguters i traginers.

El tram final de l'Ebre era molt perillós per a determinats calatges de vaixells, atès que, per a molts, el sol fet d'aproximar-se al delta de l'Ebre podia significar el naufragi. Per això, les drassanes locals construïen una classe de vaixells, els llaguts, amb un calat mínim que podia desplaçar-se per aquell tram de riu d'escassa profunditat sense problemes. Això esdevingué un servei gairebé imprescindible per a la logística local, i que, en conseqüència, es convertí en un model de negoci equiparable en importància al dels carreters, carregadors i descarregadors de vaixells. Els patrons de vaixell, els compradors d'aquestes embarcacions, oferien els seus serveis de transport a totes aquelles empreses (autòctones o no) que sol·licitessin l'extracció de mercaderia fora dels perills de l'estuari de l'Ebre.¹⁰² El mateix succeeix amb els traginers. Carruatges de tracció animal recorrien els difícils camins de la regió, tot conduint els productes agrícoles del territori, cap als punts de concentració i emmagatzematge, especialment a aquells punts que tenien duana, necessària per tal que l'exportació seguís la legalitat estricta. No hi ha dubte que es dinamitzà moltíssim el sector logístic. Tres socis i un patró de llagut eren suficients per comprar una petita embarcació a les drassanes tortosines i posar-se al servei de les múltiples exportacions de qualsevol altra empresa.

En els llibres de comptes de la Companyia d'Aragó, per exemple, apareixen multitud de noms de patrons i traginers que participaven de la logística de les societats més grans, cosa que generava una activitat econòmica terciària que esdevingué punt de partida de força dipòsits de capital familiar; de fet, els únics que restaran un cop finalitzades les turbulències polítiques de les tres primeres dècades del segle XIX.

6. CONCLUSIONS

Aquest treball ens ha permès observar el fenomen de l'arribada a les Terres de l'Ebre del capitalisme agrari i comercial a les acaballes de l'Antic Règim des de dos punts de vista oposats: els de les companyies arrendatàries i el de la burgesia regional.

Pel que fa al punt de vista de les companyies arrendatàries, aquestes, mogudes per l'afany de lucre, aconseguiren no només mobilitzar la renda agrària de les comarques

¹⁰² Disposem d'un cas d'exemple pràctic amb l'oferta del servei de Ramon Escardó. Aquest patró havia estandarditzat força el seu modus operandi, i s'ha conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó un imprès emplenat amb les dades d'un dels seus clients: a l'imprès s'especificava el nom del patró, el seu logotip, el nom del seu client, la descripció del nòlit, el seu preu, el punt d'embarcament i el lloc i la persona destinatària. S'acompanyava, a més, un contracte amb el qual el patró hipotecava el seu propi vaixell com a garantia de la mercaderia que carregava. Arxiu de la Corona d'Aragó (d'aquí en endavant, ACA), Reial Audiència, Tribunal de Comerç, núm. 7551, any 1804.

interiors, sinó que també projectaren nous horitzons a la integració de mercats inter-regionals.

L'escala de les seves activitats i el volum de mobilització de recursos ocasionà un impacte difícilment quantificable, encara que en podem destacar dos efectes contradictoris. El primer és l'efecte revulsiu sobre el sector serveis de la comarca. Carreters, llaguters, jornalers, etc. varen veure en les necessitats de les companyies arrendatàries de fruits unes bones perspectives de feina i la xarxa clientelar més gran que havien conegut fins aleshores. L'altre punt de vista és el cost d'oportunitat que va perdre l'oligarquia d'ocupar l'espai de negoci que s'apropriaren les companyies arrendatàries. Aquesta burgesia regional no havia realitzat l'arrencada progressiva, i no estava en condicions de poder assolir els volums de capital necessaris per portar a terme uns arrendaments d'aquelles magnituds, ni tan sols en forma de societat comanditària. En canvi, l'arribada de les activitats d'empreses com la Companyia d'Aragó i d'altres amb menys vinculació amb el territori els proporcionà una perspectiva de negocis i d'especialització en intermediació comercial, oferta de mitjans de transport i com a observadors i temptejadors dels mercats regionals que convertí aquestes petites empreses en el punt d'enllaç entre el gran capital comercial i el territori. Aquesta posició acomodada els oferí accés al mercat de capitals i amb aquest a un enriquiment sostingut i sense gaires riscos a causa del fet que el seu paper era de client dels grans grups inversors.

Per últim, des d'una perspectiva essencialment territorial, cal apuntar que la implantació de les companyies d'arrendaments propicià una reorganització territorial, ja que la implantació de magatzems i punts de redistribució de mercaderia afavorí aquelles viles amb preus del sòl més econòmics, millors condicions fiscals i sobretot aquelles que oferien unes millors condicions de transport i comunicacions. Aquesta circumstància afavorí especialment les viles i ciutats de l'actual comarca de la Ribera d'Ebre, ja que no només estaven prop de les comandes arrendades, sinó també oferien possibilitats d'extracció fluvial de mercaderies i la possibilitat de transportar-les per via terrestre cap al Camp de Tarragona a través del Priorat, tot evitant així la fiscalitat per trànsit de mercaderies de Tortosa.

Sentmenat, segle XVIII. El cadastre de Patiño, la seva elaboració i aplicació. Evolució econòmica i social després dels decrets de Nova Planta

Lluís Solà Martí

Grup d'Amics del Museu Arxiu de Sentmenat

Als catorze de Janer de mil sezcens y catorce fou primsenyada una criatura per lo D. Joseph Valls de Vidella trobanse en casa de Sanosa de la montanya filla legitima y natural de Gabriel Mas brasser de la parroquia de Sant Menna de Sanmenat bisbat de Barcelona y de Madrona muller seva la qual pari en dita casa de Sanosa fugint del destacament que comandava lo Sr. Compte de Montemar y crema y secaja Caldes i Sanmenat y lo dia setze del mes y any fou aportada en la parroquial Iglesia de Sant Menna de Sanmenat y se li foren fetas les demás serimonies del baptisme per mi Luis Molins prevere y vicari de dita parroquia.

Aquest apunt del llibre de baptismes escrit dies després del 16 de gener per l'aleshores vicari de la parròquia, Lluís Molins, i que es conserva a l'Arxiu Parroquial de Sentmenat, ens confirma que en aquesta població el 14 de gener de 1714 un escamot de l'exèrcit del comte de Montemar entrà al petit poble de sagrera, que era aleshores, cremant i saquejant l'església romànica i unes quantes cases.

A començaments d'aquell mes de gener la vila de Caldes de Montbui, al mateix temps que en altres poblacions del Principat, es va rebel·lar contra la guarnició borbònica que es trobava en aquest lloc, i que va ser duta presonera al castell de Cardona. La revolta va ser conseqüència de la misèria per tants anys de guerra i per l'espoli fiscal imposat pels decrets de capitació del 1713, que van establir una càrrega fiscal sobre el conjunt del país per tal de mantenir l'exèrcit d'ocupació, per la resistència de la ciutat

de Barcelona en el seu setge i també com una constatació del fet que el que s'imposaria un cop guanyés definitivament l'exèrcit borbònic era un sistema polític absolutista. Per sufocar la revolta va arribar a Caldes de Montbui el comte de Montemar al front de mil infants a peu i mil cavalleries, que van atacar, saquejar i cremar la vila i al mateix temps van executar els caps locals de la revolta.

En un altre apunt, escrit damunt el marge esquerre del mateix llibre, just al costat del text descrit al començament, testimonia que el que hi ha escrit sobre els saquejos tant de Sentmenat com de Caldes és totalment cert tot i haver estat tatxat.

La revolta tot i això va continuar, però a finals del mes de març prop del mateix Caldes de Montbui va haver-hi una batalla en què els revoltats van ser severament derrotats. Aquest fou l'inici de la fi que es patí a les nostres contrades amb la caiguda final de Barcelona, i els escamots foren la sistemàtica de què se serviren les forces d'ocupació per mantenir atemorida la població fins al final.

Final que va comportar, com sabem, la pèrdua de totes les institucions i els drets catalans i que es va reflectir per escrit en el decret de Nova Planta de 1716, redactat sobre un informe previ fet en la seva major part pel botifler Francesc Ametller i per José Patiño y Rosales, en què s'imposaven noves estructures polítiques, socials, culturals, lingüístiques o fiscals. Document pel qual es pretén fer desaparèixer Catalunya, no solament políticament, sinó també socialment i culturalment.

Dins de les noves estructures polítiques, el país es va dividir en corregiments. El Vallès quedà enquadrat tres anys després, junt amb el Maresme, en el corregiment de Mataró i en l'àmbit judicial adscrit al partit judicial de Terrassa.

Quant a l'àmbit fiscal s'implantà en tot el Principat el Cadastre o *lo catastrofe*, com es va conèixer popularment, que fou una nova manera de contribuir a les arques de l'Estat i que substituï el sistema de pacte que hi havia antigament entre les institucions catalanes i el rei. Aquest document va ser redactat també per José Patiño y Rosales, aleshores superintendent de Catalunya per nomenament directe de Felip V. Nascut a Milà, de pares gallecs, va estudiar als jesuïtes però no es va arribar a ordenar; va ser cridat per Felip V durant la Guerra de Successió perquè es fes càrrec de la Superintendència d'Extremadura molt malmesa després de la guerra amb Portugal. Després de passar per Catalunya, el 1717 va ser nomenat intendent de la Marina i va arribar a aplegar al final de la seva vida diversos càrrecs que equivalien al càrrec de secretari d'estat; va morir a la Granja de San Ildefonso el 1736.

El cadastre va ser una eina administrativa i alhora repressiva, per poder valorar el patrimoni de béns immobles i rústics de cada lloc, on es van afegir els béns industrials i de bestiar de càrrega per tal d'establir la quantitat a pagar en concepte de tribut per a la producció de béns per part de cadascú i fer d'aquesta manera una valoració aproximada del que acabava aportant el Principat a l'Estat. El primer cadastre, el de 1716, va estimar que l'aportació era d'1.000.000 de pesos castellans, l'equivalent a 1.400.000 lliures catalanes, cosa que va resultar pràcticament impossible d'afrontar

per la situació en què es trobava Catalunya en aquell moment després de tants anys de guerra i sotmesa, a més, a la manutenció de l'exercit d'ocupació. El 15 de gener de 1716 Don José Patiño emet un ban a Granollers que fa arribar a tots els pobles del Vallès instant els alcaldes a fer-lo públic a tota la població i escollir les tres persones que complimentaran el qüestionari que facilitarà l'elaboració del cadastre local.

El cadastre de Sentmenat va ser fet el juny de 1716; l'original, sortosament, es conserva degudament restaurat a l'Arxiu Municipal de la població i ens permet fer un retrat detallat del que fou potser l'embrió de la vila que avui tots coneixem. Com diu Jaume Verdager:¹⁰³ «Ofereix un gran interès pels detalls gairebé fotogràfics que conté, donant una bona informació sobre temes tan diversos com les persones, l'agricultura, les propietats, els carrers i places que ja existien aleshores, les cases, la toponímia, etc.»

Aquest consta de cent trenta-una pàgines i es va fer seguint el guió de trenta dues preguntes que havien de respondre arreu del Principat tres personatges de cada població destinats a aquest fi, que fossin de confiança de les autoritats del moment i amb uns coneixements mínims per poder fer-ho. Aquesta tasca va recaure en el rector de la parròquia de Sentmenat, mossèn Joan Martiarnau, que actuava com a secretari i escriptor, i dos pagesos experts elegits, Joan Cladellas i Clapersjussà i Josep Salabert, el qual a part de ser el propietari de la masia de Can Palau tenia el mèrit de ser el masover del senyor marquès de Sentmenat.

El qüestionari evidentment era fet en castellà però les respostes es van fer en el català de l'època, tot entenent que era l'única llengua que es coneixia per part dels qui van escriure les respostes. Les primeres nou preguntes són les que fan referència a particularitats generals del terme, la mida, els municipis amb què confronta, els tipus de terres de què disposa, la qualitat i la producció de cadascun dels tipus declarats i si es paguen altres drets per les terres.

El terme de Sentmenat confrontava seguint un cercle sortint de l'est, «sol hixent», amb Palau-Solitar, Caldes de Montbui, Polinyà, Sabadell, Terrassa, parròquia de Junqueres (avui pertany al terme de Sabadell), Castellar i Sant Llorenç Savall. Segons els redactors del cadastre el terme tenia a peu una longitud d'una hora i mitja i una amplària de tres quarts d'hora i la seva circumval·lació era de quatre hores, una valoració una mica justa si tenim en compte que parlem de 28,4 kilòmetres quadrats. Hi ha un dibuix molt matusser del que podria ser el terme partint com a referència del Puig de la Creu, ubicat a la part de tramuntana (nord); pinten un terme força més quadrat del que en realitat és.

¹⁰³ Jaume Verdager Famades, historiador local i president del Grup d'Amic del Museu Arxiu, va transcriure l'any 2009 el cadastre de Patiño de Sentmenat, tot convertint-lo en una eina que permet entendre i estudiar el Sentmenat de començaments del segle XVIII. Transcripció publicada en la revista *Serra-llosa* núm. 10 del mateix any.

En aquell temps era productiva una quarta part del terme i es repartia en terres de sembradura, on es plantava en funció de la rotació o el terreny: blat, civada, ordi, sègol, espelta o bé faves i llegums; després hi havia les terres de vinya, hort i oliveres. La resta de les terres del terme eren boscos, de les quals se n'explotava una tercera part, o bé zones ermes, rocalloses i rieres.

Entre la quarta i setena pregunta es determinen las quantitats de producció de cada tipus de sembradura o la qualitat de la terra, a més de la valoració del benefici que pot obtenir el pagès sobre aquesta producció. Hi trobem primerament una mena de taula on es recullen el nombre de quarteres dedicades a sembradura i les dedicades a vinya per a cada masia i per a cada propietari; més endavant ja entrem en una descripció individualitzada de les terres de conreu de cada pagès de Sentmenat amb la descripció del propietari, del lloc on és ubicada, la distància al poble calculada en el temps d'anar-hi a peu, les mesures de la propietat, el tipus de conreu, el volum de producció i, finalment, les propietats que confronten per cada banda amb la qual s'està registrant. En total, es recullen 243 descripcions de peces de terra al terme, tot començant sempre per les masies i després per les peces de terra que tenen en propietat o en arrendament els habitants del nucli poblacional i pels quals pagaven els corresponents censos al propietari. En el darrer cas normalment eren peces per fer-hi vinya, que aleshores ja començava a tenir un pes important en l'economia de les famílies, sobretot pel fet que hi havia un important mercat exterior a cobrir.

En total, es declaren unes 1.500 quarteres (que equivalen a 652 hectàrees), de les quals 350 eren dedicades a sembradura i 700 a vinya. Unes altres 700 eren de bosc, 9 d'horts i la resta eren improductives: rieres, pedreres i zones ermes. Era una de les poblacions en què el pes de la vinya en el conjunt del conreu era dels més elevats dintre de la comarca del Vallès Occidental, ja que segons el cadastre es dedicava a la vinya un 45% de les terres conreables, mentre que en el total de la comarca estaven entre un 30% i 35%. La producció de vi segons el cens de 1716 va ser de 1.102 càrregues de vi, que equivalen a 132.250 litres.

També inclou una relació dels preus unitaris a considerar en la valoració de cada tipus de conreu, i arriba, tot partint d'aquests preus, a una valoració de la producció agrícola anual de Sentmenat que es va estimar en 5.322 lliures. Segons aquesta valoració el que s'hauria d'abonar a l'Estat en concepte de tributs per la producció agrícola estaria entre les 425 i 532 lliures.

En la vuitena i novena preguntes es respon sobre si es paguen altres drets sobre les terres i es fa constar que es paga delme i primícia. Però influïts per la situació especifiquen en el document que «vuy lo delma és del Real Segrest»; el delme era el que corresponia al marquès de Sentmenat, mentre que la primícia era per al rector, tot essent el valor d'aquests drets 600 lliures anyals en el cas del primer i 300 lliures per al segon. Segons aquest apunt, al marquès de Sentmenat se li van confiscar els seus béns per austriacista, els quals ja no recuperà fins l'any 1725, després de la signatura de la pau de Viena.

En la pregunta deu ja trobem referència al nombre de cases existents, tant si són habitables com si estan enrunades, abandonades o cremades. I veiem que a Sentmenat en aquell moment consten 135 cases, de les quals cremades, derruïdes o deshabitades n'hi havien 32, cosa que ens pot donar idea de fins on va arribar la repressió de què hem parlat al començament de l'escrit. De la resta n'hi ha 25 que són considerades quasi com a barraques. Del total d'habitatges, 90 corresponen al nucli inicial de població i 45 a les masies del terme.

Seguidament ja passem a un apartat on es detallen les cases quant al nombre d'habitacions i alçàries que tenen; la distància respecte a l'església del poble, que serà el punt de referència per establir la seva ubicació i les propietats que les envolten. En el cas de les masies la distància es calcula en el temps que es triga d'anar de l'església a la dita masia. El recorregut comença per la més allunyada del poble —en el nostre cas per can Castellet de les Boixedes—, se segueix després un cercle on es descriuen primer les masies ubicades a la part de ponent, es continua pel migjorn i es tanca el cercle pujant per llevant, on el Castell és la darrera masia que es descriu.

Pel que fa a les cases del poble el procés és similar, però les distàncies es mesuren en passes comptades des de l'església, i també es comença el recorregut per la casa més allunyada de l'església per la part de tramuntana, és a dir, la més propera al castell, i des d'aquesta casa es va baixant per la banda de llevant resseguint els quatre carrers existents (Serra de Dalt, Serra del Mig, Serra de Baix, Costa del Padró, Migdia, Caldes, plaça de Dalt) fins a arribar a la plaça de Baix i el carrer dels Còdols, que seria l'altre extrem de la població, on es girarà tornant a pujar per la mà de ponent i entrant i resseguint els nous carrers i carrerons (Sabadell i placeta de Baseya), que surten des d'aquest costat, tornen a pujar pels carrers de Caldes, Serra de Baix, Serra del Mig i Serra de Dalt per l'altra mà, fins on s'ha iniciat el recorregut. Per als forans podem explicar que el nucli de població d'aquell temps de Sentmenat era ubicat en el pendent que mira a ponent i que està limitat d'est a oest entre la carena de la serra, que és per on venia el camí Ral de Barcelona que arribava fins al castell, i la riera de Sentmenat, amb una amplària màxima de vuit-cents metres a la zona de l'església i amb un desnivell d'uns trenta metres. I de nord a sud entre el castell i la mateixa església, que es troben a una distància aproximada d'una mica més d'un quilòmetre en línia recta. Aquesta església no és la que avui coneixem sinó l'antiga església romànica del segle XII, que estava adossada al campanar que encara avui es conserva.

El cadastre, doncs, ens mostra l'embrió del que avui es la vila de Sentmenat, on els carrers que descriu actualment segueixen portant el mateix nom tret el del camí Ral, que en el cadastre surt amb el nom de Serra de Dalt o de Més Amunt i Serra del Mig. Encara avui molta gent del poble segueix usant aquests noms per parlar del carrer de Climent Humet, de Sant Antoni i el mateix camí Ral. Així doncs, es conserven els topònims, després dels molts avatars de la història més recent, de la plaça de Dalt, plaça

de Baix, carrer dels Còdols, carrer de Sabadell, carrer de Caldes, carrer de la Costa del Padró i carrer de Migdia.

La població en aquell temps, tal com ens ve descrita en el cens i com hem comentat abans, estava constituïda per 90 cases, les quals estaven agrupades en dos nuclis principals. El primer i potser més antic era el que va créixer enfront de l'antiga església romànica agrupat dins el carrer dels Còdols, la plaça de Baix i la plaça de Dalt i que va anar creixent pel carrer de Caldes; en total era un grup d'unes 55 cases. L'altre nucli el trobaríem a la part de la Serra de Dalt prop del castell; val a dir que la primera casa es trobava a uns dos-cents metres del castell, distància que es va deixar per part dels senyors de Sentmenat com a franja de seguretat per a la seva defensa; aquest nucli estaria compost per unes 22 cases a banda i banda d'un tram de carrer. La resta de cases es repartiria entre els dos nuclis de forma ja més dispersa dintre d'un triangle dibuixat entre els carrers de la Serra de Baix, avui de Joaquim Costa, el carrer de la Costa del Padró i el camí Ral de Barcelona.

Aquesta clara descripció del poble que tenim per mitjà d'aquest document ens ha permès construir una maqueta d'aquest Sentmenat d'inicis del segle XVIII, on a més podem ubicar cadascuna de les famílies relacionades en aquest document i que ens permet explicar als joves sentmenatencs l'origen urbanístic del seu poble.

Per les respostes a les preguntes següents sabem que el 1716 Sentmenat disposava en una mateixa casa, situada a la plaça de Dalt, de carnisseria, taverna, hostel i gabella. També que hi havia dos molins, un propietat del marquès i l'altre de la masia de can Sanosa, on encara se'n poden veure les restes.

A partir de la pregunta vint-i-cinc entrem ja a conèixer els seus habitants detallats amb el nom i cognom dels caps de família, l'ofici i amb l'enumeració dels components de la unitat familiar per mitjà del grau de parentiu i, en el cas dels fills, especificant si són nois o noies i el nombre de menors per família i, també, en el cas que en tinguin, el nombre de criats o criades. En alguns casos també detallen en aquest apartat el bestiar de què disposen per al treball, com per exemple: «Jauma Garí, pagés masover, cap de família, muller, tres fills, dos de menors, una minyona. Te dos bous de llaurar, una vadella, un burro y un pullí.»

Un detall no irrellevant és que al marge esquerre de la descripció de cada unitat familiar hi ha una mena de taula reflectint numèricament el nombre de fills i filles i distingint si eren menors o no i el nombre de criats o criades de què disposaven. Pot ser una manera fàcil de veure el potencial de mà d'obra de què disposa cada unitat familiar, sobretot en els cas de les masies, per tal de fer-ne una valoració.

Un cop acabada la relació apareixen els totals i veiem que la població de Sentmenat el 1716 era de 778 habitants, segons l'escrit distribuïts de la manera següent: «[...] cent vint y un home casat, vuyt de viudos, y també hi ha vint y set vells; trenta y sis viudas, cent sinquanta quatra fadrins; vuitanta y set donsellas, cent y diset minyons, cent y set minyonas que no arriben estos a dotze anys.» Si ens hi fixem podem comprovar que la

suma ens dóna 657 persones; fins a les 778 justament ens falten 121 de persones, que només poden ser les parelles dels 121 homes casats i que pel que sembla ja es donen per incloses en els seus homes.

En aquesta relació de les 161 famílies que composaven el cens de Sentmenat ja és fa una distinció dels benestants i dels pobres o pobres de solemnitat; així tenim que aproximadament un 45% de les famílies eren pobres i dos d'aquestes pobres de solemnitat; també hi descriu les famílies que estan rellogades en diverses cases, d'aquestes en trobem 21, la majoria són brasers o treballadors ocasionals. Incloses dintre d'aquesta relació de famílies del poble hi trobem cinc de les cases cremades i deshabitades de les 32 que hem vist abans; en aquest cas, en algunes hi consta el nom del propietari.

A més, el cadastre següent en la seva exhaustiva relació de tots els béns de què disposaven els sentmenatencs en aquell moment, també va inventariar els animals que servien per al treball o dels quals en podien treure algun benefici d'una manera més detallada: bestiar de càrrega i consum amb el càlcul dels guanys que podien reportar. Igual que en tots els altres apartats del cens comença per les masies en l'ordre esmentat i acaba amb aquells que posseïen bestiar dintre del nucli poblacional.

Ens diu el cadastre, també, que el 1716 a Sentmenat hi ha un barber, dos teixidors, un ferrer, dos boters, un sastre i jornalers que guanyen entre dos i sis sous (dos sous equivalen a un ral, que es la desena part d'una lliura). També fa constar el cadastre que a la població en aquell moment hi malviuen 95 o 100 pobres de solemnitat, que van mendicant per les portes.

El cens també ens diu que hi ha propietaris que cobren censos de propietats del terme i d'altres termes per un total de 10.504 lliures.

Resumint el que hem vist fins ara, el document del cadastre de Patiño està estructurat seguint l'ordre de les trenta-dues preguntes, però, i sobretot pel que fa a l'inventari de les persones i del seus béns, ens trobem primer sempre una relació o taula ordenada per nucli familiar, tot començant sempre per les masies —entenem que perquè eren en aquell moment els centres productius més importants, seguits després pels habitants del nucli poblacional. Posteriorment aquesta relació s'amplia amb un inventari més detallat per persona o família del bé a valorar; així, trobem una diferenciació quant als aspectes a relacionar i valorar: propietats, conreus, persones, habitatges, bestiar productiu i censos que puguin percebre d'arrendaments de part de les seves terres o dels treballs artesanals.

Un cop totalitzats els béns productius i els béns patrimonials i censos percebuts de tercers de tota la població s'estima que el que aquesta havia d'aportar a l'Estat era del voltant d'unes 2.000 lliures, sense comptar les 600 que es pagaven al marquès de delme i les 300 a l'Església de primícies.

Pràcticament entre els tres se n'anava més del 50% de la producció agrícola del municipi, la qual cosa, atesa l'economia de guerra del moment, era molt complicat de

poder-se assolir, i més quan durant vint anys es va estar subjecte als possibles escamots de l'exèrcit d'ocupació i de repressió.

Com no podia ser d'altra manera, el cadastre s'assegurava la seva elaboració i fiabilitat en les dades per mitjà de les seves penalitzacions; qui no volgués donar la informació de les seves dades s'enfrontava a una multa de 25 lliures i a qui se li demostrés ocultació o falsificació de dades rebria una penalització en relació amb el valor ocultat o defraudat a criteri de l'autoritat competent.

En els censos posteriors el total de Catalunya a aportar a les arques de l'Estat es va corregir una mica a la baixa i va passar a ser lleugerament inferior; baixà d'1.470.000 lliures de 1716 a 1.300.000 lliures l'any 1720; tornà a arribar a 1.400.000 lliures al voltant de 1731, i es mantingué més o menys en aquesta quantitat al llarg de tot el segle. Aquesta estabilitat del cens va facilitar que el creixement de l'economia catalana fes que el cadastre anés perdent pes al llarg del temps, sobretot a les zones costaneres i del prelitoral, que és on augmentà més la població.

Tot l'esforç econòmic que es va haver de fer després de la Guerra de Successió per poder fer front a tots els tributs i altres factors esmentats abans, només es va poder superar amb l'augment de la producció. Es van recuperar camps que no es conreaven, es van desforestar zones de bosc per ampliar conreus i també gràcies a unes èpoques de més tranquil·litat va haver-hi un augment demogràfic important que va permetre disposar de molta més mà d'obra. L'economia catalana entrà, doncs, en una fase d'expansió a causa primerament del continu creixement de demanda de vi d'ultramar i d'altres països europeus que originà, per una banda, la indústria de l'aiguarent i alhora permeté la represa del comerç d'intercanvi, que facilità el desenvolupament de futures indústries manufactureres. Tot plegat arribà al seu màxim amb l'alliberació del comerç amb les colònies l'any 1778 i, durant el segle XIX, amb la consolidació de la indústria tèxtil.

A Sentmenat, de la mateixa manera que a la resta de la comarca, també es van recuperar zones de conreu abandonades durant els anys de guerra; es van desforestar moltes zones de bosc, sobretot a la zona muntanyosa, per fer-hi noves vinyes amb les seves característiques terrasses per dominar el terreny; i el vi va ser el motor econòmic del poble durant tot el segle XVIII i molta part del XIX, tot arribant a representar fins el 70% de la producció agrícola del municipi l'any 1858. No en va el 1860 el Vallès Occidental era la comarca catalana amb més superfície de conreu dedicada a la vinya, un 68% del total dels conreus. No obstant això, Sentmenat conservava encara un 30% de la superfície del terme de boscos, i un 30% de la seva producció agrícola, sobretot a les zones planes, continuava sent de sembradura; això era encara a causa de la important influència històrica de la masia de policultura de dimensions mitjanes, que va ser la producció dominant durant els segles XVI i XVII.

La població de Sentmenat al llarg del segle XVIII va anar creixent a un ritme similar a la resta del país, tot arribant a doblar llargament la població a finals de segle, no tant de forma vegetativa com per les migracions catalanes que es van produir gràcies al

dinamisme i les possibilitats de la comarca en l'extensió dels conreus; per això, a part del creixement del nucli poblacional, aparegueren noves petites explotacions, les quals el marquès no frenarà, sinó que mirà de treure'n tot el benefici possible.

El pla de la vila que hem comentat anteriorment, on hi trobàvem encara clarament diferenciats els dos nuclis de població, un a l'entorn de l'església i l'altre prop del castell, a finals del segle ja s'han unit i, a més, hi trobem tres carrers nous: el carrer Nou creat el 1746, el carrer de Castellà i el carrer de l'Oratori. Això va ser a causa que les masies de policultura com la Colamina o can Verneda, que eren dintre d'aquest nucli inicial, van anar venent o arrendant les terres frontereres de les seves propietats a la zona urbana, a pagesos o brasers nouvinguts amb l'expansió agrícola del segle XVIII.

Al cens de 1716 veiem que a Sentmenat hi havien dos teixidors, un dels quals era Valentí Artigas, descendent de Joan Artigas, procedent de França, que es va establir a Sentmenat l'any 1652. A finals del segle XVIII aquesta saga de teixidors continuava amb Joan Artigas Padró i ja a començaments del segle XIX amb el seu fill Josep Artigas Floquet. Al mateix temps que ells ja hi havien a Sentmenat tretze teixidors més, deu de lli i tres que eren descendents d'antics paraires que es dedicaven a la llana; a part hi trobem tres cardadors de llana i un acabador de teixits. Veiem també que el 1783, segons el Gremi de Paraires de Sabadell, a Sentmenat es treballava pels teixidors de Sabadell i, també, que entre 1784 i 1785 hi havia filadores a Sentmenat que treballaven per la Companyia de Filats de Cotó de Barcelona. L'any 1785 la producció de fil a Sentmenat era de 500 quilos a l'any. Aquesta tasca del filat era exclusiva de les dones que, a més de les tasques de la llar i d'ajudar en les èpoques de més feina al camp als seus homes, es dedicaven a aquesta labor per tal de millorar l'economia familiar. Però això, com hem dit anteriorment, només va ser possible després de l'alliberament del comerç amb les colònies, que facilità el creixement d'altres factors econòmics com van ser el de les manufactures i la indústria tèxtil, que va agafar el relleu de la vinya a finals del segle XIX en tota la comarca del Vallès.

De fet, els decrets de Nova Planta, després d'una guerra de catorze anys als quals s'hi van afegir vint anys més de submissió militar, van suposar un cop econòmic molt dur, però més van ser-ho socialment, atès que es van imposar unes condicions humiliants de vida i d'anulació cultural a tots els habitants del Principat. Però aquest mateix fet no va fer més que enfortir el sentiment d'identitat i donar el coratge suficient per trobar sortida a la situació, si bé econòmicament va provocar un endarreriment considerable envers zones d'Europa amb economies similars; en el sentit de pertinença va fer l'efecte contrari al buscat per la repressió.

El desenvolupament econòmic i industrial del segle XIX a Catalunya no s'entén sense aquest sentiment d'identitat arrelat en la seva població, el qual en les successives èpoques de repressió que han anat venint s'ha mantingut i fins i tot ha crescut fins avui dia —i tal com ens ho posen segur que seguirà creixent. Potser deu ser perquè tenim clar en el nostre subconscient que som producte de gent nouvinguda d'arreu en

èpoques i situacions diferents, que es va establir en aquestes contrades perquè hi van trobar el que necessitaven per treballar i sobreviure amb un cert benestar per a ells i els seus descendents, i que això, en el fons, és realment el més important.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOBERRO, Agustí (2005). «El cadastre de Catalunya (1713-1845): de la imposició a la fossilització». *Pedralbes*, 25. Barcelona.
- ARDIT, Manuel; SALES, Núria; BALCELLS, Albert (1980). *Història dels Països Catalans de 1714 a 1975*. Barcelona: Edhasa [2a edició].
- Cadastre de Patiño de Sentmenat* (1716). Arxiu Municipal de Sentmenat.
- DEU BAIGUAL, Esteve (2011). *Sentmenat i la indústria tèxtil dels orígens a l'actualitat*. Sentmenat: Grup d'Amics del Museu Arxiu de Sentmenat.
- ROCA FABREGAT, Pere (2013). «Allò que la vinya s'endugué. L'expansió vitícola del segle XIX com una etapa en l'evolució del paisatge i la societat rural del Vallès Occidental». *Jornades d'Estudi de la Vinya a la Fassina*. L'Espluga de Francolí: Museu de la Vida Rural, 27 i 28 de setembre de 2013.
- SANTIRSO RODRÍGUEZ, Manuel (2002). «Los últimos señores de Cataluña». *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, número 2. s. II.
- SERRA, Eva (1988). *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*. Barcelona: Editorial Crítica.
- SOLÀ MARTÍ, Lluís (2010.) «Sentmenat segle XVIII». *Serra-llosa*, 11. Grup d'Amics del Museu Arxiu de Sentmenat.
- SOLÀ RAMONEDA, Cati; FORNS PRATGINESTÉS, Elizabeth (1988). *Estudi demogràfic de Sentmenat segles XVI, XVII i XVIII*. Treball d'Història Moderna. Bellaterra: UAB.
- Som una nació. Volum 3. Catalunya oprimida* (2006). Barcelona: Edicions 62.
- VERDAGUER FAMADES, Jaume (2009). «Sentmenat, any 1716: el cadastre de Patiño». *Serra-llosa*, 10. Grup d'Amics del Museu Arxiu de Sentmenat.
- VILAR, Pierre (1987-1989). *Història de Catalunya*. 10 volums. Barcelona: Edicions 62 [1a edició]. Vol. IV i V.
- VILAR, Pierre; NADAL, Jordi; CAMERON, Rondo; MATHIAS, Peter; KELLENBENZ, Hermann (1981). *La industrialización europea*. Barcelona: Editorial Crítica.

Vida i treballs de les dones a Mont-roig del Camp (1700-1800). Ruptures i continuïtats

Marc López González
Universitat Rovira i Virgili

1. INTRODUCCIÓ

En aquesta comunicació s'estudia els efectes que la Guerra de Successió (1700-1715) i les seves conseqüències, és a dir, la promulgació del decret de Nova Planta (1716), així com la imposició de noves tributacions, com el Cadastre (1715), van tenir sobre les dones de la població de Mont-roig del Camp, situada a l'oest del Camp de Tarragona, a la Catalunya Nova. Estudiem si es varen produir alteracions en els papers que, tradicionalment, desenvolupaven les dones en els tres àmbits en què han estat les protagonistes: cures, reproducció i producció.¹⁰⁴

2. VIDA I TREBALLS DE LES DONES MONT-ROGENQUES

2.1. Cuidant la família i la societat

La Guerra de Successió afectà la població de Mont-roig del Camp de la mateixa manera que la resta de poblacions veïnes: el pas de les tropes angleses, primer, i l'arri-

¹⁰⁴ Els estudis que actualment es fan sobre el treball de les dones al llarg de la història es divideixen en aquests tres apartats, segons el protagonisme que tingueren en cadascun.

bada dels francesos i castellans, després, va suposar un trasbals per a tots els habitants. Entre els anys 1709 i 1710 la població va haver de fer front a les successives demandes de les tropes angleses localitzades als voltants de la localitat. La Comuna va haver de llogar els serveis de diversos homes perquè es preocupessin d'abastir les necessitats dels combatents: dur llenya, aliments, oli, etc. Els veïns de la vila també varen haver de fer front a diversos requeriments de caràcter econòmic que els anglesos i francesos feren: el 8 de setembre de 1709 va passar per la localitat un contingent format per soldats francesos i castellans, el qual va sol·licitar una gran quantitat de diners. Els anglesos també en demanaren durant la seva estada. Més tard, el dia 7 de maig de 1714 la vila es va veure sorpresa per dues companyies de soldats francesos i castellans que van amenaçar la Comuna de saquejar i cremar tot el poble si no satisfien una demanda econòmica de 3.178 lliures, moneda de Barcelona, a més d'una quantitat inexacta de béns en espècie, tot al·legant que el poble havia deixat entrar, dies abans, un contingent de miquelets. La repressió només feia que començar: fins al 1728 trobem altres casos de sol·licituds de diners a canvi de mantenir la pau.¹⁰⁵

Les dones de Mont-roig varen tenir un paper clau en aquests esdeveniments, malgrat que la documentació analitzada no ens el mostra directament. Continuaren cuidant les seves famílies de la mateixa manera que ho havien estat fent durant els anys anteriors. Els ingressos varen disminuir notablement durant els anys de guerra. Les imposicions de les tropes de Carles d'Àustria, en un primer moment, i les de Felip V, després, varen suposar un difícil cop per a les hisendes familiars mont-rogenques. L'alimentació de les famílies va continuar estant en mans de les dones, però ara, també, s'havien de fer càrrec de produir el menjar suficient per poder abastir els soldats anglesos que es trobaven instal·lats pels voltants, així com els miquelets (1709-1710). En els llibres de comptes de l'Ajuntament, hi ha una partida de diners per pagar a Joan Pujals els serveis prestats als anglesos.¹⁰⁶ Entre aquests hi ha l'entrega d'una quantitat de productes alimentaris manufacturats, com per exemple melindros. És evident que la dona de Pujals els va elaborar. També, hi ha altres donacions en menjar cuinat, cosa que ens demostra la participació constant de les dones a la rereguarda, tot cuidant l'alimentació dels soldats. Per tant, les dones de Mont-roig, durant el temps que va durar el conflicte, van veure trasbalsades les seves ocupacions tradicionals, marcades pels discursos masculins oficials, especialment els eclesíastics, que proclamaven, des del Concili de Trento, que les dones havien d'estar tancades a casa, dedicades a les feines de les seves llars, tot mantenint

¹⁰⁵ FRANCESC RIBA I MESTRES (1991), *Història de Mont-roig del Camp*, Reus, Centre d'Estudis Comarcal Josep Iglésies, p. 174-175.

¹⁰⁶ FRANCESC RIBA I MESTRES (1991), p. 174.

un ordre que havia de permetre a l'home ésser el dipositari del món exterior, és a dir, el principal protagonista de la societat.¹⁰⁷

La guerra va suposar una minva de la producció agrària, per tant, una disminució dels ingressos de les famílies. Els homes estaven ocupats en les tasques derivades del conflicte, com l'assistència de les tropes instal·lades a la zona. El comerç entre Mont-roig i Reus, que havia estat vital durant molt de temps, es va veure aturat completament, per la qual cosa, l'entrada de diners, a causa de la venda de l'excedent productiu al mercat reusenc, es va veure frenada. Les dones havien de disposar dels aliments que elles mateixes produïen a l'hort i al corral familiar. No podien comprar gairebé res perquè l'activitat econòmica estava paralitzada. Amb menys recursos havien de produir més: alimentar la seva pròpia família i disposar del suficient menjar elaborat per tal d'atendre les necessitats recurrents i contínues de les tropes que eren a la rodalia.

El paper de les dones durant la Guerra de Successió és molt important i poc considerat per la historiografia tradicional i és necessari començar una tasca investigadora important en aquest punt per tal de trobar les respostes que manquen. És evident que van cuidar les tropes mentre passaren pels llocs on vivien. Tant els uns com els altres necessitaven alimentar-se. No es podia fer la guerra sense que els soldats rebessin una quantitat diària d'aliment elaborat, mai cru, sense cuinar, ja que ells no podien dedicar temps a la seva elaboració, perquè devien estar pendents del conflicte. Sense els treballs culinàries de les dones, la guerra mai s'hauria pogut dur a terme. La població estava obligada a donar menjar als combatents i les protagonistes en aquest front de la guerra van ser les dones. Com veiem, l'entorn on elles varen lluitar fou el de la casa. Però, això no significa que fossin protagonistes passives. Els discursos misògins impedièren que les dones participessin directament al front, al capdavant dels exèrcits, juntament amb els homes, però això no vol dir que elles solament prenguessin un paper determinant dins de l'àmbit de la família. El sentit patriòtic de moltes dones, juntament amb el seu caràcter, va ser determinant, a l'hora d'animar els seus esposos a marxar, de sometent o miquelet, a lluitar contra els enemics. Elles formaven part del mateix món i, per tant, també estaven assabentades de tot el que passava a les seves contrades, al seu país. El paper que varen seguir els va venir imposat: el de cuidar l'exèrcit, però des de les seves llars es convertiren en les principals animadores dels homes a continuar amb la batalla. El patriotisme en la defensa de la causa de l'arxiduc Carles també va tenir el seu espai

¹⁰⁷ Per saber-ne més: Isabel MORANT (2005), «Hombres y mujeres en el discurso de los moralistas. Funciones y relaciones», a Isabel Morant (dir.), *Historia de las mujeres en España y América Latina. El mundo moderno*, vol. II, Madrid, Cátedra, p. 27-62; Mariló VIGIL (1986), *La vida de las mujeres en los siglos XVI y XVII*, Madrid, Siglo XXI; Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), «Las mujeres en la España moderna», a Elisa Garrido González (ed.), *Historia de las mujeres en España*, Madrid, Síntesis; Margarita ORTEGA LÓPEZ (1999), «Cuerpo e identidad de las mujeres en el antiguo régimen», a María Teresa López Beltrán (coord.), *De la edad media a la moderna: mujeres, educación y familia en el ámbito rural y urbano*, Màlaga, Universitat de Màlaga, p. 185-205.

femení. Tanmateix, tampoc hem d'oblidar que l'assistència curativa dels soldats malalts va anar a càrrec de les dones, especialment, aquells que estaven allotjats a les cases.

Una vegada superada la guerra, les dones de Mont-roig varen poder tornar a la normalitat, a la vida quotidiana, i cuidar les seves famílies. La guerra no va suposar cap canvi en la seva funció principal: tenir cura dels habitants de les seves cases.¹⁰⁸ L'estabilitat d'aquest paper és evident durant tot el segle XVIII. Gràcies als treballs que les dones realitzaven al nucli familiar, els membres masculins podien realitzar les seves activitats encaminades a la producció agrícola o artesanal. Els discursos oficials es van encarregar de definir allò que era femení, les tasques pròpies de les dones dins la societat. Elles s'havien d'encarregar de cuidar la família, especialment la descendència: van ser «fetes» per a la reproducció humana, per «crear» noves persones.¹⁰⁹ I, per tant, per «naturalesa» (creació i justificació del gènere femení) s'havien de fer càrrec de l'educació dels fills i les filles i el manteniment de tot el relacionat amb l'espai familiar. Estaven obligades a alimentar la seva família mitjançant el que elles mateixes produïen o compraven al mercat. La gran majoria d'habitants de Mont-roig disposava d'un tros de terra rebut en herència,¹¹⁰ més o menys proper a la població (com, per exemple, els dos terrenys, donats pels pares de Gertrudis Ferrer, a la partida de la Pobra d'en Taudell, a prop de Mont-roig, per ser ella l'hereva universal de tots els béns de la família, el dia 12 de juny de 1701).¹¹¹ Allà les dones tenien els seus petits horts (en un dels dos trossos donats en dot a Gertrudis Ferrer —no sabem quin, perquè no s'especifica— hi ha un petit mas i el terreny està «plantat de garrofers, oliveres ab un hort»),¹¹² on conreaven tot el necessari per poder cuinar (els horts estaven en mans de les dones perquè era el lloc on s'elaborava la matèria primera per fer el menjar i solament elles sabien què plantar per abastir-se: són tasques femenines tradicionals marcades per la divisió sexual de les activitats vitals).¹¹³ Era habitual veure les dones pels camins de la vila, tot transitant des de les propietats familiars fins a les seves cases, portant les verdures que necessitaven per poder realitzar el menjar. Alguns horts estaven complementats amb un petit corral, justament al costat.¹¹⁴ Però les famílies que disposaven del suficient espai a les seves cases, dins la població, criaven i cuidaven els animals de corral allà mateix, perquè era

¹⁰⁸ Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), p. 327 i 409; Montserrat CARBONELL (2005), «Trabajo femenino y economías familiares», a Isabel Morant (dir.), *Historia de las mujeres en España y América Latina. El mundo moderno*, vol. II, Madrid, Cátedra, p. 242-244; Ofelia REY (2005), «Mujeres en la economía campesina», a Isabel Morant (dir.), *Historia de las mujeres en España y América Latina. El mundo moderno*, vol. II, Madrid, Cátedra, p. 264.

¹⁰⁹ Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), p. 271-273, 362-366.

¹¹⁰ Francesc RIBA I MESTRES (1991), p. 59 i 142.

¹¹¹ Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT). Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14, 128A (1701).

¹¹² AHAT, Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14, 128A (1701).

¹¹³ Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), p. 330; Ofelia REY (2005), p. 264, 265, 268-270.

¹¹⁴ Ofelia REY (2005), p. 264.

més fàcil. Les dones cuinaven, principalment, vegetals, acompanyats per alguna porció d'embotit.¹¹⁵ La ingesta de carn estava reservada per als dies especials.¹¹⁶ Durant els mesos d'estiu la producció d'aliments a l'hort era continua. Una de les tasques principals de les dones era saber elaborar conserves i confitures¹¹⁷ per poder tenir aliments necessaris durant els mesos de latència dels camps, especialment a l'hivern.

Els boscos dels voltants de la vila eren espais freqüentats per dones. Allà trobaven les plantes medicinals necessàries per poder dur a terme una altra de les missions que la societat n'esperava: atendre les persones malaltes que hi havia al nucli familiar. Els coneixements sobre plantes medicinals o curatives havia passat de generació en generació, de mares a filles. És una tradició que es remunta a la resta de l'edat moderna. En la configuració del gènere femení, els discursos patriarcals varen establir aquestes funcions en mans femenines.¹¹⁸ Les anades als boscos, o a les terres comunals, les situades al costat de la riera de Riudecanyes, també servien per recollir plantes aromàtiques, molt utilitzades per adobar els plats i per a la realització de tota classe d'ungüents cosmètics. Algunes dones de la vila van aconseguir una admiració important per part de la resta de la població, pels alts coneixements que tenien sobre aquestes matèries, especialment en conceptes medicinals. Solament s'acudia al metge del poble quan realment era necessari, ja que suposava una despesa difícil d'afrontar.

Les famílies mont-rogenques eren amples,¹¹⁹ formades per la dona i l'home, els pares d'ell, alguns cops els d'ella també, i amb l'existència de germans i germanes encara per casar, és a dir, solters... Els capítols matrimonials que hem analitzat ens demostren l'existència d'aquestes extenses unitats patrimonials: és habitual que els pares i les mares continuïn administrant els béns rebuts en herència pel fill o la filla fins al moment de la seva mort, i vivint tots junts sota el mateix sostre (en el capítol de Manuel Marcó i Llàcia Pujals, firmat el dia 16 de novembre de 1721, els pares de la noia la doten amb tots els béns de la família —la fan «pubilla»—, però, amb la condició que el nou matrimoni es comprometi a mantenir-los fins a la mort «sans, malalts, calats y vestits» a casa seva «treballant tots pel be comú»;¹²⁰ el mateix passa en el firmat entre Thomas Margalef i Maria Tost, el dia 23 de desembre de 1734: Matheu Margalef i Mariagna Margalef i Roca fan hereu universal el seu fill, amb les condicions següents: es queden com a

¹¹⁵ Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), p. 369; Elena ESPEITX (1999), «La patrimonialització de la cuina regional», *Estudis d'Història Agrària* (Barcelona), núm. 13, p. 157-179.

¹¹⁶ Maria Mercè GRAS CASANOVAS, Maria Àngels PÉREZ SAMPER (1999), «Els tractats d'agricultura i l'alimentació pagesa a l'època moderna», *Estudis d'Història Agrària* (Barcelona), núm. 13, p. 69-70.

¹¹⁷ Maria Mercè GRAS CASANOVAS, Maria Àngels PÉREZ SAMPER (1999), p. 66.

¹¹⁸ Maria Àngels PÉREZ SAMPER (1997), «Los recetarios de mujeres y para mujeres. Sobre la conservación y transmisión de los saberes domésticos en la época moderna», *Cuadernos de Historia Moderna* (Madrid), núm. 19, p. 121-123.

¹¹⁹ Passa el mateix a Girona, tal com esmenta Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), p. 363.

¹²⁰ AHAT, Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14, 127B (1721).

senyors de l'herència, és a dir, la retenen en usdefruit mentre visquin, i el fill i la seva muller s'han de fer càrrec d'ells a la casa familiar.¹²¹ Les dones solteres també es queden a la llar,¹²² tot havent de disposar d'una quantitat de lliures reservada per al matrimoni (en el capítol firmat entre Josep Maria i Maria Ferrer el dia 17 de novembre de 1712, la dona és dotada amb tots els béns de la família, la fan hereva, amb la condició de cuidar els pares i la germana petita, Magdalena, «reservant quaranta lliures ab trenta sous per dotarla» quan es casi;¹²³ la mateixa situació la trobem al capítol entre Pau Miralles i Llúcia Pujals del dia 3 de febrer de 1715).¹²⁴ Per tant, la «mestressa»,¹²⁵ és a dir, la dona casada amb el «cap de casa», no es trobava sola en el desenvolupament de les tasques de la llar. Totes les dones, mares, filles, germanes, etc., restaven obligades a col·laborar pel bé comú de la família. Les més joves s'havien d'encarregar de cuidar els homes i les dones més grans, els ancians que ja no podien valdre's per si mateixos: així queda establert en els capítols matrimonials. La «mestressa» organitzava les tasques que havien de realitzar totes elles: des d'anar a les fonts de la vila a la recerca d'aigua o a rentar la roba, fins a sargir els desperfectes de les peces de vestir.

En definitiva, gràcies a l'anàlisi documental existent sobre el Mont-roig del segle XVIII no hem pogut establir ruptures en el paper de les dones. Van continuar sent les protagonistes de les seves llars i cuidant la família durant tot el període.

2.2. Protagonistes de la reproducció

El Concili de Trento va suposar un canvi important en la configuració del matrimoni: es va convertir en un sagrament d'obligat compliment per les parelles. Els canvis més importants foren: condemna dels matrimonis clandestins, necessitat de publicitat a través de les amonestacions a les parròquies dels dos cònjuges, obligació de benedicció de la unió abans de la seva consumació, caràcter indissoluble, sense possibilitat de divorci... Els principals impediments fixats per contraure matrimoni van ser: consanguinitat en quart grau i parentesc espiritual en primer grau —batejats i padrins— (fins a un total de catorze més fixats pel dret canònic).¹²⁶ Les noies i els nois no es podien casar sense el consentiment patern,¹²⁷ especialment en aquelles famílies que disposaven d'alguna classe de riquesa o bé material (encara que solament fos un

¹²¹ AHAT, Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14, 127B (1734).

¹²² Isabel PÉREZ MOLINA (1994), «Las mujeres y el matrimonio en el derecho catalán moderno», a Isabel Pérez Molina *et al.*, *Las mujeres en el antiguo régimen. Imagen y realidad (s. XVI-XVIII)*, Barcelona, Icaria Editorial, p. 29.

¹²³ AHAT, Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14, 127B (1712).

¹²⁴ AHAT, Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14, 127B (1715).

¹²⁵ Isabel PÉREZ MOLINA (1994), p. 54.

¹²⁶ Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), p. 267; Isabel PÉREZ MOLINA (1994), p. 30.

¹²⁷ Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), p. 267, 354-362; Isabel PÉREZ MOLINA (1994), p. 31-35; María José DE LA PASCUA (2005), «Las relaciones familiares. Historias de amor y conflicto», a Isabel Morant (dir.), *Historia de las mujeres en España y América Latina. El mundo moderno*, vol. II, Madrid, Cátedra, p. 287-315.

tros petit de terra). L'amor no tenia cabuda en les relacions entre les persones:¹²⁸ els pares, la majoria dels casos, eren els encarregats de decidir amb qui es casarien els seus fills. Els interessos econòmics movien les decisions paternals.

Tot començava amb el festeig,¹²⁹ institució catalana que consistia a fer pública la intenció d'una família de casar alguna de les seves filles. Les dones eren les encarregades de fer saber aquesta decisió a la resta de la població. Després, la família sol·licitant obria les portes de casa seva per conèixer els nois interessats i les seves famílies. El preu de la dona en el mercat matrimonial venia donat pel seu dot, i aquest marcava la classe d'homes als quals podia accedir. Una vegada escollit el noi i parlades les condicions del matrimoni es reunien ambdues famílies per fixar els capítols matrimonials,¹³⁰ contractes on es deixaven clares les clàusules del futur matrimoni, les aportacions dels dos membres, l'home i la dona (els dots), règim de convivència, etc. A Catalunya era costum, també a Mont-roig, firmar la separació de béns.¹³¹

El dret civil català va marcar les pautes a seguir en l'establiment dels capítols matrimonials, fets, la majoria, davant del rector del poble, que feia el paper de notari. Però, que va passar una vegada acabada la Guerra de Successió, suprimides les Constitucions i institucions de Catalunya? Els matrimonis es van continuar establint de la mateixa manera que durant l'etapa anterior? La implantació de la Nova Planta va afectar la realització dels capítols matrimonials a Mont-roig i als pobles catalans? Per tal de poder respondre a aquestes preguntes hem analitzat un total de 50 capítols matrimonials de Mont-roig del Camp d'abans del 1714 i 50 més dels anys posteriors (fins al 1736). No hem pogut fer servir cap altra documentació, com els llibres sacramentals, perquè varen ser cremats durant els aldarulls inicials de la Guerra Civil de 1936. Solament es van conservar els documents notariaus, com testaments o capítols matrimonials. Abans de res, hem de parlar de les conseqüències que la guerra va suposar per a la realització de casaments. Durant els anys 1709 fins al 1714 la quantitat de matrimonis per any decau constantment. La davallada de matrimonis és conseqüència directa del conflicte bèl·lic, que fa que les famílies hagin de disposar de més mans, que treballin pel bé comú a la unitat patrimonial. Els recursos són esgotats contínuament per les demandes emanades dels soldats dipositats per aquelles contrades, que sol·liciten diners i altres béns. Les hisendes familiars van patir un llarg espoli, que arribà, com a punt culminant, el 1714, quan les tropes franceses van demanar a la vila quantitats desorbitades de diners, constantment, com hem pogut veure més amunt. Van ser poques les famílies que es van decidir a casar algun dels seus fills o filles i les que ho varen fer fou per causes

¹²⁸ Isabel PÉREZ MOLINA (1994), p. 27.

¹²⁹ Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), p. 355.

¹³⁰ Isabel PÉREZ MOLINA (1994), p. 37; Montserrat CARBONELL (2005), p. 244-245.

¹³¹ Isabel PÉREZ MOLINA (1994), p. 37; Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), p. 356-357; Montserrat CARBONELL (2005), p. 244.

majors, com, per exemple el casament entre Barthomeu Alabart de la vila de Falset, amb Maria Vilar de Mont-roig. Maria s'havia quedat orfe recentment i el seu germà va córrer a casar-la per tal que se'n fes càrrec un altre home i poder desprendre's de la seva manutenció.¹³²

Una vegada finalitzat el conflicte, a partir del 1715, els capítols matrimonials augmenten en volum, fet que ens indica que, tranquil·litzat l'ambient, les famílies de Mont-roig van tornar a la normalitat i casaren els seus fills i filles. La recuperació econòmica també va ajudar notablement a l'increment del nombre de nois i noies que, una vegada arribats a l'edat del matrimoni, firmaren els capítols. Les unions augmenten cada vegada més a mesura que ens anem aproximant a la dècada dels anys 1730. Per tant, el conflicte armat no va venir seguit per uns anys interminables de decadència, ans al contrari, la reactivació de l'economia va propiciar un creixement demogràfic que es fa palès en l'augment del nombre de matrimonis.

Pel que fa al contingut i la forma jurídica dels capítols,¹³³ entre els d'abans de la guerra i els de després, la continuïtat és evident. La pèrdua de la guerra, la implantació de la Nova Planta i l'atac al dret civil català no van suposar canvis en l'elaboració dels capítols matrimonials de Mont-roig. No trobem cap mena de diferència entre els documents d'abans i de després de la guerra: tots continuen establint i utilitzant les disposicions tradicionals del dret civil de Catalunya. També, veiem com l'ús del català és continuat durant tot el temps. Analitzant amb més deteniment els capítols, trobem quatre menes d'unions durant tot el període estudiat (1700-1736). En primer lloc, entre un home i una dona «cabalers», és a dir, germans i germanes petits d'hereus o hereves (els fills i filles grans). En aquestes unions la dona aporta al matrimoni un dot configurat per la «legítima», la part que li correspon, per dret de l'herència universal, en mans de l'hereu o l'hereva. El marit correspon amb una quantitat de diners semblants, procedents dels seus drets sobre l'herència de la seva família. Aquest és el cas de Domingo Capilla i Cesilia Pasqual (que firmaren capítol el 28 d'agost de 1703): ambdós aporten un dot semblant i cap és hereu.¹³⁴ En segon lloc, trobem els matrimonis entre un home hereu i una dona. En aquestes unions l'home fa aportació de tots els béns que els pares li passen en herència per ser el fill gran. La dona ha de correspondre amb un bon dot per estar a l'altura del que l'home duu; per tant, hi intervenen famílies amb un poder adquisitiu elevat. Al capítol firmat el 24 d'agost de 1724 entre Pere Cabré i Magdalena Munter ell aporta tota l'heretat de la família i ella hi correspon amb un dot de 500 lliures.¹³⁵ En tercer lloc, entre una dona hereva i un home. Aquest cas és semblant a l'anterior, però, a la inversa. La dona, ja que no existeix cap germà home i és la gran, rep l'herència per

¹³² AHAT, Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14, 128A (1714).

¹³³ Isabel PÉREZ MOLINA (1994), p. 37-55.

¹³⁴ AHAT, Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14, 128C (1703).

¹³⁵ AHAT, Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14, 128C (1724).

part dels pares. L'home aporta un dot suficient per poder accedir al matrimoni amb una pubilla (dona que hereta tots els béns per dret universal de la unitat patrimonial). Teresa Sadó (capítol matrimonial firmat el dia 25 de juliol de 1719) és feta pubilla per part dels seus pares, que aporten al matrimoni un dot configurat per una quantitat en diners, una casa, una peça de terra i robes. El seu promès, Pau Comte, es dota amb 100 lliures.¹³⁶ Finalment, trobem matrimonis entre un home i una dona hereus els dos. Aquesta unió era la més desitjada per les famílies que disposaven d'un membre en edat de casar-se i que fos hereu o pubilla. S'aconseguia unir patrimonis i augmentar el prestigi i el poder dins l'entorn. Un exemple el trobem al capítol firmat entre els pares de Josep Colom i els de Paula Ferrera el 22 de febrer de 1710, en què ambdós són nomenats hereus.¹³⁷ En totes les variants matrimonials esmentades es firmava la separació de béns, per la qual cosa, en cas de separació o mort d'algun dels membres, tot l'aportat en el moment del matrimoni havia de ser restituint als donadors o als seus hereus, així com els fruits.

Com hem vist, les dones havien d'aportar un dot al matrimoni. Aquest estava format, generalment, per dues parts: béns mobles i immobles.¹³⁸ Els béns mobles eren, generalment, productes tèxtils que la filla rebia de la mare, en herència, o que la família comprava per tal de poder satisfer les necessitats de la nova unitat familiar. A part de les robes de vestir, també hi ha parament per a la llar: estovalles, tovallons, tovalloles, etc. En un capítol matrimonial firmat el 23 d'agost de 1733 veiem com la mare Catarina Arnal dóna a la seva filla Isabet una gran quantitat de béns entre roba per vestir i parar la casa. Especifica l'entrega d'una «mantilla negra de Flandes».¹³⁹ Podem veure com les mares es preocupaven, juntament amb els pares, de poder bastir un dot moble important per a les filles, format per peces tèxtils cares i elaborades, especialment de procedència estrangera, per deixar constància del poder econòmic de la família. També trobem altres casos on les mares donen a les seves filles peces de roba que elles van rebre de les seves mares i que tenen un gran valor sentimental, per haver passat de generació en generació. A part de la roba, alguns cops també s'aporten utensilis de cuina, com olles i altres. D'altra banda, entre els béns immobles trobem quantitats de diners, que varien segons la disponibilitat d'ingressos i recursos de la família en qüestió, i es complementen, de vegades, amb l'entrega de terres o cases.

¹³⁶ AHAT, Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14, 128C (1719).

¹³⁷ AHAT, Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14, 128C (1710).

¹³⁸ Isabel PÉREZ MOLINA (1994), p. 40-48; Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), p. 356; Maria Victoria LÓPEZ CORDÓN i Montserrat CARBONELL ESTELLER (ed.) (1997), *Historia de la mujer e historia del matrimonio, siglos XV-XIX*, Múrcia, Universitat de Múrcia; John G. PERISTANY (1987), *Dote y matrimonio en los países mediterráneos*, Madrid, Siglo XXI Editores; Coral CUADRADA MAJÓ (2001), «Dot, patrimoni i treball femení, dues recerques en comparació: l'àrea milanesa i l'àrea barcelonina», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), vol. 19, p. 23-46.

¹³⁹ AHAT, Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14, 128A (1733).

Les dones que es casaven en primeres núpcies rebien dels seus futurs esposos, com a premi per la seva virginitat, una donació anomenada *escreix*.¹⁴⁰ La trobem en tots els matrimonis, menys en aquells casos en què la dona era vídua. La quantitat entregada «per sa honorable virginitat»¹⁴¹ va de les 10 a les 20 lliures. La societat d'Antic Règim buscava la virginitat en les dones abans del matrimoni, per tal que fossin entregades amb tota la seva puresa al futur marit i es convertissin en les mares dels fills legítims que havien de ser els transmissors de la propietat i els béns de la família. L'única manera de garantir que els fills tinguts en el matrimoni fossin completament del pare, legítims, era assegurar-se que la dona s'havia mantingut verge fins aquell moment.¹⁴² La manera que tenien els homes de premiar l'entrega del cos femení era pagar una quantitat de diners o *escreix*.

En la majoria dels capítols analitzats trobem que el pagament del dot femení no es fa d'un sol cop, sinó a terminis. Aquesta solució estava molt estesa i generalitzada:¹⁴³ els pares es comprometien a pagar una quantitat en el moment del matrimoni i la resta a terminis, en dos, tres o quatre anys. Aquest fet ens demostra que les famílies de les classes populars de Mont-roig no podien fer front a les despeses generades pel casament d'una filla, tot havent de recórrer al pagament fraccionat. Sense aquesta solució moltes dones no s'haurien pogut casar. D'altra banda, també es deixa clar com s'havia de restituir el dot en cas de mort de la dona abans que el marit i en altres casos.¹⁴⁴

La funció del matrimoni continuà sent, superada la guerra, la reproducció humana i social (per donar continuïtat al patrimoni). L'amor no jugava cap paper en les relacions humanes. Els pares eren els encarregats de decidir el que més convenia per al futur de la família. Quan es casava una pubilla la intervenció paternal era més acusada, tot intentant forjar relacions amb les famílies que estiguessin en una situació semblant. El control dels pares vers les seves filles era constant, especialment a partir de l'entrada a la pubertat, moment en què l'interès pels nois podia començar, cosa a evitar.

L'Església solament permetia la unió sexual entre un home i una dona per a la procreació.¹⁴⁵ Les relacions que no tenien com a finalitat la reproducció humana eren considerades pecaminoses, moralment reprovables. Els capítols matrimonials regulaven amb detall què passava si una dona no podia tenir descendència: els dots tornaven als donadors o als hereus d'aquests. Per tant, ja es contemplava que la principal missió del

¹⁴⁰ Isabel PÉREZ MOLINA (1994), p. 48-49; Maria Victoria LÓPEZ CORDÓN i Montserrat CARBONELL ESTELLER (ed.) (1997); John G. PERISTIANY (1987); Coral CUADRADA MAJÓ (2001).

¹⁴¹ AHAT, Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14, 127B (1712).

¹⁴² Margarita ORTEGA LÓPEZ (1999), p. 185-205.

¹⁴³ Isabel PÉREZ MOLINA (1994), p. 44.

¹⁴⁴ Isabel PÉREZ MOLINA (1994), p. 45-47.

¹⁴⁵ Cristina SEGURA GRAIÑO (1997), «La transición del medievo a la modernidad», a Elisa Garrido González (ed.), *Historia de las mujeres en España*, Madrid, Síntesis, p. 225-226; Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), p. 274, 354-355.

matrimoni era el fet de tenir fills i filles per a la perpetuació de la societat. Les famílies amb recursos, com els Torrell,¹⁴⁶ podien sol·licitar els serveis de comares expertes, però la majoria de dones parien amb l'única ajuda i el consol de les altres dones de la casa. Portat al món el nadó, era moment d'alletar-lo. Hi havia el costum que les mares lloguessin els serveis d'una dida, però a Mont-roig no era freqüent.

2.3. Produint per al bé comú

La majoria de pagesos de Mont-roig tenien arrendades les terres al senyor per mitjà del contracte de l'emfiteusi.¹⁴⁷ Mitjançant el pagament d'un cens anual, la família pagesa podia disposar de la terra com volgués i vendre els excedents de la producció al mercat de consum. El contracte permetia que la terra es pogués transmetre de generació en generació mitjançant l'hereu (o la pubilla), alinear-la a tercers (dret de fadiga i lluíisme), empenyorar-la, i sotsarrendar-ne parts o la seva totalitat.¹⁴⁸ Aquesta concessió del domini útil de la terra es feia a través de contractes de parceria, masoveria o rabassa morta.¹⁴⁹ La propietat de la terra estava ben repartida. A mitjans del segle XVIII la grandària d'una finca mont-roigenca anava dels 2 als 10 jornals.¹⁵⁰ Els principals conreus que es practicaven a la vila eren la vinya i el mallol, a més dels cereals, l'olivera i el garrofer, segons el Cadastre de 1755.¹⁵¹ D'altra banda, trobem uns quants masos al terme, com el d'en Pujol, a Miramar, el d'en Marcó de Torrent, a la serra de Batalla o el de Cabrafiga, a la vora del mar,¹⁵² però la majoria de la població estava concentrada al nucli urbà, tenint les terres en propietat disperses pel terme. Les principals activitats de les dones de Mont-roig, com hem vist, estaven dedicades a mantenir la família i procurar descendència per al bé del patrimoni. Malgrat això, quan les tasques del camp necessitaven gran quantitat de mà d'obra, especialment durant els mesos de primavera, estiu i principis de la tardor, per a la collita dels cereals, garrofes, raïm, olives, etc.,

¹⁴⁶ Salvador-J. ROVIRA I GÓMEZ (2003), «Els nobles del Camp de Tarragona al segle XVIII», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* (Barcelona), núm. 23, p. 579-590.

¹⁴⁷ Ofèlia REY (2005), p. 270; Montserrat DURAN (1993), «El reformisme borbònic i l'agricultura catalana», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna* (Bellaterra), núm. 11, p. 55.

¹⁴⁸ Montserrat DURAN (1993), p. 55.

¹⁴⁹ Montserrat DURAN (1993), p. 55.

¹⁵⁰ Luis J. NAVARRO MIRALLES (1983), «Aproximación a un estudio de la agricultura del Corregimiento de Tarragona en la primera mitad del siglo XVIII a través del Real Catastro», a Luis J. NAVARRO MIRALLES (coord.), *Siglo XVIII. Una aproximación interdisciplinar*, Tarragona, Universidad de Barcelona, p. 551; Llorenç FERRER ALÓS, Antoni SEGURA (1988), «Organització de la producció agrària a la Catalunya del set-cents», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* (Barcelona), núm. 8, p. 511-534.

¹⁵¹ Luis J. NAVARRO MIRALLES (1972), «Base catastral para los tipos de cultivos y propiedad. Montroig, 1755», a *Primer Col·loqui d'Història Agrària*, Barcelona, Col·lecció Politècnica; Antoni SEGURA I MAS (1983), «El cadastre: la seva història (1715-1845) i la seva importància com a font documental», *Estudis d'Història Agrària* (Barcelona), núm. 4, p. 129-143.

¹⁵² Francesc RIBA I MESTRES (1991), p. 144-145.

trobem les dones ajudant en aquestes feines els seus marits.¹⁵³ Hem de recordar que les unitats patrimonials d'Antic Règim treballen per al bé comú de tota la família:¹⁵⁴ les dones, igual que els fills i les filles i els altres membres de la família, tenien l'obligació d'ajudar els seus marits a dur a terme les feines del camp quan fos necessari.

La societat de Mont-roig és bàsicament agrícola; qui més qui menys tenia una propietat al camp. Però hi havia famílies dedicades a altres activitats productives, com ara l'elaboració d'espelmes. Mont-roig va ser un centre molt important durant el segle XVIII en la fabricació d'aquest producte. Les dones s'encarregaven de la recollida de la cera a les arnes de les abelles. També en prenen la mel.¹⁵⁵

La Guerra de Successió no va suposar cap canvi en l'ajuda i participació activa de les mont-rogenques a les tasques productives en mans de la família. Però, amb la imposició del Cadastre a partir de 1715, les despeses van augmentar i les dones hagueren de col·laborar més intensament en les activitats productives. A partir d'aquest moment és recurrent veure-les carregades amb els excedents dels seus horts en direcció a Reus, per poder vendre'ls al mercat i aconseguir beneficis. Aviat, també, començaren a vendre altres productes que elles mateixes manufacturaven, especialment tèxtils. Així, l'aparició del Cadastre va suposar un augment de les exigències vers les dones.

3. CONCLUSIONS

A trets generals la Guerra de Successió i les conseqüències del conflicte no varen provocar grans canvis en el gènere femení al llarg del segle XVIII. Les dones van continuar exercint el paper de cuidadores de les seves cases, encarregades de dur a terme les activitats relacionades amb la sustentació de la vida. Els matrimonis es van continuar celebrant de la mateixa manera que en el període anterior. Els capítols matrimonials tampoc van patir cap canvi d'estructura ni de continguts, tot seguint el dret civil català. On trobem un trasbals per a les dones és en el moment de l'exigència del Cadastre: aleshores començaren a treballar més intensament en les tasques productives, com anar a vendre els excedents de producció al mercat de Reus, per poder aconseguir els diners necessaris per fer front al nou impost. Finalment, és necessari esmentar que les dones van tenir un paper important a la rereguarda durant la guerra, paper que el van dur a terme a Mont-roig i a altres pobles i ciutats de Catalunya, però encara manquen molts estudis en aquesta direcció. Perquè, sabem realment què fou de les dones durant el conflicte? Nosaltres hi aportem una pinzellada en aquesta comunicació, però és evident que la feina encara resta per començar.

¹⁵³ Ofèlia REY (2005), p. 265.

¹⁵⁴ Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), p. 329.

¹⁵⁵ Francesc RIBA I MESTRES (1991), p. 33, 59, 63, 64; Margarita ORTEGA LÓPEZ (1997), p. 328; Ofèlia REY (2005), p. 264, 273; Maria Mercè GRAS CASANOVAS, Maria Àngels PÉREZ SAMPER (1999).

4. BIBLIOGRAFIA I DOCUMENTACIÓ

- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT). Mont-roig del Camp, Capítols matrimonials, 14-16.
- CARBONELL, Montserrat (2005). «Trabajo femenino y economías familiares». A: MORANT, Isabel (dir.). *Historia de las mujeres en España y América Latina. El mundo moderno*, vol. II. Madrid: Cátedra.
- CUADRADA MAJÓ, Coral (2001). «Dot, patrimoni i treball femení, dues recerques en comparació: l'àrea milanesa i l'àrea barcelonina». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* [Barcelona], vol. 19.
- DE LA PASCUA, María José (2005). «Las relaciones familiares. Historias de amor y conflicto». A: MORANT, Isabel (dir.). *Historia de las mujeres en España y América Latina. El mundo moderno*, vol. II. Madrid: Cátedra.
- DURAN, Montserrat (1993). «El reformisme borbònic i l'agricultura catalana». *Manuscrits: Revista d'Història Moderna* [Bellaterra], núm. 11.
- ESPEITX, Elena (1999). «La patrimonialització de la cuina regional». *Estudis d'Història Agrària* [Barcelona], núm. 13.
- GRAS CASANOVAS, Maria Mercè; PÉREZ SAMPER, Maria Àngels (1999). «Els tractats d'agricultura i l'alimentació pagesa a l'època moderna». *Estudis d'Història Agrària* [Barcelona], núm. 13.
- LÓPEZ CORDÓN, María Victoria; CARBONELL ESTELLER, Montserrat (ed.) (1997). *Historia de la mujer e historia del matrimonio, siglos XV-XIX*. Múrcia: Universitat de Múrcia.
- NAVARRO MIRALLES, Luis J. (1972). «Base catastral para los tipos de cultivos y propiedad. Montroig, 1755». A: *Primer Col·loqui d'Història Agrària*. Barcelona: Col·lecció Politècnica.
- (1983). «Aproximación a un estudio de la agricultura del Corregimiento de Tarragona en la primera mitad del siglo XVIII a través del Real Catastro». A: NAVARRO MIRALLES, Luis J. (coord.). *Siglo XVIII. Una aproximación interdisciplinar*. Tarragona: Universitat de Barcelona.
- ORTEGA LÓPEZ, Margarita (1997). «Las mujeres en la España moderna». A: GARRIDO GONZÁLEZ, Elisa (ed.). *Historia de las mujeres en España*. Madrid: Síntesis.
- (1999). «Cuerpo e identidad de las mujeres en el antiguo régimen». A: LÓPEZ BELTRÁN, María Teresa (coord.). *De la edad media a la moderna: mujeres, educación y familia en el ámbito rural y urbano*. Màlaga: Universitat de Màlaga.
- PÉREZ SAMPER, Maria Àngels (1997). «Los recetarios de mujeres y para mujeres. Sobre la conservación y transmisión de los saberes domésticos en la época moderna». *Cuadernos de Historia Moderna* [Madrid], núm. 19.

- PÉREZ MOLINA, Isabel (1994). «Las mujeres y el matrimonio en el derecho catalán moderno». A: PÉREZ MOLINA, Isabel (*et al.*). *Las mujeres en el antiguo régimen. Imagen y realidad (s. XVI-XVIII)*. Barcelona: Icaria.
- PERISTIANY, John G. (1987). *Dote y matrimonio en los países mediterráneos*. Madrid: Siglo XXI.
- REY, Ofelia (2005). «Mujeres en la economía campesina». A: MORANT, Isabel (dir.). *Historia de las mujeres en España y América Latina. El mundo moderno*, vol. II. Madrid: Cátedra.
- RIBA I MESTRES, Francesc (1991). *Història de Mont-roig del Camp*. Reus: Centre d'Estudis Comarcal Josep Iglésies.
- ROVIRA i GÓMEZ, Salvador-J. (2003). «Els nobles del Camp de Tarragona al segle XVIII». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* [Barcelona], núm. 23.
- SEGURA GRAIÑO, Cristina (1997). «La transición del medievo a la modernidad». A: GARRIDO GONZÁLEZ, Elisa (ed.). *Historia de las mujeres en España*. Madrid: Síntesis.

El pensament econòmic català del segle XVII. Una proposta interpretativa

Andrea Ricci

Grup de Recerca d'Història Moderna Manuscrits, Universitat Autònoma de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

El del pensament econòmic a l'edat moderna en el Principat de Catalunya és un tema que no ha estat gaire tractat per la historiografia. Ja han passats quaranta anys de la publicació de la tesi de doctorat d'Ernest Lluch el 1973 —dedicada al període 1760-1840— i l'únic temptatiu de seguir en aquesta línia ha estat la tesi d'Oriol Junqueras, centrada en el període 1520-1630. El segle XVII ha quedat substancialment exclòs de les investigacions, excepció feta per la monumental obra de Jaume Carrera Pujal, malgrat que es limitava a la transcripció de documents més que a la seva interpretació crítica.¹⁵⁶ En aquest article ens proposem, doncs, avançar algunes consideracions prèvies a una investigació d'un tema encara pendent de la historiografia catalana. Primer identificant un model teòric de referència i alguns textos del pensament econòmic produïts

¹⁵⁶ Ernest LLUCH (1973), *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840). Els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*, Barcelona, Edicions 62.; Oriol JUNQUERAS (2006), *Economia i pensament econòmic a la Catalunya de l'alta edat moderna (1520-1630)*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona; Jaume CARRERA PUJAL (1946-1947), *Historia política y económica de Cataluña, siglos XVI al XVIII*, Barcelona, 4 v.

al Principat en el segle XVII i acabant amb algunes consideracions sobre l'efecte tingut en aquest àmbit pel decret de Nova Planta.

2. LA TEORIA DEL MERCANTILISME DE LARS MAGNUSSON

Per a una millor comprensió d'aquest període del pensament econòmic català pensem que és útil recordar breument les consideracions de Lars Magnusson sobre el mercantilisme.¹⁵⁷ Segon l'historiador suec, el qual va analitzar una gran quantitat de textos anglesos dels segles XVII i XVIII, el 1600 més que una doctrina específica es va crear un nou vocabulari per tractar d'economia i argumentar propostes diverses, també contràries una amb l'altra. Aquest llenguatge es podia considerar nou respecte al passat en cinc aspectes: per l'objectiu de perseguir el desenvolupament nacional; per tenir influències del mètode científic de Francis Bacon; per l'abandó de la perspectiva moral i religiosa (és a dir, tractar l'economia com un àmbit d'estudi separat de la moral); per la percepció de l'economia com un sistema del qual se'n podien comprendre les regles i, finalment, per la importància donada als factors d'oferta i demanda. Gràcies a aquest vocabulari comú, Magnusson teoritza també que en el curs del segle XVII es pot parlar d'un únic discurs sobre l'economia que es va desenvolupar en tres fases. La primera va ser durant les discussions de la dècada 1620-1630, quan diversos autors —dintre dels quals hi havia els coneguts de Malynes, Mun i Misselden— van utilitzar un *new framework* en les seves polèmiques sobre el paper de les grans companyies protegides. Magnusson considera que amb l'obra *England's Treasure* de Thomas Mun (escrita en els anys 30 però publicat només el 1664) que es creà un tipus d'anàlisi econòmica «quite different from the existing dogma».¹⁵⁸ La segona fase va ser durant el període 1640-1690, quan totes les temàtiques sorgides precedentment començaren a ser unides les unes amb les altres, tot avançant així en la comprensió dels mecanismes de l'economia. L'última fase fou a partir dels anys 90, quan es produïren obres en forma de tractats —Magnusson escriu que «it is quite clear that the period was obsessed with general treatises»—¹⁵⁹ que resumien en un sol volum i en forma orgànica les propostes independents fetes en els períodes precedents.

D'aquesta nova manera de tractar l'economia sorgiren dues postures diferents: una comunament anomenada *mercantilisme*, que destacava el paper de l'estat en la transformació econòmica d'uns país, i l'altra que, al contrari, confiava en aquella que després Adam Smith anomenà *la mà invisible*.

¹⁵⁷ Lars MAGNUSSON (1994), *Mercantilism. The shaping of an economic language*. Londres: Routledge.

¹⁵⁸ Lars MAGNUSSON (1994), p. 61.

¹⁵⁹ Lars MAGNUSSON (1994), p. 117.

3. EL PENSAMENT ECONÒMIC AL PRINCIPAT DE CATALUNYA EN EL SEGLE XVII

En una primera anàlisi les conclusions de Lars Magnusson per al cas anglès semblen adaptar-se prou bé també al cas del Principat de Catalunya durant el segle XVII. Hem pres en consideració vint-i-un textos produïts en el Principat en un arc cronològic que va de 1611 a 1700. Els subjectes foren membres dels gremis, jutges de l'Audiència, representants de les institucions de la ciutat de Barcelona i advocats; tot figures que per motius professionals havien d'afrontar problemes sorgits de la crisi econòmica del segle. Considerant aquestes evidències podem identificar la primera fase de Magnusson amb les discussions de la dècada 1610-1620, que tingueren dos moments diferents: el debat monetari de 1611-1615 i el debat sobre el proteccionisme del 1620. Les discussions de 1611-1615 es produïren arran de la diferència de valor que s'havia creat entre les monedes d'argent utilitzades en el Principat i en el Regne de França. Les falsificacions de les monedes en ús en el Principat havien provocat una diferència entre el seu valor nominal i en l'efectiu contingut de metall preciós d'entre el 20% i el 40% a principi del segle XVII.¹⁶⁰ Tampoc, però, era bo que el valor nominal i intrínsec coincidissin, ja que una moneda amb molta plata podia ser tesauritzada, és a dir, exportada fora del país per vendre-la en funció del pes o per fabricar monedes amb un valor nominal superior, cosa que a Catalunya passava des de final del segle XV.¹⁶¹ Trobar un equilibri entre del valor nominal i intrínsec per crear la moneda que millor s'adaptava a l'economia era, doncs, molt difícil, també perquè s'havia de tenir en compte la diferència de valor amb les monedes del països veïns, la qual cosa podia provocar diferències en el poder adquisitiu. En el Principat, el 1611, les monedes de plata valien un 16% més que les franceses i com a conseqüència molts catalans gastaven a França, on, amb la mateixa quantitat, podien comprar més productes. De la mateixa manera els francesos venien a vendre a Catalunya, on recollien més diners. Així la moneda sortia del Principat i els productes francesos entraven en competència amb aquells dels gremis catalans. En aquesta situació la mesura ideal hauria estat probablement la d'encunyar moneda devaluada, però la postura del Consell de Cent entre 1608 i 1611 fou aquella de seguir creant una moneda forta. Només canvià de política el 1614, quan demanà a la monarquia una devaluació de la moneda de plata.

Entre 1611 i 1614, quan la sortida de moneda del Principat semblava imparable, el Consell de Cent acusà els banquers privats de Barcelona d'acumular moneda per després vendre-la fora de Catalunya en el moment oportú. Aquesta situació engendrà una polèmica entre Francesc Soler, que defensà els bancs, i el Consell de Cent. La defensa de les respectives posicions es desenvolupà amb argumentacions sobre la naturalesa de l'economia. Així el 1611 Soler publicava el memorial *Acerca de la*

¹⁶⁰ Oriol JUNQUERAS (2006), p. 50-51.

¹⁶¹ Oriol JUNQUERAS (2006), p. 41-43.

supressió y extinció dels banchs de la present Ciutat de Barcelona.¹⁶² És molt interessant notar com Soler, tot partint d'un problema concret com la hipotètica supressió dels bancs, utilitzà uns arguments que avui no dubtaríem de definir com a liberals. Tot emparant-se en les Constitucions del Principat que defensaven el lliure comerç, Soler identifica els bancs com a engranatges fonamentals de l'economia per argumentar que suprimir-los significaria anar en contra de les mateixes Constitucions. La supressió dels bancs privats, continuava Soler, la pagarien els petits inversors que hi tenien dipòsits i tot el món comercial, ja que, amb la falta crònica de grans capitals que hi havia al Principat, els bancs eren els únics que podien garantir una certa immissió de crèdit per a les iniciatives econòmiques. Finalment, Soler feia notar que la disminució de l'oferta monetària provocaria una pèrdua de les entrades a les institucions catalanes com el mateix Consell de Cent, ja que hi hauria una pujada dels interessos privats, recessió i per consegüent una disminució del diner recaptat a través dels impostos. A aquesta posició el Consell de Cent contestà amb tres memorials¹⁶³ enviats directament al rei, els quals, tot i tenir algunes contradiccions, demostraren «una comprensió de la complexitat dels mecanismes econòmics que vinculen la circulació monetària, els tipus d'interès i la recaptació fiscal».¹⁶⁴

El debat del 1620 seguí centrat en la qüestió de si l'economia funcionaria més bé amb una protecció de la monarquia o amb el lliure mercat. El fet econòmic concret que provocà les discussions fou una nova taxa aprovada pel Consell de Cent l'1 de juny de 1620 sobre les mercaderies dels estrangers en entrada i sortida de la ciutat. Una mesura que, tot i no tenir-ne la intenció directa, es podia classificar de proteccionista i tornà a obrir el debat de 1611. Per defensar el proveïment del Consell Jaume Dalmau publicà el *Memorial en favor de la desnivellació, que la ciutat de Barcelona ha fet al primer de juny de 1620. Sobre lo mayor dret que han de pagar les mercaderies que seran forasters*.¹⁶⁵ El memorial estava dividit en sis parts en què Dalmau deixava clar que, tot i tractar d'un problema concret com la nova taxa, aquesta formava part d'una visió més general de l'economia i de la política basada en l'autarquia del Principat. Dalmau volia arribar a una situació on només els naturals catalans poguessin treballar en el Principat perquè d'aquesta manera els seus sous es quedarien en el país i no anirien cap a fora. Per Dalmau els estrangers eren el problema de la crisi econòmica, ja que es dedicaven a uns treballs que els beneficiaven només ells mateixos i no la col·lectivitat del país que els acollia. Identificat el problema Dalmau trobava la solució en la autarquia econòmica.

¹⁶² Fons Antic de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (BUB), B-38/5/1-7.

¹⁶³ BUB, B-38/5/1-9. *Las dificultades propuestas contra el remedio que piden a Su Majestad los Consejeros de Barcelona por la falta que tiene Catalunya de moneda de plata; 2 papel. En cuatro puntos se resumen las pretensiones de los consejeros de Barcelona; Respuesta.*

¹⁶⁴ Oriol JUNQUERAS (2006), p. 81.

¹⁶⁵ BUB, C-240/1/9-7.

També Narcís Peralta defensà el proveïment del Consell de Cent amb un *Memorial en favor de la ordinació feta per la Ciutat de Barcelona y savi Consell de Cent*. Peralta argumentava que el motiu de la taxa no era el proteccionisme sinó recaptar més diner per al finançament d'obres a la ciutat. Tot i això tampoc ell renunciava a identificar els estrangers com l'arrel de tots els problemes; escrivia que venien productes al Principat per després fer sortir la moneda voluntàriament, com a agents de governs estrangers, i proposava la seva expulsió.

Identifiquem el segon període de l'evolució del pensament econòmic català al segle XVII amb les discussions engendrades el 1630 entorn a la prohibició per part del Consell de Cent de vestir teixits estrangers. La manera de desenvolupar les discussions per part dels favorables al decret i dels contraris es donà amb les mateixes pautes de les dècades anteriors: dues teories diferents de desenvolupaments d'una nació elaborades a partir d'un problema concret. Les dues teories són semblants a les discussions dels anys 10 i 20, amb l'ús dels mateix vocabulari, però aquesta vegada anant més en profunditat en la definició de les respectives idees. El 1630 foren publicats dos memorials en favor del decret del Consell de Cent, un per Francesc Lauger i l'altre per Jaume Damians, que seguien en la teorització del model autàrquic de Jaume Dalmau i Narcís Peralta.¹⁶⁶ Lauger, després de defensar el decret com a única solució, ja que les Corts de 1626 no s'havien acabat i no havien donat solució al problema de la competència dels teixits estrangers, teoritzava que amb la retenció de la moneda en el Principat no només solucionarien el problema de la competència sinó que iniciarien un període de prosperitat. Respecte als precedents memorials autàrquics, Lauger proposava una cadena lògica d'arguments més profunda: sense estrangers no hi hauria ni competència ni sortida de moneda; amb més moneda i sense competència es podia crea ocupació i fer sortir d'aquesta manera moltes persones de l'oci i l'inactivitat. També Jaume Damians insistia en aquesta direcció i hi profunditzava encara més. Primer de tot agafava un model de país concret, el de Flandes, Gènova, Florència i Venècia, és a dir, el d'aquelles nacions que havien crescut gràcies al comerç. Explicitat l'objectiu, Damians explicava com arribar-hi. En la millor tradició arbitrista castellana, però també de la mateixa manera que escriptors anglesos com Josiah Child, identificava un «remedio único» que permetia realitzar totes les reformes necessàries; en el seu cas, el proteccionisme. Però Damians no es limitava a repetir com Dalmau o Lauger que els estrangers amb els seus productes feien sortir la moneda sinó avançava la teoria dels estrangers com a enemics. El estrangers eren vistos com a agents de països enemics del Principat i de la corona espanyola que venent els seus productes a Catalunya no tenien l'objectiu de guanyar diners sinó d'arruïnar el país mitjançant la sortida de les matèries primes i de la mo-

¹⁶⁶ BUB, C-240/1/9-22, *Molt Il·lustres i molt magnífichs senyors. A Notícia dels Majorals y Confraria dels Velluters de la present Ciutat...*; BUB, C-240/1/9-24, *A set de Juliol del present any 1630*.

neda, amb la qual cosa augmentaven la dependència de les importacions, incentivaven a no treballar i, per tant, la desocupació. En el seu atac als estrangers, Damians acaba utilitzant expressions obertament xenòfobes com ara que aquests venien a «xuparnos dolçament, com a sangoneras, los pochòs diners comptants». La societat era per Damians un organisme únic —feia sevir la metàfora de la casa en lloc d'aquella més usual del cos humà— on tothom havia de fer la seva part. Eliminat el problema dels estrangers, el que s'havia de fer era potenciar el sector industrial i no pas l'agrícola: d'aquesta manera s'hauria solucionat el problema de la desocupació, es potenciarà un mercat local i al mateix temps el sector de les exportacions. En definitiva, es faria el mateix que els estrangers feien a Catalunya. El seu atac a la mentalitat de l'època que menyspreava el treball era molt innovador: segons Damians, tothom, vista la seva visió orgànica de la societat, hi havia de contribuir, inclosos els nobles. Amb Damians tenim, doncs, una visió de l'economia com a joc a suma zero, xenofòbia, autarquia, industrialisme; tots elements que ens donen la temptació de parlar obertament de mercantilisme, vistos els nombrosos elements en comú amb altres escriptors internacionals.¹⁶⁷

També en el camp dels sostenidors del lliure mercat es feren passos endavant. A defensar els estrangers del decret del Consell de Cent foren quatre jutges de l'Audiència, Martí (del qual en desconeixem el primer nom) i Narcís Peralta. Els jutges de l'Audiència en una publicació¹⁶⁸ atacaren el decret més des d'un punt de vista jurídic que no pas econòmic. Tot i això, és molt útil per veure com el pensament econòmic català d'aquest període es desenvolupà a través d'una dialèctica entre autàrquics i lliurecanvistes. Després de demostrar la inconstitucionalitat del decret els jutges argumentaven que hi havia set motius per no adoptar el proteccionisme. Primer: el proteccionisme hauria provocat la mateixa reacció en les nacions veïnes, tot provocant la ruïna dels productors catalans. Segon: eliminant la competència, els preus dels teixits catalans haurien pujat de preu. Tercer: prohibir els teixits estrangers hauria provocat una baixada del volum de mercaderies en circulació i, per tant, dels ingressos de la Generalitat sobre aquestes. Quart: essent el proveïment inconstitucional hauria obert un front polèmic entre les institucions reials i aquelles de la terra. Cinquè: regular l'economia des de dalt hauria provocat la destrucció de la contractació privada i, per tant, de totes les companyes i les activitats que depenien del mercat. Sisè: prohibir vestir teixits estrangers hauria provocat tota una sèrie de querelles jurídiques sobre l'aplicació del decret. Finalment els jutges sostenien la injustícia provocada envers totes aquelles persones que ja havien comprat teixits estrangers «ab bona fè» i en «temps permes», tot gastant-se així uns diners per mercaderies improvisament il·legals. El memorial dels jutges acabava amb una resposta a l'argument que les mercaderies estrangeres feien sortir moneda del Principat. Deien

¹⁶⁷ Per a una anàlisi comparativa de diversos autors europeus, vegeu Andrea Ricci (2013), «Narcís Feliu de la Penya (1646-1712) i el seu temps», UAB: tesi doctoral, p. 401-640.

¹⁶⁸ BUB, C-240/1/9-23. *La Ordinatio que es tracta de fer...*

que aquesta sortida era compensada per les lletres de canvi que els catalans obtenien venent les seves mercaderies a Nàpols i Palerm. Veiem com en l'anàlisi de l'economia des d'un punt de vista lliurecanvista estem davant de nombrosos passos per davant respecte al memorial de Francesc Soler. Fins i tot aquí tenim present la idea que les balances comercials s'han de calcular en la seva totalitat.

Un discurs similar el podem fer per al memorial de Martí i Narcís Peralta amb el títol *Discurs breu y succint, si la ordinatio y crides qu es diu se volen fer y publicar, que ninguna persona del present Principat y Comtats pugua arrear y vestir-se de robas y mercaderies forasteras son danyosas als habitants en aquella*.¹⁶⁹ Segons els autors, contra la idea de prohibir l'ús de mercaderies foranes es podien enumerar «infinite rahons». Primerament, aquesta prohibició anava en contra del dret natural dels catalans a la llibertat; en aquest cas de vestir-se com més els agradava. Després Martí i Peralta coincidien amb els proteccionistes que «per ningu camí las Procincias se enriquecen més que amb el comerç», tot discrepant, però, radicalment en les maneres. El comerç, per prosperar, no necessitava protecció sinó llibertat, que permetia els intercanvis amb els altres països i, per tant, la pujada del volum comercial. A més les mercaderies estrangeres eren un estímul, ja que els catalans que veien productes millors que els seus eren empesos a millorar. També s'havia de considerar que les mercaderies estrangeres, com a competència, tenien l'efecte d'abaratir els preus («la abundancia posa el preu y el gran numero de venedors fa la mercaderia barata»). Arguments ja coneguts com la reacció dels països veïns en cas d'aprovació de legislatura proteccionista i la impossibilitat d'establir si les persones havien comprat els teixits abans o després de l'aplicació del decret. Amb exemples històrics demostraven que política havia fracassat en el passat. El proteccionisme venia també atacat en la seva voluntat d'augmentar la massa monetària, ja que el diner no era percebut com a bé en si mateix sinó com a mitjà per als intercanvis. Aquest memorial representa la millor expressió de les posicions lliurecanvistes al segle XVII, amb idees molt modernes, com ara la llibertat natural de les persones, la confiança en la voluntat d'enriquiment personal com a mitjà de progrés econòmic, la convenció que amb les bones intencions dels decrets s'acabava arruïnant el país i que la competència beneficava tota la població.

El tercer període correspon a la segona meitat del segle XVII, quan al Consell de Cent arribaren nombrosos memorials dels gremis que, essencialment, demanaven proteccionisme utilitzant els mateixos arguments formulats en les dècades anteriors.¹⁷⁰ No tenint en aquesta seu l'espai d'analitzar-los singularment, podem llistar els elements que tenien en comú: identificar les mercaderies estrangeres i els grans mercaders que les importaven com la causa de la crisi i la disminució dels mestres dels gremis, la

¹⁶⁹ BUB, C-240/1/9-25.

¹⁷⁰ Es tracta d'un total de nou textos en la majoria conservats a la Biblioteca de Catalunya en la col·lecció dels Fullets Bonsoms.

identificació de les repúbliques mercantils del passat com Nínive, Babilònia, Roma i Cartago i aquelles del present com a Holanda identificades com el model a seguir, disminuir les taxes sobre les mercaderies que afectaven el port de Barcelona tot evitant que els mercaders anessin a altres ports com el de Mataró; proposar la creació d'un port franc i una fira permanent a Barcelona per atraure més gent al Principat; evitar que les viles marítimes, amb una referència particular a Mataró, es feien riques en detriment de Barcelona. Estem davant uns arguments que, per ser avançats singularment, constitueixen un pas enrere en el pensament econòmic, també per l'oberta defensa dels interessos particulars dels gremis. Tot i així és interessant remarcar dos punts. Primer: com en la part d'anàlisi de la crisi, els gremis coincideixen amb les formulacions de la corrent proteccionista dels anys anteriors. Segon: respecte a aquesta, avancen unes propostes concretes, com ara el port franc, la fira i l'abaratiment de les taxes sobre el comerç. La cosa més interessant fou que en els anys 80 Narcís Feliu de la Peña féu servir tots aquest arguments, que els gremis havien avançat per separat, en les seves obres el *Político discurso* (1681) i el *Fénix de Catalunya* (1683), per les quals podem parlar pròpiament de la tercera fase del model de Magnusson. En el *Político discurso* Feliu no avança cap proposta nova sinó que es limita a posar en un mateix volum totes les dels gremis, els quals li havien encarregat l'obra. L'únic element de novetat és l'idioma, el castellà, que Feliu utilitzà per tenir més visibilitat, vista també la seva participació a la Junta de Comercio de Madrid. En aquesta obra veiem com Feliu recull les mateixes propostes dels gremis: inspiració en les repúbliques mercantils del passat i del present, visió del comerç i no de l'agricultura com a mitjà de desenvolupament, paper clau de l'estat, atac als estrangers vistos com a enemics, perspectiva de l'economia com a joc a suma zero i demanda d'una política econòmica nacional que s'ocupés de crear treball només per als habitants del Principat. L'element innovador del *Político discurso* es troba a l'utilitzar la forma de la literatura mercantilista castellana i europea per posar totes les diverses propostes en un programa coherent. La inspiració europea és clara en el títol, que tradueix literalment el de l'obra *Politische discours* (1668) de Johann Joachim Becher, cameralista alemany que, tot inspirant-se en Holanda, proposava desenvolupar una nació a través de les grans companyes comercials. A més, la forma de redacció es aquella típica de l'arbitrisme castellà i de altres autors com l'anglès Josiah Child, que Magnusson identifica com un dels més importants del tercer període. És a dir, la d'identificar un «remedio único», una reforma clau que, una vegada aplicada, permet aplicar-se a totes les altres. En el *Fénix de Catalunya* Feliu avança encara més en la descripció del seu projecte proposant la creació d'una gran companya comercial que, com aquella holandesa de la qual prenia inspiració, havia de ser el propulsor de les reformes clau com la producció de teixits a Catalunya, la distribució del crèdit, la creació d'una escola tècnica i d'un port franc a Barcelona i l'enviament de dos vaixells cada any a Amèrica.

4. CONCLUSIÓ

Com hem dit, aquest breu recorregut no té la voluntat de ser complet sinó de ser un prolegomen a una futura investigació. Investigació que per ser completa hauria d'analitzar no només el segle XVII sinó tots els textos produïts a Catalunya des del segle XVI fins al XVIII. Amb la mateixa vocació d'obrir el pas a aquesta futura recerca podem avançar una altra consideració sobre l'impacte en el pensament econòmic català del decret de Nova Planta.

Sembla evident que durant el segle XVII es desenvolupà en el Principat de Catalunya una nova manera de mirar l'economia que, deslligada de la moral catòlica i partint de problemes concrets, arribà a definir dues idees concretes de desenvolupament nacional: una, basada en la idea que la nació hauria de perseguir l'autarquia, vista com a manera d'ocupar tota la població i on l'estat havia de jugar un paper fonamental; l'altra, basada en la idea que la integració dels mercats a través del lliure comerç era la base per al desenvolupament. Hem de considerar com les propostes avançades en curs del segle XVII, filtrades per la ploma de Narcís Feliu de la Peña, confluïren en legislació en el període del virregnat de Jordi Darmstadt i en les últimes dues corts, les de 1701-1702 i 1705-1706.¹⁷¹ Si mirem aquesta legislació econòmica ens trobem amb una síntesi dintre de les dues línies de pensament que hem identificat: el proteccionista —construcció d'un port franc, proteccionisme al sector tèxtil, creació d'una gran companya comercial— i el lliurecanvista —possibilitat per al Principat de comerciar directament amb Amèrica i d'exportar a tots els ports espanyols. Una legislació que es feia ressò de l'evolució econòmica del Principat i de les reflexions sobre això durant el segle XVII i que, per tant, no necessitava l'abolició de les institucions catalanes ni tampoc la incorporació forçada, políticament i econòmicament, al regne de Castella que es dona després dels decrets de Nova Planta. Per reafirmar que l'evolució teòrica i legislativa catalana abans de 1714 eren plenament funcionals hi ha també la legislació econòmica i el pensament econòmic que es donà a la Catalunya de la Nova Planta, en què, una vegada assentades les conseqüències de la Guerra de Successió, és impossible no veure els elements de continuïtat. Uns dels primers decrets de Felip V foren els de 20 de juny i 17 de setembre de 1718, primers d'una sèrie que travessaren tot el segle XVIII i que tenien com a objectiu la protecció i el desenvolupament de les manufactures locals. Al mateix temps assistim a uns decrets liberals, com per exemple el de 16 de octubre de 1765, que trencava amb el monopoli andalús del comerç amb Amèrica. També el segle XVIII hi va haver la repetició de la Junta de Comerç i, des del punt de vista del

¹⁷¹ Joaquim RAGONER (1982), «El último virrey de la administración habsburguesa en Cataluña. Jorge de Darmstadt y Landgrave de Hasia (1698-1701)», *Pedralbes* (Barcelona), núm. 2, p. 268. Vegeu també les Constitucions LXXI, LXII, LXXXVI, LXXXVIII de les Corts de 1701-02 i les LXXIX, XXXVII, XXXVI, CIV, CVI, XXVII, XV de les Corts de 1705-1706. Utilitzo l'edició facsímil: Joaquim ALBAREDA (a cura de) (2006), *Constitucions, capítols i actes de Corts, 1701-1702 i 1705-1705*, Barcelona.

pensament econòmic, Ernest Lluch, parlant del segle XVIII, va puntualitzar que aquest es pot donar només en presència de tres condicions: homes conscients d'haver de donar una resposta als problemes econòmics en un lloc determinat; institucions que puguin actuar i centres d'ensenyament dels fonaments i de les tècniques del comerç, com ara les universitats tècniques. Sembla evident que totes aquestes característiques eren ja presents el segle XVII i que en la centúria successiva només es continuà en el mateix tarannà. Hem vist que no faltaven homes, que tampoc faltaven les institucions que actuaven, ja que les Corts de 1701-1702 i de 1705-1706 produïren una legislatura econòmica que, a més, utilitzava, com el segle XVIII, tant elements proteccionistes com liberals (amb una menció particular amb comerç amb Amèrica, proposat per Feliu de la Peña i aprovat per les corts). Finalment, tampoc faltava el d'una escola tècnica —una de les propostes més innovadores del *Fénix de Catalunya*—, tot i que es va quedar en una teoria a causa de la qüestió successòria i de la guerra.

ÀMBIT 3

TRANSFORMACIONS SOCIALS I CONFLICTIVITAT: MOBILITAT SOCIAL, XARXES DE RELACIÓ FAMILIAR I ESPAI DE SOCIABILITAT

PONÈNCIA

Aproximació als mercats alimentaris locals de la Catalunya setcentista i a les seves dinàmiques polítiques i socials

Mercè Renom Pulit

*Grup Treball, Institucions i Gènere de la Universitat de Barcelona
Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat*

1. INTRODUCCIÓ

En un context de producció d'aliments inestable i insuficient, subjecte a caresties cícliques, el proveïment alimentari requeria una atenció especial.¹ A l'edat mitjana, monarques i senyors disposaven d'instruments —privilegis, monopolis i taxes— que eren alhora protectors i recaptadors. Al llarg de segles, els comuns de viles i ciutats havien adquirit alguns d'aquests instruments, per tal de reduir la dependència i d'assegurar de manera col·lectiva el proveïment més bàsic, principalment l'abastament dels cereals, els forns de coure pa, les carnisseries i la venda de vi —font molt bàsica de calories. Això havia estat més necessari en les zones on s'havia implantat una economia diversificada —i, per tant, allà on una part important dels seus habitants depenia del mercat per a la seva subsistència. Aleshores, els governs locals estaven obligats a garantir l'abastament de la població; dedicaven bona part de la seva activitat a la gestió del mercat alimentari

¹ Estudi emmarcat en el projecte *La reconstrucción de la actividad económica en la Cataluña contemporánea: trabajo, demografía y economías familiares* (Ministeri de Ciència i Innovació HAR2011-26951), del grup d'investigació Treball, Institucions i Gènere de la Universitat de Barcelona.

local —tal com mostra l'abundant documentació municipal de l'època dedicada a aquests afers—; i disposaven d'una gran autonomia de decisió.

Aquest panorama va canviar després de la Guerra de Successió, quan, amb la Nova Planta (1716), els càrrecs municipals van passar a ser nomenats pel rei o pels seus representants, i les seves decisions van haver de ser sotmeses a l'aprovació dels polítics de la Reial Audiència o de la Reial Intendència. Amb això, va disminuir la capacitat de decisió dels governs municipals catalans i, també, la seva representativitat. La conflictivitat política i social va accentuar-se i, com veurem, va adquirir un punt àlgid a les dècades finiseculars.

L'estudi dels mercats alimentaris setcentistes presenta una certa dificultat a causa de la seva diversitat i integració reduïda. A més, implica diversos enfocaments, ja que el funcionament dels mercats tenia efectes en diversos àmbits (l'economia, la política, la hisenda, la societat). Els estudis monogràfics van configurant un coneixement que encara és insuficient, i són més habituals els que es basen en la documentació municipal, més assequible que no pas la senyorial.

En aquest estudi hem fet una aproximació general al coneixement de les característiques i la diversitat dels mercats alimentaris locals de la Catalunya setcentista, amb una proposta de tipologies (apartat 2); i ens introduïm en les dinàmiques socials i polítiques que es generaven entorn de la gestió d'aquests mercats (apartat 3).

Com es veurà, les condicions dels mercats alimentaris locals d'Antic Règim incidien molt directament en els nivells de vida de les poblacions, i la seva gestió podia conduir a l'aplicació d'elements de redistribució econòmica en l'àmbit local. El control social del mercat alimentari era, doncs, acció política feta «des de baix».² Algunes constatacions són difícils de documentar de manera directa, però a partir d'un bon marc interpretatiu es poden trobar indicis que condueixin a ampliar el focus de les conclusions. L'encaix i el diàleg entre coneixements locals permetrà avançar en l'estudi de la temàtica proposada.

2. LA DIVERSITAT DELS MERCATS ALIMENTARIS LOCALS

Els drets i la nòmina de serveis destinats al proveïment alimentari dels municipis estaven relacionats amb les circumstàncies de la zona, les seves necessitats i la capacitat d'aconseguir-los. Podria ser que tinguessin més pes a la Catalunya Nova que no pas en terres de masies.³

² Sobre el paper polític de les bases socials, podeu veure Jesús MILLÁN (2011), «Del poble del regne al poble de la nació: la Guerra del Francès i l'espai social de la política», a Núria Sauch (ed.), *La Guerra del Francès als territoris de parla catalana*, Catarroja/Barcelona, Afers, p. 329-346, entre altres dels seus escrits.

³ Pere ROCA FABREGAT (2013), «La societat rural de Matadepera i el sector nord de la vall del Ripoll, a través dels capbreus de Sant Llorenç del Munt (1668/74-1788/1815) i del Priorat i Sagristia Major de Sant Cugat (1786/87)», a Joan-Antoni Ferran, *Tres capbreus del Vallès Occidental: les rendes del monestir de Sant*

Els drets sobre el mercat alimentari havien estat privilegis reials o senyorial. A partir de la baixa edat mitjana, i al llarg de segles, en paral·lel a la diversificació econòmica i a l'increment d'activitat comercial, alguns nuclis urbans van posar en marxa variades actuacions per alliberar-se del pes de les imposicions que havien de pagar per a l'ús de forns o per l'activitat de les carnisseries i tendes. A poc a poc, per frenar l'extracció de renda, les comunitats urbanes van tendir a fer-se amb drets i serveis a canvi d'atendre urgències reials o senyorial, o per compra —sovint amb l'endeutament—, o després de llargs litigis.⁴ Els drets, privilegis i franquesses adquirits eren la base de l'ordenament jurídic local.⁵ Amb el temps, també alguns particulars van poder adquirir drets sobre béns dels comuns, tot aprofitant circumstàncies favorables,⁶ ja abans del procés general de privatitzacions produïdes per les desamortitzacions del segle XIX. En alguns llocs, els senyors laics o eclesiàstics van mantenir els seus privilegis sobre serveis alimentaris (sobretot forns, però també carnisseries), fins a la fi del règim senyorial. Tot això va donar lloc a un mapa molt divers de protecció dels mercats alimentaris locals.

L'aliment més bàsic era el pa; un pa que no sempre podia ser de blat, ja que quan aquest era escàs i car es feia amb barreges d'ordi, sègol, faves, moresc o veces, entre altres productes, que allargaven el rendiment del blat. Se'n podia necessitar més de mig quilogram per dia per persona.⁷ La carn, el vi i l'oli seguien en importància. Hi havia alguns altres productes de consum habitual, com la fruita i les verdures, els llegums, la pesca salada o l'arròs. La diversitat del territori català feia necessari l'intercanvi d'excedents i la cerca de productes deficitaris allà on fos possible de trobar-ne. A més, l'abastament d'algunes viles i ciutats no podia ser resolt en l'entorn proper, encara que fos molt productiu, com era el cas de Barcelona, entre altres. Tot això havia generat una intensa activitat comercial a l'engròs i a la menuda, protagonitzada per traguers i centrada en mercats i fires, que també eren concessions reials i estaven subjectes a regulacions.

Llorenç de Munt i les del Priorat i Sagristia Major del monestir de Sant Cugat del Vallès (segles XVII-XIX), Sabadell, Fundació Ars, p. 21-73 (p. 43-44).

⁴ Míriam ARÉVALO VIÑAS (2012), «Una vila menestral sota el règim feudal. Ripoll i la seva lluita contra el monestir (1678-1719)», *Recerques. Història, Economia, Cultura*, p. 49-73.

⁵ Podeu veure Tomàs de MONTAGUT (2013), «Les universitats de les ciutats i viles medievals de Catalunya i el seu dret: dels usos, costums, privilegis i llibertats a les ordinacions municipals», a Josep Serrano Daura, *Actes de les Jornades d'Estudi sobre el Municipi abans de la Nova Planta (1716): el cas de la Fatarella*, Tarragona, Diputació de Tarragona.

⁶ Algunes pastures de les muntanyes del Pirineu occidental van passar de col·lectives a particulars «por común consentimiento de los vecinos de los pueblos, pagando el interesado por una sola vez la cantidad a que ajustaron [...] no se puede reclamar el perjuicio que se ha seguido a los sucesores». (*Resposta del Corregiment de Talarn al qüestionari de Francisco de Zamora*, a cura de Ramon BOIXAREU, Lleida, Virgili i Pagès, 1989 [1789], p. 39; resposta a la pregunta [en endavant preg.] 66).

⁷ Segons un informador de Torrelles de Llobregat, se'n podia consumir «una libra y media de pan por cada uno, diario» (*El Baix Llobregat el 1789: respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*, introducció, transcripció i notes a cura de Jaume CODINA, Josep MORAN i Mercè RENOM, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992 [1789]).

Però les fires i els mercats no resolien l'abastament de dos dels principals productes: el pa i la carn. A les fires i mercats els arrendataris de les fleques podien comprar cereals, i també ho podien fer les persones que es feien el pa a casa, tant si tenien forn propi per coure'l com si el portaven a coure en un forn col·lectiu. Però allà on l'activitat econòmica havia concentrat un gran nombre d'artesans i, sobretot, de jornalers, s'havia fet necessari disposar del pa ja fet. De manera que és habitual trobar fleques municipals en localitats d'una certa dimensió, o, també, trobar que l'ajuntament feia acords amb algun flequer de fora per tal que portés regularment el pa. Pel que fa a la carn, la gent podia tenir animals petits (gallines, coloms, conills...), i algun porc que, elaborat convenientment, podia a durar una bona temporada. Però els animals grans s'havien de subministrar en fresc i en peces petites. Això explica que la carnisseria fos l'establiment de comerç alimentari més implantat —fins i tot en zones de producció ramadera—, juntament amb les tendes de venda de productes variats (també *revenderia* o *gabella*, a l'època).

La garantia del proveïment, especialment el de les ciutats i viles més grans, no la podien assegurar els traginers, que en anys de carestia podien trobar-se sense mercaderia. En canvi, els governs locals (o els senyors jurisdiccionals, segons el cas) havien aconseguit autoritat jurídica per imposar les regles dels intercanvis i, en cas que hi hagués carestia d'algun producte, podien prohibir-ne l'extracció i, fins i tot, la requisita de magatzems i vaixells.

La principal atenció es destinava a assegurar el proveïment i a evitar l'alça dels preus, en un equilibri delicat entre taxació i llibertat de comerç.⁸ En moltes fires i mercats, per evitar l'acaparament per part dels grans compradors, entre els quals els arrendataris de botigues municipals o senyoriales —i l'alça de preu que podien provocar—, es reservaven les primeres hores per a la venda a la menuda als particulars; per la mateixa raó, podia estar prohibit que l'arrendatari de la fleca comprés cereals al mercat local;⁹ en moments d'alça de preus, un ajuntament podia posar a la venda gra del seu magatzem per tal de fer-los baixar; o, també, autoritzar la lliure entrada de mercaderies; d'altra banda, taxar els preus en un mercat o localitat en moments de carestia podia comportar que els comerciants desistissin d'acudir-hi.¹⁰ Els estudis mostren com davant de cada problema, a cada localitat i en cada conjuntura, es donaven respostes diferents d'entre les diverses

⁸ Vegeu l'explicació dels diversos criteris aplicats a Barcelona (llibertat de comerç de gra, control dels preus del pa) i a Madrid (control del mercat de cereals i lliure venda de pa), a Pierre VILAR (1975), *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. 3, Barcelona, Edicions 62, p. 447.

⁹ Arxiu Històric de Sabadell (AHS), AMH A14, «Taba per l'arrendament de la fleca» (14 de febrer de 1781), transcrita a Mercè RENOM (2000), «Arrendaments municipals i control del mercat local a finals de l'Antic Règim: Sabadell com a exemple», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 11, p. 9-27.

¹⁰ Com va passar a Vic el febrer de 1789 quan, després d'una protesta popular, es va taxar el preu del cereal i es va agreujar la carestia pel fet de «no entrar trigo en la ciudad los forasteros, por venderse a menor precio en ella» (Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Audiència, Registres, Expedients, 1209 (1789), f. 91). Podeu veure la

possibles, segons quina fos la relació d'interessos i de forces en joc. La diversitat és un reflex de l'escassa integració del mercat i feia possible la coexistència de lleis generals amb múltiples ordenances o prerrogatives locals.

La nòmina de serveis municipals destinats a controlar el mercat alimentari era variada, en funció de les característiques productives de la zona, les necessitats de cada localitat, el volum demogràfic i les oportunitats històriques per haver-se pogut dotar de drets i privilegis. Les respostes al Qüestionari general adreçat per Francisco de Zamora als representants de les ciutats catalanes caps de corregiment o de partit,¹¹ i les d'algunes altres localitats (1788-1790),¹² ens ofereixen una varietat de situacions, algunes de les quals recollim aquí, sense ànim de ser exhaustius i conscients que les respostes disponibles tenen nivells d'informació molt desiguals, que s'haurien de contrastar amb la documentació dels corresponents arxius. Amb tot, ja que una recerca de detall no està a l'abast de la nostra aproximació, l'esmentada documentació serà útil per mostrar els diversos nivells de protecció del mercat alimentari local dels anys finiseculars.

Les respostes analitzades confirmen l'escassetat de l'aliment més bàsic, el cereal, malgrat que era conreat arreu. N'arribava per mar als ports marítims de Barcelona, Tortosa (aquesta ciutat també beneficiada per la circulació comercial del riu Ebre), Vilanova, Sitges, Mataró, Blanes, Lloret, Sant Feliu de Guíxols i altres. S'hi rebia cereal foraster de procedències mediterrànies diverses, centreeuropees i nord-atlàntiques, i des de les ciutats portuàries es distribuïa per cabotatge cap a altres ports, o amb animals i carros cap a l'interior de Catalunya. Aquest flux s'entrecruava amb el dels cereals procedents del Segrià, l'Urgell i la Segarra, i també de l'Aragó.

De vi també se'n conreava pràcticament a tot Catalunya, però el centre de producció principal estava en la zona de Vilafranca i Anoia (corregiment de Vilafranca).¹³ D'oli

comunicació de Laia Portet, en aquest mateix volum; i, també, Francesc ROMA (2009), «La revolta de 1789 a Vic», *Ausa*, 164, p. 297-320.

¹¹ Entre 1716 i 1833, Catalunya va estar organitzada administrativament en corregiments, amb una subdivisió de partits (Barcelona, Cervera, Girona, Lleida, Manresa, Mataró, Puigcerdà, Talarn, Tarragona, Tortosa, Vic, Vilafranca, a més de la Vall d'Aran). Podeu veure la relació de corregiments i partits judicials a *Nueva Planta de la Real Audiencia del Principado Cataluña, establecida por su Magestad con Decreto de diez y seis de enero de mil setecientosdiez y seis*, articles 31 a 44 [document digitalitzat a <http://montse.quintasoftware.net/2ESO/16.cata_borbons/NuevaPlanta1775.pdf>, que compta amb una transcripció que té alguns errors].

¹² Conservades a la Real Biblioteca de Madrid (catàleg: María Luisa LÓPEZ-VIDRIERO, dir., *Manuscritos Real Biblioteca*, Madrid: Patrimonio Nacional, 1994-1997, 6 vol.). L'Arxiu Nacional de Catalunya disposa dels microfilms. Podeu veure una relació recent de les respostes que ja han estat publicades a M. Àngels SANLEHY SABÍ (2014), *Les respostes de la Val d'Aran als qüestionaris de Francisco de Zamora*, Tremp, Garsineu, p. 6-7.

¹³ Manuel BARBA I ROCA (1991 [1789]), *El corregiment i partit de Vilafranca del Penedès a l'últim terç del segle XVIII, respostes al qüestionari de Francisco de Zamora de Manuel Barba i Roca; notícia de l'autor de les respostes per Antoni Sabaté Mill*, [Vilafranca del Penedès], Edicions del Museu de Vilafranca; i, també, «Resposta general del partit d'Igualada al Qüestionari de Francisco de Zamora, redactada per l'alcalde major Joaquín de Gálvez Santillana», a Josep M. TORRAS RIBÉ (1993), *La comarca de l'Anoia a finals del segle XVIII: els «Qüestionaris»*

se'n produïa a diverses zones (Olesa excel·lia en aquesta producció),¹⁴ però a Barcelona n'arribava també d'Andalusia, d'Aragó i de Mallorca.¹⁵ L'arròs de l'Empordà, i també de València,¹⁶ anava a tots els punts del territori, fins al més allunyats del Pirineu, gràcies als traginers, i es dispensava en fires o en tendes municipals.¹⁷

Les carnisseries eren sempre públiques i pràcticament en tenien tots els nuclis urbans, malgrat ser petits. Hi havia tavernes i botigues gairebé arreu. En bona part del territori es pastava el pa a casa i s'anava a coure als forns del comú o de particulars (pocs), però en algunes zones abundaven els forns domèstics. Les fleques i botigues de pa cuit es troben sobretot a la part més densament poblada, el litoral i el prelitoral, sempre del comú, excepte en algunes ciutats com Barcelona i Vic, on ja s'havia aplicat la liberalització —el *libre panadeo*— decretada per Carles III (assumida per la Reial Audiència de Barcelona el novembre de 1767). La majoria dels propis i de les imposicions s'arrendaven, excepte si no hi havia postors o en circumstàncies excepcionals. Farem l'exercici de descriure alguns exemples.

Al corregiment de Barcelona faltava molt cereal (300.000 quarteres, segons la resposta al qüestionari de Zamora), que arribava «de las colonias, de Inglaterra, de Rusia, de Holanda, de Ancona y de otras partes, y una porción de Urgel».¹⁸ A la ciutat (92.500 h.),¹⁹ l'abastament de pa havia estat un monopoli municipal des de la baixa edat mitjana, amb una política d'abaratir preus, a vegades a canvi d'encarir la carn; però el monopoli es va haver d'alliberar l'any 1767, atenent la normativa reial. La carn es venia a les carnisseries municipals, que en general s'arrendaven, però que s'administren directament si faltaven arrendataris o si aquests posaven «pactos muy gravosos al público»; els ramats venien principalment de França. Per als altres productes hi havia

de Francisco de Zamora i altres descripcions, 1770-1797, [Igalada]/Barcelona, Consell Comarcal de l'Anoia / Ajuntament d'Igalada / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 311-376.

¹⁴ Àngel M. HERNÁNDEZ CARDONA (2000 [1789]), *Olesa al final del segle XVIII segons les respostes de Joan Boada al qüestionari de Zamora*, Olesa de Montserrat, l'Ajuntament / Kao Corporation / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, preg. 38, p. 98.

¹⁵ «Respuesta al interrogatorio del Sr. Francisco de Zamora por lo concerniente al Corregimiento de Barcelona», a (1973), «*Diario de los viajes hechos en Cataluña de Francisco de Zamora: seguit de la resposta [...] al seu qüestionari feta per Josep Albert Navarro-Mas i Marquet [1787]*», a cura de Ramon BOIXAREU, Barcelona, Curial, preg. 131, p. 453.

¹⁶ «Respuesta [...] Corregimiento de Barcelona», preg. 131, p. 453.

¹⁷ Arribava al mercat de Tremp, que cobrava dret de portes sobre el que es venia: quincalla, teles, pesca salada, arròs, pebre, cànem (*Resposta del Corregiment de Talarn...*, preg. 59).

¹⁸ «Respuesta [...] Corregimiento de Barcelona», preg. 131.

¹⁹ Per mantenir una certa homogeneïtat, ja que algunes respostes a Zamora són ambigües, en aquest estudi donem les dades de població del cens de Floridablanca en xifres rodones, tot i ser també inexactes en alguns casos (*El cens del comte de Floridablanca*, introducció, edició i índex per Josep IGLÉSIES (1969-1970), Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 2 vol.).

tavernes i tractants de vi, tendes d'oferta variada i places a l'aire lliure on acudien els pagesos de l'entorn a vendre els seus productes.²⁰

També dins del corregiment de Barcelona, les localitats del Baix Llobregat disposaven d'una variada combinació de recursos i controls. Les viles més grans tenien forns i fleques del comú. Concretament, a Martorell (2.500 h., en la resposta consten 3.000 h.), a més de forns domèstics, hi havia dos forns municipals, que s'arrendaven en subhasta pública, i una botiga de pa que també s'arrendava —no sabem si vinculada a un dels forns. Molins de Rei (950 h.) tenia un forn de pa del comú que s'arrendava, una carnisseria que administrava l'ajuntament i dos arrendaments d'oli amb la condició de donar-lo a un preu més baix que els que regien a Barcelona, Olesa o Esparreguera. El Papiol (850 h.) tenia fleca i taverna municipal, i la carnisseria era del senyor jurisdiccional, que també l'arrendava. El Prat (900 h.) tenia fleca, carnisseria i hostel, on també es venia oli, vi i carbó. A Sant Andreu de la Barca (600 h.) hi havia una fleca del comú, arrendada amb la condició de donar al mateix preu que la de Martorell, però no la qualitat, a més d'haver-hi forns particulars a quasi totes les cases; també s'arrendava una carnisseria i una tenda. Sant Boi (2.500 h.) tenia dos forns de pa, un del comú i un altre del marquès de Santa Cruz. A Sant Feliu (1.600 h.) hi havia una botiga de pa, que l'ajuntament donava a un arrendatari obligat a abastar la vila i a donar el pa al preu de Barcelona, i dues tendes del comú (amb l'obligació de despatxar oli, vi, arròs, pesca salada, espècies, sal, entre altres). I a Sant Vicenç dels Horts (1.200 h.), a més de tenir forn del comú, l'ajuntament arrendava l'abastament de «todos los comestibles».²¹

Sabadell (2.250 h.), prop de Barcelona però del corregiment de Mataró, tenia entre els béns propis: l'hostal, el porxo, la carnisseria, i els corrals; i com a drets privatis: els monopolis de la fleca, la carnisseria, la taverna, l'hostal, la pesca salada, l'aiguardent, l'oli (molt necessari per la manufactura de la llana), els grans grossers (la venda de determinats cereals), els mesuratges, i la imposició.²²

En el corregiment de Vilafranca del Penedès (avui comarques del Penedès, el Garraf i l'Anoia), es donava una atenció primordial a les pastures que necessitaven els ramats de les carnisseries públiques, especialment la de comú de Vilafranca (3.700 h.); s'exportava vi, aiguardent, fusta i carbó d'alzina, en part cap a Barcelona, des de Vilanova i Sitges (l'aiguardent es derivava cap Amèrica i nord d'Europa); la pell anava cap a Vic; i l'excedent d'aviram cap a Barcelona. S'importava fruita del pla de Barcelona; si faltaven cereals, arribaven d'Urgell i del comerç marítim de Vilanova; i si faltaven ramats, els cercaven al camp de Tarragona. A Vilafranca, molta gent es feia el pa a

²⁰ «Respuesta [...] Corregimiento de Barcelona», preg. 147-148; podeu veure una visió general sintètica del sistema de proveïment alimentari barceloní en alguns apartats d'*Alimentar la ciutat: el proveïment de Barcelona del segle XIII al segle XX* (2013), Barcelona, Museu d'Història de Barcelona.

²¹ *El Baix Llobregat el 1789...*, preg. 29 i 116, entre altres.

²² Mercè RENOM (2009), *Conflictes socials i revolució: Sabadell, 1718-1823*, Vic, Eumo, p. 131.

casa i el portava a coure al forn del comú, que també feia pa per vendre; cada més es revisava el preu del pa del forn públic, d'acord amb el preu del cereal; també hi havia flequers particulars —molt probablement arran de la normativa de 1767—, obligats a vendre el pa al mateix preu que era venut al forn del comú.²³

En concret, a l'Arboç (1.200 h.) el comú portava directament la carnisseria, i arrendava dos forns, dues tendes (amb venda de pa, oli, porc salat, sal, sabó, tonyina, abadejo, sardina i altres). A Vila-rodona (1.500 h.) el comú tenia dos forns (el pa es pastava a les cases), carnisseria, taverna, tenda («procura el Ayuntamiento que se venda a lo más barato [que] se pueda».²⁴

Pel que fa al partit d'Igualada (també del corregiment de Vilafranca), hi havia forns de particulars que es podien usar pagant (Igualada, Capellades), però hi havia fleques, pels qui no es feien el pa a casa. A Igualada (5.000 h.) també hi havia carnisseries, tendes d'oli i pesca salada, tot del comú, que ho arrendava; havia adquirit part d'aquests drets l'any 1622. A les viles més grans, rarament hi faltaven forns i fleques del comú, però a moltes cases pastaven el pa i després el portaven a coure als forns públics o als particulars; Capellades (2.250 h.) tenia fleca, carnisseria i tendes arrendades.²⁵

No disposem de la resposta general del corregiment de Vic. A la ciutat cap de corregiment (9.000 h.) ja s'havien instal·lat unes quantes fleques lliures, atenant les noves normatives.²⁶ A prop, Roda de Ter (1.300 h.) depenia del marquès d'Aitona, però els serveis ja eren del comú; tenia tres forns de pa de particulars, una fleca del comú cedida sense pagar arrendament, però amb l'obligació de garantir el proveïment de pa (el preu de venda el posava l'ajuntament segons el preu del cereal a Vic), una carnisseria, dues tavernes, botiga d'oli i botiga d'altres productes (gabella), tot per arrendament.²⁷ Per la seva banda, Ripoll (3.700 h.), una vila de notable dinamisme manufacturer, no va aconseguir govern municipal fins l'any 1755, després d'una llarga lluita contra el monestir, que entre altres drets disposava dels monopolis sobre el proveïment de pa i de vi (quatre fleques i tavernes), i de dues gabelles, drets d'imposició sobre la venda

²³ Manuel BARBA I ROCA (1991 [1789]), *El corregiment i partit de Vilafranca...*, preg. 17, 43, 53, 69, 75, 77, 78, 81, 84, 88, 128, 131, 147, 148.

²⁴ Ramon ARNABAT i Belén MORENO (2006), *El Penedès durant la segona meitat del segle XVIII: textos inèdits*, Vilafranca, Institut d'Estudis Penedesencs [el «Qüestionari de Francisco de Zamora (1790)», p. 97-147, preguntes 11, 13, 17, 28, 29, 116]; Ramon ARNABAT (1999), «Vila-rodona a finals del segle XVIII segons les respostes al qüestionari de Francisco de Zamora», *La Resclosa*, 3, p. 35-62, preg. 25, 116; podeu veure un estudi de més detall a Josep SANTESMASES OLLÉ (1995), *Els arrendaments municipals del segle XVIII a Vila-rodona. La planificació dels interessos materials i espirituals davant la mort: testaments de Vila-rodona, segles XVII-XIX*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, [el primer dels dos estudis és a les p. 8-84].

²⁵ Josep M. TORRAS RIBÉ (1993), *La comarca de l'Anoia...*, resposta general, preg. 25, 45; particulars, 116, 118.

²⁶ Francesc ROMA (2009), «La revolta de 1789...».

²⁷ Joaquim ALBAREDA SALVADÓ (1986), «Roda de Ter en el segle XVIII: resposta de la vila al qüestionari de Francisco de Zamora (1789)», *Ausa*, 116, p. 21-31.

d'ovella, de moltó, d'oli i d'alguns cereals, la meitat de la imposició de la fleca i la taverna, el total de la imposició sobre l'entrada de vi, aiguardent i mercaderies a la vila, a més de la fleca i la taverna de la quadra de Borredà i de la tenda dels confreres de Sant Eloi (traginers) i de la dels paraires. Tot s'arrendava.²⁸ A Olot (9.150 h.), també del corregiment de Vic, el comú disposava de pallol, privatives de fleca (set fleques) i carnisseria, a més d'imposicions sobre deu tendres, vi i verema, oli, peix, fruita seca i balances, tot arrendat. L'arrendament de les tendes («gabelles») d'Olot és l'únic que he vist atorgat a dones (quatre de les deu),²⁹ però és molt possible que això passés en altres llocs.

El partit i vegueria de Berga, en el corregiment de Manresa, tenia suficient cereal, excedia de ramaderia i alguna fruita, com pomes i peres, i li faltava tot el vi —la gent amb pocs recursos en consumien poc, «por ser muy caro», l'oli, la sal i la pesca salada. Els intercanvis es feien en fires i mercats, tot i les males comunicacions —en els camins reial no hi podien passar carros. Amb tot, s'exportava bestiar —els seus ramats arribaven a diversos punts del territori—, les pells anaven a Vic, l'aviram a Manresa i Barcelona. Berga (3.300 h.) era reial, i, segons sembla, havia comprat alguns drets de proveïment («la mostafassaría»), l'any 1747, a un tal Puig, de Vic. A Berga, i altres localitats, hi havia dipòsits de cereals, reglamentats; també tenien forns de coure pa, del comú o senyoriais (no hi consten fleques), de manera que el pa, o bé es feia a casa, o bé un cop pastat es portava a coure als forns públics, assumint la despesa. Berga, la Pobla de Lillet (1.350 h.), i Bagà (1.200 h.) tenien carnisseries (les de les dues últimes viles eren del duc d'Alba), que s'arrendaven, o eren administrades directament quan no hi havia postor; els ramats del comú s'engreixaven en les pastures comunals. El ingressos del comú de Berga provenien de dues fires, d'alguns impostos sobre passatges i dels ingressos (directes o per arrendament) del forn, l'hostal, les tavernes i el pou de neu.³⁰

A la Cerdanya (una part important del corregiment de Puigcerdà), la gent de les viles grans s'abastia de carn a les carnisseries públiques, arrendades, que es proveïen de ramats del territori i de França (perquè una part dels ramats del territori baixaven a proveir Barcelona); a Puigcerdà (1.700 h.), hi havia fleca del comú, però als pobles

²⁸ Míriam ARÉVALO VIÑAS (2012), «Una vila menestral...», p. 51-52.

²⁹ Arxiu Comarcal de la Garrotxa (ACGAX), «Manual d'acords, Instruments de 1789» (12 gener, 13 gener, 3 març, 28 juliol); «Reglament de gastos per a regiment de la vila d'Olot, 1764-1769». Vegeu, també, Miquel PUIG REIXACH (2004), «El règim municipal d'Olot al segle XVIII», *Estudis Històrics de la Garrotxa*, 1, p. 51-94; i Ricard JORDÀ GÜELL (1978), *Vida olotina en el salt a l'època moderna (1780-1790)*, Barcelona, Rafael Dalmau, p. 43-59.

³⁰ ROSER SERRA COMA i LLORENÇ FERRER ALÒS (1985), «Un qüestionari de Francisco de Zamora (1789) [Berga] a cura de...», *Estudis d'Història Agrària*, 5, p. 160-208, preg. 23, 25, 37, 43, 45, 54, 74, 84, 88, 131, 132, 137, 146, 147, 161.

eren de particulars; les tendes eren lliures i competien amb els traginers que duïen vi, oli i altres comestibles.³¹

En el corregiment de Talarn (avui Pallars Sobirà, Alta Ribagorça, Pallars Jussà), hi havia forns i carnisseries públiques en les poblacions més grans, que s'arrendaven, però no fleques; en els llocs més petits els forns eren de particulars. El vi i l'oli el portaven els traginers de fora, i el venien a l'engròs o a la menuda.³² Entre els pobles de la vall d'Àneu, del corregiment de Talarn, Esterri (110 h.) tenia forns de pa (públics i privats), taverna, carnisseria i tenda; Son (260 h.) i Isil (260 h.), disposaven de carnisseria —la resposta de Son precisa «tubieron la ignorància nuestros pasados de hacer denuncia [per renuncia?] de dos molinos, un horno de coser pan [...] taberna y mesón, [que] aún es de particulares»; a Espot (205 h.) hi havia taverna; a Àrreu (90 h.), tres forns de pa; a Alòs (180 h.), forns de particulars i taverna pública i, quan faltaven cereals, l'ajuntament es cuidava de trobar-ne i «al final lo pagant como pueden». Tot s'arrendava. Els ramats pel proveïment de carn eren de la zona, amb algunes importacions de França.³³ Segles enrere, la gent de la vall d'Àneu havia aconseguit, «que el dit senyor no pusque acaptar blat, ni vi, ni diners, ni altre acapte, sinó de comú consentiment dels hòmens de la val d'Àneu».³⁴ Al Pont de Suert (820 h.) hi havia forn de pa, fleca, carnisseria, taverna i tenda; i a Vilaller (255 h.), molí de farina, taverna i tenda com a propis del Comú, que arrendava.³⁵

Segons la resposta general de la Vall d'Aran hi havia carnisseries en les viles de Viella (760 h.), Salardú (315 h.) o Bosost (800 h.). Allà on no n'hi havia, els veïns posaven en comú algun bestiar i es posaven d'acord amb alguna de les carnisseries. El vi el portaven els traginers de la Conca de Tremp i d'altres punts del territori. Pel que fa als cereals i el pa, els ajuntaments intervenien poc. A Viella, a més de carnisseria, hi havia tenda i taverna del comú.³⁶

Els exemples descrits, que sabem inexactes, posen de manifest una gran varietat de situacions dels mercats alimentaris locals de la Catalunya setcentista. Amb tot, amb vista a estudis posteriors, seria recomanable poder establir alguna organització tipològica.

³¹ *La Cerdanya de finals del segle XVIII vista per Francisco de Zamora*, a cura de Salvador VIGO i Xavier PUIG, Tremp, Garsineu, 1999 [les respostes al qüestionari (1790) són a p. 19-67], preg. 118, 147, 148.

³² «Resposta del corregiment de Talarn...»; vegeu, també, «La Cerdanya de finals...», preg. 43, 45, 147, 148.

³³ *Respostes de la Vall d'Àneu als qüestionaris de Francisco de Zamora*. Tremp: Garsineu, 1997 [1789-1790] [Respostes particulars, 1790, p. 63-163, preg. 116 i 118; resposta al qüestionari general, 1789, p. 165-222, preg. 147, 148].

³⁴ «Respostes de la Vall d'Àneu...», p. 213, nota 73.

³⁵ *El Pont de Suert i Vilaller a finals del segle XVIII* [Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora corresponents a Vilaller, el Pont de Suert, Senet, Sarroqueta, Viuet i Artiga de l'Alta Ribagorça], edició a cura de Joan CASIMIRO i Julià JUAN (1994), Barcelona, Llibres de l'Índex, preg. 29, p. 118.

³⁶ *Les respostes de la Vall d'Aran als qüestionaris de Francisco de Zamora*, introducció i edició, M. Àngels SANLLEHY SABI (2014), Tremp, Garsineu [les respostes generals, p. 137-220, preg. 147-148; les respostes particulars, p. 221-558, preg. 115, 116, 117, 118].

De moment, atenent les dotacions per al proveïment i control del mercat alimentari, proposem una tipologia provisional de ciutats, viles i llocs, independentment de si aquestes dotacions pertanyien al comú o al senyor jurisdiccional.

TAULA I. TIPOLOGIA DE CIUTATS, VILES I LLOCS DE LA CATALUNYA SETCENTISTA A PARTIR DE LES DOTACIONS DISPONIBLES PER AL PROVEÏMENT I CONTROL DEL MERCAT ALIMENTARI LOCAL (UNA PROPOSTA)

<i>Tipologia</i>	<i>Forns de coure pa i proveïment de cereals</i>	<i>Fleques (oferta de pa cuit)</i>	<i>Carnisseries (venda a la menuda d'animals grans) i pastures pels ramats a sacrificar</i>	<i>Tendes o mercats, amb venda de productes variats (amb venda de vi)</i>	<i>Tavernes (amb venda de vi)</i>	<i>Tendes especialitzades: de cereals, d'oli, de pesca salada, de fruits secs...</i>
A. Dotacions mínimes (a la localitat o pròximes)	sí		sí	sí		
B. Dotacions mitjanes	sí	sí	sí	sí	sí	
C. Dotacions completes	sí	sí	sí	sí	sí	sí

El tipus A (dotacions mínimes) correspon a les localitats que tenien els serveis més bàsics, o bé al lloc o bé a prop: forns de coure pa (domèstics i/o públics —tant dels comuns, com dels senyors jurisdiccional, com de particulars), carnisseries i tendes o mercats.

El tipus B (dotacions mitjanes) correspon a les localitats que ja disposaven de fleques i de tavernes (potser com a espai, però sobretot com a botiga especialitzada en la venda de vi).

El tipus C (dotacions completes) és el d'aquelles localitats que havien pogut diversificar l'oferta de productes variats i disposaven de botigues especialitzades (cereals, oli).

Els graons que suposen el pas d'un tipus de mercat a l'altre, com es pot veure, són la fleca i la taverna (de la tipologia A a la B); i la diversificació de tendes (de la B a la C).

La tipologia proposada té a veure amb la dimensió de la localitat, però no únicament; en la classificació també intervenen altres factors, com les característiques econòmiques locals, les comunicacions, la història i altres. D'altra banda, el número de dotacions és indicatiu de la capacitat de les hisendes locals, ja que cada servei de més comportava una subhasta independent i, per tant, una ampliació de les fonts dels ingressos municipals.

3. LA GESTIÓ MUNICIPAL, EL CONTROL SOCIAL DEL MERCAT ALIMENTARI PROTEGIT I ELS SEUS EFECTES EN LA HISENDA LOCAL

Hem vist que bona part dels comuns de viles, ciutats i llocs —o els seus senyors jurisdiccional, allà on s'havia mantingut la dependència— disposaven d'alguns privilegis (els anomenats *drets privatius*) que els atorgaven capacitats per regular el mercat alimentari local dels productes bàsics. Els governs locals —o els senyors jurisdiccional— prenién decisions sobre els seus monopolis i taxes, i controlaven la qualitat i els preus (els «preus justos»); i si les circumstàncies ho requerien, podien acordar alguns recàrrecs sobre determinats productes (els arbitris), fer requisés de cereal o impedir la sortida d'aliments del terme. Després de la Nova Planta, aquestes decisions van haver de ser sotmeses a l'aprovació dels representants reials.

Com hem dit, els governs locals dedicaven una part molt important de la seva activitat a la gestió dels serveis que constituïen el seu mercat alimentari (els anomenats *béns propis*: forns, fleques, carnisseries, tendes de productes varis, de vi, d'oli). Era una gestió que podien dur a terme, bé de manera directa, bé per arrendament (la *policia de abastos*, en termes oficials).

Els drets i privilegis no solament dotaven els governs d'autoritat i capacitat de garantir els proveïments, sinó que els obligaven a fer-ho. Per això, quan arrendaven els rendiments d'aquests drets també traspassaven l'obligació del proveïment. D'aquí que en molta documentació, als arrendataris se'ls anomena, també, *obligats*, perquè un cop aconseguit l'arrendament no podien deixar d'abastir ni d'acomplir els pactes acordats, encara que canviessin les circumstàncies (només hi havia l'excepció d'alguns episodis greus, com l'estat de setge, que encara es feia constar en alguns acords).

Els pactes d'arrendament estaven continguts en els documents anomenats *tabes*. Hi ha moltes tabes als arxius municipals que donen informacions precises de les variades condicions del mercat alimentari del lloc —els llocs de dependència senyorial són més difícils d'estudiar. En general, les tabes són força repetitives, ja que en general es mantien les condicions d'un any a l'altre; per això cal prestar especial atenció als canvis, com a indicadors de transformacions en les relacions polítiques locals.

Les tabes es feien públiques abans de cada subhasta, per tal que els postors coneguessin en quines condicions s'hauria de gestionar el dret o l'establiment subhastat. S'hi enumeraven moltes obligacions relacionades amb els productes a oferir, la seva qualitat, l'adaptació a les temporades o a les festes i fires, el control de la competència, etc., però la més fonamental era el preu.

Les tabes reflectien les condicions objectives del servei, però, a més, concretaven l'equilibri dels interessos en joc i el nivell de consens assolit en les localitats. És a dir, les tabes es redactaven atenent les necessitats de les comunitats locals, les exigències dels arrendataris i, també, les necessitats de les hisendes municipals, ja que, com hem anat veient, una part important dels ingressos locals procedia dels beneficis dels arrendaments (d'aquests, un

petit percentatge s'havia de transferir a la hisenda reial). Les pressions eren més actives en el moment de redactar les tabes i de posar en marxa les subhastes. Quan es trencava el consens, es posava en joc la pau social i apareixien els conflictes.

Una de les principals decisions en fixar les condicions de les subhastes era decidir si el bé s'atorgava a qui donaria més a l'ajuntament, o bé a qui donaria preu més baix als consumidors, tot assumint que donar productes a baix preu podria significar menors ingressos a la hisenda. Hi ha exemples de consens en aquest aspecte. El trobem a Capellades, que declarava «la carnicería se arrienda todos los años, librándola al que más baratas dé las carnes y más de arrendamiento, y en los demás arriendos, el que da más de arriendo»;³⁷ I també a Viella, on els arrendaments de la carnisseria i la tenda es donaven a «el que se ofrece vender más barato»; i el de la taverna, a «el que da más de arriendo».³⁸ Barcelona, quan calia, subvencionava el pa negre a costa d'incrementar el preu del pa blanc.³⁹

L'augment del preu del pa el febrer de 1789 va donar lloc a diversos motins el 28 de febrer i primers dies de març —uns fets que havien anat precedits per uns avalots a Vic. Els conflictes de febrer-març es van iniciar a Barcelona, amb la crema de botigues de pa i del pastim, i amb altres destrosses; i tot seguit es van estendre a Marató, Sabadell, Arenys de Mar i altres ciutats i viles d'economia diversificada. No podem entrar en la narració dels conflictes de 1789.⁴⁰ El que ara volem remarcar és que, després dels motins, a Barcelona el pa va recuperar el preu d'abans de l'alça. Per la seva banda, a Sabadell es va negociar una rebaixa en el preu de la carn, aplicable a partir de la propera subhasta de la carnisseria, el desembre següent (amb una consegüent limitació dels ingressos municipals); així, es va acordar «que se alliuaria lo arrendament de la carniceria a qualsevol

³⁷ Josep M. TORRAS RIBÉ (1993), *La comarca de l'Anoia...*, p. 424, preg. 29.

³⁸ «Les respostes de la Vall d'Aran...», p. 484, preg. 116.

³⁹ Gaspar FELIU (2013), «El pa de Barcelona al segle XVIII: continuïtats i canvis», *Alimentar la ciutat...*, p. 26.

⁴⁰ En relació amb les protestes de 1789, podeu veure: Enric MOREU-REY (1967), *Revolució a Barcelona el 1789*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans; Irene CASTELLS (1970), «Els rebomboris del pa de 1789 a Barcelona», *Recerques. Història, Economia, Cultura*, 1, p. 51-81; Pere MOLAS (1973), *Societat i poder polític a Mataró, 1718-1808*, Mataró/Barcelona, Caixa d'Estalvis Laietana / Rafael Dalmau; Francesc COSTA OLLER (1988), *Mataró al segle XVIII*, Mataró, Patronat Municipal de Cultura / Editorial Altafulla; Fèlix BUSTAMANTE, Josep CONEJO i Jordi TORRUELLA (1989), «L'avalot del pa de 1789 a Sabadell», *Arraona. Revista d'Història*, 4, p. 21-34; Mercè RENOM (2006), «La dimensió social del mercat alimentari local de l'Antic Règim. Consum i protesta al Sabadell setcentista», *Arraona. Revista d'Història*, 30, p. 182-210; de la mateixa autora, (2008), «Les dones en els moviments socials urbans preindustrials: Catalunya en el context europeu», a Cristina BORDERÍAS i Mercè RENOM (ed.), *Dones en moviment(s). Segles XVIII-XXI*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona / Icaria Editorial, p. 49-75; (2009), *Conflictes socials i revolució...*; (2011), «Subsistence movements in eighteenth-century Catalonia: material and political aspects in gendered food protests», a Alison E. Woodward, Jean-Michel Bonvin i Mercè Renom, *Transforming gendered well-being in Europe*, Farnham, Ashgate, p. 17-32; Lluís ROURA (2006), *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Vic, Eumo; Francesc ROMA (2009), «La revolta de 1789...».

que vengués la carn més barato del preu corrent».⁴¹ En el seu moment, la taba de la carnisseria va fixar una quantitat màxima d'oferta (prop de la meitat del que era habitual) indicant que la competència entre postors seguiria proposant rebaixes del preu de la carn; quan es va iniciar la subhasta, en veure que els regidors anaven a acceptar més ingrés, hi hagué un avalot a les portes de l'ajuntament, que va aconseguir mantenir la rebaixa.⁴² A Sabadell i Terrassa hi hagueren altres ocasions en què va ser pactada la subhasta amb rebaixa de preus.⁴³

Més enllà del període de les subhastes, hi havia un permanent control de l'acompliment de les condicions establertes, i no solament l'exercien els ajuntaments sinó també el veïnat, especialment les dones.⁴⁴ Era un control veïnal que tenia un component moral tradicional basat en l'històric esforç col·lectiu que s'havia fet per aconseguir l'autonomia i la protecció del mercat alimentari, i que defensava criteris que no eren estrictament econòmics.⁴⁵ Hem de tenir en compte que, abans que es generalitzessin els treballs assalariats, el preu dels productes bàsics era el factor principal dels nivells de vida i benestar de les persones; per això els homes i les dones estaven atents a la gestió dels propis, especialment en el moment de les subhastes, quan es podia fixar el preu.

Durant segles, el càrrec municipal de vigilància dels mercats havia estat el mostassaf, un càrrec abolit amb la Nova Planta (encara que se'n troba esment més tard). Amb ell va desaparèixer la funció de vigilància del mercat, atorgada a una persona relativament desvinculada dels governs locals. Això, juntament amb la disminució de la representativitat dels regidors, en ser de nomenament reial, va afavorir les irregularitats, els abusos oligàrquics, i la corrupció: favoritismes a l'hora de les subhastes, acceptació de suborns, inhibició davant d'incompliments dels «obligats», etc. Sense instruments de control i d'intervenció per la via institucional, la gent optava per l'acció directa, protestant en carrers i places, amb diferents nivells de violència, des dels clams, fins als avalots i motins.⁴⁶ Es

⁴¹ Anton BOSCH I CARDELLACH (2003 [1787-1804]), *Memòria de las cosas notables de la vila de Sabadell comensant en desembre de 1787*, a cura de Joan ALSINA i Miquel FORRELLAD, Sabadell/Barcelona, Fundació Bosch i Cardellach / Fundació Caixa de Sabadell / Editorial Mediterrània, p. 41 (2 març 1789).

⁴² Mercè RENOM (2009), *Conflictives socials i revolució...*, p. 161-165.

⁴³ Ens consta pels anys 1787, 1789, 1790, 1798 i 1815, a Sabadell, i per 1798 a Terrassa (Anton BOSCH I CARDELLACH (2003 [1787-1804]), *Memòria...*, p. 25-26 (31 desembre 1787), p. 62-63 (desembre de 1789), p. 91-92 (19 desembre 1790); i AHS AMH 939/3 (1798 i 1815).

⁴⁴ Mercè RENOM (2008), «Les dones en els moviments...»; i, de la mateixa autora, (2011), «Subsistence movements in...».

⁴⁵ En aquest sentit podem entendre molt bé l'economia moral d'Antic Règim, tal com la presentava E.P. Thompson. Edward P. THOMPSON (1971), «The moral economy of the English crowd in the eighteenth century», *Past and Present*, 50, p. 76-136 [reedició en edició castellana a (1995), *Costumbres en común*, Barcelona, Crítica, p. 213-293].

⁴⁶ Mercè RENOM (2007), «Les formes i el lèxic de la protesta a finals de l'Antic Règim», *Recerques. Història, Economia, Cultura*, 55, p. 5-33.

tractava principalment de moviments socials urbans, de desigual intensitat en funció de les negociacions i el acord de cada lloc.

Els decrets de Carles III sobre llibertat de comerç de cereals i de pa, van anar seguits de motins a diferents ciutats del regne (1766),⁴⁷ però van produir poques alteracions al sistema barceloní. En canvi, l'aplicació del decret de llibertat en la producció i venda de pa (1767) va comportar que l'Ajuntament de Barcelona s'hagués de desprendre de les instal·lacions que li permetien exercir aquest monopoli.⁴⁸ Però el canvi de més transcendència en la gestió del mercat alimentari barceloní s'havia produït molt abans, quan la nova Planta va instaurar la intervenció de la Reial Audiència en els afers municipals, que va ser qui va ordenar l'alça del preu del pa el febrer de 1789, que va causar el motí ja esmentat. Com a resposta a la liberalització, a Mataró cent vint-i-sis persones es van organitzar per dotar-se de manera col·lectiva d'un pòsit i d'una fleca per tal d'«abastecer de trigos y amasar aquéllos de cuenta común, vendiéndolo después al corte y costas, con lo que se logró la barata de este preciso alimento».⁴⁹

La conflictivitat social i política local en diferents territoris de la monarquia i les denúncies sobre arbitrarietats i corrupció dels ajuntaments van causar la reforma municipal aprovada després dels motins de 1766, que sembla que ja estava prevista amb anterioritat. Es tracta de la creació de dos càrrecs municipals —els diputats i els síndics personers— que havien de sorgir de l'elecció veïnal masculina (en dos graus: uns representants de barris o parròquies elegien els càrrecs en una segona volta). Els preàmbuls de la normativa feien menció dels abusos que es produïen.⁵⁰ Els nous càrrecs tenien la funció de vigilar l'actuació dels regidors en la gestió del proveïment alimentari. Hi ha molt poca documentació sobre aquests càrrecs en els arxius locals, però tots els indicis porten a pensar que van ser aviat neutralitzats per les oligarquies locals, de manera que les mobilitzacions es van mantenir. Amb tot, en bona part de les

⁴⁷ Entre la bibliografia sobre els motins de 1766, podeu veure: Pierre VILAR (1972), «El "Motín de Esquilache" y las "crisis del Antiguo Régimen"», *Revista de Occidente*, 107, p. 199-249 [reedició a Vilar (1982), «Coyunturas. Motín de Esquilache y crisis de antiguo régimen», a *Hidalgos, amotinados y guerrilleros: pueblos y poderes en la historia de España*, Barcelona, Crítica, p. 93-140]; José Miguel PALOP (1977), *Hambre y lucha antifeudal: las crisis de subsistencias en Valencia (siglo XVIII)*, Madrid, Siglo XXI; Pedro RUIZ TORRES (2007), *Reformismo e Ilustración*, Barcelona/Madrid, Crítica / Marcial Pons.

⁴⁸ «Respuesta [...] Corregimiento de Barcelona», preg. 148; i Marina LÓPEZ GUALLAR (2002), «L'absolutisme i la dinàmica política local», *Barcelona Quaderns d'Història*, 7, p. 81-82.

⁴⁹ Francesc COSTA OLLER (1988), *Mataró...*, p. 92-93.

⁵⁰ Autoacordado de 5 de maig de 1766 i Instrucció de 28 de juny de 1766. Entre els arguments inicials de l'*Auto-acordado* s'hi feia constar la necessitat de «la intervenció que el Común debe tener por medio de sus Diputados y su Síndico Personero en el manejo de Abastos, para facilitar su tráfico y comercio, a fin de que por medios legales se pueda precaver con tiempo todo desorden de los Concejales» (AHS AMH 455).

denúncies d'irregularitats hi ha la implicació d'aquestes figures, que no van trobar el suport dels administradors de la Reial Audiència.⁵¹

La preocupació social pels preus, sobretot en moments de recessió o d'escassetat de productes, era dels homes i les dones de sectors diversos d'artesans, de pagesos de producció limitada, de jornalers; però també ho era dels que pagaven els jornals, que en pujar els preus rebien pressió per augmentar les retribucions.

La intervenció municipal sobre els preus podia decidir-se restringint el marge de benefici (amb la consegüent certificació dels preus en el lloc d'origen) o bé estipulant els màxims admesos. Però, també, com hem vist, admetent una rebaixa en l'import de les subhastes i una reducció d'ingressos a la hisenda municipal. És a dir, hi havia possibilitat de subvencionar el producte, tot beneficiant tota la població. Però si es donava el cas que la hisenda acusés un dèficit, com podia resoldre'l? En això jugaven un paper important la pressió social i el pacte: si es recorria al crèdit, els efectes retornaven cap a tot el veïnat; i si acordava fer un repartiment entre majors contribuents, es produïa una redistribució a escala local, de manera que la subvenció procedia dels grups amb més poder adquisitiu i com a resultat es reduïa la diferenciació social. Hi ha constància d'intervenció dels notables locals per mantenir la pau social, tant a localitats petites, com a viles i ciutats grans. Segons la resposta donada a Francisco de Zamora des de la vall d'Àneu, a Son «hay unos vesinos mejor acomodados unos que otros, y éstos suplantando a vesinos faltados de carne, vino y cualquier otra cosa»; i a València, alguns veïns proveïen als qui no tenien cereals o vi «o pagando o de caridad».⁵² A Barcelona la gent amotinada el 28 febrer i els primers dies de març de 1789 va aconseguir el pa mitjà i el morè al preu de l'any anterior; la rebaixa del preu del pa de Barcelona, amb dèficits assumits pel govern, va ser considerada una «gracia» no aplicable a altres indrets, potser suposant que fora de Barcelona la gent seria menys combativa. En aquell moment, la gent d'algunes localitats del Baix Llobregat exigia el suficient proveïment de cereal i de pa, i reclamava una rebaixa de preus com la que s'havia atorgat a Barcelona, però la Real Audiència no ho va admetre.⁵³ També després del motí del pa de 1789, a Sabadell es creà una Junta Benèfica amb l'aportació de particulars i de la parròquia;

⁵¹ Josep M. TORRAS RIBÉ (1983), *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808): procediments electorals, òrgans de poder i grups dominants*, Barcelona, Curial, p. 337-357; Mercè RENOM (2008), «Eleccions de diputats i síndics personers a Sabadell a finals del segle XVIII: els límits de la reforma de Carles III», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 28/2, p. 689-706.

⁵² *Respostes de la Vall d'Àneu...*, p. 143-144, preg. 116 i 118.

⁵³ Vegeu la bibliografia sobre el motí de 1789, ja citada, i Mercè RENOM (2009), «Les protestes alimentàries de 1789: la mobilització en algunes localitats del Baix Llobregat», a Enric Prat, Mercè Renom, Mariluz Retuerta i Esther Hachuel (ed.), *Constructors de consciència i de canvi. Una aproximació als moviments socials des del Baix Llobregat*, Sant Feliu de Llobregat, Edicions del Llobregat, p. 169-210.

la Junta va tenir èxit, tant perquè va aconseguir calmar la vila, com perquè va obtenir un balanç econòmic positiu a final d'any.⁵⁴

4. A TALL DE CONCLUSIÓ: LA IMPORTÀNCIA DE LA RECERCA LOCAL

Com hem anat veient, els mercats alimentaris locals de la Catalunya setcentista estaven fonamentats en drets i privilegis variats que tenien una funció econòmica, política i social i permetien als governs municipals garantir el proveïment i controlar les condicions i els preus de les transaccions. Hi havia una diversitat de situacions que donaven lloc a formes variades de protecció de l'abastament de viles i ciutats. Com a possible marc de posteriors investigacions, hem presentat una proposta de classificació tipològica de ciutats i viles, a partir de les dotacions disponibles per al proveïment i control del mercat alimentari local.

Pel que fa a les dinàmiques socials, i a la política local feta «des de baix», hem de tenir present el canvi introduït amb la Nova Planta (1716), quan es va reduir la representativitat dels governs locals i va disminuir la seva capacitat de gestió. Hem mirat de descriure les lògiques de les dinàmiques generades entorn de la gestió dels mercats alimentaris locals, fruit dels diversos interessos que hi confluien. I ens hem aproximat als conflictes que es podien desencadenar quan els governs locals desatenien els pactes i els equilibris assolits, tot posant en perill la pau social. Mancats de vies institucionals, els sectors populars acudien a la pressió i a l'acció directa per reclamar millores econòmiques, ja que els preus dels productes alimentaris incidien directament en els nivells de vida, com més endavant incidirien, en major mesura, els salaris. Fruit de la pressió i de la negociació, també es podien arribar a fer pactes que comportessin una certa redistribució econòmica a l'àmbit local i a una disminució de la diferenciació social.

L'aproximació que hem presentat en aquest estudi posa de manifest molts buit en el coneixement dels mercats alimentaris locals de la Catalunya setcentista i de les seves dinàmiques socials. Seria interessant seguir investigant en els arxius locals i senyoriais per tal de poder contribuir a assolir una millor visió de conjunt, amb més concreció i més matisos. El arxius municipals conserven abundant documentació que podria ser molt aclaridora, ja sigui a partir dels privilegis, ordinacions, franqueses, o costums, aplegats des dels temps medievals; o a partir de les actes dels consells municipals de l'època moderna; o de sèries més específiques de gestió de forns, fleques, carnisseries i tendes del comú, segons què hi hagués a la localitat; o analitzant de manera sistemàtica les tabes d'arrendament i la procedència social dels arrendataris; o estudiant els ingressos de les hisendes locals. També convé accedir a la documentació dels principals interlocutors

⁵⁴ Anton BOSCH I CARDELLACH (2003 [1787-1804]), *Memòria...*, p. 47, 49, 51, 61 (1789).

MERCÈ RENOM

dels ajuntaments, com la Reial Audiència i la Reial Intendència, una documentació conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que informa dels nomenaments de regidors i dels conflictes locals. La suma d'estudis i la col·laboració entre investigadors podria donar molt bons resultats.

PONÈNCIA

Possessions, accés a la terra i mercat de treball a Mallorca després de la Nova Planta

Gabriel Jover Avellà⁵⁵

*Centre de Recerca d'Història Rural
Universitat de Girona*

1. «LAS MEJORAS QUE SE REALIZAN EN CATALUÑA [...] NO PUEDEN HACERSE EN MALLORCA POR FALTA DE BRAZOS»⁵⁶

Aquesta citació procedeix d'una memòria anònima de 1798 que com tantes altres a finals del segle XVIII diagnosticaven els límits del creixement del set-cents i proposaven remeis per continuar-lo. Aquest autor argumentava que el creixement a Catalunya (i també a Anglaterra i França) havia estat fruit de l'augment de la població. Per contra, Mallorca difícilment podia assolir aquelles millores (nivells de riquesa o industrialització) per la manca de braços. Tanmateix, aquest diagnòstic sorprèn si comparem les densitats demogràfiques de Catalunya i Mallorca a finals del segle XVIII:⁵⁷ el 1787 Mallorca tenia 37,6 hab./km², uns registres superiors als de Catalunya amb 31,2 hab./

⁵⁵ Aquest estudi forma part dels projectes *Dinàmiques socials i canvi històric en les societats rurals*, HAR2008-02960/Hist, dirigit per Rosa Congost (Universitat de Girona), i *Sistemes agraris sostenibles i transicions en el metabolisme agrari: desigualtat social i canvi institucional a Espanya, 1750-2010* (HAR2012-38920-C02-02), dirigit per Enric Tello (Universitat de Barcelona).

⁵⁶ Isabel MOLL (1997), «Modelo de población y política demográfica. La Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País, 1779-1808», *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, XV, 1, p. 138.

⁵⁷ Les dades de Mallorca i el País Valencià procedeixen de Jaume SUAÚ (1991), *El món rural mallorquí, segles XVIII i XIX*, Barcelona, Editorial Curial, p. 210; per al càlcul de la densitat poblacional de Catalunya hem

km² i també als del País Valencià amb 33,6 hab./km². Així doncs: ¿Era la manca de braços, o bé la subocupació relativa de la població, com suggerien altres memòries, la vertadera causa de la pobresa relativa de l'illa? ¿Quina era la causa de la subocupació relativa de la força de treball a l'illa? Un altre coetani, també en una memòria anònima, conclouia que:

Cataluña debe su numerosa Población a este repartimiento de tierras por medio de los establecimientos, o contratos enfiteúticos. Lo mismo podemos asegurar de Mallorca, su población y su agricultura han logrado muchos adelantamientos; pero es lo más sensible que un comercio de tierras tan ventajoso al Público y a los particulares haya cesado hoy casi enteramente.⁵⁸

Com altres memòries de l'època l'autor propugnava que unes majors facilitats en l'accés a la terra, mitjançant els establiments, eren necessàries per augmentar la riquesa de l'illa. La citació suggereix que el magre creixement econòmic de l'illa havia estat conseqüència de les desigualtats en la distribució de la terra, i no de unes baixes densitats demogràfiques.

Paradoxalment, ambdues regions havien desenvolupat a la segona meitat del segle XVII un model d'especialització agrària que les permetia escapar d'algunes de les restriccions que imposava el sistema agroecològic mediterrani a la producció d'aliments, bàsicament els cereals.⁵⁹ Catalunya incubà un procés d'especialització que tenia com a eix l'exportació d'aiguardents i després de vins de baixa i mitjana qualitat per una demanda massiva, els mercats atlàntics i colonials.⁶⁰ Mallorca, s'especialitzà en la producció d'olis pesants per a la manufactura i el consum de les urbs atlàntiques, i també mediterrànies: lubricació de màquines, il·luminació, imput per a les manufactures, saboneries, etc.⁶¹ Així ambdues regions adquirien una part dels seus aliments i altres béns en mercats llunyans. Tanmateix, ambdós processos d'especialització foren protagonitzats per agents socials diferents: rabassaires, pagesos, menestrals i mercaders en la viticultura catalana; l'aristocràcia terratinent i els mercaders en el model de l'especialització oleícola de l'illa. Mentre el primer permetia la participació en els guanys del negoci vitivinícola, encara que molt desigualment, a nombrosos grups socials; el segon concentrava el gruix dels guanys en dos estrets grups socials. Així, no eren les

emprat les dades rectificades de població proposades per Llorenç FERRER (2007), «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir dels registres parroquials», *Estudis d'Història Agrària*, 20, p. 17-68.

⁵⁸ La citació procedeix d'una Memòria anònima datada entre 1771 i 1788, vegeu Isabel MOLL (1997), p. 142.

⁵⁹ Vegeu Ramon GARRABOU, Enric TELLO i Xavier CUSSÓ (2008), «L'especialització vitícola catalana i la formació del mercat blader espanyol: una nova lectura socioambiental de la comercialització dels sistemes agraris a la província de Barcelona a la segona meitat del segle XIX», *Recerques*, 57, p. 91-134.

⁶⁰ Vegeu l'obra clàssica de Pierre VILAR (1964-1968), *La Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. II-IV, Barcelona, Edicions 62.

⁶¹ Carles MANERA (1999), «Mallorca en el planeta mediterrani. Les principals línies d'inversió del capital comercial (1700-1900)», *Randa*, 42, p. 82-148.

densitats demogràfiques, ni tant sols el producte exportat, sinó la desigualtat social i econòmica, i en particular l'accés i la distribució de la terra el que diferenciava els respectius «models socials» d'especialització.

Aquest assaig vol il·luminar alguns dels trets bàsics que distingien el model d'especialització agrària de l'illa a partir de la «plantilla catalana». L'estudi se centrarà en dos trets d'aquell model: l'accés a la terra i els salaris. El primer és un indicador de la distribució de la propietat de la terra (la principal font de riquesa a l'època) i el segon de la distribució de la renda. Aquestes hipòtesis se sustentaran sobre els estudis publicats i l'anàlisi de la documentació d'alguns patrimonis de l'aristocràcia terratinent mallorquina.⁶² En el primer apartat compararem sintèticament els trets dels models d'especialització de Catalunya i Mallorca. A continuació, mostrarem que durant la primera meitat del segle XVIII la dinàmica històrica de l'illa fou semblant a la de Catalunya: la frontera de terres s'havia obert, s'engegaren processos d'intensificació i especialització agrícola i els salaris es mantingueren elevats, tot incidint especialment en els factors que obriren la «reserva de terres». En el següent apartat argumentarem perquè la política de cessió de terres es tancà a mitjan segle XVIII, i les relacions que s'establien entre l'accés a la terra i l'evolució dels salaris. Per últim, clourem que cal també analitzar alguns trets diferencials del mercat de treball a l'illa per capir l'acusat descens dels salaris agrícoles mallorquins respecte dels catalans.

2. LA CATALUNYA DEL MAS VERSUS LA MALLORCA DE LA POSSESIÓ: DOS MODELS D'ESPECIALITZACIÓ AGRÍCOLA EN EL SET-CENTS

Al segle XVI a Catalunya s'havia consolidat una estructura agrària on predominaven les explotacions d'extensió mitjana conduïdes bàsicament per la mà d'obra familiar: el mas.⁶³ Al llarg dels segles XVII i XVIII la transmissió de la terra a través de l'hereu gravat i les estratègies matrimonials contribuïren a la formació d'una classe de terratinents que acumulà patrimonis agraris importants.⁶⁴ Tanmateix, els grans i els petits patrimonis

⁶² Aquestes notes empen part de la documentació dels llibres de comptes de les explotacions i altra documentació dels patrimonis Despuig, comte de Montenegro i Gual de Torrella integrat per les cases Gual-Despuig (Ciutat, Esporles i Binissalem), Torrella (Binissalem), Doms (Petra) i Garau d'Aixartell (Ciutat, Alaró, Lluçmajor i Petra). Aquests arxius estan dipositats a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM).

⁶³ Pere GIFRE i Rosa LLUCH (2001), «Continuïtats del mas català abans i després de la Sentència Arbitral de Guadalupe (segles XV-XVI)», a Maria T. FERRER, J. MUTGE i M. RIU, *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*, Barcelona, CSIC, p. 593-610; Pere GIFRE (2012), *Els senyors útils i propietaris. La formació històrica d'un grup social pagès (Vegueria de Girona, 1486-1730)*, Barcelona, Fundació Noguera / Editorial Pagès.

⁶⁴ El tipus de vinculació del sistema hereditari català no impedia els processos d'establiment de terres, una diferència substantiva respecte d'altres sistemes que la prohibien o la limitaven, com ara el mallorquí. Vegeu per Catalunya: Llorenç FERRER (2007), *Hereus, pubilles, i cabalers. El sistema de l'hereu a Catalunya*, València, Editorial Afers; i per Mallorca: Antònia MOREY (1999), *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX*:

mantingueren el mas com a unitat de gestió i explotació.⁶⁵ Aquestes explotacions descansen bàsicament sobre l'explotació de la mà d'obra familiar, tot i que en determinades circumstàncies —en funció de l'evolució del cicle familiar, a causa de l'ampliació de la tinença, la intensificació del conreu o en els pics estacionals de les collites— els masos contractaven mà d'obra assalariada. Tanmateix, sembla que les via més sovintejada pels propietaris, hisendats o pagesos, per ampliar la producció i la renda, fou la cessió d'una part de les terres dels seus masos en establiment emfitèutic o «rabassa morta» a famílies pageses, i no la contractació de treball assalariat addicional.⁶⁶

Als processos d'especialització vitícoles (i possiblement també oleícoles) engegats al darrer terç del segle XVII tingueren en la boïga (rompuda de terres similar a la rota mallorquina), la *rabassa morta* o el subestabliment les modalitats principals d'expansió. Les noves famílies formades en les etapes de creixement demogràfic de finals del segle XVII i posteriors a la Guerra de Successió constituïren així noves explotacions entre la malla de masos.⁶⁷ La historiografia és unànime a destacar que el principal factor que va estimular aquests processos fou la creixent demanda exterior d'aiguardents i vins de baixa qualitat.⁶⁸ Ara bé, possiblement la cessió de terres per part dels propietaris útils o directes —senyors feudals, comunitats vilatanes (comunals) i propietaris de masos— fou condicionada per altres urgències i pressions socials, es podria dir que fou tant la voluntat com la necessitat que empenyeren els propietaris a la cessió de terres. A final del segle XVII i després de la Guerra de Successió els senyors feudals i les universitats vilatanes estaven atrapades entre la caiguda de les rendes i l'endeutament.

les repercussions de la legislació desvinculadora sobre els patrimonis nobiliaris, Palma, Universitat de les Illes Balears, Abadia de Montserrat.

⁶⁵ Vegeu ROSA CONGOST, Llorenç FERRER i Pere GIFRE (2003), «II. Els masos a l'època moderna. Continuïtats i canvis», dins ROSA CONGOST, Gabriel JOVER i Giuliana BIAGIOLI (ed.), *L'organització de l'espai rural a l'Europa Mediterrània. Masos, possessions, poderi*, CCG Edicions / Biblioteca d'Història Rural, p. 65-96.

⁶⁶ Vegeu l'obra citada de Pere GIFRE (2012), p. 391-431, Pere ROCA (2005) «¿Quién trabajaba las masías? Criados y criadas en la agricultura catalana (1670-1870)», *Historia Agraria*, 35, p. 49-92. Ramon GARRABOU i Enric SAGUER (1996), «Capitalisme agraire sans proletarianisation. Les salariés agricoles en Catalogne (XIXe-XXe siècles)», dins R. HUBSCHER i J.D. FARCY (ed.), *La Moisson des Autres. Les salariés agricoles aux XIXe et XXe siècles*, París, Creaphis, p. 57-75. Tot i que podem trobar alguns exemples d'explotacions més grans que precisaven de forma continuada mà d'obra assalariada, sembla que aquesta modalitat fou una excepció, vegeu: Ramon GARRABOU, Jordi PLANAS i Enric SAGUER (2001), *Un capitalisme impossible? La gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*, Barcelona, Eumo.

⁶⁷ Pels inicis dels establiments a finals del segle XVII vegeu Eva SERRA (1988), *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*, Barcelona, Crítica; l'obra ja citada de Pere GIFRE (2012). Vegeu els estudis recollits als volums de la revista *Estudis d'Història Agrària*, número 11 dedicat a l'emfiteusí, i en el número 20 homenatge a Pierre Vilar dedicat al creixement agrari dels set-cents. En caràcter general vegeu el llibre de Francesc VALLS (1996), *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

⁶⁸ Vegeu Jaume TORRAS (1997), «Productes vitícoles i integració mercantil a Europa. S. XVI-XVIII. Una panoràmica», *Estudis d'Història Econòmica*, 14, p. 23-33; i Francesc VALLS (2004), *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*, Vic, Eumo.

L'establiment de la reserva de terres senyorialis o dels comunals vilatans era una via per refer-se financerament de la sotragada.⁶⁹ Tampoc hem de descartar la pressió difosa que exercien sobre els terratinents els habitants sense terres de la contrades més densament poblades.⁷⁰ Ni els conflictes oberts per accedir a les terres sobre les quals els drets de propietat no estaven clarament definits, com mostren les pràctiques dels pagesos posseïdors de masos (bans) en contra dels pagesos pobres i dels senyors directes.⁷¹ Finalment, la cessió de terres a rabassa o establiment podia ser una estratègia dels terratinents per retenir els braços necessaris per al conreu front a l'atracció que exercien els nous districtes manufacturadors.⁷² En qualsevol cas, la cessió de terres a rabassa o establiment permetria l'accés a la terra a un part important de la població rural i, juntament amb la difusió manufacturadora, havia de tenir necessàriament efectes sobre el mercat i la remuneració del treball assalariat.⁷³

Els masos contractaven dos tipus d'assalariats. La primera modalitat consistia en el reclutament de criades i mossos per ajudar a les feines domèstiques i agropecuàries del mas. Criades i mossos entraven molt joves al mas, cobraven un salari en diners i espècies i residien a la mateixa explotació a despesa del propietari o masover fins que s'independitzaven per convertir-se també ells en cap d'una nova tinença (un mas o una petita parcel·la de terra).⁷⁴ La segona modalitat de contractació era el treball jornalier. Aquesta modalitat de contractació ha estat menys estudiada, en part a causa de les modalitats de gestió que no han facilitat la pervivència de les llibretes de notes sobre les tasques, salaris i composició dels grups de bracers i jornaleres.⁷⁵ La mà d'obra

⁶⁹ Pel que fa a la regió de Girona vegeu l'obra ja citada de Pere GÍFRE (2009), i del mateix autor (2011), *Delmes, censos i lluismes. El feudalisme tardà a la Catalunya Vella (Vegueria de Girona, s. XVI-XVII)*, Girona, Biblioteca d'Història Rural / Documenta Universitària.

⁷⁰ Com suggereixen Ramon GARRABOU i Enric TELLO (2004), «Constructors de paisatges. Amos de masies, masovers i rabassaires al territori del Vallès (1716-1860)», a *AA.VV., Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement a una trajectòria*, Barcelona, Crítica, p. 83-104.

⁷¹ Mònica BOSCH, Rosa CONGOST i Pere GÍFRE (1997), «Los «bandos». La lucha por el individualismo agrario en Cataluña», *Noticiero de Historia Agraria*, 13, p. 65-88.

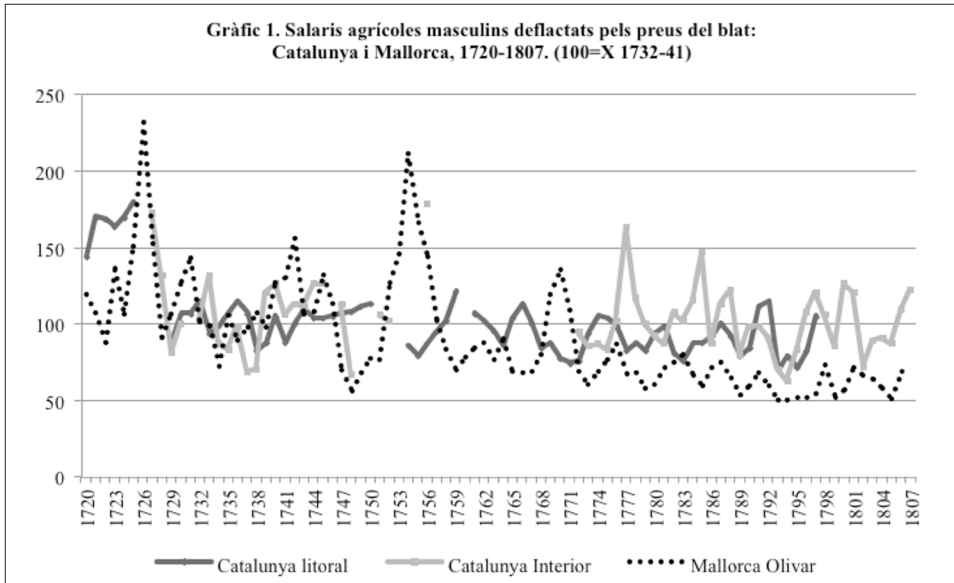
⁷² Vegeu la comparació de l'evolució de dos processos d'especialització vitícola a Francesc VALLS (2011), «Échec et succès de l'industrialisation dans les territoires du vignoble. Languedoc versus Catalogne», a Florent Le Bot et Cédric Perrin (dir.), *Les chemins de l'industrialisation en Espagne et en France. Les PME et les développement des territoires (XVIIIe-XXIe siècles)*, Brussel·les, PIE Peter Lang SA, p. 249-274.

⁷³ Vegeu per exemple els casos Sabadell a Enriqueta CAMPS (1987), «Industrialización y crecimiento urbano: la formación de la ciudad de Sabadell», *Revista de Historia Económica*, 5-1, p. 49-71, i (1989), «Migracions i cicle familiar a Sabadell al segle XIX», *Arxa: revista d'història*, 5, p. 9-20. I també les monografies de Llorenç FERRER (1987), *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Julie MARFANY (2012), *Land, Proto-industry and Population in Catalonia, C. 1680-1829: An Alternative Transition to Capitalism?*, Londres, Ashgate Publishing Limited; i Josep M. COBOS (2006), *Pagesos, paraires i teixidors al Llobregat montserratí*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

⁷⁴ Pere ROCA FABREGAT (2005), «¿Quién trabajaba las masías? Criados y criadas en la agricultura catalana (1670-1870)», *Historia Agraria*, 35, p. 49-92.

⁷⁵ Vegeu el llibre ja citat de Ramon GARRABOU, Jordi PLANAS, i Enric SAGUER (2001), p. 15-63 i 179-194.

jornalera masculina, femenina i infantil era contractada sobretot per a les messes, la verema i la collita de les olives. A més, als masos més grans contractaven jornals per fer les tasques estacionals de manteniment dels conreus cerealistes (birbar, entrecavar, espargir fems, etc.) i llenyosos (cavar, podar, etc.). En aquestes tasques les evidències de contractació de mà d'obra femenina o infantil són molt escadusseres.⁷⁶ Potser perquè la via a través de la qual majoritàriament les dones s'integraven més intensament en el mercat de treball assalariat fou la filatura o el servei domèstic, demandes de treball en expansió en el segle XVIII relacionades amb els processos d'urbanització i desenvolupament dels districtes manufacturadors abans de la mecanització.⁷⁷

Font: les dades dels salaris de Catalunya procedeixen de Ramon Garrabou, Enric Tello i Albert Roca (1999), «Preus i salaris agrícoles a Catalunya (1720-1936)», La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya. Homenatge al doctor Jordi Nadal, vol. I, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, p. 447-449), les dades de Mallorca dels preus del jornals de cavar soques de les possessions de dos municipis olivarers veïns: Esporles (Son Dameto, Son Cabaspre, Son Gual i Canet) i Bunyola (Raixa). Fonts: ARM, AMT, Montenegro; i Torrella, Gual Despuig. Elaboració pròpia.

⁷⁶ Vegeu el llibre citat de Llorenç FERRER (1987), p. 132-155; Enric VICEDO (2002), «Estacionalidad y productividad del trabajo en un marco tecnológico tradicional. Cataluña Occidental, 1750-1890», *Historia Agraria*, 27, p. 101-131; l'article citat de Ramon GARRABOU i Enric SAGUER (1996), i Ramon GARRABOU, Jordi PLANAS i Enric SAGUER (2001).

⁷⁷ Potser la filatura, i la manufactura en general, i el servei domèstic hagin sigut les vies més importants d'integració de les dones en els mercats de treball assalariat durant el set-cents. Vegeu l'article sobre la participació de la dona en el mercat de treball a la Catalunya Central: Llorenç FERRER (1994), «Notas sobre la familia y el trabajo de la mujer en la Catalunya Central (siglos XVIII-XX)», *Revista de Demografia Històrica*, 12, 2-3, p. 199-232.

Així, podem suggerir que al llarg del set-cents les condicions d'accés a la terra, la intensificació del conreu (vinya) i la difusió de la manufactura proporcionaven a les famílies pageses i menestrals una major capacitat de negociació en el mercat de treball. Els salaris, i en particular els agrícoles, són un indicador d'aquesta capacitat de negociació. Els estudis de Pierre Vilar i Gaspar Feliu sobre el poder de compra dels salaris de barcelonins (mesura el blat) han mostrat la seva major fortalesa respecte dels d'altres regions espanyoles.⁷⁸ D'altra banda, com mostra el gràfic 1, l'anàlisi dels salaris agrícoles ha palesat una creixent resistència al descens dels preus dels salaris agrícoles (preus dels jornals de les tasques masculines de manteniment: cavar la vinya, cavar) deflactats pels preus del blat;⁷⁹ a més, sembla que en les regions vitícoles, on els processos de cessió de terres havien estat més intensos, la distribució de la renda entre propietaris i assalariats es decantà a favor dels segons, mentre que a les zones cerealícoles foren els terratinents els qui tragueren un major partit de l'alça dels preus;⁸⁰ per últim, malgrat que hi havia diferències entre els nivells salarials de les diverses zones agrícoles, i entre les agrícoles i les industrials, en la regió barcelonina es pot observar una certa convergència entre els salaris.⁸¹ El manteniment del poder adquisitiu dels salaris en termes de blat possiblement contribueix a explicar, també, l'augment del consum de les llars en determinades regions.⁸² Però, també els salaris relativament elevats es convertiren en un entrebanc per a l'embranchada de la gran explotació amb mà d'obra assalariada.

⁷⁸ Vegeu les pàgines dedicades per Pierre VILAR (1964-1968), *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, Barcelona, Edicions 62, p. 613-624; i l'article de Gaspar FELIU (2004), «Aproximació a un índex del cost de la vida a Barcelona, 1501-1807», p. 151-170, a *AA.VV., Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement a una trajectòria*, Barcelona, Crítica.

⁷⁹ Les sèries de salaris agrícoles (jornals de fet) no poden assimilar-se als ingressos dels treballadors, ni tampoc sabem el pes que tenien en els ingressos totals de les diverses unitats familiars. Tanmateix, són un indicador fefaent de l'evolució de les rendes salarials, vegeu Ramon GARRABOU i Enric TELLO (2002), «Salario como coste, salario como ingreso: el precio de los jornales agrícolas en la Cataluña contemporánea (1727-1930)», a José-Miguel MARTÍNEZ CARRIÓN (ed.), *El nivel de vida en la España rural, siglos XVIII-XX*, San Vicente del Raspeig, Publicaciones de la Universidad de Alicante, p. 173-176.

⁸⁰ Vegeu Marc BADIA-MIRÓ i Enric TELLO (2014), «Vine-growing in Catalonia: the main agricultural change underlying the earliest industrialization in Mediterranean Europe (1720-1939)», *European Review of Economic History*, 18, p. 203-226.

⁸¹ Natalia MORA-SITJÀ (2007), «Labour market integration in a preindustrial economy: Catalonia, 1772-1816», *Oxford Economic Papers*, 59, p. i156-i177.

⁸² Vegeu al respecte els treballs sobre els nivells de consum de les famílies catalanes a Lúdia TORRA (1999), «Pautas de consumo textil en la Cataluña del siglo XVIII. Una visión a partir de los inventarios post-moretem», a Jaume TORRAS i Bartolomé YUN (ed.), *Consumo, condiciones de vida y comercialización. Cataluña y Castilla, siglos XVII y XIX*, Valladolid, Junta de Castilla y León, p. 89-105; Belén MORENO (2007), *Consum i condicions de vida a la Catalunya moderna. El Penedès, 1670-1790*, Vilafranca del Penedès, Consell Comarcal de l'Alt Penedès, i Rosa CONGOST (2010), «Els dots com a indicadors de les desigualtats socials i de la seva evolució en el temps», dins Rosa ROS (ed.), *Els capitols matrimonials. Una font per a la història social*, Girona, Biblioteca d'Història Rural / Documenta Universitaria, p. 161-194.

Aquesta evolució dels salaris agrícoles reals catalans contrasta amb la dels mallorquins. Les dues sèries del gràfic 1 corresponen als preus dels jornals de les tasques masculines de manteniment dels conreus dels seus respectius models d'especialització, la vinya i l'olivar models (cavar la vinya o cavar a Catalunya, cavar soques i entrecavar a Mallorca), deflactades pels preus del blat. Ambdues sèries durant la primera meitat del segle XVIII es mogueren en uns nivells similars.⁸³ Però, a partir de la dècada de 1760 la caiguda dels preus dels jornals mallorquins fou molt més intensa. Aquesta divergència, pot ser explicada, en part, per les diferències socials que hi havia rere els respectius models d'especialització.

Al segle XVI a l'illa s'havia consolidat un sistema agrosocial dominat per la gran propietat i la gran explotació —anomenada *possessió*— posseïda en domini útil o ple per una aristocràcia terratinent. Així, era aquesta classe terratinent la que posseïa la «clau» de la reserva de terres que abastava quasi la meitat del territori de l'illa a finals del segle XVII. Les seves hisendes s'organitzaren en *possessions* conduïdes pels terratinents (mitjançant majorals) o arrendades per pagesos i mercaders que contractaven mà d'obra assalariada per a la seva explotació.⁸⁴ Els estudis sobre les estructures de la propietat i socioprofessional han posat de relleu: 1) la persistència d'una elevada desigualtat en la distribució de la terra; 2) els nivells de desigualtat molt més intensos a les comarques olivareses de Llevant i la Serra de Tramuntana que a les del centre de l'illa, on tenia un paper destacat la petita explotació pagesa, molt relacionada amb la difusió de la viticultura i els conreus arboris;⁸⁵ 3) les activitats manufactureres abans de 1835 tenien una difusió i intensitat molt limitades, difícilment constituïen una alternativa al treball agrari.⁸⁶ Així, el tret diferencial de la societat rural de l'illa respecte de la catalana era una més elevada proporció de famílies que no posseïen terres o bé tenien tinences d'una extensió totalment insuficient per garantir la seva reproducció.⁸⁷ Ara bé, quins grups integraven aquesta categoria?

⁸³ Òbviament, per poder comparar el poder adquisitiu caldria deflactar ambdues per a una cistella de compra estandarditzada i traduir-ho en valors plata. Tanmateix, aquí solament pretenem comparar les tendències a llarg termini.

⁸⁴ Vegeu Isabel MOLL i Jaume SUAÚ (1979), «Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)», *Estudis d'Història Agrària*, 2, p. 95-191.

⁸⁵ Vegeu el llibre ja citat de Jaume SUAÚ (1991), p. 272-284.

⁸⁶ Tot i que aquest és un aspecte controvertit, no sembla que es desenvolupessin importants districtes manufactureres, més enllà de l'abastament de les necessitats de la població de l'illa. Vegeu l'article d'Antoni SEGURA i Jaume SUAÚ (1981), «Aproximació a l'estudi de la pagesia mallorquina al primer terç del segle XIX», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 835, p. 393-437, i també Jaume SUAÚ (1991); per a una perspectiva crítica vegeu Carles MANERA (1990), «Resistir i créixer. Canvi econòmic i classes socials a la Mallorca del segle XVIII», *Randa*, 26, p. 7-83, i del mateix autor (2001), *El creixement econòmic a Mallorca*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner Editor.

⁸⁷ Vegeu Elena GRAU i Enric TELLO (1985), «Anàlisi de la producció agrària mallorquina en els seus dos aspectes fonamentals: l'oli i els cereals», *Randa*, 18, p. 45-91, i l'obra citada de Jaume SUAÚ (1991), p. 261-264.

L'elevada proporció de jornalers en la societat rural illenca és un dels seus trets més destacats, i en part menys conegut. Els estudis d'Isabel Moll, Antoni Segura i Jaume Suau ja mostraren que una elevada proporció dels veïns es declaraven jornalers (més d'un 65% de la població activa a les parròquies rurals). Aquest grup social però no constituïa una classe homogènia d'assalariats sense terra. A cadascuna de les viles, en una proporció molt desigual, aquesta categoria social estava integrada per: petits propietaris que havien de vendre part de la seva força de treball per garantir la seva reproducció, una proporció relativament elevada de *missatges* (mossos o assalariats amb contractes anuals o mensuals),⁸⁸ i també, per una proporció de jornalers que poden considerar-se bàsicament assalariats.⁸⁹ Ara bé, les fonts censals o cadastrals només ens parlen dels caps de família masculins, i no de les ocupacions de la totalitat dels membres de les llars.⁹⁰ L'estudi de les comptabilitats agràries de les possessions mostra una imatge ben diferent a aquella que reflecteixen els censos socioprofessionals. Des de finals del segle XVII s'havien format uns mercats de treball agrícoles molt segmentats.⁹¹ D'una banda, la demanda de treball a les grans explotacions olivereres era coberta en un 30-40% dels dies de treball per mossos; mentre que el treball jornalier representava entre el 60-70% els jornals. El gruix de la demanda de treball jornalier estava integrat bàsicament per mà d'obra femenina (60% dels jornals contractats), en una proporció molt menor per mà d'obra masculina (35%), i encara que representava un percentatge molt baix (5%), però molt concentrada estacionalment les possessions olivereres contractaven mà d'obra infantil.⁹² Per tant, mossos (mà d'obra masculina fixa) i dones (mà d'obra jornalera) eren les dues fonts principals de reclutament de mà d'obra de les grans explotacions olivereres, i també a les cerealistes.⁹³ Podem inferir d'aquests estudis

⁸⁸ Segons el cens de Floridablanca (1786/7) el nombre de missatges (mossos) era molt elevat. El nombre de mossos censals era de 1.752 una mica menys que els criats domèstics: 2.094. Segons les categories del cens el mossos representaven el 7% de la població activa agrària masculina, els jornalers un 70% i els «labradors» un 24%. L'elevada proporció de cèlibes a moltes parròquies de l'illa podria estar relacionat amb aquesta categoria. Vegeu Josep JUAN VIDAL (1989), *El cens de Floridablanca a les illes Balears, 1786-1787*, Palma de Mallorca, Font Editor, p. 124-127, i 141.

⁸⁹ Vegeu l'anàlisi d'aquest aspecte a l'estudi citat d'Antoni SEGURA i Jaume SUAÚ (1981), p. 393-437.

⁹⁰ Vegeu Isabel MOLL (1987), «La estructura familiar del campesinado de Mallorca, 1824-1827», a Francisco CHACÓN *et al.*, *La familia en la España mediterránea (siglos XV-XIX)*, Barcelona, Crítica, p. 212-257; i John LODER i Isabel MOLL (1996), «Las ocupaciones agrarias en la sociedad rural», a Lourenzo FERNÁNDEZ PRIETO (ed.), *La sociedad rural en la España contemporánea: mercado y patrimonio*, Sada, Ediciones del Castro, p. 33-62.

⁹¹ Vegeu Gabriel JOVER i Jerònia PONS (2012), *Possessions, renda de la terra i treball assalariat. L'illa de Mallorca, 1400-1660*, Girona, Documenta Universitaria / Biblioteca d'Història Rural, p. 203-224, 234-258.

⁹² Vegeu al respecte els estudis de Elena GRAU i Enric TELLO (1985); Antònia ALBERTÍ i Antònia MOREY (1986), «El funcionamiento d'una possessió mallorquina en el primer terç del segle XIX: Son Vivot del Puig d'Inca», *Randa*, 20, p. 5-4; i Gabriel JOVER (2014), «La difusió del treball asalariat infantil en la agricultura mallorquina: una aproximació a partir de los libros de cuentas de los prediosoleícolas, 1700-1850», dins José M. BORRÁS, *El trabajo infantil en España*, Barcelona, Icaria Publicacions / Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 27-62.

⁹³ Amb unes proporcions lleugerament distintes: el 44% eren dies de treball dels mossos, i el 54% contractats a jornal; en aquest cas, però, el 80% eren jornals femenins, i només el 20% masculins. Vegeu Gabriel

que el mercat de treball estava lligat a una peculiar assignació del treball familiar, on el treball masculí possiblement era destinat bàsicament a les feines de l'explotació pròpia, els homes eren contractats a jornal només per determinades tasques (eixermar, cavar, podar, segar, etc.) o bé com a missatges (mossos), i les dones fadrines i casades —amb participació de nins i nines— constituïen la mà d'obra jornalera per fer les tasques de manteniment i collir olives, veremar, etc. Tanmateix, caldran més estudis per esbrinar el pes demogràfic d'aqueixes qüestions.⁹⁴

Per tant, des d'antic l'accés a la terra s'havia convertit en un conflicte persistent, i a cops generalitzat i violent, entre terratinents i pagesos. L'acumulació de terres propietat de l'aristocràcia, el predomini de la gran explotació i l'extremada parcel·lació del terror pagès provocaren al segle XVIII «fenòmens d'exasperada concurrència per a l'ús del sòl».⁹⁵ Ara bé, aquesta pressió sobre la terra va canviar al llarg del temps, i en particular durant el set-cents. Els conflictes entre els diversos agents socials —terratinents, famílies pageses, comunitats vilatanes, senyors feudals— i els canvis en les condicions econòmiques, modificaren les relacions de poder en la negociació per l'accés a la terra. En els propers apartats volem argumentar que entre finals del segle XVII i mitjan segle XVIII una constel·lació de factors i pressions obriren la «reserva de terres» i, per tant, crearen les condicions favorables a l'accés a la «propietat» de la terra. Aquestes condicions possiblement dotaren les famílies pageses d'una major autonomia per determinar la quantitat de força de treball total que estaven disposades a vendre al mercat de treball agrari, tot condicionant així la remuneració del treball. En el proper apartat (epígraf 3) volem argumentar que diversos factors propiciaren el desenvolupament d'aquestes condicions durant la primera meitat del segle XVIII. L'establiment de terres, un repunt en les activitats manufactureres i la difusió de cultius més intensius en treball —particularment la vinya— empenyeren l'alça dels salaris.⁹⁶ Tanmateix, com veurem en l'aparat 4, la situació es capgirà a la segona meitat de la centúria, quan els terratinents aconseguiren imposar majors restriccions a l'accés a la terra i aturar l'augment dels salaris.

JOVER (2013), «Escrutar el mercat de treball a través de la lent de les comptabilitats agràries. El treball a jornal segons els llibres de comptes de son Costa (Mallorca), 1729-1754», a Enric SAGUER, Gabriel JOVER i Helena BENITO (ed.), *Comptes de senyor, comptes de pagès. Les comptabilitats en la història rural*, Documenta Universitaria / Biblioteca d'Història Rural, p. 241-262.

⁹⁴ Vegeu els treballs ja citats d'Elena GRAU i Enric TELLO (1985), Gabriel JOVER (2013) i Gabriel JOVER (2014).

⁹⁵ La citació procedeix de l'article citat d'Isabel MOLL i Jaume SUAÚ (1979), p. 110-124; vegeu també: Jaume SUAÚ (1991), p. 267-268; i Elena GRAU i Enric TELLO (1985), p. 90.

⁹⁶ Vegeu l'article citat de Carles MANERA (1990).

3. LES PRESSIONS DES DE «DINTRE» I DES DE «SOTA»: OCUPACIONS, «REPARTIMENTS» I ESTABLIMENTS DE TERRES, 1680-1750

En el període que va des del decenni de 1680 al de 1750 un conjunt de pressions amenaçaren la viabilitat de la gran explotació. D'una banda, les «pressions» procediren des de «dintre» dels patrimoni agraris, emergien de la naturalesa contradictòria del sistema de reproducció social de l'aristocràcia. D'altra banda, sorgiren intenses pressions des de «sota», de les famílies pageses que exigien més terres i reduccions en les càrregues sobre l'excedent.

Les dues peces clau del sistema de reproducció social de la classe terratinent eren el sistema successori —la vinculació i la primogenitura— i les rendes de les *possessions*.⁹⁷ Al darrer terç del segle XVII i els primers decennis del XVIII la caiguda de les rendes nominals i l'augment dels salaris comprometeren financerament les cases de l'aristocràcia terratinent. Per fer front a la caiguda de les rendes, l'aristocràcia recorregué a l'endeutament (carregar-se amb censals) per pagar dots i llegats als seus hereus, a la venda de béns no vinculats (censals, terres, etc.) i a l'establiment de terres, després de l'autorització reial quan estaven vinculades.⁹⁸

Les cases que integraren el patrimoni Gual-Torrella entre el 1680 i el 1740 establiren més de 800 hectàrees de terra, en petits lots o bé en peces més grans que després es tornaven a parcel·lar i establir a famílies pageses.⁹⁹ Aquells processos de rompuda i establiment provocaren disputes sobre els límits i drets d'aprofitament que terratinents i pagesos tenien o pretenien sobre aquelles terres. Alguns d'aquells conflictes arribaren als tribunals. Les actes d'aquells processos judicials són la font que ofereix informació, sovint ambigua o només indirecta, sobre les pressions que exerciren i les expectatives que tenien els pagesos d'aconseguir consolidar els seus drets sobre les terres recentment rompudes o informalment ocupades. La documentació distingeix dos escenaris de conflicte. D'una banda, les accions de famílies pageses que individualment discutien els «drets de propietat» de la noblesa sobre les garrigues que feien de frontissa entre possessions. De l'altra, els conflictes col·lectius, on un nombrós grup de famílies o la comunitat vilatana eren els protagonistes; en aquests casos exigien l'establiment i

⁹⁷ Vegeu els estudis de Jaume SUAÚ (1988), «Els patrimonis nobiliaris mallorquins al darrer quart del segle XVIII i primeres dècades del segle XIX», *Estudis d'Història Agrària*, 7, p. 139-160; i Antònia MOREY (1999), *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX: les repercussions de la legislació desvinculadora sobre els patrimonis nobiliaris*, Palma, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

⁹⁸ Sobre aquests processos vegeu el llibre ja citat d'Antònia MOREY (1999), i Gabriel JOVER (1999), «Crisi agrària i endeutament nobiliari. La casa Gual Despuig. Mallorca, 1650-1750», *Randa*, 42, p. 11-46.

⁹⁹ Les dades es poden trobar a Gabriel JOVER (2002), «Ingresos y estrategias patrimoniales de la nobleza durante la crisis del seiscientos. Mallorca, 1600-1750», a Hilario CASADO ALONSO y Ricardo ROBLEDO HERNÁNDEZ (ed.), *Fortuna y negocios. La formación y gestión de los grandes patrimonios (ss. XVI-XX)*, Valladolid, Universidad de Valladolid, p. 99-130.

repartiment dels comunals «propietat» de les viles o de «propietat compartida» entre senyors feudals, terratinents i ajuntaments.¹⁰⁰

Els processos de rompuda i establiment en els marges de les possessions de les cases Gual-Despuig (als termes de Ciutat, Marratxí, Esporles i Algaida), Doms i Garau d'Aixartell (al terme de Petra) del darrer terç del segle XVII foren precedits per nombrosos conflictes. El 1674 les disputes esclataren pels drets de caça que alguns camperols reclamaven dins les garrigues de So n'Ametller (terme de Marratxí).¹⁰¹ El 1683 la disputa era sobre la partió entre la possessió Son Gual (terme de Palma) i els comunals del terme de la vila d'Algaida. El terratinent denuncià a les autoritats jurisdiccionals els veïns que conreaven i caçaven il·legalment dins les terres de seva possessió.¹⁰² El 1684 novament els conflictes per rompudes il·legals i robatori de llenya esclataren a So n'Ametller.¹⁰³ El 1685 la disputa tenia lloc a Esporles, perquè els pagesos que havien rebut terres a So n'Espanyol empeltaven oliveres i rompien terres a les «garrigues de Canet» que feien partió entre ambdues.¹⁰⁴ El 1712 reapareixien novament els conflictes en els límits en les garrigues de Son Gual, on pagesos d'Algaida havien romput terres i les havien ocupat.¹⁰⁵ Nous plets sobre ocupacions tingueren lloc a la dècada de 1740 en les garrigues que feien partió entre les possessions de Son Gual i la Torre d'Algaida.¹⁰⁶ A la dècada de 1760 eren els propietaris de la possessió Xorrigo d'Algaida els qui denunciaven als camperols que procedents de Son Gual desbrossaven i conreaven terres dins dels límits de la seva finca.¹⁰⁷ La freqüència d'aquests conflictes obligà els terratinents a sol·licitar lletres de bans per multar i dissuadir la creixent insolència dels pagesos envers els «sagrats drets de propietat». Els terratinents sol·licitaven «facultad para acotar y cerrar cierta propiedad mia y nombrar un guarda que denuncie a qualquiera que entre en ella sin su permiso».¹⁰⁸

¹⁰⁰ Vegeu per exemple els conflictes sobre les comunes de Petra a Jaume ANDREU (2000), *L'ordenació de Petra, any 1300. Teoria i realitat*, Palma de Mallorca, Consell Insular de Mallorca / Ajuntament de Petra, p. 143-209. Sobre els plets per a l'accés a les terres i als aprofitaments de pesca i caça de l'Albufera d'Alcúdia: Guillem BARCELÓ (1997), «Béns comunals i conflictes antisenyorials: les comunes de Muro i Santa Margalida (segles XVI-XVIII)», *Bulletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 53, p. 97-116; i Antònia MOREY (2006), «Continuïtat i canvis en les formes d'explotació i ús de la Gran Albufera de Mallorca (segles XVI-XX)», a Ramon MOLINA (ed.), *S'Albufera de Mallorca. Aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics*, Palma de Mallorca, Conselleria de Medi Ambient, p. 37-64.

¹⁰¹ ARM, PN, LL292, f. 17; ARM, Torrella, AR 7, FA 74, f. 37.

¹⁰² ARM, Torrella, A6, F58, núm. 8-10; Torrella, A6, F59, f. 18-18v.

¹⁰³ ARM, Torrella, A1, F9, f. 6.

¹⁰⁴ ARM, Torrella, A1, F12, f. 22-141.

¹⁰⁵ ARM, Torrella, A6, F68, plec 8-6.

¹⁰⁶ ARM, PN, 4378, f. 257.

¹⁰⁷ ARM, Torrella, A1, F18, f. 186-191.

¹⁰⁸ La citació procedeix d'una de les peticions de la noblesa mallorquina dipositada a l'Archivo Histórico Nacional, 18776-4. Aquesta referència i altres les dec a Antònia Morey. Per a les possessions de la casa Gual-

Les cases Garau d'Aixartell i Doms i els veïns de la vila de Petra havien mantingut un llarg litigi entorn de l'accés als comunals que feien partió amb les seves possessions.¹⁰⁹ Aquest es reobrí el 1702 sobre l'usdefruit de les garrigues que feien partió entre les possessions de la família Doms (hereva dels Garau d'Aixartell) i els comunals de la vila (la Mola).¹¹⁰ Com havia succeït ja al segle XVI els pagesos s'endinsaven en les disputades garrigues conreant-les i recollint llenya. El conflicte va travessar gran part del segle XVIII, fins que el 1777 la casa Doms aconseguí una sentència que els concedia la plena propietat sobre les terres en disputa.¹¹¹ Aquests exemples entorn de l'ocupació de terres, caça, pesca i recollida de llenya en els comunals on compartien usdefruits els terratinents i les viles, foren constants durant aquesta etapa. Els conflictes començaven quan algunes famílies pageses conreaven terres en precari en els comunals de les viles. La pressió d'aquestes famílies obligava els ajuntaments (abans de 1715 universitats) a establir-los les terres ocupades, o a endeutar-se per adquirir noves terres per establir-les entre els seus veïns. A finals del segle XVIII la major part dels vells comunals medievals, formats en els processos de repartiment feudal de terres posteriors a la conquesta¹¹² i amb les ordinacions reials de 1300,¹¹³ i també gran part d'aquells formats per les universitats mitjançant l'adquisició de terres, havien desaparegut.¹¹⁴ Aquestes terres havien estat apropiades pels terratinents o bé repartides entre els famílies pageses de la vila.

Les intenses onades d'establiments iniciades a finals del segle XVII i durant la primera meitat del XVIII s'havien alentit a la dècada de 1750, i la seva intensitat quant

Despuig vegeu les sol·licituds de bans i denúncies fetes al batlle de la vila d'Esporles al llarg del segle XVIII, a ARXIU MUNICIPAL D'ESPORLES, *Llibres de la Cúria Reial*, J-1, J-2 i J-3.

¹⁰⁹ Vegeu l'obra citada de Jaume ANDREU (2000), p. 143-209.

¹¹⁰ ARM, Audiència, Plets civils 2, D-10/6.

¹¹¹ ARM, Torrella, A15, F44. De fet, la sentència imposava les mateixes condicions i fites que aquella dictada ja el 1586 a favor de la casa Garau d'Aixartell, llavors posseïdora d'aquelles terres en conflicte. Vegeu Gabriel JOVER, «Endeutament, desigualtat econòmica i desposseïció pagesa. El cas de la parròquia de Petra, 1443-1524 (Mallorca)», *Recerques*, 33, p. 9-32.

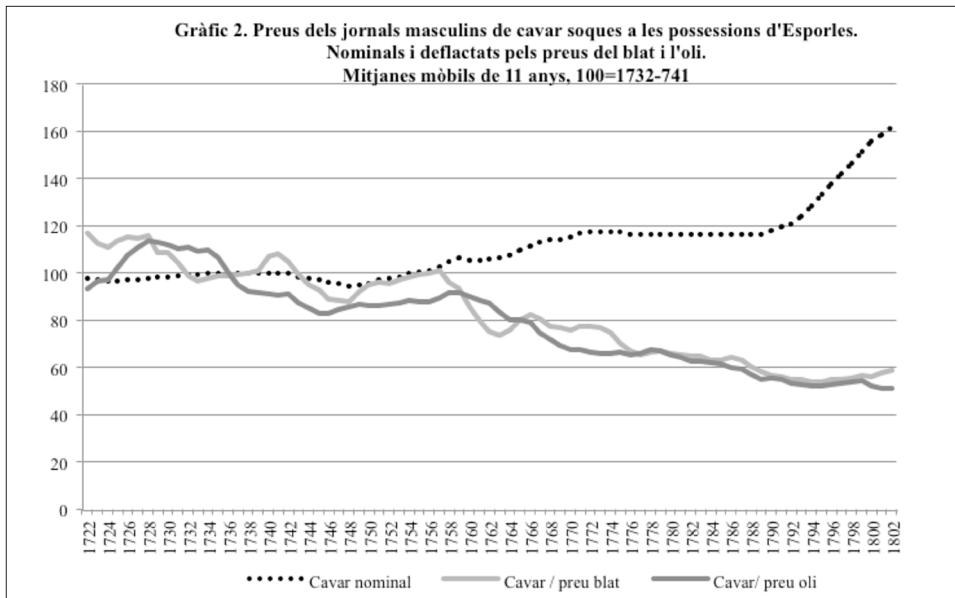
¹¹² Aquests comunals han estat poc estudiats. Estaven formats per les terres no cultivades que feien partió entre les diverses possessions i terres (generalment garrigues, boscos, etc.) concedides als colons que poblaven els dominis senyorials. Sobre aquests espais els colons tenien diversos drets d'aprofitaments regulats per les jurisdiccions senyorials i reial. Vegeu per exemple el document de 1323 sobre les comunes de Banyalbufar transcrit per Ramon ROSSELLÓ i Jaume ALBERTÍ (1995), *Història de Banyalbufar, segles XIII-XVI*, Palma de Mallorca, Leonard Muntañer Editor, p. 77-79. La documentació publicada sobre la formació i la intensa conflictivitat que provocà l'apropiació d'aquestes terres és molt abundant; tanmateix, no han merescut fins avui cap estudi específic.

¹¹³ Qui millor ha estudiat i interpretat aquests processos d'assentament de població i dotació de comunals a les viles engegats el 1300 pel monarca Jaume II en els seus dominis feudals —coneguts com el patrimoni reial— ha estat Antoni MAS; vegeu per exemple el seu estudi sobre els de Petra: «Apèndix II. Les ordinacions d'en Jaume II i la seva aplicació a Petra. Una aproximació des de la perspectiva de la història agrària», a Jaume ANDREU (2000), p. 229-272.

¹¹⁴ Sense voler ser exhaustiu vegeu els estudis de per Pere Brunet i els interrogatoris de 1800-1802 publicats i comentats per Antònia MOREY (2002), *Els interrogatoris del ministre Soler (1800-1802). L'economia mallorquina a la fi de l'Antic Règim*, Mallorca, Documenta Balear, p. 32-34.

al nombre d'establiments i la seva extensió minvà contínuament durant el darrer terç del segle XVIII. Així ho palesa, tant la documentació del patrimoni estudiat com, des d'una perspectiva general, l'estudi del registre d'hipoteques.¹¹⁵ Diversos factors havien induït aquest canvi. D'una banda, un conjunt de factors econòmics i polítics afavorí la situació econòmica de l'aristocràcia: la reducció per la corona el 1750 del tipus d'interès dels censals (del 5% al 3%) que féu molt més lleugera la càrrega financera que pesava sobre molts patrimonis; en segon lloc, l'increment dels ingressos obtinguts amb la venda béns (immobles i rendes) i els establiments de terres permeteren quitar censals que gravaven el patrimoni i saldar deutes; i finalment, l'alça dels preus i les rendes, de fet la inflació, reduïen el pes del deute i dels seus interessos respecte del valor patrimonial i de les rendes.¹¹⁶ D'altra banda, l'acció dels terratinents per capgirar les relacions de poder. Durant la segona meitat del segle XVIII, l'aristocràcia recuperà el seu poder de negociació mercès a una «retallada» en l'accés a la terra i una decidida intervenció en el mercat de treball.

Així doncs, com veurem en el proper epígraf, la volta de clau, el tancament de la reserva de terres, fou una estratègia conscient de la classe terratinent. La «reacció» d'aquella aristocràcia il·lustrada es produí front als «perills» que comportava el continuat establiment de terres sobre l'ordre social i la remuneració del treball.

¹¹⁵ Vegeu Isabel MOLL, Antònia ALBERTÍ i Antònia MOREY (1993), «Tierra de fideicomisos: las consecuencias de la ley de desvinculaciones en Mallorca (1768-1865)», *Áreas*, 15, p. 13-31.

¹¹⁶ Vegeu al respecte els estudis ja citats de Gabriel JOVER (1999) i Antònia MOREY (1999).

4. CONTRA LA «GOSADIA DELS JORNALERS I MOSSOS»: MODERAR ELS SALARIS I ATURAR ELS ESTABLIMENTS

El gràfic 2 mostra com els preus dels jornals masculins de cavar soques (la tasca més comuna en les possessions olivareses, equivalent a l'entrecavar a les cerealistes o el cavar a les vitícoles) es mantingueren elevats en valors nominal i real (deflactats pels preus del blat) durant la primera meitat del segle XVIII. Les bones collites de cereals i oli de la primera meitat de la dècada de 1750 tibaràn a l'alça els salaris nominal, i amb aquests l'augment dels costos laborals. L'alarma s'encengué entre els terratinents. Els anys 1753 i 1754 les autoritats intentaren taxar els preus dels jornals i disciplinar la mà d'obra rural mitjançant un seguit de mesures repressives. En una ordre del Reial Acord, les autoritats explicaven el motiu de la necessària moderació dels jornals agrícoles:

[...] que a proporcion de lo que la divina providencia favorece a esta Isla en la abundancia de granos, y Legumbres, se aumenta la osadia de los Jornaleros, pidiendo excesivos precios, por los cortos, y defectuosos Jornales, que prestan, no cumpliendo los tratos hechos, los que se hallan por Misajes en las Posesiones, abandonando a Sus Amos, sin otro motivo, que el de lograr, el ir a jornal, con el que necesita de gente para sus labores, lo que redunde en perjuicio de la causa pública; pues al precio que se mantienen los Granos, y legumbres, sujetando al labrador y Cosechero a pagar a los jornaleros con tanto exceso, les es impracticable poder cultivar sus Campos, y darles labores correspondientes, mayormente en la presente estacion de Segar y Recoger las Mieces, no equivaliendo el coste de Segadores, y jornaleros, al precio, y valor que puedan tener, de lo que se ha de seguir la ruina total de la Isla.¹¹⁷

L'ordre instava els terratinents i les autoritats vilatanes a mantenir els salaris taxats, i cominava amb l'empresonament tot aquell jornalier que no volgués treballar al preu fixat. Sembla que durant uns quants anys els terratinents contingueren l'alça dels jornals, però durant el darrer quart del segle XVIII les autoritats hagueren de dictar noves mesures per aturar l'augment dels salaris nominal. El 1773 reconeixien que:

Tambien ha ascendido a proporcion, y ahun Dios sabe si con exceso, el precio de los jornales y manufacturas; assi es constante que el jornalero vive con mucha comodidad.¹¹⁸

I anys més tard, hagueren de prendre noves mesures tendents a taxar el salari i regular el mercat de treball.¹¹⁹ Si bé, els salaris nominal havien augmentat (gràfic 2) els salaris real (deflactats pel preu de l'oli i del blat) s'ensorraren, i caigueren per sota

¹¹⁷ ARM, Reial Acord, 1753 I, 1754, II, expedient 31. Documentació transcrita a Jaume SUAÚ (1979), *La pagesia Mallorquina al segle XVIII i primera meitat del XIX*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, p. 291-283, 294-300.

¹¹⁸ ARM, Reial Acord, 1772, número 50, f. 14.

¹¹⁹ ARM, Reial Acord, 1803, número 25.

de la mitjana dels salaris catalans (gràfic 1). Aquestes mesures afebliren la capacitat de negociació de les famílies pageses en el mercat de treball.

Des de la dècada de 1750 s'havia encetat un debat entorn del fideïcomís i l'emfiteusi.¹²⁰ D'una banda, els discursos dels tractadistes i les demandes dels ajuntaments rurals proposaven una interpretació flexible de la llei fideïcomissària que permetés la continuïtat dels processos d'establiment, per tal de garantir l'ocupació de la població i l'augment de la riquesa a l'illa.¹²¹ D'altra, els representants de la noblesa i les autoritats (Reial Audiència) argumentaven contra la continuïtat dels establiments de terres, perquè erosionava la gran propietat i el sistema social:

[...] que los establecimientos en grande número son perjudiciales en el estado actual de la Ysla, que haran una sensación capaz de trastornar el orden civil, la constitucion y el estado que solo seran convenientes en cortas porciones con proporcion al aumento que fuere tomando la poblacion, y que de este modo se van haciendo, sin que se note embarazo en el comercio de tierras, ya por no haber fideicomisos en muchas haciendas, ya por dispensarse ó subrogarse que así lo estime la conveniente la soberana justificacion del Rey y la sabia penetracion de la Camara; y que en consecuencia no hay motivos para introducir una novedad contraria al bien del Estado, a la libertad de testar, y a los sagrados derechos de propiedad.¹²²

Perquè, aquest augment «immoderat» d'establiments endemés conduïa a un increment dels salaris i no estimulava l'esmerç en les possessions. Talment, ho expressava una de les memòries:

Abundando demasiado los establecimientos se encarecen excesivamente los jornales de que dimana queden las mejores tierras sin el cultivo necesario; cuyo hecho a más de persuadirlo la razon lo acredita la experiencia, ultimamente en la villa de Pollensa por solo haberse establecido por el Cabildo eclesiastico dos Predios Son Bach y Marina.¹²³

I, també, ho reconeixien alguns dels testimonis recollits en els interrogatoris agraris de 1800. Així, un membre del grup benestant de la vila de sa Pobla —on es practicava una agricultura molt intensiva i al llarg del set-cents s'havien fet molts establiments de terres entorn de l'Albufera— expressava la seva inquietud perquè «se puede originar la grande falta que sufra esta poblacion de braseros».¹²⁴ Així, hi havia una clara consciència que

¹²⁰ Vegeu al respecte LUZ ZAFORTEZA (1992), *La compilación de 1961 a través de su proceso formativo. Antecedentes, documentos y actes*, Palma de Mallorca, Servei de Publicacions de la Universitat de les Illes Balears; i els llibres ja citats d'Antònia MOREY (1999), en particular les p. 67-105, i Antònia MOREY (2002), p. 9-96.

¹²¹ En la línia suggerida en la introducció vegeu el treball ja citat d'Isabel MOLL (1997).

¹²² Així argumentava la *Memoria de la Sociedad de Amigos de País de Palma de Mallorca* de 1789 a Luz ZAFORTEZA (1992), p. 49-50.

¹²³ La citació procedeix de la *Memoria del Ayuntamiento de Palma* de 1798 recopilada a Luz ZAFORTEZA (1992), p. 44.

¹²⁴ Citat a Antònia MOREY (2002).

les facilitats en l'accés a la terra podien conduir a un augment dels preus del treball que es traduiria en una disminució dels marges dels terratinents. Aquestes argumentacions es repetiren en memòries i sentències al llarg del darrer quart del segle XVIII.¹²⁵

Malgrat les pressions per mantenir oberta la frontera interior de terres a la segona meitat del segle XVIII, el *frontantiroturador*, com l'ha anomenat Enrique Llopis,¹²⁶ fou suficientment poderós per aconseguir bloquejar l'establiment de terres i imposar una legislació salarial que obstaculitzava l'augment dels salaris. Aquestes polítiques, en un context d'encongiment de les alternatives econòmiques a les activitats agràries,¹²⁷ conduïren a una disminució dels salaris reals que garantí uns marges de guany extremadament amplis per als terratinents durant la segona meitat del set-cents.

5. PER QUÈ CAIGUEREN TANT ELS SALARIS AGRÍCOLES A L'ILLA DE MALLORCA A LA SEGONA MEITAT DEL SET-CENTS?

Aquest assaig ha comparat dos models d'especialització econòmica, tot fixant-se en el desenvolupament dels respectius mercats de treballs i salaris agrícoles. L'evolució dels salaris dels respectius sectors agrícoles d'especialització (gràfics 1 i 2) palesen dues etapes. A la primera meitat del segle XVIII les sèries de salaris reals de Catalunya i Mallorca mostren —més enllà de les intenses oscil·lacions del poder de compra provocades per la fluctuació dels preus del blat— una relativa estabilitat del poder de compra dels jornalers fins al decenni de 1750. Però, a la segona meitat del segle XVIII, malgrat l'augment de la població (més intens a Catalunya) i l'alça dels preus dels queviures, del blat, les sèries tingueren un comportament diferent. D'una banda, els salaris reals catalans mostren una minsa pèrdua del poder adquisitiu. A Mallorca els salaris reals perderen més d'un 50 per cent de la seva capacitat de compra respecte al segon quart del segle XVIII (gràfic 2).

¹²⁵ Vegeu el llibre citat a Antònia MOREY (1999), p. 67-104.

¹²⁶ Vegeu Enrique LLOPIS (2004), «España, la "Revolución de los modernistas" y el legado del Antiguo Régimen», a Enrique LLOPIS (ed.), *El legado económico del Antiguo Régimen en España*, Barcelona, Editorial Crítica, p. 11-76.

¹²⁷ Al nostre parer, no es tracta de negar la presència de les activitats no agràries, sinó de ponderar el seu pes històricament. Mentre a final del segle XVII i principi del XVIII sembla que les activitats manufactureres (lli, seda, etc.) presenten una certa embranzida, a la segona meitat de la centúria el nombre de telers, teixidors o paraïres no augmentà en valors absoluts. Tampoc s'ha palesat cap augment de les exportacions de teixits (vegeu al respecte les dades compilades per Antoni SEGURA i Jaume SUAÚ (1981) i Carles MANERA (1988), «Comerç, capital mercantil i manufactura tèxtil a Mallorca (1700-1830)», *Randa*, 23. D'altra banda, la població va augmentar encara que moderadament al llarg del segle XVIII, vegeu Jaume SUAÚ (1991), p. 210-214. En aquestes circumstàncies la hipòtesi més raonable és la d'una demanda de treball manufacturer molt limitada. La situació canvià durant la segona meitat del segle XIX quan emergirien diversos districtes manufacturers lligats a l'expansió de la producció de mantes de llana, teles i filasses de cotó, saboneria i el calçat, vegeu al respecte Carles MANERA (2001), *El creixement econòmic a Mallorca, Palma de Mallorca*, Palma de Mallorca, Editorial Leonard Muntaner.

Diversos factors s'han considerat per explicar aquesta divergència. A Catalunya la continuïtat d'unes condicions favorables a l'accés a la terra de les famílies pageses, la major quantitat de treball per unitat de superfície que exigia la viticultura front a altres conreus (particularment els cereal) i l'atracció que exercien els districtes manufacturers sobre la població rural (salaris més elevats) absorbien el creixement demogràfic sense, aparentment, comprometre seriosament el poder adquisitiu dels salaris agrícoles.

Per contra, a Mallorca, l'establiment de lots de terra es tancà a mitjan segle XVIII. L'accés a la terra es limitaria a l'establiment dels comunals que restaven i a la subdivisió del parcel·lari vilatà —a través de l'herència, compravenda o subestabliment— de tal manera que el parcel·lari pagès fou caracteritzat per la microexplotació on les famílies practicaven una intensa policultura. Tot i així, la major part de les llars havien de vendre una part creixent de la seva força de treball al mercat.

Tanmateix, l'estudi de les comptabilitats agràries mostra una estructura del mercat de treball distinta de la que reflecteixen els censos o recomptes socioprofessionals. Les possessions empraven, d'una banda, mossos, però sobretot bombejaven les reserves de mà d'obra femenina i infantil per a les tasques més intensives en treball: entrecavar els cereals, veremar, collir l'oliva, etc. No sabem si aquesta composició del mercat treball assalariat, els orígens de la qual no s'han escatit, tingué alguna incidència sobre l'evolució i els nivells dels preus dels jornals en general; o si el bombeig de la força de treball femenina tenia efectes sobre la remuneració del treball agrícola masculí. Explica aquesta important component femenina la major flexibilitat dels salaris a la baixa durant el XVIII?

Aquestes breus notes fan emergir més preguntes que respostes, algunes de les quals importants per entendre el funcionament dels sistema agrari a l'illa durant el set-cents. Caldrà escrutar els factors que conformaren aquell peculiar mercat de treball (amb un important component femení) que permetia el funcionament de les possessions; analitzar si es produïen canvis en la composició de l'oferta de treball en les etapes de major o menor accés a la terra; i també aprofundir en les preguntes sociodemogràfiques que planteja el model: com afectava aquesta elevada participació femenina en el mercat de treball a la nupcialitat i la fecunditat? Per què malgrat l'elevat component de mà d'obra jornalera o assalariada (femenina) la taxa de mortalitat infantil era relativament baixa?

COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 3

Catalans, valencians i menorquins a Gibraltar al segle XVIII

Martí Crespo

Filòleg (UB) i periodista

En l'ocupació de Gibraltar del 4 d'agost de 1704, el gros de la tropa atacant era compost per mariners anglesos i neerlandesos. Però al capdavant seu hi havia el príncep Jordi de Hessen-Darmstadt, virrei de Catalunya del 1698 al 1701 amb Carles II i plenipotenciari i comandant de l'estol aliat a la Mediterrània per nomenament de l'arxiduc Carles. Amb aquest personatge clau en l'austriacisme peninsular i català, convertit en primer governador de la plaça després de la capitulació dels pocs defensors borbònics, hi anaven entre dos centenars i tres centenars de soldats i voluntaris de la Corona d'Aragó, majoritàriament principatins i valencians, com el general maulet i company seu en les campanyes contra el turc una dècada abans, Joan Baptista Basset i Ramos.¹²⁸

L'advocat, economista i historiador Narcís Feliu de la Penya, a *Anales de Cataluña* (1709), va deixar una incompleta «relación de la compañía de españoles en Gibraltar año 1704 y de los catalanes voluntarios, con la nota de los que quedaron heridos, muertos o prisioneros en el discurso del asedio», on consten entre molts noms més el sergent Ignasi Trebò, Josep Pi,¹²⁹ el cirurgià Jeroni Ribas, els capitans Francesc de

¹²⁸ Era l'assistent de Hessen-Darmstadt, com a oficial hispànic de més graduació. Vegeu José L. CERVERA TORREJÓN (2003), *Basset: mite i realitat de l'heroi valencià*, València, Tres i Quatre.

¹²⁹ Natural de Mataró i mort al cap d'un mes després de l'ocupació, a vint-i-sis anys. Es dona la casualitat que és la primera entrada al llibre de defuncions del 1704 de la parròquia de Gibraltar.

Casamitjana¹³⁰ i Pere Freixes, l'artiller Dídac Boix, Jeroni Fàbregas,¹³¹ el vicari general de l'exèrcit Antoni Pons, el capità de cavalls Francesc Armenter i Pujol, el capità de miquelets Jaume Borguny¹³² i Josep Corrons. Cal esmentar, també, els valencians Gabriel Navarro, Lluís Ciurana, Sebastià Mulet i Albert Viudes, mort en l'assalt.

No eren, amb tot, els primers catalans i valencians que trepitjaven Gibraltar. Des d'un segle abans, els documents matrimonials de l'Arxiu Diocesà de Cadis testimonien no pas menys d'una vintena d'individus d'aquestes terres residint en aquell peculiar indret del sud de la Península: els catalans Pedro Barillas, Bartolomé de Castro, Tomás Esteban, Tomás de Figueroa, Joseph Prats y Fontanet i Jaime Techonera; els valencians Gregorio Martín, Esteban de Ortigues i Juan de Villadres; a més dels mallorquins Pedro de la Aldea, Pedro López, Juan Martín, Eloi Mathias de Acosta i Andrés de Mora, i, fins i tot, el nord-català Josep Nogués, que s'hi va casar el 24 de febrer de 1704 amb Ana Ximénez, poc abans de la caiguda de la ciutat. La immensa majoria provenien de localitats costaneres (Barcelona, Blanes, Dénia, Palma, Sant Feliu de Guíxols, Tarragona, València...) i en alguns casos s'especificava explícitament que eren gent de mar. És ben plausible, doncs, que es degui a la prou documentada expansió pesquera catalana a l'època per tota la Mediterrània occidental (de Marsella a Isla Cristina i l'Algarve portuguès) que una cala del llevant del penyal acabés rebent, a mitjan segle XVIII, el nom de Catalan Bay.¹³³ Una altra hipòtesi per explicar el curiós topònim, conservat fins als nostres dies, és que se'n digui justament pels voluntaris austriacistes catalans desembarcats al nord de l'istme l'agost del 1704.¹³⁴ Tot amb tot, aquests tres centenars d'homes, que van contribuir decisivament a defensar la plaça del primer i immediat setge hispanofrancès, s'hi van quedar solament un any, fins que el príncep Jordi va rebre l'ordre d'embarcar-se per intentar prendre Barcelona als Borbons.¹³⁵

¹³⁰ A *Anales de Cataluña* es diu: «Embarcosse también en la armada inglesa, siguiendo al príncipe y las armas de los aliados, el capitán Francisco de Casamitjana, que se halló en el asedio de Gibraltar, sirviendo con grande satisfacción en quanto fue comandado, y en el exercicio de secretario del príncipe, viniendo después con el rey a Barcelona, donde está continuando sus servicios.» Per la seva banda, l'historiador Antoni Porta hi afegia que era de Besalú i, en aquell moment, capità d'infanteria: «A Gibraltar fou ferit i no pogué mai més actuar. Fou, potser per aquesta raó, un dels secretaris del príncep. Emigrà l'any 1714 i a l'exili escrigué unes relacions històriques, que serviren com una de les fonts més importants sobre aquest període usades per Castellví.» Vegeu: Antoni PORTA (1984), *La victòria catalana de 1705*, Barcelona, Editorial Pòrtic.

¹³¹ Capturat mentre repartia per encàrrec del príncep munició als llocs avançats.

¹³² Mort a la plaça al cap d'uns quants mesos, en una topada amb les forces borbòniques, com consta als papers de l'església: «Jaime Vorgoi [sic], capitán de los migueletes de esta plaza de edad como de treinta años, murió peleando con la gente del campo enemigo el día quinze de maio de 1705.»

¹³³ Un nom forjat probablement entre el 1727 i el 1745. Vegeu: Edward G. ARCHER, Tito BENADY i E.P. VALLEJO (2001), *Catalan Bay*, Gibraltar, Gibraltar Books Ltd.

¹³⁴ Sobre l'origen del topònim, vegeu: Martí CRESPO (2013), «Quan a Gibraltar es parlava català», *L'Avenç*, núm. 393, Barcelona.

¹³⁵ L'objectiu fou assolit malgrat que el príncep Jordi hi va deixar la vida, el 5 de setembre de 1705, a la falda de Montjuïc.

1. JOSEP CORRONS (CALDES DE MONTBUI)

Pràcticament tots els austriacistes catalans i valencians que havien participat amb Hessen-Darmstadt en la sorpresa de Gibraltar, doncs, van seguir-lo cap a Catalunya dotze mesos després. Inclòs Joan Baptista Basset, que erròniament alguns historiadors van identificar com a segon governador de Gibraltar.¹³⁶ No és cert, tampoc, que tots els soldats i voluntaris que acompanyaven el príncep Jordi deixessin el minúscul territori meridional l'estiu del 1705. Com a mínim tres s'hi van quedar, amb càrrecs i funcions importants en una fortalesa a la pràctica britànica des del 1706 i ja plenament sota domini de la reina Anna d'Anglaterra, amb la signatura del tractat d'Utrecht, des del 12 d'abril de 1713. L'investigador gibraltarenc Tito Benady resumeix bé aquests primers estadis de la plaça austriacista:

A los pocos vecinos que se quedaron en Gibraltar en agosto de 1704, se agregaron aquellos caballeros que acompañaban al príncipe de Hesse, y muchos otros que acudieron desde los pueblos vecinos a alistarse en las filas del archiduque Carlos de Austria, pretendiente a la corona de España. Cuando el príncipe salió para Barcelona en julio del 1705 los militares de su séquito le acompañaron, pero algunos que no eran militares se quedaron en Gibraltar.¹³⁷

Entre aquests hi havia el capità Andreu de Salas, esmentat als registres eclesiàstics com a barceloní el 1709 i com a «natural del Castillo de Valencia en Cataluña» el 1716, que sembla que va comandar quaranta anys la poc documentada guàrdia espanyola (anomenada *genovesa* a partir del 1727), dependent dels governadors britànics i amb atribucions principalment sobre civils i frontereres, a fi d'evitar desercions de soldats;¹³⁸ o Alonso de la Capela, probablement també d'origen català, «alcalde mayor por su magestad» i encarregat de les causes civils i criminals aquells primers anys. Un altre nom destacable és el de Josep Corrons, natural de Caldes de Montbui (Vallès Oriental), «alcayde de Mar de Gibraltar, nombrado por su magestad en Lisboa, después capitán del Mar y sargento mayor de dicha plaza por sus servicios», que també va mantenir el càrrec quan la fortalesa va ésser cedida a la corona britànica el 1713: «Corrons continuó controlando el puerto de Gibraltar y sirviendo de intermediario entre el gobernador y la población civil hasta que tuvo una disputa con el teniente gobernador Cotton (1716-1719) y salió de Gibraltar, corrobora Benady.»

¹³⁶ Tito BENADY, «Spaniards in Gibraltar after the Treaty of Utrecht», Gibraltar / La Línea de la Concepción, Transborder Institute.

¹³⁷ Tito BENADY (1997), «Españoles en Gibraltar en el siglo después de Utrecht», *Almoraima*, núm. 17, Algesires, Instituto de Estudios Campogibraltareños.

¹³⁸ Tito BENADY, «Spaniards in Gibraltar after the Treaty of Utrecht», Gibraltar - La Línea de la Concepción, Transborder Institute.

En l'exercici de les seves funcions al port, Corrons degué tractar amb Josep Valls, l'enllaç al penyal de la Companyia Nova de Gibraltar,¹³⁹ una societat constituïda a Barcelona l'1 de juliol de 1709 per l'austriacista mataroní Salvador Feliu de la Peña al costat de Joan Verívol, Josep Grasses i Josep Boïgues amb la finalitat de trencar el monopoli reial espanyol del veí port de Cadis en el comerç oceànic amb Amèrica. Es va crear per tres anys i va exportar principalment vins i aiguardents al nou continent, Portugal i els Països Baixos, llana a Tunis i avellanes a Anglaterra, i va importar blat de Sardenya i Tunis, sucre del Brasil, peix des dels Països Baixos, cuirs del Marroc i cotxinilla d'Amèrica. La companyia va deixar de funcionar *de facto* el 1714, arran del setge barceloní i la repressió borbònica consegüent contra els partidaris de Carles d'Àustria.

Corrons, durant la dècada i mitja d'estada a Gibraltar, va tenir força descendència amb la seva muller aragonesa. Així, tot i que ell en va ésser expulsat el 1717, el seu cognom va sobreviure al diminut territori: els seus fills van continuar vivint a la ciutat, a les propietats que li havia concedit el príncep Jordi en compensació pels seus serveis. Una de les filles, Gràcia, es va casar amb Antoni Carreras, de Petra (Mallorca); una altra, Isabel, amb Francesc Vallès, d'Oliva (Safor), i una altra, Maria, amb Francesc Mayor, de Polop (Marina).

Potser el cas més paradigmàtic de la forta implantació d'algunes famílies del nostre país al penyal, amb un cert pes en la societat local i tot, és el del matrimoni format pel sabadellenc Miquel Riera i la menorquina Tecla Portes, que a mitjan segle tenien horts en propietat i una botiga de verdures a City Mill Lane.¹⁴⁰ Tots dos exemplifiquen perfectament un altre factor força habitual al Gibraltar de fa dos segles i mig: l'íntima i intensa relació que hi havia entre residents arribats dels Països Catalans. Començant pels dos pares, de Sabadell i Maó, i acabant per un dels seus fills, en Pere, que el 26 de gener de 1762 es va casar amb Maria Gràcia Vallès, filla dels suara esmentats Francesc Vallès i Isabel Corrons. No és un cas aïllat, ni de bon tros, ans una constant durant tot el segle, tal com testimonien els llibres de l'església.

2. FRANCISCO BARTOLOMÉ PORRO (ALACANT)

Entre els valencians que trobem a Gibraltar al segle XVIII, n'hi ha un bon grup que comparteix una procedència i un origen ben concrets: les famílies de genovesos establertes a l'àrea d'Alacant.¹⁴¹ La zona de la diòcesi d'Oriola va atraure durant aquella època una gens negligible comunitat de mercaders lígurs que, en alguns casos, es van

¹³⁹ Pierre VILAR (1990), *Manual de la «Compañía Nova de Gibraltar»*, Reus, Centre de Lectura de Reus.

¹⁴⁰ A *The Streets of Gibraltar. A Short History* (1996), Tito Benady diu que l'actual Library Garden era conegut popularment com a *Huerta Riera*.

¹⁴¹ A Gibraltar, fins i tot, hi fou enterrat el 28 de juny de 1800 Agustí Noli, de vint-i-vuit anys, fill de Lorenzo Noli i Benedicta Colomba, tots dos de l'illa Plana o Nova Tabarca. Els pares eren, doncs, uns dels tres

desplaçar posteriorment cap al penyal. Una de les famílies que va fer el pas va ésser la de Tomàs Porro, nascut el 4 de juny de 1698 a Alacant, de pare de Loano i mare de Voltri. El 7 de gener de 1726 ja se'l troba a Gibraltar, on es va casar amb una andalusa (també de pares genovesos) amb qui va tenir no pas menys de cinc fills. Un d'aquests, Francisco Bartolomé, fou batejat el 18 d'octubre de 1739 davant el seu padrí, Don Bartolomé Dañino, «cónsul de la nación genobesa». A la partida de bateig hi ha una nota a peu de pàgina, afegida amb posterioritat, que dona pistes del periple vital d'aquest important i alhora desconegut personatge gibraltarenc del segle XVIII, amb sang alacantinogenovesa: «Fue clérigo menor, general de su orden y obispo de Tarazona de Aragón en España. Murió el año de 1814.» En aquest concís resum, no s'hi esmenta que poc abans d'ocupar el 1803 la vacant a la ciutat aragonesa fou nomenat per Pius VIII a Roma bisbe de Louisiana i les Dues Florides, un càrrec, amb tot, del qual no va arribar a prendre possessió pels rumors que ja corrien el 1801 sobre la imminent venda d'aquest territori aleshores francès als EUA.

La majoria dels valencians esmentats fins aquí consten en un altre curiós document gibraltarenc del 1749, redactat pel tinent de governador Humphry Bland amb l'objectiu d'aclarir les disputes freqüents que ja hi havia a la ciutat sobre la propietat dels escassíssims habitatges. Al *Bland Court of Enquiry* apareixen, per exemple, Francesc Mayor, que reclamava una casa prop de l'església catòlica, a més de Francesc Vallès i Antoni Ferrogut [*sic*], aquest últim de Palma, que reivindicava una casa al districte d'Irish Town. També hi surt el pare del futur bisbe de Tarazona i el petrer Antoni Carreras: tots dos, de fet, formen part dels nombrosos residents a Gibraltar que en aquest document argumentaven el seu dret de propietat apel·lant a les garanties atorgades per Jordi de Hessen-Darmstadt abans de deixar el penyal, el llunyà 1705.

L'habitatge, en un territori de menys de sis quilòmetres quadrats i assetjat constantment durant tot el segle XVIII, era en efecte un gros problema per a la creixent població civil i la soldadesca. La declaració de port franc des d'una data tan primerenca com el 1706, la concentració d'auxiliars civils a la plaça, la intermitent i lucrativa activitat corsària, l'atracció de mercaders de tot el sud d'Europa i la situació estratègica enmig d'un intens tràfic comercial i militar entre Anglaterra i la Mediterrània havien començat a configurar Gibraltar com una petita ciutat amb certs aires cosmopolites. Com s'ha exposat, en aquest ric gresol de pobles sota l'ombra de l'imponent penyal ja hi havia constància de catalans i valencians, però és sobretot a partir de mitjan segle quan va tenir lloc l'aportació poblacional procedent dels Països Catalans més significativa i qualitativa a la naixent identitat gibraltarenca: l'arribada de centenars de menorquins, aleshores súbdits britànics pel mateix tractat d'Utrecht del 1713, en cerca de feina.

centenars de genovesos tabarquins que es van establir en aquella illa deshabitada davant la costa de Santa Pola, el 1769, tot fugint de les amenaces que planaven a la seva Tabarka tunisenca natal.

Aquesta comunitat va contribuir prou decisivament, al costat de la genovesa i jueva, la portuguesa, l'andalusa, l'anglesa i la maltesa, a forjar l'actual societat *yanita*.¹⁴²

3. FRANCESC MESSA (RAVAL DE SANT FELIP)

Un any abans de la fatídica caiguda de Barcelona de l'11 de setembre de 1714, a la pau d'Utrecht, on s'oficialitzava l'abandonament dels catalans a la seva sort per part d'Anglaterra (article XIII), l'Espanya del borbó Felip V hi cedia a la Gran Bretanya la sobirania de Gibraltar i també la de Menorca (articles X i XI), en compensació per la seva participació en la Guerra de Successió al tron hispànic. El pas d'aquelles dues places mediterrànies a l'òrbita de Londres va obrir un nou període de relacions entre el nostre país i el penyal: molts illencs farien el viatge per mar fins al petit enclavament britànic al sud de la Península, en cerca de millors oportunitats laborals. Es poden establir unes quantes etapes en aquest flux migratori del segle XVIII, en què a Menorca va onejar la *Union Jack* (amb algunes interrupcions) durant una vuitantena d'anys.¹⁴³

La seva presència es comença a intuir a la dècada del 1720, precisament quan el governador britànic més notable i destacat de l'illa, Richard Kane, va ésser enviat temporalment a Gibraltar per preparar les defenses per al setge hispanofrancès del 1727. En aquesta època ja s'hi detecten alguns menorquins passavolants, empleats temporers al port o a les obres de la fortalesa, com confirmen els informes de viduïtat de l'Arxiu Diocesà de Menorca.¹⁴⁴ Aquests primers testimonis van deixar d'ésser anecdòtics, especialment en el sector de la gent de mar (corsaris, mariners, mercaders, mestres d'aixa i patrons), a partir de mitjan segle, tot coincidint amb la Guerra de Successió d'Àustria (1740-1748) i la dels Set Anys (1756-1763). I és que el lucratiu fenomen del cors va esdevenir multitudinari a la Balear petita durant les tres dominacions britàniques, amb veritables nissagues corsàries com la dels Escarnitxi, d'origen napolità, amb un peu al castell de Sant Felip de Menorca i un altre a la fortalesa de Gibraltar.¹⁴⁵

Del 20 de març de 1753 és un dels primers registres d'habitants de la ciutat, on consten oficialment 1.733 civils: 597 genovesos, 575 jueus, 351 britànics, 185 espa-

¹⁴² *Yanito* o *llanito* és un dels termes identificatius de l'actual població gibraltarenca. L'origen d'aquest quasigentilici, encara en discussió, cal cercar-lo segons alguns autors en l'antropònim *Gianni* (Joan), un nom comú entre els genovesos que van emigrar a la plaça els segles XVIII i XIX. És curiosa la coincidència fonètica i etimològica amb *jan*, que a Menorca s'aplicava a la mateixa època especialment als soldats britànics, i que es fa provenir del nom anglès *John* (Joan).

¹⁴³ Sobre els menorquins de Gibraltar, Tito Benady els va dedicar un article a *Revista de Menorca* el 1992, i l'autor d'aquest escrit en va fer una detallada investigació el 2010 per a l'Institut Menorquí d'Estudis (IME), «Els "minorkeens" de Gibraltar», pendent de publicació.

¹⁴⁴ Marc PALLICER BENEJAM (2009), *Soldats i corsaris menorquins a terres llunyanes de Menorca (1650-1859)*, Sant Lluís, S'Auba.

¹⁴⁵ Martí CRESPO (2013), «Quan a Gibraltar es parlava català», *L'Avenç*, núm. 393, Barcelona.

nyols i 25 portuguesos. Lígurs i sefardites representaven, doncs, les dues terceres parts de la comunitat, una constant durant tot el segle.¹⁴⁶ Per manca de detall sobre l'origen concret dels classificats com a espanyols, és difícil de destriar els menorquins d'aquest cens, però hi ha documents secundaris que n'indiquen una presència incipient, des de dues dècades abans i tot. Als llibres parroquials, per exemple, es referencien durant els anys 1730 dones illenques casades amb catalans i valencians amb residència fixa al penyal: Margarida Trémol de Ciutadella, Tecla Portes de Maó, Isabel Sans de Sant Felip... Una altra mena de documents, els expedients de viduïtat ja esmentats, es converteixen en aquest cas en una magnífica font d'informació respecte dels menorquins temporers o de pas. Un dels aspectes destacables d'aquests textos, com destaca l'historiador ciutadellenc Marc Pallicer, és que «tots els relats parlen de menorquins en plural, mai en singular. Tot indica que trobar-se un paísà menorquí a Gibraltar durant la primera meitat del XVIII devia ser molt comú».¹⁴⁷

A banda la gent de mar, durant les últimes dècades del segle l'afluència d'illencs cap a Gibraltar es va començar a disparar, com es palesa gràficament en els cada vegada més freqüents censos de població: a la «llista d'habitants» confegida el 1777 pel general Robert Boyd,¹⁴⁸ els residents d'origen menorquí ja mereixien una categoria separada i tot. En concret, 62 dels 3.201 civils de la plaça (el 2%) constaven explícitament com a *minorkeens* (seguint la grafia del redactor, una transcripció fonètica del terme en català), al costat de jueus (863), genovesos i savoïards (672), britànics (519), espanyols (134), portuguesos (93) i francesos (13). Amb tot, el grup més ampli ja era el dels «nadius» (nascuts a la plaça, independentment de l'origen dels pares), amb 845 persones solament entre la comunitat catòlica. Tenint en compte això últim, un repàs ràpid dels censats com a locals que eren fills de menorquins duplica el nombre d'illencs i descendents: fins a 130 individus (4% de la població) podien establir una relació (per naixement o família) amb Menorca. El cens del 1791, rere els individus «locals» i els genovesos, els menorquins ja eren el tercer component de la «comunitat papista» (hi representaven el 10% del total; i gairebé el 20% si hi restem els catòlics nascuts a la plaça), seguits de prop pels portuguesos i, a molta més distància, pels andalusos. En conjunt, es van convertir segons aquell cens en el cinquè grup poblacional a Gibraltar (6,2%) rere els nadius, els genovesos, els jueus i els britànics. La major part dels qui s'hi van dirigir

¹⁴⁶ H.W. HOWES (1951), *The Gibraltarian. The Origin and Evolution of the People of Gibraltar*, Gibraltar, Mediterranean Sun Publishing, p. 2.

¹⁴⁷ Marc Pallicer Benejam (2009).

¹⁴⁸ Pedro Riudavets qualificava aquest governador de Gibraltar d'un dels «dos esclarecidos varones», juntament amb el corsari Jaume Escarnitxi, originaris del Raval de Sant Felip, tot i que va ésser batejat el 20 d'abril de 1710 a Anglaterra: «Era hijo de aquel pueblo [Raval de Sant Felip] el Excmo. Sr. D. Ricardo [sic] Boyd, que durante la primera dominación británica fue comisario de víveres, y que siguiendo luego la carrera de las armas, llegó a teniente general y gobernador de la plaza de Gibraltar, a principios del presente siglo.» Vegeu: PEDRO RIUDAVETS Y TUDURY (1888), *Historia de la isla de Menorca*, Maó, Imprenta de B. Fabregues, p. 2281.

eren menestrals vinculats als rams de la construcció i la mar, a més de sabaters i sastres, un conjunt de professions que eren un mirall, amb lleugeres deformacions, de les que predominaven llavors al port de Maó.

Una de les aportacions més singulars del flux de menorquins cap al penyal el primer segle de dominació britànica va ésser, sens dubte, la dels capellans. L'obligació, pel tractat d'Utrecht, de respectar la religió catòlica als dos territoris mediterranis traspassats a la Gran Bretanya el 1713 va comportar sovint conflictes de tot ordre entre les autoritats angleses (i anglicanes) i les espanyoles. A Gibraltar, durant la dècada del 1720, el rebuig frontal dels governadors a acceptar capellans proposats pel bisbe de Cadis, del qual depenia encara la parròquia, els va empènyer a exigir que els candidats havien d'ésser súbdits britànics, una condició que complien els de Menorca. Així, doncs, des de l'expulsió a punta de baioneta de l'últim sacerdot espanyol que hi quedava, acusat de passar tresors de l'església cap a la veïna San Roque entre el 1717 i el 1727, la majoria de vicaris generals de la plaça van ésser menorquins.¹⁴⁹ De la rectoria de Santa Maria la Coronada, se'n va encarregar Francesc Ignasi Ximenes, doctor en filosofia i sagrada teologia del Raval del castell de Sant Felip, del 1734 fins a la seva mort, el 1743. Antoni Fontcuberta, també del Raval, va ocupar la plaça del 1747 al 1749, quan el governador el va expulsar i substituir per un altre menorquí, Joan Febrer, que va exercir el càrrec tan sols un any a causa de les reiterades «conductes impròpies».¹⁵⁰ Tot i l'intent de Fontcuberta de recuperar la vicaria, finalment l'assistent de Febrer, Francisco Hinojosa, va quedar-se al capdavant de l'església «interinament» durant dues dècades.

Fins el 1771 no es va tornar a activar el mecanisme de recórrer a capellans menorquins, arran de l'enèsima tensió entre l'Església catòlica i el governador protestant, que es va resoldre amb l'expulsió d'Hinojosa. Qui hi va arribar va ésser un altre santfeliper, Rafel Messa, però no per gaire temps, atès que l'11 de febrer de 1773 es va morir. El seu germà petit, Francesc Messa, va rebre permís dels seus superiors agustins i del governador a Menorca, James Johnston, per abandonar el Convent del Socors de Ciutadella i passar urgentment a Gibraltar. Tot i l'emergència de l'arribada, al final el seu rectorat s'acabà allargant quasi dues dècades en què va experimentar directament la cruesa de l'anomenat *Gran Setge*, l'últim intent espanyol d'ocupar la fortalesa per les armes i que es va convertir en quatre anys de malson per als militars i civils assetjats. Del 16 de juny de 1779, amb una Gran Bretanya dedicada en cos i ànima al conflicte obert amb les colònies independentistes d'Amèrica del Nord, al 12 de març de 1783, el bombardeig i el bloqueig per terra i mar de Gibraltar van ésser tan intensos com infructuosos. Del Gran Setge, només n'hi ha un diari civil, escrit justament per Francesc

¹⁴⁹ Charles CARUANA (1989), *The Rock under a Cloud*, Cambridge, Silent Books.

¹⁵⁰ Aquest polèmic capellà menorquí «falto de letras» fou acusat de cobrar per casaments de grecs, d'estafar famílies de genovesos difunts, de no saber-se els rituals i, fins i tot, d'assetjament sexual.

Messa a les darreres pàgines del llibre de defuncions d'infants de la parròquia.¹⁵¹ S'hi relaten, apuntades esquemàticament i en un castellà ple de catalanismes fonètics i lèxics, les penúries que la població va viure, amb detalls dels principals esdeveniments dels llargs anys de setge (accions bèl·liques, arribada de combois de provisions, preu dels aliments, construcció de campaments...). El capellà de Sant Felip també és important en la història local perquè, en nom seu, el governador anglomenorquí Boyd va sol·licitar a la Cúria de Roma la desvinculació total de la parròquia de Gibraltar respecte de la Diòcesi de Cadis, una petició que li va ésser concedida el 1792..., el mateix any de la seva mort.¹⁵²

4. CANVI DE SEGLE

La presència d'individus de tots els Països Catalans a Gibraltar durant el primer segle de dominació britànica és difícil de quantificar. A la manca de censos rigorosos (només es comencen a generalitzar el darrer terç del XVIII), cal afegir-hi que només els menorquins, com a súbdits britànics, disposaven d'una categoria pròpia i diferenciada a les llistes de residents: els catalans, valencians i mallorquins, en canvi, hi quedaven diluïts dins els apartats dels espanyols o dels nadius (en el cas que ja haguessin nascut al penyal). Hi ha, amb tot, una font secundària que en aquest aspecte dóna una visió més aproximada i estable durant tot el segle de la majoritària comunitat catòlica del penyal: els documents parroquials. L'anàlisi dels llibres de bateigs, casaments i defuncions de l'Arxiu Diocesà de Santa Maria la Coronada aporta, així, algunes dades significatives del període 1705-1804, en què la població civil mitjana de Gibraltar es va moure en els tres mil individus: s'hi compten 154 casaments amb un dels cònjuges o tots dos originaris de Menorca, 27 amb persones nascudes al Principat i 30 al País Valencià; quant a bateigs, en el mateix període n'hi ha 724 de fills de menorquins, 166 de catalans, 127 de valencians i 41 de mallorquins, i respecte a defuncions, durant el XVIII se n'registren 69 d'individus menorquins, 41 de catalans, 19 de valencians i 15 de mallorquins. Són xifres ja de per si elevades, en una societat reduïda en tots els sentits, que es multipliquen si hi introduïm la variant dels nadius locals, la gent ja nascuda a Gibraltar, però de pares originaris de les grans comunitats aportadores de població. Els llinatges propis dels Països Catalans, amb permís dels de Gènova i d'Andalusia, hi són abundants, tot i que amb el pas del temps cada vegada es fa més difícil de seguir-ne el rastre.

¹⁵¹ N'hi ha una transcripció íntegra a Martí CRESPO i Manolo GALLIANO (2013), «The Great Siege, with a Minorcan emphasis», *Gibraltar Heritage Journal*, vol. 20, Gibraltar Heritage Trust.

¹⁵² Martí CRESPO (2012), «Els Messa: del Raval al Penyal», *Revista de Menorca*, vol. 91, Maó, Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó.

Dos grans factors en la història de Gibraltar, al tombant del segle, expliquen aquest gradual procés de desaparició. D'una banda, les devastadores epidèmies de febre groga que van afectar de soca-rel el penyal (especialment el 1804, 1813-1814 i 1828), amb taxes de mortaldat elevadíssimes (més d'un terç dels habitants, en la primera gran passa).¹⁵³ I, d'una altra, la dinamització econòmica del port durant les guerres napoleòniques (del 1793 al 1815, amb la Gran Bretanya i Espanya ara curiosament aliades contra la França revolucionària), que va fer créixer exponencialment la població de la ciutat (es va arribar a quintuplicar en una dècada). La qualitativa comunitat originària dels territoris de parla catalana a l'antiga fortalesa britànica es va anar dissolent en aquest incipient empori ja colonial, i més tenint en compte que els menorquins, principal grup aportador del nostre país, van deixar d'ésser súbdits de sa majestat el 1802 i es començaven a preparar per a una nova emigració, molt més quantitativa, cap a l'Algèria francesa a partir del 1830.¹⁵⁴

Tots els censos de què es disposa des de la primera meitat del segle XIX mostren clarament que el flux emigratori menorquí cap a Gibraltar ja feia temps que s'havia aturat. Els inscrits d'origen maonès esgrimien a les autoritats permisos de residència amb un bon grapat d'anys i ben pocs entraven en la categoria de nousvinguts. En aquest sentit, el registre del 1871 ja marca la fi absoluta de la renovació de sang menorquina al penyal, amb una presència testimonial d'originaris de l'illa i, absolutament tots, d'edat avançada. De fet, és molt probable que a l'època ja hi hagués més cognoms menorquins al cementiri que no pas a les llistes d'entrada de ciutadans.

La frase anterior no és gratuïta. Una passejada pel camp sagrat al costat de l'actual aeroport és prou il·lustrativa. Una vintena llarga de llinatges menorquins, al costat de britànics, genovesos, andalusos, maltesos i jueus, apareixen recurrentment a les làpides dreçades a poques milles del continent africà. Ací i allà hi ha enterrats membres de les famílies Abrines, Alsina, Arnao, Bacarisa,¹⁵⁵ Bagu, Cabedo, Carreras, Dalmedo, Fabre, Femenias, Gomila, Llambias, Llufrío, Netto, Orfila, Pratts, Pons, Pou, Seguí, Tudury,¹⁵⁶ Victory, Vinent... Són, aproximadament, els mateixos cognoms que es poden trobar fullejant la guia telefònica que cada any edita Gibtelecom o que apareixen als censos

¹⁵³ Lawrence A. SAWCHUK (2001), *Deadly Visitations in Dark Times. A Social History of Gibraltar*, Gibraltar, Gibraltar Government Heritage Publications; Sam BENADY i Lawrence A. SAWCHUK (2003), *Diary of an Epidemic. Yellow Fever in Gibraltar, 1828*, Gibraltar, Gibraltar Government Heritage Publications.

¹⁵⁴ Marta MARFANY (2002), *Els menorquins d'Algèria*, Barcelona, Institut Menorquí d'Estudis / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

¹⁵⁵ Gustavo Bacarisas Podestá (Gibraltar, 1873 – Sevilla, 1971) és considerat «el pintor més reconegut del penyal». Vegeu: José RIQUELME SÁNCHEZ (1989), «El pintor Gustavo Bacarisas (Gibraltar 1873 – Sevilla 1971)», *Almoraima*, núm. 1, Algesires, Instituto de Estudios Campogibraltareses.

¹⁵⁶ Passejant per l'estreta trama urbana de la ciutat no és difícil de topiar amb els rètols de l'estudi d'arquitectura Orfila, dels advocats Triay & Triay, del distribuïdor de productes Abrines i de l'artista gràfic Cabedo, o descobrir-hi unes Tudury Steps d'innegable reminiscència menorquina.

electorals, últims vestigis de la presència d'illencs en aquest diminut, però controvertit, racó britànic al sud de la península Ibèrica.

BIBLIOGRAFIA

- ARCHER, Edward G.; BENADY, Tito; VALLEJO, E.P. (2001). *Catalan Bay*. Gibraltar: Gibraltar Books Ltd.
- BENADY, Sam; SAWCHUK, Lawrence A. (2003). *Diary of an Epidemic. Yellow Fever in Gibraltar, 1828*. Gibraltar: Gibraltar Government Heritage Publications.
- BENADY, Tito (1992). «Los menorquines en Gibraltar en el siglo XVIII». *Revista de Menorca* [Maó], Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó.
- «Spaniards in Gibraltar after the Treaty of Utrecht». Gibraltar - La Línea de la Concepción, Transborder Institute.
- (1996). *The Streets of Gibraltar. A Short History*. Gibraltar: Gibraltar Books.
- (1997). «Españoles en Gibraltar en el siglo después de Utrecht». *Almoraima* [Algesires], núm. 17, Instituto de Estudios Campogibaltareños.
- CARUANA, Charles (1989). *The Rock under a Cloud*. Cambridge: Silent Books.
- CERVERA TORREJÓN, José L. (2003). *Basset: mite i realitat de l'heroi valencià*. València: Tres i Quatre.
- CRESPO, Martí (2012). «Els Messa: del Raval al Penyal». *Revista de Menorca* [Maó], vol. 91, Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó.
- (2013). «Quan a Gibraltar es parlava català». *L'Avenç* [Barcelona], núm. 393.
- CRESPO, Martí; GALLIANO, Manolo (2013). «The Great Siege, with a Minorcan emphasis». *Gibraltar Heritage Journal* [Gibraltar], vol. 20, Gibraltar Heritage Trust.
- HOWES, H.W. (1951). *The Gibraltarian. The Origin and Evolution of the People of Gibraltar*. Gibraltar: Mediterranean Sun Publishing.
- MARFANY, Marta (2002). *Els menorquins d'Algèria*. Barcelona: Institut Menorquí d'Estudis / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PALLICER BENEJAM, Marc (2009). *Soldats i corsaris menorquins a terres llunyanes de Menorca (1650-1859)*. Sant Lluís: S'Auba.
- PORTA, Antoni (1984). *La victòria catalana de 1705*. Barcelona: Editorial Pòrtic.
- RIQUELME SÁNCHEZ, José (1989). «El pintor Gustavo Bacarisa (Gibraltar 1873 – Sevilla 1971)». *Almoraima* [Algesires], núm. 1, Instituto de Estudios Campogibaltareños.
- RIUDAVETS Y TUDURY, Pedro (1888). *Historia de la isla de Menorca*. Maó: Imprenta de B. Fabregues.

MARTÍ CRESPO

- SAWCHUK, Lawrence A. (2001). *Deadly Visitations in Dark Times. A Social History of Gibraltar*. Gibraltar: Gibraltar Government Heritage Publications.
- VILAR, Pierre (1990). *Manual de la «Compañya Nova de Gibraltar»*. Reus: Centre de Lectura de Reus.

Tensions de nova planta i límits del reformisme il·lustrat. L'avalot del pa de Vic de 1789

Laia Portet i Codina

Doctoranda, Universitat Pompeu i Fabra

1. INTRODUCCIÓ

De què tinc més memòria, de quan era petitó? D'això, que era pecat mortal llençar a terra un trosset de pa que, berenant, no se'l pogués acabar la canalleta; de que, si de cas, lo deixéssim damunt d'un pedrís perquè se'n pogués aprofitar un pobret que no en tenia. No era tan lluny com ho és ara l'Any de la Fam i, al pa, se li tenia un gran respecte.¹⁵⁷

Les caresties alimentaries foren, juntament amb les mobilitzacions contra la militarització del Principat, un dels principals maldecaps de les monarquies de Carles III i Carles IV. Tot i que d'anyades de collites pobres i de pa car, tal i com les anomena A. Simón Tarrés, se'n poden assenyalar unes quantes entre el decret de Nova Planta i 1759,¹⁵⁸ durant la segona meitat del segle XVIII l'alça incessant i accentuada dels preus féu passar a la història els anys de 1764, 1766 i 1789 com a temps de crisi, fam i revolta.¹⁵⁹

¹⁵⁷ P. ALDAVERT, *Records*, a cura de Càrola Duran, Lleida, Punctum: Grup d'estudi sobre literatura del vuit-cents, 2010, p. 21.

¹⁵⁸ Vegeu A. SIMÓN (1995), «Barcelona i Catalunya durant la crisi de subsistències de 1763-1764», *Barcelona Quaderns d'Història*, 1, p. 95-106, p. 95.

¹⁵⁹ G. ANES (1970), *Las crisis agrárias en la España moderna*, Barcelona, Ed. Taurus, p. 142-146, 209, 222-240, 337-379, 428-432.

Deixant de banda el motí d'Esquilache de 1766 i l'alçament de les quintes del 1773 (que entraria dins d'una altra tipologia de revolta), en general, els episodis de conflictivitat social i, en especial, els aldarulls relacionats amb les caresties alimentaries, al ser d'abast local, s'han estudiat separadament i compten amb un historial de recerca modest. Tanmateix, els avalots del pa que es produïren a diverses ciutats del Principat el 1789 són una excepció en aquesta tendència. D'ençà que el 1967 Moreu-Rey reinterpretà la rellevància i el caràcter del rebombori barceloní a la seva obra *Revolució a Barcelona el 1789*,¹⁶⁰ l'interès dels historiadors per aquest tema ha estat creixent i sostingut.

Tot i que l'atenció prestada a cada una de les revoltes del 1789 no ha estat homogènia i que tampoc s'han tractat tots els aspectes amb la mateixa profunditat, el conjunt d'investigacions que s'han anat realitzat des de la dècada del 1970 han permès entendre millor els avalots del pa en conjunt i individualment.¹⁶¹

Tenint en compte la quantitat d'informació que han aportat els estudis de cas i les lectures en conjunt d'aquests episodis i de la conjuntura d'aquell any, aquesta comunicació gira entorn a l'anàlisi de l'avalot vigatà del 10 de febrer del 1789 i es proposa un objectiu doble. En primer lloc, demostrar l'existència de problemes estructurals severos i subjacents als crits contra la fam que no permeten endreçar aquests avalots dins del calaix de les crisis de subsistència. En segon lloc, entendre, a partir de l'exemple de Vic, quines foren les implicacions de la política de subjecció de la Nova Planta i l'impacte del reformisme il·lustrat en l'àmbit municipal.

¹⁶⁰ MOREU-REY, E. (1967), *Revolució a Barcelona el 1789*, Barcelona, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica (XXV).

¹⁶¹ El rebombori barceloní és, de lluny, el que s'ha observat de més a prop, tot essent la revolta alimentària més investigada del segle XVIII català. A més a més, s'ha pres com a marc de referència per a l'anàlisi de la resta d'avalots del 1789, d'entre els quals el de Sabadell i el de Mataró són els que es coneixen amb més profunditat després dels de la capital. Els estudis sobre els moviments de protesta manifestats a altres punts del Principat, com ara a Olot, Sitges, Martorell, Sant Feliu del Llobregat, Sant Vicenç dels Horts o Cervera, han quedat en un segon terme i es coneixen més superficialment. Pel que fa al cas de Vic, tot i que els primers estudis d'aquesta revolta s'efectuaren a finals del 1970, durant les dècades següents el seu seguiment quedà estancat i, superat el llindar del segle XXI, les noves aportacions han seguit les línies de recerca obertes en els estudis dels altres avalots i han mantingut un enfocament local. Pel que fa al to de les anàlisis, els temes econòmics i comercials vinculats als sistemes d'aprovisionament locals són els que estan més ben coberts a causa, en bona mesura, de la influència que exercí la tendència marxista sobre les primeres investigacions. A partir de la dècada del 1990, l'accent posat sobre les lluites de poder municipals ha permès conèixer millor el rerefons polític d'aquests esdeveniments i, tot i que també s'ha anat aprofundint darrerament en determinats aspectes sociològics i culturals de les protestes (en especial els relacionats amb la beneficència, la repressió i les autoritats interventores), encara queda molt per explorar en aquests camps.

2. PA, MUNICIPIS I PROTESTES A LA CATALUNYA DE FINALS DE L'ANTIC RÈGIM

Les crisis de subsistència foren un malaltia endèmica dins del sistema d'Antic Règim. La seva recurrència no permet considerar-los fenòmens estranys dins d'una Catalunya moderna on, a més a més, per bona part de la població la supervivència era la seva manera de viure.

En la crisi de subsistència del 1788-1789, els problemes d'aprovisionament poden resseguir-se de punta a punta del Principat però només es registraren conflictes populars importants a les ciutats de Vic, Barcelona, Mataró i Sabadell. Per a la gran majoria de les ciutats catalanes que experimentaren els problemes característics dels anys de carestia, l'execució de mesures preventives fou suficient per mantenir l'animositat popular a ratlla i evitar avalots. En aquelles altres localitats, com Olot o Cervera, on els fets de la capital commogueren els ànims més del compte fent que la població comencés a reclamar amb massa insistència la rebaixa dels preus dels grans, les autoritats municipals foren, en general, capaces de parar el cop cedint a les peticions de la multitud, tot prenent mesures de socors especials i aplicant les disposicions d'ordre reials.

Així, doncs, en bona mesura foren les faltes comeses en aquests àmbits el que ocasionà que en determinades ciutats el descontentament popular acabés dominant els carrers i les places. Certament, els avalots del pa de Vic, Barcelona, Sabadell i Mataró comparteixen un seguit de característiques que permeten dissenyar i incloure'ls dins d'una tipologia de revolta. Tanmateix, cada un d'aquests prengué una forma particular i tingué unes conseqüències específiques.

Les principals diferències entre els diversos rebomboris poden atribuir-se, en bona part, a les especificitats locals i a les característiques del sistema d'aprovisionament de cada municipi. «A Mataró, per exemple, on els incidents subversius queden directament lligats amb els de Barcelona, car es produïren al vespre del primer de març, els malcontents atacaren principalment les cases d'Antoni Romaní, revenedor de grans, i Ignasi Boet, comerciant, acusats d'especulació ambdós.»¹⁶² En el cas de Sabadell, la dependència dels preus marcats a Barcelona i el fet que la fleca pública fos arrendada per l'Ajuntament al flequer Gurillas, conegut per la mala qualitat del pa que servia, tot sacrificant el benefici del comú pels interessos particulars dels regidors, féu que la gent aplegada a la plaça clamés la rebaixa dels preus, l'abolició de la privativa municipal existent i la concessió a Miquel Busquets del dret de vendre pa (llicència que la Reial Audiència no li atorgà fins el 2 d'octubre d'aquell any i només de manera provisional, en espera del veredict final del Consell de Castella).¹⁶³

¹⁶² E. MOREU-REY (1967), *Revolució a Barcelona el 1789*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 51.

¹⁶³ M. RENOM (2009), *Conflictes socials i revolució. Sabadell, 1718-1823*, Vic, Eumo, p. 110-113.

A Barcelona, el rebombori durà tres dies i, tot i que la prèvia concentració de població forana influí decisivament en l'evolució dels esdeveniments, esclatà el 28 de febrer com a conseqüència directa de l'enèsima pujada dels preus del blat que havia ordenat la Reial Audiència aquell mateix dia. La primera acció dels avalotats fou la de cremar el pastim i els lloc de venda de pa de la ciutat i d'endur-se tot el que trobaren en aquests establiments. «Mil tropelies se cometeren en aquella nit, anant los amotinats cap a casa en Torres per matar-lo, o fer-ne d'ell un mal joc, ab la intensió de cremar-li la casa i tots sos tratos i havent tingut ell que fugir, no sé si per les teulades, a algun paratge amagat.» Després d'apropiar-se el pa dels llocs de venda, de calar-hi foc i de procedir contra els venedors i forners, els avalotats exigiren a les autoritats superiors, el primer dia davant de l'Ajuntament, i a peu de Palau el dia següent, la rebaixa dels preus dels grans i l'alliberament dels que s'havien detingut aquella nit del 28 de febrer. La tarda del diumenge 1 de març, la revolta es repregué quan, davant la negativa de les autoritats de rebaixar també els preus de la carn, de l'oli i del vi, fou «hostigada la tropa de cavalleria en la plaça de Palàcio formada per alguns del populatxo tirant-los pedres, ha envestit contra ells ab sabre en mà ferint a alguns, barrejats ab altres que no tenien culpa, sí que curiosos i *nada más*. Tot lo que s'ha alterat el poble baix, corrent molt d'ell furiós per los carrers, anant-se'n una tropa de sediciosos a la catedral a tocar a sometent».¹⁶⁴ La multitud es dispersà en acabar el dia havent aconseguit que l'Ajuntament rebaixés el cost dels productes alimentaris i que el bisbe renunciés a part del dret de còps.

La revolta de la capital tingué un doble efecte sobre la resta de poblacions del Principat. Per una banda, l'alçament encoratjà altres poblacions a exigir en veu alta una millora dels preus dels productes bàsics i posà en alerta les autoritats locals, que exerciren amb més cura, almenys durant una temporada, les seves obligacions.¹⁶⁵ Vic, tanmateix, fou la primera localitat del Principat a experimentar rebomboris i, per tant, el seu avalot fou l'únic que no estigué influenciat pels aldarulls ocorreguts a la capital. D'altra banda, al contrari del que passà a Barcelona, Sabadell i Mataró, els avalotats de Vic no actuaren en contra dels arrendataris del forn del comú ni els acusaren de manipular la qualitat del pa o d'especular amb la seva venda, sinó que la indignació dels vigatans anà tota en contra d'uns forners particulars que feia poc que havien aconseguit permís per entrar en el negoci de la panificació de la ciutat.

¹⁶⁴ R. BOIXAREU (ed.) (1988), *Calaix de Sastre I, 1769-1791*, Barcelona, Ed. Curial, p. 203-204.

¹⁶⁵ M. RENOM (2009), «Les protestes alimentàries de 1789. La mobilització en algunes localitats del Baix Llobregat», a ENRIC PRAT, Mercè RENOM, Esther HACHUEL (dir.) i M. Luz RETUERTA (coord.), *Constructors de consciència i de canvi. Una aproximació als moviments socials des del Baix Llobregat*, Centre d'Estudis Comarcals i l'Arxiu Comarcal del Baix Llobregat, p. 169-210.

3. VIC, 10 DE FEBRER DE 1789

L'a[l]borot de Vich succehit lo mateix any '89, abans que el de Barcelona, consistí en que alguns commoguts cremaren les pasteres dels flequers en la Plaça Major ab faxines dels mateixos forns y los espatllaren los forns; perquè diu que estos estàvan avinguts que no deixàvan exir a la plaça casi gens de blat, perquè ells lo agavellàvan tot en aquelles cercanias de Vich que pogués exir a la plaça. Açó feia que los vigatans ab diner a la mà no podían pastar, y lo poch blat anava a 9 ll., y éran axí precisats anar a las flecas. [...] Y ab açó se commogeren los vigatans contra los flaquers. [...] Se dexa conciderar lo alborot [que] y auria; però no succehí cap mort ni desgràcia.¹⁶⁶

Segons el que expliquen les fonts,¹⁶⁷ l'avalot vigatà fou intens però, comparat amb el de Barcelona, de curta durada, ja que s'inicià el matí del 10 de febrer i s'extingí abans no caigué la nit, pels volts de les cinc de la tarda. A grans trets, la revolta vigatana es desenvolupà igual que les Sabadell, Mataró i Barcelona. Passà per una primera fase de negociació amb les autoritats locals, per una segona fase més breu però més dura de violència, per un tercer moment de pacificació i per una darrera i llarga etapa de repressió i càstig.

El tret de sortida, segons el bisbe Veyan,

se reduxo a que, como por la escazés de trigo venal que se experimentava en los mercados, no alcanzase alguna gente a proveerse de él para amasarlo en sus casas, no obstante que el pan estaba abundante en las panaderías y se observase que al mismo tiempo que en la plaza escaseaba el trigo, se introducían en la ciudad algunas cantidades de él para ciertos panaderos que tenían hornos en sus casas y no solo vendían pan en la ciudad sino que provehían de él a otros pueblos, algunos vecinos pobres de la ínfima clase al ver entrar en la ciudad unos carros cargados de trigos, en la mañana del dicho día diez de

¹⁶⁶ A. SIMÓN (1993), *Memòries i diaris personals de la Catalunya moderna. Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial, p. 168-169.

¹⁶⁷ A part del breu relat dels fets que tingueren lloc a Vic el 10 de febrer de 1789 que ofereix Josep Bellsollé, un pagès fill de família benestant i natural d'Arenys de Munt, tenim dos testimonis directes més. El primer és un memorial presentat pels gremis a l'Ajuntament la mateixa tarda de l'avalot. El segon, una carta escrita pel bisbe Francesc Veyan a principis de juny del mateix any per sol·licitar l'indult reial dels imputats. Si bé ambdós manuscrits coincideixen en les seves exposicions i són textos fiables, el to commiseratiu i l'objectiu del relat del bisbe de Vic fan necessari assenyalar la provable suavització dels successos que s'hi troben descrits. A part d'aquests dos manuscrits, la reconstrucció dels esdeveniments i de les seves conseqüències a curt i llarg termini pot fer-se, arxivísticament, a partir de les actes i de la correspondència del consistori (conservades a l'Arxiu Municipal de Vic), del Registre de la Reial Audiència (Arxiu de la Corona d'Aragó) i d'alguns documents esparsos de l'Arxiu Episcopal de Vic. També se'n poden extreure notícies d'alguns dietaris personals de l'època, com el de Josep Torrents (del qual només es disposa dels fragments transcrits a *Revolució a Barcelona el 1789*), el Calaix de Sastre del Baró de Maldà i de la *Memoria de las cosas notables de la vila de Sabadell comensant en desembre de 1787* del sabadellenc Bosch i Cardellach.

febrero, y que no se dirigían a la plaza sino a las casas de los panaderos, los descubrieron y ocuparon a fin de que se las vendiese el trigo.¹⁶⁸

L'enrenou que generarà aquest col·lectiu que detingué el carro, «en gran parte mujeres, mozos y muchachos», fou com mel per a les mosques. En poca estona, la famèlica i descontenta població de la ciutat es congregà a la plaça de davant de l'Ajuntament per exigir al governador que confisqués aquelles existències de blat i les posés a la venda, «a lo que para aquietarlos y evitar mayores inconvenientes hubo de condescender el gobernador; y en esto, por medio de algunos regidores y diputados del común, se distribuyó y vendió aquel trigo».¹⁶⁹

Com s'ha observat, el que encengué la ira dels vigatans el febrer de 1789 no fou la carestia en si mateixa sinó «este acopio que hacen los panaderos, en quienes la esperiencia acredita que lo subido del precio a que se pagan los granos en nada disminuye sus ganancias y acrecentamiento, pues vemos enriquecerse de día en día con repetidas compras y adquisiciones produce la mayor miseria en la plassa de la ciudad».¹⁷⁰ En aquesta direcció, els actes que realitzaren els avalotats després d'aconseguir la reclamada venda del nou carregament de blat es cometeren en defensa del «bé comú», amb la intenció de castigar unes pràctiques injustes que les autoritats no només no havien penalitzat sinó que havien negligit en la seva prevenció. Coneixedora, doncs, la multitud de les causes i culpables reals de les seves penúries,

se fue de tropel y con precipitacion a las casas de los panaderos, les quebranto las bobedas de los hornos que tenian en sus casas, les ocupo algunas artesas, y las quemo en la plaza, sin que en esto pudiese ser contenida aquella muchedumbre ni por la justicia ni por los particulares que lo procuraban: pero hecho esto se sosego sin hacer otro daño, ni intentar tocar los hornos publicos, dividiendose prontamente y retirandose aquella multitud, de modo que dentro de pocas horas, y mucho antes de la noche quedo toda la ciudad quieta y sosegada.¹⁷¹

El caràcter justicier de l'avalot pot apreciar-se en la pena que el poble administrà als forners particulars, que no fou altra que la que establien les ordenances municipals de la ciutat, és a dir, castigar qualsevol veí que trenqués la privativa de fer pa la fleca «con la pena de comisso [i] multa de 10 L y la de ser quemados la aresta y demás paramentos».¹⁷² Així,

¹⁶⁸ AEV, *Diversorum*, Ref. 2022.

¹⁶⁹ AEV, *Diversorum*, Ref. 2022.

¹⁷⁰ AMV, «Llibre d'Acords», Armari 5.3, 1781/1789.

¹⁷¹ AEV, *Diversorum*, Ref. 2022.

¹⁷² Carta del 5 de desembre de 1746. AMV, «Cartas de la Ciudad», 1740-1753. vol. 18. Vegeu F. ROMA, «La gestió de proveïments bàsics i les revoltes de l'edat moderna a Vic», abril 2009. No publicat, accessible a <<http://www.francescroma.net>>.

con esto se vio que todo el enojo de la plebe recahía contra aquellos quatro o cinco horneros particulares a quienes atribuía la causa de la escasez de trigo, pues a ningún otro se hizo daño; y el que aquellos se les hizo quebrantádoles los hornos y quemádoles las artesas no se considera de valor muy crecido [...]; ni se vio prevención ni uso de armas, manifesto que no hubo premeditación para lo que executazen sino que se hizo por precipitación y a impulso de un movimiento repentino.¹⁷³

4. GRANS, FARINES I PANS DE LA CIUTAT DE VIC

Des de principis del segle XVIII, la ciutat de Vic disposà de quatre forns municipals a més de la fleca dels canonges: el del Campanar, que es destinava al proveïment de la tropa i que era gestionat per l'Ajuntament, igual que el de Sant Just, i els de la plaça del Mercadal i de la plaça Vella, que pertanyien a la Universitat de Cervera.¹⁷⁴

D'ençà del decret de Nova Planta i fins 1771, la privativa municipal del pa de Vic, que corresponia a la fleca de Sant Just, s'arrendà a subhasta pública. A partir d'aquest any, les reiterades queixes respecte l'ínfima qualitat del pa que s'hi despatxava i per tal «de evitar los perjuicios que en caso de escazes de granos se suelen originar», el consistori, conscient que no era facil «remediar los abusos de los asentistas del pan, ni descubrir la inteligencia con que debían zelarlos», concedí l'administració de la fleca del comú als gremis i col·legis de la ciutat.¹⁷⁵ El nou sistema de gestió, que s'arrendà seguint el mètode tradicional de les tabes, fou un èxit des del seu primer any¹⁷⁶ i, de fet, la satisfacció de les autoritats i del públic respecte a la gestió duta a terme pels comissionats dels gremis assegurà la pervivència d'aquest sistema fins 1805.¹⁷⁷ En aquest sentit, els fets del febrer del 1789 no només corroboren la complaença del públic i la solidesa d'aquesta administració sinó que també evidencien els problemes incloure dins d'un sistema d'aprovisionament local basat en el proteccionisme iniciatives privades fonamentades en les noves polítiques de liberalització del comerç de grans i de la privativa de panificació de Carles III.

¹⁷³ AEV, *Diversorum*, Ref. 2022.

¹⁷⁴ F. ROMA (2009), «La revolta de 1789 a Vic», *Ausa*, vol. 24, núm. 164, p. 297-319.

¹⁷⁵ Tot i que l'administració del forn corregué a compte dels gremis, el contracte es contragué en noms de només tres comissionats: Sagismundo Portell, Francisco Bertrana y Pla i Raymundo. AMV, Llibre de «Cartas a la ciudad de 1772 a 1773», vol. 74.

¹⁷⁶ Entre l'1 de gener i el 30 de juny de 1771 les vendes de pa del forn de Sant Just sumaren un total de 1.372 lliures, 19 sous i 10 diners. L'any següent, aquesta xifra s'elevà a 11.980 lliures, increment que es correspongué amb la caiguda dels ingressos de la fleca dels canonges. Segons l'Ajuntament, el fet que els administradors fossin «celadores de sí mismos, como que ellos havian de sufrir los descuidos, o malicias de sus apoderados» garantia la qualitat del pa i la bona administració del forn. AMV, Llibre de «Cartas a la ciudad de 1772 a 1773» vol. 74.

¹⁷⁷ Segons s'extreu de l'informe, «posteriormente hubo algunas variaciones con motivo de la guerra de independencia hasta que, reestablecida la paz, se puso el libre panadeo, y respecto de haberse abolido el derecho de granos que pagaba un censo de 12 libras se cargó este importe en el arrendamiento de la fleca». AMV, Acords, Arm. 3.22, «Propis».

El 1786 trencà aquest monopoli atorgant, en primer lloc, l'arrendament del forn de Sant Just i el dret de *coure pa de torna* (*trueque*) i altres productes propis del seu ofici als forners en els forns que tenien a casa Benet Prats, Josep Jutglar i Antoni Mas.¹⁷⁸ En segon lloc, beneficiant només un mes més tard (el 17 de novembre) dos particulars, Jacinto Claveras, forner, i Mariano Bofill, curtidor, amb el permís de construcció de forns, un al carrer Nou, o de la Fusina, i l'altra a la rambla de Santa Teresa, per *coure* «el pan llamado de trueque, con que se arbitran, y no otro ni de particular alguno» pel període de quatre anys, amb el beneplàcit de pagar «a los arrendatarios de dichos hornos públicos cada mes dos dineros por cada una quartera del trigo que cada uno consumará, qual cantidad deberá dividirse por terceras partes, esto es, una al arrendatario del horno propio de dicho ayuntamiento, y las otras dos al arrendatario de los dos hornos que tiene la ilustre Universidad Literaria de Cervera», o en quatre parts en el cas que s'arrendés el forn de la Universitat, aleshores desocupat.¹⁷⁹

Tanmateix, després dels fets del febrer del 1789, les autoritats municipals exculpaven els comissionats dels gremis dels càrrecs d'estafa i especulació, la responsabilitat dels quals feren recaure sobre els forners particulars, i aconsellaren a la Reial Audiència mantenir el sistema d'arrendament practicat des de 1771. Aquestes declaracions, conjuntament amb la recomanació del síndic personer de restaurar la privativa de la fleca del comú, culminaren amb l'abolició del 29 d'octubre del permís de *coure pa de torna* que s'havia concedit a alguns particulars el 1786.¹⁸⁰

5. QÜESTIONS D'ORDRE

A les ciutats que, com Vic, un cop escalfats els ànims no es pogueren evitar les revoltes, el desenvolupament i el desenllaç de les protestes anà lligat a la força del moviment, a la capacitat negociadora de les autoritats locals i a la intensitat de la repressió. La restauració de l'ordre fou el resultat de la combinació del paper dels gremis, confraries i col·legis en l'organització i/o en la dissuasió dels revoltats, del grau d'empatia, tolerància o condescendència de les autoritats eclesiàstiques i dels consistoris amb els amotinats i de la voluntat d'escarment i punició de la monarquia.

El 1789, la intervenció de forces militars regulars per la contenció de les revoltes fou especialment intensa a Barcelona. A la capital s'hi enviaren un destacament dels Dragons de Pavia i un batalló de les guàrdies espanyoles i les detencions començaren la nit del mateix 28 de febrer, encara que la pressió exercida pels avalotats l'endemà obligà les autoritats a posar en llibertat aquests presos, a més a més d'acceptar fer una rebaixa

¹⁷⁸ AMV, Llibre de «Cartas a la ciudad de 1740-1753», vol. 18.

¹⁷⁹ AMV, «Llibreta d'Acords, 1783-1789», Arm. 5.3, vol. 43.

¹⁸⁰ AMV, Arm. 16.14, núm. 3. Vic, 17 d'abril de 1792.

en els preus dels grans. La pressió de les tropes, les concessions de l'Ajuntament i les intervencions dels caputxins, gremis i confraries feren que el motí comencés a donar el baix la nit del dia 1 i que, l'endemà, l'Ajuntament autoritzés el retorn de les tropes que havien sigut enviades de Mataró, fes retirar els dos batallons d'Infanteria i els dos regiments de cavalleria que custodiaven el palau del Capità General i s'organitzessin patrulles nocturnes.¹⁸¹

Aquestes detencions de primers de març se sentenciaren a les quatre de la tarda del 28 de maig amb l'execució a la forca de sis dels amotinats, tot causant un gran trasbals entre els barcelonins i commocionant el Principat, en general, per la duresa del càstig, que no tenia cap altra raó de ser que la d'evitar «para lo venidero ver repetirse la impunidad del suceso del 1773, con la falta de castigo ejemplar de lo últimamente acaecido que es tan de notoriedad pública». Entre el 17 i el 23 de maig, els batallons de Guàrdies Espanyoles i Valones que envià la corona per tal d'assegurar-se que la disconformitat de la població amb la sentència no culminés altra vegada amb aldarulls feu que la ciutat quedés militaritzada i que la tensió de l'ambient incités a personatges com el Baró de Maldà a abandonar la ciutat per uns quants dies.¹⁸²

És indiscutible que l'avalot vigatà del 1789 no tingué la rellevància i les repercussions dels rebomboris del pa de la ciutat comtal, ja que la monarquia borbònica s'assegurà de convertir la revolta de Barcelona en un escarment exemplar per tot el Principat pel fet de considerar-la capital d'una zona d'alt risc, però a Vic la revolta també desembocà en la intervenció de cossos uniformats, tingué conseqüències polítiques i féu augmentar el control policial sobre la ciutat a llarg termini.

En la restabliment de l'ordre de Vic la monarquia tingué en compte altres preocupacions a part de les que havia contemplat a Barcelona, en especial la importància creixent que aquest corregiment havia adquirit, per la seva situació geogràfica, com a punt estratègic en la lluita contra el contraban francès. La creació de les *compañías sueltas* a principis de la dècada de 1780 i la promulgació de la *Instrucción para la persecución de malhechores y contrabandistas* del 29 de juny de 1784 tingueren un impacte especialment directe sobre aquesta zona a partir, sobretot, de 1785, quan la intensificació del contraban féu necessari afegir escamots fixos de 50 homes i un oficial i ampliar el radi d'acció d'aquestes forces més enllà de l'Empordà, tot arribant a les ciutats de

¹⁸¹ Josep Elías i Vila escrigué en data de 3 de març al senyor Juan Josef Andreu, prevere i secretari del bisbe de Vic, Francesc Veyan, que els problemes causats por «la gente plebea acerca de pan» foren sol·lucionats gràcies a que «se puso inmediatamente al precio del año pasado y respeto de ver que el bullicio le movió loca gente vil por urtas, se ha juntado la nobleza, colegios y gremios para la defensa y luego se ha esparado pues, tanto de día como de noche, el paisaje eran de patrullas, [y] tropa. Esta noche me toca a mi pero lo tenemos, gracias al señor y santos patronos, lo tenemos remediados habiendo en jaula algunos de los delinquentes». ABEV, vol. 513/2, «Correspondència General» (1789).

¹⁸² E. MOREU-REY (1967), *Revolució a Barcelona el 1789*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 92-98; R. BOIXAREU (ed.) (1988), *Calaix de Sastre I, 1769-1791*, Barcelona, Curial, p. 207.

Vic, Talarn, Figueres, Olot, Camprodon, Puigcerdà, la Seu d'Urgell i Móra d'Ebre.¹⁸³ L'avalot del 1789, en aquest sentit, es produí poc temps després de la instal·lació de la companyia solta a Vic i, tot i que aquest cos d'ordre era relativament nou a la ciutat, sabem que participà en la repressió de la revolta i que, un cop pacificada la població, es procurà millorar i consolidar la seva presència a la regió.¹⁸⁴

Uns quants mesos després de l'avalot del pa, a la primavera del 1789, la consternació per les possibles conseqüències polítiques de la proximitat física i de les relacions establertes entre Vic i França augmentaren. L'esclat de la Revolució Francesa i la progressiva arribada de refugiats d'aquest país (encara que en la seva majoria eclesiàstics i gent acomodada) a la zona nord del Principat redimensionà la importància de Vic com a zona defensiva. En aquest sentit, el conflicte social del 10 de febrer serví per refermar la presència de les tropes a la ciutat tal i com demostra que fos poc després de l'avalot del pa, el 14 de març, que la Contaduría General de Propios autoritzés tirar endavant la petició de millorar la caserna de la tropa que l'Ajuntament havia presentat a la Reial Audiència l'any anterior. La concessió del permís respongué a la voluntat de poder allotjar, pròximament i en les condicions degudes, dos-cents soldats d'infanteria i setanta cavalls.¹⁸⁵

Per altra banda, els fets de França també feren posar en consideració la severitat del càstig dels reus de Vic, Sabadell i Mataró que encara esperaven sentència davant la possibilitat que el moviment revolucionari francès pogués predisposar els catalans (la ferocitat dels quals en la defensa de la seva terra i costums era més que coneguda i temuda) a noves revoltes si es dictaminaven més penes de mort.¹⁸⁶ La resolució reial es féu esperar fins el 25 d'agost¹⁸⁷ i, tot i que resultà en l'indult de «todos los que no

¹⁸³ J.M. PALOP, «Ejércitos en la Edad Moderna. La militarización del orden público a finales del reinado de Carlos III», *Revista de Historia Moderna*, Anales de la Universidad de Alicante, núm. 22 (2004), p. 34.

¹⁸⁴ Sobre les forces armades que intervingueren en l'avalot vigatà se'n tenen només dues referències subtils: una al memorial dels gremis del 10 de febrer i l'altra a la representació del juny del bisbe Veyan. Tanmateix, gràcies a aquests dos documents es coneix que el rebombori fou més intens i significatiu del que s'havia pensat ja que ni tan sols la companyia solta pogué evitar que els avalotats profanessin les cases i les fleques dels forners particulars i que cremessin les pasteres a la plaça. Veyan, a la seva carta a Carles IV, exposa tot intentant treure transcendència als danys i perjudicis que causaren els vigatans durant l'avalot que «ni se hizo otro daño que una leve herida con una piedra a un mozo de la compañía suelta que hay en esta ciudad para perseguir los contrabandistas». ABEV, «Varis» 242.

¹⁸⁵ El dia després, l'Ajuntament posà a la venda el quarter anomenat dels Estudis pel valor inicial de 4 mil lliures amb la intenció de destinar els beneficis d'aquesta transacció a habilitar el quarter del Col·legi. La venda que s'efectuà el 30 d'abril a favor de la viuda d'Antonio de Maure i Basca, ciutadà honorat de Vic. AMV, «Llibre d'Acords», Arm. 5.4, 1790-1800.

¹⁸⁶ «Al vèuer lo gran motí y revelió en toda la França, volent di ab açó que temé la España no se seguí de tractar ab lo rigor de Barcelona los delinquentes, alguna commoció». Vegeu A. SIMÓN (1993), *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial, p. 169-170.

¹⁸⁷ «Atendiendo el Rey à lo que Vuestra Il·lustrisima le ha representado con fecha de 8 de Junio de este año: se ha servido Su Majestad resolver que se vea la causa formada sobre la sublevación acontecida en esa ciudad en el dia 10 de Febrero del propio año, quedando en el animo de indultar à los que no resulten ser reos mui princi-

resulten ser reos mui principales en la causa formada sobre el desorden popular acaecido en esta ciudad en el día 10 de Febrero del presente año»,¹⁸⁸ la lentitud del procés judicial sotmeté moltes famílies pobres de jornaleres i artesans a mesos d'angoixa i trencacolls.

A Vic, les detencions, els empresonaments i els exilis havien començat tot seguit de la revolta (a principis de febrer) i malgrat que els tribunals de la Real Audiència obriren el cas a primers de juny, un cop fet pública i executada la sentència dels de Barcelona, la incertesa en la que visqueren la població i les mateixes autoritats de Vic des de primers de febrer fins a finals d'estiu obligà al bisbe Veyan a intervenir en nom de les famílies dels acusats i exiliats la sumaria dels quals, a principis de juny, es mantenia encara secreta, tot desconeixent-se «contra quienes resultan principalmente los cargos» i sense haver-se vist, tampoc, «executar prisión alguna ni otra providencia exterior».¹⁸⁹ Des del febrer, la por a les possibles represàlies havia fet incrementar el nombre de fugitius, allargar les absències dels exiliats i refugiats i a fer créixer la misèria entre la població, tot portant a situacions personals ben tristes i, en molts casos, innecessàries, doncs «muchissimos vecinos e hijos de familia de quienes dependía el sustento de sus casas, y es regular que entre ellos haya muchos que no siendo ni los autores de la commoción, ni los principales executores de los excesos se hayan ausentado solo por el temor de ser aprisionados por haber concurrido en alguna manera».¹⁹⁰

Les persecucions dels avalotadors de Mataró es produïren més o menys al mateix ritme que les de Vic, ja que és sabut que Jaume Vilardell, un dels principals instigadors de la revolta mataronina, fugí de la ciutat costera cap al bisbat vigatà el maig i hi romangué amagat, com a mínim, una mesada.¹⁹¹ Als acusats de Sabadell, en canvi, no se'ls encausà fins al setembre i no els anaren a apressar fins al novembre.¹⁹²

En cap cas, aquestes detencions acabaren amb pena capital, com tampoc es penjaren cap dels acusats de les revoltes que es produïren a Valladolid i a altres localitats castellanes.¹⁹³ De les sentències del 1789, en resultaren inculpats una seixantena de

pales; y habiendo comunicado para su execucion la correspondiente Real Orden al Conde de Lacy, lo participo a Vuestra Yl-lustrisima. Madrid 25 de agosto de 1789. El Conde de Floridablanca» ABEV, «Varis» 242, p. 361.

¹⁸⁸ ABEV, «Varis» 242, p. 365.

¹⁸⁹ Aquesta tardança en el procés judicial dels reus de Vic fa pensar que, molt probablement, el centenar de presos que foren deportats a Orà en els tres vaixells, quatre fregates i un cúter des de Barcelona el 4 d'abril foren, en la seva gran majoria, avalotadors de la capital. Vegeu E. MOREU-REY (1967), *Revolució a Barcelona el 1789*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

¹⁹⁰ «Donada a Vic, 8 de juny de 1789. Carta del Francesc de Veyan al comte de Floridablanca», ABEV, «Varis» 242, p. 361-362.

¹⁹¹ F. ROMA (2009), «La revolta de 1789 a Vic», *Ausa*, vol. 24, núm. 164, p. 297-319, p. 309.

¹⁹² M. RENOM (2009), *Conflictes socials i revolució. Sabadell, 1718-1823, Vic, Eumo*, p. 116-122.

¹⁹³ Els detinguts de Vic, de Mataró i de Sabadell «escaparen de mort, sols foren desterrats. Ni en los motins [que] hi agué en lo mateix any, tot per lo blat car y escaçès, en Valladolid y en altre capital de las Castillas, no se ha ohit dir los hajen penjat». Vegeu A. SIMÓN (1993), *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial, p. 169-170.

vigatans,¹⁹⁴ als quals se'ls oferí el reial indult el 1793 quan la Guerra contra França féu necessari omplir les files de soldats.

En resum, la revolta que Vic experimentà el 10 de febrer de 1789 fou de caràcter popular i d'abast local. Estigué incentivada per una carestia alimentària, fou de curta durada, l'iniciaren dones i jovenalla, no es causaren danys en les infraestructures públiques sinó que només es perjudicaren les cases d'alguns particulars i es cremaren pasteres a la plaça i, en la seva fase de major agressivitat, es ferí un soldat amb un cop de pedra. Deixant de banda les repercussions polítiques del rebombori entre les elits municipals, els fets del 10 de febrer derivaren en l'aplicació de la pragmàtica sanció de 1774 contra tumults i bullangues i de la *Instrucción para la persecución de malhechores y contrabandistas* del 1784. En la pràctica, el pes de l'aplicació d'aquestes reials ordres recaigué sobre l'Ajuntament i, en darrera instància, sobre els escurats fons de propis de la ciutat i sobre els membres de la Junta de Caritat. A part de les mesures econòmiques, la restauració de l'ordre també féu necessària la creació i el manteniment de rondes extraordinàries des del 5 de març fins el 17 d'abril, la inculpció d'una seixantena de persones, la necessitat d'auxiliar les famílies dels exiliats i apressats i de reubicar la caserna de la tropa d'infanteria de la ciutat. Aquestes actuacions i conseqüències, sumades a la lentitud dels processos judicials, feren que l'estat d'alerta a la ciutat s'allargués quasi mig any.

6. CONCLUSIONS

Entesos dins del panorama global català i posats en perspectiva històrica, els rebomboris del pa de 1789 certifiquen la fragilitat del sistema d'Antic Règim en tant que constaten, per una banda, els límits del reformisme il·lustrat i, per l'altra, l'agreujament de les tensions polítiques derivades de la imposició del sistema de la Nova Planta. Analitzats individualment, els avalots deixen al descobert les diverses maneres en què cada municipi visqué la transició cap al sistema liberal a nivell polític, econòmic i social.

En aquest sentit, el rebombori de Vic posa de manifest la incapacitat de fer casar els interessos del comú amb les aspiracions d'un grup creixent d'individus que veien en l'obertura del comerç i en les temptatives de liberalitzar l'economia la via per expandir els seus negocis i acumular capital.

La incapacitat d'estabilitzar els preus dels grans i l'increment generalitzat de les pràctiques d'especulació, acaparament i estafa alimentària constaten, així mateix, els límits de les reformes agràries, de les iniciatives de modernització del sistema productiu i de les mesures de socors socials i beneficència del despotisme il·lustrat de Carles III.

¹⁹⁴ J. SALARICH (1882), *Efemèrides vigatanes*, Vic, Estampa de Ramon Anglada, p. 64.

L'anàlisi de la revolta vigatana permet constatar el clar desequilibri entre el crim i el càstig i indica, per tant, que la importància dels episodis del 1789 ha d'anar-se a buscar més enllà dels aldarulls en si, ja que fou la Corona, amb la seva actitud, la que convertí unes protestes contra la crisi de subsistència en moviments d'insurrecció.

A part, les precaucions d'ordre que es prengueren a Vic arran de l'avalot posen en manifest, en primer lloc, que la monarquia, utilitzà la revolta per intervenir en les estructures de poder municipals però que també aprofità l'ocasió per acabar de subjectar i militaritzar un Principat que preocupava tant pel caràcter subversiu dels seus habitants com pel fet de ser la frontera amb França. I en segon lloc, que tot i que Madrid suavitzà el to de les sentències dels reus després dels judicis dels presos de Barcelona,¹⁹⁵ la commutació de les penes de mort no poden considerar-se una iniciativa de la Corona. En el cas dels vigatans, «se atribuhí part de aver-los perdonat, primerament que lo alcalde los afavorí quant pogué en les declaracions» i, segonament, que Francesc Veyan enviés una representació dels fets a Carles IV implorant clemència pels veïns de Vic imputats pels aldarulls del 10 de febrer.¹⁹⁶

¹⁹⁵ C. BOUTON (1988), *La guerre du blé au XVIIIe siècle*, Paris, Les Editions de la Passion.

¹⁹⁶ ABEV, «Varis» 242, p. 363.

Resistència i subsistència de dues localitats austracistes de l'antic Comtat de Cocentaina: Alcosser i Gaianes

Sergi Silvestre Pérez

Universitat de València

Des d'un temps ençà, poc més de trenta anys, els estudis que s'han realitzat sobre les causes i conseqüències de la Guerra de Successió han aclarit molts aspectes clau d'aquest enfrontament bèl·lic i polític de ressò internacional esdevingut a primeries del segle XVIII. Així, a poc a poc, ens hem fixat més enllà dels efectes estrictament polítics, tot adonant-nos del gran impacte demogràfic i humà, com també econòmic, que aquest conflicte tingué als territoris de l'antiga Corona d'Aragó, i en especial al territori valencià. Estudis com ara els de Carme Pérez Aparicio van marcar un punt d'inflexió en aquest sentit, seguits d'altres força interessants per al conjunt dels territoris de parla catalana, com ara els d'Agustí Alcoberro, Virginia León o Antoni Espino, entre altres. A més, també en l'àmbit local n'han proliferat i, si ens fixem concretament en l'àmbit geogràfic que el nostre estudi pot abraçar, caldrà citar fonamentalment els treballs de Josep Lluís Santonja i Cardona, Vicent Terol i Reig o Primitivo Pla Alberola. Per tant, tot seguint aquesta línia, i a partir d'un estudi *glocal*, plantejem una aproximació a l'anàlisi de dues localitats situades a l'antic Regne de València, més concretament dintre dels límits de l'històric comtat de Cocentaina. Per què?

Diversos són els motius que ens semblen interessants, i alhora ens atrauen. En primer lloc, parlem de dues localitats molt properes al lloc on es produí la batalla de Setla de Nunyes l'any 1693, i que posà fi a la Segona Germania, tot participant-hi veïns de les dues poblacions, alguns dels quals foren capturats i processats. Aquest fet

ens és suggeridor, sobretot si ens adonem que un nombre important de gaieners es comptaven entre les files dels miquelets que actuaven per les comarques centrals al llarg de l'any 1707, per exemple. D'altra banda, ens trobem davant d'un enclavament que tingué una certa importància en aquest període, ja que cal tenir en compte que ambdues localitats es troben situades més o menys al bell mig de l'eix Xàtiva-Ontinyent-Bocairent-Alcoi, població aquesta darrera que romangué en mans dels austracistes fins a gener del 1708. Si a tots aquests aspectes en sumem altres, com ara les malalties i la carestia d'aliments que es desprenen del conflicte, i que tenen un fidel reflex en el fort impacte demogràfic observat a Alcosser, on per exemple ben entrats al 1717 els veïns d'aquesta localitat es resisteixen a pagar les contribucions especials... no serà agosarat afirmar que som davant d'un exemple de resistència i subsistència dels veïns d'Alcosser i Gaianes davant els efectes d'aquest conflicte bèl·lic que anà més enllà d'un simple enfrontament successori.

1. LA SEGONA GERMANIA: 1693, UNA DATA CLAU

En paraules del Dr. Sebastià García Martínez, «la Segona Germania significà per al País Valencià l'esdeveniment més transcendental des de l'expulsió dels moriscs fins a la Guerra de Successió, l'aspecte local de la qual és en gran part la seua conseqüència més pròxima, perquè influí de manera decisiva en la conformació del bàndol maulet».¹⁹⁷ De fet, el professor James Casey, en el seu llibre *The Kingdom of Valencia in the Seventeenth Century*, qualifica aquest esdeveniment com «probablement la més gran *jacquerie*¹⁹⁸ presenciada per l'Espanya dels Habsburg».¹⁹⁹

L'explicació que fins a la dècada dels vuitanta del passat segle xx s'hi feia d'aquest esdeveniment com a revoltes de camperols miserables contra un règim senyorial opressiu ha passat a ser modificada qualitativament amb certs matisos i puntualitzacions respecte dels orígens, caràcter i conseqüències, tot analitzant-se molt especialment, des del punt de vista del paper que jugaren les oligarquies rurals desenvolupades després de l'expulsió dels moriscos en les localitats repoblades. En aquest sentit, el recentment traspasat Dr. Manuel Ardit apuntava encertadament l'any 1993, amb ocasió del 300 aniversari de la Segona Germania, la reflexió següent: «[...] durant molt de temps els historiadors valencians hem vist només una cara, la cara miserable de les nostres revoltes històriques, i molt especialment de la Segona Germania de finals del Sis-cents. Crec que aquesta

¹⁹⁷ Sebastià GARCÍA MARTÍNEZ (1991), *Valencia Bajo Carlos II: bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía*, Villena, Ayuntamiento de Villena, p. 263-264.

¹⁹⁸ *Jacquerie*: terme francès utilitzat en la història de França per referir-se a les revoltes de camperols que varen tenir lloc a França durant l'edat mitjana, l'Antic Règim i la Revolució Francesa.

¹⁹⁹ James CASEY (2008), *The Kingdom of Valencia in the Seventeenth Century*, Cambridge University Press, p. 101.

revolta té també, com totes, una altra faceta, la d'un procés de creixement econòmic previ, en aquest cas del segle XVII, creador de riquesa i desvetllador de consciències que també ha de ser tinguda en consideració». ²⁰⁰ I, des d'aleshores ençà, en aquest sentit s'han desenvolupat els treballs realitzats sobre la Segona Germania, tot tenint en compte un marc més ampli d'estudi i l'anàlisi de tots els possibles factors influents: socials, culturals, econòmics... Podríem definir, doncs, la Segona Germania, com una sèrie d'esdeveniments reivindicatius de caràcter antisenyorial protagonitzats pels estrats més cultes i acomodats dels pobladors dels senyorius encoratjats pel clergat rural i seguits cegament per la massa de camperols, i que significaven la culminació de les tensions socials acumulades al llarg dels segle XVII, i alhora es projectaven inequívocament sobre les centúries posteriors. Així, amb el problema successori al tron de la monarquia hispànica que s'encetava amb la mort de Carles II, s'iniciava una contesa de relleu internacional, i que en el cas concret valencià, va servir a més per revifar aquests moviments antisenyorials que havien esclatat durant la Segona Germania, i finalment tan sols sufocats pels anquilosats mecanismes de la corona mitjançant *manu militari*. Aleshores, l'oferta de l'abolició dels drets senyorials feta pels agents austracistes entre el 1704 i el 1705 als camperols valencians si abraçaven el partit de l'arxiduc féu que la gran noblesa s'inclinés al costat borbònic, i que en moltes viles les faccions es van dividir entre els qui tenien la clau del poder local i els qui volien accedir-hi. ²⁰¹

Vist això, però, fem-ne una ullada ràpida als esdeveniments. El 9 de juliol de 1693 el batlle de Gandia, Miguel Pérez Pastor, va empresonar quatre llauradors de Vilallonga que s'havien negat a pagar la collita amb el duc, segons devien en virtut de les cartes de població. Aquesta notícia s'escampà de poble en poble i ràpidament s'uniren centenars d'homes. Reunits a la Font d'en Carròs varen celebrar junta general i, en franca rebel·lia, s'organitzaren i nomenaren general de l'exèrcit dels agermanats, el cirurgià de Muro Josep Navarro, i com a síndic Francisco Garcia. A més, designaren huit capitans entre els camperols que allà es concentraven perquè comandessen la gent de les seves respectives comarques. Tres eren de l'actual comarca del Comtat (Muro, Gaianes i l'Orxa); tres més de la Marina Alta (Ràfol d'Almúnia, Alcalalí i Orba); un de l'horta de Gandia (Vilallonga); l'altre de la Vall d'Albaida (Ràfol de Salem). Els amotinats, com apunten Garcia i Momblanch, enarboraven dos estendards amb les imatges de Sant Vicent Ferrer i Nostra Senyora del Remei, i avançaren sota els crits «arca, arca, arca» i altres diversos víctors, amb la intenció d'alliberar els presos de Gandia, per traslladar-se seguidament a Benimodo, i després a València a demanar justícia al virrei, i en cas de ser menester fins a Madrid, davant el rei.

²⁰⁰ Manuel ARDIT LUCAS (1994), «Crisi i transformacions després de l'expulsió dels moriscos», a *La Segona Germania: col·loqui internacional*, València, Diputació de València, col·l. Història Local núm. 16, p. 41.

²⁰¹ Josep Lluís SANTONJA I CARDONA (2008), *La desfeta d'Alcoi. Una vila valenciana entre l'Àustria i el Borbó*, Alcoi, Arxiu Municipal d'Alcoi, col·l. Biblioteca Alcoiana d'Humanitats núm. 5, p. 23.

Aquest mateix dia, els agermanats varen enviar un ultimàtum al batlle de Gandia, en el qual li exigien l'alliberament dels presos o calarien foc a tots el llocs pertanyents al duc i després la pròpia Gandia. Durant els dies següents l'exèrcit agermanat s'estén a llarg de la banda dreta del riu Serpis, tot produint-se finalment l'alliberament dels presos. Davant la notícia que les tropes reials avançaven cap a ells, varen decidir retrocedir, fins que el dia 14 de juliol els podem trobar fent nit a Muro i els voltants. Malgrat haver reunit una massa d'homes bastant considerable, però difícil de determinar segon apunta la historiografia, cal tenir en compte com assenyala del Dr. García Martínez, que es tractava de «gente sin pericia militar, y la tercera parte, o más, sin armas y sin caballeria».

Les notícies d'aquest alçament havien fet reaccionar ràpidament el virrei, que per l'extrema gravetat de la situació mobilitzà immediatament els mitjans necessaris al seu abast per fer-hi front. En les rodalies de Muro, un intent de negociació a càrrec del rector d'Albaida i del veí de Muro Vicent Alonso és frustrat per la impaciència de les tropes reials, que acaben per enfrontar-se a l'exèrcit agermanat la vesprada del dia 15 de juliol cap a l'hora de vespres, més o menys al voltant de Setla de Nunyes. Aquest enfrontament estigué precedit per la fugida de molts dels agermanats cap a les muntanyes i va acabar amb la desfeta de tots els seus components. A partir d'aquest moment es donava per conclosa la revolta, i les mesures aïllants i l'efectiva acció de les tropes comandades per Ventura Ferrer localitzaren i aixafaren ràpidament la sedició, tot impedit el contagi per altres indrets del territori valencià.

La breu acció de Setla de Nunyes jugulà decisivament la Segona Germania. Els efectes de les dos crides posteriors contribuïren a dispersar i sotmetre els agermanats, així com les operacions que en Ventura Ferrer va realitzar per la zona en què s'havien produït els aldarulls, les quals encara duraren més d'un any.

A partir del 20 d'octubre de 1693 s'iniciaren els processos contra els acusats com a culpables de la Segona Germania, els quals, tal i com apunta la bibliografia consultada eren un total de trenta-sis. Deu seran processats en absència, sense estar-hi presents (entre aquests Francisco Garcia i Josep Navarro); i vint-i-sis en presència, és a dir, se'ls jutjava estant presents, ja que havien sigut capturats durant l'enfrontament a Setla de Nunyes. Entre els processats trobarem els gaianers Pedro Juan Llorens, Juan i Lluís Silvestre; i a l'alcofferí Joaquín Pastor, ja que Luis Betnàser, de malnom Campanet, havia mort a les torres de Serrans abans de l'inici dels procés.

El 27 de febrer de 1694, capturat el general dels agermanats, el murer Josep Navarro, se'l va sentenciar a mort en la ciutat de València. Mesos després, el 13 d'agost de 1694 es dictaven les sentències contra la resta dels acusats de culpables de la Segona Germania, els quals varen ser condemnats a elevades multes, azots i galeres. En assabentar-se de la decisió, els pobles de les comarques centrals valencianes es tornaren a revoltar. Malgrat tot, les aspiracions dels vassalls varen ser ràpidament apaivagades i la revolta aixafada. Tanmateix el problema en el camp valencià seguia present, i encara que la repressió

posterior immobilitzà els camperols durant els restants anys del segle XVII, va avivar l'odi cap als senyors i el desig de revenja. Així doncs, amb el començament de la Guerra de Successió tan sols estrenar el segle XVIII, brindarà l'ocasió perfecta i esperada per dur endavant la revenja i reprendre les reivindicacions antisenyoriales.²⁰²

2. DESPRÉS D'ALMANSA: MIQUELETS I RESISTÈNCIA

La situació posterior a Almansa, tal i com ha expressat als seus estudis l'historiador Vicent Terol i Reig, fou descrita gràficament per Francisco de Castellví amb les seues *Narraciones históricas*. Castellví apuntava que «era difícil pacificar del todo el reino de Valencia que, intrépidos los naturales, divididos en cuadrillas, corrían el reino» i, així, els aliats «acantonaron buen número de tropas a las cercanías de Alicante y Denia y desde aquellos vecinos montes los naturales, unidos con portuguesas que después de la batalla de Almansa se ampararon en los montes, maltrataban frecuentemente las partidas».²⁰³

En aquest sentit, tenim constància de l'activitat dels veïns de Gaianes dintre d'aquestes *quadrilles*, i no és estrany tenint en compte la participació dels seus veïns en la Segona Germania, i que, a més, poblacions veïnes com Alcoi, Alcosser, Muro, Bocairent, Planes o Agres es mantenien fidels a Carles III d'Àustria. De fet, segons Vicent Terol, aquesta darrera població, Agres, serà un dels focus més actius de miquelets fins al final de la guerra.

No obstant, amb la derrota esdevinguda per les tropes austracistes a la batalla d'Almansa, el 25 d'abril de 1707, i amb la desfeta de Xàtiva, un mes després, les tropes borbòniques van dirigir els seus esforços cap al focus de resistència existent a les comarques centrals valencianes i van imposar un forçat pragmatisme que duïa aparellat la rendició a les autoritats militars borbòniques de diversos nuclis de població. En uns pocs casos, com per exemple a Bocairent, Planes, Alcoi, Finestrat o Relleu, l'actitud va ser de resistència.

Al fil d'allò apuntat per Terol, la matinada del 14 al 15 d'agost les tropes borbòniques comandades pel comte de Mahony van atacar Agres, i el mateix dia 15, de bon matí, Mahony procedia al bloqueig de Bocairent. Un setge que durarà huit dies fins que la vila va capitular amb les tropes borbòniques, ja que els socors que havien d'arribar des d'Alcoi estaven sent interceptats amb èxit per les tropes del Borbó. Després de Bocairent, Mahony es va dirigir a Alcoi, però els socors d'Alacant van fer fracassar el primer setge

²⁰² Sebastià GARCIA MARTÍNEZ (1991), *Valencia Bajo Carlos II...*, p. 269-277. Sebastià GARCÍA MARTÍNEZ (2006), *El País Valencià modern. Societat, política i cultura a l'època dels Àustria*, Catarroja, Editorial Afers, col·l. Fulls de Recerca i Pensament, p. 189-270. Francisco de Paula MOMBLANCH GONZÁLEZ (1993), *Història de la Villa de Muro*, Muro, Ajuntament de Muro, p. 125-174.

²⁰³ Vicent TEROL I REIG (2007), «La Guerra de Successió a la Vall d'Albaida», *Aguaites. Revista d'investigació i assaig* (Oliva), núm. 24-25, p. 239.

borbònic. A primeries de setembre, les tropes borbòniques comandades pel comte de Charny, van assetjar Planes, i després de la capitulació, van prosseguir amb l'ocupació, poble per poble, de Finestrat, Rellu, la Vila Joiosa... Finalment, Alcoi va ser ocupat el gener de 1708 i Dénia ho va ser al novembre. Tanmateix, durant aquest període, la forma de resistència més generalitzada serà la de caràcter personal. Un fet que es fa patent a les comarques del Comtat i la Vall d'Albaida; i és, doncs, en aquest sentit, on s'ha d'observar el paper dels veïns de les poblacions que ací estudiem: Gaianes i Alcosser.

Una de les primeres mostres de resistència dels veïns de Gaianes, l'observem en la complicitat i participació amb les accions dels miquelets dutes a terme per la Vall d'Albaida. Una d'aquestes va tindre lloc a l'agost de 1707, quan un nombrós contingent de miquelets de la Pobla del Duc, i en què es comptaven almenys deu veïns de Gaianes, van interceptar una companyia de *dragons* del comte de Mahony al Coll de Llautó, en els límits de llevant de la Vall d'Albaida. Van causar diverses baixes i es van apoderar dels equipaments i bagatges del comboi militar borbònic.²⁰⁴ Les represàlies de Mahony van ser immediates, i a més d'emprar mètodes expeditius per tal d'empressonar els sospitosos, també els va confiscar els béns, tot iniciant els procediments per descobrir tots els participants d'aquest assalt i robatori. Així, ens assabentem dels miquelets veïns de Gaianes i que participaren en aquesta acció, ja que foren identificats per Juan Fayos, el qual havia estat designat per realitzar les investigacions oportunes. Aquest informà el justícia de la Pobla del Duc, Jaume Joseph Boscà, perquè ho fes extensiu al comte Mahony, i se'ls pogueren capturar i confiscar els béns, ja que segons Fayos «les he ayado muy sosegados en dicho lugar [Gaianes], sin recelo de la justicia».²⁰⁵ Adjuntava una nòmina dels miquelets en qüestió, i també la relació dels equipatges i bagatges²⁰⁶ que aquests havien lliurat al governador de la vila de Planes, casualment el mateix dia en què aquesta població capitulava davant les tropes borbòniques, després d'uns quants dies de setge. Entre la nòmina dels miquelets de Gaianes, tenim Bernat Vicent, justícia de la dita població; Joseph Company, germà de l'anterior justícia i cunyat de l'esmentat justícia; Joseph Vicent; Joseph Pérez; Geroni Mollà; Gabriel i Francisco Balaguer; Vicente Juan Company; Pedro Antonio Esteve; i el fill d'Antonio Molina.²⁰⁷ Aquesta relació ens presenta una mostra significativa i bastant clara del

²⁰⁴ Vicent TEROL I REIG (2007), «La Guerra de Successió a la Vall d'Albaida», *Aguaitis*, núm. 24-25, p. 241-242.

²⁰⁵ AHN, *Osuna*, cartes 142, doc. 23-24.

²⁰⁶ La relació de tots els bagatges que el justícia de Gaianes, com un dels integrants del grup de miquelets, va lliurar al governador de Planes, i que eren provinents de l'acció contra les tropes borbòniques, estava composta per «una capa de grana; una cota vermella en galó de plata; una chupa; sis tenedors de plata; sis culleretes de plata; una gavinereta en sis gaviners; nou parts de la roba i tenda que se havien partit; una sella en ses portillos; un fre en ses correches; un dobló de set lliures; un espadó ab les guarnicions de plata; un parell de zabates; una sabata soltera; uns llibres; quatre bauls en ses claus; i una peluca».

²⁰⁷ AHN, *Osuna*, cartes 142, doc. 23-24.

suport de Gaianes a la causa austracista, ja que cal tenir present que parlem d'una població que el 1703 comptava amb no més de 60 veïns, i que, a més, havia participat activament en la Segona Germania.²⁰⁸

Una resistència envers el poder i les tropes borbòniques, com també als impostos i contribucions especials, que tant a Gaianes com a la veïna població d'Alcosser, la podem documentar fins el 1717. Així ho certificava el notari murer Joseph Solbes, el 24 de gener d'aquest mateix any, davant la declaració que li havia fet l'alferes Nicolás Sánchez a la Universitat de Muro. Segons resulta d'aquest testimoni, l'alferes Sánchez havia arribat el 14 de gener de 1714 a Alcosser,²⁰⁹ acompanyat amb cinc cavalls del Regiment d'Orive, tot portant un val de la Tresoreria Reial de València contra l'esmentada població d'Alcosser, i que ascendia a la quantitat de 295 lliures. Però no el va poder cobrar, ja que «alló dicho lugar casi deserto, sin alcalde ni regidor alguno, sinó es, ocho de los vesinos más pobres de dicho lugar, ni mantenimiento alguno para perçonas ni tampoco para los cavallos, y le fue preciso dixer dicho lugar».²¹⁰ Hom podria pensar que els efectes de la guerra, les crisis de subsistència i les malalties havien deixat en un estat pèssim i al llindar del despoblament la localitat, i en certa manera fou així. De fet, observem en els registres de defunció un nombre elevat de difunts que se'ls afegeix «pobre». Tanmateix, els pocs veïns d'Alcosser estarien assabentats de l'arribada de la comitiva d'en Nicolás Sánchez, tot fugint momentàniament per evitar el pagament d'aquest val, ja que si observem els registres parroquials durant el període 1705 a 1720,²¹¹ com també els protocols notariais del notari Joseph Solbes,²¹² la imatge que se'ns ofereix no és la d'una comunitat amb únicament vuit veïns en estat de pobresa, sinó d'una comunitat un poc més ampla i dinàmica, i que malgrat les vicissituds de la guerra i les epidèmies intentava refer-se de les greus conseqüències d'un conflicte en el qual havien sigut vençuts i eixien malparats.

3. LA TRISTA SUBSISTÈNCIA: ENTRE LA FAM I LES MALALTIES

La subsistència va lligada a la resistència, ja que qualsevol conflicte bèl·lic duu aparellat els termes fam, malalties i mort. I, de fet, així ho plantejà i analitzà el professor Primitivo Pla Alberola en un dels seus estudis sota el títol *Hambre, peste y guerra*:

²⁰⁸ <http://www.seppv.uji.es/est_historiques/censos/1703.html> [Consulta realitzada: 21/12/2013].

²⁰⁹ A primeries del segle XVIII, segons el cens de 1703, la població d'Alcosser, situada en el comtat de Cocentaina, comptava amb uns 40 veïns. Font: <http://www.seppv.uji.es/est_historiques/censos/1703.html> [Consulta realitzada: 21/12/2013].

²¹⁰ Arxiu Notaria Cocentaina (ANC en endavant), *Protocols Notariais de Joseph Solbes*, any 1717, f. 1.

²¹¹ Arxiu Parroquial Alcosser (APA en endavant), *I Quinque Libri (1668-1736)*.

²¹² ANC, *Protocols Notariais de Joseph Solbes*, anys 1714-1717 i 1720-1723.

los embates de la muerte en el condado de Cocentaina (1609-1709).²¹³ Per aquest motiu, trobem interessant esbossar breument la trista subsistència i les penúries que van haver de fer front els veïns de Gaianes i Alcosser en la seva resistència al poder borbònic durant aquests primers anys del segle XVIII.

Segons apunta Vicent Terol, un dels efectes de la presència de tropes reglades i milícies a la Vall d'Albaida va ser la virulenta epidèmia de 1706-1707,²¹⁴ i que s'estendrà a les veïnes comarques del Comtat i l'Alcoià, tot mantenint-se almenys fins el 1708. Tot i que en el cas d'Alcosser els efectes d'aquesta crisi, agreujada probablement per la fam, s'allargarà fins el 1711. Exemples d'aquesta situació ens els aporten el professor Primitivo Pla Alberola,²¹⁵ o també, la professora Pérez Aparicio, la qual cita la preocupació existent a València a primeries de 1707 per les malalties declarades a Agres, Alfafara, Bocairent, Cocentaina, Ontinyent i altres llocs d'aquestes comarques.²¹⁶ Una epidèmia que també és constatada per Josep Lluís Santonja per al cas d'Alcoi, vila que amb problemes d'abastiment de carn i queviures havia de continuar ajudant les poblacions veïnes que encara seguien la causa austracista. Segons apunta Santonja en l'estudi realitzat sobre la desfeta d'Alcoi, el maig de 1707 Cocentaina mantenia una guarnició de cent homes apostats en els ports d'Albaida i Salem, «per guardar les entrades dels enemichs», però tenia problemes per abastir-los, per la qual cosa va demanar a Alcoi que li venguera vint cafissos de blats i altres tants de panís. Dues setmanes després, Gandia i Muro demanaren que se'ls enviara també blat per a les seues respectives guarnicions.²¹⁷ En aquest sentit, la pregunta plantejada per Pla Alberola sobre si existia fam al comtat de Cocentaina fa pensar que sí. I va en consonància, doncs, amb els motius que l'inclinaven a la formulació d'aquesta pregunta, com és l'epidèmia esdevinguda durant aquest període i que segons els símptomes apuntats a la documentació pels metges s'indicava cap al tifus exantemàtic; malaltia que està en estreta relació amb les crisis alimentàries.²¹⁸

Així doncs, si observem les sèries sacramentals d'Alcosser i Gaianes, aquestes registren una forta incidència, sobretot a Alcosser. Els efectes s'albiren el 1707, on s'observen 5 batejos sobre 26 defuncions (19 adults i 7 albats)²¹⁹ i, per tant, amb un saldo ve-

²¹³ Primitivo PLA ALBEROLA (1985), «Hambre, peste y guerra: los embates de la muerte en el Condado de Cocentaina (1609-1709)», *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, Alacant, núm. 5, p. 67-126.

²¹⁴ Vicent TEROL I REIG (2007), «La Guerra de Successió a la Vall d'Albaida», *Aguaites*, núm. 24-25, p. 236.

²¹⁵ Primitivo PLA ALBEROLA (1985), «Hambre, peste y guerra: los embates de la muerte en el Condado de Cocentaina (1609-1709)», *Revista de Historia...*, núm. 5, p. 67-126.

²¹⁶ Carmen PÉREZ APARICIO (1971), «La sanidad municipal valenciana en el periodo 1705-1709», *III Congreso Nacional de Historia de la Medicina*, València, Sociedad Española de Historia de la Medicina, vol. II, p. 203.

²¹⁷ Josep Lluís SANTONJA I CARDONA (2008), *La desfeta...*, p. 63.

²¹⁸ Primitivo PLA ALBEROLA (1985), «Hambre, peste y guerra: los embates de la muerte en el Condado de Cocentaina (1609-1709)», *Revista de Historia...*, núm. 5, p. 90-91.

²¹⁹ APA, *I Quinque Libri (1668-1736)*, f. 53v-54 i f. 179-184.

getatiu de -21. A més, l'única defunció que no es correspon amb un veí d'Alcosser, però sí parent d'una de les famílies residents, i s'ha d'atribuir a la mobilitat de la guerra és la de Joseph Mollà, veí de Xàtiva, el qual va morir el 5 de juliol de 1707 «de las heridas que tenia del sitio de Xàtiva».²²⁰ El 1708 s'atenuen en bona mesura, amb 10 batejos i 6 defuncions, tot tornant a un saldo vegetatiu positiu. No obstant això, durant l'any 1710, la mortaldat tornarà a tenir un ressò important a Alcosser, amb 24 defuncions (18 adults i 6 albat) sobre tan sols 4 batejos.²²¹ Pel que fa a Gaianes la situació va ser una mica millor, però també observem un fort impacte, amb 14 batejos i 35 defuncions l'any 1707.²²² En aquest sentit, Pla Alberola planteja la possibilitat d'una despoblació important causada de manera directa o indirectament per la guerra al comtat de Cocentaina, però, a més, també apunta la rellevància que pogués haver tingut la desarticulació immediata al conflicte: difícils anys en l'agricultura, la presència de contingents de tropes a les quals s'havia de mantenir i, sobretot, la introducció dels nous impostos castellans.

Tant Primitivo Pla²²³ com Josep Lluís Santonja²²⁴ fan referència a un memorial de greuges elevat per la vila d'Alcoi l'any 1717, en el seu nom i com a cap de la governació, en què s'inclouïa el comtat de Cocentaina. En aquest memorial, es tractava entre altres coses de manifestar el descontentament i les dificultats que la vila d'Alcoi, com la resta dels pobles de la governació d'Alcoi, estaven sofrint davant d'una elevada pressió fiscal, agreujada pel manteniment de les tropes, els drets senyorials que havien de pagar les poblacions de senyoriu, o també per les dificultats d'abastiment. Totes aquestes circumstàncies havien ocasionat que moltes poblacions de l'actual comarca de l'Alcoià-Comtat visqueren una situació quasi dramàtica, fins al punt de ser abandonades pels seus veïns, com quasi va ocórrer a Alcosser. A més, l'autor de memorial manifesta la realitat de veure «continuamente clamando familias enteras, y tropas de gente desnudos, y pereciendo, sin poderles dar remedio». Com comenta Santonja en analitzar el memorial de greuges, malgrat la situació de penúria, les autoritats locals borbòniques no desobeïen les ordres del rei ni afluixaven la mà, ja que anaven «vaciando las casas de bienes y llenando las cárceles de hombres, para hazer demostrable a vuestra Magestad la ciega obediencia y resignación de los pueblos en aprontar el equivalente». En definitiva, una repressió i asfíxia fiscal en tota regla que venia de la mà de l'abolició dels drets forals i la implantació de les lleis i institucions de Castella «por justo derecho de conquista», i provocant «estas tristes consecuencias, siendo la pobreza, [...] madre

²²⁰ APA, *I Quinque Libri (1668-1736)*, f. 181v.

²²¹ APA, *I Quinque Libri (1668-1736)*, f. 53-53v i f. 186-188.

²²² Arxiu Parroquial de Gaianes (APG en endavant), *III Quinque Libri (1699-1745)*, f. 194-200v.

²²³ Primitivo PLA ALBEROLA (1985), «Hambre, peste y guerra: los embates de la muerte en el Condado de Cocentaina (1609-1709)», *Revista de Historia...*, núm. 5, p. 94-95.

²²⁴ Josep Lluís SANTONJA I CARDONA (2008), *El memorial de greuges d'Alcoi a Felip V*, Alcoi, Centre Alcoià d'Estudis Històrics i Arqueològics, p. 19-21.

de todos los daños: de ella se origina la soltura, las deshonras, los insultos, la atrocidad de toda especie de delitos; y el que es más horroroso, y detestable, el de la desesperación [...] y lo que se tiene ya por menor mal, las enfermedades epidémicas, las muertes repentinas, efectos todos de congoxa de el ánimo, causada de la necesidad, que ya casi ni perdona estado, ni clase de personas».²²⁵

4. EPÍLEG

Com es deu haver pogut observar, la base d'investigació d'aquest article es troba centrada en un àmbit espacial concret i bastant reduït, tot i que no oblida establir una relació de reciprocitat amb el context general de l'època, ja que és indispensable per tal d'explicar i analitzar qualsevol dels fets que s'exposen. Una aproximació local, en definitiva, que malgrat semblar que pot no aportar res és ben bé al contrari. Si més no, aporta unes evidències de l'actuació, participació i resistència dels veïns de dues localitats de no més de 200 habitants, davant les tropes borbòniques; i com els efectes de la Guerra de Successió incidiren en ells. A més, també és un intent per fer front amb els prejudicis rancis que normalment encara imperen en molts sectors de la societat actual envers els pobles menuts i la història; és a dir, amb la generalitzada i assumida concepció errònia que els pobles petits no tenen història ni en participen. Una concepció que cal desterrar definitivament, i que tradicionalment ha tendit a identificar i relacionar la disciplina històrica únicament amb els fets i esdeveniments «importants» protagonitzats per reis i nobles, per personatges afamats, o per batalles i guerres considerades cabdals. Ans al contrari, la disciplina històrica, en el seu vessant microhistòric, és una estratègia d'investigació que concentra els esforços de l'investigador per relacionar els habitants d'un espai humà reduït (poble, ciutat, comarca) amb els grans processos socials, ja que els veïns de Gaianes i Alcosser també en van ser protagonistes. En el cas que ens ocupa, es van resistir al poder borbònic amb l'objectiu, entre altres coses, d'aconseguir les seues reivindicacions envers el règim senyorial, i que ja havien estat apaivagades l'any 1693.

²²⁵ Josep Lluís SANTONJA I CARDONA (2008), *El memorial...*, p. 29.

Els Falguera i la seva presència al Baix Llobregat: actuació política i evolució d'un patrimoni durant la Guerra de Successió

M. Luz Retuerta Jiménez
Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat

1. PRESENTACIÓ

L'article explica la trajectòria social i política dels Falguera durant el període de la Guerra de Successió i la postguerra, i la relaciona amb l'evolució d'un patrimoni al llarg d'aquest temps, en especial al Baix Llobregat.²²⁶ A partir d'un estudi de cas, hem volgut fer una doble mirada sobre una família de l'elit barcelonina. D'una banda, hem resseguit els comportaments polítics dels seus membres en el curs dels esdeveniments i, de l'altra, hem buscat les conseqüències de les seves actuacions en la seva vida material i en el territori on va exercir la seva influència. Per comprendre millor aquest període tan convuls és necessari, com sempre, integrar l'entramat de les relacions de poder i els aspectes polítics amb les dinàmiques econòmiques, socials i territorials. L'estudi d'una família pot ser un bon observatori per fer-ho. La suma d'exemples com

²²⁶ S'ha fet una versió extensa i detallada sobre aquest tema per a la convocatòria col·lectiva del Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat sobre el 1714 a la comarca que es preveu publicar properament. També es va presentar una comunicació al congrés internacional «Catalunya, entre la guerra i la pau: 1713, 1813», organitzat per la Universitat de Barcelona, els dies 17 a 20 de desembre de 2013, on es desenvolupen els aspectes de les xarxes familiars i les relacions de poder d'aquesta família. La comunicació és en premsa, porta el títol d'«Els Falguera: poder i relacions polítiques d'una família barcelonina entre finals del segle XVII i primera meitat del s. XVIII» i es publicarà a la revista *Pedralbes*.

aquest pot ajudar a donar més significació a una realitat complexa i dinàmica. La recerca encara és en una fase incipient; només en presentem unes primeres dades i hi aprofundirem en un futur.

Els Falguera van ser una família de mercaders de Barcelona, enriquida a finals del segle XVI i principis del XVII, que va invertir en terres a partir de l'any 1636.²²⁷ Les compres les van fer en dos indrets rics en aigua: la zona del rec comtal, a Sant Martí de Provençals, i el Pla del Llobregat (sobretot a Sant Feliu de Llobregat, però també a Sant Just Desvern, Sant Joan Despí, Sant Boi de Llobregat i Molins de Rei).²²⁸ L'objectiu d'aquestes adquisicions era diversificar les seves rendes i, en el cas de la residència de Sant Feliu, aconseguir un rang social més concorde amb la seva fortuna.

Durant la segona meitat del Sis-cents, els Falguera van donar suport a la Corona i van ascendir a ciutadans honrats i més tard a cavallers.²²⁹ La finca que tenien a Sant Feliu de Llobregat, al peu del camí ral i a tocar la ciutat, era lloc de pas i estada de personalitats. Diversos virreis, com Joan Josep d'Àustria, el duc de Villahermosa i Francisco de Velasco s'hi van allotjar i van rebre les ambaixades de la ciutat abans de prendre possessió de les seves responsabilitats.

La família Falguera va gaudir de poder polític a través de càrrecs de rellevància a les institucions econòmiques i de govern de la ciutat i al Braç Militar de Catalunya. Van ser cònsols mercaders i ciutadans del Consolat del Mar, oficials i consellers del Consell de Cent de la Barcelona i membres de la Junta de Braços per l'estament militar. Un d'ells, Jaume Falguera Ferrer (el pare dels membres de la família del període de la Guerra), fou conseller en cap de Barcelona l'any 1689, en el tram final de la revolta dels Barretines. Després de la Guerra de Successió, van restar en l'ostracisme públic pel seu suport a l'arxiduc Carles. No obstant això, després de certes dificultats econòmiques, van aconseguir preservar i fer créixer el seu patrimoni.

Per fer aquesta recerca s'han consultat fons notariais de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, processos de la Batllia i Intendència i lligalls del Consell d'Aragó de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. També s'han extret les referències a la família de les fonts publicades, com són els dietaris de la Generalitat de Catalunya i del Consell de Cent

²²⁷ En el cas dels Falguera, els Asprer, els Rius i els Alós hem utilitzat els cognoms originaris sense la preposició *de*, tot i que a partir del moment que s'ennobleixen la comencen a anteposar al cognom.

²²⁸ Sobre la família Falguera a Sant Feliu de Llobregat vegeu: M. LUZ RETUERTA i Carme SANMARTÍ (1999), *El palau Falguera. Pagesos, mercaders i nobles a Sant Feliu de Llobregat, segles XVII-XX*, Sant Feliu de Llobregat, Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, 114 p.; M. LUZ RETUERTA i Carme SANMARTÍ (2000), «El palau Falguera de Sant Feliu de Llobregat», *Quaderns Científics i Tècnics de Restauració Monumental*, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 183-264. Sobre les inversions hidràuliques dels Falguera al Baix Llobregat: M. LUZ RETUERTA JIMÉNEZ (2012), «Les inversions barcelonines en els recursos hidràulics a Sant Feliu de Llobregat, Sant Just Desvern i Santa Creu d'Olorda fins a l'arribada del canal de la Infanta», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 24, p. 293-309.

²²⁹ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Consell d'Aragó, Lligall 0241, núm. 014. Sobre el procés d'ennobliment de Jaume Falguera, també en fa referència Pere MOLAS (1977), «Neoforalisme i represa econòmica al regnat de Carles III», a *Història de Catalunya*, vol. IV, p. 116 i 117.

de Barcelona, les *Narraciones* de Francesc Castellví i els *Annales de Catalunya* de Narcís Feliu de la Peña, entre altres obres.

2. ELS FALGUERA DURANT EL PRIMER PERÍODE BORBÒNIC (1701-1705)

L'any 1698 va morir Jaume Falguera Ferrer i dos anys després ho va fer el seu fill gran Francisco F. Lledó, enere van quedar les activitats comercials de la família, com les inversions en una botiga de teixits al detall i la companyia comercial de vitualles a l'exèrcit, entre altres negocis.²³⁰ A partir de llavors, els Falguera van viure sobretot de l'exercici professional del dret i de les seves rendes agrícoles, amb ingressos més baixos, però més segurs. El nous titulars del patrimoni, els germans de pare, Jaume Falguera Lledó (1647-1722) i Ramon Falguera Brocà (1680-1752), eren doctors en dret i assessors legals de la ciutat de Barcelona.

Jaume Falguera Lledó va ser advocat del Consell de Cent en la Conferència dels Tres Comuns, nom que rebia l'actuació conjunta de les tres grans institucions de l'autogovern de Catalunya: el Consell de Cent, el Braç Militar i la Diputació.²³¹ Ell va ser un dels assessors que l'any 1700, poc després de la mort de Carles II, l'1 de novembre, va aconsellar els membres de la Conferència perquè reconeguessin Felip d'Anjou com a hereu i acceptessin Jordi Hessen-Darmstadt com a virrei, sense tenir en compte la *viceregia*, que obligava a cessar el virrei fins que el nou rei no jurés les constitucions de Catalunya. Segons Castellví, aquests assessors jurídics estaven emparentats amb oficials de la Reial Audiència, el nucli originari favorable a Felip V, i van rebre pressions directes perquè aconsellessin la Conferència en aquest sentit. Això va fer que al principi s'associés Jaume Falguera amb el bàndol borbònic.²³²

En un primer moment, el 1701, no es va qüestionar Felip V, però, com hem vist, es va posar en dubte la manera d'abordar la interinitat. A partir de llavors, a poc a poc, es va configurar el nucli dur del partit filipista a Catalunya, el qual donà suport a les aspiracions absolutistes del rei. Entre els membres més destacats d'aquest posicionament hi havia una part dels jutges de la Reial Audiència, l'anomenada *quatreta*, integrada per

²³⁰ Sobre els negocis dels Falguera durant la segona meitat del segle XVII vegeu: Isabel LOBATO (1995), *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial*, Sevilla, Universidad de Sevilla / Secretariado de Publicaciones, 1995, p. 112 i 114. Pere MOLAS RIBALTA (1977), *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Barcelona, Curial, p. 144, 151, 169, 206.

²³¹ Sobre la Conferència del Tres Comuns, vegeu la tesi doctoral d'Eduard MARTÍ FRAGA (2008), *La conferència dels tres comuns i el braç militar: dues institucions decisives en el tombant del segle XVII*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra. Tanmateix, algunes dades dels Falgueres són confuses perquè mescla informacions dels diversos membres de la família que s'anomenaren Jaume Falguera.

²³² Francesc de Castellví diu que va ser Ramon Falguera però pensem que és una errada perquè l'assessor jurídic de la ciutat de Barcelona aleshores era el seu germà Jaume Falguera i Lledó; Ramon llavors era molt jove i no va començar a fer d'avocat substituït fins a l'època de l'arxiduc CASTELLVÍ, Francisco de (1997-2002), *Narraciones históricas*, Madrid, Fundación Francisco Elías Tejada y Erasmo Percopo, vol. 1, p. 301-304.

Josep Pastor, Francesc Rius, Josep Güell i Francesc Portell.²³³ Començada la guerra, l'any 1702, les forces borbòniques van bloquejar el comerç amb els països de l'Aliança (Holanda, Anglaterra) i una part important dels comerciants, que mantenien negocis amb aquests països, es van posicionar en el bàndol austracista.²³⁴

Els Falguera estaven ben situats en els dos bàndols del conflicte, tant en el borbònic com en l'austriacista, perquè tenien parents i amics entre les personalitats més destacades d'ambdues causes. Com hem vist, un dels borbònics de primera hora era Francesc Rius Bruniquer, oïdor de la Real Audiència, casat amb Magdalena Falguera, i per tant cunyat de Jaume i de Ramon Falguera. També tenien vincles amb Francisco de Velasco, el virrei de Catalunya de l'època borbònica de 1703 a 1705. El coneixien de la seva anterior etapa com a virrei durant els anys de 1696 a 1697, quan els francesos van assetjar Barcelona durant la Guerra dels Nous Anys. Aleshores Velasco va marxar de la ciutat i es va refugiar a la casa dels Falguera de Sant Feliu de Llobregat; més tard, també va fugir de la vila quan les forces franceses van atacar-la per sorpresa.

Entre els austriacistes es destacava el nucli de comerciants i homes de negocis liderat per Narcís Feliu de la Penya i un amic seu, Pau Feu, casat amb l'Eulàlia Falguera, i per tant també cunyat dels Falguera.²³⁵

El mes de maig de 1704, la flota aliada de Jordi Hessen-Darmstadt van intentar provocar l'alçament i la pressa de la Barcelona, sense aconseguir-ho.²³⁶ A partir de llavors, el virrei Velasco va iniciar la repressió vers els conspiradors i va detenir molts partidaris de l'arxiduc. També va desinsacular significats austriacistes de les bosses de les quals s'extreien els càrrecs de la Generalitat, del Braç Militar i del Consell de Cent, és a dir, els va treure la possibilitat que fossin elegits per sorteig. Alhora, fins i tot abans de la conspiració, va insacular persones properes als seus partidaris més fidels, com per exemple Jaume Falguera Lledó, inclòs en la bossa d'oïdor de comptes militars de la vegueria de Barcelona.²³⁷

3. ELS FALGUERA DE L'ÈPOCA DE L'ARXIDUC (1705-1713)

Jaume Falguera Lledó no va tenir una actuació significada com a borbònic, pensem que el seu únic «pecat» va ser la seva proximitat familiar a aquests cercles. Era un jurista de la ciutat de Barcelona avesat en les constitucions de Catalunya i en els privilegis de la

²³³ Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ (1993), *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Barcelona, Vicens Vives, p. 87.

²³⁴ Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ (1993), *Els catalans...* p. 115.

²³⁵ Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ (1993), *Els catalans...*, p. 114.

²³⁶ Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ (1993), *Els catalans...*, p. 135, i Josep M. TORRAS I RIBÉ (1999), *La guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Barcelona, Rafael Dalmau.

²³⁷ *Dietari de la Generalitat de Catalunya 1701-1713* (2000), Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 1720.

ciutat, un oficial que no semblava que tingués un interès especial en la participació directa en política. Amb tot, al principi, se'l va enquadrar en el bàndol de Felip V. Per això, quan el mes de setembre de 1705 les tropes aliades eren davant de Barcelona esperant assetjar-la, se'n va haver d'anar de la ciutat i es va refugiar a la seva casa pairal de Sant Feliu de Llobregat. Poc temps després, també va haver de fugir de la vila per l'ocupació de les forces aliades i es va arrecerar al Papiol, a casa de Francesc Vadell, el rector de la parròquia, afecte de la causa borbònica. Segons testimonis d'un procés posterior, una companyia de miquelets el detingué, el saquejà i el portà pres al camp de batalla de les forces austriacistes, on va restar dies fins que l'alliberaren. El perseguien per la seva actuació com a assessor legal durant l'etapa l'interregne dinàstic, per haver estat insaculat dins la bossa d'oïdor de comptes l'any 1704 i pel seu parentiu amb coneguts borbònics com Francesc Rius Bruniquer.²³⁸

Arran de la presa de Barcelona per les forces aliades, sembla que van desinsacular Jaume Falguera de la bossa d'oïdor de comptes militar, però poc a poc la família es va apropar a la causa austriacista i el 1706 el van tornar a incloure.²³⁹ El 1705, era oficial real interí del Racional durant la minoria d'edat del seu nebot Josep Feu i va continuar amb el càrrec de jurista de la ciutat. Aquell any, el seu germà Ramon Falguera va exercir d'advocat fiscal subrogat de la ciutat.

Els Falguera s'havien de fer perdonar el seu passat borbònic i a partir de llavors es van destacar com a austriacistes. Sembla que Jaume Falguera va tenir una actuació més discreta, però no així el seu jove germà Ramon Falguera, fidel seguidor de la causa de l'arxiduc i membre d'una nova generació que es disposava a actuar en la vida pública. Entre les seves intervencions, cal ressaltar la participació en la defensa de la ciutat de Barcelona amb motiu del setge de les tropes filipistes de l'any 1706. Aleshores les tropes borbòniques intentaren apoderar-se de Montjuïc, un punt estratègic que els hi permetia dominar el camp de batalla. Llavors quatre companyies de la Coronela van pujar a defensar la muntanya, entre aquestes, hi havia la integrada pels llibreters, flassaders, vidriers i escultors, comandats pel capità Ramon Falguera.²⁴⁰

El 1708 veiem Ramon Falguera de representant del braç militar en diversos actes protocol·laris d'acompanyament al rei Carles i la seva família.²⁴¹ Per bé que el seu

²³⁸ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Batllia i Intendència, Ramon de Falguera contra el fiscal 1721 N.7 Au.

²³⁹ Dietari de la Generalitat de Catalunya 1701-171 p. 1779.

²⁴⁰ Vegeu Narcís FELIU DE LA PEÑA I FARELL (1709), *Annales de Catalogne, y epilogo breve de los progressos y famosos hechos de la nacion catalana...*, Barcelona, Juan Pablo Martí, vol. 3, p. 557. FRANCISCO CASTELLVÍ (1997-2002), *Narraciones históricas*, ed. a cura de J.M. MUNDET I GIFRÉ i J.M. ALSINA ROCA, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Percopo. vol. I, p. 301-304.

²⁴¹ El 1708 s'esmenta Ramon Falguera acompanyant el rei Carles a l'església de Sant Josep dels carmelites descalços en representació del braç militar. *Breve relación del feliz viaje de la Reina N.S. Isabel Cristina... desde San Pedro de Arenas hasta la ciudad de Mataró su magnífica y gloriosa entrada en Barcelona*, Barcelona, Rafael Figueró, 1708.

apropament definitiu al cercle de l'arxiduc es va produir l'any 1709, arran del seu matrimoni amb Gertrudis Asprer, filla d'una família de gran pes polític dins del bàndol austriacista. En els capítols matrimonials d'ambdós, el seu germà Jaume, solter, li va fer donació de tots els drets, béns i accions dels Falguera i, a canvi, Francesc Asprer, el pare de la núvia, va aportar 8.000 lliures del seu patrimoni i 2.500 lliures procedents de l'herència de la seva difunta esposa, una quantitat important que mostrava la condició benestant de la família.²⁴²

Però qui eren els Asprer? I quina era la seva extracció social? El pare de Gertrudis, Francesc Asprer Talrich, era de l'estament militar i un austriacista de primera hora que prengué part en l'atac dels aliats a Barcelona de l'any 1705, més tard, fou ascendit a general. Josep Asprer, l'oncle, havia estat de la junta d'eclesiàstics nomenada per l'arxiduc abans de la pressa de la capital del Principat (1705). La família també tenia un caigut de la causa dels imperials, Francesc Asprer Arenyes, germà de Gertrudis, un home que va morir d'un tret el 21 de setembre de 1705, quan donava suport a Milord Galway en la trinxera.²⁴³

El 18 de juny de 1710, van nomenar Ramon Falguera membre del braç militar de la Conferència dels Tres Comuns. Aleshores les tropes aliades preparaven una gran ofensiva per conquerir tota la Península, que van iniciar al mes següent. Després d'una sèrie de victòries i de prendre Madrid, les tropes austriacistes van haver de recular el mes de desembre de 1710, sense aconseguir consolidar la seva presència a la capital.

A començaments de l'any 1711, la Guerra de Successió va fer un tomb inesperat. Llavors va morir l'emperador romanogermànic Josep I i es va designar el seu germà Carles d'Àustria com a successor. El rei va marxar de Catalunya el 27 de setembre de 1711 per ser coronat a Viena. A partir de llavors, la situació internacional es va capgirar i mesos després les forces aliades van començar a negociar l'acabament de la guerra. Al país va restar l'emperadriu Isabel Cristina Brunsvic com a lloctinent. Aleshores, el 4 de juny de 1712, es va crear la Divuitena, una comissió de diputats eclesiàstics, militars i reials que es va entrevistar amb l'emperadriu per proposar-li enviar una ambaixada a Viena. El marquès de Montnegre va anar en nom de la Diputació del General per trobar-se amb l'emperador Carles i després marxar cap a Utrecht, on es negociava la pau. Enlloc el van rebre. Entre els integrants de la Divuitena²⁴⁴ hi havia Ramon Falguera en representació de l'estament militar.²⁴⁵

²⁴² Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). Gaspar Sayós. *Tercius liber capitulorum matrimonialium* (1706-1713).

²⁴³ Francisco de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, vol. 3, p. 539, 548 i 643.

²⁴⁴ Joan PONS I ALZINA (2008), «Introducció», Barcelona, Parlament de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, p. XX.

²⁴⁵ *Dietari de la Generalitat de Catalunya 1701-171* (2000), Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 1248.

El 2 de març de 1713, Jaume Falguera Lledó va fer testament a favor del seu germà Ramon.²⁴⁶ Aquest document ratificava els seus compromisos en relació amb els capítols matrimonials signats anys abans entre Ramon i Gertrudis Asprer. La situació era difícil. Les negociacions de pau d'Utrecht estaven molt avançades i dies després l'emperadriu Isabel Cristina marxà definitivament de Catalunya per reunir-se amb l'emperador. Les tropes imperials encara eren al país, però s'albirava que hi restarien per poc temps. Jaume Falguera volia preservar el patrimoni i va triar uns marmessors molt influents per gestionar l'herència; entre aquests, hi havia, d'una banda, els austriacistes Francisco i Josep Asprer, i de l'altra, el borbònic Francesc Rius Bruniquer. Tots tres persones molt significades de bàndols enfrontats.

4. EL SETGE DE BARCELONA 1713-1714

Els Falguera no van romandre en la lluita fins al final. Ramon Falguera va assistir a la Junta General de Braços, celebrada entre els dies 30 de juny i el 10 de juliol, on es va decidir entre negociar o continuar la guerra. Ell va votar a favor de la negociació i, al costat d'altres membres del Braç Militar, va manifestar davant notari la seva oposició a la resistència. Més tard, el 23 de juliol de 1713, va marxar cap a Mataró, acompanyat de la seva esposa Gertrudis, les dues filles i dues germanes. A l'endemà va enviar una berlina a Barcelona perquè el seu germà Jaume també se n'anés de la ciutat, però no ho va aconseguir perquè, segons ells, li'n van impedir la sortida.²⁴⁷

Dies després, el 29 de juliol, el pare de Gertrudis, el general de Batalla Francesc Asprer Talric, es va posar al capdavant del Regiment de la Ciutat de Barcelona i, una setmana més tard, va morir abatut pels trets.

Una part important de la família Asprer es va comprometre amb la causa austriacista fins al darrer moment i va restar a Barcelona fins al final. Entre ells, Josep Asprer Talrich, canonge i ardiaca d'Urgell i oncle de Gertrudis, que va participar en la Junta de Braços on es decidí la resistència contra les forces borbòniques. A partir de gener de 1714, es va incorporar a la Junta Secreta creada a petició del comandant general en cap Antonio Villarroel, l'agost de 1713. Aquesta Junta havia de conferenciar i servir de mitjancera entre Villarroel i els Tres Comuns a l'hora d'informar de les seves operacions militars. El germà de Gertrudis, Josep Asprer Arenyes, també va participar en la cèlebre Junta de Braços i va dirigir una companyia de la Coronela en el 4t batalló de Santa Madrona, que va intervenir directament en la defensa de Barcelona. Fins i tot va acompanyar Rafael de Casanovas en el contraatac de Sant Pere i el Portal Nou, on van ferir el conseller en cap. Josep Asprer en va sortir il·lès i fou un dels militars que

²⁴⁶ AHPB, Gaspar Sayós, Signatura 854/57.

²⁴⁷ Aquesta informació procedeix del procés iniciat per Ramon Falguera contra el segrest de les rendes dels béns de Sant Martí de Provençals. ACA. Batllia i Intendència, Ramon de Falguera contra el fiscal 1721 N.7 Au.

va marxar cap a l'exili, igual que el seu oncle homònim, que es va dirigir cap a Roma amb altres eclesiàstics catalans.²⁴⁸

5. EL PATRIMONI DURANT LA GUERRA I LA POSTGUERRA

L'actuació política de Ramon Falguera i, sobretot, l'entramat de relacions familiars van influir en la seva situació econòmica i social durant la postguerra. Malgrat les dificultats, va poder sortir-se'n perquè va gaudir dels avantatges de ser parent de destacats membres de la nova administració borbònica. L'ajut va venir dels seus nebots, fills del matrimoni de la seva germana Magdalena amb Francesc Rius Bruniquer (mort abans de l'acabament de la Guerra de Successió). Ells assoliren càrrecs de prestigi i de poder; per exemple, Josep Rius Falguera va ser el primer rector de la nova Universitat de Cervera, Ignasi Rius fou oïdor de la Reial Audiència Borbònica i Francesc Rius, monjo benedictí i dispenser del convent de Sant Cugat del Vallès. La neboda Maria Gràcia Rius Falguera es va casar amb Josep Alòs Ferrer, oïdor de la Reial Audiència Borbònica i encarregat d'implantar la Nova Planta als municipis. Aquest matrimoni va tenir diversos fills també vinculats estretament al nou règim.

Acabada la guerra, Felip V va decretar el segrest dels béns dels austriacistes que van marxar cap a l'exili. A partir de llavors, la Superintendència es va encarregar d'administrar-los. Això va concernir directament a Josep Asprer Arenyes, l'hereu. El 9 de desembre de 1713, li van confiscar els béns per la destacada actuació austriacista de la família. Aquest fet va afectar les rendes anuals que els Falguera rebien pel pagament del dot de Gertrudis Asprer.²⁴⁹

Als Falguera també els van confiscar els rèdits d'una part dels seus béns, en concret de les terres i el mas de Sant Martí de Provençals. La raó esgrimida era que Jaume Falguera Lledó es va quedar a Barcelona durant el setge dels anys 1713 i 1714. Curiosament aquesta confiscació es va produir el 1721, força anys després de l'acabament de la guerra. És possible que estigués relacionada amb la pèrdua puntual de l'aixopluc dels seus familiars.²⁵⁰

Després, amb el tractat de pau de Viena de 1725 entre Felip V i l'emperador Carles VI, es va dictar una amnistia recíproca i es van retornar els béns i els títols segrestats. Amb el temps, van tornar alguns exiliats, com Josep Asprer Arenyes, que va

²⁴⁸ Virgina LEÓN SANZ (2008), «Felip V y los eclesiásticos catalanes. “Infindentes a la Corona” en Roma». *Pedralbes*, núm. 28, p. 393-410.

²⁴⁹ ACA. Batllia i Intendència. Processos 1716, núm. 4, A i 1722, núm. 10 M.

²⁵⁰ ACA. Batllia i Intendència, Ramon de Falguera contra el fiscal 1721 N.7 Au.

recuperar el seu patrimoni.²⁵¹ Aquest tractat també va fer que el segrest de les rendes de Sant Martí no acabessin de fer-se efectives.

Les dificultats econòmiques dels Falguera van ser considerables. A més a més del segrest de les rendes dels Asprer i de la confiscació momentània dels rèdits de Sant Martí de Provençals, els germans tenien el crèdit de dos censals que havien creat anys enrere per pagar a Francisca Vives, la seva cunyada, 7.528 lliures i 14 sous de la liquidació dels drets dotals que tenia com a vídua de l'antic hereu, Francisco Falguera. Per això pagaven 145 lliures anuals.²⁵² Tanmateix, tenien marge d'actuació perquè van poder fer front a importants despeses per arranjar la gran peça de terra que tenien a Sant Feliu de Llobregat, a tocar la Riera de Sant Just, molt malmesa per les riudes dels anys 1713 i 1714;²⁵³ i van reconstruir, l'any 1719, la casa mig derruïda d'una propietat rural amb diverses peces de terra a Sant Joan Despí, que havien adquirir al final de la guerra.²⁵⁴

Com a paradoxa, els Falguera van aconseguir ser arrendataris de rendes de béns segrestats a altres austriacistes pel real fisc. En concret, del castell i els béns segrestades al marquès de Villasor a Sant Boi de Llobregat.²⁵⁵ En aquell moment, els seus nebots néts, Josep Francesc i Joan Alòs i Rius, eren relator de la superintendència de Patiño i inspector de les imposicions confiscades, respectivament. Abans i durant la guerra, els Falguera ja havien estat els administradors de les rendes d'aquesta família.²⁵⁶ Després, amb el tractat de Viena, els senyors del castell van recuperar les terres. Aleshores, Ramon Falguera va continuar com a administrador del patrimoni i va aconseguir el domini útil de 61 mujades (més de 30 hectàrees) i del molí senyorial de Sant Boi. Pensem que els ingressos més importants de la família durant aquesta època els van aconseguir amb la molinaria. Durant els anys trenta, Ramon Falguera va invertir en la reconstrucció del molí i es va associar amb l'hisendat Josep Roca de Molins de Rei

²⁵¹ ACA. Batllia i Intendència. Els creditors de Francisco Asprer per censals. 1722, 10 M. I «Autos sobre justificación de pensiones de censales de bienes secuestrados a Francisco de Asprer y a su hijo José, vecinos de Barcelona, a instancia de la comunidad de presbíteros de la villa de Moià». 116 4 Ag. 1716.

²⁵² Un censal era de 1.900 lliures amb una pensió (o interessos) de 95 lliures anuals; per això van hipotecar diverses peces de terra de Sant Martí de Provençals i l'altre de 1.000 lliures amb una pensió de 50 lliures anuals. És a dir que cada any havien de pagar 145 lliures. AHPB. Gaspar Sayós. Signatura núm. 854/16 i AHPB. Gaspar Sayós. Signatura núm. 854/17, respectivament. Per aquests censals van hipotecar diverses peces de terra a Sant Martí de Provençals.

²⁵³ 1.200 lliures per pagar la tanca de la peça de terra (AHPB. Bosch i Soler, Francesc. Manual de 1719).

²⁵⁴ AHPB. Gaspar Sayós, signatura 854/36, p. 399-401*v*.

²⁵⁵ ACA. Batllia i Intendència. Procés 1724, núm. 5 BK.

²⁵⁶ A l'inventari de béns fet amb motiu de la mort de Josep Falguera Asprer se cita aquest document de l'arxiu de la família: «Item Llibre gran ab cobertas de pergami intitulat Marqués de Vilasor comensat en mil setcents deu, administrat per Dn Jaume de Falguera son procurador general, en que se troba algun escrit en unas trenta dos paginas y dintre papers pertanyents a la administració de las rendas de dit marqués; y tambe un codern ab cobertas de paper que se intitula; Administració de la renda dels Exm. Sor. marqués de Santa Cruz com a altre dels cohereus dels bens llibres del Compte de Santa Coloma; y en dit Llibra, se troban molts borrats, y esmenats» AHPB. Josep Ribes i Granés. Inventari de 1801.

per finançar la construcció d'una séquia que proveís d'aigua l'antic molí de Sant Boi que havien construït els Cardona l'any 1577.²⁵⁷ Calia fer aquesta séquia perquè el molí no funcionava des que el curs de l'aigua s'havia apropat al nucli de Sant Joan Despí i s'havia allunyat del molí.²⁵⁸ La proximitat del molí de Sant Boi a Barcelona, com altres molins del Llobregat (els de Molins de Rei i el Papiol), els va proporcionar importants ingressos en moneda, en especial quan a la ciutat el preu de la mòlta s'incrementava o els molins del Besòs (a Sant Andreu Comtal i Santa Coloma de Gramanet) no tenien prou aigua. Sovint van moldre el cereal que proveïa a la tropa (el pa de munició) i ho van fer per mitjà de la gestió directa a través d'un moliner que rebia una part dels diners de la moltura.²⁵⁹

També van sortir beneficiats de la implantació del cadastre perquè Ramon Falguera va ser un dels quatre propietaris comissionats per revisar les impositcions i el valor de les terres dels municipis de la zona baixa del Llobregat. Fins i tot les sessions o reunions es feien a la seva finca de can Falguera de Sant Feliu de Llobregat.²⁶⁰ Per tant, tot allò que l'antiga actuació política els sostreïa es veia compensat en escriure per la vinculació que tenien amb el poder.

A la mort de Jaume Falguera i Lledó, l'any 1728, sembla que ja s'havien deixat enrere els anys de penúries. A partir de llavors, Ramon va gestionar en solitari l'herència i va invertir molt en la construcció. Primer va ampliar i reformar la casa pairal que tenia a Sant Feliu de Llobregat. Eren dues cases unides al peu del camí ral que no havien estat transformades des de la adquisició de l'avi, el mercader Jaume Falguera Domènech. En èpoques anteriors, s'havien agrupat les diverses peces de terra del voltant per crear una gran finca, però no s'havien fet grans reformes a la casa. Ramon Falguera en va fer, i moltes, fins a convertir-la en un palau. L'emplaçament era perfecte per establir-s'hi, era un lloc a prop però suficientment allunyat de Barcelona, des d'on es podia controlar els afers econòmics i intentar accedir a un reconeixement públic. També va manar fer cinc cases i va cedir terres perquè altres en construïssin, la majoria al camí ral, a canvi d'elevats censos anuals en metàl·lic, la qual cosa va originar un desenvolupament urbà dins la vila. Amb tot, no va abandonar la seva residència barcelonina del carrer de la

²⁵⁷ Sobre els molins medievals de Sant Boi de Llobregat i sobre la construcció del molí de la casa de Cardona l'any 1577, vegeu Josep FERNÁNDEZ TRABAL (2000), «En els orígens de la indústria. Els molins de la conca baixa del Llobregat a l'edat mitjana (segles XII i XVI)», *Materials del Baix Llobregat*, Sant Feliu de Llobregat, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, núm. 6, p. 95-96 i 101-102. Sobre el paper de la molinaria durant l'època moderna: Ramon PLANES I ALBETS (2008), «Indústries rurals: la molinaria de cereals, les almàsseres, el sucre», *Història agrària dels Països Catalans. Edat moderna III*, Barcelona, Universitat dels Països Catalans.

²⁵⁸ Sobre el molí que tenien els Falguera, vegeu diversos processos. AHPB. Batllia i Intendència. Processos 1733 núm. 1 H, 1744 núm. 3 B, 1733 núm. 1 E i 1753 núm. 9 Q.

²⁵⁹ ACA. Batllia i Intendència. Procés 1753, núm. 9, Q

²⁶⁰ Manuscrits de Magí Castells i Comas (1798-1874), citat per Jaume CODINA VILAR (1986), «Guerrilles i guerrillers a Sant Boi», *Guerrillers al Baix Llobregat. Els «carrasquets» del segle XVIII, i els carlins i els republicans del segle XIX*. Barcelona: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, p. 133.

Davallada dels Lleons prop del carrer de Gignàs, que també va ampliar i reformar per adaptar-la als nous temps de prosperitat.²⁶¹

L'evolució en dades absolutes del patrimoni immobiliari familiar ens la proporciona la comparació dels dos inventaris fets a la mort de dos dels propietaris, un, de Jaume Falguera i Ferrer de l'any 1698, i l'altre, del seu fill Ramon Falguera de 1752 (vegeu els annexos).²⁶² En general els Falguera van incrementar els béns que tenien al Baix Llobregat, sobretot a Sant Boi de Llobregat; pel contrari es van empètir els de Sant Martí de Provençals, una part dels quals van ser hipotecats i venuts a carta de gràcia per pagar els deutes de la immediata postguerra. Va créixer el nombre de mujades de terra que tenien, que va passar de 102,5 a 145 i $\frac{1}{4}$ i es van concentrar en un menor nombre de peces de terra (quadre 1). Pel que fa a les rendes, els inventaris només recullen una petita part dels ingressos.²⁶³ No hi consten els arrendaments a curt termini, ni altres formes de tinença de la terra gestionats per la pagesia, tampoc es contenen els guanys de molí fariner de Sant Boi de Llobregat, ni les rendes de la part explotada directament. Es recullen, però, altres dades, sobre les que veiem canvis substancials. En general, disminueixen les rendes barcelonines (amb la desaparició dels ingressos relacionats amb el crèdit a les institucions, com són els censos i censals de la Generalitat de Catalunya i de la ciutat de Barcelona, i descendeix els censos per cases a la ciutat); pel contrari, augmenten les rendes al Baix Llobregat, sobretot per la cessió de terres per a la construcció de cases a Sant Feliu de Llobregat (quadre 2).²⁶⁴

Com a síntesi, veiem que en el període de la Guerra de Successió es produeix un punt d'inflexió en la naturalesa de les rendes dels Falguera i es passa d'una economia més diversificada, basada en els negocis, el comerç, el crèdit a les institucions i les rendes agrícoles, a una fonamentada sobretot en la molineria i les rendes agrícoles i urbanes en zones rurals.

6. PROJECCIÓ PÚBLICA I PODER POLÍTIC DURANT LA POSTGUERRA

L'any 1739 encara pesava sobre Ramon Falguera el seu passat austriacista. Ho sabem perquè va voler accedir al càrrec d'arxiver de l'Arxiu Reial de Barcelona. La Audiència

²⁶¹ Un carrer, el primer, que va desaparèixer a principis del segle xx amb l'obertura de la Via Laietana. Sobre l'ampliació de la seva casa de Sant Feliu i la construcció de les cinc cases de Sant Feliu de Llobregat, vegeu: AHPB Jaume Sayós, *Protocolo 1727-1728* i AHPB Fèlix Avellà Manual, 1739, sobre l'ampliació de les cases de Barcelona: AHPB Jaume Sayós, *Protocolo 1727-1728* i AHPB Fèlix Avellà, *Protocolo 1739*.

²⁶² Inventari *post mortem* de Jaume Falguera i Ferrer de l'any 1698. AHPB. Gaspar Sayós, signatura núm. 854/59. Inventari *post mortem* de Ramon Falguera i Ferrer de l'any. 1752. AHPB. Fèlix Avella. Signatura núm. 950/54.

²⁶³ Rendes a Sant Feliu de Llobregat: 30 lliures.

²⁶⁴ Sobre els creditors del Consell de Cent i, entre aquests, els Falguera, vegeu Jaume DANTÍ (2003), «Els creditors del Consell de Cent de Barcelona a la segona meitat del segle XVIII», *Pedralbes*, núm. 23, 749-764.

era la institució que n'havia d'informar i allà tenia dos familiars seus: Ignasi Rius i Josep Francesc Alós; això li va permetre ser-hi entre els candidats, però l'informe no podia ocultar el seu passat:

[...] le falta el blazón de buen vasallo porque en los contratiempos siguió la infausta común opinión, aunque después de la rendición de Barcelona en el año de 1714, ha vivido muy retirado y quieto en una de sus posesiones y casa de campo en el lugar de San Feliu.²⁶⁵

La família no va poder gaudir de càrrecs públics fins a després de la mort de Ramon Falguera. L'any el 1757, el seu fill, Josep Falguera Asprer, va voler deixar enrere l'ostracisme públic en el qual havia viscut el pare i va sol·licitar poder disposar del privilegi de cadenes per a la casa de Sant Feliu de Llobregat. Aquest privilegi es concedia a les cases que havien hostatjat a reis. Per aconseguir-lo va aportar un certificat de l'alcalde de Sant Feliu, Feliu Amigó, on donava fe de l'estada de Felip V a la residència sant-feliuenc, l'any 1701. El certificat afirmava que el rei s'hi havia allotjat els dies 27 i 28 de setembre, abans d'entrar a Barcelona per a la celebració de corts. Els Falguera necessitaven acreditar un pedigrí borbònic. Tanmateix, no és segur que el rei hi fes estada a la casa. Segons Francesc de Castellví, el 29 de setembre el Consell de Cent de Barcelona va enviar ambaixades a Martorell, on estava el monarca, per tal de preparar la seva entrada a la ciutat; per tant, difícilment el rei podia estar els dies anteriors a Sant Feliu, una vila més propera a la ciutat. El 30 de setembre s'esmenta que Felip V era a tocar Barcelona, però en cap cas se cita la seva visita a Sant Feliu de Llobregat.²⁶⁶ No obstant això, el rei Ferran VI els atorgà aquest privilegi i la família va posar uns pilons amb cadenes davant la porta d'accés al palau, que van restar fins ben entrar el segle xx.²⁶⁷ L'oblit general havia permès a la família construir-se un nou passat per afrontar un altre present. A partir de llavors se'ls hi va obrir la possibilitat d'accedir a càrrecs públics, i anys després, Josep Falguera Asprer esdevingué regidor perpetu de l'Ajuntament de Barcelona.

²⁶⁵ Aquest fragment del document es reproduïx a: Jordi CAÑAMERAS GAYA (2002), «El segle XVIII», a *Sant Feliu de Llobregat. Identitat i història*, Sant Feliu de Llobregat, Ajuntament, p. 135. Sobre aquest assumpte vegeu: Jaume RIERA I SANS (1998), «El personal de l'Arxiu Reial de Barcelona durant el segle XVIII», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, IX, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 87-104. Després vam localitzar tot l'informe i les referències al procés de selecció, amb les signatures dels oficials: ACA. Reial Audiència. Registre 161, f. 206v-213v.

²⁶⁶ Francisco de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, vol. I, p. 262.

²⁶⁷ No deixa de ser sorprenent que fos un certificat de l'alcalde de Sant Feliu de Llobregat el que acredités l'estada de Felip V i no la documentació de l'Arxiu Reial de Barcelona.

7. PRIMERES CONCLUSIONS

Al llarg de la Guerra de Successió els Falguera van utilitzar les xarxes familiars per posicionar-se econòmicament i políticament. Com altres grans famílies barcelonines de l'elit, tenien persones pròximes a les esferes de poder en els dos bàndols del conflicte. Fins i tot les seves estratègies matrimonials van anar paral·leles al curs dels esdeveniments.

Acabada la guerra, van deixar d'exercir càrrecs públics i van portar una vida retirada a la casa pairal de Sant Feliu de Llobregat amb la finalitat de passar desapercibuts i fer-se perdonar el seu passat austriacista. Des d'aquest indret, es van acomodar al nou ordre borbònic i van fer servir les seves relacions familiars amb els Rius i els Alòs per fer valer els seus interessos i aprofitar-se de la nova administració.

El període de bonança econòmica i la conjuntura agrària expansiva els va permetre superar les dificultats econòmiques i engrandir el seu patrimoni.

QUADRE NÚM. I

Quadre comparatiu entre el patrimoni de 1698 i el 1752

<i>Municipis</i>	<i>Nombre de cases</i>		<i>Nombre de camps</i>		<i>Nombre de vinyes</i>		<i>Nombre total de mujades</i>		<i>Molins</i>	
	<i>1698</i>	<i>1752</i>	<i>1698</i>	<i>1752</i>	<i>1698</i>	<i>1752</i>	<i>1698</i>	<i>1752</i>	<i>1698</i>	<i>1752</i>
St. Feliu de Llobregat	1	3	13	6	1		38,5	41 i ¾		
St. Joan Despí	1	1	2*	3		1	25	+		
St. Just Desvern					1	1	4	+		
St. Boi de Llobregat				2		1		81,5		1
Molins de Rei			1				¾			
Barcelona	1	3								
St. Martí de Provençals	1	1	9	1			34 i ¼	22		
Total	4	8	25	12	2	3	102,5	145 i ¼		1

* Una de les propietats diu que és el camp de Sant Boi a la parròquia de Sant Joan.

+ Caldria sumar les dimensions de l'heretat de Sant Joan Despí que no s'especifica, amb tres camps i una vinya a Sant Joan Despí i una vinya a Sant Just Desvern.

QUADRE NÚM. 2

Rendes de censos i censals que consten en els inventaris

	1698	1752
Sant Feliu de Llobregat		157 lliures, 7 sous, 4 quarteres d'ordi per 13 cases, 5 eixides, 4 peces de terra i 6 vinyes
Sanahuja	10 lliures (no especifica per què)	
Sant Joan Despí	6 lliures per una peça de terra	15 lliures, 6 sous i 6 diners, 1 quartera i 1 delme (una part de l'onzè) per 3 peces de terra i 1 vinya
Sant Just Desvern		2 lliures, 16 sous, 1 delme i el delme sencer d'una peça de terra a Esplugues
Hospitalet		2 quarteres i 1 quartà d'ordi i 18 sous per una peça de terra i una casa amb terra
Barcelona	65 lliures per unes cases	6 lliures per una casa
Generalitat	30 lliures 8 sous i 11 diners	
Consell de Cent de Barcelona	37 lliures i 10 sous	
Total	148 lliures, 18 sous i 11 diners	182 lliures, 7 sous, 6 delmes; 7 quarteres i 1 quartà d'ordi i 3 delmes

Bigàmia i inquisició a les terres de Lleida. El procés de Pedro Llamas. 1749

Antoni Llamas i Mantero
Grup d'Història del Casal, Mataró

1. LES BASES RELIGIOSES

En un principi les bases ideològiques per a la persecució de la bigàmia parteixen de les arrels més profundes de la teologia cristina, basada tant en la Bíblia com en el Nou Testament. Tant l'home com la dona són un fruit de Déu que els va crear a la seva semblança i, per tant, són d'origen diví des del principi dels temps, com reflecteix el Gènesi, i la seva unió procedeix de Déu. Tot seguit en veurem exemples prou significatius.

«Aleshores Déu digué: Fem l'home a imatge nostra. [...] Déu creà l'home a imatge seva, a imatge de Déu el creà: els creà home i dona.»²⁶⁸

«Malgrat tot, en el pla cristià no hi ha dona sense home, ni home sense dona; perquè si la dona ve de l'home, també és ben cert que l'home ve de la dona; i Déu és el principi de tot.»²⁶⁹

Però, Déu després del pecat original va marcar molt clarament amb les seves paraules el sotmetiment de la dona a l'home, en el mateix Gènesi. Evidentment no deixa de ser

²⁶⁸ FUNDACIÓ BÍBLICA CATALANA. INSTITUT CAMBÓ (1968), *Bíblia*, Barcelona, Alpha. Gènesi 1, 26 i 27, p. 10.

²⁶⁹ Ídem, Corintis 11, 11, p. 2102.

una sanció i un càstig pel seu pecat. Aquest pecat portarà el dolor de la maternitat, la dificultat de les relacions de l'home amb la dona i la voluntat de l'home de dominar-la.

«I digué a la dona: Augmentaré molt els neguits de les teves gravideses, amb dolor infantaràs els fills. Cap al teu home anirà el teu afany, però ell et voldrà dominar.»²⁷⁰

«Les mullers subjectes cada una al seu marit, com al Senyor. Ja que l'home és el cap de la dona, així com el Crist és el cap de l'Església, salvador ell mateix del cos. Ara bé, com l'Església se subjecta al Crist, així també les dones als marits en tot.»²⁷¹

D'aquesta unió inicial que Déu va proclamar, se'n va derivar la indissolubilitat de la parella i per derivació del matrimoni. Això es recull en nombroses citacions al llarg de text sagrat.

«Ell que féu de resposta: ¿Que no heu llegit que el Creador des del principi els féu home i dona i que digué: Per això l'home deixarà el pare i la mare per ajuntar-se a la seva dona i ser tots dos una sola carn? Així ja no són dues, sinó una sola carn. Per tant, allò que Déu ha unit que l'home no ho separi.»²⁷²

Aleshores, què passava quan la relació dintre del matrimoni es tornava difícil? Quina possible solució es podia donar a la vista de la religió cristiana? La resposta no deixa cap dubte. La indissolubilitat del matrimoni no es podia posar en dubte, qualsevol altra resposta al problema queia en el pecat i, per tant, en la possible punició d'aquest, tot i que hi havia una escletxa amb què es podia dissoldre, amb la mort del marit o bé la infidelitat.

«Una dona està lligada al seu marit mentre ell visqui. Un cop el marit mort, és lliure de casar-se amb qui vulgui sempre que sigui cristianament.»²⁷³

«I us dic que el qui repudia la seva dona, no havent-hi fornicació, i es casa amb una altra, comet adulteri.»²⁷⁴

«Als casats, els dono aquesta disposició del Senyor, i no pas meva; que la muller no se separi del marit; i, si se'n separava, que resti sense casar-se o que es reconciliï amb el marit. Igualment que el marit no abandoni la muller.»²⁷⁵

Per tant, l'abandonament tant de l'home com de la dona i la infidelitat queda tipificada com el pecat d'adulteri.

«Heu après que fou dit: No cometràs adulteri. Doncs bé, jo us dic: Tot aquell qui mira una dona cobejant-la ja ha adulterat amb ella en el seu cor.»²⁷⁶

²⁷⁰ *Ibidem*, Gènesi 3, 16, p. 13.

²⁷¹ *Ibidem*, Epístola als d'Efes 5, 22-24, p. 2150.

²⁷² *Ibidem*, Mateu 18, 4-6, p. 1843.

²⁷³ *Ibidem*, Primera Epístola als de Corint 7, 39.

²⁷⁴ *Ibidem*, Mateu 19, 9, p. 1843.

²⁷⁵ *Ibidem*, Primera Epístola als de Corint 7, 10 i 11, p. 2096.

²⁷⁶ *Ibidem*, Mateu 5, 27 i 28, p. 1821.

«Cometre adulteri és ésser curt de gambals; sols ho fa el qui busca perdre's a si mateix.»²⁷⁷

«Perquè el preu d'una prostituta és una fogassa de pa, però la dona que té marit caça persones de més pes.»²⁷⁸

Però, tot aquest corpus ideològic també tenia les seves febleses; a la Bíblia hi havia citacions de la vida i obra dels reis Salomó i de David que no es van caracteritzar especialment per la seva castedat. Serà un dels grans pares de l'Església, sant Agustí, qui sistematitzarà el pensament cristià en nombrosos temes cabdals en el matrimoni: la fidelitat, la indissolubilitat, el sagrament, els fills, etcètera. Sant Agustí dirà sobre aquests temes: «Aquesta voluntat en la unió dels cristians no està determinada pel fi de donar vida als fills perquè passin per aquest món, sinó perquè siguin regenerats, perquè no s'apartin de Crist. Si aconsegueixen això, obtindran del matrimoni la recompensa de la plena felicitat.»²⁷⁹

«Per tant, tot el bé del matrimoni es troba ple en els pares de Crist, els fills, la fidelitat i el sagrament. Els fills, perquè coneixem al mateix Senyor Jesús; la fidelitat, perquè no es va cometre cap adulteri; el sagrament, perquè no el va trencar cap divorci.»²⁸⁰

Per tant, podem veure com el matrimoni en el si de l'Església es va configurant com a sagrament, tot i que es va haver d'esperar fins al segle x per a la seva concreció. És en aquest segle on també s'afegeix al matrimoni un altre tema, el de la indissolubilitat. Aquest sagrament tenia diversos objectius, un de molt evident, el de la procreació, i amb aquesta la transmissió tant de la sang familiar, com del possible patrimoni de pares a fills. Un altre era evitar el desordre de la concupiscència, que evidentment recau fonamentalment en la dona, ja que la dona estava personificada per Eva i relacionada amb el pecat original, el qual havia transmès a tota la humanitat. A més, amb la indissolubilitat s'ataquen dos fronts. D'una banda, el concubinat que era pràctica habitual en el segle XII i, d'altra banda, la repressió sexual, és a dir, s'exerceix un control d'aquest per mitjà d'un calendari religiós, i també una valoració negativa del sexe. L'acte sexual s'havia d'efectuar amb molta moderació, ja que podia ser perjudicial per a la salut. Per tant, es realitza una valoració positiva de la continència i la castedat.

Hi havia determinats dies i èpoques de l'any en els quals no era convenient portar a terme les relacions sexuals: els diumenges, durant la Quaresma, el dia de combregar, durant l'embaràs i la menstruació, durant l'alletament. De la mateixa manera havien

²⁷⁷ Ibídem, Proverbis 6, 32, p. 1085.

²⁷⁸ Ibídem, Proverbis 6, 26, p. 1084.

²⁷⁹ Sant Agustí, *De bono matrimonio*: <http://www.augustinus.it/spagnolo/nozze_concupiscenza/index2.htm>.

²⁸⁰ Ibídem.

d'estar separats els dies que precedeixen els diumenges i festius, així com els dimecres i divendres que eren dies de penitència.²⁸¹

Un moment culminant en aquest procés serà el Concili de Trento, davant de la reforma protestant de Luter, on el matrimoni no tenia rang de sagrament i, per tant, es permetia el divorci. Trento donarà resposta clara al tema del matrimoni. D'una banda fixarà la doctrina al respecte i marcarà la pauta sobre el tema dels matrimonis secrets. Amb la publicació del matrimoni per mitjà de les amonestacions es podien evitar greus problemes de parentesc entre els cònjuges, anteriors matrimonis secrets o bé la mateixa bigàmia. La presència de testimonis, el consentiment dels nuvis i la mateixa presència del sacerdot en l'acte matrimonial donaven total validesa a aquest.

A més, si tenim en compte la difusió positiva que se'n féu, per mitjà dels sermons i confessions a les esglésies, les obres d'art, la literatura popular i eclesiàstica, el matrimoni eclesial es convertí en una columna fonamental de la mateixa Església catòlica.

El control eclesiàstic del matrimoni quedava d'aquesta manera accentuat, completat amb les proves de solteria que calia fer davant del mossèn, amb la regulació dels registres parroquials, on apareixia amb detall la tramitació i celebració del matrimoni i la institucionalització del ritus matrimonial.²⁸²

2. LA INTERVENCIÓ DE LA INQUISICIÓ I LA JURISDICCIÓ DEL DELICTE DE BIGÀMIA

Si bé a l'edat mitjana el delicte de bigàmia podia ser competència tant dels tribunals seculars com dels religiosos, durant l'època moderna serà la mateixa Inquisició la que lluitarà per fer-se'n càrrec en exclusivitat.

«A Barcelona el 1503 ja tenim notícia del delicte de bigàmia: Pedro de Santillana i Pedro Ubach són processats i reconciliats.»²⁸³

A Catalunya a la Concòrdia del 1512 es va establir que els bigams fossin jutjats pels tribunals civils, excepte que es posés en dubte la idea que el matrimoni era un sagrament, o bé que es pogués tenir dubtes de fe. Aquest darrer terme obria les portes de bat a bat a la intervenció del Sant Ofici, encarregat de mantenir la puresa de la fe davant de les desviacions.

²⁸¹ Margaret KING (1993), *Mujeres renacentistas. La búsqueda de un espacio*, Madrid, Alianza Editorial, p. 64 i 30.

²⁸² Enrique GACTO (1990), «El delito de bigamia y la inquisición española», a *Sexo y barroco y otras transgresiones premodernas*, Madrid, Alianza Editorial.

²⁸³ Juan BLÁZQUEZ (1990), *La Inquisición en Catalunya. El tribunal del Santo Oficio de Barcelona (1478-1820)*, Toledo, Alonso Arcano, p. 178.

Però la lluita entre els dos àmbits jurídics va continuar. El 1599, Catalunya demanà al rei Felip II que el delicte fos jutjat primordialment en l'àmbit civil. El rei en contra de l'opinió catalana va donar a la Inquisició la potestat exclusiva en la persecució del delicte. Tot i que el tema no es va donar per acabat i les polèmiques i discussions sobre la seva jurisdicció es van perllongar al llarg del temps.

Tenim notícies que fins a mitjans del segle XVI la Inquisició no va tenir gaire interès per perseguir aquest delicte. La inflexió es va donar amb el Concili de Trento, i el nombre de processats per aquest tema va augmentar de manera considerable respecte a temps anteriors.

Al darrer terç del segle XVI, la competència jurisdiccional del Sant Ofici va resultar teòricament més amplia per la decisió del sant pare Sixte V arran de suprimir la paraula manifestament que acompanyava a l'heretgia. A partir d'aquest moment els inquisidors podien actuar davant la sospita d'heretgia, tot i que aquesta fos indirecta o poc manifesta. A mitjans del segle XVII s'imposen les tesis inquisitorials [...] la polèmica jurisdiccional es tornarà a replantejar a finals del darrer terç del segle XVIII.²⁸⁴

Però el tema de la jurisdicció i a qui pertocava la persecució del delicte es va anar perllongant més del que sembla, no només a Espanya sinó també en les seves possessions americanes.

Cédula. Sobre los que se casan dos o más veces, viviendo la primera mujer, [...] queden sujetas a la jurisdicción real ordinaria [...] y advertencia a los inquisidores de que tales casos los observen de acuerdo a las leyes del reino, y no embaracen a las justicias reales el conocimiento de estos delitos, entendiendo solamente en el caso de producirse herejías y apostasías, sin que puedan infamar con prisiones no habiendo prueba firme.²⁸⁵

3. INICI I DESENVOLUPAMENT DEL PROCÉS CONTRA PEDRO LLAMAS

Com és costum en aquest tipus de processos, aquest s'inicià per una denúncia, que sempre és voluntària, contra Pedro Llamas davant del tribunal de la Inquisició. En aquest cas era un pare teresià que el denuncià davant del tribunal de Barcelona. En l'inici del procés el fiscal que porta a terme la causa fa un resum sobre el tema processal de què es tracta:

El Fiscal del santo oficio de la Inquisicion de Barcelona contra Pedro Llamas labrador vecino de Tuxent Obispado de Urgel, casado dos veces de edad 30 años. Del reo su primera muger Magdalena Campos en 1722 octubre de 1718, diciendo havia oido a

²⁸⁴ Enrique GACTO (1990), «El delito de bigamia...», p. 134-136.

²⁸⁵ AHN, Impresiones que el Consejo mandó hacer en los años 1769 hasta el 1770, M. Hacienda, Lib. 6555, p. 43.

diferentes personas que el Reo no obstante su supervivencia y matrimonio contraído havia casado con Francisca Pixivel.²⁸⁶

Seguidament la documentació ens remet a les declaracions dels testimonis respecte a l'acusació contra Pedro Llamas i en aquest cas la declaració voluntària del teresià, en què descriu perfectament les raons que el van portar a denunciar-lo davant el tribunal.

Tuvo principio esta sumaria por delación voluntaria que hizo el Padre Joseph Mariegos Religioso teresiano en el convento de San Cayetano de Barcelona en virtud de comunicación dada por el Tribunal y Declaró que hacia como 16 años havia contraído matrimonio en el lugar de Tuxent Obispado de Urgel com Magdalena Campos precediendo las proclamas y demas solemnidades de cuyo matrimonio tuvieron tres hijos. Y que haviendo pasado con su muger al exercito de Saboya en servicio de D. Antonio Lavelí, por accidentes que alli contrajo le fue preciso bolverse a Barcelona y dejar su muger que no quiso seguirle. Que pasados tres años supo por diferentes personas de quien no recuerda los nombres havia muerto su muger en el campo de Plasencia, y creyendo la noticia trato de casarse, y caso con Francisca Pixivel, sin correr las proclamas; y por faltarle la fe de muerte de su primera muger, de acuerdo con esta 2ª hizo información con dos testigos y tampoco sabia como se llaman, de que era soltero y no viudo, en virtud de ella, y de la licencia del Vicario General, caso 2ª vez con la Pixivel, y despues el Prior del Hospital General siendo testigos Francisco Torrens, Albañil y otros de los que depusieron en la información de libertad. Que cerca de tres años hizo vida maridable con esta, que supo que vivía y que estaba en Barcelona su Muger Magdalena Campos, averiguado que era verdad dixo a la Pixivel que no podía cohabitar con ella, y que con efecto lo ha executado así, y por esta espontánea confesión imploraba al piedad del Tribunal.²⁸⁷

Com podem veure, la declaració de Pedro Llamas té moltes llacunes i contradiccions, no recorda els testimonis que li donen una notícia tan transcendental per a la seva vida com la mort de la seva dona, i passa per alt l'acta de defunció de la seva primera muller, per poder contraure posteriors núpcies amb totes les de la llei. A més no li diu a la segona esposa que és vidu sinó solter. Així, és clara l'ocultació de la veritat.

Això no és un fet gens extraordinari, tenim un paral·lelisme clar en el cas de Joachim González, que és denunciat per Julián Navarro Tejada el 1739.

Julián Navarro Tejada, soldado imbálido [...] yendo de tránsito por la ciudad de Mataró donde vivía dicho Joachim [...] vio y supo que el referido Joachim estaba casado con Orosia Clariana y que de ella tenia dos hijas. El 25 de julio de 1703, casó con Doña M. Hernández Luengo natural de la ciudad de Zamora con Joachim González, [...] en la declaración en que dijo no saber si era viuda o casada actualmente.²⁸⁸

²⁸⁶ AHN, Inquisició, 3724, exp. 92.

²⁸⁷ *Ibidem*.

²⁸⁸ Antoni LLAMAS (1994), «Bigàmia i Inquisició el procés de Joachim Gonzalez», a *X Sessió d'Estudis Mataronin*, Mataró, Museu Arxiu de Santa Maria, Patronat Municipal de Cultura, p. 154-155.

El procés continuà, i el fiscal va a la recerca dels testimonis principals, tant la seva primera dona com la segona. Aquests compareixeran davant del tribunal i donaran testimoni dels fets ocorreguts en el cas que ens ocupa.

Magdalena Campos su primera muger de edad 35 años pareció tambien voluntariamente ante el comisario Cabanes haciendo relación de estar legítimamente casada con el reo, y que habiendo sabido de diferentes personas, que el tiempo de su ausencia de su companyia havia casado 2ª vez [...] añadió que havia sabido que el reo su marido para conseguir la lizencia de casarse 2ª vez havia echo información de que era soltero, y que tenia la declarante en su casa la partida de matrimonio que havia contraido con él. En ambas declaraciones se ratificó a perpetuidad. Cinco testigos formales deponen este matrimonio y entre ellos el Rector de Fruxement, que dixo los havia casado. Francisca Pixivel 2ª muger, hizo tambien voluntaria del Reo ante d. Francisco Aldòs y Rius comisionado por el Tribunal, declarando la havia dicho el reo era muerta su muger Magdalena Campos y que esta noticia la tenia por cartas, y relación de diferentes personas y habiendo hecho información de su libertad [...]. Casó con él y hizieron vida maridable del año 46 al 48 en que hazia su declaración, y hasta como 16 dias antes de ella, en que con motivo de haver visto trataba el reo con mucha familiaridad cierta muger que no conocia le preguntó al declarante quien era y él le respondió que Magdalena Campos su primera muger, de que se quedó sorprendida, y desde aquella hora no ha vuelto a tratar al reo como su marido, y a no tratarlo jamas y que si en alguna cosa havia faltado la declarante imploraba al piedad del Tribunal.²⁸⁹

Com és evident en la declaracions de les dues dones, queda força demostrat que Pedro Llamas les havia enganyades a totes dues, i havia abusat de la seva confiança. Però com el tribunal de la Inquisició només disposa dels testimonis orals, per poder reafirmar aquestes declaracions es dedicà a la recerca de les proves físiques del doble matrimoni, i endegarà una investigació per les parròquies i esglésies en cerca dels documents dels matrimonis de Pedro Llamas.

Se compulsa la partida del primer matrimonio de los libros de la Parroquia de Tuxent y consta por ella lo contratado del reo con Magdalena Campos en 35 de mayo del 13. De la partida que se estrajo de los libros de la Parroquia de Sta. Maria del Mar de Barcelona consta que el Reverendo Don Miguel Sastre Prior del Hospital General de la Santa Cruz asistió en 25 de junio de 1736 al matrimonio 2º del Reo con Francisca Pixivel.²⁹⁰

4. LA CONCLUSIÓ DEL PROCÉS

Arribats a aquest punt es desenvolupen una sèrie d'esdeveniments. En primer lloc Margarida Campos fugí i l'únic que el tribunal pot esbrinar és que ha tret un passaport

²⁸⁹ AHN, Inquisició, 3724, exp. 92.

²⁹⁰ *Ibidem*.

per a Portugal. A Pedro Llamas el 15 de novembre l'envien a la presó amb embargament dels seus béns. A partir d'aquest moment continuen els interrogatoris per part del tribunal, es fa una descripció genealògica de l'acusat i ell no aporta cap prova més al tema. Però davant de l'acusació, el fiscal li retreu que ningú pot estar casat amb dues dones a la vegada. Pedro Llamas comença una nova declaració de la qual fins ara no en sabem res.

A la acusación fiscal respondió, creia y sabia, que nadie podía estar casado a un tiempo con dos mugeres, y que el habiendo executado, fue porque le acosaron diversos soldados que vinieron del exercito, que su muger era muerta y lo mismo le digeron dos arrieros, de que no sabe su nombre. Que era falso que hubiera hecho vida maridable con su 2ª muger. [...] Que su confesión espontanea le debe aprovechar, porque no supo estuviere antes testificado en el Sto. Oficio, porque la hubiere hecho antes. Que en verdad estando el reo asistiendo a su primera muger que estaba enferma entraron en su casa dos que no conoció y tras ellos su 2ª muger, la qual le dixo venian a prenderle y que eran de la Inquisición que con este motivo huvo y anduvo uido dos meses y al cabo de ellos se buscó a dos Religiosos de San Cayetano para confesar y consultar lo que debia hazer.²⁹¹

Veient com se li està complicant el tema, Pedro Llamas amb les consultes al seu advocat dóna un altre tomb a la seva declaració i acusa directament la seva segona muller d'haver-lo induït a cometre perjuri en la seva declaració i torna a demanar pietat al tribunal i al·lega com a descàrrega de la culpa la seva declaració voluntària.

Habiendo comunicado con su abogado no se le ofreció que volviera a alegar de nuevo. Recibida la causa a prueba y echa la publicación de este. Dixo que eran verdaderas sus deposiciones, en lo principal que hace a su causa, y que tenia por ciertas las partidas que le leyeron de sus dos matrimonios. Comunicó con su abogado y concluyó con su parecer pidiendo que al respecto haver confesado espontaneamente y que tiene algunos parientes en Barcelona, asi mismo haver sido inducido por Francisca Pixivel su 2ª muger para que declarase en la curia eclesiastica que era soltero y de haver muerto su otra muger.²⁹²

5. CONSIDERACIONS SOCIALS DE LA BIGÀMIA

Arribats a aquest punt, ens hem de preguntar què va fer que aquestes persones vulneressin els preceptes socials i religiosos. En primer lloc, podem citar el fracàs matrimonial. Molts matrimonis arreglats pels pares sense cap intervenció dels cònjuges portaven en molts casos a veure l'altre com un estrany que no s'havia escollit lliurement. D'altra banda, la mateixa dificultat de la vida, tant en comú com material, la vida professional que portava al marit lluny de la llar, la intervenció en guerres, la pèrdua

²⁹¹ *Ibidem.*

²⁹² *Ibidem.*

de contacte personal del marit que buscava noves oportunitats laborals i que pot fer suposar la mort de la parella, o també el caràcter de la persona, abocaran el bigam o la bigama a formar una nova família lluny del seu nucli inicial i inserir-se en una nova població i en una nova vida.

Per tant, la bigàmia no era fàcil de ser descoberta si no era per la casualitat de la visita d'un amic o conegut que relacionava la persona amb el seu passat i lloc d'origen, tal i com li va passar a Joachim González. La llunyania i el canvi de nom ajudaven força el bigam.

En el tema de la bigàmia, el major nombre de processos recauen en els homes, cosa que no és estranya si tenim en compte que la dona estava reclosa a casa cuidant dels fills i portant la llar, i que no tenia ni les facilitats de desplaçament ni les ocasions que tenien els homes. Això no vol dir que no es produïssin casos de bigàmia entre les dones. Tenim un bon exemple en el cas de la lleidatana Esperanza Gómez, que fou detinguda per la Inquisició de Saragossa el 1781.

«El Inquisidor Fiscal de Zaragoza contra Esperanza Gómez natural de la ciudad de Lérida por doble matrimonio; castigada ya por el mismo crimen por la Sala de la Audiencia de esta Ciudad.»²⁹³

6. CONCLUSIONS

Com hem pogut veure el debat de la infidelitat conjugal i el tema del matrimoni arrenca ja des de la mateixa Bíblia. Al llarg del temps, es va intentar sistematitzar i reconduir que era pecat i, quan aquest queia en l'heretgia, a més, qui era l'encarregat de jutjar i castigar el delicte.

A partir del Concili de Trento i amb el perill del protestantisme, la Inquisició pren un paper rellevant en el tema, tot i que les disputes amb la jurisdicció civil no cessaren en tot aquest temps.

El procés de Pedro Llamas és un cas típic; un llaurador que s'allista a l'exèrcit i en un moment determinat aprofità l'avinentesa per abandonar la seva muller i iniciar una nova vida amb una altra lluny de la zona de residència on podia ser descobert, però l'aparició d'un conegut, en aquest cas el pare teresià que l'havia casat posarà al descobert tota la trama ordida per Pedro Llamas. El procés s'inicià per aquesta denúncia davant del tribunal, i immediatament es posà en marxa tota la maquinària judicial, amb el recull de declaracions dels testimonis. Al llarg del procés assistim a la recerca de proves per poder demostrar si s'ha comès el delicte de bigàmia, fins a arribar al final, on el nostre protagonista és empresonat i se li embarguen els béns, tant per poder pagar les costes de procés així com per al seu manteniment en la presó. El que no sabem, ja que

²⁹³ AHN, Inquisició, 3724, exp. 328.

la documentació no ens ho diu, és la pena a què va ser sotmès Pedro Llamas, però per altres casos similars podem deduir que amb sort podia haver estat assotat i tancat en una presó un mínim de tres anys, que era la condemna mínima, o bé desterrats, però si la cosa no anava bé anaven a galeres, la pena més temuda per la duresa que implicava. Això ens dóna una idea de la duresa amb què els inquisidors castigaven aquells que incomplien el precepte del matrimoni.

L'actitud dels borbònics envers la població civil. El cas de Sant Just Desvern

Coral Torra i Pannón

Centre d'Estudis Santjustencs

Juli Ochoa i González

Centre d'Estudis Santjustencs

Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat

En aquest treball es presenten i contextualitzen els casos de tres documents diferents que foren emesos en altres tants moments de la darrera etapa de la Guerra de Successió, concretament aquella que va des de la signatura del Conveni de l'Hospitalet, a partir de la qual les forces catalanes van haver de lluitar soles, fins a la caiguda de Barcelona seguida de la rendició del castell de Cardona, darrer reducte de la resistència al Principat.

Tots tres exemples, d'una manera més o menys directa, fan referència a la població civil de Sant Just Desvern i al tracte que aquesta va rebre en cada cas per part dels borbònics en funció de les circumstàncies del moment.

1. EL CONVENI DE L'HOSPITALET I L'ABANDONAMENT DELS CATALANS A LA SEVA PRÒPIA SORT: UN ACORD PACTAT A SANT FELIU DE LLOBREGAT

No se puede, ni se deve empear el Tratado de Armisticio, sin que preceda arreglar, y establecer la forma en que ha de quedar Cathaluña, y Islas de Mallorca, y Ibiza, con la continuacion de sus Privilegios, Fueros, &c.²⁹⁴

²⁹⁴ DIPUTACIÓ DEL GENERAL (1713), p. 29.

Havent donat als catalans garanties de mantenir per damunt de tot aquesta premissa, ja mantinguda a les negociacions anteriors que havien tingut lloc a Cervera, el mariscal comandant en cap de les forces imperials a la Península, Guido Wald Rüdiger, comte de Stahremberg, va acudir el dia 21 de juny de 1713 a la localitat de Sant Feliu de Llobregat per tal d'arribar a un acord amb els representants dels exèrcits filipistes sobre els detalls de l'evacuació de les forces austriacistes del Principat. L'acompanyava l'almirall britànic Sir John Jennings, que dotze dies abans havia arribat a Barcelona amb la seva flota per tal d'embarcar les tropes aliades a retirar.

El 18 de juny, Stahremberg havia proposat al marquès de Ceva Grimaldi, que actuava en representació del seu cap, Restaino Cantelmo-Stuart i Brancia, setè duc de Pòpoli, segon príncep de Pettorano i quart duc de Belvedere, de trobar-se a Sant Feliu per tal de continuar les conferències sobre l'evacuació del territori. El marquès va arribar el dia 21, amb una escorta de 50 dragons castellans, tot sent acompanyat des de Martorell fins a Sant Feliu per un destacament de cent genets del regiment holandès de dragons número 4 de Wassenaer. Com que Sant Feliu es trobava situat al mig de les casernes de l'esmentat regiment, l'acord es va redactar allà, per seguretat dels comissaris.²⁹⁵

En el decurs d'aquella negociació es va arribar aviat a una entesa sobre tots els altres detalls de l'evacuació, llevat del punt concret de la situació en què hauria de quedar Catalunya, sobre el qual Ceva Grimaldi es va tancar en banda. El tractat d'Utrecht no ho especificava i, per tant, les garanties dels catalans quedaven fora d'aquella negociació.

En una segona entrevista, aquest cop secreta, mantinguda a Cornellà entre Stahremberg i Ceva Grimaldi, aquest darrer es va tornar a mostrar inflexible sobre el tema dels catalans.²⁹⁶

L'endemà mateix, Stahremberg va adreçar al consistori barceloní una carta en la qual els donava detalls sobre el seu fracàs, tot dient-los que havien de ser els mateixos catalans els qui, si així ho volien, haurien de negociar el seu futur amb el duc de Pòpoli.²⁹⁷

Un altercat produït a Sant Feliu entre les escortes dels parlamentaris, quan un dels dragons castellans titllà de «rebel» un miquelet català, i que es va saldar amb la mort de l'esmentat dragó, aconsellà que la signatura dels acords tingués lloc en un altre escenari.²⁹⁸

El dia 22 de juny de 1713, i per tal de formalitzar el que ja estava pactat, es reunien a l'Hospitalet Joseph Lothier, comte de Königsegg, i el marquès de Ceva Grimaldi, diputats respectivament a aquest efecte pel comte de Stahremberg i el duc de Pòpoli, comandants suprems de les forces que fins llavors havien estat enfrontades. També hi

²⁹⁵ J. BAKER (1714), p. 65.

²⁹⁶ J.D.C. (1713), p. 37.

²⁹⁷ Ídem, p. 28, i també DIPUTACIÓ DEL GENERAL (1713), p. 33.

²⁹⁸ J. BAKER (1714), p. 65.

van assistir els anglesos Thomas Swanton i Anthony Wescombe en representació de l'almirall Jennings.

Com clarament es pot veure, «tots aquests individus, dels quals no es té constància que s'allotgessin a l'Hospitalet, van ser elements administratius més que estratègics, enviats per instàncies superiors amb les decisions ja fetes. En definitiva, el Conveni va ser una formalitat necessària».²⁹⁹

Després d'haver-ho deliberat llargament, la Junta de Braços convocada per la Generalitat, presidida pel seu conseller en cap Manuel Flix i Ferreró, va optar per la resistència a ultrança. La lluita continuaria. Precedit per vuit trompetes i vuit tambors, el nunci va anar llegint en els indrets habituals de Barcelona el ban de guerra que s'acabava de promulgar. Mentrestant, els darrers soldats austríacs del contingent a evacuar eren embarcats a les naus angleses.

No obstant haver deixat els catalans a l'estacada, el llavors ja Carles VI d'Àustria no va renunciar definitivament als seus drets fins el 30 d'abril de 1725, data de signatura de la Pau de Viena, tot havent tractat fins llavors Felip V d'usurpador. Així, el 28 de març de 1714 encara escrivia des de la capital de l'imperi als diputats i oïdors de la Generalitat, assejats per les forces francoespanyoles del duc de Berwick, i els deia:

Aunque la melancólica constitución de los tiempos y el ver abandonada mi Causa de los mismos Aliados que en sus principios la fomentaron y sostuvieron como justa y común, [...] la indisputable condición de conservar mi justicia, derechos, acción y títulos que como a legítimo Rey de España me pertenecen, en cuyo principio y el de la consideración que se han merecido vuestras inimitables acciones en mi real gratitud, podréis aseguraros que soccessivamente os dispensará mi clemencia las asistencias que se hagan arbitrales en la posibilidad, hasta que, facilitado vuestro bien merecido alivio, se mire con proporción la confianza al curso de mi Justicia, cuya seguridad viene anticipado á mi Real ánimo, por las notorias Acciones, Constancia y Valor de esse Fidelíssimo Principado, y Vassallos tan Activos, Zelosos y Leales.³⁰⁰

2. SANT JUST DESVERN, UN POBLE DE LA IMMEDIATA REREGUARDA BORBÒNICA DURANT EL SETGE DE BARCELONA

El duc de Pòpoli no tenia encara pressa per començar el setge de Barcelona, tot i que ja havien arribat al seu camp vint batallons i altres vint esquadrons de tropes espanyoles provinents d'Extremadura. La raó de la seva demora va ser, a més de la dificultat que suposava el transportar a Catalunya les municions i artilleria necessàries per a aquesta empresa, l'esperança que els barcelonins, després de l'embarcament de les darreres tropes

²⁹⁹ Clara ÀLVAREZ JÁUREGUI (2010), p. 16.

³⁰⁰ Salvador SANPERE Y MIQUEL (1905), p. 353-354.

alemanyes, en veure's abandonats per les forces que els donaven suport, implorarien finalment la clemència del seu legítim sobirà i tornarien altre cop sota el seu domini.³⁰¹

Finalment, el dia 24 de juliol de 1713 l'exèrcit de les Dues Corones es va posar en marxa des de Martorell, població que havia ocupat el dia 19 i on va fer empresonar els seus jurats per haver donat suport logístic a les forces catalanes del general Rafael de Nebot i Font, que es retiraven després de la derrota de Torredembarra. Els jurats martorellencs foren obligats per Pòpoli a practicar un joc cruel:

De tan mezquina alma no se puede extrañar que al llegar a Martorell, por haverse dado á Nebot al retirar algunos bagajes, hiciera prender á dos de sus jurados, á José Faura, tenido por filipista, y á Juan Sarasols, tenido por carlista. Les condenó á ser ahorcados, pero no pudiendo resistir las instancias de una dama de las que seguían el ejército, que pidió al Duque por la vida de Faura, dispuso el brutal capitán de Felipe V que los dos jurados se jugaran la vida entre sí; y como Faura perdiera, el Duque los perdonó a los dos, y el pueblo no creyó que ello fuera por piedad, y que si la mala suerte hubiese caído sobre Juan Sarasols, tenido en concepto de austriaco, hubiera sido ahorcado.³⁰²

En compliment estricte d'aquestes ordres, la major part de fortaleses, grans o petites que hi havia a Catalunya van sucumbir sota la piqueta borbònica.

Poc abans d'enviar-lo a l'ofensiva sobre Catalunya, Felip V havia donat al duc de Pòpoli instruccions molt concretes sobre el tracte que calia donar a qualsevol tipus de fortificació militarment aprofitable que es trobés en territori català:

Hareis arrasar qualquier lugar murado o castillo, obligareis al país a que abra caminos carreteros por todas partes, y particularmente en la montaña, para facilitar la marcha de las tropas y paso de la artillería.³⁰³

El dia 25 ja feien acte de presència per l'Hospitalet onze esquadrons i unes quantes companyies de granaders de les tropes filipistes que constituïen l'avantguarda de l'exèrcit de prop de 20.000 homes amb què el duc de Pòpoli comptava per sotmetre Barcelona. Poc temps després es produïen algunes topades prop de Santa Maria de Gràcia, Sants i les Corts. El setge de Barcelona ja havia començat.

Les tropes assetjants es van distribuir al voltant de Barcelona, tot formant un arc que anava des dels vessants de Montjuïc fins al Besós. Les forces espanyoles van acampar ocupant la meitat de ponent d'aquell arc, entre l'Hospitalet i Gràcia, i establiren el seu quarter general a les Corts, mentre que els campaments de les forces franceses s'estenien des de Gràcia fins a Sant Martí de Provençals.

³⁰¹ Anthèlme TRICAUD DE BELMONT (1715), p. 43.

³⁰² Salvador SANPERE Y MIQUEL (1905), p. 196.

³⁰³ ARCHIVO GENERAL DE SIMANCAS, *Estado*, llibre 413, f. 7-7v, *Carta de Felip V al duc de Pòpoli*, 3 abril de 1713. Recollit per Josep M. TORRAS I RIBÉ (2005), p. 28, i també del mateix autor (2006), p. 31.

Les instruccions que el duc de Pòpoli havia rebut de Felip V sobre el tracte a dispensar als «rebels» eren prou clares:

Si algunos miqueletes u otra gente tubiere el bárbaro arrojo y osadía de querer defenderse [...] se les pasará a todos a cuchillo, se hagan ahorcar a los que se defendieren, pues además de merecer este castigo como rebeldes obstinados y ladrones, convendrá se execute assí para escarmiento de los otros.³⁰⁴

Una bona prova del compliment d'aquestes ordres atroces la tenim en el trist destí dels prop de quatre-cents presoners que foren capturats a Torredembarra després de la derrota del general Nebot, dels quals una quarantena van ser penjats immediatament sense judici, en aplicació del que anomenaven «diezmo de horca», i els restants foren confinats a galeres en els vaixells borbònics.

Per contra, i també seguint les instruccions de Felip V, el duc de Pòpoli va publicar en nom del rei un perdó general i oblit obert a tots aquells, combatents o no, que tornessin a la seva obediència i es presentessin davant la seva persona per prestar homenatge.

Tot i que van ser nombrosos els pobles que per una o altra raó van retre l'homenatge que els era requerit, algunes localitats del Barcelonès i el Maresme es van resistir a fer-ho, per la qual cosa van haver de patir les represàlies consegüents.

[El duc de Pòpoli] decidí actuar amb mà dura per ofegar amb el terror ja no la resistència, sinó també els brots d'altivesa. Els consistoris de Badalona i Horta figuraven entre els que no havien sortit a prestar-li obediència. Resolt a no tolerar semblants ferrenyerries, féu saquejar aquestes viles a la soldadesca i la deixà lliurar-se a tots els excessos.³⁰⁵

4 de agosto [...] Llegó á la ciudad la noticia de las barbaridades cometidas por el enemigo en Horta y Badalona, que fueron saqueadas de una manera atroz.³⁰⁶

Tot el Principat ja havia rendit obediència a Felip V i la rebel·lió només quedava reduïda a la ciutat de Barcelona i tres forteses aïllades, el Castell de Cardona, el d'Hostalric i Castellciutat.

Durant el setge de Barcelona, Sant Just Desvern va quedar comprès dins de l'immediata rereguarda filipista, a cosa de només una llegua (una hora aproximada de camí) del quarter general del duc de Pòpoli, que estava situat a les Corts de Sarrià.

Sant Just era en aquell temps un poble relativament petit. El recompte de població més proper a aquelles dates és el que va signar el 31 d'agost de 1717, un cop acabada la guerra, el llavors intendent general de Catalunya, José de Pedrajas, tot seguint les ordres

³⁰⁴ ARCHIVO GENERAL DE SIMANCAS, *Estado*, llibre 143, f. 3v. Recollit a: Josep M. TORRAS I RIBÉ (2003), p. 267.

³⁰⁵ Santiago ALBERTÍ (1977), p. 171.

³⁰⁶ Mateo BRUGUERA (1871), vol. 1, p. 276.

del marquès de Campoflorido de confeccionar un cens general per a tot Espanya.³⁰⁷ Segons aquest cens, fet casa per casa i que es pot considerar prou acurat en haver estat dut a terme pels oficials encarregats de la confecció del cadastre, la població de Sant Just Desvern ascendia tan sols a 236 habitants.

A cura de la parròquia, i des de ja feia 24 anys, hi estava el seu rector, el barceloní Dr. Joaquim Bernadà, al qual no assistia en aquell moment cap vicari. Aquest rector va estar pledejant durant força anys, tant amb els propietaris santjustencs com amb els de la veïna localitat de Sant Feliu, pel tema de la percepció dels delmes.

D'acord amb el règim municipal que va estar vigent a Catalunya fins a la seva abolicció l'any 1716 pel decret de Nova Planta, a Sant Just hi havia un batlle, que vetllava pels interessos del capítol de la catedral de Barcelona, i dos jurats del comú, un pel braç major i l'altre pel braç menor, els quals es renovaven cada any quan arribava el mes de juny.

En aquell moment, Francesc Cortès era el batlle de Sant Just, i n'eren els jurats Francesc Campreciós i Joan Baptista Modolell, els quals tot just havien acabat d'accedir als seus càrrecs en substitució de Joan Oliveres i Gabriel Fatjó; aquest darrer, com més endavant tindrem ocasió de veure, d'un marcat posicionament austriacista.

Alguns dels grans terratinents d'aquesta rodalia s'havien revelat amb anterioritat com a resolts partidaris filipistes. Tal és el cas d'Oleguer de Taverner i d'Ardena, segon comte de Darnius, baró de Mont-roig, senyor de les Illes i de la Plana de Picalqués, coronel de cavalleria de l'exèrcit borbònic i eminent cartògraf, que entre moltes altres propietats, posseïa la finca i masia de Can Baró, situada a la part alta de la vall de Sant Just. El seu germà, el bisbe de Girona Miquel Joan de Taverner, era el cap principal del partit botifler.

Jacint Tudó, ric comerciant de teixits barceloní, que pocs anys abans havia adquirit la casa que actualment es coneix pel nom de Can Ginestar, també va apostar per la causa filipista, tot aconseguint ell i els seus fer una meteòrica ascensió social després de la victòria dels Borbons. El seu nét, Jacint de Tudó i Alemany, arribà fins i tot a ser membre del Consejo de Castilla en temps de Carles III.³⁰⁸

Altres propietaris santjustencs, per contra, es van mostrar obertament com a fermes defensors de la causa de l'arxiduc, com és el cas de Lluís de Claresvalls i de Miquel, baró de Llorac, que havia accedit a la propietat de la masia i terres de Can Jeroni³⁰⁹ pel seu matrimoni amb Caterina de Catxapai i Reart, filla del llavors ja traspasat Jeroni

³⁰⁷ BIBLIOTECA NACIONAL, Ms. 2274, *Vezindario general de España, 1717*. Dades sobre Catalunya: *Año de 1717. Relación de las personas que componen las ciudades, villas y lugares del Principado de Cataluña con distinción de Beguerios...*, Barcelona a 31 de agosto de 1717, fol. 369-443.

³⁰⁸ Coral TORRA I PANNÓN (2013), p. 157-288.

³⁰⁹ Masia santjustenca ja desapareguda que estava situada a l'actual avinguda de la Indústria cantonada amb el carrer d'Hereter.

de Catxapai i Vera, pagador que fou del Reial Exèrcit de Catalunya, i que n'havia estat el propietari anterior.

Nomenat oïdor militar l'any 1707, Lluís de Claresvalls havia estat un dels integrants de la Junta de Braços que el juliol de 1713 va decidir la resistència a ultrança, i participà activament en la defensa de Barcelona com a capità de la sisena companyia (formada pels gremis de barreters i passamaners) del tercer batalló de la Coronela. Com a represàlia pel seu posicionament, els seus béns li foren confiscats l'any 1714, en acabar el conflicte. El seu germà Jeroni, també capità com ell, però de la vuitena companyia (esparters, capsers i torners), morí el mateix 11 de setembre de 1714, dia de la caiguda de Barcelona, mentre lluitava al sector de Sant Pere.³¹⁰

Llevat dels exemples extrems que poden suposar el comte de Darnius, els Tudó o el baró de Llorac, que, a més, ni tan sols residien a Sant Just Desvern, tant els altres grans propietaris locals com el conjunt de la població santjustenca no s'havia significat especialment fins aquell moment d'una manera oberta per cap dels dos bàndols en conflicte.

Potser fos per causa de la seva immediata geogràfica amb les línies filipistes, el cas és que les autoritats santjustenques, tant el batlle Francesc Cortès com els jurats Francesc Campreciós i Joan Baptista Modolell, en representació dels seus veïns, havien acudit a retre homenatge d'obediència al Borbó i a posar-se sota la seva protecció, que era la que els brindava el duc de Pòpoli, capità general del seu exèrcit al Principat de Catalunya, acatament que no era gens estrany, ateses les circumstàncies del moment, sobretot davant de l'exemple del que havia passat a Horta o Badalona.

3. PRIMER CAS: EL DUC DE PÒPOLI GARANTEIX LA SALVAGUARDA DELS SANTJUSTENCS

Tot i que, com hem acabat de veure, Sant Just Desvern quedava darrere de les línies dels assetjants, i que l'acte de submissió retut als borbònics permetia suposar que els santjustencs podrien gaudir d'un acceptable grau de seguretat i assossec entremig de la voràgine que comportava el setge, les conseqüències del fet bèl·lic que durant aquells inacabables quatre-cents tretze dies s'estava produint ben a prop seu es van fer prou de notar.

Així, a la pàgina 251 del quart llibre d'Òbits, corresponent al període comprès entre els anys 1668 i 1750, que es conserva a l'Arxiu Parroquial de Sant Just, hi ha la següent anotació feta pel rector Dr. Bernadà: «Siti en Barña. als 25 de juliol 1713», i a continuació de l'esmentada nota es troba la partida d'òbit d'una dona morta d'una escopetada; i en aquesta i altres partides de difunts immediates següents es fa constar que «per ser lo siti en Barña. —o per ocasió del Siti de Barcelona— no se li han pogut

³¹⁰ Santiago ALBERTÍ (1977), p. 434-435.

fer —o no se li feren— los Officis s'acostuman los quals se faran després». A la pàgina 254 del mateix llibre hi ha aquesta sobria i expressiva nota: «Sesa [cessà] lo siti en Barña. a primers de setembre».³¹¹

Aquell any de 1713 s'esguerrà la festa major, que a Sant Just Desvern s'escau cada 6 d'agost, diada dels sants Just i Pastor. La situació no estava per orgues, ja que en aquells moments els combats havien arribat fins i tot a la veïna localitat de Sant Feliu.

Possiblement com a maniobra de distracció per cobrir la sortida que per la costa de llevant havia de fer el 9 d'agost l'expedició dirigida pel diputat militar Antoni de Berenguer i pel general Rafael Nebot,³¹² entre el 5 i el 7 d'agost es va produir al Baix Llobregat una incursió a càrrec de les companyies de voluntaris de cavalleria catalans comanades pels capitans Josep Badia i Josep Bonet:

Se ha tenido noticia que el Capitàn Don Joseph Badia, y el Capitan Bonet corriendo la Marina del Llobregat, y sus vezindades, el día 5 del corriente entre Cornellà, y Molins de Rey, apressaron 14 azemilas cargadas de provisiones. Que el dia 6 atacaron en San Feliu à los Fusileros Enemigos, y siendo estos socorridos de 400 Cavallos se retiraron sin perdida alguna en Viladecans, y Gavà, y sabiendolo el Enemigo con 800. Les atacò à las 12 de la noche, circuyendo una Casa, donde se hallavan 36 Cavallos, y no pudiendo resistir à tanto tropel, quedaron 22 prisioneros, 4 muertos, y los demàs con el Capitàn se escaparon por una ventana, y se retiraron à San Climent à incorporarse con dos Compañias de Fusileros, intentò el Enemigo atacarles en este Lugar con 400 hombres, y el Capitàn con los Fusileros les resistiò con tanto valor, que les obligò à retirarse, persiguiendoles hasta San Boy.³¹³

Tot desconfiant d'una més que possible connivència entre la població i les partides de «rebels» que els estaven atacant, el comportament dels soldats espanyols envers els paisans d'aquesta rodalia diferia sensiblement del que en un començament els havia garantit el duc de Pòpoli.

Una idea de com podia haver estat el tracte dels soldats espanyols ens la dona el testimoni de Mn. Felip Subirà, rector de la veïna localitat d'Esplugues, el qual ens ofereix el següent retrat de la seva parròquia a finals d'aquell any de 1713:

En aquests temps tan dolents de guerra tots los homens del poble han marxat quedant jo Rector tot sol amb los vellets, dones i criatures. En aquest poble d'Esplugues les

³¹¹ Mn. Antonino TÈNAS I ALIBÉS (1947), p. 210-211.

³¹² Aquesta expedició, que va resultar un fracàs total, tenia com a objectiu assegurar la possessió de les places de Castellciutat i Hostalric, aconseguir els 600 cavalls que deixarien les tropes aliades del general Wallis que encara ocupaven aquella darrera plaça i provocar un aixecament a l'interior del país que vingués a reforçar la lluita que es mantenia a Barcelona. Hostalric i Castellciutat van passar a mans dels filipistes i la columna expedicionària es limità a voltar per Catalunya perseguida en tot moment pels borbònics. Finalment, els dos caps van abandonar la seva tropa prop d'Alèlla i es van embarcar cap a Barcelona, on foren sotmesos a un consell de guerra.

³¹³ *Continuación de el Diario de el Sitio de Barcelona, publicada à 18 de Agosto de 1713*, Barcelona, Rafael Figueró, 1713, p. 2.

tropes forasteres espatllaren 12 cases i sols ne quedaren 10 sense espatllar per haverlos dit jo que en el poble no hi havia mes que vells, dones i criatures. De la rectoria se han emportat tota la roba blanca que han trobat i han destruït i cremat molts llibres de escriptures, pergamins vells dels censos y altres documents de molta importancia en aquesta Parrochia i Universitat de Sta. Magdalena de Esplugues. També se llevaren 5 parells de bous, 4 matxos, 7 ases del poble i tot el que pogueren robar del Hostal i de les demás cases havent deixat aquest poble desgraciat i arruïnats. Ita est Philipus Subirà Rector et notarius Ste. Magdalene de Speluncis.³¹⁴

Veient que malgrat les garanties que en el seu moment s'havien rebut, a Sant Just estava començant a passar el mateix, el rector Dr. Joaquim Bernadà, tant en nom propi com en representació dels seus feligresos, no dubtà a acudir al mateix duc de Pòpoli, per tal de reclamar-li que els assegurés d'una manera definitiva la salvaguarda.

I vet aquí que, per les causes que fossin, el cap suprem de les forces assetjants va atendre la petició que li feia mossèn Bernadà. Va manar que fos redactat pel funcionari Bartolomé Crespo el document oportú, que el mateix duc va contrasignar de la seva pròpia mà, i tot seguit l'hi va fer lliurar. El seu text era el següent:

+ DON RESTAYNO CANTELMO STUART, Duque de Populi, Principe de Petorano, del Insigne Orden del Santo Espiritus, Gentilhombre de Camara de Su Magestad, Capitan de vna Compañia de sus Reales Guardias de Corps, y Capitan General del Exercito, y Principado de Cataluña.

Por quanto nos hallamos informados de que en el Lugar de San Justo Desbern que es del Veguerio de Barz[elo]na se executan algunos excesos por los Soldados desmandados de las tropas, y le hemos admitido debaxo dela R[ea]l. proteccion de S. M[ajesta]t. y la nuestra, por hallarse entre los lugares de su obediencia; hemos venido en concederle Salvaguardia para mantenerse en ella con toda quietud y seguridad; y por tanto ordenamos y mandamos a todos los oficiales y soldados a nuestra jurisdiz[ci]on. sugetos que no hagan ni permitan hazer daño ni molestia alguna a las Casas habitadas del referido Lugar de s[a]n Justo, y especialmente a la Casa del Rector, ni a la Iglesia Parrochial de el, ni a su hacienda y depend[enci]as. pues de lo contrario seran obligados a responder unos y otros y a las demas penas que parecieren convenientes. Dada en el Campo del[an] te Barz[elo]na 30 de Septiembre de 1713.

El Duque de Popoli

Dn Bar[tolo]me. Crespo

Se concede Salvaguardia a la Iglesia y Casas del lugar de S[a]n Justo.³¹⁵

³¹⁴ ARXIU PATRIMONIAL DE CAN PI, *Llibre de rebuts de la casa Pau Pi*, lletra N, P. 49. Recollit per CARBONELL, *Mn. Esteve* (1948), p. 114-115.

³¹⁵ ARXIU HISTÒRIC DE SANT JUST DESVERN, caixa 669, lligall 1, document 54.

4. SEGON CAS: UNA ACCIÓ DELS PARTISANS³¹⁶ I REPRESÀLIES DELS BORBÒNICS

Una de les unitats que formaven part de les tropes espanyoles assetjants era el regiment de cavalleria que duia el nom de *Rosellón Nuevo*.

Aquest regiment, autèntica unitat d'elit dins de les tropes espanyoles, era de creació relativament recent, ja que s'havia constituït el 24 d'abril de 1703, tot passant poc temps després, l'1 de juny del mateix any, la seva primera revista. Tal com s'estilava a l'època, el Rosellón Nuevo estava format per 12 companyies de 30 genets cadascuna, la qual cosa suposava una força total de 360 homes.

Des del 6 de gener de 1707, el seu cap era el coronel Juan de Cereceda y Carrascosa, un «hidalgo» de Villares del Saz (Conca) de 48 anys, cavaller de l'orde de Calatrava, que era conegut en els medis militars de l'època amb els sobrenoms d'«El de los Rebatos» i «El Centauro de la Mancha».

Des de l'inici de la Guerra de Successió, les accions en les quals aquesta unitat va intervenir havien esdevingut memorables. Així, el 29 de març de 1707, i amb només dues companyies del seu regiment, el coronel Cereceda havia aconseguit capturar prop d'Alacant tot un regiment d'infanteria comanat per François de la Rochefocault, marquès de Montendre.³¹⁷ Tot just un mes després, a la batalla d'Almansa (25 d'abril de 1707), van contribuir a aniquilar en combat un altre regiment aliat format per hugonots francesos que lluitaven al servei de la reina Anna d'Anglaterra i que estaven dirigits pel cap camisard Jean Cavalier, el qual amb prou feines va poder escapar malferit. El 31 d'octubre de 1707, prop de Lleida, derrotaren i van fer fugir sis esquadrons del 8è regiment de cavalleria austríaca que dirigia el comte Antonio di Sormani, i que els triplicaven en nombre i força. També havien intervingut d'una manera molt destacada a les batalles d'Almenara (27 de juliol de 1710), Monte de Torrero - Saragossa (28 d'agost de 1710) i Brihuega-Villaviciosa (8-10 de desembre de 1710).

Durant el setge de Barcelona, el campament del regiment Rosellón Nuevo estava situat en el centre de l'hipotètic triangle que formen els nuclis de les Corts, Sants i Collblanc, tot just en el sector on actualment es troba la moderna parròquia cortsenca de Santa Tecla, al costat del punt en el qual ara s'entrecreuen la Gran Via de Carles III i l'avinguda de Madrid. Al seu flanc dret estaven acampats els genets del regiment de Santiago, i a l'esquerra ho feien els 300 homes que integraven el regiment de cavalleria que comanava el coronel Orive, també veterà de la batalla de Saragossa. Davant seu,

³¹⁶ Aquest episodi i, en especial, les conseqüències que va comportar als veïns de Santa Creu d'Olorda, ha estat tractat a Josep M. JORDÀ I CAPDEVILA (1982, p. I-VII; 1985, p. 84-89; i 2002, p. 344-350). També se'n fa esment a Daniel CARDONA I PERA, i Oriol DE FÀBREGUES-BOIXAR I NEBOT (1987), p. 319-320, i a Coral TORRA I PANNÓN (2013), p. 196.

³¹⁷ BIBLIOTECA NACIONAL DE ESPAÑA, signatura VE 640-30. *Copia de la relacion que el Coronel Don Juan de Zerezedea, embiò al señor Duque de Bervic, escrita en Monovar à veinte y dos de Março de 1707. à las cinco de la mañana*. També s'esmenta a: Charles SEVIN DE QUINCY (1726), p. 396-397.

a l'altura de les cases de Sants, ja es trobava el cordó amb les línies fortificades dels assetjants, i a l'altra banda s'estenia la terra de ningú, batuda per l'artilleria d'ambdós bàndols.³¹⁸

En una època en què les estructures normals d'intendència deixaven un xic que desitjar, era relativament freqüent el fet que moltes unitats tinguessin cura de procurar-se i administrar el seus propis recursos, especialment pel que fa a les vitualles. Per tal de subvenir l'alimentació dels seus homes, el coronel Juan de Cereceda disposava, entre altres mitjans de suport, d'un ramat format per gairebé un miler de caps de bocs castrats, el qual el tenia pasturant a la rereguarda, a les muntanyes de Collserola, retirat de la línia del front.

Cap a finals de desembre de 1713, aquell ramat es trobava a la zona de muntanya on conflüen els termes de Sant Just Desvern, Vallvidrera i Santa Creu d'Olorda, a la collada que es coneix amb el nom de *coll de les Torres*, situada entre els turons de Merlès i de la Coscollera i que separa en aquell punt la vall de Sant Just de la de Valldonzella.

Conexedors de l'existència d'aquesta font d'aprovisionament dels borbònics, i sent conscients de l'extrema penúria que estava patint l'assetjada ciutat de Barcelona, alguns dels caps de casa propers a la zona on pasturava aquell ramat van veure la possibilitat d'intervenir-hi, tot aprofitant els seus profunds coneixements del terreny que trepitjaven.

Un dels principals protagonistes d'aquella conxorxa va ser Jacint Fatjó, originari de Cerdanyola, que des de feia 34 anys i arran del seu casament amb Teresa Parellada, pubilla de can Parellada, havia passat a ser cap de casa d'aquella masia santjustenca que, des que ell hi va entrar i fins als nostres dies, duu el nom de can Fatjó.

També hi intervingueren els seus dos fills, Gabriel i Francesc Fatjó Parellada, així com també el seu sogre, Gabriel Parellada Ramoneda, que encara vivia amb ells.

Altres santjustencs que van participar en aquella acció foren Francesc Padrosa, cap de casa de la masia de can Padrosa, situada a la solana de la vall de Sant Just, i Pere Cuyàs, amo de can Cuyàs, masia santjustenca situada pràcticament a la partió amb el terme de Vallvidrera, on abans havia estat ubicat el convent de Sant Joan de l'Erm, la capella del qual, llavors encara es conservava. Un dels seus fills, Bartomeu Cuyàs Modolell, que després d'aquests fets hagué de marxar a viure a Valldoreix, va morir tot just tres mesos i mig després a mans dels borbònics, juntament amb Felicià Carbonell, veí d'aquella localitat: «[...] morts pels traydors castellans quan anaven a robar a casa del Sr. Carbonell.»³¹⁹

³¹⁸ ARCHIVO GENERAL DE SIMANCAS, signatura MPD, 57, 003. *Plan de Barcelone ou est marqué le Camp de L'armée du Roy qui en fait le blocus depuis le 28 juillet 1713 avec la ligne de contrevallation et autres Postes avancez contre le place.*

³¹⁹ ARXIU PARROQUIAL DE SANT CEBRIÀ DE VALLDORREIX, llibres d'Òbits, anotació del 24 d'abril de 1714. Recollida per Grup de Genealogia de la SCGHSVN (2012-2013), p. 217.

Com hem pogut veure anteriorment, un dels implicats, Gabriel Fatjó i Parellada, havia estat jurat del comú de Sant Just durant el període comprès entre maig de 1712 i juny de 1713. No va ser aquest l'únic cas de participació dels integrants santjustencs d'aquest escamot en els afers municipals: el seu avi matern, Gabriel Parellada, també havia exercit aquest càrrec en els períodes de juny de 1700 a maig de 1701 i de maig de 1703 a maig de 1704. També Francesc Padrosa havia estat jurat des de juny de 1702 a maig de 1703 i de juny de 1706 a juny de 1707.

Un altre dels participants en aquella trama, i potser el seu principal instigador, va ser Josep Busquets i Xammar, hereu de la masia de can Busquets, a Valldoreix, cosí en segon grau dels Fatjó, i nebot alhora del coronel de l'Exèrcit de Catalunya Francesc Busquets i Pujol, comandant del Regiment d'Infanteria número 8 sota les ordres del comandant en cap de l'Exèrcit de l'Exterior, Antoni Desvallés i de Vergós, marquès de Poal.

Altres implicats en aquella acció van ser els llebrencs Bartomeu Castellví i Jaume Balasc, amo de can Balasc de Vallvidrera i emparentat amb els Fatjó a través de la seva muller, la santcugatenca Paula Margenat i Fatjó, i els caps de casa del terme de Santa Creu d'Olorda Joan Serra, de can Serra, casa de pagès situada pràcticament al costat de l'església parroquial de Santa Creu, i Pau Amigó amo de la masia de can Amigó del Baluard i germà de Josep Amigó, masover de can Tudó, a Sant Just Desvern.³²⁰

La nit del 27 al 28 de desembre de 1713, aquest grup d'homes, que com acabem de veure eren tots de la zona i majoritàriament santjustencs, es va dirigir al lloc on pasturava el ramat, del qual tot seguit se'n va apoderar, probablement després d'haver reduït els possibles pastors que el vigilaven. Poc temps després, i dins d'aquella mateixa nit, l'escamot de partisans va travessar les línies borbòniques amb el ramat que acabaven de capturar i van dur les 992 bèsties que el formaven a través de la terra de ningú fins a arribar a les línies dels barcelonins, tot deixant-lo finalment als vessants de la muntanya de Montjuïc, emparat per l'abast de l'artilleria catalana.

El Consell de Cent barceloní, principal beneficiat per aquesta proesa, la recollia en el seu dietari de la manera següent:

Dijous, a xxviii de dit. En aquest dia, entraren en la present Ciutat noucents o mil crestats que uns partisans anaren a pèndrer en Santa Creu de l'Orde la nit antes, y pujaren per Montjuich, los quals la Ciutat compta per lo abast de ella.³²¹

Existeix la possibilitat, però, que l'agosarada acció d'aquell grup de partisans no hagués estat revestida de l'heroic altruisme que a primera vista es podria suposar. L'historiador i eclesiàstic mataroní Mateu Bruguera, sense esmentar la font, recull aquesta anotació datada el 31 de desembre de 1713:

³²⁰ Coral TORRA I PANNÓN (2013), p. 199, nota 67.

³²¹ Pere VOLTES BOU i Enric GUBERN HERNÁNDEZ (1957), p. 115.

Entraron á la plaza 959 cabezas de ganado procedentes de Sta. Cruz del Orde, y por ellas satisfizo la Ciudad 6.137 libras catalanas.³²²

L'audàcia d'aquest imprevist cop de mà enfurismà en gran mesura els filipistes, en especial el coronel Juan de Cereceda, que veia com amb aquesta acció la seva tropa d'elit havia estat burlada per uns simples paisans que els havien fet quedar en ridícul, tant als ulls de l'enemic com dels seus propis companys d'armes. S'imposava contestar amb una represàlia com més immediata i sagnant millor.

Aquell mateix migdia, tres cossos de cavalleria van sortir per altres tants punts del cordó dels assetjants en aquella venjativa operació de càstig. Les víctimes, en aquest cas, foren uns pobres pastors que es trobaven a la terra de ningú, confiats en la seva condició de paisans no combatents, i que estaven apeixint uns quants caps de bestiar propietat de l'hospital de la Santa Creu.

No pudieron llevar estos con paciencia tan chistoso descalabro; antes ardiendo en ira y deseos de venganza, salieron en gran número de su campo, jurando todos no volver atrás sin haber cortado tantas cabezas, cuantas echaban de menos de ganado. Y se salieron con la suya. Al medio del camino encontraron una porción de personas indefensas, que recogian hierva para sus bestias.³²³

Segons la premsa local del moment, durant la represàlia sobre aquella «porción de personas indefensas» es va arribar a fer, entre morts i malferits, un total de 22 víctimes, i tot per aconseguir arravatar-los uns quants ases i divuit cabres.

Des de l'any 1641 s'editava a Barcelona un periòdic setmanal que duia el títol de *Gazeta de Barcelona*, al front del qual es trobava des de l'any 1695 Rafael Figueró i Jolís, impressor del rei Carles d'Àustria fins a l'evacuació austriacista de 1713 i des de llavors al servei dels consellers de Barcelona, que li van renovar la patent. El seu setmanari es va publicar regularment durant tot el setge fins l'agost de 1714, en què una bomba enemiga va destruir la impremta.

L'exemplar número 18 de l'esmentada gasetta, que va aparèixer el 3 de gener de 1714, recollia aquests fets a la tercera pàgina i posava especial èmfasi en la inútil i sagnant represàlia duta a terme pels homes de Juan de Cereceda, així com en la immediata resposta de les forces catalanes, que tot seguit els van foragitar:

Dia 28. Luego que amaneciò, entraron en esta Plaça 990. Machos de Cabrio, que un corto numero de Paysanos esforçados, avian apressado la noche antecedente, cerca el Lugar de Santa Creu, y rompiendo por entre los Enemigos, los conduxeron à esta Capital, dexando à sus dueños con notable dolor esta importante presa; como lo manifestaron desahogando parte de su rabiosa colera en una operacion, que aunque indigna de me-

³²² Mateo BRUGUERA (1871), vol. 1, p. 429.

³²³ Ídem, p. 428.

moria, se haze inevitable la relacion, para que se forme tal qual especie de ayrado encono: estando unos pobres indefensos, viejos, niños, y mugeres, con otros pobres Paysanos, que recogian yerbas, para poder mantener sus Azemilas, salieron los Enemigos por tres puestos de su Cordon, con tres cuerpos de Cavalleria, y valiendose de la confianza con que los dicho pobres se acercaron a sus Cordones, cargaron sobre ellos con tan inhumana crueldad, que sin perdonar a edad, ni sexo, renovaron la memoria que hazia la Iglesia de la muerte de los Inocentes, dexando algunos muertos, al rigor, y otros mal heridos 22 en todos; y para castigar a los que no hallò su ira en el campo, se llevaron 18 Cabras, que mantenian a los pobres niños, y algunos enfermos del Hospital; en el poco tiempo que diò su arrebatada execucion, salieron los Cavallos del Regimiento de San Miguel, que estavan de Piquete, y algunos Fusileros que se hallavan cerca, y sirvió para conocer, que eran tan cobardes, como crueles, porque siendo excesivo el numero de sus Cavallos, se pusieron en ignominiosa fuga, sin alientos para lidiar con quien tenia armas, pues aun los pobres que las tuvieron, se hizieron respetar en medio de la refriega; de donde se puede inferir la cobardia de su crueldad, como lo sangriento de su enojo, è inhumano de quien manda acciones tan ajenas de lo racional; la Artilleria de la Plaça jugò segun permitiò lo acelerado de la fuga, no se sabe si recibieron algun daño.³²⁴

El Consell de Cent barceloní també recollia en el seu dietari aquesta cruel represàlia, a la qual li donava un títol ben original:

DIE DE IGNOSENS I INNOCENTADA DE L'ENEMICH. Dit die, a la tarda o sobre lo mig dia, aparegué ab un soplo una partida de cavalleria, y trobant alguns burriquets i altres cavalcaduras de alguns pobres que per minyons y personas incapases de las armas feyan guardar, y corrent dita cavalleria sobre de ells dels quals ne mataren alguns, nefraren de altres, no perdonant algunas donas y criaturas, y se n'aportaren las assèmilas pasturaven y las cabres tenia en lo dit puesto lo Hospital General.³²⁵

Els borbònics també van donar la seva versió d'aquells fets, ometent, però, el robari del miler de crestats que havien realitzat prèviament els partisans i presentant les víctimes que ells havien causat en la seva expedició de càstig com a forces enemigues vençudes, i en un nombre molt més elevat que el que recullen les fonts contràries.

El senyor duc de Pòpoli va tenir el 28 de desembre un avantatge sobre els assetjats, que havien fet sortir de la vila els seus cavalls i el seu bestiar amb una escorta per a fer-los pasturar a la plana. Aquest general, sobre l'avís que va tenir, va fer tres destacaments de cavalleria amb ordre d'anar endavant fins al camí cobert i d'envoltar-los. L'escorta emprengué la fugida i no obstant això va tenir setanta homes morts, i la major part dels cavalls i del bestiar els hi fou arravatada.³²⁶

³²⁴ *Continuacion del diario del sitio y defensa de Barcelona, publicado en esta Plaça. Dia 3 de Enero 1714*, núm. 18, p. 3.

³²⁵ Pere VOLTES BOU; ENRIC GUBERN HERNÁNDEZ (1957), p. 115.

³²⁶ Anthèlme TRICAUD DE BELMONT (1715), p. 43. (Traduït de l'original francès).

La sang d'aquelles víctimes apaivagà momentàniament la seva còlera, pel que fa a l'afront que havien sofert, però el tema del rescabament d'aquell robatori no va caure en l'oblit, el ramat sostret estava valorat en 4.394 peces de vuit, i calia recuperar com fos aquell import.

Atès que el ramat havia estat capturat en els termes de Sant Just, Vallvidrera i Santa Creu d'Olorda, i que, a més, els autors, la identitat dels quals ja es començava a suposar, pertanyien a aquestes localitats, el duc de Pòpoli, a instància de Juan de Cereceda, va ordenar que aquell import fos satisfet per les universitats de tots tres pobles. A més, la limitada solvència d'aquells sospitosos així ho aconsellava.

Y aunque se hallan algunos individuos indiciados de haver sido cómplices, pero recahe en sugetos de muy pocas conveniencias, cuyos caudales no pueden llegar de mucho al justo Valor del dicho ganado, cuya satisfacción parece que no puede asegurarse de otra forma que cargando la Ley sobre el Común de los mismos tres lugares y Términos en cuyos confines apascentaba el ganado y sucedió el robo.³²⁷

Els representants dels tres comuns afectats van acudir sense èxit davant del destacat botifler Josep d'Alós i de Ferrer, catedràtic de dret civil a la Universitat de Barcelona que havia fugit de la ciutat el 1705 quan els austriacistes li van saquejar la casa de Barcelona i també li cremaren una altra que tenia a Sarrià.³²⁸ Josep d'Alós tornava ara amb les tropes borbòniques en qualitat d'assessor de l'estat major de l'exèrcit filipista.

No hi hagué res a fer i es ratificà la forma de satisfer el valor del ramat de la manera en què havia ordenat el duc de Pòpoli. A més, mentrestant, els autors d'aquell fet ja havien estat identificats i engarjolats, i ja s'havien formalitzat els oportuns procediments civil i criminal contra en Busquets i els tres Fatjó.

Pressionats pel coronel Cereceda, que exigia el rescabament immediat de la pèrdua econòmica soferta, els jurats de tots tres pobles van haver d'acceptar i signar les lleonines concòrdies que els van ser presentades pel seu creditor a través del notari de Barcelona Josep de Soldevila i Masdeu, ciutadà honrat de Barcelona des del 17 de febrer de 1710 per privilegi atorgat per Felip V.

Soldevila obtingué l'any següent el càrrec de receptor i administrador general del paper timbrat i, més tard, a través del matrimoni entre la seva filla Liberata amb Francesc d'Alós i Rius, fill de Josep d'Alós i de Ferrer, acabaria entroncant amb aquesta poderosa família de botiflers.³²⁹

El pagament de la quantitat imposada es distribuïu d'aquesta manera: Vallvidrera, 878 peces de vuit, 2 sous i 4 diners; Sant Just Desvern i Santa Creu d'Olorda, 1.757 pe-

³²⁷ Arxiu de la Corona d'Aragó. Monacals - Hisenda, núm. 3.726. Recollit per Josep M. JORDÀ I CAPDEVILA (1982, p. s/n; 1985, p. 86; i 2002, p. 346).

³²⁸ Joan MERCADER I RIBA (1991), p. 26-27.

³²⁹ Josep M. DE SAGARRA (1981), p. 37-38.

ces de vuit, 16 sous i 10 diners cadascuna. A més, els honoraris notarials i demés despeses van haver de sortir dels eraris de tots tres municipis:³³⁰

«Deuhen los Jurats y Particulars dels termes, llochs y Universitats de Vallvidrera, Santa Creu del Orde y S. Just Desvern a Joseph Soldevila y Masdeu Not. Pub. de Bna. lo seguent.»	3 lliures
«Pmo. per las tres minutas fetas per dit Soldevila, Una per cada lloch del Sindicat pera firmar la concordia ab lo Señor Dn. Juan de Zerezeda.»	62 lliures
«Item per la recepcio y abstracta de la Concordia firmada per y entre dit Dn. Juan de Zerezeda de Una part y dits Sindichs y particulars de part altre rebuda en poder de dit Soldevila â 17 Abril 1714.»	65 lliures

Dos dies després, el 19 d'abril de 1714, els tres comuns acabaven compromentent-se a pagar l'import que s'havia estipulat a canvi de l'anul·lació dels procediments que s'havien instruït contra els quatre encausats, i amb aquesta finalitat van establir sengles repartiments proporcionals entre els seus veïns respectius.

Com que algunes cases no disposaven dels diners en efectiu, establiren censals. A Sant Just no tenim notícia més que d'un censal creat per Francesc Cortès, batlle del poble, i Gabriel Fatjó, un dels acusats, a favor d'Esteve Bosc, pagès de Sant Boi, per un preu de 560 lliures i una pensió de 28 lliures pagadores l'11 de juny de 1714.³³¹

5. TERCER CAS: PATIÑO, O LA PREPOTENT ARROGÀNCIA DELS VENCEDORS

Transcorregut gairebé un any de bloqueig de Barcelona sense haver aconseguit pràcticament cap mena de progressos evidents, a les corts de París i Madrid es va considerar que l'estratègia seguida pel duc de Pòpoli havia fracassat, i que calia fer un canvi.

Finalment, el 6 de juliol de 1714, aquest era destituït i rellevat pel mariscal de França James Fitz-James Stuart, duc de Berwick, un militar i aristòcrata anglès, fill il·legítim de Jaume II d'Anglaterra, el darrer rei catòlic d'aquell país, destituït per Guillem d'Orange i refugiat a França. El duc de Berwick estava al servei dels francesos i amb ells ja havia participat en altres episodis de la Guerra de Successió com la campanya de Portugal o la batalla d'Almansa.

Berwick va arribar a Barcelona el dia 7 de juliol amb 68 batallons més que enviava el rei de França, amb la qual cosa en aquell moment el total de forces borbòniques al voltant de la Ciutat Comtal va passar a ser de 39.000 homes, dels quals els efectius francesos constituïen la majoria.

³³⁰ ARXIU HISTÒRIC DE SANT JUST DESVERN, caixa 669, lligall 1, document 55.

³³¹ Daniel CARDONA I PERA, i Oriol DE FÀBREGUES-BOIXAR I NEBOT (1987), p. 320.

Malgrat l'aferissada defensa dels barcelonins, la superioritat, tant en nombre com en armament, de les forces francoespanyoles que els assetjaven, acabà imposant-se, i després d'aquell llarg setge, l'11 de setembre de 1714, com és sabut, les tropes atacants aconseguiren finalment expugnar la ciutat de Barcelona i aconseguir-ne la capitulació.

Amb la conquesta per les armes de la capital del Principat, els borbònics aconseguiren una de les més flagrants victòries pírriques de la nostra història. El mateix duc de Berwick, a les seves memòries, prou que ho va reconèixer. Així, en referir-se a les baixes sofertes per una i altra part durant l'assalt final, deixava ben clar que:

Nosaltres vàrem tenir prop de dos mil homes morts o ferits; la pèrdua dels Rebels no pujà a més de sis-cents homes, aquell dia.³³²

I més endavant, en referir-se al conjunt del setge, encara hi afegia:

Nosaltres vàrem tenir durant aquest setge deu mil homes morts o ferits: els habitants en van tenir al voltant de sis mil.³³³

Les xifres de baixes enregistrades entre els defensors de Barcelona que ens dóna Bruguera, més acurades, són encara lleugerament menors: 3.835 víctimes el dia de l'assalt i 5.962 morts durant el conjunt del setge.³³⁴

Després de la victòria, els vencedors establiren un govern provisional. Un testimoni presencial, el fill de l'anteriorment esmentat jurista Josep d'Alòs i Ferrer, Antoni d'Alòs i Rius, que havia entrat amb les tropes borbòniques ocupant el grau de tinent de cavalleria en la companyia de granaders del regiment de dragons del coronel José Vallejo i exercint com a ajudant del mateix duc de Berwick, ens dóna el detall de la seva composició:

Después de rendida Barcelona, formó el Rey una Junta de algunos Cavalleros Catalanes, de los que siempre havian seguido su partido: eran el Marques de Sardañola, el de la Floresta, D. Rafael Cortada, D. Joseph de Alós mi padre, Don Francisco Ameller, y Don Gregorio de Matas, la presidia Don Joseph Patiño, y se llamava Superior de Gobierno: A la mesma confirió el Rey el mando político de toda la Provincia, hasta que con el tiempo se formó la nueva Audiencia, y demás Tribunales.³³⁵

Berwick no es va quedar a Catalunya i marxà tot seguit a Madrid, des d'on va tornar a França. El nou capità general a Catalunya, després d'un breu mandat interí de François Bidal, cavaller d'Asfeld, fou el príncep flamenc Albert Octave t'Serclaes, comte de Tilly, el qual va entrar a Barcelona a finals d'octubre de 1714 i des del primer moment exercí una forta repressió contra els austriacistes, va fer traslladar la universitat

³³² Duc de BERWICK (1780), p. 190. (Traduït de l'original francès.)

³³³ Ídem, p. 191.

³³⁴ Mateo BRUGUERA (1871), vol. 2, p. 301.

³³⁵ ANTONIO DE ALÓS Y RIUS (1767 o 1768), p. 44-45.

a Cervera i planificà la construcció de la Ciutadella de Barcelona, obra de l'enginyer Joris Prosper van Verboom.

José Patiño y Rosales, el president de la junta recentment constituïda, havia nascut a Milà en el si d'una família noble d'origen gallec establerta feia temps a la Lombardia que s'hagué de repatriar per causa de la seva fidelitat als Borbons. Tornat a Madrid, perfeccionà la seva formació administrativa de la mà de l'influent Jean Orry, comte de Vinaròs, el ministre de Finances i secretari d'Hisenda de Felip V que li havia estat enviat pel seu avi Lluís XIV per tal d'aplicar el model francès en els territoris de la corona espanyola.

L'any 1713 havia estat nomenat superintendent general de l'exèrcit i Principat de Catalunya, tasca que comportava garantir els allotjaments i les vitualles de les tropes. Per tal de disposar dels fons suficients, i per indicació d'Orry, establí un impost extraordinari de 750.000 pesos que havia de ser aplicat als habitants dels territoris ja sotmesos. Aquesta exacció, la primera que es feia a Catalunya d'una manera obligatòria i sense haver estat consentida per les Corts Catalanes, produí un gran malestar i desembocà el gener de 1714 en un alçament popular d'insospitades proporcions en nombrosos indrets del país, que va obligar l'exèrcit filipista a relaxar el setge de Barcelona, i que també es va fer sentir al Baix Llobregat.³³⁶ En són un bon exemple els combats que hi van haver als castells de Corbera i Castellví de Rosanes, fortaleses que finalment van acabar sent enderrocades per les tropes borbòniques en compliment del que Felip V havia ordenat, trist final que com elles van tenir la major part de les fortificacions catalanes.

Parlant de José Patiño, l'historiador igualadí Joan Mercader i Riba ens diu:

Quan vingué a Catalunya José Patiño ja tenia 47 anys; era, doncs, un home en plena maduresa, molt conscient en les tècniques de l'administració militar i capacitat plenament per a emprendre amb probabilitats d'èxit un seguit de reformes financeres i civils, en un país com el nostre, difícil de rosegar per l'estat de desesperació i paroxisme en què havíem arribat els catalans en la defensa dels antics furs, però també abatut finalment, després de l'incondicional ajupiment a la voluntat de Felip V, i resignat a deixar-se imposar totes les transmutacions polítiques que hom cregués oportunes.³³⁷

Patiño, president de la Junta Superior de Gobierno y Justicia, juntament amb un altre dels seus membres, el jurista Francesc d'Ametller i Perer, foren designats per la cort de Madrid per tal que elaboressin sengles informes que serviren de base al Consejo de Castilla, corporació suprema consultora del rei en temes relatius al govern i l'administració pública, per a la redacció del decret de la Nova Planta de la Reial Audiència

³³⁶ Sobre els esdeveniments haguts al Baix Llobregat durant tota la contesa, vegeu Josep CAMPANY I GUILLLOT (2010), p. 17-33.

³³⁷ Joan MERCADER (1991), p. 25-26.

del Principat de Catalunya, en el qual havien de quedar definits els nous patrons pels quals s'hauria de regir aquest país un cop abolides les institucions existents fins llavors.

L'opinió que a Patiño li mereixien els catalans queda prou reflectida en el següent fragment de la memòria que per a aquesta causa va redactar:

Que el genio de los naturales es amante de la libertad, aficionadísimo á todo género de armas, promptos en la cólera, rijosos y vengatibos, y que siempre se deve recelar de ellos, aguarden coiuntura para sacudir el iugo de la justicia, son muy interesados, y que en todas las edades pasadas ha sido su conato en las Cortes conseguir por ley municipal la remisión de pechos y tributos, de suerte que ninguna cosa sienten tanto como el poder ser cargados con imposiciones y tributos por la sola Real autoridad. Son apasionados á su patria, con tal excelso que les haze transtornar el uso de la razón, y solamente ablan en su lengua natiba, es su genio laborioso é infatigable á impulsos de la apetecida conveniencia, y más presto aorran que consumen en lo necesario, y que en todas facultades ay mayor número de los que pueden decentemente subsistir.

Que aquel grande orgullo está abatido, y respetan ya los preceptos de V.M. y á la Justicia, no por afecto y amor, sí por la fuerza superior de las armas, de modo que la quietud y obediencia deve afianzarse en éstas, pues la necesita el pays por su calidad y genios de los naturales, que serán siempre el brazo fuerte para ladear y asistir a los Ministros de Justicia.³³⁸

A mitjan any de 1715, tant l'informe elaborat per Patiño com el que havia confectionat Ametller obraven ja en poder del Consejo de Castilla, els integrants del qual estaven en aquell moment acabant de donar forma definitiva al ja esmentat decret de Nova Planta, que es publicà el 9 d'octubre de 1715 i es va comunicar per Reial Cèdula de 16 de gener de 1716.

Enllestit aquell tema, Patiño afrontava a continuació una nova tasca homogeneïtzadora d'envergadura: el desenvolupament del Cadastre, un nou sistema impositiu per a Catalunya, a l'estil del que s'emprava a Castella. El 9 de desembre d'aquell mateix any el Cadastre fou ordenat per Reial Decret, i el seu reglament, obra completament seva, havia de veure la llum el 5 d'octubre de l'any següent. Aquest nou impost contemplava a grans trets dos tipus de gravàmens: el cadastre reial, a aplicar sobre les rendes d'origen immobiliari, i el personal, sobre els ingressos pel treball o el comerç.

Els seus teòrics en parlaren com d'un equivalent universal, just i ben repartit, de les rendes de Castella. Assimilació bastant errònia. Perquè aquest impost directe—universal com a impost territorial, però exclusivament plebeu com a impost personal— s'afegia (no els substituïa) als impostos indirectes regionals ja existents. Catalunya passava d'una situació fiscal privilegiada a una situació fiscal particularment onerosa.³³⁹

³³⁸ Salvador SANPERE Y MIQUEL (1905), p. 671.

³³⁹ Pierre VILAR (1964), p. 449.

Un gravamen que aquest nou sistema impositiu havia d'acabar absorbint quan entrés en vigor era la contribució per allotjaments, palla i utensilis, que llavors encara se seguia aplicant atès que el final de la guerra no havia suposat ni de bon tros la fi de la presència a Catalunya de les tropes foranes. La transformació d'una gran part de les forces que fins feia poc havien estat els atacants en un exèrcit permanent d'ocupació, feia impossible l'eliminació de les càrregues destinades a hostatjar, mantenir i remunerar aquells contingents.

Els detalls del compliment d'aquest tribut venien definits en l'ordre donada pel mateix Patiño l'11 de desembre de 1713, aquella que en el seu moment havia motivat l'aixecament popular:

Haviendo llegado el tiempo en que todos los años se alojan y retiran á Quartel de Invierno las tropas del Ejército, que las ocurrencias del sitio de Barcelona no pueden hoy ejecutarse. I siendo preciso que en una tan grande importancia del Real Servicio y del bien de todo el Principado de Cataluña ayuden los pueblos á la manutención del ejército, se ha resuelto que las Ciudades, Villas y Lugares de él contribuyan en dinero cada mes una porción proporcionada á la posibilidad y al gasto de tan grande urgencia, especialmente con la prevención de que en adelante no tendrán obligación de dar cantidad de dinero, víveres ni cosa alguna, assí á los Oficiales y Soldados que estuvieren de guarnición en las Ciudades, Villas y demás Lugares de Cataluña, como ni á los que transiten, sino tan sólo el cubierto, leña, cama y media arroba de paja al día por cavallo de los efectivos, debajo de qualquier pretexto, ni aun de equipajes y Bagages en los tránsitos. Mandado como se manda á los Pueblos presenten relación de todo lo que han gastado y gastasen del día de la fecha en adelante con su legítima prueba, porque, examinada y aprobada, se les admita, como se les admitirá en cuenta de la cantidad que les tocasse á cada Lugar, según el repartimiento que por ahora y hasta otra orden se haze.³⁴⁰

Tot i l'obligatorietat d'aquest impost creat per sufragar una despesa de cap manera desitjada, la seva estricta aplicació no pressuposava d'antuvi grans conflictes: cada localitat havia de satisfer mensualment la quantitat que li havia estat assignada, i en cas d'haver d'hostatjar tropes només estaven obligats a procurar cobert, llenya i llit a cada soldat i mitja arroba de palla a cada cavalleria, amb el benentès que el seu valor els seria descomptat de la quota següent.

A l'hora de la veritat, el tracte que les tropes d'ocupació dispensaven a la població quedava generalment molt allunyat del grau mínim de respecte i consideració que hom pogués desitjar. Molts són els casos de tractaments desagradables o fins i tot violents dispensats pels soldats als veïns de nombroses localitats catalanes. En podria ser un exemple, per ben documentat, el memorial dels greuges que van rebre en aquell mateix temps (1715) els habitants de Mataró per part dels soldats francesos del Règiment de la

³⁴⁰ Salvador SANPERE Y MIQUEL (1905), p. 302-303.

Couronne que comanava el tinent coronel M. Deschasse, en el qual tots els declarants van assegurar haver rebut cops de sabre i altres formes de violència, fins i tot algun cas d'agressió sexual, per part dels soldats que tenien hostatjats.³⁴¹

A Sant Just Desvern, per sort, no hi havia tropes hostatjades. Tot i així, però, aquesta població no es va lliurar d'haver d'aportar respectables quantitats de diners, desproporcionades en comparació a la seva migrada economia local, per tal de contribuir a la subsistència de les tropes d'ocupació.

Aquest és el cas de la contribució de dos-cents pesos que per mandat reial van haver de satisfer l'any 1714 com a aportació a les despeses de manteniment de les tropes franceses, i que totalitzava dos-cents pesos, a pagar en quatre terminis trimestrals de cinquanta pesos. Aquests imports, un cop recaptats per compte del tresorer reial Juan Francisco de Orcasitas y Oleaga, segon comte de Moriana, eren lliurats a Carlos de Albornoz y Folch, que anteriorment havia ocupat el càrrec de receptor de la Inquisició a València i que en aquell moment actuava com a tresorer general de l'exèrcit. Un tercer funcionari borbònic, Juan Francisco de Vega, que poc més tard passà a ser intendent general de València i Múrcia, comptabilitzava cada una d'aquestes transaccions i en donava fe.

A més d'aquestes càrregues pecuniàries, tampoc es van lliurar de patir abusos i vexacions per part de les tropes d'ocupació, especialment de les unitats de cavalleria que estaven de guarnició a Barcelona, les quals van veure en tots els pobles d'aquesta rodalia una bona font d'aprovisionament de la palla que els era necessària per les seves cavalcadures. Així, va acabar sent una cosa relativament freqüent l'arribada d'escamots de soldats, molts cops manats pels seus oficials, per aprovisionar-se de grat o per força d'aquella palla, cosa que a més, i segons es dedueix per la subsegüent reclamació dels santjustencs, acostumaven a fer sense tenir-hi gaires miraments, tot malbaratant-ne una part més que considerable.

De la mateixa manera que un parell d'anys abans el rector havia acudit al cap de l'exèrcit borbònic demanant que aturés els excessos que estaven cometent les tropes sobre la població, ara foren els jurats els qui es van veure obligats a fer-ho, aquest cop davant de José Patiño, en la seva doble qualitat d'intendent general de l'exèrcit i de president de la Junta Superior de Gobierno y Justicia.

Encara que estaven assistits per la raó, la qual cosa no se'ls podia negar, la resposta que meresqueren el santjustencs és prou simptomàtica del caràcter que en aquella època podien tenir les relacions entre les noves autoritats i una població a la que consideraven majoritàriament sotmesa però no guanyada.

La resposta que els santjustencs van rebre, tot i que possiblement hagués estat d'esperar, és gairebé segur que els va deixar esbalaïts d'estupor.

³⁴¹ Joaquim LLOVET (1990), p. 53-64.

A través del comptador de l'exèrcit José Antonio de León y Luna, l'intendent Patiño els informava, i ho contrasignava de la seva pròpia mà, que la primera cosa que els calia fer abans d'emprendre cap mena de reclamació era aplegar una provisió de cinc-cents quintars de palla (uns vint mil vuit-cents quilos) i portar-la a les seves expenses fins al magatzem de palla de Barcelona,³⁴² ja que en cas de no fer-ho així no seria atesa cap de les possibles queixes que en endavant els santjustencs els poguessin fer per aquest motiu. Un cop realitzat tal lliurament els soldats ja no els molestarien més, i en cas que ho haguessin fent, llavors sí que ja podrien ser denunciats.

Així resava literalment el document que van rebre els atònits jurats santjustencs:

+ DON JOSEPH PATIÑO, Cavallero de la Orden de Alcantara del Consejo de su Mag[estad], en el Real de las Ordenes, è Inte[n]dente General del Exercito, y Principado de Cataluña, &c.

Respecto de las extorsiones que padeze el Lugar de s[a]n Justo Dasbert con el motivo de pasar la Cavalleria de esta guarniz[io]n a buscar la paja en su termino, y de lo q[ue] mediante sus desordenes se desperdicia de este genero. Se ordena y manda a las Justizias conduzcan con los vagajes de el d[ic]ho lugar desde luego quinientos quintales de paja indispensablemente assí por redundar en su beneficio como por q[ue] de lo contrario no seran oydas las quejas de las vejaciones q[ue] por este motivo se le hizieren en adelante pues solo en casso de ser omisos en la observanzia y cumplimiento de lo expresado padeceran las execuciones de las mismas tropas advirtiendoles deveran tomar Recivo del Guarda Almacen de la porzion q[ue] se les señala para su descargo y q[ue] no deveran permitir q[ue] en su termino se tome paja alguna por los vagajes q[ue] con pretexto de ser de ofizia[les] van a buscarla aprehendiendo y dando parte o subcediere quererla tomar con Violenzia. Dada en Barzelona a veinte y nueve de junio de Mill Setezientos y quinze.

Joseph Patino

Por Man[dat]o de su se[ñ]oria

Dn Joseph Ant[onio] de Leon y Luna³⁴³

No va ser aquest un cas únic, més aviat podríem dir que durant molt temps després de 1714 aquesta fou la tònica general a Catalunya, sotmesa a una ocupació militar desmesurada (un soldat per cada 25 o 30 habitants) i òbviamment hostil, que calia mantenir, la qual cosa suposava per a la població una càrrega manifestament onerosa i clarament assimilable a una represàlia política.

³⁴² Ens pot donar una certa idea de la consideració que meresqué per part dels vencedors el patrimoni històric de la capital conquerida el fet de que aquell magatzem de palla s'establís inicialment en el Saló del Tinell, llavors conegut com a Sala del Borboll, i que actués com a tal durant un cert temps. Finalment, cap a l'octubre de 1715, l'anteriorment esmentat Carlos de Albornoz va fer algunes gestions per tal de traslladar-lo, sobretot pel risc d'incendi que comportava l'existència d'aquell material combustible al costat mateix de la seu de la Inquisició. Vegeu Bárbara SANTIAGO MEDINA (2005), p. 179-181.

³⁴³ ARXIU HISTÒRIC DE SANT JUST DESVERN, caixa 669, lligall 1, document 58.

Fins i tot les mateixes autoritats borbòniques, tot i que en la majoria dels incidents que s'enregistraren es van inclinar a favor dels militars, van haver de reconèixer que:

La experiencia ha hecho reconocer los muchos abusos que se han introducido en este Principado con motivo del alojamiento que se debe dar a las tropas que se acuartelan o transitan por la ciudades, villas y lugares, [pues] los ofziales y soldados que transitan y se deven acuartelar, se quieren alojar con violencia y de su propia autoridad [...] de que resultan lances, altercados y disgustos perjudiciales al servicio del Rey, y contrarios a la buena unión y correspondencia [...] que deve haver entre las tropas de S.M. y los naturales de este Pahís.³⁴⁴

* * *

Ara fa tot just tres-cents anys que van tenir lloc els fets referits anteriorment.

Entremig dels dramàtics esdeveniments que en aquells moments s'estaven produint (ens trobem davant d'una autèntica hecatombe: la conquesta d'un petit país pels exèrcits més poderosos del moment i l'immediata aplicació per part dels vencedors dels mètodes més eficaços per al seu anorreament), aquestes tres breus pinzellades de projecció eminentment local que acabem de veure ens mostren uns fets que, a primera vista, pot semblar que no tinguin res d'espectacular o de transcendent. Gairebé cada poble de la nostra geografia, n'estem segurs, conservarà en el seu record altres tants petits fets d'anàloga envergadura.

En els darrers temps s'ha vingut a reconsiderar d'una manera creixent el valor de les coses quotidianes, i per aquest motiu la microhistòria ha anat adquirint cada vegada major reconeixement, en veure's com tots aquests exemples d'àmbit local ens poden ajudar a entendre la història i veure-la com una cosa propera, no com una ciència abstracta i deshumanitzada que, encara per a molts, ens explica exclusivament una successió de fets notables que han estat viscuts exclusivament pels grans personatges.

Així, i en paraules de Jaume Codina: «Els estudis de microhistòria atorguen importància summa a l'anàlisi de la conjuntura com el mètode millor per arribar a la síntesi o comprensió històrica.»³⁴⁵

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

ALBERTÍ, Santiago (1977). *L'Onze de Setembre*. Barcelona: Albertí Editor.

ÁLVAREZ JÁUREGUI, Clara (2010). *El Conveni de l'Hospitalet. Guerra i vida quotidiana al segle XVIII*. L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet, Museu d'Història de l'Hospitalet i Arxiu Municipal de l'Hospitalet.

³⁴⁴ ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ, Cancelleria, reg. 6.188. Decretos de la Real Junta, f. 294-300, 16 de març de 1716. Recollit per Josep M. TORRAS I RIBÉ (2005), p. 256-257.

³⁴⁵ Jaume CODINA (1996), p. 1.

- BAKER, J. (1714). *The deplorable history of the Catalans, from their first engaging in the war, to the time of their reduction*. Londres: Black Boy.
- BERWICK, duc de (FITZ-JAMES STUART, James) (1780). *Mémoires du Maréchal de Berwick écrits par lui-même*. Tome second. Seconde édition. Paris: Moutard, Impr.
- BIBLIOTECA NACIONAL. Ms. 2274. *Vezindario general de España, 1717*. Dades sobre Catalunya: *Año de 1717. Relación de las personas que componen las ciudades, villas y lugares del Principado de Cataluña con distinción de Beguerios... Barcelona a 31 de agosto de 1717*. Fol. 369-443.
- BRUGUERA, Mateo (1871). *Historia del memorable sitio y bloqueo de Barcelona y heroica defensa de los fueros y privilegios de Cataluña en 1713 y 1714*. Vols 1 i 2. Barcelona: Establecimiento Tipográfico de Luis Fiol y Gros.
- CAMPMANY I GUILLOT, Josep (2010). «La Guerra de Successió al Baix Llobregat». A: *AA.VV. Begues 1714. La Guerra de Successió i les seves conseqüències*. Barcelona: Fundació Nous Horitzons, p. 17-33.
- CARBONELL, Mn. Esteve (1948). *Esplugues de Llobregat. Monografia històrica*. Barcelona: Tipografia Emporium, SA.
- CARDONA I PERA, Daniel; FÀBREGUES-BOIXAR I NEBOT, Oriol de (1987). «Sant Just Desvern durant el segle XVIII». A: *AA.VV. Sant Just Desvern, un paisatge i una història*. Barcelona: Ajuntament de Sant Just Desvern / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CODINA, Jaume (1996). «Vida material a l'Edat Moderna a El Prat». A: *I Curs d'història del Prat*. El Prat de Llobregat: Amics del Prat.
- Continuación de el Diario de el Sitio de Barcelona, publicada à 18 de Agosto de 1713*. Barcelona: Rafael Figueró.
- ALÓS Y RIUS, Antonio de (1767/1768). *Carta, instrucciones, y relacion de Servicios, que el Exmo. Señor Don Antonio de Alós, y Rius Marques de Alós, Gentil hombre de Camara del Rey de las dos Sicilias Theniente Gl. de los Exercitos de S.M. y Capitan Gl. del Exercito, y Reyno de Mallorca escribió a sus hijos Don Joseph Theniente Coronel de Dragones, y Capitan del Regto. de Almansa, Don Ramon Capitan del mesmo, y Don Joaquín del de Aragon*. Palma de Mallorca: s.p.i.
- SAGARRA, Josep M. de (1981). *Memòries*. Vol. I. Barcelona: Edicions 62 / La Caixa.
- DIPUTACIÓ DEL GENERAL (1713). *Proposició feta per los Excellentissims y Fidelissims Senyors Deputats del General de Catalunya a la Junta de Braços tinguda als 30 de iuny 1713*. Barcelona: Rafael Figueró.
- GRUP DE GENEALOGIA DE LA SCGHSVN (2012-2013). «La població de Valldoreix Segles XVI al XX: Genealogia i demografia». *Paratge*, núm. 25-26. Sant Cugat del Vallès: Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigilografia, Vexil·lologia i Nobiliària.

- J.D.C. (1713). *Crisol de Fidelidad. Manifestacion que haze el Principado de Cataluña de las causas de alta congruencia que le han obligado a tomar las armas para defender su Libertad y por mantenerse debaxo de la Soberana Dominacion del muy Alto, y muy poderoso Príncipe, y Señor Don Carlos de Austria, Tercero de este preexcelso nombre en la Monarquia de España, y oy sexto Emperador de Romanos, siempre Augusto*. Barcelona: Rafael Figueró.
- JORDÀ I CAPDEVILA, Josep M. (1982). *Les conseqüències del robatori d'uns crestats durant el setge de Barcelona de 1713*. Sant Bartomeu de la Quadra (Molins de Rei): editat per l'autor (fotocòpies).
- (1985). *L'ermita de Sant Pere del Romani i el seu entorn*. Molins de Rei: Gràfiques Llopart.
- (2002). *Santa Creu d'Olorda. Història d'un poble que no pogué reeixir*. Molins de Rei: Parròquia de Santa Creu d'Olorda.
- LLOVET, Joaquim (1990). «Mataró 1715. La qüestió dels allotjaments militars». A: *AA.VV. VI Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró: Museu Arxiu de Santa Maria i Patronat Municipal de Cultura, p. 53-64.
- MERCADER I RIBA, Joan (1991). *Els capitans generals (segle XVIII). Història de Catalunya. Biografies catalanes*. Vol. 10. Barcelona: Edicions Vicens Vives / Predeusa.
- SANPERE Y MIQUEL, Salvador (1905). *Fin de la Nación Catalana*. Barcelona: Tipografia L'Avenç.
- SANTIAGO MEDINA, Bárbara (2005). *Manuel Viñals de la Torre y el archivo de la inquisición de Barcelona (1705-1723)*. *Revista General de Información y Documentación*. Vol. 15, núm. 2. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, p. 157-183.
- SEVIN DE QUINCY, Charles (1726). *Histoire militaire du règne de Louis le Grand, Roy de France. Tome V*. París: Mariette, Delespine & Coignard Fils.
- TENAS I ALIBÉS, Mn. Antonino (1947). *Notes històriques del poble i parròquia de Sant Just Desvern*. Barcelona: Fidel R. Ferran.
- TORRA I PANNÓN, Coral (2013). «Els Tudó. 120 anys en la història de Can Ginestar (1696-1816)». A: *AA.VV. Miscel·lània d'Estudis Santjustencs*, XVIII. Sant Just Desvern: Centre d'Estudis Santjustencs.
- TORRAS I RIBÉ, Josep M. (2003). «El tombant decisiu de la Guerra de Successió a Catalunya: Evacuació de l'exèrcit imperial i repressió borbònica (1713)». *Pedralbes*, núm. 23. Barcelona.
- (2005). *Felip V contra Catalunya*. Col·lecció Bofarull, 8. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.

- (2006). «Les etapes de l'ocupació borbònica a Catalunya (1706-1713). Un debat pendent sobre el conflicte successori a Catalunya». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 17. Barcelona, p. 9-35.
- TRICAUD DE BELMONT, Anthèlme (1715). *Histoire de la dernière révolte des catalans et du siège de Barcelonne; dédiée à Monsieur le Mârechal, Duc de Berwick*. Lió: Thomas Amaulry.
- VILAR, Pierre (1964). *Catalunya dins l'Espanya moderna. Vol. II: El medi històric*. Barcelona: Edicions 62.
- VOLTES BOU, Pere [direcció]; GUBERN HERNÁNDEZ, Enric [transcripció] (1957). *Manual de novells ardits, vulgarment apel·lat Dietari del Antich Consell Barceloní: volumen XXVIII y último (1712-1714)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut Municipal d'Història.

El jurament al rei després de les Noves Plantes. Un instrument d'entreteniment i de propaganda política

Alexandra Capdevila Muntadas

Doctora en història, tècnica en documentació

1. INTRODUCCIÓ

«A vuestros pies la que veys | Gran Luis es Barcelona, | y pues soys mi Padre, y Rey, | me ofresco á serviros prompta, | con todo afecto os consagro | Haciendas, Vidas, Personas, | Baluartes, Muros, Llaves, | y afectos con que os adoran.»³⁴⁶ Aquests versos formaven part d'un poema que la ciutat de Vic va confeccionar amb motiu de la proclamació del primogènit de Felip V com a rei de Castella i Aragó l'any 1724. Tot i ser recent encara en la memòria col·lectiva les escomeses de la Guerra de Successió i la repressió borbònica, no sembla que aquest trist record constituís un obstacle perquè les institucions del país aclamessin i participessin amb entusiasme —sincer o fingit— en aquest esdeveniment.

Amb tot no s'ha de descartar la hipòtesi que les autoritats borbòniques pretenguessin precisament oferir una imatge de normalitat aparent. Si no va ser així, cal pensar com en un espai de deu anys Catalunya havia passat de mostrar la seva imatge més bel·licosa lluitant en contra de la dinastia borbònica a la Guerra de Successió a oferir-nos una

³⁴⁶ BIBLIOTECA DE CATALUNYA (BC), Fullets Bonsoms 962, *Festivas demonstraciones y lucidos obsequios con que se esmeró la ciudad de Vique en la proclamacion del rey . D. Luis Primero . y levantamiento de pendon en su real nombre, hecho à veinte de março de mil setecientos veinte y quatro*, fol. 34.

estampa totalment submissa i dòcil envers el seu botxí. Tot plegat massa poc temps per a un canvi tan radical.

Felip V, un dels protagonistes de la Guerra de Successió i artífex dels decrets de la Nova Planta, va abdicar el 10 de gener de 1724 a favor de Lluís, que era fill del seu primer matrimoni amb Maria Lluïsa de Savoia. Amb la seva renúncia es va posar en marxa els mecanismes per aclamar el nou rei i tota la màquina propagandística. Tanmateix totes les expectatives que va generar aquest nou monarca van quedar frustrades a causa de la seva mort prematura l'agost de 1724.

Durant els primers mesos de l'any 1724 les principals ciutats catalanes van rebre cartes oficials en què se les instava a organitzar sengles actes per a la proclamació del nou rei. Ara bé, arran del decret de la Nova Planta la tradició medieval catalana de jurament del rei davant les Corts havia quedat abolida i en el seu lloc s'havia imposat la cerimònia de proclamació a la manera de Castella.

D'aquesta manera, l'acte de jura a Lluís I ofereix la singularitat que va ser la primera funció que es va realitzar seguint el costum castellà. Fos per aquest motiu o per un altre que s'ignora el cert és que es disposa de tot un reguitzell de llibrets coetanis que descriuen amb tot luxe de detalls el cerimonial seguit per la proclamació del fill de Felip V a les diverses ciutats cap de corregiment. En aquest sentit, aquesta comunicació pretén analitzar el contingut de les cròniques d'aquestes festes a Mataró,³⁴⁷ Vic,³⁴⁸ Cervera³⁴⁹ i Girona³⁵⁰ per aprofundir en els preparatius i el desenvolupament d'aquests esdeveniments, i per copsar com ho va viure la població especialment en aquells nuclis més austriacistes i destriar la finalitat que es perseguia en publicar aquests llibrets.

Cal tenir present que en el decurs de l'època moderna l'Estat va trobar en la festa un dels més subtils però contundents mecanismes d'expressió i difusió ideològica. En aquest sentit segons Monteagudo³⁵¹ monarquia i festa van emprendre junts el camí cap a la glorificació del poder absolut. Ara bé, si s'entén la festa com un diàleg entre el poder i la societat, entre el monarca i els seus súbdits, en aquest mitjà de comunicació la monarquia no va constituir l'únic interlocutor. D'aquesta manera, si la corona es va

³⁴⁷ Biblioteca UB, Secció reserva 07C-239/4/22-10, *Breve noticia de los alegres jubilos con que la ciudad de Mataró solemnizo la proclamacion de la magestad del rey nuestro señor Don Luis Primero (que Dios guarde) y levantamiento del Pendon en su Real Nombre, el día 26 de marzo del 1724.*

³⁴⁸ BC, Fullets Bonsoms 962.

³⁴⁹ BC, Fullets Bonsoms 961, *Relacion de los festivos aplausos con que la fidelissima ciudad de Cervera ha manifestado su interior gozo en la proclamacion y levantamiento del real pendon por el rey . Luis Primero y en su real nombre, en 25 de marzo 1724.*

³⁵⁰ BC, Fullets Bonsoms 12093, *Relacion de las singulares publicas festividades y regozijos con que manifesto su reverente fiel afecto la ciudad de Gerona en la proclamacion del rey nuestro señor don Luis primero (que Dios guarde) y levantamiento del pendon en su real nombre, hecho en 26 de marzo 1724.*

³⁵¹ M. Pilar MONTEAGUDO (1995), «El poder monàrquic. Festes reials i imatge de la monarquia a la València del segle XVIII», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), núm. 6, p. 181-188.

esforçar per difondre la seva imatge, els súbdits van aprofitar l'oportunitat per expressar els seus anhels i el seu ideal monàrquic.³⁵²

Amb tot, dins del conjunt de commemoracions possibles les festes reials adquireixen una rellevància especial per la seva magnificència i esplendor, així com també per la seva gran complexitat atesa la seva doble dimensió. Per una banda, hi ha la festa oficial que manifesta el poder en la seva més alta instància i que compta amb la representació institucional de les principals autoritats civils, militars i religioses. Però, per altra banda, es desplega un altre tipus de festa de caire més popular que aplega el conjunt de la societat a través de les corporacions gremials i amb la participació més o menys entusiasta del poble.³⁵³

En aquest cas, tal com s'ha apuntat els actes per a la proclamació de Lluís I tenen com a component addicional el fet que no només s'havia de retre homenatge a l'hereu de Felip V, sinó que per primera vegada a la història de la Corona d'Aragó s'havia de realitzar seguint la tradició castellana. En aquest sentit, doncs, els documents en qüestió revesteixen un caràcter especial pel fet de conjuminar, per una banda, una finalitat propagandística, el fill de Felip V havia de ser aclamat monarca enmig del fervor institucional i popular de Catalunya deu anys després de la desfeta de 1714 i, per l'altra, de repressió, ja que se seguia el cerimonial castellà i podia ser interpretat com un signe de dominació. Si per mitjà de les cerimònies públiques la imatge del rei es passejava pels carrers i les places de les ciutats per ser objecte del reconeixement i l'aclamació públics, cal plantejar-se fins a quin punt l'objectiu d'aquestes cròniques no era altre que el d'enfortir el poder reial a través de la legitimació i la propaganda a Catalunya.

2. CARACTERÍSTIQUES DE LA FONT DOCUMENTAL

Els llibrets objecte d'anàlisi es troben dipositats a la secció de Reserva de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona i al fons Bonsoms de la Biblioteca de Catalunya. En tots els casos a la portada figura el títol de l'obra amb majúscules i l'escut de la ciutat corresponent. A peu de pàgina s'esmenta el nom de l'impressor que va ser Joan Piferrer a Mataró, Joan Veguer a Vic, Gabriel Bro a Girona³⁵⁴ i finalment Josep Faig a Cervera. En canvi, no figura enlloc la data d'impressió, la qual es dedueix del títol. Quant a l'autoria, cal destacar que totes són anònimes.

Les pàgines d'aquests llibrets escrites preferentment en prosa exposen el motiu pel qual s'organitza aquest esdeveniment, es detallen els preparatius per passar a descriure

³⁵² MONTEAGUDO (1995), «El poder monàrquic».

³⁵³ M. Àngels PÉREZ SAMPER (1989), «Les festes reials a la Catalunya del Barroc», *El Barroc català. Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987* (Barcelona), p. 360-375.

³⁵⁴ Interessant estudi sobre aquesta nissaga d'impressors d'origen francès. Enric MIRAMBELL (1984), «La família Bro, d'impressors gironins», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* (Girona), núm. 27, p. 249-311.

minuciosament el desenvolupament del succés i les decoracions dels carrers i les places per on transcorren les processons o les comitives. Igualment es fa al·lusió als ornaments, a les lluminàries, així com a la vestimenta i a l'anomenada arquitectura efímera.

Malgrat tota la munió de dades proporcionades, l'interès històric d'aquests documents es considera relatiu a causa del seu to panegíric. No obstant això, des del punt de vista d'Escalera l'atractiu d'aquestes descripcions rau en el fet que permet reconstruir tot allò que va suposar la festa per a les ciutats i els seus habitants.³⁵⁵

Sovint s'ha arribat a afirmar en relació amb aquests llibrets que la lectura d'un seria suficient per conèixer els altres, ja que acostumaven a respondre a un mateix patró expositiu i ideològic.³⁵⁶ En aquest cas cal reconèixer que fins a cert punt aquesta afirmació és certa. Així, les Relacions a l'època moderna presenten uns trets comuns que no són més que l'expressió d'una finalitat també idèntica que no és altra que la d'elogiar aquells que exercien el poder al mateix temps que els seus autors o promotors tractaven d'aconseguir una bona imatge davant aquest mateix poder.³⁵⁷

Precisament el fet de resseguir una mateixa pauta discursiva pot resultar interessant per apreciar si es detecta algun canvi significatiu en les descripcions dels actes de jurament de Lluís I a les diverses localitats objecte d'estudi. Un element que adquireix una singularitat especial si es té en compte que en contrast amb la resta de poblacions Cervera va ser agraciada per Felip V amb la fundació d'una universitat per la seva fidelitat i lleialtat durant la Guerra de Successió. Caldrà veure si aquest fet queda referenciat i ben visible en l'obra corresponent a la capital de la Segarra.

Amb tot cal ser conscient dels riscos que pressuposa focalitzar un estudi amb aquest tipus de font, ja que en certa mesura provoca que es disposi d'una visió esbiaixada d'aquell esdeveniment. Cal tenir en compte que aquesta documentació es caracteritzava per ser generada pels promotors i artífexs de les cerimònies, els quals al seu torn eren els primers interessats que no es defraudés la seva finalitat propagandística.³⁵⁸ Per tant, segons paraules de Ferrer, aquestes cròniques constituïrien el màxim exponent de la paraula escrita posada al servei de la propaganda oferint sempre una imatge afavoridora del poder.³⁵⁹

³⁵⁵ Reyes ESCALERA (1994), *La imagen de la sociedad barroca andaluza. Estudio simbólico de las decoraciones efímeras en la fiesta altoandaluza. Siglos XVII y XVIII*, Màlaga, Junta d'Andalusia, p. 19. Maria GARGANTÉ (2009), «Sumptuosas fiestas, festivas demostraciones y lucidos obsequios. Festa i efímer a la ciutat de Vic al segle XVIII», *Ausa* (Vic), núm. 164, p. 321-341.

³⁵⁶ Roberto J. LÓPEZ (1999), «Ceremonia y poder en el Antiguo Régimen. Algunas reflexiones sobre fuentes y perspectivas de análisis», *Imagen del rey, imagen de los reinos. Las ceremonias públicas en la España Moderna (1500-1814)*, Pamplona, Universitat, p. 27.

³⁵⁷ LÓPEZ, «Ceremonia y poder...».

³⁵⁸ LÓPEZ, «Ceremonia y poder...».

³⁵⁹ Teresa FERRER (1999), «Las fiestas públicas en la monarquía de Felipe II y Felipe III», *Glorias efímeras: las exequias florentinas por Felipe II y Margarita de Austria: Sala Municipal de Exposiciones del Museo de la Pasión*, Valladolid, p. 43-52.

3. L'ACTE DE JURAMENT AL REI, UN INSTRUMENT DE PROPAGANDA POLÍTICA I DE REPRESSIÓ

L'entrada reial, pública i solemne, era hereva d'una llarga i rica tradició que tenia les seves arrels a l'antiguitat i que havia estat forjada al llarg dels segles medievals. Com a conseqüència dels decrets de la Nova Planta es va passar de l'entrada com a seducció recíproca entre el rei i la ciutat a un simple acte de presa de possessió. En el cas català, es considera que va tenir un component de control de la monarquia absoluta sobre tots els seus dominis i no només en un sentit merament simbòlic de presència sinó també en la pràctica en tot allò que tenia de visita d'inspecció i per la càrrega econòmica que imposava la seva organització i realització, que sempre corria a càrrec de les arques municipals i les corporacions gremials tal com indica Pérez Samper.³⁶⁰

Malgrat aquesta nova situació política, la festa va continuar sent utilitzada pel poder establert per emfasitzar la seva magnificència i l'abast de la seva potestat. Precisament, en aquesta nova conjuntura la festa va ser instrumentalitzada com una eina per a l'exaltació de la monarquia. La corona decidia com s'havia d'organitzar i com s'havia de desenvolupar l'esdeveniment. En aquest sentit la festa constituïa una expressió d'un poder únic i absolut parafrasejant Monteagudo.³⁶¹

En el cas de la proclamació de Lluís I la manca de precedents previs va provocar el plantejament de tot un conjunt de consultes per part de l'Audiència i dels ajuntaments catalans sobre la forma en què s'havia d'actuar.³⁶² Barcelona va ser la primera ciutat que va aclamar el nou rei el dia 11 de març de 1724. Posteriorment ho va fer Vic el 20 de març i Cervera i Vilafranca del Penedès el 25 del mateix mes. Per la seva banda, Mataró i Girona no van organitzar sengles actes fins el 26 de març. És possible que entre les poblacions que havien d'organitzar la cerimònia de jurament al nou monarca es produís una certa rivalitat per veure qui realitzava una celebració més original i aconseguia congregar més gent.

Si la bibliografia ha tendit a considerar que les Relacions d'aquests esdeveniments responien a un mateix esquema expositiu, la lectura d'aquestes cròniques ha permès corroborar en certa manera aquesta afirmació. Així, s'aprecia una certa homogeneïtat discursiva. Hi ha determinats elements que es van repetint en les diverses cròniques: recepció de la cèdula reial per part de l'ajuntament, comunicació de la notícia als membres del consistori i als gremis a través de reunions formals i al poble mitjançant el repic de les campanes, encàrrec de la construcció d'un real pendó i vestits pels reis d'armes, els macers, el corregidor, els regidors i el personal subaltern i organització

³⁶⁰ PÉREZ SAMPER, «Les festes reials...».

³⁶¹ MONTEAGUDO, «El poder monàrquic... », p. 181-188.

³⁶² Esther GALINDO (1988), «La real proclamación de Carlos III en Barcelona. Aspectos plásticos», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* (Barcelona), núm. 9 (2), p. 577-585.

dels diversos episodis festius. Amb tot, cal fer notar la importància que s'atorga a la recepció de la cèdula reial en què s'exhorta a organitzar una acte per aclamar el flamant monarca i la cerimònia de jurament. Des d'aquest punt de vista la finalitat d'aquestes cròniques seria la de demostrar públicament que aquella ciutat havia complert amb el precepte reial.³⁶³

Pel que fa a la jura del rei, cal advertir que la mecànica era gairebé idèntica a totes les viles. La comitiva sortia de l'ajuntament i es dirigia cap a la plaça major o aquell enclavament neuràlgic de la localitat on tenia lloc la primera proclamació. A continuació es reprenia el seguici per dirigir-se al segon i tercer lloc d'aclamació. Posteriorment, el tinent del corregidor o un altre funcionari reial instal·lava el pendó reial en una de les finestres del consistori on restava exposat durant uns quants dies.

En cadascun dels tres espais s'acostumava a construir una tarima de fusta decorada amb alguns guarniments on s'instal·laven les autoritats, llegien les frases protocol·làries, s'agitava el pendó reial i s'aclamava al nou monarca mitjançant el següent ritual exportat de Castella:

Desmontaron de sus cavallos el regidor decano, cavallero corregidor, el regidor mas antiguo, secretario, reyes de armas y maceros. Los tres primeros se pusieron en la tarima superior del tablado, à los angulos de ella los reyes de armas, el secretario à un lado del tablado y los maceros junto à las gradas, los dos con las armas de la ciudad embrazados y dos con las maças baxas que tocavan al ultimo escalon. Y estando en esta forma, levanto la voz el rey de armas mas graduado y dixo: Silencio, Silencio, Silencio. Oid. Oid. Oid. Y sossegado el pueblo, el regidor decano levantando el Real Pendon y la voz dixo tres vezes: *Castilla y Cathaluña por el Rey Nuestro Señor D LUIS I (que Dios guarde)*. Y el pueblo respondió Amen con repetidos clamores de *Viva LUIS I*. Concluida esta primera aclamacion se passo con el mismo orden al lugar destinado para la segunda que fue en la plaça de la Real Universidad Nueva, en donde se executo como en la primera y convenido el acto se tomo la marcha azia la plaça Mayor y enfrente de las Casas de la ciudad se hizo la ultima.³⁶⁴

Al marge de la necessitat de les ciutats de donar mostres visibles d'haver complert amb el precepte esmentat, l'anàlisi d'aquestes fonts deixa entreveure també la voluntat d'oferir una imatge d'absoluta fidelitat i lleialtat envers el nou monarca. Ara bé, si es té en compte que qui s'estava homenatjant era el primogènit de Felip V, aquest element revesteix un interès notable. La decoració dels carrers, les arquitectures efímeres creades per a l'esdeveniment i els actes organitzats paral·lelament al jurament de Lluís I com

³⁶³ Carlos MARTÍNEZ-BARBEITO (1965), «Las Reales Proclamaciones en La Coruña durante el siglo XVIII», *Revista del Instituto José Cornide de Estudios Coruñeses* (Corunya), núm. 1, p. 11-63. Referència extreta de Victoria SOTO (1990), «Fiesta y ciudad en las noticias sobre la proclamación de Carlos IV», *Espacio, Tiempo y Forma, VII: Historia del Arte*, vol. 3, p. 261.

³⁶⁴ BC, Fullets Bonsoms 961, fol. 10.

ara representacions teatrals, balls, curses de braus o lectura de poemes no són més que mers instruments destinats a exaltar i homenatjar la figura règia. Ras i curt, per mitjà d'aquests escrits es pretén que quedi ben visible l'adhesió no només de la institució organitzadora de l'esdeveniment sinó també dels seus habitants envers al nou representant de la monarquia hispànica. En aquest sentit proliferen les al·lusions a la gran concurrència en els diversos actes organitzats amb motiu de la proclamació de Lluís I.³⁶⁵

Normalment la decoració dels carrers i les places per on havia de passar la comitiva va recaure en mans de les corporacions gremials i les confraries. El seguici acostumava a transcórrer per la part noble de la localitat, ben a prop dels edificis oficials i d'indrets amplis i places que poguessin acollir al gran públic.³⁶⁶

En el decurs del trajecte seguit per la comitiva es podien admirar les anomenades arquitectures efímeres (arcs triomfals, tarimes, piràmides, altars i documents textuais com jeroglífics, lemes, emblemes o poesies). Aquestes construccions eren realitzades a partir de materials periples com ara paper, fusta o teles. Amb tot, la fusta constituïa un element fonamental, ja que permetia transformar els espais urbans cobrint les façanes o construint altars o amfiteatres. Posteriorment moltes d'aquestes edificacions eren recobertes amb una capa de pintura que pretenia simular materials nobles com alabastre, marbre, or o plata. Tot plegat recorda allò que Gallego ha denominat com el *camouflage* de materials pobres.³⁶⁷

Les diverses localitats analitzades van recórrer a aquest tipus d'art efímer per transformar els seus carrers i atorgar-los una major sumptuositat. A tall d'exemple, la façana de l'ajuntament de Cervera va ser coberta amb tapissos i entre els dos balcons es va construir un arc triomfal amb dos àngels. A la part superior hi havia una targeta amb la llegenda «Viva Luis Primero» i, al mig, un dosser de domàs amb l'efígie del rei envoltada de dues palmes de llorer platejades i amb una diadema a sobre. A cada costat de la porta principal del consistori, s'havia construït un cadafal destinat als músics. Per la seva banda, a Girona es va construir per l'ocasió un teatre i un amfiteatre.³⁶⁸

Paral·lelament, en el relat es fa esment a la presència de quadres i escultures que encarnen el nou monarca i la família reial. Tanmateix, cal pensar que més que un retrat fidedigne es tractava d'una representació idealitzada de com volien que fos el nou rei. Així, segons paraules del cronista, el retrat que hi havia al frontispici de l'ajuntament de Mataró «persuadía afabilidades el rostro y le correspondía en quantos le miravan

³⁶⁵ «[...] en la calle una innumerable multitud de habitantes, y gente de la campaña, que havia concurrido à esta Real funcion, manifestando todos su alborozo con muy repetidas aclamaciones de Viva LUIS Primero» BC, Fullets Bonsoms 12093, fol. 8.

³⁶⁶ SOTO, «Fiesta y ciudad».

³⁶⁷ Julián GALLEGO (1969), «Madrid un urbanismo de teatro», *Revista de Occidente* (Madrid), núm. 73, vol. XXV, p. 30. Referència extreta d'ESCALERA, *La imagen de la sociedad* [...], p. 34.

³⁶⁸ BC, Fullets Bonsoms 12093, fol. 3.

con ternura el efecto».³⁶⁹ A Cervera, es va construir un carro «compuesto con grande artificio a manera de un navio adornado con diferentes pinturas. Iva en la popa baxo un solio una persona que representava la del Rey adornado con las reales insignias, en las graderias estavan colocadas quatro ninfas ricamente aderezadas con los nombres de Lealtad, Valor, Afecto y Constancia».³⁷⁰

En altres casos es va recórrer a la representació d'herois, personatges clàssics o històrics amb l'objectiu d'establir un paral·lelisme amb les virtuts del monarca.³⁷¹ Per exemple, a Vic es va dissenyar un baldaquí amb «la imagen del Rey cortejada por vna y otra parte de antiguos emperadores romanos con muchos trofeos».³⁷² També a Vic en un dels frontispicis es podia apreciar «vna piramide bien dispuesta sobre la qual se mirava vn leon, cuya boca formava un surtidor de donde salia vna fuente cristalina de agua, que se elevava veinte palmos en alto, los que desseavan beber, vna hermosa figura de Hercules à la natural, que estaba enfrente del leon».³⁷³

Tot i aquesta aparent mostra de continuïtat, el fantasma de la Guerra de Successió havia de seguir ben present en la memòria col·lectiva. Per aquest motiu al llarg dels llibres sovintegen els fragments que reproduïxen la lleialtat, la fidelitat, l'adhesió, l'afecte i la veneració dels diversos pobles envers la dinastia borbònica. Per exemple, l'estendard de la confraria de Santa Maria Magdalena de Mataró portava com a inscripció «Viva Luís I», que segons paraules del cronista «esta empresa aya de ser siempre el norte que los dirija».³⁷⁴ Per la seva banda, a confraria de Santa Anna també de Mataró reproduïa en la seva insígnia un poema que «explicava azia el nuevo Rey toda la verdad de su afecto».³⁷⁵

Precisament, els poemes van esdevenir un instrument de suport a les diverses representacions plàstiques per transmetre aquest missatge de lleialtat al fill de Felip V. Per exemple, la crònica de Girona reproduïx els versos d'una poesia creada per a l'ocasió i que diu així: «Gerona tu ardiente llama | de amor a Luis Primero | la manifiesta el esmero, | con las voces que te aclama.»³⁷⁶ De la mateixa manera que succeïa en l'arquitectura efímera les referències a l'antiguitat clàssica o a la mitologia van ser reiterades. En una estrofa es compara a Lluís I amb un Adonis i s'assenyala que es la «embidia gloriosa de las naciones».³⁷⁷

Així doncs, de la lectura d'aquestes cròniques es desprèn que després d'un decenni les ferides s'havien tancat completament i aquells pobles que havien esdevingut el

³⁶⁹ Biblioteca UB, Secció Reserva 07C-239/4/22-10, fol. 6.

³⁷⁰ BC, Fullets Bonsoms 961, fol. 11.

³⁷¹ Reyes ESCALERA, *La imagen de la sociedad* [...], p. 61.

³⁷² BC, Fullets Bonsoms 962, fol. 17.

³⁷³ BC, Fullets Bonsoms 962, fol. 22-23.

³⁷⁴ Biblioteca UB, Secció Reserva 07C-239/4/22-10, fol. 6.

³⁷⁵ Biblioteca UB, Secció Reserva 07C-239/4/22-10, fol. 7.

³⁷⁶ BC, Fullets Bonsoms 12093, fol. 12.

³⁷⁷ BC, Fullets Bonsoms 961, fol. 24.

bressol de l'Austriacisme ara rebien amb els braços oberts a l'hereu de Felip V. Amb tot, aquesta era precisament la imatge que volien transmetre les autoritats que cal recordar havien estat nomenades pels mateixos borbònics en els seus càrrecs. Significativament, Cervera és l'única localitat on proliferen les referències a l'episodi bèl·lic recent que havia enfrontat austriacistes i borbònics per la successió a la corona de la monarquia hispànica. En aquest cas, Cervera constituïa una de les poques ciutats que podia fer mostra de la seva lleialtat i fidelitat envers Felip V i per aquest motiu en el decurs de la crònica en fa esment de forma reiterada:

Vuestro padre el Gran Filipo | apenas se entronizaba | Glorioso Rey proclamado | Monarca de las Españas | Conspirose todo un Mundo, | Formose triple Aliança | al arma toco el Valor | todo un Mundo toco al arma, | mas falte yo el estandarte | no se vio de la Constancia. | Y es que me previno el cielo | En defensa de la causa | que Filipo por el mismo | cielo solo litigava. | Iva su animosa diestra | de la constancia ladeada | por esso cuanto vitorias. | Y al fin corto tantas palmas. | Y pues llego el feliz dia | que del padre al hijo passa | el poder a vos Luis | Primero de las Españas | yo del padre al Hijo passo | a Luis la constancia passa. | Toda estoy a vuestra diestra; | o si os he de ser mas grata | rendida tenéis, Señor | à vuestros pies la Constancia. | No Temas, no | Luis coronado | infiel desagrado | teniendo al Valor | Afecto, y Constancia | en leal union | No temas, no.³⁷⁸

Com a contrapunt a aquest ambient festiu i d'exaltació de la figura regia, cal destacar la presència de militars que participaven en les comitives i es passejaven sota l'atenta mirada dels habitants de la localitat. Tal com recorda Galindo la seva presència donava vistositat gràcies als seus uniformes de gala, les banderes, els moviments de la marxa, les descàrregues dels fusellers al marge de les tasques de control que realitzaven en els enclavaments neuràlgics de la ciutat.³⁷⁹ Tanmateix, no s'ha de descartar també el component repressiu que comportava la seva presència. Aquelles tropes que encara no feia deu anys havien estat sembrant la por i la violència per les viles i pobles, ara es passejaven públicament en el marc d'una activitat lúdica. A tot això cal afegir que en l'acte de proclamació de Lluís I s'imposava com a conseqüència de les directrius de la Nova Planta el jurament a la manera castellana. Finalment per acabar-ho d'adobar les despeses d'aquest esdeveniment havien de ser assumides pel consistori, fet que més tard o més d'hora acabà repercutint en la societat en forma de talles extraordinàries.

Tanmateix, tot i les possibles reticències a participar en aquest esdeveniment, la necessitat de trencar amb la monotonia afavoriria que el poble acabés participant com a espectador en el recorregut de la comitiva, en el jurament, així com en les lluminàries i focs d'artificis. En aquest sentit, la festa acomplia el seu objectiu d'esdevenir un instrument lúdic, però també de propaganda política i de control militar.

³⁷⁸ BC, Fullets Bonsoms 961, fol. 25-26.

³⁷⁹ GALINDO, «La real proclamación ...», p. 577-585.

4. CONCLUSIONS

El 10 de gener de 1724 va abdicar Felip V a favor del seu primogènit, Lluís I. Aquesta renúncia va comportar que es posés en marxa tota la maquinària propagandística i burocràtica per a la proclamació del seu hereu. Però a Catalunya l'aclamació de Lluís I va tenir com a conseqüència immediata la implantació del jurament a la forma castellana seguint les directrius establertes a la Nova Planta.

D'aquesta manera, al cap de deu anys d'haver conclòs la Guerra de Successió les capitals de corregiment van ser instades a organitzar sengles actes de jurament al nou monarca. Sigui perquè la corona necessitava oferir una imatge d'aparent normalitat després de l'episodi bèl·lic i reforçar la seva imatge, sigui perquè era la primera vegada que es realitzava el jurament a l'estil de Castella es disposa de tot un reguitzell de cròniques sobre aquest esdeveniment a algunes capitals de corregiment. Aprofitant aquest fet en el decurs de la comunicació s'ha analitzat el contingut dels llibres de Cervera, Girona, Mataró i Vic amb l'objectiu de copsar si s'apreciaven diferències en l'articulació del discurs i en el cerimonial.

Així doncs, el seu estudi ha permès copsar fins a quin punt aquestes obres segueixen un mateix esquema expositiu: recepció de la cèdula reial, comunicació als oficials de l'ajuntament de la notícia, reunió amb les corporacions gremials i confraries, encàrrec del pendó reial i vestuari als regidors, macers i reis d'armes, organització dels actes, acta de jurament i descripció dels ornaments i esdeveniments arranats.

Al voltant del recorregut seguit per la comitiva es van construir arquitectures efímeres (amfiteatres, teatres, arcs triomfals o piràmides) i ornamentacions per embellir les façanes dels principals edificis (ajuntaments, palaus o residències). Tots aquests elements decoratius tenien com a denominador comú l'exaltació de la figura regia. Igualment cal fer esment a la presència de lemes i poemes destinats a Lluís I. L'anàlisi del contingut de les seves paraules traspua uns sentiments de lleialtat, obediència i submissió. Tanmateix, ha resultat significatiu la manca de referències sobre la Guerra de Successió. Únicament a Cervera que havia estat una població que s'havia decantat per la causa filipista en fa esment per ressaltar la seva lleialtat.

En definitiva, l'anàlisi d'aquestes cròniques ha permès apreciar com l'acte de proclamació de Lluís I va ser utilitzat com un mitjà de propaganda política i de reforçament de la institució monàrquica en un territori en què les ferides de la Guerra de Successió encara romanien obertes. Per la seva banda, les autoritats municipals van aprofitar aquesta oportunitat per donar mostres de la seva absoluta lleialtat.

Tanmateix, si es té en compte que aquestes cròniques van ser realitzades a instàncies de l'autoritat caldrà concloure que presenten certs biaixos. Resulta significatiu que al cap de deu anys de la contesa bèl·lica el poble accedís a participar en els actes de proclamació del fill de Felip V. Si bé la festa va esdevenir un mitjà lúdic per trencar amb la monotonia i va fer possible la concurrència de tots els membres de la societat, a la

pràctica va esdevenir una eina política de primera magnitud per simular una aparent lleialtat i submissió que tal vegada no era tan arrelada com les fonts pretenen indicar.

En definitiva, la proclamació de Lluís I va esdevenir un instrument per donar mostres visibles de la submissió envers la nova situació política. D'aquesta manera, amb la publicació d'aquests llibrets la lleialtat dels catalans envers la dinastia borbònica esdevenia inqüestionable.

De Vilassar a «Vilassars».

El naixement d'un nou municipi al segle XVIII

Alexis Serrano Méndez
Centre d'Estudis Vilassarencs

1. INTRODUCCIÓ

L'adveniment del primer Borbó al soli hispànic deixà una traça nefasta a la memòria col·lectiva del país.³⁸⁰ Com és ben sabut, en foren les principals causes, la vergonyant repressió política, la ignomínia institucional i cultural que hi imposà i l'explotació fiscal d'uns territoris sagnats a tots nivells per la guerra. Tot plegat una herència que no fou circumstancial sinó que esdevingué «atàvica» i institucionalitzada d'ençà de la publicació dels decrets de les Noves Plantes. El record de l'arribada dels Borbons esdevingué un plany general del qual n'és exemple el que deixà escrit en el dietari familiar l'hereu Francesc del Mas Bellsollé de la torre d'Arenys de Munt l'any 1746:

[...] Fou molt rigorós ab sos vassalls, particularment ab los catalans per aver-nos carregat molt de petxos, ha de estancs de tantas cosas, com sal, tabaco, robas, ayguardent y moltas altres cosas, com també lo que'ns féu pagar de donatius, catastros y altres cosas, com també de quintas per soldats.³⁸¹

³⁸⁰ Les principals abreviatures que hem emprat són els acrònims dels arxius següents: ADB, Arxiu Diocesà de Barcelona; APSGV, Arxiu Parroquial de Sant Genís de Vilassar; ACM, Arxiu Comarcal del Maresme; ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó.

³⁸¹ SIMÓN, Antoni (ed.) (1993), *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial, p. 129.

Malgrat la generalitzada percepció sobre el govern de Felip l'Animós, cal tenir present que hi ha territoris de la mateixa comarca on les reformes que impulsà la nova nissaga regnant des de Felip V fins a Carles III possibilitaren un nou panorama que permeté assolir noves aspiracions col·lectives. A Vilassar els aires renovadors de la nova administració borbònica coincidiren amb les ànsies segregadores de dos dels quatre veïnats que formaven el terme històric. El veïnat de Mar o de Sant Joan de Vilassar i el de Cabrils, després de segles de desencontres i relacions no sempre dolces³⁸² entre els habitants i les institucions d'un costat i l'altre de la vall, intensificaren la seva reclamació «d'autonomia» fins que, a finals de segle (1784) en el cas de Vilassar de Mar i ja en el segle XIX per al cas de Cabrils, esdevingueren municipis de ple dret independents de la matriu de Sant Genís de Vilassar o Vilassar de Dalt.

Per a ambdós casos, Cabrils i Vilassar de Mar, inicialment la reivindicació fou paral·lela, a voltes conjunta i sempre compartida fins que, a partir de cert moment, el cas de Vilassar de Mar s'accelerà mentre que el de Cabrils s'endarrerí i la consecució de l'ajuntament propi es féu esperar fins a 1820.

2. L'ORIGEN DEL VEÏNAT DE MAR DE VILASSAR

Amb anterioritat a la independència municipal de Vilassar de Mar, hi ha dos fets que permeten explicar el creixement demogràfic que aquest experimentà. D'una banda, a partir de l'abolició de la servitud de la gleba arran la Sentència Arbitral de Guadalupe de 1486³⁸³ el veïnat va experimentar l'agregació d'antics remences provinents d'altres indrets del país i, de l'altra, la «pacificació» del mar i el cessament de les seculars violències i hostilitats dels corsaris aliats de la cancelleria de Versalles que havien pressionat durant segles les costes dels territoris pertanyents a la casa d'Àustria.³⁸⁴

De resultes de tot això, pacificat el mar, i amb unes bases demogràfiques consolidades, el litoral maresmenc començà a desenvolupar-se. En aquest sentit prenen molt relleu les paraules del viatger Francisco de Zamora que a la darrera del segle XVIII referint-se als pobles costaners del Maresme considerava que:

³⁸² OLIVA I RICÓS, Benet (2010), «El veïnat de mar de Vilassar 1594-1784. La formació d'una identitat diferenciada en 20 fets», a *XXVII Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró, Museu Arxiu de Santa Maria. p. 53 (CD p. 1-22). Vegeu també del mateix autor (2005), *El plet de l'escó. Una microhistòria sobre les comunitats locals, el règim senyorial i la Contrareforma a la Catalunya del 1600*, Mataró, Premi Iluro 66. 431 p.

³⁸³ BENITO, Pere (1991), «L'obertura al mar d'una societat feudal», *Singladures, Butlletí del Museu de la Marina de Vilassar de Mar*, Vilassar de Mar, núm. 12. p. 7.

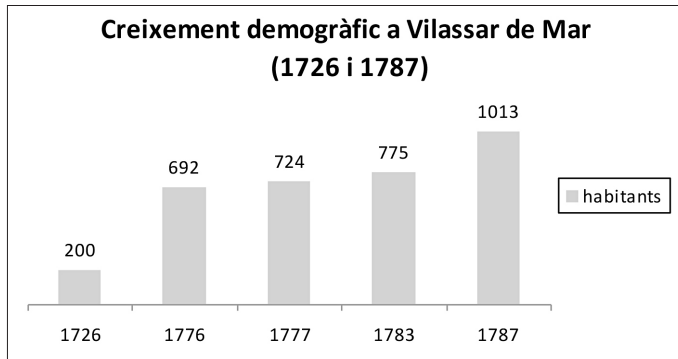
³⁸⁴ GIMÉNEZ BLASCO, Joan (2007), *Posant portes a la mar. Muralls i defensa al Mataró dels segles XVI-XIX*. Mataró, Col·l. Caps de Bou, núm. 30. p. 129.

[...] Estos mismos vecindarios todos son de esta centuria, o por mejor decir, desde el año 30 de ella, pudiéndose formar iguales vecindarios en la misma orilla en los términos de los pueblos que ahora no lo tienen.³⁸⁵

Al marge del relaxament dels perills de la mar, també ajudà a fer créixer Vilassar de Mar, així com la resta de pobles costaners de la Marina de llevant, el decret de lliure comerç de 1778 que sancionà Carles III i la supressió de la Casa de Contractació d'Índies de 1790 que, com és sabut, en endavant, garantiren prosperitat als nuclis costaners durant més d'un segle.

3. AUGMENT DEMOGRÀFIC I CREIXEMENT URBANÍSTIC

Ja determinarem fa temps com el creixement demogràfic compassà, marcà i propicià els esdeveniments històrics del segle XVIII³⁸⁶ i com aquest creixement marcà urbanísticament el poblament del Veïnat de Mar de Vilassar.³⁸⁷ Més recentment hem apuntat de forma seqüencial i gairebé telegràfica com els esdeveniments històrics del XVIII el convertiren en un segle decisiu per a Vilassar de Mar.³⁸⁸ Per no repetir-nos, simplement a tall d'apunt reprenem les conclusions dels estudis citats.

³⁸⁵ ZAMORA, Francisco de (1973), *Diario de los viajes hechos en Cataluña (1786-1787)*, edició a cura de Ramon Boixareu, Barcelona, Curial. p. 44.

³⁸⁶ Vegeu per exemple: SERRANO MÉNDEZ, Alexis (2009), «Vilassar de Mar a cavall dels segles XVIII i XIX, una demografia en expansió», *Singladures. Revista d'història i patrimoni cultural de Vilassar de Mar i el Maresme*, Vilassar de Mar, núm. 25, p. 35-41, i SERRANO MÉNDEZ, Alexis (2010), «Vilassar de Mar a les primeres dècades del segle XIX», a *Noves lectures de la Guerra Napoleònica, Jornada del segon centenari 1808-2008*, Vilassar de Dalt, p. 209-249.

³⁸⁷ SERRANO MÉNDEZ, Alexis (2012), «Masies i poblament al Veïnat de Mar de Vilassar (1500-1784). «Masies, urbanisme i poblament al Maresme», a *VI Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme. Masies, urbanisme i poblament al Maresme*, Alella, p. 49-62.

³⁸⁸ SERRANO MÉNDEZ, Alexis (2013), «El XVIII, un segle decisiu per Vilassar de Mar», a *VII Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme. La guerra de Successió i les seves conseqüències. El s. XVIII al Maresme*, Masnou [en premsa].

Per donar color a les xifres del gràfic elaborat a partir de diverses dades espigolades ací i allà i ja publicades, val la pena comentar algunes cites textuais que cap a la darrera de la divuitena centúria palesaven el notori augment poblacional produït durant aquell segle. Una referència interessant ens l'ofereix de nou Francisco de Zamora, que en un segon viatge que va fer pel Maresme, el mes de febrer de 1790, va descriure Vilassar de Mar dient:

[...] Pasamos por Vilasar de Mar, pueblo situado en llano, y que se acaba de erigir en villa. Como está a orilla del mar tiene, para su defensa, una torrecilla, y otras dos hay en las casas antiguas que había y pertenecían a Vilasar de Dal, de cuyo término era este pueblo. La iglesia es nueva. Hay 200 casas. Hacen puntas. Algunos corderos [productores de cordes], algunos pescadores y muchos contrabandistas, que esconden el tabaco en cuevas que forman a este fin. Beben agua de pozo; tienen huertecitos delante de las casas.³⁸⁹

Però no només els viatgers tenien la percepció de la rapidesa amb què havia crescut la població, també els oriünds a mitjan segle XVIII així ho copsaren i se'n meravellaven:

[...] per haverse aumentat en tant lo numero de las casa del veynat de mar de la Iglesia parroquial de Vilassar que diuen los vells que vuÿ son no haveri en son temps mes que las casa den Mir, Lladó, Alsina y quatre o sis de ames, per consequent.³⁹⁰

I encara cap a final de segle, el 1776, els vilassarencs de mar motivaven la necessitat de tenir un nou prevere afirmant:

[...] por ser tan crecido el vecindario de Sn Juan que sin contar los parvulos passa de sietecientas almas de comunió.³⁹¹

Òbviament aquest increment demogràfic es traduí en un desenvolupament urbanístic que a més a Vilassar de Mar desencadenà un model força particular que es basava en la parcel·lació agrícola preexistent i al qual les lleis en matèria urbanística dels Borbons hi deixaren una marca ben palesa encara avui en el traçat viari del nucli antic de la localitat. En la divuitena centúria i durant tot el segle XIX, amb les disposicions de Felip V, de Ferran VI i de Carles III,³⁹² l'obertura de carrers era considerat un afer privat on els ajuntaments hi tenien poc a dir.³⁹³ Així doncs, seguint la tradició iniciada a Vilassar (del Dalt) des del segle XVII, que consistia a traçar els carrers amb cases de

³⁸⁹ ZAMORA, Francisco de (1973), *Diario de los viajes hechos en Cataluña...*, p. 395.

³⁹⁰ APSGV, volum «Esglésies i capelles», *Llibre de la obra y fábrica de la Iglesias nova del veynat de Mar que se comença en lo any 1727*, fol. 67.

³⁹¹ APSGV, volum «Esglésies i capelles», *Supplicatorio de nuevo curato*, 27 de juliol de 1776, fol. 121.

³⁹² GARCIA I ESPUCHE, Albert; GUÀRDIA I BASSOLS, Manuel (1989), *La construcció d'una ciutat. Mataró 1500-1900*, Mataró, Altafulla, p. 77.

³⁹³ CABALLÉ I ESTEVE, Francesc (2007), *La formació urbana de Vilassar de Mar*, Vilassar de Mar, I Beca d'investigació i recerca local de Vilassar de Mar Ernest Lluch, p. 29.

cós arrencades entre mitgeres,³⁹⁴ els nous vials de Vilassar de Mar s'obriren a partir de la parcel·lació rústica del terreny preexistent que facilitava una configuració molt rectilínia.³⁹⁵ L'«ortogonalitat» del model vilassarenc (de Mar), conferí a la població un tarannà especial i molt racional, difícilment explicable a partir dels apriorismes higienistes il·lustrats, però sí molt lògic d'acord amb els condicionants geoespacionals del territori i, sobretot, la presència de la línia de la costa. Aquest model va plaure a alguns teòrics de l'urbanisme del XIX que proposaven Vilassar de Mar com un bon model a seguir per l'alternança d'espais verds i urbanitzats.

Sovint també hem parlat de l'economia local; aquí també ho elidim i ens referirem a altres treballs.³⁹⁶ Serveixen, però, a tall il·lustratiu les paraules que hi dedicà el viatger anglès Arthur Young l'any 1787, que, deixant Premià, de camí a Mataró, descriví el que veien els seus ulls així:

[...] Les mostres d'activitat industrial en aquesta costa no poden ser més evidents. Molts vaixells i xarxes de pesca, amb fileres de bones cases blanques a la vora del mar. I, mentre els homes són a pescar, les dones s'afanyen fent punta. Dinem a Gremah [Premià] i després seguim fent camí per la mateixa plana, de sòl arenós. Molt conreu. Sobre els pujols, molta vinya. Conreu intensiu de cereals. Tots són segats i la terra llaurada, però, les garbes encara són al camp. Ceps. Molts pobles grans i cases escampades tot el camí. Passem per Meliassa [Vilassar (de Mar)], un poble pescador. Salen molt Peix per Barcelona. Les xarxes són molt grans. Cases i més cases. La més mínima obertura entre les muntanyes deixa veure cadenes més llunyanes i més elevades.³⁹⁷

4. L'ADVENIMENT DE LA MATRÍCULA DE MAR

Les reformes de Felip V es feren ben presents sobretot a les zones costaneres. Les ànsies del Borbó de crear una flota capaç de reprendre el control de l'imperi i imposar l'hegemonia marítima motivà una de les reformes més impactants a la Marina de llevant. Fou la imposició de la matrícula de mar.

L'any 1717 la gent de mar fou obligada a l'empadronament amb vista a la implantació de la matrícula de mar. La implantació definitiva arribà el 1723 i fou sense cap mena de dubte la primera separació fiscal i jurisdiccional de la comunitat del veïnat de mar. En endavant els mariners, pescadors i tots aquells que treballaven en les feines derivades del mar foren separats dels pagesos, que al veïnat marítim de Vilassar eren una minoria. L'any 1723 a Vilassar es comptaren 89 mariners i pescadors.

³⁹⁴ OLIVA I RICÓS, Benet (2001), *La generació de Feliu de la Penya. Burguesia mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*, Alguaire, Premi Josep Lladonosa i Pujol, p. 25.

³⁹⁵ BAS, Damià; BRIONES, Manel (2007), *Vilassar de mar portes endins*, Vilassar de Mar, p. 15.

³⁹⁶ SERRANO MÉNDEZ, Alexis (2010), *Vilassar de Mar a les primeres dècades...*, p. 209-249.

³⁹⁷ YOUNG, Arthur (1970), *Viatge a Catalunya 1787*, Barcelona, Ariel, p. 85-86.

La reial cèdula de 1737 imposà l'obligatorietat que qualsevol ofici del mar fos matriculat. Aquesta disposició eximí els matriculats d'allotjar tropes militars i els separà de la jurisdicció ordinària per ésser dependents de la de Marina. Aquesta nova regulació s'articulà i desenvolupà encara més entre 1748 i 1751. A tenor d'aquests nous canvis jurisdiccional, a partir de 1751 desaparegueren els pescadors dels oficis que fins aleshores ocupaven el càrrec de sisè regidor de l'Ajuntament de Vilassar que corresponia al Veïnat de Mar des de 1722. Els pescadors van perdre així la seva representació al consistori i quedà la representació del veïnat costaner en mans dels poquíssims menestrals o pagesos de mar.³⁹⁸ Aquesta situació no canvià gaire amb la reforma carolina dels municipis. De 1766 en endavant l'ajuntament el formaren sis regidors: tres del nucli principal, dos de Cabrils i només un del veïnat de mar. L'equilibri entre les dues valls garantia *de facto* el domini dels pagesos enfront del representant menestral del veïnat de mar i la no representació dels pescadors que eren majoria al dit veïnat.³⁹⁹ La reforma vestida d'aires democratitzadors també preveia l'elecció de dos diputats del comú i un síndic personer en defensa dels interessos populars. Aquests eren càrrecs electius i anuals però la forma de la seva elecció exclouïa els veïns de mar en la cooptació dels dits càrrecs.

Però la matrícula no només afectà en termes polítics, sinó que també ho féu en termes fiscals, ja que l'any 1777 els matriculats del veïnat de mar de Vilassar s'adreçaven a l'intendent demanant la rebaixa de les taxes, atès que molts no les podien satisfer perquè residien a les costes de Galícia o França, on exercien la seva activitat pesquera i la pressió fiscal requeïa en els matriculats que sí que residien al veïnat, fet que esdevenia un abús per als locals.

5. LA IMPORTÀNCIA D'ERIGIR UN TEMPLE

Com és ben sabut en la societat del segle XVIII l'Església tenia un lloc preeminent. És per això que una de les primeres fites en l'àmbit col·lectiu dels vilassarencs del veïnat de mar fou la d'aixecar un temple propi que els garantís assistència propera i major comoditat per a la celebració dels oficis i pregàries, l'administració dels sagraments i, en una segona fase, rebre sepultura al fossar del temple.

El 19 de juliol de 1726 els veïns del veïnat de mar demanaren al bisbe Bernat Ximenes de Cascante i obtingueren el permís per aixecar una capella. Per tal d'erigir-la els pescadors reben del mitrat el permís per feinejar els diumenges sempre que la meitat

³⁹⁸ OLIVA I RICÓS, Benet (2010), *El veïnat de mar...*, p. 1-22.

³⁹⁹ BAS, Damià (1990), «Ajuntaments i alcaldes: I. De la Nova Planta al primer consistori de Vilassar de Mar», *Singladures. Butlletí del Museu de la Marina de Vilassar de Mar*, Vilassar de Mar, núm. 9, p. 8-12.

del guany dominical s'empressin per a la construcció que seria dedicada a sant Joan. Semblantment s'havia de fer amb els dies festius.⁴⁰⁰

El dijous 13 d'octubre de 1727, els administradors de la futura capella Jaume Mir, Josep Estanyol, Joan Mir i Jeroni Ferrer compraren al marquesos de Moja per cent lliures una peça de terra campa al peu del camí de Cabrils per alçar el temple.⁴⁰¹ El 12 d'octubre de 1727 d'aquell any es beneí l'obra i se'n col·locà la primera pedra.⁴⁰² En l'acta de la visita pastoral de 1735 es féu constar que l'església de Sant Joan era ben construïda i que només hi mancava la teulada. En la visita pastoral de 1739 el bisbe exhortà els veïns de mar a acabar els sostres i les parets d'algunes capelles del temple i manà al rector de Sant Genís que hi fes anar un clergue al veïnat cada diumenge a ensenyar-hi doctrina. Poc temps més tard, el 1740 els veïns de Sant Joan demanaren que el nou temple fos beneït i s'hi permetés celebrar missa.⁴⁰³

Per causa de certes tibantors entre el rector i els feligresos de mar, el 1741 es produí la signatura d'un acord entre les dues parts que consentia que es fes missa al temple de Sant Joan sempre que es reservessin alguns drets pecuniaris per a la rectoria. En virtut d'aquesta concòrdia el mitrat de Barcelona donà llicència el 22 de juny per tal que es celebrés missa al nou temple. Des de 1742, Magí Mir i Orriols, fill de can Mir de Mar, esdevingué el primer vicari del temple de Sant Joan i hi digué missa diària des de llavors ençà. La benedicció de l'església de Sant Joan tingué lloc el 23 de juny de 1745. Des d'aleshores prosseguiren els treballs de guarniment i mobiliari. En una visita pastoral de 1746, el prelat disposà l'obligació addicional de resar el rosari tots els dies al nou temple. Cap a 1757 les rendes de l'església parroquial provinents de famílies del veïnat de mar ja superen les 83 lliures a l'any.⁴⁰⁴

L'any 1760 es duïen a terme els treballs d'escultura del portal de l'església de Sant Joan, per l'estàtua de sant Joan de la fornícula superior l'escultor cobrà 50 lliures i altres 55 per obrar tota la portalada.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ BAS, Damià (1996), «El temple de Sant Joan de Vilassar», *Dedicació de l'església parroquial de Sant Joan de Vilassar de Mar*, Vilassar de Mar, p. 21-29.

⁴⁰¹ ACA, Notarials, Notari MT 1572 Miquel Vila, anys 1725-1730, Manual 1727, fol. 69 recto i verso i 70 recto. «In Dei nomini Nos Dominos Augustinus Desbosch Copons Oms et Santa Pau. Marchio de Moya de la torre de Barcne populares et Domyne Cayetana Desbosch Oms et Sta Pau Copons Sn Vicens Sarriera et de Rocabertí marchinissa de Moya de la torre Baronissaque sta Pau conjuges usufructuario et proprietario nobilissimus dominique castrorum de Vilassar et de st Vicentio in maritima et diócesis barchinone sisorum dicti nominibus gratis. Per nos et nostros. Ad sacellum construendum et non aliter vendimos vobis Jacobus Mir, Josepho Estanyol, Joanni Mir et Hieronimo Ferrer Piscatoribus de Vicinatus de Mar Parrochia Sti Genisy de Vilassar de dio B^a administratoribus sacelli noviter fabricandi in infro justo terra inferis designando licet abscuribus et vostris cuidicta administratione successoribus. Perpetuo donum illud fructum terra campissa.»

⁴⁰² APSGV, volum «Esglésies i capelles», fol. 67.

⁴⁰³ OLIVA I RICÓS, Benet (2010), *El veïnat de mar...*, p. 1-22.

⁴⁰⁴ *Ibidem*.

⁴⁰⁵ APSGV, volum «Esglésies i capelles», fol. 86.

L'any 1762, la mort sense descendència d'Agnès Manent i Casanovas, vídua de Pau Caupena, procurava per via testamentària un benefici sota la invocació de sant Joan Baptista del veïnat de mar amb l'obligació de celebrar missa tots els dies a les 9 del matí i de resar el rosari tots els festius. Hi deixa 3.000 lliures a censal i, si no hi arribés, el valor de la seva casa coneguda com «la Pallissa d'en Lladó». Els beneficiats havien de ser preferentment del seu llinatge o, en cas de no haver-n'hi, algú que fos natural del veïnat. Aquest fet equiparà *de facto* l'activitat del temple de Sant Joan al d'una parròquia *ad hoc*.⁴⁰⁶ Malgrat l'impuls que significà aquesta deixa testamentària, els obrers hagueren de fer front a noves dificultats. L'any 1764 hagueren de pledejar amb Maria Carrau⁴⁰⁷ i encara el 1772, per indicació del bisbe barceloní, hagueren de signar amb el rector de Sant Genís una concòrdia amb l'objectiu de constituir un sacerdot que tingués cura de les ànimes amb l'administració dels sagraments i la predicació de l'Evangeli tots els dies i l'ensenyament de la doctrina. Els veïns de mar a canvi es comprometien a mantenir un vicari per al veïnat —a més dels serveis del reverend Magí Mir—, pagar el manteniment de la llàntia permanent davant del sagrari, els ornaments litúrgics necessaris, i a aixecar la casa rectoral adossada al temple. Per la seva part, el rector es comprometia a pagar al nou vicari cent cinquanta lliures anyals. A més, el rector havia de percebre els dotze sous per cada missa previstos a la concòrdia de 1741 i els estipendis per funerals i altres celebracions.

La crispació entre els obrers de la parròquia i el rector malgrat les dites concòrdies anava en augment i a la vista de certes desatencions per part del rector, els obrers de Sant Joan de Vilassar s'adreçaren el 1776 al bisbe per demanar el nomenament d'un rector exclusiu per a Sant Joan. El porprat respongué demanant que s'especificuessin les rendes amb què podria dotar-se el nou curat. L'abril de 1777 els veïns de Cabrils i els del veïnat de mar respongueren al bisbe amb un detallat memorial del delme per demostrar que disposaven de rendes suficients, acompanyat del conegut plànol del terme.⁴⁰⁸ Especificaren que, com que les rendes de la parròquia ascendien a més de tres mil lliures, se n'atorguessin per al nou temple del veïnat de mar set-centes. Finalment, el 10 de novembre de 1777, tot coincidint amb l'entrada d'un nou rector a la parròquia matriu, el bisbat concedí els títols de vicaries perpètues per els veïnats de Cabrils i de Mar. El 20 de març de 1778 el monarca confirmà el títol de vicaria perpètua de Sant Joan de Vilassar. L'octubre de 1779 Antoni Montserrat prengué possessió de la vicaria de Sant Joan de Vilassar tot materialitzant-se així la vicaria perpètua.

El 9 de novembre de 1779 es beneí el fossar del cementiri propi del veïnat de mar a redós del temple de Sant Joan aleshores la separació eclesial era ja gairebé un fet con-

⁴⁰⁶ OLIVA I RICÓS, Benet (2010), *El veïnat de mar...*, p. 1-22.

⁴⁰⁷ APSGV, volum «Esglésies i capelles», fol. 87.

⁴⁰⁸ Conservat al ADB.

sumat.⁴⁰⁹ Arrel de la concessió del títol de vicaria perpètua va créixer la tensió entre la parròquia matriu i les noves vicaries de Cabrils i Sant Joan i a causa de la reducció de rendes de la rectoria de Sant Genís el bisbat pagà 200 lliures al rector en concepte de reparació.

L'any 1781 es constituí la Confraria dels fadrins pescadors sota la invocació de sant Pere. Malgrat el seu nom, aquesta era una associació estrictament religiosa que vetllava pels serveis de pompa fúnebre quan es produïa el decés d'algun dels seus integrants. Aquesta confraria vingué a enriquir una mica més l'articulació social del veïnat, ja que la confraria de pescadors amb finalitats corporatives era la de Sant Joan, que havia estat imposada d'antuvi per la Matricula de Mar i era la que havia sufragat la major part de les despeses de construcció del temple, per la qual cosa els confreres havien adquirit un conjunt de drets sobre l'ús i la dotació del temple.⁴¹⁰

L'assoliment d'un temple dotat de capellania permeté l'administració dels sagraments als residents i esdevingué el principal element vertebrador de la localitat. A l'aixopluc d'aquesta nova infraestructura eclesial, els obrers del temple esperonats per la «victòria» que suposà per al veïnat la construcció del temple al darrer terç del segle XVIII es conjuraren per obtenir del monarca la segregació municipal.

6. EL SIMBÒLIC CAS DE LES RELÍQUIES

És força paradigmàtic de les males relacions a les quals arribaren l'ajuntament de Vilassar i la parròquia amb els veïns de Mar i sobretot amb la junta d'obra de Sant Joan de Vilassar el que s'esdevingué amb les relíquies del temple.

Tot començà quan, des de Roma, Simon Gritti, prelat domèstic i assistent al soli pontifici, declarà l'autenticitat de la relíquia de sant Joan i l'expedí l'11 d'abril de 1759. Segons resa el vers del mateix document que l'autentica, aquesta venerable relíquia del Baptista, «Se entregara esta Santa Reliquia á los Srs obreros de la yglesia [del vecindario de San Juan(?)] de Vilassar». Malgrat aquesta prescripció vaticana sembla que a la rectoria de Sant Genís s'hi gargoteja la part que concretava que era destinada al temple de Sant Joan i des de llavors fou retenguda a Vilassar de Dalt fins que finalment fou lliurada al rector de Vilassar de Mar l'any 1986: 227 anys després!

Coneixedor d'aquests fets, anys a venir, amb la seguretat que donava la nova situació jurídica del temple de Sant Joan, un cop ja tenia vicari perpetu, el carmelità descalç

⁴⁰⁹ SERRANO MÉNDEZ, Alexis (2009), «El cementiri de Vilassar de Mar, aproximació històrica i valors artístics», a *III Trobada d'entitats de recerca local i comarcal del Maresme: El patrimoni funerari del Maresme*, Vilassar de Mar, p. 193-222.

⁴¹⁰ ZALVIDE, M., *Reglamento de navegación; pesca, carga y descarga, gobierno económico [...] de la provincia de Mataró...*, 1773, citat per GIMÉNEZ BLASCO, Joan (2013), *La provincia marítima de Mataró. Economía i conflictos sociales (1750-1870)*, Mataró, Premi Iluro 76. p. 294.

fra Francesc de Sant Maties (àlies) *el Romano* dona l'any 1780 unes relíquies de sants màrtirs romans que havia obtingut el 1757 a la Santa Seu. L'any següent, el 1781, el vicari perpetu ordena la impressió dels *Goigs en alabanza dels quatre gloriosos martyrs sant Innocenci, sant Reparat, sant Mansuet, y santa Especiosa*, la festivitat dels quals es commemora encara avui l'endemà de Sant Joan.

En veient com s'articula a redós del nou temple la població del veïnat de Sant Joan, els regidors i l'alcalde recalaren poder nomenar els obrers de Sant Joan tal vegada per poder-los controlar. Aquesta reclamació generarà fortes disputes que amb matisos es perllongà fins a 1792.

7. LA SANCIÓ DE CARLES III

El 20 de juny de 1782, els obrers del temple demanaren a l'autoritat marítima permís per poder celebrar una reunió amb els matriculats, que, com hem vist, eren la major part dels caps de casa del veïnat. Per tal de dur a terme aquesta reunió, demanaven a l'autoritat que proveís de la presència d'un agutzil que actués com a comissionat del poder marítim. La gràcia que sol·licitaren els obrers fou concedida, i la reunió tingué lloc el dia 9 de juny de 1782. Aquell dia, a la casa del vicari perpetu, mossèn Magí Mir, en presència de l'esmentat capellà, de l'apotecari Genís Graupera, del cirurgià Joan Marfà i altres prohoms del veïnat, el notari de Mataró Bonaventura Català i Mas aixecà l'acta de la sessió per la qual es trià una comissió per tal de vetllar per l'interès comú del veïnat de mar. A partir d'aquell dia, s'acordà que en endavant els elegits tenien

[...] amplia facultad, potestad, y pleno poder qual derecho sea oportuno, necesario, y el caso pidiere, con franca, libre y general administración, para deliberar y acordar lo que les parezca más conducente, a utilidad y adelanten de la Iglesia referida de san Juan de este lugar, de la obra de la misma iglesia y del comun del propio lugar y asi mismo para parecer ante qualesquier Señores Juezes, Superiores y Tribunales de uno y otro estado y otramente donde les parezca oportuno hacer qualesquiera recursos, suplicar, menoriales, y pedimientos dirigidos a conseguir el fin arriba, instar sus decretos y obtener qualesquier gracias, y provisiones.⁴¹¹

Es trià el pagès Antoni Pou i els pescadors Jacint Abril, Jacint Gelpí i Pau Guardiola. La comissió era representativa, ja que tres quartes parts de la població era matriculada. Tanmateix, la dicotomia pagesos/pescadors es féu sentir a l'hora de redactar l'acta, atès que, per qüestions legals, el notari n'hagué d'escriure dues per separat.⁴¹²

⁴¹¹ *Breu memòria commemorativa del bicentenari de la vila* (Vilassar de Mar 1984), document 2.

⁴¹² Aquestes dues actes, redactades pel notari Bonaventura Català, les trobareu transcrites a *Vilassar de Mar 1784-1984. Breu memòria commemorativa del bicentenari de la vila* (Vilassar de Mar 1984), documents 1 i 2.

La comissió elevà l'1 d'abril de 1783 un *Pedimiento* al Real Consejo.⁴¹³ En aquell document, els representants del veïnat de mar de Vilassar manifestaven que l'única representació política que tenien a l'Ajuntament de Vilassar era d'un sol regidor, que la seu administrativa es trobava «una legua distante de mal camino, con frecuentes avenidas y arroyos», que la justícia de Sant Genís «lo desamparan quedando ocultos los delitos que cometen los vecinos de San Genís contra quienes han observado los exponentes que no se toma providencia en sus quejas», que ja no hi havia una ronda que els protegís «de los insultos que les ocasionaban los contrabandistas», per la qual demanaven que es tingués a bé d'autoritzar que se'ls permetés constituir un ajuntament amb batlle, regidors, diputats i síndics separat del de Sant Genís.

El 5 d'abril de 1783 el Consell i el fiscal acordaren que enviarien l'alcalde de Granollers per tal que endegués la instrucció del cas, el qual va remetre el corresponent informe al Consell el 24 de maig del mateix any.

Paral·lelament, l'Ajuntament de Sant Genís de Vilassar, el 20 de juny de 1783 va elevar també un *Pedimiento* on es defensaven al·legant en contra de tots els arguments esgrimits pels de mar. Afirmaven que «la justicia en cosas leves la administrava en San Juan el Regidor que allí reside y qe siendo graves acudian las partes al Juzgado de Provincia de Barcelona» i, pel que fa a les suposades agressions del mar, «que no havia exemplar de que huviesen sido insultados por Piratas y que la ronda que havia por contrabandistas se havia quitado ya sin duda por inutil».⁴¹⁴ Els arguments dels de Sant Genís anaven encara més enllà, tot afirmant que «la separación de Terminos resultarian disputas en quanto al conocimiento del sitio en que se cometiesen los delitos, que no alcanzarian a todos sus pastos, padecerian perjuicio en los alojamientos [de militares]». Profèticament, l'Ajuntament de Sant Genís, tot veient perillar la seva recaptació tributària respecte al veïnat de mar, deia que si el veïnat costaner esdevenia un poble separat, «se trastornaria el reglamento de propios cuyos productos se hallavan destinados a los reditos de trece mil ciento noventa y cinco libras diez ocho sueldos y quatro dineros principales de censos com mas siete mil y quinientas libras de atrasos». Per tot això, l'autoritat municipal de Vilassar, davant de l'alcalde major de Granollers, «insistió en que se denegase la pretension del lugar de San Juan».

El 19 de gener, vist pel Consell i pel fiscal, es va proveir l'obertura de l'expedient, i el dia 30 del mateix mes la Reial Audiència va començar a treballar en el cas, tot presentant el seu informe final el 25 de juny. Tot plegat, fou presentat al Consell reial i, en consulta del 15 de setembre, es posà en coneixement del monarca. Finalment, el

⁴¹³ Fins que no s'afirmi el contrari, les citacions següents són totes dels antecedents que relata l'acta de la Reial Provisió de 19 de novembre de 1784, reproduïda a *Breu memòria commemorativa del bicentenari de la vila* (Vilassar de Mar 1984), document 3, original, ACA, *Audiència Política; Actes acordades*, vol. 584, fol. 43r al 46v.

⁴¹⁴ SERRANO MÉNDEZ, Alexis (2009), «Aportació vilassarenca a l'estudi de la història del contraban», *Drassana, Revista del Museu Marítim de Barcelona*, Barcelona, núm. 17, p. 147-160.

27 d'octubre, el rei va acordar que es publicués la Reial Resolució i que s'expedís la carta que, finalment, fou donada a Madrid el 19 de novembre de 1784.

Com que el desig del rei era llei, per mitjà d'aquell important document Carles III imposà que:

[...] queremos y mandamos que en el citado lugar de San Juan de Vilasá de Mar se erija Ayuntamiento formal con Baile, Regidores, Diputados, y Síndicos, distinto y separado de el de San Genis de Vilasá con división y separación del termino que al presente le está señalado y fijación de limites y mojones en cuanto a la jurisdicción pero sin perjuicio de los demás derechos y aprovechamientos comunes que han de conservarse como hasta aquí; encargando como encargamos la ejecución a esa nuestra audiencia. Que así es nuestra Voluntad. Dada en Madrid à diez nueve de Noviembre de Mil setecientos ochenta y cuatro.

Amb aquest document, quedava clar que era irreversible el procés que havia de dur Vilassar de Mar a la plena municipalitat. El Reial Acord del 15 de setembre de 1785 aplanà el camí per materialitzar la voluntat del sobirà. La sanció règia considerava que s'havien d'executar dos tràmits importants per a la total emancipació del poble novell. En primer lloc, calia atermenar i fitar físicament els límits del terme, fet que es produí el 8 de novembre de 1785, just un any després de la reial sanció. L'altre pas imprescindible i, al mateix temps, carregat de significació històrica, era el nomenament del primer batlle i dels primers regidors, amb la imposició de la vara i les bandes i el preceptiu jurament del càrrec, fita que s'esdevingué immediatament després de l'atermenament, el 9 de novembre de 1785. Així doncs, tot i que la reial provisió de Carles III de Borbó esdevingué vàlida des del dia 19 de novembre de 1784, no fou fins un any després, el novembre de 1785, quan es materialitzà la fitació dels límits del nou terme de Vilassar de Mar i la constitució del primer ajuntament.

8. LA FITACIÓ DEL TERME I EL NOMENAMENT DEL CONSISTORI

L'atermenament dels límits de Vilassar de Mar, que tingué lloc el 8 de novembre de 1785, establí la territorialitat sobre la qual s'hauria de desplegar, en endavant, la jurisdicció del futur nou ajuntament. L'encarregat de donar legalitat i rang jurídic a la partició del territori fou l'escrivà reial Gerardo Cassani, tot seguint l'informe que havia elaborat l'alcalde de Granollers de 24 de maig de 1783. Així fou com de des 1785, per mitjà de fites amb les inscripcions dels noms dels municipis que limitaven, s'establiren els límits de Vilassar de Mar.

A llevant, es marcà amb una fita amb tres inscripcions:

[...] una que mira al oriente, y dice Cabrera, otra que mira al mediodia y dice Vilassar de Mar y otra, que mira al cierzo, y dice, Vilassar de Dalt; y linda dicho termino de

Juan de Vilassar de Mar por la referida parte del oriente en las citadas distancias que es del de la playa del Mar, hasta la dicha carretera del medio inclusive.

A la part de muntanya la delimitació establí que

[...] quedo por termino de San Juan de Vilassar de Mar por la parte de cierzo, toda la distancia que ay en la carretera del medio que va a la ciudad de Mataró, y otras partes desde el limite, o termino de Cabrera al de Premià quedando la dicha carretera del termino y jurisdicción del referido lugar de San Juan de Vilassar de Mar.

Al sector de ponent:

[...] Y linda dicho termino de San Juan de Vilassar de Mar por la parte de Poniente en la dicha distancia des de la carretera hasta la Playa, ó agua del Mar con el expresado termino del lugar de Premià, y con las puestas de tierra siguientes empezando por la Playa del Mar.

L'endemà de l'atermenament, el 9 de novembre de 1785, tal com ja apuntà l'historiador Lluís Guardiola en la seva *Monografia*,⁴¹⁵ fou constituït el primer ajuntament en presència de l'escrivà Cassani, el qual deixà escrit en un certificat el testimoni següent:

[...] he nombrado para Bayle del dicho nuevo lugar y termino de san Juan de Vilassar de Mar corregimiento de Mataró â Antonio Pou labrador y vecino del mismo del quien inmediatamente exigí el correspondiente juramento que prestó en forma de derecho en mi mano y poder; cabiéndole entregado la vara y puesto en posesión del dicho encargo de Bayle del referido lugar y termino.⁴¹⁶

Seguidament, l'escrivà Cassani passà a prendre jurament del càrrec als regidors que ell mateix havia nomenat, i ho palesava per escrit de la manera següent:

[...] he nombrado para regidores del dicho nuevo lugar y termino de san Juan de Vilassar de Mar corregimiento de Mataró, las personas siguientes:

- 1... Para Regidor Decano â Jacinto Abril Comerciante.
- 2... Para segundo â Jacinto Castells Soguero.
- 3... Para tercero Antonio Ferrés Pescador Matriculado.
- 4... Para cuarto â Gaspar Casanovas Soguero.
- 5... Para quinto â Juan Gelpí Pescador Matriculado habitante en la calle de las Heras.
- 6... Y para sexto â Francisco Moragas Soguero.

Quienes inmediatamente fueron puestos en posesión de dichos sus cargos habiendo prestado antes su juramento en mano y poder del Bayle del dicho lugar por mi nombrado.⁴¹⁷

⁴¹⁵ GUARDIOLA I PRIM, Lluís (1955), *Sant Joan de Vilassar. Història i geografia de la comarca vilassanesa i del Maresme*, Vilassar de Mar, p. 101-105.

⁴¹⁶ ACM, fons «Segregació territorial entre Vilassar de Dalt i Vilassar de Mar» (títol atribuït), document 3 (9/11/1785).

⁴¹⁷ *Ibidem*, document 4 (9/11/1785).

D'aquell històric esdeveniment sabem també, per la *Cuenta de relación jurada que dán los consejales de Sn. Juan de Vilasá de Mar*, un document que data de 31 de maig de 1788, que s'hagueren de gastar 12 lliures i 8 sous:

[...] Por la propuesta y privilegios de Regidores en el ano de 1785, que fue el de la creación de dicho Ayuntamiento, y sirvió para el año de 1786 por haverse creado dicho nuevo Ayuntamiento à ultimos de 1785 i que ascendió a 30 lliures el importe de la vara del Alcalde y vandas de Regidores Sindicos y diputados.⁴¹⁸

La constitució del primer ajuntament degué ser quelcom molt especial per als vilassarencs de mar d'aquell temps, ja que fins aleshores, i encara fins a l'any següent (1786), políticament els habitants del veïnat de mar de Vilassar només podien aspirar a ser els darrers regidors de l'Ajuntament de Vilassar. En la forquilla cronològica que va des de 1718 fins a 1786, tot seguint els cognoms, Damià de Bas localitzà seixanta-nou regidors del veïnat de mar i, d'aquests, cap passà a ocupar el càrrec de cinquè regidor, és més, la immensa majoria ocuparen el càrrec del sisè, que era el darrer lloc del consistori vilassarenc, ja que només tres foren cinquens regidors.⁴¹⁹ Aquests regidors eren una mena d'alcaldes de barri, però, com hem vist, per molt preeminents que fossin al veïnat, van ser més aviat menystinguts en els ajuntaments, ja que a l'hora de representar la territorialitat del municipi, fins i tot, els regidors de Cabrils podien aspirar a un càrrec superior. En aquest plantejament gairebé insultant per part dels antics ajuntaments de Vilassar, podríem veure tal vegada una de les llavors de l'exigència dels vilassarencs de mar de constituir el seu propi municipi.

Acte seguit a la segregació s'esdevingué un plet llarguíssim per la titularitat i rèdit dels mateixos comunals i per la propietat de l'edifici de l'hostal que el municipi havia construït abans de la segregació, el 1762, a peu de Camí Ral i que arran de la constitució del nou municipi era la seu del consistori de Vilassar de Mar. El que l'Ajuntament de Vilassar de Dalt posà en mans e la Reial Audiència fou el determini que Carles III havia pres sobre els comunals. La causa es dilatà fins 1856.

9. TANCANT EL CERCLE

Si, com hem vist més amunt, la segregació municipal tingué el seu origen en l'ercció d'un nou temple i la separació d'aquest de la rectoria de Sant Genís per assolir una major autonomia pastoral i administrativa, el segle es clogué de nou amb un element religiós. Amb la redacció de la Consueta de Vilassar de Mar de 1792 els fidels de Sant Joan tornaven a mirar a «Dalt» per vindicar-se a si mateixos. Amb aquesta consueta els fidels vilassarencs de mar s'intentaren equiparar als fidels de Sant Genís. Aquesta

⁴¹⁸ Ibídem, document 18 (31/5/1788).

⁴¹⁹ Bas, Damià (1990), *Ajuntaments i alcaldes...*, p. 8-12.

consueta acordada entre el vicari perpetu i el nou ajuntament de Vilassar de Mar posava fi a les disputes sobre el nomenament dels obrers nascudes el 1780, palesava la bledania dels vilassarencs de mar, que, orgullosos de la fita assolida, podien encetar una nova singladura històrica pel nou poble.

La reial provisió de Carles III deia també «[...] que estas y otras causas que omiten han bastado, para que se les provea de remedio en lo Espiritual, nombrandoles un Teniente de Cura Parroco, que les administre los Sacramentos, y provea de lo demas correspondiente á sus Almas, con independencia de San Genis»,⁴²⁰ així doncs, quedava oberta la porta a la plena separació parroquial. En endavant, romangué només el pagament del delme al rector de Sant Genís com a única obligació amb la matriu, per bé que segons sembla el rector tingué problemes per exercir-ne llur cobrament. L'abolició del delme de 1837 suposà la desaparició de tota obligació amb el rector de Sant Genís i la consegüent creació de plaça de rector de ple dret per a l'església de Sant Joan, que esdevingué des d'aleshores plenament parròquia amb rector titular.⁴²¹

⁴²⁰ Reial Provisió datada el 19 de novembre de 1784. Vegeu: *Vilassar de Mar 1784-1984. Breu memòria commemorativa del bicentenari de la vila* (Vilassar de Mar 1984).

⁴²¹ OLIVA I RICÓS, Benet (2010), «El veïnat de mar...», p. 1-22.

ÀMBIT 4
CULTURA I RENOVACIÓ
DE LES IDEES: LENGUA,
ENSENYAMENT, PRODUCCIÓ
CIENTÍFICA I LITERÀRIA

PONÈNCIA

La cultura científica, tècnica i professional a la Catalunya setcentista. Una mirada des de la història social

Joaquim M. Puigvert i Solà

Universitat de Girona

Quin interès té revisitar el segle XVIII des de la perspectiva de la història social de les professions liberals? Quins lligams tenen les professions relacionades amb la medicina, la cirurgia, la farmàcia, la veterinària i l'arquitectura, amb la cultura científica, tècnica i professional de la Catalunya setcentista? Quin paper tingueren en tot plegat la flamant Universitat de Cervera i les diverses acadèmies? A quines professions s'accedia per la via de la formació acadèmica institucionalitzada i a quines altres es continuava per la via de la formació per passantia dins les corporacions gremials? En aquest darrer cas, fins quan? Respondre a tota aquesta bateria de qüestions és el principal objectiu que ens proposem. Per començar ens sembla oportú, però, apel·lar, en primer lloc, a una reflexió metodològica i, en segon lloc, a una altra de caràcter historiogràfic més general sobre el segle XVIII català.

1. REFLEXIONS PRÈVIES

Estudiar la cultura científica, tècnica i professional en el segle XVIII català implica considerar oportunament que les professions i les disciplines científiques relacionades amb aquestes eren canviants i no pas estàtiques, tal com ho formulà ja fa temps Horacio Capel:

Las disciplinas científicas no se definen a partir de propiedades esenciales e inmutables, sino que, por el contrario, poseen un carácter cambiante, con límites y relaciones variables entre ellas. A lo largo del tiempo se ha ido produciendo un proceso de diferenciación creciente, con la aparición de nuevas ramas científicas y la desaparición de algunas de las que ya existían.¹

Aquest caràcter canviant de les disciplines científiques s'ha de relacionar, així mateix, amb els seus corresponents processos d'institucionalització i de professionalització, és a dir, es tracta d'analitzar i ponderar el grau de dedicació exclusiva i a temps complet d'una activitat científica o, per contra, el seu grau d'*amateurisme*; si bé és cert que no serà fins el segle XIX quan es produirà en molts camps professionals el procés d'institucionalització acadèmica. En rigor, però, en molts d'aquests, el procés començà en el segle XVIII,² no endebades algunes professions, com la dels cirurgians i las dels apotecaris, es varen llançar a la recerca d'una identitat que ampliés les seves competències i millorés la seva imatge social amb l'objectiu d'equiparar-se als metges, tot cercant alternatives a la vella formació gremial i a la subordinació de la cirurgia i la farmàcia a la medicina.³ Podríem dir que els apotecaris no en tenien prou amb el reconeixement que obtingueren amb el privilegi de 1650 que els reconeixia practicants d'una art científica o liberal.⁴ També s'ha de tenir en compte l'existència (o no) de normes ben definides de caràcter impersonal per valorar la competència dels científics. Aquests plantejaments obliguen necessàriament l'investigador a cercar un equilibri entre les anàlisis externes (pròpies de la perspectiva de la sociologia històrica de la ciència) i les més internalistes (que tinguin en compte les aportacions intel·lectuals, tècniques i científiques pròpiament dites). Tal com ha afirmat ben gràficament l'historiador de la ciència francès Dominique Pestre, cal saber combinar i alternar distints angles de visió: «[...] un dia [afirma] cal descriure sociològicament els fets, però l'endemà cal comprendre la lògica dels agents [...] ésser calidoscopi no és pas necessàriament una feblesa.»⁵ En aquest sentit el mateix historiador ha recordat com la ciència a l'època moderna «sempre ha rebut el suport dels poder polítics, econòmics i militars», i s'ha

¹ Horacio CAPEL (1982), p. 11-12.

² Hem de tenir en compte, d'una banda, els escassos nivells de professionalització de la ciència en els segles moderns i, de l'altra, hem de ser conscients de la problemàtica derivada de l'ús de determinats conceptes en la línia indicada per Agustí NIETO-GALÁN (2011, p. 135): «El siglo XIX ha sido descrito con frecuencia como una especie de marcha triunfal hacia la profesionalización y la especialización. Estos son, si embargo, conceptos problemáticos con los que los historiadores de la ciencia siguen batiéndose generación tras generación. ¿En qué terminos definir a un profesional de la ciencia? Si aceptamos la definición de *científico* del filósofo inglés William Whewel (1794-1866) en 1830, ¿deberíamos hablar de una ciencia *amateur* en las épocas anteriores a esta fecha? [...] Las palabras y los conceptos tienen diferentes significados a lo largo de la historia.» Vegeu, també, Peter BURKE (2012, p. 193-219).

³ Antonio LAFUENTE *et al.* (1988), p. 75.

⁴ Antonio LAFUENTE *et al.* (1988), p. 85.

⁵ Dominique PRESTRE (2008), p. 18.

realitzat «en llocs molt diversos i sota patronatges molt variats, ja siguin les universitats, a les acadèmies estretament vinculades als poders temporals, a les corts principescues, a les institucions militars i a les escoles d'enginyers [...] i en contextos populars, artesanals o industrials»;⁶ consideracions que són del tot pertinents de tenir en compte.

A part dels aspectes metodològics s'ha de considerar, també, degudament el context sociopolític, és a dir, com es desenvoluparen les professions científicotècniques a la Catalunya del segle XVIII i les conseqüències en aquestes de la Nova Planta i del reformisme borbònic, de manera especial a la segona meitat del segle. La primera conseqüència que hem de plantejar és la supressió dels vells estudis generals i la creació de la Universitat de Cervera el 1717, com a alternativa; una universitat, que segons Josep Fontana:

[...] dugué una vida difícil, aïllada de Barcelona, que mantenia viu el ressentiment per haver estat espoliada dels seus estudis. [...] la veritat és que el balanç final de Cervera, per més benèvol que es vulgui ser, resulta migrat. [...] les grans figures de la ciència i del pensament catalans no s'han format a Cervera. Allò que la Universitat no va saber proporcionar a la societat catalana, s'ho va donar ella mateixa, per mitjà de les acadèmies i les escoles creades en aquest temps a Barcelona.⁷

Va ser realment així? En bona part sí, però, amb matisos i no pas menors. Sobre la més aviat escassa qualitat dels estudis universitaris de Cervera (de manera especial en l'àmbit de la medicina) hi ha, certament, un ampli consens historiogràfic, matisat en l'àmbit de la cultura jurídica amb figures com Josep Finestres o Jaume Pasqual, o bé per les innovacions derivades de l'expulsió dels jesuïtes el 1768, en la línia assenyalada per Joaquim Prats.⁸ Tanmateix, no es pot exagerar anacrònicament el paper de la societat civil en la línia indicada per Ernest Lluch en resposta a les tesis de Fontana quan afirmà que «des d'altres posicions aquesta Universitat és blasmada i es destaca la resposta de la societat civil catalana fundant l'Acadèmia de Matemàtiques i el Col·legi de Cirurgia. Interpretació que només té l'inconvenient que ambdues escoles foren establertes per iniciativa pública i amb caràcter militar».⁹ El mateix Ernest Lluch quan valorà la tasca d'ensenyament desenvolupada a redós de la Junta de Comerç de Barcelona a partir de 1769 lligada als interessos de la burgesia comercial, a la naixent manufactura d'indianes i al conjunt del teixit productiu, no s'estigué de recordar la presència de representants de la noblesa així com el seu caràcter d'institució «parapública, de matriculació obligatòria i amb ingressos públics».¹⁰ Així, doncs, a l'hora de

⁶ Dominique PRESTRE (2008), p. 26-27.

⁷ Josep FONTANA (1988), p. 101-103. Els plantejaments de Fontana han estat assumits per Joaquim ALBAREDA (1995), p. 52. Un visió més matisada és la que ha donat recentment Lluís ROURA (2013), p. 187-190.

⁸ Joaquim PRATS (1993), p. 253-341. Sobre Jaume Pascual, vegeu A. VELASCO (2011).

⁹ Ernest LLUCH (1996), p. 121. Vegeu, també, Josep IGLÉSIES (1969), p. 5-9.

¹⁰ Ernest LLUCH (1996), p. 122 i p. 131-135.

fer la història social de les professions científiques i tecnicoartístiques a la Catalunya del segle XVIII cal tenir en compte les dues perspectives, a saber: d'una banda, és clar, el mateix dinamisme econòmic i demogràfic de la societat catalana (que té les seves arrels en l'anomenat redreçament de finals del segle XVII); i, de l'altra, no es pot obviar o menystenir el paper de la Corona ni el paper de l'Exèrcit borbònic, el qual, com tots els exèrcits de les monarquies absolutes europees, desenvolupà, més enllà dels aspectes militars stricto sensu, tota una sèrie d'activitats científiques i tècniques que posà al servei del control administratiu dels diversos territoris que integraven la monarquia hispànica, així com, especialment, a la segona meitat del segle XVIII, al servei de les demandes colonials a través de les expedicions científiques.¹¹ En definitiva, la renovació de ciència i la tècnica a la Catalunya del segle XVIII, com en el conjunt d'Europa (amb l'excepció escocesa i alemanya a finals del segle), estigué, en bona part, més a fora que no pas dins les universitats.¹²

2. MEDICINA I CIRURGIA

De les quatre professions que analitzarem només la medicina gaudia de status universitari, que ja venia de l'edat mitjana. La implementació del decret de Nova Planta al Principat va tenir un considerable impacte, tal com ha assenyalat Alfons Zarzoso.¹³ En efecte, a la Barcelona de finals del segle XVII la medicina havia assolit un considerable prestigi científic a redós del teatre anatòmic de l'Hospital de la Santa Creu, vinculat a l'Estudi General. Però els metges a la Barcelona dels darrers Àustries també disposaven de considerables quotes de significació social i política de manera que els membres del Col·legi de Doctors (gaudins) havien acumulat molts privilegis i ocupaven llocs destacats dins del Consell de Cent, tot formant part de la seva oligarquia, de manera especial d'ençà que el 1498 fossin equiparats amb un rang equivalent al dels ciutadans honorats. Tal com va afirmar James Amelang, la força i la representació política dels metges barcelonins en el govern de la ciutat i en el Govern del General fou molt superior a la dels metges de les altres grans ciutats de la Corona d'Aragó.¹⁴ La Supressió de l'Estudi General i del Col·legi de Doctors va tenir conseqüències negatives sobre la professió mèdica, tant des del punt de vista universitari com polític, agreujades, encara més, pel fet que el darrer claustre de professors de medicina de l'Estudi General de Barcelona es negà a traslladar-se a la flamant Universitat de Cervera, la qual cosa implicà que

¹¹ Una cronologia de les principals expedicions científiques es pot trobar a Maria de los Ángeles CALATAYUD (1984).

¹² Im HOF (1993), p. 94; Thomas MUNCK (2001), p. 30.

¹³ Alfons ZARZOSO (2011).

¹⁴ James AMELANG (1986), p. 78-79. Vegeu, també, Albert ESPUCHE (2011), p. 24-27; Alfons ZARZOSO (2011), p. 63-64.

el seu professorat de medicina es reclutés entre els metges de Lleida, Cervera, Calaf i altres poblacions de la rodalia.

Hi ha un considerable consens historiogràfic a l'entorn sobre la precarietat i la grisor dels estudis de medicina a la universitat cerverina ja sigui a causa de l'escassa preparació dels seus professors, la manca d'un gran hospital a la ciutat que possibilités unes bones practiques clíniques o d'un teatre anatòmic ben nodrit de cadàvers per estudiar anatomia. Tal com va afirmar Ernest Lluch, «els estudis de medicina de Cervera estigueren marcats per una manca de modernitat, però sobretot per una considerable absència de pràctiques».¹⁵ En definitiva, es tractava d'un ensenyament més escolàstic que no pas científic, amb escassa o nul·la presència dels mètodes experimentals. Però no es pot obviar que Cervera no era ni de bon tros l'única opció que tenien els catalans on estudiar medicina, ja que està àmpliament documentada la presència d'estudiants de medicina catalans a Osca, València, Gandia, Saragossa, Montpeller o Tolosa de Llenguadoc.¹⁶ En el cas de Montpeller, cal pensar que a la ciutat de Girona hi havia la Fundació Bruguera que tenien la finalitat de fomentar i finançar la presència de gironins estudiant medicina en aquella ciutat.¹⁷ Aquesta gran mobilitat posa en evidència fins a quin punt fou paper mullat el monopoli que les autoritats borbòniques havien atorgat a la Universitat de Cervera obligant als catalans a anar-hi cursar estudis universitaris. De totes les universitats abans esmentades, juntament amb la de Cervera, va ser la d'Osca la que va disposar de més presència de catalans: en el període 1720-1804 el 55% dels 1547 estudiants catalans graduats en medicina, per exemple, havien obtingut el títol en aquesta petita universitat aragonesa. Cervera ocupava un més que discret segon lloc amb el 28%.¹⁸ La considerable trama de quatre col·legis majors (Santiago, Santa Creu, Santa Orosia i Sant Vicenç) existents a la ciutat d'Osca en el segle XVIII on allotjar estudiants ens mostra la seva capacitat d'atracció més enllà de l'Alt Aragó.¹⁹ Ens queda per saber quines eren les principals raons dels futurs metges per anar a Osca: es tractava d'uns estudis amb menor exigència acadèmica? Per la seva situació geogràfica? O pel fet de tractar-se d'una ciutat petita on la vida quotidiana (allotjament, menjar...) era més barata? En un document del claustre de la Universitat d'Osca 1814 generat davant els rumors d'una reforma del mapa universitari que podia implicar la seva supressió es donen arguments de naturalesa geogràfica, econòmica i (també) moral que a falta de testimonis del segle XVIII ens poden ser d'una certa utilitat a l'hora de plantejar hipòtesis dels perquès de la tria de la Universitat d'Osca per part dels futurs metges de la Catalunya setcentista :

¹⁵ Ernest LLUCH (1996), p. 130.

¹⁶ Alfons ZARZOSO (2006), p. 49-50.

¹⁷ R. ALCALDE (1992).

¹⁸ Alfons ZARZOSO (2006), p. 49.

¹⁹ Macario OLIVERA (2000), p. 92-103.

[...] su posición geográfica es tan acomodada como excelente su situación natural. Se halla a igual distancia del Ebro, de los Pirineos, y de las entradas de Navarra y Cataluña, de manera que en menos de dos jornadas se reúnen en ella los estudiantes de todas esas regiones. Y así, por una parte, se ahorran los gastos necesarios para los grandes viajes [...]. Los productos naturales se venden a precios muy cómodos, y un estudiante se sostiene con poco dinero. Carece, además, de los inconvenientes de la diversión y confusión que origina la muchedumbre de la gran ciudad.²⁰

També és cert, val la pena no oblidar-ho, que aquest tipus d'arguments també podien ser presentats a favor de la Universitat de Cervera.

Però més enllà del rang universitari dels estudis de medicina és evident que la seva renovació científica a la segona meitat del segle vingué de fora de la universitat i en estreta relació amb el col·lectiu dels cirurgians de l'Exèrcit borbònic, a través dels Reials Col·legis de Cirurgia de Cadis (1748), de Barcelona (1760) i Sant Carles de Madrid (1787).²¹ Va ser decisiu el paper de cirurgià català de l'armada Pere Virgili (1699-1776) en la creació dels Col·legis de Cadis i de Barcelona.²² En aquests col·legis es renovaren els mètodes d'ensenyament, s'enviaren estudiants a l'estranger, es donà molta importància a l'estudi anatòmic pràctic i no llibresc i a la medicina clínica. Sens dubte, l'amfiteatre anatòmic del Reial Col·legi de Cirurgia (amb la seva corresponent taula de disseccions de marbre blanc giratòria) edificat per Ventura Rodríguez el 1764, tot seguint el programa de Pere Virgili; la seva ubicació dins el recinte del gran hospital barceloní de la Santa Creu i l'existència d'un Jardí Botànic, en són els tres testimonis materials i «arqueològics» més pregons d'aquesta renovació.²³ Els estudis de medicina de la Universitat de Cervera no podien pas competir. I no és gens estrany que veiés amb preocupació l'obertura del Reial Col·legi de Cirurgia a Barcelona, oimés en la mesura que durant el període 1764-1794 es graduaren a Barcelona 914 individus ja fos com a cirurgians llatínistes, romancistes o sangradors;²⁴ o que el 1768 veiés suprimida la seva càtedra d'anatomia i de cirurgia, tot obligant els seus estudiants a fer un any d'estudi al Col·legi de Cirurgia de Barcelona —fet que agreujà les relacions no sempre cordials entre metges i cirurgians, tal com evidencia la trajectòria de Francesc Salva i Campillo.²⁵ En qualsevol dels casos la renovació mèdica que va implicar el Col·legi de Cirurgia es va veure consolidada com ho prova la creació de l'Acadèmia Mèdico Pràctica de Barcelona el 1770 i el procés d'unificació (cada vegada més irreversible)

²⁰ Macario OLIVERA (2000), p. 151-152.

²¹ Ernest LLUCH (2006), p. 130-131.

²² Rafael ALBIOL (s.d.).

²³ Alfons ZARZOSO (2007), p. 2-3; Francesc MIRALPEIX (2013), p. 265.

²⁴ Alfons ZARZOSO (2006), p. 53.

²⁵ Joaquim PRATS (1993), p. 313; Santiago RIERA (1988).

entre els estudis de cirurgia i medicina que es va produir entre 1799 i 1801, que, ben mirat, fou l'avantsala de la futura facultat de medicina.²⁶

Pel que fa la geografia de la professió mèdica a la Catalunya del segle XVIII els estudis d'Alfons Zarzoso han mostrat que la presència de metges no es reduïa només a Barcelona i a les ciutats mitjanes i estava considerablement estesa també en el món rural: «[...] la pràctica professional [de la medicina] al món rural es va veure consolidada en aquest període gràcies al sistema de conducció o contractació municipal que garantia la presència i assistència en aquelles poblacions de manera regular de metges, cirurgians, apotecaris i manescals, mentre proporcionava a aquests individus un salari i una estimada estabilitat socioeconòmica.»²⁷ Amb tot, en molts indrets (de manera especial les viles amb més població que contaven amb més d'un metge) el sistema de conductes municipals va ser complementat o substituït per les conductes *obertes*, pactades entre els metges i els seus clients, tal com recollia la reial ordre de 1737 quan parlava que calia deixar «al libre albedrío de cada un particular de valerse en sus enfermedades y demás necesario del médico, cirujano y boticario que mejor les paresca [...] sin precisar concurrir ni contribuir al conductado por el Ayuntamiento».²⁸ Una prova indirecta de l'arrelament social de la figura del metge en el món rural català setcentista és el fet que els 930 metges revalidats pel protomedicat de Catalunya i per la Subdelegació de Medicina entre 1768 i 1827, gairebé, tal com diu, Josep Danon, «els fills de pagesos són quasi tan nombrosos com els de metge».²⁹ Val a dir que més del 50% dels metges revalidats s'autoreclutaven dins les professions mèdiques: en primer lloc, metges i seguits a llarga distància dels cirurgians i, molt més lluny, apotecaris i manescals. En darrer terme es troben els fills d'artesans, botiguers i teixidors, entre altres. En qualsevol dels casos es tractava de sectors mitjans amb prou recursos econòmics per finançar els estudis universitaris dels fills. En el cas dels pagesos pares de metges es tractava dels propietaris o hisendats que podien veure en els estudis de la medicina (com ho era la sortida eclesiàstica) una bona opció per als seus fills segons o fadrísters.

Tot i que només ens hem proposat tractar la professió mèdica amb titulació universitària no podem oblidar, tanmateix, l'existència d'altres recursos sanitaris, exponents de la pràctica del pluralisme mèdic, com podia ser recórrer a l'expertesa empírica dels curanderos.³⁰ A voltes entre el món dels curanderos i els metges titulats no hi havia una frontera infranquejable si ens ho mirem en la llarga durada i des d'una perspectiva intergeneracional. Aquest seria el cas, per exemple, dels Bonada, una família de metges

²⁶ Ernest LLUCH (1996), p. 130-131; Vegeu, de manera molt especial l'estudi monogràfic d'Alfons ZARZOSO (2004).

²⁷ Alfons ZARZOSO (2006), p. 43.

²⁸ Citada per Alfons ZARZOSO (2006), p. 67.

²⁹ Josep DANON (1975), p. 17.

³⁰ Per a un excel·lent estat de la qüestió, vegeu Alfons ZARZOSO (2001).

ben instal·lada a la vila de Ripoll a finals del segle XIX, que, tal com va recollir Jordi Pujiula, «provenien d'un avantpassat curandero de gran renom, Pere Joan Bonada i Peyroto, que ja reflecteix el mateix Francisco de Zamora, el 1787, en el seu *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, quan indica, en passar per la Vall de Ribes, que en «el lugar de Serrat hay un curandero de huesos de mucha fama».³¹

3. D'APOTECARIS A FARMACÈUTICS

Els apotecaris a llarg del segle XVIII continuaren tenint una formació gremial i no pas acadèmica. Aquesta era una diferència substancial respecte a la medicina. Els aspirants a ser apotecaris després de vuit anys llargs d'aprenentatge i formació per passantia al costat d'un apotecari en actiu eren examinats pel Col·legi d'Apotecaris de Barcelona o pel Protomedicat de Catalunya.³² Amb tot, des de mitjan segle XVIII es començaren a posar les bases de la futura formació acadèmica no gremial amb la creació del Reial Jardí Botànic (1755), la creació d'un Tribunal de Protofarmacèutic, independent del Protomedicat (1780) i la creació de la Junta Superior Governativa de Farmàcia (1800), on es proposava la creació dels Reials Col·legis de Farmàcia que la cèdula reial de 1804 ja reconeixia que es tractava d'estudis superiors.³³ El segle XVIII s'acabava, doncs, amb la victòria de la formació acadèmica front als vells gremis d'apotecaris; en definitiva, es posaren les bases per donar l'adéu definitiu als vells apotecaris per tal de donar la benvinguda als flamants farmacèutics, formats a les aules dels Reials Col·legis de Farmàcia, primer, i després a les facultats universitàries, després.³⁴

Tot aquest procés tingué lloc en un segle en què l'apotecaria s'expandia arreu de Catalunya, tot beneficiant-se del creixement demogràfic i econòmic, de manera especial a la segona meitat del segle. Podríem dir que a part de l'arrencada industrial (per dir-ho amb termes vilarians), o de l'expansió agrícola fruit de «fam de terres» o de l'especialització de la viticultura d'algunes comarques, també varen haver-hi altres menes d'arrencades, també en el terreny professional. En el cas de la farmàcia va ser evident, ja que varen augmentar la demanda potencial de serveis mèdics a l'augmentar la capacitat adquisitiva, fruit de l'expansió econòmica. Una prova inequívoca d'aquest procés és la presència de moltes farmàcies en petites viles del món rural tal com han mostrat les recerques de Ramon Jordi i de Domènec Miquel, que fa que s'hagi de contemplar el segle XVIII, en paraules d'Alfons Zarzoso seguint la petjada dels dos autors abans citats, com «el període de la ruralització definitiva de l'apotecaria a par-

³¹ Jordi PUJIULA (2009), p. 41.

³² Josep M. CAMARASA (2011), p. 38.

³³ Francisó Javier PUERTO SARMIENTO (1988), p. 9-72.

³⁴ José Luis GÓMEZ CAAMAÑO (1982), p. 392. Aquest autor titula així el capítol on explica aquest procés: «El adiós de los boticarios; aparecen los farmacéuticos.»

tir d'una densificació general dels seus representants en el con junt del territori». ³⁵ En àrees properes a Girona i a Barcelona i a l'Alt Empordà podien localitzar-se, per exemple, farmàcies en poblacions de menys de 200 habitants. En qualsevol dels casos, tanmateix, és important tenir en compte que la presència d'una farmàcia en un poble del segle XVIII no s'explica només pel número d'habitants d'una localitat sinó pels habitants existents a la seva àrea geogràfica d'influència. En aquest sentir val la pena posar de relleu com l'existència d'una apotecaria s'ha de valorar com un factor més que podia contribuir a reforçar la capitalitat d'una localitat en una determinada àrea geogràfica, com pogués ser la presència d'una notaria, de mercat o d'una oferta d'altres serveis comercials, artesanals i religiosos. L'àrea geogràfica de reclutament d'una farmàcia es pot deduir a través de diverses fonts; una de molt precisa són les llibres de conductes en què l'apotecari tenia anotats tots els clients que pagaven anualment la conducta (en espècie o diner) a canvi dels seus serveis. ³⁶ Una altra via per estudiar-ho és a través dels manuals que podien escriure els apotecaris en què anotaven a més totes les prescripcions que feien els metges als clients de la seva farmàcia els seus noms i llocs de procedència. Aquest és el cas, per exemple, del manual que Jaume Esteva va fer durant els anys 1725-1732 des de la seva farmàcia de Llívia, en què s'anotaren 3.379 fórmules (mèdiques i veterinàries), prescrites per tres metges. A través d'aquest manual Charles Tamarelle ha pogut determinar la farmacopea utilitzada a la farmàcia de Llívia (complementada amb l'anàlisi de les inscripcions dels pots i altres recipients de l'esmentada farmàcia), així com la geografia de la seva clientela. Sobre el primer aspecte, va arribar a la conclusió que d'un total de 254 medicaments prescrits el 77% eren d'origen vegetal, el 15% d'origen mineral i el 8% d'origen animal. Pel que fa les drogues vegetals quasi el 75% d'aquestes procedien d'origen local, prova inequívoca de la riquesa de les plantes medicinals de la Cerdanya. ³⁷ Pel que fa l'àrea geogràfica de reclutament de la clientela de la farmàcia de Llívia Tamarelle arriba a la conclusió que si bé un terç dels clients de l'apotecaria Esteva eren de la mateixa vila de Llívia, la major part de la seva clientela es reclutava en una àrea prou àmplia:

Environ un tiers des bénéficiaires habitent Llívia. Les autres se dispersent largement: de Villafanche-de-Conflent a l'Est, a Bellver-de-Cerdagne a l'Oest, et de Formiguères-de-Capcir au Nord, à Planoles au Sud, de part et d'autre de la frontière et de la ligne de crête; ces localisations sporadiques peuvent correspondre à des voyageurs, marchands ou bergers. La frontière n'est pas un facteur déterminant: 56% de la clientèle est en France! [...] Aux XVIIIe siècle, l'enclave de Llívia continue son rôle d'ancienne

³⁵ Ramin JORDI (1967), Domènec MIQUEL SERRA (1993). La citació de Zarzoso procedeix d'Alfons ZARZOSO (2006), p. 57.

³⁶ Ramon CLOSAS (2009a, 2010).

³⁷ Charles TAMARELLE (2010), p. 433. Anteriorment Domènec Miquel Serra (1989), també havia treballat aquest manual.

capitale de la Haute-Cerdagne, indépendamment des modifications politiques. L'influence de la Farmacia est d'un autant plus remarquable qu'elle se confrontait à la concurrence de quatre pharmacies à Puigcerdà au XVIIIe siècle et deux à Llívia (Calvet el Colomer, 1774).³⁸

Però la professió d'apotecari podia anar més lluny de la del simple elaborador de fórmules magistrals per dispensar a la clientela. Així, per exemple, en el segle XVIII en alguns casos, com en el cas de l'apotecari Francesc Forès de l'Espluga del Francolí durant els anys 1729-1742, fou un conspicu fabricant de candeles de cera, talment com ho eren els apotecaris de la Barcelona medieval.³⁹ En efecte, tal com ha estudiat Ramon Closas, l'apotecari Forés de l'Espluga es beneficià durant uns quants anys d'una demanda de candeles de cera provinent d'una clientela de nivell mitjà-alt que provenia principalment de tres segments: la parròquia (que representa el 31,5% de les vendes), les confraries religioses (el 20,5%) i els particulars i no identificats (el 47,5%). Observeu que més de la meitat de la compra de candeles de cera provenia de les institucions eclesiàstiques amb la finalitat d'il·luminar tota mena de rituals i cerimònies religioses amb complexes derivacions simbòliques i socials. Amb tot, tal com apunta Closas, de manera progressiva els apotecaris abandonaren aquestes activitats a mesura que avançava el segle XVIII ja fos pel poc rendiment econòmic de l'activitat i, sobretot, per la seva progressiva especialització;⁴⁰ especialització dirigida, recordem-ho, a les activitats més de naturalesa científica que no pas artesanal, com podia ser la de fabricar candeles o dedicar-se a les arts de la confitaria, drogueria o herbolari, totes practicades encara per molts apotecaris del segle XVIII, possiblement, però, més en el món rural que no pas a Barcelona, on existia un potent col·legi de droguers i confiters i una xarxa de drogueries molt ben nodrides.⁴¹ En aquest sentit és interessant el testimoni de l'influent farmacèutic barceloní del segle XIX José Oriol Ronquillo quan afirmava que:

[...] el farmacéutico antiguo, el maestro boticario, ofuscado y envanecido con los honores y distinciones que en 1804 se le concedieron, no acertó a estimar el valor del diploma de licenciado que le declaró miembro de una facultad independiente, y creyendo ennoblecerse más, despreció la droguería y la herboristería, y la elaboración de los productos medicamentosos de las artes del confitero, del perfumador y del licorista, partes integrantes de su profesión.⁴²

Però més enllà de les múltiples pràctiques professionals dels apotecaris aquests podien arribar a desenvolupar pràctiques d'una clara dimensió i significació científica, com ho

³⁸ Charles TAMARELLE (2010), p. 434-435.

³⁹ Vegeu Carles VELA (2000), pel que fa a exemples de la ciutat de Barcelona dels segles XIV-XVI; i Ramon CLOSAS (2009b), pel que fa a l'exemple de l'Espluga del Francolí a la primera meitat del segle XVIII.

⁴⁰ Ramon CLOSAS (2009b), p. 18-22.

⁴¹ Albert GARCÍA ESPUCHE (2010), p. 181-198.

⁴² José Oriol RONQUILLO (1867), p. 5.

reflecteix tot el saber i expertesa acumulades en les farmacopees que a Catalunya tenien una llarga i acreditada tradició no endebades la farmacopea del Col·legi barceloní de 1511, coneguda com a *Concòrdia*, després de la de Florència és la més antiga d'Europa. La nova farmacopea de 1686 *Pharmacopea Catalana*, elaborada pel protometge Joan Alòs, va perllongar la seva influència fins ben entrat el segle XVIII, quan es publicà la *Pharmacopoeia Matritensis* (1793), que regulava els mètodes de preparació del fàrmacs per a tots els territoris de la monarquia hispànica.⁴³ Més enllà de les grans apotecaries urbanes les darreres recerques han mostrat com les de les petites viles també podien estar al dia pel que fa els coneixements. Ramon Closas, per exemple, en referència als farmacèutics Forés de l'Espluga de Francolí del segle XVIII i després de comparar les fórmules que elaboraven amb les farmacopees vigents els mateixos anys a Barcelona, Madrid, París o Londres, ha pogut afirmar que «visqueren plenament l'evolució de la ciència farmacèutica sense quedar en cap moment endarrerits».⁴⁴ I Charles Tamarelle, al seu torn, després d'anitzar el contingut de la biblioteca professional del segle XVIII dels farmacèutics Esteva de Llívia ha arribat a conclusions similars:

La bibliothèque de la Pharmacia Esteva montre le réel effort de mise à jour scientifique de ses titulaires au cours du XVIIIe siècle. Les éditions espagnoles ou italiennes d'auteurs non espagnols sont d'une ou deux décennies postérieures à l'éditions initiale dans la langue originale (ce qui témoigne cependant d'une grande diffusion des connaissances)!⁴⁵

Una altra prova de la dimensió científica i cultural dels apotecaris és el rol social que assumirien les seves rebotigues, tal com ha destacat Josep M. Camarasa:

[...] les rebotigues d'apotecaris han estat un espai privilegiat de relació social al llarg dels segles, probablement pel seu caràcter ni del tot privat ni del tot públic, que ha propiciat la trobada i la conversa tant sobre afers professionals com científics, artístics, socials o polítics en un espai fàcilment accessible però prou discret i gens sotmès a regles rígides d'etiqueta.⁴⁶

La millor prova que algunes tertúlies de les rebotigues d'apotecaris podien esdevenir espais importants de sociabilitat científica (on es practicaven tota mena de «conferències privades») és el fet que en aquestes podia haver-hi l'origen d'algunes acadèmies científiques. Aquest és el cas de la rebotiga d'Antoni Sala a Barcelona, on el 1764 es

⁴³ Josep M. CAMARASA (2011), p. 116.

⁴⁴ Ramon CLOSAS (2008), p. 12.

⁴⁵ Charles TAMARELLE (2010), p. 438. Són diversos els llibres presents a la farmàcia de Llívia del segle XVIII. Tamarelle destaca els de Martínez de Leache (*Discurso farmaceutico sobre los Canones de Mesue*, Pamplona, 1652), Nicolas Lémery (*Curso Chimico*, Saragossa, 1707, i *Pharmacopea universale*, Venècia, 1710), Thomas Fuller (*Pharmacopea extemporanea*, Venècia, 1710), Félix Palacios (*Palestra pharmaceutica chimico galenica* (Barcelona, 1716), Milans (*Synopsis formularum medico-chirurgicarum*, Barcelona, 1749), Joan de Loeches (*Tyrocinium theoricum, practicum, galeno-chimicum*, Barcelona, 1751) i Tessari (*Materia medica contracta*, Venècia, 1762).

⁴⁶ Josep M. CAMARASA (2011), p. 131.

creà la Conferència Fisicomatemàtica Experimental, origen de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona.⁴⁷

Però si en un camp l'aportació científica dels apotecaris catalans va ser important a l'època moderna va ser en el de la botànica. En efecte, tal com ha dit, Josep M. Camarasa el fet que la qualificació professional per a l'art d'apotecari no depengués en absolut de la institució universitària lluny de ser un handicap va ser, tot el contrari, un clar avantatge des de la perspectiva del coneixement científic:

[...] això els permetia, si més no als més il·lustrats o curiosos, desentendre's completament dels prejudicis d'escola que altres professionals, com, per exemple, els metges, aprenien d'uns catedràtics en bona part molt ancorats en el passat. D'altra banda els mestres apotecaris amb botiga oberta o que comerciaven a l'engròs amb productes del seu ram obtenien guanys considerables, cosa que els permetia enviar els seus fills a ampliar coneixements, principalment de botànica o de química amb el professor que més els abellís sense l'encotillament d'haver de passar els cursos assistint a classes de matèries o professors que no els interessessin, o, fins i tot, passar d'una universitat o una altra per conèixer altres professors que el convinguessin per completar la seva formació.⁴⁸

Òbviament quan escrivia això Camarasa pensava, de manera molt especial, en la nissaga farmacèutica barcelonina dels Salvador, iniciada amb Joan Salvador i Buscà (1598-1681) i continuada per Jaume Salvador i Pedrol (1649-1740) i Joan Salvador i Riera (1683-1726). Fou aquest darrer, segons el mateix autor, que obtingué «una formació científica més completa perfectament comparable a les figures europees més destacades del seu temps, amb moltes de les quals estigué en contacte epistolar i d'intercanvi d'exemplars per als respectius gabinets de curiositats»;⁴⁹ formació que li va possibilitar rebre ensenyament del professor de la Universitat Montpeller Peire Magnol, o que conegués, en persona, a París, Tournefort, el botànic més influent de l'etapa prelinneana, és a dir, la d'abans de la publicació per Linné del seu *Species Plantarum* (1753). La correspondència del Salvador amb botànics d'arreu d'Europa, tan ben estudiada i exhumada per Josep M. Camarasa,⁵⁰ és sens dubte un dels millors exemples a la Catalunya del segle XVIII de l'anomenada *Res Publica Litterarum*, que més enllà de les fronteres polítiques i religioses, travava una comunitat internacional i cosmopolita de savis i erudits, abans que es produïssin els processos de nacionalització i «vernacula-

⁴⁷ Josep M. CAMARASA (2011), p. 131. Sobre els orígens de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, vegeu Manuel GARCÍA DONCEL (2000), p. 82-83.

⁴⁸ Josep M. CAMARASA (2011), p. 117-118.

⁴⁹ Josep M. CAMARASA (2011), p. 128. Si no es diu el contrari la resta d'informacions respecte als botànics Salvador procedeixen d'aquesta publicació. Vegeu, també, el llibre catàleg derivat de l'exposició celebrada el 2014 a l'Institut Botànic de Barcelona «Salvadoriana. El Gabinet de curiositats de Barcelona», comissariada per José Pardo Tomás.

⁵⁰ Josep M. CAMARASA (1989), p. 29-46.

rització» de la ciència en què les llengües *vulgars* anirien guanyant terreny al llatí, que, fins aleshores, no ho oblidem, era la llengua *franca* de la ciència a Europa.⁵¹

Els Salvador són, sens dubte, el millor exemple d'apotecaris que contribuïren a desenvolupar la botànica a la Catalunya del segle XVIII, des de la seva pròpia iniciativa i recursos, tot formant els seus propis herbaris i biblioteca especialitzada. Altres botànics catalans desenvoluparen la seves cerques sota l'empara de l'Exèrcit i la Corona. Aquests foren els casos de Josep Quer i Martínez (1695-1764), nascut a Perpinyà, i el de Joan Minuart (1693-1768).⁵² Els dos oferien serveis sanitaris a les tropes borbòniques que assetjaven Barcelona l'11 de setembre de 1714, el primer com a cirurgià i el darrer com a aprenent d'apotecari. I els dos participaren en la campanya d'Itàlia empresa el 1735 contra Àustria en ocasió de la Guerra de Polònia. Amb motiu d'aquesta campanya Quer realitzà una sèrie d'observacions botàniques i herboritzacions per a la Toscana, la Romaniaa, el regne de Nàpols, Sicília, Llombardia i el Vèneto, a més d'entrar en contacte amb el Jardí Botànic de Pisa, dirigit pel professor Michelangelo Tilli (1655-1740). Quan retornà d'Itàlia amb el seu regiment anà a Madrid, on continuà les seves recerques botàniques, fins que fou nomenat director del Reial Jardí Botànic (1755). I, al seu torn, Joan Minuart fou nomenat professor segon del mateix Jardí. En definitiva, el tàndem Quer-Minuart constituïren el que s'ha anomenat l'*escola catalana de botànica de Madrid*, que d'alguna manera va ser continuada per Antoni Palau i Verdera (1734-1793), apotecari català deixeble dels Salvador que el 1773 havia guanyat per oposició la plaça vacant de catedràtic segon del Reial Jardí Botànic i que fou coautor del llibre *Curso elemental de botànica dispuesto para la enseñanza del Real Jardín Botánico de Madrid* (1785).⁵³ El Jardí Botànic va ser una institució científica que formà els botànics (considerats sanitaris especialitzats amb determinades prerrogatives socials o corresponsals) i que participà, en col·laboració amb el Reial Gabinet d'Història Natural, al seu torn, activament en els projectes científics del despotisme il·lustrat estretament vinculats a les necessitats colonials de la corona espanyola; ja no es tractava, només, de centrar l'atenció en els metalls preciosos sinó d'inventariar el món natural no només com a curiositat científica sinó amb l'objectiu de cercar quines espècies vegetals podien arribar

⁵¹ Sobre la República de les Lletres, vegeu Daniel ROCHE (1988), H. BOTS; F. WAQUET (1997) i Peter BURKE (2002), p. 35 i 82-84. Més recentment José PARDO (2010, p. 23-24) ens ha recordat que tot i que en el si de la República de les Lletres es va imposar l'ideal de la col·laboració i cooperació científica no es pot oblidar que aquest ideal coexistí amb el fenomen de la consolidació de l'autor i de l'autoria de l'obra científica, d'un invent o un descobriment; un i altre procés no estigueren absents de polèmiques internes, més enllà de l'«autorepresentació» idealitzada de la República de les Lletres.

⁵² Les informacions que es donen a partir d'ara sobre aquests dos botànics procedeixen de Josep M. CAMARASA (1988), p. 49-52.

⁵³ Franciso Javier PUERTO SARMIENTO (1988), p. 58 i p. 71; Pasqual BERNAT (2008).

a ser útils a la medicina, la indústria i el comerç.⁵⁴ En aquest sentit és molt il·lustratiu l'interès de la corona per l'arbre de la quina (present als territoris de l'antic virregnat del Perú i descrit botànicament per primera vegada el 1737 per La Condomine) d'on s'extreia l'escorça que s'emprava, cada vegada més, per tractar les febres intermitents o paludisme, atès que «la responsabilidad y la posibilidad de negocio española era extraordinaria: el único febrífugo eficaz conocido nacía solo en territorios colonizados por los españoles».⁵⁵ Amb tot, no es va arribar a monopolitzar el comerç de la planta (els jesuïtes ja havien difós les seves virtuts terapèutiques durant el segle XVII després d'observar l'ús que en feien els indis dels Andes), però sí que es va generalitzar (de manera especial la procedent de Loja) com a principal teràpia contra el paludisme. Un testimoni de la seva ràpida difusió la dóna la farmacopea de la farmàcia de Llívia dels anys 1725-1732, on ja es registra l'escorça de *Chinchona peruviana*;⁵⁶ però, la seva gran expansió a Catalunya arribà de la mà del metge empordanès Josep Masdevall en publicar el 1785 l'opiata que confeccionà per tractar l'epidèmia de «calenturas púdricas» que va patir Catalunya el 1783, a partir de quina i altres substàncies.⁵⁷

Però si el Reial Jardí Botànic estava estretament vinculat des del seu origen a les polítiques colonials de la monarquia hispànica i gaudia d'estrets lligams amb els seus corresponsals i amb els jardins homònims del Perú i Mèxic també tingué corresponsalies arreu d'Espanya i Europa. Resulta de gran interès parar atenció a saber qui era corresponsal d'aquest jardí a Catalunya durant els anys 1783-1797, atès que el càrrec també comportava determinats avantatges socials. A Tarragona hi trobem els clergues Joan Domingo Arnau i Antoni Rovira; a Amer l'abat del monestir d'Amer Josep Cruilles; a Barcelona el metge Pere Balmes, el cirurgià Antoni Bas i l'apotecari Antoni Sala; a Bordils l'apotecari Josep Armelich; i a Palafrugell l'apotecari Antoni Roger.⁵⁸ Aquesta xarxa de botànics degué afavorir tota mena de relacions entre ells o amb altres institucions de recerca i herbolaris, com és el cas de l'apotecari Antoni Sala de Barcelona, que va ser un destacat membre de l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona des de 1776 i el principal proveïdor de plantes catalanes al Jardí Botànic de Madrid i, al seu torn, en estret contacte amb els herbolaris Isidre Prat i Josep Peix, que disposava d'horts a Sant Esteve de Bas amb més de quatre-centes espècies. Les xarxes de relacions socials entre botànics i apotecaris podien cristal·litzar en aliances matrimonials; així, per exemple, no fou casualitat que una filla de Joan Minuart, Teresa Minuart, es casés el 1735 amb

⁵⁴ Francisco Javier PUERTO SARMIENTO (1988), p. 80; Vegeu, també, Arthur Robert STEELE (1982) i David ARNOLD (2000).

⁵⁵ Francisco Javier PUERTO SARMIENTO (1997), p. 444; Charles Marie de la CONDOMINE (1986).

⁵⁶ Charles TAMARELLE (2010), p. 443.

⁵⁷ Francisco Javier PUERTO SARMIENTO (1997), p. 444.

⁵⁸ Francisco Javier PUERTO SARMIENTO (1988), p. 278-279.

Antoni Bolòs Ferrussola (1714-1772), apotecari i botànic de la ciutat d'Olot, que acompanyà Minuart en les seves herboritzacions pels Pirineus.⁵⁹

4. DE MANESCALLS A VETERINARIS

De les tres professions sanitàries ha estat la darrera a assolir el rang universitari. I això s'esdevingué ben avançat el segle xx. En el segle xviii els manescalls s'introduïen a les regles de l'ofici a través de l'aprenentatge i la passantia al costat d'un mestre manescal ferrador;⁶⁰ després d'aquest període d'aprenentatge eren examinats davant el tribunal del Protoalbeiterat de Catalunya o els seus subdelegats a partir de 1749 (a partir de tribunals itinerants) o davant els representants dels gremis de manescalls i ferrers de Barcelona. Malgrat que Felip V reconegués el 1739 la manescalia com a «art liberal i científic», amb els drets, privilegis i exempcions corresponents, el cert és que dins la jerarquia social de les professions sanitàries ocupava el darrer lloc, com ho testimonia el fet que a la Barcelona del segle xviii els manescalls no constituïssin col·legi propi com els apotecaris i cirurgians com a artistes que practicaven un art liberal. De fet, en les tasques quotidianes dels manescalls setcentistes ocupava un lloc molt més destacat l'acte mecànic de forjar una ferradura i de ferrar els cavalls que no pas l'art liberal de donar assistència sanitària als animals.

Els coneixements de la part científica de l'ofici provenien en bona part de la pràctica rutinària i empírica i de la simple memorització de quatre regles apreses en els corresponents llibres de manescalia, sovint redactats en forma de diàleg (a partir de preguntes i respostes), talment com si fos un catecisme. La demanda d'aquests llibres va ser molt notable, ja que la seva memorització era la garantia de passar l'examen de protoalbeiterat. En efecte, tal com va dir Sanz Egaña,

sin duda la gran afluencia de aspirantes al examen del protoalbeiterato representaba una segura y numerosa clientela en la compra de libros; la constante demanda fue poderoso estímulo para que autores y libreros publicasen repetidas tiradas de los tratados de albeitería. Para facilitar el estudio y salvar las pruebas del examen, muchos albéitares examinadores escribieron libros que llegaron a considerar como textos oficiales... la existencia del protoalbeiterato ha contribuido de modo decisivo a sostener una importante producción bibliográfica.⁶¹

En aquest sentit val la pena destacar que el llibre més comprat i llegit pels manescalls de la Catalunya del segle xviii va ser el de Francisco Cabero (manescal de les Reales

⁵⁹ Josep M. CAMARASA (1989), p. 51.

⁶⁰ Totes les informacions d'aquest apartat si no s'indica el contrari procedeixen de Joaquim M. PUIGVERT (1998). A les notes d'aquest article es pot trobar el corresponent apartat crític.

⁶¹ Cesáreo SANZ EGAÑA (1941), p. 91.

Cavallerizas i examinador), titulat *Instituciones de Albeytería y examen de practicantes de ella diviso en seis tratados, en los que se explican las materias mas esenciales para sus profesores*. Molt menor va ser l'impacte del llibre realitzat per l'examinador i protoalbeitar major de Catalunya des de 1736, Diego Álvarez Calderon de la Barca, *Tratado de herrar caballos y demás animales sujetos a la veterinaria* (publicat a Girona el 1786 per Josep Bro).⁶² El que és evident és que en el segle XVIII havien deixat de publicar-se els llibres de manescalia en llengua catalana. Hem de recular al segle XVI per trobar-ne.⁶³

En el llibre de García Cabero es descriuen les malalties més greus, internes o externes; els tractaments i la descripció de medicaments, amb un receptari molt ampli; es dedica un capítol a la sagnia i el reconeixement de pols i orines; i en el tractat sis es parla d'anatomia. Sobre aquest darrer aspecte s'evidencia que els manescals tenien un coneixement molt menys experimental que el dels cirurgians, que ja comptaven, com hem vist, una llarga experiència en el reconeixement anatòmic. En efecte, tal com reconeix Sanz Egaña, «García Cabero no ha abierto un cadáver, no conocía de vista una pieza ni órgano de los équidos domésticos... lo que dice lo ha tomado de los libros».⁶⁴

Malgrat el desnivell científic respecte a la cirurgia, la medicina i la farmàcia a finals del segle XVIII hi ha indicis d'una certa renovació científica a l'interior de la manescalia. Aquesta renovació vindrà de la mà de la Real Escuela de la Veterinaria de Madrid, creada el 1792 sota el model de les escoles de veterinària de Lió (1762) i Alfort (1766).⁶⁵ Darrere aquesta fundació hi havia els *mariscales* de l'exèrcit, que enviaren pensionats a Lió per formar-se a la seva escola. Amb la creació de l'Escola s'introduïa una formació reglada i acadèmica per als futurs veterinaris no només de l'exèrcit sinó també civils. Amb tot, fins a mitjans segle XIX coexistiren els veterinaris (formats a l'Escola de Madrid) amb els manescals formats pel vell sistema de la passantia.

5. L'ARQUITECTURA

Les recerques pioneres de Manuel Arranz ja ens varen mostrar com l'arquitectura catalana del segle XVIII de la mà dels mestres d'obres es canalitzà dins el marc gremial, però no per això restà estàtica o immune als canvis estilístics o de moda constructiva.⁶⁶ Aquesta idea ha estat validada i del tot confirmada per moltes altres recerques posteriors.⁶⁷ Una de les principals conclusions dels treballs d'Arranz és que ens alertà a no

⁶² Cesáreo SANZ EGAÑA (1941), p. 158-167 (referències a Francisco Cabero i a les edicions del seu manual dels anys 1740, 1755, 1764, 1786, 1789, 1792, 1804, 1816, 1822, 1830...) i p. 77 (Diego Álvarez).

⁶³ Vegeu Miquel BATLLORI (1932) i Lluís CIFUENTES i Carmel FERRAGUD (1999).

⁶⁴ Cesáreo SANZ EGAÑA (1941), p. 163.

⁶⁵ Guillermo SUÁREZ (1994).

⁶⁶ Manuel ARRANZ (1990 i 2001).

⁶⁷ Vegeu Juan Miguel MUÑOZ (1993 i 2004), Joan Ramon TRIADÓ (1998), Anna Isabel SERRA (1998), (2011), María GARGANTÉ (2005) i Francesc MIRALPEIX (2013).

caure en esquematismes fàcils com ara els que portaren a afirmar que només foren els arquitectes validats per l'Acadèmia de San Fernando (creada el 1752) els introductors del llenguatge clàssic front els mestres d'obres ancorats en l'arquitectura barroca tradicional i en les estructures d'organització gremial. En definitiva, el malaguanyat historiador ens invitava a defugir esquemes binaris sense vasos comunicants del tipus: acadèmia *versus* gremis; neoclàssic civil *versus* barroc religiós; o societat cortesana *versus* societat civil del Principat. I és que no cal esperar la irradiació de la influència de l'Acadèmia de San Fernando per començar a tenir evidències que el llenguatge barroc dels mestres d'obres començava a ser deixat enrere sota la influència dels enginyers militars, que, amb la projecció de tota mena de construccions militars i d'obres públiques en el Principat, començaren a influenciar en el ram local de la construcció. En efecte, tal com va dir Arranz «sense un coneixement del paper dels enginyers militars no és possible comprendre l'arquitectura catalana del XVIII». ⁶⁸ Fou, en efecte, a través de l'Acadèmia Militar de Matemàtiques fundada el 1720 a Barcelona que alguns mestres d'obres que assistiren a les seves classes anaren incorporant el llenguatge del classicisme francès i romà i s'anaren dotant de bones biblioteques. ⁶⁹ Tal com recentment ha manifestat Francesc Miralpeix, no es pot obviar que els enginyers militars influïren els mestres d'obres «en el canvi de concepció artesana per una d'intel·lectual en la pràctica constructiva. De la mà dels enginyers, es passà de la pedra al paper, al projecte tancat»; tot això gràcies, en bona part, a «el ric fons de la seva biblioteca —amb títols dels pensadors de la Il·lustració més en boga— i el sistema rigorós d'aprenentatge basat en el càlcul, el dibuix, la geometria...». ⁷⁰

Fruit de tot aquest procés fou, així mateix, que alguns mestres d'obres culminessin aquesta evolució obtenint el títol d'arquitecte de la Reial Acadèmia de San Fernando. Són diverses les trajectòries professionals que ho il·lustren. Les podem trobar tant en la prosopografia dels mestres d'obres realitzada per Manuel Arranz com en les monografies posteriors realitzades pels historiadors de l'art que hem citat amb anterioritat. Vegem-ne uns quants exemples. El mestre d'obra barceloní Pere Bertran i Tap va dirigir les obres de Sant Agustí Nou (1728-1731), en què es pot resseguir la influència de l'enginyer militar Alejandro de Rez (autor de l'església de la Ciutadella) en incorporar a aquest nou temple la mateixa solució de la cúpula el·líptica present al de la Ciutadella. ⁷¹ Una altra trajectòria notable va ser la d'Andreu Bosch i Riba; fill d'un mestre d'obres, va ser un dels primers constructors catalans que va obtenir el 1779 el títol d'arquitecte de la Reial Acadèmia de San Fernando, un clar indicatiu del seu ascens social: no endebades va

⁶⁸ Manuel ARRANZ (2001), p. 95.

⁶⁹ Sobre l'Acadèmia de Matemàtiques, vegeu Horacio CAPEL (1982). Sobre els enginyers militars, Horacio CAPEL (1983), Horacio CAPEL *et al.* (1988) i Martine GALLAND (2013).

⁷⁰ Francesc MIRALPEIX (2013), p. 269.

⁷¹ Manuel ARRANZ (1991), p. 34-41.

passar a gaudir del privilegi de noblesa personal. Disposava d'una biblioteca molt ben nodrida de 160 volums en què es trobaven, entre moltes altres obres, diverses edicions de Vitruvi i de la *Regla de las cinco órdenes de arquitectura* de Vignola; biblioteca que, segons mots de Manuel Arranz,

ens confirma que en l'ordre tècnic en l'arquitectura catalana del darrer terç del XVIII s'hi aprecien moltes influències dels enginyers i estereotomistes francesos mentre que, en l'ordre estètic, estava sotmesa a una triple influència: la italiana, la francesa i la que exercien les institucions estatals o les que d'alguna manera, estaven vinculades a l'Estat (el cos dels enginyers militars, la Reial Acadèmia de San Fernando, etc.).⁷²

La trajectòria d'Andreu Bosch també és molt il·lustrativa dels conflictes que podien aparèixer entre els flamants arquitectes acadèmics i els mestres d'obres agremiats en la Confraria de Mestres de Cases i Molers de Barcelona. En efecte, si bé Andreu Bosch es donà de baixa de l'esmentada confraria en obtenir el títol d'acadèmic el 1779 per tal d'exercir lliurament la seva professió, en més d'un moment va ser objecte de les escomeses del seu antic gremi, que pretenia, d'una banda, que renunciés a actuar com a contractista d'obres i que es limités a redactar projectes i traçar plànols i, de l'altra, negar-li la possibilitat que els joves aprenents que treballaven al seu costat fossin reconeguts com a oficials paletes per la confraria. D'aquesta manera el vell gremi es resistia, endebades, a cedir als arquitectes acadèmics el control del sector barceloní de la construcció, a l'hora que es negava a qüestionar l'aprenentatge com un dels fonaments del sistema gremial. Una trajectòria similar a la d'Andreu Bosch fou la de Josep Prat i Delorta, el qual, fill d'un paleta, obtingué el 1774 el títol d'arquitecte de la Reial Acadèmia de San Fernando.⁷³

Existien altres mestres d'obres, però, que no culminaren la seva trajectòria amb l'obtenció del títol d'arquitecte acadèmic, malgrat la seva destacada trajectòria. Un dels casos més notables és el de Josep Mas i Dordal. El seu interès per la ciència i la tècnica quedà prou demostrada. No endebades era, d'ençà el 1789, membre de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona. I disposa d'un conjunt d'obres molt notables: entre altres, l'església barcelonina de la Mercè, el Palau Moja i la planificació urbanística i el temple de la nova població d'Almacelles durant els anys 1773-1788;⁷⁴ segons Jordi Oliveras, aquest darrer projecte va tractar-se d'una colonització realitzada amb el mètode següent: «[...] la calle mayor se situó sobre el camino [...], y las cuarenta casas, veinte a cada lado, dando a dicha calle. Frente a la iglesia y el Ayuntamiento, la

⁷² Manuel ARRANZ (1991), p. 61; la resta d'informacions sobre Andreu Bosch procedeixen del mateix llibre, p. 57-64.

⁷³ Anna Isabel SERRA (2011).

⁷⁴ Manuel ARRANZ (1991), p. 299-305.

calle mayor se ensancha formando el espacio de la Plaza Mayor. El plano de Almedcelles responde al de una población “camínera”, perfectamente trazada por Josep Mas.»⁷⁵

Si en l'arquitectura (civil i religiosa) és del tot evident que anà guanyant terreny el llenguatge clàssic per la doble influència dels enginyers militars, la Reial Acadèmia de San Fernando, i la contribució de l'episcopat reformista, l'escultura anà un xic per darrere d'aquesta evolució. Així, quan el 1777 es decretà la cèdula reial que ordenava que es presentessin a la Reial Acadèmia de San Fernando els dissenys dels nous temples i es prohibien els retaules de fusta (per evitar incendis i per raons de gust estètic) el que s'indicà fou quin era l'horitzó ideal; horitzó que s'anà implementant molt gradualment i a ritmes diferents segons les zones. No es pot oblidar que el viatger Zamora pocs anys després manifestava en el seu *Diario* (1787-1790) que no entenia com alguns pobles que construïen noves esglésies «no han de remitirlos los diseños de estas obras a la Academia de Madrid»; tot constatant de manera pessimista que «sirven de poco las ordenanzas de su majestad sobre la materia puesto que no se cumplen»; o s'escandalitzava (després d'haver fet seus el gust estètic dels acadèmics) en veure que s'aixecaven retaules de fusta que considerava «una monstruosidad del arte, en que acaso se gastarí un pinar entero».⁷⁶ En qualsevol dels casos podem concloure que a finals del segle XVIII encara coexistien dues maneres d'entendre l'arquitectura (i també l'escultura), la dels artesans que operaven dins els marcs gremials (en regressió) i la dels arquitectes i escultors acadèmics (en tímid creixement), orgullosos d'exercir lliurament, i a voltes amb conflictes, una art científica o liberal sota l'empara de l'Estat.

6. A MANERA D'EPÍLEG

Començàvem aquestes ratlles destacant que les professions tecnicocientífiques són canviants amb el temps, dinàmiques i no pas estàtiques. I hem de concloure que les transformacions que varen experimentar a la Catalunya del set-cents varen ser notables. De manera especial a les darreries del segle. I des de conceptes diferents. Tres de les professions analitzades (cirurgia, apotecaria, arquitectura) abandonaren els marcs gremials com a espais d'aprenentatge i formació, tot substituint-los per una formació acadèmica, reglada i metòdica que els garantia l'exercici lliure de la professió, sense restriccions locals. La dependència dels manescals del corresponent gremi (on es formaven per la via de les passanties) arribà fins ben entrat el segle XIX, malgrat la creació de l'Escola de Veterinària de Madrid el 1793; una escola més adreçada inicialment a formar els flamants veterinaris de l'Exèrcit que no pas nodrir de veterinaris als diversos territoris de la monarquia hispànica. Val la pena destacar que en el procés

⁷⁵ Jordi OLIVERAS SAMITIER (1998), p. 135.

⁷⁶ Citacions de Zamora manllevades de Joaquim M. PUIGVERT (2011), p. 135-136.

d'institucionalització acadèmica de la cirurgia i la veterinària va ser determinant la demanda i les necessitats de l'Exèrcit; com també ho fou en el camp de l'enginyeria. I la medicina més experimental practicada pels cirurgians acabà transformant ja de manera irreversible els estudis de medicina, tot provocant, més d'hora que tard, la fusió d'uns i altres en una única facultat. En qualsevol dels casos hem comprovat que allò que afirma Francesc Miralpeix respecte a la pràctica artística de la Catalunya del segle XVIII és, en bona part, aplicable a la majoria les professions que hem analitzat: «[...] el que defineix millor la pràctica artística a la Catalunya del set-cents és la lenta substitució del règim artesanal —molt arrelat des de l'edat mitjana— per una dinàmica més moderna i progressivament decantada cap a les noves directrius acadèmiques.»⁷⁷

BIBLIOGRAFIA

- ALBIOL MOLNÉ, Rafael (s.d.). *Pere Virgili (1699-1776), fundador dels Reials Col·legis de Cirurgia d'Espanya*. Barcelona: Fundació Uriach.
- ALCALDE, R. (1992). *La Fundació Bruguera. 500 anys de relació mèdica entre Girona i Montpeller*. Girona: Ajuntament de Girona / COMG.
- AMELANG, James (1986). *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*. Barcelona: Ariel.
- ARNOLD, David (2000). *La naturaleza como problema histórico. El medio, la cultura y la expansión de Europa*. México DF: Fondo de Cultura Económica.
- ARRANZ, Manuel (1991). *Mestres d'obres i fusters. La construcció a Barcelona en el segle XVIII*. Barcelona: Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona.
- (2001). *La menestralia de Barcelona al segle XVIII. Els gremis de la construcció*. Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat / Proa.
- BATLLORI, Miquel (1932). «Un llibre de manescalia en català a la Biblioteca Universitària de Bolonya». *Anuari de l'Oficina Romànica de 1932*, núm. 12, p. 179-223.
- BERNAT, Pasqual (2008). «Antoni Palau i Verdera (1734-1793). Un botànic blanenc de la Il·lustració». *Blanda*, núm. 11, p. 20-29.
- BURKE, Peter (2002). *Historia social del conocimiento. De Gutenberg a Diderot*. Barcelona: Paidós.
- (2012). *Historia social del conocimiento. Vol II. De la Enciclopedia a la Wikipedia*. Barcelona: Paidós.

⁷⁷ Francesc MIRALPEIX (2013), p. 250. Vegeu en la mateixa direcció Francesc MIRALPEIX (2014).

- CALATAYUD, María de los Ángeles (1984). *Catálogo de las expediciones y viajes científicos españoles en América y Filipinas (siglos XVIII-XIX)*. Madrid: CSIC / Museo Nacional de Ciencias Naturales.
- CAMARASA, Josep M. (1989). *Botànica i botànics dels Països Catalans*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (2011). «Botigues i rebotigues d'apotecaris». A: GARCÍA ESPUCHE, Albert *et al.* *Medicina i farmàcia. Barcelona 1700*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona / Institut de Cultura, p. 115-149.
- CAPEL, Horacio (1982). *Geografía y matemáticas en la España del siglo XVIII*. Barcelona: Oikos-Tau.
- (1983). *Los ingenieros militares en España: siglo XVIII. Repertorio biográfico e inventario de su labor científica y espacial*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- CAPEL, Horacio; SÁNCHEZ, Joan-Eugení; MONCADA, Omar (1988). *De Palas a Minerva: la formación científica y la estructura institucional de los ingenieros militares en el siglo XVIII*. Barcelona: Serbal.
- CHARTIER, Roger (1995). *Espacio público, crítica y desacralización en el siglo XVIII. Los orígenes culturales de la Revolución Francesa*. Barcelona: Gedisa [1a ed. francesa: 1991].
- CIFUENTES, Lluís; FERRAGUD, Carmel (1999). «El “Llibre de Menescalía” de Manuel Dies. De espejo de caballeros a manual de albéitares». *Asclepio. Revista de Medicina y de la Ciencia*, núm. LI.
- CLOSAS, Ramon (2008). «La nissaga d'apotecaris Forés-Carulla de l'Espluga de Francolí a través dels seus llibres de comptes». *Revista de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia*, núm. 9 (desembre), p. 11-24.
- (2009a). «Les conductes de l'apotecari Ramon Forés i Monfar a través del seu llibre de cobrança (1754-1774)». *Revista de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia*, núm. 10 (abril), p. 9-23.
- (2009b). «L'activitat del candeler de cera de l'apotecari de l'Espluga de Francolí Francesc Forés (1729-1742): el seu entorn simbòlic, productiu i comercial». *Revista de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia*, núm. 12 (desembre), p. 13-24.
- (2010). «Les conductes d'apotecari. L'extinció d'un model de comerç i de professió». *Plecs d'Història Local*, núm. 137 (abril), p. 5-7.
- DANON, Josep (1975). *Aportació a l'estudi social de la medicina a Catalunya, 1768-1827*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- FONTANA, Josep (1988). «La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868». A: VILAR, Pierre (dir.). *Història de Catalunya*, vol. V. Barcelona: Edicions 62.

- GALLAND, Martine (2013). «Diversités et dominantes dans la formation des ingénieurs militaires espagnols du XVIIIe siècle». A: IMÍZCOZ, José M.; CHAPARRO, Álvaro. *Educación, redes y producción de élites en el siglo XVIII*. Madrid: Sílex, p. 337-346.
- GARCÍA DONCEL, Manuel (2000). «Els quatre enfocaments inicials de l'Acadèmia». A: NIETO-GALÁN, Agustí; ROCA, Antoni (coord.). *La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona als segles XVIII i XIX. Història, ciència i societat*. Barcelona: Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona / Institut d'Estudis Catalans, p. 81-124.
- GARCÍA ESPUCHE, Albert (2010). *Barcelona 1700*. Barcelona: Empúries.
- (2011). «Metges, apotecaris i cirurgians». A: GARCIA ESPUCHE, Albert *et al. Medicina i farmàcia. Barcelona 1700*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona / Institut de Cultura, p. 16-55.
- GARGANTÉ, Maria (2005). *Arquitectura religiosa del segle XVIII a la Segarra i l'Urgell. Condicionants, artífexs i pràctica constructiva*. Barcelona: Fundació Noguera.
- GÓMEZ CAAMAÑO, José Luis (1982). *Páginas de historia de la farmacia*. Barcelona: Sociedad Nestlé AEPA.
- IGLÉSIES, Josep (1969). *Síntesi de la Junta de Comerç de Barcelona, 1760-1847*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- IM HOF, Ulrich (1993). *La Europa de la Il·lustración*. Barcelona: Crítica.
- JORDI, Ramon (1967). «Una visita de boticas en Cataluña. Año 1774». *Anales de la Real Academia de Farmacia*, núm. 2, p. 249-348.
- (1997). *Aportació a la història de la farmàcia catalana: 1285-1997*. Barcelona: Fundació Uriach.
- LA CONDOMINE, Charles Marie de (1986). *Viaje a la América Meridional por el río de las Amazonas. Estudio sobre la quina*. Barcelona: Alta Fulla / Mundo Científico. [1a ed.: 1737].
- LA FUENTE, Antonio; PUERTO SARMIENTO, Javier; CALLEJA, M. Carmen (1988). «Los profesionales de la salud tras su identidad». A: SÁNCHEZ RON, José Manuel (ed.). *Ciencia y sociedad en España: de la Ilustración a la Guerra Civil*. Madrid: Ediciones el Arquero / CSIC, p. 71-92.
- MARTÍNEZ, Àlvar; PARDO, José (2011). «Mestres cirurgians i mestres anatòmics». A: GARCÍA ESPUCHE, Albert *et al. Medicina i farmàcia. Barcelona 1700*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona / Institut de Cultura, p. 153-183.
- MIQUEL SERRA, Domènec (1989). «Primera aproximació a l'activitat de la farmàcia Esteva de Llúvia. El manual de 1725». *Quadern d'Informació Municipal de Llúvia*, núm. 9 (1989), p. 115-161.

- (1993). «Estructura geogràfica de les botigues d'apotecari en la Catalunya dels segles XVII i XVIII». A: *Actes de les II Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica*. Peníscola/Barcelona: SCHCT, p. 203-225.
- MIRALPEIX, Francesc (2013). «Les manifestacions artístiques». A: ALBAREDA, Joaquim (dir.). *Catalunya, nació d'Europa, 1714-2014. Vol. I. De la fi de l'Estat a l'arrencada industrial*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 250-279.
- (2014). *Antoni Viladomat i Manalt (1678-1755). Vida i obra*. Girona: Museu d'Art de Girona / Generalitat de Catalunya.
- MUNK, Thomas (2001). *Historia social de la Ilustración*. Barcelona: Crítica.
- MUÑOZ CORBALÁN, Juan Miguel (1993). *Los ingenieros militares de Flandes a España (1691-1718)*. Madrid: Ministerio de la Defensa.
- (2004). *La iglesia de la Ciudadela de Barcelona*. Madrid: Ministerio de la Defensa.
- NIETO-GALAN, Agustí; ROCA ROSELL, Antoni (coord.) (2000). *La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona als segles XVIII i XIX. Història, ciència i societat*. Barcelona: Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona / Institut d'Estudis Catalans.
- NIETO-GALAN, Agustí (2011). *Los públicos de la ciencia. Expertos y profanos a través de la historia*. Madrid: Fundación Jorge Juan / Marcial Pons Historia.
- OLIVERA, Macario (2000). *La Universidad de Huesca. Entre la memoria y el futuro*. Osca: Grafic RM Color.
- OLIVERAS SAMITIER, Jordi (1998). *Nuevas poblaciones en la España de la Ilustración*. Barcelona: Fundación Caja de Arquitectos.
- PARDO TOMÁS, José (2010). *El libro científico en la República de las Letras*. Madrid: CSIC.
- PUERTO SARMIENTO, Francisco Javier (1988). *La Ilusión quebrada. Botánica, sanidad y política científica en la España Ilustrada*. Barcelona/Madrid: Serbal/CSIC.
- (1997). *El mito de Panacea. Compendio de historia de la terapéutica y de la farmacia*. Madrid: Doce Calles.
- PUIGVERT, Joaquim M. (1998). «De manescals a veterinaris. Notes per a una sociologia històrica de la professió veterinària a Catalunya». *Estudis d'Història Agrària* [Barcelona], núm. 17, p. 729-750.
- (2001). *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*. Vic: Eumo.
- PUJIULA, Jordi (2009). «Nissagues de muntanya». *Les Garrotxes*, núm. 4, p. 40-43.
- RIERA TUÉBOLS, Santiago (1988). *Ciència i tècnica a la Il·lustració: Francesc Salvà i Campillo (1751-1828)*. Barcelona: La Magrana.
- RONQUILLO, José Oriol (1867). *Apuntes sobre el ejercicio de la farmacia (causas de su decadencia, medios para precaver su ruina)*. Barcelona: Establecimiento Tipográfico de Narciso Ramírez y Comp.

- ROURA, Lluís (2013). «Il·lustració i projectes per al país». A: ALBAREDA, Joaquim (dir.). *Catalunya, nació d'Europa, 1714-2014. Volum I. De la fi de l'Estat a l'arrencada industrial*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 178-223.
- ROCHE, Roger (1988). *Les républicains des lettres. Gens de culture et Lumières au XVIIIe siècle*. París: Fayard.
- SANZ EGAÑA, Cesáreo (1941). *Historia de la veterinaria española. Albeitería, mariscalería, veterinaria*. Madrid: Espasa Calpe.
- SERRA, Anna Isabel (1998). *L'església parroquial de Sant Martí de Vilallonga del Camp*. Valls: Cossetània.
- (2011). *Josep Prat i la irrupció de l'academicisme en l'arquitectura tardobarroca tarraconina*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- STEELE, Arthur Rober (1982). *Flores para el rey: la expedición de Ruiz y Pavón y la Flora de Perú (1777-1788)*. Barcelona: Ediciones del Serbal.
- SUÁREZ, Guillermo (1994). *Libro conmemorativo del Bicentenario de la Facultad de Veterinaria, 1793-1993*. Madrid: Editorial Complutense.
- TAMARELLE, Charles (2010). «La Pharmacopée de la Farmacia de Llívia au XVIIIe siècle et son utilisation». *Revue d'Histoire de la Pharmacie*, núm. 38, p. 431-466.
- TRIADÓ, Joan Ramon (1998). «Art, artista i societat a la Catalunya del segle XVIII». *Afers, fulls de recerca i pensament* [Catarroja], núm. 30, p. 373-383.
- VÉLA, Carles (2000). «El control de la candelera de cera a Barcelona. Una visió diacrònica (s. XIV-XVI)». A: *El món urbà a la Corona d'Aragó. De 1137 als decrets de Nova Planat. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 1-19.
- VELASCO, A. (2011). *Jaume Pascual, antiquari i col·leccionista a la Catalunya de la Il·lustració*. Lleida: Universitat de Lleida.
- ZARZOSO, Alfons (2001). «El pluralismo médico a través de la correspondencia privada en la Cataluña del siglo XVIII». *Dynamis*, núm. 21, p. 409-433.
- (2004). *Medicina i Il·lustració a Catalunya: la formació de l'Acadèmia Médico-Pràctica de Barcelona*. Barcelona/Lleida: Fundació Noguera / Pagès Editors.
- (2006). *L'exercici de la medicina a la Catalunya de la Il·lustració*. Manresa: Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut.
- (2007). *Arquitectura i medicina a Barcelona*. Barcelona: Col·legi Oficial de Metges de Barcelona.
- (2011). «Més que metges: "gaudints"». A: GARCÍA ESPUCHE, Albert *et al.* *Medicina i farmàcia. Barcelona 1700*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona / Institut de Cultura, p. 56-111.

TAULA RODONA
LA LLENGUA ALS DIVERSOS TERRITORIS
DESPRÉS DE LES NOVES PLANTES

EN COL·LABORACIÓ AMB LA SECCIÓ FILOLÒGICA
DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

La llengua catalana i el decret de Nova Planta

Josep M. Nadal
Universitat de Girona
Institut d'Estudis Catalans

1. Pensem que les històries de cada llengua —de cada llengua de la qual s'ha escrit la història, és clar, i aquí la precisió és fonamental perquè és al relat allò a què faig referència i no pas a com van anar les coses—, sempre han seguit una trajectòria similar: amagar la fragmentació inicial sota el paraigua d'una llengua única construïda que es fa passar per primària i natural. Aquí no podem entrar-hi en detall, però no em puc estar de subratllar el capgirament de la història que implica aquesta operació: convertir una història que ha anat de la variació a l'homogeneïtat en una història que, pretesament, hauria anat d'una homogeneïtat inicial perfecta a una variació posterior, valorada negativament.

2. La construcció d'aquest relat és força moderna. I també ho és la idea que la llengua va associada a un territori sense matisos: en els inicis tothom ja utilitzava «la» llengua en tots els casos. En el cas del català, ho ha explicat molt bé August Rafanell a *La llengua silenciada* (1999, 143-144). Després d'afirmar que «els mapes lingüístics són la consagració palpable de la imposició de la història sobre la naturalesa», Rafanell planteja la qüestió fonamental de l'opacitat dels, diguem-ne, «vernacles antics» amagats, sempre, per «la llengua»:

Torno a la pregunta d'abans. ¿Com es parlava, en l'antesala de la gran convulsió? Les escriptures, literàries o no, amaguen curiosament aquesta vivència. Creem un miratge del real, però que no és pas el real: és una mena de *trompe-l'oeil*. Quan hem passat per

damunt dels textos citats, ja he intentat prevenir d'aquesta simulació, d'aquest engany. El català, del Cinccents al Vuitcents, el constituïen de fet molts catalans. No en dubtem; hi havia molts més catalans dels que avui registra la dialectologia. És cert que hi ha pocs testimonis de l'època que parlin d'aquesta constel·lació de llenguatges tan vius. Precisament, una tal inadvertència mostra la naturalitat amb què s'aguantava i es perpetuava el funcionament de totes les parles vegetatives. Aquesta mateixa inadvertència explicaria l'escassa necessitat que tenien els cultes de servir-se'n, d'acompanyar el seu vehicle savi amb un tic local o altre. La gran dispersió dels dialectes actius era, paradoxalment, la garantia d'èxit de les llengües escrites, superadores i singulars, organitzades i fixes; en una paraula: estranyes a la realitat immediata.

La cosa és clara, «la llengua», allò que avui en diem el català, era només escrita i, en conseqüència, afectava sectors molt concrets de la societat i prou; i els afectava, a més, en alguns espais també molt concrets. Fora d'això, tot eren dialectes dispersos.

Joan-Lluís Marfany (2008a) també s'ha referit a aquesta imposició de la història sobre la naturalesa en referir-se al pas del món llatí al món romànic:

Que d'un sol llatí se'n derivin una dotzena de llengües romàniques és una afirmació correcta en els termes d'una classificació morfològica (i no cladística) de les llengües, però una afirmació que no descriu cap procés històric real. Allò que realment va passar és que d'una *multitud de llatins* van derivar-se una multitud de parlars romànics que, en el curs del temps, van donar lloc (*o no*) a unes poques llengües.

És l'error, tan típic, de prendre el producte històric final [...] per la realitat primera i les autèntiques realitats primeres com a resultats d'una suposada disgregació històrica d'aquell. És allò que se sol expressar amb la infelicíssima metàfora de la «fragmentació dialectal».⁵¹⁸

3. Però si les coses són així, a l'edat mitjana tothom parlava només en vernacle, que és el que se'n deia *el vulgar*⁵¹⁹ i, per tant, encara no hi havia llengües, perquè

[...] una llengua simplement «parlada d'esma» no és cap llengua. Pot ser-ho en l'abstracta concepció ideal dels lingüistes, però no ho és *històricament* —no té existència històrica. No ho és fins que —i només quan— els seus parlants no fan concretament, en la seva pràctica diària, allò que els lingüistes fan en les seves anàlisis abstractes, és a dir, *fins que no es sotmeten implícitament, i en general sense tenir-ne consciència clara, a unes ideals formes comunes —a una gramàtica ideal—, submissió que es manifesta en l'aparició d'una igualment comuna forma escrita.*⁵²⁰

Tenint en compte aquestes consideracions de Rafanell i Marfany, quina devia ser la situació abans de l'Europa de les llums? Deixeu-me precisar la pregunta amb una,

⁵¹⁸ Marfany 2008a, 21.

⁵¹⁹ Marfany 2008a, 24.

⁵²⁰ Marfany 2008b, 62-63. Els destacats, en cursiva, són nostres.

per a mi, feliç expressió de Rafanell: abans de l'«antic règim sociolingüístic»? Aquest fragment d'Anne-Marie Thièsse (2001, 68) ho explica molt bé:

L'Europa de les llums presenta un paisatge lingüístic com a mínim complex. La gran massa de la població, rural i analfabeta, parla vernacles que generalment no s'escriuen, mentre que hi ha llengües que tenen una expressió escrita amb estatus diversos: llengües de la cort, llengües per a la creació literària o filosòfica, llengües de l'ensenyament religiós, llengües de la litúrgia, llengües administratives, llengües de l'ensenyament primari, llengües de l'ensenyament secundari i universitari. Fins i tot dins d'un mateix estat, aquestes funcions no coincideixen necessàriament.

4. La història d'una llengua, per tant, ha d'explicar, en primer lloc, per què i com uns dialectes s'han començat a escriure originant un conjunt de vernacles escrits?; en segon lloc, per què un conjunt de vernacles escrits, i no pas uns altres, han convergit, més tard, en una única llengua escrita?; i, en tercer lloc, de quina manera aquesta llengua s'ha convertit, si s'ha donat el cas, en «llengua nacional»? Marfany insisteix, amb raó, que la clau determinant i última és «l'organització política del territori que ocupen en estat» (2008*b*, 65) i això a la major part de les llengües d'Europa ens duu, com a molt aviat, a finals del segle XVIII —i com a mínim un segle més tard en el cas català. En aquest sentit, com ha senyalat Rafanell en la continuació del fragment que hem citat abans, fins a la superació de l'«antic règim sociolingüístic», és a dir, fins a començaments del segle XIX, «ningú no parlarà en “català”. Ni tan sols en “valencià”... Ningú no parlarà en cap “llengua”». És llavors, i no pas abans, quan determinades llengües, més enllà de qualsevol apropiació estamental, intentaran ser imposades verticalment a tots els ciutadans i en tots els usos. Es tracta d'aquells casos en què l'estat vol fer-se nació i, per aconseguir-ho, ha d'imposar arreu «la» seva llengua nacional. Com ha senyalat Anne-Marie Thièsse (2001, 70-71): «La funció d'una llengua nacional és, per una part, substituir la munió de modalitats lingüístiques lligades a usos diversos i, per l'altra, encarnar la nació [...]. Ha d'assegurar la comunicació horitzontal i vertical dins la nació: sigui quin sigui el seu origen geogràfic i social, cada membre de la nació ha de entendre-la i ha d'utilitzar-la.»

5. Però perquè hi hagi «una llengua nacional» o una llengua que pretengui ser-ho, ha calgut que prèviament s'hagués construït una llengua escrita que pogués fer-se passar per la de tots. I construir una llengua d'aquesta mena —escrita, fonamentalment, però també amb una projecció oral reconeixible, almenys per als usos formals— no es fa en dos dies. La voluntat d'una escripturació, primer, i la necessitat d'una codificació, després, en són requisits previs indispensables, que inevitablement cal remuntar a estadis que comencen amb tota seguretat a l'edat mitjana. De fet, hi ha dos moments clau en aquests dos processos: entre els segles VIII i XIII per al primer i el Renaixement per al segon.

De fet, en el cas del català, les tres etapes del procés han seguit, d'una manera prou ajustada, una seqüència que penso que és força general:

1) L'escripturació va començar en els segles VIII-X, quan els vernacles de territoris mínimament cohesionats per una primerenca organització política —els comtats i els seus bisbats—, van començar a convergir per fer possible el salt a l'escriptura, i quan uns escriptors acostumats a escriure en llatí van començar a utilitzar-ne l'alfabet per transcriure allò que la gent parlava. El resultat, però, era un conjunt de vernacles escrits i no pas, encara, una única llengua escrita.

2) L'establiment d'una llengua escrita comuna, és a dir, la codificació de la llengua, va produir-se, en un primer moment, entre els segles XV i XVI, quan, amb un èxit relatiu, es va començar a unificar la producció escrita a causa de la impremta.⁵²¹ Però aleshores el català no va tenir el suport que dona ser «la llengua del rei» i el procés no va acabar de consolidar-se. Per això val caldre un segon moment, ja en el segle XX, en el qual es comencés a imposar en aquest cas d'una manera més reeixida, una llengua escrita plenament codificada.

3) La institucionalització, és a dir, la conversió de la llengua construïda en llengua nacional, ha estat, o encara és, un procés en marxa perquè, de fet, l'organització política del territori en el qual es vol imposar la llengua s'ha produït, en el cas català, només a mitges. Primer, perquè a diferència d'altres projectes, com el de l'espanyol, el del francès o el de l'anglès, la llengua catalana des del segle XV ja no era la llengua del rei. Després, perquè els territoris de llengua catalana van quedar al marge de la construcció dels estats nació i la «llengua nacional» d'aquests (el castellà) va ocupar espais prou importants. Marfany s'ha ocupat d'aquesta qüestió a «Sobre la sociolingüística i alguns dels seus conceptes» (2008).

6. La llengua antiga, doncs —o millor, els vernacles antics—, ha estat la base de la construcció. I totes les històries de les llengües europees comencen el seu relat fent-hi referència. Gairebé sempre parlant d'un conjunt de dialectes inicials d'una manera que fa creure que ja insinuen una futura unitat que es consagra en el primer gran text. Vegem-ho, encara que sigui d'una manera molt esquemàtica, en quatre casos:

⁵²¹ Anne-Marie Thièsse ha explicat molt bé aquestes idees avançades per Benedict Anderson: «[...] la impremta, que és una de les formes més antigues de producció capitalista, s'ha vist obligada a buscar constantment nous mercats. Un cop saturat el mercat dels erudits llatinitzants, va haver de conquerir el nou mercat molt més ampli dels monolingües, que, a més, es veia afavorit per l'impacte de la Reforma. El protestantisme i el capitalisme d'impremta crearen d'aquesta manera nous lectors, especialment entre la burgesia i les dones, que molt poques vegades coneixien la llengua llatina. El desenvolupament de llengües vernacles escrites a través de la impremta tingué conseqüències importants en el naixement de la consciència nacional. En primer lloc, a causa de la formació d'un mitjà d'expressió comú, que era independent tant del llatí com dels dialectes orals i que *permetia que els seus usuaris fossin conscients que la comunitat lingüística estava formada per un nombre elevat de membres*. En segon lloc, la impremta donava a la llengua una nova estabilitat que, a la llarga, permetia de pensar-la com una realitat molt antiga —fet que és una idea cabdal per a la concepció de la nació— i que, al mateix temps, afavoria la construcció de gramàtiques i de diccionaris.» (Thièsse 2001, 69; el destacat és nostre.)

1) A Espanya la «narració» actual de l'origen del castellà comença amb un «primer text», les *Glosas silenses* i les *Glosas emilianenses*, que tenen una datació incerta i que són escrites en una llengua també incerta:

Existen discrepancias acerca de cuál es la lengua en la que están escritas las glosas. Aparte de las dos glosas vascas, citadas más arriba, en el texto se han encontrado rasgos del romance navarro primitivo. Hay quien se inclina por considerar que, en su conjunto, dominan los rasgos del aragonés, ..., pero otros piensan que basta con atribuirlo al dialecto riojano primitivo. También existen rasgos exclusivos del castellano. *Todo ello induce a pensar [...] que, en realidad, se trata de una koiné lingüística en la que se mezclan rasgos pertenecientes al castellano, riojano y aragonés, con algunos del navarro.* (Bustos Tovar 2004, 304; el destacat és nostre.)

Ja veiem que el castellà encara no hi és, però s'hi intueix, com la profecia que es farà realitat. I això fins al punt que la glossa 89 de les *Glosas emilianenses*, la més llarga de totes —que es coneix amb el primer fragment amb què comença, *Cono ajutorio*—, ha estat considerada com «el primer intento de construir un discurso íntegramente en romance. El “primer vagido de la lengua española” lo llamó, con acertada metáfora, Dámaso Alonso» (Bustos Tovar 2004, 299).

2) A França les coses són semblants, però dites amb un soroll més transcendent, com toca a la terra on va néixer el nacionalisme modern. El text fonamental, el primer, són els conegudíssims *Juraments d'Estrasburg* (14 de febrer de 842), que formen part d'una crònica sobre les divisions entre els fills de Lluís el Pietós. L'original d'aquesta obra no s'ha conservat, però n'hi ha una còpia del segle x de l'abadia de Saint-Magloire de París. El 1650 pertanyia a la reina Cristina de Suècia i després de la seva mort va passar a la biblioteca del Vaticà, però el 1798 les tropes napoleòniques van recuperar una bona part dels manuscrits francesos que hi havia, entre els quals el dels *Juraments*; quan, més tard, França va retornar la majoria d'aquests manuscrits al Vaticà, no hi va incloure—i això és significatiu— el dels *Juraments d'Estrasburg*. Ja es veu com n'era —aleshores, però no pas abans— de simbòlic aquest primer text. Com ha dit Claude Hagège, «aquest document és, simplement, l'acta de naixement de la llengua francesa» i «el naixement del francès és el naixement de França» (Hagège 1996, 19 i 21). Però un estudi de la llengua dels juraments de seguida posa en dubte tanta retòrica. Ho ha dit Alain Rey:

[E]ssencialment híbrids, els *Juraments* se situen a cavall de la llengua formulària me-rovíngia i carolíngia i l'ús vernacle. La seva inserció en una tradició jurídica llatina els allunya de la llengua parlada pels il·letrats. No es tracta, doncs, d'una «llengua rústica», ni romana ni francesa. (Rey, Duval & Siouffi 2007, 89)

3) Pel que fa a Anglaterra tenim nombrosos testimonis similars a propòsit de la llengua dels autors anglesos primitius. El principi és, com sempre, una obra literària com més antiga millor:

La llengua del passat és coneguda per la qualitat de la seva literatura. Els cartularis i els registres proporcionen els seus secrets als filòlegs i contribueixen amb una quota de paraules i flexions als nostres diccionaris i gramàtiques. Però és en la literatura on les llengües despleguen tota la seva força. (Baugh & Cable 1981, 67)

En el cas de la llengua anglesa, el primer gran text literari resulta ser el poema èpic *Beowulf*, de 3.182 versos, conservat en un manuscrit escrit entre el 975 i el 1025. La seva llengua es presenta com una llengua en la qual se supera la fragmentació dialectal inicial (Northumbrian, Mercian, West-saxon i Kentish) i així aquest «anglosaxó estàndard» pot convertir-se en l'anglès antic del qual derivaren l'anglès mitjà i l'anglès modern (Frank 1982 i Baugh & Cable 1981). Marfany (2008b, 62) ha destacat com aquesta visió «que retrotrau de molts segles la naixença de llengües que, com a tals, només han sorgit en un passat molt recent» és la que justifica que ens empassem «la fal·làcia de l'essencial unitat històrica entre l'anglosaxó i l'anglès actual».

4) A Itàlia, ja a començaments del segle XIV, Dante Alighieri ens explica que per fer literatura cercava «la llengua» dels italians; una llengua del *si*, que pogués contraposar-se a les llengües literàries de França —la dels francesos, la llengua de l'*oil*, i la dels trobadors occitans, la llengua d'*oc*.⁵²² La pretensió de Dante resultà inútil mentre cercava la base de la llengua de la literatura —el *volgare illustre*— en els vernacles, en la realitat parlada a les terres d'Itàlia i, per això proposa «seguir-li el rastre amb mètodes més racionals», és a dir, posar en marxa un autèntic programa de construcció d'aquesta llengua que havia de dur el mateix Dante a escriure la *Divina comèdia* en italià:

Després d'haver batut els boscos i els prats d'Itàlia sense haver trobat la pantera que empaitem, haurem de seguir-li el rastre amb mètodes més racionals si volem encaçar-la i ser prou hàbils per fer caure a les xarxes ben nuades del nostre enginy aquesta fera, que flairem per tot arreu però que no veiem enlloc.⁵²³

La història, ara també, ens transporta d'una fragmentació dialectal inicial —tots els vernacles que Dante rebutja— a una llengua construïda i representada per una gran obra.

El concepte de la llengua antiga, pensada com una realitat relativament homogènia, representativa dels parlars originaris i a la base de tota la llengua posterior, com hem vist, ha estat en realitat un dels mites més recurrents i necessaris per a l'establiment i la consolidació de les llengües. Justament perquè les llengües són essencialment una construcció cultural —a partir d'una determinada «realitat» lingüística preexistent for-

⁵²² «La veritat és que en aquell temps hi havia una literatura en vulgar d'ampli consum; però es dona el cas que era en francès. D'una banda, l'èpica cavalleresca en llengua d'*oil* i, de l'altra, la lírica cortesana en llengua d'*oc*, que satisfien plenament les exigències dels lectors i oïdors.» (Bartoli Langeli 2000, 25)

⁵²³ Citem la versió catalana del *De vulgari eloquentia*, elaborada per Pep Gómez Pallarès (1995, Vic/Girona, Eumo Editorial, 105).

mada per un cert nombre de vernacles amb un aire de família—, la pretesa antiguitat d'aquestes llengües, juntament amb la negació de cap mena de constructe artificial, són cabdals per a la seva legitimació. I com més lluny es puguin situar els primers testimonis, més antiga esdevindrà la llengua i més gran serà la seva significació cultural. Els filòlegs i els lingüistes (històrics) han estat, per això, indispensables en la formulació del mite.⁵²⁴ Dante ja ho havia previst:

La gramàtica fou inventada per tal que, a l'esguard de la variació de la llengua, fluctuant a l'arbitri de cadascú, poguéssim arribar a conèixer, tal vegada de manera imperfecta, el pensament i les gestes dels antics o d'aquells que la diversitat de llocs fa ser diferents a nosaltres.⁵²⁵

I fa uns quants anys Curt Wittlin (1988, 35) hi va insistir:

La convicció que el català medieval és encara directament comprensible per a tothom ha d'instal·lar-se de nou en la consciència col·lectiva dels catalans. És deure dels filòlegs de preparar textos antics de tal manera que aquesta conclusió torni a ser realitat.

5) Si les reflexions que acabo de presentar són certes, en els primers anys del segle XVIII encara no podem parlar de «llengües nacionals». Hi ha llengües escrites, certament, i fins i tot en alguns casos han estat codificades i, per tant, des de la impremta presenten una regularitat ortogràfica prou general; però no són, encara, «llengües nacionals». Fonamentalment perquè el seu territori no abasta encara tot el territori de la nació (o de l'estat) ni tots els territoris funcionals. Modest Prats, que ha tendit a presentar una història de la llengua catalana molt més primordialista que no pas Rafanell, Marfany o jo mateix, també creu que, parlant del segle XVIII, hem de retardar la data clau al 1768 quan es consuma la «progressiva dissociació entre una cultura superior castellanitzada i una cultura popular que continua expressant-se en català» (Prats, 2009, 210).

Les Noves Plantes, doncs, no han tingut cap transcendència? Marfany, a «La història de la diglòssia a Catalunya: més observacions metodològiques» (2008, 110) comenta un treball de Jordi Ginebra (1996) amb aquests mots:

Ginebra manifesta dubtes, altre cop molt raonables, sobre la transcendència de la famosa Reial Cèdula del 1768 i les altres mesures repressives borbòniques i fins i tot arriba a admetre, en un moment donat, la irrellevància del Decret de Nova Planta mateix...

⁵²⁴ Un aspecte molt interessant, a què sovint no es para gaire atenció, és justament la història de l'escriptura o representació, a partir de l'alfabet llatí, dels fonemes romànics «nous». És la història de la individuació de les noves llengües romàniques, molt sovint interferida o mig amagada pels filòlegs editors, que s'han erigit en intermediaris.

⁵²⁵ Citem la versió catalana del *De vulgari eloquentia*, elaborada per Pep Gómez Pallarès (1995, Vic/Girona, Eumo Editorial, 85).

Probablement és, en part, veritat perquè fins al segle XIX no es generalitzarà prou el coneixement del castellà com perquè puguem parlar de castellanització. Però com Josep Fontana (1988) i Modest Prats (2009, 208) han destacat, amb la Nova Planta es relacionen dos fets innegables: en primer lloc «els efectes de la centralització administrativa introduïda pels Borbons, que obliga a multiplicar els contactes amb uns organismes i uns funcionaris que només admeten la llengua castellana» i, en segon lloc, que aquests, els Borbons, «lluiten per tal de fer-la desaparèixer [la llengua catalana]; primer, d'una manera dissimulada, més endavant amb prohibicions legals». Però a més, i aquest és per a mi el fet determinant, els decrets de Nova Planta van aplanar el camí per fer possibles les lleis que en el segle XIX farien canviar del tot les coses. Em penso que uns bons estudis dels usos lingüístics escrits durant tot el segle XVIII especialment en els àmbits no literaris, però també en aquests, ens ho farien veure.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- BAUGH, Albert C.; CABLE, Thomas (1981). *A history of the English Language*. Londres/Boston/Henley: Routledge & Kegan Paul (3a edició revisada).
- BUSTOS TOVAR, José Jesús de (2004). «Las Glosas Emilianenses y Silenses». A: CANO, Rafael (coord.). *Historia de la lengua española*. Barcelona: Liberdúplex, p. 291-307.
- FRANK, Thomas (1982). *Storia della lingua inglese* (2a edició revisada). Nàpols: Liguori.
- HAGÈGE, Claude (1996). *Le français, histoire d'un combat*. Boulogne-Billancourt: Éditions Michel Hagège.
- MARFANY, Joan-Lluís (2008a). «Sobre la sociolingüística i alguns dels seus conceptes». A: *Llengua, nació i diglòssia*. Barcelona: L'Avenç, p. 17-57.
- (2008b). «Llengua i nació (a Europa)». A: *Llengua, nació i diglòssia*. Barcelona: L'Avenç, p. 59-84.
- PRATS, Modest (2009). «La llengua catalana al segle XVIII», dins *Engrunes i retalls*. Girona: CCG Edicions / Universitat de Girona, p. 205-242.
- RAFANELL, August (1999). *La llengua silenciada*. Barcelona: Empúries.
- REY, Alain; DUVAL, Frédéric; SIOUFFI, Gilles (2007). *Mille ans de la langue française. Histoire d'une passion*. París: Éditions Perrin.
- THIÈSSE, Anne-Marie (2001). *La création des identités nationales. Europe XVIIIè-XXè siècle*. París: Seuil.
- WITTLIN, Curt (1988). «El català antic, ¿llengua morta?». *Revista de Catalunya* 18, p. 29-35.

Unes reflexions sobre llengua i literatura, després de la desfeta d'Almansa, al País Valencià

Vicent Josep Escartí

Universitat de València

L'endemà de la batalla d'Almansa —el 1707, com és ben sabut—, el més cert és que molts dels valencians no s'esperaven el que va venir, després. Entre altres coses, perquè la desfeta va causar, bàsicament, dos efectes importants: els austriacistes, que des del principi optaren per oposar-se al Borbó, ho varen perdre tot, i els proborbònics, que, en el seu desig de modernitat, suposaven d'aquell rei provinent de França un respecte per les tradicions legislatives locals que els eren pròpies, en cap cas no s'esperaven veure-les abolides i derogades. Per això, no ens ha d'estranyar que un dels esforços polítics més notoris dels valencians, després d'acabada la Guerra de Successió i després d'abolits els furs i els privilegis del regne pel decret de Felip V de 29 de juny de 1707 —que creava, *de facto*, una *Nova Planta*—, fos justificar, davant Felip V, primer, i davant Castella, en segon terme, que, a València, els poders oligàrquics locals no havien deixat mai de ser fidels —*fidelíssims!*— al rei Borbó. I una prova d'això varen ser els diversos memorials publicats o inèdits que ens han pervingut i que prou que deixen veure com de dolguts estaven els valencians filipistes per l'actuació del seu monarca, que no entenien i que, a la fi, hagueren d'acceptar, a la força. Tant és així que, el mateix 1707, en elaborar Josep Ortí i Moles —membre d'una nissaga vinculada al govern local al llarg del xvii— un d'aquells memorials per ordre de la corporació municipal, on es demanava al rei Felip la restitució dels furs valencians, Ortí, juntament amb el jurat Lluís Blanquer —home de provadíssima lleialtat borbònica—, ens consta que tots dos foren enviats a l'exili, al

castell de Pamplona, i en el mateix afer es va veure immers, també, l'impressor d'aquell paper reivindicatiu —o, per ser més exactes, *suplicatori*—, Antoni de Bordassar.

Certament, aquells papers eren un índex més de com una part important de l'oligarquia valenciana es queixava de les noves mesures que significaven, de fet, el canvi radical en la manera de fer i d'entendre la legislació de tot un país que, precisament, a finals del XVII havia conegut l'embranchida dels *novatores*, els quals demanaven, justament, una major participació en el govern i reclamaven, també, la celebració de corts, un aspecte que s'havia negligit per part dels últims Àustries i que no va arribar a recuperar-se ja mai. Per això, possiblement, l'administració del regne hagué d'esdevenir, per força, durant els anys primers del domini borbònic, una administració militaritzada, de control polític i clarament repressora de la ideologia foralista i austriacista. De fet, es tractava d'imposar les lleis de Castella com un «càstig», i així varen ser vistes pels ciutadans valencians —i pels catalans, aragonesos i baleàrics, també—, i no com un avanç cap a la uniformització de les terres controlades per la monarquia hispànica, que hauria estat l'altra possibilitat de presentar aquella abolició dels furs i dels privilegis dels regnes i territoris de la Corona d'Aragó. Els ciutadans d'aquell moment, per altra banda, ja se n'aperceberen: els castellans arribaren a ocupar els llocs més destacats de les administracions locals i exerciren la justícia com una venjança, tot establint noves imposicions econòmiques en forma de tributs, confiscacions de béns dels seguidors de la casa d'Àustria, desterraments i ajusticiaments amb penes de presó i de mort per als més destacats cabdills i dirigents del que era vist com una «rebel·lió», com una «traïció» al vertader monarca Felip V, que es legitimava pel testament del també avantpassat seu, Carles II, i que, ara, a més, aplicava el «justo derecho de conquista» a l'hora de fer i desfer en els països que les seues armes havien aconseguit reduir al seu poder. Sense tenir en compte actes com l'incendi i la destrucció de Xàtiva, portada a terme pel cavaller d'Asfeld i per desig exprés de Felip d'Anjou.

I és que la repressió degué ser molt més acarnissada del que podríem imaginar. Fins al punt que, com assenyala el memorialista Ortí i Major, el 23 de maig de 1707, quan ja s'havia rendit València als poders militars del Borbó, encara va ser necessari fer un

[...] pregón avisando que se pondrían en cárcel a los amos o padres de los niños, y con 10 libras de pena, si estos continuaban aquellas pendencias o imitación de batallas que por las calles de la ciudad hazían por juguete, poniéndose unos a defender el partido del señor Felipe V y los otros el del señor archiduque, apedreándose con algún estrago, pues el día antecedente mataron en estos juegos a un niño.

No insistirem més, ara, en les conseqüències socials, polítiques i de *reorganització* del territori valencià incorporat a Castella que aquella desfeta va suposar, perquè són ben conegudes i perquè, a la fi, no són l'objecte primer d'aquest escrit. Per contra, ens cal veure en què van afectar, al plànol lingüístic i literari, aquelles noves regles polítiques i l'aplicació d'una *nova planta* que es volia en tot idèntica legislativament

a la de Castella, país que esdevenia, així, el patró a aplicar a la resta de la monarquia hispànica, quan s'iniciava el XVIII.

En efecte, l'aplicació de la legislació castellana es va traduir en una reordenació de l'activitat burocràtica i, evidentment, en la incorporació del castellà als escrits de l'administració, que fins aquell moment havia funcionat en català. Aquest procés, que ha estat estudiat molt encertadament per Brauli Montoya fa ben poc, no va ser tan fàcil com ens l'havien volgut presentar, a les terres valencianes: ens consta l'oposició dels notaris —malgrat les imposicions legals— i ens consta que, en l'àmbit escolar, la penetració del castellà va ser més dificultosa del que podíem suposar, perquè, a la fi, es va perllongar durant bona part del segle XVIII. Tot això, al remat, ens situà davant un panorama que, dit de manera ràpida, hauríem de considerar, almenys, un poc més «favorable» al català que no el del victimisme i la claudicació que durant dècades se'ns ha volgut explicar: l'administració local i regnícola sembla que va ser més reticent a la introducció de les lleis castellanques del que semblava —la repressió notarial i la insistència i les mesures de les autoritats borbòniques ho posaren de relleu—; l'escola tampoc va ser una arma de castellanització efectiva fins que arribem quasi al XIX; l'Església —malgrat la seua clara castellanització en les jerarquies— sabem que continuà usant la llengua del poble als seus llibres d'administració fins i tot dècades després de la Nova Planta. Ben mirat, encara, caldria saber a qui afectava directament la burocràcia, l'escola i l'administració eclesiàstica diària. I la resposta hauria de ser que tot això arribava a afectar ben poca gent. El castellà —on anàvem a parar— funcionava en l'àmbit escrit. Ho havia fet abans, durant el XVII, també, en major o menor mesura, i sense la legislació que l'imposava, ara.

Però, això, traslladat a la literatura, de quina manera es va manifestar? Probablement per a un poeta del moment, l'elecció d'una llengua o d'una altra per confeccionar els seus versos podia presentar moments de dubte. En especial, si el públic receptor eren els seus veïns més immediats i els estaments populars de la ciutat. L'opció del català —davant el llatí, més eclesiàstic— o del castellà —més oficial i oficialista— o del francès —al Rosselló— havia de ser la més lògica en molts casos, atès que la poesia sols demanava, bàsicament, el moment immediat i concret de la declamació i un auditori més o menys nombrós. Per això, probablement, ens han arribat una gran quantitat d'escrits en vers i en català, com ara els del morellà finalment borbònic Carles Gassulla d'Ursino. Més encara: fins i tot en zones on la llengua era pràcticament una relíquia aïllada —com a l'Alguer— o en petites poblacions valencianes on, a pesar de ser la llengua dominant, l'alfabetització se suposava que ja feia dècades que es realitzava en castellà únicament, com ara en el cas d'Ontinyent, d'on ens ha pervingut un manuscrit amb centenars de versos en català, de finals del XVIII, amb una temàtica absolutament local, i que es conserva actualment anònim i inèdit a la Biblioteca Valenciana (ms. Fons Nicolau Primitiu, ms. 219).

En el cas de la prosa, l'elecció devia estar condicionada, a més, per la possible presència de la impremta en el trajecte de l'escrit o, per dir-ho altrament, per la major o menor voluntat de l'autor per arribar a les premses i transcendir més enllà de l'àmbit pròxim. Fins al punt que si, de fet, existia aquesta possibilitat, la solució al dilema era molt més fàcil, atès que el català presentava un mercat molt més reduït. I això ja era així des del segle XVI. Per altra banda, els escriptors amb voluntat de transcendir el seu entorn immediat tenien en ment els governants i, si els seus models eren ja escrits en castellà —o francès— és obvi que aquelles anaven a ser les seues llengües d'elecció.

A més a més, ens cal considerar altres aspectes. Com ara, que les llengües que conviuen a nivell culte i majoritàriament imprès aniran «especialitzant-se» en determinades funcions, sense que això impedisca que trobem productes en aquelles que, en principi, podríem imaginar vinculades a altres sectors. I bastarà un exemple: mentre des del segle XVI la literatura mística hispànica —fins en terres catalanes— preferirà el castellà, pel gran model que suposaven els escrits de santa Teresa de Jesús o sant Joan de la Creu, i això va provocar la pràctica desaparició del català en aquell àmbit —a Lluïll se'l considerava probablement massa remot i sense quasi circulació en l'època—, fins i tot així, comptem amb l'exemple aïllat fra Antoni de Sant Maties, que, contra tots els pronòstics, usà el català en llurs escrits místics. O, entre els poetes, trobarem, al llarg del XVIII, autors que, a pesar del que era habitual, pensaven que una poesia culta en català era absolutament viable. De la mateixa manera que hi trobem poesia popularista en castellà.

Una ullada als manuals que s'han ocupat —si ho han fet— de la producció de textos durant el XVIII posa de relleu que l'elaboració de prosa en català passà, en gran mesura, per la voluntat personal de cada autor: la cultura de Barcelona, València, Mallorca o Perpinyà no disposava de corts reials —l'última, precisament, durant la Guerra de Successió, sembla que també preferia el castellà—, i, per altra banda, ni tan sols comptava amb un sòlid entramat de buròcrates que, acostumats a l'ús de la llengua escrita i llegida, poguessen consumir, després, literatura didàctica, o d'oci, en català —i tampoc ho havien fet abans dels decrets de Nova Planta. Al País Valencià, la labor castellanitzadora dels prelats i dels predicadors havia arrancat probablement rere la creació del problema morisc, després de la Guerra de les Germanies (1522), i s'accentuà durant els segles XVII i XVIII, atès que sempre els jerarques de les diòcesis valencianes s'esforçaren per fomentar l'ús del castellà en l'administració i en la predicació, tot i que amb un èxit irregular, com demostren alguns testimonis de resistència del català, tant en usos homilètics com d'administració parroquial, on la pervivència de la llengua arriba a les primeres dècades del segle XIX en alguns casos. A Catalunya, com a les Balears, als àmbits eclesiàstics —no afectats tampoc directament pels decrets borbònics de Felip V—, la pervivència del català fou major. Tanmateix, l'àmbit de les administracions eclesiàstiques parroquials era un espai massa reduït per poder sustentar qualsevol literatura nacional. La cultura catalana, en aquest sentit, patia l'absència d'un

estat propi, contràriament al que passava a la resta d'Europa, i que hauria donat coherència, clarament, a les iniciatives culturals i intel·lectuals locals i en la llengua del país.

Així doncs, una bona part dels productes que trobarem en català durant el XVIII són deguts a motius personals de l'autor o, com a molt, a la necessitat d'usar una determinada llengua en atenció al grup social a qui s'adreçarà. Lluny d'un ús «normal» de la llengua a l'hora de redactar un text, podem dir que la seua presència es veurà sempre condicionada per factors externs, socials. Poders polítics o religiosos, juntament amb interessos econòmics dels tipògrafs condicionaran, doncs, l'ús de la llengua. I això jugarà sempre en detriment del seu prestigi social, amb què la seua producció serà, per necessitat, relativament escassa i, ben sovint, popularista o utilitària, sense grans pretensions literàries. Malgrat que no falten apologetes de la llengua en aquell segle o algun projecte de recuperació dels clàssics medievals amb l'objectiu de difondre models lingüístics i literaris vàlids, com el representat per Lluís Galiana, en 1763, i tan ben acollit pel seu amic Carles Ros, malgrat que no arribà a rams de beneir.

En poesia, no ens detindrem a comentar la profusió de versos en centenars de col·loquis, sol·liloquis i raonaments més o menys anònims que sabem que circulaven pel País Valencià durant tot el XVIII i fins i tot durant el XIX. El ja esmentat manuscrit d'Ontinyent en seria un exemple en l'àmbit local o un autor com Gassulla d'Ursino. Però, a més, hi caldria afegir que bona part d'aquells productes poètics noticiers o difusors d'ideologia arribaven sovint a les premses. En qualsevol cas, la poesia podia permetre's manifestacions literàries d'expressió popular, però, també, exemples més cultes —com ara els versos de Collado o Escorigüela.

Ara bé: en el cas de la prosa, haurem d'acontentar-nos amb la literatura didàctica o popular, amb una quasi absoluta absència de literatura de creació. En l'àmbit de la literatura devota la vigoria va ser evident a Catalunya, mentre que al País Valencià sols podem detectar la presència d'alguns escrits summament popularistes i bàsics, del pare Gabriel Ferrandis. Acompanyant aquella obra de catequesi, caldria comptar amb els sermons. La major part dels quals, si arribaren a la impremta, usaren el castellà. Però també és cert que, quan l'orador sacre es dirigia al poble i en litúrgies ordinàries o en festes d'elevat caràcter local/nacional, tampoc no rebutjava l'ús del català. Comptem amb exemples valencians del segle XVII i XVIII, i, fins i tot, de començaments del XIX.

En un espai diferent, cal assenyalar que l'activitat sobre lingüística erudita —més viva a Catalunya— sols deixà mostres en castellà, tret del *Tractat de adages y refranys valencians* (1733) de Carles Ros. Semblantment a com va ocórrer en l'àmbit de la historiografia, malgrat els erudits de talla, com Maians o el degà Martí. Per contra, hi detectem més vigoria en espais molt més personals, més privats. Tot i que en terrers valencians només comptem amb l'obra del memorialista Josep Esplugues, rector de la parròquia de Montaverner, probablement en degueren existir més.

Per una altra banda cal remarcar que la producció en prosa creativa, durant el XVIII compta amb exemples de vitalitat inaudita, tot i que sempre vinculats a opcions

populars i personals. Així, hi cap destacar l'obra de fra Lluís Galiana, dominicà d'Ontinyent, autor de la *Rondalla de rondalles*, una vertadera novel·la farcida de refranys, expressions populars i col·loquials, pensada per a provocar la hilaritat del lector i en clar paral·lelisme al gènere dels *col·loquis* poètics ja esmentats.

Finalment, el gènere on el català perviurà amb major comoditat sembla que va ser el de la literatura didàctica i religiosa, el de la narrativa hagiogràfica. Almenys, això sembla que va ser així a Catalunya. Al País Valencià, hom pensava, fins fa no res, que això no podia ser. I ara com ara estem en condicions d'afirmar que, almenys, hi comptem amb testimonis que són importants i que fins ara han estat menystinguts. Així, del 1761 ens ha arribat una versió en català de la vida del pare Pere Esteve, beat franciscà de Dénia, que morí el 1658. La seua biografia, escrita per Gaspar Mercader i publicada en castellà, el 1677, va ser traduïda per Leopold Ignasi Planells —un personatge totalment desconegut—, tot temptant de simplificar i modernitzar el llenguatge barroquitzant de l'original, i, probablement, amb la voluntat de donar-la a la impremta, cosa que no arribà a produir-se. Entronca, així, amb una *Història y portentosa vida de la extàtica y seràfica verge sancta Catherina de Sena*, publicada a València el 1736 i traduïda pel canonge Teodor Tomàs.

Evidentment, un resum tan succint com aquest no permet l'anàlisi i el comentari de tots els autors del període. Però ens aprofita per remarcar com, en català, malgrat el decret de Nova Planta, varen perviure les estètiques barroques més enllà del que podríem imaginar i, encara, podem veure que el seu públic va ser, majoritàriament, el «popular». Amb uns productes que sovint poden semblar de qualitat molt mediocre, però que representen el gust de l'època. De tant en tant, amb tot, destaquen autors o obres, com les de Lluís Galiana o Ignasi Planells, que permeten entreveure el que podria haver estat una producció literària culta i digna en català en un segle en què, en bona mesura, i lentament —no per l'efecte de la Nova Planta, com suposaven ingènuament Ros i altres— es perpetrà —amb un èxit relatiu— una clara persecució de la llengua nostra en determinats àmbits, mentre que en altres l'efecte del prestigi o la necessitat foren suficients per pràcticament bandejar-la. Ara bé: no tant perquè fos del tot oblidada i no amb tanta força com perquè no pogué refer-se, en bona mesura, mig segle després, amb la Renaixença.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

- ARMANGUÉ, Joan (1996). *Llengua i cultura a l'Alguer durant el segle XVIII: Bartomeu Simo*. Barcelona: Curial / PAM.
- COMAS, Antoni (1985). *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Ariel, vol. V-VI.
- ESCARTÍ, Vicent Josep (2006). «Escrits valencians del Barroc. Textos i contextos d'una literatura en català, especialment en poesia». A: *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: PAM, p. 17-42.

- (2006). *La Vida del pare Pere, de Leopold Ignasi Planells (1761)*. Dénia: Parròquia de Nostra Senyora de l'Assumpció / Biblioteca Valenciana.
- (2007). *El Diario de Josep Vicent Ortí i Major (1700-1714)*. València: Fundació Bancaixa.
- (2010). «An almost unknown literature: Catalan language writers in Valencia's Kingdom in Early Modern Age (1500-1800)». *Catalan Review*, 23, 17-35.
- (2012). «La prosa en catalán durante el siglo XVIII». *Dieciocho*, 35, 136-144.
- (2012). *From Renaissance to Renaissance. (Re)creating Valencian culture (15th.-19th. c.)*. Santa Bàrbara / Ciutat de Mèxic: Publications of eHumanista.
- GANDIA, Marc (1999). «L'administració eclesiàstica i la llengua al Barroc tardà a la Col·legiata de Santa Maria de Xàtiva». A: *Cabanilles i el Barroc Valencià*. València / Algemesí: Saó / Ajuntament d'Algemesí, p. 167-185.
- MARTÍNEZ I TABERNER, Catalina (2000). *La llengua catalana a Mallorca al segle XVIII i primer terç del XIX*. Barcelona: PAM.
- MONTOYA, Brauli (2012). «Els primers 80 anys de repressió lingüística institucionalitzada al Regne de València (1707-1787)». *eHumanista/IVITRA*, 2, 1-20.
- PITARCH, Vicent (1972). *Defensa de l'idioma*. València: Tres i Quatre.
- (1980). «La llengua de l'administració eclesiàstica (País Valencià, segles XVII-XVIII)». *L'Espill*, 6/7, 41-76.
- (2001). *Llengua i església durant el barroc valencià*. València/Barcelona, IIFV/PAM.
- PRATS, Modest; ROSSICH, Albert (1988). «El Llibre dels secrets d'agricultura i la prosa en català a l'època del Barroc». A: Agustí, Miquel. *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. Barcelona: Altafulla, p. 21-38.
- ROSSICH, Albert (dir.) (2011). *Panorama crític de la literatura catalana. III. Edat moderna*. Barcelona: Vicens Vives.
- ROSSICH, Albert; VALSALOBRE, Pep (2011). *Literatura catalana moderna (sigles XVI-XVIII)*. Madrid: Síntesis.
- VALSALOBRE, Pep; ROSSICH, Albert (2007). *Literatura i cultura catalanes (segles XVII-XVIII)*. Barcelona: UOC.

El decret de Nova Planta no és pas una fita fonamental de la història lingüística del país

Joan-Lluís Marfany

Universitat de Liverpool, Regne Unit

Entraré directament al tema:⁵²⁶ el decret de Nova Planta, pel que fa a Catalunya, no és pas una fita fonamental de la història lingüística del país, no diguem ja el tombant històric que s'hi sol veure. No és pas que no tingués efectes importants, o *un* efecte important, caldria dir. És el que acaba d'esmentar el nostre moderador, citant Fontana: el fet que «la centralització administrativa introduïda pels Borbons, que obliga[va] a multiplicar els contactes amb uns organismes i uns funcionaris que només admet[i] en la llengua castellana» feia necessària la presència a viles i pobles del país d'algú que fos capaç de llegir i escriure documents oficials en castellà. S'introduïen així en sectors geogràfics i nivells socials d'on havien estat fins aleshores absents tant la necessitat com l'incentiu d'assolir un bon grau de competència en el maneig del castellà. La necessitat és naturalment la condició *sine qua non*, però per a la subsegüent expansió d'aquesta llengua l'incentiu és un factor molt més eficient: el domini del castellà obre

⁵²⁶ Aquest és, amb insignificants variacions d'estil, el text de la meua intervenció a la taula rodona celebrada a Cervera el 22 de desembre de 2013. Els arguments que conté es poden trobar més desenvolupats i sostinguts per les oportunes referències documentals o bibliogràfiques al meu llibre *La llengua maltractada* (Barcelona: Empúries, 2001). El lector interessat trobarà les meves respostes a objeccions fetes a alguns d'aquests arguments (a l'única ressenya d'un altre llibre meu, posterior) a «Sobre la història de la diglòssia a Catalunya, encara», *Els Marges*, 88 (2009), p. 105-114.

interessants possibilitats de professionalització que, al seu torn, esdevenen una via important d'ascens social i aquest, al seu torn, té efectes multiplicadors sobre l'extensió del castellà, perquè l'ascens social comporta automàticament, a partir d'un llinar que es va rebaixant amb el pas del temps, la lliure adopció de la diglòssia. Cal precisar, però, que no es tracta pas de l'únic incentiu, ni tampoc del més important: ho serà molt més, a partir sobretot de mitjan segle, el comerç amb la resta de la monarquia i molt especialment amb les seves colònies americanes. Per això les viles del país faran mans i mànigues perquè s'hi instal·lin els escolapis, que ensenyen els fills dels plebeus i els ensenyen castellà i en castellà.

En canvi, l'altre factor nou esmentat per l'amic Nadal, la política punitiva, no veig que sigui gaire important, per no dir gens. Aquest aspecte ha estat sempre molt exagerat o, més ben dit, mal comprès per culpa d'una lectura anacrònica. Les disposicions de les noves autoritats borbòniques en aquest terreny, com ja va demostrar Mercader fa molt de temps, van ser d'ordre diguem-ne administratiu i van ser dictades per una molt senzilla consideració: el castellà era la llengua de la monarquia i, suprimides les antigues institucions pròpies de la província, havia de ser la llengua exclusiva de totes les seves instàncies superiors de poder i els seus agents.⁵²⁷ Punt. Hi va haver a més a més, és cert, una voluntat de castigar. Castigar, que no vol dir perseguir. No pas per cap residu de benevolència o comprensió, ben al contrari: perquè a ningú no li passava pel cap que el català fos digne de ser perseguit. El que es castigava quan es prohibia l'ús del català en la redacció de les actes i els debats dels consistoris municipals de les principals poblacions (de les altres ningú no en feia cas) i altres institucions del mateix rang era l'orgull d'aquells per als quals aquest ús, a les velles institucions ara suprimides, havia estat emblema d'autoritat. El bandejament del català d'aquests llocs i situacions cal posar-lo al costat de la supressió de totes les antigues insígnies de poder (maces, escuts, vares, aquesta mena de coses) i de la deliberada degradació d'algunes d'aquestes, especialment la gramalla dels vells consellers i paers, convertida en uniforme dels criats municipals. El bandejament del català va ser un càstig simbòlic i per això mateix un càstig que feia mal, una greu bufetada moral. Perquè els símbols del poder tenien, a les societats d'Antic Règim, una importància que avui dia només podem entendre si fem un esforç intel·lectual. Els aquí presents que estiguin familiaritzats amb la història dels segles dits moderns saben quines increïbles crisis podien ser provocades per un conflicte de precedències en una solemnitat pública, per si es donava coixí a l'església a qui no hi tenia dret i es negava a qui en tenia. O pensem en la llarguíssima lluita mantinguda pels consellers barcelonins perquè els fos reconegut el privilegi de cobertura. Per aquesta mateixa raó, aquelles institucions que van poder conservar l'ús del català, justament perquè les noves autoritats no van pensar que calgués castigar-les, el van mantenir fins

⁵²⁷ Joan Mercader i Riba (1968), *Felip V i Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, p. 21-24 i 30.

molt tard, fins a una època en la qual els seus membres ja feia generacions que eren totalment diglòssics. El van mantenir precisament perquè era un privilegi, una insígnia d'autoritat. És el cas de la taula de canvis de Barcelona, que va redactar en català el seu llibre major i altra documentació oficial fins a la seva desaparició el 1838; o el del capítol de la catedral de Barcelona, que hi va registrar les seves actes fins al 1851. Ni als burgesos directors de la taula, ni als canonges barcelonins no se'ls hauria acudit, ni en aquestes dates ni molt abans, d'escriure cap altra cosa en català. Però usar-lo oficialment tenia el valor d'un ritu.

És clar, doncs, que aquesta actuació punitiva no va tenir cap incidència damunt el procés d'extensió de la diglòssia, que necessàriament havia de dependre d'altres causes i ser propulsat per altres factors. Si qui mantenia l'ús del català en l'àmbit públic l'abandonava voluntàriament en l'àmbit privat, això vol dir que no hem d'anar a buscar la causa del comportament lingüístic de la gent a la política persecutòria de les autoritats. I és que, com ja he dit, no hi va haver persecució —i ja he dit també perquè. La tan retreta com mal interpretada cèdula reial del 1768 n'és la millor il·lustració. Passats els moments inicials de política punitiva, el poder borbònic ja no se'n va recordar més, de la llengua catalana. A les altures de 1768 ja havia desaparegut del tot del seu camp visual. Potser que ens ho poséssim d'un cop per tots al cap: la cèdula reial no prohibeix l'ús de cap llengua; exigeix l'ús del castellà. No és ben bé el mateix, però en qualsevol cas ens podem estalviar la discussió eventual, en la mesura que hi ha una altra llengua que és la víctima inevitable d'aquesta exigència: és el llatí. És el llatí que la cèdula reial vol bandejar (amb resultats mediocres, entre parèntesi) dels dos àmbits on encara té una presència important: l'administració de justícia (caldrà encara una altra cèdula, del 1778, perquè el bandejament sigui efectiu) i l'ensenyament de la gramàtica (que continuarà sent la gramàtica llatina a la majoria de llocs fins als anys trenta del segle XIX). El català, el legislador del 1768, ho repeteixo, *ni el veia*. Sabia que existia, sens dubte. Però, i perquè? Ho vaig explicar ja comença a fer temps en un llibre que va ser acollit en general amb el silenci glacial amb què són acollits els llibres als quals un no sap què respondre. A les extremes darreries del segle, un capellà de Vic va deixar un llegat per a la fundació d'una escola de minyons on els fills de menestrals i pagesos aprenguessin de llegir —en català, perquè, deia el bon home, amb això ja en tenien prou els fills de menestrals i de pagesos. I en això, afegia, estava convençut d'interpretar rectament els desitjos del monarca de bona memòria en el seu decret del 1768. No s'errava pas. Uns quants anys abans, a mitjans setanta si no recordo malament, els mestres de Barcelona havien demanat a l'Audiència que tanqués les escoles gratuïtes establertes pel bisbe Climent perquè els feien una competència deslleial i, entre altres arguments, adduïen que a les dites escoles s'ensenyava de llegir i escriure en català, en contravenció de la cèdula reial famosa. El fiscal de l'Audiència, el valencià Sisternes, personatge il·lustrat, cridat a informar, va fer-ho contra els mestres, tot fent servir exactament el mateix arguments que el capellà de Vic anys després: doncs en quina altra llengua se'ls havia

d'ensenyar? I el Consejo de Castilla, al qual la causa va ser elevada finalment, li va donar la raó. Diguem-ho ràpidament: a la Catalunya de l'Antic Règim les classes subalternes no n'havien de fer res, del castellà.

Això em duu al meu darrer punt, que és l'únic en el qual discrepo del nostre moderador, quan ha dit que «els decrets de Nova Planta van aplanar el camí per fer possibles les lleis que en el segle XIX farien canviar del tot les coses». Em temo que això és caure en el mateix error de teleologisme que ell ha denunciat abans en altres. Pel que fa a Catalunya, si més no —i aquesta és la raó principal per a treure-li la importància que se li sol donar— el decret de Nova Planta sens dubte va accelerar fins a un cert punt un procés ja vell de tres segles, però no va pas engegar cap procés nou. Com vaig demostrar, em sembla, al llibre que ja he dit, el conflicte de la Guerra de Successió no té cap dimensió lingüística. D'aquells que podien ser-ho, tan diglòssics eren els austriacistes com els filipistes (els altres, naturalment, eren també tots, sense distinció de bàndol, monolingües). I ja ho eren molt. Vull dir que la diglòssia era ja molt estesa entre la classe dominant. I va continuar avançant, potser una mica (però només una mica) més de pressa, a causa dels nous incentius als quals m'he referit al començament, però sense cap tall, ni inflexió, empesa pel mateix motor de sempre, l'ascens social, en un procés essencialment endogen. A començos del segle següent, en canvi, enmig de la guerra justament anomenada *de la Independència*, sí que es va produir a la història lingüística del país una fractura, sí que es va posar en marxa un procés nou —igualment endogen, no ens fem idees errades— en el qual la diglòssia va estendre's al galop, fins a universalitzar-se, empesa ara per tota una altra cosa: la ideologia. Saber la «llengua nacional» va esdevenir un dret i una obligació per a tothom, sense distinció de classes (teòricament, si més no), i difondre-la entre els qui encara no la posseïen, un deure per als qui estaven en situació de fer-ho. Però això és una altra història, que se surt dels termes fixats a aquesta taula rodona, i em sembla que ja he parlat prou i potser massa.

El *Decreto de Nueva Planta* de Mallorca i tipus de textos en català el segle XVIII

Joan Miralles

Universitat de les Illes Balears
Institut d'Estudis Catalans

EL DECRET DE NOVA PLANTA I ALTRES DISPOSICIONS CONTRA LA LLENGUA CATALANA AL SEGLE XVIII⁵²⁸

El 30 de juliol de 1715, Felip V s'adreçava al Real y Supremo Consejo de Castilla perquè li consultassin les providències que havia de prendre per al nou govern a Mallorca i Eivissa. El Consejo de Castilla va presentar el seu informe a Madrid, el 18 d'agost de 1715, on remarcava que en la composició de l'Audiència «el Regente y el Fiscal sean precisamente castellanos»,⁵²⁹ com també a Catalunya. Tanmateix, també deia, maquiavèl·licament: «No puede dejar el Consejo de representar a V. M. la conveniencia de incluir, para esta primera formación, algún ministro mallorquín (aviéndole de literatura, segura fidelidad y buen juicio) por lo que sus experiencias y práctico conocimiento adelantaría el de los extraños nuevos ministros.»⁵³⁰ En el debat hi hagué un vot particular a càrrecs d'alguns membres en què sí que es feia referència a la cosa lingüística en establir-se: «Que se actúe y los instrumentos se escriban en la lengua

⁵²⁸ Vegeu F. FERRER i GIRONÈS (1985), *La persecució política de la llengua catalana*.

⁵²⁹ FERRER 1985, p. 19.

⁵³⁰ FERRER 1985, p. 19.

castellana. Y que de oy en adelante no se permita imprimir libro alguno en otro idioma que en castellano.»⁵³¹

Un altre grup de ministres del Consejo de Castilla va formular un altre vot particular en què es matisava que «así en lo civil, como en lo criminal actuando en lengua castellana, a reserva de aquellos pequeños lugares que por su miseria y cortedad, será justo se dispense en esta condición asta que la comunicación y trato frecuente haga menos difícil y costosa su introducción en ellos».⁵³² L'únic ministre que intercedí a favor de la llengua catalana va ser Llorenç Matheu de Villamayor, el qual reconegué que «variándoles el idioma, se inutilizan los archivos públicos y los particulares, con la eversión de los mayores intereses, sin conoscible conveniencia de el estado».⁵³³ José Rodrigo, fiscal general del Consejo de Castilla, ratifica l'opinió manifestada ja al Principat: «[...] y los procesos, así civiles como criminales se deberán formar en lengua castellana, y en papel sellado, como así mismo todos los demás instrumentos y escrituras que se ofrecieren hacer y otorgar en aquellas islas.»⁵³⁴

El decret de Nova Planta per a Mallorca fou signat per Felip V al palau del Buen Retiro el 28 de novembre de 1715. Consta de 13 articles i un breu preàmbul. Aquest decret no fa referències explícites a la qüestió lingüística, però el fet és que l'Audiència començà a usar el castellà en la seva administració.

Aquest fet ocasionà el memorial que els jurats de la Universitat, la Ciutat i el Regne de Mallorca varen adreçar a Felip V l'any 1716:

Lo segundo, porque aunque V. M. ha mandado se observen los estilos antiguos según los cuales todas las causas, letras y provisiones se actuaban y despachaban en la lengua bulgar del país ha mandado la Audiencia que no se presenten peticiones, ni se despachen letras o provisiones, sino en lengua castellana, lo que tiene en gran desconsuelo e igual embarazo aquellos naturales que no se hallan bersados, ni por lo general entender el idioma castellano, y dirijiéndose a los bayles de las villas y lugares las letras o provisiones y ordenes para las ejecuciones contraforenses y para las yncidencias de las causas ziviles y criminales se hallan con la dificultad de asertar en el cumplimiento de ellas por no entender lo que se les ordena ni encontrar fazilmente en los lugares quien se los explique sobre que en muchos casos según la calidad de la materia tendrá gravísimos ynconbenientes el comunicar a otros las letras y provisiones antes de darles su devido cumplimiento.⁵³⁵

Aquesta es la causa que la llei IV signada per Felip V a Madrid, per resolució de l'11 de desembre de 1717, resolgui fins a 16 dubtes derivats de la reforma de la nova

⁵³¹ FERRER 1985, p. 19.

⁵³² FERRER 1985, p. 19.

⁵³³ FERRER 1985, p. 20.

⁵³⁴ FERRER 1985, p. 20.

⁵³⁵ FERRER 1985, p. 20.

Audiència. Aquesta llei, sobre les *Declaraciones de dudas acerca de lo dispuesto en la ley 1ª de este título sobre la nueva planta de la Audiencia de Mallorca* respon a problemes sorgits a mesura que s'anava aplicant el decret de Nova Planta. Sobre els dubtes 1 i 4 sabem que:

Por Real resolución de 11 de Diciembre de 1717 a consulta del Consejo, sobre diez y seis dudas propuestas por la Real Audiencia de Mallorca de resultas de su establecimiento, se declaró a la primera de ellas, que las sentencias, decretos y provisiones se escriban en castellano, expresando motivos, y no en latín, como se hacía antiguamente; y que lo prevenido sobre que se observasen las pragmáticas y estilos antiguos mira a que los ministros de la nueva Audiencia conozcan de las causas civiles y criminales, como lo hacían los de la antigua, y no al modo y demás circunstancias del juicio o autos judiciales. Y a la cuarta de dichas dudas se resolvió, que en las causas executivas, y modo de despachar las letras antiguamente, se executase la forma de despachos que proponía la Audiencia, y expresaba en su Acuerdo de 15 de Septiembre de 1716. (duda 1 y 4 del aut. 22, tit. 2, lib. 3. R.).⁵³⁶

D'altra banda, a la *duda 16* consta explícitament:

Duda 16. Que habiéndose introducido por la nueva Audiencia el despachar las letras y provisiones, que van dirigidas a los bayles de las villas para execuciones y otras cosas, en lengua castellana, quando antes se despachaban en lengua mallorquina, se cree será muy nociva esta práctica al público y particulares, por no encontrar en la mayor parte de las villas personas que entiendan la lengua castellana; y será muy conveniente, que yo mande que las letras y provisiones se despachen, como por lo pasado, en lengua mallorquina, como también que se reciban los testigos, así de causas criminales como civiles, en el mismo idioma mallorquín, para evitar el inconveniente que se ha de seguir, de equivocar en muchas ocasiones los escribanos el hecho del declarante, por no entender la lengua castellana, no habiendo inconveniente en que se reciban en mallorquín, por ser del cuidado de los relatores la traducción al idioma castellano. Resolución. En cuanto a esta duda mando se executen los despachos, como se propone en ella; previniendo, se procure mañosamente ir introduciendo la lengua castellana en aquellos pueblos.⁵³⁷

Una altra prova de desacord contra la política lingüística dels Borbons va ser el memorial dels representants de les ciutats de la Corona d'Aragó (Saragossa, Barcelona, València, Mallorca). Aquesta queixa deia, entre altres coses:

Hay otras leyes que obligan a que en Cataluña, Valencia, y Mallorca sean obispos y clérigos de sus iglesias los que nacieron o se criaron en aquellos reynos. Porque en ellos se habla una lengua particular y aunque en las ciudades y villas principales muchos entienden y hablan la castellana, con todo, los labradores ni saben hablarla ni la entienden. En

⁵³⁶ *Novísima recopilación de las leyes de España mandada formar por el señor Don Carlos IV*, vol. II. Llibres III, IV i V, p. 412, nota 1.

⁵³⁷ *Novísima...*, p. 417.

las Indias, cuyos naturales, según se dice, no son capaces del ministerio eclesiástico, los párrocos deben entender y hablar la lengua de sus feligreses. ¿Y van a ser los labradores catalanes, valencianos y mallorquines de peor condición que los indios, habiéndose dado en aquellos reynos hasta los curatos a los que no entienden su lengua? ¡Quanto convendría que los obispos así en las Indias como en España, no teniendo el don de lenguas que tuvieron los apóstoles, hablaran la lengua de sus feligreses...! Y siendo los labradores los que con el sudor de su rostro principalmente mantienen los obispos y demás clérigos y por consiguiente los que más derecho tienen a ser instruidos, han de ser privados de la instrucción...?⁵³⁸

La queixa no tingué cap efecte positiu per al català, ben al contrari. El 23 de juny de 1768, Carles III va signar a Aranjuez la cèdula reial en què s'uniformen els aranzels judicials d'acord amb «la forma que se observa en Castilla» i s'imposa l'ús del castellà i el bandejament del llatí en l'administració i a l'escola. Els articles que hi fan referència són el VI, el VII i el VIII:

VI. En la Audiencia de Cataluña quiero cese el estilo de poner en latín las sentencias, y lo mismo en cualesquiera tribunales seculares donde se observe tal práctica, por la mayor dilación y confusión, que esto trae, y los mayores daños que se causan, siendo impropio, que las sentencias se escriban en lengua estraña, y que no es perceptible a las partes, en lugar que escribiéndose en romance, con más facilidad se explica el concepto, y se hace familiar a los interesados; por cuya razón desde el Santo Rey Don Fernando Tercero cesó en Castilla la práctica de actuar en latín, y en Aragón se fue desterrando el lemosino desde Fernando el primero, contribuyendo esta uniformidad de lenguas a que los procesos guarden mas uniformidad en todo el Reyno; y a este efecto derogo y anulo todas cualesquier resoluciones, o estilos, que haya en contrario, y esto mismo recomendará el mi Consejo a los Ordinarios Diocesanos, para que en sus curias se actúe en lengua castellana.

VII. Finalmente mando que la enseñanza de primeras letras, latinidad y retórica se haga en lengua castellana generalmente, donde quiera que no se practique, cuidando de su cumplimiento las Audiencias y Justicias respectivas, recomendándose también por el mi Consejo a los Diocesanos, Universidades y Superiores Regulares para su exacta observancia y diligencia en extender el idioma general de la Nación para su mayor armonía y enlace recíproco.

VIII. Por esta uniformidad declaro no quedan derogadas las leyes municipales, ni la práctica judicial recibida en todo lo demás, pudiendo todo tribunal proponer al mi Consejo lo que observare digno de remedio en otros asuntos separadamente. Por tanto, encargo a los muy Reverendos Arzobispos, Reverendos Obispos, Priors de las Ordenes, Visitadores, Provisores, Vicarios y demás Prelados y Jueces Eclesiásticos de estos mis reynos; y mando a los del mi Consejo, Presidentes y Oidores, Alcaldes de mi Casa y Corte, y de las mis Audiencias y Chancillerías, Corregidores, Asistente, Gobernadores,

⁵³⁸ FERRER 1985, p. 34.

Alcaldes-mayores y ordinarios, y demás Jueces y Justicias de estos mis reynos, guarden, cumplan y executen, y hagan guardar y observar en todo y por todo las declaraciones que van hechas en esta mi Real Cédula, por ser indispensablemente precisas para uniformar el gobierno y administración de la Justicia en todos mis reynos en los negocios forenses; teniendo relación las Escuelas menores en la lengua castellana, con la facilidad de que los subalternos se instruyan en ella, para exercitarla en los tribunales. Y para la puntual execución de todo darán respectivamente las providencias que se requieran, sin permitir la menor contravención, o impedimento a quanto va dispuesto, por convenir así a mi Real servicio, bien y utilidad de la causa pública de mis vasallos. Que así es mi voluntad.⁵³⁹

Les conseqüències d'aquesta cèdula reial foren fatals per a l'ús del català en l'àmbit administratiu civil i eclesiàstic i per a l'àmbit de l'ensenyament. A partir d'ara les actes dels consells dels ajuntaments seran reportades en castellà i ben prest els llibres sacramentals seran en castellà. Quedarà només el reducte de les notaries, amb les actes notariales, els testaments, els inventaris i, així mateix, les actes dels convents de monges tancades, els contractes d'arrendament, les plagues de despeses d'una casa i la correspondència familiar.⁵⁴⁰ El mateix dietarista mallorquí Tomàs Amorós reporta el 1768: «Dit any vengué orde del rey que en las escuelas los mestres ensenyen los atlots ab la llengua castellana.»⁵⁴¹

A Mallorca el bisbe que imposà el castellà en l'administració eclesiàstica fou sobretot Juan Díaz de la Guerra, nat a Jerez de la Frontera el 1727.⁵⁴² Arribà com a bisbe a Mallorca el 1772 i se n'anà el 1777. El mateix 1773 Tomàs Amorós ens assabenta que «[d]it any 1773, en el mes de mars, de orde del bisbe, comensaren a fer los sermons en castellà y la enseñansa de la doctrina cristiana».⁵⁴³ També «[d]it any manà el bisbe, don Juan Díaz de la Guerra, que los pròndstichs fossen en castellà».⁵⁴⁴

Sabem també que el 1772, a instàncies de la Junta General de Comercio y Moneda de Madrid i la Particular de València, el rei Carles III signà el 24 de desembre una cèdula reial per la qual disposa:

⁵³⁹ FERRER 1985, p. 37 i 38.

⁵⁴⁰ Vegeu Catalina MARTÍNEZ (2000), *La llengua catalana a Mallorca al segle XVIII i primer terç del XIX*. Ací Martínez comenta que va fer diverses proves de sondeig en els arxius dels ajuntaments d'Artà, Pollença i Sineu i, sobretot, a l'Arxiu del Regne de Mallorca, des de començ del segle XVIII fins que el català desaparegué de l'administració. Les conclusions a què arriba pràcticament són les mateixes a què hem arribat nosaltres, tant a partir de l'aplec de textos que hem tengut en compte a la nostra *Antologia de textos de les Illes Balears* (J. MIRALLES 2006b), com a partir de l'antologia *Scripta mallorquina*, de Joan VENY i Àngels MASSIP (2013).

⁵⁴¹ Tomàs AMORÓS (1983), *Mallorca, 1740-1800. Memòries d'un impressor*, p. 55.

⁵⁴² Segons MARTÍNEZ, «[l']accentuació de la pressió en contra de la llengua catalana a Mallorca començà amb el bisbe Francisco Garrido de la Vega (1763-1772). Aquest bisbe mantingué una disputa amb el Capítol de la Seu de Mallorca quan imposà la redacció de les actes de la cúria en castellà juntament amb el canvi d'idioma en els llibres parroquials.» (MARTÍNEZ 2000, p. 180 i 181).

⁵⁴³ AMORÓS 1983, p. 62.

⁵⁴⁴ AMORÓS 1983, p. 63.

He tenido por bien expedir la presente mi Real Cedula, por la cual mando, que todos los mercaderes y comerciantes de por mayor y menor de estos mis Reynos, y Señorios, sea naturales o extrangeros, lleven y tengan sus libros en idioma castellano.⁵⁴⁵

Uns quants anys més tard, el 1780, el Consejo de Castilla per una provisió del 22 de desembre, signada pel ministre d'Estat José Moñino, comte de Floridablanca, es disposa que:

En todas las escuelas del Reyno se enseñe a los niños su lengua nativa por la gramática que ha compuesto y publicado la Real Academia de la Lengua: previniendo que a ninguno se admita a estudiar latinidad, sin que conste antes estar bien instruido en la gramática española. Que asimismo se enseñe en las escuelas a los niños la ortografía por la que ha compuesto la misma Academia de la Lengua.⁵⁴⁶

D'altra banda, per carta signada el 20 de març de 1773, el Consejo de Castilla denegava l'autorització de publicar llibres en català:

Por la cual mandamos se guarde a esa Universidad la privativa de imprimir los libros que se contienen en la relación que [h]a presentado y va inserta: entendiéndose la impresión solamente en castellano y latín, pero no en cathalán, y que nadie pueda benderlos en ese Principado sin origen de esa Universidad todo bajo las reglas sigtes.⁵⁴⁷

L'arribada del nou segle XIX seguí la política contra els usos del català. En gran part el mal estava fet, si més no, en línies generals, en l'àmbit administratiu. Tanmateix, el projecte lingüicida va seguir per viarany literaris i en les activitats d'entreteniment.

L'11 de març de 1801 el favorit de la reina Maria Lluïsa Manuel de Godoy signà unes *Instrucciones para el arreglo de teatros y compañías cómicas fuera de la Corte*. Aquesta instrucció va crear una Junta General per a tot l'Estat i per a cada ciutat que tenia teatre es creava una Junta Particular configurada pel corregidor o l'alcalde major, un regidor, un diputat nomenats per l'ajuntament i un censor literari nomenat per la Junta General. Entre les normes dictades per a l'actuació de les companyies còmiques n'hi havia una que disposava que «[e]n ningún teatro de España se podrán representar, cantar, ni baylar piezas que no sean en idioma castellano».⁵⁴⁸

Vingueren després altres disposicions contra el català a l'administració, d'entre les quals destaca la Ley del Notariado (1862), que consagra l'ús del castellà a les notaries: testaments, actes notariais, etc.

⁵⁴⁵ FERRER 1985, p. 52.

⁵⁴⁶ FERRER 1985, p. 53.

⁵⁴⁷ FERRER 1985, p. 56.

⁵⁴⁸ FERRER 1985, p. 60.

TIPUS⁵⁴⁹ DE TEXTOS EN CATALÀ EN EL SEGLE XVIII⁵⁵⁰

De l'anàlisi de la documentació administrativa a les Illes, i principalment a Mallorca,⁵⁵¹ veim que hi ha un abans i un després de la cèdula reial d'Aranjuez de 1768. D'abans tenim a Mallorca si fa no fa els mateixos tipus de documents a l'administració insular dels segles XVI i XVII. Fins i tot en tenim alguns de nous.⁵⁵² D'acord amb els exemples de la nostra *Antologia de textos de les Illes Balears* els tipus de textos en català que trobam a Mallorca el segle XVIII són els següents: religiosos, científicodidàctics, biogràfics, paremiològics, polemístics, narratius, poètics, de literatura popular, teatrals, administratius, capitulars, contractuals, cerimonials, epistolars, dietarístics, testamentaris, judicials, parlamentaris, edictals, homilètics, inventaris i onomàstics. Si ens fixam, però, en la data, veurem que la immensa majoria dels textos de caire administratiu en sentit ampli són anteriors a 1768.

Partirem de la nostra *Antologia de textos de les Illes Balears* i de l'antologia de Joan Veny i Àngels Massip *Scripta mallorquina*.⁵⁵³ Deixam de banda els exemples de Veny que ja surten a la nostra antologia o que es refereixen a alguns exemples anteriors a 1701.

CONCLUSIONS

1. De l'anàlisi dels textos adduïts inferim que hi ha un abans i un després de la cèdula reial d'Aranjuez de 1768, si més no a Mallorca i a les Pitiüses (Eivissa i Formentera). Per contra, a Menorca, sota domini britànic, hi ha determinats usos administratius

⁵⁴⁹ La nostra tipologia es basa en M. GREGORY i S. CARROL (1978), però en el nostre cas l'aplicam a l'anàlisi de textos antics. Hi distingim el *camp del discurs* (*field of discours*) o contingut o tema de què tracta el text, el *mode del discurs* (*mode of discours*) o mode en què es fa l'emissió, transmissió i recepció del text, amb una distinció essencial entre oral / escrit, espontani / no espontani, monologat / dialogat, escrit per a ser llegit / escrit per a ser dit en veu alta, prosa / vers, o a determinades fórmules o indicadors més o menys estereotipats que trobam a l'inici i/o al final del text. Finalment, tenim el *tenor del discurs* (*tenor of discours*), segons si el text és formal / informal, públic / privat i/o segons la funció del text.

⁵⁵⁰ La tipologia que desenvolupam es basa en l'anàlisi que hem fet de textos mallorquins per a l'*Antologia de textos de les Illes Balears*. Fins ara n'hi ha publicats sis volums, tots de textos d'origen mallorquí, des del segle XIII fins al XIX. En falten tres més referits a Mallorca al segle XX, que ja tenim llestos per a l'edició i tenim avançat el volum referit a Eivissa. Encara no hem començat a treballar en el de Menorca. El volum I (2006a) abraça els segles XIII-XVI i té un pròleg de Joan Martí i Castell. El volum II (2006b) abraça els segles XVII i XVIII i té un pròleg d'Albert Rossich. El III (2007) és la primera part del segle XIX i té un pròleg de Joan Mas i Vives. El IV (2008) és la segona part del segle XIX. El V (2009) és la tercera part del segle XIX. El VI (2010) és la quarta i darrera part del segle XIX.

⁵⁵¹ Cal tenir en compte que Menorca estigué sota domini britànic entre 1712 i 1756, sota domini francès entre 1756 i 1763, de nou sota domini britànic entre 1763 i 1782, sota domini hispànic entre 1782 i 1798 i, finalment, de nou sota domini britànic entre 1798 i 1802. Pel que fa a Eivissa seguí, a grans trets, les vicissituds polítiques de Mallorca dins les limitacions demogràfiques, socials, econòmiques i culturals de les illes menors.

⁵⁵² Apareixen, nous, els textos paremiològics i els polemístics.

⁵⁵³ J. VENY i À. MASSIP (2013), *Scripta mallorquina*, vol. I-II.

que persisteixen fins a la reincorporació al domini hispànic el 1802. Ja hem vist que a Mallorca i Eivissa la immensa major part d'usos administratius en català són anteriors a 1768.

2. De fet, a Mallorca si més no, abans d'aquesta data trobam els mateixos tipus de textos que en els segles precedents i encara hi podem afegir els textos paremiològics i els polemístics que no trobam en els segles XVI i XVII.

3. A Mallorca els tipus de textos representats en el segle XVIII són els religiosos, els científicodidàctics, els biogràfics, els paremiològics, els polemístics, els narratius, els poètics, els de literatura popular, els teatrals, els administratius, els capitulars, els contractuals, els cerimonials, els epistolars, els dietarístics, els testamentaris, els judicials, els parlamentaris, els edictals, els homilètics, els inventaris i els onomàstics (22).

4. A les Pitiüses partim d'una base molt més reduïda i, per tant, a mesura que avanci la recerca podem trobar nous tipus de textos. Per ara, segons l'antologia de Veny *et alii* almenys tenim els tipus següents: administratius, capitulars, contractuals, dietarístics, testamentaris, judicials i inventaris (7).

5. A Menorca, per bé que partim també d'una mostra relativament reduïda, tenim almenys els tipus següents: religiosos, científicodidàctics, poètics, teatrals, administratius, capitulars, contractuals, cerimonials, epistolars, dietarístics, testamentaris, judicials, parlamentaris, homilètics i inventaris (15).

6. Almenys a Mallorca, després de 1768, els únics tipus de textos escrits no estrictament literaris són els testaments, els contractes d'arrendament i els inventaris i, en general, els instruments públics notariais.⁵⁵⁴ D'altra banda, tenim, dins els àmbits d'ús privat, els llibres d'administració de la casa, les factures, pagarés de deutes, rebuts i albarans, contractes d'arrendament i correspondència. Finalment, tenim també determinats usos en els convents, com és ara les actes capitulars.⁵⁵⁵

⁵⁵⁴ Segons Martínez, tot referint-se al tractat *De Notaria* de 1797, el primer tractat d'*Ars Notariae* que inclou un annex en castellà, diu: «Si ens fixem en les diverses llengües que apareixen en el tractat de 1797, veurem que cada una d'elles compleix una funció diferent. El llatí es manté com a llengua de cultura, com a llengua superior, ja que tot el que significa reflexió i teoria notarial és escrit en llatí. Hi trobem, doncs, tot allò que ha de saber un notari. En canvi, en català hi ha redactat tot allò que el notari farà servir: per exemple, totes les variants de redactat que entren dins l'acte testamentari. Podríem dir que la llengua catalana ve a ser la llengua d'ús. I finalment, el castellà apareix com un afegit. En certa manera és repetitiu perquè tot allò que es diu en castellà ja s'ha dit en llatí i en català» (p. 131).

⁵⁵⁵ Segons Martínez: «Encara que no sigui una anàlisi a fons de la documentació interna dels convents, podem treure algunes conclusions: la llengua catalana segueix utilitzant-se al llarg del XVIII i primers anys del XIX. Els canvis de llengua que hem constatat se situen a partir del tombant de segle. Podríem dir que la llengua castellana no s'imposa clarament fins a la dècada dels anys vint. Per tant, les lleis d'imposició de l'ús de la llengua castellana no afectaran la manera de fer habitual del convent. El canvi de llengua es farà efectiu quan l'hàbit d'escriure en català haurà desaparegut, quan qui ha d'escriure té més facilitat de fer-ho en castellà que en català» (p. 185 i 186).

BIBLIOGRAFIA

- AMORÓS, Tomàs (1983). *Mallorca, 1740-1800. Memòries d'un impressor*. Carme Simó ed. Palma de Mallorca / Barcelona: Secció de Filologia Catalana. Universitat de Palma / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FERRER i GIRONÈS, Francesc (1985). *La persecució política de la llengua catalana. Història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*. Barcelona: Edicions 62.
- GREGORY, Michael; CARROL, Susanne (1978). *Language and Situation. Language Varieties and their Social Context*. Londres: Routledge and Kegan Paul.
- MARTÍNEZ, Catalina (2000). *La llengua catalana a Mallorca al segle XVIII i primer terç del XIX*. Joan Mas i Vives pròl. Palma de Mallorca / Barcelona: Universitat de les Illes Balears. Departament de Filologia Catalana i Lingüística General / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MIRALLES, Joan (2006a). *Antologia de textos de les Illes Balears, I. Segles XIII-XVI*. Joan Martí i Castell pròl. Palma de Mallorca / Barcelona: Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2006b). *Antologia de textos de les Illes Balears, II. Segles XVII-XVIII*. A. Rossich pròl. Palma de Mallorca / Barcelona: Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2007). *Antologia de textos de les Illes Balears, III. Segle XIX (primera part)*. Joan Mas i Vives pròl. Palma de Mallorca / Barcelona: Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2008). *Antologia de textos de les Illes Balears, IV. Segle XIX (segona part)*. Palma de Mallorca / Barcelona: Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2009). *Antologia de textos de les Illes Balears, V. Segle XIX (tercera part)*. Palma de Mallorca / Barcelona: Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Educació i Cultura. Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2010). *Antologia de textos de les Illes Balears, VI. Segle XIX (quarta part)*. Palma de Mallorca / Barcelona: Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Educació i Cultura. Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VENY, Joan; MASSIP, Àngels (2013). *Scripta mallorquina, I-II*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica (Biblioteca de Dialectologia i Sociolingüística, XIX).

RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 4

Cultura popular i renovació de les idees: llengua, ensenyament, producció científica i literària (una mirada des de l'univers cerverí)

Maria Garganté Llanes

Universitat Pompeu Fabra / Universitat Autònoma de Barcelona

Aquesta quarta secció del congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana,⁷⁸ intitulada «Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana», tenia l'objectiu d'abraçar estudis sobre les creences i activitats tradicionals, i sobre la introducció dels nous corrents científics, tècnics i culturals; les biblioteques; el paper de les parròquies i els monestirs; la dialèctica català-castellà; les escoles; els itineraris dels que feien l'ensenyament superior; els escrits memorialístics; les funcions teatrals i les activitats musicals; els homes i les dones de la Il·lustració.

En aquest sentit, ens atenem a la definició de cultura de Tylor, segons la qual: «La cultura és aquell conjunt complex que inclou coneixement, creença, art, llei, moral, costum, i altres capacitats i hàbits adquirits per l'home com a membre d'una societat.»⁷⁹ D'altra banda, i partint de la base que el congrés té lloc a Cervera, i més concretament al magne edifici de la Universitat, pensava situar la meva relatoria sota el paraigua d'aquesta Cervera universitària i aquest magnífic edifici que ens acull, que era considerat

⁷⁸ Volia fer constar el meu agraïment a la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana per tal de convidar-me a realitzar la relatoria d'aquesta secció.

⁷⁹ E.B. TYLOR (1871), *Primitive culture*, Londres, Arnold.

per Ernest Lluch com «un magnífic edifici per a un contingut mediocre», mentre Agustí Duran i Sanpere ens recordava que «la Universitat de Cervera ha estat més combatuda o lloada que no pas estudiada», afirmació que afortunadament, dècades després de ser pronunciada, avui ja es pot matisar.

Després de la Guerra de Successió, Cervera tindrà un paper gens menyspreable dins el panorama de la Catalunya del moment i Felip V intentarà traslladar-hi fins i tot la seu del bisbat que s'havia creat a Solsona a finals del segle XVI, malgrat que la forta oposició de les parròquies féu fracassar la temptativa. Però el gran projecte per a la ciutat —títol concedit pel mateix rei Borbó— serà, sens dubte, l'erecció de la universitat literària.

Durant els dies 18, 19 i 20 de desembre de 1718 es va celebrar a la ciutat l'inici de les obres de l'edifici —el dia 19, aniversari del rei, va destinar-se per a la col·locació de la primera pedra. La construcció del majestuós edifici, enclavat entre un urbanisme atípic per les seves dimensions, va suposar un trastorn per a la monòtona i intranscendent vida local. La ciutat va augmentar demogràficament, es van realitzar reformes urbanístiques, va irrompre el bullici estudiantil, les autoritats locals trobaren un fort antagonisme en les universitàries; la ciutat fou visitada més assíduament per personatges de la cort i autoritats en general, fet que denota una major relació entre el consistori i els òrgans del poder; va augmentar el nombre d'eclesiàstics, especialment els regulars (jesuïtes acaparant la majoria de les càtedres universitàries i regentant una institució docent pròpia; sacerdots i frares dirigint col·legis majors).

Dins aquesta secció del congrés dedicada a la cultura i a la renovació de les idees a la Catalunya setcentista, s'hi han presentat set comunicacions. La primera que referenciem és la de Carles Serret i Bernús i Roger Mirabent, intitulada «El fons Barraquer de l'Arxiu Nacional de Catalunya», en què es dona notícia d'un fons documental inèdit pertanyent a la família Barraquer, que a mitjan del segle XIX heretà el patrimoni de la família de Rafael de Casanova i Comes (el darrer conseller en cap de la ciutat de Barcelona, l'any 1714) i que després de romandre durant molts anys a la casa familiar, el fons documental ingressà l'any 2010 a l'Arxiu Nacional de Catalunya.

Es tracta d'un fons en què la documentació personal, política, de Rafael Casanova no és pas molt abundant, però que permet, en canvi, entrellucar-ne interessants aspectes col·laterals, especialment en relació amb la seva descendència i el seu patrimoni (la hisenda i casa de Sant Boi, de la qual se'n conserven plànols originals) i també —encara que no forma part de l'objecte d'estudi— al seu exercici professional. La comunicació, que narra la peripècia i les vicissituds d'aquest fons fins a ingressar a l'Arxiu Nacional, contribueix a posar en relleu, un cop més, la importància dels fons documentals de caràcter personal, familiar o patrimonial, com en són reconegut exemple altres fons conservats al mateix Arxiu Nacional o en altres centres com la Biblioteca de Catalunya (Fons Queralt, Fons Manuel Amat i Cortada, Fons Renart...).

Per la seva banda, Ramon Arnabat presenta una comunicació sobre «La Il·lustració a comarques: Manuel Barba i Roca al Penedès», que a partir del cas d'aquest personatge

il·lustrat ressalta també la tasca realitzada pels il·lustrats a les comarques catalanes la segona meitat del segle XVIII i que al seu moment va recollir Pierre Vilar. Així doncs, s'estudia la figura de Manuel Barba i Roca (1752-1824), membre d'una nissaga d'hisendats i intel·lectuals penedesencs, però amb molt contacte amb Barcelona. Advocat de professió, fou un gran lector dels clàssics, s'incorporà a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals de Barcelona, on llegirà diverses memòries relacionades amb l'agricultura. De fet, sembla que al mateix Penedès realitzà una tasca important de difusió dels nous conreus, sobretot del de la patata, i de les noves tècniques agrícoles, tot realitzant diverses experimentacions per tal de demostrar a pagesos i propietaris la seva eficàcia. També, segons Arnabat, realitzà les primeres observacions meteorològiques i creà a Vilafranca la Junta de Caritat, tot esdevenint aquesta la primera de Catalunya.

La figura de Barba i Roca passà a engruixir la nòmina d'intel·lectuals catalans del set-cents, entre els quals podríem significar-ne una figura primerenca com la de Pau Ignasi de Dalmases i Ros, noble i erudit barceloní que l'any 1700 creava al seu Palau del carrer de Montcada l'anomenada Acadèmia dels Desconfiats, de la qual fou arxiver perpetu.⁸⁰ En qualsevol cas, però, a la figura de Manuel Barba i Roca hauríem d'afegir-hi el fet que es tracti d'un intel·lectual de «comarques» o que almenys la seva activitat i producció no està realitzada a la capital barcelonina. Fou el cas també del grup de pares premostratencs del monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes, format per Daniel Finestres (1702-1744), Jaume Caresmar (1717-1791), Jaume Pasqual (1736-1804) —aquest darrer estudiat per Alberto Velasco— i Josep Martí (1732-1806), ja fa temps que han estat plenament reconeguts com una peça clau a la base dels estudis d'història eclesiàstica, l'hagiografia i la diplomàtica a casa nostra. Personatges que tenen relació personal i intel·lectual amb altres estudiosos també marcats per interessos similars, com ara els canonges Ramon Foguet i Carlos B. González de Posada a Tarragona, o amb el nucli de la Universitat de Cervera amb Josep Finestres —germà de Daniel—, Ramon Llätzer de Dou o Francesc Xavier Dorca.

A Cervera mateix podríem destacar la figura de Josep de Vega i Sentmenat, format al col·legi de Cordelles i catedràtic a la Universitat de Cervera, del qual casa seva era el lloc de les tertúlies erudites i de consulta per la seva vastíssima biblioteca,⁸¹ o bé la figura també certerina de Benet Maria de Moxó i de Francolí, que deixà inèdita una *Memoria sobre las fuerzas de la electricidad sobre el movimiento muscular*, llegida a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts el 24 d'octubre de 1792.⁸²

⁸⁰ La seva biblioteca restà en mans de la família Dalmases i el 1916 fou adquirida per la Biblioteca de Catalunya.

⁸¹ També fou diputat a les Corts de Cadis i membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres.

⁸² Josep Maria RAZQUIN (1998) fa una ressenya biogràfica d'aquests personatges a *Gent de la Segarra*, Barcelona, CBS.

En relació amb l'ensenyament s'han presentat dues comunicacions que tenen com a fil conductor a llengua i l'ensenyament després del tractat de Nova Planta. La primera és la de Tura Clarà, que presenta: «*Las primeras letras deben comprender el leer y escribir únicamente en español. La lengua a l'escola*». El seu estudi parteix de la «Instrucción Secreta» que l'any 1716 José Rodrigo Vilalpando va trametre als corregidors del Principat de Catalunya, per tal d'imposar la llengua castellana a terres catalanes, de manera que «se consiga el efecto sin que se note el cuidado».

La imposició gradual del castellà afectà primer l'àmbit jurídic i administratiu, així com les escriptures notariales, però l'any 1768 se signà a Aranjuez una cèdula reial que imposava el castellà a les escoles com a llengua única, tot injuriant manuals com el de Baldiri Reixach. De fet, un personatge com el cerverí Josep Corts, farmacèutic d'ofici i que havia estudiat filosofia a Lleida, representarà aquest mateix canvi lingüístic a l'hora d'escriure. Autor, l'any 1702, d'una crònica històrica en català, en la qual defensava el suport de Cervera a la Generalitat durant la guerra contra Joan II, mentre després de la Guerra de Successió narra el mateix episodi històric però gairebé en sentit invers, tot declarant que Cervera sempre havia estat incondicional al rei. Això serà l'any 1723, quan escriurà l'obra *Estado antiguo y moderno de la ciudad de Cervera*, en la qual també defensà l'actitud filipista d'un sector de la població de la ciutat durant la Guerra de Successió. Val a dir que Josep Corts intervingué en moltes qüestions derivades de la fundació de la Universitat a Cervera i fou regidor perpetu (1719-1747), així com capità d'infanteria. Deixà inèdita una *Pharmacopea*, en llatí, perduda, i traduí obres italianes de moral.

Per la seva banda, cal assenyalar que l'església també va veure's afectada per la voluntat impositiva del castellà, tot decretant que s'havien de fer en aquesta llengua els sermons —l'única part de l'ofici que no era en llatí i que els fidels podien entendre—, al mateix temps que també s'hauran d'escriure en castellà els llibres parroquials i fins i tot en castellà hauran de ser les làpides dels cementiris.

Però tot i això, en l'àmbit eclesiàstic també hi hagué actituds favorables a la defensa de la llengua catalana. Prenguem com a exemple el d'un bisbe de Solsona —la diòcesi on pertanyia Cervera—, que abans d'arribar a la mitra solsonina havia estat professor de teologia al col·legi mercedari de Salamanca i general de l'orde de la Mercè. Es tracta de fra Josep de Mezquía, a propòsit del qual Joan Bonet i Baltà ens parla de la seva «actitud valenta» davant la «lista de sermons» que el corregidor i l'Ajuntament li havien presentat, per tal que fossin predicats en llengua castellana. Mezquía, que era castellà, respon amb contundència:

Y aunque mi deseo de servir a V.S. es muy eficaz, me es forzoso reprimirle en la ocasión presente por no obrar contra una de las Máximas fundamentales...y aún contra el dictamen de mi conciencia, que solo puede permitirme el conceder licencia para predicar en Idioma Castellano [...] resta una no pequeña parte, a quien en conciencia, y en particular razón debo procurar el pan de la doctrina, que será más útil ministrado

en Idioma Cathalán, lo que de toda lengua Nacional afirmó San Pedro Chrysólogo, diciendo que es dulce a los doctos y muy amable a los Nacionales [...]. Ruego pues a V.S. se siva tener a bien que se predique en Cathalán. Solsona y julio 21 de 1748. Fr. Joseph Obispo de Solsona.⁸³

I encara trobaríem una altra magnífica referència a un text del jesuïta mataroní Josep Manuel de Peramàs (1732-1793), que després d'ensenyar humanitats a Cervera fou missioner dels guaranis al Paraguai, on va escriure una famosa comparació entre *La república* i *Les lleis* de Plató i el sistema de govern de les missions jesuítiques en territori guaraní. Josep M. Benítez tradueix del llatí aquest interessant fragment del *Comentarius de administratione guaranítica ad republicam Platonis*, on Peramàs explica i justifica perquè els jesuïtes aprenien i defensaven el guaraní:

Per què els missioners guaranis no havien d'usar la llengua guaraní? [...] els jesuïtes mai no obligaren els guaranis a aprendre el castellà, com tampoc en la mateixa Espanya, i a la vista del rei, tampoc no són obligats a parlar-lo els balears, valencians, bascs, gallecs i catalans, quedant el castellà per a les aules. A posta he mencionat els catalans en darrer terme per a referir-me de pas a la piadosa severitat de l'Il·lustríssim don José de Mezquía, redemptorista, bisbe de Solsona, el qual mai no donà a ningú permís per a predicar si no era en català. Havent-li demanat una vegada que permetés a un cert sacerdot de Saragossa [el pare Larraz], amb el qual vaig viure llargament (i que encara viu), de gran renom en l'Acadèmia de Cervera, pronunciar un panegíric en castellà, el bisbe s'hi va negar, adduint que desitjava que les seves ovelles fossin alimentades en la mateixa llengua que havien après de llurs mares, i que entenen millor que qualsevol altra llengua. I tingui's present que el bisbe Mezquía no era català, sinó castellà; però el prudent pastor (el qual conec) va anteposar el fruit més gran del seu ramat a la seva llengua nativa.⁸⁴

En aquesta mateixa línia de recerca sobre quina era la situació de la llengua en l'àmbit de l'ensenyament, Josep Fàbregas Roig i Judit Vidal Bonavila presenten «La situació de l'ensenyament després del decret de Nova Planta: la instrucció a Reus», que suposa un estudi de cas local, però d'una població prou important, com era la Reus del segle XVIII. Amb documentació interessant com la relació documentada dels docents a Reus entre 1691 i 1740, el text aborda la preocupació per resoldre l'endarreriment formatiu endèmic que patia a l'Estat espanyol en general i que també es posava en evidència en l'àmbit local. És per això que apropar l'ensenyament a les classes populars fou un dels aspectes a tenir en compte. Aquesta preocupació, en general, va comportar l'augment del nombre de mestres, l'ampliació de disciplines i una implicació més gran per part de les institucions públiques.

⁸³ Joan BONET I BALTÀ (1984), *L'Església catalana, de la Il·lustració a la Renaixença*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 167.

⁸⁴ Josep M. BENÍTEZ (1997), *Jesuïtes i Catalunya: fets i figures*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 125.

Una de les mesures proposades a Reus serà l'establiment de l'Escola Pia, fet que ens procura una altra connexió no pas ceriverina en aquest cas però sí segarrenca, si tenim en compte que la primera fundació de l'Escola Pia a la península Ibèrica s'havia d'esdevenir a Guissona, tal i com ho havien convingut l'any 1634 Josep de Calassanç i Pau Duran, que després de ser auditor de la Rota era el nou bisbe d'Urgell. L'any 1638, doncs, arribaven a Guissona enviats per Calassanç els pares Melcior Alacchi i Albert Sansoni —tots dos naturals de Sicília— per tal de dur a terme la fundació. Aquesta fou autoritzada pel bisbe Duran el 28 d'abril del mateix any i pel Consell de la vila quatre dies més tard, i el mateix bisbe posà la primera pedra de l'edifici el 2 de maig de 1638. Les obres, però, quedaren interrompudes durant la Guerra dels Segadors i finalment fou Mojà la població on tingué lloc la fundació de la primera Escola Pia de Catalunya, l'any 1683.

En el cas de la Cervera universitària, val a dir que l'any 1785 va tenir lloc l'obertura solenne d'una escola gratuïta dedicada a l'educació de nenes, que fou anomenada Col·legi d'Educandes i que fou possible gràcies als béns que el mercader Antoni Martínez i la seva esposa llegaren per testament a la paeria. Aquestes foren les primeres escoles lliures femenines, que Josep Mora presentava com a signe inequívoc de la modernització del món social ceriverí,⁸⁵ malgrat que la instrucció que s'hi impartia devia ser del mateix tipus que Fàbregas i Vidal expressen respecte al cas de Reus, en què «no es percep una voluntat de transmetre coneixements científics, sinó que la formació estava basada en els rols tradicionals de les dones, en l'educació de la feminitat».

Però tornem a la ciutat de Cervera per presentar la comunicació següent, elaborada per Montserrat Garrich i que duu com a títol «L'Arxiu de la Universitat de Cervera. Creació i organització». El text posa en relleu com en el marc del nou model d'organització universitària, quan apareix la voluntat de custodiar i conservar els documents importants de la universitat com una més de les responsabilitats del secretari, segons es detalla al títol 34 dels estatuts, datats el 4 de juny de 1726, quan diu que aquest càrrec ha de «tener razón de todos los papeles de importancia que la Universidad tiene en su Archivo». El text dels estatuts també dicta: l'existència d'un arxiver i les seves obligacions, l'accés al càrrec d'arxiver, els honoraris, la substitució per absència, etc., l'obligació de dur a terme l'inventari i la descripció dels documents i la ubicació de tota la documentació, el sistema de seguretat en l'accés a l'Arxiu, el préstec de documentació i la seva sortida física de l'Arxiu, l'auditoria interna sobre l'Arxiu, i encara altres aspectes relacionats sempre amb la custòdia i conservació de la documentació reunida o produïda per la Universidad Literaria de Cervera.

Cal fer esment, també, del fet que la comunicació recull com les antigues universitats catalanes havien de fer entrega a la de Cervera, a part dels seus fons documentals, dels

⁸⁵ Josep MORA (1997), *La construcció a Catalunya al segle XVIII*, Guissona, edició de l'autor.

seus objectes de més valor. Així, per exemple, Girona entrega a Cervera: dos anells d'or, la campaneta de coure, el juratori d'argent, una arca, el rellotge de sorra, el llibre de professió de fe dels graus, vint-i-set toques de tafetà de colors amb les seves borles, tres parells de guants i altres objectes menors. Per la seva banda, Barcelona fa entrega de diversos objectes i documentació, entre els quals hi havia tres maces de plata, el juratori i la campaneta, quatre rellotges de sorra, dues caixes, set borles, un llibre per conferir graus i un d'agregacions de doctors i altres objectes menors. Pel que fa a Lleida, no es localitzen les joies i es transfereixen els béns civils, però bona part no arriba a Cervera fins a l'any 1736. De la resta: ben poca cosa més, malgrat els constants esforços del síndic de Cervera i els reiterats recordatoris perquè es compleixi la instrucció del monarca. De fet, en la majoria dels casos no s'aconsegueix gairebé documentació al·legant que aquesta formava part dels fons documentals municipals.

D'altra banda, els estatuts de la Universitat també parlen de la creació de la biblioteca, que era pública i havia de tenir un bibliotecari i un sobrestant assalariats. L'any 1820, però, sabem que només hi havia un sobrestant que cobrava la minsa quantitat de cent lliures. Segons els mateixos estatuts, el claustre havia de destinar cent lliures anuals a augmentar-ne els fons almenys durant vint anys. A la biblioteca hi anaren a parar les col·leccions de llibres procedents de les universitats clausurades, així com la biblioteca dels jesuïtes expulsats, de la mateixa manera que també alguns professors donaren en vida o per llegat testamentari les seves biblioteques particulars. La invasió francesa de l'any 1810 va malmetre i destruir, però, bona part del fons.

Però referir-nos a la biblioteca universitària ens permet fer un enllaç directe amb la comunicació següent, de Josep M. Llobet i Portella, intitulada «L'inventari d'una llibreria de Cervera (1760)», que destaca pel fet que si bé havien estat publicats diversos inventaris del segle XVIII de biblioteques cerverines, aquestes acostumaven a ser biblioteques especialitzades formades per professors de la Universitat de Cervera. La comunicació, en canvi, versa sobre un inventari de l'any 1760 però corresponent a una llibreria cerverina, on s'hi relacionen els llibres que s'hi venien. Es tracta de més de dues-centes obres que abracen un ampli conjunt de matèries: des de les publicacions destinades a una minoria intel·lectual fins a impresos que poguessin tenir interès entre les classes populars. A més, amb una informació que no inclou els inventaris de les biblioteques, com és el preu.

Així doncs, atès que molts dels llibres referenciats sortien de la impremta universitària cerverina, no volem deixar de recordar la família d'impressors que la regentà durant gairebé tot el segle XVIII, com són els Ibarra. Manuel Ibarra, d'origen aragonès, s'havia ocupat de la impremta de la Universitat des de l'any 1735, tot treballant amb ell el seu germà petit, Joaquín Ibarra, en qualitat d'aprenent de caixa. Després d'un període de formació al costat del seu germà gran, Joaquín es traslladà a Madrid, on després de treballar amb el seu oncle, l'impressor Antonio Marín, fins l'any 1753, començà una veritable ascensió professional, tot arribant a ser impressor de la Real Academia Española i impressor reial de Carles III.

Quan morí Manuel Ibarra, la impremta cerverina romangué a càrrec de la seva vídua, Antònia Cous. Aquesta va regentar la impremta des de 1757 fins a 1770, any de la seva mort, tot utilitzant, entre altres peus d'impremta, el de «Cervariae Lacetanorum Typis Academicis per Antonia Ibarra, viduam». La seva filla, també Antònia de nom, es féu càrrec de la impremta durant divuit anys més, fins que els seus problemes de salut l'obligaren a retirar-se, per la qual cosa sol·licità al monarca una pensió diària de sis rals de billó, fins que va morir l'any 1805. Si considerem, doncs, que Manuel Ibarra va dirigir la impremta durant vint-i-dos anys, veiem que la seva dona i la seva filla la van regentar durant més de trenta anys —la filla, Antònia Ibarra, va retirar-se l'any 1789.⁸⁶

Cal tenir en compte, a més, que Antònia Ibarra —filla— fou una impressora especialment aplicada i hàbil en la tipografia grega, impulsada per l'insigne catedràtic Josep Finestres i Monsalvo des de la Universitat. Finestres visitava molt sovint la impremta, sempre pendent de les noves edicions i de les seves pròpies obres, que s'imprimien a Cervera. Així, en una carta de Finestres a Gregori Maians, datada el 6 de novembre de 1768, explica com:

[...] el alphabeto griego, que envió a VM para que vea las primicias de esa señorita, hija de nuestro antiguo impresor Ibarra y sobrina de Joaquín Ibarra, célebre impresor de Madrid, la cual compuso el griego, y juzgue sí se puede esperar que en adelante lo haga con mayor acierto, pues en pocos días aprendió de leer e inmediatamente pasó a la composición tipográfica. Todo esto fue necesario para cumplir con el orden del Real Consejo, que nos manda se enseñe en las aulas la lengua griega por la Gramática de Pedro Juan Núñez y entretanto, para dar este alphabeto a muchos que deseaban saber aquella lengua, con que aprendan a leerla En esta ciudad ni en toda Cataluña no se encontraba oficial que compusiese con caracteres griegos Ahora nuestra tipógrafa compone las Fábulas de Esopo en griego, porque también son menester para los ejercicios de los opositores a las cathedras de gramática y letras humanas y para la enseñanza de los discípulos.⁸⁷

Finalment, la comunicació de Lluïsa Rodríguez Muñoz versa sobre l'art i els oficis, amb el títol «D'escultors a tallistes. La difícil supervivència de la Confraria d'Escultors de Barcelona durant el darrer quart del segle XVIII». L'autora parla de les dificultats dels escultors agremiats barcelonins, tant per superar la càrrega dels antics censals i els seus deutes, com per adaptar-se als nous temps, tot canviant la denominació de la corporació —passen d'escultors a tallistes— i pugnans per neutralitzar tota la força de

⁸⁶ Albert CORBETO (2009), «Notas para el estudio de las impresoras españolas (siglos XVI-XVIII)», a Marina Garone (comp.), *Memorias. Las otras letras: mujeres impresoras en la Biblioteca Palafoxiana*, Secretaría de Cultura del Estado de Puebla, p. 22-31. També Maria GARGANTÉ LLANES (2008), «La impremta de la Universitat de Cervera a càrrec de les Ibarra, impressores del segle XVIII» (Actes del VI Congrés d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona), *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, Universitat de Barcelona.

⁸⁷ Ignasi CASANOVA (1969), *Josep Finestres. Epistolari*, vol. I, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 574-575.

treball que s'escapava del seu control, no tan sols per motius de competència laboral, sinó també fiscals. Així, a part de fadrins i aprenents establerts pel seu compte, també calia tenir present els escultors forans, procedents de nuclis com Manresa o Vic (els Sunyer, els Real...), que havien estat tradicionalment importants focus de producció escultòrica, ja des del segle XVII.

També jugava a la contra la cèlebre reial ordre de Carles III, per mitjà dels decrets firmats els dies 23 d'octubre i 25 de novembre de 1777 pel comte de Floridablanca. El principal motiu de la circular, o almenys al qual es dedica major atenció, és prohibir la realització de retaules de fusta a causa de la combustibilitat del material, que havia provocat algun lamentable incendi. Per bé que sabem que aquesta no fou pas seguida al peu de la lletra —i les seves continuades noves emissions durant les dècades següents (gairebé fins al tombant de segle) així ho confirmen— sí que en el cas dels grans edificis més representatius, de caràcter oficial —com les catedrals— s'havia de «donar exemple», més encara quan els bisbes formaven una part molt important de l'engranatge transmissor de les ordres reials. D'altra banda, a la capella de la Universitat de Cervera també s'utilitza l'alabastre per tal de realitzar l'altar major, dedicat a la Immaculada, contractat el mateix 1777 i fet amb alabastre no pas procedent de Sarrià, sinó de Segueró.

Amb tot, la condició de menestral, fos la de mestre d'obres o escultor, només podia superar-se fent una altra activitat. Com diu Manuel Arranz, pujar un graó social volia dir situar-se entre els comerciants o entre els professionals liberals i aquest és el camí que seguien els contractistes de la Universitat de Cervera, com els Torrents o els Subiràs. Efectivament, els mestres d'obres, molers i fusters de la Barcelona del XVIII participaren amb freqüència en empreses i negocis aliens a la seva professió, de vegades en moments puntuals i amb l'única intenció d'obtenir un benefici econòmic (arrendaments de tributs senyorials, impostos i monopolis d'abastaments urbans) fins i tot amb la intenció de desertar de la professió amb l'objectiu d'integrar-se en el sector on s'invertia, que podia ésser tant el comerç com la manufactura.⁸⁸

Finalment, un altre dels fronts que els escultors intentaren neutralitzar dintre de les seves possibilitats fou l'arribada d'objectes d'escultura estrangers, fabricats de manera seriada, que es destinaven al consum del gruix de la població a preus assequibles. Aquest tipus de producció era provinent en gran part d'Itàlia, Flandes i el Tirol. Així mateix, a mitjan de la dècada de 1770 s'evidencià una creixent importació des de Carrara i altres punts de la península Itàlica d'escultures i altres manufactures de marbre, incentivada per l'abundosa presència a Barcelona d'artífex italians —molts dels quals, educadors— que també feien de mitjancers i distribuïdors de les obres que arribaven d'Itàlia.⁸⁹ Fou el

⁸⁸ Manuel ARRANZ (2001), *La menestralia de Barcelona al segle XVIII. Els gremis de la construcció*, Barcelona, Proa, p. 67-74.

⁸⁹ Per a una aproximació a l'activitat dels marbristes italians, vegeu Maria GARGANTÉ (2012), «Artistes italians a Vic en l'entorn catedralici», *Ausa*, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, p. 953-967.

cas d'Aldobrando Zaccagna, domiciliat a Barcelona com a «comerciant de marbres», el nom del qual el trobem en diversos litigis, com els plets que interposà contra els també marbristes italians Domenico Carlo Rossi, i Francesco Antonio Baltrani.⁹⁰ Zaccagna, Sinombra, Pelliccia i Olivieri formaven una societat establerta entre Barcelona i Carrara des de 1789. Alguns dels seus clients eren els marquesos d'Alfarràs i Sentmenat, que els havien comprat escultures procedents d'Itàlia.

I és que a part d'aquesta importació d'escultures, l'activitat dels italians presents a Catalunya se centrava en la decoració mitjançant esgrafiats i estucs, atès que l'estuc era un material més econòmic que no pas el marbre i permetia acabats efectistes amb un cost menor. D'aquesta manera, a Cervera també hi tenim la presència de l'italià Pietro Agustoni, com a responsable de la decoració en estuc de la capella de la Universitat. Resten encara, però, molts estucadors anònims. I és que l'estuc era un material més econòmic que no pas el marbre i permetia acabats efectistes amb un cost menor que haurien pogut produir meravelles «ocultes» com la del cambril de la capella de la Santa Fímbria, a l'església de l'Aleixar, que vingueren a suplir un dèficit de professionals que treballessin materials alternatius a la fusta, en un moment de profunda renovació estètica.

I és que la segona meitat del segle XVIII és un gran moment de canvis, amb l'emergència de comerciants i industrials com a classe que prendrà el control de l'economia, sobretot a les ciutats més desenvolupades: l'any 1758, es gestà a Barcelona la Junta de Comerç, institució derivada del Consolat de Mar, i per iniciativa de la qual es fundà, l'any 1775, l'Escola Gratuïta de Disseny o de Dibuix.

És en aquest context que ben a prop de Cervera, la ciutat de Tàrraga veurà la creació de la Societat Econòmica d'Amics del País l'any 1777, fet que va suposar un esperançador intent de culturitzar i modernitzar la vila i comarca.⁹¹ La Societat s'organitzava internament mitjançant el funcionament de sis comissions: comerç, indústria popular al camp, rectificació d'escoles i educació de nens i nenes, hospitalitat, policia i indústria popular en les arts. La comissió dedicada a les escoles fou la que funcionà amb més celeritat, tot creant vuit escoles en molt poc temps, dedicades a dibuix, filatura amb torn, teixits en telers de vetes, lligues, faixes i cinyells, fabricació de mitjons, realització de puntes, costura i brodat. Totes eren d'ensenyament professional elemental, i no consta que s'hagués establert mai algun tipus d'ensenyament superior o que l'escola de dibuix, per exemple, tingués la mínima envergadura per equiparar-se, ja no a l'Escola Gratuïta

⁹⁰ ACA: Real Audiencia, Tribunal de Comercio (C-9858). En el plet entre Aldobrando Zaccagna i Carlo Rossi, el primer exigia al segon que li pagués dues-centes vuitanta-dues lliures i un sou, per quatre figures de marbre i un sortidor que havia enviat Domenico Andrea Belliccia (o Pelliccia), del qual Zaccagna fou l'encarregat dels seus negocis, des d'Itàlia.

⁹¹ Ernest LLUCH (1971), «La Sociedad Económica de Amigos del País de Tàrraga», Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 143-155.

de Dibuix de Llotja —impulsada a Barcelona per la Junta de Comerç— sinó amb altres escoles de dibuix més modestes com la d'Olot. Tot i això, sí que s'intentava afavorir i estimular aquests aprenentatges —i fins i tot la gramàtica— amb l'atorgament de premis anuals als millors alumnes, al mateix temps que també es pretenia incentivar el desenvolupament de les més diverses habilitats manuals, com la construcció d'invents o enginys, als quals també se'ls reservava un premi. Respecte a la institució targarina, l'historiador del bisbat de Solsona Domènec Costa Bafarull, assenyalava que «son muchos sus individuos, y desempeña con puntualidad las comisiones que varios tribunales, cuerpos y personas de distintas clases se dignan cometerla, y son notorios los progresos con que se esmera en beneficio de la humanidad».⁹²

Cultura i filantropia, en el moment que coincideix amb el punt àlgid de la universitat literària ceriverina, de recorregut tan efímer com controvertit. El moment en què l'escultor Jaume Padró decora el timpà de la façana interna de la Universitat, amb una al·legoria de la Saviesa —transfigurada en el deessa Atena— conduint els deixebles al seu temple. Deia Bernard de Chartres, en el llunyà segle XII, que «som com nans asseguts a les espatlles de gegants». El segle XVIII català també tingué els seus particulars «gegants», als qui devem força més del que sovint la història els ha volgut reconèixer.

⁹² Domènec COSTA I BAFARULL (1959), *Memorias de la ciudad de Solsona y su iglesia*, vol. II, Barcelona, Balmes, p. 574.

COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 4

El fons Barraquer de l'Arxiu Nacional de Catalunya, 700 anys de genealogia i patrimoni

Carles Serret i Bernús

Historiador, responsable de l'Arxiu Històric Municipal de Sant Boi de Llobregat

Roger Mirabent i Zenón

Universitat de Barcelona

1. LA RECUPERACIÓ D'UN ARXIU SINGULAR

Respondo al contenido de su carta, y aunque no puedo con toda individuación por no poder explicar todas las circunstancias, por haber pasado 12 años, y asimismo al ingreso de las armas en esta ciudad los de mi casa, hallándome con una grave herida en la cama, poseídos del miedo, quemaron todos mis papeles (que lo sentí infinito), donde tenía todos los hechos más principales que habían ocurrido; pero, no obstante, brevemente y con toda verdad diré las voces y opiniones de qué se originaron.

Amb aquestes paraules contingudes a la carta adreçada, a Viena el 1728, a Francesc de Castellví, Rafael Casanova i Comes, el darrer conseller en cap de la ciutat de Barcelona, el 1713-1714, deixava constància d'una altra de les conseqüències de qualsevol conflicte bèl·lic: la desaparició de valuosa documentació, en aquest cas de la seva, personal i privada i que, per força, havia de contenir un material preciós, insubstituïble, per a la recuperació de la història i de l'epopeia del setge de Barcelona. Calia garantir, però, la seguretat de terceres persones i l'anonimat de possibles informadors que s'havien compromès —en major o menor grau— amb la causa catalana. Perquè Casanova, per lògica, havia de tenir sobretot cartes de gent d'arreu del país, de

representants catalans destacats a les diverses corts de les potències aliades europees i, per què no?, fins i tot de gent del bàndol contrari. Això no deixa d'ésser una mera especulació, plausible, però especulació al cap i a la fi.

Sí que sabem, del cert, que aquella acció «de seguretat» ens ha privat de conèixer, de primera mà, aspectes i detalls de la fase final del setge i, sobretot, del paper directe del conseller i cap de la Coronela en els més variats aspectes de la gestió d'una ciutat com Barcelona i tant des d'una òptica quotidiana, com de la extraordinària que comportava l'existència d'un setge —mantingut per catorze mesos—, amb el seu impacte sobre tots els ordres ciutadans: defensa exterior, seguretat interna, organització militar, sanitat, abastament... Però també ens ha privat de conèixer moltes coses de la biografia de Casanova i, especialment, aquella visió directa, pròpia, que només podia tenir ell, sobre els esdeveniments que li va tocar viure i protagonitzar, des de primera línia, i que podien permetre un acostament més precís, més enllà de l'acumulació de dates, dades i fets generals, tot permetent endinsar-nos en les reflexions, valoracions i psicologia del personatge.

La Renaixença, des dels seus inicis, s'havia fixat en Casanova però la historiografia romàntica va trobar-se amb les limitacions i restriccions pròpies del moment: arxius poc o gens organitzats, nombrosa documentació pública d'accés restringit o inabastable, fons patrimonials desapareguts i una ciència històrica, ben bé a les beceroles, amb un aparat crític inexistent o molt poc desenvolupat. Tant Víctor Balaguer, com el prevere Mateu Bruguera, com Salvador Sanpere, van aportar dades i van saber aprofitar, molt i molt bé, la ingent tasca desenvolupada pel capità de la Coronela Francesc de Castellví i Obando i recollida a les *Narraciones históricas*,⁹³ però no van aprofundir el coneixement del personatge —tampoc era l'objectiu de les seves recerques— en no poder accedir a la documentació de caràcter personal. De fet, els principals dubtes i polèmiques vuitcentistes al voltant de la figura de Casanova van quedar circumscrites a si s'havia d'escriure Rafael Casanova o Rafael de Casanova i si el conseller havia mort, o no, als combats de l'Onze de Setembre de 1714. Curiosament, a dia d'avui, tot i haver-se avançat de forma notable en el coneixement històric del personatge, encara hi ha qui s'entesta —per rutina, mandra o manca d'informació— a mantenir-les vives, juntament amb altres de major calibre.

Fou l'any 1912, tot coincidint amb la diada de l'Onze de Setembre, quan es publicava la primera biografia de Rafael Casanova, de la mà de l'historiador Josep Rafael Carreras i Bulbena. Aquest va interessar-se per la documentació conservada, pública i privada, i va entrar en contacte amb els diversos arxius eclesiaístics de les poblacions on s'havia desenvolupat la vida del personatge (Moià, Barcelona i Sant Boi de Llobregat) i va poder accedir a documentació familiar que li va facilitar Ildefons

⁹³ «El coneixement limitat d'un mite. Un estat de la qüestió», a SERRET (1996), p. 1318.

de Casanova, descendent de Francesc, germà gran de Rafael Casanova. Carreras, en menys de vint pàgines, presentava un notable conjunt de dades inèdites que fixaven el personatge justament a les portes de la commemoració del segon centenari de l'Onze de Setembre de 1714. Es consolidava una visió del personatge que, treballs posteriors, i fins a la guerra civil, només van matisar o ratificar, sense incrementar-ne, però, el bagatge informatiu.

Una nova i valenta aportació es presentava de la mà de l'historiador i editor Santiago Albertí, el 1964, tot rescatant el personatge i símbol de les catacumbes al qual havia reclòs la dictadura franquista, en una altra commemoració simbòlica, el 250è aniversari dels fets de 1714. Amb la recuperació democràtica Manuel Cruells, Joan Crexell, Salvador Riera i altres, s'interessaven per Casanova però topaven amb el mateix escull, la manca de nova documentació primària.⁹⁴

Finalment, l'any 1996, apareixia el treball biogràfic *Rafael Casanova i Comes, conseller en cap*, on es pogué fer un recull sistemàtic de tot el que es coneixia del personatge i on s'informava de l'existència d'un arxiu, en mans de la família Barraquer, hereva del patrimoni de les nissagues Bosch i Casanova, a partir del matrimoni de la darrera descendent del conseller, la seva besnéta Maria Lluïsa Casanova i Compte (1783-1824) amb Josep Antoni Barraquer i de Llauder (1781-1848), membre d'una nissaga de militars, advocats i polítics, originaris de les comarques gironines. Maria Lluïsa havia mort el 1824 sense descendència (va tenir un únic fill, Benet, mort al poc temps de néixer), i tot el patrimoni santboià (cases, terres i documentació) va passar a mans del marit, tot complementat l'imponent patrimoni dels Barraquer.

L'arxiu, si més no una part d'aquest, sabem que havia estat dipositat a la casa familiar de Sant Boi i que l'historiador Carles Martí i Vilà (1898-1987)⁹⁵ hi va tenir accés i el va emprar en diversos treballs, tot conceptuant-lo com d'un gran interès. Fins i tot va arribar a escriure que l'arxiu privat dels Barraquer era «potser un dels millors de Catalunya, format per varies generacions de sacerdots i de lletrats».⁹⁶

L'any 1996 s'havia produït un altre fet significatiu, després d'anys de reivindicació ciutadana i d'un llarg procés d'expropiació que —finalment— acabà amb un acord de compravenda amigable, l'antiga casa Bosch, ara coneguda com Can Barraquer, passava a mans municipals per tal de destinar-la a Museu de la ciutat de Sant Boi de Llobregat. Tot i que la voluntat ciutadana havia intentat vincular la compra de l'immoble a la recuperació de l'arxiu, aquesta simbiosi no va ser possible. Però, què en sabíem de l'arxiu?, com és que Carles Martí l'havia treballat?, en qui moment se n'havia perdut el rastre?

⁹⁴ «Bibliografia», a SERRET (1996), p. 163-168.

⁹⁵ «El refugi de la història», a SERRET (1989), p. 21-24.

⁹⁶ Vegeu «Antecedents d'història santboiana», a MARTÍ (1952), p. 3-10, i MARTÍ, Carles (1959), «Agraïment», *Revista Vida Samboyana* [Sant Boi de Llobregat], número 49 (desembre), p. 7.

L'any 1936, en esclatar la guerra, i després de les confiscacions i saqueigs que es produïren en diversos edificis de la vila, el consistori santboià va optar per recollir bona part del patrimoni moble què —per les més diverses causes— els seus propietaris havien deixat desprotegit —o bé els havia estat requisat— i el concentraren a la casa de la família Font, a la rambla de Sant Boi, que, curiosament i des de 1913, estava dedicada a la figura de Rafael Casanova. Aquesta tasca es duagué a terme per Baldiri Déu i Priu (secretari municipal), que comptà amb la col·laboració del prestigiós acadèmic Jordi Rubió i Balaguer, un personatge amb forts lligams amb aquesta població. Acabada la guerra el doctor Jordi Rubió i el senyor Carles Martí empengueren les tasques d'identificació i reintegració d'aquest patrimoni a les legítimes famílies propietàries. Un dels lots més importants procedia de Can Bosch - Can Barraquer i fou gràcies a aquells treballs de classificació que Martí va poder prendre diverses anotacions que va anar emprant, els anys a venir, i l'ajudaren a complementar la seva vasta obra històrica i literària. Un major detall sobre l'arxiu el trobem a l'esborrany d'un article, inèdit, conservat a les notes de treball que deixà a la seva mort:

Des del segle XVI s'aplegà una bona i copiosa documentació que anà formant un veritable Arxiu de gran valor per la vila de Sant Boi, ja que a les generacions de marcat caire religiós del primer possessor, els Bosch, s'afegí les tres o quatre de Doctors en Dret dels Casanova. L'administració de la tutoria d'unes noies Bosch fou completant la documentació familiar amb dades de gran interès general en la relació dels àpats de casament, i el proveïment de les caixes de núvia de les noies casades.

Plets santboians obren a la casa com els del Rector M. Granollachs amb els seus feligresos per una ampliació dels delmes i el de mossèn Albertí, el rector que construí l'actual església santboiana, amb l'Ardiaca de Barcelona, tots dos fallats a darrera instància pel Vaticà es troba curiosament anotats amb dades i numeració d'ordre de les sentències.

Aquest valuós fons documental esta encara enriquit amb l'incorporació dels papers de la família dels Barraquer que es refereixen a Sant Feliu de Guíxols.

Aquest Arxiu que jo conceptuo que segueixi en importància al Parroquial i al Municipal, sense quedar gaire endarrera d'aquest està contingut en un nombrós grup de caixes de zinc, i es trobava ocupant gran part del segon pis, del casal actualment conegut per can Barraquer. Actualment ha desaparegut del seu estatge santboià i suposo que està recollit pels seus propietaris.

Aquests han tingut tradicionalment un temor ratllant en el pànic de l'intromissió de gent forastera en els papers. Jo crec que es degut a que han estat gairebé l'única font informativa del famós Conseller Rafel Casanova, la memòria del qual havia motivat desordres anyals a la ciutat de Barcelona. Seria bella cosa que la Generalitat, l'Ajuntament de Sant Boi, adquirissin l'antic casal dels Casanova i el destinessin a una noble finalitat.

Però l'adquisició seria incompleta si no anés acompanyada del fons documental que han anat acumulant una colla d'estudiosos, Bosch, Casanova, Barraquer...

Constitueix un valuós Arxiu que seria un honor per la vila de Sant Boi, l'entitat que arribés a hostatjar-lo.⁹⁷

Carles Martí va compartir aquesta informació amb diversos historiadors, que, al llarg dels anys, s'anaven interessant en la figura de Casanova. Un d'aquests, el recordat Pere Voltès Bou (1926-2009), va emprar-la a l'article «La família de Rafael Casanova» (publicat l'Onze de Setembre de 1987) com a homenatge a la figura de Carles Martí, mort el dia 7 d'aquell mateix mes.⁹⁸

Sabem que la retirada de l'Arxiu Barraquer, de l'estatge de Sant Boi, fou conseqüència de les precàries condicions de conservació en què es trobava, ja que la casa, molt malmesa, estava literalment abandonada i que, a mitjan de la dècada dels setanta, va patir algun assalt vandàlic. Desconeixem quin impacte van poder tenir aquestes accions sobre el fons documental conservat.

Tornem al 1996, recuperada la casa familiar —i donat per perdut l'arxiu— no ens havíem cansat, des de Sant Boi, de recordar la seva existència i la importància de la seva recuperació. Quan l'any 2010 es feia públic, des de l'Arxiu Nacional de Catalunya, que s'havia produït l'ingrés dels fons documental de la família Barraquer, vàrem tenir un regust agre dolç: per una banda la satisfacció de la seva recuperació, però, per l'altra, la recança de no haver estat prou hàbils o prou encertats en les gestions realitzades en el passat pels nostres mitjancers.

La importància de la recuperació queda reforçada a la valuosa informació, continguda a l'article de presentació del fons, que facilita l'historiador Miquel Pérez Latre⁹⁹ i on es diu que en una data indeterminada fou traslladat a la residència dels Barraquer a Sant Feliu de Guíxols i, els darrers anys, al Mas Planademunt de Santa Pau (Garrotxa), des d'on ingressà a l'ANC. També ens informa que, diverses divisions hereditàries, han provocat la disgregació d'una part dels pergamins d'època medieval, i nosaltres afegim que, probablement, d'altra documentació de caràcter més personal, ja que el gran gruix del fons està format per documentació de caràcter genealògic, econòmic i patrimonial. Pérez Latre ens recorda que el cognom Barraquer s'extingí a finals del XIX amb l'enllaç de Mercè Barraquer amb Manuel Burch. Amb el traspàs de la seva néta, la senyora Mercè Llosas Burch (2008), el patrimoni quedava en mans del seu vidu, Joan Enric Lahosa i Puigferrat, el qual, gràcies a l'encertat assessorament de la historiadora arenyenca Mercè Colomer, féu les gestions oportunes que obriren la definitiva via negociadora fins permetre el passi, a tutela pública, d'aquest important arxiu, el 26 de febrer de 2010.¹⁰⁰

⁹⁷ El fons personal d'aquest historiador està dipositat a l'Arxiu Històric Municipal de Sant Boi de Llobregat.

⁹⁸ <<http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1987/09/11/pagina-17/33005131/pdf.html>>

⁹⁹ <<http://www20.gencat.cat/docs/msi-cultural/ANC/Documents/arxiu/ANC27.pdf>>

¹⁰⁰ Es pot accedir a una àmplia descripció del fons des del cercador intern del web de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

2. NOTÍCIES DE RAFAEL CASANOVA

La recuperació del fons va generar, d'entrada, una sèrie d'expectatives respecte a les sorpreses informatives que podria aportar i, sobretot, en relació amb la figura de Rafael Casanova. Tot i que encara estàvem lluny de la celebració del Tricentenari, resultava evident que era un regal ben bé providencial que calia tenir en compte. L'esmentat article de Pérez Latre conté dues evidències categòriques:

- La documentació de caire polític és gairebé inexistent.
- No conté documentació personal, estrictament privada, del darrer conseller en cap.

Aquestes constatacions no ens van agafar per sorpresa a la vista del coneixement que, des de Sant Boi de Llobregat, teníem del tema. Per contra, intuïm la presència d'una munió de documents familiars que de ben segur havien d'ajudar a reforçar el coneixement del personatge. Entre d'altres, els materials originals o còpies d'època, emprats per Josep Rafael Carreras i Bulbena en la primera biografia (1912): partides de baptisme, capítols matrimonials, testaments, inventaris *post mortem* i altres. Un univers de documents (anterior, contemporani i posterior a la vida de Rafael Casanova) que podien permetre resseguir diverses nissagues familiars, amb tot luxe de detall, des de la baixa edat mitjana i fins als nostres dies, des dels pergamins fins a les xarxes socials actuals.¹⁰¹

Rafael Casanova i Comes apareix a la documentació a partir de l'any 1696, arran del seu casament¹⁰² amb Maria Bosch i Barba (1664-1704),¹⁰³ vídua en primeres noces¹⁰⁴ del doctor Josep Campllonch i Puig (†1694)¹⁰⁵ i amb qui havia tingut un fill, de nom Josep. Per raons que encara no hem pogut aclarir del tot, Pau Bosch i Olivella (†1708), pare de Maria, va acabar desheretant el seu primer nét, Josep, tot decantant-se per la descendència haguda del segon matrimoni d'aquella, amb Rafael Casanova.¹⁰⁶ Aquest fet va comportar un llarg i complicat litigi, àmpliament documentat, que no es va resoldre de forma definitiva fins 1749,¹⁰⁷ quan ja s'havia produït la desaparició física

¹⁰¹ Cal advertir que, tot i haver dedicat moltes hores de treball a aquest important fons, encara estem en una fase d'explotació primària, per raons de volum, amplitud cronològica, disparitat temàtica i nissagues familiars, amb implantacions territorials ben diferenciades.

¹⁰² Capítols matrimonials (Fons Barraquer, ANC1-954, codi 67, caixa 60, document 229).

¹⁰³ Testament (Fons Barraquer, ANC1-954, codi 67, caixa 60, document 248).

¹⁰⁴ Donació econòmica, associada a la signatura de capítols matrimonials (Fons Barraquer, ANC1-954, codi 66, caixa 59, document 205).

¹⁰⁵ Inventari *post mortem* (Fons Barraquer, ANC1-954, codi 67, caixa 60, document 227).

¹⁰⁶ Donació universal dels béns de Pau Bosch al seu nét Francesc Casanova Bosch (Fons Barraquer, ANC1-954, codi 67, caixa 60, document 251).

¹⁰⁷ Concòrdia entre Rafael Casanova Bosch i Fèlix Campllonch, fill de Josep (Fons Barraquer, ANC1-954, codi 68, caixa 63, document 371).

de tots els litigants inicials. Un plet on Rafael Casanova i Comes i Rafael Casanova i Bosch, pare i fill, tingueren una doble intervenció: personal, en tant que part interessada a defensar els seus drets, i professional, en tant que advocats, atès que tots dos eren doctors en dret.

És justament en la vessant de jurista on hi ha el gruix documental més significatiu en relació amb la figura de Rafael Casanova i Comes i, sempre, a partir de la col·laboració professional amb l'advocat Segimon Compte i Bernoya (†1738).¹⁰⁸ Pérez Latre ja en féu una acurada descripció i va tractar de les notables possibilitats informatives d'aquesta part del fons, ideal per ser explotat per especialistes en història del dret català.¹⁰⁹ Qui vulgui endinsar-se en aquesta part del fons també haurà de prestar molta atenció a la presència de noms molt destacats (nobles, militars i polítics) amb els quals mantingué relacions professionals, d'amistat i fins i tot amb qui s'emparentà la seva descendència.¹¹⁰ També dóna notícia de la conservació de 73 volums procedents de la biblioteca jurídica del gabinet d'advocats, una xifra significativa, i tanmateix ínfima, en relació amb les dades ja conegudes: el testament de Rafael Casanova i Comes (†1743) ja consignava 525 volums, bàsicament de dret i religió.¹¹¹

De l'apartat polític volem fer esment de la participació de Casanova davant del Braç Militar. Ho féu el juliol de 1713, tot actuant en nom i representació, legítima i autoritzada, del seu germà primogènit, el cavaller Francesc Casanova i Comes, aleshores veí de Manresa, el qual va renunciar a la sort d'extracció com a diputat militar general del Principat de Catalunya.¹¹²

Un altre aspecte, bàsic, i on si que fem un salt endavant en el coneixement és en relació amb la repressió política, econòmica i administrativa, soferta pel darrer conseller en cap. Pérez Latre ja va publicar el rebut¹¹³ del lliurament al secretari de la Junta General de Justícia i Govern, Salvador Prats i Matas, l'abril del 1716, del títol original de ciutadà honorat de Barcelona rebut de mans de l'arxiduc Carles, l'any 1707. Aquest títol és un document controvertit que resta desaparegut des de fa dècades. Carreras (1912) va consignar que l'historiador Mateu Bruguera va deixar escrit, en la seva monumental obra sobre el setge, com:

[...] en l'Arxiu de la Corona de Aragó hi havia, en l'època en qu'ell escrivia son treball històric sobre'l siti, lo titol de ciudadá honorat expedit per Carles d'Austria a favor d'en

¹⁰⁸ Certificació de l'òbit (Fons Barraquer, ANC1-954, codi 68, caixa 62, document 307).

¹⁰⁹ Fons Barraquer, ANC1-954: vegeu epígrafs 84 (2 arxivadors), 85 (32 arxivadors), 86 (17 arxivadors), 100 (3 arxivadors), 101 (1 arxivador) i 102 (3 arxivadors) de l'inventari general.

¹¹⁰ Fons Barraquer, ANC1-954: vegeu epígrafs 80 (2 arxivadors), 81 (1 unitat) i 82 (1 unitat) de l'inventari general.

¹¹¹ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, notari Josep Fontana, número 1042-1377.

¹¹² Fons Barraquer, ANC1-954, referenciat a codi 1, caixa 1, document 2.

¹¹³ Fons Barraquer, ANC1-954, codi 62, caixa 54.

Rafel Casanova. Nosaltres ho havém mirat ab detenció, havém vist varis títols, entre ells lo molt curiós d'en Armengol Amill; empró lo d'en Casanova no l'havém pogut trobar.¹¹⁴

També fa esment a altres documents significatius com a exemplars de les Constitucions catalanes i els Capítols del redreç del general publicats i pertanyents a la seva biblioteca particular.

Més significatiu resulta encara el plet instat pel fiscal davant el tribunal de la Intendència General de Catalunya, entre 1730 i 1735, contra el mateix Rafael Casanova i Comes, relatiu a l'impagament de rendes dels seus béns, confiscats per la hisenda reial, a Sant Boi de Llobregat, entre desembre de 1713 i octubre de 1725. Resulta grotesc que se li poguessin exigir imports per uns béns no gaudits i que, a més, si ell en disposava era en funció d'administrador dels béns del seu únic fill supervivent, herència de la línia materna Bosch, i no pas com a propietari. A banda, l'absoluta concreció de les dates de requisa de l'immoble santboià ens referma en el desmuntatge d'un altre dels tòpics que, de tant en tant, hi ha qui s'entesta a reproduir: Casanova no va poder estar amagat a la seva casa de Sant Boi de Llobregat, de forma més o menys efectiva, després de la caiguda de Barcelona, ja que aquesta estava sota control borbònic. Una altra cosa és la discreció i marginació a què la mateixa repressió institucional va confinar bona part de la classe política governant d'abans de l'Onze de Setembre de 1714. I, lògicament, sense oblidar la repressió personal i l'exili que patiren tants i tants altres patriotes. Aquest, però, és un tema que no ens correspon abordar en aquest treball.¹¹⁵

No podem deixar de fer un breu esment a la nombrosa documentació que afecta la seva família i, més concretament, la descendència del seu únic fill supervivent, Rafael Casanova Bosch (†1768) i Clara Vinyals de la Torre Braçó (†1762), i que podrem atrevir-nos a fixar, d'una manera més encertada, amb la valuosa documentació primària recuperada. L'exploració intensiva d'aquesta documentació, de ben segur, que —en paral·lel—aportarà més llum al coneixement del darrer conseller. Cal recordar que Rafael Casanova, pare, no va tenir gaire sort i la seva dona, Maria, va morir als vuit anys de matrimoni (1696-1704), així com el fill primogènit Francesc (†1710) i una bessonada Pau i Teresa, tot just néixer. Una curiosa casuística de la qual n'hem documentat precedents a la nissaga Bosch: Maria també havia estat bessonada i el seu germà havia mort de pàrvul, així com altres casos documentats en generacions anteriors.¹¹⁶

¹¹⁴ SERRET (1996), p. 53.

¹¹⁵ SERRET (1996), p. 115-120.

¹¹⁶ Fons Barraquer, ANC1-954, quadern «Descendencia de Casa Casanova de samboy» (1470 a 1790), codi 64, caixa 54, document 8.

3. LA FAMÍLIA BOSCH¹¹⁷

La provenença de la família Bosch és incerta, tot i que podria remuntar-se fins a principis del segle XIV. El 1321 Guillem de Loceta, apotecari de Barcelona, instituí un benefici de gènere a l'alou de Sant Cristòfor de la catedral d'aquesta ciutat, el qual l'acabà obtenint Pau Bosch, cinquè fill de l'adroguer de Barcelona Pau Bosch. Set anys més tard, Ramon d'Abadia, canonge de la catedral de Vic, fundà un altre benefici de gènere a l'altar de Sant Andreu d'aquesta catedral. Sembla que Rafael Casanova Bosch, el fill de Rafael Casanova Comes, fou del llinatge de d'Abadia.

El que és segur és que els Bosch s'establiren a Sant Boi de Llobregat cap al 1470. Vint anys després, Antoni Bosch (II) heretà unes cases al carrer del Pont, perquè la família Fontanals, la seva propietària, no superà els estralls de l'epidèmia de pesta d'aquell any. Antoni Bosch (II) i Antoni Fontanals, el cap de família, eren de Subirats (Alt Penedès), i el primer era tutor del fill del segon.

Durant el segle XVI es produí una conjuntura de clara expansió agrícola molt destacada al Baix Llobregat, la qual aprofità la família Bosch per fer-se amb un domini ingent. El 1505 el sabater Pere Bosch, fill d'Antoni Bosch (II), encetà una política d'adquisició de propietats al mateix Sant Boi, en especial terres. El seu fill Jaume Bosch l'accentuà fins al 1561 i mantingué fins al 1587. Més els seus nét i besnét, Jaume Bosch (II) i (III), no la pogueren gairebé allargar, ja que moriren molt joves, el 1594 i el 1600, respectivament.

Quant a la parcel·la del carrer del Pont, des del 1537 fins al 1584 fou ampliada de forma successiva i s'acabà convertint en la casa pairal de la família.¹¹⁸ En la data inicial Pere Bosch contractà un establiment de precari o nova llocació d'un pati corral i el 1545 el seu fill Jaume Bosch (I) en signà un altre d'una terra campà. El 1570 n'hi hagué un —sense concretar el règim— d'un pati o casalot i el 1580 s'arranjà la venda i la definició d'un censal també d'un pati o casalot. En la data final un acte de concòrdia implicà la cessió d'un altre pati o *estar de casa*.¹¹⁹ Així, l'inventari *post mortem* de Jaume Bosch (III) del 1600 recull ja dues cases amb dos portals, que disposaven d'una entrada amb un pou, una cuina, un pastador, un rebost, un celler, set cambres (una de les quals per als mossos i una altra per a les minyones), una sala, dues estances, unes golfes, un estable, dos corrals (com a mínim) i dos horts.

¹¹⁷ Vegeu, entre altres, el quadern «Descendència de Casa Casanova de samboy» (1470 a 1790). Fons Barraquer, ANC1-954, codi 64, caixa 54, document 8.

¹¹⁸ Les grans cases pairals del Baix Llobregat de les nissagues més poderoses daten del segle XVI. Vegeu: Francesc CABALLÉ (1996), *La formació de Can Barraquer: recerca històrica documental: memòria*, p. 19, Informe tècnic, inèdit, conservat a l'Arxiu Històric Municipal de Sant Boi de Llobregat.

¹¹⁹ Aquestes tres últimes operacions foren a favor de Jaume Bosch, però s'ignora de si es tracta de Jaume Bosch (I), Jaume Bosch (II) o Jaume Bosch (III). Vegeu Fons Barraquer, ANC1-954, codi 64, caixa 54.

Després de la prematura mort de Jaume Bosch (III) les propietats passaren al seu germà Josep Bosch (I), el qual era adroguer i ciutadà de Barcelona. Malgrat les seves àmplies possessions a Sant Boi i que, segons un censal del 1627, també tenia terres a Cornellà de Llobregat, no renuncià a residir a la capital catalana, de manera que esdevingué hisendat absentista. En el seu testament, redactat el 1630, demanà que després de la seva mort l'adrogueria fos venuda i que la seva família visqués de les rendes de posar a la taula de canvi els diners obtinguts i dels fruits que donaven la resta de finques. El motiu d'aquesta petició fou que estava molt malalt i l'hereu instituint, el seu fill Josep (II), només tenia cinc anys.

La transmissió del patrimoni de Josep Bosch (I), mort el mateix 1630, no es pogué fer per la línia del seu primogènit. Josep Bosch (II) traspassà el 1647 sense descendència i fou substituït pel seu germà Joaquim. Com que aquest ja s'havia fet religiós de l'orde dels carmelites, el fill petit Pau (I) hagué de deixar d'estudiar per a sacerdot i acceptar l'herència.

Decidí adoptar l'ofici d'adroguer del seu pare i no moure's de Barcelona, és a dir, les propietats del Baix Llobregat continuaren sent exclusivament una font de rendes. Fou una política habitual en els terratinents de l'època, que tendien cada vegada més a l'absentisme. Tanmateix, esmerçà molts esforços en la conservació i ampliació de la parcel·la del carrer del Pont, potser vista com un símbol de poder i riquesa familiar. El 1675 comprà una casa amb eixida i corral i dos anys després Josep Ramon, pagès de Sant Boi, li donà unes cases i un pati que tenia en emfiteusi. El 1678 acordà amb Teresa Martí l'establiment d'un pati, corral o casalot.

4. LA FAMÍLIA BARRAQUER¹²⁰

És possible que la família Barraquer s'originés a principis del segle XVI mitjançant l'establiment a Santa Cristina d'Aro d'un soldat alemany de l'emperador Carles V. No obstant això, no en trobem constància documental fins el 1518, quan el llaurador Antoni Barraquer, propietari de la casa de la Barraca o mas la Barraca, féu testament. El 1600 el nét d'aquest, també anomenat Antoni, ja residia a Sant Feliu de Guíxols, on la família acabà adquirint una casa el 1704.

En qualsevol cas, la política d'enllaços matrimonials seguida durant l'època moderna els permeté aconseguir un patrimoni considerable a l'entorn del seu nucli primigeni de la Vall d'Aro, amb possessions a l'Empordà (Santa Cristina d'Aro, Romanya de la Selva, Castell Platja d'Aro, Sant Feliu de Guíxols, la Bisbal d'Empordà i l'Escala) i la Selva (Caldes de Malavella). En una data tan reculada com el 1531 Margarida

¹²⁰ Informació elaborada, bàsicament, a partir de l'explotació de l'epígraf 1 (3 arxivadors) de l'inventari general del Fons Barraquer, ANCI-954.

Barraquer contractà capítols matrimonials amb Salvador Rosich, el qual ja aportà a la unió el mas Magraner de la mateixa Santa Cristina d'Aro.

D'altra banda, aquesta estratègia també proporcionà importants cabals: el 1696 Benet Barraquer Pou i Maria Pellisser signaren capítols matrimonials, en què Joan Barraquer Maurí concedí poder al seu fill per disposar de mil cinc-cents lliures i la núvia contribuí en dot tres mil lliures, dos cofres amb dues mil cinc-cents més i roba del seu primer matrimoni i, per acabar, cinc-cents més que havia cobrat del seu antic sogre per l'augment del dot.

El 1659 Joan Barraquer Maurí rebé el títol de ciutadà honorat de Barcelona, el qual també posseïren el seu fill Benet Barraquer Pou, el seus néts Joan i Benet Barraquer Pellisser, el seu besnét Benet Barraquer Camps, el seu rebesnét Josep Antoni Barraquer Llauder i el seu quadrinét Josep Maria Barraquer Puig.

Això no obstant, tanta acumulació de béns també portà a conflictes judicials entre familiars, sobretot per qüestions testamentàries. El 1620 Anna Carme, vídua de Pere Barraquer Darder, i Jaume Barraquer Carme, el fill d'ambdós, firmaren una concòrdia sobre la restitució de dues-cents lliures, el dot d'aquella i l'usdefruit i el domini d'un llegat del difunt marit i pare respectivament. I el 1743 els germans Joan i Benet Barraquer Pellisser subscrigueren una altra concòrdia amb motiu del plet que el primer tractava de promoure a la Reial Audiència contra el segon. Pretenia l'adjudicació de la tercera part de l'heretat universal i els béns que foren del pare d'ambdós, Benet Barraquer Pou, per haver mort aquest *ab intestato*.

Fou una família, però, molt lligada a l'estament militar, amb participants a la batalla de Trafalgar (21 d'octubre de 1805) i la Guerra del Francès (alguns fills de Benet Barraquer Camps foren presoners dels francesos entre 1811 i 1812). En concret, tres dels sis fills del darrer eren militars: Ramon Barraquer Llauder arribà a coronel d'infanteria; Lluís Barraquer Llauder, a coronel i comandant de batalló, i Joaquim Barraquer Llauder, a coronel del Reial Cos d'Enginyers. El sogre de Josep Antoni Barraquer Llauder —un altre dels fills—, anomenat Josep Puig, fou capità d'infanteria.

* * *

Amb aquesta comunicació només hem pretès, i pogut, fer un tast de tot allò que pot donar de si l'acurada explotació d'un fons documental tan important com el conservat per les nissagues principals (Bosch, Casanova, Barraquer) i les afegides Compte i Reyón. Pensem que calia fixar, per alliçonadores, les vicissituds sofertes per un arxiu que ja gairebé es donava per perdut i la importància d'haver-se recuperat —i més en aquest moment històric— valuosa documentació i informació d'un personatge cabdal, com Rafael Casanova i Comes, darrer conseller en cap de Barcelona. Així mateix, no podíem deixar d'esbossar l'evolució de les línies principals Bosch (superior) i Barraquer (inferior) i que embolcallen la branca santboiana de la nissaga Casanova, iniciada el 1696 i extinta el 1824.

Tanmateix volem encoratjar altres estudiosos, del Maresme i de les comarques gironines —i especialment de la Vall d'Aro—, que facin un acostament a aquest fons que, de ben segur, els reportarà sorpreses agradables.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERTÍ, Santiago (1964). *L'Onze de Setembre*. Barcelona: Albertí, Editor. 464 p.
- CARRERAS, Josep Rafael (1912). *Estudis biogràfics i crítics de catalans il·lustres II. Antoni de Villarroel, Rafel Casanova i Sebastià de Dalmau heròichs defensors de Barcelona en lo siti de 1713-14*. Barcelona: Impremta Editorial Barcelonesa. 112 p.
- CASTELLVÍ, Francesc (2002). «Carta de Rafael Casanova». A: *Narraciones históricas*. Volum IV. Anys 1714-1724. Madrid: Fundación Francisco Elías de Tejada i Erasmo Pércopo, p. 442-449.
- MARTÍ, Carles (1952). *Notes històriques de la Vila (I)*. Sant Boi de Llobregat: Biblioteca Popular, 134 p.
- SERRET, Carles (1989). *Carles Martí i Vila (1898-1987)*. Ajuntament de Sant Boi de Llobregat. 44 p.
- (1996). *Rafael Casanova i Comes. Conseller en cap*. Ajuntaments de Barcelona, Mojà i Sant Boi de Llobregat. 170 p.

La Il·lustració a comarques: Manuel Barba i Roca al Penedès

Ramon Arnabat Mata
Institut d'Estudis Penedesencs
Universitat Rovira i Virgili

La trajectòria de Manuel Barba i Roca serveix com a exemple de la trajectòria d'un petit grup de catalans que la segona meitat del segle XVIII i primeries del segle XIX, tot i tenir un ofici concret —en aquest cas el d'advocat— estudien, parlen i actuen en camps diversos: la beneficència, l'agronomia, la indústria, la política, el comerç, la física i la química, l'enginyeria, el foment econòmic, la cultura... I arreu ho fan de forma raonada, tot aportant coneixements que han adquirit llegint llibres, tractats, impresos, tant catalans i castellans, com francesos i anglesos o llatins, i proposant reformes que permetin una millora material i moral de la societat.¹²¹

¹²¹ Hem desenvolupat més àmpliament molts dels temes aquí tractats a Ramon ARNABAT (2006), *Manuel Barba i Roca (1752-1824): entre l'humanisme i la Il·lustració*, Vilafranca del Penedès, EPCA. Vegeu també els estudis de Pierre VILAR (1973), «Els Barba, una família il·lustrada de Vilafranca del Penedès», a *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*, Barcelona, Curial, p. 59-82; Josep IGLÉSIES (1964), *Manuel Barba Roca (1752-1824). Memòries acadèmiques*, Barcelona, Fundació Josep Massot; Antoni Sabaté MILL (1991), «Notícia sobre l'autor de les respostes», a *El corregiment i partit judicial de Vilafranca del Penedès a l'últim terç del segle XVIII. Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora de Manuel Barba i Roca*, Vilafranca, Museu de Vilafranca, p. 7-19; Pasqual BERNAT (2004), «Manuel Barba y Roca (1752-1824), un agrónomo ilustrado en la España del siglo XVIII», *Llull*, vol. 27, p. 7-26; i [Bonaventura Carles ARIBAU] (1824), *Noticia histórica del Dr. D. Manuel Barba y Roca, natural y abogado de Villafranca del Panadés*, Barcelona, Impremta de José Torner.

1. LA FAMÍLIA I ELS ESTUDIS

Manuel Barba i Roca va néixer a Vilafranca del Penedès l'any 1752. Era fill del metge Ramon Barba i Torrents i de Francesca Roca i Oliveras, pertanyent a una família benestant de la vila. Manuel Barba tingué tres germans: Joan, que fou monjo cistercenc i abat de Santes Creus; Ramon, que fou prevere, i Eulàlia. Manuel Barba es va casar amb Osòria Rabella i Nin i van tenir tres fills: Francesca, Raymunda i Fèlix.

La família Barba i Roca era representativa de les classes benestants vilafranquines del segle XVIII, en les quals, gràcies a diverses estratègies matrimonials, conflüïen els professionals liberals (advocats, metges, apotecaris, càrrecs administratius, eclesiàstics i militars) i els hisendats, la ciència i la cultura i el poder econòmic. El patrimoni familiar que heretà Manuel Barba i Roca constava de vuit cases a Vilafranca i de diverses peces de terra al Penedès, l'Anoia i l'Urgell, la majoria plantades de vinya.

Després d'aprendre a llegir i a escriure, seguí els estudis a l'Aula de Llatinitat i, tot seguit, començà a estudiar humanitats i filosofia a la càtedra del convent de Sant Francesc de Vilafranca. En un principi havia de seguir la tradició familiar i estudiar la carrera de medicina, i els pares l'enviaren a la Universitat de Cervera, on anaven els fills de les famílies benestants penedesenques. Manuel Barba començà els estudis a la Facultat de Medicina, però, a la meitat de la carrera, va abandonar-los i es va matricular a la Facultat de Dret de la mateixa universitat, l'única, junt a la de Filosofia, que comptà amb un professorat de cert prestigi. Aconseguí els títols de batxiller i llicenciat amb bons expedients i l'any 1776 es doctorà.¹²²

Durant els seus estudis universitaris, Manuel Barba i Roca va tenir el privilegi de tenir entre els seus professors el catedràtic de dret romà Josep Finestres i Monsalvo, que marcà la seva trajectòria vital, junt a un altre personatge pel qual manifestava sentir una gran admiració: el juriconsult alemany Johann Gottlieb Heinecke [Johann Gottlieb Heineccius], de qui heretarà el gust pels clàssics i l'esperit de globalitat, d'intentar entendre i intervenir en camps diversos.

2. BARCELONA / VILAFRANCA DEL PENEDÈS

Un cop finalitzada la carrera de dret, Manuel Barba i Roca s'instal·là a Barcelona, on s'inscriví a la Reial Audiència per tal de poder exercir com a advocat a Catalunya. L'any 1778 era admès com a membre de l'Acadèmia de Jurisprudència Teoricopràctica de Barcelona, i el 30 d'octubre de 1781 ja llegia la conferència de la sessió inaugural,

¹²² «Libro de Grados Mayores» de l'Arxiu de la Universitat de Cervera, la informació del qual que m'ha facilitat el professor Joaquim Prats, a qui agraeixo la seva amabilitat.

«Discurso sobre los pleytos», en què exposà amb detall les seves idees respecte a l'exercici de l'advocacia: el seny, l'honradesa professional i la conciliació de les desavinences.¹²³

Manuel Barba i Roca, però, no aconseguí el reconeixement que esperava per part de l'Acadèmia de Jurisprudència, la qual cosa el disgustà força. Així, en una carta al seu cosí Marià Oliveras, un clergue molt influent en el bisbat de Barcelona, explicava amb pèls i senyals la malifeta que li havien fet a l'hora d'accedir al càrrec d'examinador. Barba se sentia injustament relegat davant els elegits, Tos i Pujol, pel simple fet de ser més jove que ells: «[...] en los cuerpos donde los puestos o honores se dan por antigüedad no hay emulación, y no siempre los más antiguos son los mejores»; per tot plegat deia que «la Academia hasta ahora no me ha dado sino motivos de humillación».¹²⁴

Manuel Barba, no tan sols era més jove, sinó que també era «de comarques», és a dir, restava allunyat de les famílies barcelonines acostumades a dominar aquestes institucions.

Malgrat tot, la pràctica de l'advocacia per part de Manuel Barba va merèixer ben aviat el reconeixement social i intel·lectual, i els seus escrits legals serviren de referència per la seva brevetat i concisió, ordre i solidesa. Una pràctica de l'advocacia orientada, d'acord amb el *Discurso sobre los pleytos*, a intentar sempre cercar l'acord i la solució pactada dels conflictes, sense haver de recórrer als plets o, en cas d'haver-ho de fer, tot intentant que fossin tan ràpids com fos possible. Una pràctica fidel als seus principis segons els quals la tasca de l'advocat no era enriquir-se amb les desgràcies dels altres, sinó ajudar-los a superar-les. L'enriquiment, segons Barba, havia de venir per l'exploitació eficient del patrimoni familiar.

Manuel Barba decidí d'instal·lar-se a Vilafranca del Penedès, on fixà la seva residència. Diversos amics li van retraure el fet que decidís de quedar-se a viure a Vilafranca, en lloc de residir a la capital de Catalunya, on podria desplegar millor la seva actuació: «Tratando con los de vuestra patria os parecerá que tratéis con hombres de otra región, de otro siglo. Ellos no entenderán vuestro lenguaje, no sabrán apreciar vuestros conceptos.»¹²⁵ Però, la seva decisió era ferma.

Un cop instal·lat a Vilafranca es va fer càrrec de l'administració i gestió del patrimoni familiar. A més, les seves dots intel·lectuals el convertiren ben aviat en una referència en l'àmbit de la vila i la comarca, i sovint se sol·licitava la seva opinió i el seu consell, tant per a qüestions privades com públiques. Fou un gran lector dels tractats agrònoms

¹²³ Manuel BARBA I ROCA (1781), *Discurso sobre los pleytos que en la abertura de la Academia de Jurisprudencia de la Ciudad de Barcelona en 30 de Octubre de 1781 leyó el Dr. Manuel Barba y Roca*, Barcelona, Impremta de Francisco Suriá y Burgada. Transcrit a Ramon ARNABAT (2006), p. 233-243.

¹²⁴ Carta de Manuel Barba a Marià Oliveras amb data de 23 d'octubre de 1779. Centre Historique des Archives Nationales. Fonds Privés. Archives Personnelles et Familiales [CHAN. FP. APF]. 91 AP Fonds Manuel Barba. Caixa 1 «Correspondència enviada i rebuda de Manuel Barba i Roca i la seva família».

¹²⁵ Carta de Tomàs Solà a Manuel Barba amb data de 5 d'abril de 1782 (CHAN. FP. APE. 91 AP *Fonds Manuel Barba*, caixa 2).

europèus i aplicà alguns dels nous coneixements a les seves finques. La lectura, ja fos de llibres —clàssics i moderns— o revistes (la *Gazeta de Leyden*, el *Mercurio de España*, el *Correo Europeo*) de temes diversos, fou, sens dubte, la gran passió de Manuel Barba i Roca, i deixà un pòsit important en els seus escrits que mostren un interès molt divers, per saber de tot: història, política, dret, física, química, tècnica, matemàtiques, ciències naturals, economia, agronomia...

També va llegir parts de l'*Encyclopédie*. Per la seva correspondència amb Ceferí Ferret sabem que el germà d'aquest, resident a París, era l'encarregat de portar al Penedès les darreres obres que es publicaven a França, tot aprofitant alguna de les seves visites.¹²⁶ En una carta escrita el 6 de juny de 1802, Barba diu a Ferret, per tal que faci gestions amb el seu germà a París, «desearía mucho leer el Discurso de Portalis».¹²⁷ Es tractava del *Discurs* preliminar al Codi civil napoleònic redactat l'any 1801 pel jurista francès Jean-Étienne Portalis. De fet, Portalis va ser l'*alma mater* del primer codi civil europeu aprovat a França l'any 1804 i Manuel Barba i Roca era un ferm partidari de redactar codis civils per tal de compilar i homogeneïtzar les lleis d'un país.

La lectura, acompanyada de l'observació i l'anàlisi dels fenòmens polítics europeus de finals del XVIII i començaments del XIX, li van permetre adquirir uns coneixements polítics que, junt al seu interès pel benestar dels seus veïns i pel bé del país —la *pàtria*, deia ell—, el convertiren en un referent polític local i comarcal en els moments de canvi. D'aquí que s'esmercessin més en la pràctica que en la teoria, d'aquí que malgrat els bons coneixements dels clàssics per Manuel Barba, fes un enorme esforç intel·lectual per estar al dia de les innovacions del segle. Tenien, però, una clara consciència de ser una minoria, una minoria il·lustrada, integrada en un moviment més ampli de caire europeu, i amb la clara vocació d'*il·lustrar*, tant les classes benestants com les classes populars, això sí cada una al seu nivell. Volien millorar la societat en què vivien, no pas canviar-la de dalt a baix.

Manuel Barba i Roca manté correspondència regular amb els companys de la Universitat de Cervera i amb membres de les Acadèmies barcelonines, com ara Solà, Vila, Gassó, Navarro, Zamora o Capmany. Pierre Vilar situa Manuel Barba i Roca dins d'«un grup típic de personatges lligats al moviment intel·lectual del segle XVIII barceloní, però que s'havien mantingut fidels, la majoria d'ells, a llur residència vilatana de Vilafranca del Penedès».¹²⁸ Hem de situar, doncs, els Barba i Roca entre aquelles famílies que durant la segona meitat del segle XVIII intentaren modernitzar culturalment i econòmicament la vila i la comarca. Eren aquelles famílies vilafraquines properes a la

¹²⁶ Carta de Manuel Barba a Ceferí Ferret, amb data de 28 de maig de 1798 (Arxiu particular de Josep Fontana - APJF).

¹²⁷ Carta de Manuel Barba a Ceferí Ferret, amb data de 6 de juny de 1802 (APJF).

¹²⁸ Pierre VILAR (1973), p. 59-69.

il·lustració que estaven connectades a les acadèmies barcelonines, i de les quals sorgiren personatges claus de la intel·lectualitat catalana de mitjan segle XIX.¹²⁹

3. LA DIRECCIÓ D'AGRICULTURA DE LA REIAL ACADÈMIA DE CIÈNCIES NATURALS I ARTS

Des de la Direcció d'Agricultura de la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona (RACNAB), s'impulsà la recerca, l'experimentació i la difusió agrònica que es materialitzaren en les nombroses memòries llegides i els nombrosos informes redactats.¹³⁰ Tot i que Manuel Barba i Roca sempre defensà la seva opció de viure i exercir a Vilafranca del Penedès, era prou conscient del seu aïllament, i per tal de superar-lo i aplicar a la pràctica i a la seva comarca els coneixements adquirits, sol·licità l'ingrés a la RACNAB el 4 de febrer de 1786, tot manifestant «los deseos de cultivar con acierto las Ciencias naturales, y particularmente la Agricultura», i el desig de superar l'aïllament i la desmotivació, ja que «el honor de ser admitido en la Real Academia de Ciencias de esta ciudad me sacaría de esta especie de inacción en que me tienen mi situación aislada y la falta de estímulos; me daría ocasión de participar de las luces y conocimientos de sus Ilustres Miembros». D'aquesta manera podria participar en la tasca que aquesta realitzava: «[...] derramar [las luces] sobre las Ciencias exactas, y la instrucción que por ese medio logra esta Provincia, en la parte más útil de los conocimientos humanos.» I, volia fer-ho des de la seva realitat, la de Vilafranca i del Penedès i en el camp de l'agricultura: «Su residencia ordinaria en Villafranca del Panadés pueblo únicamente agricultor, le ponen en paraje de hacer observaciones exactas sobre las diferentes ramas de agricultura.» Manuel Barba i Roca plantejà el seu ingrés a la RACNAB, amb la doble intenció d'aportar els seus coneixements i de poder-los discutir amb la resta d'acadèmics: «[...] conociendo su propia insuficiencia para la exactitud de estas observaciones, sin una guía que lo dirija y anime, nada le parece más propio para lograr esta doble ventaja que la participación de los conocimientos con que V. Exa.

¹²⁹ Claudi MAS I JORNET (1902), *Notes sobre el moviment intel·lectual i artístic de Vilafranca del Penedès durant el segle XIX*, Vilafranca del Penedès, Centre Catalanista, p. 9-18.

¹³⁰ Ernest LLUCH (1973), *El pensament econòmic de Catalunya (1760-1840)*, Barcelona, Edicions 62; Pasqual BERNAT (2000a), *Agrònoms i agronomia a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona (1766-1808)* [treball inèdit], Bellaterra, UAB-CEHC, p. 15-52; (2000b), «La Direcció d'Agricultura de la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona (1764-1808)», a Agustí NIETO-GALÁN i Antoni ROCA (ed.), *La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona als segles XVIII i XX: història, ciència i societat*, Barcelona, RACAB/IEC, p. 245-266; i (2000c), «La difusió de nous conreus a la Catalunya de la Il·lustració. Les aportacions de la Direcció d'Agricultura de la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona (1766-1808)», a Josep BATLLÓ et al. (coord.), *Actes de les V Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica als Països Catalans*, Barcelona, p. 279-284. Josep IGLÉSIES (1964), *La Real Academia de Ciencias Naturales y Artes en el siglo XVIII*, Barcelona, RACNB, p. 183-347; i José BALARI I JOVANY (1895), *Historia de la Real Academia de Ciencias y Artes. Memoria 1893-1894*, Barcelona, RACAB.

ilustra una ciencia tan difícil como necesaria a la humanidad.»¹³¹ L'acceptació com a acadèmic adscrit a la Direcció d'Agricultura de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona fou molt ràpida i al cap de pocs dies ja prenia possessió com a acadèmic.¹³²

A partir d'aquest moment i fins el 1802, Manuel Barba i Roca tingué una vida molt activa dins la Reial Acadèmia, tant en la presentació de memòries com en l'elaboració d'informes. Pel que fa a les memòries en presentà sis:

- *Memoria sobre el estado actual de la Agricultura en Cataluña y medios de mejorarla*, llegida en la sessió núm. 7 de la Junta l'11 d'abril de 1787 (la seva lectura s'havia sol·licitat en la sessió núm. 3 l'1 de febrer).
- *Memoria sobre la plantación de árboles*, llegida en la sessió núm. 28 de la Junta l'1 d'abril de 1789.
- *Memoria sobre una nueva máquina hidráulica para facilitar el riego de los campos*, llegida en la sessió núm. 29 de la Junta el 4 de juliol de 1792.
- *Memoria sobre la nevada acaecida en Vilafranca del Penedés el día 1º de marzo de 1796 y los efectos que de ella resultaron en los vegetales*, llegida en la sessió núm. 8 de la Junta el 19 d'octubre de 1796 (la lectura la va fer Francesc Santponç en nom de Manuel Barba).
- *Memoria sobre los usos económicos del orujo de las uvas*, llegida en la sessió núm. 7 de la Junta el 17 d'octubre de 1798.
- *Memoria sobre el cardenillo*, llegida en la sessió núm. 6 de la Junta el 15 de desembre de 1802 (la lectura la va fer Josep Albert Navarro en nom de Manuel Barba).¹³³

A la Direcció d'Agricultura es formaren dos bàndols, Barba i Oliveras, per una banda, i Navarro, per l'altra. Darrere hi havia concepcions diferents del paper que havia de jugar l'agricultura en l'economia del país. Josep Navarro defensava que calia una millora qualitativa dels vins de Catalunya, que catalogava com a deficientes, per tal de poder competir en els mercats internacionals i, per tant, es mostrava contrari al fet de grans produccions vinícoles que acabaven convertint-se en aiguardents; calia, doncs, reduir la producció i millorar la qualitat. No ho veia així Manuel Barba, una part del negoci familiar del qual es basava en la producció i exportació de vins i aiguardents, i segons el qual els escrits de Navarro només feien que malmetre el prestigi dels vins catalans davant dels importadors. Per altra banda, Manuel Barba, també amb interessos en el sector ramader, defensava la potenciació de la ramaderia a Catalunya,

¹³¹ Cartes, datades a Vilafranca del Penedès el 4 de febrer de 1786, que se serven a l'expedient acadèmic de Manuel Barba i Roca a l'Arxiu de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona.

¹³² *Libro de Juntas y Resoluciones de la Real Academia de Ciencias Naturales y Artes, 1770-1789*, vol. 1, sessions números 3, 4 i 5.

¹³³ A més, conjuntament amb Marià Oliveras i Planes, presentà unes *Observaciones a la Memoria de D. José Navarro sobre la plantación y cultivo de la viña* (1802).

mentre que Navarro s'hi mostrava en contra, tot argumentant que calia aprofitar els avantatges comparatius en la producció de vins, i comprar a fora la carn que fes falta. Aquest conflicte esclatà definitivament l'any 1802, quan Barba i Oliveras presentaren les seves *Observaciones* crítiques a les tesis de Navarro, que provocaren la dimissió d'aquest i la inactivitat de Barba.

4. EL QÜESTIONARI DE ZAMORA

Entre finals de la dècada dels vuitanta i principis del noranta del segle XVIII, Manuel Barba i Roca es dedicà en cos i ànima a cercar la informació necessària per respondre al *Qüestionari* de Zamora. La relació entre Manuel Barba i Francisco de Zamora serà llarga i fructífera, ja que Barba no tan sols respondrà al *Qüestionari* l'any 1789 i hi afegirà un *Apèndix* dos anys més tard, sinó que Zamora li demanarà després la seva col·laboració per a una mena de *Diccionario geográfico* que preparava.¹³⁴ També li demanarà que reuneixi totes les lleis de policia contingudes en les Constitucions de Catalunya, alhora que el proposarà com a director de camins i diputat del comú.¹³⁵

Les respostes de Manuel Barba i Roca al *Qüestionari* de Zamora han estat parcialment publicades.¹³⁶ Amb tot, en comentem algunes de les respostes per tal de copsar el seu pensament. Per exemple, pel que fa a l'organització de la societat, assenjala que la Vilafranca de finals del XVIII està dividida entre la gent d'educació o gent acomodada i el baix poble; que entre la primera «hay un trato muy civil», vesteixen «a lo militar», i mengen «carne de carnero y volatería»; i que entre la segona el tracte «es un poco grosero», vesteixen amb un «pañó basto llamado Burell», i mengen «oveja, vaca, bacalao, verduras, arenque y legumbres».¹³⁷

Però, és en les propostes de millora i foment que formula Manuel Barba a través de les respostes al *Qüestionari* on trobem els trets característics de la seva personalitat. Pel que fa a la beneficència, plantejarà la seva regulació i unificació: «[...] formar una Junta de Caridad uniendo las causas pías que no tienen el debido cumplimiento, y por este medio se lograría mejor educación y los otros fines de la Junta», la qual cosa posarà

¹³⁴ Carta de Francisco de Zamora a Manuel Barba amb data de 9 de febrer de 1788 (CHAN. FP. APF 91 AP *Fonds Manuel Barba*, caixa 2).

¹³⁵ Pierre VILAR (1973), p. 75.

¹³⁶ Manuel BARBA I ROCA (1991), «*Qüestionari* de Francisco de Zamora», a *El corregiment i partit judicial de Vilafranca del Penedès a l'últim terç del segle XVIII*, Vilafranca, Museu de Vilafranca. Resten per publicar les respostes dels pobles del corregiment recollides i ordenades per Manuel Barba i Roca i que es serveixen a la Biblioteca del Palau Reial de Madrid (APR), manuscrit II/1769, f. 94-167. Algunes d'aquestes respostes han estat publicades per Ramon ARNABAT i Belén MORENO (2006), *Penedès durant la segona meitat del segle XVIII: textos inèdits*, Vilafranca del Penedès, IEP.

¹³⁷ Resposta a les preguntes 158, 159, 160 i 161 del *Qüestionari* de Zamora i referides al partit de Vilafranca del Penedès. Vegeu Manuel BARBA I ROCA (1991), p. 81-83.

en marxa l'any 1799. Quant a l'extensió dels regadius dirà que hi havia moltes propostes, però que no havien prosperat per la manca de fons. Tres anys més tard, el 1792, presentarà la seva memòria sobre una màquina hidràulica. També proposà millorar els camins mitjançant les aportacions de treball dels veïns: «[...] componer los caminos con dos o tres corveas cada año.» Així com un pla d'urbanització de la vila i diverses reformes que permetessin «empedrar mejor y enlosar las calles» i «hacer un nuevo recinto a la villa que al mismo tiempo sería un paseo espacioso».¹³⁸ Va caldre esperar mig segle perquè aquestes propostes urbanístiques es fessin realitat. Manuel Barba era perfectament conscient que «todas estas cosas se quedan sin efecto por indolencia de quien tienen autoridad para promoverlas».¹³⁹ Possiblement fos aquesta «indolència» de les autoritats i les classes benestants vilafranquines el que el portà a l'acció.

Dos anys més tard, el 26 de juny de 1792, Manuel Barba i Roca enviava a Zamora les respostes dels ajuntaments del corregiment que mancaven i un *Apèndix* sobre història de Vilafranca del Penedès, en què discuteix algunes teories sobre la seva fundació i aporta noves propostes que coincideixen força amb els estudis actuals.¹⁴⁰ En aquesta carta Manuel Barba es mostrava interessat pels escrits polítics de Pedro Rodríguez de Campomanes y Pérez, comte de Campomanes, a qui manifestava admirar —«me encantan sus ideas luminosas»—, tot i reconèixer que tan sols havia llegit algunes de les seves obres. Barba tenia projectat de fer un extracte de les seves obres —«formar un resumen de los tratados políticos de Campomanes»— i publicar-les amb el títol d'*Espíritu de las obras de Campomanes*, per tal de facilitar-ne la divulgació, ja que «por desgracia vemos que son tan poco conocidas de los que no debían ignorarlas, que cada día sufrimos los efectos de esta ignorancia».¹⁴¹ Altres personatges contemporanis admirats per Manuel Barba eren Pablo de Olavide i Francisco A. Moñino, comte de Floridablanca.¹⁴²

5. EL FOMENT ECONÒMIC I SOCIAL

La millora de les comunicacions, especialment entre Vilafranca del Penedès, Vilanova i la Geltrú i Igualada, i el desenvolupament industrial, foren altres qüestions que preocuparen Manuel Barba i Roca. Pel que fa a la millora del camí carreter entre Vilafranca i Vilanova, construït l'any 1756 i força malmès trenta anys després, planteja

¹³⁸ Resposta a la pregunta 28 del *Qüestionari* de Zamora i referida a Vilafranca del Penedès. Vegeu Manuel BARBA I ROCA (1991), p. 33-34.

¹³⁹ Resposta a la pregunta 151 del *Qüestionari* de Zamora i referida al partit de Vilafranca del Penedès. Vegeu Manuel BARBA I ROCA (1991), p. 80. Barba havia accedit a Campomanes per mitjà d'Antoni de Capmany.

¹⁴⁰ APR, Manuscrit II/1680, f. 57r/64v. Reproduït a Ramon ARNABAT (2006), p. 253-266.

¹⁴¹ APR, Manuscrit II/1.680, f. 56.

¹⁴² Ernest LLUCH i Lluís ARGEMÍ (1985), *Agronomía y fisiocracia en España (1750-1820)*, València, Alfons el Magnànim, p. 79.

la necessita de «componer el camino de Villanueva con un módico dinero sobre los licores que se embarquen». Manuel Barba dedicà molts anys de la seva vida i realitzà nombroses gestions, sovint d'acord amb el vilanoví Ceferí Ferret, en aquesta qüestió, ja que considerava que la millora d'aquest camí carreter era un element imprescindible per al desenvolupament econòmic del Penedès.

Manuel Barba i Roca formava part, també, d'una companyia quasi familiar que va instal·lar la primera fàbrica de cotó a la vila els anys vuitanta del segle XVIII. Un negoci amb una vessant clarament social, tal i com assenyalava Manuel Barba: «[...] en la planificación de su fábrica de hilados de algodón, no tuvo más parte el interés pecuniario, que el deseo de dar ocupación a los pobres.» I és que per ell, treball i educació eren les eines bàsiques per millorar el món: «[...] la mayor part dels delictes que afligeixen a la humanitat, neixen de l'oci i de la manca d'educació.»¹⁴³

Segons Barba, l'expansió de la vinya al Penedès havia manllevat braços a la indústria a partir de finals dels anys setanta del segle XVIII: «[...] en pocas partes que hay muchas tierras que cultivar se han arraigado la industria y fábricas y esto puede ser considerado como el principal motivo de no haberlas.»¹⁴⁴ Però, a part de causes externes, també assenyalava un seguit de causes internes en aquest fracàs industrialitzador de Vilafranca del Penedès: «[...] la facilidad para entrar en el estado eclesiástico, muchos empleados en el tribunal, y la utilidad de comprar tierras, y las ocupaciones del campo, han distraído esta villa de las manufacturas.»¹⁴⁵

Tot i no ser el centre de la seva activitat econòmica, Manuel Barba seguí amb interès tot allò relacionat amb les activitats industrials i les innovacions tecnològiques. Tal i com assenjala Pierre Vilar, una de les innovacions per les quals mostrà més entusiasme, malgrat algunes proves fallides inicials, fou la nova «màquina de bregar cànem» de Salvà i Santponç (1783) que permetia augmentar la producció i reduir els costos. Cinc anys més tard, el 1788, Manuel Barba instal·là uns torns per filar a les màquines hidràuliques que tenia a Vilafranca del Penedès.¹⁴⁶

Les seves iniciatives per promocionar la indústria foren múltiples, i sempre intentà aplicar al país aquells avanços que es produïen a l'estranger i que podien ser útils aquí, especialment els directament relacionats amb el territori penedesenc. A més, volgué estar en contacte directe amb les classes productores: artesans, pagesos i fabricants, tant per assabentar-se dels seus problemes i les seves dificultats, com per conèixer les innovacions que, fruit de l'experiència, anaven aplicant. Així va inventar una màqui-

¹⁴³ Manuel BARBA I ROCA (1806), *Memoria de las operaciones de la Junta de Caridad de Vilafranca del Panadés en 1805. Leida en la junta pública de 1 Junio 1806*, Vilafranca del Penedès, 1806, p. 12.

¹⁴⁴ Manuel BARBA I ROCA (1991), p. 65-73.

¹⁴⁵ Resposta a la pregunta 127 del *Qüestionari* de Zamora i referida al partit de Vilafranca del Penedès. Vegeu Manuel BARBA I ROCA (1991), p. 71. A Manuel BARBA I ROCA, *Apéndice...*, f. 63, argumenta amb més precisió les causes de la poca indústria que hi havia a Vilafranca del Penedès.

¹⁴⁶ Pierre VILAR (1973), p. 71-72.

na per elevar aigua (que després podia servir per a usos agrícoles i industrials), va fer diverses experimentacions per a l'aprofitament de la brisa i per a l'obtenció de verdet industrial (*cardenillo*) per a tintoreria, i va difondre les avantatges de l'extracció del sucre del raïm, o l'aprofitament de la brisa o pinyola.

La promoció de la plantació i el consum de la patata li valgué el renom de *doctor Patata*.¹⁴⁷ Sabem que Barba i Roca «predicà» a diversos llocs de Catalunya en favor del conreu i consum d'aquest tubèrcul, que segons ell havia de convertir-se en el sosteniment indispensable de les famílies pobres, a més de reconèixer-li virtuts higièniques i medicinals. Tot sembla indicar que fou cap al 1790, i com a resultat de la lectura de diverses notícies en llibres i periòdics relacionades amb el conreu de la patata al país veí, que Manuel Barba i Roca començà el seu apostolat en favor del conreu de la patata al Penedès i a Catalunya.

6. CARITAT, BENEFICÈNCIA I EDUCACIÓ

Manuel Barba i Roca també desenvolupà una ingent tasca en favor de la beneficència i l'educació vilatana: fou administrador de l'Hospital i secretari de la Casa de Caritat, entitat que ell reorganitzà i dotà d'un reglament a finals del segle XVIII, i impulsor de l'escola de nenes pobres. Deixà nombrosos escrits sobre aquestes qüestions, com ara la *Memoria sobre las operaciones de la Junta de la Casa de Caridad de Vilafranca en 1805* (1806), les *Memorias sobre la escuela de niñas de la Casa de la Caridad* (1816), i diverses memòries i reflexions manuscrites de la Junta Particular de Caritat de Vilafranca entre 1800 i 1807.¹⁴⁸ En aquests escrits trobem reflectida la seva visió sobre la pobresa i la caritat. Per una banda assenyala, coherent amb la visió il·lustrada, que la culpa de la pobresa és tant dels poderosos com dels pobres, ja que «si el rico no se hiciese muchas veces sordo a las demandas de la indigencia, y el pobre no prefiriese con frecuencia el ocio a un honesto trabajo», hi hauria menys pobresa. I, per l'altra, diu que la solució és la caritat, ja que «por medio de ella distribuyen los ricos su sobrante, y los miserables tienen fácil acceso a los poderosos». Podem sintetitzar el seu pensament respecte de la beneficència amb aquest paràgraf: «[...] que huellas de nuestro pasaje rápido por este mundo, más digno de seguirse; que vestigios de nuestra breve existencia más precisos, podemos dejar, que los monumentos de amor a nuestros semejantes?»¹⁴⁹

¹⁴⁷ Tot i que no hi ha cap imprès de Manuel Barba i Roca sobre aquesta qüestió, tret d'una nota publicada al *Diario de Barcelona* l'any 1804 anunciant un premi, hem localitzat dos textos manuscrits «La patata puede aumentar el ganado...» (1791) i «Las patatas traídas desde América a Europa...» (1801) al Centre de Documentació del Vinseum (CDV) que vàrem reproduir a Ramon ARNABAT (2006), p. 364-268.

¹⁴⁸ Els manuscrits se serven al Centre de Documentació del Vinseum a Vilafranca del Penedès.

¹⁴⁹ Manuel BARBA I ROCA (1806), p. 3 i 9.

L'extinció de la mendicitat i els socors als pobres fou una de les preocupacions constants de Manuel Barba i Roca, fins al punt que hi dedicà moltes energies durant la seva vida, i fins i tot la recollí en el seu testament, tot dotant un premi sobre aquesta qüestió.¹⁵⁰ En aquesta tasca, comptà amb la col·laboració del seu germà, fra Joan Barba i Roca, monjo de Santes Creus. La reorganització de la Casa de Caritat l'any 1799 fou obra d'ambdós, i Joan Barba s'encarregà de pronunciar el sermó «Sobre la Caridad discreta» a la basílica de Santa Maria de Vilafranca del Penedès amb motiu de la inauguració de la Junta de Caritat.¹⁵¹ La Junta de Caritat de Vilafranca, sota la direcció intel·lectual de Manuel Barba i Roca, intentà sempre anar una mica més enllà de la clàssica almoina.

Pel que fa als dèficits d'educació a la vila a finals del segle XVIII, en les respostes de Manuel Barba al *Qüestionari* de Zamora, assenyalava que «la enseñanza de las niñas, que necesita más protección, podría lograrse con dotación de la villa o de las causas pías encargándose la Junta de Caridad. Este establecimiento produciría muchas ventajas a la educación pública y costumbres».¹⁵² De fet, quan l'any 1799 es fundà la Junta de Caritat, una de les primeres accions que tirarà endavant és la de l'escola de nenes pobres.

7. LA POLÍTICA

Durant la Guerra del Francès, Manuel Barba i Roca intentà de posar una mica de seny a la complexa situació i per això fou titllat d'afrancesat. Malgrat tot, la Junta de Govern de Vilafranca, de la qual formava part, li atorgarà plens poders per representar la vila i el corregiment a la Junta Suprema de Catalunya establerta a Lleida. Aviat, Manuel Barba va ser proposat per ocupar la secretaria de Gràcia i Justícia: «Ya me tenéis otra vez metido en los grandes asuntos de la provincia. Cuando esperaba descansar de las tareas de la Junta de Lérida me llamaron a esta para ocupar una de las secretarías, y me ha cabido la de Gracia y Justicia.»¹⁵³ L'any 1809 Manuel Barba i Roca va demanar de ser reemplaçat a la Junta per tal d'ocupar-se dels assumptes familiars, ja que el seu pare era molt gran —de fet, morí l'any següent—, i un cop obtingut es mantingué a la vila durant la resta de la guerra. La Guerra del Francès no va fer més que augmentar el prestigi de Manuel Barba i Roca entre els vilafranquins, tot convertint-se en una mena d'alcalde de fet de la vila.

¹⁵⁰ El testament de Manuel Barba i Roca d'1 de març de 1821 i el codicil de 30 de juny de 1823 se serveixen a l'APN-AHCVP. Notari Francesc Vallés, volum de 1824, f. 12-22.

¹⁵¹ Joan BARBA I ROCA (1801). *Sermón sobre la caridad discreta: que en la inauguración de la Junta de Caridad de Villafranca del Panadés dixo el R.P.D.F. Juan Barba, monge cisterciense en la Iglesia Parroquial en el dia 1º de septiembre de 1799*, Vilafranca del Penedès, Francisco Vilalta, p. 5.

¹⁵² Respostes a les preguntes 169 i 172 del *Qüestionari* de Zamora i referida al partit de Vilafranca del Penedès. Vegeu Manuel BARBA I ROCA (1991), p. 85-86.

¹⁵³ Carta a Ceferri Ferret, datada a Tarragona el 25 d'agost de 1808 (APJF).

L'any 1820, quan es restaurà la Constitució de 1812, Manuel Barba i Roca va tornar a ser escollit pels seus veïns com a representant de Vilafranca del Penedès i del partit judicial per tal d'elegir els diputats provincial i els diputats a Corts per Catalunya.¹⁵⁴ Finalment, Barba i Roca fou elegit diputat provincial suplent, i el 21 de març de 1821 hi entrà a formar part substituint una baixa per defunció, i hi restà fins el 28 de febrer de 1822. Sempre mantingué posicions moderades dins el liberalisme. Ell, en realitat, era un il·lustrat preocupat pel desenvolupament econòmic del país, més que un polític liberal. Ell que havia estat un home d'idees avançades a la seva època veurà com al final de la vida restava com un conservador, des del punt de vista polític.

Manuel Barba i Roca va ser cridat com a home neutral per les autoritats provincials per tal que elaborés un informe sobre el conflicte polític que vivia la vila entre liberals moderats i exaltats. El contingut de l'informe permet de situar-lo clarament al costat dels liberals moderats i de les classes benestants de la vila, tot i el seu aparent neutralisme en denunciar accions irregulars per les dues bandes: «No se sabe que se diese a los vocales sino aguardiente y biscochos a algunos, y no todos votaron con voluntad espontánea, antes la mayoría por sugestión o soborno.» La seva distinció entre dos categories de vilatans, «la gente acomodada» i «la clase común», li va valdre la desqualificació del sector exaltat que reivindicava la igualtat: «Acabaron ya felizmente los tiempos en que había clases de Señores, clase de Vasallos, clase de Artistas, clase de Labrador, y que se yo otras clases todas empero de esclavos; ahora no hay más clases que la de ciudadanos libres y a esta pertenecen los que salieron electos.»¹⁵⁵

L'11 de febrer de 1824, amb setanta anys, Manuel Barba i Roca morí a la seva vila, i fou enterrat al sepulcre familiar del convent de Sant Francesc.

8. ENTRE L'HUMANISME I LA IL·LUSTRACIÓ

Es fa difícil de situar políticament i ideològica a Manuel Barba i Roca en alguna de les corrents de pensament del segle XVIII, tant perquè mai es preocupà d'escriure un corpus teòric del seu pensament, com pel fet que en la seva diversa obra escrita i en la seva pràctica social sembla beure de fonts diverses: els clàssics, els humanistes i els il·lustrats. Podríem dir que Manuel Barba fou un humanista i un il·lustrat que sentia un gran afecte pels clàssics i, de retruc, un liberal moderat. De manera que apareixerà com un reformador de la societat de l'Antic Règim del darrer terç del segle XVIII, i com un conservador a la naixent societat liberal de principis del XIX.

Podem dir, sense por d'equivocar-nos, que els documents més ben travats, des del punt de vista del pensament, són els referits al dret, la beneficència i, en part, els

¹⁵⁴ Vegeu Ramon ARNABAT (2004), *Liberals i reialistes. El Trienni Liberal al Penedès (1820-1823)*, Vilafranca del Penedès, IEP, p. 43-68.

¹⁵⁵ Arxiu de la Diputació de Barcelona (ADB), lligall 169, expedient 3.

d'agronomia. En tenim un exemple molt clar en la *Memòria de la Junta de Caritat* de l'any 1800, en què Manuel Barba ens explica la seva concepció i justificació de l'aparició de les desigualtats econòmiques a la societat: «[...] las funestas consecuencias de la primitiva comunión de los bienes obligó a separarse de ella, si la propiedad individual es necesaria para los progresos de la agricultura y de las artes, para la paz y tranquilidad de los estados». Però, aquesta diferenciació, diu Barba, no havia de significar que «debemos excluir a nuestros hermanos de la participación de nuestros bienes», de manera que si bé era «necesario arreglar las propiedades y sucesiones, y sin este orden inviolable y constante padecería el estado convulsiones continuas y no reinaría sino la ley del más fuerte», també ho era que «pocos de los poderosos suben hasta este origen de sus derechos, sino que logran como un atributo personal de las ventajas que no derivan de la superioridad de su esencia, sino de las convenciones hechas por los mismos hombres» i que se «ha sujetado la multitud de los no propietarios a que esperen en silencio que los dispensadores de los trabajos pidan sus servicios». De manera que calia la intervenció de l'Estat, un estat concebut com a dipositari de la convivència social: «El Gobierno interprete y depositario de la armonía social, debe tener presente los deberes de la sociedad con los desgraciados, socorriendo la miseria y evitando la mendiguez.»¹⁵⁶

Manuel Barba era partidari d'una societat dividida en classes, però no pas en estaments. Una societat on els mèrits, i no la sang, marquessin l'estatus de la gent. Així no s'estarà de demanar el reconeixement polític i social d'aquelles persones que treballaven pel bé de la comunitat:

Si establecer una fábrica, introducir una nueva industria, hacer algún invento, haber procurado la instrucción del Público, fundado un Hospital, fuesen los únicos medios para adelantar la fortuna, seria muy luego una feliz revolución en las ideas y costumbres. ¿Que se buscan en las ostentaciones del lujo sino la consideración que da la idea de riqueza? Si se procuran con ardor tantas, con más razón las virtudes públicas serían un objeto de emulación, y esto seria fácil si sirviesen a la carrera de la ambición y de los honores.¹⁵⁷

Manuel Barba ho veia molt clar a l'hora de parlar de la beneficència:

No se puede ver sin dolor que el defensor de la patria, el hombre laborioso que ha contribuido con su industria a aumentar la riqueza nacional, al pobre padre que mantiene una numerosa familia de ciudadanos queden sepultados en los horrores de la indigencia, mientras tantos hombres inútiles nadan en la opulencia e insultan con su fausto a la miseria pública.¹⁵⁸

¹⁵⁶ [Manuel BARBA I ROCA] (1800), *Memòria de la Junta de Caritat de Vilafranca*. Text manuscrit CDV.

¹⁵⁷ Manuel BARBA I ROCA, *Apéndice...*, f. 63r-64v.

¹⁵⁸ [Manuel BARBA I ROCA] (1800).

Tot plegat el portava a reclamar a les classes benestants la seva implicació en el desenvolupament econòmic: «[...] los vecinos ricos contribuyan con sus caudales a mejorar la agricultura y fomentar la industria.» Especialment a les classes benestants de Vilafranca del Penedès: «[...] si tienen en su corazón alguna centella de amor a la patria, no deben mirar con indiferencia que esta villa, con las excelente situación se halle sin comercio ni fábricas, y que fomentando estos manantiales de la riqueza nacional procurarán por sus intereses y harán un servicio importante a la causa pública.»¹⁵⁹

Però, per arribar a aquesta societat menys esquinçada socialment calia prèviament, segons Manuel Barba i Roca, renovar el país, i renovar les mentalitats apropant-se a les idees europees (de les quals n'era un bon mitjancer *El Correo de Europa*). Per això, possiblement, la seva proposta més revolucionària fos la de l'any 1779 de crear una casa d'esplai per a la joventut, amb el nom de «Casa de Asamblea o Lugar o Sala de Conversación», una mena de societat literària i filosòfica per tal de fomentar la formació i el debat i arribar a configurar unes idees comunes.¹⁶⁰ La Sala havia de servir per forjar els futurs dirigents de la nova societat. Era la seva manera de lluitar contra el conservadorisme, la tradició i els homes vells que frenaven qualsevol avanç i que, naturalment, s'oposen també a l'obertura d'aquesta Sala. És el que després seran les *societats o tertúlies patriòtiques*.

Dotze anys més tard, el 1791, Manuel Barba sembla haver-se desdit d'aquesta proposta, i planteja la creació d'una Societat Econòmica a Vilafranca del Penedès i als pobles importants de la província.¹⁶¹ Pensem que aquest canvi es deu a la Revolució Francesa, ja que Manuel Barba, informat dels successos revolucionaris al país veí degué veure com les societats literàries i filosòfiques donaven pas a les societats polítiques, que adquiriren un gran protagonisme en el procés revolucionari. De manera que Barba passà de proposar una societat cultural per als joves, a proposar una societat econòmica d'Amics del País de signe molt més conservador i d'acord amb el regalisme de la monarquia espanyola.

Malgrat aquest decantament cap a la moderació política, Manuel Barba i Roca seguirà defensant els principis de «la sana política, aquella ilustrada política que sabe que la prosperidad pública es el resultado de la prosperidad de los individuos».¹⁶² És a dir, la necessitat d'una política que garanteixi el bé comú a partir de la prosperitat dels individus. I aquesta prosperitat individual pot trobar-se en bona mesura en la potenciació de la indústria nacional per tal de reduir la dependència econòmica de

¹⁵⁹ [Manuel BARBA I ROCA] (1802), *Memòria de la Junta de Caritat de Vilafranca del Penedès*, amb data de maig de 1802, referent a maig de 1801 fins abril de 1802 (CDV).

¹⁶⁰ Carta Marià Oliveras a Manuel Barba amb data de 23 d'octubre de 1779 (CHAN. FP. APF. 91 AP *Fonds Manuel Barba*, caixa 1).

¹⁶¹ Manuel BARBA I ROCA, *Apéndice...*, f. 63.

¹⁶² [Manuel BARBA I ROCA] (1804), *Memòria de la Junta de Caritat de Vilafranca del Penedès*, amb data de 21 d'abril de 1805, que abasta el període de setembre de 1803 a finals de 1804.

l'exterior, ja que aquesta empobria el país. Era, per tant, un proteccionista però, que defensava el liberalisme econòmic d'Adam Smith —«un solo error político es capaz de atrasar más la agricultura que no pueden adelantarla las especulaciones de todas las Academias y Sociedades de Europa»— i, per tant, el lliure comerç: «[...] ya no se duda hoy del Libre comercio de frutos; que la tasa y cualquier otra opresión produce necesariamente la carestía, que el buen precio de los frutos anima el cultivo, este produce la abundancia y la riqueza nacional.»¹⁶³

Manuel Barba i Roca va ser també un ferm defensor de la «nova agricultura», basada en la innovació de les tècniques agràries i en la llibertat de les activitats econòmiques i en la no intervenció de l'estat més enllà del seu estímulo: «[...] la ley debe emplear la menor fuerza posible y mezclarse cuanto menos pueda en las operaciones de los particulares.» Va defensar, també, la propietat privada, sobretot les petites i mitjanes propietats, i la desamortització del béns municipals, i es va mostrar com un enemic acèrrim de l'absentisme dels propietaris agrícoles. És en els aspectes agraris on Barba manifesta més clarament el propòsit dels qui, com ell, volen il·lustrar el poble sobre allò que els convé, fins i tot en contra de la seva pròpia opinió: «[...] las preocupaciones del pueblo no deben impedirnos de ilustrarlo sobre sus verdaderos intereses cuando se trata de su felicidad, y no serán por demás los nuevos esfuerzos que hagan los que de veras aman a su patria». I la millor via d'instrucció, d'il·lustració, sobretot en els temes agraris, era, segons Barba, la de l'exemple «que es el precepto más seguro ha sido ya empleado con fruto por muchos ciudadanos recomendables».¹⁶⁴

La senzillesa de Manuel Barba i Roca la trobem reflectida en nombroses reflexions; així, en aquesta al voltant del luxe, ens diu:

[...] si la nación cultiva ya con esmero, las artes de primera y segunda necesidad, diremos, que puede procurar las de mera comodidad y agrado, no reprobaremos la magnificencia en los edificios, el buen gusto y cultura, que hacen agradable nuestra existencia, mientras no se exceda las facultades ni la decencia del estado de cada uno. Miraremos como enemigos del país, a los que por un fausto mujeril, extraen los metales preciosos necesarios para vivificar la nación.¹⁶⁵

Una senzillesa que els seus companys reconeixien: «[...] grande y sencillo, afectuosos y moderado, tales son los rasgos que os caracterizan y que os distinguen en un tiempo

¹⁶³ Manuel BARBA I ROCA (1787), *Memòria sobre el estado actual de la agricultura de Cataluña y medios para mejorarla*, f. 6-8.

¹⁶⁴ Manuel BARBA I ROCA, *La patata puede aumentar el ganado...*, f. 1 [esborrany manuscrit servat en el CDV].

¹⁶⁵ Manuel BARBA I ROCA (1806), p. 16.

en que los hombre se entregan al fasto en las palabras.»¹⁶⁶ Tot plegat ens porta a afirmar que Manuel Barba i Roca era un *homenàs* o *homenot*.

Manuel Barba i Roca, abans que res, fou un home del seu temps, del temps de la Il·lustració catalana, del temps del canvi de segle, del temps de la crisi de l'Antic Règim i de l'inici de la revolució liberal. Un home d'idees avançades durant la segona meitat del segle XVIII, però que restarà a mig camí, entre despotisme il·lustrat i liberalisme, durant el primer quart del segle XIX. Un home que creia fermament en el progrés econòmic, cultural i social de les societats humanes; d'aquí el seu interès per la promoció econòmica (camins i carreteres, agricultura, indústria, comerç), per l'ampliació del coneixement i la cultura entre la recuperació dels clàssics i la divulgació dels nous personatges (estudi, lectura, difusió cultural, estímul científic), per la millora social (la caritat discreta, sistemàtica i organitzada). Idees i referències que intentarà d'aplicar en la seva vida quotidiana, professional i social en el marc de Vilafranca i del Penedès, tot i que no renunciarà a traspassar el marc local i comarcal, per intentar arribar al marc català, i en menor mesura l'espanyol.

Mantenir-se en el marc local i comarcal, sense renunciar al marc català, com mostren els seus ingressos a l'Acadèmia de Jurisprudència de Barcelona i a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona, és una decisió voluntària i, fins a cert punt, contranatural, ja que la majoria dels seus companys procedents de les classes benestants locals i preparats intel·lectualment i formativament van fer mèrits per assentar-se en llocs claus: Universitat, Església, Administració, Exèrcit, Judicatura... No estem d'acord, però, amb aquells que afirmen que «esto convierte a Barba en un excelente ejemplo del “ilustrado de provincias”, de “segunda fila”». ¹⁶⁷ Ser de províncies no ha de voler dir, necessàriament, ser de segona fila. Manuel Barba i Roca, tot i que treballa a províncies, no ho fa pensant només en aquest marc local. Per altra banda, més que un il·lustrat de segona fila, és un il·lustrat molt desconegut, tant a Vilafranca i al Penedès, com a Catalunya, i per descomptat a Espanya. Però desconegut no vol dir pas de segon ordre, possiblement, d'altres personatges il·lustrats tingueren més «fama» que Barba, però no tots ells aportaren el que aportà Manuel Barba i Roca.

També dubtem que, com s'ha afirmat, l'únic estímul per a les recerques agrònomes de Manuel Barba fossin les de «un terrateniente deseoso de obtener los máximos rendimientos de su hacienda» i que «la seva figura esdevé el paradigma del terratinent preocupat per la seva hisenda, delerós de treure'n el màxim profit, que no dubta a introduir les millores necessàries per tal d'incrementar els rendiments. Una actitud d'empresari agrícola que en certa manera l'aproximaria a la figura del *gentleman farmer*

¹⁶⁶ Carta de Tomàs Solà a Manuel Barba amb data de 5 d'abril de 1782 (CHAN. FP. APF. 91 AP *Fonds Manuel Barba*, caixa 2).

¹⁶⁷ Pasqual BERNAT (2004), p. 22.

anglès». ¹⁶⁸ I dubtem per dues raons: la hisenda familiar, tot i que Manuel Barba portés els comptes, va estar a mans del seu pare fins que es morí, el 1807, mentre ell vivia de les rendes obtingudes com a advocat; i l'ingent activitat desenvolupada al llarg dels seus anys de la seva vida, invaliden la consideració del seu comportament com un simple hisendat interessat a obtenir guanys. Si no fos així, perquè hauria d'haver perdut temps i diners promocionant el conreu i el consum de la patata, en organitzar i impulsar l'Hospital i la Junta de Caritat, en respondre a les preguntes del *Questionari* de Zamora.

Tota la seva recerca sobre agronomia tenia l'únic interès individual d'augmentar els seus rendiments i aprofitar la pujada dels preus agrícoles, o bé estava pensant a potenciar la superació del marc productiu de l'agricultura tradicional, la qual cosa contribuiria a una millora social, de pagesos i propietaris? Barba tant sols estava a la Direcció d'Agricultura de la RACNAB per aprofitar-se'n per als seus negocis? És evident que aprofità els seus coneixements per rendabilitzar la seva hisenda, però pensem que aquest no era l'únic —i quasi ens atreviríem a dir, ni principal— interès de Manuel Barba i Roca, tal i com podem entreveure dels seus escrits i de la seva pràctica.

Moltes de les actuacions i propostes de Manuel Barba i Roca foren incompreses per la gent de la seva època, tant al Penedès, com arreu del país, i per això no és estrany que, cap al final de la seva vida, es mostrés desanimat enfront d'una societat que no sabia apreciar la seva ingent tasca. A començaments del segle XIX, tot analitzant la tasca de la Junta de Caritat, Manuel Barba i Roca es mostrà alhora desesperançat pel pes que encara tenien la ignorància i la superstició, enfront de les noves idees il·lustrades, i s'esmerçà per tal de fer entendre als seus convilatans que «ninguna cosa es buena o mala, por ser nueva o vieja, sino por ser útil o perniciosa». ¹⁶⁹ Per tot plegat considerem a Manuel Barba i Roca com un humanista il·lustrat, en el sentit de ser proper a l'humanisme del segle XVII, i alhora de la il·lustració del XVIII, amb la mala sort que, tal i com assenyala amb cert Joan Solé Bordes, «els esdeveniments històrics posteriors i l'empenta de la Renaixença condemnarien la seva personalitat a un oblit tan injust, com lamentable». ¹⁷⁰

¹⁶⁸ Pasqual BERNAT (2000b), p. 256.

¹⁶⁹ Manuel BARBA I ROCA (1806), p. 9.

¹⁷⁰ Joan SOLÉ BORDAS (1983), «Manuel Barba i Roca precursor de la millora agrària», *Olerdulae*, núm. 21-22, p. 16.

«Las primeras letras deben
comprender el leer y escribir
únicamente en español».
La llengua a l'escola

Tura Clarà

Llicenciada en història

Amics de Besalú i el seu Comtat, Centre d'Estudis

Este Reino ha sido rebelde a S.M. y ha sido conquistado, habiendo cometido contra S.M. una grande alevosia, y assi no tiene más privilegios ni fueros que aquellos que S.M. quisiere conceder en adelante.¹⁷¹

LA PROHIBICIÓ DE L'IDIOMA

El 29 de gener de 1716 José Rodrigo Vilalpando¹⁷² va trametre als corregidors del Principat de Catalunya una «Instrucció secreta» per imposar delicadament la llengua castellana a les terres catalanes «de manera que se consiga el efecto sin que se note el cuidado». Les ordres que manaven que es comencés per la justícia, l'ensenyament

¹⁷¹ Paraules pronunciades el maig de 1707 pel duc de Berwick, responsable de liquidar les institucions catalanes i de crear, amb caràcter provisional, una Junta Superior de Justicia y Gobierno del Principado, que fou presidida per José Patiño.

¹⁷² José Rodrigo Villalpando (Saragossa, 1688 – Madrid, 1741) fou lloctinent a la cort dels Justícia d'Aragó, exercí d'ambaixador a París per encàrrec de Felip V a finals de la Guerra de Successió; a partir de 1716 fou secretari d'Estat i secretari del despatx d'Hisenda i Gràcia i Justícia.

i l'educació religiosa, es començaren a fer efectives en l'article 5è del decret de Nova Planta, que prohibia utilitzar el català i el llatí en l'administració de Justícia, tot i que amb una excepció: els relators havien de saber ambdues llengües per poder entendre els processos i les escriptures anteriors.

La intenció de les autoritats era que la llengua catalana deixés de ser d'ús quotidià i pensaren que la forma més adient d'aconseguir-ho era castellanitzar l'educació, començant pels nivells superiors. Per això, s'ordenà tancar totes les universitats catalanes i concentrar tots els estudis en una universitat de nova construcció a Cervera, en la qual tots els acadèmics havien de ser addictes al rei.¹⁷³

Tingueren, també, un paper destacat en la castellanització del país les Acadèmies barcelonines que empraren el castellà en totes les seves tasques, com ara la Real Acadèmia de Bones Lletres; els seminaris i les escoles de gramàtica, en què el castellà va desplaçar el català, com succeí al Col·legi de Nobles de Cordelles.¹⁷⁴ En el primer capítol del «Plan General de la Educación que se puede dar en el Imperial y Real Seminario de Nobles Cordelles de la ciudad de Barcelona» es manava parlar en castellà,¹⁷⁵ fet que no ens ha de sorprendre, atès que en aquest Col·legi era on s'instruïa l'alta societat catalana, nobles i burgesos, la qual, fins i tot abans del decret de Nova Planta, ja volien apropar-se a la cort castellana per obtenir càrrecs i favors.

Malgrat la voluntat del govern, el català encara era la llengua vehicular a les escoles de primeres lletres, moltes de les quals funcionaven com a dependències parroquials.¹⁷⁶ El Consejo de Castilla va autoritzar alguns llibres per aprendre a llegir: *Beceroles*, *Cartillas*, *Doctrina de Orriols*, *Salms Penitencials*, *Fray Anselmo Turmeda*, *Miracles de la Verge del Roser*, *El pelegrí...* També es feren necessaris altres llibres per ensenyar gramàtica i aritmètica als nens,¹⁷⁷ com la gramàtica catalana que va publicar sota llicència eclesial

¹⁷³ El rei dóna a la Universitat de Cervera el «privilegio perpetuo, y privativo de una imprenta, en que se hayan de imprimir unicamente todos los Libros, y Papeles, que conduxeren a la comun enseñanza, desde la cartilla [...] en que se empiezan a aprehender las primeras letras».

¹⁷⁴ L'Imperial i Reial Seminari de Nobles de Cordelles fou una institució educativa fundada pel notari Joan Cordelles l'any 1530. Al cap de cent anys la Companyia de Jesús va acceptar gestionar l'escola, que va funcionar fins a la supressió de l'orde.

¹⁷⁵ La direcció del Col·legi va redactar l'any 1772 unes normes en les quals es manava que «las primeras letras deben comprender el leer y escribir únicamente en español y latín [...] Se hablará en todas las clases el castellano en cuio idioma, se haran las traducciones».

¹⁷⁶ J. VERRIER (1981), *Continuïtat pedagògica catalana durant els segles XVIII i XIX*, Barcelona, p. 10. A les escoles de primeres lletres s'hi ensenyava lectura, escriptura, la «nombrà» i les màximes morals.

¹⁷⁷ En aquesta època es pensava que educar les nenes era una pèrdua de temps i diners.

Josep Ullastre¹⁷⁸ o el mètode d'ensenyament de Baldiri Reixach,¹⁷⁹ una obra dirigida als mestres i adaptada a la realitat catalana i que cent anys després de la seva primera edició encara fou d'ús habitual entre els ensenyants pel seu contingut pedagògic. També cal mencionar Francesc Ifern,¹⁸⁰ que va escriure un *Compendi breu de les quatre regles generals de l'aritmètica pràctica*, ja que veié la necessitat que tenien els gironins d'aprendre les quatre regles bàsiques de les matemàtiques.

Però no es pot ensenyar si no hi ha escoles. L'Església intentava posar-hi remei i gairebé a cada poble el rector va obrir una aula de primeres lletres. Les grans ciutats com Barcelona tenien uns altres tipus de problemes. Tots els mestres titulats per exercir s'havien agrupat sota la Germandat de Sant Cassià, i n'hi havia que s'havien fet forts en els seus llocs de treball, que moltes vegades eren, en part, remunerats pels ajuntaments. Pertànyer a la Germandat els donava privilegis, com poder obrir una escola on volguessin i cobrar dels pares dels alumnes un sou mensual a condició que acceptessin nens pobres a les seves aules —detall, aquest darrer, que sovint s'oblidaven de complir.

El bisbe de Barcelona, Josep Climent,¹⁸¹ home instruït i molt amant de l'educació, pensava que els nens no podien córrer desvagats pels carrers i va proposar a diversos convents i monestirs de la ciutat que acceptessin l'encàrrec de crear escoles per als menuts. En carta dirigida als feligresos de Barcelona explica que en alguns pobles de la seva diòcesi hi ha escoles mantingudes pels mateixos veïns o pels àrbitres del comú, que en altres viles són els capellans els qui fan classes a la rectoria, però que a la ciutat de Barcelona només hi ha mestres privats, per la qual cosa: «[...] discorreguem que ningun seria tan universal, ni tan eficaz, com lo establiment de algunas Escuelas publicas, en que graciosament se ensenyàs a tots los minyons la doctrina christiana, juntament ab las primeras letras [...]. Així, no permetent las curas rendas de nostra Mitra, que

¹⁷⁸ Josep Ullastre (Banyoles, 1690 – Peralada, 1762) exercí de rector a Sant Martí de Peralada, on ensenyà primeres lletres, motiu pel qual decidí escriure la *Grammatica cathalana embellida, ab dos ortographias extensa i ab apostrophe : per correctament parlar i escriure en extensa i apostrophada la llengua cathalana*, escrita l'any 1743 i publicada deu anys més tard.

¹⁷⁹ Baldiri Reixach i Carbó (Bell-lloc d'Aro, 1703 – Sant Martí d'Ollers, 1781), exercí de rector a la parròquia on també fa de mestre de primeres lletres als fills de la pagesia. Per necessitat i per obligació moral escriu les *Instruccions per a la ensenyança de minyons*, la qual fou escrita i publicada en dues parts. La primera l'any 1749; la segona restà inèdita fins el 1981.

¹⁸⁰ Francesc Ifern (?–Girona, 1754) és beneficiat de la seu de Girona, exercí de mestre a l'estudi del Pes de la Palla des de l'any 1717 fins al 1723. En el pròleg de la primera edició l'autor esmenta que hi ha una «gran falta y necessitat en lo saber de la Quatre Regles», tot i que reconeix que hi ha molts llibres que en parlen «però com són en llengua castellana [...] [i hi ha] alguns, que no la entenen [...] he volgut explicarlas en nostra llengua catalana». Sembla que la primera edició data de 1717.

¹⁸¹ Josep Climent (Castelló de la Plana, 1706–1781) fou nomenat bisbe de Barcelona l'any 1766, càrrec que ocupà fins el 1775 quan va ser destituït per ser massa amic dels seus feligresos. Va promoure la utilització del català en la redacció de les visites pastorals. Fundà deu escoles de primeres lletres i doctrina cristiana a la ciutat de Barcelona i renovà el pla d'estudis del col·legi episcopal, convertit en l'únic centre d'ensenyament superior de Barcelona.

pugan erigir y dotar Escuelas bastans pera tots los minyos pobres de la Ciutat, resoluèrem posar en execució lo pensament, que molts anys ha nos ocorreguè, de que en los Convents de Religiosos se dedicàs algu à ensenyar de llegir, escriure, y doctrina christiana.»¹⁸² Els mestres de Barcelona van veure aquesta preocupació per l'ensenyament del bisbe com una ingerència en la seva feina, i argumentaven que, per aquest motiu, les seves aules es buidaven i perdien bona part del seu salari. Per això van iniciar una llarga protesta (1771-1777) que finalitzà quan la Junta de Govern del Principat manà al bisbe que tanqués les seves escoles.¹⁸³ Ara bé, en les escoles del bisbe de Barcelona, a diferència de les del bisbat de Girona, s'ensenyava el castellà a través del català, ja que Josep Climent, gran defensor de la llengua catalana, promotor d'un diccionari català i d'una gramàtica castellana-catalana, va creure que la mainada tindrien més possibilitats de futur sabent la llengua que en aquell moment s'emprava per als estudis científics i els negocis a gran escala, a més de la pròpia.

L'any 1768, el rei signà una Cèdula reial que imposava el castellà a les escoles de primeres lletres com a llengua única;¹⁸⁴ arrancava finalment la castellanització de les aules de primeres lletres. Diversos mestres de Mallorca i València apunten en els seus dietaris les ordres que reberen d'ensenyar a tots «ab la llengua castellana». A més a més, «la Societat econòmica de Amigos del País» de Mallorca va prendre diverses mesures per facilitar la difusió del castellà com, per exemple, obrir noves escoles i buscar mestres que el sabessin parlar bé a la península.¹⁸⁵

La transició d'una llengua a l'altra va succeir suaument, com una cosa natural acceptada per tothom. La castellanització de les classes dirigents donava els seus fruits. Salomó Marquès¹⁸⁶ fa l'estudi d'un manuscrit de gramàtica utilitzat a la Bisbal d'Empordà durant el segle XVIII. En la descripció d'aquest fa constar que la primera meitat del llibret està escrit en català, mentre que altra part és en castellà. El canvi de llengua s'inicia sota una anotació en què s'explica que el rei ha fet publicar el Reial decret anteriorment mencionat i que «obedeciendo como es justo al Real decreto, manda

¹⁸² Carta als feligresos de Barcelona explicant la necessitat d'obrir escoles gratuïtes per a nens. En línia: <books.google.es/books?vid=BNC:1001953624&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false>. [Darrera consulta: 14 de novembre de 2013].

¹⁸³ S. MARQUÉS SUREDA (1981), *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, tesi doctoral, p. 65.

¹⁸⁴ «Reial Cèdula de S.M. a consulta de los señores del Consejo reduciendo el arancel de los derechos procesales de vellón en toda la Corona de Aragón y para que en todo el reino se enseñe la lengua castellana con otras cosa que expresa», art. VII: Mando que la enseñanza de primeras letras, latinidad y retórica se haga en lengua castellana generalmente donde quiera que no se practique, cuidando de su cumplimiento las Audiencias.»

¹⁸⁵ B. SUREDA (1988), «Llengua y educación en la Mallorca ilustrada», a *Historia de la educación*, vol. 7, p. 47-57.

¹⁸⁶ S. MARQUÈS (2008), «Un llibre de gramàtica de la Bisbal d'Empordà», *Revista de Girona*, p. 184-189. Francesc Fina és un estudiant de llatinitat a la Bisbal d'Empordà durant els anys 1770-1773 que utilitza un llibre de gramàtica manuscrit en el qual hi ha anotacions prou interessants per al tema que tractem.

el maestro de la Bisbal a todos sus discípulos, que, en adelante, hablen y repitan los libros en lengua castellana».

El 22 de setembre de 1780 es publica un altre decret on s'ordena que «en todas las escuelas del reyno se enseñe a los niños en lengua nativa, por la gramática que ha compuesto y publicado la Real Academia de la Lengua». El decret no fa obligatori anar a l'escola però exigeix que s'ensenyi només la llengua castellana com l'anterior decret havia obligat a ensenyar en castellà. La llei va proscriure la llengua catalana obligant els mestres a usar una llengua forana que els nois no comprenien, tot aconseguint fomentar l'absentisme escolar i que a Catalunya l'analfabetisme imperés durant molt més de temps.

A partir d'aquest moment es començà a castigar els alumnes que parlaven en català a les aules.¹⁸⁷ El mètode més habitual era el de l'anell, que consistia a donar un anell al primer noi que parlava en català; aquest el portava fins que trobava un altre alumne que emprava el català, el qual duia l'anell fins a trobar un altre nen que parlés en català, i així successivament. Es torna, novament, a prohibir la publicació de llibres en català,¹⁸⁸ tot i que se n'editaren uns quants sota llicència eclesial, com el ja mencionat mètode de mossèn Baldiri Reixach, que encara s'utilitzava l'any 1825.

Una cosa, però, són les lleis i una altra ben diferent la realitat. L'Estat va començar legislant sobre mestres i assignatures a impartir, però es va oblidar d'ordenar obrir escoles i, el més important, de dotar-les econòmicament —un problema que es va allargar fins a inicis del segle xx. Un exemple de manca de places escolars l'aporta Salomó Marqués¹⁸⁹ quan estudia l'educació a la ciutat de Girona, on l'any 1797, amb més de set mil habitants, i quasi dos mil infants i adolescents, només disposava de dues escoles de primeres lletres, amb una assistència d'uns cent vint alumnes. El mateix Ajuntament pensa que els nois no van a escola perquè s'ha de pagar el mestre pel treball que fa i molts pares no s'ho poden permetre a causa que viuen en situació de gran pobresa.¹⁹⁰ Tant és així que l'any 1803 només hi ha 80 alumnes a les aules de primeres lletres.

A la comarca de la Garrotxa en aquesta època només hi ha dues poblacions que mantinguin escoles de primera ensenyança: Olot i Besalú. A Olot, l'any 1716, hi ha un mestre de primeres lletres i un altre de gramàtica per a una població de 310 nois¹⁹¹ menors de 14 anys. Tot i que el 1787 hi ha dos mestres de primeres lletres i dos de gramàtica són totalment insuficients, ja que el nombre de nens ha augmentat; ara són

¹⁸⁷ B. SUREDA (1988), a «Lengua y educación en la Mallorca ilustrada», menciona una carta provinent del País Basc en què s'aconsella els mestres valencians emprar el mètode de l'anell, que ha demostrat ser molt eficaç.

¹⁸⁸ Són diverses les disposicions reials que recorden el privilegi d'impremta de Cervera i la prohibició d'emprar la llengua catalana.

¹⁸⁹ S. MARQUÉS SUREDA (1992), pròleg al llibre *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*, Vic, Eumo, p. XIII.

¹⁹⁰ S. MARQUÉS SUREDA (1981), *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, tesi doctoral, p. 97.

¹⁹¹ No es compten les nenes, atès que no hi havia escoles de nenes mantingudes per l'Ajuntament.

1.647 els nois menors de 16 anys.¹⁹² Les notícies d'aquesta època de Besalú són molt més minses, atès que durant la Guerra del Francès va desaparèixer tota la documentació anterior al segle XIX. No obstant això, podem deduir¹⁹³ que a la vila hi havia dues escoles de primeres lletres, una de gramàtica i una altra de retòrica, del tot insuficients per a la quantitat d'infants que hi havia a la vila. A finals de segle XVIII trobem la primera notícia de Tortellà quan l'Ajuntament va redactar un anunci sol·licitant un mestre per cobrir la plaça que hi ha vacant per defunció del mestre anterior. Se li ofereix casa, hort i local escola, a més a més estarà dispensat de pagar la quinta i a canvi haurà de treballar tres hores al matí i unes altres tres a la tarda llevat de la del dijous que haurà d'ajudar al capellà a passar el rosari a l'església.

Com hem vist, la llei obligava els ensenyants a educar en una llengua que cal suposar que no era ben coneguda per aquests, ja que, per poder exercir, sols havien de fer un examen oral davant un tribunal establert pel corregidor. Els infants havien d'aprendre en una llengua forana, que el mateix Baldiri Reixach havia descrit com «molt útil perquè, sens ella ni podran tenir tracte ni comunicació amb la resta de províncies d'Espanya».¹⁹⁴ També ho va pensar així el bisbe Climent de Barcelona, el qual va determinar i disposar que en les seves escoles els minyons s'intruïssin amb textos bilingües.¹⁹⁵ Salomó Marqués, en el seu estudi sobre l'ensenyament a Girona, només ha trobat una sola menció a l'idioma que s'ha de parlar a les aules. En el contracte del mestre Horts, signat l'any 1795, s'especifica que ha d'ensenyar a llegir en llengua castellana.

Així fou com aconseguiren que el castellà entrés a les escoles, amb el bilingüisme i, de mica en mica, amb l'ajut de les lleis s'acabà imposant com a llengua vehicular, de tal manera que, en el primer terç del segle XIX, tothom donà per entès que «el conocimiento de la lengua castellana es la base principal de la buena educación e instrucción de la juventud»,¹⁹⁶ i foren els mateixos mestres els qui començaren a editar diccionaris català-castellà per millor ensenyar l'idioma forà als nois del Principat. Albert Vidal,

¹⁹² M. PUIG I REIXACH (1984), *L'escola i els mestres de gramàtica d'Olot*, Olot, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (PEHOC); (2006), «Ensenyament a Olot al segle XVIII. L'estudi públic i els seus mestres», Olot, Annals PEHOC vol. 17.

¹⁹³ T. CLARÀ VALLÈS (2013), «Les bases dels mestres de la república», *Les Garrotxes*, núm. 11 (abril); «L'alfabetisme i l'analfabetisme en relació amb les taxes de població de Besalú» (en premsa); «Una aproximació a les taxes d'analfabetisme del Partido Judicial de Olot» (en premsa). Les primeres notícies que es conserven a l'Arxiu Municipal de Besalú són de 1818: s'acomiada un dels dos mestres de primeres lletres, Joan Camó, i es lloga per ocupar la seva plaça Joan Pujol.

¹⁹⁴ B. REIXACH (1992), *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*, Vic, Eumo, p. 228 i 229.

¹⁹⁵ J. VERRIER (1981), *Continuïtat pedagògica catalana durant els segles XVIII i XIX*, Barcelona, p. 44, menciona que els textos bilingües més antics que ha trobat són dels anys 1769 i 1770.

¹⁹⁶ J. COSTA DEVAL (1827), *Compendio de gramàtica castellana. Seguido de un prontuario de las voces mas usuales en catalán y castellano*, Barcelona. Consultable en línia:

books.google.es/books?vid=BNC:1001010652&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

[Darrera consulta: 15 de novembre de 2013].

Joan Roca, Santiago Saura, Pere Labèrnia foren alguns dels que es veieren en cor de fer aquesta tasca.

La Constitució de Cadis, aprovada l'any 1812, ordenava que s'obriessin escoles de primeres lletres per a nois a tots els pobles del regne, i creava una Direcció General de Estudios composta per persones instruïdes que havien de ser les encarregades de la inspecció de l'ensenyament públic.¹⁹⁷

Dissortadament, la Constitució de Cadis només s'aplicà quan els liberals arribaren al poder l'any 1820 (Trienni Liberal). Llavors, es creà la Direcció General de Estudios, que fou dirigida per set persones que pogueren proposar plans d'estudis i organitzar un sistema de control de les escoles de tal manera que cada tres anys totes les aules fossin visitades. La Direcció posà en funcionament el *Reglamento general de instrucción pública*,¹⁹⁸ en què s'ordenava que tot l'ensenyament fos uniforme, és a dir, en castellà. Aquest «plan» fou derogat tan bon punt els absolutistes tornaren al poder, els quals s'afanyaren a aprovar el *Plan y reglamento de escuelas de primeras letras del Reino*,¹⁹⁹ en què, en els articles 14 i 15, s'obligava a l'ensenyament exclusiu de la gramàtica i l'ortografia castellana.

L'any 1834 el govern sancionava la *Instrucción para el régimen y gobierno de las escuelas de primeras letras del reino*,²⁰⁰ que indicava les reformes que calia fer a la instrucció pública. Aquestes reformes van veure la llum dos anys més tard en el *Plan general de instrucción pública*,²⁰¹ el qual no es va aplicar mai a causa d'un nou canvi de govern, que va decidir elaborar un nou *Reglamento provisional de las escuelas públicas de instrucción primaria elemental*.²⁰² Diversos decrets publicats posteriorment ompliren de contingut el reglament. Per exemple, es va establir la jerarquia administrativa de l'educació, és a dir, es crearen les juntes locals i provincials que estaven sota les ordres del rector de la universitat corresponent a cada província, en el cas de Catalunya del rector de la Universitat de Barcelona. S'organitza, també, el cos d'inspecció de les escoles primàries, que depenien econòmicament de les juntes provincials i tenien com a obligació visitar les escoles un cop l'any per comprovar si les aules estaven en ordre, per resoldre els

¹⁹⁷ Constitució de Cadis, títol IX, *De la instrucción pública*, articles 366-370.

¹⁹⁸ El decret, també anomenat *Plan Quintana*, va ser aprovat el 29 de juny de 1821. A. ÁVILA FERNÁNDEZ, «La enseñanza primaria a través de los planes y programas escolares en la educación española durante el siglo XIX. (Desde el Reglamento general de instrucción pública de 1821 a la Ley de instrucción primaria de 1868)». Consultable en línia: <www.institucional.us/revistas/cuestiones/6_7/art_20.pdf>. [Darrera consulta: 17 de novembre de 2013].

¹⁹⁹ Conegut també com «Plan Calomarde», va ser aprovat el 16 de febrer de 1825 i publicat a la *Gazeta de Madrid*, el 22 de febrer de 1825. A. ÁVILA FERNÁNDEZ, «La enseñanza primaria...».

²⁰⁰ Aprovat el 31 d'agost de 1834 i publicat a la *Gazeta de Madrid*, el 23 d'octubre de 1834. B. DELGADO CRIADO (1994), *Historia de la Educación en España y América*, Fundación Santa María, p. 149.

²⁰¹ Real decreto de 4 d'agost de 1836. Plan Duque de Rivas.

²⁰² Decret de 26 de novembre de 1838.

problemes que poguessin tenir els mestres o reconduir-los, si era necessari, a les normes educatives establertes per la llei.

Entre 1838 i 1858 s'obren escoles a tots els pobles i les viles de la Península, i aquell problema idiomàtic que s'inicià en el primer terç del segle XVIII s'estengué arreu on es parlava un llenguatge diferent a la castellana: Països Catalans, Galícia i País Basc. Fins aquell moment la dificultat d'aprendre en una llengua aliena la patiren uns quants nens privilegiats que podien anar a estudiar, però, quan es va obligar a obrir escoles a tots els pobles el problema en comptes de solucionar-se es va agreujar. El pròleg d'un diccionari anònim català-castellà-llatí-francès-italià editat per una societat de catalans l'any 1837,²⁰³ s'inicià amb un: «Vergonyós [*sic*] y lamentable es per cert l'olvid en que jau fa tèmps immemorial la llengua catalana [...] ¿Quí al véurer la falta de diccionaris [...] no creuria que [...] es una jerga de una provincia barbara [...]?» L'autor del text continua fent una crítica dels diccionaris publicats fins aquell moment, com el confeccionat per Esteve-Belvitges-Jutglà o el de Magí Ferrer. El cert, però, és que els mestres continuaren editant gramàtiques i diccionaris que els ajudessin a ensenyar la llengua castellana als nois de Catalunya.²⁰⁴

Finalment, el 7 de setembre de 1857 s'aprovà la llei Moyano, la primera llei d'educació²⁰⁵ que hi ha hagut a Espanya. En l'article 2 es defineix com ha de ser l'ensenyament primari i obliga a ensenyar únicament i de manera exclusiva la gramàtica castellana, una forma molt subtil de manar que la llengua vehicular a l'escola sigui el castellà, dit d'una altra manera, el decret de 1780 encara està en vigor. També estableix l'obligació d'obrir una escola per a nens i una altra per a nenes a tots els pobles. Malgrat que les aules no s'omplen, el problema de la llengua reapareix amb més força. El primer cens en què es comptabilitza l'estat d'instrucció mostra que gairebé el 85% de la població és analfabeta i els mestres es lamenten de l'escassa concurrència d'infants a les aules, amb una continuïtat molt minsa. A més a més, es dolen que els nens i les nenes obliden fàcilment el poc que aprenen a causa de la dificultat de comprendre la llengua escolar.

Mestres i pedagogs van fer notar que «ningun profesor del Principado habrá dejado de conocer que es absolutamente imposible conseguir resultado alguno en las escuelas primarias, si antes de dar comienzo á la instrucción propiamente dicha, no se procura que los alumnos entiendan el lenguaje castellano».²⁰⁶ Per això, es fan necessàries les gramàtiques amb correspondències català-castellà com la d'Antoni de Bofarull,

²⁰³ P. MARCET SALOM i J. SOLÀ (1998), *Història de la lingüística catalana, 1775-1900*, vol. I, Girona, p. 634-635.

²⁰⁴ Algunes gramàtiques publicades foren escrites per mestres nascuts a les comarques gironines, com eren Francesc Loperena, catedràtic de la normal de Girona; Francesc d'A. Ferrusola i Marià Pujolar, mestres de Sant Esteve d'en Bas i Tortellà; o Esteve Paluzie, nascut a Olot i mestre en diverses escoles de València i Barcelona.

²⁰⁵ De fet, la llei Moyano converteix en llei totes les normes i els decrets publicats anteriorment. L'única novetat està en el fet que també fa obligatòria l'educació femenina.

²⁰⁶ Odon FONOLL (1862), *Método práctico para la enseñanza de la lengua castellana en Cataluña*, Barcelona.

Estudios, sistema gramatical y cretomatia de la lengua catalana (1867); la de Salvador Genís (1869), *El auxiliar del maestro catalán en la enseñanza de la lengua castellana: obra destinada a las escuelas de Cataluña*, o la d'Ignasi Farré i Carrio, *Gramàtica catalana: estudis sobre la mateixa*.

Eren unes gramàtiques nascudes per ensenyar millor el castellà, en paraules de Salvador Genís:²⁰⁷

Uno de los mayores obstáculos que en nuestras escuelas se oponen al adelantamiento de los niños es, sin duda alguna, el tener que recibir y estudiar sus lecciones en una lengua diferente de la que aprendieron de boca de sus madres y hablan de continuo, excepto en los cortos intervalos que nosotros nos vemos obligados a impedirselo. Lo cierto es que la mayor parte de ellos aprenden tarde y mal el castellano, y que su ignorancia respecto de esta lengua nos obliga a emplear doble o triple tiempo y trabajo para enseñarles cualquiera asignatura, del que invierten en ello los profesores que tienen la fortuna de hablar á niños que comprenden cuanto se les dice...

L'autor reflexiona sobre el sistema més usat a les aules, com ara, exercitar els alumnes a traduir al català els continguts, un sistema que ell mateix ha practicat i comprovat que no funciona, ja que els nois surten de l'escola sense saber parlar ni entendre el castellà. Per això, en el seu llibre, nascut per ensenyar la llengua, es prescindeix del rigorisme ortogràfic de la llengua catalana per evitar que els nens la traslladin al castellà, alhora que avisa els mestres de quines són les paraules més difícils de pronunciar en castellà per a un nen catalanoparlant i com corregir la dicció defectuosa.

Llavors, quina era la llengua que s'usava a l'escola? Donar una resposta clara a aquesta pregunta no és fàcil. Legalment, el castellà va entrar a les escoles l'any 1768, com s'ha vist en la gramàtica de la Bisbal d'Empordà,²⁰⁸ però no es pot proscriure un idioma per decret, i malgrat les ordres, les lleis, els mecanismes ideats per al seu compliment i els càstigs imposats a la mainada, els infants continuaven parlant la seva llengua materna dins les aules i els mestres no tingueren cap altre remei que emprar-lo si volien que l'educació avancés.

²⁰⁷ S. GENÍS (1892), *El auxiliar del maestro catalán en la enseñanza de la lengua castellana: obra destinada a las escuelas de Cataluña*, 1a edició 1869, pròleg inclòs també en la 4a edició. Salvador Genís va ser un gran defensor de la llengua catalana a l'escola i en tots els àmbits de la vida. Els seus articles sobre gramàtica i ortografia catalana foren publicats a les revistes de magisteri de Catalunya, així com a *La Veu de Catalunya* i altres diaris.

²⁰⁸ S. MARQUÈS (2008), «Un llibre de gramàtica de la Bisbal d'Empordà», *Revista de Girona*, p. 184-189. Francesc Fina és un estudiant de llatinitat a la Bisbal d'Empordà durant els anys 1770-1773 que utilitza un llibre de gramàtica manuscrit en què hi ha anotacions prou interessant sobre el tema que tractem.

La situació de l'ensenyament després del decret de Nova Planta: la instrucció a Reus

Josep Fàbregas Roig²⁰⁹
Judith Vidal Bonavila
Universitat Rovira i Virgili

1. INTRODUCCIÓ

El segle XVIII havia de ser el segle del progrés i de la renovació, que preconitzava la Il·lustració. Aquest progrés va significar l'aparició de nombroses institucions culturals: acadèmies de la llengua, de la història, de jurisprudència, de belles arts; escoles de nàutica, d'enginyers de camins, canals i ports; jardins botànics, etcètera; es van reformar les universitats i els col·legis majors; també es van preocupar per l'educació les Societades Econòmiques de Amigos del País. L'educació va rebre l'impuls del pensament il·lustrat, els seus teòrics consideraven la instrucció com el camí per assolir la felicitat; encara que, per una banda, van definir un model tan exigent que només podia estar a l'abast de les elits; i, per l'altra, plantejaven la teoria pedagògica seguint l'estratificació de la societat estamental. L'educació elemental era una via que havia de conduir o bé a la formació dels artesans, o bé no era més que un instrument de profilaxi social.²¹⁰

²⁰⁹ Membres del grup de recerca consolidat de la Universitat Rovira i Virgili Ideologies i Societat a la Catalunya Contemporània (ISOCAC).

²¹⁰ Carlos MARTÍNEZ SHAW (1996), *El Siglo de las Luces. Las bases intelectuales del reformismo*, Madrid, Temas de Hoy, p. 13-25, 96.

Durant els segles XVI i XVII, a Catalunya, els centres de formació oficials es restringien en els Estudis Generals i els Seminaris, ubicats en les principals ciutats. Aquests Estudis —antigues universitats— que impartien educació superior, se situaven a Barcelona, Girona, Lleida, Solsona, Tarragona, Tortosa i Vic. Després del decret de Nova Planta aquests centres es van clausurar, per crear una única universitat a Cervera. Amb això no volem dir que aquesta universitat acabés monopolitzant l'ensenyament, perquè diversos col·legis del Principat, la majoria religiosos, estaven autoritzats a impartir determinats estudis, com fou el cas del col·legi jesuïta de Betlem a Barcelona, el convent de Sant Domènec de Tortosa o els col·legis de jesuïtes de Girona, Figueres, entre altres.²¹¹

Durant aquesta època, l'ensenyament primari que s'impartia en localitats d'un cert pes demogràfic, Reus n'era un exemple, estava sota el control dels municipis i de mestres privats, els quals amb uns fons migrats intentaven inculcar les primeres lletres a aquelles capes de la societat més desfavorides. A mesura que va avançar el segle XVIII els centres religiosos van assolir més protagonisme. Les escoles de minyons, dedicades a l'ensenyament de les primeres lletres i a llegir, escriure i comptar, convivia amb les escoles de gramàtica i amb els ensenyaments de minyones, dedicats a la costura.

La bibliografia dels segles XVII i sobretot del XVIII ens ofereix diversos tractats d'educació obra de Locke, Picornell, Rousseau, Vernay i altres.²¹² En el cas de Catalunya Baldiri Reixach, rector de l'església parroquial de Sant Martí d'Ollers, el 1748 havia publicat unes instruccions en les quals destacava la importància que tenia la bona educació per als minyons. En el capítol primer assenyalava els quatre sectors interessats en l'educació: els minyons, els pares naturals, els «pares de la República» i els mestres. En el nostre estudi ens interessa particularment l'actuació dels «pares de la República» i la dels mestres. Els «pares de la República», segons Reixach estaven obligats a procurar el bé públic, el qual depenia de la bona educació dels minyons, perquè aquells que en un moment determinat eren joves, algun dia serien propietaris, corregidors, batlles, jutges de les audiències, governadors, eclesiàstics, etc.

La tasca de les autoritats no es limitava solament a proveir els càrrecs de magisteri, sinó que en el moment d'acceptar un mestre també havien de vigilar que fos persona de

²¹¹ Ana María ORIOL MONCANUT (1959), *La enseñanza en Barcelona a fines del siglo XVIII*, Madrid, CSIC / Instituto San José de Calasanz de Pedagogía, p. 38-39.

²¹² John LOCKE (1693), *Some thoughts concerning education*; Jean Jacques ROUSSEAU (1762), *Émile, ou de l'éducation*; Juan PICORNELL GOMILA (1786), *Discurso teórico-práctico sobre la educación*; Luís ANTÓNIO VERNEY, *Barbadinho* (1746). *Verdadeiro método de estudar*; Sylvie IMPARATO-PRIEUR (2000), «La enseñanza de primeras letras en España en la segunda mitad del siglo XVIII: contenidos y métodos a través de algunos tratados de enseñanza», *Contextos Educativos*, 3, p. 235-252; també cita Felipe SCÍO (1780), *Método uniforme para las escuelas de cartilla de deletrear, escribir, aritmética, gramática castellana y ejercicio de doctrina*; Joseph de ANDUAGA Y GARIMBERTI (1781), *Arte de escribir por reglas y sin muestras: establecido de orden superior en los Reales Sitios de San Idelfonso y Valsain después de haberse experimentado en ambos la autoridad de su enseñanza y sus ventajas respecto del método usado hasta ahora en las escuelas de primeras letras*; Juan RUBIO (1788), *Prevencciones dirigidas a los maestros de primeras letras*; Torcuato TORIO DE LA RIVA (1798), *Arte de escribir por reglas y con muestras*.

bons costums i amb habilitats per desenvolupar amb cura aquesta tasca. Si la provisió de la plaça es feia per concurs, aconsellava que els opositors es presentessin un mes abans de la prova, per conèixer les qualitats dels candidats, ja que «no sempre el que fa millor examen és el que sap més». Reixach, a banda dels coneixements, valorava altres aptituds com són la prudència, la paciència, la modèstia, l'aplicació, la temperància i la castedat, perquè: «[...] que val lo Mestre, per docte que sie si es imprudent, ò arroixat, ò ple de vanitat ò glotó, ò amador del sexo femeneo, ò es impacient ò no es aplicat.»²¹³

2. L'ENSENYAMENT ANTERIOR AL DECRET DE NOVA PLANTA

2.1. Breus anotacions sobre l'ensenyament a Reus fins al segle XVII

En la parte meridional de la renombrada Cataluña y en el centro del campo de la anti-quísima Tarraco se eleva una moderna ciudad, si celebre por sus mercados y admiradas por sus múltiples industrias, no agena al movimiento intelectual de aquellos pueblos que ansían la libertad para el progreso, y el progresos para su digna satisfacción... La instrucción pública, no en lo que se refiere únicamente en la enseñanza primaria, sino en lo que puede justamente llamarse grado a ella superior, podemos ayarla en el año 1501, en cuya fecha, el consejo municipal establece una clase de Gramática Latina.²¹⁴

L'ensenyament del llatí i la seva difusió entre les classes populars va ser fonamental en una època en què la major part de les publicacions eren redactades en aquesta llengua. Si tenim present aquesta data llunyana de 1501, citada en el text anterior, podem afirmar que des de ben aviat l'interès del consell municipal per l'ensenyament va ser notable. El predomini del clergat durant l'edat mitjana i la influència que l'Església va exercir en el nostre territori feien necessaris els coneixements de teologia. Reus no va ser aliena a aquest moviment i, el 1511, juntament amb la càtedra de llatinitat, va establir l'ensenyament de Sagrada Teologia, que va durar tres anys.

El municipi no es va desentendre de l'educació i, el 1601, en la reunió celebrada el 25 d'abril, amonestava el mestre de gramàtica perquè fes llegir aquells autors considerats més representatius. El 31 de juliol de 1611 negociava contractar un altre professor i el 10 de setembre de 1623 aprovava proveir la càtedra de gramàtica en una pública oposició, per tal d'adjudicar-la a la persona més ben preparada.

En aquesta tasca educativa també hi van col·laborar els pares carmelites descalços, amb els quals el 12 de setembre de 1630 el municipi es va comprometre a abonar cent

²¹³ Baldiri REIXACH (1748), *Instruccions per la ensenyança de minyons*, Girona, Narcís Oliva Estamper i Llibreter, p. 1, 18-21.

²¹⁴ Arxiu Històric de Tarragona (AHT) (1878). *Memoria del Instituto de segunda enseñanza de la ciudad de Reus por Don Isidoro Frias Fontanilles, vicedirector y catedrático del mismo*, Reus, p. 3.

lliures catalanes a l'any, per acollir gratuïtament els fills dels reusencs que volguessin estudiar filosofia i teologia.²¹⁵

Amb tot, el consell municipal no va deixar de contractar diverses persones que s'ocupaven de l'ensenyament elemental; de les aules de gramàtica; i de la formació de les noies.

2.2. L'ensenyament entre dos segles

A finals del segle XVII, en els consells d'oficis reflectits a les actes municipals, juntament amb els altres càrrecs, trobem la relació d'ensenyants dedicats a impartir les diverses matèries. Per a aquest treball hem estudiat una sèrie que abraça cinquanta anys, entre 1691 i 1740, que justifiquem per poder disposar d'un període prou ampli, previ a l'aplicació del decret de Nova Planta i a tenir una visió posterior, una vegada que aquest es va consolidar, a fi de poder comparar-los.

A la dècada dels anys noranta del segle XVII el municipi disposava de dos o tres mestres de minyons que iniciaven en la lectura, l'escriptura i a comptar; d'un o dos mestres de gramàtica; i de mestres de minyones que, en nombre variable, a més d'ensenyar a cosir i fer puntes, impartien doctrina cristiana.

Pel que fa als mestres de minyons, Pere Pau Borrell i Tomàs Canals van omplir els últims anys del segle XVII, malgrat que la tasca docent de Borrell es va allargar fins a 1732. Des de l'any 1696, en què es va afegir Pau Miralles, fins al 1711, es va disposar de tres mestres; des d'aquesta data fins al 1729 van tornar a ser dos docents. A partir dels anys trenta del segle XVIII, l'augment de la població justifica l'entrada de nous professors.²¹⁶

En relació amb els mestres de gramàtica, podem dir que el nombre oscil·lava entre un i dos. De fet, hi havia dues aules de gramàtica, que depenent del nombre d'alumnes eren ateses per un sol llicenciat. Els anys finals del segle XVII el responsable va ser Pere Pau Forcada; l'any 1697 s'hi va afegir el prevere Josep Cotxí, i el 1700, van cessar els dos llicenciats que impartien la matèria i el Consell va treure la plaça per oposició. Amb aquest motiu es va fer públic el concurs a diverses viles; mentre la plaça es proveïa, el reverent Rafael Serrà es va fer càrrec interinament de l'ensenyament. Fins el 1709 van compartir la docència, encara que mai de manera conjunta, Serrà, Joan Fort i Miquel Bellverd. Passat aquest període van ser substituïts per Josep Cotxí, que va regir les dues aules de gramàtica en solitari fins al 1717. Els anys 1718 i 1719 les aules van ser dirigides per Joan Sardà.

²¹⁵ Els carmelites havien fundat el 1606 un nou convent que se situava en uns terrenys de la partida del Camí Nou, als afores de Reus, a la sortida del portal de Monterols.

²¹⁶ A la taula final tenim la relació dels docents que van ensenyar a Reus entre 1691 i 1740.

La docència de les noies, a càrrec de les mestres de minyones, s'encaminava a tasques assignades a les dones. L'ensenyament femení estava en inferioritat de condicions envers el masculí, a diferència dels mestres, a les senyores dedicades a la docència de nenes només se'ls requeria un informe de vida, de bons costums i la prova de conèixer la doctrina cristiana, no ha de sorprendre que moltes no sabessin ni llegir ni escriure.²¹⁷ Al llarg dels anys el nombre d'ensenyants va variar, segons la disponibilitat econòmica i el nombre d'alumnes. Podem afirmar que, a mesura que avancem en el temps, van anar augmentant i quan arribem a la dècada dels anys vint del segle XVIII trobem fins a sis persones dedicades a aquesta ocupació.

3. L'APLICACIÓ DE LA NOVA PLANTA EN L'ENSENYAMENT

Com és sabut, el decret de Nova Planta, publicat a la cèdula reial de 16 de gener de 1716 va retallar les institucions de govern de Catalunya, però no podem dir que l'ensenyament en català en resultés directament afectat. Si analitzem l'article 5è:

Las causas en la Real Audiencia, se substanciaran en lengua Castellana, y para que por la mayor satisfacción de las partes, los incidentes de las causas, se traten con mayor deliberación, mando, que todas las peticiones, presentaciones de Instrumentos, y lo demás que se ofreciere, se haga en las Salas. Para lo corriente, y público, se tenga Audiencia publica, Lunes, Miércoles, y Viernes de cada Semana, en una de ellas, por turno de meses.

L'únic que es desprèn de la seva lectura és que els procediments judicials s'havien de realitzar en llengua castellana. En el decret no hi ha cap article que reguli la llengua en què s'haurà de fer l'ensenyament. Sí que és cert que la seva aplicació va facilitar que posteriorment apareguessin altres decrets que sí que van afectar tant l'ensenyament com l'ús del català. Al llarg del segle, diverses normatives van insistir en l'ús de la llengua castellana; aquesta obstinació significa que devia resultar difícil aconseguir-ne el compliment.

L'aplicació va ser relativament lenta; de fet, el primer ajuntament borbònic no es va constituir a Reus fins la sessió del 24 de juny de 1719; uns quants mesos més tard havia redactat, entre altres, una normativa relacionada amb l'ensenyament. El diumenge 28 de gener de 1720 s'havia convocat Consell, presidit pel batlle Josep Parès, regidor degà, per donar a conèixer una instrucció adreçada a tots els mestres de la vila de Reus.

Retre obediència a Felip V tenia sentit, en tant que proveïa els càrrecs municipals; com a regidors els animava la preocupació per cuidar de la «salut» i total restabliment

²¹⁷ Alfredo MARTÍN GARCÍA (2007), «La enseñanza de las primeras letras en El Ferrol de finales del Antiguo Régimen», *Estudios Humanísticos. Historia*, 6, p. 192.

de la «pàtria» i, en relació amb la formació dels joves, calia inculcar una sèrie de virtuts a les noves generacions.²¹⁸

Els regidors tenien clar que era impossible reformar la població adulta i vella; l'argument, amb l'evangeli com a testimoni, era que «Jesús no ressuscità mai cap vell»; volien demostrar que poca cosa es podia fer contra els vicis de l'edat. Amb aquesta expressió, el que es deixava entreveure era la consideració que els adults havien estat formats amb altres idees, ara poc apropiades, i es pretenia canviar la mentalitat a partir d'«instruir» els joves:

Ahont pot lograrse la abundosa cullita de les virtuts, esperada novellada tras que suspira nostre edat es en la Pueril, que desocupada de totas impressions, está capaz per sa ternura de rebre y fecundar lo viu y legitim empelt de la educacio saludable y salutifera, ab qui brotant animo un natural amor a la rectitud y bondat abraça gustòs la disciplina.²¹⁹

D'aquesta manera —certificaven els regidors— s'assegurava una formació racional i agradable a Déu i als homes, duradora i subsistent, sense haver de dependre de l'acció del «vigilant superior», que, com a violenta, acostumava a ser breu. Aquesta formació indicava el camí a seguir i seria una equivocació malbaratar l'ocasió d'aplicar-la.

Els mestres, amb un mètode racional i recta harmonia, havien d'aconseguir l'objectiu abans esmentat. No obstant això, el Consell, sempre vigilant, havia redactat una Instrucció. La saviesa està constituïda per dues parts —així començava—, una és la llum de l'enteniment i l'altra la voluntat. Desenvolupar la primera corresponia a l'ensenyament, mentre que la segona pertanyia a la bona educació.

La feina dels mestres s'orientava a totes dues. Conrear l'enteniment formava part de la seva tasca habitual; tot i així, es feien dues «recomanacions» adreçades al mestre de sintaxi i prosòdia: la primera era que quan els estudiants parlessin entre ells no empremsin la llengua vulgar, el català, sinó únicament la llatina; la segona, que tots els anys, a la diada del seu patró Sant Tomàs d'Aquino, a la tarda, el mestre havia de fer pujar un dels alumnes a la trona de la Prioral de Sant Pere per recitar textos en vers o en prosa llatina en homenatge al sant; a l'esmentat acte hi assistiria la comunitat de preveres, els membres del Consell Municipal i el predicador de quaresma. Per la part que corresponia a l'educació, que havia de procurar l'adquisició de bons costums, que segons els coetanis, era el que més falta feia, els mestres havien d'observar la normativa que se'ls indicava.

S'havien d'esforçar en dos aspectes: en qüestions religioses i en assumptes mundans, i en ambdós hi havia molta feina a fer. Lluny del que pensava el filòsof Rousseau, que creia en la bondat natural dels homes, els responsables d'aquestes instruccions no donaven cap oportunitat a la naturalesa humana, i a l'efectivitat de l'educació ben poca,

²¹⁸ ACBC: Fons Municipal. Llibre d'actes 1710-1741. Consell del 28 de gener de 1720, p. 201-206.

²¹⁹ ACBC: Fons Municipal. Llibre d'actes 1710-1741. Consell del 28 de gener de 1720, p. 201-206.

atès que tenien assumit que «mentres y aurá homens y aurá vicis» i com que «l'interior» no es pot «del tot reformar», almenys que en les coses de l'exterior «se cumplesca».

En temes religiosos, mestres i deixebles havien d'acudir, cada dia, a l'església parroquial a resar el rosari. Els estudiants de les aules de gramàtica havien d'estar separats dels minyons, cada mestre s'havia de situar darrera seu i havia de vigilar que cap alumne no es quedés enrere i que guardessin silenci, cosa que no devia ser fàcil.

Els professors havien de tenir anotats els dies que els pares carmelites dedicaven a l'ensenyament de la doctrina, per anar-hi amb els deixebles; també havien de concórrer a la processó que feien els mateixos religiosos, des del seu convent fins a la prioral o a la plaça; durant el curs, el tercer diumenge de cada mes, els estudiants de gramàtica havien d'oïr missa a la Prioral, a la capella del Santíssim, i combregar.

En relació amb les qüestions seculares es van assenyalar tres qualitats que calia fomentar: obediència, modèstia i urbanitat.

L'obediència es considerava molt necessària i la més directament vinculada al magisteri. Els mestres havien d'aconseguir ser obeïts sense tardança; contra les faltes de disciplina, per molt lleus que fossin, no hi havia atenuant.

La modèstia es referia especialment a l'ús apropiat del llenguatge: «Sa Magt. que Deu gde. ya te prohibit ab especial vando la blasfemia y jurament vicios pero [en la policia civil la present vila de Reus] no basta això.» Calia que tots els mestres vigilessin i treballassin per impedir de parlar grollerament; la instrucció exhortava amb vehemència els mestres a castigar amb tot rigor aquestes faltes.

Finalment, pel que fa a la urbanitat, els preceptors havien de manar als seus col·legials que en transitar vora un sacerdot, persona distingida o senyora, quatre o cinc passes abans de trobar-se es traguessin la gorra o el barret, tot abaixant-lo tot el que permetés la llargada del braç; no es podien tornar a cobrir fins que la persona a qui havien saludat no hagués acabat de passar, independentment que hi hagués resposta o no a la salutació.

Si estaven asseguts, i en direcció a ells caminava alguna de les persones abans esmentades, s'havien d'alçar i descobrir-se de la mateixa manera que s'ha comentat anteriorment; no havien de tornar a seure, ni a cobrir-se fins que la persona hagués marxat.

Sempre que algú dels ja citats preguntés alguna qüestió a algun escolar, aquest s'havia de treure la gorra, si en portava, i alçar-se si estava assegut; d'aquesta manera respondria a les preguntes i no es tornaria a seure ni es cobriria fins que la persona se n'hagués anat.

Una vegada el Consell va aprovar el document va determinar que tingués força de llei i que com a tal fos obeïda. Atesa la importància de la instrucció, aquesta va quedar reflectida a l'acta de la reunió, amb l'expressa determinació que per ser una deliberació del Comú calia donar la màxima discreció al procediment, tal com es feia habitualment en aquestes qüestions. Per donar a conèixer l'esmentada normativa es va

ordenar fer-ne quatre còpies segellades i ratificades pel secretari, perquè es distribuïssin a cadascun dels mestres.

Aquestes instruccions no van ser res més que una de les reformes que el nou ajuntament borbònic volia realitzar. Recordem que a la sessió del 24 de juny de 1719 havien pres possessió els nous regidors que substituïen l'antic consell. Des que havien arribat al govern municipal s'havien proposat que la seva gestió fos honesta, útil i agradable. Encara que consideraven que la honestedat era l'aspecte més important, allò que més benefici podia portar a la comunitat era la utilitat; per això les primeres actuacions es van orientar a remodelar les funcions pròpies, abans de passar a ocupar-se de les de la resta.²²⁰

La primera actuació va ser revisar les qüestions d'hisenda. Organitzats els assumptes interns era el moment de treballar en altres aspectes d'interès públic, encara que vinculats a la gestió del Comú, com era l'estat en què es trobaven l'església, l'hospital i les escoles. Es va acordar visitar aquests serveis començant per la sagristia de la parròquia, on es pretenia conèixer les mancances que hi havia i els fons de què disposava per proveir-les. Es va fer el mateix a l'hospital, tot interrogant els administradors amb la idea de col·laborar de la millor manera possible. En un tercer dia s'havia d'anar a visitar les escoles de llegir i escriure, i les de gramàtica, per valorar si la instrucció que s'impartia era «*Sancta y Christiana*», i de la mateixa manera que en les visites anteriors, calia aplanar les dificultats i vetllar pel «*Restauro del Be Publich*».²²¹

En la reunió del 15 de gener de 1725 es va decidir visitar aquella mateixa tarda les escoles; havien transcorregut cinc anys des que s'havia aprovat la visita. Els regidors van acordar trobar-se a la capella de la Santa Escuela de Cristo, que en aquell moment servia també d'aula de gramàtica. Estaven avisats el llicenciat Pau Nicolau, mestre de gramàtica, i Pere Pau Borrell, mestre de minyons. Gabriel Munté, regidor degà, va fer un discurs destacant la importància que per a la població tenia l'ensenyament de la joventut i la responsabilitat que en aquesta matèria tenien els «pares de la República».

Als mestres se'ls va demanar, en primer lloc, treballar amb força i seguir la Instrucció que havia aprovat l'Ajuntament el 1720. Els regidors insistien en l'observança de la citada normativa i avisaven que a partir de la data d'aquesta visita no s'acceptaria cap mestre que no disposés de l'aval de complir la normativa vigent. Els docents havien d'informar els alumnes que aquells que no la respectessin serien expulsats de l'estudi, i perquè ningú no pogués al·legar ignorància cada dissabte es llegiria públicament. Acabades aquestes recomanacions Munté, abans d'acomiar-se, va agrair als dos mestres la seva dedicació i els va oferir la col·laboració del consistori per a allò que fos necessari.

²²⁰ ACBC: Fons municipals de Reus. Llibres d'actes municipals 1710-1741. Consell del 19 d'agost de 1720, p. 222.

²²¹ ACBC: Fons municipals de Reus. Llibres d'actes municipals 1710-1741. Consell del 19 d'agost de 1720, p. 222.

No hi ha constància als llibres d'acords que es fessin més visites, però a l'acta del 2 de març de 1729, la primera resolució que es va prendre va ser continuar practicant les inspeccions periòdiques, tot instant que s'executessin amb cura.²²²

A banda de l'acord de visitar les escoles, aquestes instruccions no van representar canvis substancials en la forma de funcionament dels centres, fins i tot aquestes visites no van ser més que un acte protocol·lari. En aquesta nova etapa, Pere Pau Borrell va continuar com a responsable de l'aula de minyons, mentre que Pau Miralles va ser substituït per Ignasi Batlle, càrrec que va ocupar durant dos anys. A la conclusió d'aquest període Borrell va conduir l'ensenyament de tots els minyons, tot comptant únicament amb un ajudant. La dècada dels anys trenta va significar la jubilació de Borrell, que va ser reemplaçat per Pere Cerarols, i la presència d'un grup cada vegada més nombrós de mestres a causa de l'augment demogràfic: Agustí Guau i Felip Ferran. En els anys quaranta veiem com el grup de mestres va arribar a ser de set, als ja esmentats s'hi van afegir Josep Rull, Felip Segarra i Jaume Gatell.²²³ Aquest últim procedia de Torredembarra i el 1739 va ser recomanat per Juan de Prado Portocarrero, corregidor de Tarragona. La seva incorporació es va justificar perquè en aquell moment hi havia pocs professors en relació amb el nombre d'alumnes i per «la bona aplicació i habilitat del sobre expressat Jaume Gatell», es considerava la persona idònia.²²⁴

Pel que fa als gramàtics, després de les instruccions hi va haver un canvi de professorat; va retornar Rafael Serrà, que havia estat allunyat uns quants anys, i es va incorporar Melcior Barberà, que el 1723, en jubilar-se Serrà, es va quedar sol atenent les dues aules de gramàtica.²²⁵ La plaça, posada a concurs, va ser adjudicada a Pau Nicolau.

L'any 1727 va morir Melcior Barberà, tot quedant vacant la primera aula.²²⁶ Mesos després, Nicolau va fer una petició per accedir a aquesta aula, cosa que no va ser atesa. Fins l'any 1729 no es va adjudicar la plaça a Josep Camprubí; l'any 1732 va passar a la segona aula, tot deixant la primera a Tomàs Auger.

El 1733 el professor de la primera aula era Baltasar Pasqual, el qual únicament la va dirigir un any.²²⁷ L'aula primera es considerava bàsica en la formació de llatinitat, perquè permetia accedir a estudis superiors, no solament els humanístics sinó també

²²² ACBC: Fons municipals de Reus. Llibres d'actes municipals 1710-1741. Consell del 2 de març de 1729, p. 382.

²²³ ACBC: Fons municipals de Reus. Llibres d'actes municipals 1710-1741. Consell del 27 de setembre de 1739, p. 496-497.

²²⁴ ACBC: Fons municipals de Reus. Llibres d'actes municipals 1710-1741. Consell del 27 de setembre de 1739, p. 496-497.

²²⁵ ACBC: Fons municipals de Reus. Llibres d'actes municipals 1710-1741. Consell del 6 de gener de 1724, p. 291.

²²⁶ ACBC: Fons municipals de Reus. Llibres d'actes municipals 1710-1741. Consell del 14 d'agost de 1727, p. 370.

²²⁷ ACBC: Fons municipals de Reus. Llibres d'actes municipals 1710-1741. Consell del 9 de maig de 1734, p. 429.

els científics; entre altres continguts s'hi ensenyaven les declinacions i els verbs. El consell municipal, en no trobar professionals adequats, va unificar les dues aules sota la supervisió de Camprubí, gramàtic de la segona aula.²²⁸ El primer de juny de 1735 Auger va retornar a la docència de la primera aula.²²⁹

No hi va haver gaires canvis en relació amb les mestres de minyones. En tot cas es donava llibertat per a aquelles que volguessin continuar la docència, però sense percebre salari, encara que tenien franquesa d'allotjament. La documentació no permet identificar les que van continuar, únicament sabem que a partir de 1728 apareix Magdalena Blai com a mestra de cosir, a la qual també se li pagava la casa.

RELACIÓ DE DOCENTS A REUS ENTRE 1691 I 1740 SEGONS ELS LLIBRES D'ACTES MUNICIPALS

<i>Dia</i>	<i>Any</i>	<i>Mestres de minyons</i>	<i>Mestres de gramàtica</i>	<i>Mestres de minyones</i>
7 gener	1691	Pere Pau Borrell Miquel Malla Tomàs Canals	Manuel Campredon	Gerònima Miró
13 gener	1692	Borrell Canals	Pere Pau Forcada	Miró
11 gener	1693	Borrell Canals	Forcada	Miró
10 gener	1694	Borrell Canals	Forcada	Maria Volart Anna Maria Farreras
7 des.	1695	Borrell Canals	Forcada	Volart Farreras Vicenta Rosell
8 gener	1696	Borrell Canals Pau Miralles	Forcada	Volart Farreras Rosell
14 gener	1697	Borrell Canals Miralles	Forcada Prevere Josep Cotxí	Gertrudis Cases Farreras Rosell
12 gener	1698	Borrell Canals Miralles	Forcada Cotxí	Cases Farreras Rosell
11 gener	1699	Borrell Canals Miralles	Forcada Cotxí	Cases Farreras Maria Badia

²²⁸ ACBC: Fons municipals de Reus. Llibres d'actes municipals 1710-1741. Consell del 8 de febrer de 1735, p. 444.

²²⁹ ACBC: Fons municipals de Reus. Llibres d'actes municipals 1710-1741. Consell del 9 de maig de 1734, p. 429.

LA SITUACIÓ DE L'ENSENYAMENT DESPRÉS DEL DECRET DE NOVA PLANTA

<i>Dia</i>	<i>Any</i>	<i>Mestres de minyons</i>	<i>Mestres de gramàtica</i>	<i>Mestres de minyones</i>
10 gener	1700	Borrell Canals Miralles	Prevere Rafael Serrà	Rosell Maria Vilalobos Badia Farreras Cases
8 gener	1701	Borrell Canals Miralles	Serrà	Magdalena Vallverdú Farreras Rosell Cases Volart Vilalobos Badia
8 gener	1702	Borrell Canals Miralles	Serrà	Volart Rosell Cases Maria Vast Vallverdú
7 gener	1703	Borrell Canals Miralles	Serrà	Volart Rosell Cases Vilalabos Vallverdú
13 gener	1704	Borrell Canals Miralles	Serrà Joan Fort	Cases Farreras Rafaela Granada Vast
11 gener	1705	Borrell Canals Miralles	Serrà Fort	Cases Farreras Granada Vast
17 gener	1706	Borrell Ignasi Dalmau Miralles	Serrà	Cases Farreras Vast Granada
9 gener	1707	Borrell Ramon Figuerola (ajudant) Miralles	Miquel Bellverd	Farreras Vast Granada Maria Teresa Roig
8 gener	1708	Borrell Figuerola Miralles	Bellverd	Farreras Vast Roig

JOSEP FÀBREGAS I JUDIT VIDAL

<i>Dia</i>	<i>Any</i>	<i>Mestres de minyons</i>	<i>Mestres de gramàtica</i>	<i>Mestres de minyones</i>
13 gener	1709	Borrell Figuerola Miralles	Bellverd	Farreras Vast Granada Roig
12 gener	1710	Borrell Figuerola Miralles	Prevere Josep Cotxí	Farreras Granada Magdalena Calafat Esperanza Canturri
11 gener	1711	Borrell Figuerola Miralles	Cotxí	Farreras Calafat Canturri
10 gener	1712	Borrell Miralles	Cotxí	Farreres Calafat Canturri Roig
8 gener	1713	Borrell Miralles	Cotxí	Farreres Calafat Canturri
3 gener	1714	Borrell Miralles	Cotxí	Calafat Canturri Gertrudis Farratge
13 gener	1715	Borrell Miralles	Cotxí	Calafat Canturri Farratge
27 nov.	1715	Borrell Miralles	Cotxí	Calafat Canturri Farratge
17 gener	1717	Borrell Miralles	Cotxí	Calafat Canturri Farratge Maria Salvador Tecla Estela Marina Giner Farreras
29 gener	1718	Borrell Miralles	Prevere Joan Sardà	Calafat Canturri Farratge Giner Farreras

LA SITUACIÓ DE L'ENSENYAMENT DESPRÉS DEL DECRET DE NOVA PLANTA

<i>Dia</i>	<i>Any</i>	<i>Mestres de minyons</i>	<i>Mestres de gramàtica</i>	<i>Mestres de minyones</i>
8 gener	1719	Borrell Miralles	Sardà	Calafat Canturri Farratge Giner Farreras Sabina Capdevila
24 juny	1719	Borrell Miralles	Sardà	Calafat Canturri Farratge Farreras
7 juliol	1720	Borrell Ignasi Batlle	Serrà Melcior Barbera	Farreras Farratge Calafat Capdevila Giner Estela Francisca Alomar
9 febrer	1722	Borrell Batlle	Serrà Barbera	Poden seguir les mestres que vulguin. Sense sou.
12 abril	1723	Borrell Un altre mestre, sense salari.	Barbera	També segueixen les mestres que vulguin. Sense salari.
9 abril	1724	Borrell	Barbera Pau Nicolau: 2a aula	No hi consta cap nom; se suposa continuen les mateixes.
27 maig	1725	Borrell Un ajudant	Barbera Nicolau	Les mateixes sense salari.
11 juny	1726	Borrell Un ajudant	Melcior Barbera Nicolau	Les mateixes sense salari.
2 març	1727	Borrell Joan Fabregat	Pau Nicolau demana passar a la 1a aula	Les mateixes sense salari.
8 agost	1728	Borrell Fabregat	Primera aula en oposició Nicolau: 2a aula	Les mateixes sense salari. Magdalena Blai: mestra de cosir amb franquesa de casa.

JOSEP FÀBREGAS I JUDIT VIDAL

<i>Dia</i>	<i>Any</i>	<i>Mestres de minyons</i>	<i>Mestres de gramàtica</i>	<i>Mestres de minyones</i>
18 abril	1729	Borrell Fabregat	Josep Camprubí: 1a aula Nicolau	Les mateixes mestres de puntes. Magdalena Blai, de cosir.
12 març	1730	Borrell Batlle Agustí Guau Fabregat	Camprubí Nicolau	Les mateixes mestres. Blai
17 març	1731	Borrell Batlle Guau	Camprubí Nicolau	Les mateixes mestres. Blai
30 març	1732	Borrell Batlle Guau Feliu Segura, sense salari	Camprubí: 2a aula Tomàs Auger: 1a aula	Les mateixes mestres. Blai
25 març	1733	Pere Cerarols Batlle	Camprubí: 2a aula Baltasar Pasqual: 1a aula	Les mateixes mestres. Blai
14 febrer	1734	Cerarols Batlle	Camprubí No es fa elecció de 1a aula.	Les mateixes mestres. Blai
8 febrer	1735	Batlle Cerarols Guau Felip Ferran	Camprubí	Les mateixes mestres. Blai
21 febrer	1736	Batlle Cerarols Guau Ferran	Auger Camprubí	Les mateixes mestres. Blai
26 febrer	1737	Batlle Cerarols Ferran	Auger Camprubí	Les mateixes mestres. Blai
23 febrer	1738	Batlle Cerarols Ferran	Auger Camprubí	Les mateixes mestres. Blai
21 febrer	1739	Batlle Cerarols Ferran Felip Segarra	Auger Camprubí	Ferratge Estela Blai

LA SITUACIÓ DE L'ENSENYAMENT DESPRÉS DEL DECRET DE NOVA PLANTA

<i>Dia</i>	<i>Any</i>	<i>Mestres de minyons</i>	<i>Mestres de gramàtica</i>	<i>Mestres de minyones</i>
16 febrer	1740	Batlle Cerarols Ferran Josep Rull Jaume Gatell Segarra	Auger Camprubí	Les mateixes mestres. Blai

4. CONCLUSIONS

La característica que es manté constant durant aquests cinquanta anys, que hem estudiat de l'ensenyament a Reus, va ser que hi havia molt bona voluntat per part del Consell però les actuacions pel que fa al proveïment de les places de mestres i l'atenció a l'educació era força improvisada, tot depenent més de les possibilitats econòmiques que no pas de les necessitats educatives de la vila. Amb això volem dir que no hi havia una planificació que donés resposta a situacions imprevistes, com podia ser la substitució per jubilació o per defunció dels mestres.

Al llarg del segle XVIII, el criteri per establir el nombre de professors estava en funció de les necessitats demogràfiques d'una població creixent però també de la disponibilitat econòmica del municipi. Les partides dedicades al manteniment dels mestres no augmentaven en proporció al nombre d'aquests, és a dir, en cas de necessitar un altre docent, sovint s'havien de repartir els mateixos diners —tot quedant-se amb la meitat del salari—, o en el millor dels casos, veien reduïda la seva paga. Una alternativa era compensar la rebaixa del sou amb la franquesa en el lloguer dels habitatges o l'exempció de determinades taxes impositives.

El Consell municipal finançava l'ensenyament, però davant la insuficiència de recursos permetia que les famílies amb certes possibilitats econòmiques abonessin una petita quantitat, que se sumava al salari del mestre.

Es contemplava també la iniciativa privada; alguns ensenyants començaven la seva labor de forma particular, però ben aviat acudien al municipi en petició d'ajuda i més reconeixement, cosa que els permetia accedir a ser mestre municipal tan aviat com es produïa alguna vacant. Era una forma de promoció personal, fet que contemplava tant en els mestres de primeres lletres com en els llicenciats, que impartien les lliçons de gramàtica, els quals —en una altra manera d'ascens— intentaven passar de l'aula primera a la segona. També es donava el cas de joves estudiants que havien començat com ajudants de mestres i van progressar fins a consolidar la plaça.

Una altra forma de proveir la docència era a través de la convocatòria d'oposicions; hem pogut apreciar en algun cas com s'exercia la plaça de manera interina, per haver quedat pendent de resolució el concurs públic. En aquestes circumstàncies es feia una

crida als pobles de la rodalia perquè les persones qualificades hi poguessin participar. També es va donar el fet d'accedir-hi a partir de recomanacions d'alts càrrecs.

En general i malgrat la improvisació que hem comentat, es denota un interès, en aquestes dates treballades, de fomentar l'educació pública entre la joventut. Tot i que s'aprecia una notable diferència entre la preocupació segons que l'educació anés adreçada a nois o a noies. En el cas de les noies no es percep una voluntat de transmetre coneixements científics, sinó que la formació estava basada en els rols tradicionals de les dones, en l'educació de la feminitat.

5. DOCUMENTACIÓ I BIBLIOGRAFIA

Documentació

Arxiu Comarcal del Baix Camp

Fons municipal. Llibres d'actes 1674-1693

Fons municipal. Llibres d'actes 1693-1710

Fons municipal. Llibres d'actes 1710-1741

Arxiu Històric de Tarragona

Memoria del Instituto de segunda enseñanza de la ciudad de Reus. Reus: 1878.

REIXACH, Baldiri (1748), *Instruccions per la ensenyança de minyons*. Girona: Narcís Oliva Estamper i Llibreter a la plaça de les Cols.

Bibliografia

CALVO FERNÁNDEZ, Vicente (2013). «La renovación de los métodos de enseñanza de la lectura en la España de finales del siglo XVIII y comienzos del XIX: la figura de Vicente Naharro». *Revista Complutense de Educación*, vol. 24, núm. 1, p. 211-227.

FERNÁNDEZ CLARÉS, M. Luisa (2008). «L'ensenyament de les primeres lletres a Terrassa durant el segle XVIII». *Terme*, 23 p. 111-123.

FERRAZ LORENZO, Manuel (2003). «La enseñanza en España durante el Antiguo Régimen (s. XVIII). El ejemplo periférico insular de Gran Canaria, como fraude de la Ilustración a la educación popular». *Revista Mexicana de Investigación Educativa*, vol. 8, núm. 18 (maig-agost), p. 479-502.

GUTIÉRREZ GUTIÉRREZ, Clotilde (2010). «Legislación y prácticas educativas en el siglo XVIII». *Cabás*, núm. 4, p. 1-12.

IMPARATO-PRIEUR, Sylvie (2000). «La enseñanza de primeras letras en España en la segunda mitad del siglo XVIII: contenidos y métodos a través de algunos tratados de enseñanza». *Contextos Educativos*, 3, p. 235-252.

- LASPALAS, Javier (2002). «La legislación sobre escuelas de primeras letras su administración en Navarra durante la segunda mitad del siglo XVIII». *Educación XXI*. UNED, vol. 5, p. 199-225.
- MARTÍN GARCÍA, Alfredo (2007). «La enseñanza de las primeras letras en El Ferrol de finales del Antiguo Régimen». *Estudios Humanísticos. Historia*, 6, p. 169-194.
- MARTÍNEZ SHAW, Carlos (1996). *El Siglo de las Luces. Las bases intelectuales del reformismo*. Madrid: Temas de Hoy.
- ORIOI MONCANUT, Ana Maria (1959). *La enseñanza en Barcelona a fines del siglo XVIII*. Madrid: CSIC / Instituto San José de Calasanz de Pedagogía.

L'establiment de la Universitat a Cervera. Les novetats en l'organització de l'ensenyament superior. L'arxiu de la Universitat de Cervera

Montserrat Garrich

Esbart Català de Dansaires

1. BARCELONA VERSUS CERVERA, EL GRAN CANVI DE MODEL DE CENTRE D'ENSENYAMENT SUPERIOR

Don Felipe Quinto, por la gracia de Dios, Rey de Castilla, de Leon, de Aragon, de las dos Sicilias, de [...].

Por quanto las turbaciones pasadas del Principado de Cataluña obligaron mi providencia à mandar se cerrasen todas sus Universidades, por haver los que concurrían en ellas fomentado muchas inquietudes; mas viendo reducido à mi obediencia todo aquel Principado; y reconociendo la obligacion, en que Dios me ha puesto, de atender à el bien de aquellos Vassallos, y no permitir que las torpes sombras de la ignorancia obscurezcan el precioso lustre de las Ciencias: he resuelto restituir à sus Naturales esta común utilidad, eligiendo para general comprehension de todas las Ciencias, buena crianza de la juventud, y esplendor de esta Monarquía, una Universidad, que siendo emula de las mayores de Europa, en riquezas, honores y privilegios, combide à los Naturales, y Estrangeros à coronar su grandeza con el mas autorizado concurso: Y teniendo muy presente mi gratitud, quanto he debido al amor, y constante lealtad de la fidelissima Ciudad de Cervera, en todo el tiempo que ocuparon los Enemigos aquel

Principado, como acostumbrado à mantener siempre firme la fe prometida à sus Sobranos: Y siendo sano su temperamento, y proporcionada su situacion, no siendo Plaza de Armas, donde los Militares suelen turbar la quietud de los Estudios, la he elegido para Theatro Literario, unico y singular de aquel Principado; à cuyo fin he mandado hazer diseño, y planta de un magestuoso Edificio à proporcion de la idea formada de esta Universidad. Y para darla principio la he aplicado las seis mil libras de renta, que sobre Generalidades de Barcelona pagava aquella ciudada à su Universidad, con mas todas las Rentas Eclesiasticas, y Seculares, que gozava dicha Universidad, y las de Lérida, Gerona, Vich, Tarragona, y demas del principado, las quales [...].

Y asi lo tendrá entendido para su cumplimiento. En Segovia à onze de Mayo de mil setecientos y diez y siete. Al Governador del Consejo, Yo El Rey.²³⁰

A la ratlla del 1700, la ciutat de Barcelona disposa d'estudis superiors consolidats en la Universitat de l'Estudi General. Aquest centre, amb l'edifici al capdamunt de l'actual Rambla barcelonina, és el successor del l'instituït l'any 1450 a la ciutat. Governat per un rector és, de fet, en mans dels consellers de Barcelona a tots els efectes: econòmics, jurídics i organitzatius. Tots els actes universitaris d'importància són presidits pel conseller primer i, si aquest hi manca, pel segon, el tercer o aquell que entre els cinc primers estigui disponible. L'obertura del curs i el seu tancament, la festa patronal anual, el nomenament de catedràtics i, en definitiva, qualsevol activitat de relleu. Els consellers seuen a la presidència dels actes acadèmics i encapçalen les comitives de rebuda i comiat de tots els convidats de la Universitat. En representació del Consell de Cent, aproven els plans d'estudi, dicten els sous, nomenen els càrrecs, assumeixen el cost de les despeses i tenen a les seves mans la potestat màxima. El Consell de Cent barceloní és l'autèntic responsable de la Universitat i tots els afers i decisions passen per ell.

Quan les instal·lacions de la Universitat no poden acollir algun acte protocol·lari, es duu a terme a l'edifici de l'Ajuntament barceloní. I viceversa, quan el Consell de Cent no es pot reunir al Saló de Cent, per situacions d'instabilitat ciutadana i de revolta, ho fa a la seu de la Universitat de l'Estudi General, l'edifici de la qual és oficialment la seva seu substitutòria.

La documentació de la Universitat és considerada documentació municipal i per això forma part de la documentació de la ciutat de Barcelona i actualment es troba, en bona part, entre les sèries arxivístiques conservades i custodiades a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.²³¹

El trasllat de la universitat barcelonina a Cervera, primer provisionalment i a partir de l'any 1717 de manera definitiva, provocarà el final d'una manera de fer que ja no es tornarà de produir mai més. Amb aquest es produeix el trencament de la tradició

²³⁰ *Decreto de erección de la Real Universidad de Cervera*. Transcripció de Manuel Rubio y Borrás, *Historia de la real y pontificia Universidad de Cervera*, vol. I, p. 431.

²³¹ Sèries *Deliberacions, crides e ordinacions* i *Estudi general* de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

barcelonina d'establiment universitari depenent del poder municipal i governat per aquest. El municipi ja no exercirà mai més el seu poder damunt la universitat. És una més de les conseqüències que el 1714 deixa a Barcelona: el municipi i la universitat agafaran camins diferents i no es tornaran a trobar mai més, ni quan, a partir de 1837, el centre universitari emprèn el retorn a Barcelona. Amb Cervera es produeix l'aliança entre la monarquia i l'ensenyament superior.

El naixement del centre universitari cerverí afecta Barcelona. Però les conseqüències són molt més importants, ja que afecta, també, tot el sistema d'ensenyament superior de Catalunya. A Cervera s'instal·là un centre d'estudis superiors amb la creació d'una organització universitària *exnuova*. És el gran canvi de model de centre d'ensenyament superior a Catalunya.

2. L'ESTABLIMENT DE LA UNIVERSITAT A CERVERA: LES DIFICULTATS

Als inicis del mil set-cents, Catalunya disposa de nombrosos centres d'ensenyament superior. Es compten fins a set universitats repartides per tot el territori català: Lleida, Barcelona, Girona, Tarragona, Solsona, Vic i Tortosa. A aquests s'han d'afegir altres centres on s'imparteixen estudis superiors, la majoria dels quals són en mans de l'Església. A Barcelona, l'anomenat Col·legi de Cordelles, en mans dels jesuïtes i situat al costat mateix de la Universitat, n'és un dels molts exemples.

El model de centre universitari no és homogeni, ni en la fundació, ni en l'organització. De fet, Catalunya té una considerable dispersió universitària, un minifundisme universitari, que fa que en alguns casos sigui difícil el manteniment de la matrícula, de la plantilla docent i del nivell d'estudis. Sovint els recursos són massa minsos i l'ensenyament decadent. La corrupció també és una xacra que cal combatre.

Un cop passat el setembre de 1714, Berwick i T'Serclaes, generals de l'exèrcit de Felip V, prenen la decisió de treure la universitat fora de Barcelona per poder controlar millor la ciutat i, així, a conseqüència del decret de Nova Planta, la universitat és traslladada a la ciutat de Cervera.

Els autors que han tractat aquest tema no coincideixen en els motius i les causes que van fer que Barcelona quedés òrfena d'universitaris. Entre els historiadors, dos grups que defensen posicions oposades, segons estiguin d'acord o no que Felip V va establir la universitat a Cervera per infringir un càstig a Barcelona, la ciutat que li havia estat contrària, i afavorir Cervera, que s'havia mantingut fidel a la seva persona.

Les causes del trasllat dels estudis superiors a la capital del Segarra no són el tema d'aquesta comunicació, ni l'espai idoni per tractar-les, ja que fer-ho seria motiu d'una

altra comunicació. Per això, i recollint el que els especialistes han assenyalat,²³² aportem la relació d'arguments que afavoreixen Cervera damunt Barcelona: la revenja i el càstig del rei a la ciutat de Barcelona, la desarticulació de les institucions catalanes, la indefensió de les institucions barcelonines, la voluntat de no patir cap limitació al poder reial, la desavinença entre el rei i el claustre de la Universitat de Barcelona a causa de la desobediència d'aquesta, en el desacord en l'establiment de les càtedres de jesuïtes i també en la negativa que l'edifici universitari s'usi com a hospital militar; i, per últim, la voluntat d'allunyar els efectes de l'estudiantat de la ciutat de Barcelona.

A favor de Cervera, s'argumenta l'agraïment de Felip V a la fidelitat d'aquesta ciutat; la voluntat de concedir-li privilegis i honors; la seva centralitat geogràfica; la tranquil·litat de la ciutat de Cervera en no disposar de destacament militar; la bona comunicació des d'arreu del Principat i les gestions dutes a terme per la delegació ceriverina a Madrid en defensa d'aquesta ciutat com el millor emplaçament davant de la proposta d'altres ciutats catalanes. Són els arguments aportats per Ferran Soldevila²³³ o Manuel Rubio²³⁴ i molts altres historiadors. L'opinió favorable de jesuïtes, especialment confessors personals de Felip V, a favor de Cervera també és important. La Companyia de Jesús veu en Cervera l'oportunitat, escatimada des de sempre a Barcelona, d'intervenir en l'ensenyament superior.

Per contra, altres autors, amb Joaquim Prats²³⁵ al capdavant, argumenten que l'establiment de la universitat a Cervera i el consegüent tancament de la resta de centres universitaris catalans, no es deu a l'afany repressiu de Felip V, sinó que és fruit de la seva voluntat reformista i racionalitzadora, de voler exercir el monopoli sobre els estudis superiors a Catalunya, de voler reforçar el poder reial sobre la universitat. Aquest objectiu serà dut a terme per membres d'un sector de caràcter regalista i reformista de l'administració de Felip V, amb persones afins totalment al rei. Luís Curiel, l'autèntic responsable de la universitat ceriverina, en forma part.

El monarca aprofitarà la indefensió de les institucions catalanes per concentrar els estudis superiors en un únic centre amb l'objectiu de posar ordre al dispers sistema d'ensenyament superior català i d'aquesta manera donar relleu, potència, mitjans i recursos a una universitat que vol que tingui l'altura i el reconeixement de les de Salamanca o Alcalá de Henares. Per aconseguir-ho, Felip V tornarà a intentar d'assa-

²³² Joaquim PRATS (1993), *La Universitat de Cervera i el reformisme borbònic*, de lectura imprescindible, ja que ho tracta en extensió.

²³³ Ferran SOLDEVILA (2013), *Barcelona sense universitat i la restauració de la Universitat de Barcelona (1714-1837)*, Barcelona, Universitat de Barcelona. Facsímil de l'edició de 1938.

²³⁴ Manuel RUBIO BORRÁS (1915-1916), *Historia de la real y pontificia Universidad de Cervera*, Barcelona, Librería Verdaguer.

²³⁵ Joaquim PRATS (1993), *La Universitat de Cervera i el reformisme borbònic*, Lleida, Pagès Editors.

jar²³⁶ la creació d'un nou tipus de centre, amb una organització nova, creada per ell mateix i dirigida per persones molt d'acord amb el seu ideari. El rei fa traslladar tots els estudis superiors, amb el tancament de les universitats, a Cervera per dissenyar, crear, organitzar i governar un gran centre d'estudis superiors diferent del tot als anteriors en funcionament a Catalunya, en especial al de la ciutat de Barcelona i que ha estat qualificat per alguns d'agosarat, innovador i modern.²³⁷ El projecte, però, té uns inicis plens d'inestabilitats, dubtes, entrebancs i dificultats, i no serà fins el 1726, amb els estatuts de Felip V i quan Luis Curial i Francesc de Queralt ja són morts, que iniciarà una etapa d'estabilitat.

La idea del monarca respecte al centre universitari és clara i decidida. Però l'entorn administratiu, l'aparell d'estat no s'hi veu implicat, no hi col·labora i, en alguns casos, no hi està d'acord. Té contraris al Consejo de Castilla, a la Junta Superior de Justicia, que arriba a proposar el retorn de la situació anterior al 1714, a la Real Audiencia de Barcelona; els principals funcionaris de la corona i, entre aquests el capità general de Catalunya, tampoc ajuden a formalitzar el projecte. Les autoritats eclesiàstiques catalanes, els capítols catedralicis catalans, tampoc hi són favorables, ja que els deixa fora de les decisions i el control però els obliga a fer aportacions econòmiques per al manteniment d'un projecte que veuen aliè.

Fins i tot els principals prohoms barcelonins afins al Borbó s'hi enfronten per deixar la ciutat òrfena d'estudis superiors, pels privilegis cerverins, per forçar els seus fills a anar a estudiar a Cervera, ja que Felip V prohibeix fer-ho a l'estranger, i pel fet que a Barcelona l'ensenyament queda en mans del convents i centres religiosos. El capità general retarda l'execució d'ordres reials i actua amb deixadesa en no exigir el compliment de l'ordre d'entrega dels béns, joies i documents de les universitats anteriors a la de Cervera. En definitiva, i com argumenta Prats,²³⁸ els tècnics i polítics que conceben el projecte polític de Nova Planta no són els responsables de la idea, el disseny i la creació de la Universitat de Cervera.

Malgrat totes les dificultats i malgrat el tancament i l'aïllament dels intel·lectuals i els científics espanyols i catalans que els incomunica de la resta d'universitats europees, la Universitat de Cervera serà una realitat que assolirà una situació i uns resultats millors dels esperats, tot essent una de les més poblades i potents econòmicament de la corona.

²³⁶ Felip V ja ho ha intentat altres ocasions a Sevilla, Salamanca, entre altres, sense èxit a causa de l'alt grau d'autonomia de les organitzacions universitàries.

²³⁷ Segons opinió de Manuel Rubio, Pilar Llopart i Jordi Torra, entre altres autors.

²³⁸ Joaquim PRATS (2004-2006), «La experiencia ceriverina y las fluctuaciones reformistas en las facultades jurídicas de la Universidad de Cervera», *Ius Fugit*, núm. 13-14, p. 51-75.

3. CERVERA, CAPITAL DE L'ENSENYAMENT SUPERIOR

La vida de la Universitat de l'Estudi General de Barcelona viu amb una relativa normalitat fins el mes d'octubre de 1713. La Universitat té, però, una actitud clarament hostil a Felip V. Estudiants i professors formen part dels grups de voluntaris dels batallons de la Coronela. Al primer o de la Trinitat: sis cirurgians i sis estudiants; al cinquè o de Sant Sever: cent quaranta-cinc estudiants de teologia, filosofia i medicina. Un grup forma part del regiment de fusellers per escortar la bandera de Santa Eulàlia. A aquest fet cal sumar-hi l'hostilitat de la universitat pels jesuïtes. La bona relació de Felip V amb els jesuïtes, que mantenen un tens pols amb la Universitat, agreuja les dificultats per a una bona relació.

Quan es decideix treure la Universitat de l'Estudi General com una de les mesures de pacificació de la ciutat de Barcelona, els estudis queden suspesos el dia 16 de setembre de 1714 i, dos mesos més tard, els estudis superiors són traslladats a Cervera i Girona de forma provisional. El 4 de desembre de 1714, el secretari de la Real Junta nomena els catedràtics i els convoca per començar el curs que s'inaugura a Cervera el dia 7 de gener. A Barcelona hi resta el rector i els estudis de medicina i gramàtica. A Cervera s'hi trasllada el vicerector i les facultats de teologia, lleis i canons i filosofia i, fins l'any 1717, conviuen els dos centres. A partir de l'any 1715 comença a gestionar-se la universitat única de Catalunya i l'elecció de la ciutat on s'instal·larà. Algunes ciutats opten al centre universitari: Barcelona, Lleida, Cervera, Girona i Granollers.

Ja s'han comentat les bones característiques que els ideòlegs de la universitat veuen en Cervera. Per a aquesta població, recentment nomenada ciutat i fidelíssima per Felip V, la instal·lació d'un centre universitari és una gran oportunitat. La vida certerina canvia amb l'arribada de l'estudiantat i el professorat: impuls cultural, dinamització de l'agricultura i de la construcció, moviment econòmic i, també, protagonisme, centralitat i capitalitat en un aspecte destacat, com és l'universitari. Nova vida, no exempta, però, de certs conflictes.

Interinament la universitat s'instal·la a Cervera. Fins el 1716 no es pren la decisió d'ubicar definitivament una universitat a Cervera. Per tant, entre els inicis de 1715 i l'establiment definitiu a Cervera es produeix un període de diversos mesos en què el futur universitari català està per decidir i no és fins el 1717 que la universitat disposa d'organització i govern.

4. LUIS CURIEL I FRANCESC DE QUERALT, ELS ARTÍFEXS DE LA UNIVERSITAT DE CERVERA. L'ORGANITZACIÓ INICIAL

La instal·lació, organització i consolidació del centre d'estudis superiors de Cervera és obra de dos homes proborbònics de caràcter constant i tenaç: el protector Luis Curiel i el canceller Francesc de Queralt. Luis Curiel és nomenat per Felip V protector

de la Universitat de Cervera el dia 24 de setembre de 1717 i exerceix aquest càrrec fins a la seva mort l'any 1725. Cavaller de l'orde de Santiago i conseller del Consejo de Castilla, Curiel és un home d'absoluta confiança del monarca davant de qui té influència reconeguda.

Com a protector és la persona que impulsa el centre i despatxa amb el rei tots els assumptes relatius a l'establiment i organització d'aquest. Per delegació del monarca, Curiel exerceix la jurisdicció reial, és el responsable del cobrament de rendes, gestiona i obté els privilegis, com per exemple el privatiu d'impremta. En el seu moment vetlla per la construcció del magnífic edifici proposat pel rei, per aconseguir suport pels estudiants, per impulsar la redacció dels estatuts de 1726 que doten de marc legal definitiu, per la bona remuneració dels catedràtics, etc. Amb els objectius ben clars, i amb Francesc de Queralt i Reart al seu costat, dedica una part de la seva vida al fet que la Universitat de Cervera sigui una realitat i tingui l'estatus que Felip V demana.

Francesc de Queralt i Reart neix a Barcelona el dia 13 d'abril de 1686. Fill dels comtes de Santa Coloma de Queralt, s'educa en el barceloní Col·legi de Cordelles, on estudia llatí i arts, per passar més endavant al Seminari jesuïta per seguir els estudis de teologia sagrada i entrar en la Companyia de Jesús. Es doctora en teologia sagrada a la Universitat de l'Estudi General de Barcelona i un cop obtingut aquest grau inicia els estudis de teologia moral. Felipista convençut i declarat, roman a Barcelona durant el setge de la ciutat i hi destaca pels seus serveis a l'hospital en la cura dels ferits i malalts, segons relata el seu contemporani Miquel Conill, que afirma que Felip V no podia fer millor tria que Queralt per al càrrec de canceller.²³⁹ En establir-se els estudis superiors a Cervera, el rei el nomena per regentar una càtedra de teologia. L'any 1717 és nomenat ardiaca major i mestrescola de la catedral de Lleida, nomenament imprescindible per accedir al càrrec de canceller a Cervera, que exerceix fins l'any 1725, quan a causa de malaltia viatja a Santa Coloma, on mor el 30 de juliol. Com a canceller concentra en la seva persona el poder escolar, eclesiàstic i jurídic.

Els seus biògrafs destaquen de Queralt el caràcter seriós, correcte, prudent, poc imperiós, agradable i afable, trets que li fan guanyar l'afecte, el respecte i l'estimació de tothom. A Cervera posa el zel en els estudiants, pels quals vetlla, els atén i visita quan estan malalts. La seva acció vol prevenir més que castigar, i per això reuneix els estudiants per oferir-los un sermó periòdic que els porti a la reflexió, a la bona conducta, l'assistència i a la dedicació en l'estudi. Amb els catedràtics s'esforça pel correcte acompliment d'horaris, tot avisant-los dels descuits, procurant que siguin respectats, donant-los suport i agraint-los la feina.

²³⁹ Miquel CONILL (1736), *Heroica vida y ejemplares virtudes del venerable doctor D. Francisco de Queralt, arcediano mayor y maestro-escuela de la Santa Iglesia de Lérida y Primer Cancelario de la...*, Cervera, Universitat / Manuel Ibarra.

A Cervera s'instal·len les facultats de Filosofia, de Lleis i Cànon, de Teologia i de Medicina. El grau de batxiller permet l'exercici de la professió, el de llicenciat permet accedir a l'ensenyament no universitari i el de doctor permet l'exercici docent a l'ensenyament superior. La Facultat de Filosofia consta de tres cursos que donen el grau de batxiller. Estudis selectius permeten l'ingrés a les altres facultats i l'exercici professional. Lleis i Cànon tenen quatre cursos cadascuna per obtenir el grau de batxiller i dos més pel de llicenciat. La pràctica, la preparació d'un tema i la dissertació d'aquest en llatí permeten l'obtenció del doctorat. A la Facultat de Teologia s'obté el grau de batxiller amb cinc cursos i el de llicenciat amb dos cursos més i un examen.

Per dirigir el centre, Felip V dota la universitat de l'organització necessària. Malgrat l'existència de la figura del protector, aquest càrrec no forma part de l'organització universitària, sinó que és una figura externa. El canceller reuneix l'autoritat civil, criminal i escolàstica, i n'és la persona executora. És el responsable del personal docent, del no docent i de l'alumnat i disposa d'informació de la vida i els costums de tots ells. És considerat el «pare dels estudiants» i com a tal vetlla per la seva salut física, moral i espiritual, visita mensualment els catedràtics per conèixer la seva tasca i situació. Ordena els serveis de rondes nocturnes, a les quals participa juntament amb el jutge, agutzil, bidells i altre personal. Convoca el Claustre amb ordre del dia i el presideix. Té poder per atorgar llicència per llegir llibres prohibits. Autoritza les activitats festives i les presideix.

Al Claustre celebrat el dia 12 de desembre de 1717, s'escullen les persones que hauran d'ocupar els nous càrrecs de rector i el de vicerector, Domingo Nuix i Gaspar Vila respectivament, que són nomenats el dia 22 de gener de 1718. Les desavinences per les atribucions, per exemple per la realització de la matrícula, fan que aviat canceller i rector estiguin enfrontats, per la qual cosa amb data de 31 de març Felip V mana extingir els càrrecs de rector i vicerector i totes les atribucions queden a la mà del canceller. Aquesta concentració d'atribucions en un sol càrrec serà, amb el temps, el model generalitzat als centres universitaris, de forma que es pot considerar precursora.²⁴⁰

L'estructura organitzativa principal contempla els càrrecs unipersonals de secretari, de majordom o tresorer, de jutge d'estudi, de síndic i de dos bidells, a més d'altre personal de suport. A aquests cal afegir el Claustre, de caràcter col·legiat, considerat el tercer poder a la universitat. El secretari és el cap de l'administració de la Universitat i, per tant, el responsable de tota la documentació generada per aquesta, la seva custòdia i conservació. És, en conseqüència, el responsable màxim de l'Arxiu universitari. El majordom o tresorer té el control de l'economia. Pot cobrar, pagar i reclamar el pagaments dels deutes; paga els catedràtics per Nadal, per Pasqua florida i a final del curs. Assisteix a tots els actes i seu al costat del secretari.

²⁴⁰ Joaquim PRATS (1993), *La Universitat de Cervera i el reformisme borbònic*, Lleida, Pagès.

El jutge d'estudi és el càrrec que Felip V crea en anul·lar els de rector i vicerector. Ha de ser un eclesiàstic jurista de professió i no pot ser cerverí. Ajuda el canceller i el delega, visita un cop al mes els catedràtics per obtenir informació sobre la seva tasca docent. Quan cal visita els estudiants per comprovar els seus estudis. Participa en les rondes nocturnes amb l'ajut dels bidells i l'agutzil. El síndic té la missió de representar la Universitat fora d'aquesta en qualsevol plet, judici o altra gestió jurídica, sigui a la mateixa Cervera o arreu de l'estat espanyol. Per la seva responsabilitat és una persona clau per resoldre qualsevol acció contra la universitat o a favor d'aquesta.

Els bidells, major i menor, forçosament cerverins i catalans, tenen al seu càrrec el control de les aules i la llibreria i el compliment horari. Han d'obrir les aules cada matí i comprovar que estiguin netes, endreçades i amb el material a punt. A l'hora convinguda, el bidell menor ha d'obrir la llibreria o biblioteca i vetllar perquè no en surti cap llibre. Al final de les classes, deixen les instal·lacions tancades i en bon estat.

Tenen competència per controlar l'horari dels catedràtics i anotar els retards per aplicar-los, posteriorment, la sanció convinguda. També vetllen pel compliment horari i l'assistència dels alumnes i n'informen el jutge d'estudi i canceller. Amb la resta de personal, també formen part de les rondes nocturnes. Altres càrrecs importants són l'arxiver, els visitadors d'arxiu i biblioteca, l'impressor, el carceller, el comptador, el procurador, etc.

5. L'ARXIU DE LA UNIVERSITAT DE CERVERA

A la Universitat de Cervera apareix la responsabilitat de custodiar i conservar els documents importants de la universitat. Malgrat que probablement l'Arxiu i l'arxiver ja existeixen abans de l'etapa cerverina, cal remarcar que Felip V és el responsable de la primera legislació sobre ambdós. És una de les responsabilitats assignades al secretari, segons es detalla al títol 34 dels *Estatutos dados á la de Cervera* per Felip V datats el 4 de juny de 1726: «Ídem estatuímos, sea de la obligación del secretario, además de lo que le va ordenado en los párrafos 23, 24, 25 y 28 del título 2º del Claustro, tener razón de todos los papeles de importancia que la Universidad tiene en su Archivo.»²⁴¹

És una de novetats de l'organització universitària de Cervera. Felip V té la ferma voluntat de disposar d'un arxiu organitzat, amb un responsable assignat. Vol que la documentació estigui disposada amb criteris arxivístics clars: inventariada, endreçada i localitzable. Vol garantir-ne l'accés controlat, assegurar-ne l'originalitat i validesa dels documents i controlar-ne l'entrada i sortida de les instal·lacions de l'Arxiu.

Fins al tancament de les universitats catalanes, el 1714, cadascuna disposava de la seva documentació segons la seva organització particular i, molt especialment, segons

²⁴¹ Transcripció de Manuel Rubio y Borrás, *Historia de la real y pontificia Universidad de Cervera*.

la seva adscripció o dependència. A Barcelona, la documentació universitària és considerada documentació municipal i, per tant, com la resta de tota la documentació de la ciutat és custodiada per l'arxiu administratiu municipal.

Quan la Universitat de Cervera es formalitza, Felip V mana que els principals béns de les anteriors universitats es traslladin a Cervera. Concretament vol concentrar a la nova universitat la documentació essencial dels centres tancats: actes fundacionals i estatuts; documents econòmics que permetin disposar dels béns i reclamar el pagament de censos, impostos i privilegis; documentació acadèmica principal: llibres de matrícula, de graus, de nomenament de catedràtics, i altres. També ordena l'entrega dels objectes institucionals i joies: caixes, campanes, plats, bastons, insígnies, segells, rellotges, birrets i togues. A més de les raons jurídica i econòmica, el rei té un clar objectiu organitzatiu: documents i objectes són inventariats i formen part de l'Arxiu.

Per executar l'ordre disposa que el síndic de Cervera, Francisco de Haro y Agüero, viatgi per Catalunya a totes les antigues universitats per demanar i confiscar les joies, la documentació i la roba institucional i per reclamar l'aportació econòmica i les rendes que tenien, així com els diners cobrats a partir de 1714. L'ordre, però, representa per a Haro, un llarg trajecte de molts mesos, ple d'ajornaments, mitges veritats, gestions inacabades i de fracassos que fan de l'ordre reial es converteixi gairebé en un malson.

Girona és potser la universitat que més objectes entrega a Cervera: dos anells d'or, la campaneta de coure, el juratori d'argent, una arca, el rellotge de sorra, el llibre de professió de fe dels graus, vint-i-set togues de tafetà de colors amb les seves borles, tres parells de guants i altres objectes menors. No entrega els llibres de matrícula ni de graus argumentant que es troben a l'Arxiu Municipal. Barcelona posa en mans d'Haro diversos objectes i documentació: tres macs de plata, el juratori i la campaneta, quatre rellotges de sorra, dues caixes, set borles, un llibre per conferir graus i un d'agregacions de doctors i altres objectes menors. Un conjunt patrimonial ben escàs i minso. Haro no aconsegueix cap altre document, ja que formen part dels fons documentals municipals.

Aquestes són les dues universitats que més patrimoni documental i objectual aporten a la Cervera. Lleida, on no es localitzen les joies, transfereix els béns civils però bona part no arriba a Cervera fins l'any 1736. De la resta: ben poca cosa més, malgrat els constants esforços del síndic de Cervera i els reiterats recordatoris perquè es compleixi la instrucció del monarca. En aquest sentit, el protector es queixa sovint davant del rei, ja que veu com els responsables administratius no s'esforcen i el porten a expressar al confessor del rei, el gener de 1719, que «En Cataluña no hay Ministro que no está opuesto a Cervera y lo demuestra el descuido del Capitán General y la Audiencia».²⁴² La resposta del confessor a Curiel és clara: les grans obres tenen principis difícils.

²⁴² Transcripció de Manuel Rubio y Borrás, *Historia de la real y pontificia Universidad de Cervera*. Nota vàlida per a les citacions següents fins al final.

L'Arxiu de la Universitat de Cervera, però, és una realitat especialment a partir de l'any 1726. Ja hem vist que el secretari és la persona que té la responsabilitat de la custòdia i la conservació de la documentació. Felip V també dóna instruccions per afavorir el control de la documentació en demanar l'existència d'un llibre de registre dels documents que es troben a l'Arxiu. S'hi han de relacionar els documents per ordre alfabètic, cosa que després facilitarà la localització, tot numerant-los per ordre d'arribada i fent-hi constar la signatura topogràfica d'on es guarden, el número de calaix on es dipositen. És a dir, i en paraules del monarca, «tendrá un libro por abecedario donde los escriba por su orden y legajo en que hallan número y cajón del Archivo». Insisteix que fer-ho així ajuda a la posterior localització, per la qual cosa remarca: «[...] para que así, con facilidad, se encuentren cuando sea preciso alguno.»

Un dels temes importants és l'accés a les instal·lacions de l'Arxiu, ja que si la documentació es troba sense control són fàcils les pèrdues o els canvis d'ubicació que impediran la localització ràpida i eficient. Per aconseguir un control òptim de l'accés, el rei ordena que «el Archivo tenga dos llaves, de las cuales tenga una el citado catedrático de propiedad menos antiguo, y otra el secretario, teniendo gran cuidado no estén en una mano estas llaves para que siempre que se abra el Archivo deban concurrir el archivero y secretario». D'aquesta manera, el control d'accés queda garantit amb la presència obligada dels dos responsables: el polític o secretari i el tècnic o arxiver.

L'arxiver és un docent de la Universitat amb un complement de dedicació horària i d'incentius i depèn del secretari. Ha de procurar que es realitzi el registre d'entrada de la documentació i el de sortida, quan aquesta sigui absolutament imprescindible, i la correcta ubicació per garantir-ne la localització. Per encàrrec del Claustre també existeix la figura del visitador de l'Arxiu, la missió del qual és comprovar periòdicament la feina de l'arxiver: que les entrades i sortides s'hagin realitzat correctament i que la localització dels documents estigui garantida. Amb la informació obtinguda de primera mà confecciona un informe que presenta al Claustre perquè aquest aprovi la tasca de l'arxiver. Quan, per qualsevol causa, la tasca no és aprovada, el Claustre duu a terme les accions necessàries per millorar-la.

Felip V també ordena tenir coneixement i constància dels llibres i documents que en cada moment són a la Secretaria. Ja siguin els que demana en préstec a l'Arxiu per dur a terme qualsevol tràmit o bé aquells que encara són vigents administrativament. El secretari ha de signar, tot donant el vistiplau, les relacions de documents i llibres que es troben a la Secretaria, confeccionades per l'arxiver. Quan el secretari cessa o renuncia al seu càrrec té l'obligació d'entregar aquestes relacions a la Universitat. Conscient del valor dels originals dels documents essencials de la Universitat (butlles pontificies, decrets, estatuts, etc.), el rei estableix que aquests no surtin de les dependències de l'Arxiu i que quan siguin sol·licitats per la Secretaria s'emeti una còpia autenticada, cosa que expressa dient «quedando en la Secretaría copia autorizada de todo para que con facilidad se puedan tener presentes cuando se necesiten». Davant el secretari i la

mateixa Universitat, l'arxiver disposa de la facultat d'autenticar còpies dels documents originals. És una més de les accions encaminades a la protecció i conservació dels documents. Finalment, el monarca també pensa en la transferència periòdica de la documentació a l'Arxiu quan mana que «en fin de cada año se pasen á dicho Archivo los libros de acuerdos de Claustro, los de Matrículas, de Visita y Reales Provisiones».

Hem de concloure que, segons les instruccions del rei Felip V, es constitueix a la Universitat de Cervera un Arxiu universitari amb els correctes requeriments d'inventari, custòdia, conservació, accés i transferència que la universitat genera en la seva funció educativa en estudis superiors. I aquesta és també una gran novetat als centres d'ensenyament superiors de Catalunya.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOLEA, Santiago; LAMARCA, Dolores; LLOPART, Pilar; TORRA, Jordi (1994). *La Biblioteca de la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- CONILL, Miquel (1736). *Heroica vida y ejemplares virtudes del venerable doctor D. Francisco de Queralt, arcediano mayor y maestro-escuela de la Santa Iglesia de Lérida y Primer Cancelario de la...* Cervera: Universitat / Manuel Ibarra.
- FULLOLA FUSTER, Josep M.; GRACIA, FRANCISCO; CASASSAS I YMBERT, Jordi. *La Universitat de Barcelona: libertas perfundet omnia luce: 1450-2010*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- MAGARZO i VAQUER, Àngel (1983). «Estudis i estudiants a la Universitat de Cervera 1715-1842». *Pedralbes*, núm. 3.
- PRATS, Joaquim (1993). *La Universitat de Cervera i el reformisme borbònic*. Lleida: Pagès.
- (2004-2006). «La experiencia cerverina y las fluctuaciones reformistas en las facultades jurídicas de la Universidad de Cervera». *Ius Fugit*, núm. 13-14, p. 51-75.
- RUBIO BORRÁS, Manuel (1915-1916). *Historia de la real y pontificia Universidad de Cervera*. Barcelona: Librería Verdaguer.
- RUIZ, Marina (2013). «El privilegio de privativa de libros de común enseñanza de la Universidad de Cervera en tiempos de Manuel Ibarra (1735-1749, 1754-1756)». [Inèdit].
- SOLDEVILA, Ferran (1938). *Barcelona sense universitat i la restauració de la Universitat de Barcelona, 1714-1837: contribució al centenari*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia.
- SOLSONA CLIMENT, Francina (1978). *El Archivo de la Universidad de Cervera*. Cervera: Càtedra de Cultura Catalana Samuel Gili y Gaya de Cervera.

Un inventari de llibres d'una llibreria de Cervera (1760)

Josep M. Llobet i Portella

UNED, Cervera

L'existència d'una universitat literària a Cervera durant bona part del segle XVIII i de la primera meitat del segle XIX va ocasionar la formació a la ciutat d'importantes biblioteques, especialment entre el professorat universitari i els nobles. El contingut d'algunes d'aquestes biblioteques ja ha estat publicat, com la de Josep Finestres i de Monsalvo,²⁴³ la de Josep Antoni de Gomar i de Navés²⁴⁴ i la del canceller Manuel d'Alòs i de Rius.²⁴⁵

Ara, però, el que oferim és una llista de llibres que es trobava en una llibreria cer-verina, cosa que ens permet saber el preu de cada exemplar. En efecte, un document notarial relacionat amb un dot, datat el dia 22 d'agost de 1760, ens dona informació sobre els llibres que es trobaven a la venda, en aquella data, a la llibreria de Joan Oliveres,

²⁴³ Ignasi CASANOVAS (1932), *Josep Finestres. Estudis biogràfics*, Barcelona, Biblioteca Balmes, p. 476-512.

²⁴⁴ Josep M. LLOBET I PORTELLA (2000), «Un inventari de la biblioteca de Josep Antoni de Gomar i de Navés, catedràtic de lleis de la Universitat de Cervera (1788)», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), núm. 19, p. 637-648.

²⁴⁵ Josep M. LLOBET I PORTELLA (2010), «Un inventari de la biblioteca de Manuel d'Alòs i de Rius, canceller de la Universitat de Cervera (1752)», *Miscel·lània Cerverina* (Cervera), núm. 20, p. 227-241.

situada a la ciutat de Cervera.²⁴⁶ Aquest llibreter havia estat arrendatari, junt amb Josep Barber, de la impremta de la Universitat de Cervera entre l'any 1749 i el 1754.²⁴⁷

Un gran nombre de les obres esmentades al document notarial procedien de la impremta universitària, la qual estava autoritzada per imprimir i vendre determinats llibres, especialment aquells que eren destinats a l'ensenyament.²⁴⁸ Així, en aquesta llista, hom hi pot veure llibres de dret, de medicina i de teologia, que eren usats a les facultats de la Universitat de Cervera. Hi ha, també, obres que eren pròpies de les escoles de primeres lletres o de gramàtica i, encara, llibrets de devocions populars o de lectures moralitzadores o divertides. Les llengües usades en aquestes edicions foren el llatí, el castellà i el català.

Malauradament, els llibres estan indicats d'una forma molt breu, a vegades amb una sola paraula. Això fa que algunes obres no hagin pogut ser identificades. A continuació, transcrivim la part del document que conté la llista de llibres. A les notes, quan ha estat possible, donem el nom de l'autor i el títol abreujat de l'obra. Un interrogant després del cognom de l'autor indica que l'atribució a aquest autor és dubtosa. Si l'interrogant és després del títol de l'obra, és aquest títol el que és dubtós.

TEXT DOCUMENTAL

Memorial dels llibres encuadernats que se tròban existents en la botiga de Joan Oliveres, vuy, als dotse de agost de mil set-cents sixtyanta, los quals llibres Joan Oliveres los comprà de diners de la dot de Paula Torner y Oliveres y dits llibres los entregà a dita Paula en satisfacció de dita dot per no haver pogut tenir èxit lo que està estipulat en los capítols matrimoniales y lo dit a dot dimanà dels rèdits de la causa pia de dona Orosia de Ponts y Fuster per ser expectants a dita Paula Torner y Oliveres, y són com se segueixen:

1 joch, Mieres, Constitucions de Cathaluna,²⁴⁹ 2 thomos, 3 lliuras, 3 sous.
1, Constitucions de Cathaluña,²⁵⁰ 2 lliuras, 5 sous.

²⁴⁶ Arxiu Comarcal de la Segarra, Fons Notarial, Cervera, 126, Tomàs Baliu i Marot, *Manual*, 1759-1760, f. 121-126. El mateix document descriu els objectes que hi havia a la llibreria: «Los trastes o aparatos de la botiga de llibreter referida són los següents: Primo, los prestages, 15 lliuras. Ítem, la pedra de picà, 3 lliuras. Ítem, astisores, dos parells, esto és, dos de grosas y dos de medianas, totas usadas, 3 lliuras. Ítem, dos massas de picar, 3 lliuras, 10 sous. Ítem, dos taulas y un taulell, 3 lliuras. Ítem, dos premsas y dos ingenis, 12 lliuras. Ítem, un cosidó, 1 lliura, 8 sous. Ítem, dos martells, alicatas, ponxons y otras instruments fahiedors per lo ofici, po[s]ts de apretar, 3 lliuras. [Total] 43 lliuras, 18 sous.»

²⁴⁷ Josep M. LLOBET I PORTELLA (1982), *Bibliografia cerverina (1633-1978)*, Cervera, Centre Comarcal de Cultura, p. 27.

²⁴⁸ *Estatutos y privilegios apostólicos y reales de la Universidad y Estudio General de Cervera* (1750), Cervera, Impremta de la Universitat, p. 204-205 i 221; Manuel RUBIO BORRÁS (1916), *Historia de la real y pontificia Universidad de Cervera*, vol. 2, Barcelona, p. 260-263.

²⁴⁹ Tomás MIERES, *Apparatus super constitutionibus curiarum generalium Cathaloniae*.

²⁵⁰ *Constitutions y altres drets de Cathalunya*.

UN INVENTARI DE LLIBRES D'UNA LLIBRERIA DE CERVERA (1760)

- 2, Estatuts de la Universitat,²⁵¹ 2 lliuras.
 1 joch, Zacuti, *Operica medica*,²⁵² 2 thomos, 3 lliuras, 3 sous.
 1 joch, *Anales de Cathaluña*,²⁵³ 3 thomos, 4 lliuras, 4 sous.
 1 joch, Vasques,²⁵⁴ 2 thomos, 1 lliura, 14 sous.
 1, *Propositionum iuris pontificis*,²⁵⁵ 16 sous.
 1, Castela, In 1, 2, D. Thomae,²⁵⁶ 16 sous.
 1, Sandoval, In 1 sancti Thomae,²⁵⁷ 1 lliura.
 2, Busebaum en romans,²⁵⁸ 1 lliura, 14 sous.
 1 joch, Torrencillo, *Suma moral*,²⁵⁹ 2 thomos, 3 lliuras, 3 sous.
 1, *Sancti Thomae, com. in Aristoteles*,²⁶⁰ 14 sous.
 1, *Obras, del marqués de Mondéjar*,²⁶¹ 1 lliura, 10 sous.
 1, *Lus de verdades católicas*,²⁶² 1 lliura, 10 sous.
 1, *Exercici, de Rodrigues*,²⁶³ 1 lliura, 12 sous.
 1, Trulench,²⁶⁴ 1 lliura, 8 sous,
 1 joch, Trulenchs,²⁶⁵ 4 thomos, 5 lliuras, 9 sous.
 1, *Regimiento de navegación*,²⁶⁶ 1 lliura.
 1, Valledi,²⁶⁷ 1 lliura, 4 sous.
 1, *Historia de los reyes*,²⁶⁸ 16 sous.
 1, García, *Medecina*,²⁶⁹ 1 lliura, 12 sous.
 1 joch, Scotus,²⁷⁰ 2 thomos, 1 lliura, 16 sous.
 1, Galí, *Artis notari*,²⁷¹ 1 lliura, 4 sous.
 1, Cabrera,²⁷² 16 sous.

²⁵¹ *Estatutos y privilegios apostólicos y reales de la Universidad y Estudio General de Cervera.*

²⁵² ZACUTUS LUSITANUS. *Operum [...]: in quo de medicorum principum historia.*

²⁵³ Narcís FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña.*

²⁵⁴ Gabriel VÁZQUEZ, *Disputationes in summam D. Thomae.*

²⁵⁵ Brunoro SOLE, *Propositionum iuris pontificii et caesarei.*

²⁵⁶ Autor i obra desconeguts.

²⁵⁷ Juan SANDOVAL ZAPATA, *Commentaria in partem primam divi Thomae.*

²⁵⁸ Hermann BUSENBAUM, *Médula de la teología moral.*

²⁵⁹ Autor i obra desconeguts.

²⁶⁰ Sant TOMÀS, *Sancti Thomae Aquinatis commentaria in Aristotelis.*

²⁶¹ Marqués de MONDÉJAR, *Obras chronológicas.*

²⁶² Juan MARTÍNEZ DE LA PARRA, *Luz de verdades cathólicas y explicación de la doctrina christiana.*

²⁶³ Alonso RODRÍGUEZ, *Ejercicio de perfección y virtudes cristianas.*

²⁶⁴ Joan Gil TRULLENCH, *Un volum de l'Opus morale?*

²⁶⁵ Joan Gil TRULLENCH, *Opus morale in praecepta decalogi et ecclesiae.*

²⁶⁶ Andrés GARCÍA DE CESPEDES, *Regimiento de navegación que mandó haser el rei.*

²⁶⁷ Franciscus VALLESIUS, *Controversiae medicinae?*

²⁶⁸ Hi ha diverses obres amb aquest títol.

²⁶⁹ Autor i obra desconeguts.

²⁷⁰ John Duns SCOTUS, Falta el títol de l'obra.

²⁷¹ Jeroni GALÍ, *Opera artis notariae.*

²⁷² Fèlix de CABRERA?, *Catena moralis diversorum anulorum arte diligenter elaborata?*

- 1 joch, Calderón,²⁷³ 3 thomos, 4 lliuras.
 1 joch, Crónica seráfica,²⁷⁴ 2 thomos, 1 lliura, 10 sous.
 1, Fernandes, Historia de Granada,²⁷⁵ 1 lliura, 12 sous.
 1 joch, Godoix,²⁷⁶ 7 thomos, 10 lliuras.
 3 llibres blanch,²⁷⁷ 3 lliuras.
 3 coderns de rèquiam,²⁷⁸ 1 lliura, 10 sous.

En quart

- 6, Larraga,²⁷⁹ 3 lliuras, 9 sous, 4 [diners].
 1, Lessaca,²⁸⁰ 16 sous, 4 [diners].
 1, Maticenso, In Virgilio,²⁸¹ 16 sous, 4 [diners].
 2 jochs, Las 5 palabras de san Pablo,²⁸² 2 thomos, 3 lliuras, 3 sous, 9 [diners].
 2, Aritmética, de Corachán,²⁸³ 1 lliura, 12 sous, 4 [diners].
 2, Vida de sant Antoni Abad,²⁸⁴ 1 lliura, 12 sous, 4 [diners].
 1, Gislandis, Opus aureum,²⁸⁵ 16 sous.
 1, Valencis, In Decretalis,²⁸⁶ 1 lliura, 10 sous.
 1 joch, Bono,²⁸⁷ 2 thomos, 1 lliura, 10 sous, 4 [diners].
 1 joch, Salsas,²⁸⁸ 8 thomos, 7 lliuras, 7 sous, 8 [diners].
 2, Echarri,²⁸⁹ 1 lliura, 16 sous.
 2, Soledades de la vida,²⁹⁰ 1 lliura, 8 sous.
 1, Instrucción de la juventut,²⁹¹ 14 sous.
 1 joch, Arnau,²⁹² 2 thomos, 1 lliura, 12 sous.
 2, Agricultura, del prior,²⁹³ 1 lliura, 12 sous.

²⁷³ Pedro CALDERÓN DE LA BARCA?, *Comedias varias?*

²⁷⁴ Jaume COLL?, *Crónica seráfica de la santa provincia de Cathaluña?*

²⁷⁵ Lucas FERNÁNDEZ PIEDRAHITA, *Historia general de las conquistas del nuevo reino de Granada.*

²⁷⁶ Autor desconegut.

²⁷⁷ Tres llibres amb el paper blanc.

²⁷⁸ Quaderns de misses de difunts.

²⁷⁹ Francisco LARRAGA?, *Promptuario de la theología moral?*

²⁸⁰ Juan Martín de LESSACA?, *Colyrio philosophico aristotélico thomístico?*

²⁸¹ Autor i obra desconeguts.

²⁸² *Las cinco palabras de S. Pablo comentadas por S. Tomás.*

²⁸³ Juan Bautista CORACHÁN, *Arithmética demostrada theorico-práctica.*

²⁸⁴ Pedro de RIBADENEYRA?, *Vida de san Antonio Abad?*

²⁸⁵ Antonio GISLANDIS, *Opus aureum ornatum.*

²⁸⁶ Andrea VALLENSIS, *Paratitla iuris canonici sive Decretalium Gregorii papae IX.*

²⁸⁷ Francisco BONO?, *Cuaresma entera?*

²⁸⁸ Pere SALSES?, *Promptuari moral sagrat y cathecisme pastoral?*

²⁸⁹ Francisco ECHARRI?, *Directorio moral?*

²⁹⁰ Cristóbal LOZANO, *Soledades de la vida y desengaños del mundo.*

²⁹¹ Charles GOBINET, *Instrucción de la juventud en la piedad chistiana.*

²⁹² Josep ARNAU?, *Opus neotericum medicum?*

²⁹³ Miquel AGUSTÍ, *Libro de los secretos de agricultura, casa de campo y pastoril.*

UN INVENTARI DE LLIBRES D'UNA LLIBRERIA DE CERVERA (1760)

- 1 joch, Trabajos de Jesús,²⁹⁴ 2 thomos, 1 lliura, 10 sous.
 1, Exposición de la bulla,²⁹⁵ 12 sous.
 1 joch, Máximas, de Grau,²⁹⁶ 3 thomos, 2 lliuras.
 2, Bonets,²⁹⁷ 1 lliura.
 1, Romeu, Cura pastoral,²⁹⁸ 12 sous.
 1, Rodrigues, De medecina,²⁹⁹ 13 sous.
 2, Quecios,³⁰⁰ 1 lliura, 10 sous.
 2, Robledo,³⁰¹ 17 sous.
 9, Constitucions de Solsona,³⁰² 4 lliures, 1 sou.
 5, Altamirani,³⁰³ 3 lliuras, 3 sous.
 5, Releccions, de Grau,³⁰⁴ 1 lliura, 10 sous.
 6, Relacions de la Universitat,³⁰⁵ 1 lliura, 10 sous.
 1, Vida de santa Tecla,³⁰⁶ 6 sous.
 1, Vasques, De medecina,³⁰⁷ 8 sous.
 1, Vida de Queralt,³⁰⁸ 14 sous.
 1, Suma, Diana,³⁰⁹ 12 sous.
 1, Catasismo en práctica,³¹⁰ 10 sous.
 1, Paraíso racional,³¹¹ 10 sous.
 2, Valenciis, Decretale,³¹² 2 lliuras, 2 sous.
 1, Leandri, Opera medica,³¹³ 16 sous.
 1, Borcolten, In Instituta,³¹⁴ 14 sous.
 1 joch, Sidenam, Opera medica,³¹⁵ 2 thomos, 4 lliuras.

²⁹⁴ Tomé de JESÚS, *Trabajos de Jesús*.

²⁹⁵ Manuel RODRIGUES?, *Exposición de la bulla de la Santa Cruzada?*

²⁹⁶ Francisc GUERAU, *El sabio instruido de la naturaleza en cuarenta máximas políticas y morales*.

²⁹⁷ Aleix BONET?, *Sermones varios, morales y panegíricos?*

²⁹⁸ Francisc ROMEU, *Cura pastoral de las almas, según Dios y los hombres, para vivos y difuntos*.

²⁹⁹ Félix RODRÍGUEZ, *Praxis medica valentina in gratiam tyronum scripta*.

³⁰⁰ *Quaestiones...?* (Diversos autors).

³⁰¹ Diego Antonio de ROBLEDÓ?, *Compendio cirúrgico?*

³⁰² Miguel SANTOS, *Constitutiones synodales dioecesis coelsonensis*.

³⁰³ Juan ALTAMIRANO?, *Q. Cervidii Scaevolae commentarius?*

³⁰⁴ Josep GRAU, *Canonica relectio...* Té diverses obres amb aquest començament del títol.

³⁰⁵ Hi ha diverses relacions fetes per la Universitat de Cervera.

³⁰⁶ Jaume VILAR?, *El triunfo milagroso de la omnipotencia en la vida, martyrios y milagros de [...] santa Tecla?*

³⁰⁷ Agustín VÁZQUEZ, *Quaestiones practicae medicae*.

³⁰⁸ Miquel CONILL, *Heroica vida y exemplares virtudes del venerable doctor D. Francisco de Queralt*.

³⁰⁹ Antonino DIANA, *Summa resolutionum o Summa moralis*.

³¹⁰ Luis de FLANDES?, *El catecismo en práctica, con su theologia y una suma de doctrina cristiana?*

³¹¹ Antonio LÓPEZ DEL ÁGUILA?, *Paraiso racional*.

³¹² Andrea VALLENSIS, *Paratitla iuris canonici sive Decretalium Gregorii papae IX*.

³¹³ Autor i obra desconeguts.

³¹⁴ Fernando BORCOLTEN, *In ynstituta*.

³¹⁵ Thomas SYDENHAM, *Opera medica*.

- 2, Baglivios, Opera medica,³¹⁶ 3 lliuras, 3 sous.
 2, Cherumbini,³¹⁷ 1 lliura.
 7, Vocabolari, de Torras,³¹⁸ 7 lliuras.
 1 joch, Historia de Poblet,³¹⁹ 2 thomos, 1 lliura, 4 sous.
 1, Roda, De Cirurgia,³²⁰ 12 sous.
 1, Desiciones, Cavalcani,³²¹ 12 sous.
 1, Don Francisco de Quevedo,³²² 10 sous.
 1, Manual de oris canonicis,³²³ 10 sous.
 1, Martorell,³²⁴ 10 sous.
 1, Vega,³²⁵ 10 sous.
 1, Explicación de la bulla,³²⁶ 10 sous.
 1, Questiones dialectice minoris,³²⁷ 10 sous.
 1, Arte poética,³²⁸ 12 sous.
 1, Botero,³²⁹ 13 sous.
 1, Codornisi,³³⁰ 13 sous.
 1, Religiosa en soledad,³³¹ 12 sous.
 2, Grau, Exercici,³³² 1 lliura, 6 sous.
 1, Reyes de Toledo,³³³ 9 sous.
 1, Instrucción de sacerdotes,³³⁴ 10 sous.
 1, Historia de la pación,³³⁵ 13 sous.
 6, Finestres,³³⁶ 3 lliuras.

³¹⁶ Georgius BAGLIVIVS, *Opera omnia medico-practica et anatomica*.

³¹⁷ Autor desconegut.

³¹⁸ Pere TORRE?, *Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus verborum ac phrasium?*

³¹⁹ Jaume FINESTRES, *Historia de el real monasterio de Poblet*.

³²⁰ Juan RODA, *Cirurgia racional, breve, segura y suave curación de las heridas*.

³²¹ Borgnino CAVALCANI, *Decisiones fori Fivizanensis*.

³²² Francisco de QUEVEDO, *Poesías?*

³²³ Hi ha diverses obres amb aquest títol.

³²⁴ Autor desconegut.

³²⁵ Autor desconegut.

³²⁶ *Explicación de la bulla de la Santa Cruzada*.

³²⁷ Miquel COMAS, *Quaestiones minoris dialecticae*.

³²⁸ Juan DÍAZ RENGIFO?, *Arte poética española?*

³²⁹ Giovanni BOTERO?, *Prima parte di principi christiani?*

³³⁰ Antoni CODORNIU?. Té diverses obres.

³³¹ Giovanni Pietro PINAMONTI?, *La religiosa en soledad?*

³³² Francesc GUERAU, *Exercicios del christiano ansioso de su salvación*.

³³³ Cristóbal LOZANO?, *Los reyes nuevos de Toledo?*

³³⁴ Antonio de MOLINA?, *Instrucción de sacerdotes*.

³³⁵ Luis de la PALMA?, *Historia de la sagrada pación?*

³³⁶ Josep FINESTRES, *Exertitationes academicae i Praelectiones cervarienses sive commentarii academici?*

UN INVENTARI DE LLIBRES D'UNA LLIBRERIA DE CERVERA (1760)

3 llibres blanchs,³³⁷ 18 sous.
2 dotzenas tarifas de mosos,³³⁸ 1 lliura, 12 sous.

En octau

1, Tortoribus Christi,³³⁹ 15 sous.
1 joch, Riberius,³⁴⁰ 2 thomos, 15 sous.
1, Sans, nous,³⁴¹ 8 sous.
1 joch, Petavii,³⁴² 2 thomos, 2 lliuras, 13 sous.
1 joch, Quintilianos,³⁴³ 2 thomos, 2 lliuras.
1 joch, Vocabii,³⁴⁴ 3 thomos, 2 lliuras, 13 sous.
1 joch, Taberna,³⁴⁵ 3 thomos, 1 lliura, 10 sous.
1, Retorica, de Colonia,³⁴⁶ 1 lliura.
1, Diccio anatomica,³⁴⁷ - lliura [sic].
1 joch, Platelli,³⁴⁸ 5 thomos, 3 lliuras, 11 sous.
1, Ensenyansa de minyons,³⁴⁹ 6 sous.
1, Eloqüència espanyola,³⁵⁰ 6 sous.
1 joch, Chatasime, de Fleuri,³⁵¹ 2 thomos, 16 sous.
2, Porres,³⁵² 12 sous.
2, Gracius de la gracia,³⁵³ 10 sous.
1, Crisol,³⁵⁴ 4 sous.
1, Sant Antoni de Pàdua,³⁵⁵ 4 sous, 6 [diners].
1, Flores del Carmelo,³⁵⁶ 5 sous.

³³⁷ Tres llibres amb el paper blanc.

³³⁸ Miguel de la SIERRA?, *Tarifa per los pagesos conforme la orde que ells apòrtan en lo pagar los moços de soldada?*

³³⁹ Giordano PULCICCHIO?, *De tortoribus Christi Domini?*

³⁴⁰ François de LA CALMETTE?, *Riverius reformatus, renovatus et auctus sive Praxis medica?*

³⁴¹ Miguel SANTOS?, *Constitutiones synodales dioecesis coelsonensis?*

³⁴² Denis PETAU?, *Rationarium temporum?*

³⁴³ Marc Fabi QUINTILÀ?, *Institutiones oratoriae? i/o Declamationes?*

³⁴⁴ Autor desconegut.

³⁴⁵ Ioannes Baptista TABERNA?, *Synopsis theologiae practicae?*

³⁴⁶ Dominique de COLONIA, *De arte rethorica.*

³⁴⁷ Obra desconeguda.

³⁴⁸ Jacques PLATEL, *Synopsis cursus theologicci.*

³⁴⁹ Baldiri REIXACH, *Instruccions per la ensenyança de minyons.*

³⁵⁰ Bartolomé JIMÉNEZ PATÓN, *Eloqüència española en arte.*

³⁵¹ Claude FLEURY, *Catéchisme historique.*

³⁵² Ignacio de PORRES?, *Discursos morales?*

³⁵³ José BONETA, *Gracias de la gracia.*

³⁵⁴ Hi ha diverses obres amb aquest títol.

³⁵⁵ Tomás de SANMARTÍN?, *Breve método para exercitar el novenario devoto de S. Antonio de Padua?*

³⁵⁶ José de SANTA TERESA?, *Flores del Carmelo?*

- 1, Prácticas doctrinales,³⁵⁷ 9 sous.
- 1, Vida de sant Ramon,³⁵⁸ 5 sous.
- 1, Gramátiga francesa,³⁵⁹ 10 sous.
- 1, La muger fuerte,³⁶⁰ 10 sous.
- 1, Galateo espanyol,³⁶¹ 5 sous.
- 3, Elegancias de Paulo Menucio,³⁶² 15 sous.
- 2, Estilo de cartas,³⁶³ 4 sous.
- 3, Llibre del Carme,³⁶⁴ 12 sous.
- 3, Almonyer,³⁶⁵ 3 sous, 9 [diners].
- 1, Vida de sant Carlos,³⁶⁶ 4 sous.
- 1, Vida de Numma,³⁶⁷ 3 sous.
- 1, Gavaldà,³⁶⁸ 3 sous.
- 1, Tábals cronológitas,³⁶⁹ 8 sous.
- 1, Secretos,³⁷⁰ 4 sous.
- 1, Tesoro de pobres,³⁷¹ 3 sous, 6 [diners].
- 1, Avisos saludables,³⁷² 4 sous, 6 [diners].
- 1, Estragos de la luxuria,³⁷³ 4 sous.
- 1, Cermonias de la missa,³⁷⁴ 2 sous, 6 [diners].
- 1, Espejo christiano,³⁷⁵ 3 sous, 6 [diners].
- 2, Doctrina Urgell,³⁷⁶ 6 sous.
- 1, Correspondencias del pie de París,³⁷⁷ 12 sous.

³⁵⁷ Obra desconeguda.

³⁵⁸ Hi ha diverses obres amb aquest títol.

³⁵⁹ Pedro Pablo BILLET o José NUÑEZ DE PRADO?, *Gramática francesa*.

³⁶⁰ Miguel GONZÁLEZ VAQUERO?, *La mujer fuerte*.

³⁶¹ Lucas GRACIÁN DANTISCO?, *Galateo español*.

³⁶² Paolo MANUZIO, *Las elegancias de Paulo Manucio*.

³⁶³ *Formulario y estilo de cartas?*

³⁶⁴ Joan Àngel SERRA?, *Llibre dels miracles de Nra. Sra. del Carme?*

³⁶⁵ Autor o obra desconeguts.

³⁶⁶ Luis MUÑOZ?, *Vida de san Carlos Borromeo?*

³⁶⁷ Antoni COSTA?, *Vida de Numa Pompilio, segundo rey de los romanos?*

³⁶⁸ Francesc GAVALDÀ?, *Declaración de la syntaxis del maestro Torrella?*

³⁶⁹ Claudio CLEMENTE?, *Tablas cronológicas*.

³⁷⁰ FRANCISCO SUÁREZ DE RIBERA?, *Ilustración y publicación de los diez y siete secretos del doctor Juan Curvo Semmedo?*

³⁷¹ Papa JUAN XXI?, *Tesoro de pobres*.

³⁷² Baltasar BOSCH DE CENTELLES?, *Prácticas de visitar los enfermos y ayudar a bien morir, contienen piadosos y saludables avisos?*

³⁷³ Antonio ARBIOL?, *Estragos de la luxuria y sus remedios?*

³⁷⁴ Juan Bautista ALMANSA?, *Tratado de las ceremonias de la missa rezada o privada?*

³⁷⁵ Pedro SUÁREZ DE ESCOBAR?, *Primera parte del libro intitulado Espejo de vida christiana?*

³⁷⁶ Simeón de GUINDA y APÉZTEGUI [bisbe d'Urgell], *Breu compendi de la doctrina christiana*.

³⁷⁷ Obra desconeguda.

UN INVENTARI DE LLIBRES D'UNA LLIBRERIA DE CERVERA (1760)

- 1, Lluís Vives,³⁷⁸ 3 sous, 6 [diners].
 1, Corazón de Jesús,³⁷⁹ 3 sous.
 12, Gritos del infierno,³⁸⁰ 3 lliuras.
 4, Gritos del purgatorio,³⁸¹ 16 sous.
 18, Faules,³⁸² 3 lliuras, 12 sous.
 1, Santeana,³⁸³ 4 sous.
 2, Combates interlectuales,³⁸⁴ 6 sous.
 1, Via crucis,³⁸⁵ 2 sous.
 7, Sinibaldi,³⁸⁶ 1 lliura, 8 sous.
 2, Clarín sonoro,³⁸⁷ 4 sous.
 1, Torrencillo,³⁸⁸ 3 sous, 6 [diners].
 2 jochs, Don Quixote,³⁸⁹ 4 thomos, 2 lliuras.
 1 joch, La virtud para todos,³⁹⁰ 3 thomos, 1 lliura, 6 sous.
 1, Demetrio,³⁹¹ 12 sous.
 1, Comedias, de Terencio,³⁹² 12 sous.
 1 joch, Retórica, de Cesena,³⁹³ 2 thomos, 1 lliura, 6 sous.
 7, Epístolas, de Sant Jeroni,³⁹⁴ 1 lliura, 8 sous.
 1, García,³⁹⁵ 16 sous.
 1, Explicación de la bulla,³⁹⁶ 6 sous.
 1, Natumia. de Columbo,³⁹⁷ 10 sous.
 1, Vocabolario,³⁹⁸ 12 sous.
 1 joch, Busembaum,³⁹⁹ 2 thomos, 1 lliura.

³⁷⁸ Joan Lluís VIVES. Aquest autor té diverses obres.

³⁷⁹ *Novena al sacratíssimo Corazón de Jesús?*

³⁸⁰ José BONETA, *Gritos del infierno para despertar al mundo.*

³⁸¹ José BONETA, *Gritos del purgatorio y medios para acallarlos.*

³⁸² Isop?, *Faules de Ysop?*

³⁸³ Lorenzo SANTAYANA, *Senatus romanus iustus criminum vindex.*

³⁸⁴ Manuel Mariano BALLESTER?, *Combate intelectual con que se impugnan tres discursos del Teatro Critico del [...] P. M. Feijoo?*

³⁸⁵ Hi ha diverses obres amb aquest títol.

³⁸⁶ Iacobus SINIBALDUS?, *Parva methodus medendi?*

³⁸⁷ Cristóbal de la VEGA?, *Clarín sonoro que haze gente para el cielo?*

³⁸⁸ Autor desconegut.

³⁸⁹ Miguel de CERVANTES, *El ingenioso hidalgo D. Quijote de la Mancha.*

³⁹⁰ Alonso RODRÍGUEZ, *La virtud para todos estados.*

³⁹¹ Luca ASSARINO?, *Il Demetrio?*

³⁹² Publi TERENCI ÀFER, *Comoediae sex.*

³⁹³ Giovanni Angelo de CESENA, *Compendio de la rethórica.*

³⁹⁴ Sant JERONI, *Epistolae selectae.*

³⁹⁵ Autor desconegut.

³⁹⁶ *Explicación de la bulla de la Santa Cruzada.*

³⁹⁷ Mateo Realdo COLOMBO, *De re anatomica.*

³⁹⁸ Hi ha diverses obres amb aquest títol.

³⁹⁹ Hermann BUSENBAUM?, *Theologia moralis?*

- 1, Cesaris,⁴⁰⁰ 12 sous.
- 6, Partinobles,⁴⁰¹ 15 sous.
- 11, Set sabis,⁴⁰² 1 lliura, 10 sous.
- 5, Devoto pelegrino,⁴⁰³ 1 lliura, 10 sous.
- 2, Exámen, de Contrestres,⁴⁰⁴ 12 sous.
- 10, Jochs de mans,⁴⁰⁵ 1 lliura, 10 sous.

[En] dotsè

- 5, Via de verdadera vida,⁴⁰⁶ 17 sous, 6 [diners].
- 5, Comptes fets,⁴⁰⁷ 15 sous.
- 5, Foments,⁴⁰⁸ 1 lliura.
- 1, Sant Ignasi,⁴⁰⁹ 3 lliuras, 9 [diners].
- 3, Quempis,⁴¹⁰ 12 sous.
- 3, Rúbricas,⁴¹¹ 10 sous.
- 10, Ritual,⁴¹² 1 lliura.

En setsè

- 5, Memorias,⁴¹³ 15 sous.
- 12, Oras,⁴¹⁴ 1 lliura, 2 sous, 6 [diners].
- 1, Joyell,⁴¹⁵ 3 sous.
- 2, Dutarri,⁴¹⁶ 4 sous.
- 6, Preparació de la missa,⁴¹⁷ 12 sous.
- 18, Marcial, petit,⁴¹⁸ 2 lliuras, 14 sous.
- 10, Antoni, castellà,⁴¹⁹ 16 sous, 6 [diners].

⁴⁰⁰ Gai Juli CÈSAR, *Commentarii de bello gallico et civili*.

⁴⁰¹ *Assí comença la general història del esforzat cavaller Partinobles*.

⁴⁰² *Llibre dels set savis de Roma*.

⁴⁰³ Antonio del CASTILLO?, *El devoto peregrino y viage de Tierra Santa?*

⁴⁰⁴ Autor i obra desconeguts.

⁴⁰⁵ Obra desconeguda.

⁴⁰⁶ Giuseppe Maria PROLA, *Via de verdadera vida y aparejo para una santa muerte*.

⁴⁰⁷ François BARRÈME?, *Llibre fàcil de comptes fets?*

⁴⁰⁸ Josep LLORD?, *Foment de la pietat y devoció cristiana?*

⁴⁰⁹ Hi ha diverses obres amb aquest títol.

⁴¹⁰ Tomás de KEMPIS, *Los IIII libros de la imitación de Christo*.

⁴¹¹ Hi ha diverses obres amb aquest títol.

⁴¹² Hi ha diverses obres amb aquest títol.

⁴¹³ Hi ha diverses obres amb aquest títol.

⁴¹⁴ Hi ha diverses obres amb aquest títol.

⁴¹⁵ Vicent SAPERA?, *Joyell preciós y adorno de la ànima devota?*

⁴¹⁶ Jerónimo DUTARI?, *Vida cristiana?*

⁴¹⁷ *Preparación de la missa y acción de gracias según el misal romano?*

⁴¹⁸ Marc Valeri MARCIAL, Una edició d'*Epigrammata selecta*.

⁴¹⁹ Elio Antonio de NEBRIJA, Una edició de la *Gramática*.

UN INVENTARI DE LLIBRES D'UNA LLIBRERIA DE CERVERA (1760)

- 39, Antoni, català,⁴²⁰ 7 lliuras, 7 sous, 3 [diners].
 3, Antoni, comentat,⁴²¹ 1 lliura, 16 sous, 6 [diners].
 18, Catón,⁴²² 2 lliuras, 14 sous.
 3, Ciceró, Epístolas,⁴²³ 1 lliura, 1 sou.
 14, Ciceró, Selectes,⁴²⁴ 3 lliuras, 3 sous.
 19, Ciceró, de Cordellas,⁴²⁵ 1 lliura, 18 sous.
 1, Concili,⁴²⁶ 6 sous.
 5, Belarmino,⁴²⁷ 1 lliura, 2 sous, 6 [diners].
 100, Erasme, petit,⁴²⁸ 15 lliuras.
 3, Erasme, comentat,⁴²⁹ 19 sous, 6 [diners].
 4, Oratio,⁴³⁰ 1 lliura, 2 sous.
 5, Instituta,⁴³¹ 1 lliura, 7 sous, 6 [diners].
 13, Roser,⁴³² 3 lliuras, 5 sous.
 10, Marcial, gran,⁴³³ 1 lliura, 10 sous.
 19, Prosodia, sin repetir,⁴³⁴ 2 lliuras, 17 sous.
 18, Retórica, de Pomés,⁴³⁵ 4 lliuras, 10 sous.
 6, Retóricas, de Suario,⁴³⁶ 12 sous.
 9, Sumas de temps, grans,⁴³⁷ 2 lliuras, 5 sous.
 9, Sumas de temps, petita,⁴³⁸ 1 lliura, 7 sous.
 3, Torrella, de notas,⁴³⁹ 10 sous.
 25, Torrella, de observació,⁴⁴⁰ 5 lliuras.
 15, Torrella, repitida,⁴⁴¹ 3 lliuras, 15 sous.

⁴²⁰ Elio Antonio de NEBRIJA, Una edició de la *Gramática*.

⁴²¹ Elio Antonio de NEBRIJA, Una edició de la *Gramática*.

⁴²² Jerónimo de ROSALES?, *Catón christiano y catecismo de la doctrina christiana?*

⁴²³ Marc Tul-li CICERÓ, *Orationes et epistolae selectae?*

⁴²⁴ Marc Tul-li CICERÓ, *Selectae epistolae?*

⁴²⁵ Marc Tul-li CICERÓ, *M. T. C. [...] selectae epistolae in gratiam collegarum et alumnorum Collegii Beatae Mariae & Divi Iacobi de Cordelles, Societ. Iesu, Barcinone?*

⁴²⁶ *Sacrosancti et oecumenici Concilii Tridentini*.

⁴²⁷ Roberto BELARMINO, *Declaración copiosa de la doctrina christiana*.

⁴²⁸ Antoni GENOVER, Una edició de *Sensus Erasmiani*.

⁴²⁹ Antoni GENOVER, Una edició de *Sensus Erasmiani*.

⁴³⁰ HORACI, *Poesías líricas?*

⁴³¹ JUSTINIÀ, *Institutionum?*

⁴³² Geroni TAIX, *Llibre dels miracles de N. Senyora del Roser*.

⁴³³ Marc Valeri MARCIAL, Una edició d'*Epigrammata selecta*.

⁴³⁴ Manuel ÁLVAREZ, *Prosodia [...], ilustrada y aumentada con explicaciones literales*.

⁴³⁵ François POMEY, *Novus candidatus rhetoricae*.

⁴³⁶ Cipriano SUÁREZ, *Summa artis rhetoricae*.

⁴³⁷ Ignacio de los VALLES, Una versió de la *Summa de temps y altres rudiments de la gramàtica*.

⁴³⁸ Ignacio de los VALLES, Una versió de la *Summa de temps y altres rudiments de la gramàtica*.

⁴³⁹ Joan TORRELLA, *La syntaxis [...] ilustrada con declaraciones y notas importantes?*

⁴⁴⁰ Joan TORRELLA, *Syntaxis seu compendiaria [...] denuo nonnullis breviter aucta observationibus?*

⁴⁴¹ Joan TORRELLA, Una edició de la *Syntaxis seu compendiaria?*

41, Torrella, catalana,⁴⁴² 6 lliuras, 3 sous.
3 dotzenas, Significats, de Torrella,⁴⁴³ 1 lliura, 16 sous.
22, Virgili,⁴⁴⁴ 6 lliuras, 1 sou

Menudència

1 grossa, 6 dotsenas, Fransel,⁴⁴⁵ 7 lliuras, 4 sous.
6 dotsenas, Pelegrí,⁴⁴⁶ 3 lliuras.
1 dotsena, 4 llibres, Doctrinas Ladesme,⁴⁴⁷ 1 lliura, 4 sous.
1 dotsena, 11 llibres, Doctrinas Orriols,⁴⁴⁸ 1 lliura, 12 sous.
4 grossas, Carta catalana,⁴⁴⁹ 7 lliuras, 4 sous.
1 grossa, Via crucis,⁴⁵⁰ 1 lliura, 16 sous.
2 grossas, Samps,⁴⁵¹ 4 lliuras, 16 sous.
4 dotsenas, 10 llibres, Exercici del cristià,⁴⁵² 2 lliuras.
3 dotsenas, Sant Eleix,⁴⁵³ 18 sous.
6 llibres, Escornalbou,⁴⁵⁴ 3 lliuras.
3 dotsenas, Aforismes,⁴⁵⁵ 18 sous.
1 dotsena, Per a apèndrer de sonar la guitarra,⁴⁵⁶ 12 sous.
1 grossa, Llibret del rosari,⁴⁵⁷ 1 lliura, 10 sous.
1 grossa, Pacions,⁴⁵⁸ 1 lliura, 10 sous.
2 dotsenas, Novenaris de la Concepció,⁴⁵⁹ 8 sous.

75 llibres diferents

Memorial dels llibres en paper sense enquadrar
60, Instituta,⁴⁶⁰ 13 lliuras, 10 sous.
6, Quecios,⁴⁶¹ 3 lliuras, 18 sous.

⁴⁴² Joan TORRELLA, Una edició de la *Syntaxis seu compendiaria*?

⁴⁴³ Joan TORRELLA, Una edició de la *Syntaxis seu compendiaria*?

⁴⁴⁴ Publi VIRGILI MARÓ, *Opera. Iuxta castigatissimum exemplar*?

⁴⁴⁵ Anselm TURMEDA, *Llibre compost per fra Anselm Turmeda*.

⁴⁴⁶ *Peregrinació del venturós pelegrí*.

⁴⁴⁷ Diego de LEDESMA, *Doctrina christiana*.

⁴⁴⁸ Francesc ORRIOLS, *Diálogos de la doctrina cristiana*.

⁴⁴⁹ Hi ha diverses obres amb aquest títol.

⁴⁵⁰ Hi ha diverses obres amb aquest títol.

⁴⁵¹ *Los set salms penitencials*.

⁴⁵² *Exercici del cristià per cada dia?*

⁴⁵³ *Vida, peregrinació y mort del benaventurat sant Aleix?*

⁴⁵⁴ *Capella angèlica [...] del col·legi seminari de S. Miquel Escornalbou de Catalunya?*

⁴⁵⁵ Joan CARLES I AMAT?, *Quatre cents aforismes catalans?*

⁴⁵⁶ Obra desconeguda.

⁴⁵⁷ *Llibret del Ssm. Rosari*.

⁴⁵⁸ Hi ha diverses obres amb aquest títol.

⁴⁵⁹ *Novena de la puríssima Concepció de Maria?*

⁴⁶⁰ JUSTINIÀ, *Institutionum?*

⁴⁶¹ *Quaestiones...?* (Diversos autors).

UN INVENTARI DE LLIBRES D'UNA LLIBRERIA DE CERVERA (1760)

- 14 mans, Sants,⁴⁶² 2 lliuras, 16 sous.
4 jochs, Quixotes,⁴⁶³ 3 lliuras, 4 sous.
30, Ulpianos,⁴⁶⁴ 8 lliuras, 5 sous.
2 grossas, Fransel,⁴⁶⁵ en papé, 9 lliuras, 12 sous.
19, Estatuts de la Universitat,⁴⁶⁶ 6 lliuras, 13 sous.
6 mans, paper dorat,⁴⁶⁷ 4 lliuras, 4 sous.
3 mans, paper de la Indiana,⁴⁶⁸ 1 lliura, 4 sous.
25, Ciceró, de Cordellas,⁴⁶⁹ 1 lliura, 4 sous.
3 mans de papé de València de colors,⁴⁷⁰ 1 lliura, 4 sous.
7 dotsenas, vanos comuns,⁴⁷¹ a 5 sous dotsena, 1 lliura, 15 sous.
4 dotsenas, vanos medians,⁴⁷² a 10 sous dotsena, 2 lliuras.
2 dotsenas, vanos,⁴⁷³ a 16 sous dotsena, 1 lliura, 12 sous.
1 dotsena, vanos dels grans,⁴⁷⁴ a 4 sous quiscú, 2 lliuras, 8 sous.
3 raimas, romances, a 3 lliuras,⁴⁷⁵ 4 sous, la raima, 9 lliuras, 12 sous.

[Total] 412 lliuras, 2 sous, 11 [diners].

⁴⁶² Miguel SANTOS?, *Constitutiones synodales dioecesis coelsonensis?*

⁴⁶³ Miguel de CERVANTES, *El ingenioso hidalgo D. Quijote de la Mancha*.

⁴⁶⁴ Domici ULPiÀ?, Obra desconeguda.

⁴⁶⁵ Anselm TURMEDA, *Llibre compost per fra Anselm Turmeda*.

⁴⁶⁶ *Estatutos y privilegios apostólicos y reales de la Universidad y Estudio General de Cervera*.

⁴⁶⁷ Paper daurat.

⁴⁶⁸ Una classe de paper.

⁴⁶⁹ Marc Tul·li CICERÓ, *M. T. C. [...] selectae epistolae in gratiam collegarum et alumnorum Collegii Beatae Mariae & Divi Iacobi de Cordelles, Socit. Iesu, Barcinone?*

⁴⁷⁰ Una classe de paper.

⁴⁷¹ Ventalls.

⁴⁷² Ventalls.

⁴⁷³ Ventalls.

⁴⁷⁴ Ventalls.

⁴⁷⁵ Romanços.

De confraria d'escultors a gremi de tallistes. Conflictivitat i soscavament corporatiu en el decurs del segle XVIII a Barcelona

Lluïsa Rodríguez Muñoz

Historiadora

1. INTRODUCCIÓ. EL PROCÉS DE FORMACIÓ DE LA CONFRARIA D'ESCULTORS DE BARCELONA

Tradicionalment, a la ciutat de Barcelona els escultors havien exercit la seva activitat especialitzada, enquadrats dintre del monopoli que la corporació de fusters mantenia sobre els oficis que empraven la fusta nova com a matèria primera.⁴⁷⁶ Per tenir dret a emprendre feines d'imatgeria, havien de superar un examen, amb l'advertiment que no podien dur a terme treballs diferents ni tampoc obrir botiga pública; per contra, els fusters es reservaven la feina de pla (preparació de la fusta i fabricació de l'estructura arquitectònica dels retaules) i la contractació de l'obra en solitari o a mitges amb els escultors. D'ençà el darrer quart del segle XVI, tot i que eren un grup minoritari dintre de la corporació, les protestes dels escultors comencen a fer-se sentir davant les prohibicions dels fusters. Les reivindicacions augmentaren a partir de la segona meitat del segle XVII quan el context econòmic i demogràfic propicià un notable increment de les

⁴⁷⁶ Josep M. MADURELL MARIMON (1948), p. 209-212; Cèsar MARTINELL i BRUNET (1956); Cèsar MARTINELL i BRUNET (1959), p. 313-317; Aulfofa PÉREZ SANTAMARÍA (1988); Bonaventura BASSEGODA i HUGAS (1994), p. 44-52; Lluïsa RODRÍGUEZ MUÑOZ (2003), p. 345-352.

comandes d'art devot a càrrec de l'església postridentina amb el propòsit d'adoctrinar la població.⁴⁷⁷ Dintre d'aquestes comandes, destacava el retaule escultòric per la seva condició d'eficaç vehicle de difusió de la fe catòlica, però, també, com a element que més guanys econòmics reportava a l'artífex que s'encarregava del concert. La demanda a l'alça de la producció de retaules va empènyer els escultors a reclamar el control exclusiu de tot el procés de contractació i execució dels retaules, sense la participació o la intromissió dels fusters i, com a conseqüència directa, a la vindicació d'una confraria pròpia que regulés la seva activitat laboral.⁴⁷⁸ Com és lògic, els fusters s'oposaren frontalment a les seves pretensions i, lluny de cedir el seu monopoli, defensaren els seus interessos de manera aferrissada i portaren el conflicte als tribunals amb la incoació de diversos procediments judicials. Atesa la vaga resposta de les autoritats catalanes a la seva demanda, els escultors decidiren recórrer al rei Carles II perquè reconegués la independència del seu ofici i regulés la seva pràctica dintre d'unes estructures administratives i de govern, alhora que el dotés d'una entitat pública.

Malgrat tenir encara pendent de resolució una causa contra els fusters a la Reial Audiència,⁴⁷⁹ la nova corporació, la confraria d'escultors, arquitectes i entalladors de Barcelona, obtenia el reconeixement reial el 7 de novembre de 1680. A diferència d'altres oficis artístics (pintors, argenters, dauradors), no aconseguiren la qualificació de col·legi professional, fet que hauria augmentat el rang social dels seus membres,⁴⁸⁰ però veieren regulada la seva posició en el mercat artístic de la ciutat. El privilegi també regulava qüestions relatives al funcionament intern de la corporació i la divisió del treball.

Fora de la capital catalana, en altres poblacions on la demanda d'objectes escultòrics no era tan estable, els escultors posseïen un perfil professional més ampli i polivalent, que abraçava disciplines productives d'oficis afins, com els de la construcció o la pintura, o bé de temàtiques més allunyades, com ara el comerç i l'agricultura; no tenien cap problema a agrupar-se amb professionals d'altres oficis de la fusta i la construcció, en corporacions, normalment, consagrades a sant Josep o sant Joan.

La concessió del reial privilegi amb la delimitació dels espais productius d'escultors i fusters resultà ben artificiosa. D'ençà de la concessió del reial privilegi i durant tot el segle XVIII, els fusters no es doblegaren a les directrius establertes en favor dels escultors i continuaren ajustant i fabricant obres d'escultura i talla, incloses feines que

⁴⁷⁷ Joan BOSCH I BALLBONA (1990), p. 24.

⁴⁷⁸ Com Pere Molas va assenyalar, la paraula *gremi* és una innovació del segle XVIII. El terme originari era *confraria*. Vegeu Pere MOLAS RIBALTA (1970), p. 50. Pel que fa a la corporació d'escultors, cal assenyalar que l'ús del terme *gremi* començà a sovintejar en la documentació de la dècada dels seixanta.

⁴⁷⁹ Els escultors sempre tingueren consciència que havien obtingut el reial privilegi de manera fraudulenta (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, en endavant, AHPB, Jaume Tos i Romà, Manual de 1758, fol. 5v-513).

⁴⁸⁰ La declaració reial s'inscriví, com assenyala Cristóbal Belda, en el context general d'un conjunt de reivindicacions de diverses corporacions de pintors i escultors de focus artístics de la monarquia borbònica. Vegeu Cristóbal BELDA NAVARRO (1993), p. 77.

segons la normativa pertanyien als escultors. En funció de les comandes, empraven fadrins⁴⁸¹ i aprenents escultors, i, en ocasions, quan l'abast de l'encàrrec ho requeria, subcontractaven els mateixos escultors o escultors forans, els quals treballaven, a vegades, a menor preu. Això no obstant, els fusters no eren els únics que subcontractaven els treballs d'escultura. Quan la demanda ho exigia, altres professionals d'oficis afins (pintors, dauradors, argenters, torners, mestres de cases, mestres d'aixa) els imitaven. L'observança que els escultors efectuaven de les seves ordinacions també distava molt de ser estricta. Coneixedors de les regles del mercat artístic, sabien que els grans encàrrecs eren pocs i només a l'abast dels professionals de major perícia, i que la major part del col·lectiu sobrevivia gràcies a les col·laboracions amb els mestres que gaudien de major activitat, fossin fusters o escultors, als petits encàrrecs i a les peces de mobiliari o decoració fabricades d'una manera seriada;⁴⁸² en ocasions, fins i tot, prestaven el nom a algun fuster per tal que no tingués problemes a l'hora de concertar o treballar una obra. En definitiva, la normativa era una i la pràctica era una altra. La manca de rigor en el compliment del privilegi reial per part d'uns i altres no va obstar perquè escultors i fusters s'embarquessin per la seva defensa/oposició en una activitat litigiosa que assolí el seu punt culminant l'any 1765 amb la sentència que confirmava la validesa de les prerrogatives professionals atorgades als escultors l'any 1680. Els deutes derivats del llarg conflicte condicionaren el procés d'apel·lació i les actuacions posteriors.⁴⁸³

2. LA LENTA ASSIMILACIÓ DE LES POLÍTIQUES DE NOVA PLANTA

Amb l'establiment dels decrets de la Nova Planta, la monarquia borbònica reforçà l'articulació dels col·lectius artesans en corporacions d'ofici, atesos els beneficis que el seu enquadrament comportava en els ordres polític, social i econòmic.⁴⁸⁴ En contrapartida, però, suprimí els seus privilegis, entre els quals destacava la possibilitat de participar en

⁴⁸¹ Entre molts exemples, exposem el cas del fadrí escultor Jaume Giralt, penyorat per la confraria d'escultors l'any 1718 per causa del seu treball sota les ordres d'un mestre fuster (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, en endavant, AHCB, Gremis, Fusters, 34/48, s.f.).

⁴⁸² Els fusters Deodat Casanovas, Pere Armet, Francesc Escarabatxeras i Jaume Estrada protesten per una deliberació acordada pel gremi de fusters contrària a la contractació de fadrins forasters en les seves obres. Es lamenten que els fusters no poden dedicar-se a la fabricació de retaules per manca de fadrins, ja que els escultors són pocs (AHPB, Jaume Tos i Romà, Manual de 1765, fol. 24-25r).

⁴⁸³ El reial privilegi fou confirmat per sentència de 20 de setembre de 1765 (Arxiu de la Corona d'Aragó, en endavant, ACA, Audiència, Plets civils, 1065, fol. 1r.). Va caldre l'adquisició de diversos censals per lluir els anteriors i aconseguir el pagament d'interessos més baixos, així com la continuació de les captives entre els agremiats. El conflicte es va perllongar fins els inicis del segle XIX. Així, el 18 de març de 1802 el gremi de fusters encara recorria a l'intendent perquè definís les tasques que competien a tallistes, fusters i escultors (AHCB, Junta de Comerç, lligalls, fol. 123-125). Sobre els conflictes judicials que enfrontaren escultors i fusters, vegeu Rosa M. CREIXELL i CABEZA (2008), p. 229-247.

⁴⁸⁴ Pere MOLAS (1970), p. 55.

el govern de la ciutat. D'aleshores ençà, l'Audiència s'erigí en la institució encarregada de tutelar el bon funcionament dels gremis en un context de grans sacrificis econòmics després del setge bèl·lic. Els serveis que s'hagueren de pagar al rei, els trastorns que causaren els allotjaments de soldats i, sobretot, el nou impost del cadastre abocaren els membres de la confraria d'escultors a una situació d'ofec econòmic que trigaren a superar.⁴⁸⁵ Enquadrats dintre de la tercera categoria de contribuents, els pocs associats hagueren de fer front a l'abonament del cadastre personal quan amb penes i treballs podien sobreviure per manca d'activitat. La situació laboral era molt complexa. Els efectes del setge eren evidents en els edificis de la ciutat, però el volum de feina per a els escultors era escàs i es limitava a la renovació de marcs i la restauració d'imatges religioses: els temps falaguers del mercat retaulístic s'havien esmunyit.

Des dels primers temps, la preocupació de la confraria d'escultors residí a intentar contrarestar l'activitat que els escultors forans i els fadrins portaven a terme al marge de l'estructura corporativa. La mobilitat professional no era destacable en aquests moments. La presència de mestres forans com, per exemple, l'escultor Josep Sunyer i Raurell o els Real, fou puntual. Tot i això, la confraria els obligà a agremiar-se per poder treballar a la ciutat.⁴⁸⁶ El control dels fadrins i aprenents no era gens escrupolós. En moltes ocasions, els terminis dels període d'aprenentatge s'allargaven o escurçaven segons la conveniència de les parts,⁴⁸⁷ i tampoc es portava un registre actualitzat de la nòmina de mà d'obra existent. No tots els fadrins arribaren a establir-se com a mestres. Alguns demanaven permís al comú per poder treballar a preu fet o a jornal a canvi del pagament d'una quota anual.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ Sobre la confraria d'escultors de Barcelona durant el segle XVIII, vegeu AURORA PÉREZ SANTAMARIA (1987), p. 209-244.

⁴⁸⁶ Josep Sunyer i Raurell es negà a abonar una quota anual a la confraria mentre treballava a la fàbrica del retaule de la capella del Roser del convent de Santa Caterina. Davant la negativa, els escultors portaren l'assumpte a l'Audiència, que convidà el manresà a pagar una quota anual de manera semblant a com ho havia fet mentre treballava a la catedral. Després d'un estira-i-arrotonsa amb la confraria d'escultors, fou obligat a agremiar-se. Vegeu AURORA PÉREZ SANTAMARIA (1987), p. 222, i també ACA, Audiència, Consultes, 1735-1736, registre, 157, fol. 215-216r. Altrament, a les acaballes del mes de juny de l'escultor vigatà Josep Real i Homs i els seus fills, també escultors, Antoni i Vicenç Real i Vernís es trobaven a Barcelona treballant el retaule major de l'església del convent de Sant Josep del Carme Descalç i altres obres. Pressionat per la incorporació d'escultors, Josep Real s'oferí per obtenir el títol de mestre, però, d'entrada, resultà rebutjat, per causa de no haver cursat l'aprenentatge amb un mestre de la ciutat. Poc temps després, les dues parts arribaren una entesa i va presentar-se als exàmens. Vegeu AURORA PÉREZ SANTAMARIA (1987), p. 224. Un dels seus fills, Antoni Real i Vernís imità el seu exemple i sol·licità la plaça de mestre escultor el mes de juny del 1754 (AHPB, Jaume Tos i Romà, Manual de 1754, fol. 524v-525r).

⁴⁸⁷ AURORA PÉREZ SANTAMARIA (1987), p. 220-221. També vegeu ACA, Audiència, Consultes, 1757, registre 478, fol. 226-227r.

⁴⁸⁸ Aquest fou el cas d'Anton Compte I. Per problemes familiars, l'any 1750 demanà a la corporació d'escultors poder treballar a preu fet i concertar aquelles feines que no superessin les 4 lliures. A canvi, oferia abonar una quota anual fins que assolís el títol de mestre (AHPB, Jaume Tos i Romà, Manual de 1750, fol. 516).

Un altre dels fronts que els escultors intentaren neutralitzar dintre de les seves possibilitats fou l'arribada d'objectes d'escultura estrangers, fabricats de manera seriada, que es destinaven al consum del gruix de la població a preus assequibles. Aquest tipus de producció, provinent en gran part d'Itàlia, Flandes i el Tirol, s'intentà de ser contrarestada amb la concessió de llicències anuals: era una manera d'obtenir algun rendiment d'un comerç lliure que sempre gaudí de l'aquiescència de les institucions catalanes,⁴⁸⁹ i al qual inútilment la confraria d'escultors va intentar deturar fent pinya amb altres col·lectius artístics, com ara pintors i dauradors.

De mica en mica, la confraria d'escultors deixa de ser una estructura tancada i l'ofici passa a ser renovat per fadrins que arribaren de molts indrets del Principat, alguns fills de fusters, però molts altres sense cap antecedent familiar en la pràctica de l'escultura. Com ja va estudiar Manuel Arranz en referència als oficis de la construcció, la dinàmica del mercat artístic, la concentració de la demanda en la capital catalana provocà una intens trànsit de fadrins escultors cap a Barcelona i la seva corona territorial, amb el propòsit de millorar la seva formació i assolir millors perspectives professionals.⁴⁹⁰ A diferència dels mestres actius durant la primera meitat del segle XVIII, l'accés a la corporació començà a deixar de ser una qüestió d'endogàmia. Els nous membres ja havien après l'ofici d'escultor fora de la Ciutat Comtal i, en comptades ocasions, utilitzaren el matrimoni amb la filla d'un mestre de la confraria per obtenir més fàcilment el títol de mestre escultor.⁴⁹¹ Si analitzem les relacions del cadastre durant el període comprès entre els anys 1750 i 1770, trobem quatre casos de fills de mestre exercint la professió, mentre que no passa el mateix quan avancem en l'arc temporal, atès que el 1780 n'hi ha només un.

La ingerència del capità general, el regent de l'Audiència i el Reial Acord en la concessió de mestratges per causa de l'incompliment del període d'aprenentatge o per haver-lo realitzat amb un mestre no establert a Barcelona s'intensificà durant les dècades dels cinquanta i seixanta.⁴⁹² Les contínues violacions a la privativa obligaren la confraria a executar constants i conflictius penyoraments als infractors, que sovint

⁴⁸⁹ L'any 1728, l'arribada massiva de objectes d'ús artístic provinents de les províncies alemanyes provocà que la confraria d'escultors presentés una queixa a la Reial Audiència en defensa dels seus interessos. El capità general, Marquès de Risburg, solucionà el problema fixant el pagament d'una quota anual als comerciants alemanys en favor dels escultors (AHCB, Gremis, Municipal, caps 63, carpeta escultors núm. 6 reproduït a Lluïsa RODRÍGUEZ MUÑOZ (1993), annex documental, doc. núm. 2). Per a una visió general de la producció artística que arribava a Barcelona durant la primera meitat del segle XVIII, vegeu Rosa M. CREIXELL i CABEZA (2006), p. 171-216.

⁴⁹⁰ Manuel ARRANZ HERRERO (1981), p. 258.

⁴⁹¹ Aquest fou l'exemple de Paulí Roure, escultor de la Bisbal casat amb Magdalena Berenguer, filla de l'escultor matoroní Salvador Berenguer (AHPB, Jaume Tos i Romà, Manual de 1762, fol. 50-51r).

⁴⁹² Domènec Sahún (1755), Josep Simó (1757), Joan Guell (1759), Joan Travé (1764) esdevenen exemples d'escultors que van assolir el mestratge gràcies a la intervenció de les autoritats catalanes.

finalitzaren amb la incoació de nous processos judicials.⁴⁹³ Durant aquest temps, els membres de la corporació inicien la tendència, que s'intensifica en la dècada dels setanta i, sobretot, dels vuitanta, de simultaniejar l'ofici d'escultor amb l'exercici d'una altra activitat, normalment de tipus mercantil com a revenedors i julians, amb l'objectiu de completar els seus guanys.⁴⁹⁴

3. DE CONFRARIA D'ESCULTORS A GREMI DE TALLISTES

En la dècada dels setanta i inicis dels anys vuitanta del segle XVIII, la situació general de les corporacions artístiques, entre les quals, la confraria d'escultors barcelonins, era de gran confusió per causa de la reducció de la demanda motivada per l'increment de la competència i la feblesa de la seva posició d'exclusivitat.

La influència de la Real Academia de San Fernando, l'organisme rector de la monarquia borbònica en matèria artística, havia estat ben minsa fins aleshores a Catalunya per causa de l'escàs nombre d'artistes catalans que havien assolit el grau acadèmic i per la poca acció normativa que la institució havia desenvolupat en matèria gremial d'ençà de la seva fundació.⁴⁹⁵ Tot i així, el govern i les associacions d'artesans del Principat havien manifestat una actitud de rebuig als primers nomenaments d'acadèmics, conscients del perill que implicava el reconeixement oficial de l'exercici de l'activitat artística al marge de la subjecció gremial. A partir de les dècades dels setanta i, en especial, dels anys vuitanta, la situació es capgira i l'influx del centralisme borbònic, a través de la legislació particular promulgada per la Real Academia i de la general en matèria gremial publicada per la monarquia, esdevé determinant en el futur de les corporacions d'oficis artístics, i definitiu, pel que fa al cas concret de la confraria d'escultors barcelonins.

A Barcelona, l'Escola Gratuïta de Dibuix (1775), com a òrgan de difusió de l'ideari artístic dictat per la Real Academia de San Fernando des de Madrid, afavorí que molts fadrins escultors s'emancipessin dels seus mestres i obrissin botigues pròpies on

⁴⁹³ El cas més paradigmàtic fou el de l'escultor tarragoní Francesc Alexandre de Vogue (1764). Fill d'un escultor francès i alumne de la Real Academia de San Fernando, on durant anys assolí diversos guardons per la seva aplicació, quan s'establí a Barcelona, no va plantejar cap recança a posar-se a treballar retauls i altres peces d'escultura amb mestres fusters. Vegeu AHPB, Jaume Tos i Romà, Manual de 1764, fol. 403v-404v, citat per Cèsar MARTINELL I BRUNET (1956), p. 48. i reproduït a Lluïsa RODRÍGUEZ MUÑOZ, annex documental, doc. núm. 1. Pel que fa a l'activitat professional de Francesc de Vogue, vegeu Josep M. GRAU I PUJOL i Roser PUIG I TÀRRECH (1991), p. 25-35.

⁴⁹⁴ En el registre de mestres de la corporació de julians consta que els mestres escultors Miquel Rosés, Gian Battista Ynsom, Geroni Oliver, Joan Pau Mas, Vincenzo Rivera, Felip Pons, Geroni Bartra són també mestres ferreters de la corporació de botiguers i disposen de botiga oberta. Vegeu AHCB, Gremis, Julians, 4-38, Llibre de Segimon Casanova, 1781-1811, fol. 79r.

⁴⁹⁵ Per a una visió general de les relacions dels gremis i la Real Academia de San Fernando, vegeu Cristóbal BELDA NAVARRO i Concepción PEÑA VELASCO (1992) p. 17-26. Sobre les relacions de la confraria d'escultors de Barcelona amb la Real Academia de San Fernando, vegeu Lluïsa RODRÍGUEZ MUÑOZ (1993), p. 18-21.

exposaven els productes que fabricaven davant la impotència dels escultors agremiats. Un altre front difícil de combatre era l'increment del flux d'objectes d'escultura d'escassa qualitat, d'usos i funcionalitats devocionals marcadament domèstics, fabricats en fusta i de provenença estrangera, que arribaven a la ciutat i es venien a la Volta de les Filateres i altres carrers de la ciutat, amb o sense llicència, per individus estrangers o catalans.⁴⁹⁶ Algunes d'aquestes mercaderies també eren venudes en botigues per part dels artífexs forans que s'havien encarregat de la seva importació.⁴⁹⁷ En clar contrast, a mitjan de la dècada dels setanta, comença a fer-se evident la creixent importació des de Carrara i altres punts de la geografia italiana d'escultures i altres manufactures de marbre, que anà aparellada amb l'establiment a Barcelona d'un bon nombre d'artífexs italians, especialitzats en el treball del material i que alhora feien de mitjancers en el seu negoci i distribució.⁴⁹⁸

El funcionament de la justícia no ajudava gaire a posar calma en la contesa. Els conflictes de jurisdicció entre els alcaldes majors i entre aquests i l'Audiència, així com les estratègies processals dels advocats, allargaven en excés la resolució de les causes judicials.⁴⁹⁹ La competència professional era feroç i els límits entre les diverses disciplines artístiques, difícils de respectar.⁵⁰⁰ Davant la problemàtica, la Real Academia de San Fernando va decidir intervenir amb la publicació de diverses disposicions contràries a les corporacions artesanals amb l'objectiu de soscar el seu poder, on es feia evident el seu desconeixement sobre la força que les corporacions artístiques mantenien en els focus artístics no cortesans. La reial resolució de 22 de juny de 1777, dictada a instància dels fusters valencians, comportà més confusió en la delimitació de competències entre fusters i escultors.⁵⁰¹ Un altre decret, signat pel comte de Floridablanca, el 25 de novembre de 1777, recomanava la substitució de la fusta dels retaules pel marbre o la pedra i, en el seu defecte, per l'estuc.⁵⁰² La circular, corroborada l'any 1791, significava un pas endavant dintre del pols que pel control artístic i la renovació estètica

⁴⁹⁶ Podeu consultar queixes de les corporacions d'escultors i mercers vells sobre vendes incontrolades de mercaderies artístiques d'origen estranger a ACA, Audiència, Consultes, Registre 815, 1775-1776, fol. 9, i ACA, Audiència, Consultes, Registre 806, 1765, fol. 341-342r.

⁴⁹⁷ Gian Battista Ynsom, escultor i ferreter, posseïa una botiga on venia les mercaderies que importava des de les províncies alemanyes i el Tirol. Retocava alguns dels objectes que amb el transport arribaven danyats o bé els feia retocar a algun dels seus col·laboradors, com ara el daurador Felu Monràs. Vegeu Josep MAINAR (1976), p. 182-183.

⁴⁹⁸ Per a una aproximació a l'activitat dels marbristes italians, vegeu Maria GARGANTÉ LLANES (2012), p. 953-967.

⁴⁹⁹ Les tàctiques dilatòries emprades per les defenses dels fusters són més que evidents en la tramitació dels seus procediments judicials. Els escultors reafirmen aquesta acusació en reiterades ocasions (ACA, Audiència, Plets civils. 1065, fol. 6r i 46v, entre altres).

⁵⁰⁰ Aurora PÉREZ SANTAMARIA (1987) p. 226.

⁵⁰¹ Joaquín BÉRCHÉZ GÓMEZ (1987), p. 253-289.

⁵⁰² Santiago ALCOLEA GIL (1984) p. 187-195; Juan José MARTÍN GONZÁLEZ (1988) p. 33-39; Joan VILAMALA I TERRICABRES (1999), p. 332 i 334.

mantenien acadèmia i corporacions. Sense detenir-nos en l'anàlisi del contingut i en la repercussió que va tenir en les arts barcelonines, no podem estar-nos de plantejar que en la disminució de la demanda de retaules de fusta a la ciutat de Barcelona la circular no resultà determinant. La densa activitat retaulística dels obradors barcelonins durant l'època del Barroc havia omplert de retaules les esglésies i capelles de la ciutat i rodalia, amb la conseqüència directa que a finals del segle XVIII els encàrrecs de retaules eren pocs... i de marbre de Gènova. A la saturació del mercat, cal afegir la substitució de l'Església per la burgesia comercial com a comitent principal d'obres d'art, amb uns gustos més proclius a la pintura decorativa.

En la dècada dels vuitanta, la Real Academia de San Fernando persistí novament en la seva línia d'acció envers el poder dels gremis artístics i elaborà més normativa, en especial, la reial ordre de 1785, amb l'objectiu d'erosionar definitivament el règim corporatiu amb la proclamació de la independència de la pràctica artística de les corporacions gremials.⁵⁰³ Les corporacions barcelonines no foren alienes a la publicació d'aquest marc normatiu, més si tenim en compte que les primeres reials ordres de 1780 i 1782 s'havien publicat a instància de les controvèrsies que l'escultor acadèmic Ramon Amadeu havia mantingut amb el col·legi de dauradors.⁵⁰⁴ La llibertat artística implicava que qualsevol artífex podia treballar al marge de les estructures gremials, amb la qual cosa, les privatives, els monopolis que vertebraven l'existència de les corporacions, s'esvaïen, i sense privativa, la subsistència dels gremis no tenia raó de ser. Els col·lectius de pintors i escultors barcelonins així ho entengueren; tanmateix, decidiren emprar la picaresca per treure profit de la nova conjuntura i de passada posar fi als problemes econòmics que els afectaven: si les corporacions no existien, els seus deutes, tampoc. Les autoritats de govern del Principat, que fins aleshores s'havien mostrat displicents a l'observança de la normativa acadèmica que impulsava la monarquia per la inestabilitat que podia ocasionar a les estructures gremials, desmentiren la seva supressió i exigiren el pagament de l'impost de cadastre personal.⁵⁰⁵ A més, als escultors també els reclamaren el compliment de les obligacions pels censals contrets des d'antic, atès que entenien que la llibertat artística proclamada a les reials ordres només els exonerava del pagament de les quotes gremials.⁵⁰⁶ Així les coses, els pintors van trametre un recurs al comte de Floridablanca i aconseguiren la supressió del seu col·legi per la reial ordre de 21 de febrer de 1786 i, a l'ensem, un nou règim fiscal, atès que passaren a cotitzar com a individus vagues.⁵⁰⁷ Paral·lelament, els escultors, fermes en la convicció que l'existèn-

⁵⁰³ Les reials ordres de 29 de juny de 1780, 16 abril de 1782, 14 setembre de 1783 i 1 maig de 1785.

⁵⁰⁴ Andrés ÚBEDA DE LOS COBOS (1988), p. 587-594.

⁵⁰⁵ Aurora PÉREZ SANTAMARIA (1987) p. 231.

⁵⁰⁶ AHCB, Gremis, Municipal, caixa E, carpeta 63, fol. 11-12. Document transcrit per Lluïsa RODRÍGUEZ MUÑOZ (1993), annex documental, doc. núm. 14.

⁵⁰⁷ RODRÍGUEZ MUÑOZ (1993) p. 43-46. De la mateixa manera que els escultors, des de l'any 1772, el col·legi de pintors no abonava les pensions del censal que tenia contret amb l'abadessa i el monestir de Pedralbes;

cia del gremi ja no tindria raó de ser amb la reial ordre de 1785, sol·licitaren al Reial Acord el seu pronunciament sobre l'abast de la normativa existent i, barrinant que la picaresca no funcionaria, presentaren una proposta per satisfer el deute existent. El Reial Acord consultà el tema al Consejo de Castilla, però mentre arribava la resolució d'aquest, s'exigí als escultors que realitzessin proposta de càrrecs corporatius i abonessin el cadastre i les obligacions dels censals contrets. Els escultors perseveraren en la seva actitud; tanmateix, davant un nou advertiment del Reial Acord, els prohoms acataren la seva decisió. Tot i això, la negativa del conjunt de mestres va impedir la recaptació i s'arribà a denunciar als prohoms per desafecció a la reial ordre de 1785.⁵⁰⁸

Mentre el Reial Acord esperava la resposta del Consejo de Castilla, aquest havia ordenat a l'Audiència l'observança en el Principat de la reial ordre de 1785, la tramesa d'un estat dels censals que tenia pendents el comú d'escultors, així com una certificació de les seves ordinacions de govern.⁵⁰⁹ En la Cort l'assumpte també preocupava. El comte de Floridablanca sol·licità informació al gravador Pasqual Pere Moles, en qualitat de director de l'Escola Gratuïta de Dibuix. Moles manifestà que encara que la corporació es denominava gremi d'escultors, arquitectes i tallistes, el darrer nom era la denominació que millor li esqueia, atesa la gran quantitat de tallistes que aplegava, reduïts a fabricar cornucòpies i guarnicions de miralls. A part dels escultors acadèmics, opinava que només hi havia dos o tres escultors de mèrit mitjà que realitzaven estàtues i uns vint de joves, no incorporats a la corporació, la majoria alumnes de l'Escola Gratuïta de Dibuix, que treballaven de fadrins, amb l'advertiment que cap professional podia sobreviure a la ciutat amb la única ocupació de fer estàtues. Floridablanca va remetre tot el material recopilat, inclosos els memorials que alguns escultors havien tramès al monarca, a Antonio Ponz, secretari de la Real Academia de San Fernando. Ponz, seguint les línies bàsiques de l'informe de Pasqual Pere Molas, considerà que, de moment, hi havia prou amb treure a la corporació les denominacions d'escultors i arquitectes perquè, d'acord amb la normativa existent, els veritables escultors poguessin sortir i professar el seu art en llibertat.⁵¹⁰ El 12 de setembre de 1786 era publicada la reial ordre que dictava que la denominació del gremi d'escultors era impròpia i la denominació que millor l'esqueia era la de gremi de tallistes. Només podien titular-se escultors aquells que esculpissin estàtues o baixos relleus. Ells serien els únics, a part

tanmateix, en el seu cas, aquest no fou un obstacle per aconseguir la supressió de la corporació per part de la monarquia. El 1795, malgrat que el censal havia estat creat pels seus predecessors, els pintors barcelonins en actiu hagueren d'assumir l'antic deute, ja que l'ús de la picaresca —sense gremi no hi ha deute— no fou efectiva amb els tribunals i l'abadessa. El procés, no complet, encara continuava el mes de febrer de 1799, vegeu ACA, Audiència, Plets civils, núm. 9279.

⁵⁰⁸ AURORA PÉREZ SANTAMARIA (1987) p. 231.

⁵⁰⁹ ACA, Audiència, Acordades, 1786, lligall 88.

⁵¹⁰ AASEF, 38/1/1, Gremis. Informe d'Antonio Ponz adreçat al Comte de Floridablanca, Madrid, 9 d'agost de 1786. Document transcrit Lluïsa RODRÍGUEZ MUÑOZ (1993), annex documental, doc. núm. 18.

dels escultors acadèmics, que podrien exercir el seu art sense vincular-se a cap gremi. La supressió no era arbitrària, sinó que obeïa a solucionar una situació problemàtica en un moment en què el mercat escultòric anava a la baixa per la saturació de retaules als temples de la ciutat i a la modificació de gustos de consum artístic.

4. LA DIFÍCIL SUBSISTÈNCIA D'UN GREMI SENSE PRIVATIVA

La reacció dels escultors davant la resolució reial no es va fer esperar. D'antuvi, la corporació es va considerar rebaixada i relegada a l'exercici d'un ofici mecànic. Ningú volia ser qualificat com a tallista. Això no obstant, en la darrera reunió del mateix any 1786 ja s'intitulaven amb la denominació menyspreada i acceptaven la nova conjuntura perquè entenien que només si existia un gremi es podia garantir la seva subsistència.⁵¹¹ Tanmateix, una corporació necessita d'unes ordinacions per poder governar-se i les dels tallistes no eren oficials, atès que el Reial Acord no s'havia pronunciat sobre això. Aquest fet els va situar en una situació professional molt delicada davant la gran competència de què eren objecte per part dels diversos professionals del sector, els quals esgrimien que si la corporació no estava reconeguda, la seva pretesa privativa, la talla, no podia existir. Com a mesura de pressió, els tallistes van decidir que mentre no disposessin d'ordinacions de govern, no podrien complir les obligacions fiscals ni tampoc saldar els censals pendents que havien heretat de l'antic gremi d'escultors.⁵¹² Finalment, a les acaballes de 1788, la pressió de l'Ajuntament i, sobretot, de la Intendència, provocaren que el Reial Acord trenqués el silenci i publicqués un decret en què s'establí que, de manera provisional, els tallistes podien governar-se pel reial privilegi de l'antic gremi d'escultors en tots aquells punts que no s'oposessin a la reial ordre de 1785.⁵¹³

El caràcter provisional de les ordinacions que disposaven no impedí que els tallistes s'esforçaren a restablir el teòric monopoli que la confraria d'escultors havia mantingut sobre la pràctica de l'escultura amb la tornada a les velles pràctiques corporatives. Amb aquest propòsit, intentaren neutralitzar la força de treball que existia al marge del nou gremi, en especial, els antics fadrins escultors i fusters⁵¹⁴ i agomboiar-la sota la seva autoritat. El propòsit va traduir-se en diversos penyoraments d'obres de talla que acabaren amb la incoació de diversos plets en diversos tribunals de justícia amb

⁵¹¹ Aurore PÉREZ SANTAMARIA (1987), p. 232.

⁵¹² La situació de caos arribà a tal extrem que el 24 de juliol de 1787 aparegué una nova ordre reial obligant els professors d'escultura, arquitectura i pintura, si no eren nobles de naixement, o no gaudien de la condició d'acadèmics de mèrit, al pagament del dret personals, atès que per les seves professions no gaudien de cap distinció en matèria fiscal.

⁵¹³ La segona ratificació del reial privilegi de la confraria d'escultors arribà l'11 de novembre de 1791.

⁵¹⁴ Declararen els antics fadrins escultors, ara fadrins lliures, membres de la corporació en les llistes que per a la formació del cadastre personal presentaren a l'Ajuntament, per tal de no suplir la quota que els havia estat consignada pels regidors del cadastre.

els consegüents problemes jurisdiccionals que sempre afectaven la resolució dels conflictes gremials d'escultors, fusters i, ara, tallistes. Davant el desgavell creat, Pasqual Pere Moles clamà per la supressió de la corporació i la finalització de tots els conflictes; tanmateix, el llast del deute —que el director proposà repartir entre tots aquells artífexs que havien tingut alguna relació amb la confraria d'escultors— condicionà la decisió de l'intendent Indart sobre la possible supressió del gremi.⁵¹⁵

La separació d'escultors i tallistes tingué també la seva incidència en el capítol fiscal. D'antuvi, d'acord amb la diferent lectura del marc normatiu existent que feien els professionals dedicats a l'exercici de l'escultura i la talla, tots es declararen escultors, no tallistes, encara que ho fossin, per tal de veure's exempts del pagament d'impostos. L'assessor general de la Intendència opinava que escultors i tallistes havien de formar part del mateix gremi, o, si de cas aquest hi mancava, de corporacions separades, però, sempre enquadrats dintre d'una estructura corporativa, ja que aquesta era l'única manera de cobrar de forma regular l'impost del cadastre, atès que la cotització com a vagues que reclamaven els tallistes propiciava nombroses defraudacions. La confusió regnant sobre la qualificació d'escultors i tallistes motivà que, l'any 1791, els regidors municipals encarregats del cadastre proposessin que els tres artífexs més antics, escultors o tallistes, haguessin de presentar a la Comptadoria una relació on es detallés qui practicava escultura i qui talla.⁵¹⁶ Només d'aquesta manera seria possible el cobrament de les contribucions als tallistes i els escultors tindrien dret a gaudir dels privilegis i regalies que els atorgaven les ordres reials. Els tallistes es veieren seriosament perjudicats en la relació d'artífexs per causa del gran nombre de fadrins i aprenents considerats escultors. Mentre es deliberava en un sentit o altre, els funcionaris municipals convingueren que tots contribuïssin com a vagues, però davant el gran nombre de recursos que els tallistes trameteren a l'Ajuntament i la Intendència, aparcaren la decisió respecte a aquests darrers. L'actitud tossuda dels tallistes va persistir i no efectuaren cap pagament fins a l'any 1806,⁵¹⁷ davant l'estranyesa de l'Ajuntament i la Intendència que no podien entendre les dificultats administratives.

⁵¹⁵ AASF, 38/1/1. Gremis, Carta de Pasqual Pere Moles a l'intendent Juan Miguel de Indart, Barcelona, 27 de març de 1793.

⁵¹⁶ AHCB, Gremis, Municipal, capsa e, carpeta 65, fol. 84-86. La resolució convertida en decret per la Intendència el 23 de juny de 1792 fou ratificada dos anys més tard, el 22 de desembre de 1794, el 22 d'octubre de 1795 i el 22 de gener de 1796 (AHCB, Ajuntament borbònic, Polític Reial Decrets, 1796, fol. 223r).

⁵¹⁷ AHCB, Cadastre memorial, capsa, c-j, núm. 4.

5. A TALL DE CLOENDA

La trajectòria de relacions, complicitats i conflictes, que afectà la confraria d'escultors de Barcelona d'ençà la seva creació i al llarg del segle XVIII permet apuntar diverses qüestions que exposem a continuació.

1. Amb anterioritat als decrets de Nova Planta, resulta clara una situació de conflictivitat dintre de l'estructura gremial, que es va traduir en una intensa competència econòmica i nombrosos processos judicials per causa de la delimitació dels diversos espais productius. Ara bé, cal entendre aquesta pugna en el marc dels paràmetres tradicionals de l'estructura gremial de tradició medieval: les seves conseqüències podien afectar la integritat d'una corporació concreta, però no posaven en qüestió l'estructura gremial en si mateixa.

2. La Nova Planta suposà la implementació progressiva de relacions polítiques i econòmiques de caire totalment diferent. En aquest cas, la monarquia borbònica no es va limitar a mantenir el paper arbitral anterior, sinó que adoptà l'objectiu de soscarar les estructures productives gremials en favor d'un nou marc de relacions formatives i laborals.

- D'una banda, la monarquia va promoure institucions d'aprenentatge d'oficis amb un sistema d'accés general (Real Academia de San Fernando, Escola Gratuïta de Dibuix) i, per tant, alienes als particularismes, condicionants i servituds gremials.
- D'altra banda, afavorí normativament el treball extern, controlat o incontrotat directament per l'administració estatal en termes jurisdiccionals (normatives laborals, comercials i aranzelàries, resolució judicial de conflictes) i econòmics (regulació de preus, càrregues impositives).

3. Des d'un punt de vista general, aquestes polítiques poden qualificar-se com a «modernes», en el sentit que potencien valors vinculats amb l'individualisme:

- El reconeixement del geni creador com a fruit del talent i l'esforç personals i, sobretot, promulgació d'un marc normatiu que garantia la «llibertat» dels professionals de l'escultura per concertar comandes i organitzar les feines derivades.
- Potser és excessiu dir que aquestes polítiques eren «burgeses», però sens dubte van contribuir a crear les condicions per al desenvolupament d'aquesta classe social.

4. En tot cas, el ritme d'implementació de les noves polítiques arran de la Nova Planta va ser lent i irregular.

- En primer lloc, perquè l'aposta no comportà des de bon començament mesures dràstiques en contra de les corporacions gremials, de manera que assistim a un procés d'erosió que sembla culminar a les darreries del segle XVIII.
- També, perquè la monarquia borbònica no sempre disposà dels instruments normatius i coercitius necessaris per aplicar les seves disposicions.

- La tendència a la baixa de la demanda de retaules de fusta posà en crisi l'estabilitat i viabilitat del mateix teixit productiu del sector de la fusta.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOLEA GIL, Santiago (1984). «Unes fites en el camí vers el predomini de l'academicisme a l'art català del segle XVIII». *D'Art* [Barcelona], núm. 10, (1984), p. 187-195.
- ARRANZ HERRERO, Manuel (1981). «Aprentes de la Conca de Barberà al sector barcelonès de la construcció (s. XVII-XVIII)». *Aplec de Treballs* [Montblanc; Tarragona], núm. 3, p. 253-267.
- BASSEGODA I HUGAS Bonaventura (1994). «Notes a l'entorn del moble a Catalunya als segles XVI i XVII». A: JARDÍ, Eulàlia (dir. i cur.): *Moble català*. Barcelona: Electa / Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 44-52.
- BELDA NAVARRO, Cristóbal; Peña Velasco, Concepción (1992). «La visión de un mundo en crisis. Los gremios frente a la Academia». A: Comité Español de Historia del Arte (CEHA) (cur.). 1992. *El arte español en épocas de transición*. Vol. II: Lleó: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Lleó, p. 17-26.
- BELDA NAVARRO, Cristóbal (1993). *La ingenuidad de las artes en la España del siglo XVIII*. Múrcia: Academia Alfonso X el Sabio.
- BÉRCHEZ GÓMEZ, Joaquín (1987). *Arquitectura y academicismo en el s. XVIII valenciano*. València: Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació. (Estudios Universitarios; 27).
- BOSCH I BALLBONA, Joan (1990). *Els tallers d'escultura al Bages del segle XVII*. Manresa: Obra Cultural Caixa de Manresa.
- CREIXELL I CABEZA, Rosa M. (2006). «Articles sumptuosos: manufactures, demanda i mecanismes de producció a la primera meitat del Set-cents a Barcelona». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* [Barcelona,], núm. 24, p. 171-216.
- (2008). «L'ofici de fuster en la Barcelona del set-cents. Noves aportacions documentals, noves mirades». *Locus Amoenus* [Bellaterra; Barcelona], núm. 9, p. 229-247.
- GARGANTÉ LLANES, Maria (2012). «Artistes italians a Vic en l'entorn catedralici». *Ausa* [Vic; Barcelona], vol. 25, núm. 170, p. 953-967.
- GRAU I PUJOL, Josep Maria; PUIG I TÀRRECH, Roser (1991). «L'última obra de l'escultor berguedà Antoni Costa. El retaule major de Santa Maria de Montblanc». *Quaderns de l'Àmbit de Recerques del Berguedà* [Berga; Barcelona], núm. 1, p. 25-35.
- MADURELL MARIMON, Josep M. (1948). «Los escultores de Barcelona y la fundación de su cofradía». *Divulgación Histórica* [Barcelona], vol. 5, p. 209-212.
- MAINAR, Josep (1976). *El moble català*. Barcelona: Destino. (Imatge de Catalunya).

- MARTÍN GONZÁLEZ, Juan José (1988). «Problemática del retablo bajo Carlos III». *Fragmentos* [Madrid], núm. 12-14 (juny), p. 33-39.
- MARTINELL I BRUNET, Cèsar (1956). *L'antic gremi d'escultors de Barcelona*. Valls: Impremta E. Castells.
- (1959). «El antiguo gremio de escultores de Barcelona y su vida intranquila». *Divulgación Histórica* [Barcelona] vol. 10, p. 313-317.
- MOLAS RIBALTA, Pere (1970). *Los gremios de Barcelona en el siglo XVIII. La estructura corporativa ante el comienzo de la revolución industrial*. Madrid: Fondo para la Investigación Económica y Social de la Confederación Española de Cajas de Ahorro.
- PÉREZ SANTAMARIA, Aurora (1987). «La Cofradía de Escultores de Barcelona durante el siglo XVIII». *Academia: Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando* [Madrid], núm. 65, p. 209-244.
- (1988). *Escultura barroca a Catalunya. Els tallers de Barcelona i Vic (1680-1730 ca.)*. *Projecció a Girona*. Lleida: Virgili i Pagès.
- RODRÍGUEZ MUÑOZ, Lluïsa (1993). *El gremi d'escultors barcelonins durant el darrer quart del segle XVIII. Les relacions entre el gremi d'escultors i la Real Academia de San Fernando*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Tesis de llicenciatura inèdita.
- (2003). «Fusters contra escultors. El procés de formació de la confraria d'escultors de Barcelona al segle XVII». A: CLARAMUNT RODRÍGUEZ, Salvador (cur.). *El món urbà a la Corona d'Aragó dels 1137 als decrets de nova planta*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 345-352.
- ÚBEDA DE LOS COBOS, Andrés (1988). *Pintura, mentalidad e ideología en la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando 1741-1800*. Madrid: Universidad Complutense. 2 v. (Tesis Doctorales, núm. 436/88). Tesis doctoral inèdita.
- VILAMALA I TERRICABRES, Joan (1999). «Josep Pujol i Juhí. L'últim gran escultor del barroc català». *Ausa* [Vic; Barcelona], vol. 18, núm. 142, p. 321-339.

COMITÈ CIENTÍFIC I ORGANITZADOR DEL CONGRÉS

Agustí Alcoberro (Museu d'Història de Catalunya)
Ramon Arnabat (Universitat Rovira i Virgili, Institut d'Estudis Penedesencs)
Miquel Àngel Casasnovas (Institut Menorquí d'Estudis)
Roberto Fernández Díaz (Universitat de Lleida)
Llorenç Ferrer (Universitat de Barcelona, Centre d'Estudis del Bages)
Narcís Figueras (Universitat Oberta de Catalunya, Patronat Eiximenis,
Centre d'Estudis Selvatans)
Oscar Jané (Universitat Autònoma de Barcelona, Centre d'Estudis Ribagorçans)
M. Carme Jiménez (Institut Ramon Muntaner)
Montserrat Jiménez Sureda (Universitat Autònoma de Barcelona)
Josep M. Llobet (Centre Associat de la UNED a Cervera)
Isidor Marí (Institut d'Estudis Catalans, Institut d'Estudis Eivissencs)
Carmen Pérez Aparicio (Universitat de València)
Joaquim M. Puigvert (Universitat de Girona, Associació d'Història Rural)
Mercè Renom (Grup Treball, Institucions i Gènere de la Universitat de
Barcelona i Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat)
Francesc Romero (Institut d'Estudis Ilerdencs)
Josep Santesmases (Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana,
Centre d'Estudis del Gaià)
Núria Sauch (Institut Ramon Muntaner)
Jaume Sobrequès (Centre d'Història Contemporània de Catalunya)
Josep M. Torras Ribé (Universitat de Barcelona, Centre d'Estudis Comarcals
d'Igualada)
Enric Vicedo (Universitat de Lleida)
Francesc Viso (Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana)

El IX Congrés de la CCEPC va ser organitzat per la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, l'Institut Ramon Muntaner, la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs, l'Ajuntament de Cervera i la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Va gaudir del patrocini de l'Obra Social La Caixa i de la Fundació Mútua Catalana i del suport de la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Barcelona, la Diputació de Girona, la Diputació de Tarragona, l'Institut d'Estudis Catalans, el Centre d'Història Contemporània de Catalunya, el Museu d'Història de Catalunya i la Fundació Josep Irla.

L'activitat es va vincular als actes del Tricentenari 1714-2014.

PUBLICACIONS DE LA CCEPC

1. Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana
2. Fonts orals. La investigació a les terres de parla catalana
3. Església, societat i poder a les terres de parla catalana
4. Paisatge, territori i societat a les terres de parla catalana
5. Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana
6. Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat
7. 1960-1980. Transicions i canvis a les terres de parla catalana
8. Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana

